LIMBA ROMÎNĂ

Vol. II

ROSTIREA

811.135.1
P

SEXTIL PUȘCARIU

Verificat 1961

VERIFICAT 1966

LIMBA ROMÎNĂ

VOL. II

ROSTIREA

431

Bibliotecă documentară

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
1959

Biblioteca Centrală Universitară
"Carol I" Bucureşti
Cota 30754

87/18

B. C. U. "Carol I" - Bucuresti
C201801055

Volumul de față, consacrat foneticii, este al doilea și ultimul din cele patru volume proiectate de Sextil Pușcariu pentru vasta sa lucrare intitulată LIMBA ROMÎNĂ.

După publicarea primului volum în 1940, cel de-al doilea a fost terminat în 1943, iar încheierea a fost adăugată de autor în 1946. Celelalte două volume nu au ajuns să fie nici măcar schițate de Pușcariu, care a murit în 1948.

Rezultat al unor cercetări îndelungate, lucrarea se publică întocmai în forma în care a fost scrisă de autor, fără a cuprinde, firește, progresele înregistrate ulterior de fonetică. Cu toate acestea, ea este de un real folos pentru studiile de specialitate.

SEXTIL PUȘCARIU ȘI PROBLEMELE DE FONOLOGIE

Volumul al doilea din *Limba romînă* de Sextil Pușcariu cuprinde o descriere amănunțită a pronunțării literare și populare a limbii romîne. Din acest punct de vedere, lucrarea este deosebit de bogată în observații judicioase și subtile și plină de sugestii pentru studiul științific al foneticii limbii romîne.

Cu toată formațiunea sa neogramatică, Sextil Pușcariu a manifestat, în tot timpul creației sale științifice, o receptivitate deosebită pentru ideile și metodele noi apărute în lingvistică. În perioada în care învățatul clujean și-a desfășurat activitatea științifică, s-au constituit două discipline lingvistice noi: geografia lingvistică și fonologia. Aceasta din urmă, în special, a adus în cercetările de fonetică o concepție mai justă, propriu-zis lingvistică, asupra sunetelor vorbirii, în opoziție cu cea pur fiziologico-acustică. Ea preconizează studierea sunetelor limbii nu numai din punctul de vedere acustico-motor, ci mai ales din acela al funcțiunii pe care sunetele o îndeplinesc în sistemul unei limbi date, adică din punctul de vedere propriu-zis lingvistic. Datorită punctului de vedere funcțional și concepției limbii ca un sistem în care toate elementele constitutive sînt strîns legate între ele, nu prin simple legături mecanice, ci prin conexiuni complexe, organice, structurale, fonologia a reînnoit din temelii nu numai studiul foneticii, ci lingvistica în general.

În ceea ce privește geografia lingvistică, Sextil Pușcariu a trecut de la considerații teoretice la realizări practice, organizînd anchetele dialectale prin corespondență ale Muzeului limbii romîne din Cluj și, îndeosebi, inițiind și conducînd lucrările *Atlasului lingvistic romîn*. În prezenta lucrare s-a folosit la fiecare pas de materialul *Atlasului* și de observațiile făcute de anchetatori.

De asemenea, și în domeniul fonologiei a încercat — cu succes — să aplice concepția funcțională cercetării sunetelor limbii romîne, îndeosebi

prin studiile sale publicate în *Dacoromania* asupra morfonemului şi asupra sistemului fonetic şi fonologic al limbii romîne [1].

Influenţa principiilor fonologiei e vădită îndeosebi în capitolele „Fonetica" şi „Fonemica" ale acestei cărţi, în care autorul operează cu noţiunile de fonem, morfonem şi cu opoziţii fonologice, pe care le numeşte de obicei „contraste" : opoziţii „cu funcţiune morfonemică" (de ex. opoziţia $p-p^i$ în *lup—lupi*), „contraste" între consoane „muiate" şi „nemuiate" (*gol—g'ol*), „contraste" între caracterul „labial" şi „nelabial" al unor consoane la sfîrşitul cuvintelor (*ochiu—ochi*) etc. (p. 253 şi urm.). Exemplul din urmă dovedeşte că Sextil Puşcariu nu era departe de a recunoaşte corelaţia de labializare a consoanelor şi rolul ei în morfologia romînească. De obicei, însă, consoanele finale rotunjite, ca şi pe cele palatalizate finale, le consideră ca formînd „grupuri mixte", constituite dintr-o consoană (sau mai multe) plus vocala „afonică şi ultrascurtă" finală *u* sau *i* (§ 34 b). De asemenea, nici în poziţie nefinală, înainte de vocală, S. Puşcariu nu recunoaşte existenţa consoanelor diezate (palatalizate) sau bemolate (labializate), dar semnalează (§ 71)—foarte judicios— în pronunţarea populară, „despicarea" vocalelor (de ex. în *mîare*, *ovîăs*, *buriete*, *duomnu* etc.). Fonologii explică această „despicare" prin apariţia unui element vocalic de tranziţie între consoane cu diferite timbre şi vocala următoare : după consoanele cu timbru velar, palatal, labiovelar şi labiopalatal apar elementele vocalice de tranziţie cu timbrul *î* (sau *ă*), *i* (sau *e*), *u* (sau *o*) şi *ü* (sau *ö*). Ca în toate limbile care posedă consoane cu timbre fonologice proprii, ca de ex. în irlandeză, în unele graiuri basce, într-o parte a limbilor slave, în unele limbi caucaziene, fino-ugriene, turce etc. [2], la fel şi în limba romînă consoanele cu timbru palatal sau labiovelar sînt urmate de un *i* sau un *u* (respectiv de un *e* sau un *o*) scurt, care nu constituie un fonem independent [3], ci trebuie considerat ca un element vocalic (semivocalic) de tranziţie de la consoană la vocala următoare [4].

[1] S. Puşcariu, *Morfonemul şi economia limbii*, în *Dacoromania*, VI (1929—1930), p. 211 şi urm., id., *Consideraţiuni asupra sistemului fonetic şi morfologic al limbii romîne*, în *Dacoromania*, VII (1931—1933), p. 1 şi urm.

[2] N. S. Troubetzkoy, *Principes de phonologie*, Paris, 1957, p. 361 şi urm.

[3] *Ibid.*, p. 59—60 ; id., *Grundzüge der Phonologie*, în *Travaux du Cercle Linguistique de Prague* (TCLP), VII, Praga, 1939, p. 52.

[4] Privitor la apariţia, în romanica comună, a elementului vocalic de tranziţie între consoanele palatalizate resp. labializate şi vocala următoare cu care formează un diftong, vezi André Burger, *La diphtongaison de e et o ouverts dans les langues romanes*, în *Atti del III congresso internazionale dei linguisti*, Firenze, 1935, p. 179 ; id., *Phonématique et diachronie*, în *Cahiers Ferdinand de Saussure*, 1955, 13, p. 26 şi urm. Relativ la elementul vocalic *e* de tranziţie dintre o consoană palatalizată şi vocala următoare (de ex. *a*) în rusă, element care durează în medie 5 sutimi de secundă (aproximativ ca semivocala *e* îndiftongul romînesc *ea*), vezi L. V. Scerba, *Russkie glasnie v kacestvennom i kolicestvennom otnoşenii*, S. Petersburg, 1912, p. 85 şi urm. Privitor la prezenţa obligatorie a sunetelor de tranziţie între foneme, vezi K. L. Pike, *Phonetics. A critical analysis of phonetic theory and a technic for the practical description of sounds*, 5-th print.. Ann Arbor-London, 1955. p. 110.

S. Puşcariu considera ca una din trăsăturile caracteristice ale foneticii romîneşti masarea energiei rostirii la începutul cuvîntului [1]. Prin aceasta, după părerea mea, se explică între altele şi apariţia — „la noi ca la slavi", după cuvintele lui S. Puşcariu — a unui *i̯* sau *u̯* înaintea lui *i, e, u, o* iniţiali (p. 119). Fenomenul acesta poate fi însă cuprins într-o formulă mai generală, în care ar intra şi fenomenul „despicării" vocalelor (adică al apariţiei diferitelor timbre fonologice ale consoanelor). Evoluţia foneticii romîneşti este caracterizată prin masarea energiei rostirii şi a trăsăturilor distinctive ale vocalelor asupra începutului silabei. Aşa se explică şi apariţia lui *i̯, u̯* la început de silabă (prin urmare şi la început de cuvînt) înaintea lui *i, e, u, o*, precum şi trecerea, asupra consoanei care începe silaba, a timbrului palatal sau labial al vocalei, întocmai ca în celelalte limbi care posedă consoane cu timbru fonologic propriu. Din cauza preluării de către consoane (între care trebuie socotiţi şi *i̯, u̯* iniţiali sau la început de silabă) a timbrului distinctiv al vocalei, aceasta îşi pierde, în pronunţarea populară, foarte uşor timbrul propriu palatal sau labial (*u̯os* > *u̯ăs*, *i̯el* > *i̯ăl*, *tu̯ot* > *tu̯ăt*, *di̯es* > *di̯ăs* etc.) fenomen numit în prezentul volum „diferenţiere" (p. 114).

Neadmiţînd existenţa în limba romînă a corelaţiilor consonantice de timbru, S. Puşcariu (ca de altfel majoritatea lingviştilor romîni) se deosebeşte de fonologii de la Praga, care consideră limba romînă ca făcînd parte din asociaţia eurasiatică a limbilor care prezintă corelaţii de timbru ale consoanelor [2].

Faţă de teoriile fonologilor de la Praga, Sextil Puşcariu a avut totdeauna unele rezerve, manifestate şi în prezentul volum, de pildă atunci cînd autorul reproşează fonologiei că exclude istorismul din studiul limbii (p. 275—282), sau, atunci cînd îl admite, compară numai fazele privite sincronic şi nu se interesează de „tăietura perpendiculară" (p. 281).

---

[1] S. Puşcariu, *Limba romînă*, I, p. 70.

[2] R. Jakobson, *Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves*, TCLP, II, Praga, 1929, p. 109, nota 50. Cf. id., *Über die phonologischen Sprachbünde*, TCLP, IV, Praga, 1941, p. 237; id., *K harakteristike evraziiskogo jazîkovogo soiuza*, Paris, 1931, p. 26 şi urm.; id., *Sur la théorie des affinités phonologiques entre les langues*, apendice la cartea lui N. S. Troubetzkoy, *Principes de phonologie*, Paris, 1957, p. 361. (Articolul a apărut întîi în *Actes du quatrième Congrès international de linguistes tenu à Copenhague du 27 août au 1er septembre 1936*, Copenhaga, 1938, p. 48—58; N. S. Troubetzkoy, *Grundzüge der Phonologie*, TCLP, VII, p. 122. (Cf. traducerea franceză făcută de Jean Cantineau: N. S. Troubetzkoy, *Principes de phonologie*, Paris, 1957, p. 145). Înaintea fonologilor, consoanele finale palatalizate şi labializate au fost semnalate la noi de Al. Philippide (*Originea Romînilor*, Iaşi, 1927, II, p. 66 şi 87). (Cf. şi Ernst Gamillscheg, *Oltenische Mundarten*, Viena, 1919, p. 7. şi passim). Relativ la discuţia privind existenţa corelaţiilor consonantice de timbru în limba romînă vezi SCL, I, p. 172 şi urm.; III, p. 127 şi urm.; V, p. 433 şi urm.; VI, p. 7—51, 183—223; *Limbă şi literatură*, 1955, p. 273—282; *Limba romînă*, V, nr. 2, p. 26—38; CL, I, p. 11—29; E. Petrovici, *Influenţa slavă asupra sistemului fonemelor limbii romîne*, Bucureşti, 1956; SCL, VII, p. 7—37, 159—207; VIII, p. 43—77; IX, 7—17.

Critica aceasta, justificată, poate, pentru fazele incipiente ale fonologiei, nu e justă dacă avem în vedere stadiul actual al acestei discipline. Fonologii fac, într-adevăr, fonetică istorică, nu în sensul istoriei sunetelor luate izolat, ci ca un studiu al sistemelor fonologice care s-au perindat în cursul evoluției unei limbi. Limba, în orice fază de dezvoltare a ei, constituie un sistem complex, alcătuit din sisteme parțiale : fonetic (fonologic), morfologic, sintactic etc. Adevăratul istorism constă nu în studiul istoric al unor fenomene izolate, ci în acela al sistemelor, al trecerii de la un sistem la altul.

De altfel nici la începuturile ei fonologia nu a fost exclusiv sincronică. În prezentul volum, adeseori este citată lucrarea lui R. Jakobson, *Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée a celle des autres langues slaves*, care este un studiu de fonologie istorică [1]. Același autor a expus, în primii ani ai noii discipline lingvistice, principiile fonologiei istorice [2]. Recent a apărut și un tratat de fonetică istorică concepută din punct de vedere fonologic [3]. Fonetica istorică, în faza actuală de dezvoltare a lingvisticii, nici nu poate fi concepută altfel decît ca studiul istoriei sistemelor fonetice și fonologice, al apariției și dezvoltării acestor sisteme și al înlocuirii unui sistem prin altul [4].

Nu mi se pare justă nici observația lui S. Pușcariu că fonologii, care reproșează vechilor foneticieni felul „atomistic" de a trata sunetele limbii, sînt și ei „atomiști", deoarece merg în analiza lor pînă la „atomul ce nu mai poate fi analizat", adică pînă la cea mai mică unitate fonică a limbii (avînd funcțiune distinctivă), care este fonemul. Dar fonologii nu de aceea îi caracterizează pe foneticienii de școală veche ca „atomiști", fiindcă duc analiza pînă la cele mai mici detalii, ceea ce fac și ceea ce recomandă și fonologii, ci pentru că, din cauza detaliilor, nu văd sistemul și legăturile strînse, organice între diversele elemente. Prin „atomism" fonologii din Praga înțelegeau studiul fenomenelor lingvistice ca fapte izolate, fără a se ține seama de legăturile lor reciproce în sistem [5].

Apariția prezentului volum, în care sînt lămurite, cu multă finețe de observație și cu foarte judicioase interpretări ale materialului, numeroase probleme de fonetică, va aduce mari servicii studiului limbii romîne, putînd fi utilizat ca manual de fonetică al limbii noastre. Prin apariția lui se va da un nou impuls la noi cercetărilor de fonetică descriptivă, experimentală, istorică și funcțională.

ACAD. E. PETROVICI

[1] TCLP, II, Praga, 1929.

[2] R. Jakobson, *Prinzipien der historischen Phonologie*, în TCLP, IV, 1931, p. 247 și urm.

[3] A. Martinet, *Economie des changements phonétiques, Traité de phonologie diachronique*, Berna, 1955.

[4] R. I. Avanesov, *Iz istorii russkogo vokalizma, Zvuki i i î*, în *Vestnik moskovskogo universiteta*, nr. 1, 1947, p. 41 ; B. Trnka i dr., *K diskusii po voprosam strukturalizma*, în *Voprosi iazikoznaniia*, 1957, 3, p. 47.

[5] Cf. A. A. Reformatski, *Cito takoe strukturalizm?* în *Voprosi iazikoznaniia*, 1957, 6, p. 28.

Elevilor mei

CUPRINSUL

PARTEA ÎNTÎI. FONETICA

Pag.

ARTICULAȚIA 3

1. Articulația. Sunete închise și deschise. Consonante și vocale 3

Consonantele 8

Ocluzivele 8

2. Labialele 8
3. Vocea (fonia) 9
4. Dentalele (alveolarele) 10
5. Palatalele (dorsalele) 12
6. Velarele (guturalele) 12
6a. Faringienele. Laringienele (atacul dur) 13
7. Imploziune, ținută, exploziune 14
8. Sunete muiate 15
9. Sunete tari și line 15

Fricativele 16

10. Tensiune (catastază), ținută, destindere (metastază) 16
11. Apertură orizontală și perpendiculară 16
12. Fricativele labio-dentale și bilabiale 16
13. Fricativele dentale și alveolare (siflantele) 18
14. Fricativele palatale 19
15. Fricativele velare (faringiene) 20
16. Fricativele laringiene 21

Fricativele cu două strîmtori 22

17. Fricativele alveolar-palatale și palatal-alveolare (șuierătoarele) 22

Africatele 24

18. Consonante combinate 24

Consonante labializate și palatalizate 26

19. Labializarea și palatalizarea. Consonante muiate 26

Pag

Aspiratele 29
20. Aspirația 29
Lateralele 29
21. *L* dental, palatal și velar 29
Vibrantele 31
22. *R* labial și dental (apical) 31
23. *R* palatal, velar și uvular (faringian) 33
24. *R* glotal (vocea) 34
Tabloul consonantelor romînești 34
25. Sistemul consonantelor romînești. Sonantele. Lichidele 34
Vocalele 37
26. Locul de articulație 37
27. Camera de rezonanță (timbrul) 40
28. Lungimea tubului oral. Încordarea musculară 40
29. Mărimea și forma aperturii. Vocalele centrale *ă* și *î* 41
30. Variantele vocalelor postero-centrale și antero-centrale 44
31. Vocale labializate 46
32. Vocale nazalizate, afonizate și șoptite 48
Semivocale și vocale reduse 48
33. Iot și vocale reduse. Ierurile protoslave 48
Diftongi și grupuri mixte 49
34. Diftongi ascendenți și descendenți. Diftongi cu accent flotant 49
34a. Grupuri cu vocale repartizate pe două silabe. Rostiri nestabilizate 52
34b. Grupuri mixte 56
ASPECTE FONETICE 57
Durata 57
35. Vocale lungi 57
36. Consonante lungi. Geminate. Geminare expresivă 60
37. Vocale ultrascurte 62
Presiunea și înălțimea (accentul) 62
38. Presiunea musculară. Sunete inspirate 62
39. Accentul dinamic și muzical 63
40. Accentul fix și cel liber 64
41. Mobilitatea accentului 68
42. Accentul secundar 70
43. Accentul morfologic 71
44. Accentul ocazional 72
45. Două accente principale 74
46. Accentul frazei (intonația) 74
47. Accentul secundar în frază 76
48. Accentul muzical. Melodia frazei. Accent sintactic. Analiza sunetelor 77
Sonoritatea 78
49. Plenitudinea sonoră 78

Pag.

COARTICULAŢIA 79

50. Economia în mişcări. Contagiunea. Neglijarea sincronismului 79

Nazalizarea 84

51. Nazalizarea vocalelor. Consonante nazalizate 84

Afonizarea 87

52. Afonizarea sunetelor de la sfîrşitul cuvintelor 87

Acomodarea 93

53. Potrivirea articulaţiei la sunetele învecinate 93

54. Acomodarea locului de articulaţie şi a caracterului 94

55. „ vocii 94

56. „ camerei de rezonanţă 95

57. „ aperturii 95

58. „ regresivă şi progresivă 97

59. „ la distanţă 98

Asimilarea 99

60. Asimilarea imediată a vocalelor şi a consonantelor 99

61. „ îndepărtată a vocalelor 101

62. „ „ a consonantelor 103

Disimilarea 106

63. Disimilarea vocalică 106

64. „ consonantică 107

65. „ parţială 109

66. „ completă 111

67. „ prohibitivă 112

Diferenţierea 114

68. Diferenţierea vocalică. Vocale şi semivocale devenite consonante 114

69. Diferenţierea consonantică 115

70. „ consonantelor lungi (geminate) 117

Despicarea 119

71. Despicarea unei vocale 119

72. Despicarea unei consonante simple 120

Disocierea 126

73. Iot epentetic 126

Înmugurirea sonantelor 126

74. Svarabhakti 126

75. Sonus vicarius 128

76. Sonantele silabice 129

Sunete dispărute şi adăugate 131

77. Faze intermediare 131

78. Coarticulaţia uşoară sau grea prin obişnuinţă la începutul, mijlocul şi sfîrşitul cuvîntului 132

79. Adăugarea sunetelor. Consonante de tranziţie 135

Pag.

Propagarea 138

80. Propagarea vocalică (metafonia) 138
81. Propagarea consonantică 138

Consonante adăugate şi reduplicări în tulpini onomatopeice 140

82. Adăugarea unei ocluzive, a unui *r* şi a unui *n* 140
83. Reduplicări imitative şi trunchiate 142

Sincopa 142

84. Grija cu care vorbim 142
85. Natura sunetelor încunjurătoare 143
86. Tempo 143
87. Lipsa de accent. Generalizarea formelor sincopate 144
88. Preferinţa pentru sincopă 145

Metateza 146

89. Cauzele schimbării locului tradiţional 146
90. Metateza simplă 147
91. „ reciprocă 151
92. „ vocalică 154

ORGANIZAREA SUNETELOR 155

Silaba 155

93. Culmi sonore 155
94. Delimitarea silabică între două vocale 160
95. „ „ „ „ consonante 162
96. „ „ „ o sonantă şi o vocală 163
97. Imparisilabele 164
98. Augmentarea silabelor prin scindarea vocalei accentuate 164
99. Monosilabismul 164

Silabe repetate şi suprimate 166

100. Repetarea în graiul copiilor 166
101. Strigătele animalelor 166
102. Zgomote repetate 167
103. Reduplicarea primei silabe 167
104. Scurtarea numelor proprii 168
105. Nume proprii trunchiate la vocativ 169
106. Imperative scurtate 169
107. Scurtări regionale şi scurtări de formule stereotipe 170
108. Haplologie 172

Ritmul 173

109. Succesiuni ritmice 173

Poziţia sunetelor în cuvînt 175

110. Repartizarea pe silabe a grupurilor de consonante 175
111. Începutul cuvîntului 176
112. Sfîrşitul cuvîntului 176

Pag.

Fonetica sintactică 177

113. Pauza. Analize greşite 177
114. Sandhi 180
115. Encliza şi procliza 184

SISTEMUL FONETIC INDIGEN ŞI ROSTIRILE STRĂINE 186

116. Particularităţile fonetismului romînesc. 186
117. Interdependenţa fenomenelor fonetice 189
118. Sistemul fonetic. 190
119. Obişnuinţa. Exagerarea rostirii străine. Deprinderea unor coarticulaţii străine. Bazele de articulaţie 193
120. Încercări de înlocuire a sunetelor străine 195
121. Discompunerea sunetelor străine 199
122. Acomodări la sistemul fonetic indigen 205
123. Grupuri consonantice neobişnuite 206
124. Valoarea sonică a sunetelor împrumutate 208
125. Cazuri speciale 211

PARTEA A DOUA. FONEMICA

FONEMUL 217

126. Sunetul gîndit 217
127. Semnele. Sunetul utilizat în vorbire 219
128. Sunetul îndeplinind o funcţiune în limbă 221
129. Sunetul din punct de vedere structural 223
130. Opoziţiile fonologice 225
131. Principiul relevanţei 226
132. Opoziţii evocative şi expresive 228
133. Relevanţa estetică. 229
134. Atmosfera şi încadrarea 231
135. Interpretarea 233
136. Ierarhizarea fonemelor. Norma colectivă. Hiperzelul 234
137. Atitudinea faţă de opoziţii 236
138. Talentul pentru limbă 239
139. Opoziţii crisalide 240
140. Variante tolerate şi nediferenţiate 241
141. Definiţia fonemului 242

OBIECTUL ŞI METODELE FONEMICII 243

142. Confruntarea elementelor de rostire 243
143. Identificarea 246
144. Dezechilibrul fonemic 248
145. Opoziţii şi contraste 253
146. Opoziţii combinate şi corelative. Simţul pentru contraste 258
147. Alternanţe vocalice şi hiperalternanţe. Metafonii 261
148. Alternanţe consonantice (apofonii, mutaţiuni consonantice) 263

Pag.

149. Alternanțe combinate, corelative și inverse; alternanțe de accent; alternanțe între forme întregi și sincopate 266
150. Concordanțe 267
151. Morfoneme. Morfoneme auxiliare 267
152. Morfoneme fără corelații 269
153. Inversiuni morfonemice. Hipermorfoneme 270
154. Sistemul fonemic 272

FONOLOGIA 274

155. Termenul „fonologie" 27
156. Obiectul fonologiei 276
157. Metoda fonologiei 279

PARTEA A TREIA. FONOCINETICA

TRANSFORMĂRI FONETICE 287

158. Legi fonetice 287
159. Factorii activi ai transformărilor de rostire 288
160. Plasticitatea vocalelor 289
161. Plasticitatea consonantelor 291
162. Critici aduse neogramaticilor 295
163. Legi fonetice românești 303
164. Accidente fonetice 305

EVOLUȚIE ȘI RĂSPÎNDIRE 309

165. Lingvistica istorică și cea spațială 309
166. Hiperinovații 310
167. Rostiri importate 312
168. Insule cu caracter conservator și arii izolate 314
169. Regiuni marginale și periferice 318
170. Coeziunea provincială și regională. Dialecte, subdialecte și graiuri regionale . . 321
171. Arii laterale 324
172. Locuri de minoră rezistență și rupturi 327
173. Sectoare-evantaliu și sectoare-pană. Segmente 329
174. Straturi geologice. Regresiuni. False regresiuni sau hiperregresiuni 333
175. Crainici și rămași de coloană 335
176. Legi fonetice spontane și condiționate 337
177. Reflexe inovatoare în sistemul fonetic 338
178. Depășirea hotarelor politice și naționale 341

MODIFICĂRI FONEMICE 345

179. Sunete parazitare de natură fonemică 345
180. Dispariția și modificări de natură fonemică ale unor sunete 347
181. Elaborarea materialului sonic al limbii 349
182. Hipercaracterizarea formelor morfologice 350
183. Puterea tradiției 352

Pag.

184. Rezistența față de corpuri străine 353
185. Exagerarea. Relaxarea sau încetarea simțului pentru alternanțe 355
186. Simțul etimologic 355
187. Normalizarea internă morfologică 356
188. Simțul gramatical 359
189. Forme proporționale 361
190. Forme afective și onomatopee 362
191. Accidente fonemice cu caracter general și imperativ 363
192. Interpretarea materialului lingvistic 365

FONOCINEMUL 367

193. Un termen tehnic nou 367
194. Raportul între *a* și *ă* 370
195. Antinomii 378
196. Cristalizarea fonocinemelor 381
197. Cronologie absolută și relativă 386
198. Derogări de la principiul limitării în timp a fonocinemelor 391
199. Coexistența. Hiperurbanisme și hiperdialectisme. Împrumuturi. Dublete. Cuvinte savante vechi 394
200. Excepțiile 397

CONCLUZIUNI

201. Cele zece puncte 402

ÎNCHEIERE 404

ABREVIAȚIUNI 421
BIBLIOGRAFIE 427
INDICE 437
a) **de materii** 437
b) **de nume** 453
c) **de cuvinte** 455

ILUSTRAŢII ŞI HĂRŢI

Pag.

Figura 1. Aparatul articulator 5
„ 2. Coardele vocale cînd respirăm 6
„ 3. Coardele vocale în poziţia vocii 6
„ 4. Poziţia buzelor pentru ocluzivele labiale *p* şi *b* 9
„ 5. Poziţia buzelor pentru ocluzivele dentale *t*, *d* şi *n* 11
„ 6. Poziţia limbii pentru ocluzivele dental-alveolare *t* şi *d* 11
„ 7. Poziţia buzelor pentru ocluziva velară *ŋ* 12
„ 8. Poziţia limbii pentru ocluzivele velare *c* (*k*) şi *g* 13
„ 9. Poziţia limbii pentru fricativele labio-dentale *f* şi *v* 17
„ 10. Poziţia buzelor pentru fricativele labio-dentale *f* şi *v* 17
„ 11. Poziţia buzelor pentru fricativele dentale *s* şi *z* 18
„ 12. Poziţia limbii pentru fricativele dentale *s* şi *z* 18
„ 13. Poziţia buzelor pentru fricativele palatale *h'* şi *y* 20
„ 14. Poziţia limbii pentru fricativele palatale *h'* şi *y* 20
„ 15. Poziţia buzelor pentru fricativa velară χ 21
„ 16. Poziţia limbii pentru fricativele velare χ şi γ 21
„ 17. Poziţia buzelor pentru fricativa laringiană *h* 22
„ 18. Poziţia buzelor pentru şuierătoarea *ş* 23
„ 19. Poziţia buzelor pentru şuierătoarea *ş* (variantă) 23
„ 20. Poziţia limbii pentru şuierătoarea *ş* 23
„ 21. Poziţia limbii pentru dentalele palatalizate *t'* şi *d'* 27
„ 22. Poziţia limbii pentru *l* palatalizat (*l'*) 27
„ 23. Poziţia buzelor pentru laterala *l* 30
„ 24. Poziţia limbii pentru laterala *l* 30
„ 25. Poziţia buzelor pentru vibranta apicală *r* 32
„ 26. Poziţia limbii pentru vibranta apicală *r* 32
„ 27. Tabloul consonantelor romîneşti 35
„ 28. Locul de articulaţie al vocalelor 37
„ 29. Poziţia buzelor pentru vocala *a* 38
„ 30. Poziţia limbii pentru vocala *a* 38
„ 31. Poziţia buzelor pentru vocala *e* 38
„ 32. Poziţia buzelor pentru vocala *i* 38
„ 33. Poziţia limbii pentru vocala *i* 39
„ 34. Poziţia buzelor la vocala *o* (la un romîn) 39

Pag.

Figura 35. Poziţia buzelor la vocala *u* 39
„ 36. Poziţia limbii pentru vocala *u* 39
„ 37. Poziţia buzelor pentru vocala centrală *ă* 42
„ 38. Poziţia buzelor pentru vocala centrală *î* 42
„ 39. Cele şapte vocale principale romîneşti 43
„ 40. Poligonul lui JONES cu intercalarea vocalelor centrale 46
„ 41. Poziţia vocalelor extreme după JONES 46
„ 42. Poziţia buzelor pentru *ö* (închis) 47
„ 43. Poziţia buzelor pentru *ü* 47
„ 44. *r* în *par* şi *pari* 83
„ 45. Rostirea cuvintelor *plop-plopi-plopii* 83
„ 46. Prezentarea schematică a unor arii în formă de segmente şi sectoare . . . 332
„ 47. Linia de demarcaţie între romînii şi bulgarii de est şi vest 344

Harta*) 1. *ş* în cuvîntul *uşă* 23, 90, 311.
„ 2. *ĉ* în *cruce* 24, 310, 317, 320, 321, 337, 340.
„ 3. *ĉ* în *ceafă* 24, 294, 310, 317, 320, 321, 330, 340.
„ 4. *ĝ* în *geme* 24, 294, 310, 320.
„ 5. *ĉ* în *picior* 24, 294, 310, 317, 320, 321, 325, 328, 330, 340.
„ 6. *ĝ* în *gingie* 24, 294, 310, 316, 320, 325, 328, 340.
„ 7. *ĉ* în *tu mănînci* 24, 90, 294, 310, 317, 340.
„ 8. *j* în *joi* 24, 294, 320, 325, 328, 329, 330, 340, 382.
„ 9. *u* (final) în *războiu* (de ţesut) 26, 52, 88, 258, 311, 326, 329, 330.
„ 10. Sunetul final în *buboiu* 26, 51, 88, 258, 311, 326, 329, 330.
„ 11. Sunetul final în *cap* 26, 57, 88, 258, 311, 329, 330, 342.
„ 12. Sunetul final în *om* 26, 57, 88, 258, 311, 329, 330.
„ 13. Sunetul final în *văr* 26, 57, 88, 258, 311, 329, 330.
„ 14. *t* păstrat (nemuiat) în *frate* şi *dinte*. Cuvinte cu *r̄* 33, 322, 335, 339.
„ 15. *e* final în *dulce* 44.

Harta 16. Accentul în *spunem* 70, 327
„ 17. *i* final şi palatalizarea lui *n* în *fini* (pluralul lui *fin*) 89, 312, 322, 339, 381.
„ 18. *i* final în *fraţi* după *ALR*, I 90, 317, 320, 330, 340.
„ 19. *i* final în *fraţi* după *ALR*, II 90. 320, 330, 340.
„ 20. *ă* final în *soacră* 91, 322, 330, 339, 341.
„ 21. Închiderea lui *e* final în *fete* 91 326, 339, 393.
„ 22. *ea* în *leagăn* 115, 327, 339, 379.
„ 23. *ea* în *mireasă* 115, 327, 339, 379,
„ 24. *oa* în *mă doare* 115, 339.
„ 25. *i* iniţial în *inimă* 119.
„ 26. *a* în pluralul de la *barbă* şi *scl* în *sclab* „slab" 137, 339, 393.
„ 27. *slab, derept, strungar* 137, 256.
„ 28. *ct* în *doctor* şi *octomvrie* 213.
„ 29. Accentul în *bolnav* 229.
„ 30. Palatalizarea lui *b* şi *v* 234, 326.
„ 31. *ĉ* în loc de *k'* în *ochi* şi formele *naş* şi *tuşă* 241, 312.
„ 32. *ă* în *moaşă* 248, 311, 339, 341.
„ 33. *ĉ* în (*bube*) *dulci* 294, 340.
„ 34. *ĝ* în *negi* (*negei*) 294, 310, 320, 340.

*) Toate hărţile sînt publicate la sfîrşitul volumului. Numerele indică paginile la care sînt citate hărţile.

Harta 35. *ĉ* în *dulce* 310, 317, 323, 337.
„ 36. Prezentul verbelor *a auzi* şi *a vedea* şi aria lui *înghiu* 317, 320, 328, 336, 351, 364.
„ 37. Izofone după *LAD* 318, 319, 321, 376.
„ 38. Alte izofone după *LAD* 317, 319, 320, 337.
„ 39. *z* în *mă spînzur* 319, 320, 328, 337, 340.
„ 40. *z* în *visez* 319, 320, 328, 337, 340 .
„ 41. *ăi* şi *ii* în *călciiu* şi *gh* în *genunche* 320, 322, 323, 337, 341.
„ 42. Subdialectul nord-vestic (întîia hartă) 321, 323, 343.
Harta 43. Subdialectul nord-vestic (a doua hartă) 321, 323, 343.
„ 44. Prezentul verbului *a tunde* 323, 348.
„ 45. Prezentul verbului *a pieri* 324.
„ 46. Prezentul verbului *a spune* 329.
„ 47. Pluralul de la *palmă* 335.
„ 48. Prezentul verbului *a ucide* 348.
„ 49. Indicativul şi conjunctivul verbului *a veni* 351.
„ 50. Proteza lui *a* la dacoromîni 366.
„ 51. Pluralul lui *lacrimă* 326, 374.
„ 52. *ă* pentru *a* la persoana 1 din prezentul indicativ 375.
„ 53. Prefacerea lui *ă* proton în *a* 376.

Hărţile au fost lucrate de Şt. Poenaru, cartograful Muzeului limbii romîne din Cluj De asemenea figurile 1, 2, 3, 6, 8, 10, 12, 14, 16, 21, 26, 30, 33, 36, după Panconcelli-Calzia, *Experimentelle Phonetik*, figurile 20, 22, 24 după Grammont, *Traité*, figura 40 după Lombard, *Prononciation*, iar figura 47 după Reichenkron. Clişeele figurilor 5, 7, 9, 13, 15, 17 şi 18 sînt din Rausch, *Lauttafeln*, ale figurilor 4, 11, 19, 23, 25, 29, 31, 32, 34, 35, 37, 38, 42 şi 43 după fotografii din Institutul de fonetică experimentală din Cluj, iar figurile 44 şi 45 după lucrări de E. Petrovici şi Şt. Lelescu.

PARTEA ÎNTÎI

FONETICA

ARTICULAȚIA

1. Între marile minuni ale acestei lumi trebuie socotit graiul omenesc. Fără el, toate gîndurile pe care le răscolește mintea și toate simțirile pe care le cuprinde sufletul nostru ar rămînea îngropate în raclă plumbuită. Rațiunea omenească ar fi stearpă dacă n-ar fi nutrită și incitată necontenit printr-un schimb de vederi, iar în sufletul nostru n-ar putea încolți sentimente generoase, dacă omul n-ar cunoaște decît gestul primitiv al cînelui care dă din coadă de bucurie sau modulația vocii prin care pasărea își cîntă iubirea. Numai facultatea de a-și exterioriza gîndurile și preocupările prin sunete perceptibile —înțelese și ușor de reprodus de toți membrii aceleiași comunități sociale— și de a face să răsune în sufletele altora coarde care au vibrat în inimile noastre contribuie la înmulțirea cunoștințelor și la înnobilarea sufletelor, stîrnind idei și porniri noui și deschizînd omului calea fericirii pe acest pămînt. Scînteia se naște prin izbirea amnarului de cremene; graiul omenesc e întocmit pentru dialog.

Comunicînd prin grai viu cu semenii noștri, punem în acțiune un aparat complicat, în care intră ca părți componente deopotrivă creierul, urechea și gura.

Ceea ce se petrece în creierul nostru cînd înțelege și prelucrează cele auzite, pregătește răspunsul și dă ordin organului rostitor să transforme ideea în sunete, depășește preocuparea lingvistului și formează obiectul p s i h o l o g i e i.

Deși din punct de vedere teoretic auzirea este tot atît de importantă ca și rostirea, căci omul învață să vorbească reproducînd sunetele auzite —un surd din naștere este și mut— totuși a c u s t i c a nu formează obiectul lingvisticii, ci al f i z i c i i. Aceasta, din simplul motiv, că noi nu putem influența auzul nostru, decît doar în ceea ce privește posibilitatea de a micșora intensitatea sunetelor ce ne izbesc urechea.

În opoziție cu urechea, asupra căreia nu sîntem stăpîni, organul cu care producem sunetele poate fi dirijat de noi. Deși mișcările lui sînt în general automatizate, totuși ele pot fi modificate, augmentate sau oprite de noi. Fonetica, care studiază mecanismul rostirii, formează un capitol important al lingvisticii. Știind exact cum se produc sunetele cînd vorbim, putem învăța mai ușor pronunțarea unor limbi străine ; cunoscînd, care anume părți ale organului nostru rostitor produc anumite sunete, ni se lămurește evoluția sunetelor în cursul timpului și înțelegem de ce, în unele dialecte, un sunet e înlocuit prin alt sunet apropiat. Iată de ce fonetica, interesînd deopotrivă pe autorii gramaticilor practice, ai gramaticilor istorice și pe dialectologi, a luat naștere tocmai în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cînd marile invenții tehnice au apropiat popoarele unele de altele, silindu-le să-și învețe reciproc limbile și cînd neogramaticii erau stăpîniți, în cercetările lor, de istorism. Materialul bogat și nou pe care li-l aduceau cercetările dialectale le-a îndreptat de asemenea atenția spre fonetică.

Dar în afară de latura practică, a învățării unor limbi străine, și în afară de preocupări de ordin istoric sau geografic, fonetica dă răspunsuri și lingvistului care caută să pătrundă tainele graiului omenesc și să deslușească tendințele generale ce stau la temelia felului nostru de a ne exprima.

Însăși construcția aparatului nostru de rostire este o mică minune, înaintea căreia ne oprim uimiți și plini de admirație.

Același organ cu care respirăm, mîncăm (mestecînd și înghițind hrana), mușcăm, mirosim și gustăm, scuipăm, căscăm, fluierăm, sărutăm etc. este, în minunata economie a corpului omenesc, și cel mai desăvîrșit instrument producător de sunete. Gura, împreună cu gîtlejul și nasul, formează un tub curbat, lung abia de cîțiva centimetri, prin care trece aerul împins, ca dintr-un foi, din plămîni. *Obstacolele pe care aerul le întîmpină în diferitele părți ale acestui tub produc multele și variatele sunete ale graiului omenesc. Mișcările prin care îl închidem sau deschidem, îngustăm sau lărgim, dîndu-i diferite lungimi și forme, se numesc, în fonetică,* ***articulație.***

La capătul dinăuntru al tubului este laringele. Coardele vocale, așezate în laringe, sînt niște cute în interiorul cărora se află cîte un mușchi. Cînd deschidem spațiul dintre ele —glota—, aerul poate circula din plămîni sau în plămîni ; cînd închidem glota, nu mai putem nici respira, nici vorbi. Coardele vocale cu mușchii lor au, precum vom vedea mai tîrziu, un rol hotărîtor pentru caracterul sunetului produs, putînd da coloanei de aer ce se scurge prin tubul fonatoriu diferite forme chiar în momentul cînd traversează laringele. Aceste coarde, care au

forma unor buzișoare, sînt învelite în cîte o membrană mucoasă, care și ea are proprietatea să se întindă sau să se scurteze, făcînd ca tonul produs de vibrațiile lor să fie mai înalt sau mai profund.

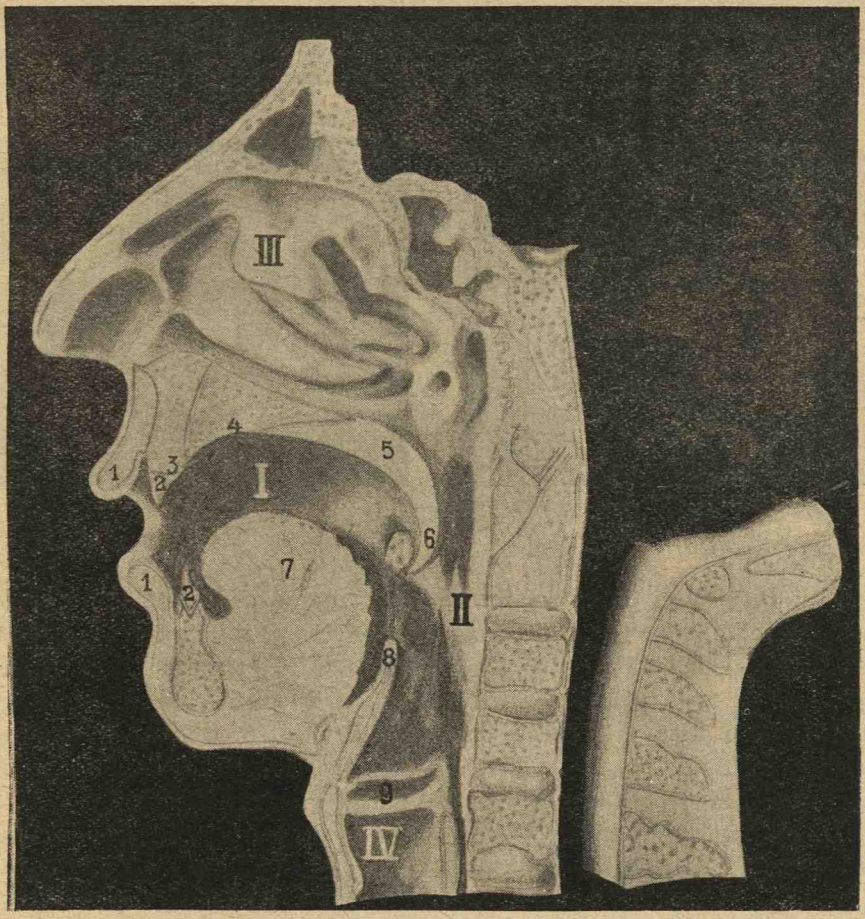

I = Cavitatea orală
II = Faringele
III = Fosele nazale
IV = Laringele

1 = Buzele
2 = Dinții
3 = Alveola
4 = Palatul dur

5 = Vălul palatin
6 = Omușorul
7 = Limba
8 = Epiglota
9 = Coardele vocale

Fig. 1. — Aparatul articulator.

La marginea dinapoi a laringelui, înspre baza limbii, se află e p i g l o t a, un cartilaj mobil, care se poate așeza deasupra glotei, ca un capac,

oprind, în momentul înghițirii, lichidele sau corpurile solide să pătrundă în trahee și dirijîndu-le pe esofag.

În fundul gurii faringele formează o cavitate, al cărei fund se vede ca un perete roșu, cînd căscăm gura. În regiunea faringiană tubul se bifurcă, făcînd ca aerul să poată pătrunde pe gură sau pe nas. Cînd, vorbind, dăm drumul aerului pe nas, sunetul are, din cauza rezonanței ce se produce în fosele nazale, un caracter deosebit, pe care îl numim

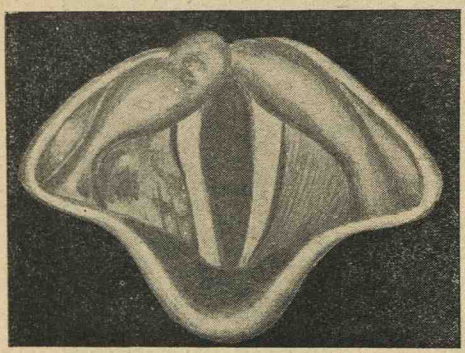

Fig. 2. — Coardele vocale cînd respirăm.

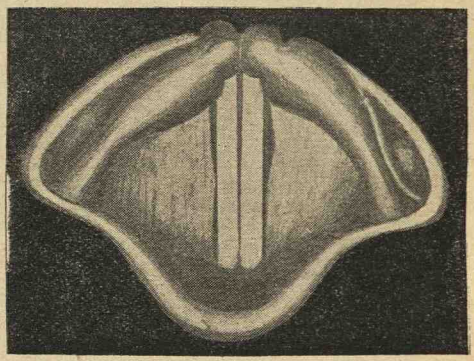

Fig. 3. — Coardele vocale în poziția vocii.

nazal. Uitîndu-ne în gura deschisă a celui ce pronunță un *a*, vedem cum arcul format de cerul gurii moale — vălul palatin — se ridică cu omușorul — uvula sau lueta — care, în timpul cînd respirăm (pe gură și pe nas), atîrnă, ca o mică limbă de pisică, de cerul gurii. În momentul cînd începe rostirea lui *a*, vălul palatin se înalță și se lipește de peretele faringian posterior. Prin această mișcare canalul nazal se închide, iar aerul nu se mai poate scurge decît pe gură : *a* e un sunet oral.

În opoziție cu vălul palatin, moale și mobil, continuarea lui spre înainte e formată de cerul gurii tare și fix : palatul dur (sau simplu : palatul). Partea dinainte a palatului se continuă cu alveolele dentare, în care sînt înfipți dinții.

Tubul se termină, la capătul din față, cu buzele, care îl pot închide în partea anterioară, întocmai după cum glota îl poate închide în partea dinapoi.

După cum un sunet se produce în una din aceste regiuni, el se numește laringian, faringian, velar, palatal, alveolar, dental sau labial. Unele din sunete au un loc dublu de articulație. În asemenea cazuri se întrebuințează termeni compuși ca labio-velar, palatal-alveolar etc.

În afară de regiunea unde se face articulaţia, trebuie să ţinem seama şi de organul care articulează. Astfel, cînd rostim un *f* sau un *v*, vedem cum buza inferioară, mobilă şi activă, se apropie de dinţii superiori, ficşi şi pasivi. În acest caz avem a face cu un sunet labio-dental.

Organul care are rolul cel mai activ la articularea sunetelor este limba, o masă puternică de muşchi, care-i permit mişcări în toate direcţiile. Însemnătatea ei în rostire e atît de mare, încît multe popoare exprimă cu acelaşi cuvînt graiul (germ. „Sprache") şi organul cu care grăim (germ. „Zunge"). Latinii aveau un singur termen pentru cele două noţiuni: *lingua*, moştenit de toate popoarele romanice (rom. *limbă*, fr. *langue* etc.). De obicei articularea se face cu partea limbii care, în stare de odihnă, se găseşte în regiunea spre care articulăm. Astfel, la sunetele faringiene se ridică baza (rădăcina) limbii, pentru cele velare partea dindărăt a ei, pentru cele palatale dosul, iar pentru cele alveolare şi dentale muchea din faţă sau vîrful limbii. În asemenea cazuri se întrebuinţează şi termeni ca: sunete radicale sau postero-linguale, dorsale sau medio-linguale, coronale şi apicale sau antero-linguale. E de la sine înţeles că spre a articula în diferite regiuni ale gurii limba poate (sau trebuie chiar) să ia anumite forme. Unii foneticieni, precum WEIGAND (*LAD*, p. 6) şi PAULYN, dau o deosebită importanţă acestor forme ale limbii şi fac distincţie între sunete articulate cu limba „subţiată" sau „groasă", cu limba întreagă sau numai cu o parte a ei, cu limba plată sau îngustată etc. (germ. „Schmalzungenlaute", „Flachzungenlaute", „Zungenflächenlaute" sau „Ganzzungenvokale", „Zungenteilvokale" etc.).

Atît laringele cît şi buzele fiind mobile, tubul poate fi lungit sau scurtat cu ajutorul lor. Dacă privim în oglindă şi prindem cu degetele mărul lui Adam, vedem cum buzele se lăţesc lipindu-se de dinţi, cînd pronunţăm un *i*, şi simţim cum laringele se înalţă. Dimpotrivă, cînd pronunţăm un *u*, buzele se rotunjesc, ţuguindu-se înspre înainte, iar laringele coboară: tubul se scurtează la *i* şi se lungeşte la *u*.

Scurtarea şi lungirea tubului are un rol mai puţin important decît apertura (deschizătura) lui. Cînd rostesc înaintea oglinzii cuvîntul *papa* şi compar ceea ce aud cu ceea ce văd, observ că spre a pronunţa acest cuvînt trebuie ca poziţia iniţială a gurii să fie cu buzele închise. Tot astfel trebuie să închid buzele cînd de la întîiul *a* vreau să trec din nou la *p*. *P* este deci un **sunet închis** — sau cu termenul tehnic: o ocluzivă —, în opoziţie cu *a*, pe care, dacă vreau să-l pronunţ, atît în silaba întîi cît şi într-a doua, trebuie să deschid gura. *A* este un **sunet deschis**. Între sunetul închis *p* şi între *a* — sunetul pronunţat cu cea mai mare deschi-

zătură a gurii — pot fi clasate toate celelalte sunete ale limbii în ceea ce priveşte unghiul maxilar, adică unghiul pe care îl formează maxilarul inferior — mobil — faţă de cel superior — fix — atunci cînd deschidem sau închidem gura.

Cînd rostesc — tot înaintea oglinzii — *va fi*, între buza mea de jos şi dinţii de sus este, la *v*, o deschizătură foarte strîmtă, care, la *a* următor, se măreşte pînă la maximul întrebuinţat în pronunţare. În continuare, unghiul maxilar scade la *f* din nou, ca şi la *v*, pentru ca să crească iar cînd rostesc pe *i*, însă cu mult mai puţin decît la *a*.

Între *v* (*f*) şi *i* este limita între **consonante** şi **vocale**.

Vocalele sînt, toate, sunete deschise, apertura lor variind între *i*, rostit cu cel mai mic unghi maxilar, şi *a*, rostit cu cel mai mare unghi maxilar. *Vocalele se caracterizează prin faptul că aerul se scurge, la rostirea lor, fără să găsească o piedică în tubul fonator.* Consonantele pot fi închise (ca *p*) sau deschise (ca *v* şi *f*); dar şi în cazul din urmă apertura e atît de mică, încît ea formează un obstacol pentru aerul ce iese din plămîni şi care se freacă de marginile acestei deschizături, producînd un zgomot. *Acest zgomot, care nu lipseşte nici cînd aerul sparge obstacolul consonantelor închise, este tocmai ceea ce caracterizează o consonantă în opoziţie cu o vocală.*

Evitînd în cele precedente să intrăm în amănunte, am neglijat intenţionat să vorbim despre rolul pe care îl au plămînii (cu toracele) la debitarea porţiei de aer — mai mare sau mai mică, mai zvîcnită sau mai curgătoare — necesară la producerea sunetelor rostite.

Şi văzul contribuie la o mai bună înţelegere a vorbirii, care, în mod normal, se realizează prin dialog. Copiii mici, cînd învaţă limba, „se uită în gura" celor ce vorbesc. Dintre toate sunetele, cele produse mai întîi de copii sînt labialele (*mama, papa*), căci mişcarea buzelor e prinsă mai întîi cu ochii. Oamenii care aud greu ghicesc vorbele după forma pe care o ia gura celui ce vorbeşte. Cît de mult se modifică partea inferioară a feţei cînd articulăm diferite sunete, se poate urmări pe figurile reproduse în cele următoare. În întunerec înţelegi cu mult mai greu ceea ce ţi se spune decît la lumină. De aici vorba (probabil aluzie la o anecdotă) care circulă pe la Braşov — probabil şi pe aiurea — pentru cei ce îşi vorbesc fără să se înţeleagă: „vorbeşte ca Niţă cu tată-său pe-ntunerec".

În sfîrşit, nu trebuie uitat nici gestul, care, prin semnificaţia convenţională ce i se dă, devine un auxiliar al rostirii.

CONSONANTELE

OCLUZIVELE

2. Dacă, după ce am rostit *papa*, pronunţ înaintea oglinzii *baba* şi *mama*, văd că mişcarea buzelor rămîne absolut aceeaşi. Consonantele *p*, *b* şi *m* se articulează la fel. Dacă notele lor comune sînt articularea cu

buzele —din care cauză ele se numesc **labiale** (de la lat. *labium* „buză"), mai exact **bilabiale**, căci articularea se face cu amîndouă buzele— şi ocluzivitatea lor, va trebui să cercetăm cauzele ce determină deosebirea între ele, pe care n-o observă ochiul, dar o distinge urechea.

Deosebirea între *p* şi *b*, pe de o parte, şi *m* pe de alta, este înainte de toate de d u r a t ă. Pe *m* pot să-l ţin atîta timp cît mai am o rezervă de aer în plămîni. El e, ca şi sunetele deschise, c o n t i n u u, în opoziţie cu toate sunetele închise, care sînt m o m e n t a n e. Într-adevăr, un *p* sau un *b* nu durează decît un moment, timpul necesar pentru ca aerul,

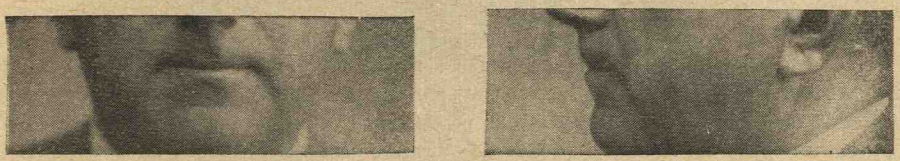

Fig. 4. — Poziţia buzelor pentru ocluzivele labiale *p* şi *b*.

care iese din plămîni şi se îngrămădeşte în dosul buzelor închise, să spargă obstacolul pe care i-l pun în cale buzele lipite una de alta, şi să iasă în formă de explozie din gură. Din cauza aceasta *p* şi *b* se mai numesc şi sunete **explozive (plozive)**.

Cauza pentru care *m* —sunet închis, dar continuu— întruneşte două condiţii la aparenţă contrazicătoare, este faptul că deşi buzele închise formează un obstacol pentru aerul ce iese din plămîni, totuşi o parte din acest aer se poate scurge pe altă cale, prin nas. *M* e un sunet n a z a l, în opoziţie cu *p* şi *b*, care sînt sunete o r a l e (de la lat. *os*, *oris* „gură"). Pe cînd la sunetele orale — după cum am arătat în § 1— vălul palatin cu uvula se ridică şi, lipindu-se de peretele faringian, opreşte orice scurgere pe nas a aerului din plămîni, la sunetele nazale vălul palatin atîrnă ca în poziţia lui de odihnă, iar aerul poate, în parte sau de tot, să iasă pe nas.

Preferăm termenul o r a l lui b u c a l, întrebuinţat de unii fonetişti romîni şi împrumutat din franţuzeşte, în care limbă *bouche* însemnează „gură", spre deosebire de *bucă* al nostru, care are alte sensuri.

Dacă ţinem o oglindă în dreptul nărilor cînd rostim *papa* sau *baba*, ea rămîne limpede; dimpotrivă, ea se abureşte cînd rostim pe *m* din *mama*. Cînd am guturai, omuşorul inflamat nu dă drumul unei porţii destul de mari de aer prin nas; de aceea *mama mea* se confundă mai mult sau mai puţin cu *baba bea*.

3. În ceea ce priveşte deosebirea între *p* şi *b*, ea se produce în laringe. Cînd rostim un *p*, coardele vocale sînt atît de depărtate una de alta, încît aerul poate ieşi în cantitate mai mare şi nestingherit prin deschizătura

dintre ele. La *b*, dimpotrivă, coardele vocale se apropie atît de mult una de alta (cf. fig. 3), încît aerul, ieşind din plămîni, întîmpină oarecare rezistenţă. Astfel el se scurge mai greu şi în cantităţi mai mici şi se freacă de coardele vocale, ai căror muşchi încep să vibreze producînd un zbîrnîit, pe care îl numim **voce**. Ceea ce pentru urechea noastră deosebeşte pe *p* de *b* este tocmai lipsa sau adaosul vocii : *p* este un sunet fără voce sau a f o n i c, iar *b*, un sunet rostit cu voce sau f o n i c. Vocea, sau **fonia**, este deci un plus care se adaugă sunetelor în timpul trecerii lor prin deschizătura coardelor vocale. Ea poate întovărăşi orice consonantă şi întovărăşeşte în mod normal vocalele.

Plusul vocii la *b* (faţă de *p*) îl putem constata cu simţul nostru tactil, aşezînd palma pe creştetul capului sau pe piept, sau prinzînd mărul lui Adam între degete. La sunetele fonice vibraţiile coardelor vocale se transmit părţilor învecinate, încît, rostind pe *b*, noi simţim în palmă sau în degete trepidaţiile, pe care nu le simţim cînd rostim *p*. Şi mai bine ne putem da seama de zgomotul produs de vibraţiile coardelor vocale, dacă astupăm cu palmele urechile şi încercăm să rostim, cu gura închisă, mai întîi *p*, apoi *b*. În timpul cît aerul se adună în dosul buzelor, nu auzim nimic, la *p*, dar distingem bine zbîrnîitul produs de coardele vocale, la *b*.

Nu în toate limbile deosebirea între sunetele fonice şi cele afonice este atît de clară ca în romîneşte şi mai ales ca în franţuzeşte. În unele limbi, precum bunăoară în limba germană vorbită în Bavaria, Saxonia şi prin alte provincii, vibraţiile coardelor vocale nu întovărăşesc sunetele fonice în toate trei fazele emisiunii, ci numai în faza de destindere sau şi în cea a ţinutei, nu şi în faza de tensiune (§ 7 şi § 10). De aceea un *b* german seamănă tot atît de mult cu un *p* ca şi cu un *b* romînesc. Vom vedea în § 52 că şi în limba romînă un *b* la sfîrşitul cuvîntului (de ex. în *corb*) nu se rosteşte tot timpul fonic şi se deosebeşte de un *b* între vocale (*abur*) sau la începutul cuvîntului (*bun*). Şi *m*, care în mod normal este fonic în romîneşte, îşi poate pierde fonia la sfîrşitul cuvintelor după consonante afonice : *basm*, *neologism*...

Vocea o putem adăuga şi fluieratului (cu buzele sau cu fluierul) dacă lăsăm aerul să treacă printre coardele vocale apropiate.

În loc de „fonic" se întrebuinţează la noi, după model francez, şi termenul mai puţin potrivit de **sonor**, iar în loc de „afonic", **surd**.

4. Acelaşi raport ca între *papa*, *baba* şi *mama* există între *tata*, *dada* şi *nana*. Deosebirea e numai în ceea ce priveşte locul de articulaţie, care nu mai e labial, ci **dental** (de la lat. *dens*, *-tis* „dinte"). Şi consonantele *t*, *d* şi *n* sînt ocluzive, dar închiderea nu se face prin împreunarea buzelor, ca la *p*, *b*, *m*, ci prin lipirea vîrfului şi muchii limbii de dosul dinţilor superiori. Marginea limbii abia atinge partea unde măselele sînt fixate în maxilarul superior. Deosebirea dintre *t*, *d* pe de o parte şi *n* pe de alta este că cele două dintîi sînt o r a l e, iar *n* n a z a l ă. Deosebirea dintre *t* pe de o parte şi *d*, *n* pe de alta constă în l i p s a d e v o c e la *t*, în opoziţie cu f o n i a celorlalte două. Nazala dentală *n* este fonică. Numai incidental,

în vecinătatea unor consonante afonice, ea își poate pierde fonia : numele satului *Rîșnov* se rostește uneori cu *n* afonic.

În unele limbi sau în unele regiuni, ori numai la anumiți indivizi, ocluziunea se face cu muchea limbii lipită de „alveolă" sau în același timp pe o porțiune care cuprinde simultan dosul dinților și alveola. De aceea,

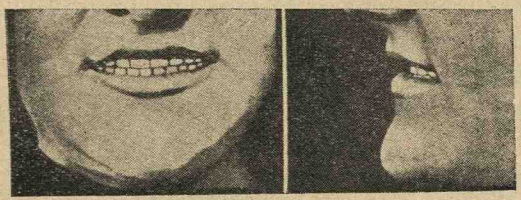

Fig. 5. — Poziția buzelor pentru ocluzivele dentale *t, d* și *n*.

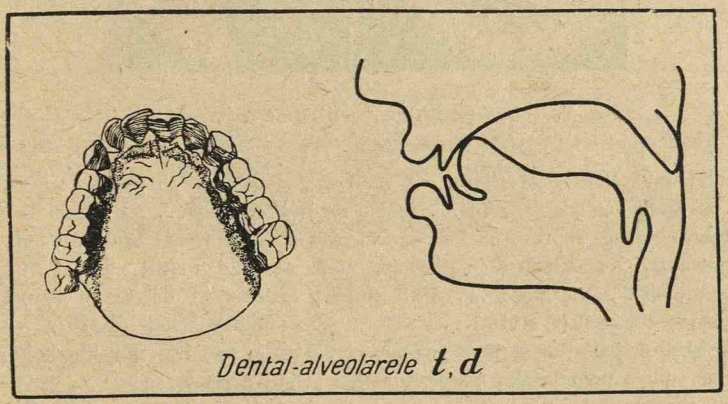

Fig. 6. — Poziția limbii pentru ocluzivele dental-alveolare *t* și *d*.

în loc de „dentale" se întrebuințează și termenul de **alveolare** și **dental-alveolare**. Cînd un *n* e urmat de fricative, ocluziunea de obicei nu e completă, ci vîrful limbii abia atinge dosul dinților superiori sau alveola. Acest *n* e notat în *ALR* cu o cruciuliță dedesubt, de ex. *înșir*.

Tot astfel, adică cu o ocluziune necompletă, trebuie să fi fost articulat *n* între vocale în regiunile „rotacizante", în care el s-a prefăcut în *r* (cf. § 144).

Dacă în nomenclatura sunetelor nu ținem seama de locul pe care-l atinge (sau de care se apropie) limba, ci de partea limbii care face o mișcare spre partea superioară a gurii, atunci în loc de dentale (sau alveolare), sunetele *t, d* și *n* se numesc **apicale**, cînd ele se articulează cu vîrful limbii (lat. *apex*) și **coronale** cînd articulația se face cu muchea (*corona*) limbii.

Ocluziunea se poate face și cu vîrful limbii întors spre înapoi. Asemenea rostire —numită **cerebrală, cacuminală** (de la lat. *cacumen* „vîrf") sau **retroflexă** și transcrisă printr-un

punct dedesubtul consonantei (*ṭ*, *ḍ*, *ṇ*)— se găseşte bunăoară în limba sardă şi în dialectul sicilian, unde lui *stella* latin îi corespunde *stiḍḍa* (cf. şi *Turiddu*, rostit *turiḍḍu*, propriu „tăurel", cunoscutul personaj din opera „Cavalleria rusticana").

5. Dacă închizătura se produce în regiunea cerului gurii tare (*palatum durum*) de care se lipeşte dosul limbii, atunci avem a face cu ocluzive **palatale**, sau, întrucît numirea se dă după partea limbii care articulează, **dorsale**. Unui *p* labial şi unui *t* dental îi corespunde afonica palatală *k'* (în ortografia romînească *ch*, din *chem*, *închid*...), iar unui *b* labial şi *d* dental, fonica palatală *g'* (ortografiată *gh*, din *ghem*, *înghit*...).

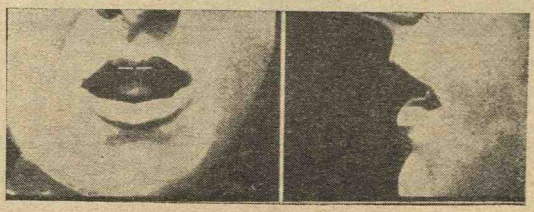

Fig. 7. — Poziţia buzelor pentru ocluziva velară *ŋ*.

Dialectal, palatalele *k'* şi *g'* sînt cu mult mai dese decît în limba literară. Cu *k'* şi *g'* se rostesc cuvintele ca *k'atră*, *g'ine*... în loc de *piatră*, *bine*... O nazală palatală cum o avem (ortografiată *gn*) în franţuzescul *agneau* sau în italienescul *ogni*, nu există în limba literară romînească. O găsim însă în dialecte, unde se aud rostiri ca *bińe* în loc de *bine*, *nemţoańe* „nemţoaică", *ńic* „mic"... Unii romîni, influenţaţi de limba franceză, rostesc cu *ń* neologisme ca *castańetă*, *vińetă*...

După cum articulaţia se face la partea dinainte, mijlocie sau dinapoi a palatului, se pot distinge sunete **prepalatale**, **(medio)palatale** şi **postpalatale**.

Despre consonantele p a l a t a l i z a t e, mai tîrziu, la § 19.

Caracterul palatal îl însemnăm, în transcrierea fonetică romînească, cu o liniuţă verticală (ca un apostrof drept) deasupra sau la umărul consonantelor: *k'*, *g'*, *ń*...

6. Cînd închizătura se face şi mai înapoi în gură, cu partea dinapoi a limbii faţă de cerul gurii moale (lat. *velum*), atunci avem a face cu ocluzive **velare**. Acestea sînt *c* (în transcriere fonetică de obicei *k*), *g* şi *ŋ* (ortografiate *c*, *g*, *n* în cuvinte ca *ac*, *gură*, *lung*). Velara *ŋ* nu se găseşte în romîneşte decît înainte de *c*, *g*: *mîŋca*, *duŋgă*. *C* corespunde afonicelor *p*, *t*, *k'*, iar *g* fonicelor *b*, *d*, *g'*, în sfîrşit *ŋ* nazalelor *m*, *n* şi *ń*.

După cum articularea se face în partea dinainte, mijlocie sau dinapoi a vălului palatin, distingem ocluzive **prevelare**, **(medio)velare** şi **postvelare**. Astfel *c*, *g* din *cum*, *gură* e postvelar, spre deosebire de *c* şi *g* mediovelar din *cal*, *gară*. În rostirea literară a unor neologisme ca *buchet*, *orchestră*, *ghişeu*, *ghid*..., sunetele scrise cu *ch* şi *gh* le rostesc unii cu *k* şi *g* prevelar (pe cînd cei mai mulţi le asimilează cuvintelor vechi şi le rostesc cu *k'* şi *g'*).

Această rostire prevelară se întîlneşte mai cu seamă în cuvinte ca *kimono, kilovat*, ortografiate adesea cu *k*, avînd deci în însăşi înfăţişarea lor grafică un aspect străin. E. PETROVICI a notat *k* şi *g* prevelar (nu palatal) în aproape tot Banatul, în cuvinte ca *okį* „ochi" şi *sugit* „sughit", cf. *ALRM*, II, h. 7 şi 59. El însuşi, ca bănăţean, pronunţă astfel, după cum m-am putut convinge însumi.

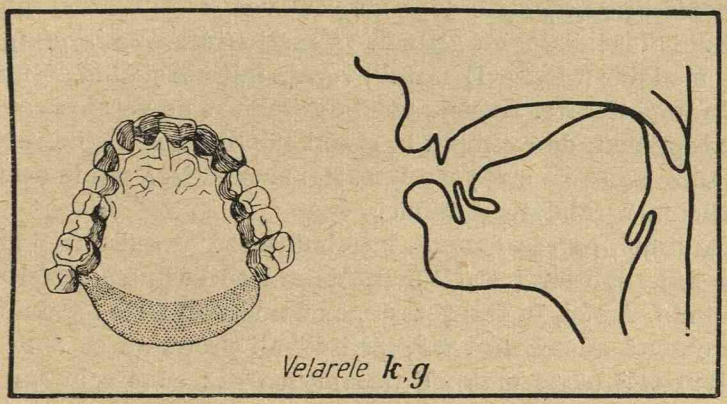

Fig. 8. — Poziţia limbii pentru ocluzivele velare *c* (*k*) şi *g*.

Cît despre *ŋ*, în grafia chirilică exista, după model grecesc, un fel deosebit de a-l transcrie. Cuvîntul *arhanghel* bunăoară apare ortografiat ⱑⱃⷯⱑⷬⷬⷋⷭⱔ, grafem din care rezultă bine caracterul velar al nazalei înainte de *g*. În romînescul *lung*, *ŋ* corespunde literei *n*, pe cînd în germanul *lang* literelor *ng*. (Vorbind nemţeşte, romînii de obicei pronunţă greşit *laŋg* în loc de *laŋ*).

În loc de „velar" se mai întrebuinţează de unii şi termenul mai puţin potrivit **gutural**.

6 a. În unele limbi mai există şi o ocluziune făcută cu rădăcina limbii faţă de arcul cerului gurii moale (cu omuşorul) sau faţă de peretele faringian. Ocluzivele astfel formate (de exemplu în limba arabă) se numesc **faringiene**.

În sfîrşit, mai există şi o ocluziune a coardelor vocale. O asemenea ocluziune **laringiană** se produce cînd voim să eliminăm un corp străin de pe coardele vocale. În cazul acesta mai întîi le întindem şi le încălecăm una peste alta, apoi tuşind spargem brusc această ocluziune împingînd cu putere aerul adunat în dosul lor. Această ocluziune forţată nu are o întrebuinţare în limba de toate zilele. Urmată de emisiunea vocii, ea poate avea însă şi o semnificaţie lingvistică. O întrebuinţăm cînd vrem să facem în mod discret atent pe cineva sau cînd, în momente de perplexitate, „ne dregem glasul", pentru ca să umplem o pauză supărătoare ivită în conversaţie.

În schimb, sînt limbi în care ocluziunea, mai puţin forţată însă, a coardelor vocale, **atacul dur** (fr. *coup de glotte*) sau **hamza** (arabă), însemnată în limba grecească cu **spiritul lin**, joacă un rol important, mai ales

spre a marca, ca în limba germană, la începutul vocalic al unui cuvînt, hotarul față de sfîrșitul cuvîntului anterior. Această ocluziune nu „se aude" propriu-zis, ci „se percepe" ca o pauză scurtă. Pe cînd noi pronunțăm, în mod curgător, *strălucirea_argintie_a_apei*, trecînd, ca celelalte limbi romanice, pe nesimțite de la sfîrșitul vocalic al unui cuvînt la începutul vocalic al celuilalt, un german va rosti *strălucirea ˀargintie ˀa ˀapei*, atacînd în mod dur („fester Einsatz") vocala inițială și dînd astfel impresia unei rostiri împiedecate. La noi atacul dur înainte de vocale se aude numai în mod excepțional, de exemplu în graiul copiilor mici, cînd rostesc *ˀa ˀa* (cînd vor să se așeze pe oală) sau în exclamații ca *ˀei!* sau în acel *ˀe!* prin care exprimăm nerăbdare și mînie.

Unele limbi, ca cea daneză, întrebuințează atacul dur și la sfîrșitul cuvintelor sau silabelor („stød"). Incidental se întîlnesc astfel de rostiri și în alte limbi. Astfel, în franțuzește, exclamativul *tiens!* sau afirmativul *oui!* se pronunță adesea *tiẽˀ*, *wiˀ*, iar italienii pronunță cu atac dur final exclamativul *maˀ* (scris *mah*). Un asemenea caz cunosc în romînește la rostirea interjecțiilor *e!* și *de!* De cele mai multe ori aceste exclamații se pronunță *eˀ* și *deˀ!* Cum însă în ortografia romînă nu există nici un semn ca să poată reda atacul dur, cei ce voiesc totuși să-l transcrie cu ajutorul alfabetului nostru, scriu sau *eh!* și *deh!*, înlocuind ocluziva laringiană prin spiranta faringiană (*h*), sau *dec!*, înlocuind ocluziva laringiană printr-o ocluzivă apropiată, cea velară (*c*).

Din cauza neîntrebuințării ocluziunii laringiene ca mijloc de despărțire a cuvintelor și a silabelor, se fac, în romînește, atît de des eraze (contracții) între sfîrșitul vocalic al unui cuvînt și începutul vocalic al cuvîntului următor: *de-a dreapta, ce-om face...* De asemenea există o tendință de a pronunța ca diftongi vocalele din două silabe învecinate (vocalele în hiat): neologisme trisilabe ca *teatru, oază, Luiza* (în limba germană *Theˀater, Oˀase, Luˀise*) se rostesc curent *te͡atru, o͡ază, Lu͡iza*, cu două silabe.

Interesant e că sașii din Transilvania nu numai că rostesc *er, Gabrielle, Erinnerung, beobachten* (nu *ˀer, Gabriˀelle, Erˀinnerung, beˀobachten*), ca nemții din Germania, ci cunosc chiar și fenomenul pe care francezii îl numesc „liaison", ceea ce e, poate, o reminiscență a patriei lor primitive din regiunile Mozelei. Astfel ei nu zic, ca nemții din Germania, *bis ˀer ˀass*, ci *bi-ze-ras*.

7. Articulația unei consonante ocluzive constă din trei etape: în stadiul prim aerul se acumulează în dosul obstacolului format de buzele închise sau de lipirea limbii de dosul dinților de sus, de cerul gurii tare sau de cel moale: **imploziunea**; al doilea stadiu e **ținuta**, care durează atîta timp cît nu dăm drumul aerului să iasă pe gură sau pe nas; în sfîrșit avem al treilea stadiu, al **exploziunii**, care urmează în momentul cînd aerul a început să evadeze din gură. La sunetele fonice, vibrația coardelor vocale începe imediat după imploziune.

În unele limbi în care există consonante lungi, această lungime e cauzată de prelungirea stadiului mijlociu. În italienescul *otto* nu avem a face cu o consonantă dublă, cum se crede de obicei, ci cu un *t* rostit cu o porţie de aer mai mare şi cu o ocluziune mai puternică, astfel că ţinuta, stadiul dintre tensiune şi destindere, se prelungeşte.

8. Cu cît partea limbii care face ocluziunea e mai mică şi mai elastică, cu atît explozia va fi mai scurtă şi mai distinctă. La dentale şi la velare limba se lipeşte de dosul dinţilor sau de cerul gurii moale printr-o m u c h e ; tot astfel buzele cînd formează ocluziunea bilabială. La palatale, dimpotrivă, limba e mai „groasă", căci dosul ei se lipeşte de bolta adîncă a cerului gurii tare pe o suprafaţă mai mare. Prin urmare şi explozia se face într-un timp mai lung, şi anume mai întîi se dezlipeşte partea dinapoi a limbii, şi apoi, treptat partea de mai înainte. Această dezlipire care durează cîtva timp face ca ocluzivele palatale să nu facă impresia unor explozive. Din cauza salivei, impresia pe care ne-o fac palatalele în stadiul de destindere e cea de **sunete muiate**, un termen des întrebuinţat atît pentru „palatale", cît şi pentru „consonantele palatalizate" (despre care va fi vorba mai tîrziu, în § 19).

9. În limba romînă consonantele afonice sînt în acelaşi timp **tari** (lat. *fortes*, fr. *fortes*), iar cele fonice, **line** (lat. *lenes*, fr. *douces*). Porţia de aer pe care o emit plămînii negăsind nici un obstacol cînd trece prin coardele vocale deschise, sunetul produs este în mod firesc mai „tare" decît cel fonic corespunzător, la articularea căruia coardele vocale apropiate împiedecă aerul de a ieşi tot şi dintr-o dată din laringe. La *b*, *d*, *g* trebuie să scădem forţa întrebuinţată la articularea lui *p*, *t*, *c* cu cea întrebuinţată pentru apropierea coardelor vocale cînd producem fonia. Această năvală a aerului în cantităţi mai mari face ca, simultan cu debitul mai mare de aer, să se producă şi o încordare mai mare a muşchilor organului nostru articulator : cînd, spre a produce un *p*, emit, prin coardele vocale deschise, o porţie mai mare de aer decît la un *b* (rostit cu coardele vocale apropiate), şi muşchii mei labiali se încordează mai mult, pentru ca să formeze o ocluziune cît mai puternică.

Raportul între afonic şi „tare" pe de o parte şi fonic şi „lin" pe de altă parte nu este în toate limbile acelaşi ca în romîneşte ; de asemenea nici încordarea şi relaxarea muşchilor. Astfel, în limba germană, mai ales în dialectele meridionale, afonicele se rostesc lin. Din cauza aceasta un *k*, *p* bavarez ne fac nouă impresia unui *g*, *b*, iar cînd un bavarez sau un saxon vorbesc romîneşte, nouă ni se pare că confundă pe *bun* cu *pun*, pe *dos* cu *tos* sau pe *gară* cu *cară*.

Se pare că şi în romîneşte, în anumite împrejurări, cînd adică un sunet fonic devine afonic, sau invers, cînd un sunet afonic primeşte vocea de la sunetul învecinat, putem avea a f o n i c e l i n e sau f o n i c e t a r i. WEIGAND, obişnuit cu asemenea articulări din limba

sa maternă, credea că consonantele finale în *rîd, ovăz*, odinioară fonice, și afonizate numai mai tîrziu, se rostesc, cel puțin prin Banat și Muntenia, fără voce, dar „lin" (*Jb.* III, p. 222, *Bukowina und Bessarabien*, p. 50). Șovăirea în rostirea unor cuvinte ca *lesne, cizmă* etc., în care unora ni se pare că rostim *s*, iar altora *z*, se explică, probabil, așa că noi rostim pe *s* „tare" (ca totdeauna cînd e afonic), dar îi împrumutăm fonia lui *n, m* următor; *s* în acest caz ar fi deci o fonică tare (cf. § 144).

FRICATIVELE

10. În opoziție cu ocluzivele, avem consonantele deschise. Gura nu formează un vas închis, ci un vas cu o apertură strîmtă, prin care aerul se poate scurge, nu însă fără să s e f r e c e de marginile acestui vas rău închis. De aici și numele de f r i c a t i v e ce li s-a dat. Zgomotul produs de vibrațiile marginilor elastice ale deschizăturii e ceea ce deosebește fricativele de vocale.

Ca și ocluzivele, fricativele cunosc trei stadii : imploziunii la ocluzive îi corespunde la fricative un stadiu de **tensiune** sau **catastază**, exploziunii un stadiu de **destindere** sau **metastază**; între ele e stadiul **ținutei**, cel mai important la fricative. Tensiunea și destinderea rămîn imperceptibile pentru ureche; numai ținuta, timpul cît se scurge aerul prin apertură, are durată și impresionează urechea.

Ca și la ocluzive, ceea ce dă caracterul deosebitor acestor sunete este locul de articulație, iar ceea ce distinge fricativele articulate la același loc al gurii e fonia sau lipsa ei. Fonicele sînt în romînește în mod normal line, iar afonicele tari.

În loc de fricative se întrebuințează mai de mult mai ales termenul de **spirante**. El nu e recomandabil, căci poate fi confundat cu cel de a s p i r a t e, care, precum vom vedea, însemnează cu totul altceva. În timpul din urmă se întrebuințează, pentru fricative și lichide (vibrante și laterale), tot mai des termenul de **constrictive**, mai potrivit, întrucît articulația acestor consonante se face cu s t r î m t o r a r e a (constricțiunea) deschizăturii.

11. L o c u l unde se produce restrîngerea aperturii fricativelor poate fi același ca la ocluzive, dar poate fi și altul. Afară de aceea, trebuie să ținem seama de f o r m a deschizăturii, care poate da fricativelor cu același loc de articulare un caracter deosebit. Avem adică o **apertură orizontală** și una **perpendiculară**. Prin aceste două numiri, care sînt mai mult practice decît exacte, înțelegem deschizătura strîmtă, ca o crăpătură, pe care buzele sau limba o formează pe toată lățimea părții cu care articulează, în opoziție cu deschizătura în formă de făgaș (rigolă) la mijlocul limbii (în unele graiuri și al buzei de jos).

12. Articularea obișnuită a **fricativelor labiale** e în romînește cea **labio-dentală**; buza de jos e trasă puțin înapoi și se apropie de muchea

inferioară a dinţilor de sus; prin deschizătura orizontală străbate aerul ieşind din gură şi produce afonica orală *f* şi fonica corespunzătoare *v*. Nazala labio-dentală, însemnată în sistemul internaţional cu *ɱ* iar în *ALR* cu *m*, se întîlneşte în romîneşte, mai ales în Muntenia, în cazuri ca

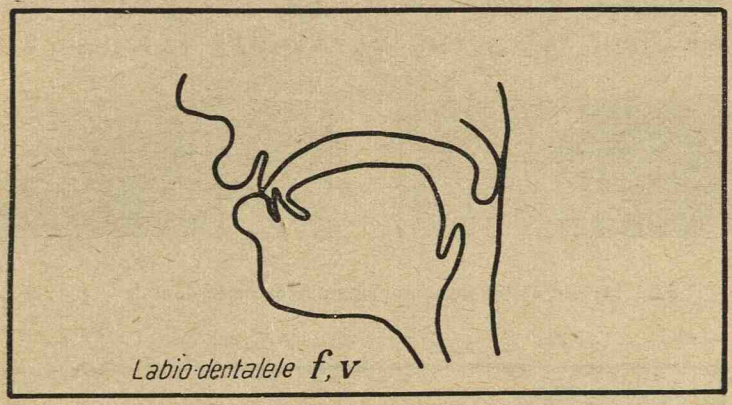

Fig. 9. — Poziţia limbii pentru fricativele labio-dentale *f* şi *v*.

îmvăţ, *simfonic*, adică atunci cînd consonantele *n* sau *m* sînt urmate de *f* sau *v*. Rostindu-le, noi nu sîntem conştienţi că pronunţăm un altfel de *n* decît *n* din *dinte* sau un altfel de *m* decît *m* din *îmbăt*. Dar şovăirea în ortografie (*amvon*, *camfor*, *nimfă*, *simfonic*, *tramvai*, *umfla*... faţă de *confort*, *învăţa*, *îngînfa*...) arată că avem a face cu un sunet care nu e de fapt nici *m*, nici *n*.

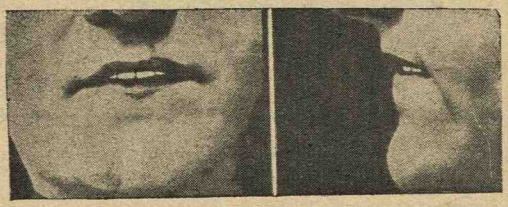

Fig. 10. — Poziţia buzelor pentru fricativele labio-dentale *f* şi *v*.

Deoarece dinţii nu sînt lipiţi unul de altul şi prin spaţiile dintre ei se poate scurge aerul, această articulare labio-dentală nu e potrivită pentru sunete ocluzive.

Fricativele bilabiale, rostite cu apertură perpendiculară sau orizontală, nu sînt obişnuite în limba celor mai mulţi romîni. Cele afonice, pe care le produc bunăoară fumătorii, cînd vor să depărteze, suflînd, un fir de tutun ce le-a rămas lipit de buze, au prea puţină sonoritate pentru ca să fie întrebuinţate în vorbire. Fonica cu deschizătură perpendiculară *w* se aude în graiul unor romîni; eu am auzit-o în graiul istroromînului A. Belulovici, în cuvinte ca *prewt* „preot". WEIGAND a notat-o destul de des, POP şi PETROVICI mai rar. Totuşi găsim şi la cei doi anchetatori ai *Atlasului lingvistic romîn* însemnări ca *luwa* „lua", *wom* „om" ş.a. Graniţa între *w* (consonantă) şi *u̯* (semivocală) este adesea foarte anevoie de distins cu urechea.

Fricativa bilabială fonică cu deschizătura orizontală, notată în transcrierea internaţională cu un *b* barat (*b̶*), frecventă în spaniolește pentru *b* intervocalic (de exemplu în

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ „CAROL I" BUCUREŞTI

caballero, saber), nu se găseşte în romîneşte ; de asemenea nici fricativa bilabială fonică cu deschizătură laterală. Totuşi, faptul că ung. *vágás* şi *város*... e redat în romîneşte prin *ogaş* şi *oraş*..., născute din *u̯ăgaş* şi *u̯ăraş*..., ne face să credem că *v* unguresc era pentru urechea romînului o fricativă fonică bilabială, mai apropiată de semivocala *u̯* decît de *v*.

13. **Fricativele dentale** sau **alveolare** sînt de două feluri, după forma deschizăturii. Cu apertură v e r t i c a l ă se rosteşte afonica *s* şi

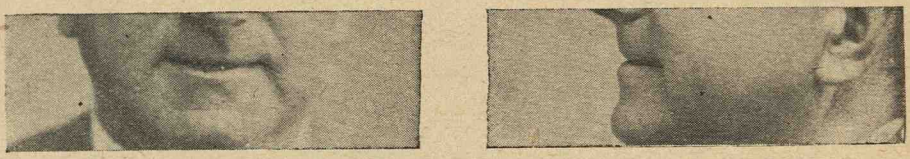

Fig. 11. — Poziţia buzelor pentru fricativele dentale *s* şi *z*.

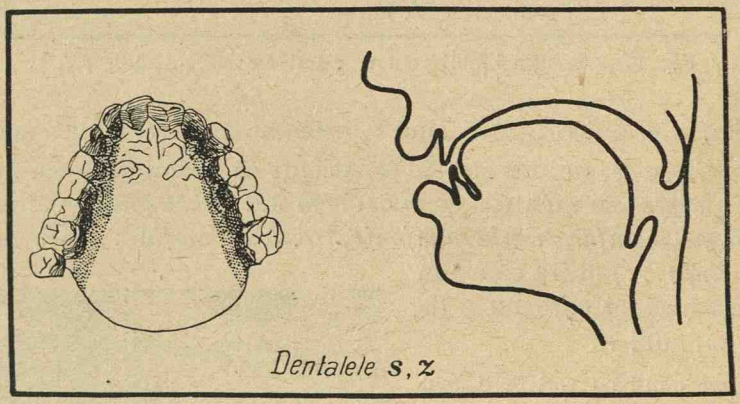

Fig. 12. — Poziţia limbii pentru fricativele dentale *s* şi *z*.

fonica *z*, numite şi **siflante** sau **sibilante** (germ. „Zischlaute"). Canalul prin care străbate aerul e larg, căci limba atinge numai cu marginile laterale măselele şi o fâşie îngustă la dreapta şi la stînga cerului gurii. Cu apertură o r i z o n t a l ă rostesc englezii pe *th*, care e uneori afonic, alteori fonic. Pe cînd *s* şi *z* sînt la noi două sunete foarte obişnuite, pe care le articulăm la fel cu cele mai multe popoare (în speţă *s* şi *z* al nostru seamănă cu al italienilor şi al francezilor), numai aromînii —şi între ei mai ales cei sudici— cunosc un ϑ şi δ, deprinse de la neogreci şi albanezi.

Nazala dentală *n* poate, după cum am văzut în § 4, să se rostească cu o ocluziune incompletă (*n̥*). Ocluziunea poate fi înlocuită însă şi cu o simplă constricţiune. O asemenea **constrictivă nazală dentală**, precum a

constatat-o E. PETROVICI în romînește, este obișnuită și în limba polonă, cf. *DR*, X, p. 550—551.

Pentru fricativele dentale cu **apertură orizontală** noi am adoptat transcrierea cu litere grecești. În alte sisteme de transcriere fonetică găsim alte semne. Dintre acestea semnul *đ* (un *d* barat) este echivoc, căci el e întrebuințat de unii fonetiști romîni ca la iugoslavi unde are cu totul altă valoare în limbile nordice vechi —și din ele și în unele transcrieri fonetice— găsim semnele þ și ð. Spaniolii întrebuințează în alfabetul lor, pentru fricativa afonică, pe *c* înainte de *e* și *i* (de ex. *vecino*), iar înainte de alte sunete sau final pe *z* (*razón, paz*). Fonica corespunzătoare nu se deosebește la ei în scris de *d* (de ex. *Madrid*).

Despre felul cum au fost redate în romînește, în alte dialecte decît cel aromînesc de sud, sunetele θ și ð în împrumuturi străine, cf. § 119.

Există și o rostire **interdentală** —cu vîrful limbii între dinți— a fricativelor dentale. La noi această rostire trece de defect de pronunțare (peltic, cepeleag).

14. **Fricativa palatală** afonică o notăm în transcrierea fonetică romînă prin *h'*. În ortografia curentă nu avem un semn special, ci întrebuințăm litera *h*, care mai are, precum vom vedea, și alte valori. Un *h* se rostește ca fricativă palatală afonică —adică cu o deschizătură strîmtă formată de dosul limbii apropiat de cerul gurii tare— cînd este urmat de un *i* (*arhitect, arhivă, arhimandrit, himeră, hiretisi, monahi, psihic...*, în neologismele de origine grecească și înainte de *e*: *arheolog*) și, în rostirea celor mai mulți romîni, și cînd e precedat de *i* (*ihtiologie, lihnit, tihnă...*). Canalul prin care se scurge aerul între palatul dur și dosul limbii este și strîmt, și îngust, întrucît limba se lipește, la dreapta și la stînga, pe o porțiune mare de cerul gurii; la romîni însă apertura nu este tocmai atît de îngustată ca în germanul *ich* „eu".

În vecinătatea unui *i* sau *e*, unii rostesc însă un *h* prevelar, nu palatal. Un *h* velar, nu palatal, înainte de *i* îl avem și în exclamația *hi!* cu care mînăm caii.

Mult mai des decît în limba literară se găsește fricativa palatală în dialecte, unde corespunde adesea unui *f* urmat de *i*. Astfel, în loc de *fiu, fiere...*, întîlnim rostirea regională *h'iu, h'ere...* Corespondenta fonică, pe care o însemnăm cu *y*, se găsește numai dialectal și s-a născut în cele mai multe cazuri dintr-un *v* urmat de *i*: *yin, yerme...* pentru literarul *vin, vierme...*

Unii transcriu pe *h'* prin χ grecesc, care însă în transcrierea adoptată de *ALR* are altă valoare (cf. § 15). Fonica *y* nu trebuie confundată cu semivocala *i̯* (iot), care are o apertură mai mică decît v o c a l a *i*, dar mai mare decît c o n s o n a n t a *y*. În inițialele cuvintelor *in, i̯eri* și *yi̯el* avem deci sunete palatale rostite cu trei aperturi deosebite: vocală, semivocală („iot") și consonantă fricativă. Cînd romînii vorbesc nemțește, fac de obicei greșeala că în cuvinte ca *jung, ja, Jäger...*, în loc să rostească o fricativă palatală (*yuŋ, ya, yęgər...*), rostesc, ca în romînescul *iute, ia, ieri...* semivocala *i̯* (*i̯uŋg, i̯a, i̯egăr...*).

Dimpotrivă, mulți romîni pronunță cuvinte germane ca *hier*, *Sache*... greșit, cu fricativa *h'* (*h'ir*, *Zah'e*...), fiind deprinși să pronunțe, înainte de *e*, un χ, pe cînd în limba germană rostirea cu χ e condiționată de vocala palatală precedentă (*ich*, *Echo*...), nu următoare. Interesant e cazul lui *odihnă*, cu fricativa palatală *h'* (din cauza lui *i* precedent), care însă, în forma metatezată, se pronunță cu fricativă laringiană, *hodină*.

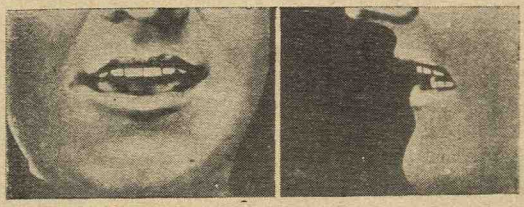

Fig. 13. — Poziția buzelor pentru fricativele palatale *h'* și *y*.

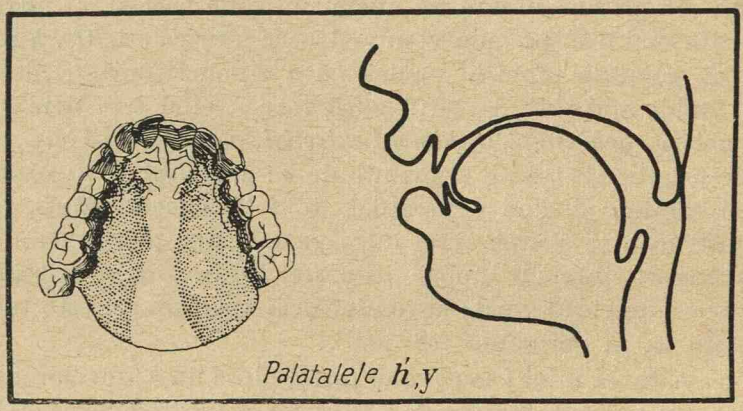

Fig. 14. — Poziția limbii pentru fricativele palatale *h'* și *y*.

15. **Fricativa velară** afonică, rostită cu o deschizătură strîmtă la cerul gurii moale, notată în *ALR* prin χ, corespunde lui *h* în cuvinte ca *duh*, *monah*, *paroh*, *mîhni*, *hlamidă*, *hram*..., deci lui *h* final și în vecinătatea imediată a unei consonante. Tot cu χ se rostește în Muntenia *h* inițial în cuvinte ca *haine*. El se pronunță ca *ch* german în *ach*, dar mai puțin strîmt.

Fonica corespunzătoare nu se găsește la dacoromîni. Ea e frecventă la istroromîni, provenind dintru-un *g* intervocalic, și la aromînii sudici, care au învățat-o de la neogreci. O însemnăm cu γ, literă împrumutată din alfabetul grecesc : istrorom. *roγu* „rog", arom. *γăitan* „găitan", *γramatik'ie* „gramatică".

Nazala corespunzătoare o avem în cazuri ca *înhăma, înhăța, inhala...*, al căror *n* velar nu se pronunță cu ocluziune (ca *n* în *încăleca, lîngă...*), ci cu o constricțiune. Foneticește poate fi redat prin *ŋ́*, adică prin *ŋ* cu o cruciuliță dedesubt.

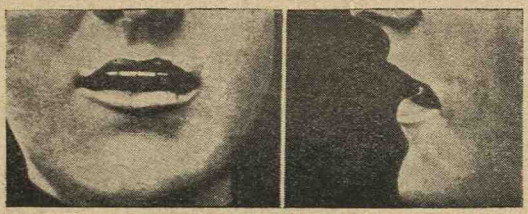

Fig. 15. — Poziția buzelor pentru fricativa velară χ.

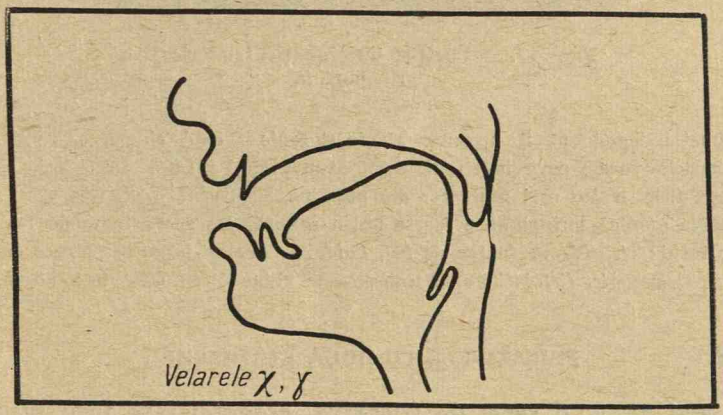

Fig. 16. — Poziția limbii pentru fricativele velare χ și γ.

În limba spaniolă fricativa velară afonică se notează cu *g* înainte de *e* și *i* și cu *j* în alte poziții (de ex. *Don Juan*).

Fricative faringiene nu avem în romînește. Ele se aud doar incidental, afonice, cînd gemem, și fonice, cînd curățim faringele de flegmă.

16. **Fricativa laringiană**, pe care o însemnăm, după model grecesc, prin spiritul aspru (ᶜ), este *h* inițial, cînd nu e urmat de consonante, și intervocalic, în afară de cazurile cînd e precedat sau urmat de un *i*. Cuvinte ca *ham, hăț, hîrtie, herghelie, hoț, huli, pahar, behăit...* le rostesc cei mai mulți romîni : *ᶜam, ᶜăț, ᶜîrtie, ᶜerghelie, ᶜuli, paᶜar, beᶜăit*. Tot așa se pronunță în Transilvania cuvinte ca *haină* (*ᶜaină*).

Coardele vocale fiind deschise —ele formează un unghi de vreo 10 grade— rostirea normală a fricativei laringiene e afonică. Totuși

se poate rosti un *h* laringian şi cu adaosul vocii. În acest caz coardele vocale sînt apropiate în partea lor dinainte, deschizătura făcîndu-se numai în partea dinapoi, la aritenoid. Acest sunet, transcris de anchetatorii *Atlasului* prin *ɦ*, se aude mai ales în poziţie intervocalică (de ex. în rostirea transilvăneană a cuvîntului *hoɦot*). În Tabela VIII de înregistrări reprodusă de E. PETROVICI în *De la nasalité en roumain*, Cluj ,1930, se vede limpede cum vocea răsună în cuvîntul *înham* de la început pînă la sfîrşit.

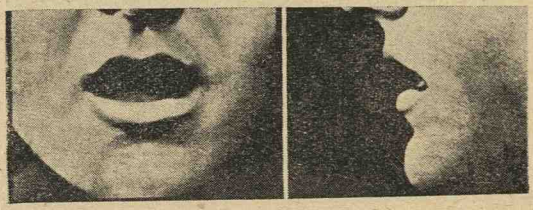

Fig. 17. — Poziţia buzelor pentru fricativa laringiană *h*.

Ca sunet independent îl auzim —afonic şi fonic— cînd cineva „gîfîie", cînd adică deschide coardele vocale ceva mai mult decît atunci cînd răsuflă de obicei, ca să poată, după un efort fizic, emite mai mult aer din plămîni.

Fricativa afonică laringiană e foarte puţin sonoră. De aceea în unele regiuni acest *h* amuţeşte cu totul: *oţ, aide...* în loc de *hoţ, haide...* Acelaşi lucru se petrece cu neologisme ca *alco(h)ol, (h)emoragie, (h)abilitare, (h)emisferă...* chiar şi *otel, Omer* în loc de *hotel, Homer*.

FRICATIVELE CU DOUĂ STRÎMTORI

17. Mai avem o serie de fricative, caracterizate prin faptul că se articulează cu d o u ă strîmtori. E seria **şuierătoarelor** (fr. *chuintantes*, germ. *š-Laute*). La această articulaţie c o m b i n a t ă formăm cu vîrful limbii o deschizătură spre alveolă, ca şi cînd am vrea să rostim un *s*; în acelaşi timp ridicăm însă şi dosul limbii spre punctul cel mai înalt al bolţii palatului dur, formînd o strîmtoare palatală ca şi atunci cînd rostim un *h'*. Sunetele produse astfel au o mulţime de variante, după cum predomină caracterul alveolar sau palatal, după cum articulaţia se face cu limba „groasă" sau mai „subţire", după cum apertura e, în partea anterioară, mai mult orizontală sau perpendiculară, după cum între palatul dur şi alveolă se produce o cameră de rezonanţă mai pronunţată sau nu şi după cum o a doua cameră de rezonanţă se iveşte sau nu şi în regiunea buzelor.

Cînd apertura din regiunea alveolară este destul de largă şi între cele două ridicături ale limbii —cea mai pronunţată în regiunea dental-alveolară şi cea mai puţin accentuată în regiunea palatală— se produce

o adîncitură a dosului limbii, în dreptul căreia se formează o cameră de rezonanţă, avem şuierătoarele *ş* şi *j*, cea dintîi afonică, cea de-a doua fonică. În acelaşi timp buzele se ţuguie, formîndu-se a doua cameră de rezonanţă, între dinţi şi buze, mai pronunţată în unele limbi decît în altele, şi chiar în cuprinsul aceleiaşi limbi, la unii indivizi decît la alţii, după cum se cunoaşte din compararea figurilor 18 şi 19.

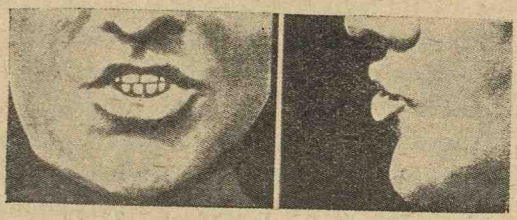

Fig. 18. — Poziţia buzelor pentru şuierătoarea *ş*.

Fig. 19. — Poziţia buzelor pentru şuierătoarea *ş* (variantă).

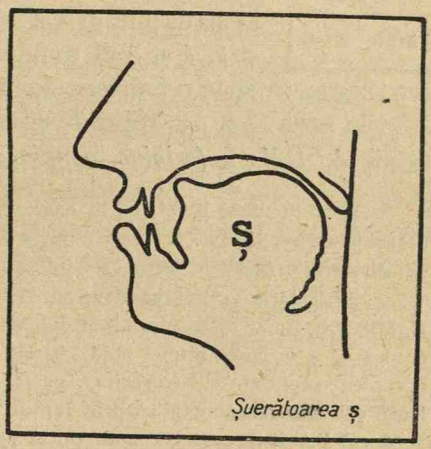

Fig. 20. — Poziţia limbii pentru şuierătoarea *ş*.

Cînd caracterul palatal predomină, ca de exemplu în graiul bucureştenilor, avem adesea impresia că după *ş* şi *j* se aude un fel de vocală palatală (*i* sau *e*) foarte scurtă : *ş*^{i}*opti*, *aj*^{i}*unge*... Aceasta e cauza că în Bucureşti se poate citi *afişearea oprită*, că unii bucureşteni scriu *aşea*, *aranjea*... în loc de *aşa*, *aranja* şi că în capitala ţării singularul *moş* nu se distinge de pluralul *moşi*. De la cuvîntul *roşu*, rostit *roşiu*, femininul e *roşie*, rostit trisilabic, după ce *i* degajat din *ş* a devenit un sunet autonom.

harta 1

Caracterul palatal predomină, după cum a arătat A. Lombard (*Prononciation*, p. 10), la şuierătoarea *ş*, scrisă în ortografia romînă cu *s*, în combinaţiile *sce* şi *sci* : *sceptru*, *adolescent*, *Muscel*, *descind*, *Rusciuc*...

Deosebită ca impresie şi ca articulare e seria şuierătoarelor *ś* şi *ź* —relevate mai întîi de WEIGAND în studiile sale dialectale— şi *ŝ* şi *ẑ*. La acestea limba nu formează o adîncitură între cele două ridicături —cea din regiunea dental-alveolară şi cea din regiunea palatală—, ci un singur canal lung, care începe în dreptul cerului gurii tare şi sfîrşeşte în regiunea alveolei cu dosul dinţilor superiori. Dar, cum dosul limbii e mai puţin mlădios decît vîrful ei, în regiunea palatală apertura nu poate fi decît orizontală; abia în regiunea alveolar-dentală aerul iese printr-o rigolă formată, ca la *s*, în partea dinainte a limbii. La *ś*, *ź* lipseşte deci camera de rezonanţă produsă (la *ş*, *j*) între cele două ridicături ale limbii. De asemenea buzele neţuguindu-se, lipseşte şi a doua cameră de rezonanţă, labială. Aceste sunete se aud la noi în Banat, în locul lui *ĉ*, *ĝ* din limba literară: *faśe* „face", *śĩś* „cinci", *traźe* „trage", *źęme* „geme"...

Un sunet foarte asemănător este *ŝ*, cu fonica *ẑ*, care se aude în Moldova, tot pentru *ĉ*, *ĝ*, literar: *faŝe*, *ŝĩŝ*, *traẑe*, *ẑeme*... Dar pe cînd *ś* şi *ź* al bănăţenilor este, ca impresie acustică, mai apropiat de *s* şi *z*, *ŝ* şi *ẑ* al moldovenilor seamănă mai mult cu *ş* şi *j*. Repartizarea în spaţiu a diferitelor feluri de *ś* (*ŝ*) şi *ź* (*ẑ*) se poate urmări pe hărţile noastre 2—8, reproduse după *ALRM*, II (*cruce*, *ceafă* şi *geme*) şi după *ALRM*, I (*picior*, *gingie*, *tu mănînci* şi *joi*).

hărţile 2—8

Dacă în unele limbi, ca în englezeşte, *ş* e redat prin *sh*, sau, ca în germană, prin *sch*, această scriere, în care *s* apare unit cu *h'*, are oarecare îndreptăţire şi dovedeşte un spirit de observaţie fonetică destul de fin la cei ce au inventat aceste grafeme.

Articulaţia şuierătoarelor am explicat-o ca cei mai mulţi fonetişti (GRAMMONT, E. HERZOG, E. RICHTER etc.). Sînt unii învăţaţi care dau însă altă explicare. Astfel A. MEILLET credea că *ş* se naşte atunci cînd „în loc să apropiem de palat marginea externă a limbii, apropiem suprafaţa ei" (*Structure*, p. 4). Această şovăire în descrierea felului cum se articulează şuierătoarele se explică prin faptul că el diferă în diferite limbi; adîncitura între vîrful şi dosul limbii e cu atît mai puţin pronunţată cu cît prevalează caracterul palatal al lui *ş* şi *j*.

Un *ş* mai puternic, dînd impresia unui *ş* lung, precum se aude uneori, prin Moldova, în *şi*, e însemnat în *ALR* prin *s̄*.

AFRICATELE

18. Dacă *ş* şi *j* sînt sunete simple, cu cîte două puncte de articulaţie, africatele sînt **consonante combinate**. Cînd pronunţ un *ţ*, acest sunet e combinat din ocluziva *t* şi fricativa *s*; tot astfel *č* e combinat din *t* şi *ş*. Dacă pun placa de gramofon pe care e înscris un *ce* să se învîrtească în sens invers, aud *eşt*. Cu toate acestea există o deosebire între rostirea *fac cuţite* şi *a făcut site*, sau între *ğ* din *ageamiu* şi *dj* din *adjudec*. Deosebirea rezultă

din faptul că la *ţ* sau *ĝ* cele două elemente constitutive nu se urmează unul după altul, ca la *t* + *s* sau la *d* + *j*, ci se îmbucă unul într-altul, sînt, cu un termen întrebuinţat de TRUBETZKOY, monofonematice. Ocluzivele *t* sau *d* nu au o exploziune atît de precis articulată ca în alte cazuri, ci destinderea în articularea lor coincide cu stadiul de tensiune al fricativei următoare (*s* sau *j*). Precum a arătat M. GRAMMONT (*Traité*, p. 107), ceea ce caracterizează africatele —care din această cauză pot fi numite şi semiocluzive— este faptul că cele două elemente componente se găsesc în aceeaşi silabă. Silabisesc *cu-ţi-te*, *a-gea-miu*, dar, cel puţin în vorbirea îngrijită, *fă-cut si-te*, *ad-ju-dec*.

Un *ţ* şi un *č* (*ĉ*) romînesc nu durează mai mult decît o consonantă simplă normală. Aceste africate sînt, ca în ruseşte (cf. TRUBETZKOY, *Grundzüge*, p. 53), mai scurte decît grupurile consonantice *ks* şi *kš* (în *fix*, *fiţi*).

Africatele afonice sînt, în limba romînă literară, două : cea scrisă *ţ* şi cea scrisă cu *c* înainte de *e* şi *i*.

Dintre acestea, *ţ* şi *ḑ* —acolo unde se mai păstrează— se rostesc pretutindeni tare (nepalatalizat) ; numai pe alocuri *ţ* apare muiat înainte de desinenţa *-i* (*hoţ'* ca plural de la *hoţ*, *(tu) înalţ'* ca persoana a doua de la *(eu) înalţ* (cf. *DR*, VII, p. 5). Dimpotrivă, un *č* tare (nepalatalizat) se aude aproape numai în regiunile nordice (unde un *e* următor se preface în *ă* : *čătate* pentru *cetate*). Încolo se pronunţă pretutindeni *ć* sau *ĉ* moale (sau sunetele *ś* şi *ŝ* rezultate din acestea), precum se poate vedea pe hărţile pentru cuvintele *cruce*, *ceafă*, *picior*, *tu mănînci*. Tot astfel *ǧ* se rosteşte tare numai într-o regiune mică din nord, atît în cuvinte ca *geme* şi *gingie*, cît şi în *ǧoi* pentru *joi*. Cu *ĝ* (moale) se rosteşte *geme* şi *gingie* cu deosebire în Muntenia şi sudul Transilvaniei. Banatul are *ź* şi Moldova cu centrul Transilvaniei *ẑ*, născut din *ĝ*. Aria lui *ẑoi* şi *ŝoi* pentru *ĝoi* este însă mai mică.

În diferite părţi ale teritoriului romîn aceste africate au nenumărate variante, după cum articularea lor e mai palatală sau nu. Anchetatorii *Atlasului* au fost nevoiţi să introducă, spre a le distinge, pe lîngă semnele *ĉ*, *ĝ*, pentru *ce*, *ge* din limba literară şi de *č*, *ǧ* (dur) din regiunile nordice ale teritoriului dacoromîn, cîteva semne nouă pentru africatele mai mult sau mai puţin palatalizate, precum *ć* şi *đ* din alfabetul sîrbesc, şi un *ĉ* barat (*ć*).

Pentru articularea muiată a lui *č* şi *ǧ* în paleoslavă, cf. LESKIEN, *Altbulgarische Grammatik*, § 29 şi în romîneşte H. TIKTIN, *Studien*, p. 11.

Că odinioară şi *t* se rostea în dialectele transdanubiene în două feluri, mai moale şi mai dur, după cum deriva dintr-un *c* latin (urmat de orice *e*, *i*) sau dintr-un *t* latin (urmat de *ĕ* şi *ĭ* accentuaţi), se vede din reflexele lui *e* şi *ea* următor, păstrate în cazul dintîi şi prefăcute în *ă* şi *a* în cazul al doilea (§ 197).

WEIGAND reda pe *ć*, *ĝ* prin *tś*, *dź* şi *tš*, *dž*, iar pe *č*, *ǧ* prin *tš*, *dž*. El consideră (*LAD*, p. 4) între africatele romîneşti şi pe *th'* şi *dy*.

Pentru felul cum a fost înlocuită în romîneşte africata *pf*, cf. § 121.

CONSONANTE LABIALIZATE ŞI PALATALIZATE

19. În cele precedente am avut ocazia să constatăm de mai multe ori că articulaţia unui sunet e combinată sau compusă. Chiar în timpul trecerii aerului prin laringe, i se dă acolo coloanei de aer o anumită formă, care e hotărîtoare pentru caracterul fonic sau afonic al sunetului. La *ş* şi *j* am văzut că aerul se scurge printr-o dublă strîmtoare, în regiunea palatală şi cea alveolară. Mai mult decît atîta. Am văzut că şi buzele se ţuguie (cf. fig. 18) spre a forma o cameră de rezonanţă în plus în regiunea anterioară a gurii. Această contribuţie a buzelor, ca factor accesoriu al unei articulaţiuni, se numeşte **labializare.**

În unele limbi există şi alte consonante labializate. Astfel, în latineşte *qu* şi *gu* erau velare rostite cu buzele ţuguiate, ceea ce explică reflexul lor labial în limba romînă : *aqua* > *apă*, *lingua* > *limbă*... După cum vom vedea în § 31, avem în limba romînă şi vocale labializate.

O particularitate a unor dialecte dacoromîne e rostirea consonantelor finale, cu deosebire a celor explozive, cu buzele ţuguiate în faza de destindere (explozie). Acest fel de rostire, în care recunoaştem ultima rămăşiţă a lui *u* final, l-am observat în Ţara Oltului în Ardeal şi am atras atenţia asupra lui în *Jb.* V, p. 160. De atunci încoace el a fost remarcat de repetite ori. Anchetatorii *Atlasului lingvistic* disting chiar mai multe nuanţe de asemenea *u* „mimat" (cf. § 52).

hărţile 9—13

Cînd am descris, în § 17, felul de articulare al şuierătoarelor *ś* şi *ź*, am arătat că limba se apropie în acelaşi timp de regiunea palatală şi de cea dental-alveolară. Atunci cînd articularea unei consonante se face în altă regiune decît a palatului dur, dar limba mai face, simultan, o mişcare accesorie şi în regiunea palatală, atunci vorbim de **palatalizare.** Palatalizarea o însemnăm cu semnul ' (ca un apostrof drept) la umărul sau deasupra consonantei (de ex. *t'*, *d'*, *ń*...).

Deşi le însemnăm la fel, prin *ń* şi *l'*, din punct de vedere al articulaţiei există o deosebire între un *n* sau *l* palatal şi între un *n* sau *l* palatalizat. Lucrul acesta se poate constata după palatograme, pe care se pot cunoaşte urmele limbii lăsate pe palatul artificial. Cînd rostesc un *t* sau *d* dental sau alveolar, muchea anterioară a limbii formează ocluziunea în regiunea dinţilor superiori sau a alveolei. Dacă ocluziunea aceasta n-o formez însă cu muchea limbii (deci „coronal"), ci cu toată partea ei anterioară (deci antero-lingual), atunci limba se atinge şi de o regiune a palatului tare. În acest caz dentala primeşte un caracter palatal, ea e palatalizată. Tot astfel dacă, voind să rostesc o ocluzivă velară, nu formez ocluziunea cu partea dinapoi (deci postero-lingual), ci şi cu cea mijlocie

(dorsală) a limbii, atunci voi atinge cu limba şi regiunea palatului dur, iar velarele *k* şi *g* vor fi palatalizate. „Palatalizarea unei dentale sau velare consistă în extinderea locului de articulaţie, care cuprinde o porţiune mare a limbii şi a palatului dur şi se extinde de la locul de articulare a unui

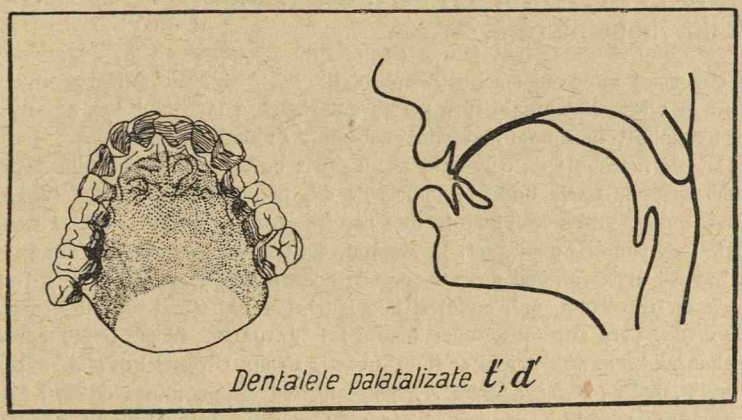

Fig. 21. — Poziţia limbii pentru dentalele palatalizate *t'* şi *d'*.

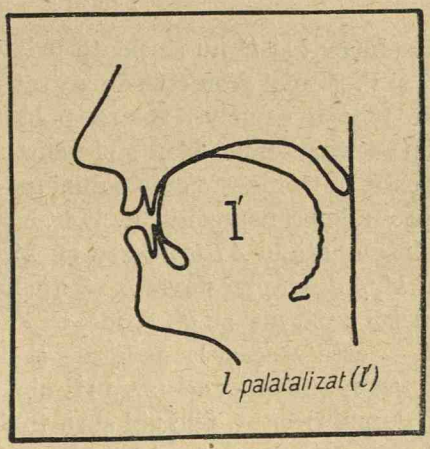

Fig. 22. — Poziţia limbii pentru *l* palatalizat (*l'*).

i, fie spre înainte, pînă la locul (sau aproape de locul) de articulare a unui *t (n, l* etc.), fie înapoi, pînă la locul de articulare a lui *k (g* etc.)" (LOMBARD, *Prononciation*, p. 12 = 112).

Palatalizarea poate fi de diferite grade, după cum limba atinge —la ocluzive— sau se apropie —la fricative— de o porţiune mai mică sau

mai mare a palatului dur. Pentru cazul dintîi —un fel de s e m i p a l a t a l i z a r e— anchetatorii *Atlasului lingvistic* au introdus, în locul semnului ', semnul ˇ (ca un *v* mic) deasupra sau la umărul consonantei palatalizate. Astfel avem forme ca *biňe, l'esne, iut'e, und'e*, mai puțin palatale decît *biňe, l'esne, iut'e, und'e...*, distingîndu-se totuși de *bine, lesne, iute, unde* din limba literară.

La *s* și *z* acest semn nu s-a putut aplica, fiindcă *š* și *ž* au valoarea unui *ș* și *j* dur. De altfel un *s* și *z* articulat numai spre partea anterioară a palatului dur, așa cum se articulează *s* și *z* palatalizat în limba rusă, nu e obișnuit în limba romînă.

Valoarea de *ň* trebuie să o fi avut și *nn* (scris cu *n* dublu) în limba latină vulgară. Din el s-a dezvoltat în unele limbi romanice, de ex. în spaniolă, *n* muiat (*ñ*). Și în romînește *nn* apare muiat, însă numai înainte de *ī*: *annus* > *an*, dar *annī* > *aň*, de unde a rezultat dialectalul *ai*. Lat. *gunna* s-a păstrat, la aromîni, subt forma *gună*, dar despre caracterul „întrucîtva muiat" al lui *nn* fac dovadă formele acestui cuvînt la slavii încunjurători (sîrb. *guňa*, slov. *gunja*, rut. *huňa*, pol. *guňa*) și la unguri (*gunya*). Cînd am cutreierat, împreună cu E. BACMEISTER, Țara Oltului cu chestionarul lui WEIGAND, eu am notat adesea *l'emn* în sate în care el auzea *lemn*. Mai exactă ar fi fost notația *lˇemn*. Un astfel de *lˇ* se aude adesea și în cuvinte ca *mulˇț'*, *calˇź* (= *mulți, calzi...*), palatalizarea extinzîndu-se de la *ț'*, *ź* asupra lui *l* precedent. La istroromîni în aceste cazuri avem *l'*: pluralul lui *ât* „alt" e *âl'ț*; tot astfel la megleniți: *mul'ț, al'bĭ, cul'b* „cuib" (din *cubl'u*), de asemenea *ń*: *laňț* „alalți", cf. CAPIDAN, *Meglenoromînii*, p. 61.

După cum limita între *l* și *lˇ* nu se poate prinde precis cu urechea, astfel nici cea între *tˇ* și *t'*. Și mai greu este de arătat unde încetează ocluziva palatală și unde începe ocluziva velară palatalizată. Din această cauză noi întrebuințăm aceleași semne *k'* și *ǵ* și pentru una, și pentru alta. Chiar și între *k'* și *t'* (rostit în romînește cu o ocluziune palatală mai extinsă decît în rușește) limita e adesea neprecisă, încît în cuvinte ca *chem, ghem*, consonanta inițială e însemnată în *ALR* adesea cu *k'*, *ǵ* cu *t'*, *d'* deasupra, sau invers, cu *t'*, *d'* cu *k'*, *ǵ* deasupra, dovadă că anchetatorii nu se puteau hotărî să identifice sunetul auzit nici cu *k'*, *ǵ*, nici cu *t'*, *d'*. Impresia acustică —și aceasta contează— este aceeași la palatale și la consonantele palatalizate, mai ales cînd avem a face cu ocluzive : limba nu se desface dintr-o dată de cerul gurii, ci numai treptat, dinapoi spre înainte, ceea ce dă sunetului un colorit particular. Din această cauză atît palatalele, cît și consonantele palatalizate formează împreună grupul **consonantelor muiate** și pot fi notate cu același semn diacritic.

„Consonanta muiată are un colorit asemănător cu *i* sau *y*, care se unește cu celelalte însușiri fonetice ale consonantei respective, în opoziție cu sunetul corespunzător nemuiat, fără acest colorit. Acest colorit se dobîndește prin ridicarea părții mijlocii a dosului limbii contra palatului tare și —pentru ca să fie și mai marcat contrastul— la cele nemuiate se ridică adesea partea dinapoi a limbii spre vălul palatin" (TRUBETZKOY, *Grundzüge*, p. 123).

Pentru sunetul intermediar între *t'* și *k'* cf. și cele observate de WEIGAND cu privire la cuvîntul *cheamă*, în *Jb.* VI, p. 29.

Și africatele au în romînește, după cum văzurăm, un caracter dur sau muiat. Astfel, alături de *č*, *ǧ* —dure— cum se rostesc în Maramureș, avem rostirea muiată *ć*, *ǵ* în limba literară și *ć* în Banat, iar între ele, rostirea pe care anchetatorii *Atlasului* o însemnează fie printr-un *ĉ* baiat (*ĉ́*), sau printr-un *ĉ* cu un *ˇ* deasupra (de exemplu prin Sălaj).

Dar palatalizarea nu se produce numai la consonantele din nemijlocita apropiere a palatului dur, ci ea se poate extinde și asupra celor îndepărtate, dacă simultan cu articularea lor se ridică limba și spre cerul gurii tare. Acest caz din urmă se întîmplă bunăoară la l a b i a l e l e p a l a t a l i z a t e, cum le rostesc rușii. Asemenea sunete lipsesc în sistemul fonetic romîn, căci grupurile mixte (§ 34 b) de la sfîrșitul unor cuvinte ca *lupi*, *sorbi*, *vătafi*, *stîrvi*, *pomi* nu trebuie confundate cu *p'*, *b'*, *f'*, *v'*, *m'*, din limba rusă. Atunci cînd ele se puteau naște, romînii au căutat să le evite, fie printr-o disociere, ca în *habeat* > *ab'ă* > *aibă*, sau prin ivirea unor sunete accesorii, ca în *fĕrrum* > *fier* > *f'er* > > *fh'er* > *h'er*.

Fricativele dentale ϑ și δ, cunoscute aromînilor sudici, nu au variante palatalizate. Despre *r* palatalizat, cf. § 23.

ASPIRATELE

20. Coloana de aer care, prin retractarea coardelor vocale, primește în laringe o anumită formă, după cum sunetul are să se pronunțe fonic sau afonic, poate primi și altă formă atunci cînd coardele vocale sînt deschise ca la rostirea unui *h*. Sunetele produse în faza de destindere cu această deschizătură se numesc **aspirate** și se însemnează cu spiritul aspru (ᶜ) la umărul consonantei aspirate. În germană, bunăoară, explozivele afonice p^c, t^c, k^c se rostesc mai mult sau mai puțin aspirat. Aspirația se aude cu deosebire în țigănește, unde ea e obișnuită și la consonantele fonice. Cînd vorbesc romînește, țiganii pronunță aspirat și consonantele romînești.

LATERALELE

21. Examinînd ocluzivele nazale, am văzut că aceste consonante, deși sînt ocluzive, sînt totuși continue, căci o parte din aer iese pe nas. Tot o consonantă ocluzivă, dar în același timp continuă, e *l*, deși la

articularea ei canalul nazal e închis. Dar în opoziţie cu celelalte ocluzive, închizătura la *l* nu e completă, ci limba formează numai un baraj parţial, împiedecînd aerul să se scurgă pe la mijloc.

Există mai multe feluri de *l*, după locul de articulare. Cel mai obişnuit fel e cel din limba literară, adică cel **dental.** Vîrful limbii formează o închizătură la dosul dinţilor, ca la ocluzivele dentale *t*, *d* şi *n*. De aceea *l* din

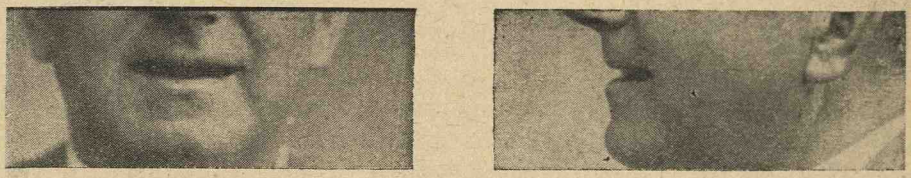

Fig. 23. — Poziţia buzelor pentru laterala *l*.

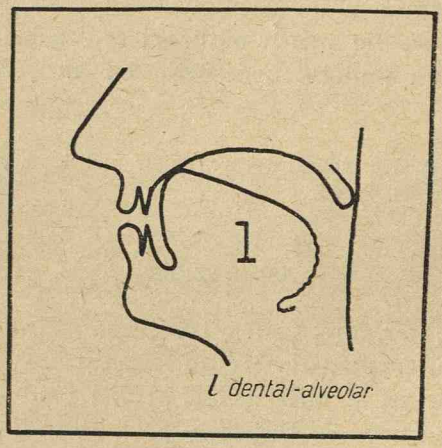

Fig. 24. — Poziţia limbii pentru laterala *l*.

limba literară e considerat pe drept cuvînt ca o d e n t a l ă. Deosebirea de *t*, *d*, *n* consistă în aceea că nu toată muchea anterioară a limbii se lipeşte de dosul dinţilor, ci numai vîrful ei, rămînînd de-a dreapta şi de-a stînga cîte o deschizătură prin care se poate scurge aerul. Deoarece aceste aperturi sînt de cele două l a t u r i, articulaţia lui *l* se numeşte **laterală.** În unele limbi, sau numai la anumiţi indivizi, sau în anumite combinaţii de sunete, deschizătura poate fi numai într-o parte. În asemenea cazuri se întrebuinţează termenul de **unilateral,** în opoziţie cu **bilateral.**

Articularea se poate face şi în regiunea **palatală.** Un *l'* sau un *l̆* se întîlneşte la dacoromîni prin regiunile vestice, în forme ca *l'emn*, *l'in*

(*l'emn*, *l'in*), pentru *lemn*, *lin*. În dialectele transdanubiene *l* muiat (palatal sau palatalizat) se mai păstrează şi în cazuri ca *mul'are* „muiere", *h'il'u* (*il'u*) „fiu" . . . (în care dialectul dacoromîn are un *i̯*).

La aromîni şi la megleniţi şi la unii dacoromîni din regiunile de miază-noapte (unde s-ar putea să avem a face cu o influenţă ruteană, cf. *albaţă* „albeaţă" în Maramureş, *ALR*, I, harta 111, în punctele 341, 345), există pe alocuri şi un *l* **velar**, însemnat cu un *l* tăiat printr-o bară piezişă, după model polonez : *ŧup*, *caŧd* . . . Cuvîntul *falcă* apare în *ALR*, I, cu *ŧ* în punctele 341, 345, 352 şi 354 —deci în Satul-Mare, Maramureş şi Apşa—, pe cînd în punctele 440, 434 şi 540 anchetatorul a notat un *l* cu *ŧ* deasupra lui, deci un sunet între *l* dental şi velar.

La istroromîni acest *ŧ* preconsonantic sau final a putut progresa, ca la serbo-croaţi, pînă la stadiul *u*, sau chiar să amuţească cu totul. De aceea pentru *cal* şi *cald* istroromînii zic *că* şi *cad*. Un astfel de *l* devenit *u̯* şi dispărut mai apoi a existat şi în fazele *steŧa* şi *steu̯a* prin care latinescul *stella* a trecut înainte de a deveni *stea* în romîneşte.

Se crede că „falsetul" se produce cu o deschizătură unilaterală a coardelor vocale, la capătul lor dinainte.

L are deci comun cu ocluzivele închizătura, iar cu fricativele deschizătura. Ca toate fricativele, *l* nu are o corespondentă nazală, dar el poate fi rostit nazalizat (§ 51). Cu ocluzivele nazale are comun caracterul de consonantă continuă şi fonia, care întovărăşeşte în mod obişnuit pe *l*.

Deoarece aerul se scurge ca un lichid prin deschizăturile laterale, *l* se numeşte şi **lichidă**.

VIBRANTELE

22. Tot consonante ocluzive, dar în acelaşi timp continue, sînt şi **vibrantele**. Anumite părţi foarte elastice ale organului noastru rostitor pot forma o închizătură pe care o mică porţie de aer acumulată înapoia ei o poate sparge. Aceste părţi, în urma elasticităţii lor, revin imediat în poziţia de mai înainte, formînd din nou o ocluziune. O mică porţie din aerul care continuă să se scurgă din plămîni ajunge pentru ca să spargă din nou obstacolul întîlnit în cale, după care explozie închizătura se formează din nou. Acest lucru se repetă atît timp cît durează emisiunea de aer. Exploziile uşoare urmîndu-se foarte repede, fac impresia unui singur sunet —continuu— întocmai după cum vibraţiile unor aripi de albine dau impresia unui sunet continuu, deşi zumzetul de albine constă dintr-o serie de bătăi.

Buzele nefiind de ajuns de elastice, nu se potrivesc pentru articularea unui *r* **labial**. Totuşi un astfel de sunet se aude incidental şi în

romînește, dar numai în întrebuințare interjecțională. Îl rostim fonic (scris *brr* sau *bîrr*) cînd ne cutremurăm de scîrbă sau de frig; ciobanii mînă oile cu această interjecție. Afonic (scris *prr* sau *pîrr*) îl întrebuințăm ca exclamație cînd ne e foarte cald, iar interjecțional se aude în gura vizitiilor cînd își îndeamnă caii. Un astfel de *r* a fost semnalat de mine în dialectul istroromîn (*SI*, III, p. 283) și de P. PAPAHAGI în cel meglenit (scris

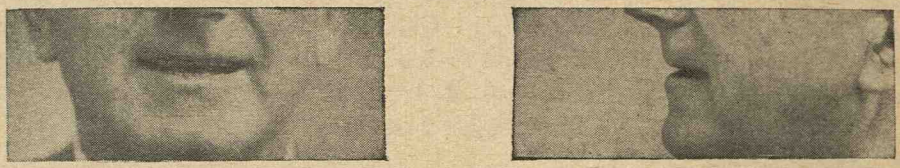

Fig. 25 — Poziția buzelor pentru vibranta apicală *r*.

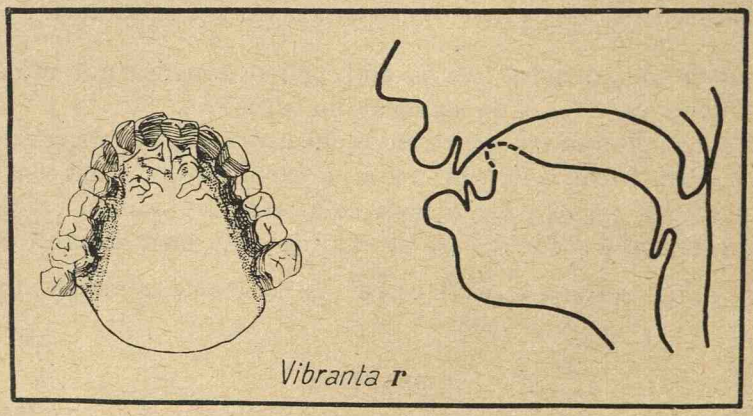

Fig. 26. — Poziția limbii pentru vibranta apicală *r*.

tpriŭ, „ca îndemn pentru oi, ca să meargă"). În *ALR*, în tabloul transcrierii fonetice, se citează interjecția *tpr*, întrebuințată în Muntenia spre a opri caii. Acest *r* bilabial e notat cu *r* barat (*ꝛ*).

Un fel de *r* **labio-dental** se întîlnește la unii indivizi care nu pot rosti pe *r* dental. Îl avea un profesor din Brașov, de care ne băteam joc pentru acest defect de pronunțare. Articulîndu-se cu buza de jos (care încearcă să imite vibrațiile limbii) spre dinții de sus, acest fel de *r* seamănă atît de mult cu un *v*, încît o dată, cînd fiica acestui profesor, care moștenise de la părintele ei acest defect de rostire, voia să spună că petele se curăță mai bine de pe haine dacă le freci bine cu o perie „curată" muiată în benzină, cei cărora le dădea acest sfat se mirau de ce peria trebuie să fie „cu vată".

***R* dental (apical)** e cel obișnuit la noi. Vîrful limbii, după ce elasticitatea lui a fost mărită prin tragerea înapoi a mușchilor, atinge dosul din-

ţilor de sus şi alveola (sau numai aceasta). După vîrful limbii se formează o adîncitură ca găvanul unei linguriţe. Bătăile variază în diferite limbi între 15 şi 39 pe secundă. Cum însă rostirea unui *r* în cuvînt nu durează decît un fragment dintr-o secundă, el se pronunţă de obicei cu 1—5 vibraţii. Marginile limbii ating palatul pe o făşie îngustă, la dreapta şi la stînga, în regiunea în care măselele sînt fixate în maxilarul superior. În romîneşte, după măsurătoarea făcută de ŞT. LELESCU (*Cercetări experimentale asupra consonantei romînești R*, Sibiu, 1944), *r* se rosteşte iniţial cu 2,57, medial cu 1,38 şi final cu 1,92 bătăi în medie. Există însă pînă astăzi regiuni în care *r* la începutul cuvintelor, uneori şi după consonante, apoi cînd derivă din *rr* latin sau la sfîrşitul tulpinei unor cuvinte, mai ales de origine slavă, se rosteşte cu un număr mai mare de vibraţii. La acest fel de *r* —însemnat fonetic cu o liniuţă orizontală deasupra (*r̄*)— limba e trasă puţin mai înapoi decît la *r* obişnuit şi vîrful ei nu atinge dinţii şi alveola, ci se apropie numai de alveolă.

harta 14

În hărţile *Atlasului lingvistic* vol. I întîlnim sporadic acest fel de *r̄* mai ales în localităţi din regiunile vestice sau nordice, în cuvinte ca : *r̄îd, r̄ar, r̄ărunchi, fr̄unte, str̄ungă, gr̄umaz, spr̄înceană, obr̄az*, cf. din *ALR*, II/I *r̄apăr* 4193/192, *r̄oşaţă* 4203/514, *r̄ană* 4206/36, *r̄tios* 4194/272, 325, *r̄ăposat* 2702/272... (De remarcat că s-a însemnat *r̄* şi în cuvintele ruteneşti : *r̄ozum* 9/393 şi *br̄ovę* 43/393). Se găsesc şi cîteva cuvinte cu *r̄* anteconsonantic (*vr̄furi* 5/700) sau intervocalic (din *r* sau *n* simplu latin : *ur̄eche* 45/247, 302, 393, *gur̄ă* 62/247, *căr̄unte* 12/350).

Vibranta *r̄* există şi la aromîni. În textele cele mai vechi dacoromîne el era scris de obicei cu ρρ sau cu σ (*r* răsturnat). Efectele lui se cunosc chiar în regiunile care l-au înlocuit în rostire cu un *r* obişnuit. Un *e* şi *i* au devenit adică, după el, *ă* şi *î* : *rău* din *reus*, *crăp* din *crepo, cară, fiară, covoară, coboară*... din *care, fiare, covoare, coboare* ; *rîu* din *rivus*, *curînd* din *currind* (din lat. *currendo*), *urît* din *urrit* etc.

R dental e unul din cele mai grele sunete. De aceea copiilor le trebuie de obicei mai mult timp ca să-şi însuşească rostirea corectă a acestui sunet. Forme ca *Mitu, Sandu*, în loc de *(Du)mitru, (Alec)sandru*, sînt rămăşiţe ale graiului copilăresc din epoca cînd nu puteau pronunţa încă pe *r*. Şi străinii care nu sînt obişnuiţi în limba lor cu *r* dental îl învaţă cu multă greutate.

Despre un *r* scurt, fără vibraţii distincte, „oarecum un *r* fricativ" (însemnat cu *ṛ*) la moţii rotacizanţi, cf. § 144 şi E. PETROVICI, *DR*, VIII, p. 154.

În unele limbi *r* apical, înlocuit în vorbirea curentă prin *r* velar (de exemplu în limba germană) sau prin *r* uvular (de exemplu în limba franceză), se pronunţă totuşi în regiunea apicală, în cîntare sau pe scenă.

23. Din vremuri străvechi datează şi despalatalizarea lui *ŕ*, a cărui existenţă trebuie să o presupunem pentru alte timpuri din reflexele lui, *ă* următor devenit *e* : *-oria* > **-oaŕă* > **-oaŕe* > *-oare*. În regiunile sud-vestice, în special în Banat, unde palatalizarea joacă un rol atît de important, s-a ivit mai tîrziu un *ŕ* înainte de vocalele palatale *e* şi *i* : *oaŕe* „oare",

moŕ „mori" ... În graiul celor mai mulți romîni, în cuvinte ca *mori, vineri, ieri, morari* ..., nu avem însă *ŕ*, ci un *r* coarticulat cu *i* afonizat următor (cf. § 50), care s-a păstrat pe alocuri și în sufixele *-ar* și *-or* (din lat. *-arius, -orius*) la singular : *un morarʲ, un vînătorʲ*.

Noi nu avem —ca cehii bunăoară— un *ř*, adică o vibrantă **dental-palatală** (corespunzînd unui *j*). În limba romînă nu se obișnuiește nici rostirea unui *r* **velar**, ca în limba germană, unde acesta e adesea înlocuit prin fricativa fonică *γ* și unde cuvintele *Bogen* „arc" și *bohren* „a sfredeli" se rostesc dialectal la fel.

Un *r* **uvular** se articulează ridicînd partea dinapoi a limbii. La mijlocul limbii este un făgaș în care intră omușorul, închizîndu-l. Fiind elastic, omușorul vibrează, producînd un fel de *r*, care la noi, romînii, se întîlnește numai individual —dar din ce în ce mai des, chiar și pe la sate— și pe care și l-au însușit și unii romîni care au trăit mult timp la Paris.

În dialectul aromîn al fărșeroților, *r* se rostește cu vibrații puternice în regiunea **faringiană**, avînd un caracter cu totul particular și caracteristic pentru acest grai, mai ales în gura femeilor. El e notat fonetic cu ρ (grecesc), iar cînd vibrațiile sînt mai multe și mai puternice, cu $\overline{\rho}$.

24. În sfîrșit, există și un *r* **glotal**, articulat cu coardele vocale. E v o c e a (f o n i a). Această vibrantă laringiană întovărășește sunetele prefăcîndu-le în f o n i c e și se produce, precum am văzut, atunci cînd coardele vocale sînt atît de apropiate încît aerul trebuie să spargă ușoara închizătură formată de ele (cf. fig. 3).

Cum orice fel de *r* se rostește în mod normal fonic, vibrantele au două ocluziuni, una în laringe și a doua în gură. Aerul iese pe gură, dar nimic nu împiedecă ieșirea lui și pe nas. De fapt în regiunile „rotacizante" —în care *n* intervocalic a devenit *r*— se aude și un *r* nazalizat ($\tilde{r}$). Acesta trebuie să fi fost mai răspîndit în vremile vechi. Textele vechi rotacizante îl însemnau uneori cu нр sau ⁂.

TABLOUL CONSONANTELOR ROMÎNEȘTI

25. În tabloul alăturat prezentăm în mod sinoptic **sistemul consonantelor romînești**, făcînd distincție între locul de articulație, rezonanța și apertura lor.

În ceea ce privește l o c u l unde se produce un obstacol în tubul fonator, am notat mai întîi consonantele articulate cu buzele (bilabiale și labio-dentale). Apoi am notat pe cele articulate cu limba (linguale) spre dinți și alveolă (dentale și alveolare nepalatalizate și pa-

LOCUL DE ARTICULAȚIE		OCLUZIVE (PLOZIVE)		SEMIOCLUZIVE: SONANTE: LATERALE			SONANTE: VIBRANTE		AFRICATE		FRICATIVE			APERTURA
Labiale	Bilabiale	p	b	m								w		perpendiculară
														orizontală
	Labio-dentale										f	v	m̥ (m̥)	orizontală
Linguale	Dentale (alveolare)	t	d	n	l	l̃	r (ɾ)	r̃	ț (ts)	ḑ (dz)	s	z		perpendiculară
											ș (θ)	ð (ð)		orizontală
	Dentale palatalizate	t' (ț') t'	d' (ḑ') d'	n' (ɲ) n̆ (ŋ)	l' (ʎ) l'' (l)		r' (ɾ)		ț'	ḑ'				
	Palatal-alveolare								č (tʃ)	ǧ (dʒ)	ś-ș (ʃ)	ž-j (ʒ)		
	Alveolar-palatale								ĉ, ê, ć (tɕ)	ĝ (dʑ)	ŝ, ș̂, ś (ɕ)	ẑ, ĵ, ź (ʑ)		
	Palatale și velare palatalizate	k' (c)	g' (ɟ)	ŋ'							h' (ç)	γ (j)	n̥	
	Velare	k	g	ŋ (ŋ)	ł						χ (x)	ɣ (ɣ)	ŋ̊	
	Faringiene						ϱ (ʁ)							
		' (ʔ)			falset						ʿ (ħ)	ḥ (h)		
Laringiene		afonice	fonice	fonice					afonice	fonice	afonice	fonice	fonice	
REZONANȚA		orale		nazal	oral	nazalizat	oral	nazalizat	oral				nazal	

Fig. 27. — Tabloul consonantelor românești.

latalizate), spre cerul gurii tare (palatale, palatal-alveolare, alveolar-palatale şi velare palatalizate), spre cerul gurii moale (velare) şi în regiunea faringiană (faringiene). În sfîrşit am notat articulaţia laringiană.

Cu privire la rezonanţă, am făcut distincţie între sunete orale şi nazale (nazalizate).

În privinţa aperturii, am ţinut seamă —unde acest lucru era indicat— de forma ei perpendiculară sau orizontală. În primul rînd însă am deosebit consonantele închise (ocluzivele) de cele rostite cu canalul strîmtorat (fricative). Între ele figurează semiocluzivele, fie că avem a face cu africate sau cu **sonante.**

Pe acestea din urmă le-am aşezat împreună, fiindcă ele ocupă un loc deosebit între celelalte consonante, fiind înrudite şi cu vocalele, ca şi care pot grupa în jurul lor alte consonante spre a forma împreună cu ele silabe. Deşi la articulaţia lor buzele sau limba formează o ocluziune, ele nu sînt momentane, ca celelalte ocluzive, ci sînt continue, aerul putîndu-se scurge —la *m* şi *n*— pe nas, sau —la *l*— prin apertura orală laterală, sau —la *r*— prin aperturile iscate prin spargerea repetată a ocluziunii.

Caracterul cvasi-vocalic al sonantelor se recunoaşte şi din faptul că ele au efectul unor vocale asupra sunetelor precedente, în opoziţie cu semivocala *i̯*. Astfel, un *b* urmat de *i̯* în *habeat* nu se preface în *u* (care amuţeşte apoi: *caballus* > **caual* > *cal, sebum* > *seu*...), ci se păstrează (*aibă*); de asemenea *l* urmat de *i̯* în *palea* (> *pal'e* > *paie*) nu se transformă în *r* ca *l* intervocalic (*mola* > *moară*). Dimpotrivă, un *b* înainte de *l* se preface în *u*, ca şi cînd ar fi intervocalic, în *fabru* (= *faber*) > *faur*, *stablu*(= *stabulum*) > *staul*... Tot astfel se vocalizează *g* şi *m* înaintea sonantelor nazale *m* şi *n* în *fragmento* > **fraumînt* > *frămînt*, *scamnum* > *scaun*..., cf. § 57.

Din cauza aerului care se poate scurge, ca un lichid, prin apertura lor parţială, vibrantele, şi mai ales lateralele, se numesc şi **lichide,** acestea stînd —în grupul sonantelor— adesea în opoziţie cu nazalele.

Fonetica avînd să facă distincţii mult mai fine între sunete decît le putem face cu alfabetul nostru, are nevoie de o **transcriere fonetică** proprie. Nu există, din nenorocire, o transcriere adoptată de toţi, deşi „Asociaţia fonetică internaţională" a recomandat un asemenea sistem de transcriere (cf. D. Jones, *Das System der Association Phonétique Internationale*, extras din *Lautzeichen und ihre Anwendung in verschiedenen Sprachgebieten*, Berlin, 1928). Cauzele pentru care acest sistem internaţional nu are mulţi imitatori sînt multiple. Între ele e tradiţia încetăţenită în cele mai multe limbi, greutatea de a tipări texte cu semnele acestui sistem şi faptul că trebuinţele de a avea semne distinctive variază foarte mult de la limbă la limbă. În cazurile cînt transcrierea noastră

se deosebește de cea a Asociației fonetice internaționale, am dat în paranteză și semnul grafic întrebuințat de aceasta.

Nici chiar asupra principiilor conducătoare pentru transcrierea fonetică învățații nu sînt de acord. Astfel Asociația fonetică internațională recomandă adoptarea unui semn pentru fiecare fonem (adică sunet recunoscut ca mijloc de a distinge un cuvînt de altul). Alții —și între aceștia ne numărăm și noi— preferă să însemneze nuanțele de pronunțare, chiar cînd ele servesc spre a distinge cuvintele între olaltă, prin semne diacritice. Din nenorocire nici învățații romîni nu întrebuințează același sistem de transcriere.

Pentru diferitele sisteme de transcriere fonetică întrebuințate în limbile romanice, cf. W. PAULYN, *Romanische Sprachen und Dialekte*, în *Lautzeichen und ihre Anwendung in verschiedenen Sprachgebieten*, Berlin, 1928.

VOCALELE

26. Cu mult mai greu decît la consonante, se poate preciza **locul de articulație** la vocale. Ceea ce caracterizează o vocală este, precum știm (§ 1), faptul că deschizătura cu care se pronunță este atît de mare, încît limba nu atinge maxilarul superior (decît doar cu marginile, și numai la unele vocale mai închise). De aceea locul de articulație nu-l putem preciza nici cu simțul nostru muscular, nici prin palatograme. Totuși acest loc se poate vedea din figura alăturată :

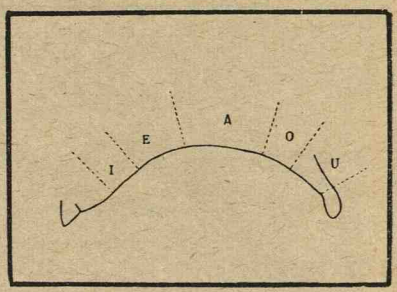

Fig. 28. — Locul de articulație al vocalelor.

Scara vocalică pentru cele cinci vocale fundamentale este deci : *i e a o u*.

Pisica, cînd miaună, trece de la vocala extremă *i*, peste *e*, la vocala centrală *a*, pentru ca să ajungă, peste *o*, la cealaltă vocală extremă, *u* : *mieaou*.

La rostirea lui *a* limba e așezată pe maxilarul inferior în poziția de odihnă. Limba nu atinge nicăiri maxilarul superior. Din cauza poziției ei în mijlocul gurii, vocala *a* se numește **centrală**. Pentru articularea lui *e* și *i* limba se ridică în regiunea palatală —din care cauză aceste două vocale se numesc **palatale**—, iar la *o* și *u* în regiunea cerului gurii moale, din care cauză aceste vocale se numesc **velare**. Întrucît la articularea lui *o* și *u* au un rol hotărîtor și buzele, aceste două vocale se mai numesc și **labio-velare**. La **vocalele extreme** *i* și *u* limba atinge și maxilarul superior,

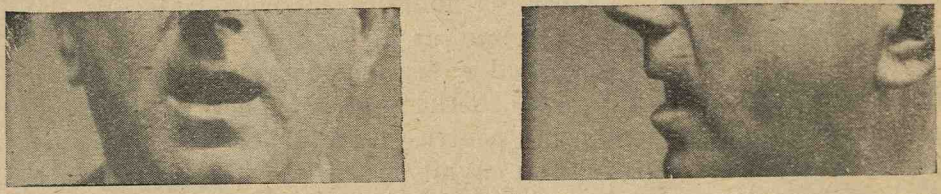

Fig. 29. — Poziția buzelor pentru vocala *a*.

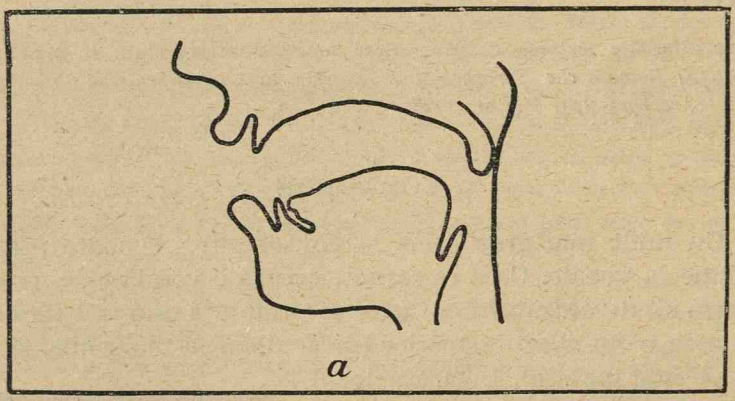

Fig. 30. — Poziția limbii pentru vocala *a*.

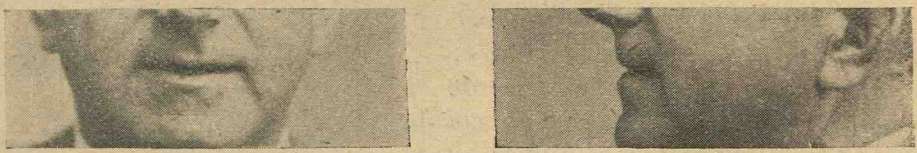

Fig. 31. — Poziția buzelor pentru vocala *e*.

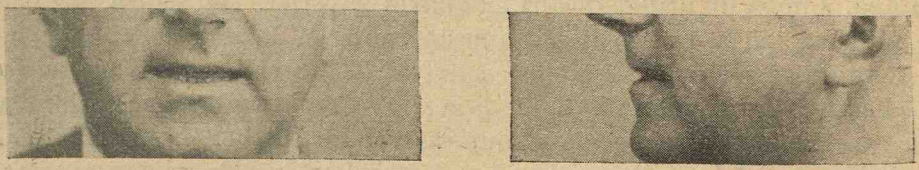

Fig. 32. — Poziția buzelor pentru vocala *i*.

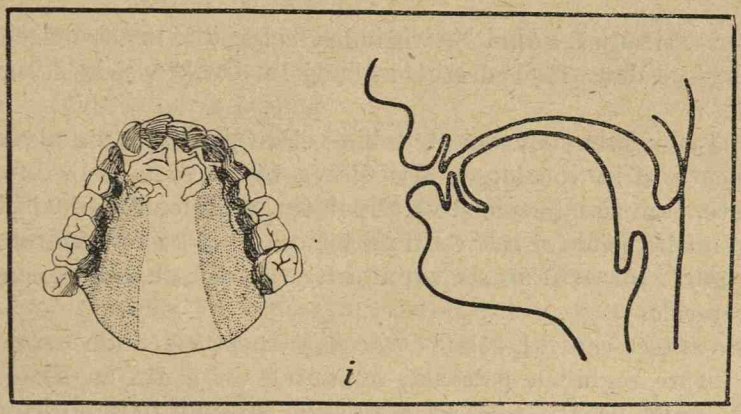

Fig. 33. — Poziţia limbii pentru vocala *i*.

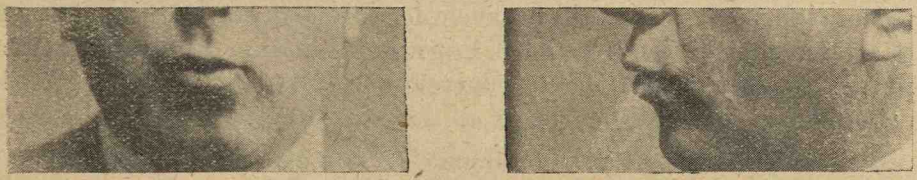

Fig. 34. — Poziţia buzelor la vocala *o* (la un romîn).

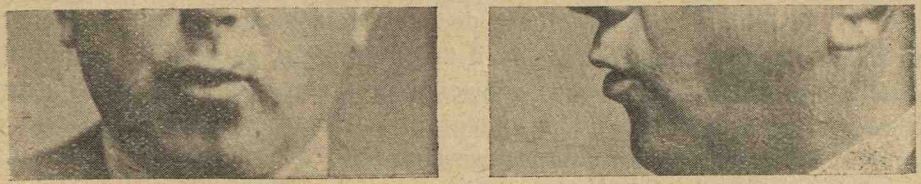

Fig. 35. — Poziţia buzelor la vocala *u*.

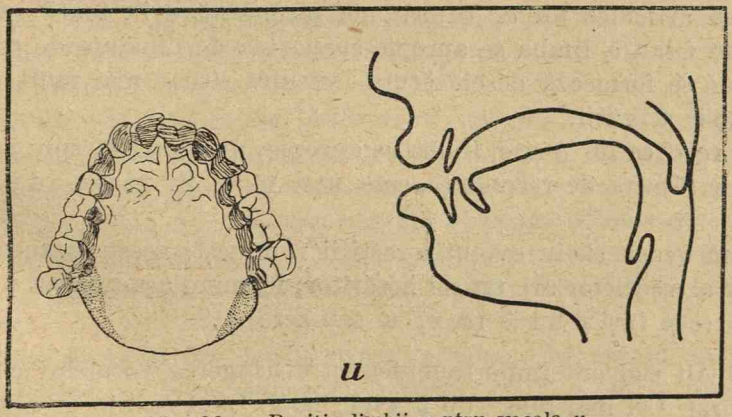

Fig. 36. — Poziţia limbii pentru vocala *u*.

mai puțin — și adică numai în regiunea celor din urmă măsele — la *u*, mai mult —pe două fășii destul de largi la dreapta și la stînga cerului gurii— la *i*.

După cum avem consonante labio-velare și consonante alveolar-palatale, se poate, și la vocale, ca articularea să nu se facă la două puncte îndepărtate, cum sînt buzele și vălul palatin, ci la locul de întîlnire dintre două regiuni învecinate, cea centrală cu cea așezată mai înainte sau mai înapoi în gură. În cazul acesta avem a face cu vocale **antero-centrale** sau **postero-centrale.**

Un *a* antero-central, rostit cu aceeași apertură ca *a* central obișnuit, dar mai înspre regiunea palatală, semănînd cu *a* din englezescul *man* sau din fr. *patte*, notat de noi cu *ä*, se aude obișnuit în unii diftongi românești, precum în *eä* din *beai* sau în *i̯ä* din *iai* (de la *a lua*). Anchetatorii *Atlasului lingvistic* l-au auzit în unele localități în anumite cuvinte, nu însă aceleași pretutindeni. Astfel S. Pop a notat în punctul 510 *släb* „slab", *nält* „înalt", *käsc* „casc", dar în punctele 805 și 740 numai *nänt* (*înnalt*), pe cînd *slab* și *casc* sînt notate cu *a*.

Un *a* postero-central —însemnat de noi cu *ą*—, cum îl auzim în fr. *pas* (scurt), *pâle* (lung)... l-a observat E. Petrovici prin jud. Alba și l-am auzit incidental la aromîni cînd rosteau un *a* dacoromîn.

27. O importanță mai mare decît la consonante —unde în general am putut neglija acest element— îl are, la vocale, **camera de rezonanță,** adică vasul, deschis într-o parte, în care prefacem o parte a gurii spre a da vocalei **timbrul** ei special, întocmai precum cutia de lemn, diferită ca formă și mărime, pe care sînt întinse coardele, dă un timbru particular tonurilor produse de diferite instrumente muzicale, ca vioara, violoncelul, mandolina, gusla, cobza etc.

Cînd articulez un *a*, camera de rezonanță e în toată gura. Cînd rostesc un *i* sau *e*, limba se apropie cu partea de dinainte de cerul gurii tare, unde se formează deschizătura vasului situat mai mult în partea d i n a p o i a gurii.

La rostirea lui *u* și *o*, limba se apropie, dimpotrivă, spre cerul gurii moale, iar camera de rezonanță este mai mult în partea d i n a i n t e a gurii.

Vom vedea că în evoluția rostirii românești acest caracter palatal sau velar al vocalelor are un rol hotărîtor, formînd așa-numita p o z i ț i e m o a l e (*e* și *i*) și d u r ă (*a*, *o*, *u* sau zero).

28. Alt element important pentru distingerea vocalelor e **lungimea tubului oral.** Cel mai lung tub îl avem la *u*. Cînd rostim această vocală,

deodată cu mişcarea rădăcinii limbii în regiunea velară coborîm şi laringele, care e legat de baza limbii şi trebuie deci să facă o mişcare în jos împreună cu limba trasă înapoi.

În acelaşi timp însă şi buzele sînt proiectate înainte, astfel că tubul oral are cea mai mare lungime posibilă, mărginit fiind înainte de buzele ţuguiate şi înapoi de coardele vocale din laringele coborît. La *i*, dimpotrivă, laringele se ridică deodată cu mişcarea limbii spre palatul tare, iar buzele iau poziţie orizontală şi se lipesc de dinţi. Astfel tubul oral are cea mai mică lungime posibilă. La *o* lungimea tubului e mai mică decît la *u*, dar mai mare decît la *a*, iar la *e* lungimea e mai mare decît la *i*, dar nu aşa de mare ca la *a*.

Şi **încordarea muşchilor** joacă un rol —mai mare sau mai mic— la rostirea vocalelor. Această tensiune n-a fost îndeajuns studiată pentru limba romînă. Se pare că ea e mai mare la vocalele închise decît la cele deschise.

29. Ca şi la fricative —şi în măsură mai mare decît la acestea— caracterul unei vocale depinde de **mărimea** şi **forma aperturii.** Cea mai deschisă vocală e *a*. (De aceea medicul, cînd vrea să ţi se uite în gît, îţi zice să rosteşti un *a*). Cu cît ne apropiem mai mult de vocalele extreme *i* şi *u*, cu atît deschizătura este mai mică. Cînd zic *venind* sau *porumb*, apertura se micşorează, trecînd de la vocalele *e* şi *o* din primele silabe la vocalele *i* şi *u* din cele de al doilea.

Aceeaşi mişcare de închidere se produce şi atunci cînd rostesc *plăpînd*, cînd trec de la *ă* la *î* (scris, în ortografia oficială, cu semnul *â*). Vocala *î* este mai închisă decît *ă*, iar aceasta mai închisă decît *a*. La **vocalele centrale** avem dar t r e i grade de închidere : *a—ă—î*, nu numai două, ca la vocalele anterioare (*e—i*) şi la cele posterioare (*o—u*). Cînd pronunţ cuvîntul *apărînd*, cele trei vocale se articulează în aceeaşi regiune centrală a gurii şi cu aceeaşi poziţie neutră a buzelor (care nu sînt nici rotunjite, ca la *o* şi *u*, nici lipite de dinţi şi trase în lături, ca la *e* şi *i*), dar cu o apertură din ce în ce mai micşorată.

Dacă în cele mai multe limbi indo-europene vocalele de tipul lui ***ă*** *şi* ***î*** *lipsesc, cauza este că în acestea, deodată cu micşorarea aperturii maxime, caracteristică pentru vocala* ***a****, face şi limba o mişcare înspre înainte sau înapoi, alunecînd din regiunea centrală în cea a vocalelor anterioare sau posterioare.* La romînii d e p r i n ş i cu a r t i c u l a ţ i a d o r s a l ă a l i m b i i, înălţarea ei spre cerul gurii se poate face fără de o asemenea deplasare.

Vocala centrală cu deschizătură mijlocie, notată în transcrierea noastră fonetică, ca şi în ortografia actuală, cu *ă*, e foarte frecventă în

limba romînă, atît în silabe accentuate (*dă, măr, părţi, surpă...*), cît mai ales în silabe neaccentuate (*cărbune, apăr, casă...*). Vocala centrală cea mai închisă e notată în transcrierea noastră cu *î*. Tot aşa e scrisă în ortografia oficială, dar numai la începutul şi sfîrşitul cuvîntului (*încă, urî...* apoi şi în *neînsemnat, urît...*), pe cînd în mijlocul cuvîntului Academia Romînă prescrie scrierea *â* (*cînd, stăpân...*). Şi această vocală centrală

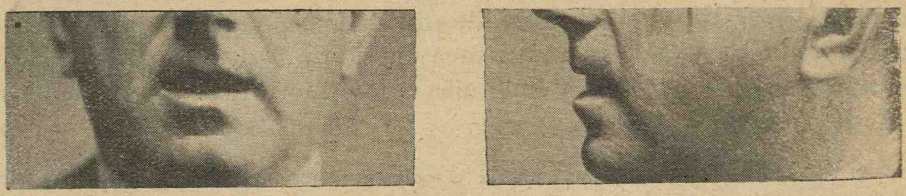

Fig. 37. — Poziţia buzelor pentru vocala centrală *ă*.

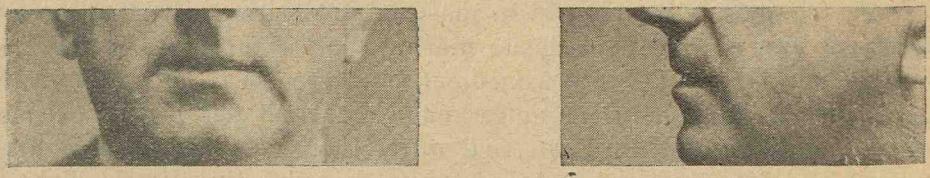

Fig. 38. — Poziţia buzelor pentru vocala centrală *î*.

se găseşte atît în silabe accentuate (*înger, făcînd...*), cît şi în silabe lipsite de accent (*încet, pîndesc...*). Pe cînd *î* este iniţial (*începe*), medial (*cînt*) şi final (*hotărî*), *ă* nu se întrebuinţează la începutul cuvintelor decît excepţional, în interjecţii ca *ăra* ! sau în forme dialectale ca *ăla, ăsta*, sau în plurale regionale ca *ăripi* (în loc de *aripi*). După *i* nu apare niciodată în romîneşte *ă*, nici *î* (primul transformîndu-se în *e*, iar al doilea în *i* : *tăiem* faţă de *lucrăm*, *tăi*(*i*)*nd* faţă de *lucrînd*).

Dacă vrem să prezentăm vocalismul romîn ţinînd seamă nu numai de locul articulaţiei, ci şi de mărimea aperturii, o putem face, în mod schematic, mai bine în felul arătat în fig. 39.

Această imagine grafică consideră însă numai limba literară, nu şi graiurile regionale, în care întîlnim şi variante mai deschise sau mai închise ale celor mai multe din cele şapte vocale fundamentale romîneşti. Dacă însemnăm deschiderea cu un cîrlig şi închiderea cu un punct dedesubt, atunci în seria vocalelor romîneşti *i e ă o u ă î* apar o mulţime de variante, ca *e̯, o̯, ă̯* etc. Variantele acestea sînt mai numeroase de la *a* spre *i* decît de la *a* spre *u* sau spre *î*. Anchetatorii *Atlasului lingvistic romîn* au introdus,

pe lîngă *ę*, care-i un *e* deschis, şi semnul *ę* (cu două cîrlige dedesubt) pentru *e* foarte deschis, pentru care WEIGAND întrebuinţa semnul *ę* (căruia îi corespundea la el şi un *ǫ*).

Ca să începem cu vocalele centrale, anchetatorii *Atlasului lingvistic romîn* cunosc un *ą*, adică un *ă* deschis, notat bunăoară în *cărunt ALR*, I, h. 12/10, 118, 315 sau *albaţă ALR*, I, h. 111/576. WEIGAND îl nota cu *a* cu un cerculeţ dedesubt (*ạ*) şi l-a găsit prin Banatul sud-estic şi prin Moldova, dezvoltat din *ă* înainte de un *a* următor în cuvinte ca *bărbat, văzut* (*LAD*, p. 3). Pentru o vocală intermediară între *ă* şi *î* —care

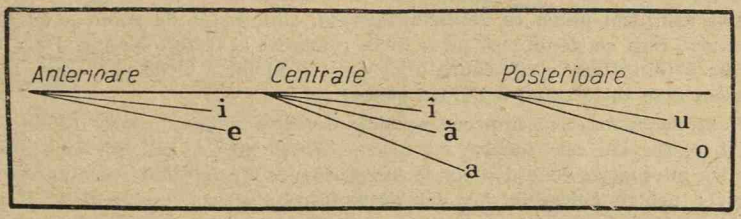

Fig. 39. — Cele şapte vocale principale romîneşti.

ar putea fi considerată ca un *ă* închis (*ą*) sau ca un *î* deschis (*į*) — anchetatorii Atlasului au introdus semnul *â*. Această variantă se întîlneşte mai des prin regiunile estice în loc de *ă* final neaccentuat, de ex. în *casâ, laudâ*... L-am auzit şi eu adesea, de ex. la Braşov, neaccentuat, la mijlocul cuvintelor, în loc de *ă* (*galbân*), şi prin Bucovina şi subt accent, în loc de *î*, mai ales înainte de *r* (*hârtie, cârpă*...). Cf. şi *Jb.*VII, p. 26 şi 29 (*casâ*) şi 34 (*galbân*).

Vocalele anterioare se rostesc în limba literară de obicei nici prea deschise, nici prea închise, ci cu deschizătură medie (însă mai degrabă închise decît deschise). Regional însă avem şi un *e* închis, de ex. în *peşte, verde* în graiul muntenesc, sau *verdę, soarę*... prin Moldova (unde un *e* final se preface chiar în *į* sau *i*). Mai ales caracteristic este însă *e* deschis în rostirea unor cuvinte ca *fęte, iubęşte*... E una din rostirile regionale după care poţi recunoaşte mai repede pe un ardelean (căci foarte puţini izbutesc să se dezbare de ea).

Un *o* deschis se aude de asemenea, regional mai ales, prin Transilvania de miazănoapte, fiind o rostire de asemenea caracteristică pentru ardeleni. El apare în locul diftongului *oa* în cuvinte ca *sǫre, nǫpte*... Megleniţii rostesc, după model bulgar, ca *ǫ* orice *ă* şi *î* accentuaţi : *dǫm* „dăm", *bitǫrn* „bătrîn"...

Un *ų* (*u* deschis), ca în germ. *Hund* şi un *į* (*i* deschis), ca în germ. *Kind* nu sînt obişnuite în limba noastră literară. Totuşi schimbul între *u* şi *o* în forme ca *preut—preot*, *caut—caot* ... se explică, poate, prin existenţa unui *ų*, pe care WEIGAND l-a şi notat uneori. De asemenea în regiunile care prefac pe *e* final neaccentuat în *i* —bunăoară în Moldova— acest *i* e mai ales deschis : *verdi*, *feţi*...

Nefiind deprinşi cu vocalele deschise, romînii, cînd vorbesc franţuzeşte, italieneşte sau nemţeşte, de obicei nu fac deosebirea —atît de importantă— între un *ę* (de ex. fr. *mettre* (scurt), *maître* (lung)..., it. *petto*..., germ. *gähnen*...) şi *ę* (fr. *nez*, *élevé*..., it. *questo*, *neve*..., germ. *sehr*...) sau între *ǫ* ca în fr. *porte* (scurt), *fort* (lung)..., it. *luogo*, *botte*..., germ. *Sonne* (scurt) şi *ǫ* ca în fr. *beau* (scurt,) *côte* (lung), germ. *Sohn* (lung).

Numele meu, sau nume ca *Ionescu*, *Popescu*, sînt scrise de germani adesea *Puşcario*, *Ionesco*, *Popesco*, ceea ce denotă că pe *u* final romînesc ei îl aud deschis. Dacă nu-l apropie însă de al lor *ų* (din *Durst* etc.), cauza e că acest *ų* al lor e totdeauna scurt, iar în *Ionescu* etc. romînescul *u* se rosteşte cu o durată medie.

În transcrierea fonetică franceză vocalele deschise se însemnează de obicei cu accent grav (*à*, *è*, *ì*, *ò*, *ù*), iar cele închise cu accent ascuţit (*á*, *é*, *í*, *ó*, *ú*), iar în cea a Asociaţiei fonetice internaţionale *e* deschis se însemnează cu ɛ (epsilon grecesc), *o* deschis cu ɔ (*c* mic întors); pentru *i* deschis şi *u* deschis se întrebuinţează majusculele I şi U.

Despre rolul pe care îl au *ă* şi *î* ca „sunete vicarii" în romîneşte, cf. § 75.

30. Dacă considerăm şi graiurile regionale, **numărul vocalelor romîneşti** creşte şi mai mult prin **variantele vocalelor postero-centrale** şi **antero-centrale**, rostite cu o apertură mai mică decît *a* şi *ä* (cf. § 27).

E. PETROVICI a auzit, în anchetele sale, un sunet care nu e nici *o*, nici *ă* şi pe care l-a notat cu un *ă* cu *o* deasupra, sau cu un *o* cu *ă* deasupra. Cred că notaţia cea mai potrivită ar fi *ŏ*. După ce mi s-a atras atenţia asupra lui, l-am auzit şi eu, după labiale, în cuvinte ca *fŏră* pentru *fără*, la un domn originar din Argeş.

Dintre vocalele antero-centrale mai închise decît *ä*, cunosc trei, pe care le redau cu transcrierea întrebuinţată în *ALR* :

harta 15

î este cea mai închisă dintre ele. Acest sunet îl rostesc eu în cuvinte care au la origine un *i* după un *r* iniţial sau *rr* latinesc : *rîu*, *urît*... (din lat. *rīvus*, **horrītus*); el se întîlneşte prin multe regiuni, în loc de *i* după *s* şi *ţ*, în cuvinte ca *găsî*, *ţîu*; urmează, cu o apertură mai mare, *ĕ*, cum îl rostesc mai ales bănăţenii, în loc de *e*, la sfîrşitul cuvintelor, după sunete muiate (*dulśĕ* „dulce", *bińĕ*...) şi cum îl rostesc eu şi foarte mulţi romîni, accentuat şi neaccentuat, după un *į* : *paį̆ę̆*, *į̆ęl*...; şi această vocală se aude în multe părţi în loc de *e* după *s* : *găsĕsc*...; în sfîrşit, un *ę̆*, care se aude mai ales prin Moldova şi Transilvania de nord-est, în loc de *ea* după un *r* iniţial sau *rr* latin, sau în loc de *a* după şuierătoare, cînd în silaba următoare avem un *e* (*curę̆* „curea", *rę̆* „rea"..., *şę̆se* „şase", *şę̆rpe* „şarpe"...).

Dacă am vrea să prezentăm în mod sinoptic toate vocalele romîneşti cunoscute pînă acum (însemnînd pe cele şapte fundamentale cu drepte şi pe cele regionale cu cursive), am putea-o face în tabloul următor :

anterioare				posterioare
i	î	î		u
i̯				u̯
e̯				o̯
e	ĕ	à	ȯ	o
ę	ę̆			ǫ
	a	a	ą	
	centrale			

Asupra vocalelor centrale romîneşti şi asupra articulaţiei lor s-au emis fel de fel de păreri. A. PHILIPPIDE (în urmă în *Originea romînilor*, II, p. 4) credea că *ă* şi *î* (*â*) sînt nişte *o* şi *u* rostiţi fără rotunjirea buzelor. R. SBIERA (*Conv. lit.* 38 (1904), p. 390 ş.u. şi p. 485 ş.u.) credea că *ă* e un *ö* inversat şi *â* (*î*) un *ü* inversat, adică cu articularea lingual ă a lui *o* şi *u* şi cu cea labială a lui *e* şi *i*. Şi H. TIKTIN (*Elementarbuch*, p. 14) era de părere că *ă* se articulează cu partea posterioară a limbii către vălul palatului, buzele rămînînd pasive. Cel care a recunoscut cel dintîi varietatea vocalelor centrale romîneşti a fost G. WEIGAND în studiile sale dialectale (cf. *Jb.* III, p. 207 şi *LAD*, p. 2—3). El credea că toată seria vocalelor romîneşti poate fi rostită ca „laringiene acoperite" („gedeckte Kehllaute"). Timbrul special pe care-l au aceste vocale —pe care el le însemna cu un cerculeţ dedesubt : *i̯* (= *î*), *e̯* (= *ĕ*), *a̯* (= *ă*), *o̯* (= *ă*) şi *u̯* (= *î*)— s-ar datora rostirii vocalelor obişnuite, însă cu laringele coborît. În *DR*, VII, p. 10 am arătat că ridicarea şi coborîrea laringelui întovărăşeşte articulaţia unora din aceste vocale, nu e însă cauza timbrului lor particular. Influenţat însă de WEIGAND, în studiul meu *Consideraţiuni asupra sistemului fonetic şi fonologic al limbii romîne* (*DR*, VII, p. 1—54 = *ELR*, p. 203—259) am crezut că şi vocalele de tipul *ă* şi *â* (*î*) au „la bază" vocalele normale, cărora li se adaugă un „registru" special, cauzat de articularea „eterorganică" a limbii. A. PROCOPOVICI a observat, în *DR*, IX, p. 64, cu drept cuvînt, că atunci cînd ne punem numai problema descrierii sau definirii lor fonetice (şi deci nu au ce căuta consideraţii de ordin istoric), este greşit a căuta acestor vocale „medii' un alt sunet „de bază". Bibliografia dată de mine în 1931 trebuie completată acum cu următoarele scrieri : W. PAULYN, *Romanische Sprachen und Dialekte* (în *Lautzeichen und ihre Anwendung in verschiedenen Sprachgebieten*, Berlin, 1928); H. KUEN, *El dialecto de Alguer*, Barcelona, 1934, p. 34—36 (cu figuri care arată poziţia limbii la *ă* şi la *î*, făcute după senzaţia musculară a autorului); Al. ROSETTI, *Contributions à l'analyse physiologique et à l'histoire des voyelles roumaines Ă et Î* (*BL*, III (1935), p. 84—112) (cu reproducerea unor roentgenograme); A. PROCOPOVICI, *Despre ă şi î. Probleme de fonetică şi fonologie. Chestiuni principiale* (*DR*, IX, p. 56—91) şi E. GAMILLSCHEG, *Die Mundart von Şerbăneşti-Tituleşti*, 1936, p. 53—66. În această lucrare din urmă autorul pleacă de la *ă* (transcris de el *â*), pe care-l consideră „normal" şi care are o variantă „palatalizată" *ĕ* (transcrisă *ê*) şi alta „velarizată " *ŏ* (transcris *ô*). Aceasta din urmă se găseşte mai ales după labiale, şi despre ea GAMILLSCHEG se exprimă în mod analog ca E. PETROVICI : în exemple ca *părinte*, *făcut*, nu eşti sigur dacă auzi un *ă* sau *o*. Pe *î* (transcris *â*) îl consideră şi GAMILLSCHEG ca un *ă* (transcris *â*) închis. Dacă continuăm să ridicăm limba, ajungem, după el, la consonanta *k*. Varianta prepalatală a lui *î* şi *î* (transcris *î*) a auzit-o în forme ca *băşîci*, pluralul lui *băşică* (deci *î* din *i* după *ş*, dar

numai în poziție moale). La această serie el mai adaugă un *û* după vocale velare și consonante labiale, de ex. în *pământ*. Acest sunet l-a auzit și l-a notat numai rar și incidental.

A. LOMBARD (*Prononciation*, p. 32=132) cunoaște de asemenea seria întreagă a vocalelor centrale, pe care el le numește „medii" și le intercalează în poligonul lui D. JONES (cf. fig. 40).

Învățatul englez stabilise, adică, prin roentgenograme cele patru poziții extreme pe care le are limba cînd articulează vocalele „cardinale". (Cf. fig. 41).

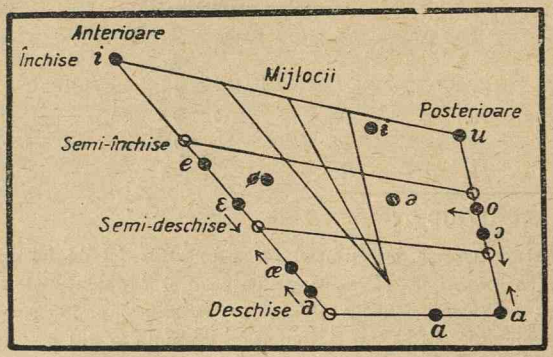

Fig. 40. — Poligonul lui JONES cu intercalarea vocalelor centrale.

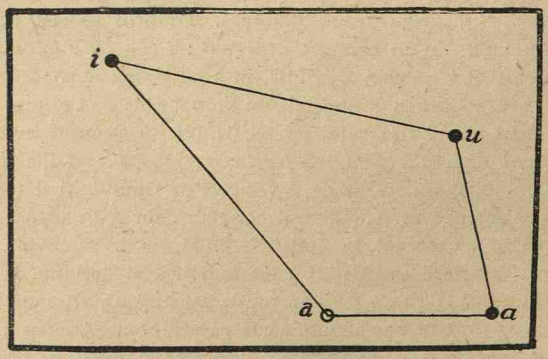

Fig. 41. — Poziția vocalelor extreme după JONES.

Între extremele *i* și *a* el a așezat vocalele palatale *e* (mai aproape de *i*) și *ę* (mai aproape de *a*), iar între extremele *u* și *ɑ* (însemnat la el cu un *a* modificat) a așezat vocalele velare *o* (mai aproape de *u*) și *ǫ* (mai aproape de *ɑ*). În triunghiul de la mijloc a așezat cele două vocale centrale care îi erau cunoscute lui (în afară de *a*), un *ə* (ca în germanul *Sonne*...) și un *ɨ* (*i* bărat, ca în rusescul *syn* „fiu").

31. La articularea lui *o* și *u* e hotărîtoare, precum am văzut, pe lîngă ridicarea limbii în regiunea cerului gurii moale, și rotunjirea buzelor. Aceste vocale pot fi considerate deci ca sunete cu două locuri de articulație: l a b i o - v e l a r e, de felul lui *ş* și *j*, care sînt consonante alveolar-palatale. Se poate însă întîmpla —ca la *ş* și *j*— ca rotunjirea buzelor să înlocuiască articularea limbii, care se face de obicei cu buzele în poziție neutră sau chiar orizontală.

Cele mai cunoscute cazuri de asemenea **labializare** le avem la vocalele de tipul *ö* și *ü*, care se întîlnesc în multe limbi. Ele se nasc atunci cînd rostim un *e* (*ę*) sau un *i* cu buzele rotunjite. La romîni ele nu sînt obișnuite, decît doar în regiuni în care romînii locuiesc în simbioză cu popoare care au în limba lor aceste sunete (ca bunăoară în Sătmar și în Sălaj, unde romînii au învățat de la unguri să rostească pe *ö* și *ü*, cf. *DR*, X, p. 230). În alte părți ele se aud ca sunete coarticulate. Cercetătorii străini, deprinși din graiul lor cu aceste sunete, le-au auzit (sau li s-a părut că le

aud) uneori în locul diftongului *eo*. Astfel WEIGAND a notat un *ö* în *aolęö* „aoleo" și incidental în *Mariüţo* și *prümăvară* (din cauza labialelor învecinate, cf. *LAD*, p. 3). E. GAMILLSCHEG (*Oltenische Mundarten*, p. 11—12) a auzit în Oltenia *dö* în loc de *de-o* (în *deodată*, *de-o ureche*, *de-o săruta*) și *mi̯-öi̯* în loc de *mi-oi*, iar A. LOMBARD (*Prononciation*, p. 30 = 131) le-a observat în București în cuvinte ca *plöoscăi* „pleoscăi", *nöo dă* „ne-o dă",

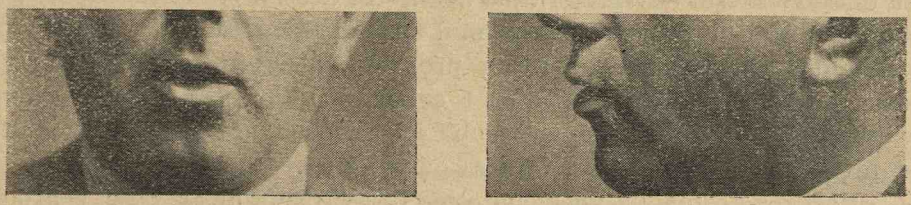

Fig. 42. — Poziția buzelor pentru *ö* (închis).

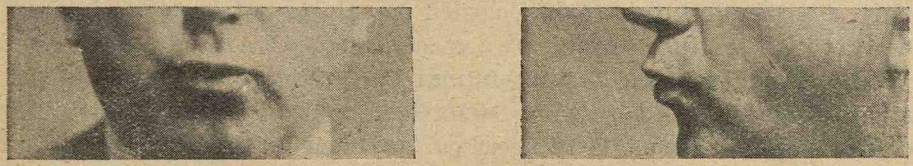

Fig. 43. — Poziția buzelor pentru *ü*.

iöu „ieu". (Despre o rostire *dörm*, în loc de *dorm* din lat. *dormio*, cu disocierea lui *i̯*, la megleniții din Huma, cf. CAPIDAN, *Meglenoromînii*, p. 160).

Noi avem în schimb un *a* labializat, pe care-l însemnăm cu *å*. El se aude mai ales la istroromîni, unde s-a dezvoltat din *a* accentuat (*nås* „nas", cu variantele *nǫ̂s*, *nų̂s*. . .), dar se întîlnește și la dacoromîni. Ardelenii pronunță în multe părți diftongul *oa* ca *ǫ̊* sau *ǫ̊å*, *ų̊å*. Pentru *înalt* și *mare* găsim notat în *ALR*, I, harta 60, formele *nålt* 461, *nånt* 691, *înnålț* (cu sing. *înnålt*) 375, *mâre* 576, iar în harta 12 chiar și o formă *cărunt* 576, cu *å* în poziție neaccentuată, în loc de *carunt* (din *cărunt*). În unele regiuni (de ex. prin Țara Hațegului) se zice, ca la istrieni, *å* în loc de *a* : *nås*, *căpră*, precum și pentru *oa* : *nåpte*, *mårte*. . . (sau *nǫ̂åpte*, *mǫ̂årte*. . . , *nų̂åpte*, *mų̂årte*. . .). În *ALR*, I, h. 62/013 se dă și din dialectul meglenit *slåp* pentru *slab*.

Și vocalele reduse pot fi labializate. Acesta e cazul franțuzescului „*e* mut"

După cum la baza unui *ö* stă un *e* mai închis sau mai deschis, unele limbi disting între *ǫ̊* (fr. *peu* (scurt), *Meuse* (lung). . . , germ. *schön*. . .) și *ǫ̊* (fr. *œuf* (scurt), *peur* (lung)

germ. *zwölf*...). În transcrierea Asociaţiei fonetice internaţionale primul e redat prin ø, al doilea prin œ, iar *ü* prin *y*.

Despre felul cum au substituit, în împrumuturi, romînii pe *ö* şi *ü*, cf. § 121.

32. Cînd rostim o vocală cu vălul palatin coborît, atunci rezonanţa vocalei devine n a z a l ă. Există unele limbi —ca bunăoară limba franceză— în care opoziţia între vocalele orale şi cele nazale e singurul mijloc de a distinge sensul cuvintelor : *pot* „oală" se deosebeşte în rostire de *pont* „pod" numai prin faptul că în primul cuvînt rezonanţa lui *o* e orală, iar în al doilea nazală. Noi nu avem propriu-zis vocale nazale, dar avem **vocale nazalizate**, adică rostite cu o coborîre prematură sau zăbovitoare a vălului palatin, din cauza coarticulării cu consonanta nazală următoare sau precedentă. O descriere a lor se dă în § 51.

Rostirea normală a vocalelor e cea întovărăşită de aşezarea coardelor vocale în poziţia necesară pentru producerea vocii (§ 3). Însăşi numirea de *vocală* (lat. *vocalis*) derivă din lat. *vox, -cis* „voce". Totuşi în anumite cazuri, descrise de noi în § 52, coardele vocale se pot deschide înainte de vreme, ceea ce produce o **afonizare** a vocalelor (ca şi a consonantelor fonice).

În sfîrşit, vocalele —şi nu numai ele, ci şi consonantele— pot fi rostite şi **şoptite**. Cînd şoptim, sunetele fonice se rostesc fără vibrarea coardelor vocale. Totuşi şi în acest caz urechea noastră deosebeşte un *p* de *b*, un *s* de *z* şi distinge exact vocalele. Aceasta se explică pe de o parte prin faptul că consonantele fonice romîneşti rămîn l i n e (§ 9) şi cînd sînt şoptite, pe de altă parte prin t i m b r u l special pe care-l primesc toate sunetele şoptite, uşor de distins cu urechea, dar foarte greu de definit.

Pentru clasarea vocalelor limbilor sud-est-europene în sistemul triunghiular şi patruunghiular imaginat de fonologişti, cf. B. HAVRÁNEK, *Zur phonologischen Geographie* (*Das Vokalsystem des balkanischen Sprachbundes*), în *Archives Néerlandaises de Phonétique Expérimentale*, VIII—IX (1930).

SEMIVOCALE ŞI VOCALE REDUSE

33. Între vocala *i* şi consonanta *y* este semivocala *i̯* numită şi **„iot"** (sau „iod"). Locul de articulare este acelaşi pentru cîteşitrele ; deosebirea între ele stă în m ă r i m e a d e s c h i z ă t u r i i, care e destul de mare la *i* şi e foarte redusă la fricativa *y*. Aceeaşi poziţie pe care o are un *i* faţă de *y*, o are semivocala *u̯* faţă de γ (în ceea ce priveşte articularea limbii) şi faţă de *w* (în ceea ce priveşte rotunjirea buzelor).

După cum vom vedea în capitolul despre silabă, această deschizătură mică la rostirea lui *i̯* şi *u̯* face ca aceste sunete să se găsească într-o inferioritate sonoră faţă de vocalele învecinate. Semivocalele au şi o durată

mai scurtă decît vocalele obișnuite. Această poziție de inferioritate față de vocalele pline o întîlnim și la **vocalele reduse**. În romînește avem un singur fel de vocale reduse, vocalele afonizate, despre care va fi vorba în § 52. Din cauza lipsei de fonie, dar și din cauza duratei lor foarte reduse (§ 37), ele sînt lipsite de proprietatea de a forma matca sonoră a unei silabe (§ 93): cuvintele *lupi*, *mori*..., deși au cîte două vocale despărțite prin consonante, sînt monosilabe. La un asemenea *i* final afonizat constatăm deci tocmai fenomenul invers decît la sonante, care din cauza foniei și a duratei lor pot deveni culmi sonore și să formeze silabe (§§ 25 și 93).

În alte limbi vocalele reduse întrunesc de obicei numai cîte una din cele două note ale celor romînești. Astfel „*e* mut" din limba franceză are fonia ca vocalele pline, dar durata lui e atît de redusă, încît poate deveni imperceptibil pentru ureche (*šval* < *šəval* = *cheval*). Se zice *la fnętrə* (= *la fenêtre*), dar *set fənętrə* (= *sept fenêtres*), căci, prin fonetică sintactică, în cazul al doilea *ə* e menținut de consonantele încunjurătoare.

SIEVERS a atras atenția asupra cazului, din limba germană, cînd asemenea vocale reduse amuțesc, prefăcînd însă sonanta următoare în matcă silabică: *die berittenen Offiziere* se rostește *di bəritn̩ ofiți̩rə*.

Nu se știe exact cum se rosteau „**ier**"-urile protoslave (**ъ** și **ь**, transcrise prin **ŭ** și **ĭ**). Se pare însă că ele erau extrem de scurte, ca și vocalele afonizate romînești, și poate, ca și acestea, lipsite de fonie. Așa se explică amuțirea lor completă în limbile slave moderne la sfîrșitul cuvîntului și, cînd erau „neintense", și în corpul cuvintelor.

DIFTONGI ȘI GRUPURI MIXTE

34. În unire cu vocalele pline, semivocalele *i̯* și *u̯* pot forma diftongi sau triftongi (poliftongi), adică grupuri cu elemente vocalice neegale în cuprinsul aceleiași silabe.

După cum semivocala e prima sau a doua componentă a unui **diftong**, acesta se numește **ascendent** (suitor) sau **descendent** (coborîtor). Diftongii și triftongii se găsesc mai ales în silabe accentuate, dar îi întîlnim și în poziție protonă sau după accent. Ei pot sta la începutul, sfîrșitul sau în interiorul cuvintelor.

Iată cîteva exemple de diftongi descendenți formați cu semivocale:

ai̯ : *cai*, *dai*, *stai*, *Mihai*...; *ai*...; *maică*, *haină*, *baiț*...; neaccentuat: *haimana*, *maimuță*, *numai*...

ăi̯ : *călăi*, *văi*...; *îngăim*...; neaccentuat: *iată-i*, *Tincăi*, *înhăita*, *măicuță*...

au̯ : *dau*, *stau*, (*ei*) *cîntau*...; *au*...; *caut*...; neaccentuat: *mausoleu*, *haubiță*...

ău̯ : *călău*, *hîrdău*, *rău*...; neaccentuat: *lăutar*...

e̯i : *lei, cei, Andrei...* ; *fleică, temeinic..* ; neaccentuat : *treizeci, leicuță, uite-i...*

e̯u : *greu, zeu, antreu, pigmeu...* ; *bojdeucă...*

i̯i : *lămîi, rămîi..* ; *îi...* ; *pîine, cîine...* ; neaccentuat : (*tu*) *rîgîi, pîrîitoare, bîiguire...*

î̯u : *molîu, rîu, brîu...*

o̯i : *apoi, doi, ploi...* ; *oină...* ; *doină, noimă, șoim...* ; neaccentuat : *voinic, Voiculeț, toroipan...*

o̯u : *bou, nou, cadou, erou...* ; *ou...*

Exemple pentru diftongi ascendenți formați cu semivocale :

i̯a : *abia, nuia, (el) păcătuia...* ; *ia, iad...* ; *caia, piatră...* ; neaccentuat : *statuia, voia, iarmaroc ...*

u̯a : *înșeua...* ; (dial.) *ualâ* (= oală), *duare* (= doare) ... ; neaccentuat : *steaua, ziua...*

i̯ă : (dial.) *foaiă* (= foaie)...

u̯ă : (dial.) *uăm* (= om), *uăs* (= os)... ; neaccentuat : *două, nouă...*

i̯e : *ies, iert...* ; *biet, pietre...* ; neaccentuat : *ieșind, pietros, mîrîie, foaie, nevoie...*

i̯o : *feleștioc, știob,* (dial.) *cuptior...* ; neaccentuat : *iorgovan, miorlăi, iobag, Iordan...*

u̯o : (dial.) *uom* (= om) ... ; *duorm* (= dorm), *scuot* (= scot) ... ; neaccentuat : *duomnișor* (=domnișor)...

Cele două vocale extreme, *i* și *u*, pot și ele forma diftongi ascendenți sau descendenți în unire cu semivocalele *i̯* și *u̯* :

i̯i : *copii, fii,* (*tu*) *întîrzii...* ; (pe alocuri) *fiică...* ; (dial.) *iinimă...* ; neaccentuat : (dial.) *iinimioară ...*

i̯u : *cadiu, știu, fiu, viu...*

i̯u : *iute...* ; *știucă, fliuștur ...* ; neaccentuat : *iubi, iudeu ...*

u̯i : *cui, secui ...* ; *uit...* ; *țuică..* ; neaccentuat : *hurui,* (*tu*) *chiui, îmbuiba, puicuță...*

În exemple ca *ieu* (scris *eu*), *iau* sau *i-oi* (= îi voi) avem triftongi cu semivocalele *i̯* și *u̯*.

Cum în limba romînă avem mai multe vocale centrale decît în cele mai multe alte limbi, diftongii și triftongii cu semivocale — mai ales dacă ținem seama și de cei născuți prin fonetică sintactică — sînt foarte numeroși și variați. În *aia o i̯au* (*i̯*)*e̯u* se succed zece vocale și semivocale fără nici o consonantă între ele ; incidental am auzit pe o doamnă care pregătea un pom de Crăciun zicînd : *nui̯au̯a ai̯a* (*i̯*)*e̯u o̯i*(*u*) *auri-o* cu 16 vocale și semivocale între cele două consonante, *n* și *r*.

Ca al doilea element al diftongului, vocalele centrale nu se găsesc decît regional, în combinațiile *i̯ă*, *u̯ă* și *i̯ă*.

Dar diftongii și triftongii nu se formează numai cu ajutorul semivocalelor, ci se pot naște și atunci cînd, în cuprinsul aceleiași silabe, o vocală mai puțin sonoră devine satelitul unei vocale mai deschise și, deci, de o sonoritate mai mare. Asemenea diftongi și triftongi sînt în limba noastră :

ea : *creastă, deal, fereastră, găleată* ... ; neaccentuat : *Cristea* ... ; *pe-aproape, de-a lungul*..., (dial.) *neavastă* ...

eo : *aoleo, pleosc*... ; *vreo*... ; neaccentuat : *bleojdi, huideo, uite-o, Costeo*...

oa : *boală, broască, oală*... ; neaccentuat : *o-am văzut, mijloace* ...

Regional mai întîlnim și diftongi ca :

e̯e̯ : *me̯e̯se* (= mese)...

ăa : *măare* (= mare)...

i̯ă : *ovi̯ăs* (= ovăs), *vi̯ăd* (= văd), *si̯ănătos* (= sănătos) *ALR*, I, 1625/354, 273, 125, *tuși̯ăsc* (= tușesc) *ALR*, I, 75/283 ...

Triftongi :

eoa : *cleoambă, cleoanță, fleoancă, leoarcă* ...

i̯oa : *Ioan, fuioare, lioarcă* (= leoarcă)...

eau : *aveau, vreau* ...

oai̯ : *cerboaică, nemțoaică* ...

Diftongii *ea*, *eo* și *oa* sînt ceva specific limbii romîne, întrucît accentul se repartizează adesea în mod egal pe cele două elemente ale lor. Weigand, care i-a studiat cel dîntîi (cf. *LAD*, p. 3), i-a numit „plutitori" („schwebende Diphtonge"). Într-adevăr, alături de rostirea *eá* și *oá* în cuvinte ca *neagră, teamă* ..., *moară, oameni* .., în care accentul e pe vocala mai sonoră *a*, aceleași cuvinte se aud, în unele regiuni sau numai la unii indivizi, pronunțate cu *e* și mai ales cu *o* plenison și chiar accentuat. Astfel se explică faptul că unii străini aud accentuarea *móarte, sóare*. (Astfel accentuează bunăoară R. Ortiz, traducătorul în italienește al poeziilor lui Eminescu). De fapt, accentul e greu de localizat, mai cu seamă în diftongul *oa*.

Specifici limbii romîne sînt și triftongii în care, pe lîngă vocala care formează matca sonoră a silabei, se grupează, ca sateliți, vocale de o sonoritate minoră sau semivocalele, iar la diftongii astfel compuși se mai adaugă și vocale afonizate. Asemenea triftongi se găsesc numai la sfîrșitul cuvintelor. În cuvîntul pe care-l scriem *buboiu* —și care în cele mai multe regiuni se rostește cu diftongul *oi̯* — se aude în unele regiuni triftongul *oi̯ᵘ* adică un grup constînd din vocala

harta 10

harta 9

plină *o*, urmată de semivocala *i* şi apoi de vocala redusă şi afonizată *u*. Combinaţia diftongului *oi* cu un *u* final afonizat, mimat sau semivocalic, se poate urmări şi pe harta pentru cuvîntul *război* (nr. 9). Tot astfel sînt triftongii *-aiu, -eiu, -iiu, -oiu, -uiu*, în cuvinte ca *aiu, lăudaiu, prinseiu, apropiiu, voiu, secuiu* . . . şi în derivate cu sufixe ca *mucigaiu, ardeiu, iepuroiu, albuiu* . . .

A. LOMBARD (*Prononciation*, p. 28=128) aude în diftongul *ea* un *e* deschis urmat de un *a* anterior. Aceste două elemente, din care nici unul nu e semivocală, ar forma un diftong „indecis" (flotant) sau, mai exact „uşor ascendent". În *oa* el aude un *o* deschis urmat de un *a* posterior nerotunjit, care dau împreună tot un diftong indecis şi puţin ascendent (*ibid.* p. 30 = 130). Anchetatorii *Atlasului* notează pe *a* din diftongul *oa* adesea cu *å*. Nici în *iu*, în cuvinte ca *viu, pustiu*, urechea nu distinge totdeauna uşor accentul. Deşi semivocala e în aceste cazuri *u* şi accentul e pe *i*, nesiguranţa se explică —precum a arătat WEIGAND (*LAD*, p. 4 cf. şi LOMBARD, *Prononciation*, p. 19 = 119)— prin faptul că *u*, deşi neaccentuat, e mai lung decît *i* accentuat.

WEIGAND (cf. *LAD*, p. 3) a mai notat şi diftongii *ăą̆, ĕą̆* şi *eę*.

34 a. Am văzut în cele precedente cum două sau mai multe vocale apar asociate într-un poliftong. Aceleaşi **vocale** însă pot fi **repartizate** şi **pe două silabe învecinate.** Aceasta se întîmplă înainte de toate atunci cînd vocalele extreme *i* şi *u*, *fiind accentuate*, îşi păstrează valoarea de vocale pline şi nu devin semivocale. Astfel se pronunţă în h i a t :

aí (nu *aį́*) : *aici, aidoma, caic, hain, înainte* . . .
aú (nu *aų́*) : *aud* . . .
ăí (nu *ăį́*) : *căinţă, făină, găină, grăim* . . .
ăú (nu *ăų́*) : *căpcăun, lăută, lăuză* . . .
eí (nu *(eį́)*) : *ateist, leit, sleire* . . .
ía (nu *į́a*) : *Maria* . . .
íe (nu *į́e*) : *mie, întîrzie, soţie* . . .
íi sau **íi** (nu *į́i* sau *į́į*) : *conştiinţă, înmiit, fiinţă, fiilor, viitor* . . .
ío (nu *į́o*) : *chiot* . . .
iú (nu *į́u*) : *triunghi* . . .
îí (nu *îį́*) : *hîit, mîrîi* . . .
oí (nu *oį́*) : *îndoit, voinţă* . . .
úa (nu *ų́a*) : *abua*, (dial.) *zua* (= ziua) . . .
uí (nu *ų́i*) : *biruinţă, chinuit, ruină, suim* . . .
úo (nu *(ų́o)* : *duo* sau *du-o* . . .

Caracteristic e următorul fapt : Din *o* lung unguresc s-a născut diftongul *ău* : *tó* > *tău*, *Naszód* > *Năsăud*, *Tót* > *Tăutu*. După analogia unor cuvinte ca *bou—bo-ul* s-a născut de la *tău* forma articulată *tă-ul*, cu diftongul *ău* disociat. Cum însă grupul vocalic *ău* e totdeauna disociat de cîte ori *u* e accentuat, s-a zis —nu însă la toţi romînii din partea locului—

Nă-să-úd, Tă-ú-lu. Tot așa se zice *Cer-nă-úți, Ră-dă-úți* în loc de *Cer-nă'uți, Ră-dă'uți*, cum se rostește prin Bucovina, rostire mai apropiată de slavul *-ovci*.

Dar repartizarea pe două silabe a vocalelor învecinate se găsește și în poziția neaccentuată sau cînd avem a face cu două vocale de grade diferite de sonoritate, sau și cu două vocale egale. Hiatul se păstrează mai ales atunci cînd avem a face cu derivate sau compuse ale căror părți componente trebuie scoase în relief din cauza sensului. Pe cînd *e* din prepoziția *de* sau din pronumele *ne* formează de obicei elementul slab al unui diftong cînd urmează un cuvînt începător cu *a* (*de-atunci, de-acolo, ne-am dus . . .*), asemenea contracții nu se întîlnesc la compusele cu prefixul negativ *ne-* (*neadevăr, neatins . . .*).

Exemple pentru păstrarea rostirii cu hiat :

ai (nu *a͡i*) : *cailor, laic . . .*
au (nu *a͡u*) : *adaug, graur, Paul . . .* ; *autor, Aurel, restaurez . . .*
ăi (nu *ă͡i*) : *făinos, grăitor, găinaț . . .* ; *răilor . . .*
ău (nu *ă͡u*) : *călăul, flăcăul . . .* ; *tăurenci . . .*
ea (nu *e͡a*) : *boreal, cereale, doleanță. . .* ; *creator, neadevăr, reamintesc. . .*
ee (nu *e͡e*) : *neegal, reeduca . . .*
ei (nu *e͡i*) : *neizbîndă, preistorie, sleire . . .*
eî (nu *e͡î*) : *neîndurat, preîntîmpina . . .*
eo (nu *e͡o*) : *deosebit, geograf, neobservat . . .*
eu (nu *e͡u*) : *leurdă, pigmeul, zeul . . .* ; *reumatic, feudal, neuzat . . .*
ia (nu *i͡a*) : *adia, copiam, hiat . . .* ; *Spania . . .* ; *diafragmă, terțiar . . .*
ie (nu *i͡e*) : *alienat, apropiere, igienă, Sînziene, ușier . . .* ; *rochie . . .* ; *varietate . . .*
io (nu *i͡o*) : *cîrlionț, mioriță, roșior, viola . . .* ; *cabrioletă, vioriu . . .*
ioa (nu *i͡o͡a*) : *căprioară, mioară, vioară . . .*
îu (nu *î͡u*) : *frîul . . .* ; *rîuleț . . .*
oa (nu *o͡a*) : *boa . . .* ; *coaliție, exploata . . .*
oe (nu *o͡e*) : *coexistent . . .*
oi (nu *o͡i*) : *boilor, eroii . . .*
oo (nu *o͡o*) : *proor . . .* ; *autoobservație, coopta . . .*
ou (nu *o͡u*) : *boul, bour, ecoul, eroul, nour . . .* ; *roura . . .*
ua (nu *u͡a*) : *actual, aluat . . .*
ui (nu *u͡i*) : *epuiza, jefuitor, intuitiv, ruinat, continuitate . . .*
uo (nu *u͡o*) : *defectuos, voluptuos . . .*
uu (nu *u͡u*) : *continuu . . .*

Trei vocale învecinate repartizate pe trei silabe întîlnim în neologisme ca *indoeuropean*, *antiaerian*, ***coautor***, *cvasi-**autocrat*** . . . , iar două vocale şi un diftong în *neoiobăgie* (titlul unei cărţi de C. Gherea); compuse cu *neo-* şi cu cuvinte începătoare cu *au* sau *eu* au chiar patru vocale disociate.

Pe lîngă rostirea cu diftongi şi cea cu vocalele în hiat, există, într-un număr mare de cuvinte, o rostire nestabilizată, variind de la individ la individ şi chiar la acelaşi individ, după cum vorbirea e mai îngrijită sau mai neglijată, mai repede sau mai înceată, mai solemnă sau mai familiară. Dacă întrebi pe mai mulţi romîni culţi dacă pronunţă *gre-u-ta-te*, de patru silabe, sau *greu-ta-te*, de trei silabe, răspunsurile vor fi diferite şi chiar acelaşi individ, dacă ţi-a spus că rosteşte pe *eu* în hiat, răzgîndindu-se, va admite că „parcă" îl rosteşte şi cu diftong. Poeta Zorica Laţcu, cu un simţ atît de dezvoltat pentru eufonia limbii romîne, silabiseşte *vi̯o-re-le* cum se rosteşte pe la Braşov, în loc de *vi-o-re-le*. La radio Bucureşti se dau ştiri despre „*te͡atre*". Tot aşa —în opoziţie cu EMINESCU (cf. § 133)— e bisilab cuvîntul *teatru* la TOPÎRCEANU (*Balada chiriaşului grăbit*):

De-acolo, de sus, de la geam,
Şi ziua, şi noaptea, pe lună,
Priveam ca la teatru, madam !

Asemenea **rostiri nestabilizate** în graiul meu sau în cel al cunoscuţilor mei se găsesc în exemple ca cele următoare:

au sau **au̯** : *aplaud*, *auto-*, *caut*, *laud*, *pauză*, *scaun* . . .
ăi sau **ăi̯** : *dă-i-le* . . .
ău sau **ău̯** : *căuta*, *răutate* . . .
ea sau **e͡a** : *leandru*, *teatru*, *stearină* . . .
ei sau **ei̯** : *înseila*, *treilea* . . .
eoa sau **e͡oa** : *pleoapă* . . .
eu sau **eu̯** : *eufemism*, *mieuna* . . .
ia şi **i̯a** : *biliard*, *gardian*, *imediat*, *italian*, *liliac*, *meridian*, *zgîriat* . . .
ie şi **i̯e** : *experienţă*, *mitralieră*, *Viena* . . .
io(a) şi **i̯o(a)** : *albăstrior*, *dulăpior*, *farfurioară*, *frăţior*, *heliotrop*, *idiot*, *inimioară*, *plăpumioară*, *sperios*, *serios* . . .
iu şi **i̯u** : *consiliu*, *deciziune*, *domiciliu*, *staţiune* . . .
îi şi **î̯i** : *întîilea* . . .
oa şi **o͡a** : *coafor*, *soarea*, *toaletă* . . .
oi şi **oi̯** : *doilea*, *foileton* . . .
ou şi **ou̯** : *noutate* . . .
ua şi **u̯a** : *culuar*, *trotuar* . . .

Această alipire a vocalei mai slabe la vocala mai sonoră nu este numai un fenomen pe care-l observăm astăzi, chiar la neologisme, ci a existat ca o tendință activă la noi în diferite timpuri. Astfel, din lat. *mĕa* (de două silabe), *bĕata* (de trei silabe) avem în romînește, după ce accentul a trecut pe vocala mai sonoră *a*, *mea* (de o silabă), *beată* (de două silabe); la fel și *curea*, care la origine era de trei silabe (lat. *corrĭgia*) și *temea*, din lat. *timebat*, după amuțirea lui *b* intervocalic. Și femininele în *-e*, la care s-a adăugat articolul enclitic *-a*, se pronunțau la început cu sinereză : *valea* era la origine trisilab.

Pe terenul limbii romîne rostirea șovăitoare a grupurilor vocalice se reflectează și în evoluția diferită pe care au suferit-o. Astfel, în graiul meu rostesc *a-lu-at*, dar participiul verbului *a lua* e *lo̯t*, dezvoltat din *lu̯at*.

Această reducere a două vocale învecinate într-un diftong s-a putut întîmpla chiar cînd accentul trebuia să fie mutat de pe *i*, pentru ca el să poată deveni *i̯* : din vechiul *spaimă* (trisilab), *uit*, (bisilab, din lat. *oblīto*)—cum se mai rostește pe alocuri (*ALR*, I, 36/470)— și *ciur* (la origine bisilab, din lat. *c(r)ibrum*) a rezultat *spa̯imă*, *u̯it*, *ci̯ur* (*cur*). Sporadic întîlnim și rostirea *făină* (*Jb.* VIII, p. 255) în loc de *făină* (trisilab).

Un fenomen analog se produsese, precum se știe de mult, în latina vulgară, unde *e* și *i* urmați de vocală scurtă neaccentuată s-au prefăcut în *i̯* : *vidi̯o*, *audi̯o*, *pali̯a*, *casi̯u*... din *video*, *audio*, *palea*, *caseus* (trisilabe), apoi *capri̯ólu*, *pari̯éte* în loc de *capréolus*, *parietem* (de patru silabe) și, în sfîrșit, *su̯á*, *tu̯á* din *súa*, *túa* (bisilabe).

Diftongii nu s-au născut însă numai prin degradarea unei vocale la rangul de satelit al vocalei mai sonore învecinate, ci și prin despicarea vocalei (§ 71), care nu trebuie să fi fost lungă, dar care era de obicei accentuată : lat. *pĕctus* > *piept*. Și vocalele inițiale *e* și *o*, mai rar *i* și *u*, se prefac în diftongi : lat. *ĭllum* > *el* > *iel* (scris *el*), *ieftin* . . . chiar și *ieuropa* (pentru *Europa*), mai ales prin Moldova ; *u̯om*, *u̯os*, *u̯ală* (din *u̯oală*). . ., *i̯inimă* (istroromînește *i̯irimę*) și, cu o răspîndire limitată : *u̯uńgi̯e* (pentru *unghie*). WEIGAND a notat *yibovnic*, *yiți̯ari*, *yizină* la romînii din Bulgaria, apoi prin Mehedinți și Putna, GAMILLSCHEG (*Oltenische Mundarten*, p. 15) mai citează *i̯inel*, *i̯ite* (pentru *vite*). . . , chiar si *i̯imediat*, *i̯impus* ; el a auzit și *u̯unt*. În *DR*, IX, p. 407 se citează, după *ALR*, *I*, *să u̯i̯ită* „se uită".

În silabă accentuată anticiparea articulației unui *a* din silaba următoare a produs diftongii *oa* și *ea* („metafonia") în cazuri cu *mola* > *moară*, *de(n)sa* > *deasă*. . . . Tot așa se explică anticiparea lui *e* din silaba următoare în cazuri ca *canem* > **cîene* > *cîine*, *talem* > *tare* > **taere* > *taire* (în unele texte vechi). Avem și diftongi născuți prin disociere (§ 73) : lat. *habeat* > *aibă*, *ureche* > *ureiche* (dialectal).

Dacă în formele nearticulate *seu*, *rĭu*, *nou* avem diftongii *eu*, *iu*, *ou*, iar în cele articulate (*seul*, *rĭul*, *noul*) vocalele *e*+*u*, *i*+*u*, *o*+*u* se repartizează pe două silabe, explicația e următoarea : după amuțirea lui *v* intervocalic, lat. *sebum*, *rivus*, *novus* se rosteau —încă în epoca latină vulgară— *se-u*, *ri-u*, *no-u*, cu două silabe. După cum se va arăta în § 94, granița între două silabe se marchează la noi printr-o strîmtorare a aperturii, adică prin intercalarea unui *i̯* sau *u̯*, rostit mai mult sau mai puțin precis. S-a zis deci *ri̯u̯u*, *nou̯u*, rostiri

care s-au păstrat pînă azi în formele articulate *rîul, noul.* După E. PETROVICI, în formele nearticulate *u* final s-a afonizat: *rîu*^{u}, *nou*^{u} întocmai ca în *mieu*^{u}, din lat *meus*, încît aceste cuvinte au devenit monosilabe. Mai tîrziu *u* final afonizat a dispărut cu totul, rămînînd numai *rîu, nou, mieu*, întocmai după cum *homo* sau *lupus* au trecut, prin stadiile *omu, lupu*, de două silabe, la *om*^{u}, *lup*^{u}, monosilabe, iar mai tîrziu la *om, lup*. Acelaşi lucru s-a întîmplat cu diftongii noştri cu *i* final ca al doilea element. Din lat. *cui* (bisilab) am avut *cuii* (bisilab), din care, după afonizare (*cui*^{i}) şi amuţirea lui *i* final, a rămas monosilabul *cui*. Toponimicele *Sibiu* şi *Jiu* se rostesc prin partea locului *Sibii, Jii*.

Cînd grupul silabic repartizat pe două silabe era *i* + *u*, hotarul silabic putea fi marcat sau prin *u*, sau prin *i*. Aşa se explică de ce toţi romînii zicem *ştiu, scriu, să fiu, un fiu*, dar numai o minoritate rostim *eu apropiu, eu întîrziu*, cei mai mulţi pronunţînd *eu apropii, eu întîrzii*. Pe cînd în *ştiu*, din lat. *scio*, între *i* şi *u* s-a intercalat un *u* (la istroromîni pînă azi verbul e bisilab: *ştivu* !), încît s-a zis *ştiuu*, apoi *ştiu*^{u} şi, în sfîrşit, *ştiu*, la *apropiu*, din lat. vulg. **appropio* (de patru silabe, căci dacă ar fi fost trisilab am avea **aproip*), între *i* şi *u* s-a intercalat un *i*: *apropiiu*, apoi *apropii*^{u}, —cum îl rostesc încă unii romîni— şi, în sfîrşit, *apropii*.

Ortografia noastră mai veche nota diftongii cu accent flotant *ea* şi *oa* prin *é* şi *ó*, de asemenea caracterul de semivocală al lui *i* şi *u* prin semnul scurtimii: *désă* = deasă, *móră* = moară, *boĭ* = boi, *boŭ* = bou... Şi în scrierea cu chirilice diftongul *ea* avea un semn propriu ѣ, iar *i* în diftongi ascendenţi se nota prin ⊢ unit cu un а, е şi о următor: ⊢а = *ia*, ⊢е = *ie*, ⊢о = *iu*. Cum semnul scurtimii a dispărut din ortografia noastră actuală, iar trema —adică punctul dublu deasupra vocalei (*ë, ï*...)— n-a fost niciodată întrebuinţată, n-avem nici un mijloc de a recunoaşte dacă două vocale învecinate trebuie să le citim cu hiat sau cu diftong. Astfel nu putem şti decît din context dacă *soarele* este forma articulată de la *soare* —în care caz cuvîntul e de trei silabe şi are accentul pe silaba *soa*— sau pluralul de la neologismul *soarea*, de patru silabe şi cu accentul pe silaba *re*.

Pentru diftongii romîni şi pentru **diereze** sînt a se consulta: AL. ROSETTI, *Remarques sur les diphtongues*, în *BL*, II (1934), p. 21—33; A. GRAUR, *Notes sur les diphtongues en roumain*, *BL*, III (1935), p. 15—53 şi G. IVĂNESCU, *Din fonetica evolutivă a limbii romîne: soarta diftongului latinesc au*, în *BIRF*, II (1935), p. 128 ş.u. Liste bogate de **contracţii** a două vocale învecinate, prin fonetică sintactică, în versurile lui EMINESCU, la AL. BOGDAN, *Die Metrik Eminescus*, în *Jb.* XI, p. 193—272.

34 b. O vocală redusă, care prin faptul că este afonică şi ultrascurtă şi-a pierdut caracterul vocalic, poate intra în inferioritate sonoră faţă de o vocală plină şi atunci cînd aceasta nu este în imediata ei apropiere. *În acest caz ea devine, împreună cu consonanta sau cu grupul de consonante precedente, satelitul silabic al vocalei pline: lupi, corbi* sînt monosilabe, ca şi *lup, corb*, iar *i* afonic de la sfîrşitul cuvîntului formează cu *p* şi cu *rb* precedent un **grup mixt**, *compus dintr-una sau mai multe consonante plus vocala ultrascurtă*. Faptul că vocala ultrascurtă împreună cu consonantele se grupează în jurul unei vocale pline, *în aceeaşi silabă*, este esenţial şi ne îndreptăţeşte să alăturăm grupurile mixte de diftongi şi poliftongi.

Asemenea grupuri mixte se găsesc astăzi, în limba literară, numai la sfîrşitul cuvintelor terminate cu *i* afonizat. Mai demult grupuri mixte erau şi cele formate de consonantele

finale urmate de *u* afonizat. Ele se mai aud încă regional pe o fâşie care străbate teritoriul romînesc de la nord-vest spre sud-est. După *i̯* şi după palatalele *k'*, *g'* şi *ń* el se mai scrie: *ardeiu, voiu..., ochiu, vechiu..., priveghiu, unghiu...* După cum se va vedea în § 52, şi vocalele centrale *ă* şi *î* se rostesc pe alocuri afonizate, formînd grupuri mixte cu consonantele precedente în poziţie finală.

Altă origine şi altă repartizare geografică au *ă* şi *î* afonici în cuvîntul *cap*, precum se poate vedea din comparaţia hărţilor nr. 13 cu nr. 12 şi 11. Acest cuvînt se rosteşte în cele mai multe locuri, ca în limba literară, cu *p* final. Pe fâşia care păstrează pe *u* final afonizat găsim grupul mixt *p+u* afonizat. Afară de aceea mai există, pe aproape întreg teritoriul dacoromîn, insule mai mari sau mai mici care rostesc *cap*^{ĭ}. Acest *î* final afonic nu s-a dezvoltat însă din *u*, ci el este un sonus vicarius (§ 75) născut din suflul care, atunci cînd consonanta ocluzivă precedentă *p* e rostită cu o explozie mai accentuată, străbate canalul format de limba ridicată la romîni —şi în starea de odihnă— în mod normal în regiunea centrală a gurii. Că este aşa, se vede din faptul că la *om* —care şi el se termină cu o consonantă labială, neexplozivă însă — şi la *văr*, un astfel de *î* final nu apare în hărţile respective ale *Atlasului* (decît într-un singur punct —506— la *om*^{ĭ}). Şi la ciangăii din jurul Braşovului am auzit rostirea *kẹ̄k*^{ĭ} în loc de *kék* „albastru". Nu cred însă că A. ROSETTI are dreptate cînd susţine că *u* afonizat din *lup*$^{u̯}$ sau *corb*$^{u̯}$ nu continuă pe *u* din lat. *lupus* şi *corvus*, ci este tot suflul ce trece prin buzele rotunjite în stadiul de explozie al labialelor precedente, căci un asemenea *u* afonizat apare şi după consonante continue, şi după *i̯*, în regiunile în care *u* final n-a amuţit încă cu totul: *praf*$^{u̯}$, *nas*$^{u̯}$, *buboi̯*$^{u̯}$.

hărţile 11, 12, 13

ASPECTE FONETICE

DURATA

35. Capitolul privitor la durată nu e prea bogat în fonetica romînească, fiindcă deosebirile **cantitative** au la noi un rol cu mult mai mic decît în alte limbi.

Vocale lungi propriu-zise nu avem în vorbirea curentă. Ele se întîlnesc numai dialectal, bunăoară la megleniţi (*ālba, jugāstru*, cf. CAPIDAN, *Meglenoromînii*, p. 97—102). Împrejurările în care apar în acest dialect n-au fost încă studiate. Vocale lungi mai avem, la dacoromîni, prin unele ţinuturi vestice, subt influenţa limbii maghiare, în care vocalele accentuate se rostesc de obicei lungi: *pāt, merēu*.

Încolo, lungiri mai mult sau mai puţin distincte apar mai ales în următoarele trei cazuri:

a) Cînd ele rezultă din contracţia a două vocale: *clas**ā** doua* = clasa a doua; *înfricoşata clip-**ā** primenirii* (GOGA, *Clăcaşii*), *apune trist-**ā** mea scînteie* (CERNA, *Ideal*), *s-**ā**ridicat ALR*, I, 1370/890 = s-a aridicat (=ridicat), *cr**ē**ri ALR*, I, 9/748, 8/324 etc. din *creeri*, *i-**ō**ftez*, din *io* (=eu) *oftez ALR*, I, h. 165, pct. 63, *i**ō**i̯* (=io oi) *juca ALR*, I, 2005/278 şi 302...

GAMILLSCHEG citează din Titulești: *c-ā̆le mele* = ca ale mele (*Oltenische Mundarten*, p. 25) ș.a. Tot el arată că prin Oltenia, alături de forma palatalizată *vi̯ță* sau *vi̯i̯ță* se aude și *vīță*..., rezultînd din contopirea lui *i̯* cu *i* următor, ceea ce se confirmă prin forme din *ALR*, I, ca *suspīn* h. 165, pct. 934 (alături de *supʰīn* 727), *vīne* 98/990, *vīță* (în rostirea din Tîrgoviște), apoi, în mod analog, *urēche* (în 45/825, 835), contras din *urei̯che*. Și *å* sau *o̯* rezultat prin monoftonghizarea lui *oa* în cuvinte ca *nō̯pte*, *må̄rte*... se rostesc de obicei mai lungi. Mai rar se lungește vocala „prin compensație" (germ. „Ersatzdehnung"), cînd dintr-un grup de consonante următor a dispărut o consonantă aparținînd aceleiași silabe. Astfel meglenițiii rostesc *fā̆t* în loc de *fapt*. O astfel de lungire nu este însă obligatorie : *o* din *botez* nu e mai lung decît *o* din *mort*, deși cuvîntul *botez* derivă din lat. *baptizo*, cu dispariția lui *p*.

b) În vorbirea afectivă lungim adesea vocalele cînd voim să subliniem un contrast sau vrem să facem o gradație. Pentru cazul dintîi, LOMBARD (*Prononciation*, p. 43=143) citează exemple ca *ā̆stfel*, *ā̆ltfel*, *tōtuși*...; pentru cazul al doilea am dat exemple în *LR*, I, § 26. Ele pot fi sporite cu exemplele din *ALR*. Astfel cuvîntul *mā̆re* (*ALR*, I, h. 60) apare cu *ā̆* în punctele 251, 302, 45, 61, 94; tot așa *înā̆lt* în punctele 273 și 690. Amîndouă aceste adjective sînt calificative adesea întrebuințate în afect. În aceleași puncte se rostește *casc* (harta 86) cu *a* obișnuit. La C. PETRESCU (*Ochii strigoiului*, I, p. 299) citim : „niț*eeeluș*ă răbdare".

c) Ca în franțuzește, vocalele accentuate se rostesc ceva mai lungi decît de obicei atunci cînd sînt urmate de consonante simple fonice, dar —spre deosebire de limba franceză— numai în silabele finale. Pe cînd *a* din *bade* și *bate* au aceeași lungime, *a* din *drā̆g* e mai lung decît cel din *drac*.

În dialectul meglenit cuvintele turcești cu vocală finală accentuată sînt redate prin vocală lungă : *cavinē*, *gailē*, pe cînd aromînii au doi *e* : *cafine(i̯)e*, *gāile(i̯)e* (CAPIDAN, *Meglenoromînii*, § 11).

În *ALR* întîlnim adesea, răspîndite pe tot teritoriul, vocale lungi, fără ca rațiunea acestor lungiri să fie evidentă. De cele mai multe ori cauza trebuie să fie de natură emfatică, ca în cazurile arătate la punctul *b*. Dacă în I, 159/717 subiectul a rostit *mīc*, e fiindcă a apăsat asupra acestui cuvînt gîndit în opoziție cu „mare" (în punctul 934 subiectul a dat la singular *mic*, iar la plural *mīc*). Tot astfel, dacă s-au notat forme ca *am visā̆t* 162/11, *am ciupīt-o* 1970/717, 746, 750, e fiindcă fusese chestionată mai întîi forma prezentului indicativ, iar subiectul simțea un fel de contrast între acesta și forma perfectului compus pe care anchetatorul a cerut s-o mai spună. În general, la anchetele pentru *Atlas* trebuie să ținem seama că subiectul stă necontenit subt presiunea sentimentului că e observat, și are deci tendința să vorbească apăsat.

Dacă la întrebarea „ai văzut?" răspund —în loc de „da"— *ām*, atunci prefacerea verbului auxiliar în verb autonom e și ea împreunată cu lungirea vocalei. Pentru lungire în afect, I. IORDAN mai citează cazul lui *pā̆rdon*, — cu accentul mutat pe silaba dintîi, ca în franțuzește (*DR*, VII, p. 147).

Unii din diftongii romînești s-au născut din vocale lungi străine. Astfel din ung. *ó* avem în romînește *ău*, rezultînd, prin diferențiere (§ 68), din *oo* : *tó* > *tău*, *biró* > *birău*.

În toate exemplele precedente am avut cazuri de lungime r e l a t i v ă. Cantitatea vocalei accentuate a fost considerată în raport cu cantitatea celorlalte vocale din cuvîntul respectiv. Dar există și o lungime a b s o l u t ă, pricinuită de t e m p o în care vorbim. Atunci cînd vorbesc rar (lento) —fiindcă așa e felul de vorbă al oamenilor flegmatici, sau cînd ne găsim incidental într-o stare de tristețe sau de abatere sufletească, sau fiindcă nu vorbim în limba maternă, ci într-o limbă pe care n-o posedăm îndeajuns, sau chiar cînd în limba noastră avem să comunicăm ceva important, sau la ocaziuni solemne, sau unui public care ne urmărește greu— e firesc ca toate sunetele să fie mai lungi decît atunci cînd vorbim repede (allegro). Chiar cînd felul de a vorbi sau împrejurările în care vorbim rămîn aceleași, vorba noastră va fi mai precipitată atunci cînd introducem în frază propoziții parentetice sau cînd avem de spus la început lucruri mai puțin importante, peste care abia așteptăm să trecem, ca să ajungem la partea esențială a comunicării noastre (cf. JESPERSEN, *Lehrbuch*, p. 175). În limbi cu deosebiri cantitative, precipitarea vorbei atrage după sine o scurtare a vocalelor lungi; cele scurte rămîn aproape neschimbate.

Tocmai prin faptul că în vorbirea normală noi, romînii, în genere, nu facem deosebire între vocalele lungi și cele scurte (căci în cazul arătat la punctul *c* avem a face cu vocale semilungi, a căror cantitate sporită urechea romînului abia o poate distinge), putem să întrebuințăm lungirea spre a exprima momentul afectiv în limbă, lucru pe care nu-l pot face limbi în care cantitatea are o însemnătate fonologică.

Deosebirile cantitative joacă un rol important în alte limbi, unde sînt simțite de subiectele vorbitoare. Astfel, grecii vechi făceau deosebire între „*o* mare" (omega) și „*o* mic"(omicron), pe care îl deosebesc și în scris (ω și o), precum deosebesc și pe *e* lung (η, eta) de cel scurt (ε, epsilon). Ele servesc în unele limbi spre a distinge diferite forme de declinare sau conjugare unele de altele. Astfel, în latinește, *mensă* e nominativ, iar *mensā* ablativ; *manŭs* însemna „mînă", iar *manūs* „de la mînă"; *vĕnit* era prezentul „(el) vine", iar *vēnit* aoristul „(el) veni". Urmele acestei deosebiri cantitative se cunosc pînă azi în aromînescul *yine* „vine" față de *vine* „veni".

Neavînd și noi în limba noastă obișnuința de a întrebuința durata sunetelor ca mijloc distinctiv între omomorfe, pronunțăm în general rău limbile cu deosebiri cantitative. Cei mai mulți romîni pronunță al fel —ca pe *l-am* romînesc în *l-am văzut*, deci cu un *a* mijlociu, nici lung, nici scurt— pe *a* din francezul *lame* „lamă" și *l'âme* „sufletul", sau din nemțescul *Lamm* „miel" și *lahm* „paralizat".

De multe ori d u r a t a e confundată cu t ă r i a. Aceasta e o mare greșeală care se repetă des. Deși vocalele rostite mai tare pot fi —și sînt de fapt adesea, de exemplu cînd strig de la mare distanță : *mă, Ioane, mă*! sau *Mariță*!— mai lungi, totuși avem multe cazuri în care mărirea intensității nu atrage după sine lungirea. N-avem să ne gîndim în privința aceasta decît la multele exclamații, care nu se rostesc cu vocale lungi, sau în care intensitatea e împreunată cu o durată scurtă (cf. JESPERSEN, *Lehrbuch*, p. 174). Ceea ce ni se pare străin mai cu seamă cînd auzim vorbită limba cehă, este că această limbă accentuează totdeauna pe silaba dintîi, dar lungi sînt mai ales silabele următoare, neaccentuate. În limbile cu deosebiri cantitative, ca cea veche grecească, versificația, bazată pe jocul între silabe lungi și scurte, făcea abstracție de accent, care nu trebuia să coincidă cu lungimile. Cu toată această deosebire fundamentală între accente și cantitate, singurul mijloc de a reda în romînește pînă la un grad oarecare impresia ritmică a versificației antice, cantitative, este de a înlocui alternația între silabele lungi și scurte prin silabe accentuate și lipsite de accent.

36. În romîneşte nu sînt obişnuite nici **consonantele lungi.** Ocazional întîlnim consonante duble cînd, prin sincoparea unei vocale neaccentuate sau prin alăturarea a două cuvinte într-un singur grup, urmează de două ori aceeaşi consonantă : *tat-tău, mit'tel* (=mititel), *el este-n-nălţimea-i solitară* (EMINESCU), *cum mergi, scap pe apă, nu-s scrise, nu-l lăsa...* ; tot aşa e în rostirea moldovenească, *încruşşat* „încrucişat" *ALR*, I, h. 68/428, 445, 461, 536 etc.

Cu timpul însă tendinţa generală de a nu face deosebire între consonantele lungi şi cele scurte, care a stăpînit în limba romînă în toate timpurile, face ca asemenea lungimi iscate prin întîlnirea a două consonante să dispară. Astfel HERZOG-GHERASIM (*Marginea*, p. 9) dau *aŋ făkú-tăti* = am făcut toate.

Cei ce ştiu franţuzeşte rostesc uneori neologisme ca *inavigabil, colateral, conaţional* . . . ca *innavigabil, collateral, connaţional* . . . , iar după latineşte sau italieneşte rostesc unii *rarissim*, cu *s* lung. În toate aceste cazuri avem a face cu consonante **geminate**, rostite adică cu graniţa silabică în mijlocul consonantei duble : în *nod de aţă* se pronunţă întîiul *d* fără exploziune, iar al doilea fără imploziune. Ca şi atunci cînd un italian pronunţă *atto* „act", în rostirea romînescului *tat'to*, după *a* se naşte o pauză —timpul necesar ca în dosul ocluziunii dentale să acumulăm aerul pentru a rosti *t* + *t* (*d* + *d*)— pe care urechea noastră o percepe ca o lungime.

Singura consonantă lungă cu adevărat —adică ţinută un timp mai îndelungat în a c e e a ş i s i l a b ă— este la noi *n* din prefixul sau prepoziţia *în* înainte de vocală. După cum a arătat A. BOGDAN (*Die Metrik Eminescus*, în *Jb.* XI, p. 200—201), cuvinte ca *înalt* (din lat. *in alto*) se rostesc în vers cu *n* lung. Astfel, chiar mitropolitul DOSOFTEI scria în *Psaltirea* sa : *Şi pre cei brudivi înnalţă*. De asemenea la EMINESCU : *Te-nnalţă...* , *în ode-nnalte, şi-ntunecime-nn orice loc* . . ., la COŞBUC : *Urgia mîniei le-nneacă suflarea* . . . , la ALECSANDRI : *N-am altă mîngăiere mai vie pe pămînt, Decît să-nnalţ la tine duioasa mea privire.* Într-un document vechi cetim : *Dinŭ nanu* (= din anul) *trecut au rămas* . . . (IORGA, *Studii şi documente*, vol. XIII, p. 103). IORGA scria *înnalt, înnainte*, semn că lungirea lui *n* se găseşte şi în afară de versuri. De asemenea anchetatorii *Atlasului* au însemnat adesea *nn* şi în cazuri în care nu avem a face cu cuvinte începătoare cu *n* la care s-a adăugat prefixul *în-* : *înnainte ALR*, I, 364/900, *ceva înnapoi* 364/270, *s-a nnăzărit* 364/900.

Din *ALR*, I, h. 158 se vede că forma (*ţ*)*nnalt* formează o arie în nordul Munteniei dar se găseşte şi în sudul acestei provincii, prin Dobrogea, Bucovina şi Ardeal. Probabil că şi forma *numir* alături de *umir* „umăr", la aromîni, se explică din forma *înumir*

„în umere" sau *unnumir* „un umăr", analizate ca *(ă)n numir, un numir* în loc de *în umir, un umir.*

Pentru *n* lung, cf. şi § 96.

În teorie, orice consonantă poate fi lungită. În limba romînă se lungesc, în vorbirea apăsată, afectivă, mai ales anumite consonante continue. Cetim la C. PETRESCU : *Aşezîndu-se . . . să-şi încalţe pantofii cu gemete şi suspine . . . Ufff* ! (*Ochii strigoiului*, II, p. 111). Nu toţi lungim, în grupuri consonantice, aceeaşi consonantă continuă. În *negrrru* (= foarte negru) rostim pe *r* lung. Nu tot astfel în *albastru*. Venind cu nepoată-mea deunăzi de la o plimbare, în cursul căreia am admirat amîndoi frumuseţea cerului senin, ea i-a povestit mamei sale : „...şi era un cer *albastrrru...*" Eu aş fi zis „*albassstru*". HERZOG-GHERASIM (*Marginea*, p. 26) notează forma *ărăku* pentru „săracul", desigur —precum dovedeşte şi dispariţia neobişnuită a lui *s* iniţial— o formă afectivă. Şi *curat* în *ALR*, I, 1635/393 trebuie interpretat, probabil, ca „foarte curat". Despre ***bbbine***, cf. § 190.

Cît despre $\bar{r}$, adică despre *r* pronunţat cu mai multe vibraţii, este firesc ca el să fie ceva mai lung decît *r* obişnuit. Acest $\bar{r}$ lungit în afect e însemnat în *ALR* cu $\bar{\bar{r}}$: *$\bar{\bar{r}}$ău*. Şi un *l* poate fi lungit în afect. Astfel cetim la BRĂESCU (*Un scos din pepeni*, p. 8) : *Ce-ţi fac gîştile ? ... Frumoase sînt, domnule, alllbe* !

Aceste exemple din urmă arată că avem şi în romîneşte cazuri de **geminare expresivă**, care în alte limbi (de ex. în latineşte) joacă un rol important (cf. în urmă E. SCHWYZER, *Sprachliche Hypercharakterisierung*, p. 8 nota 1, cu bibliografia chestiunii).

Dacă MEYER-LÜBKE presupune, pentru romînescul *puţin* şi pentru cîteva reflexe din alte limbi romanice, existenţa în limba latină vulgară a unui *pitzinnus* (*REW*, Nr. 6550), *n* lung din acest cuvînt, confirmat prin faptul că în limba romînă *puţin* nu apare niciodată cu *n* rotacizat, va fi şi el rezultatul unei geminaţii afective. Tot aşa explicăm noi în § 190 pe * *-onneus* > rom. *-oi* (din lat. *-onem*).

Mai de mult, înainte ca consonantele lungi sau geminate să se fi scurtat şi simplificat, se făcea distincţie nu numai între *r* şi *rr*, precum am văzut, ci desigur şi între *b (v)* şi *bb (vv)* intervocalic. Aceasta se vede din forme ca *gheb* (din **glibbus* = **gibbulus*), *adevăr* (din **avverum* = *ad verum*) faţă de *rîu*, *seu* (din *rivus*, *sebum*), cu *v* (*b*) dispărut. Tot din diferitele reflexe pe care le prezintă în romîneşte *n*, *l* faţă de *nn*, *ll* latin se poate vedea că între ele nu era numai o deosebire cantitativă, ci şi calitativă (lucru pe care îl ştim şi din alte izvoare) : *annus* > *an* s-a dezvoltat altfel decît *angelus* > *înger* şi decît *lana* > dial. *lîră*, iar *anni* > *ai* altfel decît *boni* > *buni* ; *mola* > *moară* a avut altă dezvoltare decît *stella* > *stea(uă)* şi *caballus* > *cal*.

37. Comparate cu alte limbi, cu deosebiri cantitative, atît consonantele, cît și mai ales vocalele românești fac mai degrabă impresia de s c u r t e decît l u n g i. În schimb avem în limba română atît consonante, cît mai cu seamă **vocale ultrascurte.** *Atlasul* abundă în asemenea sunete foarte scurte, însemnate la umărul celorlalte. Ele se pot subsuma mai ales în următoarele trei grupuri :

a) Sunete tranzitorii, fie că avem a face cu consonante ca în *p$^{k'}$iept* . . , sau cu semivocale intercalate în hiat, ca în *a^{i}er*, *lu^{u}a*, *a^{u}ud*. Mai ales pe acestea din urmă urechea de multe ori abia le poate distinge. Cînd avem a face cu consonante muiate, este de asemenea extrem de greu de a preciza dacă într-o transcriere fonetică trebuie notată sau nu vocala sau semivocala palatală care urmează după ele, dacă trebuie să scriem *uș^{e}a* sau *uș^{e}a*, *k'ar* sau *k'^{i}ar* . . . De aici se explică în limba literară variante (uneori numai grafice) ca *urechie*, *chiema*, *ghiem* . . . alături de *ureche*, *chema*, *ghem* . . .

b) Vocalele afonizate, mai ales cele de la sfîrșitul cuvîntului, au o durată atît de redusă, încît ele î ș i p i e r d c u t o t u l c a r a c t e r u l s i l a b i c : *lupi* (pluralul de la *lup*) sau *mori* (persoana a doua de la *mor*) se rostesc monosilabic.

c) Intertonic —adică între accentul principal și cel secundar— unele vocale se rostesc —mai ales în vorbirea allegro— atît de scurt, încît urechea nu le mai percepe. Din asemenea cazuri s-au născut formele sincopate, despre care va fi vorba mai încolo (§ 86).

Pentru durata vocalelor accentuate în limba română, cf. H. Ros TZKE, *Remarques sur la durée des voyelles accentuées du roumain*, în *BL*, VII (1939), p. 82—95. Observațiile sînt făcute pe baza unor măsurători la trei indivizi.

PRESIUNEA ȘI ÎNĂLȚIMEA (ACCENTUL)

38. Cînd am vorbit despre consonantele line și tari (§ 9), am văzut că încordarea sau relaxarea musculară poate produce o p r e s i u n e mai mare sau mai mică, care dă sunetului un caracter deosebit. Dacă, printr-o încordare a mușchilor, apăs tare vîrful limbii de alveolă și apoi deschid brusc această ocluziune dentală, numai prin deschiderea gurii, fără ca să pun la contribuție apăsarea aerului degajat din plămîni, se naște un fel de *t*; cînd același lucru îl fac cu dosul limbii în regiunea palatală, se naște un fel de *k*, sau, cînd deschizătura se face lateral, un fel de *l*. Foneticienii germani numesc aceste sunete „Schnalzlaute", iar cei englezi „clicks". Asemenea sunete se întîlnesc în limbile culte numai ca interjecții. Românul zice că „plescăie" din limbă. Un *t* astfel articulat, însă cu o presiune mai mare și întovărășit de o ridicare a capului de jos în sus, are

în unele regiuni semnificaţia unei particole negative. Plescăim cu limba în regiunea lui *k* (cu varianta *l*) cînd îndemnăm caii să plece etc.

Există în unele limbi şi sunete **inspirate**, adică articulate ca de obicei, dar rostite în timpul inspirării aerului. La noi asemenea fel de a vorbi se aude numai incidental, mai ales la femeile foarte vorbăreţe, care nu-şi îngăduie pauze nici în timpul cînd inspiră aerul. Actorii fac adesea uz de acest „tric" spre a caracteriza locvacitatea excesivă a unor „ţaţe". Un *i* inspirat pe cînd coardele vocale sînt deschise tare (ca la articularea unui *h* laringian) e la noi exclamaţia prin care arătăm o mirare; un *a* cu aceeaşi poziţie a coardelor vocale se aude cînd căscăm.

39. Presiunea musculară este totuşi un mijloc prea puţin întrebuinţat în economia limbii. Cu atît mai importantă este presiunea exercitată prin organul nostru respirator, prin aerul ce iese din plămîni. Cu cît porţia de aer va fi mai mare, cu atît va izbi mai mult urechea ascultătorului: cînd strig, voi fi auzit mai bine sau mai departe decît atunci cînd vorbesc încet.

Dar nu trebuie să ne închipuim că debitul brut de aer e singurul mijloc prin care apăsăm mai tare sau mai puţin tare asupra celor rostite. Acest „flatus vocis" are un admirabil regulator în laringe. Dacă de cîte ori voim să apăsăm mai tare pe o silabă am da drumul unei porţii mai mari de aer, provizia noastră de aer s-ar scurge repede şi ar trebui s-o înnoim prea des prin inspiraţie, ceea ce ar fi foarte anevoios. Cum însă apăsarea asupra coardelor vocale creşte în momentul cînd ele se apropie, putem face, micşorînd deschizătura dintre coardele vocale, ca presiunea să crească fără o cheltuială prea mare de aer. Coardele vocale avînd posibilitatea să se lungească sau să se scurteze în momentul cînd se produce presiunea asupra lor, putem să scoatem în relief o silabă şi prin mărirea înălţimii ei.

Această scoatere în relief a unei silabe dintr-un cuvînt (sau a unui cuvînt în frază), pentru ca să atragem şi să concentrăm atenţia ascultătorului asupra acestei silabe (sau asupra acestui cuvînt), se numeşte îndeobşte **accentuare.** *Din punct de vedere acustic,* **accentul** *se caracterizează prin diferenţa de intensitate şi înălţime pe care o are o silabă în raport cu celelalte silabe ale cuvîntului.* Cînd prin presiune mărim tăria, atunci accentul e **dinamic** (numit şi expirator sau accent de intensitate); cînd mărim înălţimea, atunci accentul e **muzical** (numit şi accent de intonaţie).

În romînește accentul tradiţional al cuvîntului e dinamic, iar al frazei e muzical.

„La formarea fonemelor fonice putem varia, prin forma ce o dăm aperturii glotale, gradul tonului fonic, atît în privinţa înălţimii cît şi a tăriei. Prin înălţarea şi întărirea

tonului fonic reliefăm o parte dintr-un complex de părţi fonice. Această reliefare se numeşte a c c e n t u a r e" (R. JAKOBSON, în *TCLP*, IV (1931), p. 164).

Deşi termenul de v o c a l e accentuate nu e exact, căci accentuate sînt s i l a b e l e, totuşi confuzia ce se face atît de des în privinţa aceasta nu e prea gravă, iar însemnarea accentului printr-o linioară deasupra vocalei din silaba accentuată fiind practică, am adoptat-o şi noi (spre deosebire de transcrierea fonetică internaţională, care pune această linioară î n a i n t e a silabei accentuate).

Pentru producerea unui debit de aer mai mare trebuie să punem în acţiune musculatura care strînge sau dilată plămînii. O importanţă deosebită a dat, în fonetică, organului respirator E. RICHTER (*Der innere Zusammenhang in der Entwicklung der romanischen Sprachen*, în *Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie*, XVII, p. 69 ş.u.), explicînd „legile fonetice" prin faptul că rostiri afective şi ocazionale, produse cu o presiune potenţată, spre a scoate în relief anumite sunete, devin obişnuite.

Înălţimea are efect şi asupra c a l i t ă ţ i i sunetelor: cînd o vocală e înălţată de la o treaptă mai joasă a scalei la una mai înaltă, i se schimbă şi calitatea: ea se deschide sau se închide (Cf. E. HERZOG, *Historische Sprachlehre des Neufranzösischen*, I, § 42).

Presiunea mai mare nu se exercită numai asupra coardelor vocale, ci şi asupra altor părţi ale organului nostru fonator. O ocluzivă, chiar afonică, va avea o explozie mai puternică, iar un *r* vibraţii mai intensive în silaba accentuată decît în cea neaccentuată.

Cele două feluri de accente nu se exclud unul pe celălalt; de obicei o înălţare a vocii e împreunată şi cu accentuarea dinamică, precum accentul muzical poate să fie însoţit de o întărire a presiunii. Dar în cazul dintîi prevalează forţa, în al doilea înălţimea.

Sînt limbi în care cuvinte cu aceeaşi formă exterioară pot însemna diferite lucruri, după cum variază intonaţia lor. Astfel există limbi exotice care disting pînă la şase feluri de intonaţii. Dar sînt şi limbi europene, ca cea lituană, sau, în nemijlocita noastră apropiere, unele dialecte sîrbeşti, în care accentul muzical are un mare rol funcţional.

Se citează adesea limba cochinchineză, în care cuvîntul *co* însemnează „a îndoi", „a poseda", „a freca", „cocor" şi „iarbă", după cum e rostit cu accent muzical „egal", „ascuţit", „grav", „coborîtor" sau „urcător". Acelaşi *co*, rostit cu *o* închis, mai poate însemna „mătuşă", „răstrămoş", „sanie", „drum", „gît", „buci", iar cînd e rostit cu *o* deschis, „maşină", „a aproba", „şovăielnic", „steag", „transportat", „ruşine", după cum, într-un caz şi în celălalt, intonaţia e „egală", „ascuţită", „gravă", „coborîtoare" , „suitoare" sau „căzătoare" cf. GRAMMONT, *Traité*, p. 130).

40. A c c e n t u l d i n a m i c poate fi **fix** sau **liber.** În franţuzeşte sau în turceşte el e legat de silaba finală; în ceheşte sau ungureşte de silaba dintîi, în polonеşte e accentuată silaba penultimă; în latineşte sau în greceşte putea fi accentuată fiecare din cele trei silabe finale, însă după anumite legi rigide.

Fixarea accentului e de multe ori rezultatul unor evoluţiuni de natură fonetică. Astfel, dacă francezii accentuează pe silaba finală, cauza e că sunetele din silabele neaccentuate următoare s-au rostit atît de puţin distinct, încît au putut cu timpul amuţi cu totul, rămî-

nînd silaba accentuată la sfîrşitul cuvîntului. Ceva analog s-a întîmplat şi în romîneşte. Prin devocalizarea lui *u* şi *i* final, accentuarea latină paroxitonă s-a păstrat în regulă generală la cuvintele terminate cu vocalele *a*, *ă* şi *e*, precum şi la cele terminate cu *i* şi *u* cînd aceste vocale erau precedate de consonantă + *r* sau *l*: *cása, látră, fáce, áfli, sócru...*, dar a devenit oxitonă în foarte multe cuvinte în care, în latineşte, după silaba accentuată mai urma o silabă cu vocalele *i*, *o* sau *u*: *lupi* (lat. *lupi*), *om* (lat. *homo*), *braţ* (lat. *brachium*).

În romîneşte **accentul e liber.** El poate să stea pe oricare din cele şase silabe socotite de la sfîrşit: *cercetătór, cuminecătúra, încálecă, dóisprezece, véveriţelor, şáptesprezecelea.* Această mobilitate dă limbii noastre posibilităţi nelimitate de variaţiuni ritmice. Ea a fost utilizată, precum vom vedea îndată, ca mijloc de diferenţiere stilistică. E adevărat că în cazuri ca *ácele* faţă de *acéle*, *sóţii* faţă de *soţíi*, *cópii* faţă de *copíi*, *cî'mpii* faţă de *cîmpíi*, *lă'turi* faţă de *lătúri*, *fúrăm* faţă de *fură'm*... poziţia accentului marchează diferenţa de sens între două cuvinte omomorfe, dar acest mijloc n-a fost utilizat pentru scopuri funcţionale. Doar în cazuri ca *adúnă, cî'ntă, învítă, públică*... (persoana a treia din singularul indicativului prezent al verbelor de conjugarea întîi), în opoziţie cu *adună', cîntă', învită', publică'* (persoana a treia a aoristului), accentul e singurul mijloc de a deosebi două forme verbale încolo identice. Faptul că limba n-a făcut uz de posibilitatea de a întrebuinţa accentul ca mijloc funcţional explică multele variaţiuni şi şovăiri de accentuare. Astfel deosebiri ca *duşmán, schiláv*... (în Muntenia) faţă de *dúşman, schílav* ... (în Moldova) sînt cunoscute oricărui romîn. Poeţii fac adesea uz de această libertate de accentuare cînd ritmul sau rima le-o cere (cf. § 132). Mai puţin cunoscute sînt accentuări ca *gră'dina, hî'rtie* ... (prin Ardeal). Şovăirile în accentuarea multor neologisme se explică prin faptul că uneori ne luăm după accentuarea latină (*apéndice, spléndid*)... iar alteori după cea franceză (*apendíce, splendíd*)... Astfel, adjectivului *elástic*, ca termen ştiinţific (lat. ştiinţific: *elásticus*), îi corespunde substantivul *elastíc*, care face parte din terminologia modei aduse de la Paris (fr. *élastique*). Avem uneori şi accentuări greşite, ca *ántic, ínvers* (deşi în latineşte se accentuează *antíquus, invérsus*)... alături de corectul *antíc, invérs* .... Accentuăm *síncer*, deşi şi în latineşte şi în franţuzeşte accentul e pe *e* (lat. *sincērus*, fr. *sincère*). Avem şi accentuări diferite în cuvîntul primitiv şi în derivatele sale, ca în *válid* (din latinescul *válĭdus*) faţă de *invalíd* (după francezul *invalíde*). Unele neologisme latine sau romanice ne-au venit prin ruşi sau nemţi. Ele au accentuarea obişnuită în aceste limbi. Astfel avem accentuarea rusească în *cavalérie, infantérie* ...; în Ardeal se mai aude accentuarea germană *cavalerie, infanterie*, tot astfel *augúst, fabrícă, muzícă, industríe* ..., iar în loc de accentuarea *Antón, Teodór, Ştefán, Emíl, Maríа*... se aude *A'nton*,

Teódor, Ştéfan, E'mil, Mária, chiar şi *Isáia, Pámfil* pentru *Isaía, Pamfíl.* Prin intermediar sud-slav am primit pe *sígur, nátură, mátur.* Uneori diferenţa de accentuare e împreunată cu o diferenţiere de sens (nu însă pentru toţi şi în toate părţile ţării) : *batérie* (de vin)—*baterie* (de tunuri), *comédie* (faptă plină de haz)—*comedíe* (piesă de teatru), *copíl* (legitim)—*cópil* (bastard), *dómino* (joc)—*dominó* (costum), *istórie*—*istorie, léctor* (pentru limbi străine la universităţi)—*lectór* (cititor), *mijloc* (= fr. milieu)—*mijlóc* (= fr. moyen) ; *mozáic* (= evreiesc)—*mozaíc* (din bucăţi de sticlă colorată), *móbilă* (scaun, masă etc.)—*mobílă* (mişcătoare) . . .

În elementele latine accentul s-a păstrat în marea majoritate a cazurilor la locul tradiţional. Unele accentuări care se deosebesc de latina clasică, sînt latine vulgare. Astfel e trecerea accentului pe al doilea element vocalic în *capreólus, pariétem, muliérem, meá, t(u)á...*, accentuarea pe tulpină în persoana a treia din pluralul perfectelor simple de tipul lui *fúerunt, árserunt. . .*, mutarea accentului pe vocala urmată de ocluzivă fonică + *r* : *întégru. . .* Deci în romîneşte : *căpriór, păréte, muiére, meá, tá, fúră, árseră, întrég. . .* Accentuarea *secále* (rom. *secără*) e comună limbii noastre cu unele dialecte italiene. ASCOLI (*Arch. glott. ital.* XIV, p. 342, cf. H. TIKTIN, *ZRPh,* XI, p. 63, XII, p. 226, BRUCH, *ZRPh,* XLI, p. 694, dar şi MEYER-LÜBKE, *Einführung,* p. 81) credea că în latina vulgară se accentua *crúentus* şi *júvencus,* ceea ce ar explica foarte bine formele romîneşti *crunt* şi *junc,* ca *júvenis* > *june.* Tot latine vulgare sînt „reconstrucţiile" tulpinei în verbele derivate cu prefixe la origine accentuate şi trecerea accentului pe tulpină : din *dislĭgo, pérlŏngus, cónvenĭt* s-a făcut *dislégo, perlóngus, convénit* (rom. *deslég, prelúng, cuvíne*). În latinitatea estică (cf. P. SKOK, *La terminologie chrétienne en slave,* în *Revue des études slaves,* X (1930), p. 186—204), s-a accentuat, afară de *commáter* (păstrat în forma romînească dialectală *cumátră*), şi *cómmater* (după analogia lui *cómpăter* şi *cónsŏcer*), din care rezultă romînescul *cúmătră* (accentuat în vechime şi regional pînă în ziua de azi pe silaba dintîi, cf. *LL,* II, p. 11 ş.u.).

După *vă'duvă* (din lat. *vĭdua*) s-a orientat cuvîntul care rimează cu el, *mă'duvă,* în loc de *mădú(v)ă,* precum se rosteşte încă în unele regiuni (din lat. *medúlla*). *Mércurii* > *miércuri* s-a luat după *Mártis* > *márţi,* iar *plátĭnus* (în loc de *platánus*), de unde al nostru *páltin,* după *cárpinus, fráxinus. . . Rugină* pare să fi orientat după derivatele cu sufixul *-ină* (căci în latineşte avem *aerúginem*), iar *curcubétă* (şi la aromîni) după cuvintele terminate în *-étă,* păstrată fiind totuşi regional şi accentuarea *cucúrbetă,* ca în latineşte *cucúrbĭta.* După *bátuo, cónsuo. . .* s-a orientat şi *bát(u)ere, cóns(u)ere. . .* (rom. *bátere, coásere. . .*). Nu vedem de ce, între Haţeg şi Orăştie, în loc de *păsăre* se zice *păsáre* (*Jb.* IV, p. 258) şi de ce, alături de *cătină,* din lat. *caténa,* avem forma mai răspîndită *că'tină* ; în *ALR,* I, 12/860 găsim accentuarea *că'nunt* în loc de *cărúnt* din lat. *canŭtus.* Cazul invers se pare că îl avem în *arín (anín)* alături de *ánin* (prin Banat), în *aripă* şi *areápă* prin Ţara Făgăraşului, alături de *áripă* şi *afínă* (pe la Sibiu) alături de *áfină,* dacă etimologiile acestor cuvinte sînt de fapt *álĭnus* (în loc de *alnus*), *álĭpa* (=*alapa*) şi *ácĭna* (+*dafin*). Prin Vîlcea se aude şi *dafín* în loc de *dáfin, nimínea* în loc de *nímeni.* Dacă prin Moldova şi prin unele părţi ale Ardealului întîlnim accentuarea *spúrcat* în loc de *spurcát,* e fiindcă cuvîntul romînesc a trecut la unguri, care l-au accentuat după felul lor, pe silaba primă, iar de la ei cuvîntul a reintrat, cu accentul unguresc, la noi. Pentru *nicăíri* se spune în unele părţi *nicări,* fiindcă în forma metatezată accentul a rămas fixat de vocala *i* şi după ce ea şi-a schimbat locul. Mutarea accentului în *árşiţă* în loc de *arşíţă* (din lat. **arsĭcia*) s-a orientat după substantivele derivate cu sufixul *-íţă.* Dacă

alături de *vúltur* avem şi *vultúr*, aceasta se explică prin faptul că primul stă în loc de *vúlture* şi vine din lat. *vúlturem*, iar al doilea derivă din lat. *vultúrius*. Din *cárăm* (lat. *cálamus*) a rezultat, prin mutarea accentului şi despicarea lui *m* în *mb* (§ 72), *carî'mb*. Prin Ardeal se accentuează şi *grădină*, *hî'rtie*, iar la Blăjel (jud. Tîrnava Mare) o pădure se numeşte *Dúmbravă*. La numiri de localităţi cărora nu le corespunde în limbă un apelativ, accentuarea nu e fixată pentru cei ce cunosc numirea numai din cărţi. Aşa se explică accentuări frecvente ca *Rî'şnov*, mai ales la Moldoveni, în loc de *Rîşnóv*, cum zic cei din partea locului.

În cuvinte de origine străină accentul a fost păstrat de cele mai multe ori neschimbat. Astfel avem împrumuturi din turceşte accentuate pe silaba finală : *basmá*, *pará*, *perdeá*... Unele din aceste împrumuturi au fost însă asimilate cuvintelor romîneşti accentuate pe a doua silabă de la sfîrşit. O mare parte din împrumuturile turceşti cu accent paroxiton ne-au venit însă prin mijlocire slavă de sud, mai ales sîrbească (unde această accentuare e obişnuită), de ex. turcismele *cálfă*, *cáslă*, *ciórbă*, *dulámă*, *pastrámă*, *fótă*, *pâşă*, apoi *ábă*, *ceálmă*, *ferméná*, *ócă*, *páftă*, alături de mai obişnuitele *abá*, *cealmá*, *fermeneá*, *ocá*, *paftá*... În împrumuturi din ungureşte accentul s-a păstrat pe prima silabă în cuvinte ca : *álnic*, *boághe*, *lábă*, *láboş*, *méşter*, *píldă*, *vámă*..., a fost însă „romînizat" în cele mai multe împrumuturi, fie că ele au intrat în categoria celor cu accent paroxiton : *borşícă*, *cătáná*, *corlátă*, *sudálmă*, *ţedúlă*..., fie că avem —mai rar— accent proparoxiton : *cimótie*, sau, mai ales, oxiton : *aldămáş*, *alcán*, *arpăcáş*, *belşúg*, *chezăş*, *chilón*, *coldúş*, *făgáş*, *heleştéu*, *homác*, *imáş*, *lăcáş*, *meleág*, *oráş*, *săláş*, *şirág*, *uriáş*, *vicleán*, *vizitíu*..., fie, în sfîrşit, că accentuarea e şovăitoare, ca în : *ceárdaş* şi *ceardáş*, *fáchiol* şi *fachiól*, *gingaş* şi *gingáş*, *lăcăt* şi *lăcát*, *máchiaş* şi *mătiéş*, *úliu* şi *uliu*... Interesant e numele local *Nădlác*, din ung. *Nagylak* (cu accentul paroxiton). Prin asimilare cu cuvintele romîneşti, accentul s-a mutat pe silaba din urmă şi deci *a* neaccentuat a devenit *ă* : *Nădlác*. Subt influenţa rostirii ungureşti însă, se aude şi rostirea *Nă'dlac*. În împrumuturi din greceşte, alături de cazuri cu accentul ca la neogreci (de ex. *ánost*, *ífos*...), avem şi exemple cu accent schimbat, ca în *chefál*, *mireásmă*, *pedeápsă*... În *anatémă*, *falángă*... nu avem a face cu o schimbare pe teren romînesc a accentului grecesc, căci aceste cuvinte sînt neologisme luate de la francezi. Amîndouă accentuările le avem la *záhăr* şi *zahár*. Pe la Braşov se aude accentuarea literară *záhăr*, se zice însă curent *mazăre de-a zahárului* (ca traducere a germ. *Zuckererbse*). Dacă în unele împrumuturi din limbile slave avem alt accent decît la vecinii noştri slavi de azi, trebuie examinat fiecare caz în parte, deoarece adesea accentul s-a mutat chiar pe teritoriul slav. Exemple : *băgrín* (sîrb. *bágrena*), *catrán* (sîrb. *kátran*), *gomílă* (sîrb. *gómila*), *gomón* (rus. *gómon*), *hrăbór* (bulg. *hrábăr*), *izvór* (bulg. *izvor*, arom. *izvur*), *otcúp* (rus. *ótkupŭ*)...

Pentru accentuarea cuvintelor de origine străină, cf. L. TREML, *Der dynamische Wortakzent der ungarischen Lehnwörter im Rumänischen*, în *BL*, II (1934), p. 34—66 şi E. SIMIONESCU, *Accentul în cuvintele vechi slave din limba romînă* (teză de doctorat), Iaşi, 1913, cu rectificările aduse de E. PETROVICI, în *DR*, X, p. 36—38. PETROVICI a arătat că dacă romînii accentuează *slúgă*, *coásă*, *stráná*, *brázdă*..., spre deosebire de accentuarea bulgară *slugá*, *kosá*, *straná*, *brazdá*, cauza este că şi în bulgăreşte mai de mult accentul era paroxiton în acuzativul singular (*kósă*)... şi în nominativul şi acuzativul plural (*kósi*...). (Cf. şi *DR*, VIII, p. 177).

Exemple de cuvinte nelatine cu accent şovăitor în limba literară sau în diferite regiuni : *búhav* şi *buháv*, *bólnav* şi *bolnáv*, *cándelă* şi *candilă*, *caracátiţă* şi *carácatiţă*, *cétină* şi *cetínă*, *chíot* şi *chiót*, *cómis* şi *comís*, *diácon* şi *diacón*, *dúşman* şi *duşmán*, *episcop* şi *episcóp*, *epítrop* şi *epitróp*, *fírav* şi *firáv*, *dihor* şi *dihór*, *ibóvnic* şi *ibovníc*, *fintiţă* şi *fintíţă*, *láibăr* şi *lăibár*, *mî'rşav* şi *mîrşáv*, *năzbî'tie* şi *năzbîtíe*, *năzdrăvăn* şi *năzdrăván*, *obî'rşie* şi *obîrşíe*, *óftică* şi *oftícă*, *óstrov* şi *ostróv*, *pístriţ* şi *pestríţ*, *scî'rnav* şi *scîrnáv*, *schílod* şi *schilód*, *şípot* şi *şipót*, *trî'ndav* şi *trîndáv*, *trúfaş* şi *trufáş*, *zúgrav* şi *zugráv*.

Numărul neologismelor accentuate în două feluri e mare. Iată cîteva: *académie* şi *academíe*, *ambrózie* şi *ambrozíe*, *antícip* şi *anticíp*, *árid* şi *aríd*, *asésor* şi *asesór*, *Áustria* şi *Aústria*, *bárbar* şi *barbár*, *bibliótecă* şi *bibliotécă*, *bíftec* şi *bifléc*, *cápsulă* şi *capsúlă*, *cástor* şi *castór*, *ceremónie* şi *ceremoníe*, *certífic* şi *certifíc*, *clarífic* şi *clarifíc*, *clasífic* şi *clasifíc*, *cláxon* şi *claxón*, *díplomă* şi *diplómă*, *épocă* şi *epócă*, *fórmulă* şi *formúlă*, *fósfor* şi *fosfór*, *íbrid* şi *ibríd*, *legítim* şi *legitím*, *magnífic* şi *magnifíc*, *marítim* şi *maritím*, *multíplic* şi *multiplíc*, *múmie* şi *mumíe*, *mumífic* şi *mumifíc*, *napóleon* şi *napoleón*, *néutru* şi *neútru*, *óblic* şi *oblíc*, *ómnibus* şi *omnibús*, *profésor* şi *profesór*, *réplică* şi *replícă*, *sátiră* şi *satíră*, *senátor* şi *senatór*, *símbol* şi *simból*, *síncopă* şi *sincópă*, *sinécură* şi *sinecúră*, *spléndid* şi *splendíd*, *términ* şi *termín*, *túnică* şi *tunícă*, *Túrcia* şi *Turcía*, *unánim* şi *unaním*, *únic* şi *uníc*, *víctimă* şi *victímă*...

41. Din latineşte am moştenit **mobilitatea accentului** în forme flexionare: *lás—lăsám*, *mór—murím*... Conjugarea a treia se deosebeşte de celelalte conjugări —şi mai ales de a doua— prin faptul că mai păstrează accentul pe tulpină în infinitiv (*tréce*), în persoana întîi şi a doua din pluralul indicativului prezent (*trécem*, *tréceţi*), în persoana a treia în singularul şi în pluralul aoristului şi în participiul verbelor „tari" (*árse*, *árserăm*, *árserăţi*, *árseră*, *árs*) şi, în unele regiuni, şi în persoana întîi şi a doua din singularul aoristului (*ársei*, *árseşi*). Dimpotrivă, în declinare nu s-a conservat accentuarea diferită din cazuri ca *imperátor—imperatóres*, *pástor—pastóres*, ci s-a generalizat fie una sau cealaltă accentuare: *împărát* (din *imperátor*) cu pluralul nou *împăráţi*, dar *păstóri* (din *pastóres*) cu singularul nou *păstór*.

În ceea ce priveşte elementele derivative, prefixele —întrucît ele mai sînt simţite ca atare— apar totdeauna neaccentuate: *adórm*, *cuprínd*, *deschíd*, *prefác*, *răsún*, *străbuníc*..., dar *cúmpăr*, *ápăr*... (căci simplul **păra* din lat. *parare* nu s-a conservat). Sufixele, dimpotrivă, sînt în marea lor majoritate accentuate: *brădét*, *căldúţ*, *înălţíme*, *lemnár*, *omói*... Din cele neaccentuate numai puţine sînt de origine latină (*-ec*, *-ed*, *-in*, *-ur*), iar acestea nu prea sînt productive. Unele sufixe, deşi neaccentuate, mută accentul tulpinei. Astfel *Păltă'nea* e derivat din *páltăn* (= *paltin*), iar *mă'găriţă* din *măgár*.

Dacă pluralele de la *míjloc* şi *déver* sînt *mijloáce*, *devéruri*, nu avem a face cu o mutare de accent ca în laţ. *proféssor—professóres*. La început *mijloáce* şi *devéruri* erau pluralele lui *mijlóc* şi *devér*, şi au fost raportate numai ulterior la singularele *míjloc* şi *déver*.

Unele din cazurile de accent schimbat sau de şovăire de accent în împrumuturi din limbi străine —şi chiar în exemplele latine—citate în nota paragrafului precedent se explică prin faptul că aceste cuvinte s-au orientat după derivate cu sufixe accentuate. Astfel sîrb. *bábura* a pătruns la noi cu accentuarea *bábură* şi *babúră*, rut. *bénket* cu accentuarea *bénchet* şi *benchét*, grecescul ὄρφανος a dat *orfán*...

Toate limbile romanice cunosc un sufix *-ia*, care derivă abstracte (*tăríe*, *veselíe*, *bucuríe*...), provenind, în latina vulgară, din grecescul *-ία*. La derivatele cu sufixele de origine slavă *-iţă* şi *-işte*, accentul se găseşte cînd pe tulpină, cînd pe sufixe, diferit în diferite derivate

şi regiuni. Astfel avem *bivoliţă* şi *bivolíţă*, *linişte* şi regional *linîşte*, *nojíţă* şi în unele regiuni *noájiţă*, *péliţă* şi, prin unele părţi, *pelíţă*, *răzmíriţă* şi *răzmiríţă* . . .

Cele mai importante schimbări de accent s-au întîmplat la verbe, care erau de două tipuri : *adún—aduná* şi *víndec—vindecá*, adică infinitivelor accentuate pe desinenţă le corespundea în unele cazuri un prezent oxiton, şi în altele paroxiton. Analogia a produs de regulă accentuări paroxitone în loc de oxitone : de la lat. *mensúra*, *presúra*, *gýros* sînt derivate verbele *mă'sur*, *împrésur*, *încúnjur*, deşi ne-am aştepta să avem *măsúr* (cf. totuşi : *Nici calul să ţi-l încuri, Nici statul să ţi-l măsúri* PĂSCULESCU, *Literatura populară*), *împresúr*, *încunjúr*. Accentul din *scárpin* nu corespunde latinescului *scarpīno*, cu *i* lung accentuat (a cărui urmă se cunoaşte în aromînescul *scárk'in*). *Déger* ar trebui să fie accentuat *degér*, iar *u* din *abúrc*, *cúfur* (în *ALR*, I, 1633/75 *mă cufór*), *culc*, *mústru* arată că avem a face la origine cu un *o* neaccentuat (**arboricare* > *aburcá*, *conforire* > *cufurí*, *collocare* > *culcá*, *monstrare* > *mustrá*), pe care accentul s-a mutat ulterior. Mai adesea avem amîndouă accentuările, cea veche, pe silaba finală, şi cea nouă pe silaba primă a tulpinei (uneori şi în limba literară, alteori numai regional), de ex. *amenínţ* şi *améninţ*, *blestém* şi *blésteм*, *căşún* şi *cá'şun*, *dumíc* şi *dúmic*, *împrăştíu* (*Risipite se-mprăştíe a duşmanilor şiraguri* EMINESCU), alături de obişnuitul *împră'ştiu*, *împreún* şi *împréun* (după *îngréun*), *încumét* şi *încúmet*, *înfiríp* şi *înfírip*, *leşín* şi *léşin*, *întîrzíu* şi *întî'rziu*, *mîngî'i* şi *mî'ngîi*, *mîníu* şi *mî'niu*, *mirós* şi *míros*, *sumét* şi *súmet*, *strecór* şi *strécur*, *ţesă'l* şi *ţésăl*. . . Prin Ardeal se aude şi *fră'mînt*, *mă'rit*. . . ; în *DR*, IX, p. 407 se mai citează, după *ALR*, I, *mă fúrnică*, *mă-nşéur* (= *mă înfior*), *piţíg*. . . ; la megleniţi se accentuează *mínciun*, *bátiz* (= botez). Uneori mutarea accentului se face după ce în forma infinitivului fusese sincopată vocala din silaba neaccentuată, ca în citatele *abúrc şi cúlc* (din **arburcáre*, **culucáre*), astfel în arom. *cúmnic* „cuminec" şi în formele dialectale *usc*, în loc de *usúc*, *mînc* în loc de *mănî'nc*. În *darm*, *întárt* şi *sfarm* (în loc de *dărî'm*, *întărî't*, *sfărî'm*) *a* în loc de *ă* se datoreşte analogiei (cf. *lăsăm—las* : *dărmăm—darm*). Mutarea accentului se întîlneşte mai ales la variantele fără *-esc* şi *-ez* ale verbelor de conj. IV şi I, de ex. *îmbárbăt* = *îmbărbătez*, *îmbróbod* (alături de *îmbrobód*) = = *îmbrobodesc*, *înnă'buş* (rar *înnăbúş*) = *înnăbuşesc*, *înnă'duş* = *înnăduşesc*, *isprăie* (la Bran) = = *isprăveşte*, *léşie* (la Braşov) = *leşiază*, *scî'nteie* = *scînteiază*. . . , apoi *ócole* = *ocoleşte*, *príponi* = = *priponeşti*, *prímene* = *premeneşte*, *pómene* = *pomeneşte*, forme atestate de V. VÎRCOL din Vîlcea. Aici aparţin multele verbe în *-ăi* şi *-ui*, care în prezent apar şi fără aceste sufixe (*tî'rtie* = = *tîrtieşte*, *húruie* = *huruieşte*. . .) şi cu accentul pe prima silabă a tulpinei. Că această accentuare e mai recentă se vede din *ă* şi *î* care corespund lui *e* şi *a* unguresc, motivate fonologiceşte numai în formele accentuate pe terminaţiune la *îngă'duie*, *mî'ntuie*, *bî'ntuie* (scurtate din formele mai vechi *îngăduieşte*, *mîntuieşte*, *bîntuieşte*, din ung. *engedni*, *menteni*, *bántani*). Şovăirea de accent apare şi în neologisme ca *execút* şi *exécut*, *precipít* şi *precípit*, *ofér* şi *ófer*...

Cazul invers, de orientare a accentului după modele ca *adunáre—adún*, e mai rar. Îl putem constata aproape regulat la verbele derivate cu prefixe : *aplécz*, *alég*, *culég*, *dezlég*, *detún*, *împút* (cf. şi *dreg*, *zbor*). *Înţeleg* arată că în aceste verbe mutarea accentului nu trebuie numai decît să dateze din epoca latină vulgară, căci *ţ* se explică în romîneşte numai printr-o accentuare originară *intélligo*. S-a păstrat pînă azi accentuarea pe preverb în *îndémn* < *inde-mino* (a cărui legătură etimologică cu *mîn* < *mino(r)* nu se mai simte). Avem, deşi mai rar, o schimbare de accent spre sfîrşitul cuvintelor şi în verbe ca cele citate mai sus ; *împrésur*, *încúnjur*, *mă'sur* au şi variantele *împresór*, *încunjór*, *măsór*, al căror *o* nu poate fi originar, ci s-a născut din *u* după ce s-a mutat accentul pe el, după modelul unor verbe ca *însór—însurá*, cf. şi *înfă'şur* alături de *înfăşór*, *jupói* din **júpui*. Accentuarea *încovói* este secundară, cea mai veche fiind *încóvăi* (din slav. *kovalj* „fierar"). . . Tot astfel *reféc* (din **refrec*) s-a orientat după *frec*. La megleniţi găsîm şi *luréc*, pentru *lúnec* al nostru, iar în *DA* se atestă accentuările *încopciu*, în loc de *încópciu* (*încopciéz*), chiar şi *clătáre* = *clătărește* şi *căţără* = *căţărá*. Alte exemple de

accent schimbat după modelul lui *aduná—adún* sînt : *întărî't* din **intérrito, sfîrtéc* alături de *sfî'rtic, burîc* alături de *abúrc*, arom. *disîc* din *díssîco* şi *ridîc* din **rédic* (din **rig(ĭ)dico*). Tot astfel trebuie explicat prezentul *lumín* (alături de *luminez*) ca refăcut din infinitivul *luminá* (lat. *lumĭnare*). Substantivul *lumină* e un postverbal plăsmuit pe teren romînesc de la verbul *a lumina* şi nu poate fi redus nici la **lumĭna*, precum presupuneam în *EW* şi admitea şi TIKTIN în *DRG*, nici la **luminina* (CANDREA-DENSUSIANU, *DE*, Nr. 1016), inexplicabile din punct de vedere al derivaţiei latineşti. — Ca la verbele de felul lui *mă'sur—măsór* găsim o mutare de accent, împreunată cu prefacerea lui *u* neaccentuat în *o* accentuat, la substantivele *fiór* din **fiéure* (arom. *h'ávră* < lat. *fĕbris*) şi *preót* din *préut* (lat. *pre(s)bĭter*), precum şi în adjectivul *viór* (în *apă vioară*) din **víur* < lat. **vivulus*.

Şi în sistemul de conjugare s-au produs unele analogii şi uniformizări. Dacă din lat. *éram, éras*... avem *erám, erái*... şi nu *eáram, eárai*... (precum se mai accentuează pe alocuri la aromîni), cauza e analogia celorlalte imperfecte, accentuate, toate, pe desinenţă. După analogia aoriştelor în *-ái* şi *-ii* (*adunái, dormíi*, cu participiile *adunát, dormít*...), s-a reconstruit din participiul *bătút*... aoristul *bătúi* (în loc de *bătui*). Tot după participiile în *-ut* s-a orientat *lăút* în loc de *láut* (din lat. *lautus*). Dacă în unele regiuni se zice *spunéţi, făcéţi*... de vină e analogia verbelor de alte conjugări decît a treia, accentuate, toate, pe terminaţie, înainte de toate verbe ca *şedéţi, vedéţi*..., care au o mulţime de forme comune cu verbele de conj. III. În limbile romanice de vest această mutare a accentului pe desinenţă e regulă generală (it. *vendiámo, vendéte*, fr. *vendóns, vendéz*, span. şi port. *vendímos, vendéis*). Dar în romîneşte tot atît de des se găseşte şi cazul invers, accentuarea *ţineţi* după *spúneţi, făceţi*... Pe scenă se aude mai adesea *spúneţi, crédeţi*, dar *spunéţi-mi, credéţi-mă*. Pe o doamnă din Sibiu, care pronunţă totdeauna *ádu*, am auzit-o zicînd regulat *adú-mi*. În Oltenia e obişnuită accentuarea *cerére*.

harta 16

În dialectul istroromîn accentul apare generalizat pe terminaţiune la verbele de conj. III : *cunoştén* „cunoaştem", *trazéţ* „trageţi"... Asemenea cazuri se găsesc şi la aromîni şi megleniţi, precum se poate vedea la CAPIDAN, *Aromînii*, § 277—278 şi *Meglenoromînii*, § 105—106.

Tendinţa de a menţine accentul în acelaşi loc a făcut ca la mai mult ca perfect, după *cîntásem, cîntáseşi, cîntáse*, să accentuăm, la plural, *cîntásem, cîntáseţi*, deşi în lat. aveam *-assĕmus*. Tot din această tendinţă de simetrie se explică, ca în italieneşte, conjugarea *înflorésc, înflorêşti*..., *înflorím, înfloríţi*, cu generalizarea accentuării oxitone (în limba veche paroxitonă).

42. Afară de accentul tradiţional, există, în cuvinte de mai multe silabe, şi un **accent secundar**, de natură prozodică. Accentul secundar nu este prea distinct în limba romînă. Aceasta e cauza că nici n-a fost studiat îndeajuns. TIKTIN (*Elementarbuch*, p. 15) stabileşte regula că atunci cînd un cuvînt are mai mult de o silabă neaccentuată, cea care nu e în imediata vecinătate a celei accentuate primeşte un accent secundar, deci : *mìnunát, culègătór, pásărè*...

La rolul de accent secundar scade cel din primul cuvînt al vorbelor compuse : din *coáte* şi *goále* avem *coàte-goále*, din *tî'rîie* şi *brî'u* avem *tîrîie-brî'u*, tot aşa *bàrbă-látă, pàpă-lápte, ùntdelémn*... La numeralele compuse —cînd ele nu sînt puse în opoziţie unul cu altul— poziţia accentului nu e fixată. Eu am impresia că pronunţ *dòuăzéci, şàptezéci*, dar *dóuăzeci de únghii, şáptezeci de mii*.

În combinații de cuvinte care formează expresii stereotipe, două silabe accentuate nu se prea sufăr una imediat după alta. *Sărút mînúța* dă un ritm agreabil urechii noastre, dar *sărút mî'na* ne supără; de aceea îl prefacem mai des în *săru(t) mî'na*. La aromîni articolul proclitic *ali*, neaccentuat, primește un accent secundar în combinații ca *dă' alì mul'ári* „dă muierii".

Abia în versificație iese la iveală importanța accentului secundar romîn, care poate marca apăsarea ritmică în același fel ca și accentul principal. De aceea rima eminesciană *trimíte-vòi : pè la nói* din *Scrisoarea a III-a* este perfectă, deși accentul principal și cel secundar alternează. În *luceáfărùlui mă'rilòr* accentul secundar nu este în primul cuvînt pe silaba desinenței de genitiv-dativ ca în cuvîntul al doilea ; în *víno-n códru là izvórul* prepoziția poartă accent secundar, pe cînd în *trémură pe prúnd* ea e lipsită de accent. *Locul accentului secundar nu este deci condiționat de funcțiunea morfologică sau sintactică, ci de cadența dată de urmarea cuvintelor.*

Accentul secundar nu are la noi un rol funcțional, ca în limba germană, unde există o deosebire semantică între *übersétzen* „a traduce" și *ü'bersètzen* „a trece peste o apă".

43. Accentul tradițional scoate în relief silaba cu care se asociază de obicei ideea cuprinsă în corpul sonor al unui cuvînt. Pentru copilul care învață limba maternă accentul este —împreună cu pauzele— oarecum călăuza care-i arată cum trebuie analizat un complex mare de sunete în cuvinte cu înțeles propriu. Dar accentul mai poate avea și alt rol : să scoată în relief morfemul, să apese asupra nuanței de înțeles pe care elementele morfologice sau derivative o împrumută cuvintelor. În acest caz am putea vorbi de un **accent morfologic**, care poate deveni accent secundar, dar nu trebuie confundat cu acesta. Cînd morfemul are un accent tradițional (ca în *iubeám, iubínd, iubitór...*) lucrul e simplu. Cînd însă accentul tradițional și cel morfologic nu coincid, atunci se nasc șovăiri, care permit două feluri de accentuări sau explică unele fenomene curioase.

Șovăirea pe care o întîlnim adesea în accentuarea pronumelor și adverbelor nehotărîte sau a celor compuse cu elemente emfatice se explică din dubla tendință care există în limbă de a scoate în relief, pe de o parte, silaba de care e asociată ideea cuprinsă în cuvînt, iar pe de altă parte de a marca prin mijloace mecanice elementul distinctiv din punct de vedere morfologic sau derivativ. Alături de *cinevá, cevá*, se găsește accentuarea *cíneva* și, prin Ardeal, și *céva* ; *acoló, încoló* se aud accentuate de obicei *acólo, încólo* (poate și după analogia lui *încoáce*) ; tot așa : *aldátă* și *áldată* (cf. HERZOG - GHERASIM, *Marginea*, p. 16), *célălalt* și *celálált*. Avem chiar trei feluri de accentuări : *áltcumva, altcúmva* și *altcumvá*. În compuse cu

o particolă negativă, care atrage, precum vom vedea, accentul asupra sa, avem *númai*, *néşte*, dar *nécum* şi *necúm*, şi numai *neştíne*. Pentru şovăire de accent se pot cita exemple din literatura populară ca :

Cîntă cucu-n par de vie,
Şi-*acoló* este-o chilie
Cu muşcată şi tămîie,
Dragu meu *acólo* scrie...

Şi articolul, atît cel enclitic cît şi cel proclitic, avea odinioară un accent. Numai aşa se explică pentru ce finalul *-a* în *casa*, *mama*... nu s-a prefăcut în *ă*, ca orice *a* neaccentuat, şi de ce *-u* din genitivele şi dativele dialectale *omulu*, *capulu* (în loc de *omului*, *capului*)..., al căror *-lu* vine din lat. *(il)lo*, n-a amuţit la sfîrşitul cuvintelor. Şi *-a* din *acela* şi *aicea*, care derivă din *(il)lac* şi *hac*, nu s-a prefăcut în *-ă*, fiindcă accentuarea veche era *acel-lá* (ca în fr. *celui-là*) şi *aici-á*. Acest accent e şi cauza pentru care n-avem *aceála* (cu metafonia lui *e* accentuat înaintea unui *a* din silaba următoare). La fel se explică *acólea* — şi nu *acoálea* — dintr-un mai vechi *acoleá*. În genitivele şi dativele *că'rui*, *că'rei*, *că'ror*, *ă* nu se poate explica decît dintr-o accentuare mai veche *cărúi*, *cărêi*, *cărór*, care se mai aude pînă astăzi prin Bucovina, prin Ţara Haţegului (*cutărúia* la DENSUSIANU, *Ţara Haţegului*, XXI) şi prin alte părţi. GOGA, în poezia sa *Plugarul*, rimează *tuturóra* cu *hóra*. În limba veche genitive ca *umbre ei*, *case ei*..., scrise despărţit, erau notate de obicei cu un accent pe articolul *ei*.

Pentru strînsa legătură ce există în simţul limbii între accent şi morfem, trebuie citat cazul alterării seriei dentalelor romîne înaintea desinenţei *-i (bărbaţi, paşi, auzi, proşti...)*, întocmai ca şi cînd *ī* ar fi fost accentuat.

44. Alături de accentul tradiţional, avem, ca în cele mai multe limbi, şi un **accent ocazional**, care apare atunci cînd voim, printr-o mutare voită a accentului, să producem anumite efecte stilistice. Acest accent ocazional, cînd e des întrebuinţat, poate deveni obişnuit, să se schimbe deci în accent tradiţional. Astfel din vechiul *de cí*, cu sensul de „de aici", s-a putut naşte *déci* (mai întîi bisilab, apoi monosilab), care e azi o conjuncţie. Tot astfel a rezultat din *de*+*súper* un **désupre*, de unde prepoziţia *déspre*. Alteori — şi acesta e bunăoară cazul lui *decît*, despre care va fi vorba mai jos — amîndouă accentuările se păstrează, însă pentru a exprima două lucruri diferite.

Iată cîteva cazuri mai obişnuite de asemenea mutări de accent :

a) Accentul trece pe silaba care marchează o antiteză : alături de accentuarea *celălált, douăzéci*... se aude adesea *célălalt, dóuăzeci*..., cînd vorbitorul vrea să le pună în opoziţie — sau se gîndeşte numai la asemenea opoziţie — cu *céstălalt, tréizeci*. Deoarece mutarea accentului se face în asemenea cazuri pe întîiul element de compoziţie, s-a putut naşte şi accentuarea *díncolo* (în opoziţie cu *díncoace)* şi *dínsus* (în opoziţie cu *dínjos)*, deşi elementul care marchează antiteza în cazurile acestea nu este prepoziţia, ci *colo* şi *jos*. Acelaşi proces psihologic trebuie să se fi petrecut în mintea tovarăşului meu de drum care deunăzi mi-a zis : *să trecem pe ástă parte*, deşi intenţia lui era să traversăm drumul, să trecem pe c e e a parte. Accentul însuşi deplasat spre înainte exprima pentru el ideea de „poziţie opusă". Aşa se explică de ce accentuăm *ástăzi* (în loc de *astăzí*), care stă pe alocuri în opoziţie cu *mî'nezi* (trisilab), şi de ce accentul nu e pe substantiv în compuse ca *amiázăzi* (lat. *ad médiam diem*) şi *deúnăzi*. Amîndouă felurile de accentuare le întîlnim în *áiminteri* şi *aimíntre*.

În cuvintele derivate cu prefixul *ne-* (mai rar şi în neologismele derivate cu *in-*) se aude accentuarea pe prefix. Se zice *névinovat, néfăcut, involuntar*... sau *nevinovát, nefăcút, involuntár*, după cum vorbitorul le simte în opoziţie cu *vinovat, făcut, voluntar*... sau nu. În Ardeal, asemenea accentuări antitetice se întîlnesc mai des decît în Ţara veche, cel puţin la intelectualii din generaţia mai veche, probabil subt influenţa limbii germane, unde sînt cu mult mai uzuale. Astfel se aude, după germ. *nách-mittag* (în opoziţie cu *vórmittag*), *dúpă prînz* (în opoziţie cu *înainte de prînz*). Incidental se aude şi accentuarea *cóautor*, prin care voim să arătăm că cineva nu este singurul autor al unei lucrări. Medicii cer pacienţilor pe care-i examinează să nu *înspire*, ci să *éxpire* aerul.

Tot aşa se explică accentuarea *víginti*, în opoziţie cu *tríginta* etc., uzuală — după cum dovedesc formele romanice corespunzătoare — în latina vulgară, de unde arom. *yínghit* „douăzeci".

b) În porunci accentul trece uneori pe silaba dintîi : *ádu* e imperativul lui *adúce*. LOMBARD (*Prononciation*, p. 47=147) arată că şi conjuncţia *să*, cînd conjunctivul următor e poruncitor, poate avea accent : *să' mergem*.

c) Prin mutarea accentului pe întîia silabă reliefăm sensul unor adverbe (care de altfel au un rol secundar în propoziţie). Pe lîngă exemplele citate în *LR, I, § 26* se mai pot adăuga altele : În unele regiuni se zice *ám* (*Jb. XIII*, p. 92), cu accent schimbat din *amú*. Prin Ardeal se aude şi *déja* în loc de *dejá*, neologism împrumutat din franţuzeşte şi, deci, cu accent

oxiton. Prin Braşov —şi probabil şi aiurea— *decî't* devine *décît* cînd are sensul „dar, însă, numai": *Tot făgăduieşte că face. Décît nu se prea ţine de vorbă.* Tot aşa s-a întîmplat cu *că cé* (în limba veche), devenit, după mutarea accentului, *căci* (monosilab). În *ádecă* nu ştim —fiindcă etimologia cuvîntului nu e sigură— dacă avem a face cu o mutare de accent din *adécă* (cum se accentuează în unele părţi) sau nu. Aromînii fac distincţie între *ţivá* „ceva" şi *ţiva* „nimic", accentuat astfel în conformitate cu regula după care negaţia atrage în romîneşte accentul. Tot prin afect se explică, probabil, *básama* din *bag seáma.*

Mutarea accentului poate împlini aceeaşi funcţiune de reliefare a unui cuvînt ca şi lungirea vocalei accentuate. În § 35 am citat un exemplu din C. PETRESCU, în care *niţel*, fiind accentuat în frază, devine *niţeeel.* Acelaşi efect îl producem prin accentuarea *níţel.*

În gara din Bucureşti am auzit pe un vînzător strigînd *cóvrigi* în loc de *covrígi*, iar pe altul, tocmai dimpotrivă, *strugurîi-strugurîi.* Amîndoi vînzătorii au urmărit, prin mutarea accentului, acelaşi scop : să atragă în măsură mai mare atenţia cumpărătorilor. Cel dintîi a trecut cu accentul către începutul cuvîntului, cum fac de obicei francezii (*vígoureux, chármant...*) ; cel de-al doilea a dat o amploare neobişnuită accentului secundar (*strúgurîi*), pentru ca silabele finale să nu piardă, ca în rostirea nereliefată, din valoarea lor sonică.

Schimbarea de accent în *mă'-sa, mé-si* (şi *mă'-si*), din *mámă-sa* (cu pierderea silabei rămasă fără accent ; la DOSOFTEI găsim şi scrierea *îmă'-sa*) şi *múme-si (múmă-si)*, s-a petrecut, probabil, mai întîi în înjurături, în care elementul afectiv predomină.

45. În afect se poate întîmpla ca un cuvînt să primească un accent stilistic păstrînd şi accentul natural. Asemenea cuvinte se rostesc cu **două accente principale.** Aşa e acel *mínunát*, pe care-l rostim în afect, întocmai precum nemţii îl pronunţă pe *wúnderbár* şi francezii pe *admíráble* al lor. Două accente deopotrivă de apăsate are şi exclamaţia *háidadé*, prin care arătăm cuiva că nu prea credem ce ne-a spus. În înjurături se aude *dúmnezéul lui, dúmnéca lui.* În cazul din urmă accentul tradiţional se mută, din cauze ritmice, cu o silabă mai înainte.

46. După cum rostul accentului în cuvînt este să scoată în relief silaba principală, tot astfel el poate apăsa şi asupra unui cuvînt dintr-o frază. **Accentul frazei** sau **intonaţia,** care are —precum am arătat cu exemple în *LR*, I, § 25— un rol sintactic foarte important, are un caracter r e l a t i v. Ceea ce importă nu e tăria accentului în sine, ci tăria raportată la cea întrebuinţată în silabele accentuate ale celorlalte cuvinte din pro-

poziție. Despre rolul accentului în frază își dă seama oricine. „*Dumnezeu* știe ce se va întîmpla" însemnează că nimeni, afară doar de dumnezeu, nu poate ști ce se va întîmpla. „Dumnezeu *știe* ce se va întîmpla" vrea să zică că tot ce se întîmplă se face cu știrea domnului. La masă soție-mea m-a întrebat: „vrei v i n?" Dar s-a corectat imediat: „v r e i vin?" Cînd a pus întrebarea, nu și-a dat seama că se terminase vinul. În cazul că aș fi dorit să beau, ar fi trebuit să trimeată la prăvălie, ca să cumpere vin. Așa se explică al doilea fel de accentuare.

În romînește accentul poate scoate în relief aproape orice cuvînt al propoziției.

Ca și accentul cuvintelor —și în măsură mai mare decît acesta— accentul frazei subliniază contrastele: „Coteşte la *stînga* (nu la dreapta)". „Mergi *încet* (și-ajungi *departe*)!" „Nu știu, *ploaie* e, sau *ninsoare*". (În cazul din urmă pot accentua însă și: „Nu știu, ploaie *é*, nisoare *é*", întocmai ca franțuzește „*est-ce* la pluie", sau nemțește: „*ist* es der Regen?").

După cum există o mutare a accentului pe silaba dintîi a cuvîntului, tot așa accentul frazei poate trece, cînd urmărim anumite scopuri s t i l i s t i c e, pe un cuvînt anterior, care în mod normal nu are accent. Asemenea cazuri se întîmplă mai ales:

a) La n e g a t i v u l *nu* sau la e x c l a m a t i v e l e *da*, *ba* și *ia(n)*:

Nú vine! *Bá să mai zici*! *Iá(n) vezi*! Cînd aceste cuvintele își pierd elementul vocalic prin contopire cu cuvîntul următor, accentul se mută pe vocala inițială a acestui cuvînt: *ascúltă*, dar *n-ásculta*; *avéți*, dar *ce-áveți*? (citește *câveți*); *apói*, dar *d-ápoi*?; *aúzi*, dar *i-áuzi*, *măi leneșule* (CREANGĂ).

Așa se explică mutarea accentului în *aúd* în loc de *áud* (din *áudio*) și megl. *úd* (din *aúd*) față de arom. *ávdu*, istror. *â'vdu* și *áud* pe Valea Cernei și în cîteva comune pe lîngă Someș. După analogia lui *n-ásculta—ascúlt*, s-a făcut din *n-áud*, *aúd* și cînd nu mai era precedat de negație. În multe limbi cele două feluri de „nu", cel accentuat (fr. *non*) și cel neaccentuat (fr. *ne*), se exprimă prin două cuvinte diferite.

Din *nu* și *mai* s-a născut *númai*, cu înțelesul nemțescului „nur". Cînd aceste două cuvintele însemnează „nicht mehr", se rostesc neaccentuate: *nu mai fáce* (sau cu accent secundar: *nù mai fáce*).

b) Cînd *cel* formează superlativul, primește adesea un accent de intensitate: *cél mai bun*, *ceá mai bună*... Același lucru se întîmplă cu *mai*, cînd acesta nu formează comparativul, ci superlativul: *N-a venit. Máí mult*, *nici nu va mai veni. El va vorbi máí la urmă* (= cel din urmă). Și cînd răspundem sau confirmăm ceva cu *mai* în dialog, această particolă e puternic accentuată: *E mai bine acasă decît în străini*? — *Máí* (= da). *E mai mare decît mine*? — *Máí* (= da).

Deosebirea între *mai* accentuat, cu sensul de „mài că, aproape că" (ca în : *mài că nu-mi vine să cred* !) şi cel neaccentuat —care din cauza aceasta se rosteşte pe alocuri *măi*— se cunoaşte bine în următoarea frază : *Stă el, îşi face măsuri : mài mă cumpăn să mă măi duc o dată* (*Şez.* II, p. 101/13).

c) Particolele întrebătoare au mai adesea un accent de intensitate puternic : *Cé vrea* ? *Cî'nd vine* ? *Cúm să fac* ? (faţă de răspunsul : *aşá cum îţi spuséi*). De asemenea e intonat interogativul *dar (da)* : *Dár el ce face* ?

d) Şi nesiguranţa, neîncrederea sau alte sentimente analoge pot fi subliniate printr-o mutare a accentului : *Párcă l-am văzut* !

e) Prepoziţiile pot fi intonate cînd primesc un sens opozitiv sau antitetic : *a venit dúpă mine* (nu înaintea mea). Astfel intonarea are acelaşi rol ca mutarea accentului (§ 44, a).

f) În sfîrşit, prin intonarea unui cuvîntel lipsit de altfel de accent putem face şi distincţii semantice. Astfel, alături de copulativul *şi* neaccentuat *(mama şi tata, am venit şi am văzut)*, există un *şi* accentuat, care se traduce în latineşte prin „etiam" sau „iam" : *a venit şí el. A şí venit* ?

Exclamaţia *vai de mine şi de mine* am auzit-o rostită cu *şi* intonat, deşi el e copulativ.

Prin intonarea negaţiei şi a particolelor interogative, silabele următoare au putut pierde atît de mult din intensitate, încît în regiunile cu preferinţă pentru sincopă (§ 88) vocala din asemenea silabe a putut amuţi cu totul. Astfel, din *nú sînt* s-a născut *nú-st*, iar din *n-ái văzut* ? s-a putut naşte *n-ái văzt (văst)* ? Forma *văst* s-a generalizat apoi şi în propoziţii afirmative : *am văst* ! Acelaşi fenomen s-a petrecut în graiul „trocarilor" din Braşov, care, în loc de *unde te duci*, zic *únteci*, şi răspund *mă-c în ceate* (= mă duc în cetate).

47. După cum silabele neaccentuate dintr-un cuvînt pot fi lipsite cu totul de presiune sau să aibă un accent secundar, tot astfel cuvintele care în general nu sînt scoase în relief în propoziţie — de obicei instrumentele gramaticale— pot şi ele avea un fel de **accent secundar în frază.** Gradul de accentuare îl putem recunoaşte uneori după modificările fonetice suferite.

Astfel *tot*, din latinescul *totus*, păstrează pe *o* nealterat, ca în silabele accentuate, cînd corespunde germanului „ganz" sau „alles" : „şterge *tot* de pe tablă !" În compoziţia *tustrei* (din *toţi+trei*), *o*, pierzînd accentul, a devenit *u*, ca orice *o* neaccentuat. În dialectalul *tăt omul* (cu sensul de „fiecare om") *o* s-a schimbat în *ă* ca în alte cazuri în care *o* se găsea în cuvinte rostite în frază cu accent scăzut, de ex. *lîngă* (din *lăngă*) din lat.

longum (care, ca adjectiv, a dat *lung*), *vă* (în *vă văd*) din *vos* (faţă de accentuatul *voi*), *mio, to, so* (în *frate-mio, -to, -so*) faţă de accentuatul *(al) mieu, tău, său*; tot astfel : *către* din *contra, că* din *quod*...

48. În toate cazurile tratate pînă acum am vorbit de accentul dinamic. De fapt, acest accent de intensitate e în acelaşi timp împreunat şi cu o înălţare a tonului. Cazurile cînd avem în romîneşte numai **accent muzical**, sau cînd accentul muzical nu se acoperă cu cel dinamic, sînt mai rare. Astfel în acel *décît*, cu înţeles adversativ, de care am vorbit mai sus, accentul dinamic s-a mutat pe silaba dintîi, dar silaba *-cît*, care purta mai înainte accentul de intensitate, continuă să fie rostită cu o înălţare de ton mai mare. Vocativul *dómnule* are accentul dinamic tradiţional pe silaba dintîi, dar mai are adesea şi un accent muzical pe silaba de la sfîrşit, încît ar fi de cercetat dacă accentuarea *domnulè* notată de O. DENSUSIANU în Ţara Haţegului (*Ţara Haţegului*, p. 19) reproduce de fapt un accent secundar, cum se spune acolo, sau accentul muzical, care se aude şi prin alte regiuni.

Acest accent muzical în *domnulé* se găseşte mai ales în cazul cînd chemăm pe cineva al cărui nume nu-l ştim (nevoind însă ca el să observe că nu ştim cum îl cheamă). De aceea înălţăm tonul, ca în cazurile cînd avem intenţia de a continua vorba. Într-adevăr, tonul îl coborîm obişnuit în propoziţii afirmative şi atunci cînd propoziţia se termină (de ex. în afirmativul *vine*). Dimpotrivă, tonul se înalţă cînd întrebăm (de ex. *vine mîne?*) sau cînd nu mai continuăm, însă nu fiindcă am fi terminat fraza, ci fiindcă am fost opriţi din vreo cauză oarecare s-o terminăm. Prin ridicarea tonului vrem să indicăm tocmai că comunicarea noastră e numai suspendată, nu terminată. Aşa, de ex., cînd jucăm biliard şi facem o „serie", numărînd *una, două, trei*... şi avem credinţa că vom face şi al patrulea carambol, tonul nu coboară. Tot astfel unii jucători de bridge mai puţin scrupuloşi, cînd vor să indice partenerului că au cărţi bune, nu vor anunţa *două pici*, coborînd tonul (căci asta ar însemna „şi nimic mai mult"), ci înălţîndu-l (şi deci îndemnînd pe tovarăşul de joc să liciteze şi el, ca să-i arate culoarea în care e „tare").

Melodia frazei ţine tot atît de mult de fonetică cît şi de sintaxă. De aceea se vorbeşte şi de un **accent sintactic**. Posibilităţile de modificare a acestui accent, melodic totdeauna, fiind foarte variate, studiile referitoare la el sînt extrem de delicate. Ele lipsesc în ceea ce priveşte limba romînă.

Fiecare limbă are melodia ei mai uşor de imitat decît de definit, fiecare neam, vorbind, „cîntă" în felul lui. K. ETTMAYER, în studiul său *Zur Intonation der Romanen* (în omagiul Karl Luick, Marburg, 1925), găseşte că intonaţia romînească este în general romanică, dar e înrudită şi cu cea slavă, în special cu cea bulgară. El deosebeşte în intonaţia romanică t o n u l i n i ţ i a l („Einsatzton"), cu care începe propoziţia, t o n u l d e t e n s i u n e

(„Spannungston"), cel mai înalt, şi t o n u l f i n a l, d e d e s t i n d e r e („Lösungston"), cînd vocea, mai ales la sfîrşitul propoziţiunii, coboară. În grupurile de limbi cu accent final, cum e cea franceză, intonaţia e s u i t o a r e (ascendentă), în cele cu silaba finală neaccentuată, cum e italiana, spaniola şi în parte romîna, c o b o r î t o a r e (descendentă). În cele dintîi melodia sintactică e fixă, în cele din urmă ea e variabilă (cf. N. DRĂGANU, *DR*, VII, p. 286, unde se dă bibliografia mai nouă). Cînd cineva nu reuşeşte să imite bine intonaţia unei limbi străine, zicem că vorbeşte „cu accent", adică cu accentul muzical al limbii sale materne.

Arta recitării şi a declamării nu e alta decît întregirea unei bucăţi literare cu gestul, mimica şi m o d u l a ţ i u n i l e melodice pe care scriitorul le avea în urechi în momentul cînd îşi aşternea gîndurile pe hîrtie, fără să aibă mijloacele de a le însemna în scris. Marele fonetician german E. SIEVERS ajunsese către sfîrşitul vieţii sale să scoată cele mai subtile deducţii din c u r b e l e d e i n t o n a ţ i e, întemeind chiar o nouă disciplină, **analiza sunetelor** (Schallanalyse). După el, „vorbirea organizată, curgînd, stă în legătură cu anumite acte de tensiune şi relaxare petrecute în creier şi cu anumite mişcări ale musculaturii toracelui". Analiza sunetelor se bazează pe principiul că fiecare om are o structură specială corporală şi mintală, şi deci graiul lui trădează pînă la un punct însăşi constituţia lui. (Cf. K. MEYER, *Réponse au questionnaire*, p. 43).

SONORITATEA

49. *Din punct de vedere fonetic, este mai s o n o r acel sunet care, în î m p r e j u r ă r i e g a l e, se aude mai departe şi mai distinct decît altele.* Sonoritatea este deci r e l a t i v ă; ea se precizează prin c o m p a r a ţ i e cu **plenitudinea sonoră** a altor sunete rostite de acelaşi individ, cu glas tot atît de tare şi de înalt, în acelaşi timp şi loc şi în aceleaşi condiţii atmosferice şi de rezonanţă. Se citează adesea experienţa lui O. WOLF (*Sprache und Ohr*, 1871, p. 58 urm. şi p. 71), care „punînd pe cineva să rostească în liniştea unei nopţi, într-o alee, la o distanţă din ce în ce mai mare, cuvintele *mama* şi *nana*, a făcut următoarele constatări: mai întîi a deosebit, se-nţelege, foarte bine cele două cuvinte, apoi, la distanţă mai mare, nu mai putu distinge pe *m* de *n*, deşi sunetele acestea n-au dispărut încă cu totul din imaginea impresiunii auditive, iar la urmă nu se mai auzeau decît cei doi *a*. Prin urmare, *a* este mai sonor decît *m* şi *n*" (A. PROCOPOVICI, *DR*, IV, p. 18, după JESPERSEN). Condiţiile care determină sonoritatea înţeleasă în sens fonetic nu sînt deci nici debitul mai mare de aer (presiunea), nici înălţimea şi nici măcar tensiunea musculară. Un *i* este mai înalt cu o octavă decît *e* şi e rostit cu o încordare mai mare a muşchilor, şi cu toate acestea e mai puţin sonor.

Fireşte că în cuvîntul *bine*, *i* din silaba accentuată va fi mai uşor de distins decît *e* din silaba neaccentuată. Dar, repetăm, din punctul de vedere care ne preocupă în acest capitol nu importă care sunete se aud, în mod absolut, mai distinct şi mai departe, ci numai relativ, deci, în cazul de faţă, în aceeaşi silabă în complexul de sunete rostit cu aceeaşi presiune.

Nu cunoaștem încă elementele care promovează sonoritatea. În general *se poate constata că ea crește în raport cu mărimea aperturii și că sunetele fonice sînt mai sonore decît cele afonice.* Plusul rezonanței pe care-l produc în laringe și în regiunile învecinate coardele vocale cînd vibrează, joacă un rol important. Cînd șoptim, deci cînd vrem să nu fim auziți decît de vecinul nostru din nemijlocită apropiere, cînd rostim deci fără voce, luăm sunetelor caracterul lor sonor.

JESPERSEN distinge, pentru cele mai obișnuite sunete, următoarele opt grade de sonoritate :

1. a)	ocluzive	*p, t, k,*	consonante afonice
b)	fricative	*f, s, h, χ*	
2.	ocluzive	*b, d, g*	consonante fonice
3.	fricative	*v, z, γ*	
4. a)	nazale	*m, n, ŋ*	
b)	laterale	*l*	
5.	vibrante	*r*	
6.	vocale cu artic. înaltă	*ü, u, i*	vocale
7.	„ „ „ medie	*ö, o, e*	
8.	„ „ „ joasă	*ǫ ä, a*	

După cum vom vedea în capitolul despre silabă, sonoritatea are rolul principal la gruparea sunetelor în unitățile de rang mai înalt, silabele. Așa se explică de ce atunci cînd un *i* final se afonizează, cînd pierde deci unul din elementele esențiale ale sonorității, el nu mai poate forma sîmburele unei silabe : cuvintele *lupi, mori* sînt monosilabe, ca și *lup, mor*...

Termenul *sonoritate* nu este prea potrivit, dar l-am adoptat, pentru germanul „Klangfülle" sau „Schallfülle", în lipsa altuia mai bun. *Saturație* (germ. „Sättigung") —un termen împrumutat de la pictori— nu exprimă exact același lucru. În orice caz însă nu e voie să se confunde *sonoritatea* cu *fonia*, cum o fac unii dintre lingviștii romîni, care împrumută de la francezi termeni improprii, ca „surd" și „sonor" pentru „afonic" și „fonic" (cf. § 3).

Cu *principiul sonorității în limba romînă* s-a ocupat A. PROCOPOVICI, în *DR* IV, p. 12—37. În concepția lui un sunet este cu atît mai sonor, cu cît răsună mai tare. Între componentele sonorității el socotește și presiunea, durata și înălțimea, pe care le crede hotărîtoare și la organizarea sunetelor în silabe. Desonorizarea este, după el, împreunată și cu o scădere a duratei, presiunii și înălțimii.

COARTICULAȚIA

50. Sunetele, așa cum le-am descris în capitolul precedent, se pot compara cu vopselele pe marginea paletei. Întocmai precum pictorul, cînd începe să picteze, nu ia colorile așa cum le-a stors din tuburi, ci le

amestecă pe paletă, tot astfel și noi, cînd vorbim, nu înșirăm unul după altul sunetele, ci le îmbinăm și le întrețesem unul într-altul. Aparatele de înregistrat arată o linie neîntreruptă pentru cuvîntul sau fraza pe care le-am rostit. Și după cum violonistul, cînd începe să cînte, apasă degetele de la mîna stîngă pe coarde înainte chiar de a trage pe ele cu arcușul, ținut în mîna dreaptă, tot astfel omul anticipează adesea articulația sunetului următor. Pregătirea articulației care are să urmeze este înainte de toate o chestie de tehnică a rostirii; dar ea este și un mijloc de a înlesni comunicarea de la rostitor la ascultător. Cînd în loc de lat. *theca* strămoșii noștri au început să zică *teaca*, anticipînd pe *a* din silaba următoare, ei au ridicat, conducînd vehicolul vorbirii, săgeata roșie care arată ascultătorilor, o clipă înainte de schimbarea direcției, încotro se va îndrepta vehicolul.

Această anticipare a articulației următoare și suprapunerea parțială a mișcărilor pentru realizarea ei peste articulația anterioară este ceea ce P. MENZERATH a numit coarticulație (cf. *LR*, I, § 37). Cînd zic *du*, înainte chiar ca urechea să prindă sunetul *d* de la începutul cuvîntului, ochiul vede cum buzele celui ce vrea să rostească acest cuvînt se rotunjesc, pregătind astfel pe *u* următor. Aceeași mișcare pregătitoare se întîmplă și în laringe. Roentgenogramele și filmul vorbitor arată că, înainte de a începe rostirea lui *d* din *du*, coardele vocale se apropie luînd poziția fonațiunii necesară la articularea lui *d*. Pregătirea aceasta a organului nostru rostitor pentru rostirea ce va urma este tot atît de importantă ca încordarea tuturor mușchilor înainte de a se da semnalul de plecare pentru alergătorii ce vor să cîștige cursa de 60 m.

Din recunoașterea acestor mișcări, esențiale pentru rostire, rezultă cîteva considerații de ordin general de cea mai mare importanță:

1) Cînd vorbim, *tendința noastră e de a face ca rostirea sunetelor să se realizeze cu* ***maximul de economii în mișcări.*** Cînd pronunț cuvîntul *dragă*, nu fac pentru fiecare sunet în parte mișcările necesare spre a produce fonia și rezonanța orală, ci coardele vocale se apropie de la început atît cît e necesar spre a articula un sunet fonic și rămîn în poziția aceasta pînă la sfîrșit, iar vălul palatin, ridicat înainte de a articula pe *d* inițial, rămîne lipit de peretele faringian pentru articulația orală, pînă ce încetează de a mai răsuna *ă* final. E cazul cel mai simplu de economisire de mișcări.

Cînd am pronunțat cuvîntul *timp*, coardele vocale, deschise pentru *t*, iau poziția fonațiunii pentru *i* și *m*, pentru ca să se deschidă iar pentru *p*, iar vălul palatin, ridicat pentru *t* și *i*, coboară pentru *m*, spre a se ridica iar pentru *p*. Economia în mișcări s-a putut produce deci numai parțial, pentru *i* și *m*, cu privire la fonie și pentru *t* și *i*, cu privire la rezonanța

orală. În schimb însă, în cuvîntul *timp* s-a realizat o altă economie de mișcări. Consonantele *m* și *p* fiind amîndouă ocluzive labiale, se articulează cu o singură ocluziune. Buzele, care se închid pentru *m*, stau închise pînă ce rostim și pe *p*, rămînînd ca distincția între aceste două sunete să fie marcată numai prin deschiderea coardelor vocale și ridicarea vălului palatin la trecerea de la *m* la *p*.

Cînd avem să rostim cuvîntul *pustnic* (derivat din *pustă* și sufixul *-nic*), de obicei „mîncăm" sau „înghițim" pe *t*, căci grupul dentalelor ocluzive *tn*, urmînd după altă dentală, *s*, a fost rostit astfel, ca aerul, după ce s-a scurs prin strîmtoarea dentală a fricativei *s*, să iasă pe nas chiar din momentul cînd muchea limbii a format o ocluziune în regiunea dinților superiori. Cazul invers îl avem la turcescul *damla*, devenit *dambla*. Canalul nazal, deschis pentru articularea lui *m*, a fost închis înainte de vreme, adică înainte de a începe articularea lui *l* oral. Rezultatul a fost că urechea a prins și articulația unui *m* oral, identificîndu-l cu un *b*.

În cele următoare vom cunoaște și alte cazuri de adăugări și dispariții de sunete (§§ 77—79), mai ales prin propagare (§§ 80—81) și sincopă (§§ 84—88), sau prin disocierea (§ 73) și despicarea (§§ 71—72) sunetelor, sau prin înmugurirea sonantelor (§§ 74—76), fenomene care vor forma obiectul unor cercetări amănunțite.

2) *În măsura în care am siguranța că pot fi încă înțeles, articulez incomplet, ca să economisesc unele mișcări, sau deplasez locul de articulație, pentru ca să pot forma mai repede și mai ușor articularea sunetului următor.* Această necontenită grijă de adaptare la sunetele învecinate produce adesea o **contagiune** de la sunet la sunet. Astfel se explică de ce grupurile latine *t*+*i̯* și *d*+*i̯* dau *ț* și *ʒ̑ (z)* înaintea unui *a* accentuat următor, dar se prefac în *ĉ* și *ĝ (j)* înaintea unui *o* sau *u* accentuat următor: *altiare*>*înălțare, Diana*>*zînă*, dar *titionem*>*tăciune, deo(r)sum*>*jos*. Pentru rostirea unui *o* și *u* buzele se rotunjesc, mai ales cînd ele se găsesc în silabă accentuată; dacă această rotunjire se suprapune peste consonantele dentale sau alveolare *s* și *z*, acestea pot fi înlocuite prin consonantele alveolar-palatale corespunzătoare, *ș* și *j*, în a căror articulare intră și componenta buzelor țuguiate (§ 17). Din cazurile multiple și foarte variate de contagiune, vom scoate în evidență, ca mai caracteristice, acomodarea (§§ 53—59) și asimilarea (§§ 60—62), două fenomene cu care ne vom ocupa în două capitole următoare.

Cînd rostesc un *m*, care e o consonantă fonică, nazală și labială, sînt necesare anumite mișcări ale organului meu articulator: apropierea coardelor vocale, coborîrea vălului palatin și închiderea buzelor (în afară

de alte momente mai puțin importante în cazul de față, precum presiunea, durata, sonoritatea, încordarea mușchilor ș.a.). Cînd pronunț un *m* singur, toate aceste mișcări se fac cu exactitatea și sincronismul necesar. Dar în cursul rostirii, un *m* poate să se găsească în nenumărate combinații de sunete, care cer anumite coarticulații; în diferite poziții în cuvînt sincronismul poate fi neglijat, fiindcă rostitorul știe că va fi înțeles de cel care-l ascultă și cînd articulația nu este completă și ireproșabilă, ci păstrează numai cîteva din elementele distinctive ale fiecărui sunet. În §§ 51 și 52 ne vom ocupa cu două cazuri caracteristice de **neglijare a sincronismului**, cu n a z a l i z a r e a și a f o n i z a r e a în limba romînă.

3) *Economia de mișcări poate duce la ivirea unor sunete nouă*, fie că acestea se nasc prin faptul că una din mișcările componente devine autonomă, fie că sunetul nou se găsește la punctul de întîlnire al celor două sunete învecinate. Pentru cazul dintîi am citat mai sus exemplul lui *dambla*; cazul al doilea îl avem la prefacerea grupurilor *cl* și *gl* în *cl'* și *gl'*. Din figurile 8 și 24, reproduse la p. 13 și 30, se cunoaște locul de articulare a velarelor *c* și *g* și a alveolarei *l*; precum se poate vedea în figura 22, un *l* poate ușor deveni *l'* dacă punctul lui de articulare se deplasează spre *c* sau *g*. Avînd să coarticulez pe *l* împreună cu *c* sau *g*, pot să economisesc mișcarea limbii spre vălul palatin, ridicînd-o în regiunea mai apropiată de alveolara *l*, spre palatul dur.

Pentru ca să rostesc *aia*, așa cum e scris, e necesar să trec de la vocala cea mai deschisă, *a*, la vocala cea mai închisă, *i*, și să ajung apoi iar la *a*, articulat cu apertura cea mai mare. Rostirea obișnuită este *aea*, cu o strîmtare a aperturii în regiunea palatului dur numai atît cît e necesar pentru ca sunetul produs să poată fi identificat cu o vocală palatală. Din aceeași cauză forma articulată de la *luni* nu e *lunia*, ci *lunea*, și imperfectul de la *iubi* nu mai este *iubiam* (sau chiar *iubiiam*, cum se rostea odinioară), ci *iubeam*. Că de fapt rostim *aea*, deși ni se pare că pronunțăm *aia*, se poate controla printr-un experiment foarte simplu. Între dinții de sus și cei de jos introducem două degete. Cu această apertură de doi centimetri putem zice *aia*, dar nu putem rosti pe *i*, ci numai pe *e*. Ceea ce dovedește că nu rostim *aia*, ci *aea*.

4) Din acest experiment rezultă că adesea ni se pare că auzim alte sunete decît cele ce au fost rostite și că *urechea noastră nu prinde toate modificările produse de coarticulație*.

Deși în *du*, precum am arătat mai sus, dentala inițială *d* este labializată, noi nu auzim alt sunet decît în *dă* sau *de*.

Un bucureștean auzind pe un bănățean cum rostește *bine* sau *soare*, observă imediat că între rostirea sa, cu *n* și *r* dental, și rostirea bănățenească,

cu *n* şi *r* muiat, e o deosebire. Dar bucureşteanul nu-şi dă seama că atunci cînd rosteşte *plopii* sau *rarii* (pluralul articulat de la masculinul *rar*), el pronunţă două feluri de *p* şi *r*, precum se poate vedea uşor din figurile pe care le reproducem.

Cea dintîi arată regiunea cerului gurii atinsă de limbă cînd rostim pe *r* în singularul *par* şi în pluralul *parii* (sau *pari*). În cazul dintîi — după

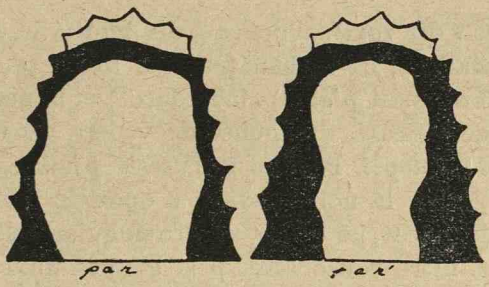

Fig. 44. — *r* în *par* şi *pari*.

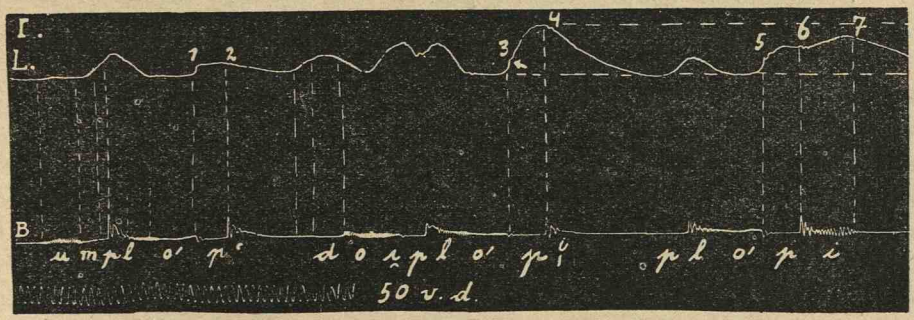

Fig. 45. — Rostirea cuvintelor *plop-plopi-plopii*.

cum se poate vedea în palatograma din stînga — regiunea atinsă de părţile laterale ale limbii este aceeaşi ca la un *r* rostit singur ; în cazul celui de-al doilea *r*, din *rarii*, sau al lui *r* din *parii*, limba atinge la dreapta şi la stînga cerului gurii o porţiune aproape tot atît de mare ca atunci cînd rostim un *i* (cf. fig. 33). Cauza acestei deosebiri este coarticularea : pe cînd rostesc pe *r* din *parii* sau *rarii*, pregătesc şi rostirea lui *i* următor, suprapunînd peste articulaţia lui *r* o mişcare a limbii necesară la articularea acestuia.

Şi mai clar se recunoaşte acest lucru în fig. 45, reprodusă după un studiu al lui E. Petrovici publicat în *BL*, II, p. 91. Deşi noi avem impresia că în *plopii* (pluralul lui *plop*) rostim pe al doilea *p* la fel cu cel

de la începutul cuvîntului, de fapt rostim primul *p* cu o ridicătură mult mai mică a limbii decît la al doilea *p*. Aceasta se vede lămurit pe linia de sus din fig. 45 —arătată cu L (= limbă)— care în punctul 2 (*p* inițial din *plop*) e cu mult mai coborîtă decît în punctele 4 și 6. Cînd, adică, după *p* urmează un *i* —afonizat sau plin— dosul limbii, pregătit de articulația acestuia, se ridică spre palatul dur încă înainte de a se fi produs explozia lui *p*.

Ca și al doilea *r* din *rarii*, al doilea *p* din *plopii* nu este pentru urechea noastră un *r* palatalizat, ca în bănățenescul *soaŕe*, sau un *p* palatalizat, ca în rusescul *pjalka* (rostit *p'alka*) „încordare", ci numai *p* și *r* coarticulați cu *i* următor și identificați, din punct de vedere acustic, cu primul *r* și primul *p* din *rarii* și *plopii*. Pe cînd în rusește *pjalka* „încordare" are alt sens decît *palka* „băț", la noi nu există o opoziție fonologică între *p* nepalatalizat și *p* palatalizat, iar opoziția între singularul *plop* și pluralul *plopi* (nearticulat) e cea între consonanta *p* și grupul mixt *p*+*i* afonizat (cf. §§ 23 și 34 b). În dialectul istroromîn, în care *i* final a amuțit, din *tu rupi* a rezultat *tu rup*, cu același fel de *p* ca în *io rup*.

5) Lămuriți asupra acestui punct, vom înțelege mai ușor care e *procesul de modificare a unor sunete în urma coarticulării.*

Din lat. *vinea* (sau *veniat*) s-a născut forma *vińe*, precum se mai rostește în dialectul aromîn. Prin coarticulare, coborîrea vălului palatin necesară pentru articularea consonantei nazale *n* s-a făcut încă pe vremea articulării lui *i*, încît a rezultat forma *vĩńe*, întrebuințată încă în Banat. Din cauza celor două vocale între care se afla, *ń*, acomodîndu-se sunetelor deschise următoare, s-a pronunțat cu o strictură în loc de ocluziune. În faza *vĩ̯e*, păstrată încă prin Țara Oașului, nazalitatea lui *i* este componenta care, pentru cei ce rostesc astfel, făcea încă impresia unui *ń*. Dacă mai tîrziu a dispărut și această nazalizare, este fiindcă în limba comună românească nu sînt obișnuite vocalele nazale dacă nu sînt urmate de un *n*, *m* sau *ŋ*.

P. MENZERATH, care are meritul de a fi relevat marele rol pe care-l are coarticulația sunetelor, observă cu drept cuvînt că elementul stă la sfîrșitul, nu la începutul examinării. Nu articulația întregului constă din articulații parțiale, ci articulația fiecărui sunet în parte e condiționată de articulația întregului (*Die Sprachartikulation als Struktur*, în *Forschungen und Fortschritte*, XIII (1937), p. 366).

NAZALIZAREA

51. Într-o zi stăteam de vorbă cu o săsoaică, care vorbea perfect românește și pronunța ca o româncă așa-numitele sunete „grele" *ă*, *î* și pe *i* final afonizat. Cu toate acestea se cunoștea că nu e româncă. Abia

într-un tîrziu, cînd din întîmplare a rostit cuvîntul *cinci*, am observat care era cauza. Acest cuvînt, pe care romînul îl pronunță *cînc* sau *cîc*, ea îl pronunța *cînc*, cu *i* oral urmat de un *n*. **Nazalizarea vocalelor** după, și mai ales înainte de consonante nazale, e una din cele mai caracteristice trăsături ale limbii noastre.

Vocalele noastre nazalizate se deosebesc de vocalele nazale franceze. Francezul are patru vocale nazale : *ã, õ, ẽ, ỹ*. Pe acestea le rostește însă foarte precis. Vălul palatin coboară de tot, lăsînd drumul cu desăvîrșire liber aerului, ca să străbată prin nas ; această mișcare a vălului începe exact în momentul cînd începe articularea vocalei nazale și sfîrșește deodată cu ea. În franțuzește există deci un perfect sincronism între mișcarea vălului și între celelalte mișcări necesare pentru articularea celor patru vocale ; această mișcare a vălului e precisă, exactă.

O asemenea articulație nu se obișnuiește la noi. *În romînește toate vocalele urmate de consonante nazale se rostesc mai mult sau mai puțin nazalizate.*

Nazalizarea la noi e urmarea lipsei de coordonare între organe, a unei articulări neglijente, nesincronice : vălul nu coboară de tot, încît prin deschizătura nazală nu pătrunde destul aer ; astfel vocala nu e adevărat nazală, ci are numai o infecțiune nazală, timbrul nazal, ea este numai nazalizată. Pe de altă parte coborîrea vălului întîrzie sau începe prea devreme, încît nazalitatea sunetului nazal precedent sau următor se transmite în parte și vocalei învecinate.

După studiile temeinice ale lui E. Petrovici, nazalitatea vocalelor romînești e de mai multe grade :

Nazalizare completă avem mai des între două consonante nazale : în *m-ãm dus* (*a* are aceeași rostire ca *e* în fr. *je m'ennuie*) ; apoi la vocalele inițiale urmate de *n, m* + consonantă : *ĩnsă, õ-nlătur, ũńgie* „unghie" (în Ardealul central și nordic, cu regiunile vestice) *ALR*, I, h. 12 ; în fine, la sfîrșitul cuvintelor după consonantă nazală : *mînã, acnũ* < *acnu* „acum" (*Jb.* III, p. 312). Nazalizarea e incompletă între o consonantă nazală și una orală : *dĩnsa, mãsa* (cf. în *ALR*, I : *nãs* 1961/592, *nãri* 51/09, *nĩgel*, pentru *ningel* „negel" I, h. 51, pct. 305, 320 etc.).

Din felul cum rostește vocalele înainte de *n* și *m* îl recunoști imediat pe un romîn, cînd vorbește limbi străine. Numai puțini pronunță în franțuzește corect *une seule femme* (*ün söl fam*) ; cei mai mulți rostesc, ca în romînește, *ũ söl fũm*. Pe un romîn care sosește la Berlin îl recunoști imediat că nu e german cînd spune că s-a dat jos din tren la *ũhaltăr bũhof* (= Anhalter Bahnhof, în nemțește cu *a* oral).

Nazalizarea vocalelor nu este de acelaşi grad în toate regiunile romîneşti. Ea e mai răspîndită prin Ţara Oaşului, unde apar încă nazalizate vocalele după care odinioară urma un *n* sau *ń*, dispărut mai tîrziu din grai. I. A. CANDREA (*Ţara Oaşului*, p. 45—46) dă asemenea exemple: *rĩie* (<*aranea*), *cũi* (<*cuneus*), *purõi*, *bubõi*, *clãie* (în Banat *clańe*); *rămĩi*, *zĩi* (=vii), apoi *grĩu* şi *frĩu*, care în Bicsad se rostesc *grîu* şi *frîũ* (din lat. *granum*, *frenum*). În *ALR*, I găsim de exemplu *încuiãt* 176/343, 345, în *ALRM*, I, 2163: *rĩie* „rîie" (în Banat *rîńe*), iar în *ALR*, I, 127/09, la aromîni, un exemplu de nazalizare între două consonante nazale: *plămũnî*. În regiunile rotacizante, astfel la istroromîni şi la moţi, se întîlnesc forme ca: *lĩră*, *ĩr o...*, pentru *lînă*, *în o...*, chiar şi *lînră*, *înr o...* Şi în vechile texte cu rotacism alternează scrierile cu *r* şi *nr*. În multe părţi un *n*, devenit intervocalic prin fonetică sintactică, a dispărut după ce a nazalizat vocala precedentă: *un om*, *un ac*, *un an*, *în urmă*, *din ocol* se rostesc de obicei *ũ om*, *ũ ac*, *ũ an*, *ĩ urmă*, *dĩ ocol* (*Jb.* III, p. 224, IV, p. 279, VI, p. 27, VII, p. 42, VIII, p. 269, IX, p. 175, 180). Cu asemenea rostiri se potrivesc scrieri ca: *u omu*, *u ostrovu*, *u anu*, în *Cod. Vor.* 69/4, 87/6, 7/12—13. Mai tîrziu a putut dispărea şi nazalizarea: *u om*, *u ac*. Aşa se explică dispariţia lui *n* în *grîu*, *frîu*, *brîu* (la plural *grîne*, *frîne*, *brîne*) şi în *una*, care la dacoromîni şi istroromîni a devenit *o*, trecînd prin stadiile *unã*>*ũă*>*uă* (sau *oă*, *Jb.* IV, p. 279) >*uo* (*Cod. Vor.*) >*oo* >*o*. Nazalitatea poate dispărea după ce s-a transmis asupra vocalei următoare, ca în *î ĩarbă* din *î iarbă* „în iarbă" (*DR*, X, p. 550—551).

Nu toate vocalele se nazalizează la fel de uşor. Cel mai mult se nazalizează *î* (care se găseşte mai des înainte de consonante nazale). Şi diftongii şi semivocalele pot fi nazalizate: *gẽũntă*, *Baba Clõãnţa*; *ẽũ-ncalec...*

E. PETROVICI a arătat că avem, mai rar, şi unele **consonante nazalizate**: *r*, *l* şi *h* pot fi nazalizate: *o-(n)l̃ătur*, *u(n)r̃omîn*, *î(n)h̃ămat*. Un *h* rostit cu buzele închise este în mod firesc nazal. Astfel e interjecţia scrisă *hm*, prin care exprimăm îndoială sau rezervă, sau bisilabul *mh̃*, scris *îhî*, întrebuinţat în limbajul familiar ca interjecţie afirmativă.

Fenomenul nazalizării a fost mai întîi observat şi studiat de G. WEIGAND în studiile sale dialectale, în special în *Der Schwund von n durch Nasalierung*, în *Jb.* XI, p. 188—192. WEIGAND (*Bukowina und Bessarabien*, p. 44) a auzit rostirea *un om* (cu *n*) într-o singură comună din estul şi nordul Moldovei, însă pretutindeni *un inel* (*Jb.* XI, p. 191). Asupra tratamentului lui *n* + consonantă în limba romînă a scris Al. ROSETTI în *GS*, III, p. 413—415. Un studiu aprofundat, întemeiat pe numeroase înregistrări, a dat E. PETROVICI, *De la nasalité en roumain*, Cluj, 1930. Observaţii interesante cu privire la nazalitate în rostirea bucureşteană, la LOMBARD, *Prononciation*, p. 33—36 (= 133—136).

După WEIGAND, BYHAN şi A. PROCOPOVICI (cf. în urmă *DR*, IV, p. 55—56) semnul chirilic ѧ ar fi însemnat nazalitate. E. PETROVICI (*De la nasalité*, p. 86—94) a combătut această părere.

Despre d e z n a z a l i z a r e a lui *ă* în cuvinte rotacizate, ca la albanezii gheghi, sînt a se vedea cele ce le-am scris în *DR*, III, p. 389, unde am explicat pe istrorom. *arel* „inel" dintr-un mai vechi *ãrel* din *ãrel*. În texte vechi adesea lipsește *n* în cuvinte ca *fiid* = *fiind*, *într-u* = *într-un*. . ., ceea ce nu e numai o neglijență grafică.

Avem, firește, și ivirea unui *n* după o vocală nazală. Astfel propagarea unui *n*, în cazuri ca *genunche*, se explică printr-o fază anterioară *genũche*.

Pe scena Teatrului Național, la actorii mai bătrîni, se aude adesea *romãtic*, *tolerãță*, *uzãță*. . . E o rostire influențată de limba franceză, extinsă uneori și asupra altor cuvinte decît neologismele împrumutate din franțuzește. Am auzit o dată pînă și *lãț* pentru *lanț*.

Despre redarea vocalelor nazale în împrumuturi e a se vedea § 121.

AFONIZAREA

52. Cînd terminăm vorba, coardele vocale se deschid ca să putem inspira aerul (fig. 2). Dacă această deschidere a coardelor vocale se face înainte de a fi terminat articularea, vibrația coardelor încetează înainte de vreme și **sunetul fonic de la sfîrșitul cuvîntului se afonizează.**

Toate c o n s o n a n t e l e fonice la sfîrșitul cuvintelor își pierd în limba romînă fonia în stadiul de destindere. Urechea romînului distinge deosebirea între *fag* și *fac*, *cînd* și *cînt*, *raz* și *ras*. . ., fiindcă *g*, *d*, *z* au încă la început, în stadiul de tensiune, voce. Deosebirea mai provine și din faptul că *b*, *d*, *z* se rostesc l i n și după ce și-au pierdut vocea, iar vocala precedentă e de obicei mai lungă : *drãgc* față de *drac*. Cu toate acestea, deosebirea rămîne mică și chiar cei mai scrupuloși versificatori rimează *rog* cu *soroc*, *talaz* cu *glas* (la Eminescu) etc ; Creangă, care avea în graiul său pe *dz*, rimează *ie(d)zi* cu *cucuieți*. Între cele două forme : *ovăz* și *ovăs*, limba literară șovăie încă. Chiar și consonantele care de obicei se rostesc în limba romînă fonic, cum sînt sonorele *r*, *l*, *n* și mai ales *m*, pierd vocea la sfîrșitul cuvintelor, înainte de pauză sau cînd sînt rostite singure : *pesimism*. . .

Dacă pierderea foniei, la consonante, este cunoscută și din alte limbi (de ex. din limba germană, albaneză, limbile slave ș.a.), afonizarea v o c a l e l o r finale este un fenomen caracteristic al limbii romîne. De aceea va trebui să ne ocupăm mai amănunțit cu ea. O vom face completînd partea descriptivă cu considerații de ordin istoric și spațial, căci numai acestea ne dau posibilitatea să privim fenomenul în toată complexitatea lui.

Înainte de toate constatăm că prima condiție a afonizării vocalelor finale este lipsa de accent : în *basmá*, *aflá*, *ceferé* (CFR), *vení*, *dominó*, *făcú*, *lucră'*, *urî'*. . . vocalele finale, fiind accentuate, își păstrează fonia pînă la sfîrșitul articulației.

În al doilea rînd constatăm că, la vocalele finale neaccentuate, tendința afonizării datează din epoca străromînă. Dar în aceste vremuri vechi afonizarea n-a cuprins decît cele două vocale extreme *u* și *i*.

Dintre acestea două, cea care a progresat mai mult pe calea devocalizării este *u*. În limba literară *u* final neaccentuat nu s-a mai păstrat decît cînd era precedat de consonantă + *r* sau *l* (*socru*, *aflu*...); de scris îl scriem și după *k'*, *ģ* și *i̯* (*unchiu*, *unghiu*, *teiu*...), dar rostirea *uŋ̑k'ᵘ*, *uŋ̑ģᵘ*, *teiᵘ* e numai regională. În textele vechi, scrise cu chirilice, el se scria aproape totdeauna, în cele mai vechi cu ѕ sau оу, în cele mai nouă cu ъ sau ь, sau numai cu un „paieric" la umărul consonantei finale. Deoarece în grafia cu chirilice avem a face în mare parte cu păstrarea acestor semne prin tradiție, e greu să știm care era în diferitele epoci și în diferitele regiuni valoarea lor sonică. E neîndoios că și în veacurile trecute, ca și în zilele noastre, graiurile din unele părți ale țării erau în privința păstrării lui *u* final mai conservative decît în alte părți. Cu ajutorul *Atlasului lingvistic* —din care reproducem și noi hărțile pentru cuvintele *război*, *buboi*, *cap*, *om* și *văr*— putem stabili azi că *u* final n-a dispărut cu totul în dialectul dacoromîn, ci s-a păstrat pe o fășie care străbate țara de la nord-vest spre sud-est. Aici se găsește —mai rar— un *u* final rostit plin (și subliniat de obicei de anchetatorii *Atlasului* sau scos în relief prin adăugarea unui „sna", adică „formă de singular nearticulat"). În unele puncte —bunăoară în Arpașul de Jos, jud. Făgăraș— se rostește un *u* final redus, care e atît de scurt încît nu mai poate forma silabă, dar care este încă fonic. E. Petrovici l-a notat cu un *u* mic la umărul consonantei finale, pe care l-a subliniat însă (de ex. în volumul de *Texte dialectale*, p. 82—84: *hotarᵘ*, *carᵘ*, *plugᵘ*, *trifu̯oi̯ᵘ*, *nebunᵘ*...). Cînd acest *u* final e ultrascurt, asilabic și afonizat, el e notat la umăr cu o liniuță piezișă dedesubt: *omʸ*. Cînd perceptibilitatea lui e slabă, acest *u* pus la umăr e despărțit de consonanta finală prin arcul prim al unei paranteze: *om⌒ᵘ*, iar cînd perceptibilitatea e extrem de slabă, acest arc e barat: *om⌒ᵘ*. S. Pop mai întrebuințează uneori și o dublă barare sau închiderea lui *u* într-un cerc. Dacă urechea nu mai poate distinge totdeauna aceste relicte ale lui *u* final, ochii le observă, căci, precum am arătat în § 19, consonantele precedente au o articulație labializată.

hărțile 9 — 13

Vechimea afonizării lui *u* final o cunoaștem din faptul că o întîlnim în cîteșipatru dialectele principale. Mai progresată este la istroromîni, unde *u* final —cînd nu avea funcție de morfem— a dispărut cu totul. La aromîni el s-a păstrat în măsură mai mare decît la dacoromîni, întrucît

u e plenison după cele mai multe grupuri consonantice (de ex. *dormu, cântu...*), nu numai după consonantă + *r, l*.

Şi *i* final a început să se pronunţe afonizat încă în epoca străromînă. La meglenoromîni şi la istroromîni —întrucît nu are funcţie de morfem (cf. *LR*, I, § 94)— el a dispărut cu totul, încît la ei *ficior* e singular *(ficior)* şi plural *(ficiori)*, iar *rup* corespunde lui *(eu) rup* şi *(tu) rupi*. La noi evoluţia lui spre desonorizare şi dispariţie totală a progresat mai încet decît la *u*. „În secolul al XVI-lea, de exemplu în tipăriturile lui CORESI, *-i* continuă să fie ortografiat cu semnul cirilic corespunzător lui *i*, dar în locul lui *-u* apare peste tot *ŭ* (cirilic ъ)" (A. PROCOPOVICI, *DR*, IX, p. 74). Plenison îl avem pînă azi în limba literară după consonantă + *r, l* (*socri, afli...*); el se mai rosteşte plin ici şi colo şi în unele graiuri locale (subliniat de obicei sau reliefat prin adăugarea unui „sna" sau „pna" —adică „pluralul nearticulat"— de anchetatorii *Atlasului*). În comuna Breaza din jud. Făgăraş (pct. 174) bunăoară, se rosteşte *fini* (pluralul lui *fin*) în forma nearticulată, cu *n* nepalatalizat şi cu *i* plin. *Natura lui este, în graiul actual, condiţionată de sunetele precedente.*

Mai bine s-a păstrat, cu valoarea asilabică de *i* afonizat, după labiale şi după dentale : *vulpi, slabi, zarafi, otrăvi, adormi, bivoli, miercuri, aduni, Ploieşti, nădejdi, căsi* (=case), *auzi* (aceste două din urmă numai în regiunile care nu prefac, după *s* şi *z*, pe *i* în *î*).

În fig. 45 se vede foarte bine cum linia de jos arată oscilaţiile laringelui la *i* final din forma articulată *plopi* (în ortografia oficială : *plopii*), dar cum la *i* final din forma nearticulată *plop*^{i} (în ortografia oficială : *plopi*) abia apare un început de oscilaţii, după care urmează o linie dreaptă, ca la consonanta afonică *p*.

După unele din aceste sunete apertura lui *i* afonic micşorîndu-se, s-a putut ivi, în locul lui, un *h'* foarte scurt : *plop*$^{h'}$, *hor*$^{h'}$ (=*hori*, pluralul de la *horă*)... (De aceea, dacă vrem să învăţăm pe un german să pronunţe „aproximativ" pe *i* din *hori*, îi vom spune să-l rostească ca pe *ch* din germanul *horch* — imperativul de la *horchen* „a asculta"— dar mai scurt). Acelaşi fenomen s-a petrecut şi cu *i* final ca parte slabă a unui diftong, care de asemenea se rosteşte uneori afonizat şi cu apertură strîmtorată : *boi*$^{h'}$ în loc de *boi*.

După *h'*, *k'* şi *ǵ* —de exemplu în pluralele *monahi, urechi...* — nu se mai aude nici o urmă de *i* afonizat. Tot astfel, în regiunile vestice, *i* final afonizat a fost „înghiţit" de *ń* (care corespunde lui *-ni* din limba literară). Totuşi, precum se poate vedea din harta pentru *fini* (pluralul lui *fin*), în cîteva insule conservatoare din Maramureş, Munţii Apuseni şi la romînii din Iugoslavia se mai rosteşte *fiń*^{i} (sau *fiń*^{i}).

harta 17

Tot astfel a dispărut *i* pe cea mai mare parte a teritoriului dacoromîn în cuvinte ca *faci*, *legi*... Numai în Muntenia există —precum se poate vedea pe harta *tu mănînci*— o arie compactă cu *i* afonizat păstrat după *c̑*. E regiunea în care și *ș* se rostește uneori $ș^i$ sau $ș^i$.

hărțile 7 și 1

Tot în Muntenia, însă pe o arie ceva mai mare, care cuprinde și sud-estul transilvan, s-a păstrat *i* afonizat și după *ț*, precum se poate vedea din harta *frați*. În tot restul țării se rostește *frați*, încît EMINESCU putea împreuna, în *Luceafărul*, în aceeași rimă pe *bolți* și *colț*. Pe alocuri —de exemplu în rostirea mea (cf. *DR*, VII, p. 5), *i* final a dispărut după *ț*, însă numai după ce l-a palatalizat, încît pluralul de la *hoț* (cu *ț* nepalatalizat) se deosebește de singular prin opoziția *ț'—ț*; tot astfel *tu înalț'* de *eu înalț* (cf. § 50). Rostirea cu *-i* final —sau cu *ț'*— trebuie să fi fost odinioară generală la dacoromîni, căci la persoana a doua *ț*, în cuvinte ca *înveți*, formează poziție moale, în opoziție cu *ă* din *eu învăț*. Același caz îl observăm la *tu apeși*. Rostirea cu *ș* și *j'* este singura urmă ce a mai rămas din *i* final după șuierătoare, încît opoziția *ș—ș* sau *j—j'* distinge pe *un moș* de *doi moși*, *un ghiuj* de *doi ghiuji* sau pe *eu îngroș* de *tu îngroși*...

hărțile 18 și 19

Spre deosebire de celelalte dialecte, cel dacoromîn afonizează uneori și vocalele mijlocii *e*, *o* și *ă*. Ca *ă* se poate rosti afonizat și *î* (*â*) dezvoltat din el. *În cazurile acestea, măsura în care vocalele se afonizează nu este în funcție de natura sunetelor precedente, ci desonorizarea e cu atît mai progresată, cu cît silabele finale sînt rostite mai neglijent, mai repede* (cf. WEIGAND, *Jb.* VI, p. 31, VII, p. 37—48, VIII, p. 269...) *sau sînt mai în umbră.* Tot așa se poate observa cum, în regiunile care mai păstrează pe *u* final, acesta scade, uneori la același individ, de la *u* ultrascurt și afonizat la *u* mimat. Notațiile anchetatorilor *Atlasului* nu redau totdeauna rostirea locală, ci pe cea momentană observată la subiectul anchetat.

Acest lucru se cunoaște mai ales la *-ă* (*î*). Dispariția lui o constatăm în forme cu accent sporit, precum sînt imperativele ca *las'* !, *cat'* !, *pas'* ! sau exclamări ca *afar'* !, *îndat'* !, *degrab'* ! în loc de *lasă* !, *cată* !, *afară* !, *pasă* ! (în *pasămite*), *îndată* ! *degrabă* ! (la istroromîni și *scol* ! „scoală", *rât* ! „arată"). Și *acas'* în loc de *acasă* poate să-l fi pierdut pe *-ă* mai întîi în exclamația *acas'—acas'* ! cu care femeile mînă seara găinile spre coteț. Tot așa se rostește *paĉ* în loc de *pace* în exclamația: *lasă-mă-n paĉ* ! Formele *ad* și *vin* s-au putut naște din *adă* și *vină*, sau din *ado* și *vino* (unul din puținele cazuri cînd avem în limba romînă un *o* final neaccentuat).

Hărțile *Atlasului* ne dau un număr mare de exemple cu *ă* și *e* afonizați, care uneori sînt rostiți atît de imperceptibili, încît pot dispărea

cu totul. Impresia ce ne-o lasă harta pentru cuvîntul *soacră* este că formele afonizate cu *ă* (și *î* dezvoltat din el), răspîndite în mod inegal și fără să fi izbutit a forma arii compacte, sînt mai mult individuale și ocazionale decît uzuale și colective. Același lucru îl observăm dacă comparăm hărțile *vînă* cu *geană* (*sprînceană*). *Vînă* (*ALRM*, I, h.6) e notat cu *ă* afonizat în punctele 302, 308, 247, 45, 772, 370, 518 și 437 și cu *î* afonizat în 665 și 387, pe cînd în *geană* (*sprînceană*) *ă* e afonizat numai în punctele 302 și 45, iar în punctele 308, 247, 370 și 772 el e fonic. Dimpotrivă, răspîndirea lui *î* afonizat e mai mare la acest cuvînt.

harta 20

Întocmai cum un *ă* final afonizat tinde să se închidă și să se rostească ca *î*, tot astfel *e* afonizat —mai ales după *ĉ* și *ĝ*— poate da impresia unui *i*. După cum se vede din harta care arată rostirea lui *e* final în pluralul *fete*, acest *e*, rostit închis, este notat cu *i* afonizat, asilabic și abia perceptibil. Așa se explică, probabil, în limba literară, șovăirea între rostirea *încoace* și *încoaci* și actualul *aici*, *atunci*, din mai vechiul *aicè*, *atuncè*. Probabil că tot cu un astfel de *e* afonizat avem a face în *nimeni*, *poimîni*... în loc de *nimene*, *poimîne*... În loc de *mine*, *tine*, *bine*, *iute* se aud și rostiri cu un *e* final aproape imperceptibil, notat în scris cu un apostrof (*min'*, *tin'*, *bin'*, *iut'*). În *ALR*, I, se atestă forme ca *pleŭapi* h. 44/856, *mari* „mari" h. 60/300...

harta 21

Afonizarea vocalelor finale nu este deopotrivă de răspîndită în diferitele ținuturi românești. Weigand (*Jb.* IV, p. 284) a atras atenția asupra regiunii Crișului Repede, unde se rostesc afonizate vocalele finale în cuvinte ca : *biserică*, *casă*, *frate*, *verde*, *nevastă*... A auzit și *galbăn*, *jureapăn*, „jneapăn", *nu știu*, cu două sunete afonizate la sfîrșitul cuvintelor. Pe de altă parte, afonizarea n-a progresat pretutindeni deopotrivă, ci se găsește în diferite faze.

În regiunile care păstrează pe *u* final, dar în care *ă* final afonizat amuțește cu totul, de exemplu în comuna Roșia din jud. Bihor (punctul 310 din *ALR*, II), masculinul *bun* nu se deosebește de femininul *bună* prin opoziția zero—*ă*, ci prin opoziția *u*—zero, căci lui *bun*—*bună* din limba literară îi corespunde acolo *bunu*—*bun* (E. Petrovici).

Vocala cea mai deschisă — și în același timp cea mai sonoră — *a* este mai ferită de afonizare. Lombard (*Prononciation*, p. 37—42 (= 137—142) susține totuși că și *a* din *capra*, *dînsa* sau din diftongul *cartea*, cînd aceste cuvinte sînt rostite singure sau la sfîrșitul frazei, e afonizat. El stabilește (în capitolul intitulat „dévocalisation") ca factori care produc devocalizarea următorii patru :

1) Devocalizarea se face mai ușor după un sunet afonic (*e* din *vulpe*, *face*) decît după unul fonic (*e* din *mare*, *crede*).

2) O vocală tonică afonizată e o raritate.

3) Cu cît un membru al frazei e mai parentetic şi rostit deci cu o forţă mai diminuată, cu atît e mai expus devocalizării finale.

4) Cu cît pauza următoare e mai marcată, cu atît devocalizarea finală e mai frecventă : *a* din *piatra*, cînd cuvîntul e pronunţat singur, e pe jumătate afonizat, dar *a* din *Piatra Neamţ* e fonic.

LOMBARD mai arată că afonizarea atinge de obicei numai sunetul final, nu şi pe cel precedent : deci *l* din *alb* rămîne fonic şi după afonizarea lui *b*. Faţă de *n̥ṣticaḍ̥ʲ* „înspică" *ALR*, I, 12/401, găsim însă şi *îng̊isăţ̥ᵘ* „visez", *ALR*, I, 162/590. Un *să-ncapă* la sfîrşitul frazei şi-a pierdut fonia începînd cu *c*, deşi silaba afonizată avea accent. WEIGAND a auzit cuvîntul *unsprece* rostit cu *r* şi cu cei doi *e* afonici. În *şapte[zeci]şişapte*, *i* e afonic, deşi se află în interiorul cuvîntului. În *ALR*, II găsim numeroase exemple de sunete finale —vocale şi consonante— afonizate, de ex. la p. 112 : *ḍîşim* „zicem" 2835/365, *rusál'i* 2838/431, *praznicului* 2838/228, la p. 113 : *paştilui* 2839/723..., în interiorul cuvîntului *marţişor* „mărţişor", p. 112, 2833/646. În aceste cazuri însă devocalizarea **nu este de obicei atît de înaintată** încît cuvintele respective să piardă o silabă.

Uneori anchetatorii nu erau siguri dacă vocala finală auzită era un *î* sau un *u* final afonizat. E. PETROVICI relatează că la chestiunea 6801 („dau din cap") „forma *capʲ̥* am auzit-o fără să privesc pe informator. Acesta a repetat fraza pe cînd îl priveam ; de data aceasta, văzînd rotunjirea buzelor după *p*, am distins *capᵘ̥*".

Cînd, în afect, un *ă* sau *î* final e prelungit, atunci el e rostit cu voce şi formează culmea sonoră a unei silabe, cu toate că la origine era afonizat. R. TUDORAN, descriind în romanul său *Anotimpuri* (ed. 2, p. 218) o înmormîntare la Bucureşti, pune în gura unei babe jelitoare următoarele cuvinte : *Doamne, Ionicîîî, ţi-o fi frigîîî acolo josîîî.*

Hărţile *Atlasului* nu dau totdeauna un material sigur pentru afonizarea vocalelor finale, pentru că din răspunsuri nu reiese întotdeauna sigur dacă, de exemplu, forma *capu* este o formă articulată, deci cu *u* final păstrat cu valoare plenisonă, sau nearticulată. Astfel în harta 108, în punctul 289 din *ALR*, I, deşi după forma *doftori* s-a notat „pna" (adică „pluralul nearticulat"), avem a face cu o interpretare greşită a anchetatorului ; în *DR*, IX, p. 68—69 am arătat că acest *doftori* e formă articulată.

Ceea ce se petrece la sfîrşitul cuvintelor, se poate întîmpla şi la începutul lor : cînd cuvîntul începe cu un sunet fonic, coardele vocale, care în faza de odihnă sînt deschise, nu se apropie destul de prompt pentru poziţia vocii imediat la începutul articulaţiei, ci mai zăbovesc puţin în poziţia deschisă. Urmarea e un început de rostire afonică. Înregistrările lui E. PETROVICI (*De la nasalité*, p. 19), arată că la rostirea cuvîntului *dînsa*, *d* era lipsit de voce în partea dintîi a articulării. Urechea noastră însă nu distinge această deosebire, precum o aude la sfîrşitul cuvîntului, căci ceea ce se întîmplă în faza tensiunii nu izbeşte urechea în aceeaşi măsură ca ceea ce se petrece în faza destinderii. (Pentru nazalele afonizate la începutul cuvintelor, în limba romînă şi polonă, cf. *DR*, X, p. 549).

Cel ce a atras mai întîi atenţia asupra vocalelor finale afonizate a fost WEIGAND în *Aromunen*, II, p. XV, 352—353 şi 360, apoi în *Jb.* III (1896), p. 208—209, numindu-le „şoptite"

(„geflüsterte Vokale"). Unele din cele expuse mai nainte le-am arătat în *DR*, VII, p. 2—5 (= *ELR*, p. 204—208). Despre afonizarea în interiorul cuvintelor are un studiu I. O. ȘTEFANOVICI-SVENSK în *DR*, VI, p. 369—374.

Pentru rostirea lui *i* final după labiale, a se vedea AL. ROSETTI, *Remarques sur la détente des occlusives roumaines en fin de mot*, în *BL*, I (1933), p. 58—84 (pentru bibliografia chestiunii, nota de la p. 75—76) și mai ales studiul întemeiat pe înregistrări al lui E. PETROVICI, *Le pseudo -i final du roumain*, în *BL*, II (1934), p. 86—97.

E cunoscută lupta pasionată pe care au dat-o tradiționaliștii pentru conservarea lui „*u* mut" în ortografia noastră cu litere latine. Foarte clară era însemnarea lui *i* afonizat prin *ĭ* în ortografia dinainte de 1904. Acest *ĭ* însemna însă și „iot", deși întîiul *i* din *ieri* (scris mai demult *ierĭ*) e alt sunet (semivocală) decît *i* final (vocală afonizată ultrascurtă). Tot astfel se deosebește semivocala *u* din *bou* de *u* amuțit din *ochiu* (însemnate în vechea ortografie la fel : *boŭ*, *ochiŭ*).

ACOMODAREA

53. Un *n* are articulație dentală (sau alveolară) cînd îl pronunț înainte de consonante dentale (*dinte*). Cînd însă după un *n* urmează o consonantă velară, atunci ocluziunea nu se mai face în regiunea dinților, ci a vălului palatin (*lung* se rostește *luŋg*) ; cînd urmează o consonantă palatală, ocluziunea se face la palatul tare (*unchi* se rostește *uńk'*). În toate aceste cazuri limba nu a mai format mai întîi un *n* cu ocluziune dentală pentru ca să treacă apoi la ocluziunea velară sau palatală, ci, economisind o mișcare, a articulat o ocluziune omorgană cu a consonantei următoare.

Cînd, din cauza economisirii de mișcări, un sunet își modifică unul sau mai multe din elementele componente, ***potrivindu-le unui sunet învecinat,*** *păstrînd totuși din celelalte elemente atîtea, ca să fie recunoscut, atunci avem a face cu fenomenul numit a c o m o d a r e.* Deși pentru *n* din *dinte*, *lung*, *unchi*. . ., locul de articulație s-a schimbat, sunetul *n* e de recunoscut, căci i-au rămas celelalte elemente ce-l caracterizează : fonia, ocluziunea și mai ales timbrul nazal. Acesta din urmă e un element esențial, care mă va face să recunosc pe *n* ca atare, chiar dacă îi lipsește și al doilea element, ocluziunea, ceea ce e cazul cînd se acomodează unui *v* următor și devine o fricativă labio-dentală : *îm̥văț*. Tot astfel recunosc pe *n* și atunci cînd, printr-o economisire și mai mare de mișcări, el s-a contopit cu un „iot" următor, după cum s-a întîmplat în rostirea dialectală *bińe* < *biņie*.

Ca un exemplu tipic de a c o m o d a r e v o c a l i c ă se poate cita rostirea ***p-ormă*** în loc de *pe urmă* : *ă* din *pă*, cum se rostește *pe* prin Muntenia, s-a acomodat la caracterul labial al lui *u* următor, pronunțîndu-se ***po*** ; *u* din *urmă* a fost asimilat apoi lui *o* precedent și din ***po ormă*** s-a născut, prin contracție, ***p-ormă***.

Dacă pentru nazala labială avem alt grafem, *m*, cauza e că ea nu e un sunet lingual, ca celelalte nazale; dar deosebirea ce se face și în scris între *n* și *m* este și de natură optică: ochii nu văd articulația velară, palatală sau dentală a lui *n*, cîteșitrele produse în interiorul gurii, dar disting închiderea buzelor la rostirea nazalei bilabiale, ceea ce explică întrebuințarea unui alt semn grafic.

54. În cazurile citate (*dinte, lung, unchi, învăț*) avem a face cu o **acomodare a locului de articulație;** sunetul următor a modificat pe cel precedent.

După cum *n* se preface în *m* înaintea unei labiale (*în + parte* > *împart*), se poate schimba și un *m* în *n* înaintea unei dentale, africate dentale sau a unei șuierătoare. N. DRĂGANU a arătat că *cince* din expresia *sătul cince*, care se aude în unele regiuni dacoromîne, spre a arăta un stadiu de saturație completă, vine din lat. *cim(i)cem* (de la *cimex*) „ploșniță" (deci „sătul ca o ploșniță"). Numele de localitate *Cînșor* s-a născut din *Cîmșor*, iar acesta din *Cîmpșor*, diminutivul lui *cîmp*, cu dispariția lui *p* între două consonante. Tot astfel *ăracandimine* s-a născut, după I. IORDAN (*ZRPh*, XLIX, p. 354), din *săraca-mi-de-mine*. În *DR*, VII, p. 16 se citează *ĉ-aŋcă* pentru *ziceam că*. . .

Se poate întîmpla însă ca acomodarea să schimbe însuși **caracterul** unui sunet. Acesta e mai ales cazul la vocale. Dacă în loc de *văpsi* se zice mai des *vopsi*, avem a face cu o modificare a caracterului central al lui *ă* într-un caracter labial (*o*) din cauza celor două labiale învecinate. Tot astfel din lat. *baptizare* avem *boteza* în loc de *băteza*. Din cauza labialei următoare, *î* din *Sîmedru* se pronunță pe alocuri *u* (*Sumedru*).

Pe cînd acomodarea *n + b, p* > *m + b, p* apare consecvent în limba romînă, un *m* urmat de dentală poate rămîne cu articulația labială. Acesta e bunăoară cazul lui *frumseță*, născut din *frumusețe* după sincoparea lui *u* între *m* și *s*. Despre fenomenul opus, al diferențierii lui *mp, mb* > *np, nb* și a lui *ns* > *ms*, cf. § 69.

55. Foarte des găsim, ca în cele mai multe limbi, și în romînește o **acomodare a vocii.** Cazul cel mai cunoscut, urmat cu mare consecvență, e al prefacerii lui *s* în *z* înaintea consonantelor fonice, mai ales a ocluzivelor *b, d, g*. Deși scriem *desbrac, desdăunez, desgolesc, sgomot, sdruncin*. . ., pronunțăm *dezbrac, dezdăunez, dezgolesc, zgomot, zdruncin*. . . Coardele vocale se apropie spre a produce vibrațiile caracteristice pentru fonie încă înainte de începerea articulării lui *s* (care e o consonantă afonică). Așa se explică și rostirea *obzeci* în loc de *op(t)zeci*, numai că în acest cuvînt influența a plecat de la un *z* următor spre un *p* precedent (nu de la un *b* spre un *s*). Tot astfel din *chipzui* (precum apare scris cuvîntul în texte vechi), din ung. *képezni*, s-a născut *chibzui*. Cazul invers, de

acomodare a unei consonante fonice la consonanta afonică următoare, s-a întîmplat în *văst* < *văzt* (din *văzut*), în *deşt* din *dejt* (din *dejet*, *deget*), în arom. *preftu* < *prevtu* „preot", în *ieftin* < grec. εὐδηνός (sîrb., bulg. *jevtin*) etc.

Un caz special prezintă cuvîntul *doară*, care credem că a fost despărțit greșit din *aud vară* (cf. § 113), iar acesta s-a născut din construcția *aut vero*, ca it. *ovvero*, cu același sens. Grupul consonantic *tv* nefiind obișnuit în romînește, afonica *t* s-a acomodat lui *v* următor în privința foniei, iar mai tîrziu acest *dv* s-a prefăcut în *du*, ca în *l(e)vare* devenit *luare*. Din *auduară* a rezultat cu timpul *audoară*, despărțit în *au doară* (și în urmă numai *doară*).

Avem totuși și cazuri cînd o afonizare prin acomodare, din cauza afonicei următoare, nu s-a produs. Astfel în *ALR*, I, h. 54 întîlnim, alături de *supțioară*, și *subțioară* și, curent, *subsuoară*. Înainte de sonante uzul șovăie după regiuni și chiar după indivizi: *casnă* și *caznă*, *smeură* și *zmeură*, *Israel* și *Izrael*... Într-o regiune destul de mare se aude, precum se poate vedea din harta 62 a *ALR*, I, *zlab* în loc de *slab*. Șovăirea aceasta o avem și la cuvinte compuse cu prefixul *s-* (lat. *ex*) adăugat la tulpine începătoare cu o sonantă, precum *smulg* și *zmulg*...

Grupul *sm* e pronunțat de unii *zm* și la mijlocul și la sfîrșitul cuvîntului: *bazm*, *cataplazmă*, *pesimizm* în locul literarului *basm*, *cataplasmă*, *pesimism*. Același lucru îl observăm și la grupul *sv*; alături de *svînta* < lat. *exventare* există și rostirea *zvînta*. În unele regiuni se zice și *svînt*, *svert* în loc de obișnuitul *sfînt*, *sfert*, fără acomodare a vocii.

Pe cînd aromînii rostesc *preft*, din *prevt* „preot", *caft* „caut", cu *ft* < *vt*, istroromînii zic *prevt*, dar vocativul de la *rebăț* e la ei, ca la croați, *repțe* (cf. *SI*, II, § 101).

56. O **acomodare** privitoare la **camera de rezonanță** o avem la prefacerea grupului *bn* și *vn* în *mn*, de ex. în *rîbnic* (derivat din slav *ryba* „pește") > *rîmnic*, sau în *pivniță* (derivat din slav. *pivo* „băutură") > > *pimniță*. Bilabiala orală *b* și labio-dentala orală *v* s-au schimbat în bilabială nazală (*m*) din cauza nazalei următoare. Ceva analog s-a întîmplat la istroromîni, care prefac —ca și albanezii— grupul *nv* în *nm*: *nveț* „învăț" > *nmeț*, *ăn+visa* > *nmisă* „visa"... Tot astfel s-a acomodat, la istroromîni, *l* în *ń* după un *m*: *ml'åre* „miere" > *mńåre*, *ml'e* „miel" > > *mńe*, iar grupul *mbl*, asimilat la *ml*, a devenit *mn*: lat. *amb(u)lare* > *imnă*.

57. Cînd **acomodarea** privește **apertura**, mărită sau micșorată din cauza mărimii deschizăturii cu care se rostesc sunetele învecinate, avem cazuri de vocalizare sau consonantizare. Aceasta din urmă se poate mărgini la o spirantizare, sau ajunge pînă la închiderea completă a aperturii.

Un caz de prefacere a unui sunet închis într-unul deschis îl avem la *l'* > *i̯*: lat. *leporem* > *l'epure* (păstrat în dialectele transdanubiene)> > *iepure*, *glacia* (= glacies) > *gl'ață* > *gheață* (= *ǵ(i̯)ață*). Apertura laterală a lui *l'* s-a mărit, încît limba nu s-a mai lipit de palatul dur, ci s-a

apropiat numai de el. Tot astfel s-a dezlipit limba de palatul dur la *ń*, lăsînd numai strîmtoarea necesară pentru *i̯* în *cuneus* > *cuni̯u* > *cuńu* (în dialectele transdanubiene și în Banat) > *cui̯*. (În acest caz a dispărut cu timpul și rezonanța nazală).

Într-o epocă străveche s-a vocalizat *v* (din lat. *v* și *b* între vocale) și *ll* din grupul *élla*. Deschizătura mare, necesară la rostirea vocalelor învecinate — mai ales a unui *a* — , a fost cauza pentru care *v* a devenit mai întîi semiconsonantă (*w*), apoi semivocală *u̯* : *novem* > *nouă*. *Caballus* a trecut, prin fazele *cavalu*, *cawalu*, *cau̯alu*, *caalu*, *căalu*, la *cal*. Tot astfel *stella*, rostit cu *ł* (*l* velar), a devenit *steu̯a*, apoi *steau̯ă*. În Banat a notat Weigand (*Jb.* III, p. 223) forma *laolawtă* pentru „laolaltă", cu *l* prefăcut în *w* (care n-a mai progresat pînă la *u̯*) ; din Țara Oașului se dau formele *gau̯băn* „galben" (*GS*, III, p. 251) și *au̯b* „alb" (*Arh. Folk.* I, p. 215), iar din Maramureș relevă N. Drăganu (*DR*, IV, p. 1074) —care a studiat acest fenomen pe larg în *Omagiu lui Ion Bianu* (1927), p. 137—157 — formele *bodărie* (derivat din *bold*) și *somță* din *solniță*. La istroromîni s-a vocalizat, după model serbo-croat, orice *l* cînd se găsea a sfîrșitul cuvîntului sau înainte de consonantă nemuiată : *cal* > *cał* > > *cău* > *că* ; *altu* > *au̯tu* (ca fr. *autre*) > *åt*. Și înaintea unei sonante, *b* și *m* precedate de vocale s-au putut vocaliza în *u* : *fabrum* > *faur*, *stab(u)lum* > *staul*, *scamnum* > *scaun*.

Și prefacerea grupului *agm* în *aum* în latina vulgară (cf. Meyer—Lübke, *Einführung*[5], § 156) se poate explica tot ca o acomodare, căci *u* are comun cu *g* caracterul velar, iar cu *m* cel labial. Formele *fraumentum* în loc de *fragmentum*, *aumento* în loc de *augmento*, *saumarius* în loc de *sagmarius* explică reflexele romînești *frămînt* și arom. *amintu* și *sămar*.

Pentru cazul de spirantizare a unei (semi)vocale se poate cita ca exemplu prefacerea lui *vi̯erme* în *vyerme* (de unde a rezultat *yerme*). În mod analog *fi̯er* a devenit mai întîi *fyer* apoi, printr-o acomodare a vocii față de afonica precedentă, *fh'er*. În *pk'ept*, pentru *pi̯ept* acomodarea a fost întreită : a aperturii (*pyept*), a vocii (*ph'ept*) și din nou a aperturii (*pk'ept*), fricativa *h'*, devenind ocluzivă (*k'*) subt influența ocluzivei precedente. Tot astfel se poate naște *plopᵏ'* și *vinerᵏ'* în loc de *plopⁱ* și *vinerⁱ* (cu *i* final afonizat). Weigand a auzit la aromîni (*Aromunen*, II, p. 361), în loc de *urut* „urît" forma *ɣrut*, cu spiranta velară fonică ɣ în loc de *u*, prin acomodare la *r* (velar) următor.

Apertura unei semivocale se poate închide cu totul. Astfel din *pi̯erd*, *mi̯ere* . . . se naște — după modelul slav — la istroromîni *pl'erd*, *ml'åre*, prin lipirea unei părți a dosului limbii de palatul dur. Tot astfel

mi̯ere poate deveni, în unele regiuni dacoromîne, *mńere*. Avem deci tocmai fenomenul opus celui arătat mai sus, de vocalizare a lui *l'* şi *ń*.

Pentru spirantizarea ocluzivelor se poate cita cazul prefacerii latine vulgare a lui *b* intervocalic în *v*. În limbile romanice apusene spirantizarea ocluzivelor fonice între vocale s-a întîmplat —spre deosebire de limba romînă— în măsură mare. Deşi mai rar, avem însă şi noi ocluzive spirantizate. Acesta e bunăoară cazul lui *n* din *dînsa*: înregistrările făcute arată că muchea limbii nu mai atinge dosul dinţilor (sau alveola), ci se ridică numai spre el. Urmarea e de mai multe ori dispariţia lui *n*. (Această dispariţie nu tulbură însă înţelegerea, deoarece vocala precedentă, fiind nazalizată, dădea impresia existenţei unui *m*).

Neologismul *dens* se deosebeşte de dubletul lui, vechiul *des*, prin faptul că *e* este rostit nazal. Această rostire *ẽs* e o repetare a stadiului prin care *densus* clasic latin a trecut *(dẽsus)* înainte de a ajunge la forma latină vulgară *desu*.

Despre *n* constrictiv, cf. E. PETROVICI, *De la nasalité*, p. 38 şi 44. Acelaşi cercetător a constatat existenţa unui *r* constrictiv („un *r* foarte scurt, fără vibraţiuni distincte ale limbii" *DR*, VIII, p. 154; cf. şi § 143) la romînii rotacizanţi. Cf. şi Al. ROSETTI, *Sur l'n spirant des parlers dacoroumains actuels*, în *BL*, II (1934), p. 98—107.

58. În cele mai multe din exemplele citate **acomodarea** a fost **regresivă**, adică una din mişcările sunetului următor a fost împrumutată de sunetul precedent. Cazurile acestea, de anticipare asupra articulării următoare, sînt cele mai obişnuite, cel puţin în limba romînă. Avem totuşi şi cazuri de zăbovire, de păstrare mai mult decît trebuie a unei articulaţii anterioare, deci de o **acomodare progresivă**. Asemenea cazuri am putut constata la *mńere*, *fh'er*, *pk'ept*, *plop̣'*... Cînd le întîlnim în romîneşte, ele sînt uneori imitate după străini şi nu se găsesc decît în regiuni influenţate de limbi străine. Acesta e bunăoară cazul de transpunere a foniei asupra sunetului afonic următor în grupele *mp* şi *nt* (*nĉ*), devenite, după model neogrecesc, *mb* şi *nd* (*nĝ*) în dialectul aromîn (în ţinuturile sudice, din Grecia), de ex. *mpiducl'at* „împăducheat" devenit *mbiducl'at*, *minte* devenit *minde*; *nĉinuşari* „încenuşare" e dat de DALAMETRA sub forma *nĝinuşari* etc. Tot astfel e rostirea lui *ns* şi *rs*, *ls*, în neologisme de origine latină, subt influenţa rostirii germane, ca *nz*, *rz*, *lz*, deci cu acomodarea progresivă a vocii: *recenzie*, *cenzură* (din ce în ce mai des şi în Ţara veche)..., *impulziv*, *perzistent univerzitate*, (des prin Transilvania şi Bucovina).

Asemenea acomodări pot fi vocalice sau consonantice: din lat. *nubilus* şi *bubalus* au rezultat mai întîi *nuăr* şi *buăr*, apoi, cu acomodarea lui *ă* faţă de vocala labio-velară precedentă, *nuor*, *buor*. În pluralul

mîńl'e, la megleniți, în loc de *mîńle* (CAPIDAN, *Meglenoromînii*, § 30), *l* a fost muiat prin acomodare față de *ń* precedent.

59. În rostirea *împart* (din *în+parte*) acomodarea lui *n* față de labiala ce urmează nemijlocit e evidentă și de nimeni contestată. În *bucium* din lat. *buccinum* avem a face cu același fenomen, ivit însă la distanță. Dacă unii lingviști nu pot crede că prefacerea lui *n* în *m* în cazul acesta se datorește influenței lui *b* de la începutul cuvîntului, este pentru că ei nu-și dau seama de marele rol pe care-l joacă acomodarea cu ocazia coarticulării. Deoarece organul nostru articulator se pregătește dinainte pentru toate sunetele ce au să urmeze, o **acomodare la distanță** nu trebuie să ne mire de loc. *Mulg* devine, din cauza lui *m* precedent, *mung* la istroromîni, care zic și *maimund* în loc de *mai mult* (cf. și lat. vulg. *muntu*, *CIL*, IV, 1539, pentru *multum*), cu acomodarea lui *l* față de *m* precedent (și apoi cu acomodarea imediată a lui *t* față de fonica precedentă *n*). Ca *bucium* trebuie explicat regionalul *frasim* în loc de *frasin*. Rostirea destul de răspîndită *minos*, în loc de *miros* (*ARL*, I, 53/347, 362 etc.) se explică prin faptul că vibranta dentală (*r*) a devenit nazală dentală (*n*) din cauza nazalei labiale precedente. Foarte veche —înainte de dispariția lui *b* între vocale— trebuie să fie acomodarea labialei orale *b* la nazala următoare *n* în *praebenda* > **praemenda* > *premîndă*. Tot astfel se pare că din **cătăpîńu* (metatezat din *căpătîńu*) s-a născut *cătămîńu* > *cătămîi*. Cuvîntul *cîlmoi* „cartaboș" pare să fie rezultat din **cîlbońu*, cu rostirea labialei orale *b* față de nazala următoare, pe vremea cînd *ń* nu se prefăcuse încă în *i* (*DR*, I, p. 313). În *molin* (în Banat) și *smirnă*, pentru *molid* și *smirdă*, avem potrivirea lui *d* față de nazala precedentă (*DR*, III, p. 690), iar în *cimpoñu* (în Banat) în loc de *cimpol'u* (din lat. **centipollium* = *centipellium*, după etimologia lui G. GIUGLEA), prefacerea lui *l'* în *ń* se explică prin influența nazalei precedente (*DR*, III, p. 667). În aromînescul *l'opur*, *ńoldzuc*, *ń-o foame* . . ., care corespunde lui *iepure*, *mijloc*, *mi-e foame* dacoromîn, *e* a devenit *o* prin potrivire la caracterul labio-velar al lui *u* sau *o* următor (și în cazul din urmă, probabil, și la caracterul labial al consonantelor următoare). O potrivire față de palatala următoare o întîlnim în *piușchiul*, din turc. *puskjul*, în *ghenunche* din *genunche* și în *ghiunghiu* în loc de *džuńg* „junghi" (CANDREA, *Țara Oașului*, p. 48).

Adesea avem cazuri de potriviri la caracterul șuierător al unui *ș*, *j* sau *ĉ*, *ĝ* următor. Astfel **soarece* (din lat. *soricem*), **sorici* (derivat, după G. GIUGLEA, din *sol* < *solum*) au devenit *șoarece*, *șorici*; în loc de *dzice* (= zice) avem, în nord forma *ğiče*; din lat. *petiginem* ar trebui să avem

**pețigine*, dar avem *pecingine* (*petsîndzine*); lui *cenușă* şi *ce știu care* ar trebui să le corespundă, la aromîni, formele *ținușă* şi *ți știu care*; avem însă *činușă* şi *čuștiucare*; rostirea originară a plantei *coşaci* trebuie să fi fost *cosaci*; la DOSOFTEI găsim pluralul *coşnice* în loc de *coşniţe*...

În *Dicţionarul etîmologic* al lui CANDREA - DENSUSIANU (Nr. 168) se explică forma aromînească ***biducl'u*** în loc de *piducl'u* „păduche" prin influenţa lui *d* următor. Deşi în cazul acesta *b* în loc de *p* se datoreşte, după toată probabilitatea, verbului *mbiducl'edzu* „păduchez" (unde transformarea lui *mp* în *mb* este un fenomen frecvent în regiunile de miazăzi), o asemenea a c o m o d a r e a v o c i i l a d i s t a n ţ ă, oricît ar părea de neobişnuită, se întîlneşte totuşi destul de des. Astfel e ***ghindisi***, ca variantă a lui *chindisi*, sau formele citate în *DR*, IX, p. 413 din *ALR*, I: ***goblizan*** pentru *coblizan*, ***vindricel*** pentru *vintricel* (în care cuvînt acomodarea vocii a putut fi provocată şi de fonicele *n* şi *r* învecinate), ***labădă*** pentru *lapădă*, cf. şi ***betejug*** *ALR*, I, 1370/69 pentru *beteşug*. Tot aşa se explică ***beregată***, din cauza lui *b* precedent, în loc de *berecată* (*DR*, IX, p. 440), şi mai apoi şi *beregadă* (*DR*, IX, p. 413). Tot acolo se dau probe de pierderea foniei din cauza unei consonante afonice: ***tupă*** pentru *după* şi ***scrăpunţă*** pentru *zgrăbunţă*.

O deosebită importanţă are în fonologia romînă aşa-numita poziţie m o a l e, adică un *e* sau *i* în silaba următoare (uneori numai o consonantă palatală următoare). Jocul între *făt—feţi*, *fată—fete*, *cuvînt—cuvinte* se explică prin influenţa vocalelor palatale următoare asupra celor precedente. Aceeaşi cauză explică schimbările ce le vedem în *dojeni*< <*dojăni* faţă de *dojană*, *uricios* faţă de *urît*..., în *inel*, *înainte*... în loc de *înel*, *înaînte*..., în *călchiiu* din *călcîńu* (*Jb.* IV, p. 246; cf. şi h. 41) sau în *boier* din *boiar*...

Termenul de a c o m o d a r e nu este general în lingvistică, ci mulţi zic a s i m i l a r e (i n c o m p l e t ă).

ASIMILAREA

60. Cînd potrivirea sunetelor învecinate sau îndepărtate nu priveşte numai una din mişcările componente sau nu se face numai parţial, ci cuprinde articulaţia întreagă, atunci avem a face cu o a s i m i l a r e. Aceasta poate fi v o c a l i c ă sau c o n s o n a n t i c ă, r e g r e s i v ă sau p r o g r e s i v ă, i m e d i a t ă sau î n d e p ă r t a t ă.

Asimilarea vocalică e de obicei **imediată.** Astfel, după ce din *nuăr* s-a născut prin acomodare *nuor*, din forma aceasta a rezultat, prin asimilarea lui *u* faţă de *o* următor, *noor* (care a putut da, prin contracţie,

nor). Din *casă* s-a născut, prin adăugarea articolului *a*, *casăa* (ca *vulpea* din *vulpe*+*a*), iar din aceasta, prin asimilare, *casaa*, apoi, prin contracţie, *casa*. Tot astfel din *că am dat* s-a născut *c-am dat*. Probabil că şi **caal*, din care a rezultat *cal*, derivă dintr-o formă mai veche **căal*, iar nu direct din lat. *ca(b)allus*. Din lat. *c(e)rebrum* am avut mai întîi *creur*, apoi *creer* (şi chiar *crer*), din lat. *tribulo*, mai întîi *treur*, apoi *treer*.

Cum în romîneşte nu avem consonante lungi, **asimilarea consonantică imediată** n-o mai recunoaştem decît în puţine cazuri. Astfel din *în*+*mult* sau din *un* şi *mare* se naşte *îmmulţi*, *um mare*... La aromînii din Albania întîlnim, după model albanez, asimilarea lui *rn* şi *rl* în *rr*: *furru*, *ficiorru* . . . din *furnu* „cuptor", *ficior-lu* „ficiorul" . . . În cazuri ca *arăta* (din lat. **arrectare*) . . . apariţia unui *ă* (în loc de *e*) e dovada existenţei de odinioară a unui *rr*.

Pentru *gînd*, *cînd*, *fiind*, *bolund*, *unde*. . . , apoi pentru gerundiile terminate în *nd*, întîlnim în unele regiuni ale teritoriului dacoromîn *gîn* (şi verbul *gîni*), *cîn* (şi megl. *cọn*), *fiincă*, *une* (*uńe* şi *un*), *bolun*, *făcîn*, *tremurîn* *ARL*, I, 1648/795, *curîn* (şi megl. *curọn*). Găsim şi *cărun* „cărunt" *ALR*, I, 12/445. Tot astfel forme scurtate ca *ta-so*, *cumna-so* au rezultat din *tasso*, *cumnasso*, iar acestea, prin acomodare, din *tat-so*, *cumnat-so*. Dacă din *adauctum* avem, la aromîni, *adaptu*, acesta s-a născut, prin asimilarea lui *v* la *p* următor, dintr-un mai vechi **adavptu*. Tot astfel forma *ibonic* s-a născut, prin asimilarea lui *m* la *n* următor, din *ibomnic* (iar acesta din *ibovnic*). Cazul invers, de asimilare a grupului *dn* în *n*, îl avem la aromîni, care în loc de *aduna* zic *ana* (P. PAPAHAGI, *Basme*, p. 32/33) < **adna*. Regional se aude la noi rostirea *vrenic* pentru *vrednic*. Şi cuvîntul *claie*, dintr-un mai vechi *clańe* (< sîrb. *kladnja*), are un *ń* asimilat din *dń*. Prefixul *des-* îşi „pierde" pe *s* cînd se leagă de tulpine care încep cu *s*, *ş*, *z* şi *j*: *desmînta* (din *des-* + *smîntă*), *deşira* (din *des-* şi *şir*), *dezice* (şi *deszice*, din *des-* + *zice*), *dejuga* (şi *desjuga*, din *des-* +*jug*). . . Grupul *bv* devenise încă în latina vulgară *bb* în **in-obvio* > megl. *nuịb* „întîmpin" (cf. dacor. *în uibul locului*).

BARTOLI citează un istrorom. *cale* în loc de *carle*, al cărui stadiu anterior trebuie să fi fost *calle*. Tot astfel megl. *uneac*, din *un leac*, va fi fost mai înainte *unneac*.

Dacă *deorsum* sau *sursum* apar în romîneşte ca *jos*, *sus*, e fiindcă *rs* devenise *ss* prin asimilaţie în latina vulgară. E posibil că şi *byrsa* devenise *bussa*, precum dovedesc unele corespondente romanice, ca sard *bussa* şi rom. *boaşă* < **bussea* (cf. § 72). Atestată pentru latina vorbită e şi asimilarea grupului *stị* în *ssị*: cuvinte ca *păşune* sînt urmaşele rostirii **passịonem* în loc de *pastionem*. Deşi nu se poate dovedi, e probabil că forme ca *arăta*, *lăsa* vin din **arretta*, **lassa* (din lat. **arrectare*, *laxare*).

Pentru numele lunei septembrie există numele popular *vinimer(iu)*, pe care V. BOGREA (*DR*, III, p. 739) îl explica dintr-un lat. vulg. **vin(n)emiarius* pentru *vindemiarius (mensis)*.

61. **Asimilarea îndepărtată a vocalelor** e un fenomen pe care-l întîlnim adesea şi în alte limbi. Din latineşte ne sînt cunoscute cazuri ca *gagantem* în loc de *gigantem*, *Dalmatia* din *Delmatia*, *passar*, *ansar*, în *Appendix Probi*, în loc de *passèr*, *ansèr*, *carcarem* în loc de *carcèrem*, *ladanum* în loc de *ledanum* etc., dintre care unele ca *salvaticus* pentru *silvaticus*, *cucuta* pentru *cicuta* s-au păstrat şi în romîneşte (*sălbatec*, *cucută*). Probabil că şi pentru *fîntînă* trebuie să presupunem o formă **fantana* în loc de *fontana*.

Asimilarea poate fi r e g r e s i v ă (*nisip* din *năsip*, *grindină* dintr-un mai vechi **grîndină*, arom. *mirmintu* din *mormintu*. . .) sau p r o g r e s i v ă (*acadea* din turc. *akyde*, *fişic* din turc. *fišek*, arom. *sk'inirat* din *sk'inărat*, derivat de la *sk'inare* . . .). Cazurile cînd vocala accentuată influenţează pe cea neaccentuată (ca în *mulţemésc* din *mulţămesc*, *nimurúi* în loc de *nimănui* . . .) nu sînt mai dese decît cele în care vocala accentuată e cea influenţată (*uiúm* din *uiem*, *testemél* din turc. *destimal*, *înimă* din *înimă*, arom. *urút* din *urît*, istror. *lúngură* din *lingură* . . .); în *ALR*, I mai întîlnim şi *rămăs* „rămas" h. 61/80, *rărăɲk'* „rărunchi" h. 48/592, *plumún* „plămîn" h. 45/815. Avem şi cazuri în care atît vocala influenţată cît şi cea care a influenţat erau neaccentuate (*mulţumésc* din *mulţămesc*...).

În general se poate spune că vocalele care prezintă cele mai multe cazuri de asimilări sînt cele centrale, iar din acestea, cu deosebire *ă*. Unele din aceste asimilări s-au generalizat. Aşa e prefacerea lui *ă* şi *a* în *e* după labiale înainte de un *e* următor (*măr—mere*, *vatră—vetre*), prefacerea diftongului *ea* în *e* înaintea unui *e* următor (vechiul *leage* devine *lege*), prefacerea lui *in* în *en* înaintea unui *e* din silaba următoare în texte vechi (în exemple ca *mene*, *cuvente*. . . în loc de *mine*, *cuvinte*. . . , cf. *DR*, I, p. 389), prefacerea lui *ă* proton în *a* în cazuri ca *barbat*, *pacat*. . . (cf. § 194), sau cazul lui *umplu*, *umflu* din limba literară (regional se aude şi *untru*), din mai vechiul *împlu*, *împflu* (*întru*), păstrate în Moldova şi prin unele părţi ale Ardealului. O mare întindere are şi asimilaţia lui *î* faţă de *i* următor, în cazuri ca *intri* din *întri*.

Asimilarea poate atinge şi diftongii : *ieşi* > *iişi* > *işi* (*Jb.* VIII, p. 279), *piele—împilit* (*DR*, VI, p. 290).

Cuvintele împrumutate din alte limbi prezintă mai multe cazuri de asimilare decît elementele latine; cele mai multe cazuri le găsim la neologismele pătrunse în straturile sociale de jos (*cinemotograf*, *gramafon*, *cotrodanţ* „contradans", *napaleon* „napoleon"), căci asemenea cuvinte neavînd „rude" în limba tradiţională, valoarea exactă a sunetelor nu se fixează în memoria subiectelor vorbitoare. Uneori asimilaţia originară nu se mai recunoaşte uşor din cauza schimbărilor ulterioare. Astfel

din *nunaș*, diminutivul lui *nun*, s-a născut *nanaș* în care întîiul *a* s-a prefăcut mai tîrziu, în poziție neaccentuată, în *ă* (cf. însă § 100). În sfîrșit mai amintim că unele din formele cu vocalele asimilate au pătruns în limba literară (de ex. *nisip* din *năsip*, *noroc* din *năroc*. . .), altele sînt dialectale (*roscoli* din *răscoli*, *să lese* din *să lase*. . .), la altele uzul e șovăitor (*să blasteme* și *să blésteme*, *părete* și *perete*. . .).

Iată cîteva exemple în afară de cele citate mai sus :

ă — e > e — e : *ademeni*, *blestema*, *nedejdui* (VARLAAM, *Cazania*, 138/II...), *segeți*, *sémențele* (VARLAAM, *Cazania*, 323 v/12), *tremete* (ib. 220/19), *uité-te*. . . (Aici aparțin numeroasele exemple cu *ă* > *e* în poziție moale după labiale, ca *perete*, *pereche*, *mesteca*. . .).

ă — i > i — i : arom. *mușitic* (*DR*, VI, p. 226 = *mușătic*), *năsilie*, *nimiezi*, arom. *nkl'iniciune* „închinăciune", *pirinți* (= părinți *DR*, III, p. 936), *richită*, *ridiche*, *richiu* (*Jb.* VIII, p. 31) „răchiu", *risipi*. . .

ă — o > o — o : *Bozovici* (< *Băzovici DR*, VIII, p. 177), *blogodori* < *blago-*), *mozoc* (< *măzoc DR*, VII, p. 517), *mormoiesc*, *noroc*, *norod*, *noroi*, *oroșan*, *sporovoiesc*, *încotro*. . .

î — i > i — i : *Sinicoară*, *Sintilie*. . .

ă — u > ă — ă : *rărănchi* pentru „rărunchi" *ALR*, I, 129/592.

e — a > a — a : turc. *mușemma* > *mușama*. . .

e — ă > ă — ă : *cărămidă*. . .

e — ă > e — e : *chefelui*. . .

e — i > e — e : *coperemînt*. . .

e — i > i — i : *nimica*. . .

e — u > u — u : *jului*, *trubui*, arom. *cutrumuru*. . .

e — u > e — e : **verucata* > *beregată* (*DR*, IX, p. 440).

i — a > a — a : *panachidă*. . .

i — o > o — o : *cotrobuție* (= contribuție)... *anorosi* „mirosi" *ALR*, I, 53/454, 464.

i — u > u — u : *mușuroi* (cf. *mișuna*), *sudui* (< ung. *szidni*), *țumburuș*. . .

o — ă > o — o : *brohoi*, *foroi*. . .

o — e > o — o : *întortochea* (< lat. **torticulare*), *topsoca* (din *topseca* < lat. *toxicare*) .

u — ă > u — u : *umur* *ALR*, I, 56/720, *zurui*. . .

u — î > u — u : *curund*, *îngurlui*, *jupun* (*Jb.* VIII, p. 85), arom. *cuțut*.

u — e > e — e : *rebedenie*. . .

u — i > i — i : *limbric* (arom. *lumbric*). . .

O bogată colecție de exemple de asimilație vocalică — uneori însă interpretate greșit — se găsește la A. STORCH, *Vokalharmonie im Rumänischen* (*Jb.* VII, p. 93—175). Termenul de armonie vocalică e ales greșit, el fiind întrebuințat în lingvistică, alături de termenul sinarmonie, pentru tendința care există în anumite limbi, precum e cea ungurească sau în limbile turce, de a avea în limitele aceluiași cuvînt numai vocale — chiar și consonante — dure sau numai moi, sau de a nu admite în elementele derivative decît vocala dură ori moale din tulpină, de ex. turc. *aga-lar* „hoții", *asa-lar* „urșii", ung. *négy-szer* „de patru ori", *öt-ször* „de cinci ori", *három-szor* „de trei ori". În cuvinte de origine turcească, ca *bragagiu*, *tinichigiu*, sufixul *-giu* apare și în romînește precedat de vocala *a* sau *i*, după cum tulpina conținea una din aceste vocale. Dimpotrivă, la derivatele împrumutate din ungurește (*hitlenség*, *mesterség*) armonia vocalică nu e păstrată: *vicleșug*, *meșteșug*.

62. Cele mai dese cazuri de **asimilație consonantică îndepărtată** privesc sonantele. Astfel avem:

r—n > n—n : *anină* „nisip" (< lat. *arena*), *cunună* (< lat. *corona*), *funingine* (arom. *furidzină* < lat. *fuliginem*), *minune* (din *mira*), *senin* (< lat. *serenus*)...

r—n > r—r : *Frăsira* pentru *Frosina* (*DR*, VIII, p. 314)...

r—l > r—r : *groșter* (din *groștel* < lat. **grossicellus*), *zarzăr* (< turc. *zerdeli*)...

r—l > l—l : *plimb* < **plimblu* < *preumblu*.

l—r > r—r : *arișveriș*, *gronțuros*, (munți) *hormuroși* (CANTEMIR, *Istoria*, p. 87), arom. *frutur* „flutur". (Cf. lat. *flagrare* > *fragrare* *REW*, Nr. 3476).

l—r > l—l : *lăclăma* (*Cod. Vor.* 129/3)...

l—n > n—n : *anantu* (= *alaltu*), *nant* (= *înalt*, în Mold.), arom. *nîngă* „lîngă".

n—r > n—n : *aimintenea*, *adineaunea* (Sălișteîn Transilvania), *jneapăn*.

n—r > r—r : lat. *fenestra* > *fereastră*, *spirare* „spinare" *DR*, IX, p. 407.

n—l > n—n : *întornoca* din *întorloca*, derivat din *într-un loc*.

Asimilarea se face și față de o consonantă muiată, sau atinge o asemenea consonantă: din *latura* și *ustura*, la care s-a adăugat sufixul *-oňu* (devenit mai tîrziu *-oi*), s-au născut *lăturoňu*, *usturoňu*, apoi *lătunoňu*, *ustunoňu* și, în fine, *lătunoi*, *ustunoi* (alături de *lăturoi*, *usturoi*), aromînescului *ml'oară* (din *mil'oară*) îi corespunde în Banat *mirioară*. Uneori asimilația se produce în anumite forme de declinare sau conjugare, din care se generalizează asupra altora. Nepoată-mea, cînd avea doi ani și opt luni, zicea *fereastră*, dar *felestrile*. Forma *plăsea* în loc de *prăsea* se explică la pluralul *prăsele*. În forma articulată *căpisterele* s-a putut produce asimilația *căpistelele* cu noul singular (articulat) *căpistelea*. Tot

astfel forma *castale* în loc de *castane* se explică prin asimilația *castalele*, în forma articulată.

Asimilația se face adesea între fonica și afonica corespunzătoare, mai des astfel că afonica devine fonică decît invers : în limba latină vulgară *taeda* devenisè ***daeda***, de unde al nostru *zadă* ; în romînește avem : ***b***obotează (din *apăbotează*), ***g***rîng (din mai obișnuitul *crîng*), ***b***oloboc (din *poloboc*), *vivorit* (din *viforit*), ***f***îrfoi (din *vîrf* + *-oi*). Din ung. *gyolcs* avem *giolci* și, mai des, *giolgi* ; după ce *ntreațiri* a devenit, la aromîni, *andreațiri* (cu acomodarea lui *t* la fonia lui *n* precedent, § 55), acesta a devenit *andre**d**ziri* „întrecere" (*DMR*). În *îm**b**ierbîntat* (*DR*, VI, p. 474), asimilația s-a extins și asupra locului de articulație — labio-dentala *f* devenind bilabială fonică — , pe cînd în ***b**ibol*, ***b**agabont*, ***b**idibiu*, ***b**rabie* (*Jb.* IV, p. 258), pentru *bivol*, *vagabont*, *bidiviu*, *vrabie*, un *b* apare în loc de *v*. Invers avem și *vravie* (*Jb.* IV, p. 258) pentru *vrabie*. Asimilarea *m—b* în *b—b* o avem în istrorom. ***b**orebit* < *morebiti* (*SI*, II, § 62).

Și ocluzivele se asimilează unele față de altele :

g—b > b—b : ***b**ubău* (< ung. *guba*), ***b**umb* (< ung. *gomb*) ;
g—b > g—g : *gîr**g**oveană* din *gîrboveană* ;
g—d > g—g : *gor**g**an* din *gordan* ;
p—c > c—c : *cocnesc* (Pamfile, *Agricultura*) în loc de *pocnesc*, *cocîltesc* în loc de *pocîltesc* și poate și în *cocîrni* pentru *pocîrni* (*DA*) ;
p—c > p—p : *pos**p**oniță* pentru *posconiță* (Com. *Hereclean*) ;
p—t > t—t : lat. vulg. **astectare* (> rom. *aștepta*) în loc de *aspectare*.

Prin Maramureș se zice ***c**agodi* în sens de „aștepta", care e rus. *pogoditi*, cu asimilarea **p—g > c—g** ; în acest caz asimilarea privește numai locul de articulație, nu și fonia. O asimilație **t—c > t—t** se pare că avem în adjectivul *certat* „bou cu un corn", care presupune un slav. **čirtakŭ* din *čirtą* „tai".

Pentru asimilările altor consonante, mai puțin obișnuite, mai citățm cazurile :

d—r > d—d : *hu**d**u**d**oi* din *huduroi*, *dîr**d**oc* din *dîrlog* (Viciu, *Colinde* U. XXXIX, 88) ;
h—b > b—b : ***b**ulboacă* din *hulboacă* ;
v—b > v—v : *vor**v**ă* *ALR*, I, 93/359, 595 ;
h—s > h—h : *hur**h**uz* din *hursuz* ;
p—f > p—p : *proas**p**ăt* din grec. πρόσφατος (dacă acest cuvînt nu e cumva un împrumut străvechi, în care φ grecesc să fi avut valoare de *ph*) ;

t—f > f—f : *ferfeli* în loc de *terfeli*;
v—l > l—l : *colilie* presupune o formă **covilie*, din slav. *kovylĭ*;
p—c > p—p : *pipingină* „coș pe față" în loc de *pecingină*;
s—ț > ț—ț : *frîmțețe* pentru *frîmsețe* (*GS*, I, p. 112).

Din Țara Hațegului dă DENSUSIANU, forma *popti*, în care am putea avea asimilarea p—f > p—p (dacă trebuie să plecăm de la *pofti*) *sau* p—h > p—p (dacă avem de plecat de la forma mai veche *pohti*).

Asimilări față de o șuierătoare avem în incultul *cercificat* (*certificat*), *cicior* din dialectul *k'i ĉor*, *geger* și *geget* în loc de *deger* și *deget*, în popularul *șoșea* în loc de *șosea* și în *șoșoni* (numai așa, deși cuvîntul vine din fr. *chaussons*; cf. și fr. *chercher* din **cercher*, din lat. *circare*), apoi în *cearceaf* în loc de *cearșaf* și *ciurcea* (*Șez.* I, 56/23) în loc de *surcea*.

Pentru asimilări față de palatale, ar fi de citat cazul sărbătoarei *chilichi* în loc de *h'ilichi* (= Filipi), *chercheli* în loc de **corcheli* (*DR*, VI, p. 269), *chiurechi* (і юрекюрї) la DOSOFTEI (*Viața sfinților*, p. 68) în loc de „curechi" și arom. *ģinģiț* din *yinģiț* (din lat. *viginti*).

Față de africata *ĉ* s-a asimilat *ț* următor în arom. *ĉernice* „dud", din bulg. *černica*.

Asemenea asimilări față de caracterul palatal al unui sunet din altă silabă sînt și cazuri ca: *îneameazăzi* (*Biblia* din 1688, II/2), sau: *mult e inimioarea rea* într-o poezie populară publicată în *Șez.* III, p. 64. Aceste asimilări ar putea fi și grafice, precum se pare că e în cazul lui *crirosul* la DOSOFTEI (*Viața sfinților*, p. 57) sau *corunca* din *Mineiul* de la 1776 (p. 6), în loc de *clirosul*, *porunca*.

În graiul copiilor se găsesc și alte asimilații, din care unele au trecut și în graiul părinților, dar numai cînd vorbesc cu copiii, de ex. *mumos* pentru *frumos*, *găgălaș* pentru *drăgălaș*, *fufla* pentru *sufla*. Asimilări (și disimilări) frecvente a observat E. PETROVICI și la țiganii rominizați din Iugoslavia (cf. *DR*, IX, p. 224—236).

Fenomenul acomodării și asimilării e studiat —împreună— de M. GRAMMONT, în marele capitol „*L'Assimilation*" din *Traité de phonétique*, după ce se ocupase cu această problemă în 1895, în *La dissimilation consonantique*, iar în 1923 în *Notes de phonétique générale*. El vrea să demonstreze că și asimilația —ca și disimilația— e supusă unor l e g i, și anume legilor forței. Fonemul cel mai tare —ca rezistență, stabilitate sau favoare— e cel care comandă; cel mai slab e cel care ascultă totdeauna. Raportul de forță este însă extrem de variabil în diferite limbi.

Precum avem disimilări prin fonetică sintactică (§ 66), se poate ca asimilarea să se întîmple față de consonanta cuvîntului următor, dacă combinația de cuvinte este destul de deasă. În loc de *vro* (pentru *vreo*) se aude foarte des *vo*, disimilat din *vreo trei, patru...* Dar pe o întindere destul de mare în Muntenia (cf. *LR*, I, § 101) se aude forma *f(r)o*, cu prefacerea cu totul neobișnuită și neexplicată — exasperant de neregulată pentru cei obișnuiți cu schimbările fonetice fără excepții — a lui *v* inițial

în *f*. Noi credem că avem a face cu o asimilare față de un *f* următor prin fonetică sintactică, în niște construcții la origine glumețe. Dacă avem asimilarea puțin obișnuită a lui *v* în *f* în cuvîntul *fîrfoi* e pentru că expresii ca *minciună cu fîrfoi*, adică „minciună mare (sufixul augmentativ *-oi*), cu vîrf", sînt întrebuințate într-un ton glumeț. Tot astfel vor fi spus în șagă flăcăii picanterii despre *fo fată* (sau *femeie*) și vor fi glumit și fetele despre *fun fecior*. Chiar asimilarea neobișnuită a lui *v* față de *f* următor era un mijloc de a sublinia gluma.

DISIMILAREA

63. Disimilarea este tocmai fenomenul opus *asimilării*. Tendința de a articula mai ușor silește uneori pe vorbitor să repete o articulație anterioară sau să anticipeze o articulație următoare, făcînd astfel ca sunete deosebite la origine să devină identice. Dar repetarea aceluiași sunet la intervale scurte nu este dorită de organul nostru fonator, obișnuit să producă cele mai variate mișcări și compensații de mișcări. Deprins cu varietatea aproape infinită a mișcărilor, el se simte la largul lui atunci cînd trece cu abilitate de la o articulație la alta; repetarea aceluiași sunet îi devine nesuferită. Și asupra urechii asemenea repetări fac o impresie cacofonică. Copiii știu prea bine lucrul acesta și fac exerciții de „frămîntări de limbă" (cf. PAMFILE, *Jocuri*, II, p. 373 ș.u.):

Capra neagră calcă-n piatră;
Cum o calcă-n patru crapă;
Crepe capu caprii-n patru
Cum a crăpat piatra-n patru.

Din cauza repetării prea dese a sunetelor *c*, *p* și *r* (acesta în unire cu o ocluzivă), e foarte greu să rostim repede asemenea cuvinte. Alte asemenea „cuvinte grele de a se da cu limba iute" (*Șez.* VI, p. 157) sînt: „***Merge pîrciul puntea-n brînci, pîrciul pute-a pîrciu***"... „***Cupă cu capac, capac cu cupă***"... Spre a evita articularea repetată la intervale scurte, limba modifică unul din cele două sunete, îl d i s i m i l e a z ă față de același sunet din apropiere.

Cazurile de **disimilare vocalică** sînt mai rare. Încă în epoca latină vulgară *vīcīnus* devenise *vecīnus*, precum dovedesc formele romanice: rom. *vecin*, fr. *voisin*, span. *vezin*... Tot astfel *rădăcină* a rezultat din **radecīna* în loc de *radīcīna*. În *sorores*, pluralul lui *soror*, cei doi *o* apar disimilați în mai multe limbi romanice; la noi alături de dacoromân. *surori* (din **sorori*), avem, la istroromîni și la unii aromîni, forma disimilată *surări* (din **sorări*). În loc de *flutur* se găsește la aromîni *flĭtur*.

64. Cu mult mai frecventă e **disimilarea consonantică**, iar dintre consonante cea mai expusă disimilării e consonanta cea mai greu de pronunțat, vibranta *r*. Ea apare înlocuită de obicei prin *l*, prin *n* sau, mai rar, prin *d*. Uneori, ca în cazul lui *tulpină* în loc de *trupină*, a lui *cloncan* (*Jb.* VIII, p. 256) în loc de *croncan* sau al lui *salțină*, la aromînii olimpioți, în loc de *sarcină*, *r* se disimilează în *l* chiar față de un *n* următor. Invers, găsim pe *l* prefăcut în *n* (*m*) prin disimilare față de *r* precedent în *castron* în loc de *castrol* (fr. *casserole*), în *canapăr* în loc de *calapăr* și în *ceampara* (*geampara*) < turc. *čal-para*. Avem și un caz de disimilare a lui *l—r* în *r—d* în arom. *arudic*, pentru *aluric* „alunec", poate după ce acesta ajunsese, prin asimilare, **aruric* (cf. toscan *mirolla* < **merulla* = *medulla* *REW*, Nr. 5463). Se pare chiar că și ocluzivele afonice *c* și *t* se pot disimila, apărînd în loc de ocluziva afonică velară (*c*) cea labială (*p*). Într-adevăr, *potîrniche* presupune o formă latină vulgară **poturnicula* în loc de **coturnicula*, derivat din *coturnix*.

În majoritatea cazurilor disimilarea e regresivă. Ea se poate extinde asupra unui *r* în cele mai variate poziții și adică: la începutul cuvîntului: ***Luxandra***; inițial în grupuri consonantice: *Gligore* (forma cu *gl* se găsește și la slavi), în grupuri consonantice la sfîrșitul silabei: *tulbure*, sau, mai des, între vocale: *tutulor*. În loc de *vătrar* se aude prin Muscel, cu metateză, *vlătar* (tot așa arom. *flevar* din **fevrar* < lat. *Februarius*). În aceste cazuri forma nedisimilată (***Ruxandra***, *Grigore*, *turbure*, *vătrar*, *tuturor*...) coexistă. Mai rare sînt cazurile cînd forma nedisimilată a dispărut cu totul, ca în arom. *flevar* sau în dacorom. *măselar* „august" din **măsurar* (lat. *messorius* + *-ar*). De remarcat este că omonimia nu e o piedică pentru disimilare: în loc de *ramură* se zice pe alocuri ***lamură***, deși *lamura* are de obicei alt sens. Uneori disimilarea se produce chiar în momentul cînd împrumutăm un cuvînt străin: sîrb. *brbore* > *bolbore*. Comună tuturor cazurilor citate pînă acum e poziția protonică a lui *r* disimilat.

Cînd disimilarea e progresivă, *r* schimbat în *l* se găsește de obicei după accent: *cireșél* în loc de *cireșér* (= *cireșar*) „iunie" (ca și cînd am avea a face cu un diminutiv în *-el* de la *cireașă*), *daravélă* pentru *daravéră*, megl. *dîrdărál* (= dîrdărár) „flecar"; proton, prin metateză, în arom. *căpărleáță* din *căprăreáță* (< lat. *caprariciа*).

Pentru disimilarea lui *r* în *n* se pot cita exemple ca *răscrăcănat*, *gutunar* (lat. *guttur* + *-arium*) și *brăcinar* (față de *brăciri*, din lat. **bracile*). *Felinar* presupune o formă **fenerar* (din turc. *fener* + *-ar*). Și un *ŕ* se poate disimila față de un *r* anterior, prefăcîndu-se în *ń*. Acest caz îl întîlnim în dialectul aromîn, unde sufixul *-toriu* se schimbă în *-tońu* cînd

în tulpină se găsește un *r* : *ansăritoańă* (= *săritoare*) „minge", *lucrătoňu* „lucrător", *țiritoňu* „cerător". . .

Înainte de labiale, un *n* născut din *r* disimilat devine *m* : fr. *par plaisir* > *pamplezir*.

Pentru disimilarea lui *r* în *d* față de un *r* următor sau precedent — precum o putem constata în ital. *rado* din lat. *rarus* sau în lat. **prudire* în loc de *prurire* (*REW*, Nr. 6802) — se poate cita cazul lui *grumudeu* (alături de *grumuleu*) din Țara Hațegului, pe care O. DENSUSIANU îl explică din **grumureu*, din lat. *grumulus* (deși nu e exclusă și influența lui *grămadă*, cu un sens apropiat), apoi *paparadă* (prin părțile Sibiului) din *păpară*+*-ară* (*DR*, V, p. 410). Poate și adjectivul *fraged* să se fi născut din **frager* < lat. *fragilis* (influențat și de derivate cu sufixul *-ed* < lat. *-ĭdus*).

Un *r* apare, prin disimilare, în loc de *n*, fie progresiv : *sîngeros* din lat. *sanguinosus*, sau regresiv : *mărunt*. Ca exemplul din urmă mai avem și altele (*cărunt*, *jurincă*, *părinc*. . .), care au disimilat pe *n*—*n* în *r*—*n* după ce, prin propagare, s-a ivit al doilea *n* : *mănunt*, **cănunt*, *junincă*, **păninc*, din lat. *minutus*, *canutus*, *junicem*, *panicum*.

Pentru schimbarea unui *n* în *l* față de un *n* următor se pot cita exemplele : *alivanta* (din fr. *en avant*), *alinar* (= *aninar*), *amelința* (= *amenințа*) și istror. *gloįnę* „gunoi" < slav. *gnojina*.

Mai dese sînt cazurile de disimilare a unui *l* față de alt *l*, în locul căruia apare *r*, ca în lat. vulg. *ur(u)lare* în loc de *ululare* (rom. *urla*). Astfel în Săcele, lîngă Brașov, pluralul de la *ou* e *ouălele* sau *ouărele*. Din lat. *galgulus* se pare că s-a născut mai întîi o formă **gargulus*, din care se explică *grangur* al nostru. Un *n* în loc de *l* apare în *celalant* pentru *celalalt*, la aromîni și *an cîtelea*, *an treilea* în loc de *al cîtelea*, *al treilea*. Cf. și lat. **cuntellus* pentru *cultellus* (*REW*, Nr. 2381) și it. *pollonare* alături de *pollolare* < lat. *pullulare*.

Disimilarea lui *m*—*m* în *m*—*n* o avem în *tymiamum* (din grec.) devenit **tymianum* — precum se vede din paleosl. *tĭmijanŭ* și din rom. *tămîie* (din *tămîňe*) —, în *mornăi* pentru *mormăi* și în arom. *mană* (P. PAPAHAGI, *Basme*, 484/28, 485/10) în loc de *mamă*. Și forma *năframă* se explică din *năhramă*, iar aceasta din *mahramă* „maramă" < turc. *mahrama*. Înainte de alt *m*, *m* se poate preface prin disimilare în labiala *b* : *balamuc*, din *Malamuc*.

Uneori disimilarea, motivată în anumite forme de declinare sau conjugare, se generalizează și într-altele, sau dă naștere la forme analoge. Astfel *n* din *suspina* sau din *luneca* (lat. *suspirare*, *lubricare*) se explică numai printr-o disimilare la infinitivul întreg : *suspinare*, *lunecare* ; pluralul *șelele* a devenit *șenele*, din care s-a desprins forma nearticulată *șene*

în loc de *șele*; *harare*, pluralul de la *harar*, s-a disimilat în *harale*; acesta a fost considerat ca un plural, iar din *harale* s-a format noul singular *hara*.

Citeodată trebuie să ținem seama de formele mai vechi pentru ca să putem explica disimilarea. Astfel, dacă moldovenii zic *rîlă* în loc de *rînă*, avem, după GIUGLEA, a face cu o disimilare în regiuni odinioară rotacizante, care rosteau *rîră* (dar disimilarea s-a putut produce, ca în exemplele citate la începutul acestui paragraf, și între sonantele *r* și *n* > *r*—*l*).

Foarte rare sînt cazurile de disimilare a altor consonante. Se pare că *cleoapă* în loc de *pleoapă* (cf. *DR*, IX, p. 408) și istror. *kl'ept* în loc de *pl'ept* s-au născut prin disimilarea lui *p*—*p* în *k*—*p*. Dacă *p(r)este* s-a născut din *prespre*, am avea un caz de disimilare a lui *p*—*p* în *p*—*t*, precum îl găsim, invers, în numele local *Potfalău* din *Popfalău*. Disimilarea lui *f*—*f* în *f*—*t* o găsim în arom. *foartică* „foarfecă" (în alte limbi romanice găsim forme disimilate care încep cu *forb-*, *forv-* *form-*).

Alte exemple pentru disimilarea lui *r*—*r* în *l*—*r*: *almar* alături de *armar* (și ung. *almáriom*, germ. *Almer*, ceh. *almara*, pol. *almarya*, față de ital. *armadio*), *alior* alături de *arior* lat. *aureolus*, după I. A. CANDREA), arom. *alăstorn* „răstorn" și *alăndură* (la dacoromîni și *rîndulică* *Jb.* VIII, p. 256) din **răndură* „rîndunică" (din lat. *hirundula*), arom. *călpitură* „crăpătură", *călare* „cărare" (în Banat *Jb.* III, p. 318), *căplar* „căprar", *calacatîr* din *caracatîr*, *calagroș* (și *caragroș*) din turc. *karag(u)ruș*, *clenguros* (*crenguros*), *clieri* „creieri" *ALR*, I, 8/339, *glonțuros* (= *gronțuros*), arom. *picular* (< lat. *pecorarius*), istrorom. *lumer* din *rumer* „număr", *Țaligrad* alături de *Țarigrad*, *uldoare* *ALR*, I, 39/164. . . în loc de *urdoare*, *vîșor* (DENSUSIANU. *Țara Hațegului*, p. 41) în loc de *vîrfcior*. . . Cf. și lat. *meletrix* pentru *meretrix* (*REW*, Nr. 5523), și *plurire* în loc de *prurire* (*REW*, Nr. 6802).

Pentru disimilarea lui *n* se mai pot cita: *amerinț*, *coropișniță*, *nimerea*, *numere* și *număra* (<lat. *nomina* și *nominare*), *pîngăresc* (arom. *păngănesc*), *prelutindere* . . . Disimilarea lui *n* față de un *ń* o avem în *burduroňu* < ung. *bödöny*, *muşuroňu* (cf. *mișuna*) și *urloi* din *hornoňu* (derivat din *horn*).

Dacă față de arom. *Arusal'ii*, dezvoltat regulat din lat. *rosalia*, noi avem *Rusalii*, forma aceasta se poate explica ca rezultînd din **Rusarii*, din lat. (atestat) *rosaria* (*DR*, VI, p. 393). Moldovenescul *brățea* e un singular nou din *brățale*, în loc de *brățare*, pluralul lui *brățară* (*DE*, Nr. 180).

65. Disimilarea nu trebuie să fie integrală, ca în cazurile citate mai sus, în care avem a face cu două sunete identice, dintre care unul a fost înlocuit de tot prin alt sunet, ci ea poate privi numai unul din elementele componente ale unei articulații.

Cele mai cunoscute cazuri de astfel de **disimilări parțiale** sînt, ca și în alte limbi, cele de disimilare a lui *m* (nazală labială) în *n* (nazală dentală) față de o altă labială — deși orală — din același cuvînt: din lat. *malva* avem *nalbă*, din *formica* avem *furnică*, din **posmă* avem *posnă*, în

loc de *vătămare* avem la aromîni *vătănari*. Cazul invers, cînd dintre două labiale orale se schimbă, prin disimilare, înainte de accent, una în labială nazală, îl avem la *vrăjmaș*, derivat din *vrajbă*. Nazala labială *m* se disimilează în labio-dentala orală *v* față de nazala următoare în *alivăni* pentru *alimăni*. La aromîni, în loc de *v—m* apare *δ—m* în *δimtu* „vînt". Dacă prin Bucovina (de ex. în Vicovul de sus) se aude *clumb* în loc de *plumb*, avem a face cu o disimilare la distanță a lui *p* față de labiala *b*. Și *n* în vecinătatea unui *m* se poate schimba în *r* sau *l*: în loc de *acnuma* „acum" întîlnim și forma *acruma*; în loc de *nume* și *număra* se zice în unele regiuni *lume* *ALR*, I, 24/690, 900 etc. (deși *lume* are de obicei alt înțeles) și *lumăra*; în loc de *scormoni* se aude și *scormoli*. Găsim și disimilarea lui *n—r* în *l—r*: *lăzărit* „năzărit" *ALR*, I, 364/820.

Pentru asemenea disimilări pe teritoriu romanic, cf. **nappa* pentru *mappa* (*REW*, Nr. 5324), **nespilus* pentru *mespilus* (*REW*, Nr. 5540), în Grado *nalbore* pentru *marmore* „marmură" (*REW*, Nr. 5368). Din limbile slave a dat exemple P. Skok în *Romania*, L (1924), p. 214 și în *Slavia*, I, p. 489.

Ajunge ca două sunete învecinate să aibă numai o notă comună pentru ca ele să se disimileze. Astfel, dintre două palatale una își pierde caracterul muiat: lat. *vĕclus* (= *vetulus*) trebuia să dea *vekl'u* (sau *viekl'u*), dar caracterul muiat al lui *ó* s-a pierdut și a rămas *vechi* (ca și cînd *e* ar fi fost închis); tot astfel *radĭc(u)la* ar fi dat *rid'icl'e*; forma de azi *ridiche* dovedește că primul *d'* s-a despalatalizat de timpuriu subt influența lui *cl'* următor.

La aromîni găsim *oclil'i* (*Lumina*, II, p. 108—110) în loc de *ocl'il'i* și *yingă* în loc de *yingl'ă* (metatezat din *cl'ingă* „chingă"). S-ar putea ca una din cauzele care a făcut ca „verbele iotacizate" să aibă, la persoana întîi, *d*, *t* și *n* în loc de *z*, *ț* și *ń* (*văd*, *ascut*, *țin*... în loc de *văz*, *ascuț*, *țiń*...) să fie și pierderea caracterului muiat prin disimilare în exemple ca *sĕdeo* > *șed'u* > *șed*, *tĕneo* > *t'eńo* > *țin*...

Cînd se urmează două șuierătoare, una își poate pierde elementul palatal. Astfel *șieși* devine *sieși*, *vești* (din **veștezi*) devine *vesteji*, în loc de *încrucișa* eu rostesc în vorbirea neîngrijită *încruțișa*. Cînd două africate se găsesc în același cuvînt, găsim disimilări din cele mai variate: *tŝ—ŝ* dă **ts—ŝ** în *încruțișare* în loc de *încrucișare*; *ts—ts* dă **t—ts** în *albatariță* în loc de **albațariță* (derivat din *alb(e)ață*), **c—ts** în *donicuță* (= *doniță* + *-uță*) sau **ț—tŝ** în *învățăcel* (în loc de **învățățel*, derivat, ca *însurățel*, din *învățat* cu sufixul *-el*); *dz—dz* dă **dz—d** sau **d—dz** în arom. *dzeadit*, în loc de *dzeadzit* „deget" și în arom. *lăndidzescu* în loc de *lăndzidzescu* (din *lăndzid* „bolnav"); *ts—tŝ* dă **ts—t** în *puțintel* în loc de **puțincel* (*puțin* + sufixul diminutiv *-cel*, cf. *DR*, I, p. 326).

66. Repetarea supărătoare a aceluiaşi sunet poate fi evitată şi prin **disimilare completă** sau **totală**, adică prin nerostirea unuia din cele două sunete.

Dintre disimilările complete v o c a l i c e (sau semivocalice), destul de rare, citǎm cazul diftongului *au* devenit *a* înaintea unui *u* accentuat din silaba următoare încă în latina vulgară : *augustus, auguro* au pierdut pe *u*, precum se vede din limbile romanice şi din rom. *agust, agur*. În unele regiuni diftongul *oi* a pierdut pe *i* înainte de un *i* următor : slav. *dojnica, vojnikŭ*. . . a dat pretutindeni *doniţă* şi pe alocuri *vonic*. Forma **kinque*, disimilată în latina vulgară din *quinque*, e, probabil, şi la baza romînescului *cinci* (care ar putea veni însă şi din lat. *quinque*). Din *jejuno* (*jajuno*), s-a născut prin disimilare completă, **ejuno*, din care al nostru *ajun*.

Dintre c o n s o n a n t e, cea care a dispărut mai uşor e *r*; ceva mai rar *l, n* şi *m*; rar de tot altele. Disimilarea completă poate fi p r o g r e s i v ă (*fereastră* > *fereastă*) sau r e g r e s i v ă (*urdoare* > *udoare*). În cele mai multe cazuri dispare consonanta dintr-un grup consonantic (ca în exemplele date); mai rar între două vocale (dînd naştere unui diftong) : *cărăuşă* (în Transilvania) < *cărăruşă, arăescu* (la aromîni) < *răresc, făină* < *făninǎ*, poate şi *rouă* < lat. *rorem*. La megleniţi găsim şi forma *zęięt* „deget" *ALR*, I, 50/013 în loc de *zęizet*. Uneori disimilarea s-a produs într-un stadiu mai vechi de dezvoltare, despre care nu avem alte dovezi decît disimilarea însăşi. Astfel trecerea lui *ct, cs* în *pt* şi *ps* se pare că s-a făcut prin stadiul intermediar *ft* şi *fs*; în acest stadiu s-a produs disimilarea primului *f* din **frafsin* (din lat. *fraxinus*) şi din **faft* (din lat. *factum*), care au devenit *frasin* şi megl. *fat*. Avem şi cazuri de disimilare prin f o n e t i c ă s i n t a c t i c ă. Precum *pretrece* (lat. *pertraicere*) s-a disimilat în *petrece*, tot astfel *pre trepte* sau *vreţi trece* a dat *pe trepte, veţi trece*, regional şi *pin* (*trestii*) în loc de *prin* (*trestii*), *pintre* (*pietre*) în loc *de printre* (*pietre*), *cătă* (*cruce*) în loc de *cătră* (*cruce*), *vo* (*trei*) în loc de *vr(e)o* (*trei*); la Cluj am auzit şi *pę* (*tare*) în loc de *prea* (*tare*). La N. Costin cetim încă : *Pe turci îi purta tot legaţi pre uliţă* (*Let.* II, 112/3). Dacă în *alt*, din lat. *alterum*, *r* a dispărut, aceasta s-a întîmplat prin disimilarea completă mai întîi în gen. - dat. plural *altror* > > *altor*. Tot astfel, dacă în unele regiuni se zice *cîşmă* în loc de *crîşmă*, cauza e derivatul *cîşmar*, disimilat din *crîşmar*. Formele disimilate (*pe, veţi. . ., alt*) s-au generalizat mai tîrziu şi în cazurile cînd nu mai urma un cuvînt cu *r*.

La Weigand (*Aromunen*, II, p. 14), găsim forma arom. *basanlu* „balsamul", cu disimilarea completă a lui *l* înainte de *l* din articolul *-lu*.

Pentru alte consonante decît *r*, *l* şi *n* nu avem exemple sigure. Găsim totuşi *şitoare*, ca variantă a lui *şiştoare*, iar în *ALR*, I, 165/315 *supin* în loc de *suspin*.

Alte exemple de disimilări complete : **r** : *aburc* < **arburc* (< lat. **arborico*), *cotorosi* < < *cortorosi*, *ciur* < lat. *cribrum* (disimilarea apare şi în alte limbi romanice), *faşanguri* < *farşanguri*, *firetic* < **friretic* < lat. *phreneticus* (*DR*, IV, p. 1377, VII, p. 186), *pintru* < *printru*, *ţufur* < *ţurţur*. . . ; *apistrui* < *apristrui*, arom. *aratu* „plug" < lat. *aratrum* (şi ital. *arato*, sard *arado*), *fereastă* < *fereastră*., *preste* < *prestre*.

l : *alcam* < ung. *alkalom*, *plehupă* „pleoapă" < **plehlupă* * < **prehlupă* (*GS*, I, p. 145), *plimb* < **plimblu* (< *preumblu*). . . ; *şodolan* < *şoldolan*, *tăpălagă* < *tălpălagă* ;

n : *gîngav* sau *gîgnav* (Coresi, *Evangheliar*, 525/25) < **gîngnav* (slav. *gągnavŭ*), *pătlagine* < lat. *plantaginem*. . . ; *viezuină* < *viezunină* (din *viezure* + *-ină*) şi, poate, şi *păcuină* < **păcunină* (lat. *pecorina*, dacă nu avem a face cu continuarea latinescului *pecuina*).

Exemple mai puţin sigure, sau care pot fi explicate şi altfel decît prin disimilare : *frate* < **fratre* (dacă avem să plecăm de la acuzativul *fratrem*, iar nu de la nominativul *frater*) şi *rătutit* „beat", care pare a sta în legătură cu *turtit*. Probabil că **clinga*, din care vine al nostru *chingă*, nu s-a născut prin metateză din *cing(u)la*, ci prin disimilare din **clingla* (cu *l* propagat, cf. *cavicla* = *clavic(u)la* *REW*, Nr. 1979). Dacă la megleniţi şi la istroromîni *l'* dispare în forma articulată din pluralele masculine, s-ar putea să nu avem a face cu acelaşi fenomen de „iotacizare" a lui *l'* ca în dialectul dacoromîn, ci cu o disimilare completă generalizată din cazuri ca *fil'il'*, *cal'il'*. . . (*DR*, III, p. 390).

În grupurile consonantice *tst* şi *şts*, primul *t* sau al doilea *ş* a fost disimilat complet (întocmai ca la slavi) : *negustor* < *negu(ă)tor*, *tustrei* < < *toţi trei*. . . , *peşte* < *peştşe*, *broaşte* < *broaşce*. . .

Dispariţia unui sunet prin disimilare completă se întîmplă uneori şi faţă de un sunet care nu e identic cu cel dispărut, ci are cu el numai o notă comună. Acesta e cazul cu *n* şi *m*, de ex. în arom. *frimitu*, *mărmitu*, *simiţ*, alături de *frimintu* „frămînt", *mirmintu* „mormînt", *siminţ* „semînţe".

Tot aşa se explică, probabil, dispariţia lui *n* în *Muscel* din **munscel* (< **montiscellus*, cf. *DR*, III, p. 819). Dacă *buştean* vine din nemţescul *Baumstamm* (*DR*, III, p. 658), faza intermediară a fost **bumştean*. . .

Ca şi asimilării, M. Grammont a dat în al său *Traité* o deosebită atenţie diferenţierii, şi mai ales disimilării (p. 269—336). Pentru el asimilarea, diferenţierea şi interversiunea se fac în contact nemijlocit de sunete ; dilaţiunea, disimilaţia şi metateza privesc sunetele la distanţă (cf. p. 251).

67. Dar disimilaţia se poate ivi şi în mod preventiv, spre a evita, cînd e vorba de un derivat sau de o lege fonologică, forma în care acelaşi sunet ar trebui să se repete. În asemenea cazuri vorbim despre o **disimilare prohibitivă** (Brugmann) sau **preventivă** (Grammont).

În latineşte e cunoscut cazul sufixelor *-alis* şi *-aris* care au aceeaşi funcţiune şi dau derivatelor lor acelaşi sens ; deosebirea dintre ele stă

numai în aceea că *-aris* în loc de *-alis* se leagă de tulpine care conțin un *l* (*militaris, familiaris...*, față de *dotalis, natalis...*), spre a împiedeca ivirea a doi *l* în corpul aceluiași cuvînt. Ceva analog vedem la noi. Dacă tulpina conține un *n*, numirile topice și cele de locuitori nu se derivă cu sufixul *-(e)an*, ca de obicei (*abrudean, bucureștean, vidican...*), ci și cu sufixul *-ar*, cu mult mai rar în această funcțiune : *bușteнari, comănar, cătunar, poienar...* (chiar și *beclerean* „locuitor din Beclean", *pește-nar* „din Peștera", *vlădărean* „din Vlădeni", *mărginărean* „din Marginea"..., unde disimilația nu e prohibitivă, ci efectivă). Deși *l* simplu între vocale a devenit *r* în elementele latine (*mola* > *moară*...), avem *sălămîndră* (*sălămîzdră*) din lat. *salamandra*, zicem *colastră* (cf. lat. *colostrum*) alături de *corast(r)ă* și regional găsim forma *doloare* în loc de *duroare*, din lat. *dolorem* ; aromînii au alături de *căroare*, din lat. *calorem*, mai des *căloare*. Păstrarea lui *l* se datorește lui *r* din silaba următoare. Tot astfel, atît în dialectul istroromîn, cît și la moți și în textele noastre vechi rotacizante, un *r* în același cuvînt poate opri rotacizarea lui *n* intervocalic : *cărbune* (alături de *cărbure*), *sarcină* (alături de *sarciră*), *Crăciun*... (cf. în urmă *DR*, VIII, p. 314—315). Și păstrarea lui *d* în vechiul *dediu* (= =dădui) se explică prin disimilare prohibitivă, spre a se evita forma *d'ed'i* (din lat. *dĕdī*).

Mai nainte am văzut că două africate nu se suportă totdeauna în corpul aceluiași cuvînt. Spre a evita asemenea repetări de articulație, cînd sufixul *-iță* se leagă de tulpine terminate în *c*, nu-l preface pe acesta în *ĉ* (ca atunci cînd urmează alte sufixe începătoare cu *i* sau *e*, de ex. *adînĉ-ime, purĉ-el*...), ci *c* de la sfîrșitul tulpinei se rostește *k'* (palatal) : *furchiță, broschiță, măciuchiță, ploschiță*...

Prin disimilare prohibitivă explica MEYER - LÜBKE (cf. *DR*, VIII, p. 317) și menținerea lui *e* protonic (care ar fi trebuit să se prefacă în *i*) în exemple ca *peți, cuceri*..., cf. *ceti, veni*...

Un caz interesant este menținerea lui *v* intervocalic în verbul *avea* din lat. *habere*, contrar legii fonologice despre dispariția lui *b* și *v* între vocale. BARTOLI crede că vecinătatea celor doi *v* în *aveva* (= *habebam*) a făcut ca unul din ei să dispară, prin disimilare completă, ca în italiană (*avea*) și franceză (*avais* etc.), sau, ca la romîni (*aveam*) și la veglioți (*avaja*), să se conserve în radical, spre a se evita dispariția lui *v* în ambele silabe. Același fenomen nu s-a produs însă la *bibebat* — unde aveam chiar trei *b* —, în care cei doi *b* intervocalici au dispărut : *bea*.

Pentru disimilare, ca și pentru asimilare și metateză, se poate consulta cu folos E. SCHOPF, *Die konsonantischen Fernwirkungen : Fern - Dissimilation, Fern-Assimilation und Metathesis* Göttingen, 1919. O lucrare specială despre disimilare a publicat M. GRAMMONT, *La dissimilation consonantique dans les langues indoeuropéennes et dans les langues romanes*, Dijon, 1895, în care a încercat — după părerea noastră fără un rezultat sigur — să stabilească principiul că dacă într-un cuvînt se repetă aceeași mișcare articulatorie, se suprimă în general mișcarea produsă cu o intensitate mai mică, care atrage mai puțin atenția.

DIFERENȚIEREA

68. Disimilarea prohibitivă nu mai este un act mecanic, ci și psihic: cînd s-ar putea produce o rostire supărătoare, o evit cu anticipație. Tot astfel **diferențierea** pune stavilă acomodării sau asimilării atunci cînd acestea ar putea produce alterarea unui sunet dincolo de limita impusă de claritatea expresiei. Existînd primejdia ca prin acomodare sau asimilare să fie alterat caracterul unui sunet, voi căuta, printr-un fel de exagerare, să subliniez d i f e r e n ț a între două sunete învecinate. Diferențierea este deci un fel de reacțiune împotriva tendinței organului nostru fonator de a duce economia mișcărilor dincolo de limita la care se poate distinge sau ghici un sunet. Ea poate izvorî însă și numai din tendința de a face ca două sunete învecinate să aibă cît mai multe elemente componente deosebitoare.

Precum disimilarea este fenomenul opus asimilării, tot astfel diferențierea este în opoziție cu acomodarea.

O întîlnim mai ales la două **vocale** învecinate, unde primejdia contracției, după asimilare, e foarte mare. Lat. *nubĭlus* a dat în romînește *nuăr*, apoi, prin acomodarea lui *ă* la vocala labio-velară precedentă, *nuor*, din care a rezultat, prin asimilarea lui *u* la *o* următor, *noor*. Forma aceasta, cu cei doi *o* învecinați, a ajuns la o contracție a lor într-unul singur : *nor*. Dar în mintea noastră cuvintele nu sînt fixate numai prin sunetele care le compun, ci adesea și prin numărul de silabe și prin ritmul lor. Spre a evita ca prin contracția celor doi *o* din *noor* caracterul bisilab și ritmul trohaic al cuvîntului să se piardă, s-a produs diferențierea unuia din cei doi *o* : *nour*. Tot astfel se prefăcuse *tuus* și *suus* în latina vulgară în **tous* și **sous* (de unde se explică *tău* și *său* romînesc), spre a se evita contracția lor în **tus* și **sus*. Dacă în loc de *vîjiitură* sau *fîșiitură* întîlnim formele *vîjietură* și *fîșietură*, cauza e tot diferențierea vocalică.

Cînd un *e* accentuat era urmat de alt *e* în silaba următoare, s-a născut, prin propagare, *ee*. Acest *ee* era amenințat să se contragă într-un singur *e*. Spre a evita această contracțiune, al doilea *e* a fost rostit cu o apertură exagerată, ceea ce a dus la *a*. Astfel **peește* a devenit *peaște* (precum se rostea mai demult și se mai rostește în unele părți și astăzi).

Într-o regiune destul de extinsă din nord-vest, în loc de *u̯om* „om", *u̯ok'* „ochi"... găsim *u̯ăm*, *u̯ăk'*. Cele două labio-velare *u̯* și *o* se deosebesc prea puțin una de alta, de aceea una din ele (*o*) a fost înlocuită printr-o vocală centrală *(ă)*. Același lucru s-a întîmplat cu *oo*, din ung. *ó* (= *o* lung) sau din țigănescul *o̅* : ung. *biró* (rostit chiar de unguri în unele părți

birou̯) a dat *birău*, iar ţigănescul *kalō* a dat *călău*. Tot astfel se poate explica redarea lui *á* (*a* lung) unguresc prin *ea*, în exemple ca *világ* > >*vileag*, ca o diferenţiere a lui *aa* în *ea*.

Dacă — precum se vede din hărţile pentru cuvintele *leagăn*, *mireasă* şi *mă doare* — pe o mare întindere a teritoriului dacoromîn diftongii *ea* şi *oa* au devenit *i̯a* şi *u̯a*, aceasta se explică prin faptul că vocalele extreme *i* şi *u* se deosebesc mai mult de *a* decît *e* şi *o*, care, în scara vocalică, sînt vecinele lui *a*. Tot astfel **cîene*, **pîene*... (cu *e* propagat din silaba următoare) au devenit, prin micşorarea aperturii vocalei palatale, *cîi̯ne*, *pîi̯ne*... Între *î* şi *i̯* diferenţa e mai mare decît între *î* şi *e*.

hărţile 22–24

O consonantă se poate acomoda atît de mult unei vocale învecinate, încît să se rostească cu o apertură din ce în ce mai mare, pînă se vocalizează de tot. Astfel un *l* velar devine în multe limbi (de ex. în franţuzeşte şi în dialectul istroromîn) *u* (§ 57). Cazul contrariu — **de prefacere a unei (semi)vocale în consonantă** — se întîmplă uneori în limba romînă : în diftongul *au*, *u* se diferenţiază faţă de *a* precedent prin reducerea aperturii, devenind *l* : *caut* devine *calt* (*Jb.* IV, p. 287). Tot astfel *u* lung devine mai întîi *uu*, apoi, prin diferenţiere, *îu̯* şi *îl*. Astfel cuvîntul *bîlci* vine din ung. *búcsú* (pronunţat regional chiar în ungureşte şi *bolcsú*). Ung. *bőség* a fost redat prin *beu̯şug*, din care s-au născut formele diferenţiate prin consonantizare : *belşug*, *bivşug* sau *birşug*.

Alte cazuri de **prefacere a unei semivocale în consonantă** prin diferenţiere sînt următoarele : În dialectul istroromîn *u̯* a devenit *v* (rostit mai ales bilabial : *w*) cînd era elementul slab al unui diftong : *av* „au", *mev* „meu", *dåvu* „dau", *ove* „ouă", *vo*< *uă*< lat. *illam*, *vută*< *u̯uta*< < *ulta* „uita" (*SI*, II, § 54). Tot astfel diftongii *au̯* şi *eu̯* se pronunţă la aromîni, însă numai înainte de consonante, *av* sau *af* şi *ev* sau *ef* : *alavdu* „laud", *caftu* „caut", *preftu* „preut". În unele regiuni apusene se găseşte şi la dacoromîni *au̯* devenit *ab* sau *ap* : *labd* „laud" (*Arh. Folk.* III, p. 150), *capt* „caut" (*Jb.* III, p. 222–223).

E greu de stabilit dacă prefacerea lui *gm* în *um*, a lui *mn* în *un* şi a lui *br* şi *bl* în *ur* şi *ul*, care pot fi considerate ca acomodări faţă de vocala precedentă, nu sînt rezultatele unei diferenţieri — sau şi ale unei diferenţieri — a lui *g*, *m* şi *b* faţă de sonanta următoare.

69. Un caz ilustrativ pentru **diferenţierea consonantică** ca mijloc de evitare a asimilării îl avem în cunoscutul fenomen al prefacerii lui *d* în *r* înainte de labiale. Prin compunerea lui *flare* cu prefixul *ad-* s-a născut *adflare*, asimilat în *afflare* (rom. *aflare*). Alături de această formă a latinităţii clasice întîlnim însă în unele limbi romanice forme care se reduc la

o formă **arflare* (*REW*, Nr. 261). Deoarece ocluziva dentală putea fi ușor asimilată, în limba latină, cu labiala următoare, ea a fost înlocuită prin vibranta dentală *r*, mai rezistentă. Gramaticii latini (Keil, *Grammatici latini*, I, p. 452, 29 și Schuchardt, *Vokalismus*, I, p. 141) citează formele *arvenire* în loc de *advenire*, *arfuerunt* în loc de *adfuerunt*, iar în *REW* se găsesc la n-rele 183, 214 și 218 forme romanice care se reduc la **armorire* pentru *admorire*, **arvelare* pentru *advelare* și *arventare* pentru *adventare*. În românește avem, afară de *armăsar* < lat. pop. *armessarius* (pentru *admissarius*), și forma recentă dialectală *arvocat* pentru *advocat*. Dacă în toate celelalte exemple prefacerea lui *d* în *r* s-ar putea explica la rigoare prin asimilare față de *r* următor, în cuvîntul din urmă această explicare nu poate fi dată.

Diferențiere consonantică avem și la reflexul grupului latin *gn* în românește. Prin acomodarea ocluzivei velare (*g*) la nazala următoare (*n*), din *lat. lĭgnum* s-a născut mai întîi forma *leŋn*. Cele două nazale învecinate *ŋ* și *n* erau însă prea asemănătoare, și deci prea expuse să se contragă într-una singură. Atunci a intervenit principiul diferențierii, nazala velară (*ŋ*) fiind înlocuită prin nazala labială (*m*), cu mult mai deosebită : *lemn*. (În dialecte meridionale din Italia diferențierea a progresat și mai mult, și în locul nazalei labiale *m* apare labiodentala orală *v* : *livene* „lemn"). Tot astfel se explică dialectalul *tomna* din *toŋna*, iar acesta din *togma* (*tocma*), numai că în acest cuvînt, simultan cu diferențierea lui *ŋ* față de *n* următor s-a diferențiat și *n* față de *ŋ* precedent, schimbîndu-se în *m*.

Și grupul *mn* se cere uneori diferențiat. În loc de *pumn*, aromînii zic *pulmu* (poate prin influența lui *palmă*) ; din lat. *scamnum* avem în unele dialecte *scand*. Cuvîntul *semn* s-a prefăcut în *semd*, rostit apoi *semt*, în dialectul meglenit.

Alte diferențieri consonantice sînt : **ml** > **bl** în numirea locală *În Blăci* (Mățău, jud. Muscel) în loc de *În Mlăci* (dacă nu avem a face cu o asimilare, prin fonetică sintactică, a lui *nb* în *nm*) și **sn** > **sm** : slav. *jasna* > > *iasmă* (*DA*), slav. *basnĭ* > *basn*(*ă*) și *basm*, croat. *kasno* > istror. *casmo*. (Cazul contrar, de acomodare a lui *sm* în *sn*, îl avem în *posnă*, cf. *posměti*).

Un caz puțin banal de diferențiere îl prezintă cuvîntul *sălămîzdră*, din lat. *salamandra*. Precum dovedește prefacerea lui *a* accentuat în *î*, forma mai veche, care se aude prin Moldova (Nicorești) și e atestată în *Lexiconul Budan*, era *sălămîndră*. În grupul *nd*, cele două dentale ocluzive *n* și *d* se rostesc cu o singură ocluziune, deosebirea între ele existînd numai în ridicarea vălului palatin în momentul cînd începe rostirea lui *d*. Economia de mișcări poate face însă ca această ridicare a vălului să fie omisă

și astfel grupul *nd* să devină, prin asimilare, *nn*, ca în *cîn* < *cînd* . . . Spre a evita această asimilare, **nd** apare diferențiat în **zd**. O diferențiere a lui **nd** în **jd** apare în arom. *șamijdol'i* alături de *șamindol'i* „amîndoi", iar **dn** poate deveni **ln** sau **rn** : *aduna* > **adna* > arom. *alna*; *logodnă* se rostește la Brașov *logornă*.

Uneori diferențierea apare ca o măsură preventivă, tocmai în grupele consonantice care se acomodează mai ușor. Astfel, spre deosebire de *n*, care înainte de labială devine *m*, și de *m*, care înainte de dentale sau africate dentale devine *n*, avem la istroromîni, sub influența dialectului venețian, **np**, **nb** și **nf**, **nv** în loc de **mp**, **mb** și **mf**, **mv** : *cunpară*, *bunbâc*, *io-n fost* „eu am fost", *l-an vezut* „l-am văzut" (cf. BARTOLI, în *SI*, II, § 62 a), iar la noi *simt* < lat. *sentio* (în texte vechi și dialectal și pentru „sînt" *Jb* . III, p. 40); aromînii au și *frîmte* „frunte", *vimtu* „vînt" (*Jb.* XIII, p. 67), *atumțea* „atunci" (WEIGAND, *Aromunen*, II, p. 360), *numtă* „nuntă", chiar și **nimsoare* „ninsoare", din care s-a dezvoltat forma *nimusorismă* (cu *u* înmugurit, cf. CAPIDAN, *Aromînii*, § 228). Fenomenul e cunoscut și din limba latină. În loc de **ng̑** (: *ndž*) avem **mg** în *hamger* alături de *hanger*.

Precum a observat foarte just MILLARDET (în *RLR*, LXI (1921—1922), p. 329—330) dacă din *scamnum* avem *scaun* (ca în vechea gasconă : *escaun*), dar din *somnum* avem *somn* , cauza este că o formă *soun* ar fi fost prea primejduită de asimilarea celor două vocale labio-velare *o* și *u* (cf. *nuor* > *noor* > *nor*).

70. **Diferențierea consonantelor lungi** sau **geminate** joacă un rol destul de important în unele limbi. Astfel, în loc de lat. *reddere*, sau *gibbus*, avem în limbile romanice și forme care presupun în latina vulgară **rendere* (it. *rendere*, fr. *rendre*, span. *rendir*. . . *REW*, Nr. 7141) și **gimbus* (arom. *giumbă DR*, VIII, p. 114—116, neap. *ğimme*, calabr. *yimbru*, genovez *dzembu*, cf. și lat. *gimbosus REW*, Nr. 3755).

Ocluzivele dentale și labiale *d* și *b* au fost înlocuite prin ocluzivele nazale corespunzătoare *n* și *m*. Forma *sambatum*, continuată în rom. *sîmbătă*, fr. *samedi*, engad. *samda* și germ. *Samstag*, s-a născut, prin diferențiere, din *sabbatum*, păstrat subt această formă în celelalte limbi romanice (it. *sabato*, sard log. *sapadu*, span. port. *sabado*... *REW*, Nr. 7479). În sens invers s-a produs diferențierea la **cambarus* (it. *gambero*, sard log. *cambaru*, fr. meridional *gambre*, span. *gambaro REW*, Nr. 1551), din lat. *cammarus* (din grec.).

Alte exemple din limba romînă, afară de arom. *giumbă* și de *sîmbătă*, sînt mai puțin sigure. H. BARIĆ (*Arhiv za arbanasky stariny*, I (1923), fasc. 1—2) a propus pentru cuvintele romînești *mînz* și *pînză* etimologiile

**mand-eus* în loc de *mannus* „cal mic" și **pandea* în loc de *pannea* (forma feminină a lui *panneus* „zdrențuit"), iar I. A. CANDREA (*DE*, Nr. 1317), atrăgînd atenția asupra formei *pindae* în loc de *pinnae*, atestată în *CGL*, VII, 90, explică, ca și P. PAPAHAGI, pe arom. *pendură* alături de *penură* „cui, pană (de despicat)", ca și pe alb. *pendull* „pană" din lat. **pindula* alături de *pinnula*.

Forma cu *nd* se găsește și în dialecte italiene (veronez, vicentin *pendola* „bietta, conio", care n-au nimic a face cu *pendulus* „spînzurător", cf. *REW*, Nr. 6388).

O diferențiere a lui *nn* în *ln* presupune P. SKOK (*Slavia*, I, p. 494), în sufixul românesc *-elnic*. El crede că *pomelnic* și *vremelnic* derivă din slav. *pomeninikŭ*, *vremeninikŭ* — după ce *i* a încetat să se mai pronunțe între cei doi *n*.

Tot ca o diferențiere — și nu ca o orientare după compusele cu prefixul *in-* (cum s-a crezut pînă acum, cf. G. ASCOLI, în *Arch. glott. ital.* III, p. 442—452; A. MUSSAFIA, *Beitrag*, p. 26; *ZRPh*, XXII, p. 473) — ar putea fi considerată apariția unui *ns* în loc de *ss*. Astfel în loc de *isse* (născut prin asimilație din *ipse*) întîlnim în unele limbi romanice forme care presupun *inse* (*insu*), precum rom. *îns*, sard camp. *insoru*, v.-sard log. *nensiun*, valtell. *inziss*, v.-fr. *ensement*; de asemenea din **essire* (= *exire*) avem în românește, pe lîngă forma obișnuită *ieși* (> *ișI*), la aromîni și la dacoromîni (prin Bucovina) și *înși*, întocmai precum *insir* se găsește și în cele mai multe dialecte din nordul Italiei și în Provența. S-ar putea ca și *n* din *însura* (ca și în formele corespunzătoare din dialectele italiene meridionale : *nzura*, *ndzura* etc. cf. *EW*, Nr. 874) să nu provină din prefixul *in-* (căci un derivat **in-uxorare* nu prea e de înțeles), ci să se fi diferențiat din forma **ussorare* (cf. *m'assore* „mă însor" în Alatri). **Unsura* a putut deveni apoi *(î)nsura* sub influența verbelor derivate cu prefixul *(î)n-* (la noi și în Italia de Sud). Tot astfel avem prov. *ensugar*, span. *enjugar*, port. *enxugar* din lat. *exsucare*.

Formelor citate li s-au dat și alte explicări. Astfel, după MEYER-LÜBKE, *REW*, Nr. 7141, forma **rendere* s-a născut din *reddere* prin influența lui *pre(h)endere*. Cuvîntul *mînz* se aduce în legătură cu mesapicul *Menzana* (ca numire a lui Jupiter, căruia i se jertfea un cal) și e considerat de origine ilirică; aria lui de răspîndire ajunge prin Albania, Sardinia și Italia, pînă în dialecte franceze, retoromane și germane (cf. PUȘCARIU, *EW*, Nr. 1092, și *LR*, I, § 93). Cît despre *pînză*, se crede că acest cuvînt ar sta în legătură cu *pandere* (*vela*) „a întinde (pînzele)". Dacă admitem pentru *mînz*, *pînză* și arom. *pendură* un *nd* dezvoltat din *nn*, atunci între aceste trei cuvinte există o nepotrivire în tratamentul vocalei accentuate, întrucît în *pînză* și *mînz* avem *î* din *a*, ca înainte de orice *n*+consonantă, iar în arom. *pendură* *e* rămîne neschimbat, ca înainte de *nn*, fără să se prefacă în *i*, ca înainte de *n*+cons. S-ar putea deci ca numai arom. *penură* să fie urmașul lat. *pinnula*, iar *pendură* să aibă *d* de la alb. *pendull*.

Pentru prefacerea lui *nn* în *nd* găsim exemple şi în alte limbi. Astfel e ital. *bandire (bandito)* faţă de fr. *bannir* < germ. *bannen*. BARIČ *(l. c.)* citează alb. *pendë*<lat. *penna* şi trevis. *candola*<lat. *cannula*, P. SKOK *(Arhiv za arbanasky stariny*, I (1923), p. 15) din dialecte slave : *dundo* (în Ragusa)<lat. *nonnus* şi *pandil*<lat. *pannellus*. Invers avem în Corsica *nunda* „nimic" în loc de *nudda* (din lat. *nulla*). Aromînii au *flambură* din ngr. φλάμπουρον, mgr. φλάμμουρον,-λον <lat. *flammula*.

Pentru *sălămîzdră* nu mai e, deci, nevoie de explicarea pe care am dat-o în *DR*, III, p. 819—820.

Termenul de diferenţiere l-a introdus în lingvistică A. MEILLET, în memorabilul său studiu *De la différenciation des phonèmes*, publicat în *Mémoires de la Société de linguistique*, vol. XII (1903), p. 14—34, arătînd cel dintîi deosebirea esenţială ce există între diferenţiere şi disimilare. Termenul a fost apoi adoptat şi de M. GRAMMONT în al său *Traité de Phonétique*, Paris, 1933.

Un studiu amănunţit şi ilustrat prin multe şi variate exemple din diferite limbi, dar mai cu seamă din limba greacă, despre despărţirea geminatelor în două elemente diferite a dat E. SCHWYZER în *Zeitschrift f. vergl. Sprachforschung*, 61, p. 222—252, cf. recenzia, cu completări din domeniul romanic, a lui G. ROHLFS, în *Archiv f. d. Studium d. neuren Sprachen*, 165 (1934), p. 311. S-au mai ocupat cu această chestiune, afară de MEILLET, în studiul citat (p. 26—27), M. GRAMMONT, *La dissimilation consonantique*, p. 136 ş.u. ; P. KRETSCHMER, *Der heutige lesbische Dialekt* (1905), p. 170 ; H. SCHUCHARDT, în *ZRPh*, 32 (1908), p. 475 ; H. LAUSBERG, *Die Mundarten Südlukaniens* (1939), p. 133, ş.a.

DESPICAREA

71. Diftongii şi poliftongii se nasc adesea prin **despicarea unei vocale** în două sau mai multe elemente. Aceste elemente egale (sau aproape egale) la început se diferenţiază cu timpul, de obicei astfel, că unul din ele se închide, ajungînd astfel într-o situaţie de inferioritate sonoră faţă de celălalt.

De obicei această despicare se face în poziţie iniţială sau, la mijlocul cuvîntului, în silaba accentuată, şi mai ales atunci cînd vocalele sînt lungi. Romînul avînd obiceiul de a masa la începutul cuvîntului energia rostirii (cf. *LR*, I § 39), vocalele iniţiale au putut deveni diftongi : în loc de *i* şi *u* întîlnim în unele regiuni *i̯i* şi *u̯u* : rostirea *i̯inimă* în loc de *inimă* este — precum reiese din harta nr. 25 — cea obişnuită în cele mai multe părţi ale ţării vechi (cf. *ALRM*, I, h. 171) şi o întîlnim şi la istroromîni (*i̯irimę*) ; rostirea *u̯unghie* e destul de răspîndită în estul teritoriului dacoromîn (cf. *ALR*, I, h. 52). Diftongarea lui *e* iniţial în *ee*, care, prin diferenţiere, a devenit la noi şi la slavi, *i̯e*, este obişnuită în romîneşte. Răspîndită e şi diftongarea lui *o* iniţial în *u̯o* : *u̯om* „om" *u̯os* „os"... chiar şi *u̯o-njund'i* „on-junghi" *ALR*, I, 1991/333.

harta 25

Mai sus (§ 68) am citat cazul lui *ō* unguresc, care a dat *oo*, apoi *o̯u* şi *ă̯u* : ung. *biró* > *birău*. Am mai arătat că acest proces de diferenţiere

poate duce pînă la consonantizarea elementului slab al diftongului: ung. *bőség* (cu *ö* lung) a devenit *beușug* și apoi *belșug*. Dar vocala care suferă asemenea schimbări nu trebuie să fie lungă. Din ung. *zsufa* (cu *u* scurt) avem în romînește formele *jufă* și *julfă*, ca și cînd stadiul anterior ar fi fost **juufă*. *În foarte multe cazuri de diftongare a vocalelor nu avem nici un indiciu că ele ar fi fost rostite cu o durată mai mare.* Diftongul *i̯e* a rezultat dintr-un *e* latin scurt (rostit deschis în latina vulgară), dar accentuat: *pĕctus* > *pi̯ept*, *pĕreo* > *pi̯er* ... De asemenea diftongarea mai nouă, „țărănească", în cazuri ca *du̯omn*, *bu̯rie̯te*, *mî̯are*, *ovî̯ăs*, s-a întîmplat prin despicarea lui *o*, *e*, *a* și *ă*, fără ca aceste vocale să se fi rostit vreodată, după cît știm, mai lungi decît se rostesc de obicei vocalele romînești. Lucrul acesta nu trebuie să ne mire prea mult, dacă ne dăm seama că „vocale tipice, care să se repete în limbă, nu există" (Gemelli, *Variations*, p. 317—318) și că apertura vocalelor fiind mare și forma ei puțin precisă, vocalele nu sînt identice cu sine însești nici chiar în tot cursul articulării lor, indiferent dacă durata lor este mare sau nu, dacă sînt lungi sau scurte. Înălțimea, intensitatea și timbrul vocalelor variază. Cînd variația timbrului e foarte mică, ni se pare că distingem niște sunete unitare; cînd variația e mare la începutul sau la sfîrșitul articulației, atunci acest început sau sfîrșit se identifică cu alte vocale cu timbru definit: vocala astfel constituită ne face impresia unui diftong (cf. Rousselot, *Modifications phonétiques*, p. 251 ș.u.), mai ales fiindcă se adaugă și tendința de diferențiere, care face ca deosebirea dintre elementele constitutive ale unei vocale să devină și mai accentuată.

Sînt unele limbi sau dialecte în care această fluctuație de timbru este atît de mare, încît în locul unei vocale ni se pare că auzim un poliftong compus din trei, patru sau chiar cinci elemente. Asemenea cazuri sînt frecvente mai ales în graiul sașilor din Ardeal; ele au fost adesea notate de E. Petrovici în *ALR*, II.

Despre despicarea vocalei accentuate în două vocale identice, repartizate pe două silabe, cf. § 98.

72. Și **despicarea unei consonante simple** o vom înțelege ușor dacă ne dăm seama că în articularea consonantelor avem mai multe faze care se urmează, și că fiecare din aceste faze poate să dezvolte un caracter autonom. Cînd se adaugă și aici elementul diferențierii, dintr-o singură consonantă se poate naște un grup consonantic. Cazurile acestea, o dată recunoscute, ne apar cu mult mai numeroase și mai variate decît cazurile de diferențiere a geminatelor. Aproape tot materialul aruncat laolaltă, în monografiile dialectale, în capitolul consonantelor „epentetice", intră în vreuna din grupele pe care vom încerca să le stabilim în cele următoare

pentru limba română. Comun tuturor cazurilor —dovedind că avem a face de fapt cu un fenomen unitar— este faptul că *unul din elementele grupului consonantic rezultat prin despicare este totdeauna o sonantă și că elementul nou ce apare este o m o r g a n cu cel despicat.*

Am avut și pînă acum ocazia să cunoaștem cazuri de asemenea despicare consonantică, cînd am vorbit despre economia mișcărilor organului nostru fonator, care are uneori ca urmare neglijarea sincronismului (cf. § 50). Am citat acolo exemplul lui *damla*, care devine *dambla* în urma faptului că, în stadiul de destindere, articularea lui *m* nu se mai produce sincronic cu coborîrea vălului palatin; aerul nemaiscurgîndu-se pe nas, auzim un *m* denazalizat, pe care-l identificăm cu un *b*. Vedem din acest exemplu că și un *b* simplu, nu numai un *bb*, poate fi despicat în *mb*. Într-adevăr, alături de *sambatum* pentru *sabbatum*, găsim în latinește și în limbile romanice *lambrusca* (it. *lambrusca*, fr. *lambris*) și *labrusca* (rom. *lăurușcă*, sard log. *agrustu REW*, Nr. 4814); *strambus* (rom. *strîmb*, it. *strambo*, port. *estrambo*... *REW*, Nr. 8281) e forma romanică în locul clasicului *strabus*; alături de *sabucus* (atestat în glose și păstrat în rom. *soc*, port. *sabugo* etc.) avem, la Plinius, *sambucus*, păstrat și el în unele limbi romanice (cf. *REW*, Nr. 7561). Tot astfel avem *mb* în loc de *m* și în alt element latin din limba română, în forma *trembur* în loc de *tremur*, care se găsește în punctele 107, 112, 249 și 337 din *ALR*, I, chestiunea 92, precum și la aromîni (în punctele 06, 08, 09). La aromîni mai întîlnim (în *ALR*, I, 153/08) și *amburți* „amorți" și *șcl'imbura* (Capidan, *Aromînii*, § 228) în loc de *șcl'imura* „a plînge", din lat. **exclamorare*. Este probabil că și cuvîntul nostru *carîmb*, dacă nu-i un element preroman cum presupune Th. Capidan (*LL*, II, p. 226), ar putea fi o variantă — cu accent schimbat— a lui *carăm* < lat. *calamus*. Și arom. *tîmbariu* are aceeași origine ca alb. *tabarr* și it. *tabarro* (*DR*, IV, p. 263). Din lat. *tumulus* derivă it. *tombolo* (*REW*, Nr. 8982). Albanezii au, afară de *trëmp* (< *trëmb*) < lat. *tremo* și *rambi* < lat. *aramen*, *rembë* < lat. *remus*, *shëmbëloj* < lat. *similare* și *krimp* (< *krimb*) „vierme" < indoeur. **krmis*. În cuvinte de origine străină avem destul de des (precum se poate constata din atestările în *DA*) forme cu *mb* în loc de *b* sau *m*, de obicei însă numai ca variante regionale, astfel *bambe* „bame" (< turc. *bamia*), *catarambă* „cataramă", *chihlimbar* „chihlibar" (< turc. *kehlibar*), *chilomb* (și la secui: *külömp*) „chilom" (cf. sîrb. *ćulum*), *cramb* (Frîncu-Candrea, *Românii din Munții Apuseni*, p. 41) „cram" (< sîrb. *kram* < germ. *Kram*), *cumbea* „cubea" (< turc. *kube*), *glumbă* (la moți) „glumă" (< paleosl. *glumŭ*), *hadîmb* „hadîm" (< turc. *hadym*), *holumb* (în Hidiș, jud. Turda) „holum" (< ung. *halom*), *mumbaia* „mubaia"

(< turc. *mübaja*), *primbură* (VICIU, *Glosar*), *plimbură* (*Conv. lit.* 24, p. 923), „primură", *tărîmb* „tărîm" (< ung. *terem*, în Mățău, jud. Muscel), *scroambă* „scroabă", *țînterimb* (Hidiș, jud Turda) „țînterim". Aromînii au *distimbel'ă* „testemel" și *cucumbișe* „un fel de plăcintă" în loc de *cucumișe*. Uneori avem, la sfîrșitul cuvîntului, și *mp* în loc de *mb* din *m*, astfel în chestionarul „Casa" 95/79 : *salcîmp* în loc de *salcîm*. Cazul invers, *mp* din *p*, e ceva mai des : *ciumpag* „ciupag", *climpește* „clipește" (*DR*, IX, p. 412), *jampiță* „japiță"... Avem și exemple cu *mf* din despicarea unui *f* sau *m*, împrumutate însă de-a dreptul ; așa : *calomfir* (dar și bulg. *karamfil*) alături de *calofir* (bulg. *kalofer*), *zamfir* „safir" (< paleosl. *samfirŭ*). Pentru *v* despicat în *mv* (cu *m* labiodental), ca în it. *inverno* (surs. *unviern*, span. *invierno* *REW*, Nr. 4126), avem cazul lui *imvi* (POPOVICI, *Rumänische Dialekte*, p. 165) în loc de *ivi*.

Pentru unele din formele citate mai sus s-au dat și alte explicări. Astfel MEYE -LÜBKE (în *Grundriss*, p. 1050), după care am citat exemplele albaneze, crede că *b* din alb. *shëmbëloj* s-a ivit în forma sincopată *simlare* în loc de *similare* ; tot astfel A. BYHAN era de părere (*Jb.* III, p. 4—5) că din *tremulare* s-a născut *tremurare* și, la aromîni, cu sincopare, *trembrare*, iar apoi, prin generalizarea formei cu *mb*, și *tremburare* în loc de *tremurare*. Cum variantele cu *mb* se găsesc și la dacoromîni și la albanezi, trebuie să renunțăm la asemenea explicări. După cele de mai sus, vom considera deci și în cuvinte italiene (toscane) ca *gombito*, *stombaco*, *cimbere*, că *m* a fost despicat în *mb*, fără să presupunem mai întîi o lungire a lui *m* în proparoxitonele *gómito*, *stómaco*, *címece*, căci avem și *remboláre* care nu e accentuat pe silaba a treia de la sfîrșit.

În altă parte (§ 70) am arătat că un *nn* poate deveni *nd* ; tot astfel se poate despica *n* în *nd* și cînd nu este lung. Într-adevăr, M. POMPILIU a atestat din Bihor (*Conv. lit.* 20, p. 1004) forma *arinde* în loc de *arin(e)*, iar în *ALR*, I, h. 45 se dă din diferite puncte forma *plămînd* (cu pluralul *plămînzi*, pentru *plămîn*). În *ALR*, II, h. 81/833 întîlnim și forma *spînz* în loc de *spîn*, care e desigur un singular refăcut din pluralul *spînzi*, care, la rîndul său, presupune un singular *spînd* în loc de *spîn*. În *ALR*, II, chestiunea 2715, pct. 858 e atestat *rămînde* pentru *rămîne*. La albanezi întîlnim *ndëmëroj* din lat. *numerare*.

Și un *d* apare despicat în *nd*. CAPIDAN, *Aromînii*, § 228 citează din dialectul aromîn următoarele cazuri de *n* „epentetic" : *ițindo* „orice" și *carțindo* „oricare" pentru *ițido* și *careți*do, *minduo* pentru *miduo* „măduvă" și *Sînmendru* „Sîmedru" (în care *n* ar putea fi explicat însă și prin propagare). În *păntată* în loc de *pătată* (*ALR*, II, h. 57/289) și în *mărgărint* alături de *mărgărit* (< grec. μαργαρίτης) avem despicarea lui *t* în *nt* (dar în acest cuvînt *n* poate fi și propagat (§ 81) din cauza lui *m* precedent).

Și pentru *plămînd* s-ar putea admite, la rigoare, o lungire anterioară a lui *n*, dat fiind că acest cuvînt are și pluralul *plămîi*, în care *n* dispare înainte de *i* ca în *ai*<*anni*. Etimologia lui

căscăund, cu varianta *căscăun*, nefiind sigură, nu știm dacă avem a face cu o despicare a lui *n* în *nd* sau cu o asimilare a lui *nd* în *n* (ceea ce ar fi cazul dacă etimologia din **cascabundus*, dată de I. A. CANDREA, ar fi adevărată).

Că un *d* se poate despica în *nd* ne-o dovedește particola afirmativă *da*, care devine ***nda*** atunci cînd nu sîntem chiar convinși că putem răspunde afirmativ. Vălul palatin, coborît cînd tăcem (și răsuflăm pe nas), nu se ridică prompt pentru articularea lui *d* inițial, deoarece șovăim încă dacă trebuie sau nu să răspundem cu *da*!

Nu numai *nn*, ci și *n* simplu se poate despica în *ln*. Într-adevăr cuvintelor *stelniță*, *găselniță*, *medelniță* le corespunde în slavă *stěnica* (de la *stěna* „perete"), *medenica*, *gasenica*... Tot astfel e *vîrtelniță* (la aromîni *vîrteniță*), din bulg. *vărtenica*.

P. SKOK (*Slavia*, I, p. 494) presupunea și pentru aceasta, ca pentru *vremelnic*<*vrěmenĭnikŭ* (§ 70), un *nn*, deci un slav **stěnĭnica* etc., ceea ce e neprobabil. S-ar putea însă ca sufixele *-elniță* și *-elnic*, să se fi născut, prin analogie, pe teren romînesc, după modele ca *urechelniță*, *prisoselnic* etc. Cel dintîi e disimilat din *urecherniță*, fiind un derivat cu sufixul *-niță* de la **urechere*<lat. *auricularia* (= **oriclaria*); cel de-al doilea pare a fi derivat cu sufixul *-nic* din *prisoseală*.

Dentalele *t* și *d* apar uneori despicate în *tr* și *dr*. Latinescul *ante* (păstrat în *înainte*) a dat (în limba veche și dialectal, cf. *DA*) *între*; alături de *agest*< lat. *aggestum* avem și forma *agestru*; din lat. **mixticius* avem *mistreț*, *sihastru* vine din grec. ἡσυχαστής; în loc de *salată* și *gumilastic* găsim *salatră* (*Jb.* VIII, p. 317) și *gumilastru* (*Jb.* III, p. 316); pentru *colindă* găsim și forma *colindră*, pentru *goandă* și *goandră* (*DA*); alături de *(h)ăsta* întîlnim la moți forma *hăstra*; DENSUSIANU citează din țara Hațegului *zadră* și *bundră* în loc de *zadă* și *bundă*; în loc de *stafidă*< ngr. σταφίδα, moldovenii zic *strafidă*.

Formele cu *str* în loc de *st* ar putea fi și analoge după *fereastră* cu varianta *fereastă* (născută prin disimilare completă), sau *nost*, *vost* alături de *nostru*, *vostru*. Le întîlnim însă și în alte limbi romanice, cf. v. -ven. *bissestro*, fr. *bissetre*, astur. *besestre*, v.-span. *bisiestre*, din *bissextus* (*REW*, Nr. 1131). Pentru *t*>*tr* în limbile romanice avem cazul cunoscut al lui *anitra* (it. *anatra*, *anitra*) în loc de *anas*, *-atis* (*REW*, Nr. 439).

În *samurastră* avem, probabil, o asimiliare a lui *l* din *samurastă* față de *r* precedent și intercalarea unui *t* în grupul *sr*. S-ar putea ca *str-* în loc de *st-* din *strămurare*<lat. *stimularia* să nu se explice prin orientarea după prefixul *stră-* din *străpung*, *străbat* etc. (cf. MUSSAFIA, *Vokalisation*, p. 147 și PUȘCARIU, *EW*, Nr. 1652, unde se citează și forme sarde cu *str*), ci prin despicarea lui *t* în *tr*.

Un *r* apare despicat din *ș* în unele cuvinte de origine turcească sau ungurească, ca *arșic* (alături de mai rarul *așic*)< turc. *ašyk*, *arșeu*, ca variantă a lui *așău*< ung. *ásó*, *harșa*, mai de mult *hașa*< turc. *haša*. Dacă alături de *boașe* întîlnim și forma *boarșe* (*DR*, V, p. 312 și *ALR*, II, Supl. 4875/349) nu avem a face cu păstrarea formei latine *byrsa* (§ 60), ci cu despicarea, pe teren romînesc, a lui *ș* în *rș*.

Arslan alături de *aslan* se găsește în graiul popular și la turci, de la care am împrumutat cuvîntul. Despicarea lui *ș* în *rș* în cuvinte de origine turcească o întîlnim și la sîrbi : *a(r)slama*.

Avem și două exemple pentru despicarea unui *j* în *rj* : *arjun (DA)* pentru *ajun* și *coarjă* alături de *coajă*. S-ar putea însă ca în întîiul cuvînt, atestat în Moldova, să avem a face cu o diferențiere a formei *adjun*, iar în al doilea caz cu o contaminare între *coajă* și slavul *kora*, care însemnează tot „coajă" (*LR*, I, § 7).

Despicarea unui *s* în *ns*, ca în exemplele cu *ss* citate în altă parte, o avem în două cuvinte de origine slavă, în *vînslă* (și *vînsli*) (atestate în *Codicele Voronețean*) alături de *vîslă* (*vîsli*), din slav. *veslo*, și în *cinste* din paleoslavul *čistĭ* (*čĭstĭ*).

Dacă pentru *cinste* am putea să admitem în vreun dialect slav o formă nazalizată **čęstĭ*, sprijiniți pe macedo-bulgarul *čenstĭ* și slavul transilvan *pocsentzt* (A. Byhan, *Jb.* V, p. 308—309), un paleosl. **vęslo* presupus de Tiktin, *DRG*, e greu de admis. Se pare că forma *vîslă* s-a dezvoltat din *vînslă* și nu invers, căci slav. *veslo* ar fi dat **vaslă*. — Pentru despicarea lui *s* în *ns*, și cînd era urmat de *t*, cf. v.-veron. *enstesso* = it. *stesso*.

Și un *r* poate fi despicat în *rl*. Alături de *dălog* avem *dîrlog*; *mocirlă* e același cuvînt cu ung. *mocsila* și derivă dintr-un slav. **močilo* (din **močidlo*, cf. pol. *moczydlo*). Aromînii zic *anvărliga* „împrejur" în loc de *anvăriga*. Despicarea lui *r* în *rl* o avem în *șorlic* pentru *șoric* (*șorici*) și în *scăfîrlie*, alături de mai puțin obișnuitul *scăfălie* (*ALR*, I, h. 7/79) derivat din *scafă*.

Poate și sufixul *-irlă*, în *codirlă (codîrlă)* să fie născut din *-ilă*. Cuvinte cu etimologie obscură, precum *cîrlan, cîrlig, ciocîrlan (ciocîrlie), modîrlan, șopîrlă, țopîrlan* etc. ar putea avea și ele un *rl* despicat din *r* sau *l*. În *DR*, III, p. 832—833 credeam că *rl* în *dîrlog* și *mocirlă* s-a născut prin diferențiere din *dl* pe vremea cînd acest grup nu se asimilase încă la slavii de sud în *l*. Pentru sufixul *-erl*, în loc de *-el* la germanii austrieci, cf. diminutive ca *Lamperl, Tchaperl* etc.

Destul de numeroase sînt cazurile de despicare a unui *c*, *g*, *k'* și *ġ* în *ŋc*, *ŋg* (scrise *nc*, *ng*) și *ńk'*, *ńġ* (scrise *nch*, *ngh*) : *anglicel* „aglicel" (sîrb. *jaglika*), *angarlîc* „agărlîc" (turc. *agyrlyk*), (rar) *astrunc* „astruc", mai des *barangă* decît *baragă*, *cioflingar* și *ciofligar*, *grangur* (arom. *galgur*) din lat. *galgulus*, *junghia* (arom. *-ğungl'ari*, megl. *žungl'u*) din lat. *jugulare*, *junghetură* < lat. **jungulatura* (forme cu *ng* în glose latine și în dialecte romanice în *EW*, Nr. 922 și în *DE*, Nr. 918), *zbenguiesc* „zbeguiesc", cf. și sufixele *-incă*, *-ingă*, *-oancă*, *-oangă* ca variante ale lui *-ică*, *-igă*, *-oacă*, *-oagă*; apoi *fleac*, dar *treanca-fleanca*... La aromîni avem (cf. Capidan, *Aromînii*, § 228) *arănk'esc* pentru obișnuitul *arăk'esc* „răpesc", *afrangă* „fragă", *alangu* pentru *alag* „alerg", *țangaδe* „oaie căreia i-a murit mielul" < alb. *cagaδë*, *lăngută* „puțin" < alb. *ljagëtë*, *urincl'at* „urecheat" (*DR*, II, p. 452).

Intenţionat n-am citat exemple ca *cătingan, înfing, lengăna, junincă*... în care *n* poate fi propagat (§ 81). Pentru despicări analoge în limba albaneză, cf MEYER-LÜBKE, în *Grundriss*, p. 1050. SCHUCHARDT a atras atenţia asupra apariţiei unui *n* înaintea velarelor într-un studiu intitulat *Zum Nasaleinschub*, publicat în *ZRPh*, XXXV (1911), p. 71 ş.u. În dialectele greceşti se întîlnesc forme ca σπάγγος<it. *spago*, la albanezi *pengë* „piedică" < lat. *pedica* etc.

Şi în *ţ, dz, č* şi *ğ* elementul dental *t* şi *d* apare uneori despicat într-un element nazal şi oral, încît în locul acestor africate întîlnim *nţ, ndz, nč, nğ*, mai rar *lţ* : *zdruncin* alături de *zdrucin*, *florincea* cu sensul de „măzăriche" (ziarul *Dreptatea* din 1897, nr. 65), bulg. *gleč* > *glenci*, *pianţă* „piaţă" (*Jb.* VIII, p. 317); germ. *Sitz* > *jeţ* (*jiţ*) şi *jelţ* (*jilţ*). Mai numeroase sînt cazurile aromîneşti (cf. CAPIDAN, *Aromînii*, § 228) : *alînčescu* pentru *aličescu* (*DR*, III, p. 753), *astăndză* şi *andzî* „astăzi" şi „azi", *tunğu* „bronz" < turc. *tuč* „tuci", *minğilişă* „adunare" < turc. *miğlişe*; găsim *lč* în loc de *č* la aromîni în *angîlcitoare* „ghicitoare".

Sufixul *-enci* în loc de *-eci* poate avea *n* propagat din exemple ca *scăunenci* (§ 81). Tot astfel sufixul *-angiu* în *basmangiu* (< turc. *basmağy*), *boiangiu* (<turc. *boyağy*), *calangiu* (<turc. *kalaiğy*)... s-a putut orienta după *bostan-giu, toptan-giu*... Şi la aromîni găsim *hălvăngiu* „halvagiu". În alte limbi găsim de asemenea exemple, ca paleosl. *topanĭdzĭ* < grec. τοπάζιον, în dialecte greceşti *papahandzis* faţă de *Papahagi* aromînesc.

Pe cînd diferenţierea consonantelor geminate e admisă de mulţi lingvişti, d e s p i c a r e a consonantelor simple în două elemente omorgane n-a fost, pe cît ştiu, studiată în nici o limbă. Exemplele romîneşti sînt atît de numeroase şi variate, încît fenomenul nu poate fi negat numai fiindcă e surprinzător. Cei ce nu-l admit, neputîndu-l explica, se aseamănă medicilor care neagă efectele tămăduitoare ale unor ape minerale fiindcă nu-şi pot da seama de procesul pe care-l dezlănţuie în organismul omenesc.

Reducînd, ca MEYER-LÜBKE sau ŞANDRU (*plămînd* < *plămîn* după *cînd* = *cîn*), despicarea la analogie, rămîn neexplicate cele mai multe cazuri. Nici lungirea din cauza accentului proparoxiton în italieneşte nu se potriveşte, precum am văzut, în toate cazurile. Asemenea încercări de explicare sînt de preferat însă termenilor tehnici „epenteză", „sunet parazitar", „Nasaleinschub", care constată fenomenul, dar nu-l explică. SCHWYZER admite lungirea consonantelor simple prin „geminaţie expresivă" pentru ca să explice „disimilarea" lor, dar nu ştie ce să facă cu forme dialectale greceşti ca : *mboi* „boi" < turc. *boj*, *nderti* „dor" < turc. *derd*, *o mbaporiaris* < it. *vapore*. Aceste exemple din dialectele neogreceşti ne dau dreptul să ne întrebăm dacă într-un cuvînt ca *împărătuş* în loc de *părătuş*, cum se zice încă în foarte multe locuri „omuşorului" (şi care e un diminutiv derivat cu sufixul *-uş* din **părat* < lat. *palatum*), avem a face dintru început cu o etimologie populară („lueta" fiind asemănată cu un „împărat mic" sau, mai probabil, cu „împărăţelul", pasărea mică şi foarte sprintenă numită franţuzeşte „roitelet"), sau dacă această apropiere etimologică este secundară, fenomenul primar fiind despicarea lui *p* iniţial în *mp*. Dacă admitem această despicare la *împărătuş* (dezvoltat din *mpărătuş*, cf. § 76), o putem presupune şi la unele din acele verbe compuse cu prefixul *în- (îm-)* la care acest prefix nu are nici o valoare funcţională, precum *îmbîrfi* = *bîrfi*, *îmbrăzda* = *brăzda*, *împaienjeni* = *paienjeni*, *împrăji* = *prăji*, *încăpăta* = *căpăta*, *încîştiga* = *cîştiga* etc. (cf. *DR*, IV, p. 696). S-ar putea deci ca răspîndirea atît de mare a prefixului *în-* în limba romînă să fie numai în aparenţă un fenomen derivativ şi — cel puţin în unele cazuri — cauza ei să fie de natură fonetică.

Tot astfel ne putem întreba dacă alternanța tulpinelor prezentice cu „infix nazal" cu tulpinile perfectului (urmași și ale participiului) fără acest infix, în limba latină, nu este și ea cauzată de despicarea lui *b, p* în *mb, mp* (*accumbo, accubui, accubitum, accumbere...*, *rumpo, rupi, ruptum, rumpere...*) și a lui *d, g, qu* în *nd, ng, nqu* (*fundo—fudi, scindo—scidi...*, *frango—fregi, linquo—liqui...*)? Am avea în acest caz un exemplu de întrebuințare a unui fenomen fonetic pentru distincții morfologice, deci cu valoare funcțională.

DISOCIEREA

73. Tendința de coarticulare face ca un sunet să fie oarecum i m p r e g n a t de sunetul următor. Voind să potrivesc organul meu articulator pentru sunetul pe care vreau să-l produc, dar în același timp și pentru sunetul ce-i urmează, fac ca sunetul pe care-l articulez să fie — după expresia lui GRAMMONT — p l i n de sunetul următor și ca acesta să „răsune" înainte de vreme. Avem deci a face în definitiv cu un fenomen de propagare regresivă.

Acesta e, de exemplu, cazul lui **iot epentetic** în rostirile dialectale (mai ales prin Muntenia) *oi̯chi, urei̯che, perei̯che, Tai̯che...*, chiar și *genui̯chi* (*DR*, V, p. 297)... Sunetul *k'* e atît de impregnat de „iot", încît acesta devine un sunet de sine stătător, deslușit de ureche, fie în urmă (de ex. *k'i̯el, k'i̯atră...*), fie înainte (de ex. *oi̯k'*). Avem și rostiri ca *ui̯ńge* (= unghie) *ALR*, I, 52/820, cu degajarea unui *i̯* din *ń* următor. Ceva analog s-a întîmplat cu grupul labială + *i̯* care a dat în romînește *i̯* + labială. Metateza aparentă pe care o constatăm în dezvoltarea lui *habeat* > **abi̯a* > > *ai̯bă* trebuie înțeleasă astfel, că limba, care e în poziție de ohihnă cînd articulăm pe *a* și pe *b* singuri, ia cu anticipație, cînd pregătește rostirea *abi̯a*, poziția palatală, necesară pentru *i̯* următor.

Prin natura palatală a lui *ș* și *j* din unele regiuni se explică disocierea lor în *ș*^{i} și *j*^{i}, despre care s-a vorbit la § 17, și nu numai în rostiri ca *aș*^{e}*a*, *deranj*^{e}*a* (cum se aud pe la București), ci și în grupele consonantice *șt* și *jd*; în loc de *deșt* (< *deĝt* < *deget*) se aude *deș*^{i}*t*, în loc de *grajd* se aude și *graj*^{i}*d*, din turc. *pușt* avem *puști*, iar *cîști* e un singular nou de la pluralul *cîști*, care s-a dezvoltat dintr-un singular dispărut **cîst*, din turc. *kyst*. Cazul invers îl avem în *fleică*, un singular nou de la *fleichi* (cum se rostește pe la Brașov), iar acesta din *flek'*, împrumutat din germ. *Flecken*.

ÎNMUGURIREA SONANTELOR

74. În sistemul consonantic, s o n a n t e l e ocupă un loc deosebit prin faptul că, deși ocluzive, ele sînt sunete c o n t i n u e. Coarticularea lor cu alte sunete întîmpină oarecare dificultăți, fiindcă ridicarea și cobo-

rîrea vălului palatin la nazale nu se face totdeauna destul de prompt şi sincronic ; de asemenea deschizătura laterală prin care se scurge aerul la *l* nu se poate îmbina uşor cu altă articulare ; în sfîrşit, pentru că vibraţiile necesare pentru *r* cer o sforţare mai mare a organului nostru articulator decît pentru alte consonante. De aceea vedem că cele mai multe „accidente generale", precum disimilarea, propagarea, metateza ş.a., privesc mai ales un *r* şi (în măsură ceva mai mică) un *n* (*m*) şi *l*.

Spre a evita greutăţile coarticulării, limba romînă are diferite mijloace. Astfel vom vedea în altă parte (§ 78) că în grupurile consonantice greu de rostit la începutul cuvîntului se e l i m i n ă pur şi simplu consonanta iniţială : ***Dnistru*** > *Nistru*.

Dar un grup iniţial „greu" devine „uşor" de pronunţat mai ales atunci cînd între consonante intercalăm o vocală. Hotarul silabic iese mai lămurit în evidenţă cînd această vocală adăugată poate atrage întîia consonantă, îndepărtînd de la sine consonanta a doua, care devine satelitul vocalei următoare : în ***gunoi*** (din slav. *gnoj*) şi *filigean* (din turc. *filğan*) despărţirea silabelor *e gu-noi, fi-li-gean*. După cum mlădiţa de salcie produce primăvara muguri, tot astfel sonantele au proprietatea de a î n m u g u r i, emiţînd vocale. Această **înmugurire a sonantelor** au observat-o de mult gramaticii inzi, care au numit asemenea vocale **svarabhakti**, adică „fragmente de vocale".

Cazul dintîi, cînd o vocală „epentetică" înlesneşte rostirea unui grup consonantic iniţial, îl avem, în afară de citatul *gunoi*, în exemple ca ***hărană*** (în Transilvania) alături de obişnuitul *hrană* < slav. *chrana*, *herean*, *hirean* sau ***hărean*** (*DA*) alături de obişnuitul *hrean* < slav. *hrěnŭ*, *hirişcă* (prin Transilvania) alături de *hrişcă* < rut. *hrička*... Dar întîlnim o astfel de „înmugurire" şi în grupuri consonantice iniţiale destul de frecvente, cum e de ex. *tr* în ***tărăgăna*** pentru *trăgăna*, *vintirea ALR*, I, 101/418, 424, 600 pentru *vintrea*, sau ***tărîţe*** < slav. *trice*.

Mai frecvente sînt exemplele aromîneşti. Capidan (*Aromînii*, § 228) citează : ***honoată*** „miros" < grec. χνότος, *agunós* < slav. *gnos*. O asemenea vocală „parazitară" apare la aromîni şi în grupuri consonantice destul de obişnuite, ca *cr* şi *gr* : ***curuesc*** în loc de *cruesc* „croiesc", ***darac*** în loc de *drac*, ***guruńŭ*** pentru *gruńŭ* „bărbie".

La mijlocul cuvîntului, în afară de *filigean* (care are forma de *filigane* şi la aromîni), mai găsim germinarea unei vocale, în Transilvania, în cuvinte ca : ***arineu*** pentru *arneu* „coviltir" (< ung. *ernyő*), ***feleherţ*** „crucea carului" (din ung. *felhérc*) şi *Silivestru* pentru *Silvestru*. Cu atît mai frecvent e fenomenul la aromîni, mai ales la cei din regiunea Monastirului şi Ohridei (cf. Weigand, *Aromunen*, II, p. 347, *Jb.* XIII, p. 70,

CAIDAN, *Aromînii*, § 228), de ex. *sufără* pentru *sufră* „masa", *umbără* pentru *umbră*; *aguru* pentru *agru* „ogor", *culupan* pentru *culpan* „scutec", *căpesturu* „căpăstru", *cumpuru* pentru *cumpru* „cumpăr", *cuscuru* „cuscru", *ehtură* pentru *ehtru* „inamic" (< grec. ἐχθρός), *lucuru* pentru *lucru* și *lugurie* pentru *lugrie* „lucru", *paturu* „patru", *șombură* pentru *șombră* „pietroi" (din alb.)...

Precum se vede din toate aceste exemple, vocala înmugurită este identică cu cea dintr-una din silabele învecinate, în majoritatea cazurilor cu cea din silaba următoare, sau cel puțin are același caracter (palatal în *arineu*, *hirean*..., velar în *gunoi*, *șombură*..., central în *tărîțe*...), încît aceste cazuri s-ar putea explica și ca un fel de propagare vocalică, mai ales regresivă, precum o avem cu regularitatea unei legi în limbi ca cea ungurească. La rigoare am putea admite chiar că avem a face cu un fel de disociere și că *r* în *darac* era oarecum „impregnat" de *a* următor, sau *l* în *felehert* de *e* următor, încît aceste vocale au „răsunat" și înainte.

Avem —mai rar— și cîteva cazuri de înmugurire cu altă vocală decît cea din silabele învecinate sau de înmugurire ivită în grupuri consonantice fără sonante. Dacă neologismul „pluș" apare, la aromîni, sub forma *piluș*, cauza trebuie căutată în redarea francezului *ü* (din *peluche*) prin *iu*, al cărui *i* a răsunat între *p* și *l*. În arom. *mureană* pentru *mreană* va fi fost hotărîtor caracterului labial al lui *m*. Nu văd însă de ce aromînii zic *măturiță* în loc de *mătriță* „oaie cu lapte".

Cazul al doilea, ca un *u* din silaba următoare să se întîlnească și într-un grup în care nici una din consonante nu e o sonantă, trebuie considerat de fapt ca o propagare vocalică nu ca o înmugurire : în loc de *psusescu* „crăp" (despre vite) și **csurafe* < grec. ξουράφι, aromînii au *pususescu* și *cusurafe* „brici".

Asemenea cazuri sînt cu atît mai remarcabile la aromîni, cu cît la ei —adevărat, mai ales la cei din sud— se întîlnește tocmai fenomenul opus, al sincopei.

În unele cuvinte intercalarea nu s-a produs pe teren romînesc, ci ele au fost împrumutate așa, cu vocală intercalată. Astfel *nărav* al nostru nu corespunde paleoslavului *nravŭ*, ci unui *naravŭ*, cum îl pronunță sîrbii (*narav*) și bulgarii (*nărav*). Deși al nostru *Caraș* derivă din slavul *kras-*, noi îl avem de la unguri (*karas*). Probabil că și verbul *a se gunosi* „a se scîrbi", din Psaltirea Scheiană, nu e împrumutat din slavonescul *gnąsiti sę* (*gnusiti-sę*) — ca *agunos* al aromînilor — ci ne-a venit prin mijlocire ungurească (*gonoszúlni*). Tot astfel, dacă alături de *hrăbor*, din paleosl. *hrabŭrŭ*, avem și forma *hărăbor*, aceasta ar putea fi de origine rusească (vechi *chorobrŭ*, nou *chorobryj*), în care limbă redarea grupelor consonantice cu *r* și *l* prin despărțire în două silabe e de asemenea un fenomen caracteristic.

Dacă în texte vechi întîlnim exemple ca *sinige* în loc de *singe* (*sînge*), avem a face cu grafeme care nu corespundeau rostirii adevărate.

75. Adesea întîlnim înmugurirea unei vocale centrale la o sonantă, chiar cînd nu se găsește în silaba următoare — ca în cazul lui *tărîțe* — o altă vocală centrală : *hărană* pentru *hrană*, *hărean* pentru *hrean*, *sîlab*

ALR, I, 1937/07 pentru *slab*, *iescăle* (în Țara Hațegului, cf. *DA*) în loc de „iesle", iar la aromîni *căṛuțe* pentru *cruțe* „cruce", *cărină* „coș" < <bulg. *krina*, *aγăre* și *lucăre*, pluralul de la *aγru* „ogor" și *lucru*, *arsălan* și *arăsălan* pentru *arslan* „leu".

Cînd un romîn nu-și amintește un cuvînt sau trebuie să oprească fluxul vorbirii, el umple pauza cu un *ă* sau *î* prelungit. Acest **sonus vicarius** se aude mai ales la copiii de școală cînd nu-și știu lecția. Tot un *ă* sau un *î* întrebuințăm atunci cînd despărțim în mod intenționat un grup de consonante, care, rostite coarticulat, ar putea da prilej la neînțelegeri. Am arătat în *LR*, I, § 38 că rostirea *optîsprezece* în loc de *optsprezece* evită nașterea unui *ț* din combinația *t* + *s*, făcînd ca elementul *opt* și *spre* să fie destul de net delimitate. Francezii întrebuințează în asemenea cazuri pe *e* „mut" și rostesc în vorbirea curentă *vingtetrois*, deși acest *e* nu este îndreptățit etimologicește. Același caz îl avem în rostirea *altăcine* sau atunci cînd din *cumnat-to* facem *cumnată-to*, fiind astfel exclusă o confuzie cu *cumnato*, vocativul de la *cumnată*. Un astfel de *ă* sau *î* a putut fi întrebuințat deci ca element despărțitor de consonante, nu numai spre a evita echivocul produs de coarticulație, ci și spre a înlesni rostirea unor grupuri consonantice greu de coarticulat, precum este în romînește, spre deosebire de limba greacă, un *cs* la începutul cuvîntului. De aceea aromînii fac din *csen* „străin" *căsen*, deși nici *c*, nici *s* nu este o sonantă.

76. În materialul de sunete moștenite de romîni de la romani lipseau **sonantele silabice**. Cînd, prin contactul cu slavii, strămoșii noștri au împrumutat cuvinte care conțineau asemenea sunete, ei le-au redat prin sonante înmugurite, înlocuind pe *l̥* și *r̥* prin *îl* și *îr* : din slavul *plk*, *krn* (scrise плъкъ și крънъ) au făcut *pîlc*, *cîrn* (ortografiate cu litere chirilice tot плъкъ și крънъ, după model slav).

Pe cînd la sîrbi *r̥*, *l̥* e monofonematic, la bulgari este, ca la noi, polifonematic (cf. TRUBEIZKOY, *Grundzüge*, p. 56–59).

Cu timpul însă am învățat să rostim și noi sonantele așa ca ele să poată forma singure, fără adaosul unei vocale, culmea sonoră a unei silabe, în jurul căreia s-au putut grupa consonantele mai puțin sonore. Cazul acesta s-a ivit atunci cînd, după afonizarea sau amuțirea lui *u* și *i* final, din lat. *i]llum*, *i]lī* și *mī* s-au născut în romînește *l*, *l'* și *mi* (cu *i* afonic, nesilabic). Cînd aceste pronume nu se puteau lega în mod enclitic de vocala finală a cuvîntului precedent (ca în *nu-l văd*, *să-l'* (> *să-i*) *fac*, *dîndu-mi*...) și nici în mod proclitic de vocala inițială a cuvîntului următor (ca în

l-am văzut, -l'-a (*> i-a*) *dat, mi-a spus...*), ci se găseau la începutul frazei sau în vecinătatea unor cuvinte care se terminau sau începeau cu consonante, atunci rostirea lor devenea silabică : *cînd l̥ văd, cum l̥' spun, m̥(i) dă mîna...*

Această rostire nu este totuşi prea obişnuită în romîneşte, ci în asemenea cazuri sonanta silabică a înmugurit, dezvoltînd un *î* (în dialecte şi *ă*). Zicem de obicei *cînd îl văd, cum îi* (din *îl'*) *spun, îmi dă mîna...* Mai mult decît atît. Un asemenea *î* s-a extins şi asupra pronumelor *ţi* şi *şi* ajunse în aceeaşi situaţie (*îţi spune, cînd îşi drege glasul...*), şi chiar şi asupra formei verbale *s* „sînt" legat şi el adesea enclitic (*nu-s bani*) : *îs bani.*

La istroromîni găsim un astfel de *ă* „sprijinitor" şi în alte cazuri, de ex. *ăspălavę* „spală (mereu)", *ăsno* „sîntem" etc. (Cf. *SI*, II, p. 18).

Acelaşi fenomen s-a petrecut cu prepoziţia şi prefixul *n* din lat. *in*. Spre a-l înţelege însă, trebuie să facem o scurtă excursie istorică. Lat. *ĭn* şi *ĭntro, ĭnter*, rostite *en* şi *entro, entre*, şi-au pierdut în unele regiuni ale Romaniei, precum în Italia meridională şi în Imperiul de est, prin fonetică sintactică, pe *e* iniţial (cf. *DR*, III, p. 391—392.) În cazuri ca *verde-nchis, cale-ntoarsă, merge-n sat, se-mparte... i* iniţial (rostit *e*) din *ĭnclusum, ĭntorqueo, ĭn, ĭmpartire* s-a contopit cu *e* final din *vir*(*i*)*de, calle*(*m*) *mergĭ*(*t*), *se...* Cum cu *e* se terminau toate substantivele şi adjectivele de declinarea a III-a, pluralele ambigene şi cele mai multe plurale feminine, persoana a III-a din prezentul indicativ la verbele de conj. II—IV şi din prezentul conjunctiv la cele de conj. I, mai ales însă cîteva prepoziţii din cele mai des întrebuinţate, ca *de, pe, peste, spre* şi pronume ca *me, te, se, mine, tine, sine*, cazurile de „eliziune" a lui *e* din *en* (= *in*) şi *entro* (= *intro*) după *e* de la sfîrşitul cuvîntului precedent erau foarte multe. Mai tîrziu, dar tot într-o epocă veche (însă după ce *a* devenise *î* în poziţie nazală), *e* iniţial neaccentuat s-a prefăcut în *a*, încît şi *en* trebuia să devină *an*. În dialectul meglenit găsim încă acest stadiu : *ancl'id* < < *includo, anflu* < *inflo, ampirat* < *imperator...*, pe cînd celelalte dialecte abia dacă mai păstrează cîteva urme ale acestei transformări. În urma aceasta, prepoziţia şi prefixul *an*, din lat. *en* (= *in*), a devenit, prin fonetică sintactică, *n* după toate femininele în *a*, după persoana 3 singular şi plural la indicativul prezent şi la imperfectul verbelor de conj. I, la conjunctivul prezent al celor de conj. II—IV, şi mai ales după particole, ca *la, ca* şi verbul ajutător *a* : *masa-ntinsă, cîntă-n frunză, la-nchisoare, ca-ntr-o casă, a-nvins...* Din nenumăratele cazuri de asemenea eliziuni, prepoziţia şi prefixul *n* şi prepoziţiile *ntru, ntre* s-au putut extinde şi după alte vocale : *vino-ncoace, nu-ntreba, cu-mpăratul, ca-ntr-o carte* etc.

În vremile vechi, după amuțirea consonantelor finale, toate cuvintele romînești se terminau — ca în italiană — cu vocale; mai tîrziu însă, după amuțirea lui *u* final, o mare parte a cuvintelor ajunseseră să se sfîrșească cu consonante. Prefixul și prepozițiile *n* (*m*) și *ntru*, *ntre* se găseau deci în aceeași alternativă ca pronumele *l*, *l'* și *mi*: sau se legau mai departe de vocala finală a cuvîntului precedent, sau, cînd acest cuvînt se termina cu o consonantă, *n* devenea silabic: *port n̥ spate, cînd m̥brac copilul.* Dar precum *l̥* s-a rostit mai ales *îl*, au început și *n* și *m* să se pronunțe de obicei *în* (*îm*): *port în spate, cînd îmbrac copilul.*

Această obișnuință face ca rostirea cu *î* înmugurit s-o întîlnim și în vecinătatea unei vocale: *nu încep, o îmbrac, să înălbesc...*

Un caz interesant îl prezintă slavul *mušelŭ*, devenit *m̥šel* și, cu acomodare consonantică, *n̥šel*. Azi zicem *nu-nșel*, dar *cînd înșel*. Despre *n* va mai fi vorba și în capitolul despre silabă (§ 96).

După A. Procopovici (*DR*, IX, p. 86) „oricine își dă seama că *î* din *îl văd* nu este un sunet de o plenitudine vocalică egală cu aceea a lui *î* din *cîne, tîrg, rîdeam, îngust*". Spre deosebire de Procopovici, eu nu fac nici o deosebire în rostirea lui *î* din *îngust* (< lat. *angustus*) și *îngîn* (< lat. *inganno*) și mă îndoiesc că o asemenea deosebire se face în limba romînă.

În măsură mai mare decît la alte consonante fonice, durata vocalică care premerge vibrațiilor este mare la *r*, fiind în medie, după măsurătorile făcute de Șt. Lelescu (*Cercetări experimentale asupra consonantei romînești r*, Sibiu, 1944), de 4,14 sutimi pe secundă (din totalul de 13,14 sutimi, cît durează articularea lui *r* inițial). În *ALR*, II această durată vocalică e însemnată uneori cu un *ă* mic scris înaintea lui *r* inițial, de ex. în *ăr̥i̯os* 4194/64. Dar vocala care „sprijinește" pe *r̄* inițial poate fi, ca și în alte limbi și dialecte (de ex. în Spania, Italia de sud, în limba bască și neogreacă), un *a*, precum apare regulat în dialectul aromîn: *arîd* „rîd", *ardățină* „rădăcină"..., cf. însăși numirea de *aromîn* pentru „romîn".

În dacor. *hrăpi* în loc de *răpi* se pare că efortul făcut pentru rostirea lui *r̄* inițial a fost întovărășit de deschiderea coardelor vocale în poziția unui *h*.

SUNETE DISPĂRUTE ȘI ADĂUGATE

77. De obicei se zice că limba se uzează prin întrebuințare; este un mod figurat de a exprima un fenomen, care foneticește se dovedește de cele mai multe ori ca o economie de mișcări în cursul coarticulației. Așa se explică cele mai multe cazuri cunoscute pînă acum de dispariție a unor sunete: *n* în *grîu* < lat. *granum*, în urma nazalizării vocalei precedente (§ 51); *u* final din *om* < *omu* < lat. *homo*, în urma afonizării vocalelor la sfîrșitul cuvintelor (§ 52); *t* din *pusnic* < *pustnic*,

ca urmare a economisirii ocluziunii dentale (§ 50); *cîn* în loc de *cînd*, prin asimilarea lui *d* la *n* precedent (§ 60); *vie* din lat. *viva*, prin dispariția lui *v* ca urmare a unei acomodări la articulația deschisă a vocalelor învecinate (§ 57); *petrece* < **pretrece* < lat. *pertraicere*, prin disimilarea completă a primului *r* (§ 66) etc. Afară de cazul din urmă, în care dispariția sunetului se explică prin faptul că repetarea aceleiași articulări e incomodă, în celelalte exemple dispariția unui sunet este urmarea unei evoluții întregi, prin **faze intermediare**, care se pot atesta sau reconstrui. Dacă bunăoară istroromînii zic *flore* în loc de *floare*, nu avem a face cu dispariția pur și simplu a lui *a*, ci acest *flore* s-a dezvoltat din *flọre*, o rostire care se aude foarte des prin Ardeal și care, la rîndul ei, s-a născut din *floare* printr-o economisire de mișcări: în loc de a rosti unul după altul un *o* și un *a*, a fost coarticulat, adică s-a rostit dintr-o dată, un singur sunet intermediar, un ọ (= *o* deschis), care din punct de vedere acustic aduce și cu *o*, și cu *a*, încît le poate înlocui pe amîndouă. Dacă din *mă am dus* se naște *m-am dus*, acest rezultat nu se explică prin dispariția lui *ă*, ci stadiul premergător a fost *mām dus* (cum se rostește încă în unele părți), al cărui *a* lung a rezultat, prin contracțiune, din *ma am dus*, iar aceasta, prin asimilare, din *mă am dus*. Tot astfel din *con* + *locare* s-a născut, prin asimilare, în latinește, *collocare*, din care derivă românescul *culcare*, prin scurtarea lui *ll* originar; din *n* latinesc n-a mai rămas în acest cuvînt în românește nici o urmă.

Căile pe care evoluează un sunet pînă dispare sînt nenumărate și foarte variate. În istror. *flore* (în loc de *floare*) avem a face cu o monoftonghizare. Tot astfel în *șase* în loc de *șease* sau în *nor* în loc de *noor* (din *nuor*). Numai că în cazul dintîi *e* din diftongul *ea* a fost „înghițit" de *ș* precedent (adică nu s-a mai făcut în regiunea palatală o apertură pentru *e* și o constricțiune pentru *ș*, ci numai o constricțiune pentru amîndouă), iar în cazul din urmă cei doi *o* s-au „contras" într-unul singur (adică cuvîntul bisilab a fost rostit monosilab).

Adesea se întrebuințează, pentru dispariția unei vocale de la sfîrșitul unui cuvînt înainte de începutul vocalic al altui cuvînt, termenul de **eliziune**. În grafie eliziunea se arată de obicei prin apostrof. De fapt termenul acesta, care însemnează „scoatere afară", datează din vremea cînd filologii operau cu litere, nu cu sunete. Noi am văzut că în *m-am dus*, dispariția lui *ă* — căci asemenea cazuri se numesc eliziuni — se datorește unei serii întregi de transformări. În gramaticile practice, care mai adesea etichetează fenomenele în loc să le explice, se dau exemple de eliziune ca: *numa* = *numai*, *las* = *lasă* ... a căror vocală finală a dispărut în fiecare caz din alte cauze.

78. Examinînd cauzele dispariției unor sunete în limba română, ne convingem ușor că ele sînt în general aceleași ca și în alte limbi, căci

economia de mișcări este pretutindeni la temelia acestui fenomen. Totuși în românește dispar unele sunete care în alte limbi se păstrează, sau, dimpotrivă, în românește rămîn sunete care în alte limbi amuțesc. De asemenea și condițiile în care dispar sunetele în românește sînt adesea altele decît în limbile străine. Astfel poziția intervocalică a dus în românește numai la dispariția lui *v*, pe cînd în franțuzește a dispărut și *d* și *g* între vocale. Această diferență se explică prin faptul că în diferite limbi sau dialecte cei ce le vorbesc își însușesc anumite feluri de a coarticula sunetele, care nu sînt aceleași ca la cei ce vorbesc alte limbi sau alte dialecte. *Coarticulația este deci ușoară sau grea prin obișnuință.* De aceea anumite combinații de sunete, în anumite poziții în cuvînt, care în alte limbi par ușoare, românilor li se par grele și invers. Mai mult decît atît. Ceea ce în anumite timpuri sau în anumite regiuni trece ca o rostire lesnicioasă, apare în alte vremuri sau în alte părți ca o pronunțare anevoioasă.

Sistemul de organizare a sunetelor (despre care va fi vorba cînd vom cunoaște felul cum ele se încadrează în cuvînt și cum se grupează în silabe) face ca la începutul cuvîntului să nu se poată pronunța ușor —sau chiar de loc — anumite combinații de sunete, foarte obișnuite la sfîrșitul cuvîntului. Astfel vedem că o consonantă mai sonoră nu poate „sări" peste o consonantă de un grad inferior de sonoritate spre a se grupa în jurul aceleiași culmi sonore. De aceea grupuri consonantice ca *bd*, *ct*, *dn*, *dv*, *fs*, *hf*, *ps*... —dintre care unele se rostesc fără greutate la sfîrșitul cuvintelor (*rabd*, *exact* etc.) — sînt neobișnuite la **începutul cuvîntului** Limba își ajută de obicei astfel că nu mai rostește prima din cele două consonante: *bdenie* a devenit *denie*, *ctitor* se rostește de obicei *titor*, din *Dnistru* a rămas *Nistru*, *dvornic* a dat *vornic*, vechiul *fsat* (atestat în Psaltirea Scheiană), din lat. *fossatum*, are azi forma *sat*, din paleoslavul *hvala*, trecut prin faza *hfala*, a rămas (ca și în unele limbi slave moderne) numai *fală*, în loc de *psalm*, poporul rostește de obicei *salm*... Tot astfel a fost „înghițit" *p* înainte de *k'* în rostirea dialectală *pk'atră* pentru *piatră*: grupul *pk'* a fost rostit cu o singură ocluziune, cea palatală, iar înaintea ei, ocluziunea labială a fost la început abia marcată printr-o apropiere a buzelor; mai tîrziu a fost economisită și această mișcare. Forme cu un *p* abia marcat printr-o mișcare a buzelor sînt atestate în *ALR*, I la cuvinte ca: *p)k'ele*, *p)k'icor*, *p)k'eptine*... cf. D. MACREA, *DR*, IX, p. 151. Grupul *sf* e curent în românește (*sfîrșesc*, *sfîșiu*...); dar în cazurile cînd *s* s-a prefăcut, prin asimilare față de un *ș* următor, în *ș*, noul grup consonantic *șf* a fost redus —probabil și prin disimilare completă față de *ș* următor— la *f*. Se zice deci *sfeșnic*, *sfiștoc*, *sfeștanie*, dar regional *feșnic*, *fiștoc*, *feștanie* (din *șfeșnic*, *șfiștoc*, *șfeștanie*) și numai *feștilă* < bulg. *svěštilo*.

Mai rar e cazul ca dintr-un grup consonantic neobișnuit la începutul unui cuvînt să fie eliminată consonanta a doua. Germ. *Gewind* a dat *ghivent*, dar același cuvînt, rostit de unii germani *gvint*, apare subt forma *ghint* în derivatul *ghintui*. Din slav. *svirĕpŭ* avem în romînește *sirep*.

La **mijlocul cuvîntului** anumite grupuri consonantice neobișnuite în cuvinte împrumutate de la slavi se simplifică tot prin eliminarea uneia din consonante : *v* dispare între *r* și *n* în *bîrnă* < *brŭvĭno* ; *b* între *m* și *ț* : paleosl. *zębĭcĭ* > *zimți* ; *d* între *z* și *n* în *beznă* < *bezdŭna* ; regional și *d* între *j* și *n* : *dajnic* din *dajdnic* ; de asemenea *t* între *r* și *f* sau între *s* și *n* : *jerfă* < *jertfă*, paleosl. *lĭstĭnŭ* > *lesne* (cu *sn* și în bulg. *lesno*, din care poate fi împrumutat cuvîntul romînesc). Tot astfel vedem că amuțesc unele consonante atunci cînd, prin legarea unor desinențe sau sufixe, ori în urma sincopării, se nasc grupuri consonantice neobișnuite : *cîrcă* + *șoară* trebuia să dea *cîrcșoară* ; *cîrpă* + *șoară* trebuia să dea *cîrpșoară* ; în locul acestor derivate apare forma *cîrșoară*, care însemnează și „cîrcă mică", și „cîrpă mică". Din *cîmp* + *șor* a rezultat numele localității *Cînșor* (§ 54). Forma articulată de la arom. *greț* „greci", *soț* „soți" este, la aromîni, *gresl'i*, *sosl'i* (Weigand, *Aromunen*, II, p. 358) în loc de *gretsl'i*, *sotsl'i* ; după sincoparea lui *u* s-a născut, la aromîni, *psin* „puțin" în loc de *ptsin*. Din grupele consonantice *ĉc*, *ĉn*, *ĝm a* rezultat *șc*, *șn*, *șm* : *brișcă* < < slav. *brička*, *pașnic* < *paĉ-nic*, *hașmă* < *hadjmă* < ung. *hagyma*.

La **sfîrșitul cuvintelor** asemenea simplificări ale grupurilor consonantice sînt mai rare. Un astfel de caz ar fi forma *moliv* (Vîrcol, *Vîlcea*, p. 11) în loc de *molivd*.

Cînd se ivesc sau ar putea să se ivească — la sfîrșitul cuvintelor — grupuri consonantice greu de coarticulat, limba își ajută astfel că nu lasă să se afonizeze și să dispară vocala finală. Pe cînd un cuvînt poate începe cu *bl* (*blestem*, *blană*...), *br* (*brumă*, *brînză*...), *cr* (*cruce*, *craniu*...), *dr* (*drag*, *dreg*...), *fl* (*fluier*, *flamură*...), *gr* (*gras*, *greu*...) etc., aceste grupuri consonantice nu pot fi rostite la sfîrșitul cuvîntului din motivele arătate în § 96. De aceea în cuvintele care ar trebui să se termine cu grupurile *bl*, *br*, *cr*, *dr*, *fl*, *gr*... *u* și *i* finali nu s-au afonizat ci se păstrează, formînd, la rîndul lor, o culme sonoră care atrage spre sine pe *r* sau *l* precedent (împreună cu consonanta mai puțin sonoră care îi premerge) : *oblu*, *umbli*, *timbru*, *socru*, *socri*, *codru*, *codri*, *aflu*, *afli*, *agru*, *agri*... (cf. A. Procopovici, *DR*, IV, p. 29). Un alt mijloc — mai rar — de a evita ca vreunul din asemenea grupuri consonantice să formeze sfîrșitul unui cuvînt, este adăugarea acelui sonus vicarius despre care a fost vorba în § 75. Într-adevăr, alături de *primblu* și de *plimb* (cu dispariția lui *l*, ca în exemplele ce vor urma), găsim în *ALR*, I, p. 365, în punctele

402, 406, 414, 428, 476, 502, 504, 647 şi 658, forma *mă primbî*. Ceva analog s-a întîmplat cu grupurile *str*, *ştr* (atît de frecvente la începutul cuvîntului : *strîng*, *strugure*, *ştreang*...). În acest caz nu avem numai soluţia păstrării lui *u* şi *i* final (*nostru*, *pedestru*, *voştri*, *albaştri*...), ci — mai rar, adevărat — şi o soluţie ce aminteşte simplificările consonantice întrebuinţate la începutul cuvintelor : eliminarea lui *r* : *nost*, *vost* (în loc de **nostr*, **vostr*) şi *rost* (din vechiul *rostru*, unde a intervenit şi disimilarea completă a lui *r* din cauza lui *r* precedent), căci *st* e un grup consonantic obişnuit la sfîrşitul cuvintelor (*fost*, *adăpost*...). Tot astfel ung. *hatalom* apare ca *hatalm* sau ca *hatal* (*DA*).

Uzul şovăie la grupul *rl* : rostim *url* şi *urlu*, *azvîrl* şi *avzîrlu* (tot astfel la persoana a doua *urli*, *azvîrli*, cu *i* afonizat sau plenison).

Mn, *lm* şi *rn* se rostesc uşor la sfîrşitul cuvintelor : *lemn*, *semn*, *pumn*... ; *ulm*, *calm*, *pielm*... ; *atîrn*, *cîrn* ; dimpotrivă, nu există cuvinte terminate cu *nm*, *ml* şi *nr* şi nici începătoare cu aceste grupuri consonantice. Cf. şi § 95.

79. Înţelepciunea poporului spune că drumul bătut este cel mai scurt. Adevărat că el nu duce totdeauna drept la ţintă, ci face ocoluri, dar prin faptul că e tare şi uşor de recunoscut şi deoarece evită urcuşurile prea repezi, e mai puţin obositor şi te scoate mai repede şi mai sigur acolo unde voiai să ajungi. Uneori însă un accident — o surpare de teren, o ploaie torenţială — produce şi în drumul bătut un obstacol încît călătorul, dacă vrea să treacă mai repede, va trebui să sară peste obstacol, iar dacă are mai mult răgaz va încerca să astupe cu pămînt groapa, sau să aşeze o punte peste pîrîiaşul ce-i apare în cale. Aşa e şi cu rostirea. Prin transformarea sunetelor şi prin împrumuturi din alte limbi sîntem nevoiţi să articulăm sunete sau să facem coarticulări cu care nu sîntem deprinşi ; prin accidente generale, precum e sincopa, sau prin legarea unor elemente derivative la tulpina cuvîntului, se nasc de asemenea combinaţii neobişnuite de sunete. Cînd din *din*+*potrivă* se naşte *dimpotrivă*, sau dacă *s* din prefixul *des* se roteşte *z* în cuvinte ca *desgolesc*, avem a face cu un fel de dregere a drumului în care un accident a produs un obstacol ce ar putea împiedica scurgerea lesnicioasă a comunicaţiei. Vorbind despre acomodare (§§ 54—55) am văzut însă că uneori asemenea nivelări de teren nu se produc şi că sincoparea lui *u* din *frumuseţe* sau compoziţia lui *sub* cu *suară* n-a avut drept urmare prefacerea labialei *m* în *n* înainte de dentala *s* (*frumseţe*) sau pierderea vocii la *b* din cauza afonicei următoare *s* (*subsuară*). Dînd de o groapă în cale, am sărit pur şi simplu peste ea şi n-am mai stat să luăm pămînt din apropiere, s-o astupăm. Vom vedea mai tîrziu că un sunet cu a cărui articulare nu sîntem obişnuiţi,

poate fi chiar înlocuit printr-unul mai ușor de articulat (§ 120). Am mai văzut că rostirea unui grup greu de coarticulat poate fi înlesnită prin eliminarea elementului care face greutăți (§ 78). Am cunoscut, cînd am vorbit de înmugurirea sonantelor (§§ 74—76), și cazuri de **adăugare a unui sunet** prin care se înlocuiește pronunțarea unui sunet greu de rostit (cum este *r* inițial) sau neobișnuit (cum erau într-o vreme sonantele silabice) sau a unui grup greu de coarticulat. Limba alege uneori unul, alteori celălalt mijloc. Astfel spre a evita rostirea grupului inițial neobișnuit *cs*, aromînii au făcut din **csurafe* (< grec. ξουράφι) „brici", sau *cusurafe* (§ 75) sau *surafe*.

Ca atunci cînd așezăm o punte peste pîrîiașul care s-a ivit în drum după o rupere de nori, întrebuințăm și în rostire unele **consonante de tranziție** între cele două consonante care formează un grup greu de rostit. Acest caz se ivește mai ales atunci cînd, între două vocale, o sonantă vine în legătură nemijlocită cu o consonantă continuă, granița silabică devenind astfel nestabilă. Spre a face o delimitare mai tranșantă, se intercalează o ocluzivă. Astfel vedem cum un *t* apare între *s* și *r* în *năstrapă* < turc. *masrapa* (și *mastrapa*; cu *t* intercalat și la aromîni: *măstrăpă*, la bulgari *maštrapa* și la sîrbi *maštrap*), *castrol* și *castron* < fr. *casserole* (cu *t* dialectal și la francezi *castrole*, la germani *Kastrol*, la poloni *kastrol*, la bulgari *kastrolă* și la sîrbi *kastrole*); din dacosl. *Srĕmĭcĭ* (= sat fundat cu oameni veniți din *Srĕmŭ* = Sirmium) avem, în jud. Alba, *Stremți* (E. Petrovici, DR, X/II, p. 257); *samurastră* < **samurasră* < *samuraslă*, *Nastratin*. Paralel avem un *d* între *z* și *r* în *Izdrail* (cu *d* și la slavi), *măzdrac* e o variantă a lui *măzrac* (din turc. *mizrak*, cf. și bulg., alb. *mazdrak*) și în *jdreală* din *j(ă)reală* (*Jb.* VII, p. 88). Tot *t* apare între *r* și *s* în *boșcîrță* (= *boșcîrtsă*) < ung. *bacskorszíj* și a apărut în latinește între *s* și *l* în **astla* (> rom. *așchie*) < *ass(u)la* (diminutivul lui *assis*). Între *n* și *s* apare un *t* în numele de batjocură care se dă prin Ardeal sașilor: *Honț* < germ. *Hans* sau *bomboanțe* (= *bomboantse*) „bomboane", în Brașov, din germ. *Bonbons* (fr. *bonbons*; cf. germ. *Gans* rostit *gants*). Megleniții zic în loc de *mi se făcu*: *ań ți fęsi ALR*, I, 364/013. Între *z* și *n* apare un *d* în *grozdnic* (*DA*) „groaznic". Între *m* și *l* s-a intercalat un *g* în arom. *mgl'are* < **ml'are*, sincopat din *mul'are* „muiere" (Capidan, *Aromînii*, p. 361). Despre apariția unui *b* între *m* și *l* în *dambla* a fost vorba în § 50; tot așa se explică *îmblăti* < slav. *mlatiti* și numele propriu *Imbroane*, în care recunoaștem ușor numele unguresc *Imre*. Ceva mai complicat e cazul slavului *mrĕna*, care a dat în romînește *mreană* și *breană*. În unele regiuni grupul *mr* neputînd fi rostit la începutul cuvîntului, s-a adăugat, ca în cazurile de mai sus, între *m* și *r* un *b*: *mbreană*.

Aici însă n-a intervenit fenomenul „înmuguririi" lui *m* inițial în *îm* (§ 76), ci cuvîntul a rămas de două silabe prin sacrificarea lui *m* inițial. Astfel s-a născut forma *breană*, care e ușor de rostit, căci cu grupul inițial *br* românii erau deprinși din cuvinte străvechi, ca: *brîncă*, *brînză*, *brîu*, *broască*... Un *b* apare — rar — intercalat și între *r* și *l*: *codîrblă* pentru *codîrlă* (*DA*).

Un caz special îl prezintă grupul *sl*, care în mai multe regiuni se rostește — precum se vede în hărțile 26 și 27, în care forma *sclab* (*stlab*) e dată după *ALR*, I și II — *scl*: *masclu*, *iescle*... în loc de *maslu*, *iesle*. Tot așa inițial: *sclab*, *sclănină*... în loc de *slab*, *slănină*... Același fenomen s-a întîmplat într-o epocă veche, cînd *Slavus* a devenit, în rostire medio-grecească (cf. VASMER, *Zeitschrift f. deutsche Wortforschung*, IX, p. 21 și 315) Σκλάβος, de unde al nostru *șchiau*. De asemenea aromînii au făcut din **slufure* (metatezat din *sulfurem*) mai întîi **sclufure*, din care a rezultat *șcl'ifur* „pucioasă" și *vîșcl'e* din grec. βασιλεύς (CAPIDAN, cf. *DR*, IX, p. 273). Forma *sclab* (*sclăbescu*) se găsește și la aromîni; de asemenea *asclăgescu* din *s(ă)lăgescu* „dau drumul" (CAPIDAN, *Aromînii*, § 228). În mod paralel s-a intercalat un *g* între *z* și *l* în *zglobiu* < slav. *zlobivŭ* (ca la poloni *zglawiby*) și în *zglimburuș* din *limburuș*, cu *s* protetic. Într-o epocă cînd în românește nu existau grupele *cl* și *gl*, ci numai *cl'* și *gl'*, a fost împrumutat slavul *žlĕbŭ*, care s-a rostit **jl'eab*, apoi *jgl'eab*, de unde a rezultat *jgheab* (§ 125).

hărțile 26 și 27

Cazurile de intercalare a unei consonante între alte consonante decît sonante și continue sînt rare. Astfel apare un *t* între *p* și *s* în *frapțîn* (*Jb.* III, p. 218, IV, p. 270, VI, p. 20) pentru *frapsîn* (= *frasin*), apoi în *lipță* (IORGA, *Studii și documente*, XII, p. 31), pentru *lipsă*, întocmai cum alături de vechiul *op să*... apare și *opță*. *Lipțcan* e o variantă a lui *lipscan*, cu intercalarea unui *t* între *s* și *c*. Dacă un *p* apare între *m* și *t* în exemple ca arom. *frimpte* „frunte", *numptă* „nuntă" (CAPIDAN, *Aromînii*, II, § 228), avem a face, probabil, cu un caz de analogie după participiile cu *nct* > *mpt*.

Alte cazuri de sunete adăugate am cunoscut în cele precedente, cînd am vorbit despre ivirea unui *l'* între labiale și *i* la istroromîni (*pl'erd* „pierd", § 57), a unui *i* prin disociere (*ureiche*, § 73) și prin diferențierea vocalelor lungi în diftongi (ung. *tó* > *tău*) și a consonantelor geminate (lat. *sabbatum* > *simbătă*, § 70), dar mai ales prin despicarea vocalelor (lat. *pĕctus* > *pieptu*, § 71) și a consonantelor (*plămînă* > *plămîndă*, § 72). Mai tîrziu vom vedea că un *e* se ivește la sfîrșitul unor monosilabe (*mel* > *miere*, § 99). O atenție specială se cuvine să se dea la trei fenomene de adăugare sau amuțire de sunete — și o vom face în cele următoare —, p r o p a g ă r i i, a d ă u g ă r i i d e s u n e t e î n t u l p i n e l e o n o m a t o p e i c e și s i n c o p e i.

Gramaticile practice și cele descriptive amestecă de obicei, etichetîndu-le sub aceleași titluri, sunetele fără îndreptățire etimologică, indiferent de cauza care le-a produs, făcînd în schimb deosebiri de natură pur formală. Astfel, dacă plusul unui sunet e la începutul cuvîntului, se vorbește de **proteză**; dacă el se găsește la sfîrșitul cuvîntului, de **epiteză** (numită și **paragogă**, cînd adăugarea unui sunet la sfîrșitul cuvîntului urmărește scopuri de eufemie); în sfîrșit de

epenteză, cînd sunetul neetimologic apare la mijlocul cuvîntului. Sunetele parazitare se numesc cu un singur termen : **anaptictice.**

Am evitat termenul **apocopă,** căci subt această numire se înţeleg de obicei fenomene foarte deosebite, care n-au comun decît faptul — cu totul exterior — că sunetele dispărute se găseau la s f î r ş i t u l cuvintelor. Subt apocopă se înţelege şi dispariţia din cauza energiei scăzute a sunetelor, cît şi scurtările mai mult sau mai puţin arbitrare de care va fi vorba în nota paragrafului 107.

Tot numai o etichetă, care nu explică nimic şi îngrămădeşte la un loc lucruri esenţial deosebite, e termenul de **afereză,** cum se numeşte dispariţia unui sunet la î n c e p u t u l cuvintelor, confundîndu-se cazuri de amuţire din cauze fonetice, cum ar fi bunăoară simplificarea grupurilor consonantice neobişnuite, cu fenomene de natură fonemică, ca amuţirea unui *a* iniţial în exemple ca *miel* < *agnellus*, *rîie* < *aranea*...

Pentru toate acestea cf. şi § 179.

PROPAGAREA

80. Fenomenul opus disimilării complete este propagarea : ideea că am să articulez un sunet ce urmează, mă face să îl produc înainte de vreme, fără ca să încetez de a-l produce şi la locul care i se cuvine. **O propagare vocalică** o avem în cazurile de **metafonie.** Din lat. *mola* sau *coma* s-a născut în romîneşte mai întîi *mora*, *coma*... Sunetul *a* din silaba finală a fost însă coarticulat împreună cu *o* din silaba iniţială, dînd naştere formei metafonizate *moară*, *coamă*. Tot astfel vedem că masculinului *negru* îi corespunde femininul *neagră*, din *negra*. În loc de *pîne*, *mîne*, *cîne*... apare prin Muntenia *mîine*, *pîine*, *cîine* (diferenţiat dintr-un mai vechi **mîene*, **pîene*, **cîene*...); în unele texte vechi găsim această metafonie şi în exemple ca : *maire*, *minuine*... pentru *mare*, *minune*... ; iar prin unele regiuni vestice femininul plural de la *tăt* (=tot) e *tăit'e*.

Metafonia romînă se deosebeşte de metafonia din alte limbi romanice, unde vocalele extreme *i* şi *u* schimbă pe *e* din silaba precedentă în *i*, prefăcîndu-l deci în vocală extremă : lat. *fecī* > neap. *fice*, milanez *fise*, fr. *fis*, prov. *fis*, span. *hize*, port. *fiz*. Nu este exclus ca urma unei astfel de metafonii să se fi păstrat şi la noi în forma *ist*, cu pluralul *işti* (în dialectul moldovean), în loc de *est*, *eşti* (devenit *ăst*, *ăşti* în alte regiuni) < lat. *istum* (= *iste*). În limbile germanice avem şi o metafonie asemănătoare cu cea romînească : *berga* >v. -nordic *bearga*, *herot*>anglosaxon *heorot* (cf. *DR*, I, p. 380) şi una asemănătoare cu cea romanică : *halfu* > *hilfu*...

81. Dintre **consonante,** cea care se **propagă** mai uşor este *n*. Cînd propagarea e p r o g r e s i v ă, ea se explică prin menţinerea mai mult decît e necesar a canalului nazal deschis. Nazalitatea se extinde astfel asupra vocalei şi asupra consonantei ocluzive următoare, a cărei implozione devine nazală : *genuche* devine *genũk'e* şi apoi *genunche*. În cazuri de propagare r e g r e s i v ă, avem a face cu o anticipaţie de rostire în

graba coarticulării. Un *n* propagat se găseşte mai ales la dacoromîni, dialectul în care nazalizarea joacă un rol important. Un astfel de *n* se poate ivi şi din cauza unui *m*: turc. *amade* > *amandea*. Fenomenul cuprinde cuvinte vechi şi nouă, căci el s-a putut ivi în toate timpurile: ceea ce s-a întîmplat mai de mult cu lat. *minutus*, devenit *mănunt* (şi apoi *mărunt*) se repetă în vremile noastre cu neologismul *minut*, rostit prin Moldova *minunt*. Străveche trebuie să fie propagarea lui *n* în lat. *minacio*, căci numai dintr-o formă **minancio* se explică al nostru *amenințe*, cu prefacerea lui *an* în *în* şi apoi în *in*. Ariile de răspîndire a formelor cu *n* propagat sînt foarte diferite. Astfel în regiuni în care se zice *genuche* întîlnim forma *junincă* etc. Mai rar, ca la *păgîn* şi *pîngăni* (disimilat în *pîngări*), a urmat o diferențiere de sens pentru forma fără consonantă propagată şi cea cu această consonantă. Din exemple ca *scăunenci* (= *scaun* + sufixul *-eci*) sau *basmangiu* (= *basma* + *-agiu*), *moftangiu* (= *moft* + *-agiu*, cf. sîrb. *moftağija*) s-au putut dezlipi sufixele *-enci* şi *-angiu*, cu care s-au derivat cuvinte ca *popenci*, *tăurenci*; *chiulangiu*...

Alte exemple cu *n* propagat: *ancońu* (*Rev. Crit.* III, p. 68) „acoi" (= ac mare), **ambi duī* > *amîndoi* (it. *amendue*, engad. *amendous*, v.-fr. *andui*), turc. *arzi mahzar* > *arzmanzar*, *canutus* > **cănunt* (arom. *cănuț*) > *cărunt*, *cătigan* > *cătingan* (*DR*, III, p. 666), *fuliginem* > * *furigine* (arom. *furidzine*) > *funigine* (dial. *fuńiźińe*) > *funingine*, turc. *ğamadan* > *geamantan* (şi arom. *ğimăndane*, ngr. τζαμαντάνι, dar megl. *ğibădan*), **granucium* (> arom., megl. *gărnuț*) > dacor. **grănunț* > *grăunț*, *înfig* şi (rar) *înfing*, *legăna* şi *lengăna*, *junicem* > (rar) *junice* şi (de obicei) *juninică*, *manuc(u)lus* > *mănuchi* şi (mai ales) *mănunchi*, *meridies*, *meridiare* (> *meriză*, *merizare*, arom. *amiridz* şi *amiridzare*) > megl. *mirindz*, *mirindzari*, *negel* > *ningel* (*ALR*, I, 137/63 etc.), *neque unus* (>*nici un*, megl. *niț̆iun*, istrorom. *niț̆ur*)>arom. *ninți un* (cf. prov. *nengun*, span. *ninguno*, port. *nengun*), *nuptiae* > *nuntă* (arom. *numptă*, megl. *nuntă*, istrorom. *nunț*, cf. sard *nuntas*, al cărui *n* îl explică unii prin influența lui *nuntiare*), *panicum* > >*pănînc* (> *părinc*), *petiginem* > *pecingine*, *renuc(u)lus* > **rănuchiu* > **rănunchiu* > *rărunchi* (cf. romagnol *naroncal*, engad. *nirunkel*) etc. Veche e propagarea lui *n* şi în lat. vulg. **vinginti* în loc de *viginti* (*Indog. Forsch.* 38 (1920), p. 211)>arom. *yingi(n)ț* şi în *mănînc* (lat. *manduco*).

Destul de numeroase sînt şi cazurile de propagare a unui *r*. Iată cîteva exemple: arom. *aṅurzescu* „miros" şi *arṅurzescu*, *bărbărească* (*DA*) pentru *băbărească*, *bezărău* şi *brizărău* (*DR*, IV, p. 719), *căpăstru* = arom. *căprestru*, *checheriță* şi *chercheriță*, *ciovîrtă* şi *ciorvîrtă* (*DR*, VI, p. 313), *descotorosi* şi *descortorosi*, slav. *krastavec* > *crastavete* şi *castravete*, mai rar *crastravete*, *cruscru* (*ALR*, I/II, h. 265/578) din *cuscru*, *fierăstău* şi *fierăstrău*, *pirostrii* şi *prirostrii*, *păstură* şi arom. *prăstură*, *porumbrel* pentru *porumbel*, *projar* (*ALR*, I/II, 1616/839, 850, 856) alături de obişnuitul *pojar*, *stejar* şi (în Banat) *străjar*, lat. *squamula* > *scramura* (*DR*, V, p. 410), *tustrei*, *tuspatru* şi *trustrei*, *truspatru*, paleosl. *věverica* > *veveriță*, dar arom. *virviriță* (ca bulg. *ververica*, ngr. βερβερίτσα). În neologisme

încetățenite la țară : *turberculos* (*ALR*, I, 1637/960, probabil și prin apropiere de *turba*) în loc de *tuberculos*. (Cf. și fr. *trésor* < *thesaurus*).

Propagarea lui *l* o avem în *blalț ALR*, I, 95/278 pentru *balț* și am avut-o în lat. vulg. **flacula* (în loc de *facula*), precum arată rom. *flacără*, it. *fiacola* și sard *afflakilai* (poate ca această propagare să fi fost promovată de influența lui *flamma* sau a verbului *flagrare*). Probabil că și **clinga*, din care derivă al nostru *chingă*, nu e o metateză din *cing*(*u*)*la*, ci o formă disimilată din **clingla*. Judecînd după *fluștura* al nostru, se pare că în latina vulgară a existat și o formă **flusculare*, derivat din *fuscula* (*DR*, IV, p. 683). Un exemplu puțin banal de propagare a unui *l'* îl avem în istrorom. *dopel'el'* pentru *dopel'eĭ* < slov. *odpaljati* (*SI*, II, § 88).

Pentru alte consonante decît sonantele, exemplele de propagare sînt foarte rare. Totuși, dacă alături de *obloji* găsim și forma *bloboji*, nu avem a face numai cu un caz de metateză, ci și de repetare a rostirii lui *b*. Prin jud. Alba și Hunedoara, se aude *aspăs* în loc de *apăs* (*ALR*, II, 2172/102, 105), iar în loc de *glesnă* întîlnim pe alocuri forma *sglesnă* (*ALR*, I, 147/285).

Alte exemple romînești (și din alte limbi) de propagare a unui *n* și *r* am mai dat în *DR*, IV, p. 717—720.

Propagarea, adică „transportarea unui sunet la distanță", o numește GRAMMONT (*Traité*, p. 251) **dilațiune** și o explică astfel : „un fonem atrage în mod particular, pentru un motiv oarecare, atențiunea musculară, încît unele din mișcările articulatoare se extind, prin anticipație, la un fonem anterior sau, prin inerție, la unul posterior".

CONSONANTE ADĂUGATE ȘI REDUPLICĂRI ÎN TULPINI ONOMATOPEICE

82. Tulpinile onomatopeice apar uneori dezvoltate prin adăugarea unor consonante. În studiul meu *Despre onomatopee în limba romînă* (*DR*, I, p. 73—108 = *EL*, p. 319—351) am arătat trei asemenea cazuri :

a) „Cînd sîntem la teatru și în mijlocul reprezentației se produce un zgomot tulburător, putem auzi un *pss!* general și prelung. Cînd însă nu se iscă o astfel de tulburare a reprezentației, ci îndărătul nostru șoptesc doi inși, atunci ne întoarcem indignați cu un *pst!* scurt dar apăsat. Tot cu această exclamare atragem atenția unuia care merge, pe stradă, înaintea noastră.

Deosebirea între *pss* și *pst* este deci lungimea duratei lor, motivată perfect și din punct de vedere fonetic : după *p* urmează o consonantă continuă pe care pot s-o țin cît timp voiesc : *pssss*... Dacă doresc ca exclamația mea să fie scurtă, n-aș avea decît să pronunț un *s* scurt : *ps*. Impresia acustică în cazul acesta e într-adevăr scurtă, dar îi lipsește sfîr-

şitul net şi tranşant. De aceea în loc să întrerup sunetul *s* prin depărtarea limbii de alveolă, deschizînd strîmtoarea necesară pentru articularea sunetului *s*, îl întrerup în mod cu mult mai eficace dacă închid mai întîi această strîmtoare cu totul, ridicînd limba şi lipind-o de alveolă. Astfel după *s* se naşte dentala omorgană, de durată momentană : *t*. De fapt *pst* e mai scurt — sau cel puţin face impresia acustică de a fi mai scurt — decît *ps*, cu un *s* oricît de puţin ţinut" (*DR*, I, p. 88).

Alte exemple de **adăugare a unei ocluzive** citate acolo (p. 89) sînt : *brt* pentru o senzaţie scurtă (=un singur fior) de frig, în loc de *brr*, care exprimă o senzaţie continuă de frig ; *fiut*, care imită o fluierătură scurtă ; *fost*, prin care se imită foşnetul frunzelor, *şft* şi verbul *buftui* faţă de interjecţie *buf*, *chift* (cf. *chifti*). Cînd consonanta precedentă e palatală, în loc de *t* apare un *t* palatalizat (*t'*), transcris cu ortografia curentă prin *ti* sau *chi* : *bîşti* (*bîşchi*), de unde verbul *bîşti* şi *ţîşti*, *ţuşti*... Tot aşa se explică, probabil, *hait*(*i*) alături de *hai!*

Mai rar apar alte consonante ocluzive la sfîrşitul unor tulpine onomatopeice, de exemplu *p* în *horp* pentru zgomotul ce-l faci cînd sorbi dintr-o dată şi repede (alături de *hor*) ; *c* în *ghiorc*, pentru sunetul produs de apa care înghite un corp. Interjecţia care imită strigătul cloştei este *clon-clonc* (Herzog-Gherasim, *Marginea*, IV, p. 233). Un astfel de *c*, final, însă după o vocală, apare în multe interjecţii care exprimă o mişcare sau cădere repede : *bîldîbîc*, *bîltîc*, *bîzdîc*, *berbeleac*, *huştuluc*, *popîc*, *şontîc* (cf. ung. *sánta* „şchiop"), *tîlbîc*, *ţopîc*, *tronc*, *trosc* . . .

b) O seamă de onomatopee imită un zgomot din jurul nostru care se naşte printr-o mişcare repede. Dintre toate sunetele produse de organul nostru vocal, acela care se caracterizează tocmai prin vibrarea ritmică a unei părţi a organului nostru articulator este *r*. E deci firesc ca o parte însemnată a tulpinelor imitative să fie formate cu ajutorul acestei consonante. Dar ea apare adesea, ca un plus, chiar şi în tulpine care, la origine, nu conţineau un *r*. *Bz* e o tulpină prin care se imită zgomotul produs de zborul albinelor. Alături de această tulpină, de la care derivă verbul a *bîzîi*, întîlnim o tulpină *brz*, în *bîrzăun*, *bîrzoi* (alături de *bîzoi*) etc.

Cum s-a născut această variantă rotacizată ? Zgomotul produs de zborul albinei face asupra urechii noastre impresia unui ton continuu şi muzical. La *bîrzăun*, nu numai că tonul acesta este mai profund, dar el nu e atît de continuu. Astfel, pe lîngă *bz* se mai adaugă plusul unui *r*, care voieşte să redea tocmai nota intermitentă în sunetul produs de zborul acestei insecte.

Asemenea **variante rotacizate** nu sînt rare în limba romînă, de ex. *dudui—durdui*, *fîţîi—fîrţîi*, *fişcă—frişcă*, *gîgîi—gîrgîi* . . . ; ele se întîlnesc şi în alte limbi, de exemplu germ. *pusten—prusten*, *ziepen—zierpen*,

it. *bulicare—brulicare* (*REW*, Nr. 1388), it. *buf(f)are—brufolo* (*REW*, Nr. 1021), fr. *dorloter* (*REW*, Nr. 2713) etc. (Cf. *DR*, I, p. 90).

c) Zborul bîrzăunului însă poate produce şi altă impresie asupra urechii noastre, pe care, cercînd s-o imităm, credem c-o nimerim mai bine dînd vocii noastre un timbru nazal (precum bunăoară imitatorii de instrumente muzicale dau acest timbru vocii lor cînd imită sunetul violoncelului sau al unor trîmbiţe). Într-adevăr, **nazalizarea tulpinei onomatopeice** este un fenomen destul de des în limba noastră : alături de *bîrdăun*, care cuprinde aceeaşi tulpină imitativă ca fr. *bourdon*, it. *bordone*, span. *bordon*..., avem în romîneşte forma *bondar*. Tot astfel, alături de *ţţ* (şoarecele *ţîţîie*) avem *ţînţ-* în *ţînţar*, alături de *bţ*, care a dat naştere la *bîţan* (un fel de ţînţar), avem *bnţ* în varianta *bînţan*, şi chiar alături de *bîz-îi*, *bîrz-ăun* avem *bonz-ălău* (cf. *bîzălău*) etc. Nu ştiu dacă şi *clămpănitul* berzei (alături de a *clăpăni*) trebuie socotit între aceste exemple.

83. Adăugarea unei consonante la sfîrşitul tulpinelor onomatopeice s-a putut produce însă şi pe altă cale. Ca în cele mai multe limbi, avem şi fenomenul **reduplicării imitative**, şi nu numai în exemple ca *bubui* „a face bu-bu", *tutui* „a face tu-tu" (ca germ. *tuten*), ci şi în exemple ca *bănănăi*, *bălălăi*, *chelălăi*, *dănănăi* ... De obicei însă nu se repetă o silabă întreagă, ci numai consonanta cu care începe silaba, încît noua tulpină onomatopeică apare cu consonanta iniţială repetată la sfîrşit. Astfel, în loc de *Hagiul ia binişor o maslină, o duce la gură ş-o strecoară pintre gingii* : fol, fol, *o mestecă* (DELAVRANCEA, *Hagi Tudose*), se poate zice *Hagiul folfăie o maslină*. La fel s-a născut *bîlbîi* din *bîl-b(îl)*, *bîjbîi* din *bîj-b(îj)*, *bombăni* din *bom-b(om)*, *dîrdîi* din *dîr-d(îr)*, *fîlfîi* din *fîl-f(îl)*, *foşfăi*, din *foş-f(oş)*, *gîlgîi* din *gîl-g(îl)*, *mormăi* din *mor-m(or)* ... Tot aşa se explică *guzgan* din *guz* < (ung. *güzü*), simţit ca onomatopee şi repetat *guz-g(uz)*.

Acest fenomen al **reduplicării trunchiate** e cunoscut şi din alte limbi. Exemple din limba latină se găsesc la STOLZ-SCHMALZ, *Lateinische Grammatik*, p. 216. Al nostru *bombăni* corespunde lui *bomb-us* latin (grec. βόμβος), *bîlbîi* lui *balb-us* latin (cf. şi *baub-or*) ; poate şi *bulbuc* al nostru să stea în legătură cu *bula* latin, a cărui tulpină apare cu o asemenea reduplicare trunchiată în sardul *burbudda* „băşică", span. *borbollar* „gîlgîi", *borbolla* „băşică", fr. *barbouiller* (*REW*, Nr. 1385—86). Pe de altă parte, al nostru *gîlgîi* corespunde unei tulpine onomatopeice slave *glg* în slov. *glg* „înghiţitură", *glgal'* „a murmura"... (*SEW*, p. 310).

SINCOPA

84. Cînd o silabă este lipsită de accent, vocala acestei silabe poate să fie rostită atît de scurt sau cu atît de puţină sonoritate, încît să nu se mai audă. În cazul acesta vorbim de s i n c o p ă, adică de „cădere".

Sincoparea unei vocale este de cele mai multe ori în funcție de **grija cu care vorbim**. În vorbirea îngrijită, solemnă, apăsată, controlată, nu trecem prea ușor nici asupra silabelor neaccentuate. Dimpotrivă, în vorbirea repede, familiară, necontrolată, „înghițim" adesea vocala din asemenea silabe. Eu însumi am observat că în familie și în vorbirea de toate zilele rostesc *iepurle, cazurle, unle* . . . , în loc de *iepurele, cazurile, unele. Dom'le* în loc de *domnule, tat-to* în loc de *tată-tău* se aud foarte des ; *cellalt* în loc de *celălalt* se și scrie adesea ; *mittel* în loc de *mititel* e de multe ori atestat în *Atlasul Lingvistic* I, de unde se mai pot cita forme sincopate ca *moalle* (= *moalele*) *capului* 5/776, *creștu* (*creștetul*) *capului* 5/590, *nărle* (= *nările*) *nasului* 52/782, 795 . . . , *captu* (= *capătul*) 101/556, *callui* (= *calului*) 68/600, *umerle* (= *umerele*) = 56/118, *soarlui* (= *soarelui*) 68/885, *băierle* (= *băierile*) 123/700, 805 . . . , *rumînlui* (= *romînului*) 4/490, *proń* (= *puroi*) 58/05 (arom.), *sprîncenle* (= *sprîncenele*) 43/803, *mînle* (= *mînile*) 361/600, *pînce* (= *pîntece*) 100/470 . . . Forme ca *horle* „horile", *legăturle* „legăturile" . . . sînt curente și la aromîni. Istroromînii sincopează, după *r*, regulat pe *e* sau *i* din articolul - *ele* (*-ile*) : *căpurle* „capurile", *cărle* „carele", *pițorle* „picioarele" . . .

85. Desigur că în toate aceste cazuri sincoparea depinde și de **natura sunetelor înconjurătoare.** Grupurile consonantice care s-au născut după căderea vocalei neaccentuate sînt toate obișnuite în limba romînă și ușor de pronunțat. Una din consonantele componente ale acestor grupuri e de obicei o sonantă. Adesea se sincopează o vocală și între două consonante identice sau de același fel. De asemenea se poate constata că nu toate vocalele se sincopează la fel de ușor. Cea mai rezistentă e cea mai sonoră, *a*, urmează *o* și *ă* (*î*) ; cele mai expuse sînt *e*, *i* și *u*.

86. Sincoparea mai depinde de **tempo** în care vorbim. Formele sincopate, obișnuite în vorbirea „allegro", se generalizează uneori și în vorbirea „lento", devin forme uzuale și literare. Așa s-a întîmplat cu multe cuvinte latine, care apar în limbile romanice sincopate. Unele din ele, precum *caldus* (= *calidus*) > *cald*, *lardum* (= *laridum*) > *lard*, *virdis* (= *viridis*) > *verde*, *domnus* (= *dominus*) > *domn*, *soldus* (= *solidus*), de unde pluralul rom. *solzi*, *postus* (= *positus*), păstrat în rom. *adăpost* . . . sînt atestate chiar la scriitorii latini clasici și nu s-au păstrat în limbile romanice decît în această formă sincopată. Tot așa, sincopat, apare la noi *vet*(*e*)*ranus* > *bătrîn*, *carr*(*i*)*care* > *încărca*, *coll*(*o*)*care* > *culcare* . . , și un număr destul de mare de derivate cu sufixele *-ulus*, *-ulo*, precum : *plop* < *pop*(*u*)*lus*, *mușchi* < *musc*(*u*)*lus*, *cheag* < **clagum* < *coag*(*u*)*lum* ...

față de formele nesincopate *lingură* < *lingula*, *mascur* < *masculus*, *tremur* < *tremulo* . . . Chiar același cuvînt apare, după cum s-a conservat în pături sociale diferite, nesincopat sau sincopat : *buiestru* < **ambulester*, față de *umblu* < *amb(u)lo*, *staur* < *stabulum*, față de *staul* < *stab(u)lum* (cf. *LR*, I, § 96). Tendința latină de a sincopa vocală neaccentuată după vocală accentuată urmată de *v* (*b*) (de exemplu *claudo* < *clavido*, *faustus* < < *favestus* . . .) s-a continuat în limbile romanice (*auca* < *avica*, *gauta* < < *gabata* . . .) și în românește : *caut* < * *cauto* < *cavito*, *greutate* < * *grev(i)tatem*, *noutate* < *nov(i)tatem*, *băút* din *bă'ut*, iar acesta din lat. *bib(i)tus* . . .

În opoziție cu cele mai multe limbi romanice apusene, limba română a păstrat un număr mare de proparoxitone nesincopate, precum : *bunătate* < *bonĭtatem*, *oameni* < *homines*, *deget* < *digĭtus*, *iederă* < *hedera*, *neted* < *nitĭdus*, *arbore* < *arbŏrem*, *cumpărare* < *compărare*, *încălecare* < < *caballĭcare* . . .

87. Afară de g r i j a și de t e m p o (allegro, lento) cu care vorbim și de natura sunetelor înconjurătoare, elementul decisiv pentru sincoparea vocalelor e **lipsa** lor **de accent**. Cele mai multe cazuri le întîlnim în poziție i n t e r t o n i c ă, adică între accentul principal și cel secundar, indiferent dacă accentul principal este în urmă sau înainte și dacă cuvîntul mai conține și alte silabe neaccentuate.

Dăm în cele următoare exemple pentru cîteva din cele mai frecvente tipuri :

⌣(—)⌣ : *amănar* (și *amînar*) > *amnar*, *amănat* (*amînat*) > arom. *amnat*, istrorom. *mnât*, *de* ÷ *sătul* > *destul* ; lat. *carricare* > *încărcare*, lat. *monticellus* > *muncel*, lat. *ollĭcella* > *ulcea*, lat. *vallĭcella* > *vălcea* ; slav. *otrinąti* > > *urni*, slav. *porinąti* > *porni*, *răzimat* > *răzmat* ; lat. *collocare* > *culcare*, *vorovi* > *vorbi* ; lat. *eccum modo* > *acmu*, lat. *manducare* > *mîncare* . . .

⌣(—)⌣ : *azimă* și *azmă*, *irimă* (= *inimă*) și *irmă* (*Jb.* IV, p. 16), *carele* și *carle* (istrorom. *cârle*), *pare că* > *parcă*, *pune-te* și *punte* (deși se naște omonimie cu substantivul *punte*), lat. *sal(i) cem* > *salce*, lat. *oc(u)lus* > *ochi*, lat. *ung(u)la* > *unghe* . . .

⌣(—)— ⌣ — e mai rar : *conăcărie* > *concărie* (Creangă), *dărîmătură* > *dărmătură* (Eminescu), arom. *arădățină* > *ardățină* „rădăcină", poate și *ascuțire*, dacă vine din **exacutire* (Candrea-Densusianu, *DE*, Nr. 99) ; lat. *cooperitorium* > *curpător*, **suffolicare* > *suflecare* și *sufulcare*, **indeminare* > *îndemnare* . . .

Sincopa în silabă inițială protonă e mai rară, dar se găsește totuși : *păsat* > istror. *psât*, arom. *găl'inat* și *gl'inat*, megl. *crui* < *cărúi*, *jdreală* (*Jb.* VII, p. 88) < *jăreală*, ung. *kalap* > *clop*, lat. *sancta Maria* > *stă-*

*mărie; derept > drept; * curum > scrum, hurubă > hrubă, juneapăn > > jneapăn, *vurem* (din lat. *volemus*) *> vrem* . . . Cf. și *Crăciun* din **cărăciun* < lat. *calationem, levare > *lvare > luare.*

În unele din exemplele cu s'ncopă în poziție protonă ne putem imagina că sincoparea s-a produs prin fonetică sintactică, astfel în exemple ca : *ùn *colóp > un clop, în derépt > în drept, nòi *vurém > noi vrem* . . . Forma sincopată s-a putut apoi generaliza și cînd lipsea *un, în, noi* etc. înainte de cuvînt. Asemenea **generalizări ale formelor sincopate** găsim la verbe ca : *usc, mînc* (prin Ardeal) în loc de *usuc, mănînc*, după formele accentuate pe terminație : *uscát, mîncát* . . . Căderea lui *e* din *levamus* . . . *(luăm < *lvăm)* se explică mai ușor în legătură cu un *nos, quod* sau alte asemenea monosilabe precedente. Forma *marne*, care se aude prin Muntenia în loc de *margine*, presupune o sincopă foarte veche, încă de pe timpul cînd *marginem* se rostea cu *g* velar, căci *marne* se explică mai ușor prin fazele **marmne < *margne*, decît prin prefacerea lui *gi* în iot ca în *magis* și *magister > mai, măiestru*. Lipsa de metafonie în *mierlă* — am aștepta **miarlă* — o explică I. IORDAN prin rostirea trisilabă *(me-ru-la)* a acestui cuvînt, care trebuie să fi dăinuit la noi cel puțin un timp oarecare.

Cazurile în care se sincopează vocala accentuată sînt extrem de rare. În § 46 am văzut că în loc de *văzút, duc* și *sînt* întîlnim forme ca *am văst* (din *văzt*), *măc* (din *mă duc*) și *st*, născute mai întîi în legătură cu *nu* sau cu un adverb care atrage accentul. În rostirea repede se aude și *ó stă* (=sută) *de lei* (în opoziție cu *dóuă s(u)te*). Tot astfel *băță* în loc de *bădiță* (*BL*, I, p. 94) sau *lelța* în loc de *lelița*, prin părțile Sibiului, se explică prin faptul că acest cuvînt se întrebuințează, de obicei, înaintea unor nume care, ele, poartă accentul : *lelța A'na, băța Ión*. Atunci cînd, în exclamații, accentul e mai apăsat, vocala din silaba neaccentuată e mai expusă sincopării. Astfel, din *de sătul* se va fi sincopat *ă* mai întîi în poruncitorul *destul* ! Amuțirea lui a putut fi promovată și prin faptul că prin dezvoltarea lui semantică acest cuvînt (germ. „bis zur Sättigung" — „ganz") nu se mai simțea compus din elementele *de* și *sătul*.

88. Nu toate ținuturile românești sincopează în aceeași măsură și nu în toate timpurile s-a sincopat la fel. La dacoromîni se poate constata o **preferință pentru sincopă** în Moldova, unde se aude obișnuit *purce* în loc de *purice, ce s fac* în loc de *ce să fac, taie cuțitu* în loc de *taie cu cuțitul*.

Una din deosebirile esențiale între cele două grupuri de aromîni este că la grupul sudic se întîlnește în măsură neasemănat mai mare sincopa decît la cel nordic. Din cauza aceasta aromînii de miazănoapte nici nu-i înțeleg totdeauna pe cei de la miazăzi. Cum și la greci sincopa e un fenomen frecvent, s-ar putea ca dispariția vocalelor intertonice și a celor protonice să fie, la acești aromîni, urmarea unei accentuări mai energice, după model grecesc.

Forma articolului masculin e la aromîni *-lu* față de *-ul* al nostru. Din *omulu* noi am făcut *omul* prin amuțirea lui *u* final, iar aromînii *omlu*, prin sincoparea lui *u* intertonic. Alte exemple de vocale sincopate la toți aromînii sînt : *arcoare* din *arăcoare* „răcoare", *călgăriță* „călugăriță", *dimneața* „dimineața", *armîn* „aromîn" ; *arpă* „aripă", *scîndră* „scîndură" ;

čor pentru *čičor* (= picior), *murțină* din *murtuțină* „mortăcină" . . . Incomparabil mai numeroase sînt exemplele de sincopă la aromînii din Pind: *niptut* „bolnav" (în nord *niputut*), *sălgesc*, „slobod" (în nord *sălăgesc*), *mtrescu* „privesc" (în nord *mutrescu*), *crundu* „curînd" (în nord *curundu*) . . . În conjugare avem forme ca *adár—adrăm* (din *adărăm*), *análtu—altă'm* (din *anăltăm*), *adúc—ațém* (din *aduțém*), *scol—sclăm* (din *sculăm*) . . . Uneori, după sincopă, se nasc grupuri consonantice în care cu greu se recunosc sunetele originare: *psin* din *puțin*, *vzim* din *fudzim*, *mgl'arle* din *mul'arle*, *inoară* din *inimioară*, *fičoru* din *fičor-lu*, iar acesta din *ficiorulu*. Alte exemple aromînești la CAPIDAN, *Aromînii*, p. 365—370.

Unii înțeleg subt sincopă și „căderea" unei consonante în mijlocul cuvîntului, pentru care alții întrebuințează termenul **ecthlipsă**.

METATEZA

89. Cînd sunetele nu apar la locul tradițional, avem a face cu metateze. **Cauzele acestei schimbări de loc** pot fi mai multe. Adesea metateza se reduce la un defect de memorie. Acest caz îl întîlnim mai ales la cuvinte străine care, auzite întîia oară, nu pot fi încă asociate cu cuvintele vechi. Același lucru se întîmplă cu unele nume proprii mai lungi, care și ele trebuie să se imprime izolate în memoria noastră, fără legătură cu alte cuvinte apropiate ca formă sau sens (multă vreme nu eram sigur dacă eroilor din vestitul roman al lui Dostoievski trebuia să le zic Frații *Caramazov* sau *Camarazov*). Uneori metateza e pricinuită — sau cel puțin promovată — de o asociație de idei greșită. Astfel GRAMMONT (*Traité*, p. 356) crede că dacă limba romînă (*pădure*) și alte limbi sau dialecte romanice (toscan *padule*, milanez *padu*, sard. *paule*, v.-span. și v.-port. *paul*) pleacă de la forma metatezată *padulem* în loc de *paludem* (*palus*), cauza ar fi o orientare, întîmplată în latinește, după alte cuvinte terminate in *-ulem*, ca *tribulem*, *idulem*, *pedulem*. Tot astfel, dacă auzim vorbindu-se de un *nas bocîrnat*, în loc de *borcănat* (= ca un borcan), pricina e apropierea ce s-a făcut cu *cîrn*. În unele regiuni etimologia populară a făcut *lăcrămație* din neologismul *reclamație*.

Metateza se explică prin faptul că un sunet — de cele mai multe ori greu de rostit sau făcînd parte dintr-un grup de sunete incomode în ceea ce privește coarticulația — ne atintește atenția în măsură atît de mare, încît pierdem noțiunea exactă a locului ce i se cuvine în cuvînt și îl anticipăm (GRAMMONT, *Traité*, p. 340) sau îl așezăm într-un loc mai ușor de combinat cu alte sunete. O nepoată a mea, care la vîrsta de patru ani

nu putea încă să rostească pe *r*, era mereu cicălită de cei din jurul ei pentru acest defect, de care ar fi voit bucuros să se dezbare. Atunci am început să fac cu ea exerciții de rostire, recomandîndu-i să spună după mine cuvinte în care *r* urma după *d*. După oarecare sforțări izbuti să zică deodată : *rrrdag* (în loc de *drag*, cu un *r* lung și anticipat).

Metateza poate fi și rezultatul unor p r o p a g ă r i și d i s i m i l ă r i succesive. Astfel, dacă în loc de *crastavete* se aude și *castravete* sau în loc de *poclon* și *plocon*, s-ar putea ca aceste două forme (ce ne apar rezultate prin mutarea locului lui *r* sau *l*) să se fi născut prin disimilare totală din *crastravete* (atestat în forma aceasta) sau **ploclon*, cu *r* sau *l* propagat. A căuta legi diriguitoare pentru metateză mi se pare o încercare zadarnică. Totuși vom încerca în cele următoare să cunoaștem cele mai obișnuite tipuri de metateză din limba romînă, întemeiați pe un număr mai mare de exemple.

Există fără îndoială limbi în care metateza e un fenomen rar, și altele în care ea e foarte frecventă. Între acestea se numără, afară de limba romînă, albaneza și dialectele sud-italiene, cu care limba romînă are, după cum se știe, și alte note comune. De pe hărțile *Atlasului* se pot culege o mulțime de exemple pe lîngă cele date de noi, căci metateza este, în mod firesc, un fenomen mai rar în graiul claselor culte, cu o vădită tendință de a întrebuința formele tradiționale, decît în graiul spontan și mai puțin controlat de la țară.

„Greu" de rostit nu este pentru oricine același grup de sunete, ci pentru unele persoane sînt grele anumite urmări de sunete, uneori numai în anumite cuvinte. Astfel aveam un profesor în liceu care n-a izbutit în toată viața lui să zică *angajat*, ci zicea totdeauna *aganjat*. Eu însumi am oarecare dificultăți să pronunț *apocopă*, avînd tendința să încep cuvîntul cu *acopo...*, deci cu anticiparea lui *c* dintre cele două vocale egale.

Dacă în textele noastre vechi se scrie *brănă, vrăstă, crăd, plăc...* în loc de *bîrnă, vîrstă, cîrd, pîlc...*, această metateză e numai g r a f i c ă, imitînd felul de scriere slavon. De rostit, se rostea totdeauna *bîrnă...*, precum se vede lămurit din cuvinte de origine latină ca *vîrtos*, scris *vrătos*... Totuși uneori această grafie a influențat și rostirea. Astfel numele propriu *Blăgaru* corespunde ortografiei slave блъгарииъ „bulgar".

În cuvinte de origine slavă ca *crîșmă* și *circiumă* (slav. *krŭčima*), *cristei* și *cîrstei*, *hîrb* și *hribuit*, *învîrtesc* și *răzvrătesc*... nu avem propriu-zis a face cu metateză, ci cu redarea lui *r* silabic cînd prin *îr*, cînd prin *rî*. Un caz cu mult mai complicat e al cuvintelor *baltă, daltă, gard, scovardă* față de *blato, dlato, grad, skovrada* la slavii meridionali ; despre acest fenomen e a se vedea în urmă studiul lui Gr. Nandriș, *Despre metateza lichidelor în elementele slave din limba romînă*, în *DR*, VI, p. 350—357 și *LR*, I, § 120.

Dacă alături de *gînsac* găsim *gîsnac*, avem a face cu o metateză ; în *gîscan* însă sufixul *-an* s-a adăugat tulpinei *gîsc-* (cf. *gîscă*) fără *n*.

În cuvinte ca (vechiul) *fuglu* „prizonier", *modru* „chip", *Șandru*... din ungurescul *fogoly, modor, Sándor*... nu avem propriu-zis a face cu metateze, ci cu încadrarea acestor cuvinte străine în categorii existente, după modele ca *socru, codru* ... Dimpotrivă dacă în loc de *codru, negru, soacră-sa* avem la aromîni *codur, negur, soacăr-sa*..., aceste forme par a se fi născut din *coduru, neguru, soacără-sa* prin svarabhakti, ca în exemplele citate în § 74.

90. Metateza simplă atinge în marea majoritate a cazurilor consonantele *r* și *l*, sau, cel puțin, consonante care formau un grup cu sonantele

(de lîngă care fug în altă silabă), ca în *bălmăji* din **bălj̆ămi* derivat din ung. *balzsam*. Dintre numeroasele exemple vom căuta să deslușim cîteva tipuri mai obișnuite.

a) În tipul *crapă* în loc de *capră*, *plocon* în loc de *poclon* . . ., metateza e r e g r e s i v ă, alcătuind cu consonanta inițială un grup consonantic frecvent.

Acest tip e obișnuit și în latina vulgară, unde în loc de *per*, *inter*, *super* se zicea **pre*, **intre*, **supre* (rom. *p(r)e*, *între*, *spre*). Așa și în compusele *pricepe* (< *percipere*), *primbla* (< *per-ambulare*), *întreba* (< *interrogare*) . . . Tot latină vulgară e metateza în *quatro* (în loc de *quatuor*) > > *patru*, *intregum* (= *integer*) > *întreg*; străveche e metateza și în *pigritare* > *pregeta* (cu *g* + *e* > *ĝ*), în *strănuta* din *sternutare* (forme începătoare cu *stra-* se găsesc și în Italia de nord și în Friaul), și probabil și în *formosus* > *frumos*, **curtiare* > *cruța*, căci nu avem nici o urmă de forme nemetatezate în romînește. Pentru metateza lui *l* în aceleași condiții avem **clagum* (din *c(o)ag(u)lum*) > *cheag*, *clinga* (din *cing(u)la* sau **cling(u)la* § 81) > *chingă*, **plop(p)us* > *plop*, **glibbus* (din **gibb(u)lus*) > *gheb*, *sughița* din *subgluttiare* (în loc de *singultiare*). Veche e metateza și în *flămînd*, care stă în legătură cu lat. **famulentus*, în *plămîni* din *pulmones*, în arom. *șcl'ifur* „pucioasă", care s-a dezvoltat din **sclufurem* în loc de **sulfurem* (din *sulfur*).

Alte exemple latine vulgare sau romanice: **clapare* (din *cap(u)lare*) > milanez *ćapa* „pigliare", **cloma* (din **com(u)la*) > *ćomma* „criniera", **clonfare* (*conflare*) > *ćonfa* „gonfiare" (Salvioni), **cloppa* (din *copula*) *REW*, Nr. 2209, **flunda* (**fund(u)la*) > it. *fionda* (*Arch. glott. ital.* II, p. 56 n.), **spluma* (*spum(u)la*) > it. *spiuma*, **clepu* (din *tep(u)lus*) > > friulan *clipp* (Nigra)...

Exemple romînești: sîrb. *bagrena* > *bagrin* și *braghin*, ung. *bárson* > *barșon* și *brașon*, slav. *bebrŭ* > *breb* „castor", *bedreag* și *bredeag*, *căpăstru* și *căprăst* (prin Bihor) și arom. *căprestu* (cf. port. *cobreste*) alături de arom. *căpestru*, *castron* (*castrol*) și *craston* (*crastol*), lat. *fimbria* > *frînghie*, *furnică*, dar istrorom. *frunigę* (cf. sard *froniza*...), **gargur* > *grangur*, *îngurzi* și *îngruzi*, *înturna* și *întruna*, *jugastru* și *jugrast(u)*, *persecutor* și *presecutor* „agent fiscal" (în era ungurească, prin Bihor), *pervaz* (din turc. *pervaz*) și *prevaz*, megl. *știrb* și *știrăb* „știrb", *stîrpesc* dar arom. *străk'escu*, *turbat* dar arom. *trubat*...; arom. *blugur* pentru *bulgur*, *bucluc* și *blucug*, *flăclie* (în Rășinari) în loc de *făclie*, bulg. *gugla* > *glugă* (de unde *gluga* în ungurește), *haldan* și *hlădan*, *potlog* și *plotog*, *pantlică* și *plantică*, chiar și *sflecă* în loc de *sfeclă*, deși grupul consonantic *sfl* e puțin obișnuit.

b) Mai rar e tipul *curpător* (*cîrpător*) din lat. *coop(e)r(i)torium*, *curcubetă* alături de *cucurbetă* din lat. *cucurbita*, *miljoc* (arom. *ńoldzuc*) = *mijloc*... Metateza e tot regresivă. *R* sau *l* formează partea primă a unui grup consonantic care se împarte pe două silabe.

Alte asemenea exemple: *benevreci* și *berneveci*, *ciurbălău* din ung. *csoborló*, *corciovă* din *cociorvă*, *curpușeu* (Bihor) din *copîrșeu* „sicriu"

(ung. *koporsó*), ung. *hazsárt* > *hîrjate*, *tărgîță* din *tăgîrță*, *Soldomeni* din *Sodomleni* (*DR*, IV, p. 836)...

c) Mult mai des e tipul *borboană*, *Culcer*... din *broboană*, *Clucer*... Cazul e același ca subt *b*, numai că metateza e progresivă. Vechi sînt: *purced* din *procedo*, *paltin* din *platanus* (și la aromîni *paltin*, și la albanezi *palńe*, dar la megleniți *platăn*), *păstra* din **parsĭtare*, poate și *bătărn* (în sudul Munteniei, la aromîni *bitărn*, la megleniți *bitọrn*) alături de *bătrîn* (istrorom. *betăr* e disimilat din *betrăr*) din *vet(e)ranus*. (*Bătîrn* nu poate veni din *veternus*, care are *e* scurt și ar fi alterat pe *t* precedent).

Pentru *(ex)piclare* în loc de *(ex)plicare*, cf. *REW*, Nr. 3052 și 6601; milanezul *pombi* presupune **pumblum* în loc de *plumbum* (Salvioni).

Alte exemple romînești (mai frecvente în dialectul aromîn): *brădaci* > *bărdaci*, *brăcinar* > >*bărcinar*, *crăciun*>m gl. *cărciun* (aromînii au amîndouă formele), *căprăreață*>arom. *capărleață* (din *căprăleață*), *crăpătură* > arom. *cărpitură*, *curcubeu* și *cucurbeu*, *de pre apoi* > arom. *dipărpoia*, *frămînt* > arom. *firmintu*, *frîu* (din **frînu*) > arom. *firnu*, *grîu* (din **grînu*) > arom. *gărnu*, *grăunț* (din **grănuț*) > arom. *gărnuț*, *grădină* > arom. (în Perivoli) *gărdină*, *greșesc* > >arom. *agîrșescu*, *grumaz* și *gurmaz*, *hrănesc*>arom· *hărnescu*, *împrumut*>arom. *împărmătedzu*, arom. *ncurțilat* pentru *ncruțilat* „încrucișat", *îngrășare* > arom. *ngărșare*, *într-un loc—întorloca*, v.-bulg. *dražiti* > *îndîrji*, *lacrămă*, *lăcrămare*>arom. *lacărmă*, *lăcărmare*, *lucrătoare*>arom. *lucărtoare*, arom. *pri gos* „pe jos">*pirgos*, *prăjesc* dar *pîrjoală* (arom. *pîrjescu*, alb. *perzhos*, ung. *perzsel*), *prun* >arom. *purnu*, *șandrama*—arom. *șandărmae* „lemnărie", *sfredel*—megl. *fărdil*...; *aldămaș* și *adălmaș*, *clocot* și *colcot*, *clobanț* și *colbanț*, arom. *pălțare* din *plătare*, *plătesc*—arom. *mpăltescu*...

d) Nu prea dese sînt exemplele de tipul *crastavete* > *castravete*, **prătund* (din lat. *pertondo*) > *pătrund*; *clăpăug* > *căplăug* (și în rutenește *klapo-uchyi* și *kaplo uchy*)..., adică același caz ca și subt *a*, dar în sens progresiv.

Tot astfel: *împrotivă* și *împotrivă*, *protykalo* > *potricală*, *protocol* și *potrocol*, *traistă* și arom. *tastru*..., *clapon* și *caplon*, lat. *plantaginem*> >*pătlagine*...

e) Destul de rare sînt cazurile de intervertire a unui grup consonantic al cărui prim sau al doilea element e un *r* sau *l*: *apreg* vine, probabil, din lat. **harpagus* (*harpago*), *coțobrea* din rut. *kocjurba*, arom. *dirtă* e în loc de *ditră*, din bulg. *garvan* derivă arom. *gavran*, din **subventrare* vine *suvrinta*...; în loc de *duhluită* avem și forma *dulhuită*. Remarcabilă e metateza *aulat* (la istroromîni *avlât*) din *aluat*. La istroromîni mai găsim și *preizi* în loc de *pierzi*, iar verbul *ănțurbă* „a întîlni" e metatezat din **ănruibă*, din *in* + *obviare*. Interesant e mai ales cazul de intervertire a grupului consonantic *lr* în *rl* în acest dialect, cînd, prin fonetică sintactică, pronumele *l* „îl" e urmat de verbul ajutător *rę*: *se-l rę dă* „dacă l-ar da" devine *serlę dă*. Invers, din *nu-l ren hiti* „nu-l vom arunca" sau *nu-l*

rẹi dă „nu i-ai da", avem şi: *nurlen hiti, nurlẹi dă* (*SI*, II, p. 134). MEYER-LÜBKE admitea o metateză **interguare* din *interrogare* spre a explica pe al nostru *întrebare*.

f) Remarcabile sînt cazurile de trecere a unui *r* înaintea vocalei iniţiale a unui cuvînt: în loc de *argăsit* megleniţii zic *rugăsit*, pentru *hîrb* megleniţii zic *răb*, *argint* e la megleniţi *răzint*, alături de *arvună* se găseşte *ravună*. Avem şi cazul invers, că un cuvînt începător cu o consonantă o trece pe aceasta după vocala ce-i urmează: în loc de *h'icat* „ficat" se aude la aromîni şi forma *ih'cat* şi în loc de *lienea* „lighian", *ilenea*; sîrb. *latica* a dat la noi *altiţă*, slavul *rylici* a dat *hîrleţ* (alături de *ruleţ*, PAMFILE, *Industria casnică*, p. 145), în loc de *ruşune* „ruşine" se întîlneşte la aromîni *urşine*. Nu lipsesc nici cazurile de mutare a unui *r* între vocale: *croiesc* devine la aromîni *curescu*, iar *hăire* „pricopseală" devine *hărie*; în Ţara Oaşului *lăurụşca* e *lărăụşcă* (CANDREA, *Ţara Oaşului*, p. 48).

Dacă în loc de *rîd, rîpă* întîlnim la istroromîni *ărd, ărpę*, nu avem a face cu o simplă intervertire a ordinii tradiţionale, ci lucrul se explică astfel: istroromînii deprinşi cu *r* silabic, ca şi croaţii, rostesc uneori *ṛde, ṛpę*, în loc de „rîde", „rîpă". Tot astfel „dracul" se numeşte *ṛvu* (de două silabe), din *răvu* „răul". Cum ei redau pe *r* silabic şi prin *ăr* (de exemplu *ărt, ăriau*, din croatul *rt, rjav*), au adăugat un *ă* sprijinitor înaintea lui *r* şi în *ărde, ărpę*. (Despre cazuri analoge la albanezi, serbo-croaţi şi în dialectele italiene, cf. *DR*, III, p. 394). Mai greu e de spus dacă în *ardica* în loc de *rădica* avem a face cu un caz ca cele de mai sus, sau cu un *a* adăugat, ca în *aluneca* (= luneca) şi sincoparea lui *i* din *ar(i)dica*. Tot astfel arom. *năr̆ăescu, năvălescu* în loc de *(i)nr̆ăescu, (i)nvălescu* pot avea un *ă* înmugurit în formele *ṇr̆ăescu, ṇvălescu*, iar arom. *năs* „ins" poate fi de aceeaşi origine ca *nusu* din textele noastre vechi.

Exemplele pentru dialectul aromîn au fost date în cea mai mare parte din CAPIDAN, *Aromînii*, p. 362—364, unde se mai citează şi alte cazuri.

Năuntru nu s-a născut prin metateză din *înuntru*, ci prin asimilare din *lăuntru*.

Dacă examinăm mai de aproape exemplele de metateză de mai sus, precum şi altele, vedem că *r* şi *l* se mută adesea din silaba neaccentuată în cea accentuată (*căpréstru, pătlágină* . . .) sau în direcţia accentului (*purcéd, adălmáş* . . .); de asemenea se observă o preferinţă a lui *r* şi *l* de a-şi alege locul lîngă o consonantă omorgană (dentală sau africată dentală): *întreg, încurţilat* . . . Metateza nu e împiedicată de simţul nostru etimologic (sau, mai exact zis, în formele metatezate simţul nostru etimologic recunoaşte încă legătura cu familia unui cuvînt). Astfel raportul etimologic între *frate* şi *fîrtat* sau între *braţ* şi arom. *bărţat* „atît cît poţi cuprinde cu braţele" rămîne viu în simţul limbii; înţelesul lui *bîrneţ* sau *bîrnaş* menţine legătura lui etimologică cu *brîu* şi nu le lasă să fie considerate ca derivate de la *bîrnă*. Nici omonimia cu *cloţan* „şobolan" nu împiedică metateza în *cloţan* „colţ mare (de stîncă)" din *colţan*. Mai greu e de recunoscut raportul

etimologic atunci cînd — ceea ce se întîmplă adesea — pe lîngă metateză se mai ivesc şi alte accidente generale. Astfel e *vlătar* în loc de *vătrar*, în care cu greu se mai simte tema *vatră*, şi *călpitură* „crăpătură", cu disimilarea lui *r* metatezat faţă de *r* următor. Greu de recunoscut e şi verbul arom. *andoapir* în adjectivul *andrupat*, în care, afară de metateză, mai avem şi sincopa atît de obişnuită la aromîni. Cît de capricioasă e metateza, se vede din exemple ca : *gărdioară* (din **gărdinioară*), diminutivul lui *grădină*, într-o regiune în care se zice *grădinar*.

Nazala *n* îşi schimbă mai rar locul. Avem totuşi cîteva cazuri de metateză simplă : din *ciornoglav* avem *cioronglav*, din *îmbufna* avem *îmbunfa*, iar la aromîni găsim *andăca* şi *sfărnuţel* în loc de *adînca* şi *furuncel*. Pentru mutarea unui *m* la începutul cuvintelor avem, la aromîni, exemplul *mutură* în loc de *umtură* „untură". Prin Muntenia se aude *mouşor* în loc de *omuşor*.

Un *s* fuge de la locul lui tradiţional în *scărtăveţi* în loc *căstrăveţi*, în *straiţă* în loc de *traistă* (ca la albanezi, cf. *DR*, III, p. 823) şi în *spîrnel* în loc de *prîsnel*. Forma dialectală *armăcsar* în loc de *armăsar* o explică Gamillscheg (*Oltenische Mundarten*, p. 73) din *armăhsar*, metatezat din *harmăsar*.

Destul de dese sînt cazurile de intervertire a unor grupuri consonantice care nu sînt formate cu sonante : sîrb. *britva* > *briftă*, turc. *kešf* > > *cheşf* şi *chefş*, *clucsă* > *cluscă*, *disc* > *dics* (*GS*, I, p. 112), băn. *frafsăn* „frasin" > *frasfăn*, ung. *gacsiba* > *gabjă*, *letcă* > *lectă*, *litvă* şi *liftă*, *molitvă* şi *moliftă*, *molidv* şi *molift*, *logodnă* > *logondă* (*DR*, VI, p. 225), germ. *Pakfong* > *pafhon*, istrorom. *pucsę* „puşcă" (şi la serbo-croaţi *pukša* alături de *puška*), *rînji* şi *rîjni*, *rîvni* şi *rînvi* (*GS*, I, p. 112), *supsina* *ALR*, I,165/85 în loc de *suspina*, *tigvă* şi *tivgă*, *vespe* şi *ziapsă* (*GS*, I, p. 191). E greu de spus de ce unele din aceste grupuri consonantice prezintă mai multă uşurinţă de pronunţare subt forma metatezată decît subt cea tradiţională. Se pare că pentru un aromîn *rl'* e mai uşor de rostit decît *ţr*, căci *uţrăl'i* devine *uţărl'i*. Pentru un dacoromîn *rcn* e greu de rostit, de aceea am făcut *crîcni* din *cîrcni*, dar deşi grupul *şc* la sfîrşitul cuvintelor e destul de frecvent (*mişc*, *muşc*, *împuşc*...), am făcut *înşfac* din *înfaşc* (*DR*, III, p. 381).

Ca şi in alte limbi (cf. alb. *sterink* din *tshernik*, *shtimoj* din *tshimoj*, ngr. τσόμαχος ⟨ στόμαχος), găsim şi la noi, mai rar, metateza lui *ţ*(= *ts*) în *st* sau a lui *st* în *ţ* : *stupă* apare la aromîni ca *ţupă*, iar *nu ţi le dau* ca *nu-st lă dau*.

91. Alături de această fugă de la locul tradiţional (metateza simplă) avem şi o **metateză reciprocă**, cînd două sunete schimbă între sine locurile lor în cuvînt.

Şi în cazul acesta cele mai multe metateze privesc sonantele *r* şi *l*. Dintre tipurile foarte variate relevăm următoarele :

a) Două consonante simple (*liră* > *rilă*) îşi schimbă locul, sau dintr-un grup de consonante una se mută în locul altei consonante simple (*raclă* > > *lacră*, *barilcă* > *balircă*), sau grupul întreg de consonante trece în locul unei consonante simple (sîrb. *gloginja* > *goglină*). Uneori dintr-un grup consonantic o consonantă trece în alt grup, în care ordinea consonantelor poate fi intervertită : turc. *menekše* > *micşunea*, *ciosvîrtă* > *ciovîstră*. Întîlnim şi cazuri cu schimb de loc între trei consonante sau grupuri de consonante : *Dobrogostea* şi *Drogobostea* (*DR*, III, p. 380).

Exemple aparţinătoare la acest tip sînt numeroase : *belterie* şi *berlelie*, în loc de **birighiţi* (= beregăţi) se atestă, la romînii din Serbia, *ghiribiţi* (*DR*, IV, p. 817), în loc de **bogodănesc* avem *bodogănesc*, în loc de *Cîrţoşorean* (cu asimilaţie din *Cîrţişorean*) avem *Cîrţoroşan*, sîrb. *sačma* > *ceasmă*, *cetină* şi *tecină* (*DR*, VI, p. 469), *clarinet* > *claranet* > *clanaret*, în loc de *colotoci* (= *colălăci*) avem *încotoloci*, *clavir* şi *gvalir* (P. ŞCA, *Glosar*), *creolin* şi *cliorin*, în loc de *de-anumirea* aromînii zic *de-arumirea*, în loc de *năfătescu* „satur" aromînii au *fănătescu*, *ferdelă* şi *felderă*, în loc de *flecuşteţ* se aude *clefuşteţ* (în Sîngeorz-Băi), de la *fronim* „cuminte" e derivat arom. *frumineaţă*, în loc de *Gabrovele* avem *Dragobete* (după *drag*), *gogolan* şi *gogoloţ* apar ca *gologan* şi *gologoţ*, alături de *gulerat* întîlnim şi *gurelat*, *Hereclean* şi *Helecrean*, *horelcă* şi *holercă*, ung. *idézés* > *izădiş*, *ienuper* şi *ierupen*, *înfrumseţat* şi *înfrumţesat* (CANTEMIR), *măciucă* şi megl. *čamugă* (tot aşa la sîrbi : *mačuga* şi *čamuga*), *gămar* (din *gumar*) şi *măgar*, *mascătă* în loc de *mastăcă* (Sălişte), *minei* şi *nimei* ; *rapanghel* e în loc de *parangel* (ngr. παραγγελία *DR*, III, p. 735), *pircălab* şi *cîrpălab* ; istroromînii zic *pl'ir* „plin" şi *pril* ; se zice *porecră*, *polecră* şi *prolecă* (Răşinari), din *povară* aromînii au făcut *puravă*, din *ratiţă* megleniţii *lariţă*, *recăl* şi *lecăr* (Răşinari), *relaţie* şi *leraţie* (Muscel), *regulat* şi *lăgurat* (*Şez.* IX, p. 142), *revolver* şi *răvorvel* (Mu cel), *sfredel* şi *sfledăr* (Muscel), *schilod* şi *schidol*, *scociorî* şi *scoroci*, *smîntînă* şi *mîstînă* (Sălişte), *tăciune* şi *čătune* (tot aşa la istroromîni : *čaturiću*) ; *Zăvideni* şi *Vizădeni* (*DR*, VI, p. 473).

Cîteva din cazurile aparţinătoare acestui tip merită o atenţiune deosebită : MEYER-LÜBKE avea dreptate să derive pe *apuca* din lat. *aucupare* > **acupare* ; alături de *cocean* se găseşte (ca şi la bulgari : *kočan* şi *čokan*) forma *ciocan*, cu toată omonimia ce o prezintă. După DENSUSIANU, *comanac* vine din *calama(n)cum* ; istroromînii păstrează încă forma apropiată de etimologie : *coromăc* (alături de *comorăc*). Verbul *întrumpica* e metatezat, precum a arătat N. DRĂGANU (*DR*, III, p. 380), din *întru(n)chipa*. Dacă în loc de *jegărai* întîlnim *jerăgai*, desigur că metateza a fost promovată — dacă nu provocată — de legătura semantică cu *jar*. Uneori metateza distruge legătura etimologică, de exemplu în *lidoroşan* „locuitor din *Lidişoara*" (dintr-o formă **lidoşorean*, cu asimilaţie din *lidişorean*) şi în *Stălineşti*, care pare a fi metatezat din *Stăniteşti*. Spre a explica pierderea lui *c* din *metaxa* (care în mod normal ar fi dat *mătapsă*, cf. alb. *mendafshe*) GILLIÉRON admite o metateză timpurie **mectasa* (care—*ct* fiind înainte de accent—nu putea da decît *mătasă*) ; tot aşa am presupus o metateză în vremuri străvechi în **keptinem* (în loc de *pectinem*), din care se explică istroromînul *căptir*. Foarte veche pare a fi şi metateza în *ruguma* (alături de *rumega*), căci o găsim şi în italieneşte *rugumare* (şi în Sicilia şi Corsica, *REW*, Nr. 7440) ; străveche e şi metateza *renem* > **rine* (dacor. *rînă*), arom. *nire*. Pentru latina vulgară, cf. şi **colurus* = *corylus* *REW*, Nr. 2271, **falliva* = *favilla* *REW*, Nr. 3226, **instetina* = *intestina* *REW*, Nr. 4501, **iluna* = *inula* *REW*, Nr. 4522, **litiga* = *ligita* *REW*, Nr. 5029,

varma* = *malva* *REW*, Nr. 5274, **cerqua*=*quercus*, *REW*. Nr. 6951, **usitilia*=*utensilia* *REW*, Nr. 9100. Neclară e legătura etimologică a lui *stupi* cu lat. *sputum*; în romînește acest verb are și forma *scuipa*, cu altă urmare a sunetelor (cf. și ung. *köpni* și *töpni*, cu același sens) și *scupia* *ALR*, II/I, 53/27, 836, 833, 130, 102, 141, 010, 012. E. PETROVICI a arătat că *sumedenie* e metatezat din *sudumenie* (din *sudum* „mulțime de oameni"=*Sodom(a)*). Dacă *vorovi* s-a născut din slav. *govoriti*, cu același sens, trebuie să presupunem, alături de o asimilație (vovori*), o metateză reciprocă între *v* și *r*.

Un caz în care metateza produce un grup de sunete neobișnuit (deci nu servește spre a înlesni rostirea) e arom. *psusescu* „crăp (despre animale)", care înlocuiește pe *supsescu* (CAPIDAN, *Aromînii*, p. 366).

Între exemplele date, o parte mare e formată din neologisme întrate la țară și întrebuințate încă cu o oarecare n e s i g u r a n ț ă, atît în ceea ce privește sensul cît și forma lor (de ex. *regula*, *revolver* etc.). Uneori cei ce dau cazuri de metateză adaugă că ele sînt întrebuințate numai în g l u m ă sau de indivizi puțin inteligenți. Dar ceea ce pe alocuri e o glumă, în alte părți e o formă obișnuită. Astfel în copilăria mea de multe ori rosteam, anume ca să producem haz, forme ca *imenă*, *împlinta*, *mistină*, *pîncete*, *plintă*, în loc de *inimă*, *întîmpla*, *smîntînă*, *pîntece*, *tîmplă*. În *ALR* asemenea forme metatezate se dovedesc a fi foarte răspîndite, fiind întrebuințate fără nici o nuanță glumeață.

Că în urma metatezei se fac fel de fel de acomodări, asimilări etc., e de la sine înțeles, cf. *bongoș* din *gomboș* (ung. *gombos*)...

b) Rare sînt cazurile în care consonanta de la începutul și sfîrșitul unui cuvînt monosilab își schimbă locul: paleosl. *borŭ* > **rob* > arom. *arob* (CAPIDAN), *buș* > *șub* (*DR*, III, p. 380), *puț* > arom. *țup*.

c) Adesea consonantele care își schimbă locul reciproc se găsesc așezate lîngă sau între aceleași vocale: *blogodori* > *blodogori*, ung. *kábolas* > > *călăbaș*, *cesela* > *secela*, *civilizat* > *cilivizat* (Vîlcea), *copos* (din ung. *kopasz*) și *pocos* *ARL*, I, 14/343, *cămătîi* și *cătămîi*, *cobiliță* > *colibiță* (Muscel), *flocotos* și *flotocos* (*DR*, VI, p. 225), *gămălie* și *măgălie*, *golomoz* și *gomoloz*, *gogoloț* și *gologoț*, *hamal* și *mahal*, *livinți* și *velinți*, *șomoiag* și *moșoiag* *ALR*, I, 15/229, *tăvălug* și *vălătug*, *tiriplic* și *tilipric*, *tovărășie* și *torăvășie* (Bran), *văgăună* și *găvăună*...

d) În exemplul din urmă (și în altele din exemplele date, precum *măgălie* etc.), am putea admite cu aceeași îndreptățire o metateză reciprocă a unor s i l a b e întregi. Acest caz e destul de frecvent: *cătelin* devine *cătinel* (probabil și subt influența lui *încetinel*), *ciupercă* vine (ca și ung. *cseperke*) din bulgărescul *čepurka*, o formă metatezată din *pečurka*. Latin vulgar e **cytola* (de unde it. *ciotola* și al nostru *ciutură*) din grec. κότολος; κοτύλη.

Alte exemple: *măhăi* > *hămăi* (*DR*, V, p. 208), *moduli* pentru *domoli*, arom. *mușuroń* și *șumuroń*, *bărzăun* și *bărnăuz*, *dăgîli* pentru *gîdili* (Uioara), *hándur* și *durhán*, *nelăut* > *lănăut* „murdar" (Banat), *nicăiri* și *nicări*, *pălăranie* și *tăpăranie*, *pitula* și *tupila*, *pohoi* și *hopoi*, *dirică* în loc de *ridică*, *prichindel* și *chiprindel* (PAMFILE, *Jocuri*, II), *siripi* în loc de *risipi* (Bran, Muscel),

ţăcălie şi *căţălie, tichie* şi *chitie,* slav. *vagan* > *găvan,* arom. *găvană* (CAPIDAN), *văgăună* şi *găvă(d)ună, vîrcolac* şi *covîrlac, zăbăuc* şi *băzăuc* (CIAUŞANU, *Glosar*)...

Asemenea metateze se aud adesea în graiul copiilor, mai ales la cuvinte de mai multe silabe. Astfel *cămaşă* era rostit de unii copii mici din familia mea *măcaşe,* de alţii *măşecă.*

Există şi un fel de metateză s i n t a c t i c ă. În loc de a zice : „poftiră pe cinstiţii boieri cu tot, cu cai şi slujitori" (precum scrie SADOVEANU, *Fraţii Jderi,* I, p. 402), se aude foarte des : „poftiră... cu slujitori *cu tot*". Tot astfel : *deocamdată* pentru *cam deodată, iatămă* şi *iatăcă.* devin *mă iată* (CREŢEANU) şi *iacătă,* avem *adaugemu-ne* şi *adaugenemu* (CORESI), *credeţi-mă* şi *crede-mă-ţi* (KONAKI), *duceţi-vă* şi *duce-vă-ţi* (ŞT. O. IOSIF), *faceţi-vă* şi *face-vă-ţi* (PĂCALĂ, *Răşinari,* p. 129), *puneţi-vă* şi *pune-vă-ţi* (Bihor)... (cf. span. *decir-te-ai* „îţi voi spune", cu intercalarea pronumelui înaintea desinenţei).

e) Metateza reciprocă priveşte uneori numai una din mişcările necesare la articularea sunetelor. Astfel avem o metateză a f o n i e i în cazuri ca ***boşog*** şi ***bojoc,*** lat. ****buccidus*** > ***buced*** şi ***buget*** ; în loc de ***intrigă*** se aude la ţară ***indrică*** ; aromînii au ***nģetic*** în loc de ***nk'edic*** „împiedec" şi ***prudit*** în loc de ***putrid*** „putred". Un caz interesant pentru schimbul reciproc al consonantelor şi menţinerea foniei la locul tradiţional îl avem la ***pogor*** = ***cobor*** (la CANTEMIR ***gobor***). Tot aşa e bulg. ***granka*** > ***cr(e)angă,*** ***îmbroc*** din ***încrop,*** arom. ***cătîndoraş*** < ***căndăntoraş*** < ***căntătoraş.*** P. PAPAHAGI (*Anal. Dobr.* IV (1923), p. 64—65) explică pe ***Sîmedru*** dintr-o formă metatezată *Sanctus* ****Temedrius*** în loc de ***Demetrius.*** Cuvîntul nostru ***gutui*** presupune o rostire anterioară ****cuduiu*** < ***cydonium.*** (Pentru un lat. vulg. ****vecedus*** în loc de ***vegetus,*** cf. *REW,* Nr. 9175).

f) Exemple de metateză a caracterului muiat şi nemuiat al consonantelor : ***chindie*** şi ***tinghie, tindeche*** şi ***chindete*** (PAMFILE, *Agricultura,* p. 37) ; la aromîni : ***avegl'u*** şi ***avleģu, avigl'itor*** şi ***avliģitor, calotihl'i*** şi ***caloh'tili, vecl'u*** şi ***vlek'u*** (CAPIDAN, *Aromînii,* p. 362).

g) Pentru schimbul de loc între o dentală şi o africată avem exemplul arom. ***apădzătină*** în loc de ***arădăţină*** (*DR,* VI, p. 187).

92. Toate cuvintele cu metateză arătate pînă acum cuprindeau consonante schimbate de la locul lor. Avem, deşi mai rar, şi exemple de **metateză vocalică.** În mai toate cazurile metateza e r e c i p r o c ă : ***cărţulie*** şi ***cărţăluie,*** fr. ***cotignac*** > ***chitonag, devlote*** şi ***dovlete*** „dovleac", ***enuper*** din cărturărescul ***juniperus, dromader*** (din fr.) şi ***dromedar*** (din germ.), arom. ***hărisire*** şi ***h'irăsire, Mahomed*** şi ***Mohamed.*** Metateza a două vocale î n v e c i n a t e e extrem de rară : în *Let.* I, 196/34 cetim o dată ***pusteitate*** în loc de ***pustietate.*** Forma dialectală ***creį că*** (= cred că *BL,* V, p. 141) a rezultat, probabil, prin metateză din ***crįe(d)că*** . . .

CAPIDAN (*Aromînii,* p. 364) dă o formă arom. ***şiur*** în loc de ***şuir,*** încît, invers, şi al nostru ***şuiera*** ar putea fi metatezat în ****şiurare,*** iar acesta născut prin asimilare din ****siulare*** < lat. ****sĭblare*** (= *sibilare*).

Mai dese sînt exemplele în care sunetul care-şi schimbă locul e un iot. Astfel în loc de *rodie* întîlnim la aromîni *aróiḑă* (DANIIL), turc. *bayramlyk* a fost împrumutat ca *bairamlîc* şi *bariamlîc*, la *găinaţ* i se zice şi *găniaţ*, prin Sălişte se aude *mamuiţă* în loc de *maimuţă*, iar *traivan* în loc de *tramvai* e destul de obişnuit prin Braşov.

În moldovenescul *cuptior* pentru *cuptoriu* poate fi şi altceva decît metateza lui *i*. S-ar putea, adică, să avem a face cu o anticipaţie prin asimilare : *cupt*^{i}*or*^{i}, şi apoi cu dispariţia lui *i* final afonic prin disimilare.

Alte exemple de metateză, culese din *ALR*, I—între ele şi cazuri mai puţin obişnuite ca *bonlav* „bolnav", *vopăială* „povăială", arom. *k'ipur* „picur", *migilociu* „minigoci" şi *pănarizat* „paralizat" — am dat în *DR*, IX, p. 409. Nume de persoane cu metateză la ŞT. PAŞCA, *Nume de persoane şi nume de animale*, p. 116.

În loc de a se *răţoi*, de la *răţoi*, am auzit a se *roţăi*. Pentru *nibulus* în loc de *nubilus*, cf. *REW*, Nr. 5975 ; un *gramoda* în loc de *gromada* presupune BERNEKER, *SEW*, p. 345.

Tămîie nu se poate explica decît dintr-o formă lat. vulg. **tymanea* în loc de *tymiamum* ; *întîi* ar putea fi un **antaneus* în loc de *anteanus* (*DR*, III, p. 387). În neologisme din franţuzeşte, *l'* e redat uneori prin *li*, alte ori prin *il* : *mitralieră* şi *mitraileră*, *detaliu* şi *detail*... În asemenea cazuri n-avem a face cu o metateză, precum nu avem metateză nici în cazuri ca *roib* < *rubeus*, *coif* < *cufea*, istrorom. *roiș* din *roşiu, oichi, ureichi*..., despre care cf. § 73.

Despre metateză, cf. E. SCHOPF, *Die konsonantischen Fernwirkungen*, p. 178—203.

Exemple romîneşti de metateză am dat în *DR*, III, p. 379—381.

ORGANIZAREA SUNETELOR

SILABA

93. Învăţaţii n-au ajuns, nici cu ajutorul aparatelor din ce în ce mai perfecţionate de înregistrare şi măsurare, să definească silaba din punct de vedere fiziologic. A nega din cauza aceasta existenţa ei, este o greşeală, căci din punct de vedere acustic silaba este o realitate. Urechea noastră distinge atît de uşor culmile sonore ale unui cuvînt polisilab, încît învăţătorul poate face cu uşurinţă, chiar în clasa întîi primară, exerciţii simple de silabisire, iar una din cele mai elementare reguli ortografice, pe care ne-o însuşim tot în copilărie, este despărţirea cuvintelor în silabe la sfîrşitul rîndului. Chiar şi analfabeţii au simţul pentru silabă. Un vers căruia îi lipseşte o silabă —un „picior" — sau are o silabă prea mult, supără chiar şi urechea unui profan în ale versificaţiei. În § 107 vom cita nişte împerecheri de cuvinte prin care unii romîni îşi bat joc de cei ce vorbesc un grai cu foarte multe scurtări. Felul cum sînt omise sunetele finale ale acestor cuvinte dovedeşte că şi neştiutorii de carte îşi dau seama cum se desparte cuvîntul în silabe. Faţă de *mozáic* avem *mozaic*, faţă de *raţa* avem *ţara*. Deosebirea de sens între aceste perechi de cuvinte constătătoare din

aceleaşi sunete e dată numai prin reliefarea, cu ajutorul accentului, o dată *a* silabei *za*, altădată *a* silabei *ic*, sau prin locul ce-l ocupă în cuvînt silabele *ra* şi *ţa*.

În capitolul prim, vorbind despre articulaţie, am arătat care părţi ale aparatului nostru fonator funcţionează cînd producem diferitele sunete. În capitolul următor, despre coarticulaţie, am cunoscut mecanismul aparatului fonator în funcţiune, arătînd cum diferitele lui rotiţe se îmbucă una într-alta pentru ca rostirea să se poată face cu cea mai mare economie posibilă de mişcări. Cele ce vom spune despre silabă ne vor introduce în organizaţia părţii sonice a graiului nostru. Ca în orice uzină importantă, munca nu poate fi rodnică decît atunci cînd este rînduită. Principiul care stă la temelia organizaţiei rostirii noastre este cel de ierarhie. Anumite sunete au o sonoritate mai mare decît altele. Aceste sunete superioare în ceea ce priveşte potenţialul lor sonor formează **culmile sonore**, în jurul cărora se grupează, ca în jurul unui sîmbure, sunetele mai puţin sonore. *O asemenea culme sonoră, împreună cu sateliţii ei mai puţin sonori, formează o silabă.* Dacă am căuta o analogie în regnul animal, am putea asemăna sunetele grupate în silabe cu cîrdul de ciute ce însoţesc pe cerb.

Raportul de sonoritate nu este absolut şi fix, ci relativ şi fluctuant. De aceea, matca sonoră a unei silabe nu trebuie să fie numaidecît o vocală, ci poate fi şi o consonantă, cînd aceasta are o sonoritate mai mare decît a consonantelor înconjurătoare. Cînd nu avem a face cu cuvinte propriu-zise, ci cu interjecţii, precum exclamaţia *pst*! (cu care poruncim cuiva să tacă) sau onomatopeea *bz* (prin care imităm zborul unei insecte), culmea sonoră o formează fricativele *s* şi *z*, de o sonoritate superioară ocluzivelor vecine *p*, *t* şi *b*. Numai cînd aceste interjecţii devin tulpinile unor cuvinte rînduite, atunci ele primesc o vocală care devine matca sonoră a silabei : din exclamativul *bz* se naşte verbul *bîzîi*, cu acel sonus vicarius despre care am vorbit în § 75.

Vocala care marchează matca sonoră la tulpinile onomatopeice, cînd se formează din ele cuvinte, nu trebuie să fie sonus vicarius *î*, ci poate fi şi *i* sau *o (u)*. Astfel natura palatală a lui *ş* face ca în *pş* vocala să fie *i (pişa)*, iar natura labială a lui *ş* în africata *ĉ*, ca în tulpina *ĉr* să se ivească vocala *o* : *cior* (de unde verbul *a ciurui*).

Numărul sunetelor cu sonorităţi minore care se strîng în jurul matcei sonore poate fi mai mare sau mai mic. Trubetzkoy (*Grundzüge*, p.229) citează cuvîntul *gvçrtvnis* care, în limba georgiană, e monosilab.

Faptul că nu în toate limbile silaba se organizează la fel nu se datoreşte numai unor norme convenţionale. Chiar la aceeaşi comunitate lingvistică putem constata, în diferite timpuri sau la anumiţi indivizi, grupări dife-

rite în jurul culmilor sonore. În cuvîntul *cap* consonantele ocluzive și afonice *c* și *p*, care sînt —în tabloul lui JESPERSEN (§ 49)— cele mai puțin sonore, se strîng în jurul sunetului celui mai sonor, *a*, formînd împreună cu el o singură silabă. În forma articulată *capul*, îndată ce se ivește o a doua culme sonoră, *u*, *p* se depărtează de *a* și se grupează, împreună cu *l* următor, în jurul lui *u*, încît cuvîntul are două silabe : *ca-pul*. Tot astfel *trist* formează o singură silabă, cu consonantele *t*, *r*, *s* și *t* grupate în jurul lui *i*. În *tristă* avem două silabe, pe care ortografia actuală le desparte, la sfîrșitul rîndului, *tris-tă* (desigur sub influența ortografiei franceze). Nu toți romînii silabisesc însă astfel, ci unii despart cuvîntul în silabele *tri-stă*. Și mai greu se poate preciza unde e granița silabică în *domnul* : după *m*, cum ne spun regulile ortografice (căci scriem *dom-*, la sfîrșitul rîndului, și *nul* la începutul celui nou), sau după *o*, cum ni se pare unora din noi. De fapt în acest cuvînt granița silabelor trece prin mijlocul lui *m* și stadiul lui de tensiune (§ 7) aparține primei, iar stadiul de destindere, silabei a doua : $do^{m}/{}^{m}nul$.

Pe cît de sigură e despărțirea cuvîntului în silabe, cînd avem a face cu consonante simple așezate între două vocale —căci consonanta intervocalică se leagă totdeauna de vocala a doua (*ca-pul*)— pe atît e ea de nesigură la cele mai multe grupuri consonantice între două vocale. Aceasta nu va să zică însă că urechea noastră n-ar distinge cele două culmi sonore *i* și *ă* din *tristă* sau *o* și *u* din *domnul* și că am avea cea mai mică îndoială asupra caracterului bisilab al acestor cuvinte. Nesiguranța se raportează numai cu privire la locul unde, între cele două culmi sonore, e cea mai mare depresiune a sonorității. JESPERSEN avea dreptate cînd susținea că granița între două silabe e adesea tot atît de greu de găsit ca, într-o vale, linia despărțitoare dintre două dealuri. Lucrul acesta e explicabil după cele arătate în *LR*, I, § § 37 și 38. Acolo am văzut că principiul economiei maxime, realizat prin coarticulație, e condiționat de păstrarea caracterului esențial al unui sunet. Pot articula incomplet, economisind unele mișcări sau deplasînd locul de articulație, pot chiar suprapune un sunet peste altul, însă numai în măsura în care am siguranța că cel ce mă ascultă mă va înțelege. Tot astfel despărțirea cuvintelor în silabe se realizează numai în măsura în care nu se opune coarticulația. *Anumite sunete nu se pot grupa în jurul altor sunete mai sonore atunci cînd coarticulația lor este anevoioasă sau neobișnuită.* Dimpotrivă, avem grupuri de sunete pe care principiul economiei ne silește să le rostim coarticulat, chiar atunci cînd, după ierarhia sonoră, ele se grupează pe două silabe. Cînd voim să silabisim asemenea cuvinte, trebuie să dismembrăm ceea ce unise coarticularea, să introducem în mod artificial o graniță între silabe legate prin coarticulare.

Silabisirea, adică dismembrarea în silabe cu hotar limitat net, este un procedeu artificial și excepțional în graiul obișnuit.

În § 110 vom reveni asupra felului cum anumite grupuri consonantice se repartizează pe silabe în limba romînă. La acest loc voim să scoatem în evidență numai două observații de caracter general.

Cea dintîi e următoarea : *Între două sunete de sonoritate superioară —cum sînt vocalele și sonantele— nu se pot întrepune sunete de o sonoritate inferioară.* De aceea grupul consonantic *rd* poate sfîrși un cuvînt monosilab : *ard, surd . . .*, căci potențialul sonor scade de la *a* la *r* și de la *r* la *d*, dar grupul **rda* la începutul cuvintelor nu e posibil în romîneşte, căci între sonora *r* și vocala *a* nu se poate intercala, în aceeași silabă, oclusiva *d*. Dimpotrivă, *dra* poate începe un cuvînt (*drag . . .*), căci potențialul sonor crește de la *d* la *r* și de la *r* la *a*, dar nu poate sfîrși un cuvînt monosilab, căci la un **adr*, între vocala *a* și sonanta *r* nu se poate intercala, în aceeași silabă, ocluziva *d*.

În al doilea rînd trebuie să ne dăm seama că *un factor foarte important la silabisire este obișnuința cu anumite coarticulări.*

A. Graur și A. Rosetti au dat în *BL*, VI (1938), p. 17—25 patru tablouri în care sînt cuprinse toate „grupurile consonantice" posibile în limba romînă. Pentru cel ce nu se mulțumește să știe numai care consonante au ajuns —prin moștenire, prin evoluție, prin compoziție sau prin împrumuturi lexicale— în nemijlocită apropiere unele de altele, ci și cum a organizat limba romînă aceste consonante învecinate, grupîndu-le prin coarticulare în silabe, au importanță mai ales cele două tablouri cu grupurile inițiale și finale. Cît despre tablourile cu consonantele mediale, acestea devin utilizabile pentru scopul urmărit de noi abia dacă le confruntăm cu listele de exemple ce urmează. Silabisind aceste exemple ne convingem că adevărate „grupuri" consonantice sînt, la mijlocul cuvintelor, numai cele care se grupează, la începutul sau sfîrșitul cuvintelor, în jurul unei matce sonore. În *abces, absent, obtuz, subțire, cobză . . .* nu putem vorbi de „grupuri consonantice" organizate, căci în toate aceste (și în alte asemenea) exemple *b* aparține silabei prime, iar *c̑, s, t, ț, z* silabei următoare. Nu există în limba romînă nici un cuvînt care să înceapă cu *bc̑, bs, bt, bț* sau *bz*. Tot astfel silabisim *ohab-nic, veci-nic, ud-mă, vred-nic, buf-ni-ță, tag-mă, hagi-mă, Neaj-lov, dij-mă, Vij-ni-ța, toc-mai, gîl-mă, în-tîl-ni, puș-la-ma, păt-lă-gea, hat-man, plat-nic*, fiindcă nu avem cuvinte începătoare cu *bn, c̑n, dm, dn, fn, gm, ĝm, jl, jm, jn, cm, lm, ln, șl, tl, tm* și *tn*... Dimpotrivă, silabisim *ra-blă, o-braz, ra-clă, a-cru, a-fla, su-fra-ge-ri-e, ți-glă, ti-gru, ha-plea, le-pră, co-ra-slă, ba-sme*... fiindcă grupurile consonantice *bl* (*blană, blid*...), *br* (*brînză, brumă . . .*), *cl* (*claie, cloșcă . . .*), *cr* (*crai, cruce . . .*),

fl (*floare, fluture...*), *fr* (*fragă, fruct...*), *gl* (*glas, glumă...*), *gr* (*gras, greu...*), *pl* (*plai, plin...*), *pr* (*prind, prună...*), *sl* (*slănină, slugă...*) și *sm* (*smîntînă, smoală...*) sînt foarte obișnuite la începutul cuvîntului. Dacă am vrea să stabilim o paralelă cu grupurile vocalice, ar trebui să asemănăm combinațiile *bc, bs, bt, bț, bz* cu vocalele în hiat : *abces* se silabisește *ab-ces*, după cum *aud* se desparte în silabele *a-ud*. Combinația *-cru* (ocluzivă + sonantă + vocală) din *acru* se poate asemăna cu triftongul *ioa* din *Ioan*. După cum la combinațiile vocalice avem șovăiri între rostirea cu diftongi sau cu hiat (*tea-tru* sau *te-a-tru*, cf. § 34a), tot astfel există șovăiri în gruparea consonantelor în silabe. Deși *t* + *l* + *o* sau *d* + *l* + *ă* formează grupuri de sunete cu sonoritate ascendentă și ar trebui, deci, să despărțim *co-tlon, po-vi-dlă*, cei mai mulți preferăm silabisirea *cot-lon, po-vid-lă*, neexistînd cuvinte romînești începătoare cu *tl* și *dl*. Chiar cînd, în împrumuturi din limbi străine și în neologisme, avem uneori, la începutul cuvintelor, combinații consonantice „grele", în interiorul cuvintelor asemenea combinații se repartizează pe două silabe. Astfel, deși avem —sau aveam— în graiul orășănesc sau în tezaurul lexical al cărturarilor cuvinte ca *gnom, hlamidă, cneaz, șmecher, șnițel, znamenie..., ftori, jgheab...*, silabisim *jig-ni, ceh-lă, poc-ni, cuș-mă, coș-ni-ță, glez-nă..., lif-tă, tej-ghea...* Nu trebuie mai ales să uităm că *obișnuința cu anumite coarticulări variază în diferite timpuri și chiar la diferiți indivizi* și că *motive de ordin intelectual pot lucra în altă direcție decît cele de ordin mecanic*. Astfel, deși avem cuvinte începătoare cu grupurile *zb, zd, zg* (*zbier, zdruncin, zgomot...*), silabisim *dez-bate, dez-dăuna, dez-goli*, fiindcă analizăm aceste verbe într-un prefix *des-* unit cu *bate, daună, goli*.

Cercetările lui A. Graur și A. Rosetti au fost completate de D. Macrea, care a cercetat toate cuvintele cu „grupuri consonantice" întrebuințate de Eminescu în poeziile din vol. I al ediției îngrijite de Perpessicius. Din listele lui Macrea —nepublicate încă— se poate vedea frecvența anumitor grupuri și raritatea altora, dar dat fiind simțul deosebit de dezvoltat pentru eufonie al poetului Eminescu. mai putem cunoaște și grupurile consonantice care „sună bine" pentru urechea romînului. Cele mai frecvente grupuri de consonante formînd sateliți silabici ai unei vocale-matcă sînt cele ce constau din consonante —ocluzive sau fricative— și sonante. Sonanta cu elementul imediat antevocalic la începutul silabei este mai ales *r* (493 de cazuri), și în măsură mai mică, *l* (141 de cazuri) ; pentru *m* avem numai grupul *sm* (8 cazuri), iar pentru *n*, o singură dată grupul *sn*. Ca element postvocalic, *r* urmat de consonantă se întîlnește de 37 de ori, *l* de 18 ori, *m* de 6 și *n* de 31 de ori. Dintre grupurile consonantice formate fără sonante, cele mai multe (166) au ca al

doilea, şi mai ales ca prim element, un *s*, *z* sau *ş*. Toate celelalte grupuri împreună sînt numai trei, şi adică cîte o dată *cv-*, *-bt* şi *-ct*.

Iată lista tuturor grupurilor consonantice numărate de D. MACREA la EMINESCU (cifra primă din paranteză arată, la grupurile prevocalice, cazurile cînd ele se găsesc la începutul cuvintelor, iar cifra a doua, după semnul „plus", cele ce se găsesc, în interiorul cuvintelor, la începutul silabelor):

1. Grupuri consonantice cu sonante:

a) Prevocalice: *br-*(10+7), *cr-*(40+10), *dr-*(13+5), *fr-*(26+4), *gr-*(30+15), *hr-*(1+0), *mr-*(1+0), *nr-*(0+1), *pr-*(85+14), *tr-*(52+37), *vr-*(10+2); *sbr-*(2+0), *scr-*(9+1), *sfr-*(0+4), *spr-*(2+2), *str-*(32+27), *zdr-*(4+2); *m-br-*(13), *n-cr-*(7), *n-dr-*(16), *n-fr-*(1), *n-gr-*(7), *n-tr-*(32), *n-vr-*(1), *p-tr-*(3); *c-spr-*(1), *n-spr-*(1), *n-str-*(1), *n-ştr-*(1);

bl-(10+6), *cl-*(16+10), *fl-*(15+8), *gl-*(7+2), *hl-*(0+1), *ml-*(3), *pl-*(36+8), *sl-*(2+2); *scl-*(4+1), *spl-*(2+4); *n-gl-*(2), *n-ml-*(1), *c-spl-*(1);

sm-(8+0);

sn-(1+0);

b) Postvocalice: *-rb* (5), *-rc* (3), *-rk'* (1), *-rd* (3), *-rf* (1), *-rg* (6), *-rj* (1), *-rm* (3), *-rs* (5), *-rt* (8), *-rv* (1);

-lb (2), *-lc* (1), *-ld* (4), *-ls* (1), *-lt* (7), *-lţ* (3);

-mb (2), *-mn* (2), *-mp* (2);

-nc (2), *-nĉ* (1), *-ng* (4), *-ns* (3), *-nt*(18), *-nţ* (3).

2. Grupuri consonantice fără sonante:

a) la începutul cuvîntului sau silabei: *cv-*(1), *sc-*(4), *sf-*(21), *sg-*(4), *sl-*(2), *sm-*(8), *sp-*(35), *st-*(41), *şt-*(8), *zg-*(4); *n-sĉ-*(1); *n-sp-*(8), *n-st-*(3);

b) la sfîrşitul cuvîntului sau silabei: *-bt* (1), *-ct* (1), *-cs* (1), *-sc* (29), *-st* (7); *n-ct* (1), *n-cs* (1), *st-ţ* (1).

Pentru grupul final *-sm* (12) şi *st-m* (1) cf. § 95.

O bibliografie bogată privitoare la mult discutata chestiune a silabei, la TRUBETZKOY, *Grundzüge*, p. 85. Cf. şi Al. Rosetti, *Sur la théorie de la syllabe*, în *BL*, III (1935), p. 5—14.

94. Cînd sateliţii unui sunet mai sonor nu sînt consonante, ci vocale, atunci gruparea lor în jurul vocalei mai sonore dă diftongi sau poliftongi, cu care ne-am ocupat în § 34. Dar se poate ivi şi cazul ca între două sau mai multe vocale învecinate să nu se nască un raport de superioritate sau inferioritate sonoră ci ele să-şi păstreze independenţa lor silabică. Precum am accentuat în § 34a, în rostirea obişnuită cuvîntul *teatru* e la noi de două silabe: *tea-tru*, căci *e*, mai puţin sonor decît *a*, a devenit satelitul acestuia. În versul lui EMINESCU: *În cuplete de teatru s-o desfaci ca pe o marfă*, cuvîntul *teatru* are trei silabe: *te-a-tru*. Acest fel de grupare a vocalelor urmăreşte mai ales anumite efecte de eufonie prozodică (cf. *LR*, I, p. 48). Dar pe cînd alte limbi, ca cea germană, au posibilitatea de a marca graniţa silabică între două vocale învecinate prin atacul dur (*The'ater* § 16), noi nu întrebuinţăm decît în mod excepţional acest mijloc (*a'a* § 16). Din cauza aceasta vocalele învecinate sînt expuse să devină diftongi sau, cînd sînt

identice, să se contragă : *priimi*, de trei silabe în limba veche, a devenit *primi*, de două silabe. Tot astfel latinescul **filianus* a trecut prin stadiile *fil'in* (precum se rosteşte încă la aromîni) şi **fiin* (bisilab), ca să ajungă la *fin* (monosilab). Rostirea *fii̯că* e din ce în ce mai rară şi *fică* îi ia locul ; adesea se aude chiar *fin(d)că* şi *vitor* în loc de *fiindcă*, *viitor*.

Limba romînă dispune totuşi de un mijloc prin care poate accentua caracterul de culme sonoră pentru fiecare din cele două vocale învecinate : între ele se introduce o semivocală. Prin strîmtarea aperturii se produce astfel o depresiune a sonorităţii şi deci **o delimitare silabică între cele două vocale**. Semivocala obişnuit întrebuinţată ca hotar silabic între vocale este, în limba romînă, *i̯*: *ai̯a*, *chei̯e*, *oai̯e*, *nui̯a*, *noroi̯ul*, mai rar, şi numai după vocalele labio-velare (*o* şi *u*), se găseşte *u̯* : *cureau̯a*. Pe cînd *ovem* a dat *oai̯e*, *novem* a dat *nou̯ă* şi tot astfel **roe* (disimilat din *rorem* § 66) a dat *rou̯ă*, fără ca să ştim de ce în cazul dîntîi semivocala intercalată are caracterul palatal al lui *e* următor, iar în cazul din urmă caracterul labio-velar al lui *o* precedent. Aceeaşi şovăire o observăm la conjunctivul verbului *a ploua*, care, în limba literară, e *să plouă* (din *să *ploue*), dar în graiul din multe regiuni e *să ploaie*.

Ca în limbile slave, semivocala se leagă de vocala următoare, formînd cu ea un diftong. Deci despărţim : *ne-vo-i̯aş*, *nu-i̯a-u̯a* ; germanii despart, dimpotrivă : *Lei̯-er*, *blau̯-e*, *miss-trau̯-isch* (cf. TRUBETZKOY, *Grundzüge*, p. 57).

Semivocala nu e totdeauna atît de distinct perceptibilă ca *i̯* şi *u̯* în *nui̯au̯a*. Avem în limba romînă o serie de cuvinte, precum *aer*, *fluer*, *vuet*, *noembre*. . ., care se scriu şi se rostesc de obicei fără *i̯* sau cu un *i̯* atît de scurt şi de puţin distinct, încît abia se percepe. Faptul că *creeri* s-a contras în *crēri* (*ALR*, I, 9/748) e o dovadă că cei doi *e* nu erau despărţiţi prin *i̯*. Pe de altă parte, neologismele, care n-ar trebui să aibă *i̯*, tind a fi asimilate din ce în ce mai mult cuvintelor vechi : *azalei̯e*, *alei̯e*... în loc de *azalee*, *alee* . . . Cuvinte ca *lua*, *luînd* . . . se rostesc în limbajul îngrijit fără *u̯* ; în unele regiuni se aude însă şi rostirea *lu̯u̯a*, *lu̯u̯înd*, care poate ajunge la *luwa*, *luwînd*. Acest *w* despărţitor de silabe poate evolua, printr-o strîmtorare şi mai mare a aperturii, pînă la *v*. Aşa s-au născut formele *luva*, *luvînd* ; tot astfel lat. *vĭdua* a dat mai întîi *văduu̯ă*, apoi *văduwă* şi, în sfîrşit, *văduvă*, iar lat. *medulla*, prin fazele *măduu̯ă* şi *măduwă*, forma *măduvă*. În acest cuvînt strîmtorarea aperturii a putut progresa pînă la ocluziune : *mădubă* (GAMILLSCHEG, *Oltenische Mundarten*, p. 73). În loc de *piuă* se aude în multe regiuni *pivă*.

Alături de aceste forme există însă şi *măduhă*, variantă atestată încă la 1688 în Biblia de la Bucureşti şi care, ca şi forma bănăţeană *nuᶜăr*

(alături de *nuwăr Jb.* III, p. 219), ne arată că hotarul silabic poate fi marcat și prin spiranta laringiană (spiritul aspru).

Despre o rostire *buᶜăr* în loc de *buăr* „bour" face dovadă împrumutul bulgar *buhăir* (*DR*, III, p. 181). WEIGAND (*Jb.* IV, p. 49) a auzit forma *deᶜelos* < *deelos* < *deălos* „deluros", derivat din *deal*. El credea că și numirea *Dehelean*, dată locuitorilor dintre Lipova și Timișoara, este și ea un derivat de la *deal*. Tot un *h* —însă rostit ca fricativă velară— desparte, în interjecțiile *aha* ! și *îhî* !, pe *a* și *î* scindat în două silabe. Dacă pronumele *al*, *ăla*, *ăsta* etc. se rostesc pe o întindere atît de mare cu un *h* inițial, e cazul să ne întrebăm dacă acest *h* nu avea la origine să marcheze hotarul silabic după prepoziții, deci în combinații de fonetică sintactică de felul lui *ca aia*, *ca ăla*, *cu ăsta* etc. (cf. *GS*, III, p. 241).

Spiranta velară *h* acomodîndu-se, în ceea ce privește fonia, vocalelor învecinate, a devenit *ɦ*, iar acesta a putut progresa pînă la ocluziva *g* : *mădugă* (I. A. CANDREA, *Bul. Soc. Fil.* I, p. 40). Tot ca în această formă bănățenească se explică *g* în *fag* și *fagur* din lat. *favus*, *favulus*, în *neg* (cu diminutivul *negel*) < *naevus*, în *negură* < *nebula* (și în limba albaneză cu *g* : *njegull*) și în *uger* < *uberem*.

Cînd francezii vorbesc nemțește, ei înlocuiesc uneori ocluziva glotală ca hotar silabic prin spiranta laringiană : *teᶜater* prin *teᶜater*. O franțuzoaică, care trăia de mulți ani în Viena zicea *Freihund*, în loc de *Freiung*.

Spre a evita contracția spre care, în limba romînă, duce în mod aproape fatal urmarea a două vocale identice în hiat (adică la sfîrșitul unui cuvînt și la începutul celui următor), limba mai are și alte mijloace, între care poate fi socotită și **topica**. Dacă din *illum habet factum* avem *l-a făcut*, dar din *illam habet factum* avem *a făcut-o*, cauza este că *illam*, în poziție proclitică, trebuia să dea *a*, iar în *a a făcut* cei doi *a* nu se puteau menține fără să se contragă, încît *illam habet factum* devenea omonim cu *habet factum* (> *a făcut*).

Foarte instructiv ar fi un studiu amănunțit, după hărțile *Atlasului*, asupra repartiției lui *i̯* și *u̯* ca element de demarcație a silabelor. De asemenea ar trebui studiat faptul, neelucidat încă, de ce, în dezvoltarea istorică, după amuțirea lui *b* și *v* intervocalic, cele două vocale, ajunse vecine, s-au contras uneori, ca în *caballus* > **caal* > *cal* (tot așa alb. *kal*), alteori au dat diftongi, ca în *timebat* > *temea*, și iarăși în alte cuvinte a fost păstrată repartiția silabică originară : *clavem* > *cheie*, *ovem* > *oaie*... Avem chiar în interiorul conjugării aceluiași verb, cazuri ca *lĕvat* > *ia* (monosilab), dar *levet* > (să) *ieie* (din *iaie*, de două silabe).

95. Sonoritatea fiind dependentă de apertura cu care se articulează un sunet, strîmtorarea aperturii pentru rostirea unei semivocale ajunge spre a produce o **delimitare** silabică între două vocale învecinate. Cînd sunetele învecinate sînt **consonante** continue, și nu vrem să le coarticulăm, ci vrem ca ele să se repartizeze pe două silabe, atunci hotarul silabic poate fi marcat printr-o ocluziune. Cazul lui *damla* care a devenit *dambla* l-am explicat în § 50 prin lipsa de sincronism între articulația nazală (la *m*)

şi orală (la *l*). Dar acest asincronism, care explică naşterea ocluzivei *b* între cele două sonante (*m* şi *l*), nu e numai o rostire neglijentă ci are şi un rost funcţional, cel de a marca o graniţă mai precisă între cele două silabe ale cuvîntului. Aceeaşi funcţiune o au şi ocluzivele citate in § 79, care formează „punte" între două consonante continue dintre care una este o sonantă.

Dar sonoritatea depinde şi de locul pe care un sunet îl ocupă în cuvînt. Ştim că în poziţie finală consonantele romîneşti se afonizează în măsură mai mare atunci cînd înaintea lor se găseşte un sunet afonic (§ 52). După regula stabilită în § 93, ar urma ca într-un cuvînt ca *basmu*, *u* final să nu amuţească, după cum nu a amuţit nici în *codru* sau *aflu* (§ 78), căci între vocala *a* şi sonanta *m* nu se poate intercala, în aceeaşi silabă, un sunet de o sonoritate inferioară, *s*. De fapt rostirea *basmu* se poate atesta. Astfel în traducerea poeziei *Loreley* de H. HEINE, poetul ŞT. O. IOSIF scrie —din cauza ritmului— *un basmu din zilele vechi*. El, ca braşovean, trăit la Bucureşti, rostea însă de obicei *basm*, după cum de obicei se rosteşte şi *spasm*, *istm*, *ritm*..., adică monosilab. Această rostire e explicabilă fiindcă *m* în aceste cuvinte, fiind final şi urmînd şi după o consonantă afonică, a pierdut atît de mult din sonoritatea sa, încît a putut sări peste *s* sau *t*, ca să devină satelitul vocalei precedente (*a* sau *i*). S-a întîmplat deci acelaşi proces ca la *lupi*, care rostindu-se cu un *i* afonizat, acesta se grupează peste *p* precedent în aceeaşi silabă cu *u*.

Există însă şi a treia posibilitate de rostire a cuvîntului *basm*, precum se poate vedea din următoarele versuri populare (din colecţia TEODORESCU, p. 332):

Vai de mine-n ce-ncăpui . . .
Şi de *basm̥* [bisilab !] mă făcui.

În acest caz *m* final, păstrîndu-şi mai mult fonia, n-a mai intrat într-un raport de dependenţă faţă de *a* precedent, ci a devenit o sonantă silabică. S-a petrecut adică următorul proces : *s* şi *m* n-au mai fost coarticulate, ci fluxul rostirii a fost oprit pentru o frîntură de secundă după *s* şi înainte de *m*, încît ceea ce urechea percepe ca o pauză, a devenit graniţa între silaba *bas* şi silaba *m̥*. Acelaşi lucru se petrece, în sens invers, în rostirea *m̥brac* (§ 76).

96. Ceea ce e însă mai remarcabil, este faptul că o pauză poate deveni o **delimitare silabică şi între o sonantă şi o vocală** învecinată. Dacă examinăm harta 60 din *ALR*, I, vedem că alături de forma *nalt* (cu varianta *nant*), există şi o variantă *n̥alt*, dezvoltată dintr-un mai vechi *n̥altu* în care ritmul trisilab al latinescului *in alto* sau *in altum* s-a păstrat, astfel că *n* şi *a* următor

n-au fost rostite coarticulat, ci în două silabe despărțite printr-o frîntură de pauză. Această dismembrare e și mai distinctă cînd din *n̥* se naște prin înmugurirea unui *î*, forma *înalt*. Același efect se poate produce și prin alt mijloc : prin lungirea lui *n*, despre care am vorbit în § 36. Deosebirea între rostirea *n̥alt* și *nnalt* e numai că în primul caz se produce o pauză între *n* și *a*, iar în al doilea caz ea este umplută cu rostirea prelungită a lui *n*.

Am văzut că după analogia sonantelor silabice care produc un *ĭ* înmugurit (*ĭl, ĭn, ĭmi, ĭi* <*ĭl'* § 76), s-a putut adăuga un asemenea *ĭ* și înainte de *s* și *ț (ĭs, ĭți)*. În mod analog găsim dar numai excepțional, și un *s* despărțit de consonanta următoare printr-o pauză care, ca în *ALR*, I, h. 60/632, 637, apare însemnat cu uu *s* silabic : *s̥ nanț* „îs (= sînt) înalți".

97. În urma transformărilor fonetice, numărul silabelor nu mai este în românește totdeauna ca cel al cuvintelor latine. Mai ales a scăzut prin afonizarea lui *u* și a lui *i* final. Astfel s-au născut și în sistemul flexionar românesc cuvinte **imparisilabe**, dar nu în aceleași condiții ca în latinește (*mons—montis, pes—pedis, imperator—imperatoris*. . .), ci mai ales la unele verbe ca *las, plîng* (monosilabe) din *lasu, plîngu* (bisilabe), *lași, plîngi* (monosilabe) din *lași, plîngi* (bisilabe), *lasă, plînge* (bisilabe), *lăsăm, plîngem* (bisilabe) din *lăsămu, plîngemu* (trisilabe) . . . și la femininele cu pluralele în *-i*. În *vulpe—vulpi, fabrică—fabrici, dulce—dulci, biserică—biserici*. . . , pluralul are o silabă mai puțin decît singularul.

Același raport îl găsim la marcarea genului, femininul avînd de obicei o silabă mai mult decît masculinul, atît la singular cît și la plural : *muritor—muritoare, buni—bune*. Lat. *calidus, calida, calidi, calidae* a pierdut mai întîi, prin sincopă, încă în latina vulgară, o silabă : *caldus, calda, caldi, caldae*, apoi a mai pierdut, în limba română, o silabă prin afonizarea lui *u* și *i* final, deci la genul masculin : *cald* (monosilab), *caldă* (bisilab), *calzi* (monosilab), *calde* (bisilab).

98. În § 26 din *LR*, I am arătat cum **scindarea vocalei** accentuate în două elemente identice, repartizate pe două silabe, are un rol funcțional, fiind un mijloc stilistic spre a insista asupra sensului cuprins în cuvînt. La exemplele citate acolo se mai pot adăuga cazuri ca : *s-a du-us* (= s-a tot dus) *și dus a fost* ! sau *te aștept, dar să vi-i* (= să vii de bună seamă !).

99. Dacă urmărim prefacerile limbii române, vedem că în monosilabe întîlnim uneori alte transformări decît în polisilabe. **Monosilabismul** este deci și el un factor fonetic de care trebuie să ținem seama.

Cîteva monosilabe au primit în latina vulgară, prin adăugarea unui *e* la sfîrșit, o silabă mai mult decît aveau în latina clasică. Cuvintele românești *sare, fiere* și *miere* presupun formele **sale, *fele* și **mele* (în loc de *sal*,

fel şi *mel*); tot astfel se pare că a existat o formă **este*, care a dat în românește *este* (alături de *est*, care a dat *e*, cu căderea obișnuită a consonantelor finale). Forma de acuzativ *quem* a devenit **quene* > *cine*, după care s-au luat acuzativele **mene*, **tene* şi **sene* > *mine*, *tine*, *sine*, alături de neaccentuatele *me*, *te*, *se*, românește *mă*, *te*, *se*.

Cît despre forma **quene* pentru *quem*, transformarea lui *m* în *n* se explică în modul următor. Pe cînd *m* final amuțea în graiul latin popular —şi deci *casam*, *lupum*... deveneau *casa*, *lupu*... — în cuvinte monosilabe el s-a păstrat înainte de cuvinte începătoare cu o labială şi a devenit *n* înainte de alte consonante sau înainte de vocale. Prepoziția *cum* a devenit *cun* în combinația *cum ipso illo* > *cunusul* (§ 113) şi acest *cun* a pierdut pe *n* în *cum toto* > **cun tótu* > *cu tot*, întocmai după cum *contrémulo* a dat *cutremur*. Tot aşa *quem* a dat mai întîi **quen* (ca *rem* > fr. *rien*) şi apoi **quene* (ca *spem* > it. *spene*) > *cine*. Toate trei fazele de dezvoltare le găsim la *quam*. Forma mai veche *cam* s-a păstrat înainte de labiale (*cam mult*, *cam puțin*, *cam bine*); forma cu *n*, *can*, o întîlnim adesea în textele noastre vechi (cf. *DA*), dar ea a fost înlocuită în vremile mai nouă prin *cam* (după cum *îm* a înlocuit în unele regiuni pe *în* şi cînd nu urmau cuvinte începătoare cu labiale, cf. § 114); în sfîrşit din **can tine* s-a născut *ca tine*, cu amuțirea lui *n*, ca în *cu tot*, *cutremur*...

În cuvintele accentuate pe silaba finală, sunetele au uneori aceeaşi soartă ca în monosilabe. Aşa se explică de ce alături de imperfecte ca *eu lăuda*, atestate în textele noastre vechi şi păstrate pe alocuri pînă azi, cu amuțirea regulată a lui *m* final, avem azi forma *eu lăudam*... Spre a ne explica această anomalie, trebuie să plecăm de la *eram*. Alături de accentuarea pe tulpină, păstrată încă regional la aromîni, acest verb şi-a mutat accentul pe *a* după analogia tuturor imperfectelor române (tu *lăudái*, el *lăudá*, noi *lăudám*, voi *lăudáți*, ei *lăudáu*..., tu *făceái*, el *făceá*, noi *făceám*, voi *făceáți*, ei *făceáu*...). În accentuarea oxitonă *erám*, *m* s-a păstrat ca în monosilabe, iar după acest verb primordial s-au orientat şi celelalte, mai ales că un *m* exista la persoana întîi şi la perfectul compus *lăudat-am*.

Unii cred că în *noi*, *voi*, *trei*, *dai*, *stai*, *s* final (lat. *nos*, *vos*, *tres*, *das*, *stas*) s-a prefăcut în *i*, ca în monosilabele italienești, în opoziție cu *s* final dispărut în polisilabe (ca *lupus* > *lupu* > *lup*)... Dar originea acestui *i* poate fi şi alta (cf. *DR*, II, p. 56=*ELR*, p. 172—173).

În imperativele *da*, *sta*, *fac*, *a* s-a schimbat în *ă*: *dă*, *stă*(*i*), *fă* (forme trecute, la dacoromîni, de la imperativ şi la persoana a treia a indicativului prezent) în opoziție cu menținerea —valabilă însă numai pentru polisilabe— a lui *a* neschimbat în silabă accentuată.

Pentru explicarea lui *este* putem pleca şi de la o formă **estit*, născută prin adăugarea terminaţiunii persoanei a treia a verbelor de conjugare a treia la *est*. *Fiere* şi *miere*, cu *r*, iar nu cu *l*, dovedesc că nu putem pleca de la formele *fell-* şi *mell-* (*fel—fellis*, *mel—mellis*) din celelalte cazuri de declinare.

Un *ă* în loc de *a* accentuat la sfîrşitul cuvintelor apare şi în oxitonele de origine turcească aromîneşti *călţă'*, *păşă'*...

SILABE REPETATE ŞI SUPRIMATE

100. De mult a fost remarcată **repetarea** unor silabe **în graiul copiilor.** Din încercările copiilor de a articula ocluziva dentală *t* sau nazala bilabială *m* şi de a repeta această încercare după ce gura a fost deschisă pînă la apertura maximă, a vocalei *a*, s-a născut acel *tata* şi *mama*, exemple tipice ale „limbii-ecou" între copii şi părinţi : părinţii, încîntaţi de primele încercări de vorbire ale copiilor lor, le împrumută un înţeles, pe care, la rîndul lor, îl învaţă copiii de la părinţi. Acest gîngurit a putut mai tîrziu să înlocuiască în romanitatea estică pe *pater* şi *mater* (păstrate în alte limbi romanice). Tot astfel de cuvinte —dintre care unele, precum *papa*, *caca*, *bibi*, *baubau*, îşi păstrează pînă azi caracterul lor copilăresc— sînt *baba*, *dada*, *nana*, *nene*, *lele*, *ţaţa*, unele din ele împrumutate de la slavi.

Tocmai prin faptul că asemenea cuvinte nu au dintru început un sens propriu, ci sensul li se dă din partea adulţilor, prin interpretare ulterioară, se explică diferitele sensuri pe care ele le au în diferite limbi sau chiar în aceeaşi limbă. Astfel *baba* e la romîni şi la slavi „femeie bătrînă", „bunică", „moaşă" (la aromîni şi megleniţi), pe cînd la turci *babá* e „moş" (cf. *Baba Novac*), la italieni *babbo* şi la sarzi *babu* e „tată", iar în unele părţi ale Ardealului *babu* are sensul lui „nene" (cf. *DA*). *Papa* însemnează „mîncare" şi —în unele limbi, ca cea franceză— „tată". Tot astfel *mama* poate însemna şi „mîncare" (cf. derivatul nostru *mămăligă* şi termenul anatomic *mamelă*). Alte exemple la I. IORDAN, în *BIFR*, IX (1942), p. 150—152.

101. Între **strigătele animalelor**, multe le aude romînul ca o repetare a aceleiaşi silabe : cucul face *cu-cu*, gîsca *ga-ga*, pupăza *pu-pu-pu*, raţa *mac-mac* ; găina *codcodăceşte*, fiindcă ni se pare că repetă silabele *cod-cod* ; oaia face *behehe* ... Următorul citat din romanul *Sfînta Dreptate* (p. 75) de MANOLACHE e caracteristic pentru repetarea silabei *hu* şi *hău* cu scop imitator : „Pe undeva, departe, printre vîrfuri, a *huit* din *hăuri huhuitul huhurezului*".

Ca un ecou al acestei repetiţii, rosteşte şi omul de două ori silabele cu care cheamă animalele (şi care mai adesea sînt însuşi numele animalului într-una din limbile învecinate, de exemplu ung. *tyúk* „găină", *liba* „gîscă", slav. *uti* „raţă", cf. *DR*, I, p. 79) : *tiugu-tiugu-tiugu* şi *piri-piri* pentru chemarea găinilor, *uti-uti* pentru chemarea raţelor, *cuţu-cuţu* a cîinilor, *ţîgă-ţîgă* a caprelor, *liba-liba* a gîştelor...

102. Şi anumite **zgomote** din jurul nostru le auzim **repetate**, de aceea cînd se dezlănţuie o furtună spunem că *bubuie*, un rîs puternic e un *hohot* etc.

Dacă urmărim în *Dicţionarul Academiei* onomatopeele, observăm că în cele mai multe exemple citate ele se întrebuinţează repetate. Ghicitoarea pentru coasă e : „*fîş-fîş* prin păiş, *paci-paci* prin copaci". Cînd cineva bate la uşă, face *poc-poc*, apa care iese prin gura strîmtă a sticlei face *gîl-gîl* şi —cu extinderea impresiei acustice asupra celei optice— vorbind despre o fetişcană care se mişcă repede încoace şi încolo, exclamăm *fîţa-fîţa*.

Uneori repetarea aceasta a unei tulpini de natură imitativă este împreunată cu modificarea unuia din sunetele componente. Mai rar avem un joc vocalic, ca în fr. *ric-rac* sau în romînescul *hai-hui*. De obicei la noi se modifică întîia consonantă din cuvîntul repetat sau din cel ce se repetă : ***cioc-boc*** (la Coşbuc : ***cioc-poc***), ***ciuru-buru*** (imită sunetul cernutului), ***fîţa-mîţa***, ***hîr-mîr***, ***hîra-pîra***, ***hara-para*** şi ***harta-parta*** sau ***harcea-parcea*** (la bulgari *parča* „bucată", la turci *parča-parča* „bucată de bucată"), ***serta-ferta***, ***talmoş-balmoş***, ***tanda-manda***, ***teanc-beanc***, ***techer-mecher***, ***tercea-bercea*** şi ***tercea-percea*** ; cf. şi ***balancă-talancă***..., apoi cazuri ca ***hodoronc-tronc*** sau ***trosc-pleosc***, ***treanca-fleanca***..., în care o explozivă afonică urmată de o lichidă alternează cu altă explozivă afonică urmată de altă lichidă.

Modelul unor asemenea formaţii trebuie căutat, poate, în locuţiunile care unesc două cuvinte ce rimează, precum *calea-valea* (cf. şi *mură-n gură*, *luntre* şi *punte*, *sfară-n ţară*, *de silă-de milă*...).

La megleniţi există şi perechi de felul lui *cână-mână*, *carne-marne*, *făină-măină*, în care numai primul cuvînt are sens, iar al doilea e repetarea lui, însă cu consonanta iniţială schimbată. Avem deci a face cu un simplu joc de rime de felul lui *stele-logostele* sau chiar *făt-logofăt*... la dacoromîni, combinaţii în care cuvîntul al doilea cuprinde în partea finală pe cel dintîi fără să aibă un sens sau nemaiavînd —ca în cazul lui *logofăt*— sensul său originar.

Despre repetarea cuvintelor spre a le sublinia în frază, cf. *LR*, I, § 28.

103. Asupra unui caz interesant de **reduplicare a primei silabe**, care a ajuns să primească o funcţiune lingvistică, am relatat în *DR*, II, p. 62 (=*ELR*, p. 179) : „Pentru a exprima ziua care urmează lui *poimîine*, se întrebuinţează expresia *după poimîine* sau ***poipoimîine*** (are accentul principal pe primul *poi*), care trebuie să fie mai veche şi să dateze din vremea cînd *poi*, din lat. *post*, era încă înţeles în sensul „după". Azi însă acest cuvînt nu mai are un înţeles autonom, încît în graiul copiilor mei s-a putut naşte expresia *în anul vîviitor* pentru ideea „în anul care urmează după anul viitor". N-am cercetat anume această expresie a lor, pentru ca să văd la ce analogii nouă mai poate duce ; de fapt în curînd ea a produs şi pe

în anul trétrecut. S-a născut deci o nouă categorie în graiul copiilor mei, care m-a făcut să înțeleg naşterea perfectelor reduplicate latine".

Un alt caz analog e următorul : Despre o femeie cu părul în şuviţe dezordonate se zice că „părul îi atîrnă *loaţe-loaţe*", precum despre un măr se spune să „îl tai *felii-felii*" sau „*bucăţi-bucăţi*"... După modelul onomatopeelor cu silabe repetate (§ 83) s-a creat din *loaţe-loaţe* un cuvînt nou *loloaţe* : „îi atîrnă *loloaţele* de păr".

Dacă la ALECSANDRI găsim *pupuică* în loc de *puică* (*Teatru*, p. 920), ca o formă mai dezmierdătoare, avem a face, probabil, cu o influenţă franceză, unde, în graiul familiar, se aud reduplicări ca *bébête* (în loc de *bête*) în înţelesul de „prostuţ".

În exemple ca *Trandafire fire, Rău mai eşti de fire* (MARIAN, *Înmormîntarea*, p. 439) avem a face cu repetarea silabelor finale din cuvîntul precedent pentru obţinerea unor anumite efecte eufonice în vers.

104. Graiul copiilor, prin care se explică unele cuvinte constătătoare din silabe reduplicate, ne dă şi explicarea **scurtării** cu una sau mai multe silabe a **numelor proprii**. Procesul de la baza acestor forme scurtate l-a arătat JESPERSEN (*Grundfragen*, § 150) : *Robert* devine în graiul copiilor germani *Bob* (prin asimilare din *Rob*) şi *Giuseppe* devine *Beppo* în gura micuţilor italieni. Aceste stîlciri de nume le găsesc „nostime" părinţii copiilor, care, în loc să le îndrepte, şi le însuşesc ei înşişi atunci cînd vor să dea un cuprins afectiv acestor nume.

Asemenea scurtări de nume proprii sînt şi la noi foarte obişnuite, avînd —cel puţin la origine— un sens dezmierdător (**hipocoristice**), care însă se pierde de multe ori cu timpul : *Niţă* din *Ioniţă*, *Ţica* din *Mariţica*, *Chiva* din *Paraschiva*, *Ghiţă* din *Gheorghiţă*, *Nuţa* din *Anuţa* sau *Ilenuţa* etc. Tot astfel se scurtează şi unele cuvinte cu care ne adresăm rudelor sau unor persoane mai bătrîne sau de rang social mai înalt : *tuşă* în loc de *mătuşă* e foarte obişnuit în Muntenia ; *naş* în loc de *nănaş* (< *nunaş*) în cele mai multe regiuni şi în limba literară ; pentru *unchi* (ca şi pentru fr. *oncle*) trebuie să presupunem încă din epoca latină vulgară forma **unc(u)lus* scurtată din *avunculus* ; *coane* şi *coană* în loc de *cocoane* şi *cocoană* are un colorit familiar ; *nea Ion* în loc de *nenea Ion* se aude adesea ; ceva mai rar e *buşcă* în loc de *băbuşcă* sau *biţă* în loc de *bădiţă*. Dragostea ţăranului romîn faţă de vitele sale se cunoaşte şi din formele scurtate cu care le strigă *(celu* şi *cică* în loc de *purcelu* şi *purcică)*, precum şi din scurtările tulpinelor în derivate ca *Vin-aia* pentru o vacă născută *vineri*, *Dum-ana* pentru o vacă născută *dumineca*. Şi atunci cînd în loc de *mămăligă* sau *mămăliguţă* zicem *măligă* sau *măliguţă* exprimăm, tocmai prin scurtarea aceasta, cît de mult ţinem la această mîncare.

Hipocoristicele romînești au fost studiate amănunțit de ȘT. P. ȘCA, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, p. 117—133 (cu bibliografia chestiunii). Despre hipocoristicele de origine slavă păstrate în nume romînești cf. *LR*, I, § 124.

Unele din exemplele citate se pot explica și prin haplologie (§ 108) sau prin sincopă (§ 85). Acesta pare a fi cazul la *coană*, rostit pe alocuri cu *c* lung *(ccoană)*. I. IORDAN, *BIFR*, IX (1942), p. 203 crede că și *măligă* (rostit și *mmăligă*) și *naș(ă)* (rostit și *nnaș(ă)* cf. *ALR*, I/II, h. 217/590) rezultă din *mămăligă* și *nănaș(ă)* prin dispariția lui *ă* între cele două consonante identice.

Ne putem chiar întreba dacă etimologia lui *naș* și *nașă* este cea pe care am dat-o pe vremuri, considerîndu-le ca forme scurtate din *nănaș(ă)*, iar acestea născute, prin asimilare vocalică (*nanaș(ă)*) din *nunaș(ă)*, diminutiv din *nun*, sau dacă trebuie să considerăm pe *nănașă* ca un diminutiv de la *nană*, un cuvînt din graiul copiilor, ca cele citate în § 100, cu dublu înțeles, de „fată" (prin Banat) și de „nașă". Răspîndirea geografică restrînsă a lui *nan* „naș" și *nană* „nașă" —*ALR*, I/II, h. 217 atestă aceste cuvinte, cunoscute și lui I. IORDAN, *BIFR*, IX (1942), p. 203, numai în punctele 618, 632 și 637— ne face însă să nu prea credem că *nănaș(ă)* ar fi un diminutiv al lui *nan(ă)*.

105. Întrucîtva deosebite de acestea sînt **numele proprii** întrebuințate **la vocativ** cu forme **trunchiate**. WEIGAND a atras atenția în *Jb.* VIII, p. 315, 316, 318 și *Jb.* IX asupra formelor *Jo* și *Joa*, *Ni*, *To* și *Toa* în loc de *Ioane*, *Nicolae*, *Toadere* în Făgăraș, la Broșteni în Moldova, în Țara Oașului și în Maramureș. Din Ucea și Arpaș, în Țara Oltului, citează HANEȘ: *Ghió*, *Măriú*, pentru *Gheorghe* și *Măriuță*; din Țara Hațegului, O. DENSUSIANU (*Țara Hațegului*, p. 43) și *Mi*, *Ște* în loc de *Mihai*, *Ștefane*, numind aceste scurtări „afereze silabice". Instructivă e observația lui ȘT. PAȘCA (*Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, p. 118): „În comunele atît de răsfirate din Țara moților am observat această scurtare a numelor de botez numai atunci cînd individul numit într-acest fel e strigat de la o depărtare mai mare. Astfel, în convorbirile dintre ei, se cheamă cu numele întreg: *Liță*, *Culă*, *Vetă*, *Marie*. Strigate de la distanță, asemenea nume iau forma de *Li*, *Cu*, *Ve*, *Ma*... De altfel cel strigat de la oarecare depărtare nici nu pricepe de cît partea accentuată a numelui său și prin pauza pe care o remarcă între interjecția *măi* ! și partea accentuată a numelui —pe care o aude— întregește silabele neaccentuate". Avem, dar, a face cu economisirea a ceea ce poate fi ghicit din conținutul fonic al unui cuvînt. Această economie atinge silabele care se găsesc în umbră, adică pe cele ce urmează după silaba accentuată, sîmburele unui cuvînt, care mai adesea e identică cu tulpina cuvîntului sau reprezintă partea cea mai importantă a tulpinii.

106. Ca numele proprii se scurtează, deși mai rar și numai regional, vocativele unor nume de înrudire, ca *măi fra* (=frate), *măi ta* (=tată). Scurtarea *fa* pentru *fată*, cu varianta *fă* (după *mă*), este general romînească. Același fenomen se repetă la unele **imperative**, ce apar **scurtate**,

cînd sînt întrebuințate interjecțional. În loc de *uită-te* se aude prin Ardeal *ui*; tot astfel *coa* în loc de *coată* (=caută), iar prin Bihor, *au* în loc de *auzi* (*Conv. lit.* XX, p. 1004). Interjecția *hai* pare a fi scurtată din *haide!*

În toate dialectele romîne se găsesc imperative în *-ea* de la unele verbe în *-esc*: *fereá, grăbeá, loveá, opreá, păzeá* la dacoromîni, *greá* „grăiește", *mutreá* „privește", *urseá* la aromîni, *serbeá, măntreá, turceá*... la megleniți, *hițę* „aruncă", *cuhę* „fierbe", *zeiezdę-me* „încalecă-mă" la istroromîni. Trunchierea aceasta trebuie să fie veche, căci ea datează la dacoromîni din vremea cînd se rostea încă *fereaște, grăbeaște* (§ 197). Formele acestea au putut trece apoi, la istroromîni, de la imperativ, și la indicativ: *hițę, cuhę* (iar nu *hițește, cuhește*) sînt formele actuale pentru persoana a treia a indicativului prezent (cf. *SI*, II, p. 174). Prin Țara Oașului și în Maramureș se întîlnesc, după I. A. Candrea și T. Papahagi, de asemenea multe indicative de acestea, precum: *boleá* „bolește", *clipeá* „clipește", *găseá* „găsește", *trăię* „trăiește", *lovę* „lovește"... În această regiune, cunoscută pentru cuvintele trunchiate care se întrebuințează pe acolo, se aude și *fa, mę, trę, tra* pentru *face, męre* (= merge), *tręce, trage*... Din Țara Oașului citează C. Brăiloiu (*GS*, VII, p. 78): *grăi̯é* „grăiește", *îmțetré* „împietrește", *locui̯é* „locuiește", apoi *fa* „face", *mę* „merge", *tra* „trage" și *tre* „trece". În Mătău, jud. Muscel, se întrebuințează forma *alear* în loc de *aleargă*. Tot ca o scurtare din *este* (rostit *i̯ęste* și *i̯aste*), întrebuințat ca particulă afirmativă, trebuie considerat acel *i̯e* și *i̯a* care se aude des prin Ardeal în loc de „*da*".

107. În general, diferitele regiuni sau comune se comportă diferit față de formele scurtate. În cîte unele din ele se pare că îndemînarea de a întregi în minte cuvintele rostite trunchiat este atît de mare, încît locuitorii simt chiar o plăcere în a le întrebuința. În ținuturile vestice se zice *o păre* (=pereche) *de hamuri*. Pe la Breaza se aude *le* (=lele) *hai în Brea* (=Breaza) (*Șez.* V, p. 120). De „trocarii" de la Brașov lumea își bate joc cînd zic „*Un* (=unde) *teci* (=te duci), *maichii?* — *Măc* (=mă duc) în *ceate* (=cetate)". T. Papahagi (*Maramureș*, XLIV) citează următoarele versuri, pe care locuitorii județelor vecine le pun —exagerînd, firește— în gura maramureșenilor spre a-și bate joc de asemenea **scurtări regionale**:

Bu(nă) colea(șă) cu brîn(dză), cu la(pte)
Numa mă săgea(tă) la spa(te);
Bu(nă) colea(șă) cu la(pte), cu brîn(dză),
Numa mă săgea(tă) la rîn(dză).

După cum unele regiuni iubesc formele scurtate, tot astfel unele cuvinte sau împerecheri de cuvinte sînt mai potrivite ca să fie scurtate

decît altele. Cauza nu este atît „tocirea" lor printr-o prea deasă întrebuințare, cît faptul că cu ele se alcătuiesc anumite **formule stereotipe**, în care sensul originar nu mai e păstrat. Asemenea împreunări de cuvinte care împlinesc funcțiuni de ordin social sînt, de exemplu, politicosul *mata*, scurtat din *dumneata* (în care elementele componente *domnia* și *ta* nu se mai simt cu înțelesul lor obișnuit), salutul *neața*, scurtat din *bună dimineața*, sau *țam* în loc de *mulțam*, cu care exprimăm cuiva sentimentele de gratitudine, fără să ne mai evoce adjectivul *mulți* și substantivul *ani*, din care cuvîntul e compus. Tocmai fiindcă asemenea cuvinte nu mai au propriu-zis un „sens", ele n-au nici o tulpină evocatoare a acestui sens, încît scurtarea s-a putut face pe socoteala silabelor premergătoare celei accentuate, împotriva obiceiului de a lăsa neexprimate numai silabele de după accent, la sfîrșitul cuvîntului, rostit de obicei cu afonizarea sunetelor și deci cu o depresiune mai mare a sonorității. Anchetatorii *Atlasului* vorbesc adesea de neclaritatea cu care e exprimat sfîrșitul cuvîntului. De multe ori urechea lor abia distingea sunetele ce urmau după silaba accentuată, încît au fost siliți să introducă chiar un semn diacritic —o linie tremurată dedesubt— prin care arătau această rostire nedistinctă.

În *DR*, IX, p. 109 am citat, după *ALR*, I, și alte cazuri de scurtări, precum: *pua* „poate", *o lia* „o leacă", *ruică* „pestruică" etc.

Despre afonizarea vocalelor finale în imperative sau la cuvinte rostite cu accent sporit cf. § 52.

Unele cuvinte le-am moștenit scurtate de la latini. Astfel *modo* a devenit *mo* în latina vulgară. Așa se explică *cum* și *acum* (mai de mult *cumu, acumu*) din *quomo(do)* și *eccumo(do)*.

Dar nu toate scurtările de cuvinte se explică printr-o neglijare a articulației în silabele neaccentuate. Așa bunăoară în englezește scurtările se explică prin faptul că în urma transformărilor fonetice foarte multe cuvinte au devenit monosilabe. Englezul s-a deprins deci să asocieze o idee cu o singură silabă. Simțul lui înnăscut de economie îl face ca să sacrifice silabele neaccentuate în cuvinte prea lungi. Astfel *choc* îi e englezului de ajuns spre a-i evoca ideea exprimată prin *chocolate*. Asemenea scurtări —probabil sub influența englezească— sînt din ce în ce mai uzuale și în alte limbi europene. Ele nu se fac însă în toate limbile la fel. În limba germană, *Depositenkassa* a dat *Depka*. Francezii nu mai zic în graiul de toate zilele *métropolitain*, ci *métro*, tot astfel *auto* „automobil", *photo* „fotografie", iar „laboratorului" îi zic cei ce lucrează în el *labo* (în Germania: *Labor*). În romanul *Les Thibault* de R. MARTIN DU GARD cetim: *secs* (= secondes) și *fortifs* (= fortifications). Tot astfel *apéro* (= aperitif FOUCHARDIÈRE, *La chienne*, p. 203), *mélanco(lique)* (H. DUVERNOIS, *Crapotte*, p. 82), *convalo* (= convalescence R. BENJAMIN, *Gaspard*, p. 148), *bénef* (= bénéfice). Profesorului Racoviță îi zic colegii lui francezi *Raco*. Așa sînt și la noi cuvintele ca *cinemá* (împrumutate de la francezi, care azi au ajuns cu scurtarea acestui] cuvînt pînă la] *ciné*), *préfă* = preferans, *prcta* = protopopul, probabil și *pol* (= napoleon), apoi în limbajul liceenilor: *júxtă* (din *traducere juxtalineară*). *Celo*, în loc de *violoncelo* și *piano*, în loc de *pianoforte*, sînt împrumutate gata scurtate. *Onor. Consiliu* nu se scrie numai, ci se și citește așa scurtat.

Începînd cu secolul al XVI-lea, documentele noastre scurtau în scris *vel* în loc de *velij* sau *velikij* „mare". Această formă scurtată a trecut și în grai : *vel logofăt*. E. PETROVICI a arătat că și numirile județelor *Dolj* și *Gorj* se datoresc tot unei scrieri scurtate din *Dolnĭ Jilĭ* „Jiul de jos" și *Gornĭ Jilĭ* „Jiul de sus". Abreviații ca *CFR* (= Căile Ferate Române), *AGIR* (= Asociația generală a inginerilor din Romînia)... sînt imitate după franțuzește, avînd și accentul franțuzesc, pe silaba finală (*ceferé, agír*).

108. Asemănîndu-se și cu sincopa, și cu disimilația completă, dar explicîndu-se, din punct de vedere psihologic, altminteri, **haplologia** aparține și ea la cazurile de dispariție a unei silabe. Cînd în loc de *mititel* rostesc *mittel* sau în loc de *celalalt* rostesc *cellalt*... avem cazuri de sincopare a vocalei intertonice. Exemplele acestea se deosebesc totuși de cele mai multe cazuri de sincopă obișnuită prin faptul că vocala care „a căzut" este a c e e a ș i cu vocala precedentă (*i* în *mititel*) sau următoare (*a* în *celalalt*), deci am putea să presupunem că avem a face cu disimilări complete (progresivă în cazul lui *mititel*, regresivă în *celalalt*). Ceea ce caracterizează aceste cazuri este și faptul că vocala sincopată se găsește între două consonante identice (sau de același fel). Dacă cu toate aceste elemente deosebitoare am citat pe *mittel, cellalt*... între cazurile de sincopă, am făcut-o fiindcă consonantele l u n g i *tt* și *ll* dovedesc că avem de fapt a face cu „căderea" vocalei, și n u m a i a ei.

Dacă, dimpotrivă, în loc de a zice **stipipendium* latinii ziceau *stipendium*, cu un singur *p*, sau în loc de *idololatrie* zicem și noi de obicei *idolatrie* (cu un singur *l*), nu mai poate fi vorba nici de sincoparea lui *i* și *a* intertonic, nici de disimilarea completă față de *i* precedent sau *o* următor, ci de rostirea o s i n g u r ă d a t ă a silabei *pi* și a grupului *ol*. Cei care făceau la început —înainte ca această rostire să se fi generalizat— această e c o n o m i e de articulație aveau, probabil, impresia că ei rosteau de două ori grupul de sunete pe care de fapt îl pronunțau o singură dată, precum germanii au impresia că rostesc *feststellen* cu *st* de două ori, deși în vorbirea obișnuită ei zic : *festellen*.

Iată cîteva exemple de haplologie din limba română : *armurar* în loc de **armurărar* (=*armurare*+sufixul *-ar*), *armăsărit* în loc de **armăsărărit* (=*armăsar*+sufixul *-ărit*), *ceacă*... în loc de *gicea* (=zicea) *că*..., planta *chinișor* în loc de *chiminișor*, *cili* în loc de *cicili* „găti", *colie* din *colilie*, *lea Stana* din *lelea Stana*, *nic* în loc de *nănic* (=nimic), *păcuraș* (*DR*, VI, p. 474) din *păcurăraș* „ciobănel", *Văracean* (*DR*, VII, p. 157) în loc de *Văratecean* (=*Văratec*+sufixul *-ean*). În *ALR*, I, 1330/3 găsim și *apițat* în loc de *apipățat* „pipăit".

Străveche trebuie să fie haplologia în **direct(it)atem* >*dreptate*, **ment(it)ionem* >*minciună*, **virt(ut)osus* >*vîrtos*. Prin fonetică sintactică

se explică (*DE*, Nr. 1231) forma *nime*, în loc de *nimeni*, în combinații ca : *nimeni nefiind...* Tot așa din *jumătate de ceas* a rezultat *jumate de ceas* și chiar *juma de ceas*, din *o grămadă de lemne* avem *o grăma de lemne* și din *unde te duci*? s-a născut forma *unte duci*?

Există chiar și economisirea unei silabe —deci tot un fel de haplologie— la d i s t a n ț ă. Astfel fraza *să nu vie, care cumva*, unii o explică din *careva cumva*.

WEIGAND credea că și lipsa lui *de* în versuri populare ca *foaie verde lămtiță* (față de *foaie verde de cicoare*) se explică tot printr-un fel de haplologie din *verde de lămtiță*. Mai probabil însă construcția sintactică e alta (cf. *DR*, VI, p. 499).

Prin evitarea de a rosti de două ori una după alta silaba *re* s-ar putea explica forma *cîntare-aș* din *cîntare-reaș*.

Dacă în textele noastre vechi cuvinte începătoare cu *în* apar și fără acest prefix, de cele mai multe ori avem cazuri de haplologie prin fonetică sintactică : *în (în)tunerec, din (în)tîmplare, în (îm)părăție*... E foarte greu de spus dacă în exemple ca *ceaslov* din *ceasoslov* avem a face cu sincopă sau cu haplologie. Cele mai multe din exemplele de haplologie date de C. PIDAL. *Aromînii*, p. 370 sînt forme sincopate sau scurtări.

RITMUL

109. După cum sunetele se organizează grupîndu-se în silabe, după principiul acustic al sonorității, tot astfel silabele se organizează și ele în anumite **succesiuni ritmice**. Principiul care stă la baza acestei organizații este și el de natură acustică. Ritmul variază însă de la limbă la limbă, după cum se întemeiază pe contrastele de d u r a t ă, ca în limba elină (lung-scurt : r i t m c a n t i t a t i v) sau pe contraste de p r e s i u n e (accentuat-neaccentuat) ca în limba romînă.

Nu vom vorbi la acest loc de ritmul care stă la baza versificației (și care formează obiectul m e t r i c i i). Dar și în afară de considerații de natură prozodică, și avînd în vedere numai partea pur fonetică, ritmul joacă un rol important în vorbire. S-ar putea chiar spune că fiecare cuvînt nu se imprimă în memoria noastră numai cu sensul și volumul său sonic, ci și cu ritmul său. Fiecare din noi, neizbutind să ne amintim un cuvînt polisilab (mai ales un nume propriu, pe care memoria nu-l asociază în familii de cuvinte cunoscute), am avut uneori senzația că ne „joacă pe limbă". Ceea ce „ne joacă" pe limbă este ritmul său, care s-a întipărit în „urechea noastră" și care reînvie în memorie înainte chiar de a ne aminti sunetele din care cuvîntul era compus. Acest ritm —un apreciabil mijloc mnemotehnic— formează oarecum osatura cuvintelor mai lungi. Se întîmplă adesea că anumite cuvinte —mai ales cele care însemnează animale mici, cu mișcări repezi și periodice (ca fluturele, șopîrla, salamandra, coropișnița

etc.) — se modifică (prin etimologie populară, prin contaminări sau din alte cauze) atît de mult, încît nu mai rămîne din forma inițială decît ritmul originar. (Exemple la G. ROHLFS, *Griechen und Romanen*, p. 23 și 35 și la L. SPITZER, *Jahrbuch f. Phil. I*, p. 145).

Anumite cuvinte onomatopeice constau în diferite limbi din sunete diferite, dar au de multe ori același ritm, dat de felul cum percepem cu toții anumite combinații de sunete. Astfel prepelița face pentru romîn *pít-pa-lác* (sau *pìc-pa-lác*), pentru neamț *pìk-de-rík*, iar pentru un maghiar *pít-pal-lot*. Chiar cînd pentru romîn prepelița strigă *prînd pădúchi*, cuvîntul (desfăcut printr-un fel de etimologie populară în elemente cu un conținut semantic) păstrează același ritm. Dacă pentru un german cocoșul „cîrîie" (= kräht) *ki-ki-ri-ki*, iar pentru un romîn el „cîntă" *cu-cu-ri-gu*, vocalele sînt altele, dar numărul silabelor și ritmul e același.

Anumite cadențe ritmice sînt mai prețuite decît altele. Astfel admirăm cu toții, în poezia lui Eminescu, bogăția rimelor dactile (conținînd cuvinte polisilabe sau grupuri de cuvinte) în care, după silaba accentuată, urmează două sau chiar trei silabe neaccentuate *(codrúțule—drăgúțule, mî'ntuie—bî'ntuie...)* sau chiar în interiorul aceluiași vers cuvinte cu asemenea osatură *(válurile, vî'nturile...)*. Dar, după cum am văzut în capitolul despre „accent", și în vorbirea curentă anumite succesiuni ritmice sînt mai plăcute urechii decît altele. Din această cauză accentul tradițional poate fi modificat, întocmai precum motive de ordin stilistic pot să mute accentul de la locul său normal. Păstrarea unei anumite cadențe ritmice obișnuite în limba noastră a produs accentuarea *spúneți*, dar *spunéți-mi*. Din trebuința de a avea un ritm iambic s-a născut din turc. *ğed-bi-ğed* forma romînească *eget-beget*.

Deosebit de interesante sînt cazurile de decalcuri ritmice. Astfel la intelectualii din Bucovina, deprinși să vorbească nemțește de pe vremea stăpînirii austriace, se întîlnește ritmul ∪ ⌣ ∪ ∪ la cuvîntul *îndécomun* (cu sensul de „în general"), tradus după germanul *im állgemeinen* (∪ ⌣ ∪ ∪ ∪) și accentuat ca el.

De ritmul coborîtor în paroxitone (⌣ ⌢ —) din limba romînă, în opoziție cu celelalte limbi romanice (⌢ — ⌣) s-a ocupat MEYER-LÜBKE în *Rumänisch, Romanisch, Albanesisch*, p. 5 și 39, explicînd astfel amuțirea lui *u* și *i* final mai întîi în proparoxitone *(lupulu > lupul)* și numai mai tîrziu în paroxitone *(lupu > lup)*, în opoziție cu limbile romanice apusene (unde *duódecim* a dat fr. *douze*, span. *doze*, dar *pacem* a dat fr. *paix*, span. *paz*). Cînd însă apăsăm pe silaba din urmă, atunci a treia silabă de la sfîrșit primește un accent secundar, iar cea mijlocie e amenințată să dispară, ca în celelalte limbi romanice: *mònticéllus > muncel* (cf. § 87). H. KUEN crede (*Südosteuropa-Handbuch*, articolul: „Rumänische Sprache") că chiar și encliza articolului *(domnul(u), cînele)* trebuie atribuită ritmului descendent al cuvintelor și al frazei romînești *(nitidus > neted, frate-meu)*.

POZIȚIA SUNETELOR ÎN CUVÎNT

110. În cele precedente am avut adesea prilejul să ne convingem că sunetele nu se rostesc la fel atunci cînd se găsesc la începutul, la mijlocul sau la sfîrșitul cuvintelor. Putem adăuga acum, cînd știm ce e o silabă, că aceleași greutăți de rostire se pot constata adesea și la începutul sau sfîrșitul silabei. Spre a fi evitate anumite coarticulații grele, unele consonante se îndepărtează de culmea sonoră următoare și devin sateliții celei precedente. Un exemplu instructiv ni-l oferă studiul lui D. MACREA asupra *Palatalizării labialelor în limba română*, publicat în *DR*, IX. În unele regiuni, în care se rostește *k'ele*, *k'ept*, *k'atră* pentru *piele*, *piept*, *piatră*, se zice *lupk'* și *aripk'* pentru *lupi* și *aripi* și *copk'il* pentru *copil*. Din cauza greutății de a rosti la **începutul cuvîntului** pe *p*+*k'* cu o singură ocluziune, *p* a amuțit (ca *d* din *dvornic*, *b* din *bdenie* etc.); același grup consonantic nu prezintă însă nici o greutate de pronunțare cînd e final. Dacă îl întîlnim și între vocale, înseamnă că în acele regiuni el nu formează o silabă cu vocala a doua, că organizarea sunetelor nu este *co-pk'il*, ci că cele două consonante se grupează astfel că cea dintîi aparține vocalei precedente, iar cea de-a doua, vocalei următoare : *cop-k'il*.

Totuși găsim și forma *cok'il*, cu reducerea lui *pk'* la *k'*. Se pare că atunci cînd vocala e **accentuată**, crește și puterea ei de a atrage în aceeași silabă consonantele, că grupul întreg *pk'* a devenit în unele regiuni satelitul lui *i* din *co-pk'il* și că la începutul silabei *pk'* a fost tratat ca la începutul cuvîntului : *co-k'il* din *copk'il*, ca *k'ele* din *pk'ele*.

Aceste considerații ne permit unele deducții asupra **repartizării pe silabe a grupurilor de consonante mediale** în timpuri mai vechi. Dacă lat. *lucta*, *octo* și *directus* au dat *luptă*, *opt* și *drept*, iar **arrectare* și *baptizare* au dat *arătare* și *botezare*, cauza va fi fost că vocala accentuată a atras ca satelit al său ocluziva *c* (sau ocluziva *p* rezultată din *c*). Organizarea silabică a fost deci *lúc-ta*, *óc-to*, | *di-réc-tus* (sau *lup-tă*, *op-tu*, *de-rep-tu*), însă **ar-re-ctá-re* (sau **a-ră-pta-re*), *ba-pti-zá-re*. Cum un grup *ct* sau *pt* era neobișnuit la începutul cuvîntului sau al silabei, el a fost simplificat (prin rostirea celor două ocluzive *c* și *t* numai cu o singură ocluziune, în regiunea dentală) în *t*, după cum din *ct* a rămas numai *t* și la începutul cuvîntului în *titor* în loc de *ctitor*. Același lucru s-a întîmplat cu grupul *cs* : avem *coap-să*, din lat. *coxa*, dar *mă-seá* (și nu **mă-psea*) din *maxilla*, întocmai cum adesea se zice *salm* în loc de *psalm*.

Poziția „liberă" și cea „încătușată" (fr. „entravé", germ. „gedeckt"), care în unele limbi e decisivă pentru transformările suferite de anumite vocale, joacă în românește un rol numai la „poziția nazală", întrucît un *m* nu modifică pe *a*, *e*, *i* precedent în *ă*, *i*, *u* decît dacă era

urmat de o consonantă explozivă. Încolo însă vedem că *ĕ* latin a devenit *ie* subt accent, indiferent dacă era urmat de o consonantă simplă *(miere* < **mĕle)* sau de un grup consonantic *(pĕctus* > *piept)*, în opoziție cu alte limbi romanice, ca cea italiană *(miele* dar *petto)*. Cauza este tot felul deosebit de repartizare a grupurilor consonantice asupra silabelor.

111. Dar dacă legile coarticulării fac ca în anumite poziții —cum e cea intervocalică— sunetele să sufere anumite transformări și ca anumite combinații de sunete să se grupeze în silabe altfel la începutul decît la sfîrșitul cuvîntului, dacă presiunea sau vorbirea allegro face ca vocalele să se sincopeze mai ales în poziție intertonică, există anumite obișnuințe de rostire, variind de la limbă la limbă, de a rosti sunetele cu o precizie mai mare sau mai mică, după locul pe care-l ocupă în cuvînt. În *LR*, I, p. 39 am relevat chiar ca o caracteristică a sistemului fonetic romîn obiceiul de a masa energia de rostire la **începutul cuvîntului.** Urechea nu poate distinge totdeauna deosebirea între un sunet rostit cu mai multă energie și precizie decît altul, dar aparatele o înregistrează, iar transformările sunetelor o dovedesc. Dacă *a* latin neaccentuat, care se preface în *ă* ori de cîte ori se găsește la mijlocul sau la sfîrșitul cuvîntului *(gallina* > *găină...)*, continuă să se rostească *a* la începutul cuvîntului, întocmai ca atunci cînd se găsește în silabă accentuată *(amarus* > *amar...)*, aceasta e o dovadă indirectă că el e rostit, în poziție inițială, cu aceeași energie ca atunci cînd are accent. Tot astfel dacă *r* inițial se rostește *r̄*, întocmai ca *r* dublu latin, e tot o dovadă indirectă că se articulează cu o energie sporită. De asemenea dacă în grupele *bl* și *br*, între vocale, *b* se acomodează, în privința aperturii, vocalei precedente și sonantei următoare, vocalizîndu-se *(fabrum* > *faur, stab(u)lum* > *staul...)*, dar la începutul cuvîntului *b* se păstrează *(branca* > *brîncă, blandus* > *blînd...)*, însemnează că în această poziție *b* este articulat cu mai multă precizie. Excepțiile nu infirmă ci mai degrabă confirmă această observație. Astfel dacă *j* latin se păstrează între vocale *(majus* > *mai, *ploja (=pluvia)* > *ploaie...)*, dar se preface în *ĝ* sau *(d)z* în poziție inițială *(jugum* > *jug, jaceo* > *zac...)*, întocmai ca *dz (deo(r) sum* > *jos, Diana* > *zînă...)*, cauza este tocmai tendința de a articula, la începutul cuvintelor, sunetele mai energic. Prin această articulare mai apăsată, apertura palatală a lui *y* s-a strîmtat mai mult, pînă cînd limba a ajuns să atingă cerul gurii tare în regiunea în care se articulează și *d'* (născut din *dz*).

112. Tocmai dimpotrivă, energia și precizia articulării scade, în limba romînă, la **sfîrșitul cuvîntului.** Rostirea neprecisă a silabelor care urmează după silabe accentuate și scurtările la sfîrșitul cuvintelor au fost relevate în cele precedente (§ 107). De asemenea am arătat cum depresiunea sonoră

scade la sfîrşitul cuvîntului, producînd afonizarea consonantelor fonice şi a vocalelor (§ 52).

Dar nu numai ceea ce putem prinde cu urechea ascultînd limba romînă vorbită, ci şi ceea ce ne învaţă istoria limbii dovedeşte că tendinţa de a rosti sfîrşitul cuvintelor cu mai puţină grijă este la noi o obişnuinţă străveche. Încă în epoca latină unele din consonantele finale începuseră să amuţească. Acest lucru îl ştim pozitiv despre *m* final, care, dacă nu se găsea în silabă accentuată, nu s-a păstrat în nici o limbă romanică. Foarte de timpuriu începuse să dispară şi *s* final, pe care nu-l menţinea, pe cît se pare, decît începutul vocalic al cuvintelor următoare (cf. *LR*, I, § 96). Pe cînd cele mai multe limbi romanice au restituit pe *s* —poate subt influenţa şcoalei şi a limbii greceşti— pretutindeni la sfîrşitul cuvintelor (unde avea mai ales o funcţiune morfologică), noi şi italienii am generalizat amuţirea lui *s* final. La noi această tendinţă existentă în latineşte a fost extinsă apoi asupra tuturor consonantelor finale, care, din cele mai vechi timpuri, au dispărut : ***duc*>*du***, ***aut*>*au***, ***laudant*>*laudă***..., ca ***lupus*>*lup***, ***casam*>*casă***...

Fenomenul amuţirii unora din consonantele finale se repetă în zilele noastre în unele regiuni, fără să apară însă generalizat. Mai adesea îl întîlnim la *t* : ***alcum*** din ***altcum***, ***to mereu*** din ***tot mereu***, ***nu po să***... pentru ***nu pot să***... (*Jb.* VIII, p. 41), ***(am) făcú şi ẹo*** „(am) făcut şi eu", chiar şi ***fo*** (*Jb.* XIII, p. 92, Vîrcol, *Vîlcea*, p. 13) în loc de ***fost***. Şi formele ***pọ să facă*** „poate să facă", ***cọ să merg*** „caută (=trebuie) să merg", care se aud prin Ardeal, s-au născut din ***pọt' să facă***, ***cọt' să merg***, după ce *e* şi *ă* final (afonizat) s-au sincopat. Mai rară e dispariţia lui *d* în cazuri ca ***crịe că*** (Şandru, *BL*, V, p. 141) pentru ***cred că***... Avem şi cazuri de dispariţie a unui *r* în articolul enclitic ***-lor*** (la genitiv şi dativ din plural), de ex. în *ALR*, II : casa ***bolunḑîlo*** „casa bolînzilor (=casa de nebuni)", ***maịmonu draĉilo*** „Scaraoţchi" 2745/95, ***rusalilo*** „Rusaliilor" 2838/833.

FONETICA SINTACTICĂ

113. Cînd terminăm să scriem o frază, punem punct ; cînt terminăm să o vorbim, facem o **pauză.** Din punct de vedere fonetic, pauza este identică cu încetarea mişcărilor necesare pentru articulaţia sunetelor şi trecerea la starea de odihnă, cu coardele vocale deschise. Dacă terminarea frazei însemnează în acelaşi timp şi încheierea unei idei, pauza urmează după o coborîre a tonului, semnul prin care marcăm pentru ascultător această încheiere. Cînd pauza nu însemnează o încheiere, ci numai o suspendare în şirul gîndirii, această coborîre nu se face, iar în scris întrebuinţăm, în loc de punct, mai multe puncte (...).

Dar pauze, mai mici sau mai mari, se pot ivi şi în mijlocul frazei, corespunzînd, în scris, virgulei, punctului şi virgulei sau linioarei orizontale. Şirul vorbirii în cazurile acestea nu este nici terminat, nici suspendat, ci întrerupt pentru un fragment de secundă, cu scopul de a face o delimitare între o particolă auxiliară şi un cuvînt sau între partea principală şi cea secundară sau parentetică a unei fraze : *Fiind bolnav, m-am culcat. Un elev —altul decît vecinul meu— a făcut zgomot.* Frîntura de pauză ce urmează după *o* în versul lui EMINESCU *O mamă, dulce mamă...* este (împreună cu intonaţia) „semnul" care diferenţiază această particolă a vocativului (corespunzînd lui *o* din *o tată*), de *o* din *o mamă şi-a pierdut copilul* (corespunzînd lui *un tată şi-a pierdut copilul*).

Acest rol delimitativ al pauzei este covîrşitor în sintaxă. Neglijarea pauzei sau mutarea ei la alt loc al frazei poate da loc la sintagme nouă. Aşa s-a născut funcţiunea de conjuncţie a lui *dass* german din cea de pronume demonstrativ (*LR*, I, § 70) şi aşa se explică de ce forma de dativ *matale* (din *dumitale*), cu diminutivul *mătăluţă*, poate deveni subiectul unei fraze, ca orice nominativ. S-a zis la început : *ţi-am spus matale, vino deseară*, cu pauză după „matale", care e un dativ (răspunzînd la întrebarea „cui ?"), dependent de „ţi-am spus". Dintr-o deplasare a pauzei s-a născut : *ţi-am spus : matale vino deseară.* După ce *matale* a luat funcţiunea nominativului *mata*, s-a putut construi şi : *ţi-am spus mata, să vii* (în loc de *ţi-am spus, mata să vii*). Alt caz de neglijare a pauzei e cel arătat în *DR*, X, p. 286 : *mă duc la munte* s-a născut din *mă duc la a munte*, adică „acolo, la munte" (lat. *illac ad montem*). Prin faptul că frîntura de pauză care despărţea adverbul parentetic *la* de prepoziţia *a* n-a mai fost ţinută, s-a putut naşte, prin contracţie din *la a*, noua prepoziţie *la*, care a înlocuit pe vechiul *a*. Tot aşa s-a născut *acela* din *acel la* (lat. *ecce-ille illac*) „acel, acolo", care corespunde francezului *celui-là*.

Spre deosebire însă de părţile frazei, care pot fi despărţite unele de altele prin mijlocul fonetic al pauzei —corespunzînd mijlocului grafic al punctuaţiei— *cuvintele, în mod normal, nu sînt delimitate în interiorul frazei.* În romîneşte noi nu despărţim un cuvînt de altul prin mijloace fonetice, după cum le despărţim în scris prin mici spaţii albe, ci, cînd vorbim, fluxul vorbirii curge fără întreruperi, aşa după cum în cele mai vechi texte ale noastre cuvintele dintr-un rînd se scriau într-una. Aceasta nu va să zică însă că ne lipsesc mijloacele fonetice de a separa un cuvînt de altul. În *LR*, I, §§ 54—55 am arătat că în unele limbi există asemenea mijloace (precum apertura glotală, presiunea sau armonia vocalică) care pot marca începutul sau sfîrşitul cuvîntului în mod mai distinct decît în limba romînă, unde nu întrebuinţăm decît diminuarea sonorităţii către sfîrşitul cuvîntului

și masarea energiei articulative la începutul lui (§§ 111—112). Dar *după cum sunetele se rostesc coarticulat, tot astfel cuvintele se întrepătrund prin ideile pe care le exprimă și prin anumite fenomene de natură fonetică iscate din faptul că între ele nu se întrerupe fluxul vorbirii. Desfacerea lor din această înlănțuire* —și pronunțarea cuvintelor așa cum se pronunță cînd le rostim singure sau la sfîrșitul frazei— *este ceva anormal și artificial, întocmai după cum e, atunci cînd silabisim, dezarticularea grupurilor de sunete* (§ 93 și *LR*, I, § 38).

Analiza frazei în cuvinte noi o facem după criterii semantice, care sînt mai puțin precise decît cele fonetice, căci sensul unui cuvînt variază de la individ la individ și e schimbător după tovărășia în care se găsește cu alte cuvinte. Așa se explică **analizele greșite**. La exemplele de asemenea false despărțiri de cuvinte citate în *LR*, I, § 55, se pot adăuga și alte cazuri. Despre *doară* am vorbit în § 55 : e despărțit din *au doară*, iar acesta e *aut vero*. Interjecția *blem* „haide" din regiunile nordice, întrebuințată de obicei în legătură cu exclamativul *ia* (cu varianta *ian*), s-a născut din *ia mblem* (< lat. *ambulemus*), analizat ca *ian blem*. Meyer-Lübke (*Romanische Grammatik*, II, § 566) a arătat că din *ad illum ipsum* s-a născut *adînsul* (cf. *adins*), despărțit în *a* (mai tîrziu *la*) *dînsul*, iar din *cum ipso illo* a rezultat vechiul *cunusul*, analizat : *cu nusul* (în loc de *cun usul*), deoarece forma obișnuită a prepozițiilor *ad* și *cum* era în romînește *a* (înlocuit mai tîrziu prin *la*) și *cu*. Și *lîngă* a fost înțeles ca o prepoziție compusă din *la* și un element *îngă*, cu care s-au format apoi, în unele părți ardelene, *dingă* și *pringă* din *de*+*îngă* și *pre*+*îngă* (*DR*, X, p. 287). Deoarece articolul proclitic la genitivul și dativul numelor proprii bărbătești era *lu* și *lui*, forma *lu Ionu* a putut fi analizată : *lui Onu* și, în urma acestei analize greșite, să se nască varianta *Onu*, cu derivate ca *Oana*, *Oancea*, *Onuț*, *Onicescu*... Din *măi* (din bulg. *moj*) *Ioane* s-a putut, dimpotrivă, naște deglutinarea *mă Ioane*. Inițialul *o* din ngr. ὀστράκινα a fost înțeles ca articol nehotărît și astfel s-a născut la noi *o strachină—două străchini*; dimpotrivă *o* din *omidă* (arom. *uńidă*) se crede că e articolul *o* aglutinat din grec. ὁ μήδας. Prepozițiile *a* (lat. *ad*) și *n* (lat. *in*) apar aglutinate în toponimicele *Îndolea*, *Andolina* și *Andolea* din *a* (=la) **Îndolina* (*DR*, X, p. 335) și *a* **(Î)ndolea* (din paleosl. *ǫdolina* și *ǫdolŭ*); *Ampoi* din *a* **(Î)mpoiu* (*DR*, X, p. 335) și arom. *Narta* din *n Arta*. Din *a (î)mproor* s-a născut *amproor* (*DR*, III, p. 391). În loc de *corocheșniță*, înțeles *cu orocheșniță*, s-a deglutinat *orocheșniță* (*DR*, IX, p. 439). Articolul german *das*, cu rostire dialectală *'s*, apare aglutinat în *'s Obere* (cf. austriacul *Obers* = frișcă) în *sobră*, care în munții Apuseni însemnează „laptele de deasupra, mai gros".

Simțul analitic al subiectului vorbitor e mai treaz în unele împărecheri de cuvinte decît în altele. Astfel prefacerea diftongului *ia* în *ie* înaintea unui *e* următor, pe care o constatăm la *ĭale* (din lat. *illae*), devenit *ĭele* (scris *ele*), nu s-a întîmplat în *ĭa-le* (din lat. *leva illas*), care n-a devenit *ĭe-le*, fiindcă *ia* (ca în *ia-mă, ia-l...*) s-a simțit ca un cuvînt de sine stătător.

114. Hotarul între cuvinte este labil, mai ales atunci cînd avem a face cu particole lipsite de un sens precis și autonom, cum sînt prepozițiile, auxiliarele, pronumele conjuncte ș.a. Acestea, formînd un singur complex semantic cu cuvintele autonome cu care se unesc, sînt adesea supuse aceloraşi modificări formale ca silabele de la începutul sau sfîrșitul cuvintelor. În asemenea cazuri vorbim de fenomene de fonetică sintactică sau, cu un termen împrumutat de la gramaticii inzi, de fenomenul **sandhi** aplicat frazei.

În cele precedente am avut adesea prilejul să citățm cazuri de acest fel. Astfel am văzut (§ 66) că aceeași disimilare completă a lui *r* ca în **pretrece >petrece* s-a întîmplat în *pre trepte >pe trepte* sau în *vreți trece >veți trece...* După cum *ă+a* s-a transformat, prin asimilare, în *a+a* și apoi s-a contras în *a* în *feată >făată >faată >fată* sau în *lună+a >luna*, tot astfel s-a născut din *că am dat* forma *ca am dat* și apoi *c-am dat* (§ 60), sau după cum *nuor* a devenit *noor* și apoi *nor*, tot astfel din *nu o văd* s-a născut mai întîi *no o văd* și apoi *n-o văd*. Tot prin fonetică sintactică am explicat pierderea lui *n* în *u ac* pentru *un ac*, întocmai ca în *grîu<* lat. *granum* (§ 51) sau dimpotrivă, apariția unui *h* în *că hăla* din *că ăla* (§ 94), spre a se evita contracția dintre cei doi *ă* și a se marca mai precis hotarul silabic dintre ei. Însăși forma *ăl* rezultă din *el* (lat. *illum*) prin transformarea lui *e* în *ă* după *u* de la sfîrșitul cuvîntului precedent: *omulu elu bunu > > omul(u) ăl(u) bun(u)*. Dispariția lui *e* inițial din prefixul și prepoziția *in* am explicat-o (§ 76) tot prin fonetică sintactică și am văzut că avem și cazuri de metateză sintactică (§ 91): *cam de-o dată >deocamdată*.

În § 112 am arătat că depresiunea sonorității la sfîrșitul cuvintelor poate avea ca urmare amuțirea anumitor sunete, citînd și cazul dispariției lui *t* final în unele regiuni dacoromîne. S-ar putea însă ca această dispariție să se fi întîmplat prin fonetică sintactică, în grupuri consonantice greu de rostit. Acesta pare a fi cazul în *sub(t)gard, săru(t) mîna, mor(t) de beat, al(t) cum...* (Tot așa va fi dispărut *t* final în latina vulgară de est, mai întîi în exemple ca *es(t) tempus*, ca în germ. *er is(t) dumm*). Și dispariția lui *d* final după *n* e posibil să se fi ivit mai întîi înaintea începutului consonantic al cuvintelor următoare. La început se va fi făcut distincție între *cînd eram, gînd amar, mergînd acasă* și între *cîn vorbeam, nici prin gîn nu-i*

trece, mergîn mereu... WEIGAND dă (*Jb.* IX, p. 181) următoarele exemple : *a vini(t) la..., ieș(ti) fată, iej* (din *ești*) *bolnav, sîn(t) amorizat, măr(g) pîn-la..., vă găzduies(c) pă trei...* GAMILLSCHEG (*Oltenische Mundarten*, p. 68) a notat *să te găses sănătos* ! Asemenea cazuri ne fac să credem că și dispariția lui *c* final în sufixul *-esc*, care e regulă la megleniți (*sirbés...*) și se întîlnește și la istroromîni (*finés, domislés...*) să fie tot rezultatul unui fenomen de fonetică sintactică. La fel am explicat (*SI*, II, §§ 55 și 62 a) amuțirea lui *v* final în *mev, tev, sev, bov* (*me vę* „pe al meu îl avea", *te lucru* „fapta ta", *se ţăţę* „tatăl său", *bo mâre* „bou mare"), iar prefacerea lui *m* final în *n* la persoana întîi din plural am atribuit-o asimilării față de *n* din *noi* următor : *lucrâm noi* „noi lucrăm" >*lucrân noi* (și apoi, prin generalizare, *lucrân* și cînd nu mai urma *noi*). Putem chiar să ne întrebăm dacă la dispariția lui *l* final în masculinele articulate n-a contribuit și haplologia, prin fonetică sintactică, în construcții ca : *băiatu(lu) lu Petru*, care s-ar putea compara cu cazurile citate în § 108 : *nime(ne) nefiind, o grăma(dă) de lemne, ui(tă)-te...*

Exemple de transformări de sunete din cauza foneticii sintactice se pot da în număr mare. Precum *aia* se pronunță de obicei *aea* (§ 50), tot astfel *ai avut* se rostește *ae avut*, fiindcă cel ce aude *ae* îl identifică cu *ai* din *ai izbit, ai iubit...* După cum cuvîntul *unsoare* se rostește *ũsoare*, tot astfel pronunțăm și combinația de cuvinte *un soare*. După cum din *veci*+*-nic* se naște *veșnic*, tot astfel *nici nu vine* se rostește de obicei *niș nu vine* (sau *nij nu vine*). În *ALR* găsim nenumărate exemple de asemenea dispariții ale unui *n* după ce vocala precedentă fusese nazalizată. Același lucru se poate întîmpla și cu *m* din auxiliarul *am* și din *eram*, de exemplu *dacã* (=dacă am) *văst* (*Jb.* VIII, p. 38—39), *ã* (=am) *scăpat*, *ã* (=am) *lucrat*, *erã* (=eram) *tînăr* (*Jb.* IX, p. 180), *mã* (=m-am) *rugat*, *ã* (=am) *rămas* (*Jb.* XI, p. 189)...

Acomodarea nazalei la caracterul labial, velar, dental sau palatal al consonantei următoare (§ 54) se întîlnește de obicei și în cazuri de fonetică sintactică. În special prefacerea lui *n* în *m* apare și în scris, mai ales în texte vechi, precum *um părinte* (*Cuv. d. bătr.* II, p. 82), *dem pădure* (*Psalt. Sch.* 3/5), *îm bătrîneţe* (ib. 70/8), *și-m bătăi, moarte-m feredeu, m păşune, ţara-m pace* (DOSOFTEI, cf. *Jb.* V, p. 65).

În ortografia curentă noi scriem *împotrivă, împreună, împrejur*, dar *în pădure, din pământ*. Nazala velară *ŋ* și cea palatală *ń*, pe care o avem în combinații ca *îŋ* (=în) *casă*, *uń* (=un) *chip*, apare tot atît de puțin în scris ca *m* și *ŋ* în it. *un poco* (rostit *umpóco*), *un cane* (rostit *uŋcane*) sau *ş* în fr. *je t'en prie* (rostit *štãpri*). HASDEU citează, în al său *Magnum Etymologicum* (p. 984), comunicarea unui corespondent din comuna Băiceni

(jud. Iaşi), care-şi dădea perfect seama că rosteşte *am văzut* dar *an dat*, deşi acomodarea nazalei labiale la dentala (*d*) următoare se face mai rar decît a nazalei dentale *(n)* la labiala ce-i urmează. După cum am arătat în § 99, rostirea lui *cam* cu *m* s-a generalizat din combinaţii ca *cam mare*, *cam mult*, *cam puţin*, *cam bătrîn* etc. Acelaşi fenomen s-a întîmplat în unele părţi din Moldova de est şi din Bihor cu prepoziţiile *în* şi *din*, care se rostesc *îm* şi *dim* nu numai în combinaţii ca *îm pădure*, *dim bătrîni*, *dim pat*, deci înainte de labiale, ci, prin generalizare, şi în exemple ca *îm sat*, *dim scîndură*, *dim cenuşă*, *îm curte* (D. ŞANDRU, *BL*, I, p. 93 şi IV, p. 130), deci înainte de dentale şi velare.

În dialectul istroromîn orice *ă* final se preface în *ę* (*casă* > *cåsę*...). Totuşi, de obicei nu se zice *pirę* „pînă" şi *cătrę* „către", ci *pira*, *cătra*, cu prefacerea lui *ă* în *a* în poziţie protonă (ca în *făcút* > *facút*...), fiindcă aceste prepoziţii sînt urmate de cuvinte accentuate, cu care împreună formează un singur grup semantic (*pira lúr* „pînă luni", *cătra míre* „către mine").

Acelaşi lucru s-a petrecut în dacoromînescul *către*, care s-a dezvoltat din *cătră*, la început numai cînd urma un cuvînt care forma poziţie moale (*către mine*, dar *cătră casă*). Tot aşa se va fi zis odinioară *pă masă*, dar *pe mese*, *me vede* (forma *me* e obişnuită în Codicele Voroneţean), dar *să mă vadă*, chiar şi *se vede*, dar *să vază* (căci altfel nu s-ar explica forma contrasă *s-a dus* = *să a dus* în regiuni unde azi se rosteşte *se*, bunăoară în Muntenia). În acelaşi fel se explică *ne*, *le*, *cîte* din vechiul *nă*, *lă*, **cîtă* (din lat. *nos*, *illos* şi *cata*) mai întîi în construcţii ca *ne vede*, *le crede*, *cîte feluri*... (faţă de *nă*, *lă face*, **cîtă lucruri*). Adesea se aude şi *îi voi da*, dar *ii vei da*. Precum odinioară *de* + *post* a dat *după*, tot astfel, în zilele noastre, prepoziţiile *de* + + *pe (pă)* au devenit *după*: *a luat farfuria după masă*.

Avem şi cazuri de sincopă prin fonetică sintactică. În *ALR* sînt frecvente exemple de felul lui *p-la* I, 1964/805 „pe la", iar D. ŞANDRU atestă (*BL*, IV, p. 131) *s-face*, *s-duce* „se face", „se duce".

În grupurile mixte, *i* final ultrascurt şi afonizat dispare adesea prin fonetică sintactică, mai ales în cuvinte care nu se rostesc de obicei singure, ci urmate de alte cuvinte. Astfel *îmi* sau *ori* se pronunţă în graiul mai puţin îngrijit adesea *îm* şi *or*: *îm pare* (ca *împac*), *orcare* (ca *urcare*)...

Fenomenele de fonetică sintactică sînt de obicei regresive; ele se pot produce însă şi în sens progresiv. Un caz interesant îl prezintă cuvîntul nostru *neaoş*, pe care WEIGAND l-a explicat din *deaoş* —formă existentă—, compus din *de* şi *auş*, adică „din moşi strămoşi" (*auş* e derivat cu sufixul *-uş* din **au* < lat. *avus* şi este termenul obişnuit la aromîni pentru noţiunea de „moş"). Cum acest adjectiv s-a întrebuinţat —şi se întrebuinţează

încă — mai ales în legătură cu cuvîntul *romîn*, din *romîn de aus* s-a născut *romîn neaoș*.

Avem și asimilări vocalice născute tot prin fonetică sintactică. Astfel în *Textele dialectale* publicate de E. PETROVICI, p. 129/1, se atestă *mai imbracă*, cu prefacerea lui *î* în *i* din cauza lui *i* precedent. Dacă în *umblu*, *umplu*, *umflu* avem, în loc de *î* inițial, un *u*, cauza ar putea fi și alta decît influența asimilatoare a lui *-u* final (§ 61). S-ar putea ca *u* din *eu* sau *tu* (în *eu îmblu*, *tu îmbli*) să fi prefăcut, prin asimilare, pe *î* în *u*. Aceeași asimilare a putut-o produce *u* final din cuvîntul precedent pe vremea cînd se pronunța încă. Combinații ca *cumu împlu*, *cîndu îmflu*, *omulu îmblă*, *alergu îmblîndu...*, devenite, prin asimilare, *cumu umblu*, *cîndu umflu*, *omulu umblă*, *alergu umblîndu...*, au putut fi analizate, după ce *u* final a amuțit, *cum umplu*, *cînd umflu*, *omul umblă*, *alerg umblînd...*

S-ar putea ca diftongarea lui *e* în *ie* și —mai puțin consecvent— a lui *o* în *uo* la începutul cuvintelor să fi fost promovată, sau chiar provocată, de tendința de a evita hiatul prin intercalarea unei semivocale între sfîrșitul vocalic al unui cuvînt și *e* sau *u* cu care începea cuvîntul următor. Se va fi zis deci *în el*, *din os*, dar *vine iel*, *cu uosul...*

Deoarece *n* în articolul nehotărît *un* apare nerotacizat în textele vechi și la istroromîni, e de presupus că în construcții ca *unu calu*, *u* intertonic a fost sincopat prin fonetică sintactică înainte de rotacizarea lui *n*, încît, pe vremea rotacismului, *n* în *un* nu mai era intervocalic (ceea ce se confirmă și prin faptul că în textele noastre vechi *un* se scrie fără *ŭ* final).

Unii romaniști (ca WARTBURG) explică și dispariția lui *s* final în latinește prin fonetică sintactică. Tot astfel explica G. PARODI (*Romania*, XXVII, p. 178 ș.u.) apariția unui *b* inițial în loc de *v* în unele cuvinte din limbile romanice, prin faptul că *b* intervocalic devenise *v*, iar această transformare produsese simțul că în cuvinte ca *vesica*, *veteranus*, *vitta*, *vix*, *vox*, *volare*, *verres*, inițialul *v* este îndreptățit numai după sfîrșitul vocalic al cuvîntului precedent. Dacă cuvîntul dinainte se termina cu o consonantă, *v* inițial a fost înlocuit, printr-un fel de hiperurbanism, cu *b*. Aceste forme cu *b* s-au putut apoi generaliza în unele limbi romanice. De accea avem în romînește : *bășică*, *bătrîn*, *bată*, *abia*, *bocet*, *zbura*, *zbiera*.

De sfîrșitul consonantic al cuvîntului precedent depindea, după MEYER-LÜBKE (*Grundriss*, p. 470), ivirea unui *ĭ* sprijinitor în *istrata*, *illas ispatas*; tot așa după pauză : *istare*; dar *illa strata*, *tu stas*. Acest *ĭ* a dat în romînește *a*; urmele lui le recunoaștem în forme duble ca *astîmpăr* = *stîmpăr*.

În unele limbi fonetica sintactică a produs efecte interesante. Astfel e, în franțuzește, menținerea lui *e* „mut" cînd s-ar naște grupuri consonantice cu rostire anevoioasă : *la r(e)ligion*, dar *religion*; *le ch(e)val*, dar *le fort cheval*; *la f(e)nêtre*, dar *sept fenêtres*. Și așa-numitul „liaison", adică rostirea (ca *z*) a lui *s* final, formînd silabă cu vocala de la începutul cuvîntului următor, este un fenomen caracteristic al limbii franceze. La sarzi un *t* sau un *c* de la începutul cuvîntului se preface în *δ* sau *γ* cînd cuvîntul primește articolul proclitic *su* : *casu*, dar *su γasu*; *tazzu* dar *su δazzu*.

Un tratament ca în poziţie intervocalică are în romîneşte compoziţia *suară* (în *subsuară*) din lat. *sub ala*, deoarece cuvîntul *ala* nu s-a păstrat în limbă decît în această combinaţie. Tot astfel dispare *v*, ca în mijlocul cuvîntului între vocale, în auxiliarul enclitic *voi* : *lua-voi*, *face-voi*, *duce-voi* se pot rosti şi fără *v*. *Face-oi* a putut da apoi şi un *oi face*. Acest lucru ne surprinde cu atît mai mult cu cît în cuvinte compuse sau derivate, ale căror elemente sînt analizabile, *v* ajuns între vocale s-a păstrat ; *primăvară*, *adevăr*, *revărsa*, *priveghea* . . . În aceste cazuri avem dar a face cu acelaşi fenomen pe care-l observăm în derivate ca *înfiepta* < *injectare*, în care *n* + *i* n-a dat *ń*, căci simţul analitic a făcut ca în acest cuvînt *i* să nu se coarticuleze cu *n*. (E deci eronată părerea lui D. CARACOSTEA, că *injectare* ar fi trebuit să dea **tiepta*. *Mitt.* p. 18.)

115. Pe cît de banale sînt cele mai multe cazuri de fonetică sintactică, pe atît de greu e de constatat în ce măsură au loc şi de ce ele se ivesc în anumite cazuri şi nu şi în altele. Desigur că în graiul unui om cult, deprins să-şi „măsoare cuvintele", fenomenele de fonetică sintactică vor fi mai rare decît la un om simplu, care nu e preocupat să se exprime prea limpede, sau la unul care vorbeşte foarte repede. Cu toate acestea şi romînul cult rosteşte, fără să-şi dea seama, *îm pădure*, *săru'mîna*... şi scrie chiar *împrejur*, *sub dulap* (în loc de *subt dulap*)..., pe cînd forme ca *ma face* pentru *mă face* sau *iau ceva după masă* în loc de *de pe masă* trec de regionale sau inculte ; *către* e însă mai literar decît *cătră*, iar prepoziţiile *pe* şi *după* (în *după prînz* etc.), precum şi *cîte*, au înlocuit de tot sau aproape de tot pe vechiul *pre* şi, încă din vremuri străvechi, pe *de pe* şi *cîtă*. Pe cînd prepoziţiile *de*, *de la*, *pentru*, *peste*... păstrează pe *e* nealterat, cel puţin în limba literară, vechiul *den* şi *dentru* au devenit *din* şi *dintru*, cu trecerea lui *e* proton în *i*, ca în *minciună*... Tot astfel prepoziţia *la* păstrează pe *a* netransformat în *ă* (*la másă*), deşi nu este accentuat. Ca *la* păstrează pe *a* netransformat în *ă* şi conjuncţia *dacă*. Totuşi prin nordul Ardealului se zice *dăcă* (*DA*). Pot să zic deopotrivă *viu de acasă*,[1] *nu o văd* sau *de-acasă*, *n-o văd*, dar rostesc mai totdeauna *văzînd-o* şi numai excepţional *văzîndu-o* ; de asemenea *e* şi *a* se repartizează pe două silabe în *neascultare*, *neobosit*... (§ 34 a). Şi faptul că între *ne* şi cuvîntul cu care se leagă se pot intercala particole ca „mai", „cam", „prea" (*nemaifăcînd*...) dovedeşte că el nu face propriu-zis corp cu acel cuvînt.

Generalizarea uneia sau alteia dintre formele care au suferit schimbări prin fonetică sintactică sau au rămas neschimbate e foarte diferită. Astfel repartiţia lui *pe* şi *pă* este azi geografică, indiferent de cuvîntul următor.

De ce apar asemenea şovăiri sau chiar contraziceri ? Pentru că ivirea unor transformări prin fonetică sintactică şi generalizarea lor la o colectivitate mai mare sau mai mică depinde de factori de natură psihică şi subiectivă, schimbători de la om la om, şi chiar la acelaşi individ în situaţii

diferite. Afara de aceea nici materialul pe care ni-l dau cercetătorii limbii vorbite nu este destul de exact. Chiar cei mai conştiincioşi dialectologi însemnează numai acele cazuri de fonetică sintactică ce le-au izbit urechea. Dacă anchetatorii *Atlasului lingvistic* unesc printr-o liniuţă sau printr-un arc cuvintele pronunţate împreună —şi care prezintă de obicei şi fenomene de fonetică sintactică— asta nu însemnează că acolo unde nu au fost puse aceste semne cuvintele ar fi fost rostite cu o pauză între ele. Scrierea în două cuvinte se datoreşte şi la ei numai unei deprinderi grafice, uneori, poate, şi lipsei de atenţie momentană.

Iată cîteva cazuri de fonetică sintactică notate de E. PETROVICI numai pe paginile 111—112 din *ALR*, II/I: *Constanti͡şi Ileana* 2815/36, 310, 574, 762 (faţă de *Constantin şi Ileana* 95); *fag* (=fac) *bute* 2829/141; *hoţîi͡inaintea* 2829/531, *ũm͡fiel* „un fel" 2829/574, *um͡pahar* 2829/784, *sî͡strîş* „sînt strînşi" 2829/826, *î͡zîua* 2829/886, *făcéŋ͡gîlbaşi* 2830/705, *îm͡mîn* 2830/836, *naş͡in mînă* 2830/987, *pîn͡la* 2834/872, *sũ͡réle* „sunt rele" 2834/987, *dug* (=duc) *vo două* 2839/235...

Cazurile de fonetică sintactică abundă mai ales în *Textele dialectale* ale lui E. PETROVICI, care le-a însemnat cu multă grijă. Reproduc numai cazurile din comuna Cîiniştea, din jud. Vlaşca, unde se vorbeşte un grai foarte apropiat de al limbii literare (p. 303—306): *pune-m͡putinei*; *şă ăl ia*; *tăiem͡vîiţă*; *dî͡al͡loc*; *venî* (=venim) *ş-o sădim*; *as* (=azi) *cu turte*; *la ũ͡loc*; *cam͡frọ* (=vreo) *cîzeg̃͡dă an*(ⁱ; *îm͡părete*; *m͡pᵘod*; *or͡că*; *trei búgăr͡dă zar*; *cî͡să*; *pî͡la*; *uŋ͡covrig*; *iŋ͡cap*; *ş-a văzú͡dă drum*; *facéŋ͡colivă*; *ne ᵗcen͡la*; *p-un͡rîmîn*; *uor͡că*..

Deoarece afonizarea consonantelor fonice la sfîrşitul cuvintelor e considerată ca normală în limba romînă, anchetatorii *Atlasului lingvistic* n-au însemnat-o. De aceea nu ştim dacă bunăoară *g* se afonizează în aceeaşi măsură în *fug repede* ca în *fug tare*. Asemenea distincţii nu se pot studia decît după plăci de gramofon sau după oscilograme.

În ceea ce priveşte gruparea particolelor fără sens autonom —şi deci lipsite de accent— în jurul cuvintelor accentuate, se poate observa o vădită tendinţă spre **encliză**: cuvîntul cu sens propriu, rostit cu o presiune mai mare, duce oarecum în cîrcă cuvintele care sînt particole auxiliare şi instrumente gramaticale. Se zice deci obişnuit: *ducî'ndu-te*, *nú-l vreau*, *páre-mi-se*..., dialectal si *cúmu-l văd*..., în limba veche şi *cî'ndu-va face*... Avem, firește, şi **procliză** după pauză sau după un cuvînt terminat cu consonantă: (*cînd*) *ţi-era somn*..., dar, cel puţin în limbajul îngrijit,preferăm să zicem: *îl aflai*, *îl întrebasem*, în loc de *l-aflai*, *l-întrebasem*. Cînd particola atonă se găseşte între sfîrşitul vocalic al cuvîntului precedent şi începutul vocalic al cuvîntului următor, regula e encliza: *nu-l întrebam*,

unde-l aflu, ori-ți dau. Totuși cînd cuvîntul următor e însuși un verb ajutător, învinge mai adesea principiul mecanic al silabisirii (după care consonanta intervocalică se leagă de vocala următoare) : *nu l-am văzut, pe care l-oi prinde, unde mi-e locul.* Și formele scurte ale verbului „a fi", avînd funcțiunea de copulă, se leagă de obicei în mod enclitic : *acuma-i frig, dacă-s dus, nu-s coapte,* dialectal și *ți-i somn, cumu-i mai bine...* Procliza în asemenea cazuri e mai rară, iar combinații ca *s-bune, i-acasă* se rostesc mai adesea *îs bune, îi acasă.* Noi rostim la fel pe *altui a dat* (=a dat altuia), *altui i-a dat* (=i-a dat altuia) și pe *altu i-a dat* (=altul i-a dat) : *altuiadat.*

Întrebuințarea proclitică sau enclitică este încă în parte și azi și era în măsură foarte mare dirijată în vremurile mai vechi de o regulă sintactică, care exclude de la începutul frazei particolele atone (afară de prepoziții și conjuncții). Precum sunetele se articulează la început cu maximul de energie, fraza cere la început cuvintele cu cel mai important rol sintactic. Într-adevăr, mai de mult nu se putea zice : *l-am văzut,* sau *ne vede,* ci numai *văzutu-l-am, vede-ne,* precum pînă astăzi nu putem zice decît *văzîndu-l* (nu și *îl văzînd*) și după cum întrebuințăm adesea așa-numite „chiasme", ca *lumineaz-te* și *vei fi, plînge-ne* și *ne miluiește* etc. Și întrebuințarea articolului enclitic în romînește e tot o urmare a imposibilității de a începe propoziția cu un cuvînt neaccentuat (cf. *LR*, I, § 91).

O frază cu *mură-n gură-i va pica* o silabisim *mu-răn gu-răi va pi-ca,* deci în mod mecanic, grupînd pe *n* și *i* la vocala precedentă, deși *n,* fiind prepoziție, face un grup semantic cu *gură,* iar *i* aparține verbului *va pica.* Întrebuințarea enclitică a acestor particole nu împiedică ca să simțim rima cuvintelor *gură* și *mură* chiar și în formele *murăn* și *gurăi.*

Cît de mult formează un singur grup cuvîntul și elementul proclitic sau enclitic ce i se adaugă se vede din grafii ca *acasă aminte,* scrise într-una (față de *merge a munte, calcă a popă*), și mai ales din greșeli de ortografie făcute chiar de oameni culți. Îmi aduc aminte că un tînăr licențiat al Facultății de Litere din Cluj cerea scutirea de taxe pe motiv că trecuse la examene cu „magna cum laude". Petiția începea cu cuvintele : *vă rog să-mi acorda-ți scutirea de taxe...* Într-o scrisoare recentă (de la 12 iulie 1943) TH. CAPIDAN îmi scrie : „nu știi cîte greutăți avem din cauza culegătorilor de la tipografie ! Într-un articol ce va apărea în august aproape toate perfectele simple erau culese *făcu-i, cînta-i* etc.".

SISTEMUL FONETIC INDIGEN ȘI ROSTIRILE STRĂINE

116. Dacă, după cele expuse, căutăm să ne dăm seama care sînt —în linii mari și făcînd abstracție de rostiri individuale sau prea regionale — **trăsăturile caracteristice ale fonetismului romînesc** constatăm urmă-

toarele particularități pe care urechea unui străin le distinge cînd aude vorbă romînească sau pe care el nu izbutește totdeauna să și le însușească, fiind deprins cu altă rostire :

a) La articulația labială avem ocluzive bilabiale (*p*, *b*, *m*) și fricative labio-dentale (*f*, *v*) ; dintre fricativele bilabiale întîlnim numai pe cea fonică (*w*), dar și aceasta rar și nu în limba literară. Ț u g u i e r e a buzelor întovărășește vocalele *o* și *u* și consonantele *ș* și *j*. Pe alocuri avem și un *a* rostit astfel (*å*) ; nu avem însă *e* și *i* labializați (*ö* și *ü*).

b) Cu muchea sau vîrful limbii, deci dental sau alveolar rostim ocluzivele *t* și *d*, semiocluzivele *l* și *n* și fricativele cu apertură perpendiculară *s* și *z* ; lipsesc fricativele cu apertură orizontală *θ* și *δ* (care se întîlnesc numai în dialectele sudice aromîne). Tot în regiunea dentală sau alveolară se articulează —cu vibrații mai puține sau mai multe— și *r*, însă cu vîrful limbii (apical). Dental e și elementul ocluziv al africatelor *ĉ* și *ĝ* și al lui *ț*, căruia numai dialectal îi corespunde fonica *ʒ*.

c) Predilecția pentru articulația dorsală a limbii are drept urmare, în vocalism, ivirea seriei de vocale centrale —redate în ortografia romînă prin *ă* și *â* (scris, în anumite cazuri, *î*), avînd însă în rostire și variante antero-centrale și postero-centrale (§ 30), — iar în consonantism seria consonantelor muiate (palatale și palatalizate), dintre care unele (*k'*, *g'* și *ń*) sînt întrebuințate și în limba literară (*chem*, *ghem*, *unghi*...), cele mai multe numai în dialecte (*t'*, *d'*, *l'*, *ń*, *ś*, *ź*, mai rar *ŕ*). Dintre fricativele palatale limba literară cunoaște numai pe cea afonică, *h'* (*h* din *arhivă*...), dar dialectal se aude și fonica *y* (*yin* în loc de *vin*...). Muiate sînt în limba literară vorbită în capitala țării și șuierătoarele cu dublă articulație, alveolară și palatală, *ș* și *j* ; de asemenea, pe aproape tot teritoriul dacoromîn (cu excepția Maramureșului), africatele *ĉ* și *ĝ*, pe alocuri și *ț'*.

d) Cu rădăcina limbii sînt rostite velarele ocluzive *k*, *g* și *ŋ* (scris *n*, de ex. în *lung*) și fricativa afonică *χ* (scrisă *h*, de exemplu în *duh*...) ; fonica corespunzătoare (*γ*) se întîlnește numai dialectal (de exemplu în istroromînul *roγu* „rog", aromînul *γramatică*) ; de asemenea numai dialectal se întîlnește lichida laterală *ł* (de exemplu în *łup* „lup" la meglenoromîni, *całd* „cald" prin regiunile nordice dacoromîne).

e) Un *r* faringian se aude la aromînii din Albania (fărșeroți).

f) Cu articulația glotală deschisă se produce ᶜ (*h* în exemple ca *ham*, *horă*...), căreia îi corespunde uneori și fonica *ɦ* (al doilea *h* din *hohot*...). Lipsesc în romînește consonantele aspirate. Ocluziva glotală nu se aude în romînește decît incidental. Vibranta

glotală —v o c e a— e un element e s e n ț i a l la vocale, semivocale și la sonante; ea este elementul d i s t i n c t i v la cele mai multe perechi de consonante, la începutul și la mijlocul cuvîntului: *papă—babă, tată—dadă, șir—jir, rece—rege, chem—ghem, cît—gît*... Mai puțin distinctă e această deosebire la sfîrșitul cuvîntului. Totuși *corp, drac, rît*... se deosebesc de *corb, drag, rîd*...

g) R e z o n a n ț a n a z a l ă se aude limpede la *m, n, ŋ*. Ca urmare a a s i n c r o n i s m u l u i la ridicarea și coborîrea vălului palatin, vocalele (mai rar *l, r* și *h*) se n a z a l i z e a z ă în vecinătatea lui *m, n* și *ŋ*: *ĩmbăt, ũnsoare, lũng*...

h) S e m i v o c a l e l e *i̯* și *u̯* formează de obicei elementul slab al d i f t o n g i l o r; ele servesc spre marcarea graniței silabice între două vocale învecinate, unindu-se silabic cu vocala următoare: *che-i̯a, nu-i̯a-u̯a*... (cf. § 94). Mai rar servește spre acest scop spiranta laringiană *h*: *mu-du-hă*.

i) Caracteristici pentru limba română sînt d i f t o n g i i c u a c c e n t f l o t a n t *ea, oa* și *eo* (*teamă, soare, aoleo*..., § 34).

j) De asemenea caracteristice sînt v o c a l e l e a f o n i z a t e la sfîrșitul cuvintelor și g r u p u r i l e m i x t e (§ 34 b) formate din consonantă și o astfel de vocală redusă (afonizată), de exemplu *-p*^{i} în *lupi*, *-chi*^{u}, în *ochiu*. În schimb noi nu cunoaștem „ieruri", „vocale murmurate" și alte vocale reduse.

k) A c c e n t u l cuvîntului e d i n a m i c, al frazei e m u z i c a l; el e în românește m o n o t o n i c și l i b e r, putînd atinge oricare din cele șase silabe din urmă ale cuvîntului: *nóuăsprezecelea* (§ 40). Accentele s e c u n d a r e nu sînt prea distincte.

l) Deosebiri de d u r a t ă există aproape numai la v o c a l e l e u l t r a s c u r t e (§ 37), rostite afonic la sfîrșitul cuvîntului (§ 52) și care, din această cauză, nu pot forma culmi sonore, nu au deci caracter silabic (§ 49). Încolo vocalele lungi și scurte nu se deosebesc atît de mult încît să dea limbii române un ritm caracteristic. Dintre consonante, în anumite împrejurări (§ 36) apare un *n* lung. Lungirea sunetelor se poate întrebuința și ca mijloc stilistic.

m) Dintre diferitele p o z i ț i i pe care sunetele le pot avea în cuvînt, cea i n i ț i a l ă e cea mai fixă și cu rostirea cea mai îngrijită; cea finală e cea mai neglijată și împreunată cu o depresiune a sonorității (§ 49) sau cu s c u r t ă r i (§ 107) și t r u n c h i e r i de cuvinte. Poziția i n t e r v o c a l i c ă n-a produs decît la *v* (și la *b* devenit *v*) și, condiționat, la *ll* o v o c a l i z a r e.

n) Dintre g r u p u r i l e c o n s o n a n t i c e care se întîlnesc în alte limbi, foarte multe lipsesc în limba română, mai ales la începutul

cuvîntului sau al silabei (§ 93). Ca urmare a acestei particularități constatăm intercalarea de vocale —mai ales a lui *ă* și *î* — sonus vicarius (§75)— în grupuri neobișnuite. Sonantele silabice (*l̥, r̥, n̥, m̥*) înmuguresc adesea, devenind polifonematice din monofonematice ce erau: *încep, îl..* din *ncep, l...* (§ 76).

o) În privința coarticulării, constatăm o foarte pronunțată tendință de a anticipa o articulare viitoare, pe care o întîlnim cu deosebire la diferite fenomene de acomodare (mai ales la prefacerea lui *n* în *m* înainte de labiale și a lui *n* în *ŋ* înainte de velare, precum și la fonizarea lui *s* înaintea ocluzivelor fonice *b, d, g*) și de asimilare, metateză etc., apoi la deschiderea prea timpurie a coardelor vocale la sfîrșitul cuvintelor (producînd desonorizarea, § 52).

p) Fenomenele de fonetică sintactică se întîlnesc în mare măsură, din cauza lipsei unei delimitări de natură fonetică a cuvîntului în frază. Elementele auxiliare tind a se grupa în jurul elementelor autonome și cu sens pregnant, fie în mod proclitic, fie —mai ales— enclitic.

117. Între diferitele fenomene fonetice se poate constata o **interdependență.** Existența sau neexistența unor asemenea raporturi de dependență pot fi socotite și ele între trăsăturile caracteristice ale unei limbi. Iată cîteva exemple:

a) Între fonie și debitul de aer există în romînește un raport constant: fonicele sînt line, afonicele sînt tari. Excepție face uneori, pe cît se pare, *s* și *z* (§ 9);

b) în schimb nu există un raport de dependență între durată și apertură, ca în atîtea alte limbi (în care vocalele lungi sînt închise, iar cele scurte sînt deschise).

c) Metafonia, adică coarticularea vocalei din silaba următoare, e dependentă de accent: *moară* (din lat. *móla*), *deasă* (din lat. *dénsa*), *cîine* (din **cîene*, din lat. *cánem*)...;

d) în schimb diftongarea lui *e* deschis accentuat în *ie* nu depinde în romînește, ca în unele din limbile romanice apusene, de repartizarea consonantelor următoare pe silabe (poziție „liberă" și „încătușată"): *miere* (= it. *miele*), dar și *piept* (= it. *petto*)...

e) Între lipsa de presiune și apertură a existat mai de mult un raport constant: vocalele neaccentuate s-au rostit închise: *casa* > *casă*, *latro* > *latru*, *men*[*ti*]*tionem* > *minciună*..., *castigo* > *căștig* > > *cîștig*...

f) același raport a existat între poziția nazală și apertură, vocalele urmate de *n* sau *m*+consonantă fiind rostite închis : *bene* > > *bine*, *bonus* > *bun*, *lana* > *lănă* > *lînă*...

În afară de „principiul interdependenței articulatorii a sunetelor și a componentelor articulatorii", trebuie ținut seama —după A. Procopovici, *DR*, IX, p. 62— de următoarele principii : al compensației, al relativității vocalice și al corelațiunii silabice.

118. Acestea —și alte— particularități caracteristice de rostire, în totalitatea și interdependența lor, precum și tendințele generale care se pot deslușî în felul de a articula, coarticula și organiza sunetele, formează împreună **sistemul fonetic indigen al limbii romîne**, în parte moștenit, în parte agonisit în cursul timpului. Astăzi e foarte greu de spus ce e moștenit și ce e agonisit.

Graiul strămoșilor noștri —daci, geți și traci— îl cunoaștem prea puțin ca să știm ce ne-a fost transmis de la ei, din tată în fiu, în rostirea noastră. Unii cred că vocalele centrale, care se găsesc și la albanezi și, într-o măsură mai redusă, la bulgari, ar fi o rămășiță din graiul autohtonilor din regiunea carpato-balcanică. Cu oarecare probabilitate putem presupune că predilecția noastră pentru anumite sibilante, șuierătoare și africate este o moștenire de la strămoșii noștri preromani. În transcrierile cu litere grecești și latine ale unor nume de persoane sau de localități dace și trace le întîlnim sau le putem presupune adesea. Dacă pentru *s*, *t* și *d* noi —spre deosebire de celelalte limbi romanice— avem atît de des *ș*, *ț* și *z* (din *d̦*), cauza ar putea fi obișnuința, la strămoșii noștri, cu rostirea acestor sunete.

E sigur că atunci cînd daco-geto-tracii au învățat limba latină, ei auzeau anumite sunete care le erau străine și cu care nu se puteau obișnui dintr-o dată. Precum romanizarea strămoșilor noștri nu s-a putut face fără ca în structura psihică și fizică a noului popor din regiunea carpato-balcanică să fi rămas elemente moștenite de la autohtoni, tot astfel e de presupus că și în rostirea limbii latine de guri daco-geto-trace, deprinse cu alte articulații și coarticulații, să se fi ivit unele potriviri la obiceiurile de rostire autohtone.

Astfel s-ar putea ca grupurile *ct* și *cs* să nu fi fost obișnuite în graiul populației băștinașe și ca acestea să fi fost înlocuite prin *ft* și *fs*, din care au rezultat apoi *pt* și *ps* (*octo* > *opt*, *coxa* > *coapsă*...). Faptul că această transformare se găsește și la albanezi și, în parte, în limba veche dalmată, face pe mulți lingviști să vadă în ea o relictă a substratului etnic din aceste regiuni.

Şi dublul tratament al grupelor *qua* şi *gua* în romîneşte (şi în limba sardă) se explică, probabil, tot prin influenţa substratului autohton (§ 121).

Toate aceste supoziţii, bazate pe analogia unor fenomene recente (despre care vom vorbi în cele următoare), rămîn însă numai ipoteze, cît timp nu cunoaştem fonetismul daco-geto-trac şi ilir. Chiar şi fonetismul latin, cu toate mărturiile gramaticilor şi cu toate deducţiile ce se pot face din cuvintele latine transcrise cu litere greceşti şi din coincidenţele fonetismului limbilor romanice, nu îl cunoaştem îndeajuns, ca să putem preciza tot ce e la noi moştenire latină. Să nu uităm că ceea ce noi numim „limbă latină" —clasică sau vulgară— se extindea departe în spaţiu şi cuprindea un timp de cîteva secole, că graiul vorbit în marele imperiu roman evolua şi că existau desigur deosebiri regionale mari. Cu totul necunoscută ne este mai ales măsura în care limba latină rostită în Dacia, de colonişti aduşi din toate părţile împărăţiei romane, era colorată cu rostiri regionale. Nu cunoaştem nici forţa cu care limba latină învăţată de strămoşii noştri daco-traco-geţi covîrşea anumite obişnuinţe de rostire moştenite, nici prestigiul social de care se bucurau anumite elemente colonizate, ca să poată impune traco-geto-dacilor, pe cale de a se romaniza, rostirea lor.

Desigur că romanii aveau mai multe sunete decît rezultă din grafemele întrebuinţate de ei. Astfel —cel puţin în interjecţii onomatopeice— ei întrebuinţau şi şuierătoarea *ş* şi africata *ţ*. Dacă faţă de francezul *pisser* avem în romîneşte *pişa* şi în italieneşte *pisciare* (rostit *pi—şa—re*), ar fi greşit să credem că tulpina onomatopeică era *piss* şi de la ea au fost derivate două verbe, unul în *-are* şi altul în *-iare*. De fapt, în limba vorbită a strămoşilor noştri latini au existat două tulpini onomatopeice, una cu *ps* (*piss-*) şi alta cu *pş* (*piş-*), după cum admitea şi MEYER-LÜBKE (*REW*, Nr. 6544), care presupunea şi o tulpină *pitz-* (*REW*, Nr. 6545) pentru o întreagă familie de cuvinte romanice cu sensul fundamental de „ascuţit, înţepător".

În cele precedente am arătat incidental cîteva din inovaţiile latine vulgare faţă de latina clasică, inovaţii care s-au continuat şi în limba română. Astfel am vorbit despre asimilarea grupului *rs* în *ss* în cuvinte ca *deorsum* > *jos*, *sursum* > *sus*... şi a grupului *stj* în *ssj* în *pastionem* > *păşune*... (§ 60). De asemenea am arătat că *m* final în silabă neaccentuată dispăruse devreme (§§ 99 şi 112) şi ştim că şi *h* nu se mai rostea în limba latină vulgară. Dacă în romîneşte avem totuşi *h*, acesta este, precum vom vedea îndată, un sunet învăţat de la slavi. Concordanţa tuturor limbilor romanice ne dovedeşte că — cel puţin în poziţia iniţială — *v* latin era, în general, o fricativă labio-dentală. Confundarea lui *e* lung şi a lui *i* scurt latin în acelaşi sunet, *e* închis, cuprindea aproape întreg teritoriul imperiului roman. Şi în romîneşte *des* din *dēnsus* şi *negru* din *nĭger* au aceeaşi vocală accentuată. Dimpotrivă confundarea lui *o* lung şi a lui *u* scurt în sunetul *o* închis, comună limbilor romanice apusene —cu excepţia unor regiuni

izolate, ca unele părți din Sardinia și Italia de sud — nu a mai pătruns (decît în cîteva cuvinte izolate) în romanitatea estică, unde romînii fac distincție între *pōmum* > *pom* și *fŭrca* > *furcă*. *U* scurt a rămas *u* și în cuvintele latine pătrunse în limbile albaneză și neogreacă. Asemenea exemple ne arată cît de nepotrivit este de a considera ca generale în latina vulgară toate inovațiile pe care le găsim în mai multe limbi romanice. Dacă lui *clamo* și *glans* le corespund în romînește *chem* și *ghindă*, iar în italienește *chiamo* și *ghianda*, nu însemnează, desigur, că grupurile *cl* și *gl* deveniseră ocluzive prepalatale (sau chiar velare palatalizate) încă în limba latină vulgară. Nici chiar faza anterioară, *cl'* și *gl'*, păstrată în dialectele romîne transdanubiene, nu este — cum admit unii filologi de-ai noștri — o inovație latină vulgară, ci această acomodare atît de firească (§ 53) s-a întîmplat independent în limba romînă și în cea italiană.

Comparatismul și istorismul exagerat făcea pe lingviștii generației trecute să uite prea adesea rolul creator și inovator al limbii, important și activ în toate timpurile. Dacă cercetăm bunăoară geneza diftongilor noștri, ne convingem că ei sînt rezultatul unei metafonii născute pe teren romînesc și deosebită de metafonia cunoscută de alte limbi romanice, sau a necesității de a stabili o ierarhie a sonorității și o diferențiere între două vocale învecinate. Unele sunete romînești sînt rezultatul transformărilor de rostire născute prin fel de fel de acomodări sau diferențieri. Grupuri nouă consonantice s-au ivit după sincoparea vocalelor sau prin metateză. În sfîrșit, tendința veșnic activă de a face maximul de economie în mișcări a produs, pe teren romînesc, deprinderi nouă de a coarticula sunetele. Astfel, ca să nu citățm decît un singur exemplu pentru multe altele, amintim că în limba latină nu exista fricativa dentală fonică *z* (care între vocale se rotacizase), că latinii rosteau *casa* cu *s*, cum rostim și noi. Dacă noi cunoaștem totuși un *z*, care e azi un sunet destul de frecvent în limba noastră, el se datorește în parte împrumuturilor din alte limbi (precum *zare* < sl. *zarĭ*, *obraz* < sl. *obrazŭ*..., *roză* < fr. *rose*...), dar și unor evoluții pe teritoriul romînesc, precum fonizarea lui *s* înainte de *b*, *d*, *g* (*zbor* < lat. *exvolo*...) sau reducerea, prin pierderea elementului ocluziv, a africatei *dz* la *z* : *zi* < *dzi* < lat. *dies*...

Problema transmiterii prin moștenire a unor particularități de rostire a preocupat și preocupă și astăzi în largă măsură pe lingviști, dintre care unii atribuie substratului un rol mai mare decît alții (cf. *LR*, I, § 94 și TH. CAPIDAN, *Limbă și cultură*, p. 205—209 și 421—422). Între adepții teoriei substratului, unii cred că ceea ce se moștenește este baza de articulație, pe cînd alții, ca MEILLET, cred că neamurile „își păstrează obiceiurile vechi de a articula și după ce primesc o limbă nouă" (*Caractères généraux des langues germaniques* (1930), p. 40, citat la TH. CAPIDAN, *Limbă și cultură*, p. 422). Termenul **bază de articulație** nu-l înțeleg toți la fel și nici măcar aceiași lingviști totdeauna în același

fel. La noi, AL. ROSETTI (*Curs*, p. 25) o definește ca „ansamblul t e n d i n ț e l o r articulatorii ale unei limbi"; TH. CAPIDAN (*Limbă și cultură*, p. 158 și 206) înțelege subt bază de articulație „o b i ș n u i n ț e l e [de rostire] din limba proprie", dar crede că ceea ce se moștenește sînt unele „p r e d i s p o z i ț i i care se explică din anumite t e n d i n ț e". Copilul învață mai ușor să vorbească o limbă străină fără „accent" decît omul adult, fiindcă mișcările organului lui rostitor nu sînt automatizate prin obișnuință. Deci nu m o ș t e n i r e a mișcărilor articulatorii, ci o b i ș n u i n ț a cu ele, nu baza de articulație cu care ne-am născut, ci baza de articulație dobîndită prin deprindere la cei ce vorbim în același fel limba maternă e ceea ce contează în primul rînd. De aceea O. JESPERSEN (*Grundfragen*, § 184) combate cu drept cuvînt pe cei ce dau „bazei de articulație" un sens mistic (precum făcea WECHSLER, care explica „legile fonetice fără excepție" tocmai prin păstrarea bazei de articulație tradițională la cei ce-și însușeau o limbă nouă).

119. Pentru înțelegerea trecutului —și în special a celor ce s-au petrecut atunci cînd un neam a adoptat o limbă nouă— este de o mare importanță să știm ceea ce se întîmplă azi în cazuri de bilingvism, sau chiar numai cînd —fără să fim cu adevărat stăpîni pe două limbi— încercăm să vorbim sau să imităm o limbă străină.

Copilul învață să vorbească imitînd pe cei din jurul său. Această imitare o face, cînd e vorba de sunete „ușoare", cu o abilitate uimitoare. Numai sunetele „grele" îi fac dificultăți. Un exemplu tipic de sunet greu este *r* apical, care se articulează cu o mișcare puțin obișnuită la rostirea altor sunete, adică tragerea spre înapoi a mușchilor din vîrful limbii, spre a-l face mai elastic și astfel să poată produce vibrațiile caracteristice pentru acest sunet. Copiii învață, în general, mai tîrziu un astfel de *r*; un timp oarecare ei îl înlocuiesc cu *l*, *i̯* (*pădule* sau *păduie* pentru *pădure*), cu alte sunete sau cu zero (*Sandu*, *Mitu*... pentru (*Alec*)*sandru*, (*Du*)*mitru*); unii rămîn toată viața cu un *r* pronunțat cu partea dinapoi a limbii sau cu articulația labio-dentală (§ 22). Cînd însă un copil a izbutit să-l deprindă, *r* apical devine un sunet „ușor" prin **obișnuință** după cum pentru un acrobat „saltul mortal" nu mai e anevoios din momentul cînd a învățat să-l facă. *Cînd învățăm o limbă, ne învîrtim într-un cerc vițios: deprindem repede sunetele „ușoare" și ni se par ușoare sunetele pe care le-am deprins.* Pentru unul care a învățat în copilărie să articuleze pe *r* apical, devine „grea" orice vibrantă articulată cu partea dinapoi a limbii.

Sînt totuși indivizi care, atunci cînd vorbesc a doua limbă, izbutesc să rostească sunetele cu altă articulație decît în limba proprie. Aceștia sînt adevărații bilingvi, fără să aibă ceea ce în limbajul de toate zilele numim „accent străin". O romîncă de cinci ani a ajuns la Berlin; în curs de un an a învățat atît de bine limba germană, încît rostea întocmai ca berlinezii vocalele scurte și în același timp deschise (de ex. *i̯* în *Kind*, *u̯* (în *Durst*), vocalele reduse (de exemplu *ə* final în *Sache*) și mai ales pe *r*, pe care de

la început îl articula, în nemțește, cu partea dinapoi a limbii. Vorbind românește, ea articula pe *r* cu vîrful, iar nemțește cu partea dinapoi a limbii, ca și cînd ar fi fost două sunete deosebite (după cum în românescul *trist* rostea alt *i* decît în nemțescul *bist*). Mai mult decît atît. Chiar în cuvinte identice în amîndouă limbile, ca *parc* (*Park*), *grad* (*Grad* și *gerade*) ... ea rostea două feluri de *r*, după cum vorbea românește sau nemțește.

La alți bilingvi vedem că această distincție nu se face. Cînd vorbesc eu nemțește, introduc în nemțeasca mea pe *r* apical românesc. Dimpotrivă, cunosc români care au plecat în Franța cu *r* apical și s-au întors, după mai mulți ani petrecuți la Paris, „graseind", din deprindere sau din snobism. Această nouă obișnuință o păstrau unii numai cînd vorbeau franțuzește, alții însă o extindeau și asupra limbii lor materne.

Cazul din urmă nu-l întîlnim numai la indivizi, ci și la colectivități. Astfel aromînii din Grecia, deprinși să vorbească grecește și împrumutînd de la greci cuvinte cu ϑ, δ și γ, le-au luat împreună cu aceste fricative care nu-s cunoscute fonetismului curat românesc : *ϑemel'u* „temelie", *ϑeatru* „teatru", *δascăl* „dascăl", *δemun* „demon", *γramatică* „gramatică". Dar grecească fiind pentru ei o limbă de mare prestigiu —întocmai ca franceza pentru românii care „graseiază"— aromînii de miazăzi au trecut dincolo de obișnuințele fonetismului tradițional și, printr-o **exagerare a rostirii**, care li se părea mai nobilă, uneori pronunță ϑ în loc de *f* și *h'*, δ în loc de *d* și *v*, mai rar γ în loc de *u* în cuvinte de origine latină sau slavă : *ϑeamin* din lat. **feminus* (la noi *famen*), *iϑcat* în loc de *ih'cat*, cu metateză din *h'icat* „ficat" (lat. *ficatum*) ; *arîδițină* „rădăcină" (din lat. **radicina*), *livaδi* „livadă" (din slav. *livada*), *δimtu* „vînt" (din *ventus*), *γrut* din *urut* „urît" (participiul lui *urî*, din lat. **horrire* în loc de *horrere*). În cele două exemple din urmă, înlocuirea s-a făcut probabil și din cauza unei disimilări (§ 65) sau diferențieri.

După cum deprinderea cu sunete străine nu se găsește numai la indivizi izolați, ci și la colectivități, tot astfel vedem că nu sînt deprinse numai articulații, ci pot fi însușite și **coarticulațiile străine**. Astfel am văzut (§ 57) că istroromînii au învățat de la croați să rostească *l'* în loc de *ļ* după labiale : *pl'erd* în loc de *pļerd*... Această rostire cu consonantizarea lui *ļ* a devenit atît de firească la ei, încît în loc de *plir* „plin" ei zic și *pl'ir*. De asemenea am văzut (§ 58) că, după model grecesc, aromînii de miazăzi trec în mod progresiv fonia nazalelor *n* și *m* asupra unui *t* și *p* următor : *cîndic* „cîntec", *mbiducl'eḑu* „(îm)păduchez"... Probabil de la români au învățat sașii din Transilvania să rostească grupul consonantic ortografiat prin *ng* ca *ŋg*, iar nu ca *ŋ*, cum rostesc conaționalii lor din

Germania. Pentru cuvîntul scris *lang*, ei zic *laŋg* — după cum zicem şi noi *luŋg* — iar nu *laŋ*.

Citînd aceste cazuri de obişnuire cu sunete străine, trebuie să accentuăm un lucru care ni se pare important din punct de vedere metodic: după cum am văzut că nu toate sunetele limbii romîne sînt moştenite, ci unele din ele sînt agonisite (§ 118), tot astfel nu toate articulaţiile şi coarticulaţiile nouă sînt împrumutate, ci unele din ele se datoresc evoluţiei interne a limbii. Obişnuinţele de rostire se îngeamănă unele cu altele într-un sistem, care dirijează evoluţia fonetismului în anumite direcţii, creînd posibilităţi nouă de rostire şi limitîndu-i pe de altă parte evoluţia în anumite direcţii. Astfel am explicat în *LR*, I, § 39 nazalizarea vocalelor prin tendinţa generală de a anticipa articulaţia următoare, foarte pronunţată şi astăzi în limba romînă. Nu este deci nevoie ca geneza acestui fenomen de asincronism (§§ 50—51) să o căutăm într-o moştenire străveche în legătură cu nazalizarea albaneză, cum o susţine E. Gamillscheg, după cum nici afonizarea consonantelor fonice la sfîrşitul cuvintelor, care se găseşte şi la albanezi, la unii slavi şi la germani, nu e împrumutată de la aceştia, ci se explică din obişnuinţa noastră de a rosti sunetele finale cu o depresiune a sonorităţii (§§ 52 şi 112).

Dacă în limbile slave moderne vocalele reduse —„ier"-urile atît de caracteristice pentru protoslavă şi pentru care paleoslava avea grafeme distincte (ъ şi ь)— au dispărut sau s-au transformat în vocale pline (cf. paleosl. *dĭnĭsĭ* > bulg. *dnes*...), aceasta nu s-a petrecut sub influenţa unor limbi străine, ci printr-o evoluţie internă în urma unei tendinţe valabile pentru toate popoarele slave.

În ceea ce priveşte influenţa limbii noui asupra celei părinteşti la indivizii şi la colectivităţile bilingve, vedem cum uneori obişnuinţa cu articulaţiile străine e atît de puternică, încît poate duce la pierderea unor sunete din cele mai caracteristice ale limbii materne. Astfel, precum am arătat în *LR*, I, § 94 istroromînii, sub presiunea adstratului croat, au pierdut sau au înlocuit cu vocale pline vocalele afonizate de la sfîrşitul cuvintelor, încît ei zic *bur* şi pentru *bun*, şi pentru *buni*, cu o singură formă la singular şi la plural. Dacă meglenoromînii au pierdut subt accent vocalele centrale, înlocuindu-le cu ǫ (*dǫm* „dăm", *rǫu* „rău" şi „rîu"...), această pierdere se explică, după cum admit cei ce au studiat acest dialect, prin faptul că bulgarii cu care au venit ei în contact viu rostesc de asemenea ǫ pentru *ă* accentuat din limba lor.

120. De obicei atunci cînd căutăm să redăm un sunet străin, noi nu-l reproducem exact, ci îl **înlocuim** cu un sunet din limba noastră,

despre care „credem" numai că e identic cu sunetul străin. Înainte de 1918, românii din Ardeal, care făceau serviciu în armata austro-ungară, au împrumutat din limba germană cuvîntul *Führer* „sergent", prefăcîndu-l în *filăr*. Cu toate că *i* labializat *(ü)* a fost înlocuit printr-un *i* rostit cu buzele nerotunjite, că vocala redusă *ə* a fost înlocuită prin vocala centrală românească *ă*, iar *r* german a fost redat printr-un *r* apical românesc şi primul *r* a fost chiar disimilat în *l*, ca în cuvinte româneşti, soldatul român care spunea *filăr* era înţeles de ofiţerul german, care ghicea ce vrea să spună. *Sunetele străine nu sînt r e p r o d u s e, ci î n l o c u i t e prin sunete mai mult sau mai puţin asemănătoare din fonetismul indigen, chiar şi de indivizi care vorbesc curent a doua limbă.*

Acelaşi lucru se observă şi la popoarele care, în urma unei simbioze îndelungate cu alt neam, învaţă limbi străine. Din examinarea atentă a cuvintelor împrumutate se poate vedea cum, înainte de însuşirea rostirii străine, au precedat fel de fel de **încercări de înlocuire cu sunete indigene.** Un exemplu instructiv îl avem la *h*, care, precum ştim, dispăruse în latina vulgară şi era deci străin fonetismului moştenit. Este foarte probabil că rostirea lui am învăţat-o de la slavi. Mai întîi şi-au însuşit-o cărturarii. Aceasta se poate deduce din faptul că îl găsim —ca fricativă velară sau palatală— mai ales în cuvinte intrate în limba noastră prin biserică, ca *duh, văzduh, patriarh, arhiereu, arhimandrit, arhiepiscop* etc... În cuvinte populare, intrate prin împrumut direct, vedem dimpotrivă că *h* apare de cele mai multe ori înlocuit, fie prin ocluziva omorganică sau printr-o fricativă asemănătoare din punct de vedere acustic.

Cazul întîi de înlocuire a fricativei velare afonice *h*, inexistentă în sistemul fonetic indigen, prin ocluziva velară afonică *c*, îl întîlnim în exemple ca slav. *ischoditi* şi *kožuh*, devenite *iscodi* şi *cojoc* (cu *c* şi la meglenoromîni, neogreci : κοζόκα şi la unguri : *kozsók*), pe cînd în slavul *chlŭmŭ* şi *klapouchy* avem velara ocluzivă fonică *g* : *gîlmă* şi *clăpăug*. Un *c* pentru *h* apare şi în împrumuturi din greceşte : πασχαλία şi μετόχιον apar în româneşte ca *păscălie* şi *mitoc*. Şi în cuvinte greceşti intrate în timpuri mai vechi în latinitatea balcanică χ e înlocuit tot prin *c*, care *c* are aceeaşi soartă ca un *c* latin : βρόταχος (= βάτραχος), χάσκω şi χόρος stau la baza cuvintelor româneşti *broatec, casc şi cor* „horă" (*DA*), iar *cir*, dintr-un mai vechi **kir*, derivă, după etimologia convingătoare a lui E. Petrovici (*DR*, X, p. 31), din grec. χύλος.

Alături de *mitoc* —în care formă, ca şi la *cojoc* şi *clăpăug*, vor fi avut vreo influenţă şi sufixele *-oc* şi *-ug*— se găseşte şi *Metoful* (numele unui sat), cu redarea lui χ prin *f*. Această înlocuire a spirantei velare *h* prin spiranta labio-dentală *f* este foarte frecventă. Ea ne arată că *urechea*

are, la astfel de înlocuitori, un rol tot atît de important ca și gura, căci impresia acustică importă mai mult decît simțul tactil ce precizează locul unde se produce articulația. Exemplele de înlocuire a lui *h* prin *f* sau prin fonica *v* —rostită uneori bilabial (*w*) sau chiar ca semivocală (*u̯*)— sînt numeroase. O întîlnim în cuvinte populare împrumutate din diferite limbi adesea alături de forma cu *h*. Astfel slavul *prahŭ*, *greh* (bulg.), *hrast* (bulg.), *vrŭhŭ*, *žihalo* (rut.) apar în romînește cu *praf* (*prav*, *prau̯*), *greș*, *vreasc* (și *hreasc*, *hreast*), *vîrf* (*vîrv*), *jivală* (și *jîhală DR*, VIII, p. 125)...; ngr. καταστίχον a dat *catastif* (și *catastih*)...; ung. *hitlen*, *hitvány* și *marha* au dat *viclean* (și *hiclean BL*, III, p. 128), *vition* (și *hition*), *marfă* (cu sens evoluat, alături de *marhă*, cu sensul unguresc de „vită", deci împrumut mai nou)..., turc. *külah* apare cu *f* (*chiulaf*), ca și la bulgari (*kiulaf*), sîrbi (*ćulaf*) și albanezi (*külaf*)...; germanul *Blech* e redat prin *pleu̯*. Șovăire între *h* și *f* (*v*) mai avem în *burduf* mai des decît *burduh* (dar *burduhan*), *jaf* mai răspîndit decît *jah*, *lanțuv* alături de *lănțuh* și *lănțug*, *profodi* (*Let.* II, p. 306) alături de obișnuitul *prohodi* (intrat prin biserică), *stuf* mai des decît *stuh*, *vătaf* mai des decît *vătah* (intrat prin administrație)...

Această oscilare între mai multe rostiri, care dovedește că noul sunet a fost încorporat fonetismului nostru cu oarecare greutăți, explică două fenomene de evoluție fonetică neașteptată. Vedem anume că sunetul străin *h*, intrat o dată în sistemul fonetic indigen, a fost întrebuințat, prin exagerare, și în cazuri în care nu era îndreptățit din punct de vedere etimologic. Aceasta s-a întîmplat în două direcții. Mai întîi îl întîlnim în loc de *f* sau *v* în cuvinte de origine latină. Astfel e *buhă* față de *bufniță*, care e derivat din **bufune* < lat. *bufo*, *-onem*; DINU (*Țara Oltului*, p. 111) citează o formă *cuhunda* în loc de *cufunda*, care se găsește în arom. *ahîndos* „afund"; alături de *fărîmiți* se aude, în Vicovul de sus, *haramiți*; pe lîngă *freamăt*, din lat. *fremĭtus*, întîlnim și *hreamăt*; destul de răspîndită e și forma *hulpe* în loc de *vulpe* < lat. *vulpes*; istroromînii zic *hlamund* în loc de *flămînd* (poate și prin disimilație parțială a celor două labiale *f* și *m*); alături de *învolba*, *volbură*, *vîltoare* și *vultur*, *vultan* avem —la unele chiar mai des— variante cu *h*: *înholba*, *holbură*, *hultoare*, *hultur*, *hultan*. În *ALR*, I, h.63/295 întîlnim chiar *o ho* (pentru *fo*[*st*]) *prost*. La cuvinte împrumutate din alte limbi găsim de asemenea forme sau variante cu *h* în loc de *f*, precum *hîrtă* (alături de *fîrtă*) < germ. *Viertel*, *hîler* (alături de *fîler*) < turc. *fîler*, *horbot* (mai des decît *forbot*) < pol. *forbot*.

În al doilea rînd, întîlnim în multe cuvinte și pe un teritoriu destul de extins adaosul unui *h* la începutul cuvintelor înainte de vocale. WEIGAND a notat *ᶜaripă* (*Jb.* III, p. 213), *ᶜarc* (*Jb.* IV, p. 284), *ᶜarmăsar*, *ᶜarc*

(*Jb.* VII, p. 49), *ʿaripă*, *ʿarc*, *ʿarmură*, *ʿargat*, *ʿomăt* (*Jb.* VIII, p. 273), *ʿogeac* (*Bukowina und Bessarabien*, p. 49); VÎRCOL citează din Vîlcea (*Vîlcea*, p. 8 și 10) ***haripă***, ***haşchie***, ***huluit***...; D. ŞANDRU, din Bihor, ***harmăsar*** (*BL*, IV, p. 128) și din Lăpujul de sus (*BL*, III, p. 127) ***harc***. În limba literară avem *arap* și ***harap*** (bulg. *arap*), *armată* și ***harmată*** (în limba polonă *armata* și ***harmata***), *oină* și ***hoină*** < turc. *ojun*...

Foarte răspîndite sînt —precum se poate vedea pe hărțile *Atlasului lingvistic*— și forme ca ***hala***, ***hăsta***, ***hăl*** etc. în loc de *ala*, *ăsta*, *ăl*; dar în acestea, *h* s-a născut, probabil, prin fonetică sintactică, pentru evitarea hiatului (§ 94). Într-adevăr O. DENSUSIANU le-a găsit și în Țara Hațegului (*Țara Hațegului*, p. 41—42), unde forme ca ***harc***, ***harmăsar*** sînt necunoscute.

Apariția unui *h* pentru *f* o cunoștea A. MEILLET din atîtea limbi, încît o considera ca un exemplu tipic de „lege generală lingvistică" din domeniul foneticii (cf. *DR*, II, p. 692). Tot atît de des este și cazul invers : *f* (sau *v*) pentru *h*, necunoscut, pe cît se pare, învățatului francez. Îl întîlnim nu numai în limba romînă, ci și în alte limbi. Astfel BERNEKER (*SEW*, p. 234—235) citează, din dialecte rusești, forma ***vospódi*** (în loc de *hospod* (= *gospod*); LINDSAY (*Lateinische Sprache*, p. 336, 121) dă ca exemplu pe *hircus* > ***fircus***, (*h*)*arena* > sabelic ***fasena***, *haedus* > > ***faedus***; P. SKOK (*Arh. rom.* VIII, 1/2, p. 159) adaugă pe *anhelare* > it. ***trofelare***, iar G. ROHLFS (*Griechen und Romanen*, p. 38) mai citează din Italia de sud exemplele grec. χαμόμωρον > catanz. ***famúmmeru***, arab. *hannáka* > ***fannácca*** (în Bovi), grec. χάραγμα > monteleon ***farámba*** ...

În mod analog ca la *h* vedem cum fricativele dentale cu apertură orizontală ϑ și ð, străine fonetismului nostru, au fost înlocuite tot prin ocluzive omorgane (*t* și *d*) sau prin fricative asemănătoare din punct de vedere acustic. Acestea nu erau însă fricativele omorgane dentale cu apertură perpendiculară (*s* și *z*), ci fricativele articulate labio-dental, însă tot cu apertură orizontală (*f* și *v*). Cazul dintîi îl avem în *colimvitră*, ***ieftin*** (***jevtin*** la sîrbi și bulgari), ***patimă***, ***spatie***, ***temelie*** (cu *t* și la iugoslavi : ***temelije***)...; ***aguridă***, ***anapoda***, ***cochinadă***, ***fludă***, ***lacherdă***... din ngr. κολυμβήθρα, εὐθηνός, πάθημα, σπαθί, θεμέλιον...; ἀγουρίδα, ἀνάποδα, κοκκινάδα, φλοῦδα, λακέρδα... Și într-un cuvînt vechi-german pătruns în epoca străveche în limba noastră avem *t* pentru ϑ : ***cutropi***, derivat din expresia *cu tropul*, iar acesta din v.-germ. *thorp*, cu *t* și în limbile romanice apusene : it. *troppo*, fr. *trop*, *troupeau* etc. (*DR*, VIII, p. 292).

Cazul al doilea îl avem în *calțavetă*, *ivră* (*BL*, V, p. 68) și ***firidă*** < < ngr. καλτζοδέτα, ὕδρα și θυρίδιον (probabil prin mijlocire bulgară : *firida* și *hirida*).

La aceste sunete „grele" pentru un străin (după cum se vede din greutatea pe care o întîmpină romînul cînd învață englezește), încercările de redare cu sunete proprii s-au făcut și în alte direcții. Astfel slavii redau pe ϑ grecesc prin amîndouă consonantele *f* și *t* unite într-un grup. De la ei am împrumutat prin școală—în care chiar numele literei θῆτα se citea *ftita*— forme ca ***acaftist*** (alături de *acatist*) din grec. ἀκάθιστος,

Aftanase (alături de *Atanase*), *Golgofta* alături de *Golgota*... Prin nord, romînii zic, ca rutenii, *Marafta* în loc de *Marta*.

Numai aromînii din Grecia au izbutit să-şi însuşească sunetele θ şi δ, extinzîndu-le, prin exagerare după cum am văzut (§ 119), şi în cuvinte de altă origine decît cea grecească.

Dacă aromînii au *păradz* (ca plural de la *pără'*), acesta nu s-a născut din greceşte παράδες, prin înlocuirea lui δ prin *dz*, ci prin analogia cuvintelor terminate în *d*, care fac pluralul în *dz*. În *chichiță*, care, precum a arătat V. BOGREA (*DR*, I, p. 263), vine din ngr. θήκη „cutie", nu avem a face cu înlocuirea lui θ prin *ch*, ci cu o formă născută din **tichiță*, prin asimilarea lui *t—k'* în *k—k'*.

Dacă în elementele autohtone citate în *LR*, I, § 93 unui θ albanez îi corespunde în romîneşte cînd *s* (*sîmbure, cursă*), cînd *f* (*fărîmă*) şi cînd *ț* (*țarc, țeapă, grăpțăna*), unui δ albanez îi corespunde cînd *(d)z* (*mazăre, viezure, zară, barză*), cînd *d* (*brad, gard*), cînd *r* (*mare*), cînd *j* (*jimb*) şi cînd *vd* (*molivd*, cf. alb. **molidh* — după etimologia lui N. JOKL, cf. *DR*, III, p. 818), avem a face probabil cu cuvinte de origine ilirică (păstrate de albanezi cu rostirea veche cu θ şi δ) împrumutate de traco-daci, care nu aveau aceste sunete în fonetismul lor şi încercau în fel şi chip să le înlocuiască cu consonante asemănătoare.

121. Străine sînt pentru un romîn şi vocalele nazale. Împrumutînd cuvinte franțuzeşti cu asemenea sunete, noi le-am **discompus** în vocală nazalizată + consonantă nazală : fr. *danse, ponton, bonbon*... le scriem şi le pronunțăm *dans, ponton, bomboană*... Şi germanii discompun vocalele nazale franceze în vocală + consonantă nazală, numai că ei aleg consonanta nazală *ŋ*, articulată în regiunea vălului palatin (care se coboară spre a lăsa drumul liber aerului să se scurgă prin nas) : ei rostesc *salonŋ* pentru francezul *salon* (= *salõ*). Mai rare sînt cazurile de înlocuire a vocalei nazale prin vocala orală corespunzătoare. Astfel fr. *maron* (= *marõ*), ca nume de culoare (mai ales de stofe), e rostit de obicei *maro*.

Acelaşi lucru s-a întîmplat cu vocalele nazale vechi-slave. Discompunerea lor în vocală + consonantă nazală s-a întîmplat însă pe alocuri chiar pe teren slav. Noi am împrumutat, probabil, ca şi ungurii (*szent* < < *svętŭ*...), albanezii (*kol'andë* < *kolęda*) şi neogrecii ((λεντίνη, λιαντινα < < *lędina*), această rostire discompusă. În loc de ѧ avem *in* (paleosl. *čębrŭ, grędŭ, gręda, oględati, žędati*... au devenit *cimbru, grind, grindă, oglindi, jind*...), care după anumite sunete (precum *r* inițial, labiala în poziție tare, *st*, regional şi după *ț* şi *st*) a devenit, pe teren romînesc, *în* (paleosl. *rędŭ, svętŭ, sŭtęžiti, cęta*... au dat *rînd, sfînt, stînjin, țîntă* pentru literarul *țintă*...). Paleosl. ѧ apare cînd ca *un*, cînd ca *în*. TH. CAPIDAN (*Elementul slav în dialectul aromîn*, p. 35 ş.u.) crede că prima variantă corespunde tratamentului sîrbesc, iar a doua celui bulgar. S-ar putea însă ca şovăirea între *în* şi *un* să provină din faptul că vocala veche-slavă era

un *o* deschis (*ǫ*) — sau un *â*, inexistente în sistemul nostru fonetic, iar înlocuirea lui aproximativă să se fi făcut cînd cu *u*, cînd cu *î*, vocalele romîneşti nepalatale care erau mai adesea urmate de *n*. Cele două reflexe se găsesc şi la aromîni, dar şi la neogreci şi la albanezi (cf. ngr. ζοῦμπρος, στοῦμπος, Γλουμπουτσάριον..., dar şi Γκλαμπατσίνοῦ din paleosl. *zǫbrŭ, stąpŭ, gląbokŭ*...; alb. *sundoj, dumbrejet*.... dar şi *pëndar, ðëngil*... din paleosl. *sąditi, dąbŭ, vąglye*...). Ele se întîlnesc, precum a dovedit E. PETROVICI (*DR* X/II p. 235 ş.u.), şi în împrumuturile din dacoslavă, căci *dąga, grąbŭ, skąpŭ, skądŭ* ...; *dobąda, gąba, gląbokŭ, mądrŭ, pąditi, osąditi, trąba*... au devenit *dungă, grumb, scump, scund*...; *dobîndă, Gîmbuţ, Glîmboca, mîndru, pîndi, osîndi, trîmbă*... Amîndouă reflexele le întîlnim în toponimicele *Halunga* (jud. Alba) şi *Halîngă* (jud. Hunedoara) din paleosl. *chaląga* „desiş", sau în *golumb* şi *golîmb* (*DA*) din slav. *goląbŭ* precum şi în *porunci*, din paleosl. *porǫčiti*, alături de *porînci*, care pare însă a avea *u* din *î*, în vecinătatea aceloraşi sunete ca elementul latin *porumb* şi *porîmb* (< *palumbus*). Din *în* avem, după *į*, *in* : paleosl. *jądolŭ* „vale" e la baza toponimicului *Indol* (jud. Turda, *DR*, X, p. 236). Din *un* s-a dezvoltat, în cursul timpului, în sîrbeşte (ca şi în ruseşte şi ruteneşte), *u*, iar din *ăn* (păstrat în dialecte macedonene), bulgărescul *ă*. Dacă alături *de golumb, luncă, muncă, undiţă, ungur* din paleosl. *goląbŭ, ląka, mąka, ądica, ągr(in)ŭ*... avem *hulub, prelucă, mucenic, Ugrovlahia* şi la istroromîni *udica*, aceste forme sînt împrumutate din sîrbeşte sau ruteneşte, după cum *gîscă* şi *zăbale* sînt împrumutate din bulg. *găska* şi *zăb*, pe cînd *gînsac şţ zîmbi* sînt reflexele paleosl. *gąska* şi *zębŭ* „dinte". Dublete cu *în* şi *u*, după cum au fost împrumutate în epoca paleoslavă sau din limbi slave moderne, avem în *crîng* (paleosl. *krągŭ* „cerc") alături de *crug* < rus. *krugŭ* sau sîrb. *krug*. În cuvinte derivate din tulpini onomatopeice întîlnim şi reflexul *on* (cu metafonie *oan*) în concurenţă cu *în* : paleoslavului **bąkati* (>sîrb. *bukati*, ceh. *boncati*, pol. *buczeć* „a mugi") îi corespunde în romîneşte *boncă(lu)i* ; lui **gągati* (cf. *gągnanije* „murmur") şi *gągnavŭ* „gîngav" îi corespunde *gînganie, gîngav, gînguri* şi *goangă* „insectă" ; lui **gądo-* (rus. *gudetь* „a scoate un sunet înăbuşit", rut. *hudu* „a bîzîi", sîrb. *gudjati* „a cînta din vioară") îi corespunde *gîndac* şi *goandă* „insectă", *goande* „gîngurit".

Pentru nazalele slave, cf. A. BYHAN, *Die alten Nasalvokale in den slavischen Elementen des Rumänischen*, in *Jb.* V, p. 298—370. El credea că cele două reflexe ale lui *ą* în romîneşte se explică prin diferenţe cronologice.

Tot discompuse apar adesea vocalele *ü* şi *ö* : simultaneitatea articulaţiei palatale şi labiale e redată printr-o succesiune dinapoi spre înainte.

În loc de *ü* avem *iu* în exemple ca turc. *külah*, *ǵündelyk*, *ǵüluš*..., ung. *gyülés*..., germ. *Stück*, redate în romîneşte prin *chiulaf*, *ghiundelic*, *ghiuluş*..., *ghiuliş*..., *ştiuc*. Mai rar e redat *ü* prin *io*: turc. *güzdan*, *ǵüm* apar la noi ca *ghiozdan* şi *ghion* (alături de *ghium*), iar cuişoarelor mici numite franţuzeşte *punaises* li se zice în graiul şcolăresc *pioneze* (cu *io* repartizat mai adesea pe două silabe). Mai des e redat însă *ü* printr-unul din elementele componente, *i* sau *u*, uneori şi prin *i* plus *u*: ung. *külön*, *fürész*, *ülő*... apar în romîneşte ca *chilin*, *firez*, *ilău*..., dar ung. *üveg* ca *uiagă*, tot astfel turc. *dülger*, *müdir*, *mühürdar*, *müşir*, *müteveli*... ca *dulgher*, *mudir*, *muhurdar*, *muşir*, *muteveliu*..., fr. *peluche*, *suite* ca *pluş* (şi pol. *plusz*), *suită*... Mai rar avem pentru *ü* un *o* sau forme cu *o* alături de *u*: turc. *müsafir* sau germ. *Büttner* apar ca *musafir* şi *mosafir*, *butnar* şi *botnar* (*bodnar*)... Şi mai dese sînt cazurile în care greutatea de a găsi în limba noastră un echivalent al lui *ü* se recunoaşte în variantele cu *iu* (*io*), *i*, *u*. Astfel lui *bureau* şi *burocrate* din limba franceză le corespund *biurou*, *biurocrat* şi *birou*, *birocrat*; pentru fr. *costume* zicem azi *costum*, dar pe vremea lui C. NEGRUZZI se zicea, ca în ruseşte, *costîum*; turc. *ǵüveč* e *ghiveci* şi *ghiuveci*, *hüküm* e *hochim*, *ǵüzlük* e *ghizluc* şi *ghiosluc*, iar ung. *hegedüs* şi *güzü* apar ca *highiduş* şi *highidiş*, *guz* şi *guziu*... Cele mai multe variante le are fr. *cuirasse*, care apare la noi sub formele *cuirasă* (rostit cu *ui* după cum e scris în franţuzeşte), *chirasă* (poate prin mijlocire rusească: *kirasŭ*), *chiurasă* şi *chiuirasă* (= *chiurasă* + *chirasă*).

Acelaşi lucru ca la *ü* îl observăm la împrumuturile cu *ö*, redat fie prin diftongul *eo* (*io*), printr-unul din elementele componente *e* (*i*) sau *o*, sau şi într-un fel şi într-altul. Un *ö* lung (*ő*) unguresc apare şi ca *ău*. Astfel cuvintele ungureşti *ernyő*, *külön*, *elő*, *költeni*, *ülő*... apar ca *arneu* (*arńeu*), *chilin*, *alău*, *cheltui*, *ilău*..., fr. *controleur*, *moteur*, *souffleur* au fost asimilate derivatelor romîneşti cu sufixul *-or*: *controlor*, *motor*, *suflor*, dar *friseur* e *frizer* şi *chauffeur*, *chaumeur* sînt pe cale să se generalizeze sub forma *şofer*, *şomer*... Numai neologisme ca *liqueur*, deşi vechi de vreo sută de ani în limba noastră, n-au izbutit încă să se încadreze între cuvintele vechi nici ca *licheor*, nici ca *licher*, ci mulţi rostesc acest cuvînt cu *ö* ca în franţuzeşte (ca de altminteri şi pe *şoför*).

Şi un *å* (*a* labializat) apare discompus în elementele *o* şi *a*, fie că ele formează diftongul *oa* sau se rostesc singure. Astfel un *a* scurt, rostit în ungureşte *å*, apare ca *oa* în *coardă* „sabie" (ung. *kard*), ca *a* în *gazdă*, *raită* (ung. *gazda*, *rajta*) şi ca *o* în dialectalul *sopon* sau în numele topic *Homor*, din ung. *szappan*, *hamar* „repede". Şi în cuvinte împrumutate de la saşi, care au de asemenea un *a* labializat în graiul lor, întîlnim *lagăr* şi *loagăr* etc., iar numele *honţ*, dat saşilor în batjocură prin Ardeal,

corespunde rostirii săseşti *hânţ* pentru *Hans* (=*Johannes*). Şi în modernul *hol*, *o* redă pe *å* englezesc.

În aceeaşi situaţie grea în care se găsesc romînii împrumutînd cuvinte cu *ö* şi *ü*, se găseau latinii cînd primeau de la greci cuvinte cu *ü* (scrise cu „ypsilon"). Ca şi la noi, în latina vulgară reflexele lui υ grecesc —precum dovedesc înainte de toate limbile romanice şi în parte cuvintele şi numele de origine grecească trecute prin latina orientală la serbo-croaţi— erau *iu*, *i* şi *u*, dar şi *e*. Cuvintele romîneşti *ciumă*, *ciutură*, *jur*, probabil şi *Ciurcu*, presupun o rostire **ciuma*, **ciutola*, **giurus* şi **Ciuricus* (*DR*, VI, p. 526) din grec. κῦμα, *κύτολη (= κοτύλη), γῦρος şi κυρικός (pentru κυριακός; cf. şi it. *acciuga*, *Curzola* din grec. ἀφύη şi *Corcyra* P. Skok, *Arch. rom.* VIII, 1/2, p. 153, serbo-croat *Čubr-otic*, *Čubran* < *Cyprianus*) ... Rostirea *u* o avem în cuvinte romîneşti ca *martur*, *papură*, *stur*, probabil şi *trufie* (*DR*, IV, p. 427, *Romania*, LIII, p. 513) ... din πάπυρος, μάρτυς, στύλος, τρυφή (şi chiar in κοινή: φύσκη > φούσκα, τρύπα > τροῦπα, καλλύρι > καλλούρα... Hatzidakis, *Einleitung in die neugriechische Grammatik*, p. 92). Prin *o* se pare că a fost redat υ din grec. βύρσα „piele" (lat. *byrsa*), precum rezultă din romînescul *boaşă* (cf. *martores CIL* III, 14877, it. *gobbo* P. Skok, *Arch. rom.* VIII, 1/2, p. 153). În *gryllus* din grec. γρύλλος, care a dat în romîneşte **grile*, apoi *grier* (*DR*, III, p. 691), avem reflexul *i*, ca în *Nimpis*, *Quirinarice*, *Quiriace* (*CIL*, III, 8680, 2063 = 8581 etc.; it. *giro*, neap. *yimme* = lat. clasic *gibbus*, P. Skok, *Arch. rom.* VIII, 1/2, p. 153, it. *conchiglia* < κογχύλιον). Şi urme de rostirea *e* (ca în *presbeter CIL*, III, 9554, 128, 429, *Gerace* în Calabria, din κυριακή, *Genesio*, din Γένυσος, *Lecce* din *Lupiae* (*u* = *y*), it. *gesso* < grec. γύψος, *gheppio* Skok, *Arch. rom.* VIII, 1/2, p. 153) avem în romînescul *tămîie*, care s-a dezvoltat dintr-o formă mai veche **temîie* din **tymanea* în loc de *tymianum* şi în *tîmpină*, cu varianta *tumpină* (*Buletinul Comisiei istorice*, I, p. 194), probabil cu *î* > *u* pe teren romînesc între dentală şi labială, din *tympanum*. Pentru diferitele reflexe ale lui *y* din grec. υ în limbile romanice, cf. şi Millardet, *RLR*, XLI, p. 282 (*synfonia*), în limbile slave P. Skok, *ZslPh.* 1925, p. 398, în Italia de sud G. Rohlfs, *Griechen und Romanen*, p. 94, în latină H. Lausberg în *Archiv f.d. Studium d. neueren Sprachen*, vol. 169 (1936), p. 110—111.

S-ar putea ca şi în graiul dacilor să fi existat un *å*, ceea ce ar explica redarea lui prin *o* sau *a* în cîteva nume topice transcrise de latini: *Potaissa*—*Patavissa*, *Porolissum*—*civitas Paralisensium*. În acest caz scrieri ca *Marisius*, *Alutus*, *Samus* ar putea fi numai o redare grafică stîngace a rostirii cu *å*, iar în reflexele romîneşti *Mureş*, *Olt* şi *Someş* acest *å* să fi fost redat [de populaţia romană prin *o* (*Cf.* E. Petrovici, *DR*, VII, p. 344 şi revista *Transilvania*, a. 73 (1942), nr. 11, unde se compară şi *Argeşul* cu 'Ορδησσός atestat la Herodot).

Şi consonantele muiate *l'* şi *ń*, care nu mai fac parte din fonetismul actual dacoromîn —cel puţin în limba literară— apar discompuse în *l* + *i̯* şi *n* + *i̯*; în loc de *l'* avem *i̯l*. Astfel sînt neologisme din franţuzeşte şi italieneşte ca *detaliu*, *evantaliu*, *fotoliu*, *mitralieră*, *portofoliu*..., alături de *detail*... Din italienescul *battaglione* avem *batalion*, iar din *battaglia* —probabil prin mijlocire neogreacă (μπατάλια)— *bătălie*, cu *i* silabic şi accentuat. Neologisme ca *vinietă*, *castanietă*... se rostesc de oamenii culţi de obicei cu *ń* şi se scriu de unii *vignetă*, *castagnetă*... Forma *Huniedoara* reproduce rostirea *Huńedoara* din părţile locului. Din ung. *kajgonja* avem *căigaină*, cu *ń* redat prin *i̯n*.

Alături de asemenea forme întîlnim însă şi redarea lui *l'*, şi *ń* prin *l* şi *n* nemuiat. Astfel avem, alături de exemplele citate, şi : *fotel*, *portofel*, *Hunedoara*, *căigană*... Dacă se aude şi *evantai*, *mitraieră*..., în aceste forme *l'* n-a fost redat prin *i̯*, ci *i̯* reproduce rostirea franceză cu *l'* prefăcut în *i̯*. Redarea lui *ń* şi *l'* prin *n* şi *l* este cea obişnuită în împrumuturile populare : din ung. *adomány*, *bársony*, *kormány*... avem *adămană* (de la care a derivat verbul *ademeni*), *barşon*, *cormană*..., din ung. *bulya*, *kályha* şi din rut. *kahlja*... avem *bulă*, *cală* şi *cahlă* ..., din sîrb. *Nedeljko* avem *Nedelcu*. Şi în slavonisme literare s-a păstrat *l* (nemuiat), probabil prin influenţa scrierii, în cuvinte ca paleosl. *ključarĭ* > *clucer* sau în *libov* faţă de popularul *iubi* < *ljubiti*. Bănăţenescul *Imbroańe* apare literarizat ca *Imbroane* (formă adoptată apoi şi în rostire de purtătorii bănăţeni ai acestui nume). În derivate ca *dorohoncean*, *săsoancă* (pe la Cluj, în loc de *săsoaică*), Valea *Lucăcioanca*... avem a face , la origine, tot cu sufixul *-ońu*, *-oańe* (*-oi*, *-oaie* şi *-oaică* în limba literară). Interesante sînt versurile populare auzite în Dorna (Bucovina)

Ochii şi sprincenele
Scrise cu *condenele*...,

în care forma *condenele* s-a născut prin disimilare din *condel'ele*. Probabil că pe vremuri acest cuvînt se rostea *condeńele*. *N* muiat a fost redat prin *n* şi menţinut în această formă în rimă. De asemenea întîlnim *l* şi *n* în loc de *l'* şi *ń* înainte de vocala palatală *i*, în *molie* < slav. *molĭ*, *golie* < ung. *golya*, apoi, prin Ardeal, în *inie* pentru *iie* < lat. *linea* („Cămeşi numite şi *inie*" MOLDOVAN, *Ţara noastră*, p. 66) şi *lii* = *ii* în loc de *il'*, într-o ghicitoare :

Am o vacă rostopască,
Pe la *lii*, băcălii,
Pe la şăli, cu dîrjăli

(*Mat. folk.* 1214/10).

Redarea lui *l'* şi *ń* prin *l* şi *n* dovedeşte —precum vom vedea cînd va fi vorba de cronologia transformărilor de sunete— că împrumutul cuvintelor respective este de dată recentă. În împrumuturile vechi, pe cînd *l'* şi *ń* aparţineau fonetismului romînesc, cuvintele străine au intrat cu aceste consonante muiate în romîneşte, iar *l'* şi *ń* s-au prefăcut mai tîrziu, ca în elementele latine, în *i̯*. Dacă alături de *sicriu* avem diminutivul *sicrinel*, aceasta însemnează sau că forma *sicrinel* a fost împrumutată dintr-o regiune în care se rostea încă *ń* într-alta, care nu-l mai avea (ca *săsoancă*... din *săsoańcă*...), sau că ungurescul *szekrény* a fost împrumutat mai întîi într-o epocă mai veche ca *sicrińu*, din care a rezultat *sicriu* (deodată cu *vińe*, din lat. *vinea*, devenit *viţe*), apoi el a mai fost împrumutat o dată, într-o epocă mai recentă, în care *ń*, nemaiexistînd în fonetismul romînesc, a fost înlocuit prin *n*.

Şi africatele inexistente în sistemul nostru fonetic au fost redate prin sunete simple. Astfel africata *pf* în împrumuturi din limba germană apare în romîneşte ca *f*: *Pfund* > *fund*, *Pfennig* > *finic*, *Kipfel* > > *chiflu*... Tot aşa au redat strămoşii noştri în latinitatea estică pe φ grecesc din φάρμακον şi τρυφή prin *f* (*farmec*, *trufie*), pe cînd, în alte cuvinte, din africata *pf* a rămas numai elementul ocluziv : φάλαγξ, στέριφος, πρόσφατος apar în romîneşte cu *p* : *părîngă*, *sterp*, *proaspăt* (cf. *LR*, I, § 114).

Interesantă e soarta consonantelor labio-velare *qu* şi *gu*, care, după toată probabilitatea, nu existau în sistemul fonetic autohton. La învăţarea limbii latine, traco-dacii au discompus aceste sunete în elementele lor componente, înlocuind elementul fricativ bilabial printr-o ocluzivă bilabială : *kp*, *gb* (cf. H. Kuen, în articolul „Rumänische Sprache" din *Südosteuropa-Handbuch*) şi simplificînd aceste grupuri neobişnuite prin eliminarea unuia din cele două elemente. Astfel în *quando*, *qualem*... a învins elementul velar (*cînd*, *care*), iar în *equa* şi *lingua*... cel labial (*iapă*, *limbă*). Acelaşi fenomen s-a petrecut în insula Sardinia la învăţarea limbii latine din partea autohtonilor sarzi : *qualem* a dat *cale*, iar *equa* şi *lingua* au dat *ebba* şi *limba*.

În limba romînă neexistînd deosebiri marcante de durată la vocalele lungi, asemenea vocale au fost redate de obicei, în cuvinte împrumutate din alte limbi, prin vocala corespunzătoare de durată medie din limba romînă. Astfel din ung. *áldomás*, *láb*... avem *aldămaş*, *labă*... Cînd însă lungimea unui *á* unguresc izbeşte urechea romînului, el a fost despicat în doi *a*, din care, prin diferenţiere, poate rezulta diftongul *ea* : ung. *világ* > > **vilaag* > *vileag* (§ § 68 şi 71). Aceasta s-a întîmplat mai ales cu ung. *ó* şi ţigănescul *ō*, care s-au despicat în *oo* şi apoi s-au diferenţiat în *ău* : ung. *tó* > *tău* „lac", ţig. *kalō* > *călău*. Mai rar întîlnim *ea*, diferenţiat din *ee*, pentru ung. *é* : ung. *fillér*, *felhérc*... apar, în romîneşte, ca *filer*, *feleherţ*... dar şi ca *filear*, *feleheart* (cf. N. Drăganu, *DR*, VII, p. 211).

Întocmai după cum durata neobişnuită a unor sunete străine poate fi, la anumite cuvinte, remarcată în măsură atît de mare încît să se ceară şi ea înlocuită, la redarea acestor cuvinte în romîneşte, într-un fel corespunzător fonetismului nostru, şi apertura, exagerată pentru urechea romînului, a unor vocale străine poate produce înlocuirea lor prin diftongi. Cazul acesta îl avem la *e* deschis unguresc şi slav, mai ales cînd erau accentuaţi : ung. *beteg*, *nem*, *hitlen*... au dat *beteag*, *neam*, *viclean* ; slav. *dělŭ*, *lěkŭ*, *věkŭ*...au dat *deal*, *leac*, *veac*... Şi la dacoslavi *ě* avea acelaşi caracter ca în limba bulgară, precum se vede din numiri topice ca *Predeal*, *Breaza* < < dacosl. *prědělŭ*, *brězŭ*. (Dacă în Banat avem şi reflexul *(i)e* în numiri topice ca *Prediel*, *Belerieca*, acestea sînt împrumutate din sîrbeşte,

în care limbă şi *bĕla* „albă" şi *rĕka* „vale" se rostesc cu *e*, cf. E. PETROVICI, *DR*, X, p. 255).

122. Tot *ea* avem în cuvinte de origine turcească în loc de *e* accentuat la sfîrşitul cuvîntului : *begzade* > *beizadea*, *kahve* > *cafea*, *kise* > *chisea*... În acest caz nici durata, nici apertura acestui sunet n-a fost cauza înlocuirii lui printr-un diftong, ci inexistenţa unui asemenea sunet în această poziţie în cuvintele romîneşti. Asemenea **acomodări la sistemul fonetic indigen** pot fi observate în toate limbile şi se găsesc şi în romîneşte.

Ajunge ca acel ce vorbeşte o limbă sau un dialect să fie deprins să rostească, într-o anumită poziţie din cuvînt, un anumit sunet sau un anumit grup de sunete, pentru ca rostirea aceasta obişnuită să se transmită şi asupra împrumuturilor din limbi străine. Astfel un *e* final accentuat nu exista în nici un cuvînt romînesc pe vremea cînd am venit în atingere cu turcii. Dimpotrivă, diftongul *-ea*, rezultat din latinescul *-ella* sau *-eva*, era destul de frecvent : *stea* < *stella*, *viţea* < *vitella*, *temea* < *timebat*... Acestea au făcut *cafea*, *chisea* din *café*, *chisé*... Tot astfel *ie*, în loc de *e*, la începutul cuvintelor, a devenit, ca la slavi, prin obişnuinţă, o rostire generală romînească. Cînd au început să pătrundă în limbă neologisme ca *econom*, *Europa* ..., unii romîni, cu deosebire moldovenii, le-au potrivit rostirii lor, prefăcăndu-le în *ieconom*, *Ieuropa*...

Rostirea grupului consonantic *fl* la sfîrşitul cuvîntului nu cadrează cu gruparea obişnuită în romîneşte a sonantelor în silabe (§ 78). Cînd am luat de la germani pe *Kipfel* (pronunţat *kipfļ*) noi am făcut din el *chiflu* (ca *aflu*) sau *chiflă* (ca *află*), după cum ni se potrivea mai bine să-l încadrăm între substantivele ambigene sau între cele feminine. Tot astfel franţuzescul *cadre* (cu *e* „mut") s-a orientat după *socru*, devenind *cadru*, sau după *soacră*, devenind *cadră*. Aceeaşi observaţie o putem face la cuvintele împrumutate de la slavi : *chytrŭ*, *kedrŭ* (< grec. κέδρος), *mądrŭ*... au dat *hîtru*, *chedru*, *mîndru*..., ca *socru*, *codru* etc., pe cînd *glezĭnŭ*, *kŭbŭlŭ*... au dat *gleznă*, *cîblă*..., fiind asimilate femininelor în *-ă*; amîndouă formele le are slavul *basnŭ*, romînizat : *basmu* (şi *basm*, *basn*) şi *basnă*. La aromîni, care rostesc pe *u* final plenison şi după alte grupuri consonantice decît după cons. + sonantă, găsim forma *găvozdu* pentru slavul *gvozdĭ*.

După o consonantă simplă, încadrarea ierurilor slave în fonetismul romînesc s-a făcut de obicei astfel că împrumuturile cu „ier mare" au fost clasate între cuvintele (masculine sau ambigene) terminate cu *u* afonizat (amuţit mai tîrziu) : slav. бобъ, голъ ... > *bobŭ*, *golŭ* ... > *bob*, *gol*...; iar cele cu „ier mic" au fost clasate sau între masculinele terminate în

palatale, ca la sufixul -арь devenit *-ar'* (mai tîrziu *-ar*), sau între cele terminate în *-e* (de obicei feminine) : кобь, кремень, лѣнь, жалость, повѣсть ...> >*cobe, cremene, lene* (şi arom. *leane*, megl. *leani*, din *leane*), *jaloste, poveste*... Totuşi avem şi бътъ, милъ ... clasate între feminine : *bîtă, milă* (la aromîni *nilă*), pe cînd прѣлѣгъ apare sub amîndouă formele : *pîrleaz* şi *pîrleză*; боль, каднь au dat *boală, caznă*..., iar нѣмьць, пѣвьць ... sînt în romîneşte masculine : *neamţ, peaveţ*... Chiar şi ы apare, după palatală, ca *e* în боѕкы > *buche*...

Cum la noi orice *o* neaccentuat se prefăcuse în *u*, nu avem substantive şi adjective terminate cu *o* neaccentuat în afară de cîteva vocative feminine *(Ano, soro)*, împrumutate din bulgăreşte şi de imperative ca *vino, ado*. Neutrele slave în *-o* au fost deci încadrate sau în clasa masculinelor şi ambigenelor *(maslo > maslu)*, sau —mai ales— a femininelor în *-ă (greblo > greblă, grŭlo > gîrlă, svĕštilo > (s)feştilă, sŭto > sută*...), mai ales că pluralul acestor substantive era în *-e (greble, gîrle, (s)feştile, sute*...).

Pentru încadrarea cuvintelor variabile ce trec dintr-o limbă într-alta în categoriile existente, cf. şi E. PETROVICI, *DR*, X, p. 137—139.

Părerea că reflexul *ă* din *o* final slav, în exemple ca *sită, deală*... din slav. *sito, dĕlo*... în toate dialectele romîne, trebuie explicat ca o transformare fonetică, nu ca o înlocuire de sunete, susţinută mai recent de AL. PROCOPOVICI, *DR*, IX, p. 65 şi AL. ROSETTI, *Istoria limbii romîne*, III, p. 44 — 47, a fost combătută convingător de E. PETROVICI, *DR*, X, p. 137 ş. u., care atrage atenţia şi asupra faptului că forme ca *sită, greblă, slovă* „au putut fi refăcute din pluralele *site, greble, slove*".

123. Prin contactul cu alte popoare —şi îndeosebi cu slavii— romînii au împrumutat cuvinte cu **grupuri consonantice neobişnuite** sau inexistente în limba romînă în anumite poziţii din cuvînt. În astfel de cazuri am mers pe căi diferite.

Cea dintîi cale este deprinderea grupului consonantic străin. Astfel avem în limba romînă cuvinte începătoare cu grupurile *bd-(bdenie), cn-(cneaz), cv-(cvartir), dv-(dveară), hl-(hlamidă), hr-(hram), gv-(gvardie), ml-(mlădiţă), ps-(psalm), sl-(slănină), sm-(smochină), vl-(vlăstar), vr-(vreasc)*..., care erau necunoscute sistemului fonetic moştenit. Adevărat că o mare parte din cuvintele începătoare cu asemenea grupuri consonantice au intrat în limbă pe cale bisericească, administrativă sau cărturărească, nu prin contact direct de la popor la popor. Oamenii culţi, care le-au introdus —uneori numai în scris— cunoscînd (sau vorbind chiar) şi limba străină, n-aveau prea multă greutate să le reproducă. De la ei, încetul cu încetul, au pătruns şi s-au putut încetăţeni în limbă.

Poporul însă a ales alte căi, dintre care cea mai simplă a fost eliminarea pur şi simplu a unuia din elementele grupului. Astfel am văzut (§ 78) că la începutul cuvîntului, din *bdenie*, *dvornic*, *Dnistru*, *psalm*, *sfeşnic*, *svireap*, *vlăstar*... a rezultat *denie*, *vornic*, *Nistru*, *salm*, *feşnic*, *sireap*, *lăstar*..., iar la sfîrşitul cuvîntului, din *molivd*, slav. *trěsvŭ*, ung. *Erdöelv*... a mai rămas *molid*, *treaz* (dar *trezvie*, cu *zv* repartizat pe două silabe), *Ardeal*...

Rostirea unui grup neobişnuit a fost uşurată uneori prin înlocuirea printr-altul obişnuit. Astfel grupul *čk* a fost înlocuit prin *şc* în slav. *brička* > > *brişcă*..., şi prin *sc* în sîrb. *čkalj* > *scai* (arom. *scal'u*); în loc de *čn* avem *şn* în *paşnic*, *veşnic*, *obişnui*... (din *pačnic*, *večnic*, *običnui*)...; în loc de *vč* avem *şč* în *coşciug* din paleosl. *covŭčegŭ* (la aromîni *cuſčug* şi *cuşug* „dulap"); *vg* apare ca *gv* sau *dv* în *tigvă* sau *tivgă* alături de *tidvă*; *ld* e înlocuit prin *gd* în *smaragd* pentru *smarald*; *dl* apare ca *rl* în *Corlea* pentru *Codlea* şi *povirlă* pentru *povidlă*; *dń* din croatul *božidńak* apare ca *gń* în istrorom. *božigńac*.

În *DR*, IX, p. 412 am citat după *ALR*, *I* forme ca *osfică* pentru *oftică* şi *hetrică* (cu metateză : *hertică*) pentru *heftică (heptică)*, explicabile prin faptul că *sf* şi *tr* sînt grupuri consonantice obişnuite în limba romînă. Aceasta nu mai e cazul însă la *vn* şi *fn*; cu toate acestea, în loc de *grabnic* se zice în unele părţi *gravnic* şi *grafnic*.

Greutatea rostirii unui grup consonantic poate fi înlesnită şi prin m e t a t e z ă. Astfel în loc de *odihni* (din slav. *otŭdŭhnąti*), care e un cuvînt literar, se aude de obicei *hodini*; slavul *plŭsti* —care trebuia să dea **pîlst*— devine *pîslă*; în loc de **înhvaşt* din slav. *hvaštati* avem *înşfac*; în loc de *litfă* se zice de obicei *liftă*...

Foarte obişnuită este adăugarea unui sonus vicarius în grupuri consonantice iniţiale neobişnuite. La exemplele citate în § 75 se mai pot adăuga: *ceti* < slav. *čitą*, *dîrî* < slav. *dirą*, *găvozd* < slav. *g(ŭ)vozdĭ*, *hamei* < slav. *chŭmelĭ*, *miji* < slav. *mižati*, *năravă* < slav. *nravŭ*, *zări* < slav. *zrěti*. În cele mai multe din aceste cazuri „ierurile" slave dispăruseră pe vremea cînd romînii au împrumutat cuvintele, încît nu este vorba de redarea lui *ŭ* şi *ĭ* slav prin *ă*, ci de înlesnirea rostirii prin intercalarea unui *ă* în grupurile consonantice *čt*, *dr*, *gv*, *hm*, *mž*, *nr* şi *zr*. Alteori chiar pe teren slav, cînd prin căderea ierurilor s-ar fi născut grupuri consonantice greu de rostit, el n-a amuţit. Astfel un grup *mh* la începutul cuvîntului era neobişnuit chiar pentru slavi. De aceea, în derivate de la *mŭchŭ* „muşchi" avem în bulgăreşte *măhav*, *măhovat*, în ruseşte *mochovoj*, *mochovatyj*, iar la noi *Măhaci* (E. Petrovici, *DR*, X, p. 257).

Interesant e cuvîntul dialectal *ilizi* în loc de *hlizi (DA)*. El s-a născut din *hilizi*, cu dispariția lui *h* inițial, iar acesta prin înmugurirea unui *i* în grupul *hl* (cf. § 74).

Pentru înlesnirea grupurilor de consonante prin intercalarea de consonante de tranziție s-au dat exemple în § 79.

Pentru felul cum romînii au reacționat față de grupurile consonantice neobișnuite din cuvintele împrumutate de la slavi, cf. și E. PETROVICI, *DR*, X, p. 348—350.

Înlocuirea grupului *hv* prin *f* în cuvinte ca *hvala* > *fală* s-a întîmplat chiar pe teritoriu slav. Ceva analog se găsește și în bretonă (cf. VENDRYES, *Langage*, p. 56). Ucrainenii redau lipsa de fonie a lui *f* prin grafia *chv* : *Filip* e redat de ei prin *Chvylyp* (TRUBETZKOY, *Grundzüge*, p. 58).

124. Cînd examinăm reflexele romînești ale unor sunete străine trebuie să ținem seama de **valoarea lor sonică** pe vremea și în regiunea împrumutului. Dacă germanelor *Bauer* și *Blech* le corespunde în romînește *paor* (în Banat) și *pleu*, nu avem a face cu redarea lui *b* prin *p*, căci chiar în graiul germanilor (șvabi sau austrieci) de la care am împrumutat cuvintele acestea, ocluzivele fonice se rostesc, la începutul cuvîntului, afonic.

În cele precedente (§§ 122 și 123) am văzut că ierurile finale și cele mediale, cînd erau neintense, au dispărut chiar la slavi. Dacă noi zicem *bolniță*, *clevetnic*, *colț*, *concenie*, *gornic*, *grivnă*, *temniță*, *zimț*, *Zlatna...*, este fiindcă *ŭ* și *ĭ* din formele paleoslave *bolĭnica*, *klevetĭnikŭ*, **kolĭcĭ*, *koničanije*, **gorĭnikŭ*, *grivĭna*, *tĭmĭnica* (bulg. *tămnica*, sîrb. *tamnica*), **zqbĭcĭ*, *Zlatĭna*... nu se mai rosteau în graiul slavilor de la care am împrumutat aceste și asemenea cuvinte (cf. paleosl. *mŭnogo* > rus. *mnogo*, paleosl. *dĭnĭsĭ* > bulg. *dnes*...).

Din studiile recente ale lui E. PETROVICI (cf. în special *Dacoslava*, în *DR*, X, p. 255—261; *Continuitatea dacoromînă și slavii*, în revista *Transilvania*, a. 73 (1942), p. 11; recenzie la *Istoria limbii romîne*, III, *Limbile slave meridionale* de A. ROSETTI, în *DR*, X, p. 137—139; *Note slavo-romîne* II, în *DR*, X, p. 338) reiese că în dacoslavă, din care am împrumutat cele mai multe cuvinte slave înainte de secolul al X-lea, orice ъ intens devenise *o*, iar ь intens devenise *e*. Astfel paleoslavelor **bŭzŭ*, *dobytŭkŭ*, *tŭkŭma*, *žrŭdĭ*...; *kotĭcĭ*, *kupĭcĭ*, *igrĭcĭ*, *lĭstĭnŭ*, *ošĭlĭnikŭ*, *ocĭtŭ*, *ovĭsŭ*, *rĭvĭnŭ*, *sŭdravĭnŭ* ... le corespund în romînește formele *boz* (ca rus., rut. *boz(ŭ)*), *dobitoc*, *tocma*, *joardă* (dintr-un mai vechi **jordă*)...; *coteț*, *cupeț* (ca rus. *kupecŭ*), *igreț* (ca bulg. și ung. *igrec*), *lesne*, *oșelnic*, *oțet*... Decisive sînt mai ales numiri de localități ca *Bozna*, *Goleț*, *Topleț*, care dovedesc că dacoslavii rosteau *o* și *e* în loc de *ŭ* intens și *ĭ* intens (**Bŭzĭna*, **Golĭcĭ*, **Toplĭcĭ*)...

Dacă în loc de *o* şi *e* avem uneori în romîneşte *ă* şi *î*, aceasta se explică prin faptul că în unele cuvinte *ă* şi *î* s-au dezvoltat pe teren romînesc din *e* după labiale sau după *r* iniţial. Acesta e bunăoară cazul lui *ovăs*, *păstrăv*, *rîvnă*, *zdravăn*... din *oves*, *pestrăv*, *revni*, *zdraven*..., care corespund în paleoslavă formelor *ovĭsĭ*, *pĭstrŭ*, *rĭvĭnŭ*, *sŭdravĭnŭ*...

Mai rar avem în romîneşte —ca şi în limba albaneză (cf. TREIMER, *AslPh.* 35, p. 601, JOKL, *Indogermanisches Jahrbuch*, XI, p. 236, *Indog. Forsch.* 35, p. 151—152, SKOK, *Slavia*, 4, p. 128 ş.u., 326 ş.u., VI, p. 786)— pentru *ĭ* un *i*, iar pentru *ŭ* un *u*. Astfel, alături de *steclă* (prin Bucovina), împrumutat de la ruteni, avem de obicei *sticlă* (paleosl. *stĭklo*); alături de *steblă* avem *stiblă* (paleosl. *stĭbla*); alături de *pestriţ* şi *păstrav* (din **pestrav*) avem *împistri* (dialectal *inchistri*), *pistriţ* şi *pistruie* (care ar putea să aibă un *i* dezvoltat din *e* neaccentuat); paleoslavului *tĭzĭ* îi corespunde la noi *tiz*. Pentru *ŭ* înlocuit cu *u* avem exemplele aromîneşti *hrup* pentru *hîrb*-ul nostru (*bulg. hărb*) şi *arujescu* „nechez", care corespunde bulg. *răž*, la dacoromîni, pe *smuci* pentru paleosl. *sŭmŭčati* şi, la toţi romînii, *sută* pentru paleosl. *sŭto*. Nu este probabil ca *u* în acest cuvînt să se fi născut pe teren romînesc din *o* în poziţia neaccentuată (*dóuă sute*; *o sută zéce*..., cf. *DR*, III, p. 822), ci vom admite că reflexele *i* şi *u* pentru cele două ieruri slave sînt nişte înlocuiri aproximative făcute într-o vreme sau în regiuni în care ele nu deveniseră, în graiul slavilor împrumutători, *e* şi *o*, ci erau încă —cel puţin în unele cuvinte— două vocale reduse, una cu caracter palatal, alta cu caracter labial.

Altă încercare de a le reda prin sunete romîneşti este cea de înlocuire a lui *ŭ* şi *ĭ* prin vocalele centrale romîneşti *î* şi *ă*. Astfel vedem cum paleoslavului *bŭtŭ* îi corespunde prin Ardeal, *botă* (şi *boată*), cu *o* ca şi în ungureşte, iar prin alte părţi *bîtă*; lui *klŭčiti* şi *drŭznąti* le corespund *încîlci*, *îndrăzni* (cf. şi *dîrz*); paleoslavului *mĭzda* şi *pĭklo* le corespund *mîzdă* şi *pîclă*. Aceste reflexe se găsesc însă şi la bulgari — pentru paleoslavul *mĭgla* ei zic *măglă*, ca şi noi *(mîglă)*— care discompun, ca şi noi, sonantele silabice *l̥* şi *r̥* în *ăl* şi *ăr* (§ 76) şi care au schimbat pe *ŭ* paleoslav în *ă*: lui *dobitoc* al nostru îi corespunde în bulgăreşte *dobităk*. Forme cu *ă* şi *î*, ca *gîrbă*, *gîlceavă*, *hîrb*... vor fi la noi împrumutate direct din bulgăreşte (*gărbă*, *gălčava*, *hărb*...).

Rostirea lui *ă* ne-a fost transmisă nouă şi prin şcolile de slavonie, unde ierul mare paleoslav trebuie să fi fost citit ca la bulgari, *ă*. Aşa se explică că în cuvinte ca *sŭborŭ*, *sŭblaznŭ*, *sŭtinikŭ*, *sŭvrŭšiti*, *vŭzduchŭ*..., în care *ŭ*, nefiind intens, a dispărut din graiul slavilor, el a continuat să fie citit de preoţi în cărţile sfinte; din biserică aceste cuvinte au pătruns cu *ă* şi în graiul popular : *săbor* (prin asimilaţie vocalică : *sobor*) faţă de popularul

zbor (în Banat), *săblazmă*, *sătnic* (la CORESI, față de popularul *sută*), *săvîrși* (față de popularul *sfîrși*, ca bulg. *sfršja*), *văzduh*...

Tot prin vocala centrală *ă*, dar și prin *e*, e redată vocala murmurată germană *ə* : din germ. *Koffer*, *Lager*, *Leibel*...avem *cufăr*, *lagăr*, *laibăr*... ; germ. *Kellner* se rostește *chelnăr* și *chelner*. Dimpotrivă, *e* „mut" francez e redat, în mijlocul cuvintelor, prin *e*, ca și *e* plin : *repercusiune*, *renegat*... < < *repercussion*, *renégate*...

Faptul că noi avem *î* (înainte de sonante) în cuvinte ca *gîlceavă*, *gîrbov*, *hîrb* pentru *ă* bulgăresc și că bulgarii au mai adesea *a* (*batut*, *kačula*, *kalušar*, *katun*, *malaj*...) decît *ă* (*kăpăcină*, *pupăză*...) pentru *ă* romînesc (TH. CAPIDAN, *DR*, III, p. 180 — 181) ne face să credem că *ă* bulgăresc este mai închis decît cel romînesc. Cît despre *ə* săsesc, romînii aud *maχăn*, *vagăn*... în cuvintele germane *machen*, *Wagen* rostite de sași. Dimpotrivă sașii, cînd vorbesc romînește, rostesc *o* și *u* pentru *ă* și *â(î)* după labiale, și *e* și *i* după alte consonante. Ei zic *botrin*, *pomunt*, *chine* pentru *bătrîn*, *pămînt*, *cîne*...

Pentru reflexele romînești ale ierurilor slave, E. PETROVICI stabilește (*DR*, X, p. 338) următoarea „lege" : „ierurile consecutive din silaba finală și penultimă —e vorba mai ales de sufixul *-îcî*— dispar de obicei în elementele slave mai vechi ale limbii romîne, dacă accentul cade pe una din silabele care preced penultima. Termenul *stăreț* „egumen" e mai nou, de origine savantă, bisericească... La fel *ágneț* din slavon bis. *ágnecŭ*".

După cum a arătat E. PETROVICI (*DR*, X, p. 244), paleosl. **ы** devenise în limba dacoslavilor, ca și la bulgari, *i* : *byvolŭ*, *bykŭ*, *byvŭ*, *bylije*, *dyba*, *dychanije*, *gyzdavŭ*, *ispytî*, *kyka*, *myto*, *obyčaj*, *pelynŭ*... apar la noi, în cuvinte populare și cărturărești, ca *bivol*, *bic* (și arom. *bic*), *biv*, *bitie*, *dibă*, *dihanie*, *ghizdav*, *ispită*, *chică* (sîrb. *kika*, bulg. *kikă*), *mită*, *obicei*, *pelin* (la aromîni *piloñu*, după sufixul *-oñu*)... Tot așa în toponimice : *Bistra*, *Bistrița*, *Ribița* (paleosl. *bystrŭ* „repede, limpede", *ryba* „pește"). Dacă alături de ultimul nume topic avem, tot ca un derivat din *ryba*, toponimicul *Rîmnic*, vocala *î (ă)* s-a dezvoltat pe teren romînesc din *i* după *r* inițial sau după *r* + consonantă, ca și în *răcni*, *rîgîi* și *rîs* pentru paleosl. *rykнąti*, *rygati* și *rysŭ* sau în *cîrjă* (metatezat din **crîjă*, iar acesta din **crijă* = paleosl. *kryžî* < lat. *crux*).

Dacă în cîteva cuvinte avem totuși —uneori alături de variante cu *i*— reflexul *î* (mai rar *ă*) pentru paleosl. **ы**, acestea par a fi împrumutate de la slavii estici și nordici —ruși, ruteni, poloni— care rostesc și ei un fel de vocală centrală închisă, cu timbrul unui *î* romînesc : *bîlie* (rut. *byl'e*), *barîșnic* (rus. *baryšnikŭ*), *cosîncă* și *cosincă* (rus. *kosynka*), *cobîlă* și *cobilă* (rus. *kobyla*, paleosl. *kobyla* „iapă"), *coromîslă* (rus. *koromyslo*), *dîră* (cf. bulg. *dyrja*), *fuzîie* (pol. *fuzya* < *fr. fusil*), *hîd* (rut. *hyd*), *pîj* (rus. *pyžî*), *rădvan* (rus. *rydvanŭ*, pol. *rydwan*, din germ. *Reitwagen*), *sîlță*

(rut. *sylce*)... Alături de acestea, avem şi reflexul *i* în cuvinte cu *y* polon, rutean sau rusesc : *bardiş(ă)* (pol. *bardysz*), *bruştin* (pol. *bursztyn*), *caterincă* (rut. *katerynka*), *crijac* (pol. *kryžak*), *orcic* (pol. *orczyk*), *prichici* (rut. *prypičok*), *vipuşcă* (rus. *vypuskŭ*)...

Şi *y* turcesc e redat de obicei prin *î* (mai rar prin *ă*) : turc. *alym*, *babalyk*, *balyk*, *kadyn*, *kylavuz*, *kyrmyz*, *čakyr*, *hatyr*... au trecut în romîneşte ca *alîm*, *babalîc*, *balîc*, *cadînă*, *călăuz*, *cîrmîz*, *ceacîr*, *hatîr*... Avem însă adesea şi reflexul *i*, mai ales în vecinătatea altui *i* sau în sufixele *-iu*, *-liu*, *-gic*, *-giu*..., uneori alături de varianta *cu î* : turc. *alyşveriş*, *anterilyk*, *arpağyk*, *arkaly*, *arşyn*, *baldyr*, *başlyk*, *bezelyk*, *bogasy*, *bostanğy*, *kalabalyk*, *čakşyr*, *fystyk*, şi *fystyky*, *nazyr*... sînt în romîneşte *alişveriş*, *anterilic*, *arpagic*, *arcaliu*, *arşin*, *baldir* şi *baldîr*, *başlic* şi *başlîc*, *belezic* şi *belezîc*, *bogasiu*, *bostangiu*, *calabalîc* şi *calabalic*, *ceacşir*, *fistic* şi *fistichiu*, *nazir* şi *nazîr*... Amîndouă reflexele, *î* şi *i*, le avem în *altynğyk*, care a fost împrumutat sub forma *altîngic*. Mai rar —şi mai ales în vecinătatea labialelor, unde s-a putut dezvolta pe teren romînesc din *î*— avem *u* : turc. *kayş*, *dyşeme*, *hanym*, *hyzmet*... au fost împrumutate în forma *caiuş* (după sufixul *-uş*), *duşumea*, *hanumă* şi *hanîmă*, *huzmet*...Varianta *calup*, alături de *calîp* se găseşte şi la bulgari şi chiar la turci *(kalup* şi *kalyp*).

Reflexul cu *u*, care se găseşte însă şi la albanezi (cf. Jokl, *Indog. Forsch.* XXXVI, p. 152 şi *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen*, p. 290 ş.u., Skok, *Slavia*, IV, p. 135) pentru slavul **ы** îl avem, tot în vecinătatea labialelor, în *izbuti* (paleosl. *izŭbyti*).

Dacă în toponimice din regiunile vestice în locul ierului mic apare la noi *a* şi *ă*, de exemplu în *Glogovaţ* (jud. Arad), *Greovaţ* (jud. Caraş), *Dolaţ*, *Cruşovăţ* (jud. Severin)..., acest reflex corespunde unui *a* sîrbesc, dezvoltat din paleosl. *ĭ* (E. Petrovici, *DR*, X, p. 259).

Prin asimilare vocalică, pe teren romînesc, se explică *anasani*, *caldarîm*, *cacealma*, *ceplac* (dintr-un mai vechi *ceaplac*) din turc. *anasyny*, *kaldyrym*, *kačyrma*, *čyplak*... sau *cozoroc* din rus. *cozyrjokŭ*.

125. În sfîrşit mai relevăm cîteva **cazuri speciale.**

După cum am văzut în § 22, *r* romînesc iniţial şi cel care provine din *rr* latin se pronunţa —şi se mai pronunţă în parte pînă azi— cu vibraţii sporite. Chiar cînd el a pierdut cu timpul acest caracter care-l distingea de *r* apical obişnuit, rostirea de odinioară se recunoaşte din transformarea unui *e* în *ă* şi a unui *i* în *î* după un astfel de *r* : *reus* > > *rău*, *currendo* > **curind* > *curînd*... Cuvintele străine intrate în romîneşte pe vremea cînd la începutul cuvintelor *r* era rostit cu vibraţii sporite, au fost şi ele rostite la fel ca cele de origine latină, ceea ce se recunoaşte din transformările suferite de un *e* şi *i* următor : paleosl. *rĭvn-*,

dacosl. *revn-* > *revni* > *rîvni*; ung. *reszelni* > *răzălui*; paleosl. *rysŭ* > >dacosl. *ris* > *rîs*... Tot *r̄*, ca în cuvintele de origine latină cu *rr*, trebuie să se fi rostit un *r* la sfîrşitul tulpinii unui mare număr de cuvinte străine, căci altfel nu s-ar explica prefacerea lui *e* în *ă* şi a lui *i* în *î* în desinenţele adăugate la asemenea tulpini. Ca *fiară* şi *cară*, pluralele de la *fier* (< lat. *ferrum*) şi *car* (< lat. *carrum*) şi ca *urăsc*, *urî* din lat. **horresco*, **horrire* (= *horrere*), s-au format pluralele *cocoară*, *covoară*, *izvoară*, *topoară*, *zăvoară*..., apoi persoana a treia din indicativul prezent al unor verbe de conjugarea a patra ca *doboară*, *omoară*, *vîră*..., *borăşte*, *izvorăşte*..., care la infinitiv au *î* în loc de *i*: *doborî*, *omorî*, *vîrî*... *borî*, *izvorî*...

După *l*, *r*, *n* şi *t* precedat de consonantă, *a* este redat adesea în romîneşte prin *ea*: *breaslă* < paleosl. *bratĭsvo*, *creangă* < bulg. *granka*, *vreasc* < < bulg. *hrast*, *bleastur* < ngr. πλάστρι, *şleahtă* < pol. *szlachta*, *şneaps* < < germ. *Schnaps*, *şteamp* < germ. *Stampfe*, *streang* < germ. *Strang*...

Înlocuirea unui sunet printr-altul nu s-a făcut numai la cuvinte cu sunete străine împrumutate din alte limbi, ci şi în elementele moştenite subt influenţa unei rostiri străine. Astfel la aromînii din Albania se întîlnesc rostirile *brţaţ*, *frţate*, *grţas* în loc de *braţ*, *frate*, *gras* şi —în cuvinte de origine slavă— *grţai* şi *prţag* în loc de *grai* şi *prag*. Se pare că această rostire se datoreşte unei influenţe albaneze, căci redarea lui *a* prin *ea* e obişnuită după consonantă + *l'* în cuvinte de origine albaneză ca arom. *fleacă*, *şupleacă*, *pleagă*... din alb. *fl'akë*, *shupl'akë*, *pl'agë*...

Înlocuirea unui sunet prin altul se poate întîmpla şi atunci cînd o limbă pierde, în urma transformărilor fonetice, sunetul respectiv. Astfel, printr-o economie de mişcări (§ 50), grupurile latine *cl* şi *gl* au devenit la noi *cl'* şi *gl'*. După generalizarea acestei rostiri, un *cl* şi *gl* nu mai existau în romîneşte. Cînd, prin contactul din ce în ce mai viu cu slavii, am împrumutat de la ei cuvinte cu *cl* şi *gl*, ne-a trebuit un timp oarecare ca să ne obişnuim cu rostirea acestor grupuri consonantice inexistente în fonetismul nostru (deşi existaseră în fonetismul strămoşilor noştri latini). Primind de la slavi cuvîntul *klină*, aromînii —care pînă azi rostesc pe *cl'* şi *gl'* în cuvinte ce *cl'em*, *gl'aţă*... — l-au potrivit felului lor de a articula şi l-au prefăcut în *cl'in*. Pe cînd şi noi rosteam *cl'em* şi *gl'aţă* a intrat în limba noastră slavul *žlĕbŭ*. Noi am intercalat între *ž* şi *l* un *g* (§ 79), în conformitate cu un obicei romînesc de rostire: **žgleab*, care însă a fost asimilat cuvintelor vechi şi prefăcut în *jgl'ab* (de unde actualul *jgheab*). După ce ne-am deprins şi cu grupurile *cl* şi *gl*, am putut rosti *clin*, ca slavii, iar din slavul *zlobivŭ* am făcut *zglobiu*.

Dar nici nu este nevoie ca un sunet străin să ne fie transmis printr-o altă limbă. El ne poate veni dintr-un dialect al limbii proprii. În § 197

se va arăta că în Banat rostirea *cl'* şi *gl'* a durat pînă prin secolul al XVIII-lea. Cuvîntul de origine sîrbească *klanac* (cu genitivul *klanca*) a pătruns în Banat şi Oltenia, de unde se atestă azi sub forma *cleanţ (DA)*. În unele părţi bănăţene grupul *cl* a fost acomodat indigenului *cl'*. Rostirea *cl'anţ* se mai cunoaşte din faptul că în jud. Mehedinţi, apoi şi în jud. Muscel şi Buzău întîlnim cuvîntul cu forma *cheanţ (DA)*. Evident că cuvîntul acesta de origine sîrbească, pătrunzînd de la vest spre est, a ajuns într-o regiune în care romînii rosteau *cheamă, gheaţă*... şi nu mai rosteau *cl'amă* şi *gl'aţă* ca prin Banat. Învăţînd de la bănăţeni cuvîntul *cl'anţ*, ei au substituit rostirea *cl'*, a străinilor, cu *k'*, întocmai ca în *k'em* = bănăţenescul *kl'em*.

În regiunile în care vechiul *dzi, dzic* ... a devenit *zi, zic*..., şi cuvintele slave cu *z* se rostesc cu acest sunet : *obraz, păzesc, zare*... Aromînii însă, care au *dzî, dzîţe*, au asimilat pe *z* slav cu *dz* din elementele latine şi rostesc *pădzescu, dzare* ... ; tot aşa fac unii bănăţeni şi maramureşeni (cf. §§ 192 şi 199) rostind cu *ḑ* aceleaşi cuvinte ca aromînii.

Dacă examinăm cu atenţie şi în baza unui material bogat de forme dialectale felul cum intră în limbă cuvintele de origine străină, vedem că chiar sunete curente în fonetismul indigen sînt înlocuite uneori în asemenea împrumuturi. Fie că urechea nu le prinde exact sau memoria nu le reţine decît cu aproximaţie, fie că se fac unele apropieri de sufixe şi terminaţii uzuale, fie în sfîrşit că intră în acţiune unele tendinţe asimilatoare, disimilatoare sau diferenţiatoare, fapt este că nu sînt rare cazurile în care o explozivă e înlocuită prin altă explozivă, o sonantă prin altă sonantă etc. Dacă pentru turc. *tahtabik* „ploşniţă" aromînii zic *tahtabit*, am putea avea un caz de asimilare a lui *k* faţă de cei doi *t* precedenţi, însă dacă în loc de *dalac* se zice pe alocuri *dalap (DA)*, avem pur şi simplu a face cu reproducerea aproximativă a unui sunet (explozivă afonică velară) prin altul (explozivă afonică labială). Asemenea schimb între *c* şi *p* întîlnim mai ales înaintea unui *t* sau *s* : ŞANDRU (*BL*, IV, p. 131) citează din Bihor forme ca *doptor* (răspîndit şi prin alte părţi, cf. *ALR*, I), *optober* (şi în Almăj *BL*, V, p. 141), *prefept* pentru *doctor, october, prefect*; invers găsim *sectemvre* în loc de *septemvre*; cînd eram copii vorbeam de *acţibildăre* < < germ. *Abziehbilder* (rostit *apţ*...) ; în loc de *frapsin*, care e forma bănăţeană pentru *frasin*, WEIGAND atestă şi forma *fracsîn* (*Jb.* III, p. 218, IV, p. 270, VI, p. 20) ; prin Vîlcea se zice *lepţîie* în loc de *lecţie (DA)* ; în *ALR*, I găsim şi *iăpilecsii* (1635) în loc de *epilepsie*. Pe harta nr. 28 am însemnat diferitele combinaţii consonantice prin care ţăranul romîn înlocuieşte pe *ct* din cuvîntul *doctor*, învăţat prin contactul cu clasele culte, şi în cuvîntul *octomvre*, pătruns la ţară prin calendare şi administraţie. Felul cum *ct* e înlocuit diferă la aceste două cuvinte atît

harta 28

de mult, încît ne putem uşor convinge din nou despre marele rol pe care-l are individul la înlocuirea sunetelor neobişnuite prin sunetele limbii tradiţionale. Interesantă e mai ales observaţia subiectului anchetat în punctul 772 (Fundata, jud. Braşov), care mărturiseşte că pe *octomvre* „nu-l poate zice cu gura asta care parcă e proastă"...

Dacă însă un asemenea „salt" („*Lautsprung*" la SIEVERS, *Phonetik*[5], § 729), de la *c* la *p* şi invers este posibil, atunci ne întrebăm dacă pentru transformarea lui *ct* şi *cs* latin în *pt* şi *ps* romîn, precum o avem în *octo* > *opt*, *coxa* > *coapsă*, trebuie să admitem, împreună cu P. NAERT (*Des mutations ct, cs* > *pt, ps*; *gn* > *mn et mn* > *un en roumain*, în *Acta linguistica*, II, p. 247—257), o transformare lentă, prin fazele *c* > χ > *w* afonic > *f* bilabial afonic, în *p* —faze atestabile în limbile nordice— sau mai degrabă o serie de transformări şi înlocuiri, pe care le putem constata în alte limbi sau în alte vremi în romîneşte. În general se admite că, înainte de *t* şi *s*, *c* s-a prefăcut mai întîi în *h*, ca în alte limbi romanice, şi deci că mai întîi s-a zis **ohto* şi **cohsa*. În sprijinul acestei păreri se pot cita exemple ca turc. *baht* > *baftă*, paleosl. *pochotŭ* > bulg. *pofta*, rom. *poftă*, arom. *ahtare*, *ahtînd* din **actare*, **actînd*, sincopate din **acutare* şi **acutînd*< <lat. *eccutalem*, *eccutantum*. Această transformare a lui *ct*, *cs* în *ht* şi *hs* presupune însă că în graiul strămoşilor noştri daco-geto-traci exista un *h*, prin care au redat pe *c* neobişnuit în fonetismul lor înainte de *t* şi *s*. S-ar putea însă ca în grupurile *ct* şi *cs*, străine fonetismului autohton, *c* să fi fost înlocuit de-a dreptul prin *f*, după cum s-a întîmplat în Italia meridională, unde gr. νύκτα, ἀῖράκτυον, δάκτυλος, ὀκτώ au devenit *nífta*, *agráfti*, *dáftilo* şi *oftó* (ROHLFS, *Griechen und Romanen*, p. 76), şi ca din acest *f* să fi rezultat mai tîrziu *p*. Pentru o fază *ft* şi *fs* anterioară lui *pt* şi *ps*, avem, în afară de atestări din alte limbi (germ. dial. *lefsc* > *lepsc*, v.-nord. *ufs* > *ups*... SIEVERS, *Phonetik*[5], § 778 şi mai ales din limba albaneză), indicii cîştigate pe teren romînesc (§ 66) şi exemple ca slav. **Zdravičĭ* > > **zdrafţi* > *zdrapţi* (E. PETROVICI, *DR*, X, p. 257).

PARTEA A DOUA

FONEMICA

FONEMUL

126. Intrînd într-o expoziție de flori, doamna care mă întovărășea exclamă : „ce orgie de roșu !". Subt „roșu" ea înțelegea coloarea garoafelor, lalelelor, muşcatelor, azaleelor, a macilor şi trandafirilor înfloriți. Tot „roşu" e focul, amurgul, purpurul, sîngele şi stacojul, roşie e boiaua şi cărămida, vişina şi măceaşa. Noțiunea „roşu" cuprinde toate nuanțele pe care le precizăm cu adjectivele „deschis" sau „închis", „palid" sau „saturat", „aprins", „intensiv", „viu", „orbitor" sau „stins" şi „mohorît" şi care, pentru un pictor, poate fi „cald" sau „rece". Cînd vrem să exprimăm un anumit fel de „roşu", întrebuințăm o comparație : ca focul, ca sîngele, ca macul..., sau un derivat cu sufixul *-iu*, care exprimă tot o astfel de asemănare : purpuriu, stacojiu, trandafiriu...

Ceva analog se întîmplă cu sunetele limbii. Un *o* poate fi mai „închis" sau mai „deschis", mai „înalt" sau mai „grav", mai „lung" sau mai „scurt", „accentuat" sau „neaccentuat", rostit cu o tensiune musculară mai mare sau mai mică, „oral" sau „nazal", mai „rotunjit" sau mai puțin „rotunjit", „sonor" sau „desonorizat", după vecinătatea în care se găseşte cu alte sunete, după poziția lui în cuvînt, după rezonanța ce o primeşte în tubul rostitor, după tempo în care vorbim etc. Dar toate aceste diferite nuanțe de *o* se pot subsuma în abstracția *o*, pentru care avem şi un simbol grafic, litera *o*. Cînd voim să precizăm diferitele feluri de *o*, facem ca şi cu colorile, întrebuințăm o comparație : *o* ca în francezul *porc* (adică „deschis" şi „scurt"), în francezul *pont* (adică „nazal"), în germanul *Sohn* (adică „lung" şi „închis")...

Ca o reacție împotriva spiritului pozitivist, care domina lingvistica în a doua jumătate a veacului trecut, se născu, atunci cînd psihologia a intrat mai stăruitor în preocupările celor ce studiau limbile, trebuința de a face distincție între sunetul privit în mod obiectiv, ca

produs al organului nostru rostitor, şi între reprezentarea subiectivă ce ne-o facem despre el. Pentru această „idee" ce ne-o facem despre sunet, BAUDOUIN de COURTENAY a creat termenul de fonem. După cum ochiul nu-i decît poarta prin care razele luminoase pătrund în creier, unde se naşte coloarea, tot astfel urechea e transmiţătorul vibraţiilor aerului, care sînt elaborate ca „foneme" în creier. *Fonemul este deci* ***sunetul gîndit.***

Învăţatul polon s-a mulţumit să facă această distincţie —esenţială— între sunet şi fonem şi să creeze un termen tehnic —fericit— pentru ideea ce ne-o facem despre sunet, fără să gîndească însă acest gînd pînă la capăt. Deducţiile —deosebit de rodnice, precum vom vedea— ce pot fi scoase din această cunoaştere abia le-a întrezărit (cf. nota la § 127).

Comparaţia între sunete şi colori poate fi dusă mai departe.

„Roşu" şi „o" sînt abstracţii care, prin însuşi faptul că cuprind toate felurile şi nuanţele colorii sau sunetului respectiv, nu mai corespund unei anumite realităţi. Îndată ce voim să ne imaginăm „roşu", trebuie să ne întoarcem iar la o singură nuanţă, pe care o alegem ca reprezentant tipic al noţiunii „roşu". Pentru unii, acest „roşu" este coloarea sîngelui, pentru alţii a macului sau a fructului măceşului etc. Acelaşi lucru se întîmplă cu sunetele. Cînd un romîn zice: „Olga se scrie cu *o* mare", el rosteşte un *o* mijlociu, care nu e nici deschis, nici prea închis. El nu alege însă ca tip acest *o* fiindcă se găseşte la mijlocul diferitelor grade de *o*, ci *fiindcă acesta este, în limba romînă, cel mai obişnuit fel de „o"*. Cînd un polonez sau un rus spun, în limba lor, acelaşi lucru, ei vor rosti un *o* deschis.

Unele colori sînt mai greu de precizat şi de delimitat decît altele. Pentru diferite feluri de „verde", romînul nu are numiri derivate cu sufixul *-iu*, ca pentru „roşu", iar pentru coloarea pe care francezul o numeşte „bleu" şi germanul „blau", termenii romîneşti sînt destul de neprecişi. În copilărie întrebuinţam, ca la Braşov, pentru această coloare, cuvîntul *vînăt*. *Albastru* era un „vînăt deschis", ca cerul sau ca floarea nu-mă-uita. (Chiar şi etimologia cuvîntului *albastru* îndică nuanţa care-l apropie de alb). Mai tîrziu, sub influenţa limbii literare, am început să întrebuinţez pe *albastru* pentru „bleu-marin" şi pe *vînăt* pentru o nuanţă închisă, spre „violet", ca a fructului „(pătlăgele) vinete" şi cum apare în expresia „cearcăne *vinete* subt ochi" sau în derivatul *vînătaie*. Aceeaşi observaţie o putem face şi la sunete, dintre care unele sînt mai uşor de precizat decît altele. Ocluzivele orale nemuiate se deosebesc precis unele de altele: un *t* dental sau alveolar nu va fi confundat cu *c*, acesta din urmă cuprinzînd, ca fonem, toate nuanţele ocluzivei afonice velare: $k^{u,o}$ (post-velar, ca în *cum, cort*), k^{a} (medio-velar, ca în *car*) şi $k^{e,i}$ (prevelar, ca în *buchet, kilometru*, cf. § 6). Ocluzivele orale muiate trec, dimpotrivă, unele într-altele, fără că să putem preciza totdeauna dacă auzim un *k'* sau un *t'*. Dintre ocluzivele nazale romînul distinge, ca foneme deosebite, de obicei numai pe cele două, pentru care avem şi litere deosebite: pe *m*, a cărui articulaţie cu buzele o poate urmări şi cu ochii, şi seria întreagă a celorlalte nazale, pe care nu le mai vede, fiind articulate în interiorul gurii, înglobate, toate, în fonemul *n*. Siguranţa dacă avem a face cu un *n* sau cu un *m* încetează atunci cînd, din cauza labio-dentalei următoare, un *n* nu se mai rosteşte dental, ci cu articulaţie labio-dentală (*ṃ*). Astfel prefixul *în-* devine *în-* în legătură cu *f* şi *v*: *înfăşur*, *învăţ*... Simţul etimologic ne face să credem că în cazuri ca acestea noi rostim tot un *n* dental şi scriem deci *înfăşur*, *învăţ*..., dar îndată ce acest simţ nu mai acţionează şi ne luăm după

ochi, însemnăm pe m̥ de obicei prin *m*: *umfla, tramvai*... și credem că rostim același *m* ca în *mamă*. Uzul șovăie la neologisme (de ex. *camfor* și *canfor, comfort* și *confort, simfonie* și *sinfonie*...), unde impresia acustică vine uneori în conflict cu imaginea scrisă în limba din care neologismul a fost împrumutat. Dintre nazalele muiate ŋ (*n* din *unchi*) e un sunet pe care cei mai mulți romîni nu-l deosebesc de *n*, pe cînd ń (în rostirea dialectală *bińe* sau în neologisme ca *viňetă, castańetă*) e auzit ca ceva „deosebit". Cei ce voiesc incidental să redea și în scris nuanța palatală, întrebuințează diferite feluri de transcriere: *binye, vignetă, castañetă* (cf. și § 142). Pentru urechea unui grec, la ŋ prevală caracterul velar, pentru noi cel nazal. De aceea grecii scriau γγ pentru ŋg (ἄγγελος), iar noi scriem *ng* (*lîngă*). Nici deosebirea între spiranta afonică palatală (*h'*), cea velară (χ) și cea laringală (ʿ) nu izbește urechea romînului, care întrebuințează pentru toate trei aceeași literă *h* (*arhivă, duh, hoț*) și le înglobează în același fonem. Această confundare a lui χ cu *h'* o face la noi chiar un fonetist care însemnează cu χ atît pe *h'* din germ. *ich* cît și pe χ din germ. *acht*, deși, după cum vom vedea mai jos, opoziția între χ și *h'* are în limba romînă un rol funcțional distingînd singularul *monah* (pronunțat *monaχ*) de pluralul *monahi* (pronunțat *monah'*). Scrieri ca *architect, Moloch* sau chiar *duch* în loc de *arhitect, Moloh, duh* —cum cere Academia Romînă— dovedesc că mulți romîni culți își dau seama că în *arhitect* rostec altfel de *h* decît în *haină*, și în *duh* alt sunet și decît în *arhitect*, și decît în *haină*.

Din exemplele citate, vedem că granițele unui fonem față de alte foneme nu sînt totdeauna precise, că delimitarea fonemului este în mare parte i m p r e s i o n i s t ă. Aceasta fiindcă nu toți avem o „ureche" la fel de fină, după cum nu toți avem un „ochi" deopotrivă de ager pentru distingerea colorilor. După cum există pictori impresioniști, care redau colorile așa cum le văd ei, tot astfel noi ne imaginăm sunetele așa cum le auzim. Pe de altă parte, după cum colorile trebuie să fie în lumină pentru ca să poată fi distinse, tot astfel sunetele apar mai precis în anumite poziții sau coarticulații decît în altele. Un *s* se deosebește precis de *z* în *sare* și *zare*, dar cînd sînt urmate de *n, m* sau *l*, cele două sunete nu se mai disting ușor. Așa se explică inconsecvențe grafice ca *lesne* și *praznic* sau îndoieli dacă rostim *smeură* sau *zmeură*. Foneme care în unele limbi sau dialecte sînt distincte, se confundă în alte limbi. La dacoromîni —cu excepția cîtorva insule mici— *s* și *ș* nu se confundă: *sine* e altceva decît *șine, pasă* altceva decît *pașă*. La mulți istroromîni, dimpotrivă, persoana întîi și a doua a verbului *lăsa* sau singularul și pluralul substantivului *pas* se rostesc la fel (*lâs, pâs*), cu un fel de *s* care „seamănă" cu *ș*, sau cu un fel de *ș* care „seamănă" cu *s*.

127. Termenul f o n e m a intrat în circulație abia de vreun sfert de veac încoace. Între cei ce-l întrebuințează sînt însă puțini care-l mai înțeleg numai în sensul psihologiștilor. Unul din aceștia e Ułaszyn, care-l definește: „reprezentarea unui sunet independent (dezbrăcat de orice valoare semantică sau morfologică), dobîndită, prin abstracție, din combinații de sunete. Fonemele sînt t i p u r i d e s u n e t e, existînd ca atare în conștiința celui ce vorbește o limbă" (*TCLP*, IV, p. 53).

Am citat această definiție nu pentru că este mai completă, ci fiindcă, prin paranteza intercalată în ea, ea se pune exclusiv pe punctul de vedere psihologist. Noutatea ideii a produs, ca de atîtea ori, o subliniere excesivă a unei singure laturi a problemei, cea care trebuia scoasă în evidență. În loc să zică, ca maestrul, „și" sau „mai ales", discipolul a întrebuințat,

prin exagerare, pe „numai". Dezbrăcînd fonemul de valoarea semantică şi morfologică pe care o poate avea, UŁASZYN stă într-o contrazicere directă cu F. DE SAUSSURE, pentru care sunetul cîştigă o valoare lingvistică abia în momentul cînd devine ceea ce el numeşte **semn**, cînd adică el începe să fie un element al comprehensiunii, un mijloc de expresie pentru gîndirea omenească.

Cînd zic „Olga se scrie cu *o* mare", *o* este un „sunet". El devine un „semn" în limba franceză cînd corespunde grafemei *eau*, căreia toţi francezii îi dau sensul de „apă". *O* (lung şi închis, scris *ó*) însemnează pentru unguri „vechi". De asemenea *o* este, pentru romîni, un „semn" în *o* (= una) *fată*, în *o* (= pe ea) *văd* sau în expresii ca *o soacră, poamă acră!*

De obicei cuvintele constau din mai multe semne. Cazul lui *o*, cînd adică un singur sunet cuprinde în sine sensul întreg al unui cuvînt, e rar. Cele trei sunete *f*, *o* şi *c* devin semne cînd, unite, însemnează, în limba romînă, ceea ce francezul exprimă prin unirea lui *f* cu *ö* următor (*feu*) şi germanul prin *f*, *o̤i̤*, *ə* şi *r* (*Feuer*). Acest exemplu ne arată că *fiecare limbă are diferite semne spre a exprima anumite idei şi în fiecare limbă anumite idei sînt exprimate de obicei prin alte semne.* (Excepţie fac doar exemple ca *atom* sau *anatom*, care în toate limbile care-şi simt o comunitate culturală au nu numai acelaşi sens, ci se exprimă prin aceleaşi semne). *Patru* însemnează în romîneşte 4, deci *p*+*a*+*t*+*r*+*u* sînt pentru romîni „semne", dar în această combinaţie sînt simple „sunete" pentru germani, pentru care *f*+*ī*+*r* (scris *vier*) sînt semnele corespunzătoare. Acestea, dimpotrivă, pentru romîni reprezintă o simplă urmare de sunete fără sens.

Cînd romînul vrea să rîdă de un neamţ pe care-l vede tremurînd de frig, zice că e „cald nemţesc". Acest joc de cuvinte îl face fiindcă a observat că combinaţia de sunete *c*+*a*+*l*+*d* (cu *d* afonizat către sfîrşitul articulaţiei şi deci uşor de identificat cu un *t*) are în limba lui tocmai sensul opus lui *c*+*a*+*l*+*t* din limba germană. *A c e l e a ş i sunete devin a l t e semne în diferite limbi*, nu fiindcă ele ar fi rostite altminteri —*o* (scris *eau*) în franţuzeşte se rosteşte la fel cu *o* (= „una" şi „pe ea") în romîneşte— ci *fiindcă aceloraşi sunete sau combinaţii de sunete li se dau în diferite limbi* —sau chiar în cuprinsul aceleiaşi limbi în diferite regiuni (de ex. *moş* = „bunic" în Muntenia şi *moş* = „unchi" în Moldova)— *sensuri diferite printr-o c o n v e n ţ i e acceptată, ca o necesitate socială* de prim ordin, de toţi cei ce vorbesc aceeaşi limbă (= fr. „langue") sau acelaşi dialect.

Dat fiind că în vorbire nu întrebuinţăm combinaţii de sunete lipsite de sens, fiecare sunet devine, în cadrul unei singure limbi, „semn" din momentul cînd e întrebuinţat în vorbire. De aceea F. DE SAUSSURE a putut

defini fonemul ca „première unité qu'on obtient en découpant la chaîne parlée" (*Cours de linguistique générale*, p. 65). Accentul trebuie pus pe cuvîntul „parlée". Diferența între sunet și fonem, în sens saussurian, ar fi că sunetul e produsul unei articulații a organului nostru rostitor, considerat numai ca impresie acustică, pe cînd fonemul este **sunetul utilizat în vorbire.** Și pentru unii fonologiști (despre care va fi vorba mai departe, în § 130), „valoarea de s e m n este factorul decisiv care deosebește fonemul de sunet" (E. SEIDEL, *Das Wesen der Phonologie*, p. 20). Să amintim, în sfîrșit, că BAUDOUIN DE COURTENAY recunoscuse și el că sunetele pot fi „semnele sonore întrebuințate în limbă ca mijloace de comprehensiune" (TRUBETZKOY, *Grundzüge*, p. 8). Dar pe psihologist îl interesa mai ales sunetul gîndit, nu cel întrebuințat ca mijloc de comunicare a gîndirii, ca pe sociolog.

Subt „première unité" în definiția lui F. DE SAUSSURE trebuie înțeles uneori mai mult, alteori mai puțin decît un sunet. *O* în *o soacră* este o parte dintr-un „șir vorbit" și atunci cînd se traduce în franțuzește prin „une belle-mère", și cînd este vocativul afectiv de la „belle-mère". Dar exclamativul *o* se deosebește în rostire de articolul nehotărît *o* prin lungime și prin înălțime. În limba germană, *Lamm* „miel", cu *a* scurt, are alt sens decît *lahm* „olog", cu *a* lung, după cum în limba latină *terrā*, cu *a* lung, însemna „cu pămînt" (ablativ), spre deosebire de *terra* „pămînt". În limba franceză *pont* „pod" se deosebește de *pot* „oală" numai prin caracterul nazal al lui *o*, în cuvîntul dintîi, iar *et* „și" și *est* „este" se deosebesc prin apertura lui *e*, întocmai cum, în seria vocalelor centrale, *dam*, cu *a* deschis, este în limba romînă altă formă verbală decît *dăm*, cu vocala centrală mai închisă și *răni* înseamnă altceva decît *rîni*, cu o vocală centrală și mai închisă. *Acèle*, cu silaba a doua accentuată, e forma feminină corespunzătoare lui *acei*, pe cînd *ácele*, cu accentul pe silaba dintîi, e forma articulată a lui *ace*. Deci *nu numai sunetele în sine, ci și caracterul, timbrul și coloritul pe care li-l dăm prin plusul sau minusul unor elemente fonetice, ca înălțimea, durata, apertura, presiunea etc. pot contribui la prefacerea sunetelor în semne.*

128. Pentru un profesor de anatomie descriptivă, un „dinte" rămîne „dinte", indiferent dacă e în gura omului, în cleștele dentistului care l-a extras sau în preparatul pe care-l arată elevilor săi și cu ajutorul căruia aceștia vor distinge un incisiv lateral de un canin, un dinte de lapte de dintele omului adult etc. Tot astfel pe un fonetician sunetul *g* îl interesează întrucît se pronunță, în romînește, fonic în tot timpul articulației —ca în *fagul*— sau afonizat în partea finală a ei —ca în *fag*—, sau întrucît

punctul lui de articulație este în regiunea postvelară —ca în *gură*— sau medio-velară —ca în *gară*— etc.

Altfel se prezintă dinții pentru un medic, pentru care dintele scos din gură nu mai are nici un interes, căci el nu mai e un organ necesar omului ca să muște și să mestece alimentele. Dimpotrivă, o bucată potrivită, de os, de aur sau de porțelan, introdusă în gura omului —„dintele fals" sau „proteza"— devine un „dinte" din momentul în care împlinește funcțiunea dintelui adevărat. Același lucru se poate spune despre sunete. *Ele cîștigă o valoare lingvistică din momentul în care împlinesc o* ***funcțiune*** *în limbă.* Comparația cu dintele poate fi dusă mai departe : la copiii care nu pot pronunța pe *r* și care-l înlocuiesc cu *l* sau *i̯*, acest „surogat de *r*" sau „*r* fals" primește valoarea de „semn" prin faptul că împlinește aceeași funcțiune ca *r* adevărat : un *male* sau *mai̯e* al copilului omul adult îl înțelege fără greutate, fiindcă îl identifică cu *mare* din graiul său.

Acest rol funcțional al fonemului este de cea mai mare importanță în economia limbii. După funcțiunea pe care o îndeplinește, importanța fonemului poate fi mai mare sau mai redusă.

a) Cel mai banal caz îl avem atunci cînd fonemele servesc spre distincții semantice. Greșelile de tipar sînt atît de supărătoare tocmai fiindcă e de ajuns ca o literă într-un cuvînt să fie culeasă greșit —de ex. *p* în loc de *f* în cuvîntul *ceafă*— pentru ca sensul frazei întregi să se altereze. Printr-unul din cele mai economicoase mijloace, numai prin „semnele" *b*, *n* și *t*, se disting în romînește cele trei noțiuni *iarbă*, *iarnă* și *iartă*, pentru care în alte limbi se întrebuințează trei cuvinte cu totul diferite, de ex. în limba germană : „Gras", „Winter" și „er verzeiht". *Deosebirea între diferitele limbi constă în mare parte tocmai în faptul că ele ridică elemente fonetice diferite la rangul de semne.* Ideile exprimate în limba germană prin cuvintele „ich backe", „Schnabel", „Feuer", „Spiel" (și „Tanz"), „Platz", „Hollunder" și „ich hacke", romînul le exprimă prin ***coc***, ***cioc***, ***foc***, ***joc***, ***loc***, ***soc*** și ***toc***, o serie în care numai primul fonem se schimbă ; dimpotrivă, pentru „os" (și „picior"), „al tău", „fin", „nici unul", „al meu", „nu", „mîhnire", „curat" și „vin", germanul are seria ***Bein***, ***dein***, ***fein***, ***kein***, ***mein***, ***nein***, ***Pein***, ***rein*** și ***Wein***.

Uneori distincția nu este propriu-zis semantică, ci ea se face numai între diferite variante de sens. Acesta e cazul în unele onomatopee ca ***cîrîi*** (despre găină), ***hîrîi*** (despre om cînd sumuță cînii), ***mîrîi*** (despre cîne), ***pîrîi*** (despre lemnul uscat)...

b) Utilitatea fonemului crește în economia limbii cînd se întrebuințează spre distincții morfologice. În *latru*, *latri*, *latră*, *latre*, fonemele *-u*, *-i*, *-ă*, *-e* servesc, ca morfeme, spre a distinge „persoanele" 1, 2

și 3, și „modurile" (indicativul *latră* de conjunctivul *latre* și, la persoana a doua, indicativul *latri* de imperativul *latră*). În *socru* față de *soacră* distincția de gen se face prin jocul între fonemele *o—oa* (morfonem) și *u—ă* (element derivativ). Schimbul între *u* și *ü* în mijlocul cuvîntului în germanul *Mutter* față de *Mütter* sau între *ǫ̈* și *ǫ̈́* în francezul *bœuf* și *bœufs* au același rost morfologic —deosebirea singularului de plural— ca și schimbul între *ă* și *e* la sfîrșitul cuvîntului *mamă—mame* sau între *u̯* și *i̯* în *bou̯—boi̯*. Schimbului între *i* și *a* în germanul *gib* „dă" și *gab* „dădu" îi corespunde în romînește schimbul de accent în *áflă* (= germ. „er findet") și *alflă'* (= germ. „er fand"). În *departe* = germ. „weit" față de *depărte* = germ. „sehr weit" (superlativ), gradația e marcată prin deosebirea de durată în rostirea lui *a*.

În *LR*, I, § 47 a am arătat cum răspunsul *eu* la întrebarea „cine-i acolo?" n-ar avea nici un sens —căci „eu" poate fi Ion sau Gheorghe sau Ana ...— dacă în exprimarea acestui cuvînt nu s-ar adăuga „semnalul individual", acel plus de vibrații variind de la individ la individ, care singur mă face să recunosc pe Ion, pe Gheorghe sau pe Ana în cel sau cea care exprimă acest cuvînt. Elementul p s i h o f o n i c e cel ce preface triftongul *i̯eu̯* într-un „semn", împlinind astfel o funcțiune destul de importantă în limbă.

Tot BAUDOUIN DE COURTENAY e cel ce a vorbit mai întîi despre „son" ca „unité f o n c t i o n n e l l e du langage" (cf. DOROSZEWSKI, *TCLP*, IV (1931), p. 66). Cei ce au accentuat cu deosebire rolul funcțional al fonemului sînt însă „fonologiștii". GROOT bunăoară definește fonemul ca „ein phonologisches Symbolmerkmal mit selbständiger Funktion" (*TCLP*, IV (1931), p. 124), iar în definiția oficială a Cercului lingvistic din Praga se precizează că „f o n o l o g i a este partea lingvisticii care tratează despre elementele fonice din punct de vedere al funcțiunii lor în limbă („langue")", pe cînd „f o n e t i c a e o disciplină auxiliară a lingvisticii, tratînd despre elementele fonetice ale limbii omenești („langage"), făcîndu-se abstracție de funcțiunile lor în limbă" (*TCLP*, IV, p. 309). Dar și în afară de ei, cei mai mulți lingviști moderni (de ex. GRÉGOIRE, *La Linguistique*, p. 168) vorbesc de „phénomènes phonétiques riches d'une valeur fonctionnelle".

129. *Păr* însemnează în limba romînă două lucruri diferite; tot astfel *pană* sau *toc*... Ceea ce mă face să disting *părul* din grădină de cel din cap, *pana* cu care scriu de *pana* de automobil, sau *toc*, care în franțuzește se traduce prin „étui", de *toc*, pe franțuzește „je hâche", nu sînt fonemele din care se compun, ci altceva. *Toc* e substantiv, cu pluralul *tocuri*, iar (*eu*) *toc* e verb cu forma *toci* la persoana a doua. Dar nici aceste variante gramaticale —care lipsesc la *păr*— nu-mi dau mijlocul principa de distingere, ci faptul că *pană* se întregește o dată prin „de scris" și a doua oară prin „de automobil", că *păr* se întregește prin „din grădină" sau

„din cap", că „golul" (cf. *LR*, I, § 80) dinaintea lui *toc* este *un* în înțelesul de „étui" și *eu* în înțelesul de „je hâche". *Limba trebuie considerată integral pentru ca să putem înțelege fiecare element al ei în parte.* Anul se împarte în luni, lunile în săptămîni, săptămîna în zile, ziua în ore, ora în minute și minuta în secunde. Această socoteală e o plăsmuire a minții noastre, practică cînd vrem să ne dăm seama despre distanțarea timpului. O putem aplica și atunci cînd socotim e t a t e a cuiva, care se măsoară și ea după ani. Dar această socoteală nu se poate aplica și la v i a ț a omenească, pentru care o clipă de fericire contează mai mult decît anii lipsiți de ea. Tot astfel fraza nu e compusă din cuvinte, ca un mozaic din pietricele fixate una lîngă alta, ci ea e mai mult decît cuvintele care o compun. În frază intră și toate raporturile de dependență ale cuvintelor unul de altul, ordinea lor, posibilitățile de nuanțare și de întregire prin întregul alai de gînduri rămase neexprimate și o mulțime de alte elemente, care, toate, î m p r e u n ă cu cuvintele, alcătuiesc c o n s t e l a ț i a frazei.

Acest principiu t o t a l i t a r nu e valabil numai pentru frază, ci și pentru cuvînt, care nu constă numai din sunete, ci din tot ceea ce alcătuiește „înfățișarea" („Gestalt") cuvîntului, care nu e condiționată numai de elementele fonetice din care e compus, ci și de locul pe care ele îl ocupă, de ordinea în care se urmează, de raportul ce există între ele și de alte elemente fonetice la care sînt raportate etc. După cum *părinții își bat copiii* însemnează altceva decît *copiii își bat părinții*, tot astfel *toc* exprimă altă idee decît *cot* și *soc* altceva decît *cos*; dacă inversăm ordinea sunetelor cuvîntului *amor* ajungem la *Roma*.

Pe lîngă elementul funcțional, lingviștii moderni așteaptă o „renaștere" a lingvisticii prin studiul ei din punct de vedere **structural**. În opoziție cu tendința i n d i v i d u a l i s t ă și a t o m i s t ă a foneticii, numită de germani „Lautlehre", V. MATHESIUS cere o disciplină întemeiată tot pe fonetică —f o n o l o g i a— care să se încadreze în directivele științelor moderne, tinzînd spre t o t a l i s m (*TCLP*, IV, p. 116). Aceleași preocupări le aflăm la TRUBETZKOY, care considera „fonemul în raport cu sistemul fonologic din care face parte și în care fiecare membru component este precizat prin corelație cu celelalte membre componente. Toate corelațiile împreună alcătuiesc sistemul unei limbi" (cf. SEIDEL, *Das Wesen der Phonologie*, p. 16). După ČYŽEVŠKYJ „nu e de ajuns nici istoria limbii, nici psihologia limbii, ci ne trebuie o disciplină nouă, desfăcută de acestea două, cu o compoziție interioară nouă: s t r u c t u r a, limba ca s i s t e m" (*ibid.*).

Reacția împotriva atomismului, la lingviștii moderni, se poate asemăna cu revenirea la medicul de casă, care te cunoaște de cînd ești mic, știe prin ce boale ai trecut și cum reacțio-

neazâ organismul față de influențele externe patogene. Este, în medicină, o reacție motivată împotriva specializării duse la extrem și care purta pe pacient din clinică în clinică, fără să se țină seamă că boala nu privește numai organul, ci și organismul întreg.

130. Cel ce conduce noaptea locomotiva știe, după coloarea verde sau roșie a semaforului, dacă linia e liberă sau nu. Însemnarea aceasta, valabilă în toate țările, e pur convențională. Faptul că au fost alese însă, ca să împlinească funcțiunea de semnalizare, tocmai aceste două colori, nu este întîmplător, căci opoziția între „liber" și „ocupat" nu putea fi marcată mai bine decît prin contrastul mare ce există între aceste două colori ce nu pot fi confundate una cu alta (fiindcă nu au hotare comune în spectrul curcubeului).

Este tot meritul lui F. DE SAUSSURE de a fi accentuat importanța contrastului în limbă. Pentru el fonemele sînt „înainte de toate entități opozitive, relative și negative" (*Cours de linguistique générale*, p. 164). Pe cînd neogramaticii, istorici ai limbii, privesc limba cinetic, întocmai cum șoimul își zărește prada în momentul cînd aceasta face o mișcare, lingvistul modern are ochi pentru ceea ce e static, observă deosebirea ce există între două fenomene într-un moment dat, ca trecătorul pe lîngă un lan de grîu verde din care răsare floarea roșie a macului, atrăgîndu-i atenția prin contrast (cf. *LR*, I, p. 5). Lingvistica diacronică, care ajunsese la un punct mort, a făcut, de la F. DE SAUSSURE încoace, tot mai mult loc lingvisticii sincronice, a cărei adeptă convinsă e și școala „fonologică" întemeiată de N. TRUBETZKOY. Pentru acesta fonemul e „cea mai mică unitate fonologică", înțelegîndu-se subt **unitate fonologică** „orice parte a unei opoziții fonologice", iar subt **opoziție fonologică** „contrastul dintre sunetele unei limbi oarecare, capabil să diferențieze sensul cuvintelor" (SEIDEL, *Das Wesen der Phonologie*, p. 21). Opoziția între *i* și *a* face ca *mire* să însemneze altceva decît *mare*, să servească deci tot ca „semnul" unor distincții lexicale. Și plusul sau minusul unui sunet poate împlini aceeași funcțiune. Opoziția zero și *m* sau zero și *r* deosebește pe *soc* de *smoc*, sau pe *toc* de *torc*.

Opoziția poate fi chiar creatoare de elemente nouă lexicale. Jocul de șah îl cîștigi cînd faci pe adversar *șah mat*, cînd adică regele lui amenințat nu mai poate face nici o mișcare fără de a fi luat. Se poate întîmpla însă ca regele adversar, fără să fie amenințat prin „șah", să nu mai găsească în jurul lui nici un cîmp liber. Cel ce a adus pe adversar în situația aceasta pierde jocul, căci l-a făcut *pat*. Se crede că acest *pat* e un cuvînt nou, creat din *mat* prin înlocuirea labialei *m* prin labiala *p*.

„Ba nu !" — „ba da !" sînt expresiile prin care ne apărăm mortiș punctul de vedere în controverse. În loc de „ba da", obișnuiam în copilărie

să ripostăm lui „ba nu" prin „*ba u*", utilizînd pentru cuvîntul ce înlocuieşte pe „da" opoziția între *n* şi zero, care există în *n-am* față de *am*.

Unul din dezideratele de căpetenie ale fonologiştilor este de a se face, înainte de toate, pentru fiecare limbă, i n v e n t a r i e r e a tuturor opozițiilor posibile între foneme, încercare pe care în parte au făcut-o A. GRAUR şi A. ROSETTI în *Esquisse d'une phonologie du roumain* (*BL*, VI (1938), p. 5 ş.u.).

Între opoziții fonologiştii fac diferite distincții. Cînd acelaşi fonem se repetă într-o serie de opoziții — ca bunăoară în *mînă—mină*, *păr* şi *par*, cînd adică vocalei centrale (*ă*) îi corespunde altă vocală (*i* sau *a*) — avem a face cu opoziții c o r e l a t i v e. B i l a t e r a l e (dar şi u n i d i m e n s i o n a l e) sînt opoziții ca *tare—dare*, fiindcă stau față în față singurele occlusive dentale orale, iar m u l t i l a r t e r a l e (dar şi p o l i d i m e n s i o n a l e) opozițiile de felul lui *tîrg—pîrg*, fiindcă occlusive afonice orale nu sînt numai *t* şi *p*, ci şi *c*. Opoziția între *t* şi *d* sau cea între *p* şi *t* este d i r e c t ă, pentru că această opoziție (unidimensională sau polidimensională) e de ajuns spre a diferenția cuvintele. Dimpotrivă, opoziția între *h* şi *ng* în limba germană e i n d i r e c t ă, fiindcă *h* şi *ng* nu se găsesc niciodată în aceleaşi combinații de sunete, nota lor comună reducîndu-se la faptul că amîndouă sînt consonante. Mai departe se face distincția între opozițiile p r o p o r ț i o n a l e şi cele i z o l a t e : opoziția *t—d* (*tare—dare*) e proporțională fiindcă conține o opoziție de fonie, care se repetă şi la *p—b* (*pat—bat*); tot astfel se repetă opoziția *p—t* (*pîrg—tîrg*) la *b—d* (*bară—dară*), fiindcă îşi stau față în față — cu singura deosebire că o dată consonantele sînt fonice, a doua oară afonice — occluziva orală labială şi occluziva orală dentală. I z o l a t ă e, dimpotrivă, opoziția *r—l* (*rînă—lînă*), fiindcă alte lichide decît *r* şi *l* nu mai există, sau *f* şi *z* (*față—zacă*), care se deosebesc şi prin fonie, şi prin locul de articulație, şi prin forma aperturii (orizontală—perpendiculară). Opoziții c o n s t a n t e sînt cele de felul lui *mire—mare*, căci *i* şi *a* pot forma opoziții în orice poziție; n e u t r a l i z a b i l ă e însă opoziția între *o* şi *oa* (*dorm—doarme*), fiindcă raportul între aceste foneme depinde de vocala din silaba următoare : *u*, *i* sau zero pentru *o* (*domn—domni*, *socru*) şi *ă*, *e* pentru *oa* (*doamnă—doamne*). În sfîrşit, se mai fac distincții între opoziții p r i v a t i v e, g r a d u a l e şi e c u i p o l e n t e.

Un manual al fonologiei, plin de observații deosebit de fine şi adesea nouă asupra limbii, dar şi foarte greu de urmărit din cauza pasiunii autorului de a crea o terminologie nouă şi de a face distincții din cele mai subtile, a scris N. TRUBETZKOY înaintea morții sale premature : *Grundzüge der Phonologie*, Praga, 1932. Despre „Cercul lingvistic de la Praga" şi „Lucrările" lui („Travaux du Cercle linguistique de Prague" = *TCLP*) am vorbit în repetate rînduri în *Dacoromania* (V, p. 777 ş.u., VI, p. 211, 485, VII, p. 437 ş.u.). O expunere limpede şi cuprinzînd problemele esențiale ale fonologiei şi o foarte bogată bibliografie a dat E. SEIDEL, *Das Wesen der Phonologie*, Kopenhagen - Bucureşti, 1943.

131. K. BÜHLER (*TCLP*, IV, p. 26 ş.u.) condiționează fonemul de **principiul relevanței.** Opoziția care dă naştere fonemului trebuie să fie relevantă, adică să îndeplinească o slujbă, să fie însemnătoare. TRUBETZKOY elimină dintre foneme opozițiile irelevante, ilustrînd relevanța printr-un exemplu, devenit celebru, din limba adigheză, pe care l-am citat în *LR*, I, § 41. Alt caz, dat tot de el, este următorul : în multe dialecte germane şi în unele limbi slave (precum rusească sau ceha), consonantele fonice pierd vocea cînd ajung finale : *bob*, *sad* se rostesc *bop*, *sat*... Dimpo-

trivă, în englezește sau franțuzește fonicele își păstrează vocea și în poziție finală. Deosebirea între consonanta fonică și afonică este fără importanță lingvistică —irelevantă— în cehă sau rusă, pe cînd în limba franceză ea poate să împlinească o funcțiune morfologică, precum e cazul adjectivului *vif*, la masculin, față de *viv* (scris *vive*), la feminin.

Un exemplu caracteristic din limba romînă îl prezintă seria consonantelor nazale. După cum reiese din §§ 2, 4 și 6, foneticianul deosebește o ocluzivă nazală bilabială *m*, ca în *mamă*, una dentală (alveolară) *n*, ca în *nas*, *dinte* și una velară, ca *n* în *lîngă*, *încă*. Aceste trei feluri de nazale sînt de regulă fonice, dar ele devin, în anumite poziții sau în vecinătatea anumitor sunete, afonice sau afonizate (de ex. *m* final în *pesimism* sau *n* în *Rîșnov*). În unire cu anumite sunete, *n* nu mai e o ocluzivă, ci poate deveni o constrictivă (de ex. în *dînsa*), sau chiar să se deznazalizeze complet (cf. § 143), iar articulația lui *m* nu mai e bilabială, ci labio-dentală (de ex. în *îmvăț*). La aceste deosebiri se mai adaugă faptul că *n* dental și cel velar pot fi și palatalizate (de ex. în rostirea dialectală *bińe*, în loc de *bine*, și în rostirea obișnuită în *uńk'* = unchi).

În fața acestor vreo zece feluri de consonante nazale, pe care le distinge fonetica, fonemica nu cunoaște, în limba romînă literară, decît două foneme : pe *m* și *n*, pentru care există și două semne grafice deosebite în alfabetul nostru. Toate celelalte varietăți sînt identificate cu vreunul din aceste două foneme. *Această identificare a fost posibilă fiindcă varietățile acestea nu îndeplinesc o funcțiune în limba pe care romînii o consideră de limbă-model.* Pe cînd, bunăoară, în limba germană nazala *ŋ* (redată în scris prin *ng*) formează o opoziție cu *n* și cuvinte ca *dran* sau *drinnen* se deosebesc, ca sens, de *Drang* sau *dringen*, în romînește o asemenea opoziție nu e posibilă, din cauză că noi cunoaștem un *ŋ* numai în legătură cu o velară următoare și fiindcă atunci cînd urmează o velară, noi nu putem rosti altă ocluzivă nazală decît *ŋ*. Neexistînd la noi cuvinte cu *ŋ* intervocalic sau inițial, nici cuvinte cu *n* dental înaintea velarelor, nu se pot ivi cuvinte ca **ŋas*, **paŋă* sau **diŋte*, care să poată fi opuse lui *nas*, *pană* sau *dinte*, nici *lîngă* (rostit *lîŋgă*) nu se deosebește de *lînă* prin opoziția *ŋ—n*, ca germanul *bang* de *Bann*, ci prin opoziția *ŋg—n*. Urmarea e că deși în *se duce-n casă*, *prinde-n gheară*, prepoziția *în* se rostește cu *ŋ* și *ń*, noi o identificăm cu *n* din *se duce-n sat*.

Tot astfel în limbi ca cea italiană sau spaniolă, *n* formează opoziție cu *ń* (scris în italienește *gn* și în spaniolește *ñ*). La noi asemenea opoziții se găsesc, ca morfoneme, bunăoară la aromîni, la care *buń* e pluralul de la *bun* sau *aduń* e persoana a doua de la *adun*. La dacoromîni, un *ń* nu există în limba literară, ci numai în dialecte.

La fel, locul pe care-l ocupă un sunet în cuvînt poate fi relevant sau irelevant. *Toc* se deosebește de *cot* sau *alcool* de *acolo*, dar *protivnic* sau *plocon* nu are alt sens decît *potrivnic* sau *polcon*. Metateza e deci irelevantă la aceste din urmă două cuvinte. Tot astfel locul accentului poate fi relevant cînd el marchează o deosebire semantică, ca în *módele* față de *modéle*, *sóții* față de *soții*, sau irelevant din punct de vedere al sensului, ca în *episcop*, ca variantă facultativă a lui *episcóp*. Deosebirile fonetice în două regiuni diferite nu formează o opoziție fonologică (TRUBETZKOY, *TCLP*, IV (1931), p. 230). Astfel opoziția *st* și *șt*, care în romînește servește spre distincții semantice (*peste—pește*), este irelevantă în nemțește, unde rostirea *st* e dialectală (de ex. în Hamburg) față de rostirea cu *șt* (pe scena teatrelor naționale germane), de ex. în *Stern*. Pe cînd în limba polonă opoziția între *ł* și *l* e relevantă, căci *łata* e alt cuvînt decît *lata*, în romînește cuvîntul *cald*, rostit cu *ł* (= *l* velar) în Maramureș, nu însemnează altceva decît *cald* din limba literară.

Cînd într-o limbă sau într-un dialect două sunete nu pot fi coarticulate decît într-un singur fel, atunci ele își pierd, după cum văzurăm în cazul nazalelor, valoarea diacritică a relevanței. Rostirea velară sau palatală a lui *h* e dependentă de vocala precedentă atît în germanul *nicht* (rostit *nih't*) față de *Nacht* (rostit *naχht*), cît și în romînescul *odihnă* (cu *h'*) față de *duh* (cu χ). TRUBETZKOY (*Grundzüge*, p. 31) face distincție între foneme care pot fi schimbate unul cu altul („vertauschbar"), cum ar fi *i—a* în germ. *nicht—Nacht*, și care nu pot fi schimbate („unvertauschbar"), cum ar fi *ch* în aceleași două cuvinte.

132. Chiar și fonologiștii —sau măcar unii dintre ei— admit o relevanță stilistică pentru cazurile cînd omul simte nevoia de a ieși din banal și dă vorbirii sale, prin întrebuințarea unor opoziții, o valoare mai expresivă.

Exemple pentru acest fel de **opoziții evocative** sau **expresive** am citat adesea. Astfel am arătat în *LR*, I, § 25, cum cuvîntul *puțin* se traduce în limba germană prin „etwas" dacă el are numai accentul dinamic (*mi-a arătát puțínă bunăvoință* = ceva bunăvoință), dar trebuie redat prin „wenig" atunci cînd, în frază, e singurul cuvînt cu accent muzical (*mi-a arătát puțìnă bunăvoință* = nu multă bunăvoință). Tot astfel *și* neaccentuat se traduce în latinește prin „et", iar cel accentuat prin „etiam". Opoziția între intonat și neintonat sau accentuat și neaccentuat servește spre a da aceluiași complex de sunete două sensuri diferite.

În *LR*, I, § 44 am citat un exemplu din CEZAR PETRESCU, care în locul superlativului „foarte tare" întrebuințează forma *taaare*, iar în § 36

din acest volum, un exemplu din C. BRĂESCU, în care *alllb* înseamnă „alb de tot" sau „alb colilie". Opoziția între lung și scurt mărește valoarea expresivă a unui cuvînt. Tot astfel se aude adesea rostirea *rău* (și în regiuni care de altfel nu mai au un *r* inițial rostit cu vibrații sporite) spre a exprima ideea de „foarte rău".

În privința aceasta este edificativ mai ales exemplul următor, care arată că o asemenea opoziție poate duce la crearea unui cuvînt nou. Pentru „extrem de urgent" se întrebuința într-o vreme termenul *ff* (citit *fefé*) *urgent.* Ce este acest *ff* cu înțeles de „extrem"? E o scurtare din *ffoarte urgent.* Un *f* lung avea în cazul acesta funcțiunea de formativ al superlativului.

133. Păşind mai departe pe această cale, va trebui să admitem şi o **relevanță estetică.** Omul nu vorbește numai cînd vrea să comunice altora gîndurile sale, ci şi atunci cînd simte nevoia să împărtăşească semenilor săi sentimentele sale. El nu se va folosi deci numai de mijloace intelectuale —semnele care precizează înțelesul—, ci şi de mijloace emotive, care să producă în ascultător rezonanța necesară pentru înțelegerea preocupărilor sale de natură sufletească. „Periem" şi cu peria de parchete, şi cu cea de haine, şi cu cea de cap. Dar întrebuințăm diferite perii —mai mari sau mai mici, mai aspre sau mai moi— pentru pălării, pentru ghete' pentru unghii şi pentru dinți. Tot astfel avem opoziții şi opoziții. O opoziție irelevantă din punct de vedere semantic poate servi spre scopuri estetice, căci fonemul nu este numai un slujbaş al gîndului, rolul lui nu e numai semantic, ci —ca să întrebuințăm un joc de cuvinte al lui V. BOGREA— el are şi o înfățişare simandicoasă.

Într-o hartă am arătat răspîndirea geografică a cuvîntului *bolnav.* În linii mari, Ardealul nu cunoaşte acest cuvînt, ci pentru francezul „ma-

harta 29

lade" zice *beteag*; în Țara veche, muntenii accentuează *bolnáv*, iar prin Moldova se accentuează şi *bólnav.* Opoziția *bolnáv—bólnav* nu e relevantă din punct de vedere al sensului, cum ar fi de exemplu opoziția între accentuarea *mozaic—mozáic*, deci nu interesează pe fonologi. Cuvîntul *bolnav* a pătruns însă, din limba literară, şi în unele părți din Ardeal, mai ales în regiunile ce se mărginesc cu Țara veche. În *ALR* Braşovul (punctul 180) e cuprins în aria lui *beteag*; eu însumi, originar din Braşov, cunosc amîndouă cuvintele, pe cel popular (*beteag*)şi pe cel pătruns pe cale literară (*bolnav*), pe care îl prefer. În Sibiu (punctul 125) *Atlasul* a notat forma *bolnáv*, cu accentuarea muntenească. Totuşi O. GOGA, originar

din părțile Sibiului, întrebuințează în minunata sa poezie „Dimineața" cealaltă accentuare :

Luceafărul *bólnav* în lumea de-ngheț...
Sfios fîlfîind din *arípă*...

Aceeași accentuare o găsim la alt poet din regiunea Sebeșului ardelean, L. BLAGA, în poezia „Mînzul" :

În noaptea aceasta-i *bólnav*. Simte ca o durere
La spate, tainic la locul
Unde purced să-i crească *aripele*,
Zace în grajd, arde ca focul.

Astăzi, cînd critica literară caută tot mai insistent să deslușească contribuția eufoniei la ridicarea valorii poetice a unei opere literare, nu putem privi limba numai ca haina de toate zilele în care omul își îmbracă gîndurile, ci și sub aspectul ei de haină de sărbătoare, în care-și înveșmîntă viața sufletească. Eufonia în poezie e ceea ce e acompaniamentul instrumental la „lied"-uri : numai acesta scoate în relief melodia. După cum coloarea nu are numai o întrebuințare practică —servind la vopsitul lemnului, la spoitul pereților, la boitul stofei, la cănitul părului, la sulemenitul obrazului sau la roșitul ouălor de Paști— ci și la pictatul tablourilor, tot astfel sunetul nu e numai „semn", ci și mijloc artistic, de care lingvistul trebuie să țină seama tot atît de mult, precum istoricul artei va da coloarei o deosebită atenție. Nota băcanului nu se deosebește de psalmii prorocului numai prin felul rece și sec de a ni se arăta marfa cumpărată și prețul ei, în opoziție cu „stilul" poetic și avîntat al celui ce-și cîntă veneratia față de puterea divină, ci și prin elementele sonice ale cuvintelor întrebuințate de băcan și de psalmist.

Nu trebuie să uităm că cei ce vorbesc aceeași limbă nu alcătuiesc o masă uniformă de indivizi cu o structură sufletească egală. Sînt oameni care preferă o mîncare frugală servită pe o față de masă albă de damasc, în farfurii de porțelan lucrate artistic și cu tacîmuri de argint, unor bucate copioase așezate pe o foaie de jurnal, pe care sînt trîntite cîteva tacîmuri desperecheate și farfurii țignite. Opoziția între *bólnav* și *bolnáv*, sau între *áripă* și *arípă*, irelevante pentru mulți romîni, este utilizată de GOGA și de BLAGA ca mijloc de a mări relieful poetic al acestor cuvinte. Tot astfel opoziția între un diftong și rostirea cu vocalele repartizate pe două silabe poate produce anumite efecte prozodice, scontate de poeți, după cum am arătat în *LR*, I, § 48. În limba de conversație *tea-tru* (de două silabe) și *te-a-tru* (de trei silabe) exprimă același lucru ; pentru EMINESCU opoziția între *ea* și *e-a* capătă în vers o **relevanță estetică.**

Dacă GOGA şi BLAGA au ales pentru cuvîntul *bolnav*, învăţat (nu moştenit) de ei, accentuarea din Moldova, este fiindcă o cerea r i t m u l, care, precum de mult au recunoscut manualele de poetică, este unul dintre mijloacele cele mai potrivite de a pregăti sufleteşte pe ascultător, ritmul, cu opoziţia unor „picioare" lungi şi scurte sau accentuate şi lipsite de accent. Dar nu numai atîta. Este necesar ca aceste succesiuni periodice să se repete în anumite condiţii. *Relevanţa nu trebuie să se manifeste numai-decît printr-o opoziţie, ci ea poate fi şi produsul unei r e p e t i ţ i i.*

Dacă aceiaşi poeţi întrebuinţează, în aceleaşi poezii, accentuarea „neliterară" *arípă*, este fiindcă o cere r i m a. Rima se întemeiază însă, în primul rînd, pe repetare. *Opoziţia, la rimă, nu este între două sunete care diferenţiază sensurile a două cuvinte, ci, dimpotrivă, între două sensuri diferite pe care le au două cuvinte terminate cu aceleaşi sunete.*

Eufonia produsă de ritm şi de rimă justifică l i c e n ţ e l e p o e t i c e, cînd ele nu se opun spiritului limbii. Dacă la EMINESCU întîlnim *gene lunge* (în loc de *lungi*), el întrebuinţează o formă care nu exista pe vremea lui în nici o regiune şi pe care desigur n-a găsit-o nici în textele noastre vechi. Prin instinctul lui lingvistic, el a simţit însă că acest arhaism anterior vechilor documente de limbă poate fi reînviat fără să supere urechea romînului. Tot astfel ŞT. O. IOSIF întrebuinţează, în rimă, forma populară de plural *cucoară* (în loc de *cucoare*).

D. CARACOSTEA a creat pentru fonemul cu valoare estetică termenul **estem**.

134. Un pictor care avea să deschidă o expoziţie îmi povestea odată că una dintre cele mai importante preocupări ale sale o forma încadrarea pînzelor. Numai aşezată în cadre potrivite pictura poate produce efectul dorit, căci numai izolînd-o de împrejurime opera de artă e în stare să concentreze asupra sa toată atenţiunea celui ce o priveşte. Chiar pagina pe care cetitorul acestor rînduri o ceteşte ar avea un aspect rebarbativ dacă n-ar fi încadrată într-un chenar alb. Ruinele în faţa cărora poeţii romantici îşi cîntau melancolia serveau de cadru pentru elegiile lor; încadrarea povestirii în descrieri este la autorii de romane unul din cele mai obişnuite mijloace de a crea atmosferă, după cum costumele sînt, într-o piesă de teatru sau într-un film, mijlocul de a resuscita epoca în care se petrece acţiunea.

O asemenea încadrare se face şi în limbă. Alegerea cuvintelor e unul din cele mai obişnuite mijloace spre a da o coloare locală sau de a caracteriza o epocă. FACA, ALECSANDRI şi CARAGIALE au zugrăvit societatea prin franţuzismele, grecismele sau mahalagismele presărate în dialog; SADOVEANU în romanele sale istorice întrebuinţează arhaisme şi cuvinte dialectale, evitînd neologismele, pe care CEZAR PETRESCU le crede necesare atunci cînd tratează un subiect modern şi orăşenesc (cf. *LR*, I, § 151). Dar **atmosfera** şi **încadrarea** nu se face numai prin preferinţa, între două

sinonime, a cuvîntului vechi sau a neologismului, ci şi prin alegerea, dintr-o opoziţie irelevantă, a sunetului dialectal sau a celui arhaizant. Toţi am auzit discursurile electorale ale cutărui demagog, care, vorbind ţăranilor, imita rostirea lor, voind astfel să demonstreze cît de apropiat e sufleteşte de ei.

În liceu, cînd spuneam tatăl nostru, ziceam: „Şi ne iartă nouă *greşalele* noastre...". Cîteva minute mai tîrziu, profesorul, dîndu-ne caietele cu extemporalul de limba romînă, ne arăta *greşelile* pe care le subliniase cu roşu. Opoziţia *a—e*, irelevantă în aceste forme din punct de vedere al sensului, avea totuşi un rost extrasemantic, varianta cu *a* cadrînd cu atmosfera de vechime a rugăciunii, iar cea nouă, cu *e*, corespunzînd vorbirii curente.

În graiul de toate zilele cei mai mulţi romîni întrebuinţăm forme ca: *omu*, *calu*, în loc de *omul*, *calul*, cum scriem sau cum rostim cînd ne adresăm, de la tribună, de pe amvon sau de pe catedră, unui public select. Opoziţia între *l* final şi zero devine deci relevantă în momentul cînd simţim nevoia să facem o distincţie —nu de sens, ci de grad— între două rostiri coexistente în graiul nostru. A nu ţine seama de necesitatea încadrării vorbei noastre în mediul căruia ne adresăm este ca şi cînd am apărea în sandale într-o sală de bal sau cu cravată roşie într-un cortegiu mortuar. De aceea, atunci cînd un filolog, adresîndu-se intelectualităţii ţării (şi cu deosebire profesorilor şi elevilor) îşi intitulează opera sa lexicală *Dicţionaru limbii romîneşti*, face ca cei ce scot statuile de piatră ale sfinţilor din firidele în care sculptorul le-a aşezat în faţada unui templu gotic şi le aşază de-a dreptul pe pămînt.

Nepoata mea îşi spunea sieşi *Manina* în loc de *Magdalena*. La această transformare foneticianul constată mai întîi că un complex de patru silabe e prea greu de rostit pentru un copil care abia începe să vorbească. De aceea din *Magdalena* au rămas numai iniţialul *ma* şi finalul *na*, mijlocul fiind înlocuit prin *ni*, în care recunoaştem pe *l* din *gdale* asimilat lui *n* următor şi vocala palatală *e* înlocuită prin palatala *i*, mai diferenţiată decît *e* faţă de *a* precedent şi următor. Dar interesul lingvistic depăşeşte aceste consideraţii de ordin fonetic. Pe lingvist îl interesează mai ales ce s-a întîmplat cu această încercare neizbutită deplin de a produce un cuvînt auzit după ce copila a crescut mai mare şi cum au reacţionat cei din jurul ei. Numele *Manina*, care „suna frumos", a fost primit şi de părinţi, ca o variantă eufonică şi afectivă a lui *Magdalena*, şi cu acest produs al graiului copilăresc o numesc şi colegele de şcoală. *Magdalena* îi spune numai profesoara în clasă şi-i va spune ofiţerul stării civile cînd se va mărita. *Manina* e nepoata mea pentru toţi cei ce o iubesc, *Magdalena* e sinonimul rece, ceremonios şi distant, întrebuinţat în „stilul" oficial.

135. În § 114 am arătat că raportul între cele două forme *se* şi *să* era dependent de poziţia moale sau dură următoare. Se zicea *se zice, se vede*, dar *să facă, să mută*. Printr-o **interpretare ulterioară** dată acestor două forme deosebite prin fonetică sintactică, s-a generalizat, în toate poziţiile, forma *se* cînd era pronume reflexiv, iar forma *să* cînd era conjuncţie, zicîndu-se *se vede* dar şi *se mută*, şi *să facă* dar şi *să zică*. Această interpretare —falsă din punct de vedere etimologic, căci şi pronumele, şi conjuncţia vin dintr-un latin vulgar *se*— a fost desigur la început individuală. Ea era însă binevenită, fiindcă distingea şi din punct de vedere formal două auxiliare cu funcţii diferite. Astfel inovaţia individuală a devenit o regulă gramaticală impusă de şcoală şi primită de toţi cei ce îşi dau silinţa să vorbească „corect". Eu, personal, aparţinînd unei regiuni care preface pe *e* în *ă* după *s*, rostesc *să să facă* de cîte ori vorbesc „neglijent", dar scriu şi îmi dau silinţa să pronunţ *să se facă*.

Pronumele conjunct este, la plural, identic la dativ şi acuzativ: *ne dă* şi *ne vede, vă dă* şi *vă vede* şi —la feminin— *le dă* şi *le vede*. Numai în legătură cu pronumele *se* se zice la dativ, *ni se pare, vi se pare, li se pare* (după analogia singularului *mi se pare, ţi se pare, i se pare*). N. Iorga, originar dintr-o regiune în care *e* final neaccentuat se rosteşte mai adesea ca *i*, în care deci *ne* şi *le* se rostesc (la dativ şi la acuzativ) *ni* şi *li*, a generalizat formele *ni, vi* şi *li* din *ni se pare, vi se pare, li se pare* la dativul plural, scriind consecvent şi *ni dă, li dă*. Această distincţie artificială între dativ şi acuzativ a fost imitată pe de o parte de dascălii care ar vrea ca în gramatică să existe cît mai puţine omomorfe, şi pe de altă parte de admiratorii şi elevii lui Iorga.

În *DR*, II, p. 43 am arătat că deosebirea între *acel* şi *acela* era la origine cea dintre franţuzescul *celui* şi *celui-là*. Cu timpul însă înţelesul pregnant de „acel aici" al lui *acela* (din lat. *eccu-illu illac*) s-a şters şi el a devenit sinonim cu *acel*. Printr-o nouă interpretare s-a dat un nou rost celor două sinonime: *acel* se întrebuinţează — cel puţin în limba literară — ca adjectiv înaintea substantivului (*acel om n-a venit*), iar *acela* ca substantiv (*acela n-a venit*) sau ca adjectiv după substantiv (*omul acela n-a venit*). În acest caz, opoziţia între *a* şi zero serveşte spre a face o distincţie sintactică. *Împrejurarea că această opoziţie a servit la o diferenţiere arată că ea nu poate fi considerată ca irelevantă, iar* **a**, *în cazul acesta, prin însuşi faptul că i s-a dat o nouă interpretare funcţională, nu mai poate fi considerat numai ca un element fonetic, ci ca un fonem.*

Între primele exerciţii de articulare a sunetelor făcute de copii este acel *ma-ma* pe care mamele l-au interpretat ca o chemare a lor. Alături

de *ma-ma* copiii mici articulează şi *mu-ma*, cu o vocală acomodată, în silaba dintîi, celor două labiale înconjurătoare. Şi acestui *muma* i s-a dat tot sensul latinescului „mater", încît în limba romînă au existat două sinonime, *mamă* şi *mumă*, deosebite prin opoziţia *a—u*. Între cele două forme cu acelaşi sens s-a ivit o diferenţiere de întrebuinţare. Pentru mine — şi cred că şi pentru alţi romîni —*mamă* e corespondentul romînesc al franţuzescului *mère*. Numai în expresiile figurate *Muma Pădurii* sau *muma vinului* (sau a *oţetului*) întrebuinţez varianta cu *u*. De asemenea în legătură cu pronumele posesiv. Zic *te-a chemat mama*, dar *te-a chemat mumă-ta* sau *mă-ta* (forma scurtată din *mumă-ta*, în limba veche şi *îmă-ta*).

În *DR*, IX, p. 411—412 am arătat că în comuna Movila Ruptă din judeţul Botoşani, deci într-o regiune în care în locul labialelor se pronunţă, înainte de *e* şi *i*, palatale, se face deosebire între forma dialectală *luńină* şi cea literară *lumină*, cea dintîi întrebuinţîndu-se în expresia *luńina de a lampă*, cea de-a doua în expresia *lumina ochilor*. Tot astfel, în comuna Poiana din judeţul Ialomiţa, se zice *am ģisat un vis*. În cazul dintîi vedem cît de nepotrivit este să condiţionezi fonemul de relevanţa semantică a unei opoziţii, căci opoziţia între forma literară şi cea dialectală, considerată de fonologi ca irelevantă, poate servi, prin interpretarea ulterioară a materialului lingvistic, pentru distincţii între două sensuri diferite. În cazul al doilea, opoziţia între *ģ* şi *v* deosebeşte verbul de substantiv, are deci o valoare formativă, asemănătoare cu cea între *s* şi *z* în englezescul *use*, care, atunci cînd se rosteşte *ius*, e verb, iar cînd se rosteşte *iuz* e substantivul corespunzător şi care, după cum cu drept socoteşte MATHESIUS, e o opoziţie relevantă, fiindcă serveşte spre a face distincţii funcţionale (cf. SEIDEL, *Das Wesen der Phonologie*, p. 31).

Pentru alte cazuri de interpretare ulterioară a materialului lingvistic tradiţional, cf. şi *DR*, V, p. 777 ş.u.

136. Pe harta 30 am însemnat cu un punct violet localităţile în care subiectele anchetate făceau o diferenţă între formele cu labialele păstrate şi cele alterate. Ele se găsesc sau la intersecţia celor două isofone —ca punctele 122 şi 960— sau în plină regiune cu palatale în loc de labiale, în Moldova de nord. În cazul întîi avem a face cu împrumuturi între două dialecte geografice, în cazul al doilea între două dialecte sociale, formele cu labiale nealterate intrînd în limba de la ţară prin şcoală. E. PETROVICI şi S. POP au accentuat în diferite rînduri că şcoala şi oraşul trimit valuri puternice de rostiri „literare", cu labialele nealterate, în regiunile în care, la ţară, rostirea obişnuită e cea cu palatale, şi că această rostire locală e păstrată mai ales de copii înainte de a umbla la şcoală şi de femei,

harta 30

care nu umblă pe la oraș. În *DR*, IX, p. 411—412 am citat, după „legendele" hărților *Atlasului lingvistic romîn*, o seamă de exemple pentru d e z e c h i l i b r u l (cf. § 144) în care se găsesc unele regiuni în privința aceasta. Astfel în punctul 394 subiectul anchetat, care formase de la *barbă* pluralul *bărg*, l-a corectat în *bărbi*; tocmai dimpotrivă, în punctul 960, subiectul care zisese *bărbi* s-a corectat, după obișnuința localnică, în *bărg*; subiectul care, în punctul 378, spusese *st'inari*, știa că pronunțarea „mai extra" era *spinare*; tot așa, în punctul 370, *visăz* (cu *v* intact) e rostirea cea „după cărți"; *fiarî* (= fiare) e, în punctul 516, „pe boierește", pe cînd rostirea țărănească e *sârî*. Foarte dese sînt hiperurbanismele (§ 199), adică falsele înlocuiri ale rostirii considerate dialectală prin rostirea presupusă ca literară: în loc de *inimă* se zice, în punctul 122, *vinimă*, fiindcă „s-o mai politicat" oamenii; în punctul 190 se zice *subd'it* în loc de *sughit*, deși *ģ* provine în cazul acesta dintr-un *gl* latin și nu din *b*, ca în *bd'et* (= biet).

Omul nu-și îmbogățește graiul numai prin mărirea tezaurului lexical și învățarea unor expresii nouă, ci și confruntînd rostirea sa cu a altora, cumpănind și apreciind deosebirile ce le observă, eliminînd din rostirea proprie ceea ce e greoi, uzat, banalizat sau i se pare urît, și înlocuindu-l cu ceea ce are farmecul noutății și prospețimii, e actual, viu, mai frumos.

Calificative ca „mai extra", „după cărți", „pe boierește" etc. dovedesc că cei ce cunosc amîndouă rostirile le cumpănesc după valoarea socială a celor ce le întrebuințează. De altminteri încă de demult era cunoscută lui D. Cantemir distincția de ordin social între rostirea *piept, piatră, picior*... și *k'ept, k'atră, k'icôr*..., cum pronunțau, în Moldova lui, femeile. Bărbații care ziceau *k'ept*... erau porecliți „ficiori de babe". *Din momentul în care un sunet e confruntat cu altul și între cele două sunete opuse se stabilește o* **ierarhizare**, *avem a face cu foneme.*

Societatea în care trăim nu este numai cea care dă, în fiecare limbă, combinațiilor de sunete un înțeles convențional, care preface deci, în sens saussurian, sunetul în „semn", ci tot ea impune vorbirii noastre anumite norme. F. de Saussure a fost cel ce a făcut o distincție lămurită între v o r b i r e a i n d i v i d u a l ă (fr. „parole") și l i m b a c o l e c t i v ă (fr. „langue"), care trebuie privită ca o instituție socială cu valori supraindividuale, acceptată de toți cei ce alcătuiesc un neam. „Limba (în înțelesul lui F. de Saussure) este un sistem de valori normative, un sistem de „semne"... Ceea ce vorbește cineva e înțeles de interlocutorul său numai fiindcă vorbitorul întrebuințează aceleași valori ca semne supraindividuale" (Seidel, *Das Wesen der Phonologie*, p. 24). *Dar colectivitatea nu impune normele sale numai în ceea ce privește caracterul de semn al sunetelor, ci și în alegerea între două sunete, care, în graiul aceluiași individ, coexistă cu*

aceeași valoare semantică sau funcțională. Astfel subiectul din punctul 954 al *Atlasului lingvistic romîn* știa că *deget* e forma întrebuințată de „cei care umblă la școală" și deci mai corectă decît forma sincopată *deșt*, întrebuințată în partea locului. (Cf. *DR*, IX, p. 432, unde se dau și alte forme de ierarhizare a cuvintelor după „noblețea" sau „cinstea" lor).

După cum copiii din Ardealul central învață în școală să nu întrebuințeze forma *căși*, ca plural de la *casă*, tot astfel li se spune să rostească *fete* în loc de *fețe* sau *ginere* în loc de *jinere*. Bucureșteanul nu învață în școală numai că trebuie să înlocuiască pe *picere* prin *picioare*, pe *ei face* prin *ei fac*, ci și că are să zică *pe*, iar nu *pă*. Precum pentru formele greșite din punct de vedere gramatical există, în școală, sancțiunea notelor rele, tot astfel pentru rostirile dialectale există în viața de toate zilele sancțiunea ridicolului. Tipul lui Chicoș creat de CARAGIALE pentru pedagogul ardelean cu graiul împestrițat de ardelenisme a devenit celebru. Celui ce întreabă de ce formele *case, picioare, ei fac...* și rostirile *fete, ginere, pe...* sînt preferabile formelor *căși, picere, ei face...* și rostirilor *fețe, jinere, pă...*, li se răspunde „fiindcă așa se zice" sau „așa e corect". Acest răspuns cu impersonalul „se zice" sau cu dictatorialul „corect" rezumă toată tirania **normei colective**, care se cere respectată.

În ce măsură mare omul are tendința să-și corecteze rostirea individuală sau dialectală o dovedesc mai ales cazurile de **hiperzel** de adaptare la limba-model. Asemenea exemple de exces de purism le observăm la h i p e r u r b a n i s m e sau h i p e r d i a l e c t i s m e (§ 199) și, în afară de ele, mai ales la fenomenele de r e g r e s i u n e sau de i n v e r s i u n e. Dacă în loc de *inimă* (din lat. *anima*) se zice pe alocuri, după cum am arătat mai sus, *vinimă*, este fiindcă cel ce a reconstruit greșit această formă era conștient că rostirii sale *in* (din lat. *vinum*) îi corespunde în limba literară forma *vin*. Dacă prin regiunile mărginașe cu Munții Apuseni se zice *mazîne* în loc de *mazăre*, sau *luceafăn* în loc de *luceafăr*, avem a face cu dezrotacizări greșite la cei ce căutau cu tot dinadinsul să se dezbare de rotacism, adică de o rostire dialectală pentru care erau batjocoriți. În § 147 vom vedea că există și h i p e r a l t e r n a n ț e, precum e rostirea *jor*, reconstruită din *jura*, după modele ca *însor—însura*.

137. O. JESPERSEN povestește cum, cu ocazia unei vizite ce a făcut-o la Paris fraților PASSY, unul din acești foneticieni francezi i-a comunicat că în capitala Franței *l* final, în cuvinte ca *fusil, il...*, nu se mai rostește. Tatăl lor, mîndru de franțuzeasca ireproșabilă care se vorbea în capitala

țării și amărît de aberațiile fonetice ale fiilor lui, conjura pe oaspele danez să nu le dea crezare, căci „ils ne savent pas ce qu'ils disent". În amîndouă exemplele, ne asigură JESPERSEN, bătrînul PASSY a rostit *i* în loc de *il* (scris *ils*). Tot așa credea, după cum vom arăta în § 144, I. BRĂTESCU-VOINEȘTI, că în *lesne* el pronunță, după cum scrie, un *s*, pe cînd de fapt rostirea lui era cu *z*.

Asemenea prejudecăți, pricinuite de influența imaginii cuvîntului scris, se pot observa adesea. Dar e fundamental greșit de a trage, din cazul povestit de JESPERSEN, concluzia că omul nu-și dă seama de rostirea lui adevărată. Generalizarea este eronată, fiindcă nu există, în materie de introspecțiune, o masă omogenă „omul" —în cazul acesta *om* are același înțeles impersonal ca *on* francez sau *man* german— ci subiectele vorbitoare se deosebesc foarte mult în felul cum se observă pe sine și pe cei din jurul lor cînd vorbesc. Cînd, ca tînăr student, am plecat cu chestionarul lui WEIGAND să fac o anchetă dialectală în Țara Oltului, maestrul m-a sfătuit ca la alegerea punctelor de cercetat să mă orientez și după spusa oamenilor din partea locului, care își dau perfect seama de deosebirile de grai între diferitele comune și știu deci unde se vorbește un dialect diferit. De fapt, oltenii știau să-mi spună nu numai că în cutare sat se zice *borească* în loc de *nevastă* sau *drigană* în loc de *bivoliță*, ci și că se zice *den* în loc de *din* sau *ģin* în loc de *in* (pentru *vin*).

În ce măsură subiectele vorbitoare sînt conștiente de ceea ce se abate, în rostirea altora, de la norma colectivă, ne-o dovedesc numeroase observații făcute de dialectologi. Astfel O. DENSUSIANU (*Țara Hațegului*, p. 38) povestește că „o bătrînă rostea *ģană*, *ģer* și auzind pe un băiat pronunțînd *ǯană*, i-a zis : nu să zîce așa, nu vorbi ca buhanii (termen de batjocură pentru țăranii din partea de sus a Țării Hațegului)". Încercările de adaptare la ceea ce este admis de colectivitate ca „normal" și la ceea ce gramatica numește „corect" sînt însă la unii indivizi mai frecvente, mai conștiente și mai izbutite decît la alții. În privința aceasta tot O. JESPERSEN a arătat (*Grundfragen*, p. 150) că : „Întîiele încercări ale copilului de a înțelege și a imita vorba celor din jurul său sînt stîngace ; încetul cu încetul devin tot mai abile ; niciodată însă un om n-a izbutit să imite cu totul graiul altui om, nici în ceea ce privește sunetele, nici sensul legat de ele. Pretutindeni avem numai apropieri mai mari sau mai mici. De cele mai grosolane greșeli de pronunțare și de cele mai grave erori cu privire la înțelesul cuvintelor ne dezbărăm încetul cu încetul, fiindcă individul stă veșnic subt necesitatea socială de a fi înțeles de alții și de a-i înțelege. Cîteva urme de nesiguranța din trecut și de forme individuale rămîn totdeauna".

Deunăzi eram la teatru cu copiii mei. Zărind într-o lojă pe o doamnă, care pe vremuri fusese foarte frumoasă, le-am atras atenția copiilor : „Uitați-vă în loja a doua din dreapta, la doamna N., ce frumoasă e !" Dar în femeia trecută de cincizeci de ani, pe care o zăreau întîia oară,

ei nu izbutiră să descopere frumusețea, pe care eu o vedeam încă la doamna N., fiindcă o priveam tot cu ochii mei din tinerețe. Abia a doua zi, cînd am întîlnit-o pe stradă, am observat, în lumina vie a soarelui de amiazi, crețele din jurul ochilor, pelița veștejită a obrazului și oboseala pe care vîrsta le-o imprimase privirilor.

Același lucru se întîmplă și cu rostirea noastră. *Noi auzim de obicei în sunetele rostite de alții sunetele pe care sîntem deprinși să le articulăm noi.* Aceasta e una din cauzele pentru care inovațiile de rostire nu se răspîndesc atît de mult precum ar fi firesc să se întîmple. Ajunge însă „să cadă o lumină" mai vie asupra unui sunet auzit, pentru ca să ne dăm seama că el e altul decît cel pe care îl rostim noi în mod obișnuit, să se ivească în mintea noastră o opoziție observată între cele două sunete.

În cazul acesta ni se poate întîmpla ca Rafilei Negrea, despre care va fi vorba în § 144, să nu izbutim să ne dezbărăm, în general sau numai în anumite cuvinte, de obișnuința noastră de a articula sunetele, sau să rămînem la pronunțarea veche, fiindcă cea nouă „ne intră pe o ureche și ne iese pe cealaltă". Cunoșteam un ardelean care a trăit patruzeci de ani la București, ca funcționar în Ministerul Instrucției, și care a păstrat pînă la moarte rostirea [de acasă, cu dentalele înmuiate înainte de *e* și *i*. Prietenii lui îi ziceau, în glumă sau în bătaie de joc, „frachele Teofil" —deci nu putea să-i rămînă neobservată particularitatea sa de rostire— dar el nu se sinchisea de glumele sau batjocurile lor și continua să zică *frat'e, bińe...* ca părinții săi, țărani din Munții Apuseni.

Nici atunci cînd nepotrivirea ce există între rostirea proprie și a altora e observată și ne neliniștește, felul de a reacționa nu e același la toți și se schimbă chiar la același individ. Opoziția *ă—e* este numai rareori relevantă din punct de vedere al sensului, ca în *de* (prepoziție) față de *dă* (formă verbală de la *a da*). Dar *dă* este, pe o arie întinsă, rostirea dialectală și „urîtă" a prepoziției *de*. Tot *ă* în loc de *e* se rostește în colțul sud-estic al Ardealului (de unde sînt originar și eu) în cuvinte ca *pă, său, zăr, întrăma, galbăn, blăstăm, lăpăda, păreche, părete, învăli, spăriat, străin...* Pentru mine a existat, încă din copilărie, o opoziție *ă—e*, față de care a trebuit să iau o **atitudine**. Cele dintîi înlocuiri ale lui *ă* prin *e* le-am făcut —sau cel puțin mi-am dat silința să le fac— în *pe* și *galben*, cele din urmă în *întrema* și *blestem*; rostirile *pereche, perete, înveli, speria*, deși obișnuite în capitala țării, mi s-au părut totdeauna mai mult sau mai puțin „afectate"; pe *străin* l-am înlocuit într-o vreme prin *strein*, pentru ca să revin iar la *străin*. Această cumpănire continuă între formele unei opoziții dovedește că *omul cît trăiește e preocupat să-și îmbogățească limba cu elemente*

nouă, care nu privesc numai tezaurul lexical, formele flexionare și construcțiile sintactice, ci și rostirea.

138. Nu trebuie să pierdem din vedere nici aceea că, după cum există oameni cu talent pentru muzică sau pentru pictură sau cu talent pentru matematici, tot astfel există și indivizi cu un **talent** mai mult sau mai puțin dezvoltat **pentru limbă.** *Și nu ne gîndim numai la aptitudinea înnăscută de a învăța o limbă străină, pe care unii din noi o au în grad mai mare decît alții, ci și la ușurința cu care unii oameni își organizează materialul lingvistic, descoperind raporturile de dependență între elementele lui, și la darul de a diferenția formele duble, utilizîndu-le în economia limbii.*

Talent pentru limbă au așa-numiții „imitatori", cărora le ajunge să observe că un bănățean rostește *fraće* și *poaće* pentru ca să recunoască raportul de dependență între *t* și *e* următor și să aplice această observație a lor asupra întregului material de limbă, rostind, de cîte ori imită pe bănățeni, *će* în toate cuvintele în care el are, în graiul său, *te* (cf. *LR*, I, § 42 și notele la 10 și 11). Antitalent dovedesc cei ce fac greșeli de identificare a sunetelor. T. FRÎNCU citează, în monografiile lui despre *Rotacismul în Munții Apuseni* și *Romînii din Munții Apuseni*, forme ca *agorisi, cremere, doriță, hairă, Huegyr* (Huedin), *nevirovat*; de asemenea G. ALEXICI (în *Texte din literatura poporană romînă*), din Albac, forme ca *bărat, grădira, nevirovat.* Dezechilibrul fonemic care există la ultimii rotacizanți face ca *n* (la origine) intervocalic din cuvinte străine să fie identificat cu cel din cuvinte latine (singurul care s-a rostit *n̂* și deci s-a putut preface în *r*, cf. § 144). Șovăirile în înlocuirea sunetelor străine fonetismului indigen ca cele arătate în § 120 ș.u., se explică și ele prin felul diferit de identificare la cei ce c r e d că recunosc în ele sunetele limbii proprii.

Talentul pentru limbă nu se manifestă numai în întrebuințarea construcțiilor sintactice mai potrivite, în alegerea, între două sinonime, a cuvîntului mai expresiv, sau în interpretarea nouă a materialului lingvistic tradițional —ca în cazurile arătate în *LR*, I, § 59— ci și în utilizarea opozițiilor spre diferențieri nouă. În blocul inform de marmură din care un cioplitor obișnuit ar fi putut cel mult scoate o coloană, Michelangelo a întrevăzut pe David. Tot astfel EMINESCU sau poetul popular a știut utiliza anumite opoziții sau repetări de sunete ca valori eufonice de mare efect poetic. După cum am văzut în § 135, chiar opoziția între rostirea literară *lumină* și cea dialectală *luńină* a putut servi unui individ cu talent pentru limbă spre o diferențiere semantică destul de subtilă.

În limba romînă există morfonemul *a—ă* care e facultativ la formarea pluralului *-i* de la feminine la origine de trei silabe. Se poate zice *strachini* sau *străchini*, *pasări* sau *păsări*, *vrabii* sau *vrăbii*..., fără ca să existe o deosebire de sens între aceste forme sau fără ca una să fie mai „corectă" decît alta, adică fără ca norma colectivă să se fi pronunțat pentru forma cu *a* sau cea cu *ă*. Totuși la unele cuvinte se face o diferență, după cuvîntul ce servește ca întregire a ideii sau după construcția în care se întrebuințează. Astfel pluralul de la *lature* este *laturi* în *laturile unui triunghi* și este *lături* în exclamația *în lături*! pe care T. MAIORESCU a întrebuințat-o odinioară ca titlu sugestiv al unui articol de critică literară. Ajunge ca un individ de talent să facă incidental o asemenea diferențiere între două sinonime pentru ca să fie primită și de alții și să se încetățenească apoi în limba colectivă.

139. După cum larva închisă în gogoașă își așteaptă momentul ca să se transforme în fluture, astfel o mulțime de forme duble coexistente în limbă își așteaptă clipa, pentru ca din **opoziții-crisalide** să devină opoziții însemnătoare, utilizate în economia limbii de subiecte cu talent.

Pe de altă parte, se poate observa destul de des și fenomenul opus: deosebirea ce există la origine între două cuvinte cu formă diferită se șterge cu timpul. Astfel opoziția între zero și *a*, care este însemnătoare în perechi de cuvinte ca *bat—abat*, *duc—aduc*, *prind—aprind*..., apoi în *casă—acasă* sau în *vulpe—vulpea*, nu mai are putere deosebitoare în *luneca—aluneca*, *coperi—acoperi*... sau în *acum—acuma*, *aici—aicea* (deși la origine se făcea o deosebire între aceste forme). Doar printr-o interpretare ulterioară, la unii indivizi cu talent pentru limbă, începe să se facă iarăși o deosebire (dar nu cea originară) între *mesteca* și *amesteca*, zicîndu-se *mestec mîncarea*, dar *amestec cărțile de joc*.

Mai ales cuvintele afective își pierd, prin deasa lor întrebuințare, nuanța sentimentală de care erau îmbibate la origine. Astfel s-a întîmplat la noi cu forma *Sandu*, care —după cum *Manina* e varianta stilistică, cu o pronunțată notă de intimitate, de la *Magdalena* (§ 134)— este o scurtare, ivită în gura unui copil care nu putea rosti pe *r*, de la *Alexandru*, cuvînt prea lung pentru cineva care abia începea să vorbească. Această formă, de fapt stîlcită, a fost apoi primită, pentru „drăgălășia" ei, și de părinți, care i-au împrumutat aceeași valoare afectivă pe care ar avea-o diminutivul *Alexăndrel*. După ce micul Alexandru a crescut mare, el a rămas tot *Sandu* pentru prietenii și rudele lui, iar cînd au început în romînește să se ivească numele de familie, născute mai ales din numele de botez, *Sandu* —lipsit de orice notă afectivă sau intimă— a devenit un

nume foarte răspîndit, încît nu sînt rare cazurile că cineva se numeşte *Alexandru Sandu*.

Ceva analog s-a petrecut cu unele nume de înrudire. *Naş* şi *naşă* sînt la origine variante fonetice (§ 104), născute în graiul copiilor, din *nănaş* şi *nănaşă*. Trecînd în limba adulţilor, acestor forme scurtate li s-a împrumutat o notă afectiv-dezmierdătoare. Dacă examinăm harta 31, vedem că teritoriul romînesc se împarte azi în două arii mari, una, în jumătatea nordică, unde se cunosc numai formele nescurtate *nănaş* şi *nănaşă* (sau formele din care s-au dezvoltat acestea: *nunaş* şi *nunaşă*), şi alta, în jumătatea sudică, în care se zice *naş* şi *naşă*. Aici *nănaş* şi *nănaşă*, care desigur au existat odinioară, s-au pierdut, devenind prisoselnice în momentul cînd simţul pentru diferenţa afectivă dintre *naş* şi *nănaş* (*naşă* şi *nănaşă*) s-a şters. Numai în punctele 144 şi 122, în Ardealul de sud, la intersecţia ariilor *nănaş* şi *naş*, se întrebuinţează amîndouă formele, fără ca să ni se spună dacă între ele există vreo deosebire. Pe aceeaşi hartă am însemnat cu altă coloare cele două arii, cu mult mai restrînse, în care pentru *mătuşă* se întrebuinţează —pe cît se pare fără nici o deosebire afectivă de sens— forma scurtată *tuşă*. (Numai la intersecţia celor două arii, în punctul 874, se dă, alături de forma *tuşă*, vocativul *mătuşo*).

harta 31

140. În sfîrşit, mai pomenim, tot în materie de forme scurtate, un caz în care de la acelaşi nume avem două ipocoristice deosebite ca formă, dar diferite numai la aplicarea lor la diferite persoane. Din *Nicolae* avem pe de o parte, cu păstrarea sunetului iniţial şi a vocalelor finale, *Nae*, iar pe de altă parte, cu menţinerea silabei finale, *Lae*.

Nicolae, Lae chiorul

îi zice GOGA lăutarului celebru, *Nae* e numele lui Ipingescu în comedia lui CARAGIALE. Dar asta e şi singura diferenţă între cele două nume, care amîndouă se dau, în intimitate sau cu intenţii dezmierdătoare, unor indivizi cu numele *Nicolae*. Opoziţia *n—l*, care distinge pe *nas* de *las*, pe *neg* de *leg* sau pe *nume* de *lume*, nu are în cazul acesta valoarea de „semn", după cum nu are nici în *celălant* faţă de *celălalt* sau în moldovenescul *nant* faţă de muntenescul *(î)nalt*, **variante tolerate şi nediferenţiate** ale aceluiaşi cuvînt. Asemenea cazuri există multe în limba romînă, chiar în cea literară, care nu s-a pronunţat încă într-un număr mare de variante de ortoepie, precum *adaus—adaos*, *fascicolă—fasciculă*, *demisiona—dimisiona* etc.

141. Observînd cu atenție pe copiii mici cînd încep să vorbească, te convingi ușor că negația apare mai devreme în graiul lor decît afirmația ; în limba romînă *nu* e un element latin, pe cînd *da* e un cuvînt mai nou, împrumutat de la slavi ; între legile sociale și morale, „nu minți", „nu fura" și „nu omorî" sînt anterioare lui „iubește pe deaproapele tău". A fost firesc deci ca, voind să ne lămurim ce este un fonem, să procedăm și noi prin eliminarea a tot ceea ce nu e fonemic și să insistăm asupra contrastului între fonemic și fonetic. După această curățire și îngrădire a terenului de cercetat, e necesar însă să încercăm acum să dăm **definiția fonemului**. *Fonemul este un element de rostire recunoscut și utilizat de subiectul vorbitor spre scopuri lingvistice.*

Această definiție, pe care am căutat s-o dau în cît mai puține cuvinte, se cere întregită prin cîteva observații lămuritoare. Subt denumirea „element de rostire" înțelegem înainte de toate sunetele articulate de organul nostru rostitor. Mai înțelegem însă și durata, accentul dinamic și intonația, poziția sunetului în cuvînt și alte a s p e c t e f o n e t i c e care —după cum am văzut în § 127— pot fi utilizate spre scopuri lingvistice.

Subiectul vorbitor „recunoaște" un element de rostire atunci cînd, în sensul lui BAUDOUIN DE COURTENAY, își face, prin abstracție, o i d e e despre el, și-l i m a g i n e a z ă. Dar atît nu e de ajuns, ci e necesar ca subiectul vorbitor să-l c o n f r u n t e cu alte elemente de rostire, identificîndu-l sau deosebindu-l de ele, cumpănindu-i și apreciindu-i valoarea expresivă și eufonică, ierarhizîndu-l din punct de vedere al ambianței în care e întrebuințat sau al normei colective, luînd o atitudine personală față de el și înglobîndu-l, adesea printr-o interpretare nouă, în sistemul fonemic, în structura limbii. *Această e l a b o r a r e subiectivă, de natură psihică, care se adaugă la actul obiectiv, de natură fizico-fiziologică, al rostirii, constituie deosebirea esențială între elementul fonemic și cel fonetic.*

Nu ajunge însă nici ca un element de rostire să fie ridicat din domeniul inconștientului la cel al conștientului, să fie observat de subiectul rostitor, pentru ca el să devină un fonem, ci este necesar ca el să împlinească și o funcțiune în limbă, să fie „utilizat spre scopuri lingvistice". În felul în care se face această utilizare în diferite limbi —și, în marginile aceleiași limbi, din partea indivizilor cu talent de limbă— există deosebiri mari și adesea esențiale.

În definiția pe care am dat-o fonemului, noi ne apropiem mai mult de cea a lui F. DE SAUSSURE, citată în § 127. Dar definiția noastră e, după cum am arătat acolo, mai cuprinzătoare decît cea a învățatului elvețian. Pe de altă parte însă, după cum se poate vedea din cele expuse în § 139, noi am eliminat dintre foneme elementele

întrebuințate în vorbire fără să împlinească o funcțiune (cum ar fi cazul lui *a* din *alunec* = *lunec*).

E remarcabil faptul că termenul „fonem", care e atît de des întrebuințat în lingvistica modernă, încă n-a fost definit cu destulă precizie. Nici chiar de școala fonologiștilor, care lucrează atît de mult cu el, precum se vede din multele încercări de a-i preciza conținutul în citațiile din POLIVANOV, JAKOVLEV și MATHESIUS la JAKOBSON, *Remarques sur l'évolution phonologique du russe, comparée à celle des autres langues slaves*, p. 5. A. MEILLET (*Structure*, p. 4) numește foneme „elementele fonice particulare ale cutărei limbi", cu alte cuvinte, dintre multele elemente de rostire, pe cele care și-au găsit aplicare într-o limbă oarecare. Și mai largă e noțiunea de fonem la J. VENDRYES (*La phonologie de la langue poétique*), pentru care fonemul este „sunetul produs de aparatul fonator al omului". În sensul acesta îl întrebuințează mulți, identificîndu-l cu „sunetul". Ca orice cuvînt al limbii uzuale, „sunet" are și alte accepțiuni — fiind pus adesea în opoziție cu „zgomot" — și deci e mai puțin potrivit într-o scriere științifică decît un termen tehnic.

Dacă termenul „fonem" nu e înțeles la fel de toți cei care-l întrebuințează, cauza este că ei îl privesc dintr-un unghi de vedere cu totul deosebit. P s i h o l o g i ș t i i au simțit nevoia să facă distincție între sunetul ca produs al organului nostru rostitor și între i m a g i n e a lui, după ce a trecut prin filtrul creierului nostru; s o c i o l o g i ș t i i s-au gîndit înainte de toate la valoarea pe care sunetul o dobîndește, prin convenție, ca „semn", la un anumit grup social; pe i n t e g r a l i ș t i îi interesează numai sunetul ca parte integrantă din s t r u c t u r a limbii; pe f o n o l o g i ș t i, întrucît se găsește în o p o z i ț i e f u n c ț i o n a l ă cu alt sunet.

Un amănunt merită să mai fie subliniat. De cînd F. DE SAUSSURE a vorbit de „première unité d'une chaîne parlée", fonemul apare adesea definit ca „cea mai mică" sau „cea din urmă unitate". Aceasta chiar la fonologiștii totalitari, care au un dispreț atît de suveran pentru „atomiști", adică pentru cei ce sfărîmă „întregul" în părticele, mergînd în analiza lor pînă la atomul ce nu mai poate fi analizat, deci pînă la... „première unité".

OBIECTUL ȘI METODA FONEMICII

142. Cel ce a creat termenul de „fonem" — BAUDOUIN DE COURTENAY — n-a simțit nevoia să găsească o numire nouă și pentru acea parte a lingvisticii care se ocupă cu studiul lui. O asemenea numire — „fonemica" — nu este totuși greu de găsit. *O b i e c t u l fonemicii este studiul procesului de recunoaștere și al felului de utilizare lingvistică a elementelor de rostire.*

Recunoașterea fonemelor presupune o c o n f r u n t a r e a elementelor de rostire observate de om. Această punere față în față a două sau mai multe elemente de rostire poate avea ca rezultat constatarea unei a s e m ă n ă r i, a unui c o n t r a s t, a unei r e p e t ă r i sau a unei i n t e r d e p e n d e n ț e între ele.

Cînd două sau mai multe elemente de rostire asemănate prezintă note comune ce ne impresionează atît de mult încît facem abstracție de tot ce le deosebește, avem a face cu o i d e n t i f i c a r e. Numai filtrînd

oarecum elementele de rostire observate şi curăţindu-le de tot ce poate fi considerat în anumite împrejurări drept cantităţi neglijabile, putem ajunge la acele abstracţii despre care am vorbit în § 126, şi care ne permit să lucrăm cu f o n e m e în loc de sunete şi variaţiuni nenumărate de sunete. Utilitatea acestei identificări este mare, mai ales în ceea ce priveşte întrebuinţarea limbii ca mijloc de comunicaţie de la distanţă între oameni, căci numai lucrînd cu foneme putem traduce limba vorbită în scris. Dacă pentru fiecare varietate de sunete am avea un semn grafic, scrisul nostru s-ar asemăna cu textele transcrise foneticeşte, pe care chiar filologul cu experienţă îndelungată le ceteşte cu greutate. Reducînd însă mulţimea de sunete întrebuinţate în vorbire la un număr redus de t i p u r i, putem lucra cu vreo două duzini de l i t e r e, care —în linii mari— corespund fonemelor.

Cînd, **confruntînd** între sine elementele de rostire, ceea ce ne izbeşte nu e asemănarea, ci deosebirea între ele, atunci observatorul limbii e aplecat să facă abstracţie de notele comune şi să-şi concentreze atenţia asupra c o n t r a s t e l o r remarcate. Şi acest proces de filtrare a materialului sonor prin eliminarea a ceea ce în anumite împrejurări poate fi neglijat, este extrem de util, fiind unul din mijloacele de care omul face uz mai des în economia limbii.

Noi, care în această carte nu facem psihologie, ci lingvistică, nu vom urmări mai de aproape procesul ce se petrece în mintea noastră cînd identificăm sau stabilim contraste între elementele de rostire. În loc de a încerca să dăm cetitorului cu interes pentru faptele lingvistice explicări ce presupun cunoştinţe de specialitate psihologică, pe care nu sîntem în drept să i le presupunem —şi care, mărturisim, ne lipsesc şi nouă— preferim să facem ceea ce am mai făcut de repetate ori, să întrebuinţăm comparaţia sau metafora. De aceea am folosit mai sus termenul atît de puţin ştiinţific de „filtrare", asemănînd materialul sonor prins de ureche cu un lichid trecut prin alambicurile unei distilerii.

Tot printr-o comparaţie cunoscută cred că poate fi lămurit şi acel proces care se petrece în mintea omului atunci cînd nici nu se identifică, nici nu se stabilesc contraste între elementele de rostire confruntate, ci subiectul vorbitor observă nişte raporturi constante de interdependenţă între ele. Aleg o comparaţie cu jocurile de copii, pentru că cred nimerit să asemăn judecăţile ce se nasc pînă şi în mintea celui mai umil subiect vorbitor, cu judecăţile din mintea fragedă a unui copil.

Cînd eram copii ne jucam „de-a soţ sau forde" (= fără de soţ). Era unul din cele mai simple şi mai comode jocuri, putînd fi jucat, cu gesturi, pînă şi în bancă, în timpul lecţiilor, materialul întrebuinţat constînd din

sîmburi de roşcovă scoşi de prin buzunare. Luai în pumn cîţiva sîmburi şi făceai cu capul un semn întrebător. Vecinul răspundea arătînd un deget, ceea ce însemna „fără soţ", sau două degete, adică „cu soţ". Sîmburii din pumn erau apoi număraţi doi cîte doi. Dacă după numărătoare nu mai rămînea nici un sîmbure şi partenerul arătase „cu soţ", sîmburii erau ai lui; dacă, dimpotrivă, rămînea un sîmbure, partenerul pierdea jocul şi trebuia să dea atîtea perechi de sîmburi, plus unul, cîte fuseseră în pumnul tovarăşului de joc care pusese întrebarea.

„Soţ" este cel mai simplu şi mai elementar element de c l a s i f i c a r e a numerelor. El corespunde, în termeni artimetici, noţiunii „divizibilitate prin doi".

Mai tîrziu ne jucam „în nasturi". La acest joc materialul cu care ne jucam nu mai era uniform, ca sîmburii de roşcovă. Un nasture de sidef valora cît doi nasturi de os şi cît trei de metal; pentru un nasture mare puteai lua mai mulţi nasturi mici. Metal, os, sidef erau deci criterii care permiteau o c a t e g o r i s i r e după valoarea pe care o reprezentau nasturii. Se stabilea deci un raport de i n t e r d e p e n d e n ţ ă între material şi valoarea lui. Un asemenea raport putea fi stabilit între mărimea nasturilor şi valoarea lor, încît exista şi un raport de c o r e l a ţ i e între material şi mărime, factori determinanţi pentru stabilirea valorii.

După cum sîmburii de roşcovă strînşi în pumnul copilului puteau fi utilizaţi ca material de joc abia în momentul cînd erau grupaţi în „cu soţ" şi „fără soţ", tot astfel elementele de rostire acumulate în memoria noastră pot fi puse în serviciul rostirii o r g a n i z a t e numai după o prealabilă grupare şi categorisire. „Divizibilitatea prin doi" e o abstracţie care traduce în termeni aritmetici imaginea vizuală a unei repartizări posibile în perechi a masei de sîmburi.

Dar, după cum la jocul cu nasturi se stabilesc diferite raporturi între material, mărime şi valoare, tot astfel omul e în stare să facă diverse legături de interdependenţă şi corelaţie între diferite sunete organizate în serii, ca „labiale", „ocluzive" etc. şi între diverse aspecte fonetice, ca „durată", „presiune" etc. Termeni tehnici ca „labiale" sau „poziţie dură" nu sînt altceva decît exprimarea mai scurtă, mai precisă şi mai comodă pentru nişte categorii sau grupe în care subiectul vorbitor îşi organizează materialul sonor de care dispune.

Dacă n-ar fi aşa, nu ne-am putea explica de ce *e* s-a transformat în *ă* după „labiale" —nu şi după „dentale"— şi numai în „poziţie dură", nu şi în „poziţie moale". În nota de la sfîrşitul paragrafului 10 din *LR*, I, am arătat cum trebuie să ne imaginăm procesul de gîndire petrecut în mintea strămoşilor noştri cînd ei, în locul unui *e*, păstrat încă în cuvinte

ca *des*, *negru* —adică după „dentale"— şi în cuvinte ca *feţi*, *cumetre* —adică în „poziţie moale"— au început să generalizeze rostirea cu *ă*, să zică deci *făt*, *cumătru*, *bătrîn*, *văduvă*, *păr*..., în loc de *fet*, *cumetru*, *betrîn*, *veduvă*, *per*... Numai observînd că rostirea cu *ă* în loc de *e*, în opoziţiile din cuvinte ca *fet—făt*, *per—păr*..., s e r e p e t ă şi în cuvintele *mer—măr*, *apes—apăs* etc., s-a putut naşte, în mintea înaintaşilor noştri, simţul pentru interdependenţa între *ă* în loc de *e* şi seria *p*, *b*, *f*, *v*, *m* — numită de filologi „labiale". Pe de altă parte a fost de ajuns ca repetarea aceluiaşi fenomen să fie observată în cîteva cazuri similare, pentru ca ea să ducă la extinderea inovaţiei asupra t u t u r o r cuvintelor cu *e* după *p*, *b*, *f*, *v*, *m*, la g e n e r a l i z a r e a ei.

Repetarea în aceleaşi împrejurări a unui element de rostire observat este deci şi ea un mijloc de recunoaştere fonemică.

Dar chiar lăsînd la o parte consideraţiile ce privesc fonemica istorică —cu care ne vom ocupa mai de aproape în partea finală a acestei cărţi— şi examinînd în mod static raportul între *e* şi *ă* după labiale în poziţie dură, constatăm că opoziţia ce există între singularele *făt* şi *păr* faţă de pluralele *feţi* şi *peri*, între nominativul *cumătru* şi vocativul *cumetre* sau între persoana întîi *învăţ* şi persoana a doua *înveţi*... constituie un joc constant —o a l t e r n a n ţ ă— care se repetă într-o mulţime de alte cazuri analoge. *Astfel izbutim ca fonemul —adică reprezentantul tipic al sunetelor identificate— să se fixeze în memoria noastră împreună cu tot cortegiul lui de alternanţe.*

Numai astfel se explică faptul —la aparenţă contradictoriu— că un *a* confruntat cu *ă* poate forma pe de o parte o o p o z i ţ i e prin care se deosebeşte sensul cuvintelor *var* şi *văr* sau *par* şi *păr*, iar pe de altă parte prin alternanţa *a—ă* putem să recunoaştem în *fac* şi *făcut* acelaşi cuvînt sau în *văros* un derivat al lui *var*. Rolul cel mare al alternanţelor în sistemul nostru morfologic şi derivativ se va evidenţia mai ales atunci cînd vom vorbi despre m o r f o n e m e.

Despre identificare, contraste, corelaţii şi alternanţe e necesar să vorbim ceva mai insistent în cele următoare.

143. Deosebirea cea mare ce există între unghiul din care priveşte foneticianul limba şi cel din care ea e privită de fonemist iese mai bine la iveală cînd examinăm procesul **identificării.** Acest lucru l-am arătat în § 131, cînd am vorbit despre consonantele nazale romîneşti. Aceeaşi observaţie o putem face cînd examinăm vocalele nazalizate. Din punct de vedere fonetic, cuvintele *pară* şi *pană* prezintă un interes numai în ceea ce priveşte conţinutul lor sonic. În privinţa aceasta, ele se deosebesc o dată prin

deosebirea între *r* şi *n*, şi apoi prin deosebirea între *a* şi *ã*. Din punct de vedere fonemic, ceea ce ne interesează la aceste două cuvinte e numai opoziţia *r*—*n*, prin care se marchează deosebirea de sens între cele două cuvinte. O opoziţie *a*—*ã* e irelevantă din punct de vedere fonemic, pentru că noi nu putem rosti un *a* nenazalizat înainte de *n* şi nu avem un *a* nazalizat decît în vecinătatea consonantelor nazale. În privinţa aceasta ne deosebim mai ales de francezi, la care opoziţia *a*—*ã* joacă un rol fonemic important, fiindcă ei au pe de o parte vocale orale în vecinătatea consonantelor nazale (de ex. *a* din *femme*, *o* din *téléphone*, *ü* din *une* etc.), iar pe de altă parte au vocale nazale şi înainte de consonante orale. De aceea la ei pot exista opoziţii ca *o*—*õ* spre a distinge două cuvinte diferite, ca *po* (scris *pot*) „oală" de *põ* (scris *pont*) „pod", sau două forme deosebite, precum masculinul *bõ* (scris *bon*) „bun", diferit de femininul *bon* (scris *bonne*) „bună", cu *o* oral plus *n*. În franţuzeasca romînilor există de obicei *bo* = *beau* „frumos", *bõ* = *bon* „bun" şi *bõn*, care ar vrea să fie *bonne* „bună". Din cauza acestei obişnuinţe de a rosti nazalizat toate vocalele înainte de *n*, CONSTANTIN MIHAIL, în poezia *Preludiu de Rachmaninov*, rimează *Gauguin* (*-gẽ*) cu *Verlaine* (*-lẹn*), ceea ce un francez n-ar face niciodată.

Într-un singur caz avem şi noi posibilitatea de a distinge două cuvinte prin opoziţia între oral şi nazal. Dar şi cazul acesta nu se găseşte în limba literară, ci în graiul din Ţara Oaşului, unde *pui*, omonim în limba literară, apare sub două forme: *puị*, cînd corespunde lui (*un*) *pui*, şi *pũi*, cînd corespunde lui (*eu*) *pui*. (În această regiune adică nazalitatea vocalelor produsă de un *n* muiat următor s-a menţinut şi după prefacerea acestui *ń* în *ị*, încît se zice *cũị*, dintr-un mai vechi *cuń*, *ịepurõị*, dintr-un mai vechi *ịepuroń*... şi prin urmare şi *pũị*, dintr-un mai vechi *puń*).

După cum am văzut în § 29, afară de *a*, *ă* şi *î* unii romîni mai rostesc un *ą* (care e mai închis decît *a*, dar mai deschis decît *ă*) şi un *â* (mai închis decît *ă*, dar mai deschis decît *î*). În limba-model de pe scena Teatrului Naţional —pe care orice romîn cult tinde să şi-o însuşească— cele două variante de vocale centrale *ą* şi *â*, pentru care nu avem semne grafice deosebite, „se confundă" cu *ă* şi *î*. Aceasta înseamnă că romînul cult, cînd aude aceste sunete, face abstracţie de micile deosebiri de rostire şi reţine numai notele comune ce permit o identificare a lor cu *ă* şi *î*. În graiul celor mai mulţi romîni există însă, după cum văzurăm în § 30, şi variante „neliterare" antero-centrale. Şi la auzul acestora romînul care vorbeşte limba literară neglijează notele deosebitoare şi reţine numai pe cele ce-i permit să le identifice fie cu vocala centrală *ă* sau cu cea anterioară *e*. De aceea vedem, la unii culegători de material folcloric, care

vor să păstreze notele mai caracteristice ale graiului local (fără să întrebuinţeze însă grafia fonetică), că scriu în culegeri de poezii populare din Banat *iău* (= *eu*) sau *foaiă* (= *foaiĕ*) şi în cele din Moldova *şerpe, şese, rè, curè...* (în loc de *şĕrpe, şĕse, rĕ, curĕ...*).

Caracteristică în privinţa aceasta e şovăirea între scrierile *uşă* şi *uşe, grijă* şi *grije* etc. Academia Romînă a decretat că trebuie să scriem *ă* după *ş* şi *j*, deci *uşă, mătuşă, el îngraşă, grijă...* Doar în cazuri ca *cenuşăreasă* şi *cenuşereasă, jeratic* şi *jăratic* uzul şovăie, iar în *jelanie, jertfelnic...* scrierea cu *e* este cea obişnuită. Dacă aruncăm o privire pe harta nr. 32, ne dăm uşor seama de unde provine greutatea de identificare a vocalei finale din cuvinte ca *moaşă*. Rostirea cu *e* curat (sau cu *i* dezvoltat din acesta) e restrînsă la trei teritorii relativ reduse, însemnate pe hartă cu albastru. În afară de aceste arii restrînse, se rostesc pe toată întinderea diferite nuanţe *(ă, â, î* şi *ĕ)* de vocale centrale. Faptul că Bucureştii aparţin ariei cu *î* explică şi el greutatea de a se normaliza rostirea în asemenea cazuri, în care identificarea e atît de anevoioasă.

harta 32

În nota la § 126 am citat şi alte cazuri despre felul „impresionist" în care se fac asemenea identificări şi se extrage elementul de rostire-tip din marele număr de variante condiţionate de vecinătatea în care se găsesc sunetele.

144. Următoarea întîmplare petrecută la Academia Romînă în timpul dezbaterilor cu privire la noua reglementare a ortografiei ilustrează cît de anevoioasă e identificarea sunetelor şi găsirea unei grafeme adecvate. La un moment dat se încinsese o discuţie destul de aprinsă, dacă trebuie să întrebuinţăm litera *s* sau *z* în exemple ca *cizmă, smeură, cazmă, lesne...* adică înainte de *n* şi *m*. I. A. Brătescu-Voineşti, combătînd deopotrivă pe fonetişti şi pe etimologişti, cerea ca să se dea preferinţă rostirii celei mai lesnicioase, care în cazul acesta special era, după părerea lui, cea cu *s*, „căci e mai lezne", zise el, „să rosteşti *casnă* decît *cazmă*".

Greutatea de a identifica cu *s* sau cu *z* sunetul care se găseşte înainte de *n* şi *m* în cuvinte ca cele citate mai sus se explică prin faptul că avem a face cu un sunet neobişnuit în sistemul nostru fonetic. În § 9 am arătat că în limba noastră consonantele fonice se rostesc lin, iar afonicele tare. Cînd un *s* este urmat de *b, d, g*, el se acomodează acestor consonante fonice şi line, devenind *z*: *dezbrac, dezdăunez, dezgolesc.* (Scrierea oficială *desbrac, desdăunez, desgolesc* nu corespunde rostirii). Cînd însă după *s* —şi tot aşa după *ş*— urmează un *n* sau *m*, acomodarea se face numai cu privire la voce, fie în sens progresiv, ca în *Rîşnov* (cu *n* afonizat), sau, mai ales, în sens regresiv, ca în *Rîjnov* (cu *j* şi *n* fonic). Acomodarea nu se face însă şi în ceea ce priveşte caracterul forte sau lin, ci *s (ş)* rămîne un

sunet forte şi după ce a devenit fonic. O asemenea siflantă fonică, dar forte, care poate fi identificată cu *s* de cei ce disting înainte de toate caracterul forte, sau cu *z* de cei ce sînt izbiţi de caracterul fonic, se găseşte în cuvinte ca *smeură, crîşmă, lesne, şneapăn*...

De asemenea cazuri, cînd avem a face cu sunete nouă şi inexistente în sistemul fonetic tradiţional, născute în urma unor transformări de ordin fonetic, trebuie să ţină seama mai ales fonemica istorică. Găsindu-se în faţa unor asemenea sunete, limba are de ales între două căi : sau sistemul ei fonetic se îmbogăţeşte cu sunete nouă, sau sunetele nouă se identifică cu vreunul din sunetele obişnuite, aşa cum se întîmplă atunci cînd sunetele străine sînt înlocuite prin sunete indigene asemănătoare (§§ 120—123).

Întîiul caz s-a întîmplat de multe ori în istoria limbii romîne. Şuierătoarele *s*, *j*, fricativele *z*, *h'*, γ, diftongii *oa*, *ea*, *uo* etc. sînt sunete necunoscute limbii latine clasice. Articularea lor ne-a devenit însă cu timpul familiară şi ele s-au încadrat cu totul în sistemul nostru fonetic (literar sau dialectal).

Pentru al doilea caz am citat un exemplu în *LR*, I, § 42, unde am arătat că poziţia intervocalică a făcut ca *l* latin scurt să nu se mai pronunţe cu vîrful limbii atingînd regiunea alveolar-dentală, ci numai cu o uşoară marcare a acestei ocluziuni. Rezultatul a fost un fel de *l*, aşa cum îl rostesc japonezii, care seamănă mult cu un *r* apical. Pe cînd însă acest sunet intră în sistemul fonetic al japonezilor (care învaţă cu greu să facă, vorbind o limbă străină, distincţie între *l* şi *r*; cf. *TCLP*, IV, p. 85), el a fost simţit de majoritatea strămoşilor noştri ca ceva străin şi a fost identificat cu *r*.

Că aşa trebuie să se fi petrecut lucrurile odinioară la transformarea lui *l* intervocalic în *r* o putem bănui din observaţiile pe care le-a făcut E. Petrovici cu privire la transformarea lui *n* în *r* studiind graiul ultimilor rotacizanţi de azi din comuna Arieşeni (Scărişoara) în Munţii Apuseni (*DR*, VIII, p. 149—163).

La subiectul Rafila Negrea, de patruzeci şi cinci de ani, Petrovici a auzit un *n* „complet denazalizat", care nu e totuşi un *d*, „deoarece forţa, tensiunea musculară a articulaţiei e ca a unui *n*, deci mult mai slabă ca la *d*". Totuşi acest *n* —pe care-l însemnează cu un punct deasupra *(ṅ)* — nu se deosebeşte de un *n* obişnuit numai prin faptul că şi-a pierdut nazalitatea, ci şi prin scurtimea lui. La acelaşi subiect Petrovici a auzit, în formele rotacizate, un *r* —pe care-l notează de asemenea cu un punct deasupra *(ṙ)*— foarte scurt şi fără vibraţii ale limbii, un *r* fricativ. „E clar că acest *ṙ* nu e altceva decît un *n* denazalizat şi slăbit subt acţiunea asimilatoare a vocalelor între care se află. Curentul fonator, negăsind ieşire prin cavităţile nazale, produce în cavitatea gurii o presiune de aer

căreia ocluziunea alveolară slăbită nu-i poate rezista; aceasta din urmă cedează, dînd naştere lui *ṙ*. Deci acţiunea asimilatoare a vocalelor se exercită pe de o parte asupra vălului palatului, care nu se detaşează îndeajuns de peretele posterior al faringelui pe timpul articulării lui *n* intervocalic, ci rămîne ridicat ca pentru vocalele care-l încadrează pe *n*, pe de altă parte asupra tensiunii musculare a articulaţiei, slăbind-o şi scurtînd durata ocluziunii alveolare". Uneori PETROVICI a auzit şi un rest de nazalitate, pe care a notat-o cu *n(r)* —grafie care se întîlneşte şi în textele vechi rotacizante, care scriu бї.ѧре sau бинре— sau care se poate deduce din rostirea nazalizată a vocalei precedente: *sũṙu* (= sun), *tũn(r)u* (= tun). Această nazalizare o aseamănă PETROVICI cu drept cuvînt cu vocalele rămase nazale —prin Ţara Oaşului şi la moţi— după prefacerea lui *ń* în *i̯* în cuvinte ca *iepuroãi̯e*, *cũi̯e* „cuie", *ãi̯* „ani" etc., despre care am vorbit mai sus.

Cazul Rafilei Negrea, care păstrează încă în graiul ei acel sunet străin sistemului nostru fonetic —şi care a fost identificat de unii romîni cu *n* şi de alţii cu *r*— e deosebit de instructiv şi din punct de vedere metodic.

De la B. P. HASDEU încoace ştim că „rotacismul" —adică rostirea ca *r* a lui *n* (simplu) în poziţie (la origine) intervocalică în elementele latine— era odinioară răspîndit şi în regiuni în care azi se rosteşte numai *n*. Cînd I. SBIERA a publicat *Codicele Voroneţean*, a dat la iveală un text în care rotacismul e păstrat cu aceeaşi rigurozitate ca în dialectul istroromîn. Au fost publicate apoi şi alte texte vechi „rotacizante", dintre care unele au rotacismul în măsură mai mare decît altele. Ca tip de text rotacizant în care rotacismul nu e întrebuinţat consecvent se poate cita *Psaltirea Scheiană*. Această neconsecvenţă trebuia să izbească pe cercetătorii limbii vechi. I. A. CANDREA a încercat —mai întîi într-un studiu publicat în *Noua revistă romînă*, III, p. 533—541 şi IV, p. 14—24 şi întitulat *Monumentele cele mai vechi de limbă romînească*, şi apoi în introducerea la *Psaltirea Scheiană* (1916, cf. cu deosebire § 7)— să explice această anomalie admiţînd că *Psaltirea Scheiană* e copiată de mai mulţi copişti după un text cu rotacism. Aceeaşi părere o exprimă cu multe precizări A. PROCOPOVICI într-o temeinică teză de doctorat *Despre nazalizare şi rotacism*, publicată în Analele Academiei Romîne (Mem. Secţ. Lit., Seria II, Tom. XXX). Într-adevăr, nimic nu e mai probabil decît presupunerea că originalul era rotacizant, dar că unii din copişti erau nerotacizanţi şi că aceştia reproduceau originalul cu mai multă sau mai puţină exactitate, strecurînd, fără să-şi dea seama, şi formele cu *n* pe care erau deprinşi să le rostească ei. O dovadă despre aceasta sînt mai ales formele cu *n* corectat în *r* şi cele reconstruite greşit. Astfel, găsind în original cuvîntul *păraţ*, care are un

r provenit din *l* latin intervocalic (*palatium*), copistul nerotacizant, care nu avea în graiul său acest cuvînt, l-a prefăcut în mod mecanic în *pănaț* (CXXXVI, 6 ed. Bianu), o formă, după toată probabilitatea, inexistentă.

Şi totuşi, dacă deschidem *ALR*, I la harta 33, vedem că în punctul 594, tocmai la intersecţia ariei lui „omuşor" cu aria „împărătuş", s-a notat din graiul actual forma cu *n*: *pănătuş*. Pe de altă parte, s-au găsit în timpul din urmă şi texte vechi care nu sînt copii, şi totuşi nu întrebuinţează consecvent rotacismul. Astfel sînt înainte de toate faimoasele scrisori din sec. XVI—XVII aflate în Arhivele Bistriţei şi provenind din Maramureş, din regiunea Bistriţei ardelene şi mai ales din Bucovina. Dintre acestea, cele mai multe întrebuinţează consecvent *n*, altele consecvent *r*, altele însă conţin forme cu *n* alături de formele cu *r*, precum *sănătate, bună, sănătos*, alături de *verit, oameri* (de şapte ori), *nemăru(e)* (într-o scrisoare din Rădăuţi, din primul deceniu al secolului al XVII-lea).

Spre a explica această inconsecvenţă, A. Procopovici (*Despre nazalizare şi rotacism*, p. 302—304) admite că „limba rotacizată a devenit multă vreme limba bisericească şi, prin urmare, oficială", imitată —cu mai multă sau mai puţină consecvenţă— şi de pisarii cu grai nerotacizant din cancelariile vlădicilor şi egumenilor (de unde emană o parte din scrisorile din Arhivele Bistriţei) sau din alte oficii. El crede că „documentele din chestiune nu reproduc graiul contemporan al poporului din acele regiuni, unde au fost scrise. Actele acestea nu păstrează decît graiul oficios şi bisericesc".

Această explicare nu o admite A. Rosetti, care a publicat în 1924, la Paris, un studiu întitulat *Étude sur le rhotacisme en roumain*. Inconsecvenţele în redarea formelor rotacizante el le crede —ca de altfel şi I. A. Candrea (*Psaltirea Scheiană*, p. CLXI)— de natură grafică. Grafiile *me.ꙗre, menre, mene* şi *mere* (pentru *mine*) din textele vechi ar indica că stadiul la care *n* intervocalic ajunsese pe vremea cînd s-au scris aceste texte —precum şi scrisorile din Arhivele Bistriţei— era un sunet care nu era propriu-zis nici *n*, nici *r*, ci un *r* nazal, greu de notat. Pisarii alegeau, după şcoala ortografică prin care trecuseră, una din cele două „grafii extreme", *n* sau *r*, încît „inconsecvenţele din originalele rotacizante indică pentru rotacism un declin pe la sfîrşitul veacului al XVI-lea".

A. Rosetti în studiul său (la p. 14—16) arată şi faptul, atestat de toţi cei ce au studiat acest fenomen în Munţii Apuseni, unde el se mai păstrează, că *în satele cu urme de rotacism se întrebuinţează forme cu n şi r, adesea în graiul aceloraşi indivizi şi chiar în aceleaşi cuvinte*. Astfel Frîncu şi Candrea, autorii monografiei despre *Munţii Apuseni*, apărută în 1888,

au găsit în acelaşi sat formele *dimireaţă* şi *dimineaţă*, iar T. PAPAHAGI, care a făcut cercetări dialectale la moţi în 1922, a auzit pe un ţăran, care rostise *Galbăra*, corectîndu-se : *Galbăna*. Pe o femeie bătrînă a auzit-o întrebuinţînd formele *găiri*, *săptămîri* şi imediat apoi *găini*, *săptămîni*. Aceleaşi forme duble le-au observat în Munţii Apuseni şi anchetatorii *Atlasului lingvistic romîn*. S. POP a auzit la acelaşi individ *bire* şi *bine* sau *puri biĭni* (= pune bine) şi a notat paradigme de conjugare ca : *d'apănu*, *d'ępiĭn*, *d'apănă*, *d'apărăm*, *d'apanaţ*, *d'apănă*, ori : *să spun*, *să spurem*, *să spuriţ* (cf. *DR*, VIII, p. 181—184). E. PETROVICI (*DR*, VIII, p. 149—163) a auzit la baba Zamfira Negri din Arieşeni (Scărişoara) *bire*, *bur*, *u̯ămeri* alături de *bini*, *bun* şi *o̯ameni*. Deosebit de interesante sînt observaţiile acestei cercetări cu privire la graiul Rafilei Negrea, de care „băieţii între 10 şi 14 ani şi flăcăii" făceau haz pentru formele cu rotacism pe care le întrebuinţa. Ea ştia că „bătrînii ziceau *d'iri*" în loc de *veni*, adăugînd că „eu mai tót aşa m ă s c a p, de zic *d'iriş*" în loc de *venişi*. Deşi îşi dădea silinţa să vorbească cu *n*, ca toată lumea, şi izbutea s-o şi facă atunci cînd îşi concentra atenţia asupra rostirii sale, în unele cuvinte (precum *ir* pentru *in* sau *săptămîră* pentru *săptămînă*) ea rostea consecvent *r*, căci obişnuinţa agonisită în copilărie era mai puternică decît tendinţa de a-şi acomoda graiul la norma colectivă.

În comuna Arieşeni putem surprinde deci ultimele stadii ale procesului de dispariţie a rotacismului. Ultimii rotacizanţi, bărbaţi şi femei neumblate la şcoală, sînt luaţi în bătaie de joc de generaţia tînără, iar această sancţiune a ridicolului îi face să încerce, fără să reuşească totdeauna, să se dezbare de rostirea învăţată în copilărie în casa părintească. Sîntem deci martorii unui **dezechilibru fonemic** din cele mai caracteristice, în care opoziţia dintre formele moştenite, păstrate în graiuri individuale şi limba colectivă încetează de a mai fi tolerată şi duce la dispariţia rostirii învechite. Cunoaşterea stadiului actual din Munţii Apuseni, cu şovăirile şi inconsecvenţele lui, ne dă posibilitatea să ne explicăm formele şovăitoare şi inconsecvenţele ce le găsim în textele din Maramureş, nord-estul Ardealului şi nordul Moldovei în veacurile XVI—XVII.

Studenţii în medicină trec mai întîi pe la medicina operatoare înainte de a ajunge la chirurgie. Pe cadavru, bisturiul poate fi purtat şi de mîni mai puţin deprinse cu tehnica operatoare. Cînd operaţia se face însă pe corpul viu, nu ajunge să ştii unde trebuie să aplici tăietura şi cum trebuie să legi vasele tăiate, ci trebuie să ţii seama şi de inima pacientului, dacă suportă sau nu şocul operaţiei. Cu medicina operatoare se pot asemăna metodele celor ce priveau limba păstrată în textele vechi cu ochii celor ce ridicaseră la rang de dogmă credinţa lor în „legi fonetice fără excepţie"

și își agonisiseră o tehnică specială spre a explica cazurile refractare. Cel ce, dimpotrivă, pleacă de la starea actuală a limbii și caută să-i surprindă pe viu tainele, se aseamănă cu chirurgul care, pus în fața vieții ce palpită pe masa lui de operație, trebuie adesea să facă abstracție de rutina cîștigată în sala de disecții și, ținînd seama de ceea ce e imponderabil, să-și creeze o tehnică adaptată împrejurărilor în care operează.

De cînd m-am învățat să privesc limba în mod static, înainte de a încerca să-i lămuresc evoluția, nu mai am nevoie să admit, pentru a explica inconsecvențele în întrebuințarea formelor rotacizate, nici reguli ortografice la pisarii oficiali, nici stîngăcii în redarea grafică a unor sunete intermediare între *n* și *r*, ci pe ecranul trecutului proiectez ceea ce văd că se întîmplă sub ochii noștri la ultimii rotacizanți. Cei ce transcriau traducerea Psaltirii sau scriau, în sec. XVI—XVII, către bistrițeni, trăiau într-o regiune în care neconsecvențele în întrebuințarea rotacismului erau în graiul ce-l vorbeau întocmai ca azi în graiul Rafilei Negrea sau al Zamfirei Negri din Arieșeni. Ce ar zice aceste femei dacă cineva ar culege un text din gura lor și în loc să-l redea așa cum a fost rostit, ar înlocui formele cu *n* prin forma cu *r*, așa cum a făcut I. A. CANDREA reconstruind textul „original" al Psaltirilor?

Un dezechilibru asemănător se constată în unele texte vechi în întrebuințarea palatalelor în locul labialelor. Astfel VARLAAM are în *Cazania* sa, alături de *fimŭ* 54 v/8.... *fiecare* 155 v/2..., *fiece* 56/16..., *să himŭ* 22/3... (cf. și *hierbeai* 214/1, *hierbențeală* 325/5, *înhipsără* 105/7). Asemenea forme șovăitoare se întîlnesc și în documentele vechi, începînd cu secolul al XVI-lea, mai ales la *f* și în speță la verbul *a fi* (cf. *ELR*, p. 82—85, A. ROSETTI, *Limba romînă în sec. XVI-lea*, p. 63 și D. MACREA, *DR*, IX, p. 157—159). Ele nu pot fi considerate ca dovezi că textele respective sînt copii, ci reproduc o nesiguranță în întrebuințarea labialelor sau a palatalelor, cum o putem constata și în graiul de astăzi.

Alte exemple de dezechilibru fonemic am dat în *DR*, IX, p. 411.

F. DE SAUSSURE (*Cours de linguistique générale*, p. 207) explică și rotacizarea lui *s* intervocalic latin ca o înlocuire de sunete, nu ca o evoluție treptată. Devenind fonic din cauza vocalelor înconjurătoare, din *s* a rezultat un sunet (*z*) neobișnuit în limba latină, care a fost identificat cu dentala fonică *r*.

Ca în cele mai multe limbi, vocalele scurte s-au rostit, în latina vulgară, deschis, iar cele lungi închis : *pĭlu, tēla*. După ce deosebirile de durată au dispărut, *ĭ* a fost identificat cu *ē*, vocalele extreme deschise (*į* și *ų*) nefiind obișnuite în sistemul fonetic al limbilor care nu mai fac distincții de durată. Cazul invers îl avem în grecește, unde caracterul închis al lui *e* lung a produs identificarea lui cu *i*, astfel că însăși litera cu care e însemnat nu se mai rostește azi *eta*, ci *ita*.

145. Cuvintele omonime se pot compara cu frații gemeni a căror asemănare e atît de mare, încît nu-i deosebești decît cînd îi întîlnești pe fiecare într-un mediu diferit —cel care e medic, în spital, cel care e negustor, în prăvălie— sau cînd le surprinzi o mișcare, un gest caracteristic. *Părul*

din grădină e altul decît *părul* de pe *cap*; *somnul* cu pluralul *somni* e peşte, spre deosebire de *somnul*, cînd dormi, cu pluralul *soamne*.

Există însă şi cuvinte care se deosebesc numai prin cîte un sunet diferit. Acesta devine marca lui individuală şi serveşte de „semn". Seria *care, dare, mare, nare, pare, sare, tare, zare* se poate asemăna cu opt copii ai aceloraşi părinţi, avînd o izbitoare asemănare familiară. Ca să-i distingi, îi vei împărţi în grupuri stabilind **opoziţii** între băieţi şi fete, între blonzi şi oacheşi, între cei cu ochi albaştri sau cu ochi căprii, cu nas coroiat, turtit sau cîrn etc. Tot aşa se pot distinge opoziţii între sunetele deosebitoare ale celor opt cuvinte :

labiale : *mare, pare*
dentale : *dare, nare, sare, tare, zare*
velare : *care*
nazale : *mare, nare*
orale : *care, dare, pare, sare, tare, zare*
continue : *dare, mare, nare, sare, zare*
momentane : *care, pare, tare*
fonice : *dare, mare, nare, zare*
afonice : *care, pare, sare, tare*
ocluzive : *care, dare, mare, nare, tare*
fricative : *sare, zare.*

În interiorul acestor grupeuri se pot distinge grupuri mai restrînse, cu cîte două sau mai multe note comune, dar care se deosebesc în privinţa altora (cum ar fi fetele cu ochii albaştri pe de o parte şi băieţii cu ochii tot albaştri, pe de altă parte). Aşa avem opoziţii între sunete cu două şi trei note comune :

t*—*d (în *tare* şi *dare*) sînt amîndouă dentale orale ocluzive, dar una afonică şi alta fonică ;

s*—*z (în *sare* şi *zare*) sînt amîndouă dentale orale fricative, dar una afonică şi alta fonică ;

d*—*n (în *dare* şi *nare*) sînt amîndouă dentale fonice ocluzive, dar una orală şi alta nazală ;

m*—*n (în *mare* şi *nare*) sînt amîndouă nazale fonice ocluzive, dar una labială şi alta dentală ;

t*—*s (în *tare* şi *sare*) sînt amîndouă dentale orale afonice, dar una ocluzivă şi alta fricativă ;

c*—*p*—*t (în *care, pare* şi *tare*) sînt toate trei ocluzive orale afonice, dar una e velară, alta labială şi a treia dentală.

Spre deosebire de asemenea cazuri, avem opoziții între sunete cu mai puține note comune și cu mai multe note deosebitoare (cum ar fi băieți cu ochi albaștri și păr blond și fete cu ochi albaștri și păr negru). Astfel sînt opozițiile :

t—z (în *tare—zare*), amîndouă orale dentale, dar una ocluzivă afonică și alta fricativă fonică ;

c—m (în *care—mare*), amîndouă ocluzive, dar una velară afonică orală și alta labială fonică nazală etc.

Toate aceste varietăți de opoziții se referă la mărimea sau forma aperturii sau la locul unde ea se produce. Numărul unor asemenea opoziții crește, dacă considerăm și pe cele ce privesc apertura mai mare sau mai mică a sunetelor prin excelență deschise, vocalele. Astfel, în franțuzește bunăoară, între *e* închis *(ę)* și *e* deschis *(ę)* există o opoziție relevantă prin care se fac distincții lexicale ca *pré* față de *prêt* sau distincții morfologice ca în *allé* (și *allez*) față de *allait* (și *allais*). În românește avem asemenea distincții lexicale și morfologice la vocalele centrale, unde *var* se deosebește ca sens de *văr* și de *vîr*, sau *ţari* de *ţări* și de *ţîri*, iar imperfectul *lucram* se deosebește de prezentul *lucrăm*.

Mărimea și forma aperturii coardelor vocale produce, în românește, opoziția între fonice și afonice, care marchează cuvinte cu sensuri diferite, ca *dare—tare*, *zare—sare*, în exemplele de mai sus. În unele limbi asemenea opoziții servesc și spre distincții morfologice, de ex. în fr. *vif* „viu" și *viv* (scris *vive*) „vie", deosebind masculinul de feminin, sau în engl. *use* (cf. § 135), deosebind substantivul de verb. Vrednic de relevat e faptul că nu toate consonantele românești pot forma asemenea opoziții. Ca în cele mai multe limbi, sonantele *l*, *r*, *n* și *m* nu au corespondente afonice, cu care să poată forma opoziții relevante ; în limba română literară nu există *y* și γ, adică corespondentele fonice ale fricativei palatale *h'* și a celei velare χ.

Sînt limbi în care opoziția între fonice și afonice nu este singura care rezultă din mărimea și forma aperturii coardelor vocale. Astfel în daneză există opoziții relevante între sunetele rostite cu sau fără atac dur (§ 6 a), iar în grecește ὡς „cum" se deosebește de ὡς „ureche" sau ἓξ „șase" de ἐξ „din" prin aspirația (spiritul aspru) sau ocluziunea glotală (spiritul lin) care se adaugă vocalei inițiale. Într-un număr mare de limbi se face deosebire și între consonantele aspirate și cele rostite fără aspirație.

După cum omușorul închide sau lasă liberă scurgerea aerului pe nas, avem un contrast de rezonanță orală sau nazală, care dă naștere la opoziții lexicale ca cea citată mai sus, între *dare* și *nare*, sau în germ. *doch*

„totuși" și *noch* „încă". În franțuzește există și opoziții relevante între vocale orale și nazale, care disting cuvinte de felul lui *do* (scris *dos*) „dos" de *dõ* (scris *don* sau *dont*) „dar" și „din care"... La noi o asemenea opoziție se găsește rar și regional, ca în (*doi*) *puĭ* (pluralul lui (*un*) *pui*) față de (*tu*) *pu̯ĭ* (persoana a doua a lui (*eu*) *pun*), în Țara Oașului (§ 143).

Și între sunetele rostite cu aceeași apertură, dar cu diferite puncte de articulație, se ivesc opoziții relevante. Astfel, la vocale avem opoziții între *e—o—ă* (*des—dos*; *mor—măr*...) sau între *u—i—î* (*mină—mînă; lună—lînă; lingă—lîngă*...), iar la consonante între occlusive sau fricative labiale-dentale-palatale și velare, fie spre distincții lexicale, ca în *care—tare—pare, sine—șine*... sau spre distincții morfologice, ca în *pas* cu pluralul *pași, las* cu persoana a doua *lași, monarh* (*h* = χ) cu pluralul *monarhi* (*hi* = *h'*) sau, la aromîni, prezentul *vine* „vine" față de aoristul *yine* „veni".

În *LR*, I, § 26 am arătat rolul important pe care-l au contrastele în economia limbii. La cele spuse acolo se pot da unele compliniri. Astfel avem, înainte de toate, contraste între sunete simple și grupuri de sunete sau sunete combinate.

Contrastele între consonante simple și grupuri consonantice servesc în romîneşte numai spre distincții lexicale. Astfel e opoziția între *n* și *ŋg* (scris *ng*) în *lînă* și *lîngă*, între *r* și *fr* în *rate* și *frate* și o mulțime de alte asemenea opoziții.

Un contrast relevant între consonante simple și între consonante despicate nu mi-e cunoscut decît în opoziția care se găsește incidental și numai în unele regiuni (de ex. în punctele 531, 605 și 682 din *ALR*, II) între *g* și *ng* în *strug* (din paleoslavul *strugă*) și derivatul *strungar*. Acest contrast joacă însă un rol important funcțional în limba latină, unde avem opoziții ca *p—mp* sau *g—ng* spre a distinge tulpina prezentică de cea a timpurilor trecute în verbe ca *rumpo, rupi, ruptum, rumpere* sau *frango, fregi, fractum, frangere* (cf. § 72).

harta 27

Contrastele între vocale simple și diftongi servesc adesea la distingeri lexicale, precum *a—au* (*ladă—laudă*), *a—ea* (*lasă—leasă*), *a—ie* (*var—vier*), *a—oa* (*bale—boale*), *ă—ie* (*păr—pier*), *e—ie* (*mere—miere*), *o—oa* (*dor—doar*) etc. Distincții morfologice avem la *a—au* ca morfem în *el lăuda—ei lăudau*, la *o—oa* ca morfonem auxiliar în *frumos—frumoasă*, (*un*) *salon—*(*două*) *saloane*, (*eu*) *mor—*(*el*) *moare* ... sau la *e—ea* în (*eu*) *aleg—*(*să*) *aleagă*... În limba veche și opoziția între *a* și *ea* servea, la *face—feace* (= *făcu*), spre distincții morfologice.

Contrastul între consonante simple și consonante combinate îl constatăm mai ales la africatele puse în opoziție cu

consonantele ocluzive. Astfel e opoziția între *t* și *ț* sau *t* și *ĉ* spre distingeri lexicale, ca în *tină*, *ținã* și *cină*. În limba germană avem și o opoziție între *p* și *pf* în cazuri ca *Posten* „post" și *Pfosten* „scîndură groasă". Opozițiile *t—ț'* (scris *ți*), *c—ĉ* (scris *ce, ci*) și *g—ĝ* (scris *ge, gi*) împlinesc, în romînește, funcțiuni importante morfonemice, ca în *bărbat* cu pluralul *bărbați*, *pot* cu persoana a doua *poți*, *mic* cu pluralul *mici*, *fac* cu persoana a doua *faci* și a treia *face*, *fug* cu persoana a doua *fugi* și a treia *fuge*.

Tot un rol morfonemic important —precum vom mai vedea— au contrastele între consonante și grupuri mixte (§ 34b). Astfel e opoziția *p—p'* (scris *pi*) în *lup* cu pluralul *lupi* sau *surp* cu persoana a doua *surpi*, între *n* și *n'* (scris *ni*) în *an* cu pluralul *ani* sau *adun* cu persoana a doua *aduni*, între *m* și *m'* (scris *mi*) în (*mă*) *tem—*(*te*) *temi* etc.

Avem și contraste între consonante muiate și nemuiate, spre distingeri lexicale, precum *c—k'* (în *muşc* și *muşchi*), *g—ģ* (*gol—ghiol*), sau împlinind funcțiuni morfologice, ca distingerea singularului de plural și a persoanei întîi de a doua prin opoziții de felul lui *ş—ş́* (scris *și*) în (*un*) *moş—*(*doi*) *moşi*, (*eu*) *îngroş—*(*tu*) *îngroşi*...

Contrastul între *n* și zero servește în anumite combinații spre a marca deosebirea între negație și afirmație: *n-am—am*, *n-oi face—oi face*. (Dacă în loc de *oi* întrebuințăm forma *voi*, contrastul acesta e format prin opoziția *n—v*: *n-oi face—voi face*). Contrastul între *l* și zero servește spre a preciza genul și spre a indica legătura între părțile frazei. În *șaua nouă pentru calul alb al vecinului*, numai prin adăugarea unui *l* la pronumele *a* putem da ascultătorului nostru o indicație că e vorba despre calul, nu despre șaua vecinului.

Opoziția între forma articulată și cea nearticulată e marcată, în graiul „neliterar", prin contrastul între diftongii *e̯i*, *e̯u*, *o̯u*, *ă̯u*... și combinațiile vocalelor *e—i*, *e—u*, *o—u*, *ă—u*, repartizate pe două silabe, în cuvinte ca *cercei—cercei* (*cerceii*), *leu—leu* (*leul*), *bou—bou* (*boul*), *hău—hău* (*hăul*)...

Numărul opozițiilor crește în graiurile regionale. Deosebirea între singular și plural e marcată, prin unele părți ale Transilvaniei, prin opoziția *a—e*: lui *masă* nu-i corespunde pluralul *mese*, ci *mesă*.

La istroromîni opoziția între *ę* (corespunzînd unui *ă* final dacoromîn) și *e* marchează, la femininele de declinarea I, deosebirea între genitiv și dativ: *lu nevęstę* (genitiv)*—lu nevęste* (dativ). Cf. *SI*, II, § 122

Regional avem și contraste între caracterul palatal și cel labial al unor consonante de la sfîrșitul cuvintelor. Deosebirea între singular și plural sau între persoana întîi și a doua e marcată la cuvinte ca (*un*) *ochiu—*(*doi*) *ochi*, (*un*) *unchiu—*(*doi*) *unchi*, (*un*) *ariciu—*(*doi*) *arici*,

(*eu*) *deochiu*—(*tu*) *deochi*, (*un*) *mușchiu*—(*doi*) *mușchi* etc. prin opozițiile k'^{u}—k', $ń^{u}$—$ń$, $ĉ^{u}$—$ĉ$. În graiul celor mai mulți romîni distincția aceasta a dispărut și consonanta finală muiată nu se mai pronunță la masculin singular labializată.

Hărțile *Atlasului lingvistic romîn* ne dau acum posibilitatea să ne convingem că pe o fășie destul de întinsă, care străbate teritoriul dacoromîn de la nord-vest spre sud-est, *u* final în triftongii *-aiu*, *-ăiu*, *-îiu*, *-eiu*, *-oiu*, *-uiu* la sfîrșitul cuvintelor formează încă opoziții cu diftongii *-ai*, *-ăi*, *-îi*, *-ei*, *-oi*, *-ui* spre a deosebi cuvinte ca *cuiu* (substantiv) de *cui* (pronume întrebător) și mai ales spre a deosebi singulare ca (*un*) *puiu*, (*un*) *vulpoiu*... de plurale ca (*doi*) *pui*, (*doi*) *vulpoi*, sau persoana întîi a unor verbe ca (*eu*) *puiu*, *pipăiu*, *rămîiu*, *încovoiu*... de persoana a doua (*tu*) *pui*, *pipăi*, *rămîi*, *încovoi*... Tot astfel în unele regiuni nu se confundă persoana întîi cu a doua (*eu apropii*, *tu apropii*) la verbe ca *a apropia*, ci se conjugă *eu apropiu*, *tu apropii*. Pe hărțile 9, 10, 11, 12 și 13 se văd ariile —aproape identice— în care se mai rostește un *u* final în cuvintele *război* (de țesut), *cap*, *om* și *văr*. În cuvinte ca (*un*) *văr*—(*doi*) *veri*, deosebirea între singular și plural nu e marcată numai prin opoziția morfonemică *ă*—*e*, ci —în regiunea care păstrează urme „mimate" de *u* final— și între caracterul l a b i a l i z a t și cel p a l a t a l i z a t prin coarticulare (§ 50) al lui *r* final.

hărțile 9—13

Deosebirea între caracterul labial și cel palatal pentru distingeri morfologice apare pe întreg teritoriul romîn în opozițiile dintre diftongi finali *au*—*ai*, *ău*—*ăi*, *îu*—*îi*, *eu*—*ei*, *ou*—*oi* în cazuri ca *stau*—*stai*, *său*—*săi* *leu*—*lei*, *bou*—*boi*...

146. Precum se vede din exemplele citate în § 145, contrastele nu privesc numai două sunete izolate, ci adesea o serie întreagă de sunete. Astfel opoziția *s*—*z*, care apare în *sare*—*zare*, se bazează pe un contrast de fonie, care apare și în *tare*—*dare* și în *pare*—*bare* (pluralul de la *bară*); opoziția *k'*—*ǵ* și *c*—*g* o avem în *chiară*—*gheară* și în *mac*—*mag*. Tot astfel contrastul între rezonanța orală și nazală care apare în opoziția *d*—*n* din *dare*—*nare* sau în *dor*—*nor* se găsește și în opoziția *b*—*m* din *bere*—*mere* sau în *babă*—*mamă*. Fonologiștii vorbesc într-un astfel de caz, întrebuințînd un termen introdus de R. Jakobson, de „corelații"; noi le vom numi **opoziții corelative** (spre deosebire de „alternanțele corelative" despre care va fi vorba în § 149).

În limba germană contrastele de durată joacă un rol fonemic important. Precum am mai spus, *Lamm* „miel" însemnează altceva decît *lahm* „olog"; cele două cuvinte nu se pot confunda, fiindcă cel dintîi se pronunță cu *a* scurt, iar al doilea cu *a* lung. Tot astfel caracterul închis sau deschis

al unui *e* e semnul distinctiv care deosebește participiul *allé* de imperfectul *allais* în franțuzește. Se poate întîmpla însă ca între durată și apertură să existe o interdependență. Într-adevăr, în limba germană vocalele scurte sînt în același timp deschise, iar vocalele lungi sînt închise. Cuvîntul *bitte* „mă rog" se deosebește de *biete* „ofer" prin opoziția între *i* lung și închis, pe de o parte, și *i* scurt și deschis, pe de alta. În cazul acesta avem a face cu o **opoziție combinată.** Cum însă aceeași opoziție combinată se întîlnește și în cazuri ca *Wonne* „deliciu" (cu *o* scurt și deschis) față de *wohne* „locuiesc" (cu *o* lung și închis) și în alte cazuri, putem vorbi de **opoziții corelative combinate.**

Diferitele clasificări ale opozițiilor pe care le-am făcut în cele precedente izvorăsc din trebuința omului de știință să aducă o rînduială în materialul cu care lucrează. Aceste grupări, întemeiate pe criterii fonetice, nu sînt singurele care se pot face. Am văzut în nota de la sfîrșitul paragrafului 130 că fonologiștii împart opozițiile în alte grupuri. Distincțiile pe care le facem noi sau le fac fonologiștii nu corespund însă unor deosebiri pe care le face și subiectul vorbitor fără cunoștințe fonetice, cînd își organizează materialul lingvistic. De acest lucru trebuie să ținem seama, căci *dacă lingvistul trebuie să depășească hotarele de înțelegere ale subiectului vorbitor, el riscă să apuce pe căi greșite de cîte ori gîndește altfel decît acesta.*

Contrastele pe care în mod naiv le simte subiectul vorbitor sînt și ele condiționate de anumite împrejurări pe care n-avem voie să le ignorăm nici noi cînd facem fonemică. Astfel e incontestabil că în conștiința lingvistică a subiectului vorbitor contrastul între *o* și *oa* din perechi de cuvinte ca *mor—moare* e cu mult mai viu decît contrastul între *o* și *ă* din *mor* și *măr*. Aceasta, fiindcă opoziția *o—ă* servește numai spre distincții lexicale, pe cînd opoziția *o—oa* e o alternanță frecventă avînd funcția de morfonem auxiliar în conjugare și declinare. Asupra acestui lucru vom mai reveni cînd vom vorbi mai departe despre alternanțe și morfoneme. Ceea ce am vrea să accentuăm la acest loc este că lingvistul, ținînd seamă și de **simțul subiectului vorbitor pentru contrastele elementelor sale de rostire,** va trebui să dea o mai mare atenție opozițiilor care marchează deosebiri morfologice decît celor ce servesc numai spre distincții lexicale.

Dar chiar cînd e vorba numai de opozițiile de natură lexicală, sînt unele care contrastează mai mult decît altele. Pentru cel ce întocmește cartea de telefon, distincția ce trebuie făcută între doi abonați cu numele *Pînzaru* e dată prin deosebirea numelui de botez și a adresei lor. În sistemul de rînduire a materialului criteriul fiind ordinea alfabetică, el va da pe Pînzaru Ion înaintea lui Pînzaru Vasile, fără să-l intereseze că, dintre cei

doi Pînzaru, cel ce locuiește în Calea Victoriei e venit din Craiova, iar cel ce șade în Batiște e bucureștean. Pentru cel ce întrebuințează cartea de telefon, faptul că Păcuraru Ion și Păcuraru Vasile locuiesc amîndoi în Calea Rahovei 17 e un indiciu că ei fac parte din aceeași familie, avînd însă fiecare telefon propriu. Tot astfel, pentru filologul care-și rînduiește materialul după criterii fonetice, *las* se deosebește de *lac* întocmai ca *sare* de *care*, prin aceeași opoziție între fricativa dentală *s* și ocluziva velară *c*. Pentru simțul naiv al subiectului vorbitor însă, între *sare* și *care* există o înrudire care nu există între *las* și *lac*, r i m a. Deosebirea ce există între cuvintele cărora rima le dă un fel de asemănare familiară și cele ale căror elemente sonore comune nu sînt la sfîrșitul cuvîntului, se observă și mai bine la polisilabe și la opozițiile între un sunet și zero sau între un sunet și un grup de sunete. Astfel *măduvă* și *văduvă* formează, pentru simțul nostru, „o pereche" atît de intim legată prin corpul ei fonic identic în afară de sunetul inițial, încît *mădúvă* (din lat. *medulla*) a primit accentul lui *vă'duvă* (din lat. *vidua*), devenind *mă'duvă*. Chiar cînd rima nu-i decît aproximativă și cînd opoziția nu privește două sunete așezate la același loc în cuvînt, simțul subiectului vorbitor poate stabili un raport mai intim. Astfel *vitejie* și *vijelie* formează mai degrabă o pereche decît *mor* și *moț*, cu toate că opoziția *t—l* apare în două silabe diferite. La seria celor opt „frați" *care, dare, mare, nare, pare, sare, tare, zare* se mai poate adăuga și al nouălea —cu ochi albaștri și părul blond, dar știrb— *are*. Opoziția între zero și *c* nu ne împiedică să simțim ca o pereche de „frați" pe *are* și *care*. Tot astfel rima dă cuvintelor *ac, rac* și *drac* sau lui *cobor* și *dobor*, ori *ogor* și *pogor*... același „aer familiar", ceea ce nu se poate spune despre *la, lan* și *lanț*, care se deosebesc prin aceeași opoziție între zero și o sonantă sau un grup de consonante (dintre care una e sonantă), ori despre *cînta* și *cîntar*.

Asemănarea prin rimă între două cuvinte poate fi chiar o piedică a înțelegerii. În acest caz se întîmplă uneori că opoziția care marchează înțelesul e exagerată în mod voit. Acest caz se poate constata în diferite limbi, în timpul din urmă, de cînd telefonul (care nu redă limpede unele sunete) e întrebuințat tot mai des, la numele cifrelor. Ca să nu se confunde *zwei* cu *drei*, germanii zic pentru 2 tot mai mult *zwo*, și aceasta nu numai la telefon, ci și în prăvălii sau la diferite ghișee. Tot astfel în loc de *două*, care ar putea fi înțeles ca *nouă*, noi întrebuințăm *doi*, fără să ne sinchisim de acordul greșit cînd zicem *doizeci* în loc de *douăzeci*.

Invers, din cauza rimei uneori ne permitem să diformăm un cuvînt. Deoarece un proverb impresionează mai mult și se imprimă mai bine în memorie cînd e îmbrăcat în versuri ce rimează, germanul zice „Wie die Alten sungen, so zwitschern die Jungen". Acest *sungen* în loc de *singen*

nu schimbă nici înțelesul și nu marchează nici altă formă decît prezentul verbului *singen*, deși opoziția între *u* și *i* e de altminteri una din cele mai uzuale în limba germană pentru distincții semantice (*Wurst—wirst*...) și morfonemice (*binden—gebunden*).

Din cele expuse mai înainte ar urma ca fonemica să dea o deosebită atenție opozițiilor care servesc spre distingerea diferitelor morfeme. Într-adevăr, cînd opunem pe *aflu* lui *afli* sau *află*, opoziția *u—i—ă* marchează deosebirea între persoana 1, 2 și 3; tot astfel, opoziția între *ă* și *e* marchează deosebirea între indicativ (*el află*) și conjunctiv (*să afle*), opoziția între *u* și *ăm* deosebirea între singular (*eu aflu*) și plural (*noi aflăm*) etc. Dacă totuși eliminăm desinențele și elementele derivative din preocupările fonemicii, n-o facem numai din punct de vedere pedagogic, ca să nu încărcăm acest capitol, prea bogat, cu alte zeci de opoziții, mai ales între grupuri de sunete, ci fiindcă ținem seama și de ținuta subiectului vorbitor față de limba sa. Pe lîngă simțul pentru contraste, el are și un s i m ț a n a l i t i c, cu mult mai puternic. Cazuri ca *aflu—afli* el nu le alătură lui *jur—jir*, *fur—fir* etc., simțind opoziția *u—i*, ci lui *latru—latri*, despărțind aceste cuvinte în tulpină (*afl-*, *latr-*) și de înțelesul *u*, pentru persoana întîi, și *i* pentru persoana a doua. Locul morfemului e deci în morfologie.

Utilizarea unor contraste spre scopuri funcționale exclude întrebuințarea lor spre alte scopuri. De aceea în limbile în care contrastele de durată servesc spre deosebiri lexicale sau morfologice, ele nu se pretează la contraste stilistice. Astfel contrastul ce există în românește între *mare* și *māre* (= foarte mare, cf. § 35) sau între *alb* și *allb* (= foarte alb, cf. § 36) n-ar fi posibil în limba latină, unde *rosa* e nominativ și *rosā* ablativ, sau în italienește, unde *moto* „mișcare" e altceva decît *motto* din fruntea unor capitole, sau între finlandezul *tuli* „foc" și *tulli* „vamă".

Nu toate contrastele sînt observate. Astfel opoziția între *k'* și *ĉ* din *păduche* (< lat. *peduculus*) și *păducel* (< lat. **peducellus*), fiind singură de felul acesta, n-a fost remarcată și utilizată.

147. R e p e t a r e a periodică a acelorași contraste cantitative sau de accent pune în mișcare simțul nostru ritmic; repetarea acelorași sunete la începutul sau la sfîrșitul cuvintelor ne deșteaptă simțul pentru aliterație și pentru rimă; repetarea acelorași opoziții în aceleași condiții ne face să recunoaștem **alternanțele**. Opoziția *o—u* pe care o întîlnim în *mor—murim* se repetă în *port—purtați*, *porc—purcel*, *cos—cusut*... Serviciul pe care îl face această opoziție variază, căci în *mor—murim* și *port—purtați* avem a face cu un morfonem auxiliar pentru hipercaracterizarea deosebirilor de persoană, în *cos—cusut* spre a deosebi prezentul de participiul trecut, în *porc—purcel* spre a marca diminutivul etc. Comun tuturor acestor exemple este faptul că *o* apare în silabă accentuată, iar *u* în silabă neaccentuată. I n t e r d e p e n d e n ț a între accent și *o*, pe de o parte, și lipsa de accent și *u*, pe de altă parte, nu scapă subiectelor vorbitoare. Aceasta o dovedesc cazuri de aplicare greșită a alternanței, de ceea ce am putea numi **hiperalternanțe** (cf. § 136), un fenomen prin excelență fonemic. După *însurá—însór*, *purtá—port* s-a născut, în unele regiuni ale Ardealului, prezentul *jor*

(în loc de *jur*), opus lui *jura* (*jură'm, juráți, jurái, jurám, jurî'nd, jurát jurásem* etc.). Același lucru s-a întîmplat cu *sculá—scol*, în loc de **scul* (cum trebuie să se fi zis odinioară, căci cuvîntul vine din lat. **excubulo*), numai cît în acest cuvînt forma analogică s-a răspîndit pretutindeni și n-a rămas restrînsă într-o regiune, ca la *jor* pentru *jur*. De la lat. *mensūra* avem *măsúră*, iar de la verbul *mensūro* ar trebui să avem *măsúr*: de fapt, în consonanță cu simțul ce-l avem pentru alternanța *o—u*, zicem sau *mă'sur* (cu *u* păstrat, dar cu schimbarea accentului), sau *măsór* (cu accentul păstrat, dar cu *u* prefăcut în *o* în silabă accentuată). Tot așa avem *jur*, dar *încunjór* alături de *încúnjur*, iar în *păcórniță* (din *pă'cură* + sufixul *-niță*), deodată cu mutarea accentului pe *u*, acesta a fost înlocuit prin *o*.

Tot condiționată de a c c e n t e alternanța între *a* în silabă accentuată și *ă* în silabă neaccentuată, care se repetă și la diftongul *au* în opoziție cu *ău*: *las—lăsa, laud—lăudăm, barbă—bărbat, taur—tăurenci.*

La aromîni găsim și alternanța *e* în silabă accentuată față de *i* în silabă neaccentuată: *dzem* „gem" dar *dzimúi* „gemui". Pe alocuri avem și la noi forme ca *neg*, dar *nigél.*

După șuierătoare, unui *a* (ortografiat și *ea*) din silabă accentuată îi corespunde un *e* în silabă neaccentuată: *așază—așezá, jale—jelí*... După *i*: *băiat—băiețél, iartă—iertáre, buruiană—buruienós*... Aceeași alternanță apare după *i* și cînd *a* e accentuat, dar corespondentul *e* este în acest caz legat de poziția moale următoare: *băiat—băieți, iartă—să ierte, Stoian—Stoiene, buruiană—buruiene.*

În sfîrșit găsim o alternanță, condiționată tot de accent, între diftongi și una din vocalele diftongului. Astfel lui *ea* accentuat îi corespunde *e* neaccentuat: *deasă—îndesá, deal—delușcán, steag—stegár, veac—vecíe*; lui *oa* îi corespunde *o*: *moară—morár, morîșcă*; *moarte—morțîș, groază—grozáv.* Mai puține sînt exemplele pentru *oi—o* și *ai—ă*: *boier—boreásă* (pentru **boireasă*), *bair* (din *baier*)*—dezbărá*; în limba veche exista și *spămîntá* ca derivat din *spaimă.*

Alternanțele *ă—e, a—ea* și *în—in* sînt condiționate pe de o parte de consonanta precedentă, pe de altă parte de poziția următoare. Pentru ca aceste alternanțe să se iveaască, e necesar ca să preceadă o labială și să urmeze, pentru *ă, a* și *în*, poziție dură, adică o vocală centrală, velară sau zero, iar pentru *e, ea* și *in*, poziție moale, adică o vocală palatală sau o consonantă cu caracter palatal, rezultată din contopirea ei cu un *i* final afonizat sau chiar dispărut. Exemple: *măr—mere, meri*; *văd—vezi, vede*; *apăr, apără, apărat*...*—aperi, să apere*; *fată—fetiță, fete*; *apasă—să apese, apeși*...; *vînă—vine, vinișoară*; *sfînt—sfinți, sfinție*... Uneori, ca în *tînăr—tineri*, alternanța *în—in* apare și după dentale, dar tot condiționată

de poziția dură și moale următoare. Tot astfel apare, mai ales regional, în poziție moale, alternanța *ă—e* după *r* și *l*: *lasă—să lese* (literar: *să lase*) *curăț—să curețe* (literar: *să curățe*). În derivație avem și în limba literară *răcoare* alături de *rece*.

De un *ă* sau *e* în silaba următoare depinde *oa* din silaba accentuată precedentă, în opoziție cu *o*, cînd în silaba ce urmează avem altă vocală sau zero: *mor—moare, să moară; socru, socri—soacră, soacre; domn, domni—doamnă, doamne*...

Același joc îl avem între *e* și *ea*, dar *ea* apare numai cînd urmează un *ă* (nu și *e*): *des, deși, dese—deasă; negru, negre, negri—neagră; seri—seară*... Aceeași alternanță o avem la *e*, cînd urmează un grup mixt cu caracter muiat, spre deosebire de *ea*, cînd grupul mixt următor are caracter nemuiat: *munteni—muntean, veac—veci*...

Unele din alternanțele limbii literare lipsesc în dialecte, care cunosc, la rîndul lor, alternanțe necunoscute limbii literare. Astfel alternanțele după labiale lipsesc aromînilor, care zic *fętă—fęte* pentru *fată—fete* și conjugă *cumpăr, cumpări, cumpăre*. La dacoromîni găsim regional alternanța *e—ę* în cazuri ca *des—dęse*, unde noi avem *e* în amîndouă formele. Tot aceeași alternanță întemeiată pe un contrast de apertură (*e—ę* și *o—ǫ*) înlocuiește alternanțele din limba literară care se întemeiază pe un contrast între vocală simplă și diftong. În loc de *negru—neagră* sau *mor—moare* întîlnim rostirile *negru—nęgră, mor—mǫre*. Și alternanța *în—in* din *tînăr—tineri* sau *vînă—vine* lipsește prin regiunile sud-vestice dacoromîne, unde se zice *tînăr—tineri* și *vînă—vine*. În general poziția dură și moale nu condiționează în aceeași măsură alternanțele ca în limba literară, iar în dialectele transdanubiene simțul pentru acest contrast nu e dezvoltat. În schimb în dialectul istroromîn avem două alternanțe foarte caracteristice care lipsesc la dacoromîni. Cea dintîi e între *å* (subt accent) și *a* (neaccentuat): *fåc—facut, bårbę—barbåt*...; cea de a doua între *å* (subt accent) și zero (neaccentuat) în poziție inițială: *åflu—flåt* „aflu—aflat". Aceasta din urmă apare —ca *a* și zero— și la megleniți: *aflu—flat*.

În unele limbi există și alternanțe întemeiate pe contraste de durată, ca alternanța latină *ĕ—ē* din *sĕdeo—sēdes*, sau pe plusul și minusul unei vocale, ca în alternanța latină între *e* și zero, din *e-st* față de *s-unt*. Ele lipsesc în romînește.

Alternanța vocalică produsă de o vocală din silaba următoare, ca *e—ea* în *des—deasă* sau *o—oa* în *domn—doamnă*, se numește **metafonie** (germ. „Umlaut").

148. Dintre **alternanțele consonantice** cele mai multe sînt condiționate în limba romînă de vocalele palatale următoare. Influența acestora asupra consonantelor precedente nu se manifestă însă în aceeași măsură cînd avem a face cu *e* sau cu *i* următor, iar un *i* următor produce de obicei alte alternanțe cînd este desinența pluralului sau a persoanei a doua din singular decît atunci cînd este vocala începătoare a altor desinențe sau a unor sufixe. Dacă facem abstracție de cazurile de hipermorfeme, cu care ne vom ocupa în § 153, numai unele sufixe care pot începe și cu alte sunete decît vocale prepalatale mai produc alternanțe, altele însă decît un *e* sau *i* următor. Privind jocul constant în condiții egale între diferite consonante

din punct de vedere fonemic, putem face abstracție la acest loc de nuanțele mai mult sau mai puțin muiate ale șuierătoarelor și ale africatelor, atunci cînd caracterul muiat nu este însuși criteriul distinctiv al fonemului.

În cea mai mare măsură întîlnim alternanțe la o c l u z i v e l e v e l a r e *c* și *g*, care alternează cu *ć* și *ĝ* înainte de orice *e* sau *i*. Grupurile consonantice *sc* și *șc* alternează în aceleași condiții cu *șt*:

c—ĉ: *fac, făcut, făcînd—faci, face; drac, drăcos, drăcșor—draci, drăcesc, drăcie...;*

g—ĝ: *merg, mergînd—mergi, merge; doagă, dogar—doage, dogesc, dogind; larg—largi, lărgesc, lărgime, lărgind; fulg—fulgi...;*

sc—șt (ștⁱ): *nasc, născut, născînd—naști, naște; gîscă, gîscan, gîscoi—gîște; pescar—pește, pești...;*

șc—șt′: *mușc, mușcătură—muști; ceașcă—cești...;*

V e l a r a f r i c a t i v ă *χ* alternează cu *h′* înainte de *i* al pluralului, rar și aproape numai în limba veche și cu *ș* (scris *și*);

χ—h′: *monarh—monarhi*;

χ—ș: *patriarh—patriarși*; *leah—leși...*

D e n t a l e l e o c l u z i v e *t* și *d* apar regulat ca *ț* și *z* înainte de *i* al pluralului și al persoanei a doua și foarte des înainte de *i* al altor desinențe. Grupurile *st* și *jd* alternează cu *ștⁱ* și *jdⁱ* înainte de *i* al pluralului. *Ț* și *z* apar în loc de *t* și *d* și înaintea unor sufixe începătoare cu *i* și *e*:

t—ț: *bărbat, b ă r b ă t e s c, bărbătuș—bărbați, bărbăție; băiat—băieți, b ă i e ț e s c, băiețel; sfînt, sfîntă—sfinți, s f i n ț e s c, sfințenie, sfințit, sfințire, sfinție; corect, corectitudine—corecți; rupt, ruptoare—rupți; cărunt, cărută, căruntețe—cărunți, cărunțel...; mint—minți, mințit...*

d—z: *ud, udă, ude, udătură—uzi; surd, surdă—surzi, asurzit; neted, netedă, netede—netezi, netezind; repede—repezi, repezit...; aud—auzi, auzire;*

st—ștⁱ: *veste, vestim—vești*;

jd—jdⁱ: *nădejde—nădejdi.*

D e n t a l a f r i c a t i v ă *s* alternează totdeauna cu *ș* înainte de *i* al pluralului și al persoanei a doua, chiar și cînd e despărțită de acesta prin *t* sau *tr*. Jocul între *s* și *ș* apare și înaintea altor desinențe începătoare cu *i* și înaintea unor sufixe începătoare cu *i* sau *e*. Corespondenta fonică *z* alternează cu *z′* înainte de *i* al persoanei a doua:

s—ș: *pas—pași, păși, pășind; des, dese, desime, desiș—deși; las, lasă, lase, lăsînd—lași; cuvios, cuvioasă—cuvioși, cuvioșenie...; ortodox, ortodoxă, ortodoxie—ortodocși...; prost, prostesc, prostit, prostie, prostime—proști; veste, vestire—vești; trist, tristă, tristețe—triști...; gros—groșcior* (scris *groscior*, dar se pronunță *groșĉor*); *os, oase—oșcior* (scris *oscior*)...

z—z′ : *așez, așază, așezământ—așezi...;*
z—j : *viteaz, viteze—viteji, vitejie...*

Șuierătoarele *ș* și *j* alternează cu *ș′* (scris *și*) și *j′* (scris *ji*) înainte de *i* al pluralului și al persoanei a doua :

ș—ș′ : *moș, moașă, moșie, moșnean—moși ; îngraș, să îngrașe, îngrășat, îngrășăminte—îngrași...*
j—j′ : *ghiuj—ghiuji ; paj—paji...*

În aceleași condiții alternează *ț* cu *ț′* (scris *ți*) sau *ț′* :

ț—ț′(ț′) : *hoț, hoție—hoți ; înalț, înălțare, înălțînd, să înalțe—înalți.*

Dintre sonantele dentale, *l* alternează cu *i̯* înainte de *i* al pluralului, dar numai în cuvintele mai vechi ; în cuvinte de dată mai recentă și totdeauna înainte de *-i* din persoana a doua, alternează cu grupul mixt *l′* (scris *li*). Tot așa alternează *n* cu *n′* și numai în cîteva cazuri cu *i̯*, înainte de *i* al pluralului precum și al persoanei a doua. Alternanța *r—i̯* se găsește în cîteva verbe înainte de *-i* al persoanei a doua ; de obicei însă și înaintea acestui *-i*, ca și înainte de *-i* al pluralului, *r* alternează cu *r′* (scris *ri*) :

l—i̯ : *gol, goale, golesc, goli—goi ; cale, călișoară—căi ; cal, căluț—cai* (dar și *căiesc, căișori*)...
l—l′ : *dascăl, dăscăliță, dăscălime, dăscălesc—dascăli ; scol, sculat, scoală, să scoale—scoli...*
n—i̯ : *plămîn—plămîi* (și *plămîni*) ; *an—ani* (vechi și dialectal *ai*) ; *pun* (și *pui*), *punem, punînd, să pună—pui* (și să *puie*) ; *vin* (și *viu*), *venim, venind—vii* (și să *vie, viitor*) ; *rămîn* (și *rămîi*), *rămînem, rămînînd—rămîi* (și *rămîind, să rămîie*)...
n—n′ : *ban, bănișor—bani ; adun, adunat, adunăm, adunînd, să adune—aduni...*
r—i̯ : *sar, sărim, săritor, să sară, sare—sai* (și *sari, să saie*) ; *cer, cerînd, cerem, să ceară—cei* (și *ceri, să ceaie*)...
r—r′ : *țară, țărișoară, țăran—țări ; nor, noros—nori ; mor, moare, să moară, muritor—mori...*

Labialele alternează toate, în limba literară, cu grupurile mixte corespunzătoare atît înainte de *-i* al pluralului, cît și al persoanei a doua. Numai *f* alternează uneori cu *ș* înainte de *i* al pluralului și înaintea unor sufixe :

p—p′ : *lup, lupesc—lupi ; vulpe—vulpi ; surp, să surpe, surpat—surpi...*
b—b′ : *corb, corbișor—corbi ; plimb, plimbăm, plimbare, să plimbe—plimbi...*
m—m′ : *ulm—ulmi ; tem, temem, temînd, temut—temi...*
f—f′ : *zaraf, zărăfesc, zărăfime—zarafi ; pantof, pantofar—pantofi...*
f—ș : *vătaf—vătași* (alături de *vătafi*), *Vătășan ; Ghimbaf—Ghimbășan...*
v—v′ : *păstrăv—păstrăvi ; țeavă—țevi...*

Și în privința alternanțelor consonantice putem face aceeași observație ca în privința celor vocalice. Astfel alternanței *l—ļ* îi corespunde la aromîni *l—l'* (*cal—cal'*), iar la istroromîni zero—*l'* (*că—căl'*, *ļe* „el"—*ļel'* „ei", *ăt* „alt"—*ăl'ţ* „alți"...). În locul alternanței *n—ņ* avem la aromîni și megleniți *n—ń*, care apare și pentru *n—nⁱ* : *yin* „vin"—*yiń* „vii", *bun—buń*, *(a)dun—(a)duń*... Și în unele părți din Banat avem *n—ń* : *vin—viń*. La istroromîni și în parte la meglenoromîni lipsesc alternanțele între consonantele simple și grupurile mixte. Ei zic *bur*, *lup*, pentru *bun* și *buni*, pentru *lup* și *lupi*. La aromîni, în parte la megleniți și regional la dacoromîni, alternanțele între labiale și grupurile mixte corespunzătoare apar ca alternanțe între labiale și palatale (sau labială + palatală sau africată) : *lup—luk'*, *alb—alģ*, *ulm—ulń*...

Alternanțele consonantice se numesc și **apofonii** (germ. „Ablaut"), dintre care fac parte și **mutațiunile consonantice** numite în limba germană „Lautverschiebung".

149. După cum există opoziții combinate, avem și **alternanțe combinate**. Astfel e jocul între *o—oa* și *u*, condiționat de un aspect fonetic —presiunea— și un aspect fonemic —poziția metafoniei— în cazuri ca *joc—joacă—jucăm*, *mor—moare—murim*, *domn—doamnă—dumneata* ... În alternanța combinată *ă—e—a* din *învăț—înveți*, *învețe—învață* sau *făt—feți*, *fete—fată*, activează trei aspecte : „poziția postlabială", „poziția moale" și „poziția metafoniei".

Tot astfel găsim —întocmai după cum avem contraste corelative— și **alternanțe corelative**, pe care le distinge mai mult lingvistul cu cunoștințe fonetice decît subiectul vorbitor cu simțul său naiv lingvistic. Alternanța între vocalele labio-velare *o* și *u* din *mór—murím*... se repetă la vocalele centrale *a—ă* în *fác—făcút*... Între „închiderea vocalelor" în diferite forme morfologice și derivative și „presiune" (accent) e o corelație constantă. Același lucru îl observăm la „despicarea" vocalelor în diftongi și aspectul fonemic al „poziției metafoniei", care se repetă la alternanța *o—oa* (*socru—soacră*) și *e—ea* (*negru—neagră*).

O specie particulară de alternanțe corelative e cea „inversă", cînd adică același fel de alternanțe nu se repetă în două serii diferite, ci cînd același aspect servește spre diferențierea a două forme morfologice diferite. Dacă jocul între un grup mixt și consonantă finală simplă din *an—ani*, *morar—morari*, *bivol—bivoli* —adică la seria sonantelor dentale— se repetă și la *lup—lupi*, *știrb—știrbi*, *pom—pomi*, *vătaf—vătafi*, *păstrăv—păstrăvi*— adică la seria labialelor— avem a face cu o alternanță corelativă. Cînd însă aceasta nu servește numai spre a distinge singularul de plural, ci și persoana întîi de persoana a doua, cînd conjugăm *adun—aduni*, *mor—mori*, *scol—scoli*; *rup—rupi*, *sorb—sorbi*, *înham—înhami*... atunci avem o **alternanță corelativă inversă.**

Alternanțele pot fi, în sfîrșit, **de accent.** Astfel la verbele de conj. I, persoana 3 din prezent și cea din aorist se deosebesc numai prin accentuarea tulpinei sau a desinenței : *áflă—află'*, *súrpă—surpă'*...

Alternanțe între formele întregi și cele sincopate avem în conjugări ca : *usuc—usca, mănînc—mînca...*

Despre interdependența irelevantă între anumite sunete și aspecte a fost vorba în § 117. Într-adevăr interdependența între „fonic" și „lin" sau între „afonic" și „tare" sau între „fonic" și „sonor" sau între vocale nazale și „poziția nazală" următoare, nefiind întrebuințată spre a diferenția forme de conjugare sau declinare, neavînd deci un rol funcțional în limbă, e de natură fonetică, nu fonemică.

150. Cînd opoziția între două sunete nu servește spre a distinge două cuvinte cu sensuri diferite sau două forme diferite ale aceluiași cuvînt, ci servește spre a înlesni clasificarea materialului brut de limbă, atunci avem a face cu fenomenul pe care l-am putea numi **concordanță.** Aceasta nu privește elementul tematic, ci cel morfemic al unui cuvînt.

Am văzut că alternanța între *ă* și *e* sau între *î* și *i* în *lăudăm* și *tăiem, adunătură* și *muietură*, între *hotărăsc* și *iubesc*, între *omoară* și *aude* sau între *omorît* și *zdrobit* nu împiedică ca să identificăm desinențele *-ăm* cu *-em* și *-ît* cu *-it*, terminația *-ăsc* cu *-esc* sau sufixul *-ătură* și *-etură*. Dar alături de *-ătură* și *-etură* mai avem și varianta *-utură* în exemple ca *umplutură, cusutură*... Pe lîngă jocul între *ă* și *e*, condiționat de elementul muiat sau nemuiat precedent, există și jocul între aceste două vocale pe de o parte, și vocala *u* pe de altă parte, care nu este legat de nici o corelație de ordin fonetic. Asemenea concordanțe mai există între :

a—i—u în participii ca *lăudat—auzit—temut* și în mai-mult-ca-perfecte ca *lăudasem—auzisem—temusem*
ai—ii—ui în aoriste ca *lăudai—auzii—temui*
a—i—e în infinitive ca *lăudare—auzire—tăcere*
a—ea în imperfecte ca *lăudam—auzeam, temeam.*

Puterea noastră de observație ne face să ne dăm imediat seama că există un raport constant între aceste forme, iar instinctul nostru înnăscut de organizare ne face să clasificăm verbele după conjugări, distingînd între conjugarea în *-are*, cea în *-ere* și cea în *-ire*. La verbele în *-ere* mai putem face o subîmpărțire, deosebind pe cele accentuate pe terminație : *tăcére, umplére*... de cele cu accentul pe tulpină : *témere, fácere*...

151. Cînd jocul constant între diferite foneme, pe care l-am cunoscut subt numirile de alternanță și concordanță, e utilizat spre distincții morfologice sau derivative, atunci avem de-a face cu **morfoneme.** Această numire, introdusă de N. TRUBETZKOY, nu este acceptată de cei mai mulți lingviști, care o găsesc de prisos, întrucît „alternanțele" se ivesc, după cum văzurăm, de cele mai multe ori tocmai în diferitele forme

de conjugare, declinare şi derivaţie, fiind condiţionate de cele mai multe ori de accentul schimbător sau de modificările fonetice produse prin unirea tulpinii cu morfemul. Totuşi, dacă morfonemul cuprinde de cele mai multe ori o alternanţă, cele două noţiuni nu se acoper deplin şi în toate cazurile, după cum vom vedea imediat.

Cazul cel mai simplu este cel în care opoziţia între două sunete marchează ea singură distincţia între două forme de conjugare, declinare sau derivaţie, fără ajutorul vreunui morfem. Acest caz apare în romîneşte, cu numeroase variante, enumerate în § 148, mai ales spre marcarea pluralului masculin (*bărbat—bărbaţi, cal—cai, ud—uzi, mic—mici, urs—urşi, pom—pomi*...) sau a persoanei a doua din singularul indicativului şi conjunctivului prezent (*caut—cauţi, pun—pui, aud—auzi, mănînc—mănînci, las—laşi, scurm—scurmi*...). Pe cînd în *socru—socri, aflu—afli* avem a face cu opoziţia între morfemul *-u* şi morfemul *-i*, în cazurile citate mai sus *i* e numai un semn grafic, care marchează caracterul muiat al consonantei precedente sau vocala palatală ultrascurtă care formează un grup mixt cu consonanta precedentă.

Aceleaşi alternanţe —fără vreun element morfemic— deosebesc uneori verbul de adjectivul din care e derivat sau de abstractul verbal derivat din el. Astfel avem adjectivul *înalt* faţă de verbul *(eu) înalţ* sau prezentul *(eu) aud, (eu) văd* faţă de abstractele *auz, văz* („are auz bun", „mi-a slăbit văzul").

Opoziţia *e—a* deosebeşte masculinul *acesta* de femininul *acasta* (scris *aceasta*), iar opoziţia între *v* şi *y*, în dialectul aromîn, *yine* „(el) vine" de aoristul *vine* „(el) veni". În limba veche opoziţia între *a* şi *ea* deosebea prezentul *face* de aoristul *feace* „făcu". Asemenea opoziţii negăsindu-se decît în cîteva exemple izolate, au rămas neproductive; subiectele vorbitoare nefiind în stare să recunoască condiţiile în care apăreau, ele n-au putut deveni alternanţe. Acesta e deci un caz unde putem constata un morfonem fără ca el să fie în acelaşi timp o alternanţă.

De obicei însă morfonemul nu este singur semnul distinctiv care marchează diferitele forme morfologice şi derivative, ci el este, alături de morfem, un element auxiliar. Asemenea **morfoneme auxiliare** le găsim bunăoară la pluralele feminine sau la persoana a treia a indicativului prezent, în cazuri ca *fac—face* sau *vacă—vaci* (scris *vaci*)... În exemplul dintîi, afară de alternanţa *c—ĉ* mai avem opoziţia zero—*e*, în al doilea *ă*—zero, care serveşte ca morfem.

Mai adesea morfonemul nu apare, în asemenea cazuri, la sfîrşitul (sau numai la sfîrşitul consonantic al) tulpinii, ci în silaba accentuată (sau şi în silaba accentuată) a tulpinii. Astfel afară de schimbul între morfemele zero—*e* şi de morfonemul *c—ĉ*, mai apare, în conjugarea

(eu) întorc—(tu) întorci—(el) întoarce, și morfonemul *o—oa*. Alături de alternanțele produse de metafonie, ca în cazul lui *întorc—întoarce* sau al lui *socru, socri—soacră, soacre, negru—neagră...*, mai avem, în măsură mare, alternanțele produse de accentul, variabil, din conjugare: *mor—murím, las—lăsát...*

Și în asemenea cazuri întîlnim uneori opoziții, care, din cauză că sînt puțin numeroase, n-au ajuns să dea alternanțe. Astfel e opoziția între *a* și *o* în *zăbavă—zăbovesc*, între *k'* și *ĉ* în *păduche—păducel* sau între *ț* și *t* în *ospăț—ospătez*. Izolată e și dubla opoziție *i—e* și *u—n* în *viu—veni*.

Imaginabil ar fi ca din perechile de cuvinte neologice, ca *Paris* dar *parizian, generos* dar *generozitate, des-* dar *dezarma, deziluziona...* (față de *descăleca, despleti...*), să se nască cu timpul o alternanță *s—z*, condiționată de poziția intervocalică. Un morfonem împrumutat din limbile slave este cel întemeiat pe alternanța *h* (și *f* sau *v* dezvoltat din *h*)—*ș*, mai ales în limba veche, în exemple ca *catastih—catastișe, leah—leși, burduh—burdușel, năduh—năduși, vătah—vătășel, Ghimbav* (din germ. *Weidenbach*)—*ghimbășean, Holbaf* (din germ. *Hohlbach*)—*holboșan...*

Ca și în limba rusă (cf. TRUBETZKOY, *TCLP*, IV (1931), p. 163), la noi alternanțele —și prin urmare și morfonemele— nu sînt totdeauna aceleași la nume și la verbe și mai ales diferă uneori în morfologie și în derivație. Pentru cazul dîntîi ajunge să cităm cazul lui *l—ĭ* la *cal—cai, vițel—viței...* față de *scol—scoli...* sau, invers, al lui *pun—pui, țin—ții* față de *bun—buni* (dar și *adun—aduni...*); pentru cazul al doilea vom da în § 152 numeroase exemple, pentru *ț—ĉ*, precum *pivniță—pivnicer, mustață—mustăcios* față de *braț—brațe, preț—prețuri, înalț—înalți*, sau pentru *d—j*: *neted—netejor, grămadă—grămăjoară* față de *ud—uzi...* Altul e morfemul la forma pluralului decît la derivate la *st* urmat de *i*: *prost—proști, veste — vești*, dar *prostie, vestit*. Chiar și în cuprinsul derivației, avem sufixe înaintea cărora —și numai înaintea lor— consonanta finală a tulpinii dispare. Astfel e sufixul *-șor*, cu derivate ca *cîrșoară* (din *cîrcă* sau *cîrpă* + *-șor*), *furșoară* (din *furcă* + *-șor*) și mai ales *-șug*, cu derivate ca *meșteșug* (de la *meșter*), *vicleșug* (de la *viclean*)...

152. Spre deosebire de alternanțe, al căror joc e condiționat totdeauna de o corelație între anumite sunete și anumite aspecte fonetice sau fonemice, morfonemele apar în legătură cu anumite desinențe sau sufixe, fără ca subiectul vorbitor să poată deslușì —sau mai exact: să m a i poată deslușì— motivul schimbării de rostire. Dacă participiul de la *fac* e *făcut*, cu jocul între *a* și *ă*, noi ne dăm seama că această alternanță e condiționată de accent și că lipsa accentului produce transformarea lui *a* în *ă*. Cînd

însă pluralul de la *scară* e *scări*, jocul între *a* şi *ă* nu mai e motivat de accent, căci atît *a* de la singular cît şi *ă* de la plural au accent. Nu e motivat nici de *i* următor, căci pluralul de la *morar* e *morari* şi persoana a doua de la *scap* e *scapi*, cu *a* neprefăcut în *ă*.

Jocul între *a* şi *ă* în exemple ca *scară—scări* nu mai e propriu-zis o alternanţă, ci un morfonem, iar cel ce învaţă romîneşte va trebui să memoreze că „*a* accentuat din tulpina substantivelor bisilabe feminine îl preface pe acesta în *ă* înaintea desinenţei *-i* a pluralului". În loc de elementele care îţi dau explicarea fenomenului —cum ar fi mobilitatea accentului, poziţie dură sau moale, un *i* sau o labială precedentă etc.— trebuie să ne mulţumim cu o „regulă", la aparenţă arbitrară, întemeiată numai pe convenţie.

Asemenea **morfoneme fără corelaţii** întîlnim mai ales în derivaţie. Ele cuprind de obicei alte jocuri decît cele pe care le arată alternanţele. Iată cîteva din cele mai obişnuite :

t—ĉ înaintea sufixelor *-or*, *-os* şi *-ună*: *fierbinte—fierbincior*, *cuminte—cumincior*, *cărunt—căruncior; put—putincios*, *urît—urîcios*, *răutate—răutăcios; mint—minciună*...

d—j înaintea sufixelor *-or*, *-os* şi *-uie*: *neted—netejor*, *rotund—rotunjor*, *oglindă—oglinjoară*, *flămînd—flămînjor; grămadă—grămăjuie* ...

d—g înaintea sufixelor *-aş* şi *-ai* : *ucid—ucigaş; muced—mucegai*, *putred—putregai*...

z—j înaintea sufixului *-une*: *botez—botejune*...

n—į înainte de sufixul *-(i)or* şi *-(i)os*: *bătrîn—bătrîior*, *rumen—rumeior; cuvine—cuvios*...

ţ—ĉ înaintea sufixelor *-or*, *-os* şi *-er*: *uliţă—ulicioară; mustaţă—mustăcios, cuviinţă—cuviincios*, *credinţă—credincios; jitniţă—jitnicer*...

153. În privinţa morfologiei şi derivaţiei, limba romînă se aseamănă, în ceea ce priveşte rolul important al morfonemului, mai mult cu limbile slave decît cu cele romanice. Pe cînd gramaticianul latin, stabilind paradigma de conjugare a unui verb ca *porto*, poate scrie :

port-o
port-as
port-at
port-amus
port-atis
port-ant

—şi exemplul lui poate fi urmat şi de cel ce scrie gramatica limbii italiene şi a celor mai multe limbi romanice— gramaticianul romîn nu

poate face decît foarte rar uz de această schematizare, prin care se scot în relief desinențele adăugate la tulpina neschimbată, căci el trebuie să scrie :

port
porți
poartă
purtăm
purtați
poartă

De aceea numărul verbelor „neregulate" este atît de mare în gramatica romînă.

Tendința pronunțată de hipercaracterizare ce există în limba romînă a produs și cu privire la morfonem diferite fenomene, din care relevăm următoarele patru :

1) *Cînd două forme coexistă, tendința generală este de a da preferință celei care, în afară de morfem, mai cuprinde și unul sau mai multe morfoneme.* Astfel se explică extinderea din ce în ce mai mare, la declinarea întîi, a pluralelor feminine în *-i*, care pe de o parte alterează sfîrșitul consonantic al tulpinii în măsură mai mare decît *e*, și pe de altă parte pe *a* din tulpină în *ă* și diftongul *oa* în *o*. Pluralele *poarte* sau *strade* se deosebesc de singularele *poartă* sau *stradă* numai prin opoziția morfemică *ă—e*, pe cînd *porți* și *străzi* prin morfonemele *t—ț*[t] și *d—z* și prin morfonemele auxiliare *oa—o*, *a—ă*. Tendința aceasta de a marca pluralul printr-un morfonem a produs forme ca *ceasoarnice* de la *ceasornic* (deși nu urmează un *e*, ca să producă metafonia), *frățîni* (cu amestecul pluralului *frați*), *piepțini*, pentru *piepteni*, *frașini* în loc de *frasini*, și la aromîni și *k'ețiri* „pietre", deși prefacerea lui *t* în *ț* e motivată numai înaintea d e s i n e n ț e i *-i* (cf. *DR*, I, p. 392).

2) Adesea constatăm **inversiuni morfonemice**, izvorîte și ele din tendința de a marca diferitele forme prin morfoneme. Astfel de la *copaciu* (din alb. *kopač*) sau **colaciu* (din slav. *kolač*) sau **melčiu*, ori de la *cîrnaț* (din lat. *carnaceus*), cu pluralele *copaci*, *colaci*, *melci*, *cîrnați*, s-au făcut —după modele ca *sac—saci*, *rac—raci*, *bărbat—bărbați*... — noile singulare *copac*, *colac*, *melc*, *cîrnat*..., forme terminate cu o consonantă precis deosebită de cea de la sfîrșitul tulpinii pluralului. Tot astfel se explică cele mai multe cazuri de metaplasmă ca *purec*, *berbec* etc., în loc de *purece*, *berbece*, singulare nouă din pluralele *pureci*, *berbeci*...

Aceeași alternanță între *c* și *ĉ* o întîlnim, aplicată însă în mod greșit, în unele derivate ca *ciorecuți* (*ciorecași*, *ciorecat*, *ĉucioreca*) de la *cioareci*, *cincar* „cal de c i n c i ani"; *pîntecare* „boală de p î n t e c e"; *cinzeacă*

„măsură de c i n c i z e c i de grame"... sau între *șt* și *șc*, în *prăștcar* (derivat din *praștie*). Modelul pentru asemenea inversiuni morfonemice existau în perechi de cuvinte ca *purece—pureca, pește—pescar*. Nu vedem modelul după care s-a luat *prepelicar* „cîne de vînat prepelițe".

3) Într-un studiu publicat în *Omagiul Menéndez Pidal* (III, p.265, cf. *ELR*, p. 297 ș.u.) m-am ocupat cu derivatele de la tulpina pluralului, arătînd că ele sînt explicabile în cazuri ca *îngîndurat* „plin de g î n d u r i", *năzuros* „care face n a z u r i", *dințar* „instrument de strîmbat d i n ț i i", *cărțaș* „jucător de c ă r ț i"..., dar nu sînt motivate în exemple ca *duioșenie* (în loc de **duiosenie*, derivat de la *duios*), *verzui* (în loc de **verdui*, derivat de la *verde*), *băiețaș, băiețoi, băiețandru* (în loc de **băietaș*, **băietoi*, **băietandru*, derivate de la *băiat*), *grămăjuie* (în loc de **grămăduie*, de la *grămadă*)... Jocul între *s* și *ș*, *d* și *z*, *t* și *ț* și *d* și *j*... nu apare în aceste —și alte asemenea— exemple în condiții normale, căci alternanța *s—ș* e motivată numai în *duios—duioșie*, alternanța *d—z* în *verde—verziu*, alternanța *t—ț* în *băiat—băiețel*, iar jocul între *d* și *j* în *grămadă—grămăjoară*... Extinderea acestui joc și cînd urmau sufixele *-enie, -ui, -aș, -oi, -andru, -uie*, care nu alterează dentalele precedente, se datorește unei tendințe de hipercaracterizare prin morfem, pe care am putea-o numi **hipermorfonem**: *duioșie, verziu* și *grămăjoară* au creat pe *duioșenie, verzui* și *grămăjuie*, prin substituirea sufixelor *-ie* și *-iu* prin sufixele cu aceeași funcțiune *-enie, -ui* și *-uie*, iar *băiețel* a împrumutat morfonemul său *ț* derivatului cu sens opus *băiețoi*.

4) Tot numai prin extinderea morfonemului cu scop de a cîștiga un mijloc în plus spre a caracteriza mai mult o formă morfologică sau un derivat se explică derivate ca *slăbiuță* (*DR*, V, p. 222, 324) de la *slăbină*, *prăjiuță* (*DR*, VI, p. 230) de la *prăjină* sau *sumăieș* (la SADOVEANU) de la *suman*, formate cu jocul între *n* și *i* extras din exemple cu acest joc înainte de sufixele *-(i)or* și *-(i)os* (§ 152); participii ca *văzut*, cu *z* de la aoristul *vidĭ*, la istoromîni și *pl'erzut* „pierdut"; gerundii ca *scoțînd*, cu *ț* din prezentul *scoț* (= scot), precum și derivate ca *arzător, răzătură, crezare, pierzare*... Hipermorfonem e și istroromînul *mușâl'ț* în loc de *mușât* (după *âl'ț—ât*) sau *mesuță, fețuiesc, petat* (pe la Sibiu) în loc de *măsuță, fățuiesc, pătat* (după *mese, fețe, pete*), deși la acestea *e* se găsește după labiale în poziție dură.

Întîiul studiu despre morfonemul romînesc l-am publicat, sub titlul *Morfonemul și economia limbii*, în *DR*, VI, p. 211—243 (= *ELR*, p. 260—290).

154. Fiecare limbă își are sistemul ei fonetic (§ 118), dependent de anumite obișnuințe de rostire și de interdependența anumitor mișcări

articulatorii. Cînd sistemul în care se încadrează sunetele unei limbi nu este numai o alcătuire pe care, pentru scopuri didactice sau din trebuințe metodice, o clădește omul de știință, voind să pună ordine în materialul sonic cu care subiectul vorbitor lucrează în mod inconștient, ci corespunde unui sistem în conștiința lingvistică a subiectelor vorbitoare însăși, atunci avem a face cu un **sistem fonemic.**

Dacă examinăm cuvintele care însemnează „frumos" în diferite limbi, vedem că frumusețea era pentru latini „puterea" —căci *pulcher* însemna la origine „puternic"— sau „bunătatea" —căci *bellus* e un diminutiv din *bonus*— ca și în limba maghiară, al cărei *szép* e înrudit cu finlandezul *hyvä*, care înseamnă „bun". De altminteri și germanii spun despre o mîncare că e „frumoasă" („es schmeckt schön") sau, dacă le convine un lucru, nu zic „gut", ci „schön", cuvînt care la origine însemna „strălucitor", „luminos" (vgs. *scôni*). Și o zicală românească zice „nu-i frumos ce e frumos, ci-i frumos ce-mi place mie", arătînd astfel cît de subiectivă e noțiunea exprimată de acest cuvînt, care la români și la spanioli (*hermoso*) derivă din lat. *formosus*, se identifică deci cu armonia formei, pe cînd pentru ruși „frumos" (*krasivyĭ*) se identifică cu „roșu" (*krasnyĭ*), iar pentru albanezi (*bukurë*) cu ceea ce-ți procură „bucurie". La fel este și cu sistemul fonemic : coordonatele care-l alcătuiesc nu se grupează și nu se încrucișează la fel. *Specificul fonemic al fiecărei limbi e dat prin diferențele de identificare a sunetelor, prin relevanța sau irelevanța opozițiilor și prin utilizarea în măsură mai mare sau mai mică a alternanțelor și morfonemelor.*

Spre a ilustra prin cîteva exemple deosebirile ce există între sistemul fonemic al limbii române și al altor limbi, citățm, după *DR*, VII, p. 38—39 (= *ELR*, p. 242) următoarele cazuri :

Închiderea vocalelor *e* și *o* din cauza lipsei de accent e o modificare de natură fonetică destul de frecventă în mai multe limbi. Ea a dat naștere la alternanțe și morfoneme de felul lui *mor—muri, fac—făcut*, arom. *dzem—dzimui*, care se întîlnesc —cel puțin în parte— și la bulgari, albanezi și neogreci.

Bulgarii mai au, ca noi, din cauza vocalei din silaba următoare, alternanța *ea—e*, care se reflectă în morfoneme ca *neagră—negre* (bulg. *věra—vere*). Numai noi însă, nu și bulgarii, avem și alternanța și morfonemul *o—oa : mor—moare—să moară*. În alte limbi și dialecte romanice, metafonia lui *o* și mai ales a lui *e*, cu alternanțele și morfonemele rezultînd din ea, s-a produs de obicei înainte de vocalele extreme *i* și *u*.

Alternanțele *c—ĉ* și *g—ĝ* înainte de vocalele palatale *e, i* și morfonemele întemeiate pe ele (*fac—faci—face, fag—fagi—făget*) sînt cunoscute și

în italienește, dar în cele două limbi avem alternanțe și morfoneme diferite cînd *c* e precedat de *s* (în românește și de *ș*) : *sc* (*șc*)—*șt* în românește (față de *sc*—*š* în italienește) : *muscă*—*muște* ; *mușc*—*muști*, un joc care se găsește și în unele limbi slave.

Specifice românești sînt alternanțele (și morfonemele rezultate din ele) între consonantele finale și grupurile mixte de care s-a vorbit în § 148.

Nici una din limbile înrudite sau învecinate cu cea română nu cunoaște nici alternanțele între seria consonantelor dentale și seria africatelor, a palatalelor sau a alveolar-palatalelor înainte de *i* (și morfonemele rezultate din ele) : *mult*—*mulți*, *des*—*deși*, *cal*—*cai*, *pun*—*pui*.

Acest joc nu este egal repartizat în toate dialectele, întrucît la aromîni avem *n*—*ń* unde la dacoromîni avem *n*—*n*^{i} : *adun*—arom. *aduń* „aduni", *bun*—arom. *buń* „buni".

Specific dacoromîn e, dimpotrivă, aspectul fonemic al poziției moi sau dure, care condiționează alternanțele *ă*—*e*, *a*—*e* și *î*—*i* (și morfonemele rezultînd din ele) în perechi de cuvinte ca : *făt*—*feți*, *fată*—*fete*, *vînă*—*vine*... Ceea ce caracterizează îndeosebi sistemul fonemic român este utilizarea mare a morfonemului ca element hipercaracterizator.

În *DR*, VII, p. 1—55 (= *ELR*, p. 203—259) am publicat *Considerațiuni asupra sistemului fonetic și fonologic al limbii române.*

FONOLOGIA

155. În § 126, am arătat că BAUDOUIN DE COURTENAY, făcînd întîia oară distincția între sunet ca impresie acustică și între fonem, adică sunetul trecut prin filtrul creierului nostru, nu a gîndit pînă la capăt un gînd deosebit de fertil.

Fără să fi cunoscut lucrările învățatului polon —scrise în mare parte într-o limbă inaccesibilă mie și tratînd subiecte în afară de preocupările romaniștilor— și înainte de ce faimosul „Curs de lingvistică" al lui F. DE SAUSSURE, editat în cursul primului război mondial de elevii săi, să fi ajuns, după încheierea păcii, la noi, publicam, cu nouă ani înainte de a începe să apară, la Praga, *Mélanges linguistiques dédiés au premier Congrès des Philologues slaves* (cu care începea seria de publicații a „Cercului lingvistic de la Praga" și se punea pentru întîia oară problema „fonologiei", ca metodă nouă în cercetările lingvistice), în primul volum al revistei clujene *Dacoromania* (1919—1920), o pagină în care formulam niște gînduri ce mă preocupau de mult și vorbeam întîia oară de *legi fonologice* în opoziție cu *legile fonetice*. Un an mai tîrziu, după ce am

luat cunoştinţă de opera lui F. DE SAUSSURE, am revenit într-un studiu mai dezvoltat *Despre legile fonologice* (*DR*, II, p. 19 — 84 = *ELR*, p. 135—203) pe larg asupra celor schiţate în *DR*, I, p. 386 şi am adăugat unele precizări în *Phonetisch und Phonologisch* (în *Volkstum und Kultur der Romanen*, III (1930), p. 16—24 = *ELR*, p. 125—134) şi în *DR*, V, p. 777 ş.u. şi VI, p. 211, 485.

Într-un capitol viitor al acestei cărţi vom reveni pe larg asupra acestei chestiuni, căreia îi acordăm o deosebită importanţă. Aici ţineam numai să precizăm că prin expunerile mele căutam să formulez mai precis unele păreri, care se accentuau din ce în ce mai des şi să arăt că transformările sonice ale limbii nu sînt numai rezultatul unor deprinderi nouă de rostire, ci în mare parte al unor procese de natură psihică. Făcînd o deosebire esenţială între „sunet" şi „fonem", am simţit nevoia să opun şi „foneticii", adică ştiinţei despre sunete ca produse mecanice ale organului nostru rostitor, o numire nouă pentru ştiinţa despre fonem, şi i-am zis *fonologie*. Adevărat că preocupările mele în vremea aceea erau aţintite cu deosebire asupra evoluţiei rostirii, de aceea fonologia era pentru mine înainte de toate un capitol al gramaticii istorice, ca şi morfologia istorică, adică studiul evoluţiei formelor de declinare şi conjugare, sau sintaxa istorică. Făceam deci şi în romîneşte o deosebire între ceea ce germanii numeau „Lautlehre" spre deosebire de „Phonetik", la fel după cum în englezeşte se obişnuieşte a se face o distincţie între „phonetics" şi „phonology". Numai mai tîrziu, cu deosebire în cele două studii publicate în vol. VI şi VII din *DR*, despre *Morfonemul şi economia limbii* şi *Consideraţiuni asupra sistemului fonetic şi fonologic al limbii romîne*, am trecut de la ceea ce azi aş numi fonemică istorică la fonemica statică.

În opoziţie cu punctul de vedere istoric, pe care mă aşezasem la 1920, este cel reprezentat de F. DE SAUSSURE, pentru care *fonologia* e o „ştiinţă statică, care studiază modificările fonetice ale limbii la un moment dat" (*Cours de linguistique générale*, p. 56—57). Pentru el obiectul fonologiei nu e deci fonemul, în opoziţie cu sunetul, ci pe el îl interesează sunetele în faza de dezvoltare pe care au atins-o în momentul cînd le cercetăm, indiferent de ceea ce se petrece în sufletul vorbitorului. El exclude deci din fonologie istorismul. Evoluţia sunetelor, „modificările fonetice în cursul timpului", le studiază, după el, fonetica, care e „o ştiinţă istorică".

Dacă în felul de a înţelege fonetica învăţatul elveţian e izolat, punctul de vedere din care priveşte el fonologia este împărtăşit şi de „fonologiştii" Cercului lingvistic de la Praga. Caracteristic este faptul că aceştia

nu pleacă de la f o n e m ca să ajungă la f o n o l o g i e, ci drumul bătut de ei duce în direcție inversă. Recunoscînd rolul mare pe care îl joacă opozițiile în structura limbii, ei au creat o știință nouă, a opozițiilor lingvistice —întrucît ele au un rol funcțional— pe care au botezat-o *fonologie* („Lehre von den Funktionen der lautlichen Oppositionen"). Fonemul nu este decît „unitatea (cea mai mică) fonologică", o „parte a unei opoziții fonologice", sau, după definiția din urmă a lui TRUBETZKOY (*Grundzüge*, p. 35), „totalitatea însușirilor fonologice ale unui complex sonic" („Lautgebilde").

Prin noutatea ideilor, dar mai ales prin strălucirea expunerii și bogăția observațiilor fine puse în circulație, școala fonologică a găsit mulți adepți, mai cu seamă în generația tînără, nemulțumită cu cercetările diacronice, ajunse la un punct mort. Deși noua știință are și mulți adversari, termenii *fonologie* și *fonologic* s-au impus și se întrebuințează azi în sensul pentru care a militat cu atîta stăruință și talent mai ales N. TRUBETZKOY. Astfel s-a ivit o nepotrivire între „fonologia", cum o concepeam eu în 1920 și „fonologia" pe care a încercat, la 1929, s-o impună Cercul lingvistic din Praga. Deși prioritatea numirii, cel puțin la noi, îmi aparține, m-am hotărît totuși, spre a evita un echivoc supărător, să renunț la acest termen care începuse să se încetățenească în lingvistica romînă și pe care l-am întrebuințat încă și în primul volum al privirii sintetice despre limba romînă.

Deosebirea între mine și Cercul lingvistic de la Praga nu privește însă numai **terminologia**, ci, în parte cel puțin, însăși concepția ce ne-o facem despre studiul rostirii. De aceea o precizare se impune și ea trebuie să înceapă cu termenul tehnic. *Fonologia, așa cum o concepe Cercul lingvistic de la Praga și adepții lui, este numai un capitol din știința despre „fonem", pentru care noi am introdus acum numirea de „Fonemică".*

În *Lexique de la terminologie linguistique*, MAROUZEAU definește fonologia ca „studiul fonemelor constitutive ale vorbirii (= langage) articulate". Pentru GRAMMONT deosebirea între fonetică și fonologie consistă în aceea că cea dintîi se ocupă cu sunetele u n u i idiom, pe cînd fonologia e un fel de fonetică g e n e r a l ă, îmbrățișînd cît mai multe și mai variate limbi.

156. Am asistat o dată la o discuție asupra picturii și a calităților pe care trebuie să le aibă un pictor. „Pictura e desen", zicea un profesor de desen; „pictura e coloare" îi riposta un admirator al școalei impresioniste; „pictura e compoziție", își dădea cu părerea al treilea. Ca definiții, fiecare din aceste formule erau unilaterale, dar ca profesii de credință ele impresionau tocmai prin exagerare, prin scoaterea în relief a unei singure

note. Tot asfel exagera, pe vremea istorismului lingvistic, H. PAUL, teoreticianul şcoalei neogramatice, cînd decreta : „lingvistica e istoria limbii" („Sprachwissenschaft ist Sprachgeschichte"). Dar nu mai puțin unilaterală e profesia de credință formulată de fonologistul DOROSZEWSKY, care declară că „numai opoziția poate interesa pe lingvist" (*TCLP*, IV (1931), p. 74).

Obiectul fonologiei poate fi opoziția ; ea nu poate fi însă obiectul exclusiv al fonemicii — şi cu atît mai puțin al lingvisticii. Opoziția este numai unul din mijloacele prin care putem recunoaşte fonemul şi să precizăm funcțiunea ce o îndeplineşte în limbă. Nu e nici măcar singurul mijloc. Funcțiunea fonemică a unui element de rostire poate fi împlinită şi prin r e p e t i ț i a lui. Nici pentru ca un sunet să aibă valoare de „semn" opoziția nu ajunge, ci trebuie ținut seama şi de c o n s t e l a ț i a sunetelor, de i n t e g r a r e a în complexul de sunete din care e format cuvîntul : *sur* însemnează altceva decît *ciur* (*ĉur*), *dur*, *fur*, *jur*, *pur*, *tur*... dar altceva şi decît *urs* sau *rus*, de care cuvinte nu se deosebeşte prin vreo opoziție între sunete diferite, ci prin locul pe care-l ocupă aceleaşi sunete în cuvintele respective (cf. § 129). Aşezarea la locul potrivit poate impresiona chiar mai mult decît deosebirea între două sunete puse în opoziție.

Îmi amintesc că avînd să traduc, în clasa întîi de liceu, din latineşte, pe *asinus magnas habet aures*, mă miram că redarea mea în romîneşte prin „măgarul mare are urechi" nu era pe placul profesorului. Pentru simțul meu de limbă, adjectivul *magnas* fiind aşezat după substantiv şi înainte de verb nu putea să fie decît atributul substantivului subiect ; opoziția între *u* şi *a*, care distinge în latineşte nominativul singular masculin (*magnus*) de acuzativul plural feminin (*magnas*) nu ajungea ca să mă orienteze asupra adevăratelor raporturi de dependență între membrii frazei latine citate.

Dar mai adesea valoarea de „semne" a sunetelor nu e condiționată de o opoziție, ci numai de c o n v e n ț i e sau de o r d i n e a în care se urmează şi se repetă anumite sunete. Între *cară* şi *gară*, între *lacună* şi *lagună* sau între *chem* şi *ghem* deosebirea de sens e dată prin opoziția între *c* şi *g* sau între *k'* şi *ǵ*. Dar aceeaşi opoziție e irelevantă la *acăța* şi *agăța*, sau la *chitară* şi *ghitară*, căci formele acestea sînt sinonime. Dacă *biserică* are în limba noastră sensul exprimat de francezi prin cuvîntul *église* şi de germani prin cuvîntul *Kirche*, cauza este că unui *b* urmat de *i*, apoi de *s*, apoi de *e*, *r*, din nou de *i* şi în sfîrşit de *c* şi *ă* romînul a învățat să-i dea n u m a i acest conținut semantic. Acelaşi lucru se întîmplă cu *caracatiță*, *glicerină*, *veveriță*...şi aproape toate cuvintele de

mai mult de trei silabe, care nu se deosebesc de alte cuvinte prin vreo opoziție între sunetele componente.

Și în delimitarea obiectului ne deosebim de fonologiști. Pentru noi *fonemica*, ca și *fonetica*, alcătuiesc două capitole ale studiului care are de obiect rostirea. Elementul *fono-* din compusul *fonologie* ar trebui să restrîngă și el acest obiect. Dar ca orice știință tînără, fonologia a avut de la început tendința să nu se lase îngrădită. Pe cînd SEIDEL (*Das Wesen der Phonologie*) precizează că „fonologia este știința despre opozițiile între sunete", alții înțeleg s-o extindă la orice opoziție între două fenomene lingvistice cu valoare funcțională și admit și o fonologie sintactică sau stilistică, declarînd ritos că „fonologia nu se ocupă numai de elemente fonologice, ci și de elemente extrafonologice, considerate în funcțiunea lor" (R. JAKOBSON, *TCLP*, IV (1931), p. 310).

Pe de altă parte, granițele fonemicii sînt cu mult mai largi decît ale fonologiei, întrucît noi nu privim limba numai subt aspectul ei de veșmînt al gîndului, ci ținem seama și de nevoia omului de a-și exterioriza prin limbă viața sufletească. În tendința de a găsi forma cea mai expresivă și adesea și cea mai armonioasă pentru această exteriorizare, cel ce vorbește nu se mulțumește să-și îmbrace preocupările lui intelectuale și sufletești în uniforma normei gramaticale, ci, ținînd seama pe de o parte de capriciile modei și pe de altă parte de împrejurările și mediul în care vorbește, întrebuințează forme afective și face uz de toată varietatea de expresii cu valoare stilistică, care se pot asemăna cu acele nimicuri pe care o femeie le adaugă la îmbrăcămintea convențională și care imprimă acesteia o notă personală și trădează gustul celei ce o poartă. Îndată ce nu ne așezăm numai pe punctul de vedere utilitarist și nu considerăm fonemul numai ca pe un slujbaș al gîndului, servind ca „semn" pentru distincții de natură intelectuală, devin relevante și alte opoziții decît cele admise de fonologiști (§§ 133—136). După cum în graiul nostru există cuvinte cu același sens —sinonimele— dar cu diferită valoare stilistică sau frazeologică, astfel subiectul vorbitor dispune de forme duble de rostire cu aceeași valoare intelectuală, dar deosebite ca expresivitate, eufonie etc. El e adesea pus în situația de a alege între rostirea locală și cea a regiunilor învecinate sau între rostirea veche și cea nouă, să admită sau nu împrumutul și inovația. *Astfel ajungem în plină fonemică spațială și fonemică istorică.*

Nu numai confruntarea unui element de rostire dintr-un cuvînt cu alt element de rostire din alt cuvînt, ci și confruntarea aceluiași element

de rostire cu sine însuşi, dar subt două sau mai multe variante condiţionate de spaţiu sau de timp, poate deveni un mijloc de cunoaştere lingvistică.

157. Cînd ţintesc cu puşca, închid un ochi, pentru ca atenţia mea să nu fie atrasă de cîmpul dimprejur şi să o pot concentra numai la linia care trece prin cătare spre ţel. Cînd privesc cu aparatul Roentgen la o parte din corp, închid cîmpul vederii printr-un cadru negru, spre a evita să văd ceea ce nu-mi este folositor şi pentru ca prin contrast să apară cîmpul de observat mai limpede. O astfel de diafragmare este şi metoda fonologiştilor, care renunţă la tot ce e diacronic, spre a vedea mai clar sincronicul. Acest fel rămîne însă planimetric şi imaginea e lipsită de relief. Cel ce, dimpotrivă, priveşte cu amîndoi ochii, vede stereometric.

Important de reţinut este faptul că în amîndouă cazurile o b i e c t u l studiului, elementul de rostire, rămîne neschimbat şi numai unghiul nostru de privire diferă. S t a t i c ă sau c i n e t i c ă, s i n c r o n i c ă sau d i a c r o n i c ă poate fi numai **metoda de cercetare**, care nu trebuie confundată cu obiectul de cercetat. Această metodă poate fi aplicată deopotrivă foneticii ca şi fonemicii, morfologiei, sintaxei etc.

Arătarea faptelor şi constatarea raportului structural dintre ele, aşa cum le face o disciplină descriptivă, sînt de o mare importanţă pentru aflarea adevărului, dar nu pot îndestula complet dorinţa noastră de a cunoaşte, curiozitatea noastră ştiinţifică. Copilul cînd deschide ochii asupra lumii nu încetează de a întreba „de ce?" E în firea omului să vrea să ştie şi cauzele care au produs faptul constatat şi să se întrebe şi: „cum?" „de unde?" „de cînd?" Prin cunoaşterea genezei şi urmărirea evoluţiei deslušim mai adesea şi cauzele unui fenomen. Un medic, vizitînd un pacient, îl va cerceta cu de-amănuntul, pipăindu-l şi percutîndu-l, examinîndu-i reacţiile, luîndu-i tensiunea şi făcîndu-i radiografia, cardiograma şi analizele etc. Dar el nu se mulţumeşte cu acest examen minuţios, ci se va informa şi asupra antecedentelor, va întreba pe bolnav prin ce boale a trecut, în ce măsură a făcut abuz de alcool, nicotină sau alte toxice, care este partea ereditară şi în ce mediu a trăit. Spre a diagnostica malaria, stetoscopul şi termometrul spun mai puţin decît faptul că pacientul vine dintr-o regiune bîntuită de paludism.

Păr se deosebeşte, ca sens, de *măr* prin opoziţia *p—m*, dar *părul* din grădină nu se deosebeşte de *părul* din cap prin nici un „semn", deşi înţelesurile celor două cuvinte sînt atît de depărtate (mai depărtate chiar decît cele ale celor doi pomi, *părul* şi *mărul*). E un fapt care

poate excita dorința noastră de a ști care e cauza deficienței unui semn distinctiv la omonimul *păr*. Răspunsul ni-l dă lingvistica istorică. Prin faptul că *l* între vocale a devenit, în cuvinte de origine latină, *r*, latinescul *pĭlum* „părul din cap" a devenit *păr*, întocmai ca *pĭrum* „părul din grădină".

Între alternanțele vocalice enumerate în § 147 este și cea marcată prin opoziția *a—e*, condiționată de poziția dură sau moale următoare și de labiala precedentă. În morfologia și derivația romînă avem un număr mare de cazuri în care se repetă morfonemul *a—e* : *fată—fete, masă—mese, pară—pere, învață—(să) învețe, apasă—(să)apese*... Avem însă cel puțin tot atîtea cazuri în care acest joc între *a* și *e* nu se ivește, deși condițiile —labiala precedentă și poziția dură și moale următoare— rămîn aceleași : *mamă—mame, (să) pară—pare, (să) bată—bate* etc. Gramatica descriptivă nu poate face în cazuri ca acestea decît să stabilească „regula" și să înșire „excepțiile" ; gramatica istorică are și o explicație pentru această nepotrivire : în *fete* (lat. *foetae*), *mese* (lat. *mensae*), *pere* (lat. *pĭrae*), *învețe* (lat. **invitiet*), *apese* (lat. *appenset*) avem a face cu un *e* latin, care a suferit, înaintea unui *a* următor, metafonia devenind *ea*, iar acest *ea* s-a transformat în *a* după labiale, pe cînd în *mame, pare, bate* (lat. *mammae, părĭt, battuit*) avem a face cu păstrarea lui *a* accentuat latin, care pe cale fonetică nu se modifică nici din cauza labialelor precedente, nici a poziției moi următoare. (Cf. și § 183).

Ca în lumea ce ne înconjoară, putem constata și în limbă că unul din cele mai izbitoare principii structurale este cel al s i m e t r i e i. După cum omul are doi ochi, două urechi, două mîni și două picioare, așezate simetric în corpul lui, tot astfel cele mai multe opoziții se grupează în mod simetric în limbă. Opoziția între o ocluzivă velară și o africată, care deosebește singularul de plural sau persoana întîi din prezentul indicativ de persoana a doua, nu o observăm numai la ocluziva velară afonică, ci și la cea fonică : după cum de la *mic* pluralul e *mi͡c* (scris *mici*) și de la *ridic* persoana a doua e *ridi͡c* (scris *ridici*), tot astfel de la *drag* pluralul e *dra͡g* (scris *dragi*) și de la *rog* persoana a doua e *ro͡g* (scris *rogi*). Opoziția care diferențiază pe *drac* de *drag* se continuă și la pluralele *dra͡c* (scris *draci*) și *dra͡g* (scris *dragi*). Pe de altă parte vedem că există iarăși o simetrie între ocluziva afonică dentală (*t*) și cea velară (*c*). Precum avem o opoziție între *t* afonic și *d* fonic în perechi de cuvinte ca *cot—cod, tare—dare*... avem, ca morfonem, opoziția între *t* și *ț*[i] în *tot* cu pluralul *toț*[i] (scris *toți*) și *pot* cu persoana a doua *poț*[i] (scris *poți*). Acest paralelism încetează însă la ocluziva dentală fonică *d*, căci spre aceleași distincții morfonemice nu mai servește opoziția *d-ḑ*[i],

ci *d-z'*, deci dentalei explozive fonice nu-i mai corespunde grupul mixt cu o africată, ci fricativa fonică muiată *z'* : *surd—surz'* (scris *surzi*), *(eu)aud—(tu)auz'* (scris *auzi*). Anomalia, pe care fonologia ca disciplină statică se mulțumește s-o constate, fonemica istorică și spațială e în stare s-o și explice. Într-adevăr, istoria limbii ne învață că pentru un *d* latin urmat de *ī* mai de mult romînii rosteau pretutindeni *ḑ*, care era fonica ce corespundea lui *ț*. Textele noastre vechi aveau chiar cîte un semn grafic deosebit pentru amîndouă africatele : ѕ și ц (precum aveau și pentru africatele *ĉ* și *ĝ* semnele ч și џ). Pe de altă parte, *Atlasul lingvistic* ne arată că acest stadiu se păstrează pînă azi pe o arie întinsă a teritoriului dacoromîn, unde pluralul masculin al adjectivului *ud* și persoana a doua a verbului *ud* este (ca la aromîni și în cea mai mare parte la megleniți) *uḑ(i)*. Asimetria nu este deci în cazul de față un defect structural moștenit, ci se datorește evoluției africatei fonice, care și-a pierdut de la o vreme elementul ocluziv tocmai în regiunea care a imprimat limbii literare caracterul ei actual, în Muntenia. Dacă am vrea să facem o asemănare a acestei asimetrii structurale cu o lipsă de simetrie ce o constatăm în înfățișarea unor oameni, nu am putea-o compara cu defectul oamenilor ceacîri, care s-au născut cu un ochi albastru și altul căprui, ci cu cel al oamenilor care au făcut albeață la un ochi.

Nici fonologiștii nu exclud cu totul o fonologie istorică, dar ei o admit numai spre a compara unele cu altele două faze din istoria unei limbi, privită fiecare sincronic. Pe ei nu-i interesează deci tăietura perpendiculară, care relevează diferitele faze ale evoluției limbii —oarecum straturile ei geologice— ci numai tăieturile transversale făcute în diferite epoci, care ne permit să cunoaștem structura limbii la mai multe momente date (Cf. SEIDEL, *Das Wesen der Phonologie*, p. 39). Pentru ei urmărirea evoluției fiecărui sunet în parte și „legile fonetice" fac parte din cercetările atomistice, pe care le repudiază din principiu.

Dar și atomismul, în opoziție cu privirea de ansamblu, integrală, ține tot de metoda de cercetare și nu de obiectul de cercetat. Dacă e adevărat că gramatica, spre a putea arăta cu mai multă precizie modificările de rostire suferite de limbă în cursul timpului, discompune fraza în cuvinte, cuvîntul în silabe, iar silaba în sunete, după cum chimia duce analiza pînă la atom, nu e mai puțin adevărat că nici fonologia nu a scăpat de o fărîmițare asemănătoare a obiectului de cercetat. Atît că fonologiștii nu discompun prin analiză șirul sonic al limbii, ci printr-o clasificare, compartimentare și inventariere dusă la extrem. După cum

neogramaticii, adepți ai istorismului, se complăceau să strîngă cît mai multe date de amănunt, care li se păreau că explică însăși ființa limbii, tot astfel unii dintre fonologiști se pasionează pentru distingerea celor mai subtile variațiuni de opoziții și cred că structura limbii se poate arăta prin tablouri statistice.

Ei nu au părere prea bună nici despre atlasele lingvistice, pe care le clasează de asemenea între lucrările atomistice, fiindcă ele înregistrează un număr mare de fapte de amănunt, fără să izbutească să dea o imagine totalitară despre structura limbii. La Congresul internațional de lingvistică de la Copenhaga, fonologiștii au propus alcătuirea unui atlas lingvistic fonologic, care să urmărească repartiția în spațiu a opozițiilor relevante. Desigur că îndrumarea lingvisticii spațiale în această direcție ar fi utilă și ar deschide orizonturi nouă. Din hărțile unui astfel de atlas s-ar recunoaște mai ales — precum s-a accentuat la acel congres — că în afară de familii de limbi, înrudite printr-o origine comună, există și mănunchiuri de limbi, compuse din limbi străine ca origine, dar apropiate prin întrebuințarea acelorași mijloace de expresie. Astfel există un mănunchi de limbi numite de obicei „balcanice" sau, mai bine, „sud-est-europene", care au cîteva trăsături comune din cele mai remarcabile. Între acestea sînt și cîteva opoziții între sunete, cum ar fi cea între *a* și *ă*, care diferențiază sensurile cuvintelor la romîni, albanezi și bulgari. Isofonele hărților unor asemenea atlase cuprind de cele mai multe ori un mănunchi de mai multe limbi — chiar cînd acestea nu-s învecinate — dar, în același timp, ele trec prin teritoriul unei limbi despărțindu-l în arii diferite. Astfel opoziția între vocalele nazale și cele orale e relevantă, în Europa, la francezi, portughezi și la poloni, iar dintre albanezi, la gheghi. Politonia e relevantă la suedezi, în unele dialecte norvegiene, în daneză și în germana de miază-noapte, la lituani, letoni, estoni ș.a.

Dacă atlasele lingvistice actuale, care se mărginesc la o singură limbă, nu permit urmărirea unui fenomen dincolo de hotarele acestei limbi, ele revelează celui ce le știe descifra cu mult mai mult decît o sumedenie de fapte de amănunt, iar liniile ce arată extensiunea unei rostiri n-au importanță numai pentru filologul care vrea să localizeze un text de proveniență necunoscută, ci și pentru lingvistică. Din felul cum isofonele — ca și isomorfele și isolexele — se ocolesc sau se întretaie, din insulele presărate în arii uniforme și mai ales din formele duble produse prin împrumut, lingvistul poate recunoaște biologia și poate surprinde însuși procesul de organizare al limbii (cf. *LR*, I, § 14).

Fonemica spațială, ca și cea istorică, ne permit deci să aplicăm studiului limbilor o metodă pluridimensională.

Dacă hărțile atlaselor lingvistice, așa cum ele sînt alcătuite azi, cuprind mai mult material fonetic decît fonemic, aceasta se explică prin faptul că pe ele sînt notate răspunsurile spontane primite de la subiectele anchetate. Pe anchetator l-a interesat cuvîntul, așa cum se ivește mai întîi în mintea subiectului anchetat, forma care e oarecum la suprafața memoriei lui lingvistice. Numai incidental, cînd subiectul însuși comunică acest lucru, se notează și al doilea cuvînt sau varianta formală care coexistă în mintea lui. Din punct de vedere fonemic e însă interesant tocmai ceea ce se găsește în rezerva lingvistică a omului, sinonimele și variantele, care pot fi puse în opoziție cu cuvîntul și forma ce se ivește spontan în mintea lui. Asemenea opoziții, care duc la diferențieri și interpretări din cele mai interesante, ar trebui să fie urmărite mai insistent de cei ce vor pregăti atlasele lingvistice viitoare sau de cei ce vor face studii dialectale de amănunt în baza atlaselor existente.

Într-o dare de seamă publicată în anul 1934 în *DR*, VII, p. 437—445 asupra primului volum din „Lucrările" Cercului lingvistic din Praga (*TCLP*), subliniam necesitatea de a nu confunda obiectul cu metoda cercetării. Același lucru îl spune cu alte cuvinte și J. VENDRYES care e președintele Societății fonologice fără să fie un adept fără rezerve al fonologiei. Deși noi înțelegem „fonetica" și „fonemul" altfel decît el, reproducem în original și în întregime din studiul său *La phonologie de la langue poétique* (în *Conférences de l'Institut de linguistique de l'Université de Paris*, II (1934), p. 39—51) următorul pasaj foarte judicios : „Alors que la phonétique étudie les sons en eux-mêmes, c'est-à-dire dans leur nature physique, physiologique, psychologique et dans les rapports qui unissent chacun d'eux aux autres sons du langage humain, la phonologie étudie les sons d'une langue en tant que, constituant un système, ils ont une valeur significative et servent à l'expression de la pensée. Toutes les distinctions que l'on s'ingénie à établir entre la phonologie et la phonétique découlent de cette opposition fondamentale, qui en fait deux disciplines jumelles, appliquées à un même objet, mais de deux points de vue différents. Ce même objet, c'est le phonème, le son produit par l'appareil phonateur de l'homme. On peut l'étudier phonétiquement en décrivant les propriétés pour elle-mêmes et, si l'on peut dire, de façon absolue. On l'etudie phonologiquement quand on le considère de façon relative d'apres la place qu'il occupe et le rôle qu'il joue à l'interieur du système d'une langue donnée. Il y a une phonologie statique qui étudie le système des phonèmes d'une langue sans tenir compte des changements auxquels il est exposé et une phonologie dynamique qui prend chaque système de phonèmes comme un ensemble de tendences, génératrices de transformations. L'une et l'autre sont essentiellement fonctionnelles".

(„În timp ce fonetica studiază sunetele în sine, adică în natura lor fizică, fiziologică, psihologică și subt raporturile care unesc pe fiecare din ele cu celelalte sunete ale vorbirii umane, fonologia studiază sunetele unei limbi în măsura în care —constituind un sistem— ele au o valoare semnificativă și servesc la exprimarea gîndirii. Toate deosebirile pe care ne străduim să le descoperim între fonologie și fonetică rezultă din această opoziție fundamentală, care face din ele două discipline gemene, aplicate la același obiect, dar din puncte de vedere diferite. Obiectul acesta este fonemul, sunetul produs de aparatul fonator al omului. Putem să-l studiem din punct de

vedere fonetic, descriindu-i însuşirile ca atare şi, aşa-zicînd, într-un mod absolut. Îl studiem din punct de vedere fonologic, cînd îl considerăm în mod relativ, după locul pe care-l ocupă şi după rolul pe care-l joacă în interiorul sistemului unei limbi date. Există o fonologie statică, care studiază sistemul fonemelor unei limbi fără a ţine seama de schimbările la care e supus, şi o fonologie dinamică, care priveşte fiecare sistem de foneme ca un ansamblu de tendinţe, generatoare de transformări. Atît una cît şi cealaltă sînt, în esenţa lor, funcţionale") (trad. edit.).

Cel ce, în timpul din urmă, a afirmat cu mai multă tărie necesitatea unei metode pluridimensionale, punînd-o cu mult talent în aplicare, este W. v. WARTBURG. El cere ca „lingvistica viitorului să se aşeze pe o platformă care să întrunească amîndouă felurile de a privi ştiinţa, cel istoric şi cel descriptiv". (Cf. *Literaturblatt f. germ. u. rom. Philologie*, LXV—LXVI (1944), col. 11).

PARTEA A TREIA

FONOCINETICA

TRANSFORMĂRI FONETICE

158. Cel dintîi cercetător ştiinţific al limbii romîne, călugărul SAMUIL CLAIN, ştia, acum o sută optzeci şi mai bine de ani, că unui *l* în cuvinte latine, cînd el se găsea după *c*, *g* sau înainte de *e*, *i*, îi corespunde, în cuvinte romîneşti, un *i*. El recunoscuse deci atît transformarea de rostire cît şi condiţiile în care ea se întîmpla. Această recunoaştere a fost pusă de el exclusiv în slujba unei teze dinainte stabilite: dovedirea latinităţii noastre şi prin ortografie. La eliminarea buchilor chirilice şi înlocuirea lor cu litere latine, CLAIN cerea ca în loc de *chema*, *gheaţă*, *ghindă*; *iepure*, *tăia*, *mei*... să scriem *clema*, *gleaţă*, *glindă*; *lepure*, *tălia*, *meliu*... pentru ca în aceste cuvinte oricine să poată recunoaşte pe *clamare*, *glacies*, *glans*, *lepus*, *taliare*, *milium*... latin.

Abia secolul al XIX-lea a utilizat şi din punct de vedere lingvistic recunoaşterea raporturilor constante ce există între sunetele unei limbi şi cele din limbile care derivă din ea. O comparaţie mai atentă şi mai minuţioasă a cuvintelor latine şi romîne de felul celor citate mai sus a dus înainte de toate la constatarea că *i* în loc de *l* se repetă în t o a t e cuvintele cu grupurile *cl*, *gl* şi în cele cu *l* + *i* (latin sau romîn), şi că această transformare se găseşte la t o ţ i cei ce vorbesc romîneşte. S-a stabilit deci caracterul g e n e r a l şi c o l e c t i v al fenomenului. Cunoaşterea dialectelor şi a limbii vechi înlesnea urmărirea evoluţiei de la stadiul latin pînă la cel romîn. Într-adevăr, în dialectul aromîn se rosteşte pînă astăzi *cl'em*, *ngl'eţ*, *l'epur*, *tăl'ari*... Această rostire cu *l'* (*l* muiat) a fost odinioară cea obişnuită şi la dacoromîni (cf. § 197). Transformarea lui *l* în *l'*, care se repeta cu o regularitate într-adevăr impresionantă la toţi romînii, în toate cuvintele cu acest sunet, a fost asemănată cu legile pe care le constată naturaliştii în studiul naturii. Astfel s-a născut credinţa în **legile fonetice**.

Descoperirea legilor fonetice a pus studiul lingvistic pe baze ştiinţifice solide, eliminînd diletantismul şi impresionismul în materie de etimologie şi dibuirea în necunoscut la stabilirea înrudirii şi a filiaţiunii limbilor. Un singur exemplu ajunge spre a ilustra acest lucru. Vechii noştri cronicari ştiau că „de la Rîm (= Roma) ne tragem" şi că dovada acestei descendenţe romane o dă limba noastră. GRIGORE URECHE cita şi cîteva cuvinte din care se recunoaşte romanitatea noastră. Între ele şi *femeie* care se aseamănă, ca înţeles şi formă, atît de mult cu *femina* latin, încît se impune oarecum să fie dat ca exemplu tipic. Şi totuşi cuvîntul *femeie* nu vine din *femina* latin, ci din *familia*. După legile fonetice, *femina* ar fi trebuit să dea în romîneşte **famănă*, după cum *seminat* a dat *samănă* (dintr-o formă mai veche *seamănă*). De fapt noi avem un cuvînt *famăn*, care însemna „eunuc" — întrebuinţat încă de EMINESCU cu sensul „om afemeiat" — care derivă dintr-o formă masculină **feminus*. Textele vechi dovedesc că forma anterioară a lui *femeie* era *fămeaie*, dezvoltat din *fămeal'e*, care se găseşte încă la aromîni şi care rezultă, în consonanţă cu legile fonetice, din lat. *familia*. După cum se poate vedea în *Dicţionarul Academiei*, *femeie* însemna pînă prin secolul al XVII-lea „familie" sau „neam", înţelegîndu-se toţi membrii unei familii ori numai soţia şi copiii, ca pînă astăzi la aromîni. Astfel CORESI scria încă: „Cu m u i a r e a ta şi cu toată *fămeaia* ta pasă (= du-te) la beseareca". Deci şi dezvoltarea semantică a acestui cuvînt confirmă etimologia din *familia*, în consonanţă cu transformările normale fonetice. În opoziţie cu modificările de sens, foarte labile şi capricioase, transformările de rostire urmînd anumite legi rigide, pot servi deci de control pentru stabilirea originii cuvintelor.

159. În *LR*, I, § 108 am arătat care sînt **factorii activi** care au produs în cîteşi patru dialectele principale ale limbii romîne cele mai importante transformări fonetice. Din tabloul dat acolo vedem că aceste modificări de rostire au fost pricinuite la noi de alţi factori decît în alte limbi, sau de aceiaşi factori însă în altă măsură sau cu alte efecte. Aşa bunăoară d u r a t a sunetelor nu a avut un rol distinctiv în sistemul fonetic şi, spre deosebire de cele mai multe limbi romanice, *u* scurt şi *u* lung sau *o* scurt şi *o* lung s-au păstrat ca *u* (*crūdus* > *crud*, *fŭrca* > *furcă*) şi *o* (*pōmum* > *pom*, *pŏrcus* > *porc* ...). Dimpotrivă a c c e n t u l a avut o influenţă covîrşitoare, producînd, la vocale, diftongări (*péctus* > > *piept*, *dénsa* > *deasă*, *móla* > *moară*), iar la grupurile de consonante pricinuind alte efecte cînd le preceda (*cóxa* > *coapsă*) sau le urma (*laxáre* > > *lăsare*). Tot accentul a închis vocalele *e*, *a*, *o* cînd urma poziţie nazală

(*bene* > *bine*, *lana* > *lână* > *lînă*, *bonus* > *bun*...) și același efect l-a avut asupra lor poziția neaccentuată (*nemica* > *nimic*, *castigo* > *căștig* > > *cîștig*, *occido* > *ucid*...). Poziția încătușată, care joacă un rol atît de important în unele limbi romanice, la noi a fost hotărîtoare numai pentru *m* urmat de explozivă (*campus* > *cîmp*, dar *squama* > *scamă*, *tempus* > *timp*, dar *semino* > *s(e)amăn*...). Metafonia nu o produc la noi, ca în alte limbi și dialecte romanice, vocalele extreme *i* și *u*, ci *a* și *e* (*nĭgra* > *neagră*, *coma* > *coamă*, *panis* > *pîine*...). La începutul cuvintelor sunetele s-au păstrat mai bine decît la sfîrșit (*amarus* > *amar*, dar *casa* > *casă*; *unctura* > *untură*, dar *lupus* > *lup*...), iar între vocale consonantele s-au păstrat toate afară de *b*, *v*, și *ll*; *l*, dialectal și *n*, intervocalic au devenit *r* (*sebum* > *seu*, *stella* > > **steaa* > *stea*; *pulicem* > *purece*, *lana* > istrorom. *lărę*..., dar *ripa* > > *rîpă*, *scrofa* > *scroafă*, *uda* > *udă*, *rogat* > *roagă*...). Cea mai mare influență a avut-o asupra consonantelor precedente *i̯*; în măsură mai mică *e* și *i* (care au alterat velarele); un *e* scurt accentuat și un *i* lung latin au prefăcut dentalele precedente în africate. Asupra vocalelor următoare cea mai mare înrîurire a avut-o *r* și, în legătură cu poziția dură următoare, labialele, dar numai în dialectul dacoromîn. Dintre grupurile consonantice au fost modificate *cs*, *ct* și *gn* (*coxa* > *coapsă*, *lucta* > *luptă*, *lignum* > *lemn*...), în poziție intervocalică și *br* și *bl* (*fabru* > *faur*, *stab(u)lum* > *staul*...), iar grupurile *qua* și *gua* au fost redate în anumite cuvinte prin *pa* și *ba* (*aqua* > *apă*, *lingua* > *limbă*...).

160. În opoziție cu rolul activ modificator exercitat de anumite sunete sau aspecte fonetice asupra altor sunete, există și o comportare pasivă care merită a fi urmărită, căci limbile se deosebesc unele de altele și prin felul cum sunetele lor se adaptează altora, prin ceea ce A. Gemelli numește plasticitatea lor.

În ceea ce privește **plasticitatea vocalelor**, constatăm că cele mai plastice sînt vocalele cu apertură medie, adică *ă*, *e* și *o*, tinzînd să se închidă în poziție nazală și în silabe neaccentuate și —cel puțin *e* și *o*— fiind expuse diftongării prin metafonie. Vocala cea mai deschisă, *a*, tinde și ea să se închidă în aceleași condiții, dar nu se diftonghează (cel puțin în limba literară). Mai puțin plastice sînt vocalele închise *î*, *i* și *u*, dintre care mai ales cele două din urmă sînt expuse, la sfîrșitul cuvintelor, într-o măsură mai mare decît celelalte vocale, afonizării, scurtării și chiar amuțirii totale.

Cercetînd fiecare vocală în parte, vedem că cea mai plastică e vocala *e*, care are tendința să se închidă sau să se pronunțe central. Transformarea în *i* e regulată subt accent în poziție nazală (*bene* > *bine*...), în *a* la începutul cuvintelor (*ericius* > *arici*...) iar în *ă* după *r* și după labiale în poziție tare, uneori și după dentale, mai ales neaccentuat (*reus* > *rău*, *melum* > *măr*, *sebum* > *seu*, dial. *său*, *bonitatem* > *bunătate*, *civitatem* > *cetate*, în Maramureș *čătate*...). El rezistă —încă din epoca latină— mai puțin sincopării (*cal(ĭ)dus* > *cald*...) și sufere cele mai multe diftongări, fie că a fost despicat — cînd era scurt și accentuat — în *ie* (*pĕctus* > *piept*...) sau că, accentuat, a fost metafonizat înainte de *a* și *e* (*densa* > *deasă*). Despicarea lui *e* în *ie* se găsește și în poziție inițială (*illu* > *iel*, scris *el*) și în graiul țărănesc (*burete* > *buriete*... cf. *LR*, I, § 94). În unire cu alte vocale, el are tendința de a se închide, devenind semivocală și astfel formînd diftong cu vocala mai sonoră. Încă din epoca latină vulgară datează transformări de felul lui *puteus* > > *putiu* > *puț*..., iar din epocă mult mai recentă *treabă* > *triabă*...

Foarte plastică e și vocala *ă*, care se închide în cele mai multe regiuni înainte de nazale (*septimana* > *săptămănă* > *săptămînă*...) și adesea și în poziție protonă (*carnaceus* > *cărnaț* > *cîrnaț*...). Și el e supus metafoniei și diftongării în graiul țărănesc (*panem* > *pîine*, *ovăs* > > *ovîăs*...). Palatalele precedente îl schimbă în *e* (*folia* > *foaiă* > *foaie*, *chemi* < **cl'ămi*, *tăiem* < *tăiăm*...). Nu e tocmai rezistent față de sincopare (*amănar* > *amnar*...), dar mai rezistent decît *e*.

Mai puțin plastic este *i*, care încă în latina vulgară devenise *e* cînd era scurt (*niger* > *nĭgru* > *negru*...), iar în romînește se preface în *ii* la începutul silabei și, în cele mai multe regiuni, și la începutul cuvîntului (*clavem* > **cl'eae* > **chee* > *cheie*, *inimă* > *iinimă*...). După *r* și în grupul *in*, și după labiale în poziție dură, se preface în *î* (*rivus* > *rîu*, *ventus* > **vint* > *vînt*...). Aceeași transformare o sufere, mai ales regional, după unele dentale, sibilante și africate dentale (*tinăr* > *tînăr*, *sin* > *sîn*, *țin* > *țîn*, *și* > *șî*...). Sincoparea lui în poziție intertonică este destul de frecventă în vorbirea repede și în unele regiuni (*horle* < *horile*, *mittel* < < *mititel*...). Afonizat, la sfîrșitul cuvintelor, el e „înghițit" de palatalele precedente și în cele mai multe părți și de *ț* (*ok'* pentru „ochi", *mulț* pentru „mulți") și dispare la istroromîni și megleniți. În legătură cu alte vocale, el devine — sau tinde să devină — elementul slab al diftongilor (*caĭ*, *leĭ*, *răĭ*, *oĭ*, *răzgîĭ*, *căpruĭ*...). În schimb el nu e alterat în poziție nazală, nu sufere metafonie, nu se preface, medial, în diftong nici în graiul țărănesc și se păstrează — în faza afonizată — ca al doilea element al grupurilor mixte în legătură cu cele mai multe consonante.

Pe aceeaşi treaptă, ca plasticitate, stă *o*, care, spre deosebire de alte limbi romanice, e tratat la fel dacă e lung sau scurt (*pōmum* > *pom*, *pŏrcus* > *porc*...). El sufere însă metafonia (*dom(i)ne* > *doamne*) şi apare ca *u̯o* la începutul silabei (**noe* > *no̯uă*...), în multe regiuni şi la începutul cuvîntului (*om* > *u̯om*...) şi în graiul ţărănesc (*du̯orm*...). Se închide în poziţie nazală şi în silabă neaccentuată (*carbonem* > *cărbune*, *orare* > > *ura*...). Final se menţine numai în cazurile cînd n-a devenit *u* (*Ano*, *vino*). Intertonic nu există (căci s-a prefăcut în *u*). În diftongi el e mai slab decît *a*, fără să devină desăvîrşit satelitul acestuia (*coamă*...), cînd nu a devenit *u̯* (*cu̯amă*) şi e mai tare decît *i* şi *u* (*oi̯*, *ou̯*).

Urmează vocala *a*, care-şi păstrează caracterul, indiferent de durată şi care, în unire cu alte vocale, este în diftongi totdeauna elementul tare al acestora. El nu-şi pierde fonia la sfîrşitul cuvintelor (*Safta*, *acela*...). Apare numai rar, în unele texte vechi, metafonizat (*căraire* < *cărare*...) şi nu se despică decît în graiul ţărănesc, pe alocurea, în diftongul *îa* (*mîare* pentru *mare*...). Intertonic nu există în cuvinte vechi (căci s-a prefăcut în *ă*), iar în neologisme nu se sincopează (*aparat*...). În poziţie nazală şi în silabă neaccentuată el s-a închis, devenind *ă* sau *î* (*campus* > > *cîmp*, *barbatus* > *bărbat*...), iar după palatale el apare în anumite condiţii ca *e* (*clavis* > *cheie*, *boiar* > *boier*...).

Puţin plastic e *î*, care rămîne nealterat în silabe neaccentuate şi înainte de nazale. Numai palatalele precedente îl schimbă în *i* (*filianus* > **fil'în* > *fil'in* > *fiin* > *fin*...) şi uneori vecinătatea labialelor, în *u* (*Sîmedru* > *Sumedru*). Nu se despică nici în graiul ţărănesc, decît în cazurile de metafonie (*cîine*, *pîine*...). Uneori se asimilează vocalei din silaba următoare (*îmblu* > *umblu*, *întri* > *intri*...). Apare adesea ca sonus vicarius.

Acelaşi grad de rezistenţă îl arată şi vocala *u*, care nu se modifică din cauza lungimii şi rămîne nealterată înainte de nazale şi în silabe neaccentuate. Numai uneori, cînd e lipsit de accent, dispare (*vrem* < < **vurem*...) şi dispărea încă în epoca latină vulgară (*musculus* > *musclus* > *mușchi*...), precum şi ca prim element al diftongului *ua* (*battualia* > *bătaie*, *nu am* > *n-am*...). De asemenea a dispărut în limba literară, după afonizare, cînd era final (*lupus* > *lupu* > *lup*...). Apare însă ca semivocală în diftongi şi triftongi (*iau̯*, *ieu̯*, *ou̯*, *rîu̯*...). După unele palatale se transformă în *i* (*includo* > *închid*), iar în textele vechi din regiunile nordice întîlnim şi metafonia lui (*minuine* pentru *minune*).

161. În ceea ce priveşte **plasticitatea consonantelor** romîne, constatăm cîteva transformări comune tuturor. Astfel e amuţirea lor de dată

străveche la sfîrşitul cuvintelor (*lupus* > *lupu* > *lup*, *casam* > *casă*, *duc* > *du*, *sub* > *su*, *laudat* şi *laudant* > *laudă*...) cînd nu se găseau în silabă finală accentuată (*quem* > *cine*...). În epocă mai nouă şi-au pierdut parţial fonia toate consonantele fonice ajunse finale (în măsură mai mică sonantele —care nu au corespondente afonice— decît celelalte). La începutul cuvintelor —uneori şi la începutul silabelor— anumite grupuri consonantice fac greutăţi romînilor şi se aud aproape numai în gura celor deprinşi cu această articulare din limbi străine (*hlamidă*, *mnemotehnică*...). De aceea *Dnistru* a devenit *Nistru*, *psaltire* şi *ctitor* se rostesc în graiul popular adesea *saltire* şi *titor* (§ 78), iar *pk'*, *bǵ*, *mń*, *fh'* şi *vy* se modifică pe o arie întinsă în *k'*, *ǵ*, *ń*, *h'*, *y* (*pk'ept* > > *k'ept*, *bǵet* > *ǵet*, *mńie* > *ńie*, *fh'er* > *h'er*, *vyin* > *yin* sau chiar *in*...). Veche e simplificarea lui *ps*, *pt* şi *bd* în *s*, *t* şi *d* înainte de accent (*arrectare* > **arăptare* > *arătare*, *laxare* > **lăpsare* > *lăsare*, **rig(i)dicare* > > *răbdica* > *rădica* > *ridica*...).

Anumite grupuri consonantice a căror pronunţare face greutăţi romînilor devin mai uşoare prin înmugurirea sonantelor (§ 74) şi prin adăugarea unei vocale centrale cu rol de sonus vicarius (§ 75). La sfîrşitul cuvintelor avem de asemenea anumite grupuri consonantice greu de rostit. Ivirea acestora o evită romînul prin păstrarea vocalelor finale (*aflu*, *socru*, cf. § 78).

Cele mai plastice consonante sînt în limba romînă velarele, dintre labiale *b* şi *v*, iar dintre sonante, *l*.

Velarele latine *c*, *g* au devenit africate dentale înainte de orice vocală palatală şi adică, la dacoromîni, *ĉ* şi *ĝ* (*cera* > *ceară*, *gingiva* > > *gingie*...). Înaintea lui *i̯* ele au devenit *ţ* sau, cînd erau urmate şi de *o* şi *u* accentuaţi, *ĉ* (*brachium* > *braţ*, *disculciare* > *desculţa*, *peciolus* > > *picior*, *Sanctus Georgius* > *Sîngeorz*....). Grupul *sc* a devenit *şt* înainte de *ĕ* şi *ī* (*Paschae* > *Paşte*, *scīo* > *ştiu*...). Labiale în loc de velare apar în grupele *ct*, *cs*, *gn* şi *qua*, *gua* (*octo* > *opt*, *coxa* > *coapsă*, *cognatus* > *cumnat*, *aqua* > *apă*, *lingua* > *limbă*...). Între vocale, în loc de *g* avem uneori *i̯* (*magis* > *mai*...) sau zero (*ego* > *eu*). Fricativa palatală *y* din limba latină vulgară a devenit, la începutul cuvintelor, *dz̧* şi a suferit aceleaşi transformări ca şi acesta (*jocus* > *joc*, *jaceo* > *zac*...).

Cît despre *b* şi *v*, care încă în epoca latină vulgară apar schimbate, *b* devenind *v* între vocale, iar *v* iniţial, prin fonetică sintactică, uneori *b* (*sebum* > *sevu* > *seu*, *veteranus* > *betranus* > *bătrîn*...), ele sînt — alături de *l* şi *n* — singurele consonante pe care poziţia intervocalică le-a transformat, sfîrşind prin amuţirea lor (*rivus* > *rîu*, *caballus* > *cal*...). Urmat

de *r* sau *l*, *b* a devenit, între vocale, *u*; acelaşi rezultat l-a dat *v* în grupurile *ávi*, *évi*, *óvi* (*fabrum* > *faur*, *sub(u)la* > **suulă* > *sulă*; *cavito* > *cauto* > *caut*, **grevitatem* > *greutate*, *novitatem* > *noutate*...). Ca şi celelalte labiale, *b* şi *v* au suferit metateză înainte de *i̯* latin (*habeat* > > *aibă*, *cavea* > istror. *căibę*...) şi au devenit, dialectal, *(b)ģ* şi *(v)y* înainte de *ĕ* şi *ī* (*bene* > *(b)ģine*, *vinum* > *(v)yin*...).

Sonanta *l* se înmoaie, devenind *l'* (şi apoi *i̯* la dacoromîni) înainte de *i̯* (*milium* > *mel'u* > *mei*...), înainte de *ĕ* şi *ī* (*lĕporem* > *l'epure* > > *iepure*, *gallīna* > *găl'ină* > *găină*, *līnum* > *l'in* > *iin* > *in*, *caballī* > > *cal'i* > *cai*...) şi după *c*, *g* (*clamo* > *cl'em* > *chem*, *glacies* > *gl'ață* > > *gheață*...). Între vocale, *ll* urmat de *a* şi precedat de accent devine *l*, apoi *u* şi în urmă amuţeşte (*stella* > **steľa* > *steauă* > *stea*); aceeaşi soartă o au, în dialectul istroromîn, *l* final şi *l* urmat de consonante nemuiate (*cal* > *că*, *cald* > *căd*...); ca articol el a dispărut în limba romînă curentă (*calu* < *calul*...); sub influenţă albaneză el dispare la aromînii sudici în grupul *rl*, prefăcînd pe *r* în *r̄* (*fi̯cōr̄u* < *fi̯cârlu* < *fi̯ciorulu*). Între vocale, *l* (simplu) latin s-a transformat în vremuri vechi în *r* (*pulicem* > *purece*, *felicem* > *ferice*...). Ca şi celelalte sonante, el e expus asimilării (*înalt* > *nant*, în Moldova...), disimilării (*celalalt* > *celalant*...), propagării (*facula* > **flacula* > *flacără*...) şi metatezei (*pop(u)lus* > *plop*...).

Mai puţin plastice, totuşi supuse unor transformări mari, sînt dentalele, între care se numără şi *n*. Urmate de *i̯*, *s* a devenit *ş* (*caseus* > > *caş*...), iar *t* şi *d* s-au transformat în africate, şi adică în *ţ*, *z* (*pretium* > > *preţ*, *prandium* > *prînz*, *altiare* > *înălţare*, *Diana* > *zînă*...) sau — cînd era urmat şi de *o* sau *u* accentuaţi — în *ĉ* şi *j* (**fetiolus* > *ficior*, *deo(r)sum* > *jos*...). *Ţ*, *z* pentru *t*, *d* şi *ş* pentru *s* avem şi atunci cînd aceste dentale erau urmate de un *ĕ* latin accentuat sau un *ī* (*tĕneo* > > *ţin*, *barbatī* > *bărbaţi*, *sīc* > *şi*...). Grupul *st* a devenit *ş* înainte de *i̯* latin (*ustia* > *uşă*...) şi *şt* înainte de *ī* (*tristī* > *trişti*). Înainte de explozive fonice *s* se acomodează acestora în privinţa foniei devenind *z* (*dezbrac*, *dezdăunez*, *dezgolesc*, scris *des-*, dar rostit *dez-*...), iar înainte de *l*, *n*, *m*, *r*, *v* se rosteşte mai ales afonic, dar lin (*sloată*, *casnă*, *smeură*, *Israil*, *svînt*...). Subt influenţă grecească, *t* se rosteşte *d* la aromînii sudici (*căndic* < *cîntec*...).

Sonanta *n* se transformă în *ń* şi apoi în *i̯* la dacoromîni (afară de o regiune mică din Banat, în care *ń* e păstrat pînă azi) înainte de *i̯* (*cuneus* > *cuńu* > *cui*...), dar se păstrează înainte de *ĕ* şi *ī* accentuaţi (*naevus* > *neg*, **coturnīc(u)la* > *potîrniche*...). Înaintea desinenţei *i*, *n* se păstrează la dacoromîni, dar se înmoaie la aromîni şi la megleniţi

(*boni* > *buni*, arom., megl. *buń*, tot aşa *(a)duń* pentru *aduni*. . .); urmat de bilabiale, *n* se rosteşte *m* (*îmbrac*, *împart*. . .); urmat de labio-dentale, *m̥* (*îm̥văţ* = *învăţ*); urmat de velare ocluzive, *ŋ* (*încalec*, *îngraş*) şi urmat de fricativa velară *h*, *ŋ̣* (*înham*. . .). Dispariţia lui *n* înainte de *s* e latină vulgară (*densus* > *desus* > *des* . . .); o întîlnim apoi la dacoromîni şi istroromîni în *granum* > *grîu* (tot aşa *frîu* şi *brîu*) şi în *una* > **uă* > *o*; la aromînii vestici, subt influenţă albaneză, după *r* (care devine *r̄* : *carne* > *car̄ă*. . .) şi la toţi romînii în prefixul *con-* proton (*contrémulo* > > *cutremur*...). La istroromîni şi, mai de mult, parţial şi la dacoromîni, *n* intervocalic în elemente latine, cînd nu era lung (ca în *annus* > *an*. . .), s-a rotacizat (*bene* > *bire*. . .). Ca şi celelalte sonante, *n* e expus asimilării (*fenestra* > *fereastră*. . .), disimilării (**sanguinosus* > *sîngeros*), metatezei (*îmbunfa* pentru *îmbufna*...) şi mai ales propagării (*canutus* > *cănunt* > > *cărunt*. . .).

Mai puţin plastice sînt b i l a b i a l e l e, l a b i o-d e n t a l a *f* şi s o n a n t a *r*. Un *i* următor trece înaintea labialei (*coif*, *îngăim*), iar un *e* şi *i* preface —însă numai dialectal— pe *p*, *f* şi *m* în *(p)k'*, *(f)h'*, *(m)ń* (*(p)k'atră* = *piatră*, *(f)h'er* = *fier*, *(m)ńie* = *mie*). Subt influenţa limbii greceşti, *mp* devine *mb* la aromînii sudici (*mbiducl'u* < *mpiducl'u* = *păduchez*). În prefixul *com-*, *m* dispare cînd accentul urmează (*comprehendo* > > *cuprind*. . .).

S o n a n t a *r* nu se palatalizează înainte de *i̯* latin următor, sau sfîrşeşte prin a-l „înghiţi", ca şi pe *i̯* romînesc din *i̯e* (*morio*(*r*) > *moriu* > > *mor*, *reus* > **rieu* > **reu* > *rău*. . .). Plasticitatea lui *r* se manifestă însă în grad mare în asimilări (*corona* > *cunună*. . .), disimilări (*cribrum* > > **cibru* > *ciur* . . .), propagări (*fierăstău* > *fierăstrău* . . .) şi metateze (*împrotivă* > *împotrivă* . . .).

Din consonantele născute pe teren romînesc, este mai puţin plastică a f r i c a t a *ţ*, care-şi pierde elementul ocluziv numai în grupuri consonantice greu de pronunţat (*neguţtor* > *negustor*, arom. *bărbaţl'i* > *bărbasl'i*...). Dimpotrivă, fonica corespunzătoare, *ḑ*, nu se mai păstrează decît dialectal. În limba literară ea a devenit *z*, care înaintea unui *i* dezinenţial se preface uneori în *j* (*viteaz-viteji* . . .).

A f r i c a t e l e *ĉ(č)* şi *ĝ(ǧ)* n-au pierdut elementul ocluziv nici în aceeaşi măsură, nici în aceleaşi regiuni. La dacoromîni *ĉ*, indiferent de originea lui, a devenit *ś* sau *ŝ* pe de o parte în Banat (cu regiunile învecinate), pe de alta în mai toată Moldova, după cum se poate vedea din hărţile nr. 3, 5, 7 şi 33. Cam în aceleaşi regiuni apar şi *ź* sau *ẑ* pentru *ĝ*, dar

hărţile 3, 5, 7, 33
hărţile 4, 6, 34
harta 8

numai cînd acesta provine din *g* latin urmat de *e*, *i* (*gemo* > *ĝem* > *žem*, *žem* . . .). Dimpotrivă, cînd *ĝ* provine din *y*, *dį* sau *gį*, acesta își pierde elementul ocluziv în limba literară (*jovis* > *joi*, *deo(r)sum* > *jos*, **giurus* > > *jur* . . .) și și-l menține prin Banat și Moldova, pe unde s-a menținut și *ḑ*.

Alveolar-palatalele *ș* și *j* sînt foarte rezistente. Numai înainte de *i* dezinențial se înmoaie (*moș'*, *ǵuj'* ca plurale de la *moș*, *ghiuj*...). În aceleași condiții fricativa velară devine fricativă palatală (*monarh'* ca plural al lui *monarχ*. . .). În cuvinte de origine slavă se întîlnește și *ș* pentru χ urmat de dezinența *i* (*duși* e pluralul lui *duh*).

162. Din 1878 datează studiul lui PASTEUR asupra microbilor. În același an apar *Morphologische Untersuchungen* ale lui K. BRUGMANN și H. OSTHOFF, în care ei își formulează astfel credința în legile fonetice : „orice schimbare fonetică, întrucît ea se întîmplă în mod mecanic, se face după legi fără excepție, adică direcția evoluțiilor fonetice este totdeauna aceeași la toți membrii unei comunități lingvistice —în afară de cazul separațiunii dialectale— și toate cuvintele în care se găsește sunetul supus schimbării fonetice sînt atinse, fără excepție, de această direcție. Cazurile refractare, excepțiile aparente, au totdeauna o cauză bine determinată și se explică ca forme analogice". Coincidența aceasta nu este numai întîmplătoare, ci ea corespunde unei stări analoge de spirit la cei ce arătau căile nouă de urmat în două discipline științifice atît de deosebite ca medicina și lingvistica. Și de fapt, n-au lipsit nici lingviștii care au asemănat propagarea unei inovații fonetice cu molipsirea prin bacili; după cum omul nu este în stare să reziste contagiunii printr-un act de voință, ci devine un simplu transmițător de microorganisme, tot astfel el nu se poate deroba de la primirea și transmiterea inovațiilor de rostire. Dacă ici și colo, în mod excepțional, cîte un individ scapă neatins de molimă, însemnează că e imun, că organismul lui dispune de antitoxinele necesare pentru combaterea boalei; dacă cutare cuvînt nu e cuprins de valul cel mare inovator al rostirii tradiționale, însemnează că printr-un fenomen de natură asociativă acest cuvînt a putut rămînea nemolipsit, că există un fel de imunitate și pentru cuvinte, căreia neogramaticii i-au zis analogie. Ca și molima, care durează pînă ce se stinge și care se răspîndește pînă unde ajunge virulența ei, tot astfel inovațiile de rostire sînt mărginite în timp și în spațiu (§ 197).

Ceea ce interesa pe lingviști înainte de toate în această epocă stăpînită de pozitivism era stabilirea cît mai exactă a legilor fonetice. Cînd un învățat izbutea să formuleze o lege fonetică, faptul acesta era

considerat ca o descoperire de primul rang şi adesea legea cea nouă se numea după descoperitorul ei, după cum în medicină anumite boale poartă numele celui ce le-a constatat. J. GRIMM fusese cel dintîi care izbutise, în a doua ediţie a Gramaticii sale, să formuleze una din cele mai surprinzătoare coincidenţe fonetice la compararea limbilor înrudite, aşa-numita mutaţiune consonantică. Punînd alături exemple latine ca *piscis*, *pellis*, *porcus*, *nepos*. . . cu germanul *Fisch* (engl. *fish*, v.-nord. *fiskr*), *Fell* (v.-engl. *fell*), *Ferk-el* (vgs. *farc*, v.-engl. *fearh*), *Neffe* (v.-engl. *neffa*, v.-nord. *nefi*. . .), apoi lat. *tu*, *tres*, *toga*. . . cu v.-nord. *thû* (v.-engl. *thū*), v.-nord. *thrir* (v.-engl. *thri*), v.-nord. *thak* (v.-engl. *thac*). . . ; în sfîrşit *caput*, *collum*, *cornu*. . . cu germ. *Haupt* (engl. *head*, v.-nord. *hofudh*), *Hals* (v.-engl. *heals*, v.-nord. *hals*), *Horn* (engl. *horn*, v.-nord *horn*). . . ne putem convinge de raportul constant ce există între ocluzivele afonice latine *p*, *t*, *c* şi fricativele afonice germane *f*, *th* şi *h*. Totuşi alăturea de asemenea cazuri „regulate", existau şi cîteva excepţii supărătoare, precum goticul *fadar* (germ. *Vater*), *modar* (germ. *Mutter*) —cu *d* gotic şi *t* german, dezvoltaţi din *th*— alături de goticul *brothar* şi germ. *Bruder* —cu *th* în gotică şi *d* german— deşi în latineşte *frater* are *t* ca şi *pater* şi *mater*. Tot astfel unui lat. *ducere* îi răspunde germ. *ziehen*, cu *h* (ca în *Haupt*, *Hals*, *Horn*), dar *gezogen*, cu *g*. Abia în 1877 învăţatul danez K. VERNER a arătat că lui *pater*, *mater*, *frater* latinesc îi corespunde în limba veche indică *pitàr matàr*, dar *bràtar*, că deci, ca şi în limba veche greceaască, accentul era deosebit. Într-adevăr, cercetînd toate cazurile asemănătoare cunoscute lui, VERNER a constatat că legea lui GRIMM trebuie completată în modul următor : „orice *th* german neinițial s-a transformat în *dh dacă era urmat de accent*" (sau, mai exact, după SAUSSURE, *Cours de linguistique générale*, p. 207 : „orice *th* medial a devenit *dh*, cînd accentul aşezat pe silaba ce-l preceda nu împiedeca această trecere"). Urmează deci că germ. *Bruder* nu este o excepţie la legea lui GRIMM, ci că GRIMM nu formulase exact legea fonetică a mutaţiunii consonantice.

Aceste „legi" rămîneau însă speculaţiuni făcute în camera de studiu, unde cercetătorul limbii are dreptul să facă abstracţie de particularităţile individuale sau locale ale celor ce o vorbesc şi să adune numai cazurile din a căror confruntare se pot întrevedea condiţiile comune în care apare o „lege". E un procedeu de simplificare asemănător cu cel al întrebuinţării desenului sau schiţei, care lasă la o parte tot ce e accesoriu sau nuanţă, în locul fotografiei, exacte dar mai puţin demonstrative. Cu toţii ne aducem însă aminte, din şcoală, că nu toate demonstraţiile profesorilor de fizică sau chimie reuşeau, chiar cînd ele erau făcute în condiţiile optime din laborator. Adevărat că profesorii aveau totdeauna o explicaţie : ba

atmosfera era prea umedă ori prea uscată, ba era prea cald sau prea frig, ba alambicurile nu fuseseră bine spălate..., dar, oricît de plauzibile erau aceste explicaţii, o urmă de îndoială rămînea totdeauna în sufletele elevilor.

Cînd neogramaticii au apărut, în veacul trecut, cu credinţa în legile fonetice, ei au adus cu sine şi exagerarea necesară pentru ca o teorie nouă să se poată impune. Ceea ce i-a asigurat marşul triumfal a fost în parte — după cum cu drept cuvînt observa M. BRÉAL (*Sémantique*, p. 259) — şi doza de paradox cuprinsă în însăşi numirea şi definirea legilor fonetice. „Dacă s-ar fi zis numai evoluţie regulată sau mers constant, nimeni n-ar fi fost izbit de aceşti termeni. Dar legi oarbe şi precizie astronomică erau numiri potrivite spre a înlănţui atenţia generală".

Cînd, totuşi, teoria nu se potrivea cu realitatea, înainte de a recurge la „analogie" — un fel de plastru bun de pus pe orice rană — adepţii „legilor fără excepţie" căutau să dea cazurilor refractare o explicaţie fără să părăsească domeniul foneticii.

Dacă laşi o bucată de fier din mînă, ea cade la pămînt, ilustrînd astfel în mod cît se poate de limpede legea gravităţii. Dacă însă în apropierea acelei bucăţi de fier se găseşte un magnet, atunci forţa de atracţie a acestuia e mai mare decît forţa de atracţie a pămîntului, iar bucata de fier, în loc să cadă, face o mişcare în direcţia magnetului. E. HERZOG (*Streitfragen der romanischen Philologie*, Halle, 1904, p. 5 ş.u.) explică astfel cazul francezului *cage* < lat. *cavea*, care a păstrat, înainte de *a* următor, pe *c* netransformat în *č*, cum ne-am aştepta după o bine cunoscută lege fonetică franceză, din cauza acţiunei disimilatorii a lui *ğ* următor. Tot astfel *u* final, devenit ultrascurt şi afonic, dispare în limba romînă. Există însă la noi o altă lege fonetică, mai puternică decît cea a afonizării şi a scurtării în poziţie finală, care nu tolerează ca o silabă să se sfîrşească cu consonantă urmată de *r* sau *l*. De aceea *socru*, *aflu* n-a devenit *socr*, *afl*, ci se rosteşte şi astăzi cu *u* plin (§ 78).

După E. HERZOG, excepţiile ar trebui să se explice toate într-unul din aceste două feluri. Dacă rămîn totuşi şi excepţii care nu pot fi explicate astfel, atunci vina nu este a legii fonetice, ci a noastră, cărora ne lipsesc mijloacele necesare ca să le recunoaştem în adevărata lor fiinţă.

Desigur că acest fel de a raţiona este cît se poate de logic. Totuşi el nu e convingător. Prin cercetări continue şi înnoite în cele mai variate limbi şi prin cîştigarea unei rutine din ce în ce mai perfecţionate şi verificate în baza unui bogat material de cercetări dialectale, lingviştii au ajuns la o adevărată virtuozitate în explicarea excepţiilor. Ceea ce li se

poate imputa e mai degrabă tendința lor de a găsi cu orice preț cîte o explicare, chiar pentru cele mai obscure cazuri, decît imperfecția mijloacelor de cercetare.

Afară de posibilitățile enumerate de E. HERZOG mai există însă una : se poate să avem a face cu o greșeală inițială de concepție sau de metodă. Chestiunea merită să fie urmărită de aproape, nu pentru a diminua printr-o critică ușor de făcut astăzi meritele neogramaticilor, ci pentru a ne abate de la un drum care trebuia în mod fatal să se înfunde. Vom căuta deci în cele următoare să scoatem la iveală, în baza cercetărilor mai nouă, mai ales a geografiei lingvistice, ceea ce rămîne ca un bun vrednic de păstrat în cercetările predecesorilor noștri și ce trebuie înlăturat sau rectificat.

Greșeala fundamentală a neogramaticilor este că, impresionați de elementul constant și repetat ce poate fi observat la modificările de rostire, și-au plăsmuit o teorie, care a devenit pentru ei o d o g m ă. Tot ce nu era în concordanță cu această dogmă, trebuia explicat printr-o dogmatică creată ad-hoc.

Împotriva dogmei s-a îndreptat mai ales și cu mai mult talent acel învățat contemporan al neogramaticilor, care totdeauna a scuturat orice cătușe ce stînjeneau libertatea ideii și care a fost un adversar al „școalelor" lingvistice, H. SCHUCHARDT. Simultan cu apariția studiului acestuia *Über die Lautgesetze* (Berlin, 1885), O. JESPERSEN ținea la Copenhaga, la o societate istorică-filologică, o conferință publicată în 1887 în *Internationale Zeitschrift für Sprachwissenschaft*, în care demonstra că în foarte multe cazuri legile neogramaticilor nu pot fi aplicate și că s-a făcut prea puțină observație pe teren. Remarcabil în acest studiu e faptul că un fonetician se arăta sceptic față de legile fonetice, al căror rol i se părea exagerat.

Pe la începutul acestui veac un mare medic a spus că nu există boale, ci numai bolnavi. Acest dicton ar putea fi parafrazat de lingviști în : nu există limbi, ci numai subiecte vorbitoare. „Boala" e o abstracție făcută de învățat, necesară pentru studiul medicinei ; medicul curant nu are voie însă să se lase indus în eroare de generalitățile extrase din cazurile speciale, ci, la patul bolnavului, trebuie să-l vadă numai pe acesta. Tot astfel lingvistul dispus la speculații în camera de lucru, trebuie să se identifice cu subiectul vorbitor dacă vrea să știe ce este cu adevărat limba.

După moartea lui G. PARIS, lingviștii francezi dau, în primele decenii ale acestui secol, tot mai multă atenție momentului social în lingvistică și, prin resurecțiunea psihologismului, în evoluția celui mai important instrument de înțelegere între oameni, limba, M. BRÉAL („organele vocii sînt servitorii, iar nu stăpînii limbii"), A. MEILLET („limba este eminamente un fapt social"), VENDRYES, MILLARDET ș.a. au adus în discuție o

mulțime de fapte care deschideau drumuri spre o nouă înțelegere a modificărilor de rostire.

În Germania, în parte subt influența lui B. CROCE, K. VOSSLER pornește cu mult talent lupta împotriva pozitivismului în lingvistică și, în legătură cu el, împotriva concepțiilor neogramatice.

Între altele el arată că punerea în opoziție a analogiei, fenomen psihic, cu legea fonetică, fenomen fiziologic, nu e fericită. Una dintre legile cele mai consecvente în limba franceză, accentuarea pe silaba din urmă, se datorește analogiei. Dacă francezul accentuează astăzi *il fait* și *fait-il, puissé-je, Wagnér, piccoló, albúm,* cauza este că tot materialul de limbă de care dispune e accentuat la fel și de aceea el potrivește și formele nouă și împrumuturile recente acestui tip de accentuare (*Sprache,* p. 118). „Cînd ceea ce e asemănător, scrie el, e strîns la un loc printr-o grupare analogică, observatorul superficial crede că are a face cu o „lege". Astfel s-a putut naște acea eroare..., că transformările de rostire sînt generale iar nu individuale, că ele nu sînt libere, ci urmează anumite legi. Ceea ce este asemănător a fost considerat ca identic" (*Sprache,* p. 119). Un elev al lui VOSSLER, R. LERCH, scrie : „A explica transformările de rostire și cele flexionare ca un fenomen mecanic-acustic e imposibil, neputîndu-se admite pur și simplu că sunetele și formele flexionare a l u n e c ă, precum cade bunăoară un corp în urma greutății sale spre pămînt, căci atunci ele ar trebui să alunece în toate limbile de pe pămînt, fără excepție și totdeauna în aceeași direcție, și am putea, în cazul acesta, să prevestim de pe acum încotro vor fi lunecat sunetele unei limbi, de ex. ale celei germane, în anul 2500" (*Germanisch-romanische Monatschrift,* VII (1915), p. 101).

Cercetarea istorică a limbii, ajunsă la un punct mort prin rutină și prin fărîmițarea liniilor mari de gîndire, nu mai mulțumea generația tînără de cercetători, setoasă de perspective nouă. De aceea a fost salutată cu mult entuziasm opera postumă a lui F. DE SAUSSURE, publicată și dusă mai departe de elevii săi de la Geneva, care, în locul diacronismului de pînă atunci, introduse s i n c r o n i s m u l în cercetările lingvistice.

În consonanță cu i n t e g r a l i s m u l filozofiei, ce-și făcea loc în toate domeniile științei, „Cercul lingvistic de la Praga", descinzînd de la BAUDOUIN DE COURTENAY și F. DE SAUSSURE, își îndrepta atenția spre partea s t r u c t u r a l ă și f u n c ț i o n a l ă a limbii actuale, considerînd fonetica istorică, cu puzderia de legi și legișoare fonetice, ca depășită prin atomismul metodei ei de cercetare.

Lovitura de grație a dat-o însă legilor fonetice, după părerea multora, g e o g r a f i a l i n g v i s t i c ă. Făcînd, în „Introducerea" la Atlasul său lingvistic, bilanțul observațiilor pe teren și căutînd să dea expresie cîtorva principii generale, WEIGAND scria : „fiecare cuvînt își are istoria lui" (*LAD,* p. 18). Deci tot un fel de „fiecare bolnav are boala lui". La același rezultat ajungea, în mod independent, GILLIÉRON. Hărțile atlaselor lingvistice revelau atît de numeroase și atît de surprinzătoare abateri de la legile fonetice, încît acesta, cu temperamentul său de luptător, a

decretat „la faillite de l'etymologie phonetique", punînd aceste cuvinte ca subtitlu al lucrării sale „*Étude sur la défectivité des verbes*" (Neuveville, 1919).

Cel ce urmărește cu atenție critica adusă școalei neogramatice va fi plin de admirație pentru ascuțimea argumentelor și finețea observațiilor, dar va rămînea cu impresia că *cei ce nu admit legile fonetice fără excepție continuă totuși nu numai să recunoască utilitatea lor, ci și să lucreze cu ele.* Iată, într-adevăr, ce credea despre ele M. BRÉAL: „Regulile foneticii nu pot fi privite cu destul respect. Ele sînt garanția oricărui progres, singura apărare împotriva capriciului și a fantaziei, odinioară atît de păgubitoare pentru studiile noastre. Toți avem datoria să muncim spre a le face zi de zi mai sigure și mai amănunțite" (*Sémantique*, p. 318). VENDRYES (*Langage*, p. 50—51) arată că asemănarea legilor fonetice cu legile naturii — la care raporturile între fenomene, descoperite de experiență, sînt constante — e falsă, căci, dacă am avea a face cu legi de felul celor fizice, ar trebui să știm apriori cum trebuie să evolueze sunetele. „Cu toate acestea", continuă el, „ca formule pentru schimbările de rostire realizate în trecut, legile fonetice au caracter absolut", iar etimologistul care n-ar ține seama de aceste „formule ce rezumă procese și reguli de corespondențe, ar face o operă deșartă". Dintre lingviștii spațiali, WEIGAND scria: „Pentru mine nu există decît reguli fonetice. Numai experiența poate stabili dacă ele ajung sau nu să se cristalizeze... Aceste reguli fonetice trebuie însă respectate în aceeași măsură ca și cînd ar fi legi fonetice" (*LAD*, p. 22).

Deci legile fonetice, care nu există, trebuie respectate! Cei ce susțin acest lucru cred că pot scăpa din acest impas prin tangentă, evitînd termenul de „lege" —pentru caracterul imperativ pe care-l are acest cuvînt în sens juridic— și înlocuindu-l cu inofensivul „regulă" sau „formulă". Unii —de exemplu TH. CAPIDAN, la noi— preferă numirea „normă fonetică".

Trei studenți săraci, care cutreierau țara pe jos, au ajuns în ajunul Rusaliilor într-un oraș străin. Au descins la un hotel căutînd o cameră cu trei paturi. Portarul le-a cerut pentru ea treizeci de lei (căci lucrurile se petreceau pe vremea cînd acesta era prețul camerelor la hoteluri). Studenții au încercat să se tocmească, dar portarul le-a spus că el nu poate scădea prețul. Au plătit deci fiecare cîte zece lei și s-au culcat. A doua zi, portarul le-a înapoiat cinci lei, căci stăpînul hotelului le redusese prețul camerei la douăzeci și cinci de lei. Mulțumiți, studenții au luat fiecare cîte un leu, iar restul de doi lei l-au dat bacșiș portarului. „În felul acesta", zise unul din ei, „ne vine camera, pentru fiecare din noi, cîte nouă lei, căci

am dat ieri cîte zece şi am primit înapoi azi cîte un leu". — „Nu se poate", răspunse altul, „căci de trei ori nouă e douăzeci şi şapte, iar dacă adăugăm doi lei — bacşişul — la aceşti douăzeci şi şapte, face douăzeci şi nouă, nu treizeci, cît am dat noi aseară". Şi s-a pornit o ceartă între ei, pe care n-au putut-o descurca nicidecum.

Cum se explică această nepotrivire? Printr-o „smintă", cum s-ar zice prin Ardeal, adică printr-o greşeală de gîndire. Socoteala celor trei drumeţi aşeza pe acelaşi plan două lucruri care trebuiau să rămînă pe planuri diferite, şi anume socoteala din ajun cu cea din ziua de Rusalii. De fapt $\frac{25}{3}+\frac{3}{3}+\frac{2}{3}=\frac{30}{3}=10$.

Cam aşa e şi cu legile fonetice. „Sminta" neogramaticilor, dar şi a adversarilor lor, este că amestecă două lucruri diferite, adică procese pur mecanice cu procese de ordin psihic, evoluţiile de ordin fonetic cu cele de natură fonemică.

În privinţa aceasta e caracteristic felul de a gîndi al lui WEIGAND —care a rămas în fond neogramatic şi după ce şi-a publicat Atlasul— şi GILLIÉRON, un precursor al concepţiilor nouă lingvistice. Preocupările lui WEIGAND la alcătuirea chestionarului pentru atlasul său erau exclusiv —sau aproape exclusiv— fonetice. Explicările pentru abaterile de la legile fonetice era fatal să le caute tot pe teren fonetic. Dacă în Banat se zice *fęte* şi *vęde*, cu *e* deschis (dintr-un mai vechi *ea*), dar *merge* şi *verde*, cu *e* mediu, cauza este grupul *r*+consonantă care urmează în cazurile din urmă. Tot astfel, dacă *a* din *şase* se rosteşte în unele regiuni altfel decît *a* din *şapte*, cauza e, în *şapte*, grupul următor sau în *şasă* (din *şase*), prefacerea lui *e* în *ă* după *s*. Grupul *in* din cuvîntul *din*, neaccentuat în frază, se rosteşte altfel decît *in* din *tinăr* > *tînăr*; transformarea lui *v* din verbul *vin* e alta decît cea din substantivul *vin*, fiindcă la verb există şi forme de conjugare accentuate pe tulpină. Deci: „chiar la identitatea sunetelor componente", continuă el, „şi la omonime... evoluţia poate urma alte căi, fiindcă, aparţinînd unor cuvinte diferite, valoarea lor în frază e alta" (*LAD*, p. 19).

Dimpotrivă GILLIÉRON, care studiază în primul rînd viaţa cuvintelor, nu numai a îmbrăcămintei lor sonice, ştie că influenţa mediului asupra cuvintelor are un rol tot atît de important ca asupra omului. În drumul pe care-l urmează cuvîntul, el se întîlneşte mereu cu alte cuvinte ale limbii, care-l răpesc cu sine şi-l poartă pe drumuri nouă, modificîndu-i sensul şi veşmîntul lui sonic, imprimîndu-i o vigoare nouă sau ucigîndu-l. Pe de altă parte, omul, în contact cu alţi oameni, îşi perfecţionează mereu limba, primind de la semenii săi cuvinte nouă sau alte rostiri decît cele

tradiționale și făcînd legături nouă între cuvinte cu un veșmînt sonic asemănător. Contaminarea, împrumutul și etimologia populară devin astfel, la GILLIÉRON, trei factori importanți care pot influența evoluția rostirii și să o abată din făgașul tradițional. Atît contaminarea, cît și împrumutul și etimologia populară sînt însă fenomene fonemice și ne duc, după cum vom vedea, pe alt plan decît al transformărilor mecanice de rostire.

După cum interesul neogramaticilor se concentra asupra a ceea ce era comun și constant —legea— pe care o explicau pe cale fonetică, căutînd să îndepărteze prin eliminare ceea ce era individual și schimbător —excepția—, tot astfel cauzele transformărilor colective și generale de rostire ei nu le căutau în sufletul subiectului vorbitor, ci în conformația urechii și a organului lui rostitor. Din multele teorii ce s-au făcut în privința aceasta, amintim numai cîteva.

E. RICHTER crede că la încetățenirea unei rostiri nouă joacă un rol important debitul de aer, care se mărește atunci cînd vorbim în afect. O rostire afectivă, din ocazională ce era, poate deveni, prin repetare, banală și obișnuită, producînd la cei ce o aud, generalizarea unei rostiri modificate. Abatele ROUSSELOT, studiind graiul din Charente în mai multe generații ale aceleiași familii, a făcut cîteva observații pline de învățăminte, observînd că evoluția unui sunet se găsește simultan la toți indivizii aceleiași generații. În același timp el a băgat de seamă că anumite particularități de rostire ale generației mai vechi dispar la generațiile următoare. El însuși, ROUSSELOT, care în copilărie vorbea dialectul din Cellefrouin (Charente) și pronunța la persoana a doua în singularul timpului trecut (passé défini) de la verbul *dire*, *di*, auzi, mai tîrziu, cînd a început să studieze dialectul mamei sale cu urechea fonetistului, pe aceasta pronunțînd *diré*, dar cu silaba *re* foarte slab rostită, ceea ce explică de ce el n-o auzise în copilăria sa (cf. DAUZAT, *La vie*, p. 19 și 32).

Tot pe teren fonetic se găsesc cei ce atribuie modificările de rostire climatului —un punct de vedere aproape părăsit, căci el n-a putut fi dovedit— sau substratului. În § 118 am văzut că unele particularități de rostire se pot explica la noi prin deprinderea, simultan cu învățarea unei limbi nouă, a unor articulații neobișnuite sau străine sistemului fonetic indigen, dar în *LR*, I, § 24 mi-am exprimat îndoiala că acest principiu se poate aplica în majoritatea cazurilor.

Greșeala celor ce au căutat să explice nașterea modificărilor de rostire fie prin reproducerea unui sunet inexact auzit, sau prin teoria generațiilor, a obișnuinței cu articulări ocazionale, a ecoului substratului sau a influenței adstratului și superstratului, este că au generalizat unele

observaţii juste, care au putut c o n t r i b u i la generalizarea unei rostiri nouă, dar nu pot fi privite drept cauza ei — care este, precum vom vedea, de cele mai multe ori p s i h i c ă, nu mecanică (sau nu n u m a i mecanică).

Copiii mei au observat că eu rostesc uneori *s* în loc de *t* în cuvinte ca *frate, burtă.* Aducîndu-mi aminte că eu însumi am auzit la tată-meu şi la un văr o rostire asemănătoare, am început să mă observ şi am constatat că acest „fel de *s*" era de fapt un ϑ, pe care copiii mei îl identificau cu fricativa lor dentală *s.* Mi-a fost uşor să constat mai departe că prefacerea lui *t* în ϑ şi a lui *d* în ð în exemple ca *iaϑă, piaϑră* sau *uðă, vaðră* se întîmplă numai între vocale sau între o vocală şi *r* (care şi în alte limbi produce adesea acelaşi efect ca o vocală). Surprinzîndu-mă că zic şi *da ϑu* în loc de *da* (= dar) *tu,* am constatat apariţia fenomenului şi în cazurile de fonetică sintactică. Cerînd copiilor să mă facă atent de cîte ori aud la mine această rostire, m-am convins că ea apărea mai ales seara, cînd eram obosit. Nimic n-ar fi mai ademenitor decît a clădi pe această observare o nouă teorie, care consideră oboseala ca generatoare a modificărilor de rostire. În loc de a face, prin generalizare pripită, o nouă teorie despre împrejurările în care se încheagă legile fonetice — în cazul acesta *t, d* intervocalic > ϑ, ð —, singurul lucru pe care l-am dedus din această observaţie este că în fiecare moment şi pretutindeni se pot naşte modificări de rostire şi că generaţiile următoare nu trebuie să şi le însuşească, chiar cînd cel la care le aud e un om cu prestigiu (pentru copii, tatăl, care mai era şi profesor de limba romînă).

O bibliografie a autorilor şi scrierilor care apără sau combat legile fonetice — oricît de instructivă ar fi urmărirea acestei chestiuni — nu poate fi dată la acest loc, căci ar depăşi cadrele lucrării de faţă. Ne mulţumim deci să trimitem pe cititor la lucrarea lui E. WECHSLER, *Gibt es Lautgesetze?* Halle, 1900 (extras din *Festgabe für H. Suchier*), cu o bogată bibliografie la p. 181 ş.u. Rezumarea ideilor neogramaticilor la O. JESPERSEN, *Phonetische Grundfragen,* Leipzig und Berlin, 1904, p. 159 ş.u. La I. IORDAN, *Introducere în studiul limbilor romanice,* Iaşi, 1932, găsim, la p. 44—54, un scurt rezumat al părerilor — uneori foarte diferite — exprimate de diferiţi lingvişti cu privire la legile fonetice. Alături de capitolele respective din scriitori mai vechi, ca H. PAUL, *Prinzipien der Sprachgeschichte,* Halle, 1909 (capitolul III); E. SIEVERS, *Grundzüge der Phonetik*[5], Leipzig, 1901, p. 267 ş.u.; W. WUNDT, *Völkerpsychologie.* I *Die Sprache,* Leipzig, 1904 (capitolul IV; cf. şi critica lui DELBRÜCK în *Grundfragen der Sprachforschung,* Strassburg, 1901 şi răspunsul lui WUNDT în *Sprachgeschichte und Sprachpsychologie,* Leipzig, 1901); pomenim din lucrările mai nouă: V. PORŻEZINSKI, *Einleitung in die Sprachwissenschaft,* Leipzig, 1910, p. 142 ş.u.; J. VENDRYES, *Le langage,* Paris, 1921, p. 50—61 (cu notiţe bibliografice utile în subsol); G. MILLARDET, *Linguistique et dialectologie romane,* în *RLR,* XLI (1921—1922), p. 1—160 şi 193—368 (cf. recenzia din *DR,* III, p. 827—828) şi W. v. WARTBURG, *Einführung in Problematik und Methodik der Sprachwissenschaft,* Halle a. S., 1943 (cunoscută mie numai din recenzia lui J. BRUCH, în *Litteraturblatt f. germ. u. rom. Phil.* LXV—LXVI (1944), coloana 1—15).

163. Rămînînd deocamdată pe **plan fonetic,** constatăm că în limba romînă de cîte ori o vocală e urmată de consonantă nazală, ea primeşte un timbru nazal; cînd o consonantă fonică se găseşte la sfîrşitul cuvîntului, ea se afonizează; cînd un *s* e urmat de *b, d, g,* el devine *z*; cînd după un *n* urmează o consonantă bilabială, el devine *m,* iar cînd urmează *c* sau *g,* el se rosteşte *ŋ.* Noi nici nu putem pronunţa o vocală înainte de consonantă nazală decît nazalizînd-o; nu putem rosti consonantele fonice la

sfîrșitul cuvintelor decît afonizîndu-le ; de cîte ori ajungem să pronunțăm un *s* urmat de *b*, *d*, *g*, îl prefacem în *z* (chiar în neologisme recente și în nume proprii străine, ca *asbest*, *jurisdicțiune*, *Desdemona*, *transgresiune*. . ., pronunțate *azbest*, *jurizdicțiune*, *Dezdemona*, *tranzgresiune*. . .) ; consonanta nazală înainte de ocluzivele labiale e *m* și înainte de cele velare e *ŋ*. Ca să rostesc *cinci* cu *i* oral sau *nod* cu *d* fonic în tot cursul articulației lui, trebuie să fac un efort mare, iar pentru ca să rostesc *desbrac* sau *asbest* cu *s* și *încap* cu *n* dental, trebuie să silabisesc aceste cuvinte, să d e z a r t i c u l e z (cf. *L R*, I, § 38) rostirea obișnuită a grupurilor consonantice *sb* și *nc*. În mod normal, de cîte ori articulez automat și deci inconștient, pronunț, totdeauna, în cuvintele citate, *i̯* nu *i*, *dt* nu *d*, *zb* nu *sb*, *ŋc* nu *nc*.

Dacă cuvîntul „lege" îl înțelegem în sens filozofic, „ca un raport constant ce se poate descoperi la o serie de fenomene" (M. Bréal, *Sémantique*, p. 9), aceste transformări de rostire, care apar regulat în toate cuvintele cu grupurile de sunete menționate mai sus și în graiul tuturor românilor, pot fi denumite „legi".

Dacă în casa în care locuiesc am ascensor, voi intra în el cînd vreau să ajung la locuința din etajul al cincilea, ca să economisesc efortul de a urca cu picioarele o sută de trepte. Ca mine vor face toți cei ce locuiesc în etajele de sus. Cînd în loc de *sb* pronunț *zb*, sau în loc de *np* rostesc *mp*, fac același lucru : economisesc mișcări de care mă pot ușor dispensa, căci interlocutorul meu mă va înțelege fără greutate. La *zb*, coardele vocale nu trebuie să mai treacă de la poziția deschisă la poziția fonațiunii, iar la *mp* în loc să fac două ocluziuni, una în regiunea dinților (*n*) și alta în regiunea buzelor (*p*), fac o singură ocluziune, labială, pentru amîndouă sunetele, *m* și *p*.

Însușindu-ne o limbă, noi nu învățăm numai mișcările articulatorii, ci și toate „trucurile" prin care le putem produce cu maximul de înlesnire și de economie de mișcări, iar aceste trucuri se transmit de la om la om cu o uimitoare repeziciune, așa cum se transmite la cei ce exercită același lucru manual o „apucătură" mai economicoasă și mai ușoară. În materie de dexteritate nu există monopol sau patente, ci invenția care înlesnește manipularea devine imediat un bun comun. Caracterul c o l e c t i v al rostirilor menționate se explică deci prin imitație, care e la om instinctivă, iar caracterul g e n e r a l, prin faptul că ceea ce imit nu e rostirea fiecărui cuvînt, ci un mod nou de a articula sau coarticula, care face să rostesc la fel anumite grupuri de sunete de cîte ori se ivesc. Din moment ce m-am obișnuit cu acest nou mod de articulare sau coarticulare, mi-e greu să mă mai dezbar de el. Aceasta explică c o n s e c v e n ț a cu care se repetă fenomenul, caracterul oarecum i m p e r a t i v al legii pe care am descoperit-o.

Dar obişnuinţa cu o rostire nouă nu trebuie nici măcar să izvorască din tendinţa noastră de a economisi mişcările articulatorii, ci se poate ivi numai din comoditate, dintr-un fel de lene de a articula precis. Nazalizarea vocalelor e rezultatul unei articulaţii lipsite de sincronismul mişcărilor, iar afonizarea consonantelor fonice finale se naşte printr-o deschidere prematură a coardelor vocale, care tind să ia poziţia de odihnă. Avem deci a face cu două articulări vicioase. Nimic nu se propagă însă mai uşor decît viciile, cu nimic nu ne deprindem mai uşor decît cu lenea !

Fiecare limbă se comportă în alt fel în ceea ce priveşte plasticitatea sau impermeabilitatea sunetelor şi, deci, alterările suferite de rostirea moştenită. Ceea ce deosebeşte fonetismul unei limbi sau unui dialect de al altora este tocmai faptul că diferitele aspecte fonetice sau întîlnirea cu anumite sunete nu produc pretutindeni aceleaşi transformări. Astfel, accentul lasă la dacoromîni pe *a* nealterat, dar îl preface în *e* în limba franceză şi în *å* la istroromîni. Latinescul *caput* continuă să se rostească la noi *cap*, dar la francezi a devenit *chef*, iar în dialectul istroromîn se rosteşte *cåp*.

Numai printr-o simbioză intensivă şi îndelungată o populaţie părăseşte o obişnuinţă de rostire spre a adopta pe cea a străinilor cu care convieţuieşte. E. Petrovici a auzit în comuna Tuzla un *n* dental înainte de *c*, *g*, *k'*, *ǵ* şi a notat *unǵiⁱi ALR*, II, p. 33, *mă ẑunǵi* p. 34, *vanǵeliⁱi* p. 87, iar în *Texte dialectale* : *în* (cu *n* subliniat !) *coláŝ*, p. 226. Acest fel de rostire l-a auzit însă şi la populaţia ruteană de acolo, de la care romînii au învăţat-o. Tot astfel Bartoli a auzit la unii istroromîni rostiri ca *bunbac*, cu *n*+*b* (cf. § 69), învăţate şi acestea de la străini.

164. Orice inovaţie de rostire e la origine i n d i v i d u a l ă. Aceasta nu însemnează că ea nu se poate naşte simultan la mai mulţi indivizi şi în mai multe părţi, poligeneza fiind, în lingvistică, un fenomen foarte frecvent, şi nu însemnează mai ales că în anumite epoci —cum ar fi epoca deznaţionalizării unui popor şi primirea unei limbi nouă— nu se pot crea anumite condiţii care promovează ivirea unor inovaţii de acelaşi fel la un număr mare de indivizi.

Dată fiind pornirea noastră firească de a imita pe alţii, precum şi nevoia de a ne integra în ritmul inovator şi de a ne adapta la stilul dominant al vremii, înţelegem de ce *orice inovaţie poartă în sine germenele propulsiunii*. Dar dacă o inovaţie de rostire poate deveni, prin obişnuinţă, după cum am văzut în cele precedente, automată, intrînd în sistemul fonetic al unei limbi, *nu urmează că orice fel nou de a articula sau coarticula sunetele să fie adoptat de o colectivitate şi să devină general*. Dacă, spre a evita ciocnirile, vehicolele ţin la noi dreapta (în alte ţări stînga) drumului,

această reglementare a circulației (devenită necesară mai ales după ivirea automobilelor) a izvorît din spiritul de organizare înnăscut omului și a fost urmată de obște în mod benevol, din motive de ordin social, chiar înainte de a fi formulată de legi sau impusă prin ordonanțe, înainte de a deveni deci imperativă.

Dar pe cînd vehicolele țin dreapta și înaintează ocolind stînga, pietonii, nevoiți de a intra în case și prăvălii, nu urmează cu rigurozitate, nici în orașele mari, scurgerea într-o singură direcție, preferînd să se strecoare, asemenea furnicilor pe un furnicar, cum pot prin mulțime. Tot așa este și cu unele inovații de rostire, care —mai ales cînd nu se nasc dintr-o tendință cu rădăcini în sistemul fonetic al unei limbi— nu se mai prefac într-un curent, urmat de mulțime, ci își urmează fiecare drumul propriu.

Trebuința de a fi înțeleși ne silește să reducem pe cît posibil la aceeași formă graiul prin care comunicăm cu alții, fie păstrînd nealterată limba tradițională cu normele ei convenționale, sau primind cu toții inovațiile observate în limba altora. Dacă n-ar exista această constrîngere de ordin social, am avea desigur, în limbă, aceeași varietate ca în port, unde uniformitatea e păstrată numai în liniile mari fixate prin nevoia de a găsi cel mai adecvat mijloc de luptă împotriva frigului, a ploii sau a arșiței, pe cînd în amănunte se lasă frîu liber fantaziei, gustului individual și setei după varietate. Necesitatea de a evita echivocul face, în limbă, dimpotrivă, ca din miile de abateri de la rostirea tradițională cele mai multe să aibă o durată efemeră fiind respinse de colectivitate sau pierind neobservate și părăsite adesea chiar de cel care le-a produs. Cînd însă cel ce inovează se bucură de prestigiu, cînd cel ce aude inovațiile descopere în mod instinctiv că sînt mai economicoase sau mai comode sau rămîne impresionat de noutatea și expresivitatea lor, atunci rostirea nouă se poate propaga în cercuri mai largi chiar atunci cînd inovația se întemeiază pe o rostire greșită.

În acest caz noi de obicei nu generalizăm noul fel de pronunțare asupra întregului material lingvistic, însușindu-ne și articulația sau coarticulația altora, ci ne mărginim să rostim numai anumite cuvinte altfel decît eram deprinși. Așa cum părinții, vorbind cu copiii, se obișnuiesc să zică, ca aceștia, *papa* în loc de „mîncarea", tot astfel, vorbind cu cineva care întrebuințează forma *plocon* în loc de *poclon*, ne învățăm și noi cu această metateză, uneori numai atunci cînd vorbim cu acel individ, din dorința de a fi înțeleși de el, mai adesea însă dintr-un fel de snobism, din dorința de a ieși din banal, de a părăsi făgașul obișnuit și deci inexpresiv. Controlîndu-mă pe mine, am băgat de seamă că în loc să continui a zice *împotrivă*, cum se pronunța în casa părintească, am început de la

o vreme să zic —şi mai ales să scriu— *împrotivă*, formă întîlnită la unii scriitori favoriţi şi mai apropiată de etimologie.

În copilărie, cît timp aveam în jurul meu numai oameni care vorbeau ca mine, ziceam *năsip*. Azi rostesc şi scriu *nisip*, subt influenţa formei întrebuinţate în capitala ţării şi în literatură. De fapt, *năsip* e forma îndreptăţită etimologiceşte, iar *nisip* s-a născut printr-o „greşeală de limbă": cel ce a rostit mai întîi aşa, a pronunţat un *i* în loc de *ă* în silaba dintîi subt influenţa lui *i* următor, pe care l-a articulat cu anticipaţie. Un profesor bucovinean de limba romînă s-a refugiat, în cursul războiului din 1914—1918, în Ţara veche. Cînd s-a întors, el nu mai zicea, ca toţi bucovinenii, *pe* (sau *pi*), ci *pă*, după cum se rosteşte la Bucureşti.

Cu „prestigiu" şi deci vrednici de a fi imitaţi sînt de obicei părinţii pentru copii, fraţii mai mari pentru cei mai mici, profesorii pentru elevi, gradaţii pentru soldaţi, orăşenii şi cărturarii pentru ţărani, literaţii pentru clasa cultă etc. Dar adesea părinţii trec în ochii copiilor ca reprezentanţi ai unor forme învechite şi perimate, care pot fi tolerate, ca variante ale formelor nouă şi atractive, dar care nu trebuie imitate de ei.

Cînd inovaţiile de limbă găsesc imitatori numai într-un cerc restrîns şi rămîn limitate la anumite cuvinte, nu mai poate fi vorba de „legi", ci numai de ***accidente fonetice****, izolate şi individuale, nu generale şi colective, şi mai adesea facultative, nu imperative.* Cele mai multe cazuri de metateze, asimilări, disimilări, diferenţieri, propagări etc. sînt asemenea accidente fonetice. E o eroare principială să aştepţi ca ele să apară cu aceeaşi consecvenţă ca legile fonetice şi să respingi o etimologie la care se admite o metateză sau o disimilare, numai fiindcă în alte cuvinte cu structură analogă metateza sau disimilarea nu s-au produs. Cei ce confundă accidentul cu legea fonetică o păţesc ca cei ce pleacă la Monte Carlo, crezînd că hazardul poate fi încătuşat într-un sistem, spre a-şi pierde acolo paralele şi vremea.

După cum am văzut în § 66, în limba romînă e frecvent fenomenul disimilării unui *r* faţă de un alt *r* din acelaşi cuvînt sau —prin fonetică sintactică— din cuvîntul următor. Din lat. *pertraicere*, **arboricare*, *pigritare* s-a născut *petrecere*, *aburca*, *pregeta* (în loc de **pretrece*, **arburca*, **pregreta*). Tot astfel rostirea a fost „uşurată" prin dispariţia lui *r* în *pre trepte* sau în *vreţi trece*, devenite *pe trepte*, *veţi trece*. Coresi mai întrebuinţa la viitor auxiliarul *vreţi*, iar prepoziţia *pe* avea la el încă forma *pre*, care se găseşte şi azi, prin unele părţi, la aromîni, la megleniţi, şi, la dacoromîni, în Banatul sud-vestic (cf. harta 225 din *ALRM*, I). Dacă în întrebuinţarea lui *vreţi—veţi* şi *pre—pe* constatăm deosebiri cronologice şi spaţiale, la cuvinte ca *scorbură*, *presură*, *prepara* . . . vedem, dimpotrivă,

că cei doi *r* se tolerează pretutindeni, fără să se disimileze şi s-au tolerat totdeauna la romîni.

Pe sulul care înregistrează rostirea nazală descoperim totdeauna linia nazalizării, de cîte ori un romîn pronunţă o vocală urmată de consonantă nazală. Dacă asemănăm însă reflexele romîneşti ale cuvintelor latine *canutus*, *minutus* şi *granuceum*, vedem că în *cărunt* primul *n* s-a propagat în silaba următoare (*cănunt*) şi apoi s-a disimilat în *r* faţă de noul *n* propagat; acelaşi rezultat îl constatăm în *mărunt*, dar alături de această formă există şi *amănunt*, cu *n* nedisimilat; în *grăunţ* vedem, dimpotrivă, că primul *n* a dispărut prin disimilare completă faţă de *n* următor. Disimilarea e şi ea un proces fonetic, care se întîmplă în mod mecanic şi în afară de voinţa noastră, ca şi nazalizarea vocalelor înainte de *n*. Şi cei ce au început să zică *mănunt* în loc de **mănut* sau *grăunţ* în loc de **grănunţ* au făcut-o „pe negîndite" sau „luîndu-se după alţii", dar această imitaţie a rămas redusă la cîteva cazuri, care nici ele nu sînt la fel. Pe cînd prefacerea lui *n* în *r* în *lună*>*lură* este în regiunile cu rotacism un fenomen general şi colectiv, aceeaşi prefacere în *cărunt* e, în alte regiuni, un accident (cf. *DR*, VII, p. 46). Acomodarea vocii în *dezgolesc* (din *des* +*gol*) sau a locului de articulaţie în *împac* (din *în* + *pace*) e o lege fonetică, acomodarea caracterului central al vocalei *ă* la cel labial al lui *b* precedent în *botez* (din **bătez*<lat. *baptizo*) e un accident.

Mai mult decît atît. Ceea ce într-o limbă rămîne un accident, limitat la cîteva cazuri izolate şi redus la cîteva mici arii, în alte limbi are caracter general, colectiv şi imperativ. Astfel uşurarea rostirii prin intercalarea unui *b* între *m* şi *l* sau *r*, sau a unui *s* între *t* şi *r*, care se găseşte incidental la noi în exemple ca *dambla* (din turc. *damla*), *Sîntimbru* (din ung. *Szent Imre*), *năstrapă* (din turc. *masrapa*), despre care a fost vorba în § 79, apare cu regularitatea unei legi fonetice la francezi, la care, în urma sincopării vocalei intertonice, deveniseră frecvente grupele consonantice *mr*, *ml* şi *sr*, neobişnuite în sistemul fonetic francez: lat. *cam(e)ra*>*chambre*, *sim(i)lis*>*semble*, *ess(e)re*>*estre*>*être*.

Chiar în cuprinsul aceleiaşi limbi găsim fenomene care în unele regiuni au rămas accidentale, iar în altele au devenit legi fonetice. Astfel e cazul lui *r* uvular, care se întîlneşte, ca un „defect" de rostire sau numai ca o particularitate de grai individual, mai frecvent sau mai rar, prin unele sate, dar care la aromînii fărşeroţi este general şi colectiv, fără ca să existe —după cum observă cu drept cuvînt WEIGAND (*LAD*, p. 20)— la nici un neam învecinat, de la care ar fi putut fi împrumutat.

Lingvistica n-a izbutit încă să explice de ce imitaţia nu apare totdeauna în aceeaşi măsură, precum nici etnografia n-a găsit încă o explicare generală pentru faptul îndeobşte cunoscut că

anumite fenomene se găsesc răspîndite pe arii mai întinse decît altele. Dacă un ardelean —romîn sau străin— numără pe degete pînă la cinci, el va deschide pumnul în ordinea următoare: degetul mare, arătătorul, mijlociul, inelarul, degetul mic. Un romîn din Ţara veche închide pumnul, strîngînd degetele în ordinea inversă, începînd cu degetul mic şi sfîrşind cu cel mare. Afirmaţia sau negaţia se poate exprima prin cuvinte („da" — „nu") sau prin gesturi cu capul. „Nu" se arată de obicei printr-o mişcare (o singură dată sau repetată) a capului de la dreapta spre stînga (sau de la stînga spre dreapta), iar „da" printr-o plecare a capului de sus în jos. Totuşi, în unele părţi din Ţara veche se face gestul pentru „nu" ridicîndu-se capul de jos în sus. Linia de demarcaţie pentru acest fel de a nega cuprinde o parte mare a Munteniei, dar în acelaşi timp şi regiuni din Peninsula Balcanică locuite de alte neamuri. Astfel avem un „mănunchi" deosebit de „mănunchiul" format din romîni, saşi şi unguri, care, la nord de această linie, întrebuinţează pentru negaţie mişcarea capului de la stînga spre dreapta (sau de la dreapta spre stînga).

Cînd zicem „snobism", „modă", „ritm inovator" sau „stil dominant" ne dăm seama că comparăm sau întrebuinţăm metafore, nu explicăm. Dar negăsind explicarea unui fenomen, uşor de constatat, trebuie să ne mulţumim şi cu citarea unor analogii. În nici un caz nu avem dreptul să-i negăm existenţa, căci dacă am proceda astfel, ne-am asemăna acelor medici care nu-şi trimit pacienţii la băi, deşi acestea sînt indicate, numai fiindcă ei nu-şi pot explica dece unele ape au efecte tămăduitoare.

EVOLUŢIE ŞI RĂSPÎNDIRE

165. Prin studiile de geografie lingvistică ne-au fost deschise orizonturi nouă. Dacă încercăm să verificăm descoperirile lingvisticii istorice —care a înflorit şi rodit în veacul trecut— cu datele lingvisticii spaţiale —copil al secolului nostru— vedem că aceasta din urmă, departe de a compromite legile fonetice, cum susţinea GILLIÉRON, confirmă pe teren deducţiile făcute în camera de studiu, dovedind că există de fapt unele inovaţii de rostire cu caracter colectiv, general şi oarecum imperativ.

Observaţiile izolate făcute de dialectologi se încadrează în nişte principii cu caracter general lingvistic atunci cînd unghiul nostru de vedere nu este limitat la unele spaţii restrînse şi la un material redus, ci cuprinde întreg teritoriul unei limbi, cu zonele lui conservatoare sau inovatoare. Pe hărţile atlaselor transcrise fonetic surprindem astăzi adesea diferitele faze de evoluţie a sunetelor pe care monumentele literare, cu sistemul lor grafic sărac şi întîrziat, nu le înregistrau de loc sau numai aproximativ. Mai ales la noi, unde pentru tot evul mediu lipsesc documente scrise romîneşti, acest ajutor pe care lingvistica spaţială îl dă celei istorice este de neprecuit.

Nu-i mai puţin adevărat însă că şi lingvistica spaţială poate trage foloase din achiziţiile celei istorice. Îndeosebi cînd nu e vorba de modificări semantice şi înlocuiri lexicale sau de fenomene sintactice, ci de transformări de rostire, care pot fi sezisate şi redate cu mai multă exactitate

și permit, deci, o c o m p a r a b i l i t a t e mai precisă a ariilor de răspîndire. Vom vedea în cele următoare că urmărirea isofonelor ne permite unele completări sau rezerve la cîteva reflexii de ordin general. **Lingvistica istorică și cea spațială** se întregesc una pe alta, dîndu-ne astfel posibilitatea să rectificăm cunoștințele agonisite în mod unilateral sau să explicăm ceea ce rămînea obscur și nelămurit cît timp priveam lucrurile numai în evoluția nu și în răspîndirea lor, sau invers.

Dar hărțile atlaselor lingvistice mai au și meritul de a ne pune întrebări nouă. Căutînd să răspundem la ele ne perfecționăm metoda de cercetare.

Spre a ilustra toate acestea, vom cerceta mai de aproape cîteva din hărțile alăturate la acest volum.

166. Începem cu hărțile pentru sunetul *ĝ* din cuvintele *negi* (*negel*), *gingie* (pentru primul *ĝ*), din *ALR*, I și *geme* din *ALR*, II. Am ales anume aceste cuvinte, pentru că *ĝ* se găsește inițial în *gingie* și *geme*, medial și intervocalic în *negel* și este urmat de *e* în *geme*, *negel*, de *i* în *gingie* și de *i* afonizat în poziție finală în *negi*.

hărțile 34, 6, 4

În unele regiuni dacoromîne —și anume pe o fășie lată care cuprinde Banatul cu Crișana, o parte mare din Ardeal și Moldova— africata *ĝ* și-a pierdut elementul ocluziv și se rostește *j* (cu variantele *ź* și *ẑ*). Dacă suprapunem ariile cu rostirea nouă, *j*, în cuvintele *gingie* și *negi (negel) vedem că ele se acopăr*. Această coincidență în răspîndirea unei inovații de rostire nu putea fi întîmplătoare. Aceeași înfățișare o are aria cu *j* și în *ALR*, II, pentru cuvîntul *geme*.

Pierderea elementului ocluziv s-a întîmplat și la africata afonică *ĉ*. Aria lui *ś (ŝ)* e ceva mai mică decît a lui *j*—căci nu cuprinde și Crișana— și apare întreruptă la mijloc prin județele Turda, Alba și Hunedoara. Acolo însă unde se zice *mănînci* cu *ś (ŝ)*, se zice și *pișor (pîŝor)*. Același lucru îl vedem în hărțile din ALR, II pentru *ceafă* și *cruce*. Numai în cuvîntul *dulce* aria cu rostirea *ĉ (č)* este mai mare decît în *mănînci* și *picior*, desigur din pricina lui *l* precedent. Cum acest cuvînt se găsește și în chestionarul Petrovici, am reprodus și harta lucrată după *ALRM*, II. E adevărat că lacuna între aria nord-estică și cea sud-vestică apare, în *ALR*, II, întreruptă numai printr-o insulă mică, iar în *ALR*, I prin două insule mai mari, dar aceasta se datorește faptului că Pop lucra cu o rețea de puncte mult mai deasă decît Petrovici. În *ALR*, I suprafața inundată de noua rostire o vedem din vîrful unui deal, de unde putem distinge mai bine micile ostroave neacoperite de apă, care dispar pentru ochi cînd

hărțile 7, 5, 3, 2
harta 35

privești aceeași regiune din vîrful unui munte, ca PETROVICI. Dar dacă facem abstracție de această deosebire —care e numai de perspectivă— vedem că în linii mari cele două anchete făcute de doi cercetători în puncte diferite au dat rezultate asemănătoare. Trebuie să mai reținem și aici faptul că sunetul *ĉ* se găsește inițial, medial (intervocalic și după *n*) și final, înainte de *e*, *i* și *i* afonizat. În afară de aceea am ales anume, alături de cuvintele de origine latină (*mănînci*, *picior*, *cruce* și *dulce*), unul autohton (*ceafă*). Între cele dintîi, trei au un *ĉ* provenit din *c*+*e*, *i* latin (*mănînci*, *cruce*, *dulce*), iar unul din *c*+*i̯* (*picior*). În sfîrșit, trebuie ținut seama că aceste cuvinte nu se găseau în chestionare unul după altul, ci la intervale mari (*picior* 144, *mănînc* 78, *bube dulci* 1615 în *ALR*, I și *ceafă* 6803, *dulce* 6910, *cruce* 2736 în *ALR*, II), încît nu se poate admite că anchetatorul a continuat să scrie în mod mecanic și la cuvîntul următor semnul grafic întrebuințat la cel precedent.

Aceleași coincidențe de arii, pentru diferite inovații și conservări de rostiri vechi, la multe alte cuvinte, se pot urmări cu ușurință pe hărțile colorate din *ALRM*, I și II. Din ele vedem că aria în care se menține *ń* este, în Banat, aceeași la *călcîi* și la *rîie*, că *u* final afonizat se aude sau „se vede" pe o fășie care merge de la nord-vest spre sud-est și care e aceeași în *ALR*, I, la cuvîntul *război* și în *ALR*, II, la cuvîntul *buboi* și că fășia aceasta apare întreruptă în aceeași regiune din sud-estul Transilvaniei la *om*, *văr* și *cap*. Asemenea izofone identice —sau aproape identice— înconjoară și ariile lui *t* nealterat și a celui palatalizat în cuvintele *dinte* și *frate*. Mai mult decît atîta. Dacă comparăm harta pentru *ușă* cu cea pentru *moașă*, vedem că aria lui *e* (din *moașe*) prefăcut în *ă* (*moașă*) coincide —în linii mari— cu aria lui *ș* nemuiat sau nedisociat în *ș*^{i}. Prin urmare sîntem îndreptățiți să stabilim un nex cauzal între rostirea cu vocală palatală la sfîrșitul cuvîntului și caracterul muiat al lui *ș* precedent.

hărțile 9, 10, 11, 12, 13

hărțile 1 și 32

Pe cînd pierderea elementului ocluziv al africatelor *ĉ* și *ĝ* sau transformarea lui *ń* în *i̯* sînt evoluții interne românești, care nu se datoresc unei influențe venite din afară, palatalizarea dentalelor înainte de vocalele palatale *e*, *i* e pricinuită, precum a dovedit E. PETROVICI, de o articulație împrumutată de la o populație străină. Dacoslavii românizați de la care au deprins românii acest fel de rostire nu trăiau însă în toate regiunile unde azi se rostește *dinte* sau *frate* cu *t'*, ci numai în părțile nord-vestice, în apropierea slovacilor. Din acest nucleu de simbioză română-dacoslavă, rostirea cea nouă a trecut spre est, cuprinzînd regiunea Munților Apuseni

—unde avem dovezi că ea e relativ nouă (§ 197)— și a străbătut pînă în Moldova. Alt val s-a revărsat spre sud în Banat.

Cu această ocazie s-a petrecut un fenomen interesant, relevat de lingvistica spațială și în alte limbi. În tendința de a adopta forma nouă și neobișnuită de rostire, a urmat un fel de supralicitație, o depășire a limitelor —precum o putem observa adesea la neofiți—, o **hiperinovație**. Într-adevăr, Banatul nu s-a oprit la fazele *t'* sau *k'* (*frat'e* sau *frak'e*), ci a alunecat pe drumul cel nou pînă la africata *ć* (*fraće*). Asemenea forme se găsesc și în puncte foarte depărtate de nucleul palatalizării lui *t*, în regiunile nord-estice.

Lingvistica istorică admite de obicei că acolo unde se poate constata cel mai înaintat stadiu în evoluția unui sunet, transformarea de rostire este mai veche decît în regiunile unde ea apare într-o fază mai nouă, căci sunetul a avut vreme să evolueze mai mult, să „alunece" mai departe pe panta pe care a apucat. La palatalizarea dentalelor vedem de fapt cum forma *fiń*[t] se găsește tocmai la intersecția ariei *fiń* cu *fin*[t]. În studiul său despre *Palatalizarea labialelor*, D. Macrea susține (*DR*, IX, p. 149 ș.u.) că această palatalizare e mai veche în regiunile unde *p* a ajuns la faza *k'* —de exemplu în Moldova— decît în părțile în care mai găsim *pk'*, faza anterioară, din care a rezultat *k'*. Acest raționament e logic și el pare a fi confirmat prin fapte de geografie lingvistică.

harta 17

Dacă însă acest fel de a raționa poate fi just în cazul celor mai multe labiale palatalizate, el nu trebuie să fie adevărat și în alte cazuri. Astfel știm că în Banat rostirea lui *l'* s-a menținut mai mult decît în alte provincii românești (§ 197). Acolo unde azi se zice *cuń* și *nemțoańe* în loc de de *cui* și *nemțoaie* (= *nemțoaică*), se spunea și *pal'e* și *cl'em* pe cînd în alte regiuni se zicea *paie* și *chem*. Totuși *k'* din cuvinte ca *ochi* a ajuns tocmai în Banat pînă la stadiul mai evoluat *ć*, precum se poate vedea în harta nr. 31 (unde se cunoaște că această hiperinovație se găsește și în părți din Crișana și din nordul Ardealului).

harta 31

167. Dar tot lingvistica spațială ne silește să mai facem o distincție. Dacă rostirea *oć* pentru *ochi* se întîlnește și în punctele 391 (Ciudei), 392 (Tereblecea) și 388 (Straja), acest *ć* nu trebuie să fie o hiperinovație, ci poate fi o **rostire importată** de coloniști veniți din regiunile ardelene pe unde ochiului i se zice tot *oć*, de exemplu în 218 (Murășenii Bărgăului). Același fenomen se observă în Scheia (punctul 381), pentru *părinće* și *fraće* în loc de *părinte* și *frate*, ca în Tîrlișua, jud. Someș (punctul 269) sau în Mociu și Feleac în jud. Cluj (punctele 247 și 251). I. Pătruț a arătat în *DR*, X, p. 302—303 că o astfel de rostire importată e și *ćept* (*ćept*),

care în regiunea nordică face o arie compactă, iar D. MACREA a atras atenţia (*DR*, IX, p. 152) asupra faptului că locuitorii din Tereblecea se trag dintr-o colonie pur ardeleană de 74 de familii, care au fost aduse la sfîrşitul secolului al XVIII-lea.

De cîte ori avem în faţa noastră un fenomen de lingvistică spaţială, *trebuie să ne dăm seama dacă răspîndirea lui a urmat „pe loc", prin transmitere de la om la om, deci fără ca cei ce şi l-au însuşit să-şi fi părăsit aşezările, sau prin deplasări de populaţie*, dacă ea a fost dusă „în traistă". O asemenea distincţie e necesară mai ales la noi, romînii, care, siliţi de împrejurări, ne-am mutat adesea din loc în loc şi a trebuit să ne căutăm îndeletniciri legate de transhumanţă.

Mişcările de populaţie romînească în vremurile mai vechi s-au petrecut în umbra istoriei, încît numai rareori sîntem în stare să le atestăm documentar. Se pune deci în mod firesc întrebarea : poate oare lingvistica spaţială să înlocuiască documentele şi să ne lămurească asupra acestor mişcări? Vom răspunde : Hărţile lingvistice actuale ne pot da unele indicaţii, dar nu mai mult decît atît. E probabil că atunci cînd întregul *Atlas lingvistic romîn* va fi publicat şi se vor fi făcut studii amănunţite în direcţia aceasta, vom dibui mai puţin decît astăzi, cînd, în baza unui material incomplet, sîntem nevoiţi să lucrăm mai mult cu impresii decît cu criterii sigure.

Dar chiar indicaţiile ce reies dintr-o examinare impresionistă a hărţilor pot deveni preţioase, atunci cînd ele sînt confirmate prin argumente de alt soi decît cele deduse din rostiri deosebite sau cînd permit unele deducţii de ordin general, controlabile şi ele prin argumente de altă natură.

Dacă în Basarabia[1], unde n-au fost unguri, găsim cuvinte de origine maghiară şi cînd capitala acestei provincii are un nume care ascunde tot un cuvînt unguresc, ca şi o comună din jurul Aradului (*Chişinău*, ungureşte *Kisjenö*), avem dreptul să presupunem că asemenea împrumuturi din limba maghiară s-au făcut în alte regiuni, în care exista o simbioză romîno-maghiară, bunăoară în Maramureş, de unde ştim şi din istorie că a pornit o importantă descălecare, peste munţi, înspre sud-est. Dacă deci prin Basarabia întîlnim relicte de rotacism, ca cele relevate de TH. HOLBAN, în *Arhiva* din Iaşi, XXXV, p. 229, din Coşcodeni, jud. Bălţi (*ghire, mai rainte, mai rapoi*, acesta din urmă întrebuinţat şi în Bălăceana, în Bucovina şi în Fălticeni, cf. *ELR*, p. 89), sau de D. ŞANDRU, în *BL*, I, p. 93,

[1] Lucrarea fiind terminată în anul 1943, o serie de localităţi la care se referă autorul corespund organizării administrativ-politice de dinainte de anul 1944.

din Cornova, jud. Orhei (*înrainte, mînră*), acestea trebuie privite tot ca rostiri importate de populaţia venită mai tîrziu de la vest şi originară din patria rotacizantă a Maramureşului, de unde rotacismul a fost dus de păstori, în cuvinte ca *afira* „afină", şi în Carpaţii nordici, în Slovacia şi Polonia.

Coloniile revărsate —prin descălecări sau prin infiltrări masive— din Transilvania în şesul muntean sau în cel moldovean-basarabean au avut drept urmare un fenomen confirmat şi prin observaţii făcute aiurea, adică *uniformizarea limbii în regiunile colonizate.* Despre acest fenomen am vorbit în *LR*, I, § 101, referindu-mă la studiile de geografie lingvistică ale lui K. JABERG.

H. KUEN arată în nota de la p. 251 a versiunii germane a *Limbii romîne* că stări analoge se pot observa în Peninsula Iberică, unde, faţă de varietatea dialectală a nordului spaniol şi catalan, există o uniformitate relativ mare în Andaluzia şi Valencia, provincii colonizate mai tîrziu.

168. Caracterul subiectiv al oricăror consideraţii impresioniste face ca în interpretarea hărţilor din punctul de vedere al rostirilor importate prin migraţiuni şi colonizări, lingviştii să se deosebească mult. Caracteristic în privinţa aceasta e cazul cuvîntului *pîntece* (*ALR*, I, h. 42), cu o arie compactă în nord-vestul teritoriului romîn, în care se rosteşte *pîncete* şi apoi o fâşie îngustă de-a lungul hotarului nordic al ţării, care duce de la Sighetul Marmaţiei pînă dincolo de Hotin. GAMILLSCHEG a crezut că poate urmări de-a lungul acestei rostiri neobişnuite o mişcare a populaţiei romîneşti. În *LR*, I, arătînd cu coloare roşie, pe harta nr. 5, aria acestei rostiri, am citat-o ca exemplu pentru felul cum un accident fonetic, o „înlesnire" sau chiar „greşeală" de limbă, la început desigur individuală, găseşte imitatori şi am întrebuinţat (*LR*, I, § 14) comparaţia cu soldaţii care fac exerciţii : „la comanda „dreapta", ici şi colo cîte un soldat face mişcarea în direcţie opusă ; uneori această mişcare e imitată de vecini şi mişcarea spre „stînga" formează o arie".

Pentru învăţatul german, expansiunea metatezei, care este un fenomen destul de neobişnuit în limba sa maternă, se explică prin mişcări de populaţie. După cele expuse în §§ 89—92, noi ştim însă că schimbarea locului tradiţional în cuvînt este pentru sunetele romîneşti unul din fenomenele atît de obişnuite, încît metateza este tolerată ca facultativă în graiul colectiv, fiind uneori chiar preferată (§ 164). De aceea răspîndirea formei *pîncete* eu am explicat-o printr-o simplă imitaţie de la om la om, după cum explicam şi naşterea ariei *picere* în loc de *picioare* —notată cu violet pe aceeaşi hartă nr. 5 din *LR*, I— care se extinde de la Bucureşti spre sud-est pînă la Călăraşi, iar spre sud-vest pînă la Turnu-Măgurele,

Slatina şi Piteşti, apucînd spre nord, prin trecătoarea de la Turnu-Roşu, spre Sibiu.

Pe aceeaşi hartă am ilustrat, cu alte exemple, apariţia simultană a unor accidente fonetice în mai multe puncte, distanţate unele de altele atît de mult, încît nu s-au format arii. Astfel e metateza *plîntă* în loc de *tîmplă* în două puncte din Basarabia şi într-unul din Muntenia, apoi curioasa confuzie ce se face între *strănuta* şi *strămuta* pe la Cluj, în trei puncte între Focşani şi Huşi în Moldova şi în patru puncte din jurul Tighinei. *Deci, geografia lingvistică confirmă şi cele ce le-am spus mai sus despre accidentele fonetice, individuale la origine, putînd însă în acelaşi timp apărea simultan în diferite puncte.* Pe cînd în cazul lui *picere* inovaţia accidentală a găsit imitatori, probabil, din cauza prestigiului capitalei, s-ar putea ca aria lui *pîncete* să se fi iscat prin umplerea golurilor între rostirea aceasta ivită simultan în mai multe puncte apropiate (cum sînt cele cu rostirea *strămut* în jurul Bîrladului şi al Tighinei).

Tot pe harta nr. 5 din *LR*, I am însemnat cu cîte un cerc roşu rostirea *trembur* în loc de *tremur* , care formează o arie compactă la aromîni, iar la dacoromîni se găseşte în patru puncte între Deva şi Turda, şi într-unul între Zălau şi Satu-Mare. Firește că şi în cazul acestei răspîndiri capricioase a unei rostiri neobişnuite am putea admite apariţia simultană în mai multe regiuni a unui accident fonetic. Avem însă anumite motive să presupunem că în acest caz s-au păstrat mai degrabă ultimele relicte ale unei rostiri străvechi. La această părere ne conduc următoarele consideraţii :

1) Despicarea lui *m* în *mb* e un fenomen comun limbii romîne şi celei albaneze (cf. § 72). S-ar putea deci ca ea să fie o rămăşiţă a sistemului fonetic autohton ;

2) cele două regiuni în care găsim despicarea sînt eminamente conservatoare în urma caracterului lor izolat, dialectul aromîn şi judeţele Turda, Alba şi Hunedoara (de care ne vom ocupa şi în cele următoare). Cît despre apariţia lui *trembur* în apropiere de Turda şi de Satu-Mare, această repartiţie se repetă bunăoară la păstrarea nazalităţii lui *ĩ* (din *î* + *ń*) în cuvîntul *rĩie* în punctul 93 (Arieşeni, jud. Turda) şi 343 (Cămărzana, jud. Satu-Mare).

Cînd nu avem a face cu un accident de rostire de origine recentă, atunci apariţia fenomenului în cîteva insule distanţate şi răspîndite pe o mare parte a teritoriului e de cele mai multe ori dovada vechimii lui. O astfel de relictă este, din motivele expuse de mine în *LL*, II (1943), p. 13 ş.u., accentuarea *cúmătră* care se aude, după *ALR*, I, în Fundata, sat aşezat la poalele Bucecilor, la o înălţime de 1000 m, în Carpaţii estici

transilvani, la Întorsura Buzăului, Arini, Mărtănuş şi Praid, apoi în jud. Vlaşca la Drăgăneşti şi Făteşti, în Ialomiţa la Ulmi, în Moldova estică la Stroieşti şi Jura, după *ALR*, II şi la Covasna. Tot aşa, cu accentul pe prima silabă, găsim cuvîntul şi în regiunea cea mai periferică, la romînii istrieni. Şi mai veche era accentuarea *cumátră*, care se mai aude în Braşov şi la Făcăeni în Ialomiţa, apoi, în regiune periferică, la Bregova în Bulgaria, şi iarăşi în regiune izolată, în Munţii Apuseni, la Arieşeni.

Acolo unde se zice *pîncete* pentru *pîntece*, urmarea silabelor *te* şi *ce* a rămas cea tradiţională în *scutece* sau *petece*, cu toate că şi acestea au ritmul dactilic, sau în *cîntece*, care se deosebeşte de *pîntece* numai prin opoziţia *c—p*. Tot astfel în regiunea pluralului *picere* în loc de *picioare* se face deosebirea între *cioare* şi *cere*. Acolo unde se zice *tremburi*, găsim forma *ghemuri* (deşi tocmai în acest cuvînt avem în dialecte italiene despicarea lui *m* în *mb* : *ğemb* în Ferrara şi Mantua şi *grembulu* în Corsica), iar aromînii au, alături de *trimburare*, *scl'imurare* (din lat. vulg. **exclamorare*). Tot un accident —de astă dată fonemic (cf. § 191)— e accentul schimbat în *cúmătră*. Lui *commāter* latin îi corespunde *cumátră*, păstrat în unele puncte. După *cómpăter*, în societatea căruia se afla, s-a orientat accentuarea *cúmătră*, conservată şi ea pe alocurea (şi din care, printr-o nouă mutare de accent, s-a născut *cumă'tră*, cu accentul pe silaba *-mă-*).

Dar asemenea insule care păstrează o rostire veche nu se întîlnesc numai la accidente, ci şi la rostiri de altmiteri generalizate. Astfel unele sate din Ţara Haţegului păstrează pe *e* după labiale în poziţie dură. WEIGAND (*Jb.* IV, p. 268) a atestat mai întîi, din Lăpujul-de-sus, forme ca *mer*, *per*, *ver* pentru *măr*, *păr*, *văr* (dar *pă*, *mă*, *păcurar*) şi de la Pădureni (*Jb.* IV, p. 289—290) *meru*, *per*, *ver*, *pedúce* „păduche" (dar *mă*, *pă*), unde I. POPOVICI (*Rumänische Dialekte*, p. 131) a mai auzit şi *metură* pentru *mătură*. Lista formelor cu *e* în Lăpujul-de-sus este la D. ŞANDRU (*BL*, III, p. 123) mult mai mare ca la WEIGAND, căci cuprinde şi cuvintele *adever*, *apesa*, *caloper*, *capet*, *fet*, *fetare*, *învęţa*, *me*, *meduhă*, *menunt*, *mesaiu*, *mesură*, *metuşă*, *pestrav*, *pecat*, *semena*, *spela*, *veduv*, *vergat*, *ved.*

Regiunea care şi pe puţinele hărţi date în acest volum apare deosebit de conservativă este cea a Munţilor Apuseni (uneori cu ramificări în regiunile învecinate din jud. Hunedoara şi Alba) şi cîteodată Ţara Oaşului sau Murăşenii Bărgăului (punctul 218), în colţul nord-estic al Ardealului. Aşa vedem cum la *gingie* pata mare albastră, cu rostirea *j*, e întreruptă în punctele 93 (Arieşeni), 94 (Avram Iancu) şi 103 (După-Piatră, jud. Hunedoara) de o insulă roşie, cu ros-

harta 6

tirea veche *ĝ*. (Pentru *sînge* insula roşie cuprinde numai punctele 93 şi 94, iar pentru *negi (negei)* numai punctul 103). Tot în punctele 93 şi 94 se păstrează *z* netransformat în *d* (ca în Muntenia) în (*eu*) *aud*. WEIGAND a auzit încă în deceniul din urmă al veacului trecut *ĝoi*, cu *ĝ* în comunele Ponorel şi Călugări din Munţii Apuseni. Petele albastre care marchează rostirea mai nouă *ś (š)* pentru *ĉ* în cuvintele *mănînci*, *picior*, *cruce*, *ceafă* sînt întrerupte de o arie roşie, cu *ĉ* păstrat, în aceleaşi puncte, la care se mai adaugă şi alte cîteva din judeţul Turda : 98 (Sălciua-de-jos) şi 95 (Scărişoara) ; din Alba : 100 (Mogoş), 138 (Ciumbrud), 136 (Micesti) şi 102 (Feneş) ; din Hunedoara : 80 (Prăvăleni) şi alte cîteva. În punctul 93 găsim, ca urmă a lui *ń*, timbrul nazal al vocalei precedente în cuvîntul *rĩie*, iar în punctul 94 se pronunţă *fraţi cu i* final afonizat deşi aria acestei rostiri mai vechi se găseşte la sute de kilometri depărtare. Tot în Munţii Apuseni se păstrează *ĉ* în *dulĉe*, precum se vede din harta 35. Dacă la aceste constatări adăugăm faptul că în Arieşeni se mai păstrează pînă azi urmele vechiului rotacism, că în Munţii Apuseni se aude, în graiul de la ţară, *l* final păstrat în forme articulate ca *omul*, *calul*. . ., că tot aici se întrebuinţează aoristul, cu desinenţa verbelor în *t* (în loc de *ţi*) la persoana a doua din plural precum şi un număr însemnat de elemente lexicale pierdute în graiul altor romîni, nu mai încape îndoială că Munţii Apuseni formează o **insulă cu caracter** pronunţat **conservator** în dialectul dacoromîn.

harta 36
harta 38
hărţile 7, 5, 2, 3

harta 18
harta 35

Explicaţia cea mai plauzibilă a acestui fenomen uşor de constatat este caracterul izolat al acestui teritoriu muntos şi în mare parte greu de străbătut. Chiar înainte de apariţia atlaselor se ştia, în lingvistică, că regiunile lipsite de comunicaţie păstrează mai bine formele vechi decît cele în legătură necontenită cu alte regiuni şi expuse deci influenţelor pornite de la acestea. Geografia lingvistică a confirmat această părere stabilind caracterul conservator şi arhaic al **ariilor izolate.**

Lipsa de comunicaţie este însă desigur numai una din cauzele care explică menţinerea formelor mai vechi în regiunile izolate. Dar tocmai la moţii din Munţii Apuseni, care cutreieră, precum ştim, toată ţara, vînzînd „cercuri şi ciubare", contactul cu alte ţinuturi romîneşti şi deci posibilităţile de înnoire a limbii n-au lipsit. Desigur că există şi alte motive care explică izolarea lingvistică a anumitor regiuni. Acestea ar putea fi de natură rasială, explicîndu-se prin ecoul substratului, sau de natură sufletească, cum ar fi un simţ tradiţional dezvoltat sau existenţa unei mari coeziuni regionale.

Ca şi atunci cînd am constatat răspîndirea inovaţiilor de rostire, va trebui şi de astă dată să ne mulţumim cu o comparaţie, care nu explică, dar înlesneşte înţelegerea fenomenului. În ţara noastră, ca pretutindeni, există regiuni bîntuite de vînt şi altele scutite de curenţii violenţi de aer. Vîntul care vine uneori din stepă, alteori de la baltă sau de la munte —ceea ce pentru

diferite provincii poate însemna de la nord sau de la sud, de la vest sau de la est— ocoleşte anumite ţinuturi. Medicii trimit pe bolnavi la Geoagiu sau la alte staţiuni cu climă dulce şi lasă în grija meteorologiei să explice cursul atît de capricios la aparenţă al vînturilor. Tot astfel lingvistul poate bănui unele din cauzele care nasc ostroavele pe care le ocolesc valurile inovatoare ale limbii, dar el n-are voie să facă generalizări pripite, crezînd că una din aceste cauze —cum ar fi lipsa de comunicaţie— poate explica totul, ci explicarea o va lăsa altor discipline —geografia, antropologia, biologia, etnografia, sociologia— mulţumindu-se să indice acestor ştiinţe prin constatările de fapt, căi nouă de cercetare. Astfel s-ar putea ca o examinare amănunţită a sîngelui în regiunea Munţilor Apuseni să confirme observaţiile provizorii, făcute pe un număr prea redus de cazuri, ale profesorului Dr. GH. POPOVICI, care a găsit la moţi un indice sanguin neobişnuit de ridicat (cf. revista *Cultura*, I (1924), p. 224 ş.u.). Cît timp nu avem asemenea cercetări, orice ipoteze sînt riscante, sau duc la contraziceri. GAMILLSCHEG consideră Munţii Apuseni ca nucleul dacoromînilor, regiunea în care s-a păstrat populaţia autohtonă mai puţin amestecată cu slavi şi alte neamuri, vatră din care a iradiat dacoromînismul şi în alte părţi. V. LEBZELTER, *La répartition des types raciaux romano-méditerranéens en Roumanie* (Extr. din *L'Anthropologie*, 45 (1935), p. 68) vede în moţi, din punctul de vedere antropologic, pe păstrătorii unui tip arhaic rasial, pe care-l numeşte „rasa dacică". Din punct de vedere etnografic, R. VUIA găseşte că în Munţii Apuseni se păstrează tipuri străvechi de aşezări, case şi ogoare în terase (*Le village roumain de Transylvanie et du Banat*, în *La Transylvanie*, Bucureşti, 1938, p. 7, 24, 25, 42, 63—65, 85 ale extrasului. Caracterul insular al ţinutului moţilor reiese mai ales din hărţile etnografice anexate acestei scrieri).

169. Tot anterioară geografiei lingvistice este recunoaşterea că **regiunile periferice şi marginale** păstrează adesea formele cele mai arhaice de limbă. Proba nu este greu de făcut nici pe hărţile anexate acestui volum. Dacă luăm în considerare şi hărţile de ansamblu („Übersichtskarten") din atlasul lingvistic al lui WEIGAND, cu ariile marcate prin diferite colori, materialul de care dispunem este destul de mare spre a putea trage din el concluzii de ordin general.

Întîia constatare ce o putem face este că asemenea regiuni conservatoare se găsesc în toate ţinuturile marginale ale ţării, iar a doua observare că isofonele pentru diferitele fenomene nu se acopăr, ci unele din ele cuprind arii mai restrînse, iar altele trec în regiunile marginale sau în cele centrale învecinate.

Pentru colţul sud-vestic —pe care-l putem numi cu un singur termen Banatul— dă WEIGAND (*LAD*, h. 65) trei trăsături de rostire arhaică:

a) Păstrarea grupului *mn* în *scamn*< lat. *scamnum* restrînsă la Banat şi colţul sud-vestic al Olteniei, fără însă să atingă, la nord, Mureşul şi în vest Făgetul, cu ţinutul Pădurenilor, Hunedoara şi Haţegul;

harta 37

b) păstrarea lui *ń* în cuvinte ca *cuń* „cui" pe o arie restrînsă la Banat, fără să atingă însă în nord Mureşul, dar înglobînd, la vest, Făgetul cu ţinutul Pădurenilor, Hunedoara şi Haţegul;

c) păstrarea grupului *ḑ* (*dz*) pe o arie care nu ajunge în est pînă la Haţeg, Hunedoara, Deva şi Aiud, dar trece, la nord, Mureşul şi cuprinde Curticiul, Boroşineul şi Vaşcăul;

hărţile 38, 39, 40

Pe hărţiile nr. 54, 52, 50 şi 63 din *LAD* vedem că în Banat se mai păstrează următoarele două rostiri vechi :

d) labialele intacte înainte de *ĕ* şi *ī* latin : aria lui *piatră* cuprinde, la est, şi Oltenia şi o parte a Munteniei vestice (cf. şi harta nr. 6 din *LR*,I);

e) păstrarea lui *i* în cuvîntul *tiner*, pentru *tînăr*, cu o arie care depăşeşte Banatul şi trece în Oltenia şi în sudul Transilvaniei pînă aproape de Braşov;

f) tot veche e şi păstrarea formei *steauă* pentru *stea*, caracteristică pentru sudul Banatului (cu Vîrşeţul şi Reşiţa) şi nordul bănăţean (cu Timişoara, Lugojul şi Lipova), care trece spre nord Mureşul, ajungînd peste Arad şi Oradea pînă la Şimleul Silvaniei şi cuprinzînd în Transilvania ţinutul Pădurenilor, Haţegul, Hunedoara şi Deva, precum şi Ţara Moţilor cu Clujul;

harta 37

g) rostirea mai veche cu *ea* în cuvinte ca *seate*, *feate* etc. e caracteristică tot pentru Banat dar se extinde mult spre nord (cuprinzînd Crişana şi Ardealul de vest), pînă dincolo de Aiud, Alba-Iulia şi Sebeş, şi trecînd, în direcţie nord-estică, de Cluj şi Dej în Maramureş şi Bucovina.

Dacă mai adăugăm la aceste constatări de natură fonetică şi faptul că în Banat se păstrează şi forme ca *fripş*, *arş* (pentru *fripsei*, *arsei*), *reaş* şi *vreaş face* (pentru *aş face*), apoi cuvinte pierdute pe aiurea ca *sînţ*, din lat. *sancti* (pentru serbarea celor patruzeci de mucenici) etc., nu ne rămîne nici o îndoială că avem aici o regiune periferică cu caracter pronunţat conservativ.

Între Banat şi Muntenia, cuprinzînd părţi din Oltenia estică (cu ramificaţii în sudul Dunării) şi jumătatea vestică a Munteniei (pînă la o linie ce trece prin Ploieşti la Bucureşti şi Turtucaia), precum şi un triunghi din Transilvania sud-estică (cu Făgăraşul, Braşovul şi Rupea), avem o altă arie marginală, care —între Banat şi Muntenia estică— formează pe harta 53 din *LAD*, o mare pată roşie. E regiunea în care se păstrează vechiul *r* (din *l* intervocalic) nedisimilat în *n*, în cuvîntul *rîndurică* (din lat. *hirundula*).

harta 37

Colţul sud-estic —cuprinzînd în linii mari Muntenia (fără Oltenia)— este, după WEIGAND (*LAD*, h. 65), caracterizat prin următoarele două rostiri arhaice :

a) conservarea lui *e* final în *şase* (cf. şi h. 49 pentru *pasere* şi *secară*);

b) conservarea lui *ea* în *seară*, pe o arie ceva mai restrînsă decît cea dintîi, rămînînd afară de ea, la vest, Sinaia, Găieşti şi Alexandria.

Dintre hărţile anexate la acest volum două cuprind de asemenea rostiri vechi păstrate în Muntenia :

c) rostirea *ĝ* în cuvinte ca *geme, gingie, negi* (lat. *gemere, gingiva, naevus. . .*) ;

hărţile 4, 6, 34
harta 36
hărţile 18 şi 19

d) *auz* şi *văz*, cu *z* din *dz* (lat. *audio, video. . .*) ;

e) *i* nealterat după *ţ* în *amuţit* şi păstrat cu valoarea de *i* afonizat în pluralul *fraţi*. Tot astfel s-a păstrat *i* şi după *z* în Muntenia estică, însă pe o arie ceva mai mică, căci nu ajunge, spre vest, dincolo de o linie ce trece prin Cîmpulung, Piteşti şi Giurgiu (cf. harta 59 din *LAD*) ;

hărţile 2, 5, 4, 6

f) păstrarea elementului ocluziv în africatele *ĉ* din cuvinte ca *cruce, picior* etc. şi *ĝ* din cuvinte ca *geme, gingie* etc.

Pentru Moldova harta 65 din *LAD* cunoaşte, ca element de rostire vechi numai :

a) păstrarea africatei *ḑ* (*dz*) în cuvinte ca *dzic* pe o porţiune mare, cuprinzînd şi nord-estul Transilvaniei (cu Rodna, Bistriţa, Năsăudul), precum şi Sighetul şi Ţara Oaşului.

hărţile 38, 39, 40

În formă mai mult sau mai puţin insulară apar însă în aceste regiuni şi alte rostiri vechi, precum :

harta 41

b) menţinerea rostirii *ă* netransformat în *î* în cuvinte ca *grău* şi *bătrân* (*LAD*, h. 49) sau *călcăiu* ;

c) menţinerea lui *a* la persoana întîi a pluralului indicativului prezent în unele puncte, unde se zice *noi dam* pentru *noi dăm* (cf. *LR*, I, §§ 110, 5).

Conservativ apare şi n o r d u l cu regiunile periferice din Maramureş şi Ţara Oaşului, unde găsim, pe arii compacte, sau în mici insule, rostiri vechi ca :

a) menţinerea elementului ocluziv în africata *ḑ* în cuvinte ca *ḑic* ;

hărţile 38, 39, 40
hărţile 2, 3, 5
hărţile 4, 6, 8, 38

b) menţinerea elementului ocluziv al africatei *č* (*ĉ*) în cuvinte ca *cruce, ceafă, picior* ;

c) menţinerea elementului ocluziv al africatei *ǧ* (*ĝ*) nu numai în cuvinte ca *geme, gingie*, ci şi în *gioi* pentru *joi* ;

d) păstrarea lui *î* netransformat în *i* în cuvîntul *înemă* pentru *inimă* în punctul 352 (Apşa, în Slovacia) ;

e) păstrarea caracterului nazal în diftongul *îi* (din lat. *-aneu, -anea*) în cuvinte ca *rîie, călcîi* ;

f) păstrarea lui *i* netransformat în *î* după *r*, în cuvinte ca *riu* ;

g) păstrarea diftongului *ea* în cuvinte ca *feate, seate* (cf. *LAD*, h. 50).

În sfîrşit găsim rostiri vechi păstrate şi în regiunile marginale din nord-vestul teritoriului dacoromîn, localizabile mai ales în Crişana, precum :

a) păstrarea elementului ocluziv în africata *č* (*ĉ*) în cuvinte ca *cruce, ceafă, picior*;

hărţile 2, 3, 5
harta 37
hărţile 42, 43

b) păstrarea formei *steauă* (cf. *LAD*, h. 63);

c) păstrarea lui *ă* netransformat în *î* în cuvinte ca *bătrăn, grău*, pentru *bătrîn, grîu*, între Oradea, Zălau şi Baia Mare (cf. *LAD*, h. 49);

d) păstrarea lui *a* nemodificat în *ă* la pluralul feminin *nari* în loc de *nări*.

Precum vom vedea, regiunea aceasta se caracterizează şi prin conservarea unui număr mare de elemente lexicale pierdute aiurea din grai.

170. Dacă regiunile marginale şi periferice păstrează mai mult decît cele centrale stadiile mai vechi de limbă, aceasta nu însemnează că ele nu pot fi în acelaşi timp şi inovatoare. Înainte de toate constatăm în asemenea regiuni inovaţii prin împrumut de la vecini sau de la neamuri străine cu care, la periferie, convieţuirea este mai intimă. Asemenea inovaţii privesc mai ales lexicul şi sintaxa, dar ele nu lipsesc —cînd simbioza a fost mai îndelungată şi mai intensă— nici la elemente de rostire. Un astfel de caz este cel al palatalizării dentalelor, împrumutată de la dacoslavii cu care am locuit împreună în regiunile vestice. E. PETROVICI (revista *Transilvania* din 1941, nr. 2—3, p. 149 ş. u.), constatînd că palatalizarea dentalelor înainte de *e* şi *i* lipseşte slavilor balcanici şi rutenilor, dar e caracteristică pentru slovaci, crede că aria acestui fenomen cuprindea şi pe dacoslavii ce locuiau în regiunea Crişurilor împreună cu romînii şi că de la ei au împrumutat-o strămoşii noştri din aceste regiuni.

Teoria aceasta e confirmată de V. PISANI, care arată (în *Geolinguistica e Indoeuropeo*, Roma 1940, p. 199—200 şi 203—204) că „limba romînă se întrepune între limba bulgară şi dialectele slave care se vorbeau în nordul Transilvaniei înainte de invaziunea maghiară" şi că ea a întrerupt continuitatea teritoriului slav.

Dar inovaţiile de limbă nu trebuie să vină dinafară, căci inovatoare este limba în mod firesc pretutindeni, deci la margine ca şi în centru, numai că inovaţiile care pornesc de la centru —unde sînt de obicei oraşele mari sau nodurile principale de comunicaţie— răspîndindu-se spre periferie, îşi pierd din ce în ce mai mult puterea de propulsiune, ca valurile mării ce se sting pe o plajă de nisip.

Iată cîteva inovaţii în aceleaşi regiuni marginale în care am constatat formele vechi:

a) În vest, cuprinzînd şi Banatul cu Crişana, *i* din prepoziţia *din* se pronunţă *î*; acelaşi fenomen îl constatăm şi în Muntenia;

b) Banatul preface pe *ie* (din lat. *ĕ*) în *e* în cuvinte ca *fer*, *pept* pentru *fier*, *piept*;

c) în loc de *i̯* (sau *ń* din care s-a dezvoltat) întîlnim *n* la verbe ca *ţin* în toată regiunea vestică a ţării —adică în Banat şi Crişana— cu un intrînd adînc în Transilvania (în care se cuprinde Orăştia, Alba-Iulia, Teiuşul, Aiudul, Blajul şi Ocna Sibiului); aceeaşi inovaţie o găsim în Moldova şi în Maramureş;

d) tot pentru regiunile vestice e caracteristică şi înmuierea dentalelor care a cuprins apoi şi nordul Ardealului, pătrunzînd în parte pînă în Moldova;

hărţile 17 şi 14
harta 41
harta 20

e) în Crişana mai găsim, în cuvîntul *călchii* pentru *călcîi*, asimilarea lui *î* la *i̯* următor;

f) în harta 51 din *LAD* se vede prefacerea lui *ă* din *şasă* (iar acesta din *şase*) pe o suprafaţă întinsă din Moldova (ajungînd pînă la Cîmpulungul Moldovenesc din Bucovina, la Botoşani, Iaşi şi la Chişinău), iar pe harta noastră nr. 20 prefacerea lui *ă* final în *î* în *soacrî* pentru *soacră*;

g) în Moldova găsim şi *h* pentru *v* în cuvîntul *hulpe*, rostire care se extinde şi în nord-estul Ardealului (pe la Rodna) şi în Maramureş (pe la Borşa).

Faptul că găsim inovaţii şi în regiuni cu un caracter arhaic nu trebuie să ne surprindă, dat fiind veşnica evoluţie a rostirii pe tot întinsul unei limbi. Rămîne totuşi vrednic de atenţia noastră faptul că *asemenea inovaţii se prezintă în general cu aceleaşi arii de răspîndire ca formele vechi păstrate în regiunile marginale*. O asemănare a hărţilor dovedeşte acest lucru. WEIGAND, căutînd să delimiteze cît mai precis dialectele, înconjură dialectul bănăţean prin isofonele rostirilor vechi *scamn*, *cuń* şi *ḑic* şi ale celor nouă *ţîn* (= *ţiu*) şi *śer* (= *cer*), iar cel muntenesc cu isofonele rostirilor vechi *şase* (cu *e*), *seară* (cu *ea*) şi *ţin* (cu *i*) şi ale celor nouă *vînz* şi *dîn* (*LAD*, h. 65).

Această extensiune mai mult sau mai puţin uniformă se reduce la un sentiment de **coeziune provincială sau regională**, care formează cheagul unei colectivităţi şi care se reflectează şi în limbă. Dezvoltare istorică sau structură socială asemănătoare, interese comune, dependenţă de aceleaşi centre politice, administrative, religioase, judecătoreşti, economice, comerciale etc., fac ca locuitorii unei provincii (sau unei regiuni) să se întîlnească mai des —şi să-şi transmită astfel inovaţiile de limbă— sau să aibă aceeaşi f o r m a m e n t i s — şi deci anumite preferinţe şi în ceea ce priveşte expresia gîndurilor şi sentimentelor lor. Adevărat că isofonele —ca şi isomorfele şi isolexele— au uneori o extindere mai mare iar alteori mai mică, dar în totalitatea lor privite, se pot recunoaşte —în linii mari— cîteva regiuni cu grai destul de bine conturat. În asemenea cazuri vorbim de **dialecte, subdialecte** sau numai de **graiuri regionale**.

La noi, cele patru dialecte principale se disting cu atît mai uşor, cu cît ele sînt despărţite unele de altele —în afară de cel aromîn şi meglenit— prin teritorii vaste şi aproape impenetrabile, locuite de populaţii aloglote în răstimpuri de secole.

În ceea ce priveşte dialectul dacoromîn, cercetările mai nouă au adus o precizare la împărţirea tradiţională în subdialectele bănăţean, muntean (cu Oltenia) şi moldovean (cu Basarabia şi Bucovina). WEIGAND însuşi, care făcuse cu demonstraţii din atlasul său lingvistic această împărţire, observase (cf. *Jb.* VI, p. 11) că în nord-vestul dacoromîn se găsesc cîteva particularităţi specifice de grai. K. JABERG, întemeiat pe hărţile din *ALR*, a atras din nou atenţia asupra acestui fapt (*Vox Romanica*, V, p. 30 şi 83), iar E. PETROVICI a stăruit asupra lui cu argumente noui şi puternice, scoţînd la iveală existenţa unui nou subdialect romîn în aceste regiuni. Dăm după revista *Transilvania* (anul 72, nr. 8),

hărţile 42 şi 43

în reproducere mărită, două hărţi publicate de el, în care sînt delimitate cu diferite linii cîteva particularităţi —fonetice şi lexicale— caracteristice pentru acest colţ nord-vestic al teritoriului romîn. Acestea, în totalitatea lor, ne dau dreptul să vorbim de al patrulea subdialect dacoromîn în regiunile Crişanei, cu ramificări spre nordul şi centrul Ardealului sau spre Banat. Aceste particularităţi

hărţile 41 şi 44

—al căror număr se poate înmulţi nu numai cu forme ca *călchii* şi *tung*, date de noi, ci şi cu altele— sînt *nari* cu sensul de „nas", *abua*, care, la fel ca „nani" al altor regiuni, se spune copiilor cînd adorm, *corindători* în loc de „colindători", *cătătoare* (şi *cotătoare*) în loc de „oglindă" şi *mă caut* în loc de „mă uit" (în oglindă), *prunc* în loc de „copil", *a piţiga* pentru „a ciupi", *brîncă* în loc de „mînă", *horeşte* în loc de „cîntă", *tînereţe* pentru „tinereţe" şi *jeme* pentru „geme".

Şi în nordul extrem se pot constata cîteva trăsături caracteristice, care —după E. PETROVICI— ne-ar da dreptul în oarecare măsură să vorbim şi de un subdialect maramureşean.

Întemeiat în parte şi pe toponomastica romînă, E. PETROVICI a încercat să dea altă explicaţie decît cea curentă naşterii acestor subdialecte dacoromîne. În vremurile tulburi ale invaziilor şi persecuţiilor, romînii s-au retras în munţi, în Carpaţii sudici, vestici şi estici, unde graiul a primit anumite trăsături caracteristice. Cu aceste particularităţi au coborît, în vremurile prielnice, din diferitele nuclee, la cîmpie, spre şesul bănăţean, crişan, moldovean şi muntean, în parte şi în Maramureş. Varietatea mare a graiului romînesc din Transilvania, care se cunoaşte pe aproape toate hărţile *Atlasului lingvistic romîn* şi stă în opoziţie cu uniformitatea graiului din Moldova şi din Muntenia, s-ar explica prin

întîlnirea, în Ardeal, a tuturor acestor cuvinte, forme şi feluri de rostire, aduse din munţi din diferite vetre.

Numai o cercetare întemeiată pe multe hărţi lingvistice, după apariţia *Atlasului lingvistic romîn* întreg, va permite să vedem ce trebuie explicat în felul acesta sau în celălalt fel, schiţat de noi în *LR*, I, adică prin revărsările de romîni din marele nucleu transilvan înspre şesurile şi cîmpiile de la vest, sud şi est. *Fapt este că în Transilvania însăşi nu s-a dezvoltat un dialect cu anumite particularităţi specifice numai acestei regiuni, ci ariile rostirilor vechi, ca şi ale celor inovatoare, se extind toate şi dincolo de incinta Carpaţilor.* O simplă examinare a hărţilor anexate volumului de faţă ilustrează cu multe exemple această observaţie, despre care am tratat şi în *LR*, I, § 103.

Fapt este —şi din punct de vedere al lingvisticii spaţiale aceasta importă mai ales— că regiunea centrală a Ardealului apare ca cea mai frămîntată de inovaţii ce-şi fac drum în toate direcţiile.

Solidaritatea regională se cunoaşte mai ales din grai, care e mai puţin expus schimbărilor cauzate de modă decît portul. La rîndul lui graiul regional promovează solidaritatea provincială sau regională. Pe un bănăţean sau moldovean, chiar cînd poartă haine „nemţeşti", îl cunoşti după particularităţile lui dialectale, şi între acestea, după cele de rostire. Însuşi faptul că pe locuitorii anumitor regiuni îi caracterizăm printr-o numire colectivă —adesea printr-o poreclă batjocoritoare— ca pădureni, moţi, mocani, ţuţuieni, bufani, cojani etc., dovedeşte că ei se disting între toţi ceilalţi conaţionali ai lor.

171. Dacă regiunile periferice şi marginale păstrează de obicei, ca şi cele izolate, precum s-a recunoscut de mult de dialectologi, forme mai arhaice, geografia lingvistică, care cuprinde dintr-o privire tot spaţiul unei limbi, a putut stabili şi alt principiu, pe care BARTOLI îl formulează în modul următor : „Dacă dintre două faze cronologice una se găseşte —sau se găsea— în **arii laterale** şi alta în arii mijlocii, faza ariilor laterale e de obicei mai veche". În *LR*, I, § 102 am dat şi cîteva exemple —toate de ordin lexical— din limbile romanice. Principiul acesta poate fi ilustrat şi pe teritoriul unei singure limbi şi este valabil şi pentru isofone, ca şi pentru isolexe sau isomorfe.

După cum în limbile romanice Dacia şi Peninsula Iberică formează arii laterale faţă de Franţa şi Italia —arii centrale— şi după cum la romîni şi la spanioli constatăm de multe ori faze cronologice mai vechi decît la francezi şi italieni, tot astfel vedem pe hărţile noastre cum, faţă de cele două arii laterale, Banatul şi Crişana pe de o parte şi Moldova cu estul Munteniei pe de altă parte, unde găsim stadiul mai vechi *pier* (din lat. *pereo*), întîlnim şi o fâşie în centru, cu faza mai nouă *piei*.

harta 45

Dar aria centrală nu trebuie să meargă de la nord spre sud şi cele laterale nu trebuie să fie la vest şi est. Faza mai veche, cu *ĝ* (*ğ*) în cuvinte ca *geme* şi *gingie*, se păstrează în două arii laterale, la nord şi la sud, despărţite de o făşie lată care trece prin mijlocul teritoriului romînesc, de la vest spre est şi în care găsim rostirea mai nouă cu *j*.

hărţile 5 şi 6

Atît la (*eu*) *pier* cît şi la *gingie* vedem că *rostirea nouă, pornind din vreo regiune centrală, s-a răspîndit spre marginile ţării şi a atins, în direcţia expansiunii* —spre sud şi nord la *pieţi*, şi spre nord-est şi sud-vest la *jinjie*— *periferia ţării*.

Tot în extremul nord, în Maramureş, şi în extremul sud, la aromîni, se mai păstrează africata *ğ* (*ĝ*) în cuvinte ca *ğoi*, pe cînd tot restul romînimii formează o arie centrală, cu faza mai nouă *joi*. De asemenea *a* pentru *ă* la persoana întîi din prezentul indicativ al verbelor în *-are* se păstrează în extremul vest, la istroromîni, şi în extremul est şi nord-est, la dacoromîni. *Vedem deci că principiul pe care-l constatăm în hărţile atlaselor actuale e valabil şi pentru vremurile străvechi, cînd diferitele grupuri de romîni formau încă un singur complex lingvistic.* Migraţiunile romînilor au mînat pe romînii apuseni pînă în Istria, iar pe romînii răsăriteni, din apropiere de Dunăre, pînă în Pind, dar ei formau şi în vremuri străromîne aripile vestice şi sudice ale neamului nostru.

harta 8

Din punct de vedere romînesc, repartizarea spaţială a rămas una şi după întrepunerea unor neamuri aloglote între grupurile de romîni. Dacă considerăm şi elementul autohton şi stratul cel mai vechi al limbii romîne, vedem că tabloul spaţial e altul. Cronicari bizantini vorbesc de romîni aşezaţi la nordul Peninsulei Balcanice, lîngă Dunăre. Aici ei formau însă o arie centrală în spaţiul sud-estic al neamurilor sud-est-europene. Aripile laterale ale acestui spaţiu le formau limbile vorbite la periferia lui, în Dacia şi pe malul Mării Adriatice. Iată cum se explică faptul surprinzător că *dacoromînii îndepărtaţi, nu aromînii învecinaţi* au atîtea elemente comune cu albanezii. În *LR*, I, §§ 93 şi 115 am vorbit despre acest fenomen curios, care rămîne inexplicabil şi celor ce aduc pe dacoromîni din Peninsula Balcanică. Asemănările dintre limba romînă din Dacia şi cea albaneză nu vin dintr-un contact direct şi nu sînt împrumuturi directe, ci se explică ca forme arhaice conservate în arii laterale în timpuri străvechi.

Nu poate fi desigur o pură întîmplare că istroromînii prefac pe *că* proton în *ke* întocmai ca dacoromînii vestici şi zic ca aceştia *kimeşe* pentru *cămaşă*. (Pentru alte asemănări între aceste două grupe cf. *SI*, II, §§ 313—314). De asemenea nu poate fi fortuită continuarea spaţială a unor

fenomene fonetice caracteristice dialectului aromîn în spațiul dacoromîn de est (Muntenia răsăriteană și Moldova), precum palatalizarea labialelor, închiderea lui *e* final sau prefacerea lui *a* în *ă* la femininele cu pluralul în *i*, precum reiese din hărțile pentru *fete*, *vis*, *albi*, *lacrimi* și din fig. 47.

hărțile 21, 30, 51

Izolîndu-se de conaționalii lor, limba lor a continuat să păstreze formele vechi. De asemenea basarabenii și chiar maramureșenii sînt veniți din regiuni dacoromîne așezate în vremurile mai vechi mai spre sud și mai spre vest, dar tocmai așezările lor periferice de mai tîrziu au determinat conservatismul lor. Astfel caracterul izolat al aromînilor și istroromînilor și cel periferic al maramureșenilor și al moldovenilor din stînga Nistrului au făcut ca la aceste frînturi de romîni să se potrivească și azi principiul ariilor laterale.

Totuși principiul ariilor laterale păstrătoare ale unor faze cronologice mai vechi nu se potrivește totdeauna. Despre acest lucru își dădea și BARTOLI seama cînd, în formularea principiului, a introdus cuvintele „de obicei". După cum în unele arii marginale și periferice apar adesea, precum am văzut, și inovații de limbă, tot astfel limba, inovatoare prin excelență, poate produce asemenea modificări simultan în două arii marginale sau periferice, care, privite în raport cu aria centrală, devin arii laterale. Ajunge să citățm trei exemple, care ni se par mai caracteristice.

Din hărțile reproduse de noi, vedem că *u* final în cuvintele *buboiu* și *războiu* s-a păstrat —cu valoare de sunet plin, șoptit sau numai „mimat"— pe o fășie care străbate teritoriul dacoromîn de la nord-vest spre sud-est. Fazele cronologicește mai vechi se conservă deci într-o arie centrală, iar faza mai nouă —amuțirea completă a lui *u* final— în două arii laterale, în nord-estul și sud-vestul țării. Dacă ținem seama de tendința generală ce domină limba romînă de la începuturile ei și pînă în zilele noastre, de a rosti sunetele finale cu un efort minim, înțelegem că amuțirea lui *u* final se putea ivi în orice moment și în orice regiune romînească. Cînd, bătînd un cui în perete, te lovești la unghie, se face o pată neagră, care se mută spre vîrful degetului pe măsură ce unghia crește, iar în cele din urmă se taie împreună cu ea. Cînd însă lovitura rănește rădăcina unghiei, unghia nouă nu va mai crește netedă, ci va purta totdeauna urmele acelei leziuni. Așa e și cu modificările de rostire care ating însuși sistemul fonetic al unei limbi : urmele lor apar mereu și pretudindeni. Nu este deci nici o mirare dacă amuțirea lui *u* final, ivită în diferite puncte ale țării, a putut pînă la urmă să formeze două arii compacte în nord-estul și sud-vestul țării.

hărțile 9 și 10

Verbele de conjugarea a treia se deosebesc de cele de conjugarea a doua prin faptul că au la infinitiv și la persoanele 1 și 2 din pluralul indicativului prezent accentuare rizotonică (adică pe tulpină): *spúnere, spúnem, spúneți* față de *ținére, ținém, ținéți*. Spiritul nivelator al limbii tinde însă pretutindeni —și avea această tendință în toate timpurile— să facă să dispară această deosebire de accentuare (moștenită din limba latină), încît foarte adesea auzim accentuarea *ținere* (de exemplu în *ținere de minte*), *ținem, țineți* sau, invers, forme ca *cerére* (mai ales prin Oltenia), *spuném, spunéți* (mai ales în *spunéți-mi*). Asemenea inovații de rostire pot rămînea individuale sau pot deveni colective, formînd arii care sînt diferite la diferite verbe. Accentuarea *spuném, spunéți* o putem urmări și pe una din hărțile *Atlasului lingvistic romîn*, unde această inovație de rostire se găsește tocmai în două arii laterale, în nordul și în sudul țării, pe cînd faza cronologică mai veche, *spúnem, spúneți* se păstrează în aria centrală. E desigur o pură întîmplare.

harta 16

În sfîrșit, din harta nr. 3 din *LR*, I se vede că faza cronologică mai veche *cură* (din lat. *currit*) se păstrează în două arii laterale, una în vestul și alta în estul țării, iar forma mai nouă *curge*, în aria centrală. Totuși această fază mai nouă se întîlnește și într-o insulă, între Sibiu și Alba-Iulia, în aria laterală de vest, precum și în două arii periferice, în Maramureș cu părți ale Bucovinei și în jurul orașului Soroca pe amîndouă malurile Nistrului. Și această repartizare geografică a unei forme noui, de natură analogică, ne arată că, alături de principiul general al ariilor laterale păstrătoare a fazelor cronologice mai vechi, trebuie să ținem seama și de alt învățămînt pe care-l putem extrage din hărțile atlaselor lingvistice: că aceleași inovații se pot produce în cele mai îndepărtate puncte, simultan și în mod independent, și că fiecare din aceste inovații poartă în sine germenele propulsiunii.

În cazul particular al lui *curge* s-ar putea, precum a presupus K. JABERG (*Vox Romanica*, V, p. 79), ca în Maramureș să avem a face cu o importație modernă literară, prin școală.

172. Tot o arie centrală inovatoare, extinsă pînă la periferia nord-vestică și sud-estică a teritoriului dacoromîn, este cea cu rostirea *ia* în cuvîntul *liagăn*. Ea se extinde de astă dată de la nord-vest spre sud-est, pe cînd cele două arii laterale, care păstrează faza mai veche *leagăn*, ocupă triunghiul nord-estic și cel sud-vestic al țării. Dacă comparăm însă cu harta *leagăn* cea a cuvîntului *mireasă*, vedem că ariile cu rostirea mai veche *ea* nu mai sînt despărțite una de alta printr-o arie compactă centrală cu inovația *ia*, ci, dimpotrivă, faza mai nouă de rostire, *ia*, se găsește în două arii despărțite unele de altele

hărțile 22 și 23

printr-o fășie continuă, în care se rostește *ea*. Putem considera de astă dată fășia cu *ea* ca o arie centrală și cele două suprafețe cu *ia* ca arii laterale și să deducem că această hartă dezminte principiul stabilit în § 171 despre ariile laterale?

Desigur că nu. Dacă, spre a ne lămuri, considerăm și hărțile care arată repartizarea rostirii vechi *ḑ*, observăm că *ariile compacte se rup adesea* în două sau în mai multe părți. **Ruptura** se întîmplă de obicei acolo unde —ca să întrebuințăm o vorbă populară— „așa e mai subțire", iar *acest loc de minoră rezistență se găsește sau spre unul din capetele, sau, mai ales, la mijlocul ariei.* În același timp observăm că *asemenea lacune se ivesc mai ales în ariile care conservă fazele mai vechi de rostire.* Uneori, ca în cazul rostirii cu *ĉ*, în cuvîntul *dulce* (h. 35), la mijlocul ariei cu o fază cronologică mai veche, întîlnim o insulă despărțită prin două rupturi de ariile laterale. Dacă asemănăm rostirea *eu auz* cu a lui *eu văz*, vedem cum în punctele 98 și 100, în care se zice *eu văz*, se rostește *eu aud.* E tocmai regiunea în care aria cu *z* apare strangulată, producîndu-se o ruptură între Munții Apuseni și Alba-Iulia. (Dacă în aria cu *ź*, precum am văzut în harta nr. 6 în punctele 93, 94 și 103, *gingie* se rostește cu *ĝ* în prima silabă, această arie mică nu poate fi considerată ca o r u p t u r ă, ci ca o i n s u l ă păstrătoare a unui stadiu mai vechi).

hărțile 39 și 40

harta 36

harta 6

Dacă alăturăm cîteva din hărțile anexate la acest volum, putem face cîteva observații din cele mai interesante în privința aceasta. Comparînd mai întîi harta pentru *picior* cu harta pentru *dulce*, vedem că la acest cuvînt (la care *l* precedent a menținut mai mult timp elementul ocluziv al africatei) aria cu rostirea mai veche *ĉ* abia începe să fie strîmtorată prin cele două pene inovatoare, cu *ŝ* și *ś*, care se înfig în ea de la nord-est și sud-vest, pe cînd la *picior* această strîmtorare e cu mult mai progresată. Dacă asemănăm harta pentru *picior* cu cea pentru *joi*, vedem că în aceeași arie în care se rostește *picior*, cu *ĉ*, se zice *joi*, cu *j*, dar locul de minoră rezistență —pe la Cluj—Turda— este atît de strîmtorat, încît ne putem aștepta ca el să se rupă, și ca rostirea cu *ź* (sau *ẑ*) în loc de *j* să formeze o singură arie. Acest lucru s-a întîmplat la cuvîntul *visez*, unde în județele Turda, Alba și Tîrnava-Mică (ca și la *picior*) rostirea —mai veche de astă dată— cu *ḑ* apare întreruptă pe o porțiune mai mare în mijlocul ariei.

hărțile 5 și 35

hărțile 5 și 8

harta 40

Dacă continuăm confruntarea și comparăm harta noastră pentru *joi* cu harta nr. 59 din *LAD*, vedem cum rostirea veche cu *ǧ* (*ĝ*), pe care S. Pop a mai găsit-o numai în Maramureș și în cîteva puncte izolate

din Munţii Apuseni, nord-estul Ardealului şi pe versantul Carpaţilor Moldovei, era acum patruzeci de ani mai răspîndită, căci WEIGAND n-o notează numai în Maramureş şi în două puncte din Munţii Apuseni, ci şi în două insule mai mari, una în sudul Bucovinei, cu o parte a judeţului Neamţ, şi alta în jurul Ocnei moldovene, la cursul inferior al Tazlăului şi Trotuşului.

harta 8

Tot în *LAD*, harta 63, se vede cum în aria marginală cu vechea rostire *steauă* s-a produs la mijloc o ruptură în regiunea Caransebeş-Reşiţa-Vîrşeţ-Timişoara, care desparte Banatul sudic de cel nordic cu Crişana. Această hartă e instructivă şi pentru faptul că ea ne arată că *ajunge ca undeva valurile rostirii nouă să înceapă să scurme malul unei arii producînd un loc de rezistenţă minoră, pentru ca scurmarea să urmeze şi din partea opusă*, pînă ce ruptura se produce. Într-adevăr, dacă forma mai nouă *stea*, pentru *steauă*, putea veni de la est pentru ca să atace Banatul, ea nu putea veni şi de la vest, unde încetează romînismul şi începe limba sîrbească. Numai în comuna Petromani, la graniţa extremă apuseană a dacoromînismului mai atestă WEIGAND (punctul 60 în *LAD*) forma izolată *steauă*.

Pe cînd WEIGAND cuprindea în *LAD*, h. 65 tot Banatul în aria lui *ń*, în *ALRM*, I, h. 163 constatăm că pe linia Jupalnic (pct. 1)—Cărbunari (pct. 9)—Ovća (pct. 11) aria aceasta apare —la cuvîntul *rîńe* (= rîie)— ruptă în două.

Aceeaşi ruptură, de astă dată în regiunea Braşovului, întinzîndu-se spre Făgăraş şi Rupea şi ajungînd în Muscel, o observăm şi la făşia în care se conservă *u* final, cînd comparăm hărţile pentru *războiu* şi *buboiu* pe de o parte cu hărţile pentru *văr*, *om* şi *cap* pe de altă parte. Dacă la aceste cinci hărţi mai alăturăm şi harta pentru *spui*, vedem că aria cu *u* păstrat, mai extinsă la nord-vest şi la sud-est decît celelalte, nu are numai o lacună în regiunea mijlocie, ci şi a doua spre capătul de nord-vest.

hărţile 9, 10, 11—13
harta 46

173. În strînsă legătură cu aceste rupturi ale ariilor în locurile de minoră rezistenţă stă un fenomen asupra căruia a atras atenţia K. JABERG în recenzia atît de bogată în idei făcută *Atlasului lingvistic romîn* în vol. V (p. 77) al revistei *Vox Romanica*, ilustrîndu-l cu exemple din domeniul lexical (*ceara din urechi*, *urcior la ochi*, *gingie*, *genunchi*) şi stăruind asupra răspîndirii, din nucleul transilvan, al rostiri lui *ĉ* din cuvintele *ceaf*ă şi *picior*. În marele cerc care înconjură teritoriul dacoromîn, ariile privitoare la rostiri deosebite, ca şi cele lexicale, au adesea forma unor **sectoare.** E ca şi cînd într-un punct central oarecare s-ar situa mîna care ţine un **evantaliu**

deschis. Punctul acela e de obicei locul în care s-a produs o ruptură într-o zonă compactă. Astfel e bunăoară regiunea judeţelor Turda, Alba şi Tîrnava-Mică, din care evantaliul s-a deschis o dată spre nord-est şi a doua oară spre sud-vest pentru rostirea nouă cu *ś* (*ŝ*) pentru *ĉ*. Aşa este şi ţinutul Braşovului, de unde evantaliul se deschide şi mai larg, o dată spre nord-vest şi a doua oară spre sud-vest, pentru inovaţia de rostire cu zero în loc de *u* final.

hărţile 3 şi 5
hărţile 9, 10, 11—13

În opoziţie cu aceste arii în formă de evantaliu stau sectoarele în formă de **pene**, cu vîrful înfipt în zona centrală a teritoriului dacoromînesc. O asemenea pană care cuprinde teritoriul Munteniei, înfigîndu-se însă cu vîrful în colţul sud-estic al Transilvaniei, se vede pe harta pe care e notată cu roşu aria lui *i* final păstrat (afonizat) în pluralul *fraţi*.

hărţile 18 şi 19

Alături de asemenea sectoare-evantalii şi sectoare-pene —care se întregesc unele pe altele— avem şi **segmente**, care cuprind unele arii marginale limitate la periferie. Asemenea arii periferice în formă de segment sînt a lui *ser* în loc de *fier* sau a lui *ğoi* pentru *joi* în regiunile nordice.

hărţile 3 şi 8

Cînd două arii marginale sau periferice se găsesc de amîndouă laturile ale unei zone centrale, avem a face, ca în cazul lui *soacră*, cu două s e c t o a r e sau s e g m e n t e l a t e r a l e, în opoziţie cu rostirea mai nouă *soacrî* în aria centrală dintre ele.

harta 20

Hărţile noastre colorate nu redau diferitele rostiri cu toate nuanţele lor, ci simplifică imaginea reală a repartizării lor geografice în două direcţii. Mai întîi fac abstracţie de nuanţe prea fine de pronunţare, cînd acestea nu au importanţă tocmai pentru chestiunea care ne preocupă, iar nuanţele distinse prin diferite semne le înglobează în suprafeţe mari de aceeaşi coloare. Această înglobare însemnează însă în acelaşi timp o interpretare subiectivă din partea celui ce alcătuieşte hărţile. Astfel prin harta pentru *moaşă* noi am vrut să arătăm în care regiune *e* final este o vocală a n t e r i o a r ă (palatală) —şi am cuprins în aria albastră, distingîndu-le însă prin diferite semne, formele terminate cu *e*, *ę* şi *i* (dezvoltat din *e*)— iar în aria roşie formele terminate cu o vocală c e n t r a l ă. Între vocalele centrale noi am socotit şi pe *ĕ*, pe care alţii poate l-ar fi trecut între vocalele anterioare, dat fiind caracterul antero-central al acestui sunet (§ 30).

A doua simplificare am făcut-o umplînd cu colori şi golurile dintre punctele anchetate, deşi ne dăm perfect seama că în spaţiile necercetate dintre două puncte cu aceeaşi rostire pot să existe puncte cu alte pronun-

ţări. Am crezut însă că se poate face abstracţie de asemenea deosebiri de amănunt, mai ales că o comparaţie a hărţilor lui PETROVICI —cu o foarte rară reţea de puncte anchetate— cu hărţile lui POP —cu o reţea mai deasă— şi ale lui WEIGAND —cu o reţea şi mai deasă— ne arată că în marea majoritate a cazurilor rostirea identică în mai multe puncte învecinate este şi a satelor situate între aceste puncte. De altfel chiar şi simpla încadrare a punctelor în cercuri colorate, cu spaţii albe între ele, aşa cum s-a făcut în *ALRM*, nu e riguros exactă, căci ea nu reprezintă decît rostirea i n d i v i d u a l ă a subiectului anchetat, în m o m e n t u l anchetei, deosebită uneori de a celorlalţi consăteni şi —după cum reiese din observaţiile reproduse în hărţile mari— chiar de felul de a se exprima, în alte împrejurări, al subiectului însuşi.

Pentru a putea distinge liniile esenţiale ale evoluţiei şi spre a cîştiga imagini de ansamblu asupra repartiţiei geografice a unui fenomen, asemenea hărţi colorate se adeveresc foarte utile. Mi se pare chiar că în direcţia schematizării putem merge şi mai departe şi să renunţăm la sinuozitatea isofonelor, însemnîndu-le cu linii drepte sau cu arcuri, prin care să iasă mai bine la iveală caracterul de sectoare şi segmente al unor anumite arii. Dată fiind forma eliptică a teritoriului dacoromîn, am ales cîteva din fenomenele mai caracteristice de rostire şi le-am trecut, de pe hărţile noastre colorate, pe opt elipse în mijlocul cărora e marcată graniţa Transilvaniei (cf. fig. 46).

În figura dintîi am însemnat cele două arii laterale în care se conservă rostirile mai vechi *scamn*, din lat. *scamnum* şi *rîndurică*, din lat. vulg. **arundula* (diminutivul lat. clasic *hirundo*). Ele au forma unor pene, una în Banat, înfiptă cu vîrful în Transilvania sud-vestică şi a doua în Oltenia cu vestul Munteniei, înfiptă cu vîrful în sud-estul transilvan. În regiunea Pădurenilor se deschide un evantaliu, iar în regiunea Braşovului al doilea evantaliu, peste tot restul ţării, cu rostirile mai nouă *scaun* şi *rîndunică*.

Caracterul de segment al unor a r i i p e r i f e r i c e apare în cea de-a doua din aceste figuri, în zona nordică, cu rostirea veche *ĝoi* în loc de *joi*. Şi ea trece din Maramureş în Transilvania de miazănoapte.

În figura a treia am notat cele două arii periferice şi laterale cu rostirea mai veche *spînḑur*, în formă de pene înfipte în Ardeal, una cuprinzînd Moldova, iar a doua, cu două vîrfuri, Banatul. Aceste două arii formau desigur odinioară o singură zonă ce străbătea ţara de la sud-vest la nord-est, care însă s-a rupt la mijloc, la locul central unde se deschid două evantalii, cu rostirea nouă *spînzur*, unul într-un sector nord-vestic şi altul într-un sector sud-estic. O imagine surprinzător de asemănătoare o prezintă, în *LAD*, harta pentru *îmblu*

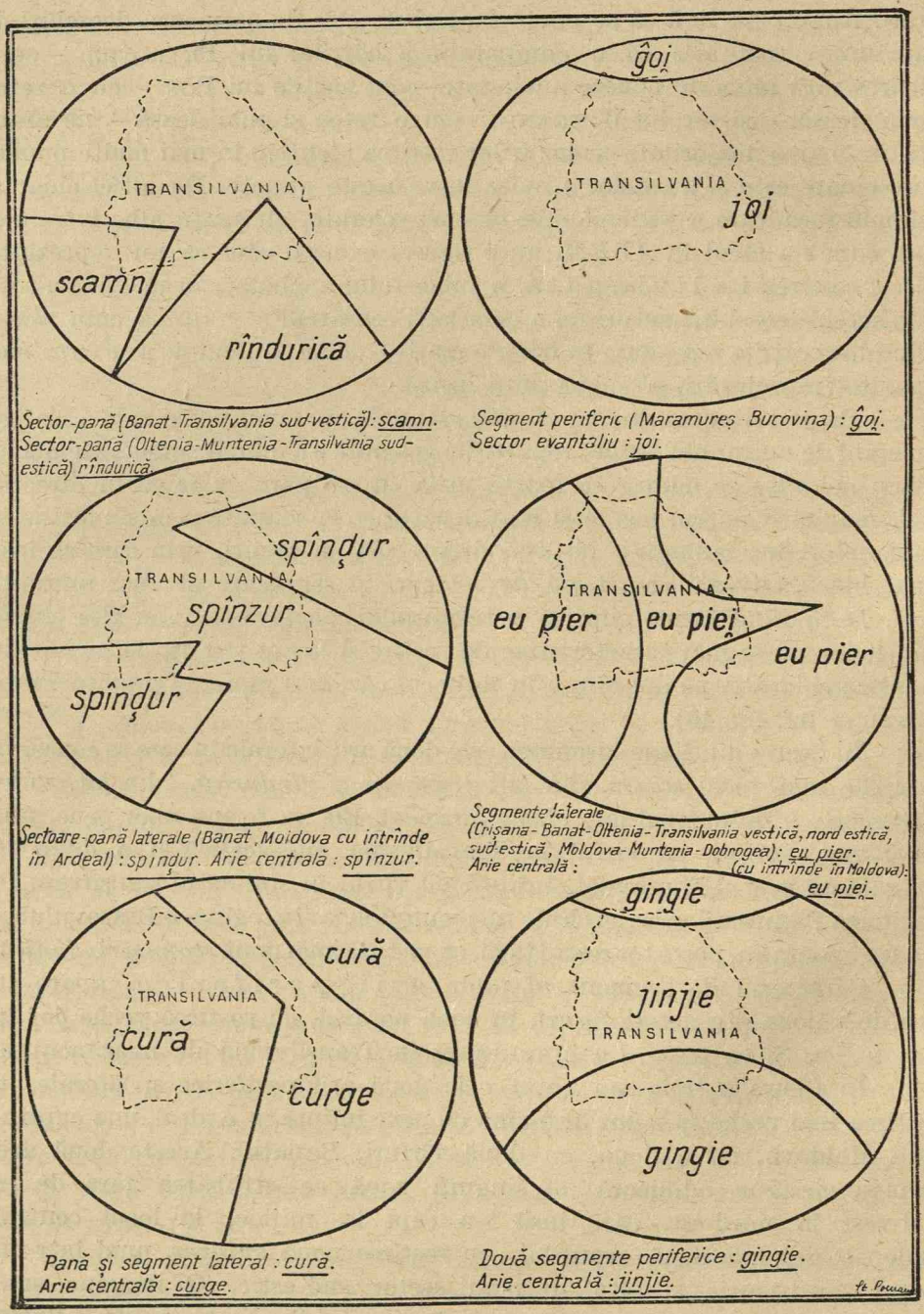

Fig. 46. — Prezentarea schematică a unor arii în formă de segmente și sectoare.

(în Banat şi în Moldova cu nordul Transilvaniei) faţă de aria centrală şi inovatoare cu forma *umblu*. Altă arie asemănătoare prezintă harta pentru (*a*)*miros* (cu varianta (*a*)*minos*), care verb se accentuează pe silaba finală în cea mai mare parte a teritoriului dacoromîn, sau pe prima silabă, tocmai în cele două segmente, cel nord-estic, moldovean şi sud-vestic, bănăţean, pătrunzînd cu vîrfurile lor adînc în Ardeal. Această coincidenţă nu poate fi întîmplătoare.

Figura a patra arată două arii-segmente, laterale amîndouă, în care se păstrează faza cronologică mai veche *eu pier* (din lat. *pereo*), faţă de faza mai nouă, *eu pieĭ*, din zona centrală. Remarcabil la această figură este faptul că de astă dată zona centrală, inovatoare, intră ca o pană spre est, în zona laterală.

Figura a cincea cuprinde o zonă centrală cu forma nouă *curge*, pe cînd forma mai veche *cură* se păstrează în ariile laterale, una în formă de segment, în nord-estul spaţiului dacoromîn, iar a doua, sector-pană în vest, cuprinzînd şi partea cea mai mare a Transilvaniei.

În sfîrşit, la *gingie*, rostirea veche cu *ĝ* (*ĝ*) mai apare într-un segment nordic şi în al doilea segment, mai mare, în partea de miazăzi a ţării. Aceste două segmente formează două a r i i l a t e r a l e, în care se conservă faza cronologică mai veche, în opoziţie cu cea mai nouă, cu *j*, din a r i a c e n t r a l ă.

174. Prin aceea că ne-am aţintit privirile asupra liniilor mari şi am făcut abstracţie de amănunt şi de nuanţă, am izbutit să desprindem, din hărţile colorate, cîteva figuri tipice. Dacă încercarea aceasta se face pe un număr mai mare de hărţi şi se extinde şi asupra fenomenelor de ordin morfologic, sintactic şi lexical, se pot descoperi şi alte fapte asemănătoare (cf. *LR*, I, § 102) şi se poate urmări cu mai multă precizie jocul necurmat între evoluţie şi răspîndire. Timpul e cel ce face ca anumite inovaţii individuale să se propage în arii. El durează poduri între ariile învecinate. Dar tot timpul e cel ce scurmă albiile ariilor închegate, subţiindu-le sau rupîndu-le în două sau în mai multe părţi, creînd astfel ostroave izolate păstrătoare de forme arhaice.

Subt ariile uniforme de azi sînt adesea arii mai vechi altfel hotărnicite decît cele actuale. Cu ajutorul lingvisticii istorice putem adesea reconstrui diferitele **straturi geologice** suprapuse, după cum cu ajutorul hărţilor lingvistice putem recunoaşte **regresiunea** formelor vechi în regiuni inovatoare (numită de O. Jespersen „metamorfoză a legilor fonetice").

Un exemplu tipic în privinţa aceasta este rotacismul. După cum am mai spus, rostirea cu *r* între vocale o mai găsim azi, dar numai parţial

şi individual, în comuna Arieşeni din Munţii Apuseni, unde se mai aud forme ca *bire* şi *bur* în loc de *bine* şi *bun* (sau alături de *bine* şi *bun*). Evoluţia istorică a acestui fel de cuvinte, în Arieşeni, este următoarea :

I Stadiul cel mai vechi : lat. *bene*, *bonus*, cu *n* ;
II stadiul următor : rom. *bine*, *bunu*, cu *n* ;
III stadiul mai nou, în Munţii Apuseni : *bire*, *bur(u)*, cu *r* ;
IV stadiul recent în Munţii Apuseni : *bine*, *bun*, cu *n*.

În regiunea rotacizantă a Munţilor Apuseni, rostirea actuală, cu *n*, a pătruns în timpuri mai nouă, din regiunile vecine, înlocuind —cu totul sau parţial— rostirea mai veche, cu *r* (dezvoltat din *n*). Avem deci un caz de regresiune a unei rostiri vechi în ţinuturi în care aceasta se modificase.

Consultînd textele vechi din regiunea nordică a ţării şi ţinînd seama şi de cîteva relicte păstrate pînă azi prin Crişana, Maramureş şi Moldova, vedem că aria de azi cu rostirea *bine* şi *bun* este un strat nou aşezat peste straturi mai vechi cu rostirile *bire* şi *bur*, care, la rîndul lor, ascund, acolo unde populaţia romînească e străveche, straturi şi mai vechi, cu rostirea *bine* şi *bunu*.

Tot astfel în regiuni în care azi se rosteşte *lege*, *peşte*, *fete*... se rostea mai demult —precum dovedesc texte vechi din acele părţi— *leage*, *peaşte*, *feate*..., încît evoluţia este următoarea :

I Lat. *legem*, *pesce* (= *piscis*), *faetae*, cu *e* ;
II rom. *lege*, *peşte*, *fete*, cu *e* ;
III rom. *leage*, *peaşte*, *feate*, cu *ea* ;
IV rom. *lege*, *peşte*, *fete*, cu *e*.

Faza a treia, păstrată la aromîni, a fost odinioară răspîndită la toţi dacoromînii, precum se poate recunoaşte din infinitive ca *vedea*, sau din forme ca *şarpe*, născute din *vedeare*, *şearpe*. Faza *ea* se mai întîlneşte şi azi în unele regiuni. Precum am arătat în *DR*, I, p. 391, „reducerea diftongului *ea* la *e* înainte de un *e* următor prin sec. XVI şi XVII era mai răspîndită decît azi, cînd apare generalizată în Muntenia, pe cînd prin vestul şi nordul teritoriului dacoromîn formele cu *ea* (*ę*) au înlocuit, prin regresiune, pe cele cu *e*".

Tot în *DR*, *I*, p. 389 ş.u. am arătat că în cuvinte ca *mene*, *cuvente* din textele noastre vechi nu se continuă forma latină cu *e*, ci că vechiul *e* devenise, în epoca străromînă, înainte de *n*, *i*. Din *mine*, *cuvinte*... s-a născut, prin asimilare regresivă, *mene*, *cuvente*, iar mai apoi, prin regresiune, din nou *mine*, *cuvinte*... Rostirea cu *i* a pătruns din ţinuturile învecinate în regiunile cu *e*, în timpuri relativ recente.

Tot astfel se prezintă ca straturi geologice mai nouă cazurile de hiperurbanism, despre care va fi vorba în § 199, sau rostiri ca *griu*, *bătrin*, *riie*... (*Jb.* III, p. 211, IV, p. 257, 276, *ALRM*, I, h. 163/393 şi 408) în loc de *grîu*, *bătrîn*, *rîie*... (cu *î* din lat. *a* + *n* : *granum*, *veteranus*, *aranea*...) în regiunile în care lui *rîu*, *rîd*... al vecinilor îi corespunde, în graiul local, *riu*, *rid* (cu *i* păstrat din lat. *i* : *rivus*, *rideo*).

Asemenea cazuri de **regresiuni false** sau **hiperregresiuni** sînt cunoscute în toate limbile. La noi au fost relevate mai ales exemplele de dezrotacizare în cuvinte al căror *r* (la origine) intervocalic nu provine din *n*, precum *mazîne* şi *luceafăn* în loc de *mazăre* şi *luceafăr* (cf. *DR*, VII, p. 182 şi VIII, p. 152).

Regresiunea are loc mai ales în cazurile cînd cei cu o rostire dialectală îşi dau seama că nu vorbesc frumos şi o părăsesc sub influenţa limbii păturilor culte. Acesta este la noi cazul labialelor palatalizate, fenomen în plin regres în unele regiuni, chiar în graiul de la ţară. Şi la introducerea labialelor în locul palatalelor avem cazuri de regresiuni false.

Un caz interesant de regresiune este următorul: forma mai nouă de plural *pălmi* — cu morfonemul *a—ă—* judecînd după h. 51 (p. 26) din *ALR* II, a cuprins (cu excepţia punctului 29 din Banat) toată Transilvania, cu Banatul, Crişana, Maramureşul şi Bucovina, pe cînd vechiul plural *palme* (lat. *palmae*) s-a păstrat în Ţara veche şi în est. Pentru punctul 182 —Braşovul— s-a notat „dă (sau bate) din *pălmi*", cu sensul de „a aplauda". Ca braşovean zic şi eu tot aşa; de asemenea „am făcut băşici în *pălmi*" etc. Într-un singur caz zic *palme*, cînd promit cuiva „o pereche de *palme*". Forma aceasta e însă importată din Muntenia, împreună cu expresia (care are o nuanţă glumeaţă), căci pe la Braşov palma se dă la singular, nu la plural („îţi dau o palmă"). Forma *palme*, deşi reprezintă un stadiu mai vechi în evoluţia acestui cuvînt, este de importaţie mai recentă la Braşov (care intră în aria pluralului *pălmi*) şi prezintă un caz de regresiune. Cele două forme coexistă de fapt în graiul braşovenilor, care, atunci cînd îi întrebi de-a dreptul cum e pluralul de la *palmă*, nu sînt siguri cum au să răspundă. Astfel se explică că braşoveanul căruia E. PETROVICI i-a pus această întrebare a răspuns *palme* şi în *Micul Atlas* colorat (*ALRM* II, h. 99) Braşovul, împreună cu Covasna (punctul 192), intră în aria lui *palme*, precum se poate vedea în reproducerea noastră.

harta 47

175. Dacă examinăm cu atenţiune harta în care am însemnat rostirea lui *t* în *dinte* şi în *frate*, vedem că la limita celor două sunete, *t* şi *t'* (sau *ć* dezvoltat din acesta), se găsesc cîteva puncte cu rostiri „intermediare" (552, 540 şi 704 pentru *dinte* şi 385 pentru *frate*), însemnate de S. POP cu un *t'* cu *t* suprapus. De asemenea vedem că aria lui *frate* depăşeşte pe a lui *dinte* în punctele 677, 831, 825 şi 552, pe cînd, invers, aria lui *dinte* e mai mare decît a lui *frate* în punctele 341, 385, 378, 571, 109, 840, 984, 690 şi 665.

harta 14

Acelaşi lucru îl observăm dacă asemănăm rostirea lui *ĝ* (*ğ*) în *negi* (*negei*) şi în *plînge*. Aria cu africata păstrată este mai mare la *negi* (*negei*),

întrucît cuprinde și punctele 103 (la primul *ĝ* din *gingie* și punctele din apropiere 93 și 94) și 387, unde *ĝ* din *plînge* și-a pierdut elementul ocluziv. Dimpotrivă, *ĝ* s-a păstrat în *plînge* în punctele 369, 364, 393 și 637, în care *negi* (*negei*) se rostește cu *ẑ*.

În primul caz avem o inovație de rostire împrumutată —palatalizarea dentalelor— iar în cazul al doilea o evoluție intern românească, pierderea elementului ocluziv al africatei. Pe harta nr. 36 am însemnat cu colori diferite isofonele formelor cu *z* neînlocuit prin *d* în cuvintele *auz* și *văz* (din lat. *audio* și *video*), deci o arie marginală conservativă. Și aici constatăm același fenomen : isofonele celor două cuvinte clădite la fel nu se acopăr deplin, ci *la locurile de întîlnire ale rostirii vechi cu cea nouă* (*t* cu *t'* la *frate* și *dinte* ; *ĝ* și *j* la *negi*, *plînge*, *gingie* ; *z* cu *d* la *auz*, *văz*. . .) *întîlnim adesea nepotriviri de isofone*. Uneori în asemenea puncte se găsesc rostiri „intermediare", pe care e greu să le identifici cu unul din cele două sunete din cele două arii învecinate ; alteori întîlnim amîndouă rostirile, ca forme tolerate și egal îndreptățite. Nepotrivirile pe hărțile atlaselor lingvistice în punctele de la hotarele dintre două arii trebuie interpretate de cele mai multe ori ca forme coexistente la locul de întîlnire între două arii. Numai întîmplător subiectul vorbitor a răspuns cu forma notată de anchetator ; el putea tot așa de bine să întrebuințeze și cealaltă formă, uzuală și ea în graiul său local, în care caz pe harta colorată punctul respectiv ar fi apărut cu roșu în loc de albastru, sau invers.

harta 36

Asemenea oscilări în diferite cuvinte la hotarele între două pronunțări au fost relevate mai adesea de WEIGAND. El a notat că în aria lui *ĝoi* se aude *ẑune* sau că în partea muntoasă din nordul Munteniei (între Olt și Teleajăn) și pe o fășie largă la șes (cu Mizilul la mijloc) se zice *k'ept* pentru *piept*, dar rostirea *p* se păstrează la *piatră* (*LAD*, h. 54).

Din astfel de constatări putem trage concluzia că *inovațiile de rostire nu se propagă dintr-o dată, în toate cuvintele, ci încetul cu încetul printr-un fel de* **crainici** *ai pronunțării celei noui*. Cu timpul acești precursori se încolonează de obicei în rîndurile disciplinate ale camarazilor lor, încît azi nu mai poți recunoaște procesul care a dus la generalizarea unei inovații de rostire. Totuși uneori ei rămîn inadaptabili. Iată un exemplu. Paralel cu transformarea lui *ĭ* în *ę*, dar ceva mai tîrziu, s-a prefăcut, în latina vulgară, și *ŭ* în *ǫ*. Dar pe cînd valul lui *ĭ* devenit *e* a pătruns pînă la strămoșii românilor, *ŭ* a continuat să se rostească *u* (*nĭger* > *negru*, dar *fŭrca* > > *furcă*) în Imperiul roman de est. Numai cîțiva crainici ca : *autumnus* > > *toamnă*, *rubeus* > *roib*. . . , cu *u* modificat în *o*, au pătruns pînă la noi, unde persistă pînă astăzi cu această rostire.

Dar nu avem numai crainici, ci avem şi întîrziaţi, un fel de **rămaşi de coloană.** Transformarea velarelor latine *c* şi *g* în africate dentale înainte de *e* şi *i* are la noi —ca în cele mai multe limbi romanice— aspectul unei legi fonetice fără excepţie. Un număr atît de mare de hărţi din *ALR* confirmă acest lucru, încît ne putem dispensa să reproducem aici din ele. Totuşi avem o excepţie. Precum se vede în harta noastră nr. 41, la cuvîntul *genuc(u)lu* există o arie în Muntenia şi sud-estul Transilvaniei în care s-a păstrat rostirea cu *g* (*ǵ*). Apariţia acestui rămas de coloana soldaţilor disciplinaţi am explicat-o întocmai ca păstrarea lui *c* din lat. *cavea* în fr. *cage* (§ 162) sau ca lipsa elementului *i* în *vechi* (din lat. *vĕclus* = *vetulus*) din cauza palatalei următoare (*gl'*, *cl'*), care a avut o putere disimilatoare (cf. § 65). Alte exemple, a căror explicare e de natură fonemică, sînt păstrarea lui *e* netrecut în *ă* după labiale în poziţie dură în cuvinte ca *beutură*, răspîndit pe o arie întinsă în Ardeal, sau conservarea lui *ea* netrecut în *a* în aceleaşi condiţii în cuvinte ca *beat*, *veac* (moldoveneşte *bat*, *vac*) sau în cîteva cuvinte ca *peană*, *pearĕ*, *veadră*, *pomeană* care se aud pe o făşie destul de întinsă —mai ales pentru *peană*— cu deosebire în Transilvania.

harta 41

harta 38

Asemenea forme întîrziate în dezvoltare nu se găsesc numai regional, ci chiar în anumite cuvinte din graiul aceluiaşi individ. Astfel subiectul rotacizant Rafila Negria din Arieşeni nu izbutise, după cum am arătat în altă parte, să înlocuiască pe *r* prin *n* în cuvintele *ir* (= in) şi *săptămîră* (= săptămînă). Obişnuinţa de a rosti *r* în aceste cuvinte era atît de înrădăcinată, încît automatismul rostirii este la ea mai puternic decît tendinţa de a se adapta normei colective, elementul mecanic-fonetic mai tare decît cel psihic-fonemic.

176. Tot WEIGAND a arătat (*Jb.* III, p. 225 şi *LAD*, p. 19) că în Banat *ḑ* se păstrează mai ales în poziţie finală, dar că aria lui e mai redusă pentru poziţia iniţială şi şi mai redusă pentru poziţia intervocalică. Acest lucru apare şi din comparaţia hărţilor noastre pentru *spînzur* şi *visez*. Tot astfel o comparaţie a hărţilor *cruce* şi *dulce* ne arată, după cum am mai spus, că după *l* africata *ĉ* se păstrează pe un teritoriu mai întins ca în poziţie intervocalică. Lucrul acesta e explicabil şi din punct de vedere fonetic, dat fiind că între *s* şi o lichidă apare —după cum am văzut în § 79— un *t* ca element de înlesnire a pronunţării. Cînd însă o colectivitate începe să se obişnuiască cu o rostire nouă, ea are tendinţa să generalizeze acest sunet şi asupra cuvintelor întîrziate. Aceasta se vede tocmai în cazul lui *dulśe* pentru *dulce*. Încolonarea lui în rîndurile lui *cruśe*, *pišor* etc. e numai o chestiune

hărţile 39 şi 40
hărţile 2 şi 35

de timp. Tot numai printr-o extindere treptată a pierderii elementului ocluziv s-a ajuns în Franţa la rostirea actuală *ş* şi *s* pentru africatele *č* şi *ţ* în cuvinte ca *cher* şi *ciel* etc. sau în dialectul florentin la rostirea cu o şuierătoare a lui *č* din *croce* etc. Înainte de *c*, *m*, *n* şi *l* africata *ĉ* îşi pierde elementul ocluziv chiar şi în regiunile care rostesc *cruĉe* şi *piĉor*, şi scriem cu *ş* sunetul astfel născut. Aşa e *brişcă*, *hrişcă*, *jaşcău*, *ferişca*..., *crîşmă*, *cuşmă* . . . *şlen* în loc —sau alături— de *bričcă*, *hričcă*, *jačcău*, *feričca* (din lat. vulg. **felicicare* pentru *felicitare*)..., *crîčmă*, *cučmă*... *člen*.

Atlasele care proiectează pe hărţile lor lupta aceasta a formelor nouă cu cele vechi, ne fac să privim cu alţi ochi aşa-numitele legi fonetice **spontane**, spre deosebire de cele **condiţionate** (germ. „unbedingt" şi „bedingt"). După BRUGMANN-DELBRÜCK (*Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanichen Sprachen*, I², § 57) spontană e legea fonetică a cărei cauză e cuprinsă în natura însăşi a sunetului, cum ar fi bunăoară prefacerea lui *η* în *α* în greceşte sau a lui *d* indoeuropean în *t* în limbile germane sau în armeneşte. Condiţionată e, dimpotrivă, legea fonetică atunci cînd ea se datoreşte unor factori din afară, ca asimilarea disimilarea, influenţa sunetelor învecinate, accentul etc.

Dar ceea ce azi face impresia de spontan, a putut fi odinioară condiţionat. Astfel transformarea lui *l'* în *i̯*, prin prefacerea ocluziunii parţiale palatale în strîmtură palatală, are toate aparenţele unei transformări spontane, întrucît se găseşte în toate cuvintele, indiferent de accent, sunetele învecinate, poziţia în cuvînt etc. Totuşi, judecînd după dialectul istroromîn şi cel meglenit, în care pluralul articulat de la *cal'* nu e, ca la aromîni *cal'il'*, ci *cal'i*, s-ar putea ca să avem a face cu o disimilare generalizată mai întîi asupra lui *l'* final şi apoi asupra oricărui fel de *l'*. Chiar şi înlocuirea lui *r* dental prin *r* uvular a fost, probabil, condiţionată la început de vecinătatea sunetelor velare. Observînd copiii mici din familia mea în epoca cînd învăţau să rostească pe *r* dental, am băgat de seamă că un timp oarecare ei izbuteau să-l articuleze bine numai în anumite cuvinte. În nici un caz nu poate fi socotită ca spontană, cum vor unii, prefacerea lui *a* în *ă*, care, la noi, e condiţionată de accent (cf. *DR*, VII, p. 46).

177. Dar rostirile nouă cu care ne obişnuim nu se generalizează numai asupra întregului material lingvistic, ci, ca la jocul de şah, unde o mişcare atrage după sine o întreagă serie de mişcări, **o inovaţie în sistemul fonetic** al unei limbi se reflectă de obicei în mai multe, sau chiar în toate împrejurările similare.

Lipsa de accent atrage după sine, după cum văzurăm (§ 116), închiderea vocalelor. Prefacerea lui *a* neaccentuat în *ă*, ca şi a lui *o* neaccentuat

în *u*, apare cu mare consecvenţă în evoluţia vocalelor romîneşti. Dacă asemănăm hărţile nr. 20 şi 32 şi nr. 21 şi 26, vedem că închiderea lui *e* final neaccentuat şi cea a lui *ă* final neaccentuat apare în aceleaşi regiuni ; de asemenea că ariile lui *soacrî* şi a lui *moaşî* în loc de *soacră* şi *moaşă* cuprind, ca şi a lui *feti* în loc de *fete* sau *barbi* în loc de *barbe*, în linii mari, Moldova cu estul Munteniei.

hărţile 20 şi 32
hărţile 21 şi 26

Poziţia iniţială are, la *a*, acelaşi efect ca şi accentul. Pe cînd *a* neaccentuat se transformă, la mijlocul şi la sfîrşitul cuvîntului, în *ă*, indiferent de sunetele învecinate (*carbonem* > *cărbune*, *laudat* > *laudă*. . .), în poziţie iniţială el se păstrează nealterat, ca şi subt accent (*amarus* > *amar*. . .). Tot astfel vedem că *a* în poziţie nazală se preface în *î* subt accent (*manus* > *mînă*, dar *mănuşă*) ; aceeaşi transformare o sufere şi în poziţie iniţială, chiar neaccentuat (*angustus* > *îngust*. . .).

Deşi aria lui *t'e* pentru *te* în *frate* nu se acopere exact cu aria lui *ń* pentru *n* în *fini*, totuşi palatalizarea dentalelor înainte de vocale palatale se găseşte la toate dentalele în general în aceleaşi regiuni.

hărţile 14 şi 17
hărţile 22—24

Cît despre închiderea vocalei mai puţin sonore în diftongii *ea* şi *oa*, o întîlnim de asemenea —şi în *l̦iagăn* sau *mir̦iasă*, şi în *mă d̦uare*— mai ales în regiunile nord-vestice.

Totuşi asemenea dezvoltări paralele nu se întîlnesc totdeauna. Astfel *o* iniţial neaccentuat nu evoluează ca *a* în aceeaşi poziţie, ci devine *u*, ca şi în mijlocul sau la sfîrşitul cuvîntului : lat. *occido* apare la noi în forma *ucid*, cu *u* din *o*, ca *rogare* > *rugare*, *latro* > *latru*, şi nu ca *o* din *pomum* > *pom*.

În schimb, pe cînd *a* final neaccentuat devine *ă* şi cînd e desinenţă a vocativului şi imperativului (*mamă*, *lasă*), *o* se păstrează în aceste cazuri (*Ano*, *vino*). Invers, în *soru-ta*, *a* rămîne nealterat, pe cînd în *frate-m̦iu*, *o* s-a transformat în *u*.

Cît despre *o* accentuat în poziţia nazală, vedem de asemenea că paralelismul cu *a* şi *e* în aceeaşi poziţie nu este —sau cel puţin nu pare a fi— complet. Pentru *a* şi pentru *e* un *nn*, *mm*, *mn* sau *m* simplu următor nu formează „poziţie nazală", ci numai un *m* urmat de consonantă orală sau un *n* urmat de consonantă orală, de *i̯* sau de vocală. Avem deci *campus* > > *cîmp*, *tempus* > *timp*, *lana* > *lînă*, *bene* > *bine*, *capĭtaneum* > *căpătîńu* > > *căpătîi*, *veniat* > *víńe* > *vie*. . ., dar : *annus* > *an*, *pĭnna* > **pena* > > *peană* > *pană*, *squama* > *scamă*, *seminat* > **semănă* > *seamănă*, *scamnum* > dial. *scamn* > *scaun*. . . , iar la *o* avem reflexul *u* înainte de *m* + consonantă orală sau înainte de *n* : *comparo* > *cumpăr*, *bonus* > > *bun*, şi *o* păstrat înainte de *mn* : *somnus* > *somn*. Spre deosebire de *a* şi *e*, vedem însă că *o* urmat de *nn*, de *m* şi de *mn* devine *u* în *nonnus* > *nun*,

nomen > *nume* şi în *non magis* > *numai*. Dimpotrivă, el se păstrează ca *o* înainte de *n* + *i̯* : *-oneus* > *-oṅu* > *-oi*.

Această neregularitate deschide o problemă de ordin principial. Admitem pentru *o* în poziţie nazală o altă evoluţie decît pentru *a* şi *e*, sau căutăm —după metoda neogramaticilor— să eliminăm „excepţiile" prin explicarea fiecărui caz particular?

hărţile 18 şi 19

Pentru lipsa de paralelism s-ar putea invoca evoluţia africatelor romîne, dintre care numai *ţ* s-a păstrat ca africată pe t o t teritoriul romîn. În limba literară, ca şi în Muntenia şi în partea cea mai mare a Transilvaniei (cu Crişana şi Maramureşul) s-a păstrat şi africata *ĉ* (*č*), dar numai cînd nu era urmată de *c*, *m*, *n* şi *l* (§ 176). Ceva mai mici sînt cele două arii în care se păstrează africata *ĝ* (*ǧ*), ca în limba literară, în cuvinte ca *gingie* sau *negi*, căci toată Crişana are *j*, iar din Ardeal rosteşte *ĝ* numai partea sud-estică şi o insulă mică în Munţii Apuseni. La *ĝ* din cuvîntul *ĝoi* (= *joi*) ariile în care se păstrează africata sînt mai mici, iar rostirea mai nouă, fără element ocluziv, este şi cea literară. Tot aşa la *ḑ*, care a devenit *z* şi în limba literară. Remarcabil e faptul că la acest sunet ariile conservative apar tocmai în regiunile în care elementul ocluziv amuţeşte la *ĝ* (*ǧ*) şi la *ĉ* (*č*).

hărţile 2, 3, 5, 7, 33
hărţile 6 şi 34

harta 8
hărţile 39 şi 40

Pentru *o* devenit *u* putem elimina fără greutate pe *numai*, care —deşi lat. *non magis* s-a păstrat în cele mai multe limbi şi dialecte romanice (cf. Candrea-Densusianu, *DE*, Nr. 1042)— ar putea fi compus pe teren romînesc din *nu* şi *mai*. Pentru *nomen* > *nume* se admite în general —de exemplu din partea lui Tiktin şi Candrea-Densusianu— influenţa lui *număr* din *numerus*. Nu trebuie uitat însă că, între nazalele *n* şi *m*, şi *neminem* devine *nimene*, cu *i* în loc de *e* înainte de *m* simplu. Cît despre *nonnus* > *nun*, nu este desigur o întîmplare că acest cuvînt apare cu *u* şi la albanezi (*nun*) şi neogreci (νουνός). E greu de admis că noi am împrumutat pe *nun* de la albanezi, şi cu atît mai puţin de la neogreci, ci e mai probabil că în latinitatea estică acest cuvînt, care provine desigur din limbajul copiilor, se pronunţa **nunnus*, iar nu *nonnus*. Avem deci a face, după toată probabilitatea, cu o variantă de felul lui *mumă* în loc de *mamă*, despre care a fost vorba în altă parte a acestei cărţi. Tot de la albanezi —la care *-onjë* e un sufix frecvent— ar putea fi împrumutat şi sufixul nostru *-oi*. În cazul acesta *u* din *pui* (din lat. vulg. **poneo* pentru *pono*) sau din *gutui* (din lat. *cydoneum*) ar fi reflexul „regulat" al lui *o* înainte de *n* + *i̯*. Dar decît să admitem un împrumut din limba albaneză pentru un sufix de o vitalitate atît de mare la noi,

ni se pare mai probabilă explicarea pe care am dat-o în § 36 şi care admite, la acest sufix întrebuinţat în vorbirea afectivă, o lungire a consonantei. Pe un om cu nasul mare romanii îl porecleau *Naso* (cu acuzativul *Nasonem*). Spre a sublinia nota batjocoritoare s-a zis, probabil, **Nasonne*, de la care derivatul în *-eus* era **nasonneus*, care corespunde romînescului *năsoi* (dintr-un mai vechi *năsoiu*). Un alt exemplu cu *n* lungit în latina vulgară este acel *pitzinnus* afectiv, pe care MEYER-LÜBKE îl admitea (*REW*, Nr. 6550) ca prototip al unei serii de cuvinte romanice şi în speţă pentru *puţin* al nostru, cu *n* netransformat în *r* —deci lung la origine— în regiunile rotacizante.

Dar lipsa de paralelism se mai poate constata şi în altă privinţă. Atît poziţia neaccentuată, cît şi cea nazală au, la vocalele *a*, *e*, *o*, acelaşi efect, închiderea lor. La *a* în special această închidere trece, prin faza *ă*, pînă la stadiul cel mai închis, *î*. Cuvinte ca *lînă*, *cîmp* sau *călcîi* s-au dezvoltat din formele mai vechi —păstrate la grupele nordice ale aromînilor şi la istroromîni— *lănă*, *cămp*, *călcăi*, iar rostirile dialectale *soacrî*, *moaşî* etc. provin din *soacră*, *moaşă*, cum se rosteşte în limba literară. Dacă comparăm hărţile noastre, vedem însă că tocmai în regiunea lui *soacrî* şi *moaşî* (cu *î*) se zice *călcăi* (*cu ă*).

hărţile 20, 32, 41

Să ni se îngăduie, deci, în ceea ce priveşte evoluţia lui *o* în poziţie nazală să nu optăm pentru nici una din cele două posibilităţi, ci să lăsăm chestiunea deschisă pînă ce ea va fi mai bine scoasă în lumină prin alte exemple, mai numeroase şi mai puţin îndoielnice, sau prin fapte nouă. Mai importantă decît soluţia problemei este punerea ei; mai folositoare decît o afirmaţie care poate fi dezminţită de cercetări ulterioare ni se pare perfecţionarea metodei noastre de cercetare prin deschiderea unor unghiuri nouă de vedere. Pentru foarte puţine boale există medicamente suverane, cum ar fi chinina pentru friguri. La cele mai multe boale leacurile variază după pacient şi după medic. Dar dacă pentru medicina curativă chinina însemnează o descoperire importantă, ştiinţa medicală progresează mai ales prin încercările multiple şi variate în combaterea individuală a suferinţelor omeneşti.

178. De mult s-a observat că anumite inovaţii de rostire depăşesc hotarele unei limbi. Astfel înlocuirea lui *r* dental printr-o vibrantă uvulară sau printr-o fricativă velară e un fenomen care se răspîndeşte din ce în ce mai mult şi care a cuprins o mare parte a Franţei şi a Germaniei. Avem oare a face cu o trecere a frontierelor politice şi naţionale, cu o imitaţie de la popor la popor, sau cu o inovaţie născută independent la amîndouă popoarele? Cel ce urmăreşte felul cum această înlocuire se întîmplă şi

se propagă în limba romînă, va admite mai degrabă ipoteza a doua. În satul Bran, unde urmăresc de o jumătate de veac graiul local, am băgat de seamă că *r* uvular este o rostire individuală sau restrînsă la anumiți membri ai unor familii, dar că numărul celor ce rostesc pe *r* astfel crește. WEIGAND a observat fenomenul mai ales prin unele sate din Vîlcea. Această rostire a devenit generală și colectivă la aromînii fărșeroți, la care ea desigur nu este împrumutată, căci nici unul din neamurile încunjurătoare nu o au (cf. *LAD*, p. 20).

În *Studii istroromîne*, II, p. 65 am arătat că labializarea lui *a* accentuat e un fenomen care în Istria se găsește și la alte neamuri. Avem, după toată probabilitatea, a face cu o obișnuință de rostire trecută prin simbioză de la neam la neam la o populație bilingvă, iar nu, cum au crezut unii filologi romîni, cu o rostire adusă de strămoșii istroromînilor din regiunea dacoromînă a Pădurenilor, unde ea se găsește de asemenea.

Limba romînă are cîteva inovații de rostire față de limba latină, care se întîlnesc și la albanezi. În *LR*, I, § 115 am încercat să arăt care din ele pot fi considerate ca relicte ale unui substrat comun, care sînt, după toată probabilitatea, împrumuturi de la vecin la vecin și care trebuie privite ca niște coincidențe întîmplătoare, ivite în fiecare limbă în mod independent. Geografia lingvistică ne îndeamnă să admitem din ce în ce mai mult o asemenea dezvoltare independentă. Dacă examinăm bunăoară harta nr. 11, vedem cum la cuvîntul *cap*, în afară de faza mai veche cu *u* final păstrat (plin sau afonizat) din aria colorată roșu și în afară de rostirea literară cu zero după *p* final, rămasă necolorată pe hartă, se mai găsesc prin toate provinciile romînești cîteva pete albastre cu rostirea unui *î* afonic final care —după cum am arătat în § 34 b— nu provine din *-u* final, ci s-a dezvoltat din rostirea lui *p* cu o explozie mai puternică. Acest fel de a pronunța pe *p* final apare în cuprinsul aceleiași limbi în diferite ținuturi, formînd arii insulare, fără legătură între ele. Cu atît mai ușor putem admite ca asemenea rostiri nouă să apară, în mod independent, în limbi diferite.[1]

harta 11

Totuși nu trebuie să excludem nici posibilitatea unei **depășiri a hotarelor politice și naționale** pentru anumite inovații de rostire. Vocalele neaccentuate au în limba romînă două tendințe, care se găsesc amîndouă, cel puțin parțial, și la albanezi, bulgari și neogreci. Una e tendința de a închide vocalele neaccentuate, alta de a le preface în vocale centrale. Cu bulgarii și albanezii avem comună prefacerea lui *a* neaccentuat în *ă*; cu bulgarii și neogrecii prefacerea lui *e* și *o* neaccentuați în *i* și *u*; cu albanezii tendința de a preface toate vocalele neaccentuate, cu deosebire pe *e*, în vocale centrale.

Aceste coincidențe cu greu pot fi considerate ca rezultatul unor evoluții independente într-un grup de limbi care mai au un număr mare de alte fenomene comune. Dacă există însă o legătură, dacă avem a face de fapt cu un „mănunchi" lingvistic (cf. § 157), e firesc să ne întrebăm cum trebuie să ne-o explicăm. Pentru *a* > *ă* se admite adesea o influență a substratului etnic (§ 118); pentru *e* > *i* și *o* > *u* TH. CAPIDAN (*DR*, III, p. 163 ș.u.) admite un împrumut făcut de bulgari de la românii, pe cînd G. REICHENKRON (*ZslPh.* XVIII (1943) p. 411 ș.u.) crede, dimpotrivă, că rostirea cu vocalele închise au adus-o „românii estici" —adică cei ce locuiesc azi în Moldova și Muntenia estică cu Dobrogea— din Bulgaria sau că ea continuă, în părțile nordice ale acestui ținut, rostirea ruteană în gura rutenilor românizați.

Această părere și-o bazează REICHENKRON pe faptul că trecerea lui *e* neaccentuat în *i* este caracteristică pentru limba bulgară de est, ca și pentru limba română de est și că în jumătatea estică a limbii române se întîlnesc cele două influențe slave, cea venită de la bulgari și cea de la ruteni. Pe o hartă, pe care o reproducem și noi, el încearcă să și delimiteze linia care desparte teritoriul român și cel bulgar în două jumătăți (cf. fig. 47).

În acest volum, în care noi evităm polemicile și nu intrăm în discutarea amănuntelor, ținem să facem, în legătură cu această problemă, următoarele reflexii de ordin general:

1) Dacă la două popoare învecinate se găsesc fenomene lingvistice identice, ele nu trebuie să fie nici „aduse" prin migrațiuni dintr-un loc într-altul, nici nu trebuie să fie relicte din graiul unei frînturi de populație deznaționalizată, ci se poate ca inovația să se propage „pe loc" de la neam la neam. Așa au învățat aromînii de la grecii cu care locuiesc împreună sunetele ϑ, δ și γ și să rostească pe *t* și *p* ca *d* și *b* după *n*, *m*; așa au învățat sașii din Ardeal de la români să-l prefacă pe *tl* în *cl*; așa s-au deprins unii români din Ardeal, în contact mai viu cu ungurii, cu rostirea lui *e* deschis (în cuvinte ca *pęntru*, *profęsor* etc.) . . .

2) „Dialectele sînt distincții făcute de noi, cînd urmărim scopuri clarificatoare, alegînd un număr de isoglose ca elemente distinctive. Dacă am alege alte isoglose, hotarele dialectelor s-ar muta" (V. PISANI, *Réponse au questionnaire*, p. 87). Desigur că există o coeziune regională, care ne dă dreptul, după cum am accentuat în § 170, să vorbim de dialecte sau subdialecte, dar delimitarea unor asemenea regiuni cu grai solidar printr-o singură linie e mai mult decît arbitrară. E. PETROVICI, cu noua sa experiență în lingvistica spațială, voind să afirme existența unui subdialect în spațiul nord-vestic daco-român, a făcut-o printr-o duzină de isoglose.

hărțile 42 și 43

Atlasele lingvistice permit să studiem acum influența slavă asupra limbii romîne altfel decît a făcut-o MIKLOSICH. Încercările lui REICHENKRON —care confruntă datele geografiei lingvistice cu cele ale toponimiei— sînt de cea mai mare utilitate, căci ele încearcă să arate ce e la noi de proveniență bulgară, sîrbească, ucraineană sau dacoslavă. Prin studii

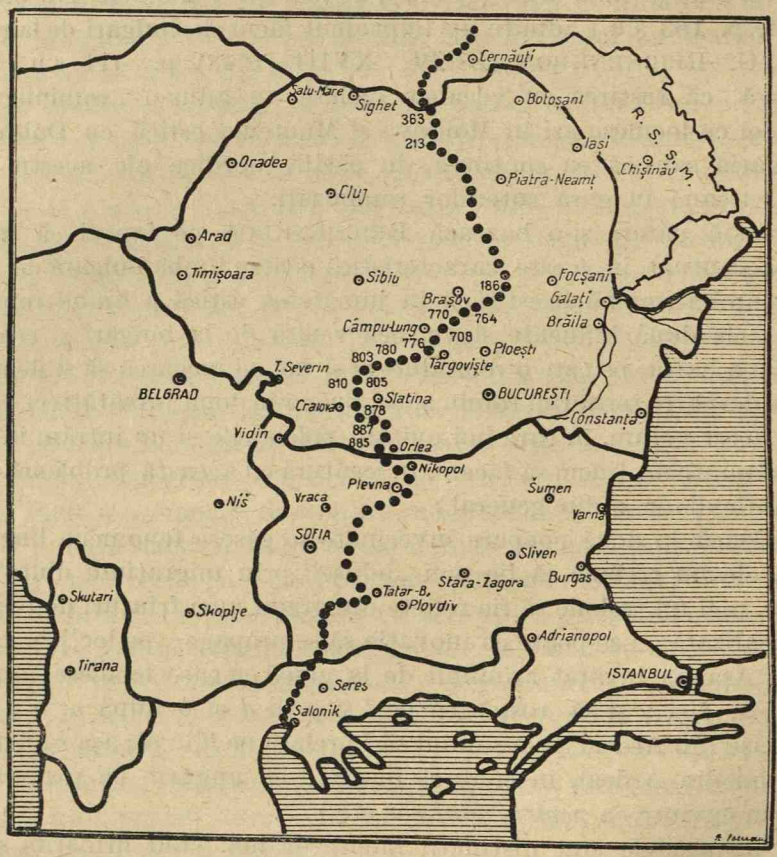

Fig. 47. — Linia de demarcație între romînii și bulgarii de est și vest.

de amănunt și prin etimologii mai sigure vom putea urmări liniile isogloselor, care vor fi altele pentru fiecare din fenomenele lingvistice cercetate, dar care t o a t e împreună vor delimita cu aproximație ținuturile în care s-au exercitat mai mult fiecare din influențele diferitelor seminții slave cu care am venit în contact.

3) Aceasta nu vrea să zică însă că sînt inutile și hărțile de felul celei reproduse de noi după REICHENKRON, în care o singură isoglosă

—foarte aproximativă— desparte în mod tranşant un teritoriu lingvistic ocupat de două popoare, împărţindu-l în cîte două jumătăţi. Asemenea exagerări, care intenţionat fac abstracţie de amănunte, dar care tocmai din pricina asta sînt provizorii, sînt deosebit de sugestive. Ele deschid perspective nouă şi sînt folositoare chiar cînd prin cercetări de amănunt trebuie rectificate. Progresul în ştiinţă se face prin liniile mari obţinute de metoda totalitară, supusă însă controlului sever al pe nedrept discreditatei cercetări de amănunte.

MODIFICĂRI FONEMICE

179. Un pacient pe care-l supără durerile de cap se prezintă la doctor şi se plînge că sufere de migrenă. „Unde te doare?" îl întreabă medicul. Bolnavul răspunde „uneori aici, alteori aici, cîteodată şi aici" şi arată deasupra urechii, în regiunea occipitală şi în cea frontală. „Dumneata nu suferi de migrenă —căci atunci durerile ar fi semicraniene, adică ar cuprinde numai jumătatea craniului— ci de nevralgie", îl lămureşte doctorul.

Aşa făceau, după cum am arătat în nota la § 79, gramaticii cei vechi —şi exemplul lor e urmat pînă azi de unii dialectologi, mai ales la noi— mulţumindu-se să eticheteze sunetele parazitare cu termenii de „proteză", „epenteză" sau „epiteză", după cum ele apăreau la începutul, la mijlocul sau la sfîrşitul cuvîntului.

Dar un medic conştiincios nu se mulţumeşte cu distincţia între „migrenă" şi „nevralgie" (prescriind şi pentru una, şi pentru alta piramidonul), ci el va căuta cauzele mai adînci ale răului, ştiind că durerile de cap sînt adesea simptomele unor boli generale —cum ar fi reumatismul— sau semnalul îmbolnăvirii altor organe —stomac, inimă— localizat sau localizabil în cap.

În partea dedicată foneticii, noi nu ne-am mulţumit cu etichete, ci vorbind bunăoară despre adăugarea unor sunete nouă, am cercetat în §§ 71, 76 şi 79—82 cauzele multiple şi variate ale acestui fenomen. Asemenea **sunete parazitare** nu apar însă numai pe cale fonetică, nu se ivesc numai atunci cînd omul neglijează sincronismul unor mişcări sau caută să economisească anumite mişcări articulatorii, ci ele pot fi şi de **natură fonemică.**

Urmînd metoda întrebuinţată în această carte, înainte de a face observaţiile de ordin general, vom da cîteva exemple din care rezultă în mod firesc reflecţiile ce se impun.

Dacă din turc. *hurma* noi avem *curmal*, cu un *l* în plus la sfîrşitul cuvîntului, explicarea e următoarea : prin negoţul cu Orientul, romînii au

făcut cunoștința fructelor exotice pe care turcii le numesc *hurma* și care au fost numite cu acest cuvînt turcesc și în romînește. Deoarece cuvîntul se întrebuința însă aproape numai la plural, s-a format, din singularul **curma*, pluralul *curmale*, în modul obișnuit în limba romînă, ca *basma—basmale*, *sarma—sarmale*. Abia după încetățenirea lui *curmale* în limbă se va fi ivit incidental și trebuința de a întrebuința ici și colo cuvîntul în forma singularului. Nemaiexistînd o conștiință etimologică, s-a format noul singular *curmală* (precum din *sarmale* s-a format *sarmală*, după analogia unor cuvinte ca *tînjale—tînjală*). Și mai tîrziu s-a ivit trebuința de a exprima în limbă și numele palmierului care produce acest fruct. Acesta s-a creat după analogia lui *prună—prun*, *piersecă—piersec* și a marii majorități a celorlalte numiri de pomi, întrebuințîndu-se forma masculină a fructului, *curmal*.

În textele noastre vechi nu se întîlnește forma prezentului *cerșesc*, dar găsim participiul *cerșit*. Acesta nu avea însă sensul actual, care corespunde francezului „mendié", ci era sinonim cu *cerut*, fiind o variantă mai veche a acestuia și însemna același lucru ca francezul „demandé". Din lat. *quaero*, *quaesīvi*, *quaesītum*, *quaerere* am fi așteptat să rezulte în romînește *cer*, **ceșii*, **ceșit*, *cere*. Formele *cerșii*, *cerșit*, care se întîlnesc în limba veche, sînt contaminări din **ceșii*, **ceșit* + tulpina *cer* din celelalte timpuri.

În *LR*, I am dat o hartă (nr. 3) din care se vede extensiunea pe teren dacoromîn a celor două variante *cur* și *curg*. Forma mai veche *cur* —singura cunoscută dialectelor transdanubiene și textelor noastre vechi pînă prin sec. al XVII-lea— se mai păstrează pînă azi pe o arie destul de întinsă. Adaosul unui *g* nu e fonetic, ci, precum se știe demult, „analogic". După modelul lui *mers—merg*, s-a format, la celălalt verb al mișcării, de la participiul *curs*, un prezent *curg*, care nu mai era supărător ca vechiul *cur*, din cauza omonimiei cu alt cuvînt al limbii, cu înțeles mai mult sau mai puțin obscen.

Tot din forma participiului, *trapt* (mai tîrziu *tras*), s-a născut noul prezent *tragu* (mai tîrziu *trag*) în loc de **trau* (din lat. vulg. **trao* = clasic *traho*), după modele ca *înfipt—înfig* ș.a.

În limba veche se zicea *spămînta*, dezvoltat în mod normal din prototipul latin vulgar **espavīmentare*. Azi se zice *spăimînta*, cu adăugarea unui *i* împrumutat de la *spaimă*, unde el e motivat (căci *ai* se găsea în silabă accentuată).

Aoristul de la *a frige*, *a arde*, *a face*... era, în limba veche, *fripșu*, *arșu*, *feĉu*..., care corespunde lat. *frixi*, *arsi*, *feci*..., însă cu adăugarea unui *-u* de la prezentul vechi *frigu*, *ardu*, *facu*. La imperfect, persoanele 1, 2 și 6, care, dezvoltate în mod normal, deveneau omomorfe și egale cu

persoana 3 (*cantabam* > (*eu*) *cînta*, *cantabas* > (*tu*) **cînta*, *cantabat* > (*el*) *cînta*, *cantabant* > (*ei*) *cînta*) au primit adaosul unui *m*, *i* și *u*, după analogia perfectului compus (*dat-am*, *dat-ai*, *dat-a*. . . , *dat-au*) și se conjugă astăzi, în limba literară, *eu cîntam*, *tu cîntai*, *el cînta*. . . , *ei cîntau*.

Din lat. *respondeo—responsum* trebuia să avem, după amuțirea lui *n* înainte de *s*, *răspund*—**răspos*. Dacă zicem însă *răspuns*, forma aceasta datorește pe *un* în loc de *o* formelor de la tulpina prezentică (*răspund*, *răspundere*. . .).

În *DR*, IV, p. 1005 s-a arătat că în loc de *a se sui* se zice *a se suri*, cu intercalarea unui *r*, în regiunile care pentru noțiunea de „a se urca la deal" întrebuințează și verbul *a se guri* (din slav. *gora* „munte").

Codobatura, fiind o pasăre care se nutrește cu pești și se ține pe lîngă apă, e numită în unele regiuni cu *bălți*, *codobaltură* (*GS*, V, p. 119).

În urma transformării grupului *pt* în *t* înainte de accent, am aștepta ca lui *aștept* (din lat. vulg. **astécto* = clasic *aspecto*) să-i corespundă la infinitiv (tot așa în celelalte forme accentuate pe desinență) *așteta*, cum de fapt zic megleniții (*aștita*). Forma prezentului cu *p* înainte de *t* s-a generalizat, la noi, și în formele accentuate pe desinență : *așteptăm*, *așteptam*, *așteptasem*, *așteptat*, *așteptînd*, *așteptau*. . . Tot astfel influența lui *lapte* a făcut ca din *lactuca* să nu avem *lătucă* (ca la istroromîni), ci *lăptucă*. Pe vremea cînd coexistau formele *lătucă* și *lăptucă* a putut să se zică și *lăptoc* în loc de *lătoc* (din slav. *latokŭ*), iar cînd se conjuga încă *eu aștept—noi aștetăm* s-a putut extrage din pluralul *deștetăm* (care există încă la megleniți : *dištitǫm*), din lat. **de-excitamus*, un singular *deștept*, cu plusul unui *p*.

Prin influența lui *novę* „nouă" s-a adăugat un *n* la istrorom. *opt* care a devenit *nopt*.

Subt influența limbii bulgare, vorbită de cei mai mulți megleniți ca a doua limbă, s-a adăugat la ei în persoana întîi și a doua a prezentului indicativ, la singular, un *m* și un *ș*. Se conjugă *aflum*, *afliș* în loc de *aflu*, *afli*, ca în dialectul macedo-bulgar *pletam*, *pletiš* (cf. CAPIDAN, *Meglenoromînii*, I, § 106).

O nepoată de a mea, de doi ani, nu zice *stinge* și *aprinde*, ci *stinge* și *astinge*, marcînd contrastul de sens între cele două verbe prin adăugarea, la *stinge*, a unui *a-* împrumutat de la *aprinde*.

180. În terminologia neogramatică, în vigoare și astăzi, avem doi termeni în care încap toate aceste cazuri : „analogie" și „contaminare". „Proteza" unui *n* în *nopt*, a unui *a* în *astinge*, „epenteza" unui *r* în *cerșit*, a unui *i* în *spăimînta*, a unui *r* în *suri*, a unui *l* în *codobaltură*, a unui *p*

în *deștept* și *lăptoc*, precum și „epiteza" unui *l* în *curmal* și a unui *g* în *curg*, *trag*, a unui *u* în *fripșu*, *arșu*, *feciu* și a lui *m*, *i* și *u* în *cîntam*, *cîntai*, *cîntau* sînt sau de natură analogică, sau se datoresc unei contaminări.

Aceste două principii —analogia și contaminarea— cărora li se poate adăuga și principiul „etimologiei populare", nu sînt valabile numai cînd e vorba de adăugarea, ci și de **dispariția**, tot **de natură fonemică** a unor sunete. Pentru acest caz ajunge să dăm un singur exemplu. În lat. *exsucare*, *u* a dispărut pe cale fonetică prin sincopa vocalei intertonice, pe cînd în *exsuco*, vocala *u* fiind accentuată, a rămas. Astfel se explică conjugarea *usúc—uscáre*. La fel conjugăm *mînînc—mîncare*. Prin analogie s-a extras însă de la infinitivul *uscáre*, *mîncáre* o tulpină *usc-*, *mînc-*, la care —prin Ardeal— s-au adăugat desinențele prezentului și în formele rizotonice: *uscă*, *mîncă* . . .

Dar nu numai apariția sau dispariția unor sunete, ci și **modificările** lor pot fi **de natură fonemică**, explicîndu-se și ele prin analogie, contaminare sau etimologie populară.

Vom începe șirul exemplelor cu unul care se explică în același fel ca *curg* și *trag*. Pe harta nr. 44 am însemnat aria de răspîndire a lui *tung* în loc de *tund*. E evident că în cazul acesta nu avem a face cu transformarea fonetică a lui *d* în *g*, ci cu înlocuirea lui *tund* printr-o formă nouă. După verbe ca *uns*, cu prezetul *ung*, s-a format de la *tuns* un prezent nou *tung*. Tot astfel s-a născut *ucig* și *purceg*, ca variante ale lui *ucid* și *purced*, din participiul *ucis* și *purces*, după modele ca *ales—aleg* etc. Aria lui *ucig* nu coincide decît parțial cu aria lui *tung*.

harta 44

harta 48

Nu avem în limba romînă nici un caz în care un *c* latin urmat de *e* să fie redat prin *f*. Totuși cuvîntul nostru *afină* nu poate fi decît continuatorul latinescului *acina* „boabă", care însă, precum am arătat în *DR*, VII, p. 103, ș.u., a suferit influența cuvîntului *dafin*. În lat. *gena*, *e* nu s-a prefăcut în *i*, precum se preface totdeauna înaintea unui *n*, ci a avut aceeași soartă ca și cînd ar fi fost urmat de *nn*. Un **gennae* latin vulgar se explică prin influența lui *pĭnnae*, ai cărui urmași romanici nu însemnează numai „pene", ci și „gene". Iată din mulțimea de exemple de contaminări ce pot fi citate (cf. și *LR*, I, § 3) și alte cîteva cazuri de asemenea modificări de sunete sub influența cuvintelor cu sens apropiat: prin Muscel se zice ***draiba***, formă contaminată din *drac* și *naiba*; prin Teleorman „ciorchinei de strugure" i se zice ***ciurpen*** (revista *Jon Creangă*, V, p. 373), cu *ĉ* din *ciorchină* și restul din *curpen*; în Țara Oltului se aude ***ciuturugă*** (*GS*, I, p. 136), care e și *ciot*, și *buturugă* în același timp; PAMFILE citează (în *Industria casnică*, p. 259) forma ***clociumb***, născută din *cloambă* „ramură" + *pociumb*; în Petrova,

jud. Maramureș (punctul 348 din *ALR*, I, chestiunea 1632) în loc de *mititei* se zice ***p**ititei*, cu *p* din *pitici*.

Iată și cîteva din multele exemple de sunete adăugate sau modificate prin e t i m o l o g i e p o p u l a r ă : alături de *firăstrău* se aude și forma *fierăstrău*, acest cuvînt de origine ungurească fiind apropiat de vechiul *fier*; tot astfel din ung. *csatorna* avem *ceatîrnă*, prin apropiere de verbul *a atîrna*; bulg. *lunica*, adică „lună mică", a devenit ***a**luniță*, căci semnul pe piele numit astfel poate fi asemănat cu o *alună* . . . Dar nu numai pentru împrumuturile din limbi străine se ivește trebuința de a le găsi rude în limba proprie și a le putea astfel încadra în societatea cuvintelor existente, ci și pentru cuvintele moștenite, mai ales pentru cele rămase fără familie sau nemaiînțelese. Astfel din *lăuruscă* (din lat. *labrusca*) se naște ***rourușcă***, apropierea de *rouă* fiind aproape fatală din momentul cînd *l* a fost asimilat lui *r* următor. Vechiul *custa* „a trăi" (din lat. *constare*), păstrat încă în regiunile nord-vestice dacoromîne, nemaifiind înțeles în alte ținuturi, versul popular *Cît oi custa și-oi trăi* devine —deși în forma aceasta sensul lui apare atît de alterat— *Cît oi **g**usta și-oi trăi* (*Culegere de doine*, p. 27). Pe la Blaj, unde curentul latinist a lăsat urme mai adînci decît pe aiurea, cuvîntul de origine slavă *năravu* a devenit ***m**orav*, prin apropierea de *mos*, *morem*. Deși în cazul acesta etimologia nu-i populară, ci savantă și izvorîtă dintr-un purism exagerat, principiul rămîne același; forma ***p**rinsonier* în loc de *prizonier* se aude des în straturile de jos, care nu cunosc cuvîntul francez (*prisonnier*) din care a fost împrumutat și-l consideră un derivat de la *prins* (participiul lui *prinde*). Bucătăreasa mea, care are pasiunea teatrului, venind deunăzi de la piață, ne-a spus că n-a cumpărat salată, fiindcă era *ofilită* „ca *Ofelia* lui Hamlet".

181. Dar și „analogie", „contaminare" și „etimologie populară" sînt numiri care exprimă cu alți termeni uneori aceleași fenomene lingvistice fără ca să ne lămurească asupra unor linii mari ce pot fi distinse în **elaborarea materialului sonic al limbii** din partea creierului nostru. Abia în momentul cînd căutăm să deslușim care sînt principiile conducătoare ale acestei elaborări —insistînd îndeosebi asupra felului cum ea se face în limba română— vom înțelege de fapt ceea ce e „fonemic" în modificările de rostire.

Înainte de a trece la exemple e însă necesar să ne dăm seama despre un punct esențial în judecarea întregului complex de probleme : t r a n s f o r m ă r i l e fonetice —fie că avem a face cu accidente sau legi— înseamnă o î n n o i r e a limbii prin sacrificarea rostirii tradiționale de dragul rostirii nouă pe care și-o însușește omul. *La m o d i f i c ă r i l e fonemice*

—fie că ele sînt accidentale sau tind să se generalizeze și să devină colective— *forma veche și cea nouă coexistă mult timp în mintea subiectului vorbitor*. Acesta poate avea față de această coexistență a două sau mai multe versiuni de rostire o ținută pasivă, tolerîndu-le pe amîndouă, sau ajunge să le confrunte, să le cumpănească după valoarea lor funcțională sau expresivă, să le diferențieze sau să le interpreteze. În asemenea situație nu ajung numai subiectele vorbitoare izolate, ci și colectivități cu același grai. Aceasta mai ales la locul de întîlnire între două arii de rostire —după cum se poate urmări pe hărțile noastre— sau acolo unde se întîlnesc două dialecte sociale. Cazul din urmă îl putem observa mai ales la lupta ce se dă, în regiunile cu labialele palatalizate, între rostirea dialectală și cea literară, la subiectele trecute prin școală.

Hărțile lingvistice ne dau adesea posibilitatea să surprindem lupta ce se dă între forma tradițională de rostire și între cea nouă, împrumutată de la vecini sau din limba literară. De multe ori însă noi nu mai asistăm la această luptă, căci sosim la fața locului după ce criza a trecut. Dar și în cazurile acestea nu trebuie să uităm că înainte de învingerea crizei a existat o fază de luptă în care au fost angajate diferite puteri orientate adesea în direcții opuse, din care vom încerca, în cele următoare, să distingem unele. Dacă deci —ca să citățm un singur exemplu— din lat. *bĭbĭtus* și *lautus* nu avem **béut* și **láut* ci *băút* și *lăút*, cu accentuarea orientată după toate celelalte verbe cu participiul în *-út*, această inovație, generală astăzi, a fost precedată de o fază în care alături de formele tradiționale **béutu*, **láutu* au coexistat formele nouă, analoge, *băútu*, *lăútu*, care au sfîrșit cu timpul prin a înlătura pe cele vechi.

182. Unul din principiile caracteristice mai ales în limba romînă este cel de **hipercaracterizare a formelor morfologice**, tendința de a întrebuința toate mijloacele disponibile spre a distinge diferitele forme de declinare și de conjugare nu numai prin desinențe sau elemente auxiliare proclitice și enclitice, ci și prin **alternanțe sonice.** În § 153 am arătat cum această tendință poate duce la așa-numitele „hipermorfoneme", adică la exagerări de felul istroromînului *mușâl'ț* ca plural de la *mușât*, cu adăugarea „epentetică" a unui *l'* neetimologic, după analogia lui *ât-âl'ț* (= alt-alți). Această tendință hipercaracterizatoare a făcut ca în dialectul istroromîn verbele de conjugarea în *-are* să primească, la persoana a treia din plural, desinența *-u*, după modelul verbelor în *-ere* și *-ire*. Se zice deci *ĭel' cântu*, întocmai cum se zice *ĭel' fâcu* sau *ĭel' dormu*, fiindcă forma *cîntă* (din lat. *cantant*) e omomorfă cu persoana a treia din singular (din lat. *cantat*). Tot astfel la persoana a doua a prezentului indicativ desinența *-i* de la

conjugarea a patra s-a generalizat —ca și în limba italiană— la toate conjugările, căci acest *i* prefăcea consonantele velare, în românește și dentalele, în africate (modificînd, dialectal, și labialele în palatale). După *auzi* (din *audīs*) s-a orientat deci și *uzi* (de la verbul *uda*, de conjugarea I) . . . Mai mult decît atît. Alternanța între *t* și *ț*, care distinge, la singular, persoana întîi de a doua (*ascut—ascuți*), a fost extinsă și la plural (*ascuțim—ascuțiți*) în însăși desinența verbală (pe cînd în italienește la plural s-au păstrat desinențele *-ate*, *-ite*, cu *-e* etimologic).

Exemplele date în § 153 pot fi ușor completate. Iată două din cele cu repercusiuni mai puternice și care arată unele modificări de sunete fără îndreptățire fonetică :

În *audīs* > *auzi* desinența *-ī* a prefăcut pe *d* în *z*; același efect l-a avut și *i̯* din *audio*, la persoana întîi. Astfel conjugarea „regulată", din punct de vedere fonetic, este cea care se mai aude și azi prin Muntenia

harta 36

(*eu*) *auz*, (*tu*) *auzi*. Dar *i* final afonizat nu marca îndeajuns deosebirea între persoana 1 și 2, mai ales că în limba română pronumele personal „eu" și „tu" nu se exprimă, ca în limba franceză sau germană. De aceea s-a extins și asupra verbelor de felul lui *auz—auzi* morfonemul existent într-un mare număr de cazuri ca (*eu*) *vînd* (din lat. *vendo*)—(*tu*) *vinzi*, (*eu*) *ascund* (din lat. *abscondo*)—(*tu*) *ascunzi* . . . , producînd hipermorfonemul (*eu*) ***aud***—(*tu*) *auzi*. Tot așa (*eu*) *văz* (din lat. *video*) și multe alte asemenea verbe au devenit *eu* ***văd*** etc.

După (*eu*) *dau*—(*tu*) *dai* s-a născut în unele regiuni, din (*tu*) *tai*, la persoana întîi (*eu*) *tau* în loc de (*eu*) *tai*; după (*eu*) *sai* (dintr-un mai vechi *sal'u*, din lat. *salio*)—(*tu*) *sari* (din lat. *salis*) s-a orientat (*eu*) *cei*, alături de (*eu*) *cer* (din lat. *quaero*)—*tu ceri*; după (*tu*) *ții*—(*eu*) *țiu* s-a format, din (*tu*) *spui*, chiar și un (*eu*) *spuu̯*.

Îndeosebi de caracteristică e în privința aceasta harta din care se vede că opoziția *n*—zero la verbul *a veni* are o arie mai extinsă atunci cînd servește să distingă pezentul conjunctiv de prezentul indicativ, decît

harta 49

cînd e întrebuințată spre a hipercaracteriza persoanele 1 și 2 din prezentul indicativului. Cu alte cuvinte, chiar și în regiunile unde se zice (*eu*) *vin*—(*tu*) *vii* apar, la conjunctiv, forme ca : *eu vin—să vie* sau *eu viu—să vină*. Această tendință de a diferența conjunctivul (devenit egal cu indicativul) există, precum am arătat (*ELR*, p. 86) din timpuri vechi, de exemplu în Codicele Voronețean, și la verbele cu tulpina terminată cu dentale (*cadu—să cadă* . . .).

Asemenea hipermorfoneme se găsesc și în declinare. La (*un*) *sac*—(*doi*) *saci* sau la (*un*) *burete*—(*doi*) *bureți* deosebirea dintre singular și plural e pregnantă, căci pluralul se deosebește de singular și prin opoziția

dintre africată și ocluzivă simplă ; nu tot așa la (*un*) *copaci*—(*doi*) *copaci* sau (*om*) *isteț*—(*oameni*) *isteți*. Nimic mai natural deci ca de la pluralul (*doi*) *copaci* sau (*doi*) *colaci* să se formeze noul singular (*un*) *copac* (alături de *un copaci*) sau *un colac* (astăzi numai așa), iar de la (*doi*) *orbeți*, (*doi*) *sticleți* . . . să se formeze singularele (*un*) *orbete*, (*un*) *sticlete*, întrebuințate mai ales prin Oltenia, unde *-ete* (în loc de-*eț*) a devenit unul din cele mai frecvente sufixe.

183. În luptă cu tendința de hipercaracterizare se găsește **puterea tradiției.**

Din lat. *mensa*, cu pluralul *mensae*, sau din lat. *faeta*, cu pluralul *faetae*, s-a dezvoltat, în mod regulat, în limba romînă *masă*, *față*, cu pluralele *mease*, *feate* (după cum se mai rostește în unele regiuni), și apoi *mese*, *fete*. Opoziția *a*—*e* a devenit, după labiale, unul din cele mai caracteristice morfoneme dacoromînești. Ea e valabilă și în conjugare : *apasă*—(*să*) *apese*, *învață*—(*să*) *învețe*... Prin tendința de hipercaracterizare, alternanța între *a* și *e*, condiționată de poziția dură sau moale următoare, a cuprins și cuvinte al căror *a* după labiale nu provenea dintr-un *e* (*ĭ*) latin, ca în *masă* (din lat. *mensa*), *față* (din lat. *faeta*), *apasă* (din lat. *appensat*), *învață* (din lat. *invĭtiat*) . . . ; astfel cuvîntul *față* (din lat. *facia* = *facies*), care în textele noastre vechi avea pluralul *fațe* (cum zic și astăzi aromînii), a devenit *fețe*. Cu alte cuvinte *fată* și *față* prezintă astăzi aceeași structură vocalică. Subiectele vorbitoare, care judecă materialul lingvistic cu care lucrează sincronic iar nu diacronic și care sînt bucuroase ca să marcheze, prin opoziții între sunete, deosebirea între diferite forme de declinare sau conjugare, au format, după modelul *fată*—*fete*, și perechea *față*—*fețe*.

„Regula gramaticală" după care *a* din tulpină după labiale se schimbă la plural în *e*, poate fi sprijinită pe un număr mărișor de exemple, ca : *bantă* (din germ. *Band*)—*bente* sau *benți*, *lopată* (din slav. *lopata*)—*lopeți*, *povarnă* (din slav. *povarĭna*)—*poverne*, *spată* (din lat. *spatha*)—*spete*, *scovardă* (din slav. *skovrada*)—*scoverze* și *scoverzi*... Avem însă un număr tot atît de mare de excepții, ca *babe* , *fapte*, *mame*, *mașteră*, *năvale*, *nicovale*, *orfane*, *pulpane*, *zăbale* . . . Cauza acestei neregularități, atît de supărătoare pentru străinii care ne învață limba, este legea inerției, care ne face să continuăm a vorbi ca părinții noștri, să conservăm formele tradiționale. Neavînd a face cu un fenomen fonetic, ci cu unul fonemic, lupta între cele două tendințe, cea de a hipercaracteriza și cea de a păstra tradiția, dăinuiește. Ea se evidențiază mai ales în formele duble ce coexistă în stadiul actual al limbii, uneori chiar la aceiași indivizi : *barză*—*barze* și *berze*, *sfadă*—*sfade* și *sfezi* . . .

184. Pluralele cu *a* neprefăcut în *e* se păstrează mai ales în neologisme, ca *armate*, *germane*, *pante* . . . În cazul acesta nu mai avem a face cu puterea tradiției —căci neologismele sînt împrumuturi recente— ci cu **rezistența față de corpuri străine** intrate în limbă. Adevărat că vremea învinge de obicei această rezistență și face să dispară repulsia de a asimila pe intruși.

Iată cîteva exemple :

La CORESI pluralul de la *evanghelist* este *evanghelisti*, nu *evanghelişti*, cum zicem azi. De la *sas* socrul meu forma pluralul *sasi* ; soția mea zice însă, ca generația tînără, *saşi*, grupul mixt *s* + *i* afonizat nefiind obișnuit în limba noastră decît doar în formații relativ recente, cum e pluralul *căsi*, în loc de *case* (întrebuințat mai ales prin Ardealul nordic).

Uneori și cuvintele vechi sînt tratate ca neologismele. În asemenea cazuri avem de obicei a face cu cuvinte care s-au pierdut din graiul comun și au fost reînviate în limba literară din vreun dialect, încît sînt simțite de majoritatea populației ca neologisme.

Un caz interesant în care puterea tradiției a fost mai mare decît o alternanță cu rol de morfonem este următorul : din lat. *cálamus* avem *cărăm*, cuvînt întrebuințat încă prin unele regiuni (însemnînd „drugul scării" *DA*). Se pare că prin despicarea lui *m* în *mb* (§ 72) s-a născut forma * *cărămb*, iar cu mutarea accentului, *carî'mb*. În forma aceasta, deși *a* din silaba dintîi și-a pierdut accentul, el n-a devenit *ă*, ca în nenumărate alte cazuri, decît în unele regiuni, fiindcă rostirea tradițională, cu *a*, a rămas prin puterea inerției.

Același caz îl observăm la participiul *fost*, care în întrebuințare adjectivală nu aparține graiului popular, ci e un decalc cărturăresc după fr. „ancien" sau redă pe vechiul „biv" (în „biv postelnic") și pe lat. „ex" : *fost ministru* este un „ex-ministru" și corespunde fr. „ancien ministre". Așa se explică de ce se zice „*fostă* prezidentă a societății Crucea roșie" mai des decît *foastă*. Tot ca neologism simțim cei mai mulți pe *dezvolta*, de la care formăm persoana a treia din indicativul prezent mai des *dezvoltă* decît *dezvoaltă*. De fapt, în locuțiuni ca *copiii se dezvoltă bine* avem a face cu un decalc după fr. „développer" sau germ. „entwickeln", străin țăranului nostru. Tot astfel adjectivul *trist* face impresia unui cuvînt cărturăresc. Așa se explică de ce în Palia de la Orăștie (163/4 ed. ROQUES) pluralul de la acest cuvînt e *tristi*, nu *triști*.

Alături de *lățime*, *înălțime*, *preoțime*, *cruzime*, cu alterarea regulată a dentalelor înaintea lui *i* lung accentuat din sufixul *-īmen*, avem *desime*, *grăsime*, *grosime*, *îngustime*, mai rar *josime* și *totime*, precum și *surdime* alături de *surzime*. Pe vremuri, cînd mi se părea că o explicare, chiar cînd îi lipsește puterea de a convinge, e preferabilă lipsei oricărei explicări,

scriam că „neregularitatea" din *grosime* se datorește faptului că odinioară am avut și noi, ca italienii, derivatul **grosume*, și că numai mai tîrziu sufixul *-ume* a fost înlocuit prin *-ime* (care s-a substituit la noi și lui *-ame*), fără ca tulpina să se schimbe. Dar asemenea neregularități nu se ivesc numai la derivatele în *-ime*, ci, deși mai rar, le întîlnim și la derivatele cu alte sufixe, de ex. *argințiu* alături de *argințiu* (ca *vinețiu* etc.), *părintesc* alături de *părințesc* (ca *preoțesc*, *frățesc* etc.), *săgetea* alături de *săgețea* ș.a.

În unele cazuri putem întrezări cauza care împiedecă să apară morfonemul. Astfel ea ar putea fi o m o n i m i a în cazuri ca *feție* (alături de *avuție*, *bărbăție*, *beție*, *blăstămăție*, *bogăție*, *curăție*, *luminăție*, *preoție*, *sfinție* . . .), căci **feție* ar putea fi considerat ca un derivat de la *față*. Mai adesea însă cauzele imediate ale unor asemenea neregularități ne rămîn ascunse și nu există decît o explicare, de ordin general: din momentul cînd nu mai avem a face cu o evoluție fonetică automată, ci cu un fenomen fonemic, din clipa cînd individul vorbitor are în fața sa două sau mai multe forme coexistente sau chiar numai mai multe modele între care poate alege și e pus în situația să ia față de ele o atitudine, intră în joc elementul subiectiv cu tot alaiul de variațiuni pe care le poate produce.

Astfel se explică unele contraziceri din cele mai remarcabile, precum le putem observa bunăoară la alternanța între *o* și *oa*, vie în conștiința oricărui romîn. Cînd lat. *cubĭtum* a devenit **cuăt* și apoi *cot*, legea fonetică a metafoniei lui *o* era încheiată, încît în forma pluralului, *cote*, *o* nu s-a mai transformat în mod mecanic în *oa*. Modelul lui *tot—toate* a putut produce un *cot—coate*. De fapt pluralul *coate* este azi cel obișnuit în limba noastră. La unii indivizi însă puterea tradiției a fost mai mare decît simțul pentru alternanța *o—oa*, încît ei au păstrat pluralul *cote*, cu *o* dezvoltat în mod normal din lat. *cubĭta*. Există chiar o arie întreagă în care pluralul de la *cot* este pînă azi *cote*, precum se poate vedea din h. 95 în *ALRM*, II/I. Aceeași șovăire între *o* și *oa* o găsim la *proaptă* și *proptă*, căci dintre cei ce au format, de la *propti*, acest postverbal, la unii era mai puternic simțul pentru alternanța *o—oa*, iar la alții inerția tradițională.

Cu atît mai mare va fi șovăirea la neologisme, unde în locul simțului tradițional apare cealaltă tendință care oprește generalizarea unei alternanțe, rezistența de a asimila cuvintele simțite ca străine celor băștinașe. Din lupta între cele două puteri lucrînd în sensuri opuse se nasc șovăiri ca *adoptă*, *aprobă*, *transportă*, cu *o* păstrat (nu însă în Ardeal, unde se zice de obicei *adoaptă*, *aproabă*, *transpoartă*) față de *invoacă*, *provoacă*. Dacă fr. *bonne* a fost împrumutat în forma *bonă*, iar fr. *baronne* sub forma *baroană*, cauza e că al doilea cuvînt e simțit ca feminin al lui *baron*, iar pentru deosebirea de gen, afară de desinența *-ă* la feminin, noi avem și morfonemul

hipercaracterizator *o—oa*. După modele ca *domn—doamnă, socru—soacră, ușor—ușoară*... s-a putut orienta *baron—baroană*. Totuși a rămas *cazon—cazonă*, probabil fiindcă femininul de la acest termen ostășesc e mai rar. Alternanța *o—oa* apare și la plural, după modele ca *rod—roade*, în neologisme recente de tot : *claxon—claxoane, combinezon—combinezoane*.

Asemenea exemple ne arată că *vechimea pătrunderii unui cuvînt de împrumut nu este totdeauna factorul decisiv pentru asimilarea lui*. Desigur că dacă neologismul de dată veche, cuvîntul *corona*, intrat în limba noastră din latina medievală prin mijlocirea altor limbi, a devenit *coroană*, generalizarea formei cu *oa* nu a urmat dintr-o dată, ci după ce cele două forme *coronă* și *coroană* vor fi coexistat un timp oarecare în limbă. Dimpotrivă, din it. *maccaroni* noi am făcut de-a dreptul *macaroane*, asimilîndu-l imediat pluralelor in *-oane*. Istroromînii, deprinși să rostească pe *a* accentuat ca *å*, spun *telegrăm*, deși în alte neologisme ei au păstrat uneori pe *a* nealterat și deși acest sunet apare, menținut prin tradiție, și în unele cuvinte vechi (cf. *SI*, II, § 5).

185. În lupta între forma tradițională și între tendința de hipercaracterizare se pot ivi două fenomene dintre care unul este cel de **exagerare**, iar altul cel de **relaxare sau încetare a simțului pentru alternanțele** dintre diferitele perechi de foneme.

Pentru cazul dintîi am dat exemple în § 153, vorbind despre hipermorfoneme. Tabloul dat acolo poate fi completat cu cîteva exemple nouă, în legătură cu alternanța între *o* și *oa* de care am vorbit în cele precedente (§ 184).

Înainte de alte vocale decît *ă* și *e*, *o* nu se transformă în *oa*, ci raportul între *oa* și *o* e inversat : *soacră—socru, socri*. Cînd la cuvîntul *groază* se adaugă sufixul *-nic*, am aștepta deci ca *oa* să se prefacă în *o*. De fapt prin Moldova cu Bucovina se zice *groznic*; în limba literară însă avem *groaznic*. Acest *oa* se poate explica prin puterea inerției, dar și prin împrejurarea că *în momentul creării unui cuvînt derivat simțul pentru alternanțele din limbă nu este totdeauna treaz. Acest simț lucrează uneori cu intermitențe și poate să fie atît de relaxat, încît să înceteze cu totul*. Între alternanțele citate în § 148 sînt și *n—ȋ* și *ț—č* la derivatele cu sufixele *-(i)or, -(i)os* și *-(i)une* : *bătrîn—bătrîior, cuvine—cuvios, mustață—mustăcios, isteț—istecior*. Totuși, alături de *sprinteior* se găsește și diminutivul mai nou *sprîntenior*, alături de vechiul *grecios* (de la *greață*) forma mai nouă *grețos*, și numai *ațos, cețos*.

186. Transformările fonetice distrug uneori legătura etimologică între cuvinte. Astfel, nici chiar pentru latini nu mai era evident că *cernere*

și *cribrum* aparțineau aceleiași familii de cuvinte. Cu atît mai puțin simte românul o legătură etimologică între *a cerne* și *ciur*, deși din punct de vedere semantic avem a face cu același raport între verb și instrument ca între *a secera* și *secere*. Se întîmplă însă și cazul contrariu. Conștiința despre legătura etimologică între două sau mai multe cuvinte este atît de vie, încît ea împiedică o evoluție „normală" fonetică.

Potrivit cu un fonocinem latin, *a* s-a transformat în *e* în derivate ca *imberbis*, *consecro*, *impertio* . . . **Simțul etimologic**, care recunoaște în asemenea derivate cuvintele *barba*, *sacrus*, *pars* . . . a reconstruit formele *imbarbis* (*CGL*, 60, 21 etc.), *consacro* (*CIL*, IX,1095), *impartio* (>rom. *împart*) . . . Același fenomen s-a întîmplat la noi în vremuri recente, cînd din neologismul *inimic* (lat. *inimicus*) am făcut *inamic*.

Din cauza simțului etimologic al subiectelor vorbitoare, nici alternanțele în unele forme de conjugare și de declinare sau în unele derivate nu apar în mod consecvent. Acest caz nu se întîmplă la alternanța *a—ă*, dar e destul de frecvent la alternanța *o—u*. Alături de *porc—purcel*, *coc—cuptor*, *domn—dumneata* avem *porcărie* și *captură*, *domnișor* . . . , alături de *cos—cusutură*, *rog—rugăciune*, *soră—surată* . . . avem *porumb—porumbar*, *floare—Florii*, *covrig—covrigar* . . . Desigur că înainte ca una din aceste forme, cea cu *o* sau cea cu *u*, să se generalizeze sau să devină literară, au coexistat amîndouă formele, precum se poate vedea din numele de familie *Purcaru*, *Murăraș* față de apelativul *porcar*, *morar* ș.a. Același fenomen îl observăm și la unele forme de conjugare. Pe cînd în Ardeal se conjugă *dorm—durmim*, ca *rog—rugăm*, în limba literară avem *rog—rugăm*, *port—purtăm*, dar *dorm—dormim*.

În legătură cu simțul etimologic se pot face cîteva deducții interesante, dintre care vom menționa una. Un *a* neaccentuat se transformă în *ă*. Dacă în unele regiuni din nord-estul Ardealului se zice *sînătos*, cu *î*, nu avem a face cu o închidere a lui *ă* în *î* înainte de *n* —pe cale fonetică— în silabă neaccentuată, ci acest *î* este o dovadă indirectă că în acele regiuni s-a conservat mai mult timp —ca și la aromîni (*săn*) și la istroromîni (*săr*)— adjectivul *sîn*, din *sanus*, care numai încetul cu încetul a fost înlocuit prin derivatul *sănătos*, din cauza omonimiei supărătoare cu *sîn* (din lat. *sinus*). Conștiința legăturii etimologice cu acest *sîn* a făcut ca *sănătos* să se rostească *sînătos*, întocmai cum conștiința că *mînerul* se prinde în *mînă* sau că *lînarul* vinde *lînă*, face ca să pronunțăm în aceste derivate un *î*, spre deosebire de *ă* din *mănușă*, care azi însemnează altceva decît „mînă mică".

187. În cele mai multe cazuri citate pînă acum —fie că am avut a face cu o hipercaracterizare sau cu simțul etimologic, cu contaminări

sau cu etimologii populare — fenomenele constatate presupuneau o orientare după niște modele existente (*auzi—aud* după *uzi—ud*, *față—fețe* după *fată—fete*, *copaci—copac* după *saci—sac*, *sînătos* după *sîn...*) sau o suprapunere a unui cuvînt evocat printr-o asociație de idei peste altul (*dafin* peste **acină*, dînd *afin*; *alună* peste **luniță*, dînd *aluniță*...) sau a unor forme de conjugare peste altele (*cere* + **ceșit*, dînd *cerșit*...). *Notele comune ce există între mai multe cuvinte sau între diferitele forme ale aceluiași cuvînt permit spiritului de organizare înnăscut omului să înglobeze în aceleași grupuri cuvintele și formele de conjugare și declinare și să creeze astfel condițiile necesare pentru o influență reciprocă.* Astfel se produc acele cazuri de **normalizare internă morfologică**, care dau cele mai multe „excepții" la aceea ce se consideră de obște ca „legi fonetice".

Ele sînt de mai multe feluri:

a) Sunete din formele rizotonice —adică cele accentuate pe tulpină— trec în formele accentuate pe terminație. Pe cînd bunăoară în *șapte* și în *săptămînă* sau în *șerb* și *serbare* avem reflexe fonetice regulate, întrucît *s* se transformă în *ș* numai înainte de *e* scurt latin accentuat (*sĕ'ptem*, *sĕ'rvus*), dar rămîne nealterat înainte de *e* neaccentuat (*săptămána*, *sărváre*), infinitivul de la *șed* (din lat. *sĕ'deo*), corespunzînd latinescului *sĕdére*, nu mai e, precum am aștepta, **sedere*, cu *s* păstrat, ci *ședere*, cu *ș* generalizat din formele rizotonice în toate celelalte forme de conjugare (*ședém*, *șezúi*, *ședeám*, *șezúsem*, *șezî'nd*, *șezút*...). Tot așa s-au generalizat în formele accentuate pe terminație, din cele rizotonice, *ț* din *țin* (lat. *tĕneo*), *ie* din *ies* (lat. *ĕxeo*), *au* din *laud* (lat. *laudo*) și *m* din *cúmpăr* (lat. *cómparo*) sau *n* din *încúnjur*, *ie* din *pierd* (lat. *pĕrdo*), *pt* din *fapt* (lat. *factum*) și *bd* din *rabd* (lat. **rab*(*ĭ*)*do*). Prin urmare zicem *țineam* în loc de **tineam*, (din lat. *tenébam*), *ieșire* în loc de **așire* (din lat. *exīre*), *lăudăm* în loc de **lădăm* (din lat. *laudámus*), *cumpărat* (din lat. *comparátus*) în loc de **cupărat*, *pierdut* în loc de *perdut*, *încunjurăm* în loc de **încujurăm*, *făptură* (din lat. *factúra*) în loc de **fătură* și *răbdare* (din lat. **rab*(*ĭ*)*dáre*) în loc de **rădare*.

Totuși avem și cazuri în care asemenea normalizări nu s-au făcut. Astfel *e* s-a transformat în *i* înainte de *n* numai subt accent în *vin* (din lat. *vénio*), dar a rămas —cel puțin în limba literară— în *veni* (lat. *venire*); în loc de *ău* proton apare *ă* în *cătă*, alături de *căuta* (din lat. *cautare* = *cavitare*); alături de *pierdut* se aude în unele părți *perdut*, formă atestată adesea în textele vechi, în care găsim și forme ca *cupăra*, *cuplit*, *încujura*..., cu *n* (*m*) din prefixul *con-* amuțit înainte de consonante cînd urma accentul. Pe cînd marea deosebire ce exista mai demult între *uit* (din lat. *oblīto*) și *ultare* (din lat. *oblītare*) a fost cu timpul desființată, și azi zicem *uitare*,

iau (din lat. *lĕ'vo*) se deosebeşte de *luăm* (din lat. *lĕvámus*), din cauză că numai înainte de *ĕ* scurt accentuat *l* se înmoaie şi apoi se preface în *ļ*.

b) Formele accentuate pe terminaţie trec în tulpină. Aşa se explică *ă* din *vărs* —am aştepta **viers*, din lat. *vĕrso*— după *vărsáre* (din lat. *versáre*); *i* din arom. *azĝír* „zbier" în loc de *e*, după *azĝirát; u* din *mustru* în loc de *o* (din lat. *monstro*) se explică după *mustrare;* lipsa lui *n* din *cúfur* —am aştepta **cúnfur* — după *cufurire* (din lat. *conforire*); *las* —am aştepta **laps*— din lat. *laxo*, după *lăsáre* (din lat. *laxáre*) şi *arăt* —am aştepta **arăpt*— din lat. **arrecto*, după *arătáre* (din lat. **arrectare*). Din bulg. *razgaljam* ar trebui să avem (*eu*) **răzgai*; dacă zicem *răzgîi*, apariţia lui *î* (din *ă*) se explică din formele accentuate pe terminaţie : *răzgîiém*, *răzgîiá* etc. (şi după modele ca *mîngîi—mîngîiá*, *mîngîiém* etc.). Tot aşa se explică *bîntui* în loc de **bantui* (din ung. *bántani*) după *bîntuím*, *bîntuít* etc. şi *îngîn* în loc de *îngan*, cum zic aromînii, din lat. *inganno*, din *îngînă'm*, *îngînă* etc.

c) Sunetele —sau nuanţele de sunete— îndreptăţite numai în anumite forme verbale se transmit şi asupra altora. D. Şandru (*BL*, V, p. 137) dă din Almaj formele *vind*, *vindut*, *să vindă* în loc de *vînd*, *vîndut*, *să vîndă* după *vinzi*, *vindem*. Herzog-Gherasim citează, din Marginea, infinitivul *aļiargá* (*Marginea*, p. 17) cu *ļa* (din *ea*) îndreptăţit numai la pers. 3 : (*el*) *aļiargă*. Verbul *mergere* avea în limba latină *e* scurt la prezent şi la infinitiv, dar *e* lung la aorist şi participiu. Din *mĕrgo*, *mērsi*, *mērsum*, *mĕrgere* ar fi trebuit să avem în romîneşte, dacă evoluţia ar fi fost normală, **mierg*, *mersei*, *mărs*, **mierge*. Deosebirile între diferitele forme verbale s-au nivelat însă astfel că la dacoromîni şi la istroromîni s-au generalizat formele cu *e* (dacor. *merg*, *mersei*, *mers*, *merge*, istror. *meg*, *mes*, *męre*), iar la aromîni şi la megleniţi formele cu *ie* (arom. *ńerg*, *ńers* . . .). Dacă cuvîntul *leu* nu e de origine savantă la noi, forma lui s-ar putea explica astfel că *e* închis din acuzativul *leonem* (păstrat, după I. Iordan, în toponimicul *Lăune*) a pătruns şi la nominativ, prefăcînd pe *lęo* (= clasic *lĕo*, care ar fi dat **l'eu* şi apoi **ieu*) în *lęo*.

d) Forma pluralului influenţează singularul. Dacă *peană* păstrează pe *ea* netransformat în *a* după labială în poziţie tare, de vină pare a fi pluralul *peane* (devenit mai tîrziu *pene*) întrebuinţat mai des decît singularul. După pluralul *beţi* s-a construit singularul *beat*, în loc de **bet*, după modele ca *băieţi—băiat*. Prin părţile Sibiului se aude o *crătiţă*, o *lătură*, în loc de *o cratiţă*, *o latură*, cu *ă* din pluralul *crătiţi*, *lături*. Tot aşa s-ar

putea explica *ă* din *pănură*, în loc de *a*, dacă acest cuvînt e un derivat din lat. *pannus*.

Dacă metafonia lui *în* înainte de *e* din silaba finală, precum apare în *cîine* și *mîine* (din *cîne* și *mîne*), nu o găsim decît într-o foarte mică regiune la cuvîntul *rămîine* (din *rămîne*), cauza este că la acest verb grupul *în* nu era accentuat sau nu era urmat de *e* în cele mai multe forme flexionare (*rămîn*, *rămînînd*, *rămîneam* ...) și deci *în* pentru *îin* s-a putut generaliza pretutindeni. Tot astfel din cauza lui *stăpîn*, *stăpînă* și a lui *bătrîn*, *bătrînă* se explică neivirea metafoniei la vocativul sau la pluralul feminin *stăpîne* și *bătrîne*.

e) Masculinul influențează femininul și invers. Dacă din *doauă* —cum se mai pronunță prin unele părți și cum se rostea în vechime— avem *două*, una din cauzele acestei transformări e forma masculină *doi*. Tot astfel masculinul *noi* a schimbat pe *noauă* în *nouă*.

f) Mai rar putem constata influența derivatului asupra cuvîntului primitiv. Acesta e cazul dialectalului *ușure* în loc de *ușor*, în regiuni în care acest adjectiv se întrebuințează mai ales sub forma diminutivală *ușurel* (după cum se zice și *încetinel* în loc de *încet*).

Prea adesea se exagerează însă în direcția aceasta, aplicîndu-se în mod mecanic această explicare și în cazuri în care e foarte puțin probabil ca formele derivate să fi atras după sine cuvîntul primitiv. Astfel CANDREA-DENSUSIANU explică în *Dicționarul* lor *etimologic* și pe *frasen*, pentru *frapsen*, prin derivatul *frăsinet*; pe *mierlă*, pentru *miarlă*, prin *mierliță*, *mierluță*, *mierloi*; pe *inimă*, în loc de *tnimă*, prin *inimos*; pe *mîrced*, pentru **marced*, prin *mărcezi*. Noi am dat în § 66 lui *frasen* altă explicare (admițînd o disimilare completă a lui *f* în stadiul *frafsen*); *e* nu s-a diftongat, după I. IORDAN, în *mierlă*, fiindcă sincoparea lui *u* din *mĕrula* a putut să fie tîrzie; *i* din *inimă* nu e greu de explicat, căci prefacerea lui *t* în *i* în poziție moale se găsește și în silabă accentuată (cf. *eu întru—tu intri*); cît despre *î* din cuvîntul *mîrced*, acesta se poate explica prin influența adjectivului aparținînd aceleiași ambianțe semantice, *rînced* (din lat. *rancidus*).

188. După cum există un simț etimologic, se poate constata și un **simț gramatical** la subiectele vorbitoare. Prin acesta se explică tendința de a avea, după posibilitate, *aceleași semne pentru aceleași funcțiuni gramaticale*.

Generalizînd transformarea lui *e* în *ă* și a lui *ea* în *a* după labiale în poziție dură asupra tuturor cazurilor, prin Ardeal și prin Moldova se zice, *vorbăsc* și *tocmală*, după cum se zice *văd* și *masă*, iar nu *vorbesc* și *tocmeală*, ca în limba literară. Formele cu *-esc* și *-eală* s-au născut printr-o generalizare gramaticală, adică prin atașarea acestor terminații extrase din exemple ca *gătesc*, *gonesc*, *întineresc* . . ., *găteală*, *încetineală* . . ., în care nu exista cauza care prefăcea pe *e* în *ă* și pe *ea* în *a*.

Influența labialei precedente a schimbat pe *e* final în *ă* în *legumă* din lat. *legume(n)*, dar la plural *e* s-a păstrat, pentru că simțul gramatical cerea ca singularul să se distingă de plural și fiindcă existau nenumărate modele cu *ă* la singular și cu *e* la plural. Din aceeași cauză pluralul de la *mamă* și *văduvă* e *mame*, *văduve*, și nu *mamă*, *văduvă*.

Totuși uneori uzul șovăie. Un *u* precedent schimbă pe *e* următor cu mai multă consecvență în *ă* decît consonantele labiale, încît forma mai veche *văduă* sau *piuă* e egală la singular și la plural. (Totuși, dacă ar trebui să formez eu pluralul de la *piuă*, aș fi aplecat să zic *piue*). După *r* avem, în graiul familiar, pluralul *ră* și persoana a treia *el ră* (în regiunile în care acest cuvînt n-a fost înlocuit prin *curge*); în limba literară se zice însă *două care*, iar de la verbul *omorî* se zice la indicativ *el omoară* (deși ca verb de conjugarea a patra am aștepta desinența *-e*), dar la conjunctiv *să omoare* (după modelul verbelor de conjugarea I: *el cîntă—să cînte*).

Deși după *i* un *a* se preface în *e* în poziție moale (*buruiană—buruiene*, *băiat—băieți*...), participiile păstrează pe *a* și la plural. Simțul că infinitivului *-are* îi corespunde, în marea majoritate a cazurilor, și la plural, participiul *-at*, *-ați*, *-ate* (*lăudare*, *lăudat*, *lăudați*, *lăudate*) a oprit prefacerea lui *a* în *e*. De aceea se zice (*doi*) *băieți* (*îm*)*băiați* sau (*niște*) *muieți muiați*. Substantivele *băieți* și *muieți* nemaisimțindu-se ca participii, au transformat pe *a* în *e*. Tot tendința de schematizare a terminațiilor produce nesiguranță cînd formăm infinitive substantivate sau gerundii de la verbe a căror tulpină se termină cu un sunet muiat: *îngenuncheare* și *îngenunchere*, *studiînd* și *studiind*...

Despre simțul gramatical scriam în *DR*, VI (1929—1930), p. 215: „Simțul gramatical nu este o aptitudine care trebuie învățată în școli, ci este un dar cu care omul se naște și poate fi cel mult dezvoltat și înnobilat în școală. Acest simț e unul din cei mai decisivi factori activi în economia limbii. Mijloacele întrebuințate de lingvist spre a pătrunde în tainele limbii sînt în esență aceleași ca mijloacele întrebuințate de individul grăitor cînd își „învață" limba. La baza amînduor acțiuni e același proces mintal, în stadiu rudimentar și adesea subconștient la individul grăitor, conștient și disciplinat prin metodele de investigație științifică la lingvistul de profesie. Dacă lingvistica a făcut progrese atît de mari, este pentru că ea a fost scoasă din camera deducțiilor abstracte și îndrumată pe terenul observației imediate și directe. K. Vossler a comparat o dată limba vorbită cu o livadă înflorită, iar gramatica scrisă cu un ierbar. Precum botanistul va cerceta viața plantelor în natură și va face uz de ierbare numai în cazuri excepționale și mai mult în scop didactic, tot astfel lingvistul va aduna din gramaticele scrise c u n o ș t i n ț e utile, dar ș t i i n ț a sa o va cîștiga numai dacă va încerca să surprindă, în sufletele celor ce vorbesc, însuși procesul de îmbogățire și de perfecționare a limbii. Aș îndrăzni chiar să afirm că *numai acel lingvist urmează, în cercetările sale, calea cea bună, care nu-și falsifică, prin autosugestii și speculațiuni artificiale, darul înnăscut pentru înțelegerea limbii, ci caută să proiecteze pe ecranul conștientului filmul ce rulează în subconștientul său de observator al graiului propriu.*

Firește că dificultățile întîmpinate de cel ce caută să pună de acord preocupările științifice cu instinctul său lingvistic sînt adesea foarte mari. Ele se ivesc mai ales cînd căutăm să formulăm regula gramaticală, care e totdeauna rigidă, punînd în opoziție cazurile normale cu cele excepționale, pe cînd gramatica nescrisă este de o elasticitate atît de minunată, încît poate îngloba, fără contradicție, normalul cu excepționalul.

189. În *LR*, I, § 8 am dat cîteva exemple în care cuvinte ce aparțin aceloraşi grupuri semantice, ca şi cele ce au sensuri opuse, se influențează reciproc şi în ceea ce privește sunetele din care sînt compuse. Astfel lat. *gravis* a devenit *grevis* (rom. *greu*) din cauza lui *levis* „uşor"; *crassus* a devenit *grassus* (rom. *gras*) din cauza lui *grossus*; **vao* (din *vado*) „merg" a atras după sine pe **stao* (rom. *stau*), în loc de *sto*, iar acesta pe **dao* (rom. *dau*), în loc de *do*, din cauză că *do* şi *sto* erau singurele verbe monosilabe latine conservate în romînește, pe care le unea rima. Cînd în loc de *cure* (*cură*), din lat. *currĭt*, s-a născut forma *curge*, coexistența celor două forme *cure—curge*, a făcut ca alături de *merge* să se nască varianta *mere*.

În cazul lui *currere* şi *mergere*, pe care le unește pe de o parte sfera semantică a verbelor ce exprimă o mişcare şi pe de altă parte aparținerea aceleiaşi conjugări şi participiul în *-s* (*curs—mers*), avem a face cu ceea ce se numește **forme proporționale.** Tot astfel, *stau* şi *dau* formînd în mintea noastră un grup strîns legat prin rimă, s-au influențat reciproc şi în alte timpuri decît la prezent, încît aoristul *dede* (vechi *deade*, din lat. *dedit*) a devenit *dete*, după *stete* (din lat. *stetit*).

Asemenea forme proporționale sînt foarte dese în morfologie, unde ele se citează de obicei sub titlul de „analogii". Ele se găsesc de asemenea în derivație şi în fonemică.

Astfel, dacă în dialectul aromîn, alături de sufixele *-ame* şi *-ime*, din lat. *-amen* şi *-imen*, găsim şi un sufix *-eame*, în abstracte ca *dulțeame*, s-ar putea ca *e* de la sfîrşitul cuvîntului *dulțe* să se fi păstrat —împotriva obiceiului de a avea, în derivație, tulpina cu eliminarea vocalelor finale— după seria de sufixe *-ală*, *-ilă*, *-eală*. Tot astfel seriile *-aş*, *-eş*, *-iş*, *-oş*, *-uş*, sau *-aci*, *-eci*, *-ici*, *-oci*, *-uci* au putut servi ca model pentru completarea seriei *-ac*, *-ic*, *-oc*, *-uc*, cu un sufix *-ec*.

Din fonemică s-ar putea cita naşterea alternanței noui *ea—e* în poziție moale. În limba veche se zicea *un sătean*, *o sătean(c)ă*, *doi săteani* şi *două săteance*. Cînd diftongul *ea* a devenit *e* prin asimilare față de *e* din silaba următoare, deodată cu transformarea lui *feate* în *fete* sau a lui *dease* în *dese*, s-a prefăcut şi *sătean(c)e* în *sătence*. Cum însă la pluralul de la cuvinte ca *des* nu mai existau decît forme cu *e* (*deşi*, *dese*), s-a format şi de la *sătean* pluralul *săteni* în loc de *săteani*, stabilindu-se o nouă alternanță: *ea* în

poziţie dură şi *e* în poziţie moale, care a făcut ca şi de la cuvinte ca *veac* pluralul nou să fie *veci* (în loc de *veaci*).

190. Tot de natură fonemică sînt modificările de rostire din **graiul afectiv** şi cel **onomatopeic.**

Cînd subiectul vorbitor are impresia că sunetele unui cuvînt au şi o valoare expresivă sau imitativă, atunci se poate întîmpla ca observarea acestei legături intime între sens şi sunete să împiedece generalizarea unei inovaţii de rostire sau chiar să stăvilească o lege fonetică.

Diftongul *ae* din latina clasică a devenit *e* în latina vulgară. Această transformare a fost atît de consecventă, încît din toate cuvintele cu *ae* nici unul nu apare în romîneşte cu acest diftong. Cu o singură excepţie. E exclamaţia *vae*, care continuă să existe în limba noastră sub forma *vai* (cu *ae* prefăcut în *ai* prin diferenţiere; el s-a pronunţat desigur cu *ae* în latina estică (cf. bulg., sîrb., alb. *vaj*).

În *DR*, I, p. 93 am arătat cazuri din alte limbi în care onomatopeele se arată refractare transformărilor de sunete obişnuite şi am presupus că şi verbul nostru *a bălăi* poate fi considerat ca urmaş al latinescului *balare*, cu păstrarea lui *l* intervocalic, deoarece, dacă s-ar fi transformat în *r*, combinaţia *b—l* ar fi încetat să aibă valoarea imitativă a behăitului oilor. Ceea ce nu vrea să spună că o asemenea rezistenţă faţă de transformările obişnuite apare în t o a t e cazurile, căci, ca la orice fenomen fonemic, legătura între sunet şi sens există numai pentru unele subiecte vorbitoare şi e mai vie în anumite cazuri decît în altele.

Un fenomen care merită să fie urmărit cu mai multă atenţie e faptul că există o legătură între păstrarea unor sunete în cuvinte onomatopeice şi între lungimea sunetelor în afect. Astfel în onomatopeea *pĭt-*, dentala *t* se păstrează şi în limbi care prefac pe *t* între vocale în *d* (de ex. în fr. *petit*), ca şi cînd am avea a face cu o formă *pĭtt-*. Tot aşa s-ar putea explica păstrarea lui *p* netransformat în *k'* în cuvîntul de origine onomatopeică *pică* în unele graiuri aromîne (cf. CAPIDAN, *Aromînii*, § 108).

Păşind mai departe pe acest drum, am putea explica şi alte neregularităţi din limba romînă.

Dacă *o* nu se transformă în *u* înainte de *n*, după cum ne-am aştepta, în cuvîntul *tont*, care nu poate fi despărţit de span. *tonto*, cauza ar putea fi în cazul acesta o apăsare asupra sensului de „nătărău" prin lungirea consonantei continue *n*, precum o constatăm, pe teren romînesc, în acel *alllb* pe care l-am cunoscut în § 37.

Între cuvintele cu *r̄* în loc de *r* se găseşte în *ALR* şi *cūrat*, care etimologiceşte —fie că-l considerăm ca urmaş al lui *curatus* sau al lui *colatus*—

am aştepta să se rostească numai cu *r*. Dar acest *cu͞rat* e probabil un fel de superlativ („foarte curat") de felul lui *depaarte* „foarte departe" sau *maare* „foarte mare". Dacă pe la Braşov —şi probabil şi prin alte părţi— persoana a doua din indicativul prezent şi a treia din conjunctivul prezent al verbului *curăţi* (=*curăţa*) este *cureţi*, *să cureţe*, iar nu *curăţi*, *să curăţe*, ca în limba literară, cauza trebuie să fie tocmai rostirea cu *r̄*, după care transformarea lui *ă* în *e* în poziţie moale e obişnuită (cf. *să arete*).

Tot cu *r̄* în loc de *r* se rosteşte —sau s-a rostit— şi *amar* sau verbul *a suferi*, atunci cînd vorbitorul vrea —sau voia— să exprime un grad mai intensiv de amărăciune sau de suferinţă. Aşa s-ar putea explica prefacerea lui *i* în *î* şi a lui *e* în *ă*, ca după *r̄*, în derivatele *amărî* şi *amărăciune* şi în forma *suferă* în loc de *sufere*.

Lungirea lui *r* iniţial în *rău*, tot spre a arăta un fel de superlativ (§ 22), e de asemenea atestată în *Atlasul lingvistic* şi în regiunile care azi nu mai rostesc un *r* vibrat la începutul cuvintelor. Dar dacă o intensificare a sensului se poate obţine prin mărirea duratei la *rău*, ea poate să se ivească şi la cuvîntul cu sens opus, fie că se lungeşte vocala (*biiine* = foarte bine) sau, ca la *r̄ău*, consonanta iniţială. Un *bbbine*, cu o lungire sau apăsare asupra lui *b* care e rostit astfel cu o ocluziune mai energică, ar putea fi cauza pentru ce palatalizarea lui *b* are în acest cuvînt o arie de răspîndire cu mult mai redusă decît în alte cuvinte cu *b* + *i* (cf. hărţile publicate de D. MACREA în *DR*, IX).

Pentru derivatele cu *ă* şi *î* de la *amar*, G. GIUGLEA admitea (*DR*, II, p. 390—393) influenţa germanului *marrjan* „a stînjeni, a necăji". Despre sufixul *-onneus* şi *pitzinnus*, cf. § 177.

191. În cele precedente am cunoscut un număr mare de cazuri în care se ivesc sunete nouă sau dispar şi se modifică sunete vechi prin intervenţia unor acţiuni de natură fonemică. În aproape toate aceste cazuri am avut a face cu **accidente fonemice**, adică cu fenomene mai mult sau mai puţin izolate, care uneori şi-au găsit şi imitatori, formînd arii mai restrînse sau mai întinse.

Cînd asemenea accidente se repetă sau se ivesc din mai multe părţi, ele pot da naştere la nişte **fenomene** tot **de natură fonemică**, care fac impresia unor „legi", **cu un caracter** mai mult sau mai puţin **general** şi chiar **imperativ** şi care din această cauză se confundă cu „legile fonetice".

Spre deosebire de celelalte dialecte romîne, dacoromînii prefac pe *a* în *ă* şi pe *ea* în *a* după labiale în poziţie dură. Pe cînd aromînii nu zic numai *nveţi*, ca noi, ci şi *nveţ*, noi am conservat pe *înveţi*, dar am prefăcut pe *înveţ*, în *învăţ*. Această rostire colectivă şi generală —afară de mici resturi prin regiunea Haţegului şi în unele cuvinte ca *peană*, *peară*, *veadră* . . .

pe o fâşie mai întinsă din Transilvania — e rezultatul unei serii întregi de combinaţii fonemice. Fonetică e numai rostirea lui *e* ca *ă*, indiferent de consonanta precedentă în poziţie protonă, ca şi în limba albaneză (cf. §178): *bonĭtatem* > *bunătate*, *septĭmana* > *săptămînă* (megl. *săptămọnă*) faţă de *siptămînă* la aromîni, dar *sărbătoare* la toţi romînii, *măduă* (la aromîni şi la noi), dar *miduă* (din lat. *medulla*) la megleniţi etc. De la *sălbatec*, cu varianta *sălbatic*, există, la dacoromîni, derivatul *sălbăteciune*, cu variantele *sălbăticiune* şi *sălbătăciune*. În acest d e z e c h i l i b r u f o n e t i c, dacoromînii au adus, după cum am arătat în *DR*, VII, p. 50, cel puţin parţial, o r î n d u i a l ă f o n e m i c ă. Poziţia moale după labiale pare a fi oprit la început, printr-un fel de asimilare prohibitivă, prefacerea lui *e* în *ă* numai în poziţie n e a c c e n t u a t ă: *stîmpăr*, *stîmpărăm*, *număr*, *numărătoare*..., dar *stîmperi*, *numeri*, *numere* ... O dată însă observată legătura între opoziţia *ă* şi *e* şi opoziţia: poziţie dură şi poziţie moale, ea a putut fi utilizată ca morfonem, extinzîndu-se şi asupra silabelor accentuate: după *stî'mperi—stî'mpăr*... s-a luat şi *învéţi—învăţ* sau *verşi—vărs*... (cu atît mai uşor, cu cît o asemenea alternanţă exista şi la *areţi—arăt*, unde opoziţia între *e* şi *ă* era fonetică). La aromîni, la care *e* s-a păstrat după labiale şi în poziţie dură, se conjugă încă *nveţ—nveţi*, iar alternanţa între *ă* şi *e* după labiale, condiţionată de poziţia dură şi moale, n-a cuprins şi cazurile cu *ă* provenit din *a*, ca la noi. De aceea aromînii au *apăr* (din lat. *apparo*)—*apări*, *sîmbătă* (din lat. **sambata*)—*sîmbăte*, nu *aperi* şi *sîmbete*, ca noi.

După cum am văzut în §19, un *n* lung intervocalic se rostea în vremuri vechi cu o nuanţă palatală. Palatalizarea era completă atunci cînd îi urma un *ĭ*, producîndu-se coarticulare între cele două sunete: *annĭ* devenit *ań* (mai tîrziu *ai*). Dimpotrivă *n* simplu a păstrat şi înainte de *i* valoarea lui dentală: *bonĭ* > *buni*. Mai tîrziu, deosebirea de rostire între *n* lung şi *n* scurt a dispărut. Limba se găsea deci în faţa unei „neconsecvenţe" atunci cînd de la *an*, rostit cu acelaşi fel de *n* ca *bun*, pluralul era *ań*, dar de la *bun* era *buni*. Această neregularitate s-a n o r m a l i z a t —după cum am arătat în *DR*, VII, p. 51—53— astfel, că la dacoromîni s-a format şi de la *an* un plural *ani*, cu *n* dental, pe cînd la aromîni s-a format şi de la *bun* un plural *buń* ca la *an—ań*. Tot astfel de la verbul *inganno*, persoana a doua, în loc să fie *îngîi* (dintr-un mai vechi *îngîń*), a devenit *îngîni*. Totuşi, pe o arie destul de mare s-a păstrat încă rostirea *ai*, ca plural de la *an*, iar în nord-vestul teritoriului dacoromîn şi în comuna Enisala din judeţul Tulcea —deci în două regiuni laterale şi periferice— se găseşte rostirea *îngîi*.

harta 36

Această palatalizare a lui *n*, deşi e colectivă la aromîni şi megleniţi şi generalizată în toate cazurile cînd *n* era urmat de desinenţa *-i* la plural şi la persoana a doua din singular (*aduń*, *torń* ...),

deşi deci are aspectul unei legi fonetice, nu provine dintr-o obişnuinţă nouă de rostire, căci dacă *n* ar fi început, la romînii suddanubieni, la o dată mai recentă să se palatalizeze în urma unei coarticulări cu *i* următor, am avea *ń* şi în cazuri ca *piturnicl'e* (din lat. **coturnīcula*), *arnicl'u* „rinichi" (< lat. **renīculus*) sau *venit*, participiul de la *a veni*. Palatalizarea lui *n* în *buń*, *aduń* etc. nu e de natură fonetică, ci fonemică. Ea se datoreşte faptului că opoziţia *n—ń*, cu rol morfologic la *an—ań*, a fost utilizată şi la *bun—buń*, iar aceeaşi opoziţie la *ngan* (din lat. *inganno*)—*ngań* s-a extins şi asupra lui *adun—aduń*.

192. Cît de importantă e **interpretarea materialului lingvistic** din partea subiectelor vorbitoare ne-o demonstrează —în afară de cele arătate la § 135— următorul caz, în care limitele unei transformări fonetice au fost mult depăşite. În limba latină vulgară un *au* iniţial a fost disimilat în *a* de cîte ori in silaba următoare era un *u* accentuat : *augustus*, *auguro*, *ausculto* . . . se rosteau *agustus*, *aguro*, *asculto*. . . , de unde al nostru *agust*, *agur*, *ascult* . . . Cum în limba romînă există o mulţime de alternanţe între vocalele accentuate şi cele neaccentuate —de exemplu alternanţele *a* şi *o* accentuaţi faţă de *ă* şi *u* neaccentuaţi (*fác—făcút*,*róg—rugát*). . .— s-a crezut, printr-o falsă interpretare, că raportul între *au* şi *a* e condiţionat de accent, nu de *u* următor. Astfel legea fonetică latină vulgară apare în romîneşte, prin speculaţii de natură fonemică, mult lărgită, întrucît orice *au* proton poate deveni *a* : *augmento* > *amintu* (la aromîni), *aureolus* > *alior*, ** faurecare* (din *fabricare*) > *fareca* (*făreca* > *fereca*) . . . Mai mult decît atît. Deoarece în limba romînă metafonia lui *e* şi a lui *o* s-a produs numai în silabă accentuată (*moară*, din lat. *mola*, dar *morár*; *deasă* din lat. *densa*, dar *desíş*. . .), s-a născut, printr-o nouă interpretare a materialului lingvistic, simţul că unui diftong din silaba accentuată trebuie să-i corespundă un monoftong atunci cînd această silabă pierde accentul. Astfel se explică că alături de *spaimă* (accentuat mai de mult *spaímă*) din **ex-pavīmen* aveam, în limba veche, *spămînta*, că alături de *dezbáir*, cum se zice încă prin unele părţi din Ardeal (din **disbajulo*), avem *dezbără*, că din *pavīmentum* nu avem **păimînt*, cum ne-am aştepta, ci *pămînt*, că, prin Ţara Oltului, femininul de la *boier* nu e **boireasă*, ci *boreasă* şi că în loc de *Voichiţa* se rosteşte pe alocuri *Vochiţa* (*BIFR*, I, p. 71).

În *DR*, I, p. 372 am arătat cum în limba romînă au coroborat un mare număr de accidente fonetice şi fonemice pentru ca să producă impresia că adăugarea unui *a* iniţial e dispensabilă. Unele verbe romîneşti compuse cu prefixul *a-* au pierdut cu timpul nuanţa de sens pe care le-o

imprimase la origine acest afix şi au devenit sinonime cu verbele simple. Astfel între *a aluneca* şi *a luneca* nu se mai face azi nici o deosebire de înţeles, iar între *a acoperi* şi *a coperi* sau între *a amesteca* şi *a mesteca* nu mai există, în cele mai multe regiuni, nuanţa de înţeles care deosebeşte pe germ. „zudecken" de „decken" sau pe germ. „beimischen" de „mischen". Pe de altă parte doi *a* s-au contras în romîneşte de obicei într-un singur *a* : *la a-munte* (la origine „acolo, la munte") a devenit *la munte* (cf. *DR*, X, p. 287); tot astfel *la adică* a devenit *la dică*. Pe vremea cînd articolul feminin *a* putea preceda şi la nominativ-acuzativ (nu numai la genitiv-dativ, ca în limba veche) substantivele feminine, se putea zice *a vulpe* (precum se zicea şi *ei vulpi*) alături de *vulpea* (precum se zicea *vulpiei*, de unde actualul *vulpii*). La cuvintele care începeau cu *a*, precum **amătușă* (din lat. *amĭta* + *-uşă*), **anămaie* (din lat. *anĭmalia*), **amnià* (din lat. *agnella*) ... prepoziţia dativului *a* sau articolul proclitic *a* s-a putut contrage cu acest *a* iniţial, încît **amătușă*, contras din *a *amătușă*, să fi fost considerat ca forma de dativ sau ca forma articulată de la *mătușă*. Dacă mai adăugăm că şi *atoamnă* (din lat. *autumnus*) a putut fi înţeles, printr-o deglutinare greşită, ca *a* (= lat. *ad*) + *toamnă*, şi că alături de pronume şi adverbe ca *acel, acolo* ... se întrebuinţează, fără ca sensul să se modifice, şi variantele *cel, colo* .., înţelegem cum s-a putut naşte impresia că *a* iniţial e caduc. Urmarea a fost că şi în cuvinte cu *a* iniţial etimologic, ca lat. *agnella, aranea, anĭmalia*..., sau cu *a* născut din *e* iniţial ca în *arîndunea* (lat. *hĭrundinella*), această vocală a putut dispărea : *mia, rîie, nămaie, rîndunea*..., sau, invers, că unele cuvinte ca *lăută, lămîie*... au primit un *a* protetic. Dialectele noastre se comportă diferit în privinţa aceasta. Consecvent e dialectul meglenit, în care dispare orice *a* iniţial neaccentuat, unde deci dezechilibrul între formele cu *a* şi cele fără *a* s-a curmat prin generalizarea celor din urmă. Tot aşa a făcut dialectul istroromîn, în care însă afereza lui *a* nu este atît de consecventă. După cum se vede din exemplele ce le-am dat în *SI*, II, § 11, o lege imperativă pentru omiterea lui *a* iniţial în acest dialect nu s-a stabilit, iar căderea sau apariţia lui nu e condiţionată de fonetica sintactică. La aromîni, unde proteza unui *a* la cuvintele începătoare cu *r̄* şi cu *n* silabic este un fenomen fonetic (§ 76), se observă tocmai fenomenul invers, adică tendinţa de a se adăuga un *a* la cuvintele începătoare cu consonante. În sfîrşit la dacoromîni proteza unui *a* neînsemnător se găseşte, după cum se poate constata acum din hărţile *Atlasului lingvistic*, în măsură cu mult mai mare decît se admitea de obicei. Proteza lui *a* e pe alocuri un fenomen în plină evoluţie, precum reiese din harta noastră nr. 50, dar repartizarea lui e neregulată şi schimbătoare pentru diferite cuvinte.

harta 50

Vedem din aceste exemple că chiar unele inovații generale și colective, cum este afereza lui *a* neaccentuat la megleniți, nu rezultă dintr-o obișnuință de rostire de ordin mecanic, ca adevăratele legi fonetice, ci sînt rezultatul interpretării materialului lingvistic din partea subiectelor vorbitoare, care „nu sînt numai transmițători pasivi ai unor evoluțiuni de limbă întîmplate în afară de ei, ci sînt plămăditori activi ai graiului, reacționînd, ca observatori neobosiți, în mod conștient, față de inovațiile ce li se transmit și fiind înșiși centre de energie inovatoare" (*DR*, V, p. 789).

Pentru depășirea granițelor care limitau la origine o inovație de rostire se pot cita și alte exemple. Astfel sonus vicarius *t*, motivat foneticește înaintea sonantelor silabice (§ 76), deci la pronumele *tmi* și *tl'* (mai tîrziu *ți*), apare și la *țîi* și *țși*, căci subiectele vorbitoare, interpretînd greșit materialul lingvistic, „aveau impresia" că *t* poate să se adauge la începutul formelor conjuncte ale pronumelui personal.

Prin faptul că închiderea lui *ă* urmat de *n* în *î* s-a extins și asupra derivatelor și s-a zis *lînar, mîner*... în loc de **lănar, *măner* (§ 186), numărul cuvintelor cu grupul *î* + *n* a crescut și în silabă neaccentuată atît de mult, încît a început să se zică și *bîntui, îngîna*... în loc de *băntui* (cf. ung. *bántani*) și *îngăna* (din *ingannare*), iar în loc de *vrăncean* (derivat din *Vrancea*) s-a zis *vrîncean*.

În dialectul istroromîn, după model croat, se intercalează un *ă* între o sonantă + consonantă la sfîrșitul imediat al cuvîntului, încît femininului *cunteně* (croățește *kontenta*, din t. *contenta*) îi corespunde masculinul *cunténăt* (croățește *konténat*, din it. *contento* „mulțumit"). Tot așa prefac croații cuvintele italiene *bastimento, punto, testamento*... în *bastimenat, punat, testamenat*. Istroromînii au mers și mai departe, și în loc de *parte, pumn, peducl'u*... găsim și formele *párăt, púmăn, pedúcăl'* (articulat *peducl'u*)... cf. *SI*, II § 14.

La istroromîni prefixele slave *na-, raz-* și *za-* au devenit *ne-, rez-* și *ze-* mai întîi în cazurile cînd în silaba următoare era un *e*, apoi, prin depășirea limitelor originare, și în alte cazuri.

Pentru rolul activ al subiectului vorbitor la generalizarea și lărgirea transformărilor de rostire și pentru contribuția elementului intelectual și conștient la elaborarea fonocinemelor, cf. G. MILLARDET, *Linguistique et dialectologie romane*, în *RLR*, XLI (1921—1922), p. 1—160 și 193—368 (cf. și recenzia din *DR*, III, p. 827— 828).

FONOCINEMUL

193. Înainte de a începe să joace, jucătorii se conving dacă jocul de cărți e complet. Ei fac patru grupuri : treflă, caro, cupă, pică, iar în fiecare grup așază cărțile după mărime, pentru ca să poată recunoaște imediat cartea care lipsește. Așa am procedat și noi pînă acum. Am împărțit materia în două grupuri mari : fonetic și fonemic, corespunzînd colorilor roșu și negru ale cărților de joc, iar în fiecare grup am făcut cîte două subîmpărțiri, fenomenele accidentale și cele generale. Accidentele fonetice ar corespunde cupelor —în opoziție cu caralele (roșii și ele)— iar accidentele fonemice picelor — în opoziție cu treflele (negre și ele).

După ce jucătorii s-au convins că jocul e complet, ei amestecă din nou cărțile, pentru ca să poată începe să joace cu ele. Așa procedăm și noi acum. După ce am izbutit să distingem elementele fonetice de cele fonemice și fenomenele accidentale de cele generale, putem cuprinde, într-o privire integrală, evoluția rostirii în timp și răspîndirea ei în spațiu. Acest lucru e cu atît mai necesar, cu cît cele patru grupuri nu pot fi așezate totdeauna după „colori" și după „mărime", cum fac jucătorii cu cărțile ce le țin în mînă. Foneticul și fonemicul pe de o parte și accidentalul și generalul pe de altă parte nu pot fi despărțite în mod precis, ci ele trec unele într-altele, amestecîndu-se atît de intim, încît cel ce încearcă, din dorința de a fi consecvent, să le dezbine, riscă să i se surpe tot sistemul pe care și l-a clădit.

Într-adevăr, ceea ce ne face impresia unei legi fonetice nu este adesea decît o inovație de natură fonemică generalizată și răspîndită asupra unei colectivități mai mari. Exemple de acestea am dat în § 192. Alteori o inovație fonetică nu rămîne accidentală, ci se generalizează prin intervenția unui element fonemic. Asemenea cazuri, afară de cele arătate în § 191, vom mai cunoaște în § 194. În aceeași inovație de rostire întîlnim de multe ori deopotrivă elemente fonetice și fonemice. Cînd un sunet străin nu-l a u d așa cum a fost pronunțat, ci așa cum sînt obișnuit să pronunț eu sunetele asemănătoare din limba mea, atunci am a face cu un proces f o n e t i c în afară de conștiința mea; cînd însă î m i d a u s e a m a că am a face cu un sunet străin, dar, neavîndu-l în limba mea, procedez la fel ca și cu fonemele proprii, adică îl înglobez într-un grup de sunete cu caractere comune în parte, atunci am a face cu un proces f o n e m i c. De aceea despre î n l o c u i r e a sunetelor străine am tratat în partea dedicată foneticii (§ 120), iar despre i d e n t i f i c a r e a lor, în cea rezervată fonemicii (§ 143). În *LR*, I, § 43 am arătat că *l* intervocalic ajunsese la noi să se transforme într-un fel de *r* japonez, intermediar între *l* și *r*, pe care strămoșii noștri, neobișnuiți cu articularea lui, l-au identificat cu *r*. Vorbind în § 143 din acest volum despre rotacismul lui *n* intervocalic, am presupus că sunetul intermediar între *n* și *r* a fost identificat de o parte din strămoșii noștri —romînii rotacizanți— cu *r*, iar de altă parte cu *n*. Anchetatorii *Atlasului lingvistic* au fost siliți adesea —mai ales la sunetele muiate— să însemneze deasupra literelor alte litere spre a arăta că au auzit sunete intermediare, care pot fi identificate cînd cu *t'*, cînd cu *k'*, sau cînd cu *a*, cînd cu *ă* etc. Acest fenomen se întîlnește de obicei la hotarul între două rostiri, acolo unde subiectele vorbitoare nu s-au obișnuit încă cu rostirea nouă, dar încearcă să și-o însușească.

Același lucru se poate spune despre felul cum o inovație de rostire, accidentală la început, poate deveni generală și colectivă. O astfel de gene-

ralizare şi o răspîndire în spaţiu nu trebuie să fie de natură mecanică, nu trebuie adică să rezulte din însuşirea unui nou fel de a articula sau coarticula sunetele, ci motorul ei poate să fie de natură fonemică. Astfel în urma tendinţei de hipercaracterizare un accident fonetic poate să se generalizeze şi să devină colectiv, precum s-a întîmplat, la aromîni şi megleniţi, cu *n* devenit *ń* înainte de desinenţa *i* (§ 192). Evoluţii care la origine erau condiţionate de anumiţi factori fonetici pot depăşi limitele originale şi să fie atribuite, prin interpretări ulterioare, altor factori fonetici, ca în cazul lui *au* proton devenit *a* (§ 192). Pe de altă parte, factori fonemici, ca normalizările interne (§ 187), pot interveni spre a repara perturbaţiile produse de inovaţiile fonetice în sistemul morfologic, sau —ca în cazul onomatopeelor sau a formelor afective (§ 190)— să oprească chiar generalizarea unor inovaţii fonetice asupra întregului material lingvistic. În cazul acesta din urmă caracterul imperativ al legilor fonetice apare alterat prin intervenţia chiar a unor factori de natură fonetică.

În asemenea împrejurări termenul de „lege fonetică", chiar dacă-l admitem numai pentru inovaţiile de rostire de natură mecanică, nu mai este îndestulător. El se poate aplica pentru cazurile descrise în § 158, dar el devine impropriu pentru transformarea lui *l* intervocalic în *r*. Caracterul general, colectiv şi imperativ al acestei transformări ne îndreptăţeşte să vorbim şi în cazul acesta de o „lege", dar intervenţia factorului „fonemic" al identificării, despre care a fost vorba mai sus, ne opreşte să calificăm această „lege" numai cu atributul „fonetic". Pe de altă parte prefacerea lui *a* în *ă* în plurale ca *ţări, adunări* . . . (de la *ţară, adunare*) face —mai ales la aromîni— impresia unei legi fonetice, dar generalizarea şi răspîndirea ei se întemeiază pe un factor fonemic, pe tendinţa hipercaracterizatoare, care vrea ca pluralul să se deosebească de singular şi printr-un morfonem. Pentru asemenea inovaţii de natură fonetică, devenite generale, colective şi imperative (sau cvasi-generale, cvasi-colective şi cvasi-imperative), am încercat odinioară să introduc termenul de „lege fonologică" spre deosebire de „legea fonetică". Am făcut-o însă dînd cuvîntului „lege" o accepţiune mai largă : „Ceea ce noi, cercetătorii, numim l e g i, nu e altceva decît ceea ce o comunitate socială, în preocuparea continuă de a-şi organiza cel mai ingenios mijloc de comunicaţie, limba, a admis ca n o r m a l" (*DR*, IX, p. 423). Dar chiar dacă, după distincţia făcută în acest volum între „fonologic" şi „fonemic", am schimba numirea de „lege fonologică" în „lege fonemică", n-am face decît să creăm o variantă a numirii de „n o r m ă f o n e t i c ă", cu care au voit unii să înlocuiască pe cel de „l e g e f o n e t i c ă".

În asemenea împrejurări se impune un **termen tehnic nou**, chiar cu riscul ca el să apară —mai ales la început— rebarbativ. Propun termenul de *fonocinem*, care poate fi pus față în față cu termenul de *fonem*, iar pe de altă parte se încadrează în seria *fonem*, *morfem*, *semantem* . . . Elementele de compoziție ale acestui cuvînt compus sînt clare : „sunetul (*fono-*) în mișcare (*-cinem*)", înțelegînd subt „mișcare" atît evoluția în timp, cît și răspîndirea în spațiu. *Știința despre fonocinem este fonocinetica.*

Prin acceptarea termenului „fonocinem" am evitat cuvîntul „lege", pe care unii lingviști îl înțeleg ca naturaliștii („fără excepții") sau ca juriștii („imperativ"), iar alții, ca filozofii („raporturi constante") sau ca sociologii („normal" pentru o colectivitate socială). Cuprinzînd în el orice element de rostire în mișcare, nu sîntem nevoiți să despărțim sunetul —produs mecanic, automat și inconștient— de fonem —sunetul elaborat de creier—, ceea ce face ca să nu ne mai neliniștească „excepțiile", firești din momentul cînd subiectul vorbitor intervine ca judecător sau interpret în lupta elementului inovator cu rostirea tradițională.

Dacă în partea dedicată fonemicii am putut urma în general metoda sincronică, căutînd să arătăm ce se petrece în creierul omenesc atunci cînd subiectul vorbitor confruntă două sau mai multe forme coexistente și stabilește între ele legături de interdependență sau este pus în situația de a da preferință uneia din aceste forme, în partea dedicată fonocineticii, metoda noastră a fost în mod firesc mai ales diacronică. Dar ar fi o greșeală dacă, de dragul consecvenței, am fi urmat rigid aceste două căi, căci atunci cînd oricare dintre noi e pus în situația de a alege între rostirea moștenită și cea împrumutată, între rostirea sa și a altei generații, între rostirea obișnuită și banală și cea ocazională și expresivă, din cele două rostiri una nu este numai cea împrumutată, cea aparținătoare celor mai bătrîni sau cea creată printr-un fel de inspirație momentană (după modele existente), ci și cea mai n o u ă, față de cea mai v e c h e, de acasă și obișnuită. Preferința uneia din ele însemnează de fapt o e v o l u ț i e sau o r e g r e s i e, o intrare într-o zonă învecinată, deci o c r e ș t e r e a unei arii de rostire.

Căutîndu-se o înlocuire pentru „lege fonetică", a început în timpul din urmă să fie întrebuințat termenul de „mutațiune". Cum însă el are și o întrebuințare specială —mai ales cînd e vorba de „mutațiunea consonantică"— e preferabil un termen neechivoc, cum l-am propus noi.

194. Nimic nu poate ilustra mai bine măsura în care elementul fonetic se îngeamănă cu cel fonemic în evoluția unei limbi decît examinarea **raportului între *a* și *ă*** în limba romînă.

Din punct de vedere pur f o n e t i c, *ă* este un *a* rostit cu o apertură mai mică, un *a* închis.

Din punct de vedere fonologic, deci static, constatăm că între *a* și *ă* există o opoziție relevantă, întrucît aceste sunete sînt „semne" care disting, ca sens, perechi de cuvinte ca *var—văr*, *par—păr*, *mătur—mătur*..., sau diferite forme ale aceluiași cuvînt, ca imperfectul *afla* în opoziție cu aoristul *află'* sau forma articulată *casa* în opoziție cu cea nearticulată *casă*. Asemenea opoziții nu există decît în interiorul sau la sfîrșitul cuvintelor, întrucît un *ă* e un sunet neobișnuit la începutul lor.

Din punct de vedere spațial constatăm că la aromîni nu există opoziția *a—ă* spre distingeri semantice, unde același rol îl are o altă opoziție, *a—e*. Pentru germ. „Pfahl" ei zic, ca noi, *par*, dar pentru germ. „Haar" sau „Birnbaum" ei zic *per*. Lucrul acesta se explică, dacă ținem seama de istoria acestor cuvinte. Într-adevăr, la aromîni se păstrează pînă azi un *e* accentuat după labiale, încît din *pelu* (lat. *pĭlum*) și *peru* (lat. *pĭrum*) s-a dezvoltat la ei *per*, pe cînd la dacoromîni un asemenea *e* în poziție dură s-a transformat în *ă*, deci avem *păr*. Vedem deci din asemenea exemple cum considerații de ordin istoric lămuresc constatările făcute după metoda statică și explică deosebirile de ordin geografic.

Din punct de vedere fonocinetic citățm în primul loc evoluția lui *a* neaccentuat în *ă*, care se datorește micșorării aperturii pentru vocalele lipsite de accent.

Avînd a face cu o obișnuință de rostire a strămoșilor noștri, această transformare a devenit o lege fonetică, generală, colectivă și imperativă, valabilă pentru toate cuvintele latine și relictele lexicale autohtone. Singura restricție a acestei legi fonetice privește pe *a* inițial, care a rămas nealterat, fiindcă la începutul cuvintelor sunetele romînești se rostesc în genere cu o precizie mai mare : *carbonem* > *cărbune*, *gallina* > *găina*, *comparo* > *cumpăr*, *laudat* > *laudă*, *mensa* > *masă*..., dar *arare* > *arare*, *amarus* > > *amar*...

Dacă în forma articulată *vulpea* sau în formele „emfatice" *acela*, *aicea*..., *a* final s-a păstrat nealterat, deși e neaccentuat, nu avem a face cu o derogare de la legea fonetică de mai sus, deoarece articolul enclitic feminin *-a* (din lat. *illa*) sau *-a* „întăritor" de la sfîrșitul unor pronume și adverbe (din lat. *illac* sau *hac*) era la origine accentuat. Pe vremea prefacerii lui *a* neaccentuat în *ă*, se rostea *vúlpeà*, *acélà*, *aiceà*. Pînă azi forme ca *sóru-tà* se rostesc cu un accent secundar pe pronumele posesiv.

Totuși nici la această transformare de ordin mecanic, contribuția intelectuală a subiectelor vorbitoare n-a rămas inactivă, căci spiritul observator al acestora nu putea să nu observe raportul constant ce exista între apariția unui *ă* în loc de *a* în silabe neaccentuate. Din sute de exemple

ca *fác—făcút, bárbă—bărbát, amár—amărăciúne*... s-a născut simţul pentru alternanţa *a—ă*. De cîte ori subiectele vorbitoare ajungeau în situaţia să schimbe accentul în formele de conjugare ale unui verb nou intrat în limbă cu *a* în tulpină, sau cînd de la un cuvînt cu *a* în silabă accentuată se forma un derivat nou, cu un sufix purtător de accent, această alternanţă intra în acţiune. Astfel de la *sfat* (al cărui *a* este secundar, născut din *ea* după labială în poziţie dură) avem derivatul *sfătui*; în romanul *Ochii Strigoiului* de C. PETRESCU, o fată care obişnuia să vorbească în superlative derivate, după model italian, cu sufixul *-issim*, întrebuinţa de la *lehamite* forma *lehămitissimă* (vol. II, p. 283). Cu alte cuvinte: *avînd repercusiuni adînci în morfologie şi în derivaţie, transformarea lui a neaccentuat în ă a rămas* o lege fonetică în acţiune.

Totuşi ea nu mai e imperativă, ca la origine, ci aplicarea ei se face în mod neconsecvent (de ex. *Banat* şi *Bănat, dascal* şi *dascăl, Lazar* şi *Lazăr*...), fie că la difuziunea sau limitarea ei contribuie cauze de ordin fonetic sau fonemic. Astfel, fonetică e acţiunea asimilatoare a unui *ă* sau *a* accentuaţi din silabele învecinate, care promovează transformarea lui *a* în *ă* în forme ca *bălămăli, cătărămi, părăzi*... dar o împiedică în singularele *balama, cataramă, paradă*... Fonemică, dimpotrivă, este preferinţa pentru morfonem în derivate ca *bălăuraş, părăluţe*..., faţă de primitivele *balaur, parale*..., sau repulsiunea de a asimila imediat cuvîntul simţit străin, care menţine pe *a* în neologisme şi împrumuturi din limba bisericească sau administrativă ca *aparat, clarifica, gramatică, naţiune*..., *calendar, cazanie, fariseu, paraclis, parastas*... Repulsiunea aceasta este mai accentuată la clasele sociale suprapuse (care, vorbind şi limba din care cuvîntul a fost împrumutat, simt mai viu caracterul lui străin) decît la ţărani, care zic şi *călindar, căzanie, părăstas*...

Tot de natură fonemică este şi extinderea păstrării lui *-a* final neaccentuat în nume de persoane sau de localităţi ca *Ana, Maria, Marta, Safta, Boca, Manta*..., *Praga, Sinaia*.... Cauza acestei neregularităţi, este că aceste nume au fost considerate ca forme articulate şi înglobate astfel în grupul femininelor *casa, vulpea*... şi mai ales a unor toponimice articulate ca *Piatra, Fîntîna, Mîndra*... Că de fapt acesta a fost procesul fonemic căruia se datoreşte păstrarea lui *a* neaccentuat netransformat în *ă*, se vede din păstrarea lui *-u* final, identificat cu articolul masculin în nume corespunzătoare, precum *Saftu, Bocu, Mantu*..., *Radu, Nelu, Duţu*...

Cîteva amănunte privitoare la legea fonetică în acţiune *a* > *ă* am dat în *DR*, II, p. 52—54.

Tot fonetică pare a fi prefacerea lui *a* în *ă* în cazuri ca *da* > *dă*, *sta* > *stă*..., din cauza accentului sporit în aceste forme de imperativ.

Acest *ă* pentru *a* a fost extins —nu însă şi la aromîni— şi asupra persoanei a treia din indicativul prezent : *el dă, el stă.*

Altă explicare la I. ŞIADBEI, *Romania*, LXVI, p. 339.

L. MORARU, *Codrul Cosminului*, II—III, p. 303 credea că *ă* din *(el) dă, stă, lă* s-a orientat după *(el) laudă, fericează* etc.

Considerată sincronic, opoziţia *a—ă* mai serveşte în romîneşte ca morfonem spre a marca deosebirea între singular (*a*) şi plural (*ă*) la substantivele feminine cu un *a* accentuat în tulpină, care fac pluralul în *i* (plin sau afonizat) : *carte—cărţi, adunare—adunări, gară—gări* . . . Acest morfonem mai apare la numiri de persoane derivate cu *-ea*, care derivă şi ele de la substantive cu *a* accentuat în tulpină : *căldare—Căldărea, păsat—Păsătea* . . .

Extensiunea acestui morfonem nu este pretutindeni egală, nici din punct de vedere spaţial, nici al materialului lingvistic. Acest fapt în sine ne arată că, din punct de vedere istoric, nu avem a face cu o transformare de ordin fonetic, ci fonemic. Într-adevăr, dacă prefacerea lui *a* accentuat în *ă* ar fi pricinuită de *i* din silaba următoare, atunci ar trebui s-o intîlnim şi la verbe, la adjective sau la substantive masculine. Avem însă : *tu latri, înalţi, faci, laşi* . . . *două lemne tari* . . . , *doi bărbaţi, doi stejari* . . . Chiar între femininele cu accent paroxiton la singular, textele noastre vechi cunoşteau forme ca *adunari, carţi, parţi* . . . , iar limba noastră literară a conservat pînă azi pe *fragi, vaci* şi *Paşti* şi, fără ca să mai recunoaştem că cuprinde pluralul de la *cale*, pe *încai*. În nord-vest se întrebuinţează pluralul *nari* (în loc de *nări*) cu sensul de „nas" şi se găseşte numele local *Întrevai* „între văi". În *ALR*, I, h. 40/554 e atestat, la genitiv, *şira spt'inari* (= spinării). La femininele cu accent proparoxiton (la singular) uzul şovăie : *strachini* şi *străchini, vrabii* şi *vrăbii* . . . La aromîni lipsesc nume de felul lui *Căldărea*, în schimb morfonemul *a—ă* apare şi în *văţi* „vaci", la femininele cu accent proparoxiton (la singular) : *lăcriń* „lacrimi (şi lăcrimi)" şi la adjectivele feminine. Aromînii zic *dao mări mări*, nu *două mări mari*, cum zicem noi.

Geneza acestui morfonem trebuie căutată în opoziţia *a—ă* în cuvinte ca *ţară* (din lat. *tĕrra*) sau *pradă* (din lat. *praeda*), cu pluralul *ţări* şi *prăzi*, în care *a* la singular şi *ă* la plural s-a născut, pe cale fonetică, din *e*. Tendinţa pronunţată în limba romînă de a marca deosebirile între două forme de declinare sau de conjugare nu numai prin desinenţe, ci hipercaracterizîndu-le şi prin morfoneme, a făcut ca după cele cîteva cuvinte cu opoziţie *a—ă*, născută pe cale fonetică, morfonemul acesta să se generalizeze în mare măsură şi să cuprindă, cu timpul, cea mai mare parte a teritoriului romîn.

Cum genitivul singular al femininelor e egal cu nominativul plural, s-a zis şi *unei căldări* precum se zicea *două căldări*. Astfel morfonemul a putut fi transmis şi în numele *Căldăria*, născut din *Căldării*, la care s-a adăugat acel *-a* cu care se termină un număr mare de onomastice şi toponimice. Din *Căldăria* a rezultat apoi *Căldărea*, ca *lunea* din *luni* + *a*.

harta 51 Pentru ca să se vadă răspîndirea formelor cu *ă* la proparoxitone, am dat harta cu pluralul *lacrimi* şi *lăcrimi*.

Explicarea pluralelor feminine cu *a* devenit *ă* a dat-o mai întîi A. MUSSAFIA (*Vokalisation*, p. 133—134). TIKTIN (*Elementarbuch*, p. 27) admitea analogia lui *sară—sări*, *pradă—prăzi*, iar DENSUSIANU (*HLR*, II, p. 159) a lui *ţară—ţări*, în cîteşitrele cazurile *a* şi *ă* fiind dezvoltat în mod normal din *e*. Alte explicări se găsesc la Al. ROSETTI, *BL*, III, p. 100—102, A. PROCOPOVICI, *DR*, IV, p. 68 ş.u., 80 şi G. REICHENKRON în *AslPh.* XVIII (1944), p. 415—417 (la acesta din urmă explicarea e tot fonemică).

Întocmai după cum în limba germană opoziţia *a—e* serveşte ca să deosebească imperfectul (*wir*) *gaben* de prezentul (*wir*) *geben*, tot astfel servesc în romîneste, ca morfoneme, opoziţiile *a—ă* la verbele de conjugarea I (*dam—dăm*), *ea—e* la cele de conjugarea II (*tăceam—tăcem*) şi *ea—i* la cele de conjugarea IV (*iubeam—iubim*). Pe cînd la conjugările II—IV această opoziţie îşi are originea într-o transformare fonetică (corespunzînd desinenţelor latine *-ēbamus*, *-ēmus* şi *-īmus*), aceasta nu e cazul la conjugarea I, căci *a* accentuat latin se păstrează înainte de *m* simplu, indiferent de vocala care îi urmează (*squama* > *scamă*, *ramus* > *ram-ură*), după cum se păstrează şi *e* urmat de *m* + *u* (*tacemus* > *tăcem*). De fapt, toate încercările de a explica pe *ă* din *a* pe cale fonetică au dat greş.

În § 171 am arătat că în regiunile conservatoare periferice, la istroromîni, în estul şi în nordul teritoriului dacoromîn, se întîlnesc —sau se întîlneau— formele cu *a* păstrat (sau —la istroromîni— cu un *ă* dezvoltat din acesta). Dacă însă forma obişnuită a acestei desinenţe, la dacoromîni, aromîni şi meglenoromîni, este astăzi *-ăm*, aceasta se datoreşte generalizării unui a c c i d e n t şi răspîndirii lui pe aproape întreg teritoriul romînesc. Forme ca *călcam*, *lăsam* erau echivoce, întrebuinţîndu-se şi la prezent, şi la imperfect. Cînd, printr-o asimilare progresivă, *ă* din silaba precedentă a înlocuit pe *a* accentuat, s-au născut formele *călcăm*, *lăsăm*... Numărul verbelor de conjugarea I cu *ă* în tulpina neaccentuată fiind considerabil (*apărăm*, *cărăm*, *căscăm*, *că(u)tăm*, *desfăşăm*, *destrămăm*, *îmbrăcăm*, *împăcăm*, *încălţăm*, *înfăşăm*, *îngrăşăm*, *înhămăm*, *înhăţăm*, *înşfăcăm*, *răbdăm*, *săpăm*, *scăldăm*, *spălăm*, *vătămăm*...), s-a putut întrebuinţa desinenţa *-ăm* —binevenită pentru distingerea prezentului de imperfect— şi la verbe cu altă vocală decît *ă* în tulpină. Caracterul fonemic al acestui *ă* se cunoaşte şi din faptul că pe de o parte el s-a generalizat asupra tuturor verbelor de conjugarea I (deci şi asupra celor ce nu aveau un *ă* în tulpină : *rugăm*, *legăm*...), pe de altă parte însă prin aceea că *ă*

nu apare (nici la verbele cu *ă* în tulpină) la persoana a doua din plural, unde omomorfia persistă pînă azi (*călcaţi*, *legaţi* la prezent şi la imperfect).

Pentru încercările de explicare pe cale fonetică, cf. TIKTIN, *ZRPh.* X, p. 247. MEYER-LÜBKE (*Romanische Grammatik*, II, §§ 132 şi 221) credea că schimbarea s-a întîmplat mai întîi la verbele *dăm* şi *stăm*, cu intrarea lui *ă* de la persoana a treia a singularului la persoana 1 din plural. Dar şi aromînii au *dăm* şi *stăm*, deşi la persoana a treia singular ei zic *da*, *sta*. Părerea că la baza acestei inovaţii de rostire e trebuinţa de a diferenţia („Scheideform") prezentul de imperfect a exprimat-o mai întîi A. MUSSAFIA (*Vokalisation*, p. 142), fără să arate însă de unde au pornit formele cu *ă*.

Ca în cazurile de normalizare internă morfologică descrise în §§ 187 şi 189, constatăm apariţia unui *ă* în loc de *a* şi la persoana întîi (uneori şi la persoana a doua) din prezentul indicativ la unele verbe cu *a* accentuat în tulpină. Astfel în loc de *las* (din lat. *laxo*), *scald* (din lat. *excaldo*), *adap* (din lat. *adaquo*), *sap* (din lat. *sappo*)... se întrebuinţează pe alocuri exclusiv (sau şi) formele *lăs*, *scăld*, *adăp*... tot aşa *căt* (*Jb.* IV, p. 278) în loc de *cat* „caut". Am compus o hartă în care am însemnat cu triunghiuri roşii şi albastre răspîndirea şi repartizarea formelor cu *ă*, diferită la verbele *scălda*, *încălţa* şi *lăsa*. Această nepotrivire, mai mult sau mai puţin dialectală, nu trebuie să ne mire, dat fiind că avem a face cu un fenomen de ordin fonemic, ca cele descrise în § 187. Printr-o normalizare morfologică internă, *ă* din formele accentuate pe terminaţie (*lăsăm*, *lăsaţi*, *lăsai*, *lăsam*, *lăsasem*, *lăsat*, *lăsînd*, *lăsare*...) a fost introdus şi la persoana întîi (uneori şi la a doua) din indicativul prezent, după modele ca *învăţ*, *învăţăm*, *învăţat* etc.

harta 52

Despre aceste forme cu *ă* în loc de *a*, cf. P. HAAS, *Assoziative Erscheinungen in der Bildung des Verbalstammes im Rumänischen*, *Jb.* XXI—XXV, p. 1 ş.u.

„Dialectală" e şi opoziţia *a*—*ă* în cuvinte ca *lasa*, *spala*, *pacat*... în loc de *lăsa*, *spăla*, *păcat*..., în care *a* apare în silabă neaccentuată, deci tocmai în condiţii opuse legii fonetice despre prefacerea lui *a* neaccentuat în *ă* şi în contrazicere cu alternanţa *a*—*ă* condiţionată de accent. În *DR*, II, p. 65—67 (cf. şi *LR*, I, § 46) am arătat că transformarea aceasta a lui *ă* proton în *a*, care nu se constată decît în unele regiuni, se datoreşte unui accident generalizat şi unei interpretări nouă —şi greşite— a materialului lingvistic. Cînd după un *ă* urma un *a* accentuat, s-a putut produce o asimilare: *lăsát* > *lasat*... Asemenea cuvinte fiind numeroase, această rostire nouă cu tendinţa de generalizare a putut depăşi limitele originare atunci cînd cei ce o auzeau n-au mai atribuit-o lui *a*, ci accentului următor. În unele regiuni dacoromîne apar astfel şi forme ca *faină*, *sacúre*... în loc de *făină*, *săcure*... La istroromîni limita

originară a fost depăşită şi mai mult, şi o r i c e *ă* neaccentuat —cu excepţia lui *ă* urmat de *n* şi a lui *ă* final, rostit ca *ę* — devine *a*, deci nu numai *lasât*, ci şi *facút* şi *cúmpar* „cumpăr".

Hărţile Atlasului lingvistic romîn ne permit acum să surprindem însuşi procesul de răspîndire şi generalizare a acestei rostiri nouă. După cum se vede din harta nr. 52, rostirea cu *a* pentru *ă* formează o arie mai compactă numai în nord-estul teritoriului dacoromîn ; în celelalte regiuni întîlnim numai insule, mai mari sau mai mici, răspîndite prin Crişana, Banat (cu Iugoslavia), Oltenia şi Moldova.

În această hartă am însemnat cu mici triunghiuri roşii în jurul unui cerc punctele în care se rosteşte *a* în loc de *ă* într-unul din cuvintele *masea*, *barbat*, *camaşă*, *matreaţă*, *sanatos*, *vatamat* şi *bataie*, iar cu cîte un triunghi albastru punctele în care apare un *a* în loc de *ă* în cuvintele *carunt*, *sacure*, *parinţi* şi *badică*, deci înainte de altă vocală decît *a* în silaba următoare accentuată. Pentru aria de răspîndire a lui *faină (fanină, fáĭnă)* în loc de *făină* e a se compara harta 37, alcătuită după *LAD*. Cele mai multe forme cu *a* se găsesc în judeţele Storojineţ şi Rădăuţi, unde, în Ciudei (punctul 391), au fost notate cinci cuvinte cu *a* urmat de *a* accentuat şi două cu *a* urmat de altă vocală accentuată, apoi în Volovăţ (punctul 385) cu cinci cuvinte cu *a* urmat de *a* accentuat şi două cu *a* urmat de altă vocală accentuată. Cu cît ne depărtăm spre est şi sud, cu atît scade numărul formelor cu *a* în loc de *ă*, abia găsindu-se cîte unul din cele nouă cuvinte. Acelaşi lucru se observă şi în alte regiuni, de exemplu în punctele 1, 11, 65, 77, 80, 85, 308, 740, 780, 795, 810, 815, 839, 856, 859. Dintre cuvintele anchetate, formele cu *a* sînt mai numeroase la *masea* (35) şi *bataie* (33) apoi la *camaşă* (24), *barbat* (18), *matreaţă* (15). Adevărat că cifrele date în paranteză după fiecare cuvînt nu au o valoare absolută, căci unele cuvinte —ca *bătaie* (de inimă), *săcure*, *vătămat*, *sănătos*— nu sînt răspîndite în toate regiunile care înlocuiesc pe *ă* proton cu *a*, în unele puncte apărînd înlocuite, pe hărţile *Atlasului*, prin alte cuvinte. Ceea ce nu s-a putut arăta pe hartă sînt rostirile unui sunet intermediar, între *a* şi *ă*, pe care S. Pop l-a notat — de exemplu la *bărbat* — cu un *ă* cu *a* deasupra (în punctul 600) sau cu un *a* cu *ă* deasupra (în punctul 159). De asemenea n-a putut fi arătat prin colori diferite jocul între *a* şi *ă* la singular şi la plural. Ca să se vadă totuşi cît de variat e acest joc, îl însemnez aici pentru cuvîntul *măsea* :

hărţile 53 şi 37

a la singular şi la plural : 305, 837, 388, 391, 395, 397, 396, 398, 392, 385, 381, 542, 454

a la singular, *ă* la plural : 11, 571, 440, 434

a la singular, *ă* cu *a* deasupra la plural : 93, 75, 387

a cu *ă* deasupra la singular, *ă* la plural: 403
ă cu *a* deasupra la singular, *ă* la plural: 528, 90, 418, 458, 308
a cu *ă* deasupra la singular şi la plural: 810
ă la singular, *ă* cu *a* deasupra la plural: 856, 375
ă cu *a* deasupra la singular, *a* la plural: 552
ă la singular, *a* la plural: 77, 840
ă la singular, *a* cu *ă* deasupra la plural: 3, 85.

Acest dezechilibru în rostirea lui *ă* proton dovedeşte pe de o parte că generalizarea este în plină efervescenţă, că identificarea acestui sunet, intermediar între *a* şi *ă*, cu unul din aceste două foneme, încă nu s-a produs pretutindeni şi că tendinţa de a crea din opoziţia *a—ă* un morfonem, spre diferenţierea singularului de plural, e încă individuală şi n-a devenit colectivă. Tot astfel găsim şi începutul unei diferenţieri între persoana 1 şi 2 din pluralul indicativului prezent la unele verbe de conjugarea I. Astfel WEIGAND a notat în *Jb.* IX, p. 182—183 morfonemul *ă—a* la *lăsăm—lasaţi*, *îngrăşăm—îngraşaţi*.

Iată, în sfîrşit, şi cîteva observaţii cu privire la felul cum se comportă anumiţi indivizi faţă de această rostire dialectală şi cum reacţionează colectivitatea faţă de ea. Cunosc un moldovean care a păstrat rostirea de-acasă *lasat*, *barbat*, *pacat*... şi la Bucureşti şi la Cluj unde a trăit un timp îndelungat, deşi a izbutit să se dezbere de alte „moldovenisme". M. SADOVEANU întrebuinţează în scrierile sale uneori, spre a „produce atmosferă", formele cu *a* (cf. *DR*, II, p. 66), şi nu numai în dialog, cu intenţia de a caracteriza graiul moldovenesc, ci şi în descrieri şi mai ales atunci cînd evocă vremuri vechi din trecutul Moldovei, ca în romanul istoric „Fraţii Jderi". Un coleg de la Academia Romînă, profesor la Facultatea de Ştiinţe din Iaşi, mi-a atras atenţia asupra unei recente ediţii a poeziilor lui EMINESCU, în care *dragoste balaie* era redat „pe bucureşteneşte" prin *dragoste bălaie*. Pentru colegul meu, *balaie* nu era o formă dialectală, care trebuia „îndreptată", ci ea făcea parte integrantă, prin repetarea celor doi *a*, din eufonia versului eminescian. Dimpotrivă, pentru rostirea cu *a* în loc de *ă*, locuitorii din Tohanul Vechi] —o insulă greco-catolică, colonizată pe vremea împărătesei Maria Thereza în Ţara Bîrsei ortodoxă dintr-o regiune care, probabil, rostea *padure* în loc de *pădure*— sînt obiectul unor necontenite cicăleli din partea vecinilor lor din Bran sau din Zărneşti, iar de cei din Galda de sus, jud. Alba, vecinii îşi bat joc zicîndu-le: „Mamaligă cu taiaţei şi cu carne de raţoi". În cazul acesta diferenţa între rostirea dialectală şi norma colectivă apare sancţionată prin bătaia de joc.

Rostirea cu *a* în loc de *ă* proton apare şi în unele texte vechi, mai ales în cele scrise în regiunile din nordul şi nord-estul ţării, de exemplu în

Manuscrisul de la Ieud. N. DRĂGANU (*DR*, III, p. 481, 498, 916, 918, 920, 923, 935, 501; IV, p. 143) le considera de „săsisme". Dar ele se găsesc şi la Mitropolitul VARLAAM, care în *Cazania* sa întrebuinţează forme ca *saracŭ* 331/15, *macarŭ* 76/11 şi —prin fonetică sintactică— *ca* (=că) *l-aţi născutŭ* 174/3 (alături de *bărbat, mă spariu...*). Asemenea forme dovedesc numai că asimilarea lui *ă* faţă de *a* următor începuse să se producă de mult. Generalizarea ei la istroromîni şi cazurile sporadice relevate de TH. CAPIDAN (*Aromînii*, § 22 a) mai ales la aromînii din Samarina ne arată că fenomenul acesta se găseşte în toate ţinuturile locuite de romîni.

Faptul că inovaţia aceasta cuprinde şi pe *ă* secundar, născut, la dacoromîni, din *e* după labiale în poziţie dură sau după *s*, *z* (lat. *peccatum* > *păcat* > *pacat*, *securim* > *secure* > > *săcure* > *sacure*...) dovedeşte că ea s-a ivit din nou, la diferite epoci.

Dacă reţeaua comunelor anchetate de S. POP ar fi fost mai deasă, probabil că pe harta noastră ar apărea mai multe puncte cu rostirea *a* pentru *ă*. Aceasta se vede din formele citate de mine în *DR*, II, p. 66 după cercetările dialectale ale lui WEIGAND şi din completările date de I. IORDAN în *RF*, I, p. 177 ş.u. Asemenea forme se găsesc pentru Ţara Haţegului la DENSUSIANU, *Ţara Haţegului*, p. 23 şi 27, pentru Oltenia la GÂMILLSCHEG, *Oltenische Mundarten*, § 25, pentru Ţara Oaşului la CANDREA, *Ţara Oaşului*, p. 42, pentru Maramureş şi Munţii Apuseni la T. PAPAHAGI, *Maramureş*, LVI şi *GS*, II, p. 46 şi la ŞANDRU, *BL*, II, p. 205.

Explicarea dată de mine în *DR*, II, p. 65—68 (= *ELR*, p. 182 ş.u.) este confirmată indirect şi de un fenomen analog la ruşii albi estici, în al căror dialect un *ă* nu se poate menţinea înainte de *a* accentuat (ci devine *ĭ*, cf. *TCLP*, IV (1931), p. 229).

195. Pentru noi transformarea lui *ă* în *a* în cuvinte ca *lasat* în loc de *lăsat* este un caz tipic pentru felul cum un accident fonetic —asimilarea faţă de un sunet următor— poate apărea la diferite timpuri şi în diferite regiuni. Pe hărţile *Atlasului lingvistic* sîntem în situaţia să urmărim însuşi procesul de răspîndire şi de generalizare a acestei inovaţii şi să vedem cum, în anumite regiuni, printr-o interpretare ulterioară, limitele originare ale inovaţiei au fost depăşite pentru ca ea să atingă şi cazuri ca *batrîn*, *sacure* etc.

S-au făcut şi alte încercări de a explica acest fenomen, dintre care una va fi arătată în nota de la sfîrşitul acestui paragraf. Mulţi cred că o explicare nouă devine mai convingătoare atunci cînd combaţi explicările date de predecesori. I. IORDAN (*RF*, I, p. 145) nu crede că e posibilă explicarea transformării lui *ă* neaccentuat în *a* prin mijloacele limbii romîne, aşa cum am făcut noi, deoarece una din cele mai esenţiale legi fonetice la noi este, tocmai dimpotrivă, transformarea lui *a* neaccentuat în *ă*.

Aşa să fie? Asemenea **antinomii** nu se găsesc oare în limbă? Chestiunea merită să fie urmărită mai aproape. Din exemplele pe care le vom

cita se va vedea că chiar la transformările de ordin fonetic ele nu sînt excluse.

Latinul clasic *fŭrca* a fost pronunțat în latina vulgară din apus *forca*, iar acest *forca* se rostește astăzi în limba franceză *furș* (scris *fourche*). *U* scurt accentuat s-a transformat în *o* pentru ca să devină iarăși *u*. Latinescul *legem* a dat în romînește *leage* prin acțiunea lui *e* următor, care a produs metafonia; acest *leage* a redevenit *lege* prin acțiunea asimilatorie a lui *e* următor. Tot astfel *e* din lat. *conventa* a devenit *i*, din cauza lui *n* următor, pentru ca mai tîrziu, în anumite regiuni, să apară, în veacurile trecute, forma *cuvente*, cu *i* prefăcut în *e* în urma influenței asimilatoare a lui *e* următor. Și mai izbitor e cazul lui *pugnus*, care s-a dezvoltat în mod normal în *pumn*, pentru ca această formă să se prefacă iarăși în *pugn* (*DR*, IX, p. 412, CANDREA-DENSUSIANU, *DE*, Nr. 412, 1460) sau al lui *ped'ăsît* (*DR*, IX, p. 428) în loc de *pedepsit*, cu repetarea amuțirii lui *p* din grupul *ps* înainte de accent, caracteristică pentru un fonocinem străvechi (*laxare* >**lăpsare* >*lăsare*).

Totuși, dacă ne dăm seama că fenomene de asimilare, disimilare, diferențiere ș.a. se produc în orice moment în nenumărate cazuri, nu ne vom mira că prin disimilare completă al doilea *p* din *pedepsit* a putut dispărea, că grupul *mn* s-a putut diferența în *gn* sau în *lm* (megl. *pulm*, arom. *pulmu*) și că în *leage* și *cuvinte* s-a putut asimila *ea* și *i* lui *e* următor, iar *ă* din *lăsat* s-a asimilat lui *a* următor. Pe cînd însă *pugn* și *pedesit* apar ca rostiri accidentale, celelalte s-au generalizat sau tind a se generaliza și a deveni colective.

Alături de dispariția prin disimilarea completă a unui *n* sau *r* față de *n* sau *r* următor, avem propagarea lui *n* și *r* produsă de aceleași cauze: *răscrăcăra* a devenit *răscăcăra*, lat. *plantaginem* a dat *pătlagine*; dimpotrivă *tustrei* se pronunță și *trustrei*, iar *junică* se rostește mai adesea *juninică*. Alături de asimilarea lui *nd* în *n* (*cînd* >*cîn*) avem despicarea lui *n* în *nd* (*plămîn* >*plămînd*); alături de asimilarea lui *ău* în *ou* și contragerea în *o* (*frate-tău* >*frate-to*) avem despicarea lui *o* în *ău* (ung. *tó* >*tău*); alături de asimilarea lui *uo* în *oo* și contragerea în *o* (*nuor* >*noor* >*nor*) avem diferențierea lui *oo* în *ou* (*noor* >*nour*); alături de dispariția unui *l* final —prin fazele *ł* și *u*— în *cal* >istrom *că*, avem transformarea lui *u* în *l* în ung. *bőség* >*beușug* >*belșug*; alături de acomodarea aperturii lui *i* față de *a* următor, în urma căreia *ia* a devenit *ea* (*luni* + + *a* >*lunea*), avem în *ļiagăn*, *miriasă*... transformarea, prin diferențiere, a lui *ea* în *ia*.

hărțile 22 și 23

Vedem deci că *în cadrul aceleiași limbi apar, în epoci diferite, transformări dirijate în sens opus și că aceiași factori pot activa în direcții contrare.*

Asemenea transformări antinomice sînt frecvente mai ales la inovațiile incidentale.

Cu atît mai ușor de înțeles sînt asemenea antinomii, cînd la ivirea lor intervine și elementul fonemic, al alternanței sau al interpretării ulterioare, cum ar fi bunăoară cazul apariției lui *p* în *lăptoc* sau în *deștepta*, despre care a fost vorba în § 179, cu toate că „legea fonetică" cunoaște numai dispariția lui *p* în grupul *pt* înainte de accent, sau reapariția unui *m* final la persoana întîi din imperfect (despre care a fost vorba în § 99), deși un *m* final în silabă neaccentuată dispăruse încă în limba latină vulgară.

Acesta pare a fi cazul la o inovație de rostire care prezintă analogii izbitoare cu prefacerea lui *ă* proton în *a* în cuvinte ca *lasat* și *batrîn*. După cum *a* neaccentuat se închide, devenind *ă*, există și o prefacere veche a lui *o* neaccentuat în *u*: *occido* >*ucid*, *rogare* >*rugare*, *latro* > *latru*... Totuși din *cooperire* avem *coperi*, din *romanus* avem *romîn*, din slav. *ustanǫ* avem *ostenesc*; în loc de *cuprinde* se zice prin Muntenia *coprinde* (în punctul 704 și *covînt* în loc de *cuvînt*, cf. *ALR*, I, h. 93) și în loc de *nu fác*, *un cál* adesea *no fac*, *on cal*. La Brașov există numele *Chiconban*, care e porecla dată, probabil, unuia care cerea parale: *k'ică* (=*pică* = fă să pice = dă) *un ban*. S-ar putea ca și la nașterea acestei inovații de rostire —*o* pentru *u* proton — să fi contribuit accidentul asimilației —ceea ce ar putea fi cazul la *cutropi* (din *cu* **tropul*) >*cotropi*, slav. *ugoditi* >*ogodi*, *ogor*, *cobor*, *no pot*, *on om*... — sau fenomenul de ordin fonemic al simțului etimologic, ilustrat de noi cu exemple în § 186, la cuvinte ca *îngropa (groapă)*, *ospăta (ospăț)*, *dormita (dorm)*..., care în textele noastre vechi erau de obicei *îngrupa*, *uspăta*, *durmita*. Existînd alături un număr considerabil de forme duble, cu asimilare *(ogodi, on om...)* și fără asimilare *(ugodi, un om...)*, cu refacerea lui *o* după cuvîntul primitiv *(ospăta, dormita...)* și cu păstrarea lui *u (uspăta, durmita...)*, s-a putut naște simțul că rostirea cu *o* sau cu *u* e facultativă —cum este foarte adesea pentru *e* și *i* — și alături de *rumîn* — formă mai mult populară — să se fi ivit forma *romîn* — mai ales la păturile culte, care l-au apropiat de *romanus* — sau ca în limba literară să coexiste forme ca *domiri—dumiri*. Această șovăire e veche, căci o întîlnim, în secolul al XVI-lea, în Palia de la Orăștie, în forme ca *conoscu* (asimilare) sau *domnezeu* (influența lui *domn*) alături de *dumnezeu* (*DR*, VI, p. 239).

Într-un studiu amănunțit publicat în *RF*, I (1927—1928), p. 177 ș.u. I. Iordan vede în rostiri ca *lasat* sau *batrîn* ecoul substratului etnic, care în Bucovina și nordul Moldovei ar fi rutean, iar în vest maghiar. Pentru ruteni și unguri *ă* fiind un sunet străin, ei l-au înlocuit prin *a*, care a rămas în graiul lor și după ce ei au fost romînizați.

Greutatea de a rosti pe *ă* nu apare în poziție accentuată sau cînd acest sunet e în poziție posttonică și finală, căci cei ce nu pot pronunța pe *ă* în *lăsat* și *bătrîn* îl au în *măr*, *apăr* sau *casă*. Afară de aceea rostirea *barbat* și *batrîn* se găsește și în regiuni în care n-au fost nici ruteni, nici unguri, și apare și la istroromîni și la aromîni. Pe de altă parte anchetatorii *Atlasului lingvistic* au găsit și au notat adesea vocala centrală *ă* și la ruteni și unguri.

196. Marile transformări de rostire sînt de obicei rezultatul unei evoluții continue într-o direcție oarecare, evoluție care duce la unitatea și la consecvența impresionantă cu care se manifestă și se răspîndește fonocinemul. Răspîndirea fonocinemului este ajutată prin setea noastră înnăscută de regularitate și prin spiritul de organizare a materialului lingvistic. Opoziția între *n* și *ń* care exista, ca transformare de natură fonetică, numai în cuvinte cu *nn*, ca *an*< *annus* și *ań*< *anni*, a fost utilizată de aromîni și megleniți ca morfonem, fiind extinsă și asupra unor cuvinte ca *bun*, cu pluralul *buń* (cf. § 192).

Într-un vas de sticlă avem o soluție saturată cu anumite substanțe. În stare de odihnă ea face impresia că e apă, atît e de limpede și transparentă. Ajunge însă ca acestei soluții să i se adauge o substanță nouă sau ca vasul să se miște, pentru ca ea să dea naștere la cristale. Intervenția unui fenomen fonemic —o opoziție utilizabilă ca morfonem— a produs, în dialectele transdanubiene, un fonocinem nou (*n* + *i* desinențial > *ń*), cu caracter colectiv și tot atît de general ca palatalizarea lui *n* înainte de *e* și *i* în regiunile vestice dacoromîne, acesta de natură pur fonetică și —în cazuri ca *bińe*, *țińe*— fără utilizare morfonemică.

harta 17

Dimpotrivă, altă modificare de rostire de natură fonemică, născută printr-o nouă interpretare a materialului lingvistic, prefacerea lui *ă* proton în *a*, are caracter colectiv și general numai în dialectul istroromîn, pe cînd la dacoromîni, acolo unde se ivește, el este în plin proces de **cristalizare** (cf. § 194).

Putem cita un exemplu din cele mai elocvente și pentru cazul cînd o rostire, care astăzi ne impresionează prin uniformitatea și consecvența ei, s-a generalizat după un îndelungat proces de cristalizare.

Astăzi avem pe tot teritoriul dacoromîn un singur fel de *ț*, care produce aceleași efecte asupra sunetelor următoare, indiferent dacă el provine din *t* latin urmat de *ĕ* și *ī* accentuați, sau din *c* latin urmat de *ĭ* în poziție posttonică. În regiunile unde se zice *viță̆l* pentru *viț̆el* (din lat. *vitellus*), pluralul de la *braț* (din lat. *brachium*) este *braț̆ă* în loc de *braț̆e*. Nu tot așa la aromîni, unde numai după un *ț* provenit din *t* latin, nu și după cel pro-

venit din *c+e* sau *i* latin, un *e* şi un *i* următor se prefac în *ă* şi *î* : lui *ţine* al nostru (din lat. *tĕnet*) îi corespunde *ţîne*, dar lui *cine* dacoromîn (din lat. *quem*) îi corespunde *ţine*. Aceasta înseamnă că odinioară *ţ* din *c* se rostea altfel —desigur mai palatal— decît *ţ* din *t*.

Acelaşi lucru trebuie admis pentru *ĉ*, care la noi are aceeaşi rostire în *cruce* (din lat. *crucem*) şi în *picior* (din lat. *peciolus*) sau *rugăciune* (din lat. *rogationem*). Că n-a fost totdeauna aşa o dovedeşte iar dialectul aromîn, care în cazul dintîi rosteşte *ţ* (*cruţe*), în cazul al doilea *ĉ* (*k'iĉor*). Desigur că înainte de a fi identificată cu *ĉ* din *picior* şi *rugăciune*, africata născută din *c+e* sau *i* avea, în epoca străromînă, o rostire intermediară între *ĉ* şi *ţ*, pe care aromînii au păstrat-o o bucată de vreme, înainte de a o identifica cu *ţ*. E probabil că nici la dacoromîni identificarea acestui sunet cu *ĉ* nu s-a făcut de la început. Aceasta se cunoaşte la corespondenta fonică *ĝ*. Într-adevăr, în limba literară am păstrat pînă azi africata *ĝ* numai cînd ea provine din *g+e* sau *i* : *gemĭt* > *geme*, *gingiva* > *gingie*... ; cînd ea provenea din *d+ị* sau din *y* iniţial, *ĝ* dacoromînesc nu s-a mai păstrat decît în nord (şi în cîteva insule prin Moldova), pe cînd în limba literară rostim *j* : *deo(r)sum* > *jos*, *jovis* > *joi*... Această bifurcare în dezvoltarea lui *ĝ* dovedeşte că şi la noi existau odinioară două rostiri pentru această africată.

harta 8

Elementul „timp" este cel ce mai adesea promovează cristalizarea; uneori însă —cu deosebire cînd intervin factori de natură fonemică— el poate produce un dezechilibru nou.

În privinţa aceasta este caracteristic ceea ce s-a întîmplat cu vocala *a* după *r̄*. Cînd nu exista nici un agent special care să provoace o modificare a lui (ca de exemplu poziţia nazală următoare), *a* a rămas neschimbat : *rarus* > *rar*, *rado* > *rad*... Există însă în romîneşte şi un *a* care, tocmai după *r̄*, provenea din *ea* : **arrectat* > **ar̄eată* > *arată*. Acest *a* s-a menţinut în celelalte dialecte şi înainte de *e* din silaba următoare : *rece(n)s* > *r̄eace* > > *race*, păstrat la aromîni *(raţe)*, la megleniţi *(raţi)* şi la istroromîni *râče (râţe')*. La noi însă, unde poziţia dură sau moale diriguieşte în grad atît de mare caracterul vocalelor precedente, acest *a* urmat de *e* în silaba următoare a devenit *e* : *rece*. Pe vremea cînd influenţa lui *e* următor începuse să se iveaşcă, cînd existau deci, ca variante simultane, vechiul *race* şi noul *rece*, s-au născut condiţiile pentru un nou fonocinem : „*r̄* + *a* în poziţie moale devine *r̄+e*". Acest fonocinem n-a ajuns însă să se cristalizeze pînă în ziua de azi. După *race* > *rece* s-a luat un cuvînt cu *a* etimologic **rapede* (din lat. *rapidus*), care a devenit *repede*, dar au rămas atîtea altele la care puterea tradiţiei (§ 183) a putut învinge cu atît mai uşor, cu cît existau

şi forme cu poziţie dură şi, deci, posibilitatea normalizării interne morfologice (§ 187) : *rare* (după *rar*), *rade* (după *rad*), *rage* (după *rag*)... *A* din *ea* a rămas la *îndăratele (îndărăt)* ; la verbul *a răbda* (din lat. **rab(ĭ)dare*), alături de literarul *să rabde*, avem dialectalul *să rebde*, iar de la *raţă* avem pluralul literar *raţe* şi cel dialectal *reţe*. Cît despre *arăta* (lat. **arrectare*), alături de *să arate*, avem şi forma *să arete* (şi *să arăte*).

Dacă în cazul lui *a* după *r̄* noul fonocinem nu s-a putut cristaliza, cu toate că el avea valoarea unui morfonem, cauza pare a fi fost raritatea cazurilor. Este evident că subiectul vorbitor va observa mai uşor condiţiile în care apare un fonocinem atunci cînd fenomenul se repetă mereu, decît în cazul cînd el nu apare decît rareori. Grupul *gn* nu l-am moştenit sigur din latineşte decît în patru cuvinte : *lignum*, *signum*, *cognatus* şi *agnellus*. În cele trei dintîi el apare în romîneşte ca *mn (lemn, semn, cumnat)* ; în cel din urmă — şi poate şi în **ignitia* >*miaţă* — ca *m*. După toată probabilitatea cuvîntul *sineca*, care apare în colindele noastre şi pare a fi avut la origine sensul de „a-şi face cruce", derivă din **signicare*, cu transformarea lui *gn* în *n* (poate într-o epocă ceva mai tîrzie, la un cuvînt de origine creştinească). Iată dar un caz în care raritatea exemplelor a împiedecat cristalizarea uniformă a unui fonocinem.

Alt caz îl observăm la reflexul romînesc al lui **tenerus (=tener)*, care pe un teritoriu destul de extins apare cu *i* netransformat în *î* (*tiner*, ca istror. *tirar*). S-ar putea să avem aici un caz de normalizare internă morfologică (§ 187), adică influenţa pluralului *tineri*, unde *i* s-a păstrat din cauza poziţiei moi următoare, dar s-ar putea ca în unele regiuni să nu se fi produs fonocinemul *in* >*în* după dentale, ca după labiale, fiindcă exemplele cu *in* după dentale sînt puţine, iar cele cu *in* după labiale multe. Pe o cîmpie ninsă se formează o potecă numai atunci cînd pe urmele lăsate de întîi trecători a călcat şi mulţimea celor ce i-au urmat.

Cristalizarea treptată şi inegală nu se restrînge numai la modificările de rostire, ci priveşte şi recunoaşterea unui aspect fonemic. Astfel „poziţia moale" e formată, la toţi dacoromînii, de o vocală palatală în silaba următoare. Cînd însă nu urmează un *e* sau un *i*, sau un grup mixt cu un *i* afonizat, ci o consonantă muiată, atunci rămîne deschisă posibilitatea unei interpretări a acestei consonante muiate ca formînd poziţie moale sau nu. Astfel transformarea lui *a* în *e* în poziţie moale o putem constata atît înainte de *e* şi *i* din silaba următoare (*tăiare* >*tăiere*, *băiaţi* >*băieţi*) cît şi înaintea unui *r* odinioară palatal : *boiaŕ* >*boier*. Tot astfel un *ŕ*, *l'*, *lⁱ* şi *ć* formează poziţie moale, făcînd ca *e* să se conserve după labiale în *pipeŕ* >*piper*, *mei*< *mel'u*, *fel*< *felⁱ*, *fecior*, *beci*, *belciug*... ; la *ş* şi *j* însă uzul şovăie : *cămeşi* şi *cămăşi*, *perj*...

Am văzut în altă parte că aspectul fonetic „lipsa de accent" așază vocalele într-o poziție umbrită, care în limba romînă se manifestă prin închiderea lor, pe cînd aspectul fonetic „poziție inițială" le scoate la lumină și face ca unele din ele să fie tratate ca și cînd ar fi accentuate. Acesta e cazul lui *a (amarus >amar)*, nu însă și al lui *o (occido >ucid)*. Și mai puțin consecvent apare *i* pentru *e* neaccentuat: *nepót, peți, cuceri*, dar *piciór, mișél, nimíc*. Alături de formele literare *soarele, unele...*, avem și rostirea mai puțin îngrijită *soarile, unile...*, pe care unii scriitori moderni —între ei chiar și ODOBESCU— le întrebuințează și în scris. Tot astfel se zicea mai de mult, de exemplu pe vremea lui CORESI, *timpure, capure*, iar la forma articulată *timpurele* și *timpurile, capurele* și *capurile*. Aceste forme cu *i* s-au generalizat și au atras după sine chiar și formele nearticulate *timpuri, capuri*, singurele întrebuințate azi. Vedem deci că poziția intertonică a ajutat mai mult decît cea protonică sau posttonică la transformarea lui *e* în *i*, fără însă ca această modificare să se fi cristalizat, decît în cazul pluralelor în *-uri*.

ETTMAYER (*Vulgärlatein*, p. 266) explică astfel lipsa de regularitate cu care unele modificări de rostire apar în latina vulgară: „Abia acum găsim dezlegarea acestei enigme, recunoscînd că cea mai mare parte a transformărilor de rostire latine vulgare, depinzînd de ritmul schimbător sau structura schimbătoare a frazei, *aveau un caracter facultativ*. Abia acum înțelegem că aceste nuanțe efemere, create de moment, nu erau fixate grafic în monumentele de limbă scrisă... Faptul că în latina vulgară... numeroase transformări de rostire *n-au putut ajunge într-o fază de odihnă și să se fixeze* este, după părerea mea, urmarea *tiraniei* pe care limba latină literară o exercita cu o consecvență de fier asupra fiecărui subiect vorbitor". Am subliniat în această citație cuvintele care scot în relief tirania normei, mare la un popor ca cel roman, cu simț civic atît de dezvoltat și cu respect pentru autoritatea lucrului judecat. Într-adevăr, cu cît un popor e mai puțin civilizat, cu cît pornirile individualiste sînt tolerate în măsură mai mare iar simțul de disciplină colectivă e mai puțin dezvoltat, cu atît limba lui va fi mai puțin încorsetată într-o „gramatică" recunoscută de toți. În privința aceasta MLADENOFF citează în *Balkanarchiv*, I, p. 55 cazul albanezilor din regiunea Kačanik, dintre care „cei mai mulți... sînt analfabeți și vorbesc a ș a c u m l e p l a c e. Astfel auzi alăturea formele *δamb, δâmb* și *δom* pentru „dinte"... Chiar dintre știutorii de carte, unul, cu numele Medi, rostea totdeauna *uδ, uδa*, pe cînd altul, numit Aziz, zicea numai *uł, uła...*". Ceea ce trebuie să reținem din această observație nu este că vocalele *a, â* și *o* sau consonantele *δ* și *ł* puteau alterna unele cu altele în aceeași comună, ci că aceste variațiuni de rostire *erau tolerate*,

fără să împiedece înțelegerea între membrii aceleiași comunități. Ca de cele mai multe ori în lume, există și cu privire la limbă o compensație: inexactitatea e compensată printr-o mai mare putere de ghicire. Cu cît un om e mai cult, cu atît are nevoie de mijloace de expresie mai precise și mai neechivoce, cu care să poată exprima cele mai subtile nuanțări ale gîndirii sale; cu cît omul e mai puțin cultivat, cu atît fantezia îi e mai vie și puterea lui de a se orienta după cîteva indicații e mai activă, cu atît mai ușor îți ghicește gîndul chiar cînd nu l-ai exprimat exact.

Sînt și cuvinte care chiar prin felul cum sînt construite înlesnesc modificările, încît le vedem încadrîndu-se în cele mai variate mișcări fonocinemice. Ca exemplu tipic citează WEIGAND (*Jb.* XIII, p. 100) pe lat. *familia*, devenit *fămeie* și apoi, prin transformarea lui *ă* aton în *a*: *fameie*; prin prefacerea lui *ă* în *o* după labiale: *fomeie*; prin închiderea lui *o* neaccentuat în *u*: *fumeie*; prin asimilarea lui *ă* la *e* următor (sau prin prefacerea lui *ă* în *e* după labiale în poziție moale): *femeie*; prin închiderea lui *e* neacentuat: *fimeie*. Lipsește numai varianta *fîmeie* pentru ca întreaga serie vocalică să fie reprezentată.

Odată cristalizarea săvîrșită, fonocinemul apare cu o consecvență mare și devine, pentru regiunea și vremea în care e valabil, o „lege" cu caracter mai mult sau mai puțin imperativ. În ceea ce privește reflexul *m* din *gn* latinesc în *agnellus* > *miel*, am putea admite că acest *m* s-a simplificat —după amuțirea lui *a* inițial— din *mn*, un grup consonantic neobișnuit în limba română. În nici un caz *miel* nu poate fi considerat ca un hiperurbanism născut din *mńel*, căci *miel* se zice și în Banat, în regiunile în care *ń* se păstrează și labialele nu apar palatalizate. A presupune în latina vulgară un **agmellus* (contaminat din *agnellus* + *agmen ELR*, p. 84) nu mi se mai pare probabil.

Despre felul cum s-au comportat românii la cristalizarea fonocinemelor, cf. și *DR*, VIII, p. 317 ș.u.

Rolul coexistenței unor rostiri paralele la cristalizarea procesului evolutiv, deci colaborarea elementului sincronic cu cel diacronic la cristalizarea a ceea ce noi am numit un fonocinem, a preocupat pe diferiți lingviști moderni. Dăm în cele următoare în traducere trei pasaje ce ni se par destul de caracteristice:

„Pentru istoricul limbii, care nu examinează decît rezultatele și îmbrățișează cu o privire ansamblul evoluției unei limbi, „legea" e cvasi-absolută. Dar cel ce observă limba vorbită, cel ce cutreieră un teritoriu destul de mare *în momentul cînd se face o transformare fonetică*, vede lucrurile altfel; dacă vrea să fixeze în spațiu și timp data unei evoluții fonetice, ajunge în mod fatal să nu considere decît un singur individ, comparîndu-l cu ascendenții și descendenții lui direcți" (VENDRYES, *Langage*, p. 56).

În opoziție cu SAUSSURE, după care „legea" sincronică e „generală, dar nu imperativă", iar cea diacronică „imperativă, dar nu generală", MILLARDET (*RLR*, XLI, p. 314—315) credea că „legea sincronică... pare a fi imperativă întocmai ca cea diacronică. Ea nu numai că se impune subiectelor ce vorbesc o limbă la un moment dat și care sînt obligați să se supună uzului colectiv, dacă nu vor să fie necorecți, ridiculi și neînțeleși, ci ea se impune idiomului însuși, căci ea este expresia ordinii însăși ce stăpînește în acest idiom, cu un cuvînt a sistemului

lingvistic, care formează un întreg şi care ar fi compromis în mod grav sau chiar distrus, dacă în acest sistem s-ar introduce în mod mai mult sau mai puţin subit o deranjare".

„Structura fonologică a unei limbi tinde totdeauna să ajungă la un stadiu de echilibru. Felul cum se comportă fonemele în silabe, silabele în cuvînt şi cuvintele în propoziţie e dirijat prin *tendinţe sincronice*. Atîta timp cît limba caută încă echilibrul său fonologic, vorbim de *predilecţii* sau de *repulsiuni*; după ce l-a atins, de *legi*" (R. DE POERCK, *Réponses*, p. 56).

197. Urmărirea originii cuvintelor şi a morfemelor s-a putut face cu exactitate numai recunoscîndu-se că *legile fonetice sînt limitate în timp şi în spaţiu*. E singura notă care le deosebeşte de legile care dirijează ordinea firii, valabile oriunde şi oricînd. După ce *l* simplu între vocale se prefăcuse în *r* în t o a t e cuvintele străvechi (*mazăre*, *viezure*, *muguru*... cf. *LR*, I, § 93) şi în cele de origine latină (*dolere* > *durere*, *pulicem* > *purece*...), limba romînă ajunsese, într-o epocă străveche, să nu mai aibă *l* simplu intervocalic. Mai tîrziu, cînd au început să pătrundă din alte limbi cuvinte cu un astfel de *l*, transformarea lui *l* în *r* era î n c h e i a t ă şi romînii au trebuit să se deprindă din nou cu rostirea acestui sunet. Dar legea fonetică *-l-* > *-r-* fiind încheiată, acest *l* nou a rămas nealterat: slavul *bolĭ* apare sub forma *boală* şi n-a mai putut deveni **boară* (după cum lat. *mola* devenise *moară*). Urmează de aici că un cuvînt ca *şcoală*, care are *l* intervocalic (şi *ş* în loc de *s* iniţial, deşi nu e urmat de *i̯*) nu poate fi urmaşul latinescului *schola*, ci e împrumutat în timpuri mai recente din altă limbă. Tot astfel *oţet* nu poate fi urmaşul lui *acetum*, care, după legile de transformare a sunetelor romîneşti, ar fi dat **acet*; el e împrumutat de la slavii de sud *(oćĭtŭ)*, care prefac, în consonanţă cu legile lor de rostire, pe *a* latin în *o* şi pe *c* latin, înainte de *e*, *i*, în *ţ*.

Deoarece un *b* simplu intervocalic latin a amuţit, dacă găsim în romîneşte cuvinte cu *b* între vocale, putem spune a priori că ele nu sînt latine sau, dacă le avem totuşi moştenite de la strămoşii noştri romani, în limba acestora *b* nu era simplu sau nu era intervocalic. Acesta e cazul lui *aburca*, a cărui etimologie e **arboricare* şi care, pe vremea cînd *b* intervocalic dispărea în romîneşte, nu-şi pierduse încă, prin disimilare completă, pe cel dintîi *r*.

Dacă în împrumuturi străine *ń* e redat în romîneşte prin *i̯*, putem spune cu oarecare siguranţă că împrumutul s-a făcut într-o epocă şi într-o regiune în care se pronunţa încă la noi *ń* (după cum se pronunţă pînă azi la aromîni şi în unele regiuni bănăţene) şi că mai tîrziu acest *ń* s-a prefăcut în *i̯* ca în cuvintele de origine latină şi simultan cu ele. Cînd latinescul *cuneus* se rostea la noi încă *cuńu*, şi ung. *szekrény* sau *nyomás* au fost împrumutate sub forma *sicrińu* şi *ńimaş*. Mai tîrziu, cînd *ń* s-a prefăcut în *i̯*,

această transformare a cuprins cele trei cuvinte *cui*, *sicriu*, *imaş*. Cele două cuvinte ungureşti au mai fost împrumutate o dată —în alte regiuni— după ce transformarea *ń* > *i̯* era încheiată. Nemaiexistînd în graiul acelor regiuni un *ń*, el n-a mai putut deveni *i̯*, ci a fost înlocuit prin *n* (ca în cazurile arătate în § 121): *scrin*, *nimaş*.

A fost firesc ca lingvistica istorică să dea o deosebită atenţie cronologiei în evoluţia rostirii, căutînd să stabilească cît mai exact limitele în timp ale fonocinemelor. Aceste limite au putut fi aflate pe două căi: sau prin dovezi scoase din atestări contemporane, din împrumuturi, sau prin deducţii de ordin istoric —**cronologia absolută**— sau prin asemănare cu alte fonocineme, mai vechi sau mai nouă, în care caz **cronologia** este **relativă.**

Dacă examinăm mai de aproape cuvintele cu *l* intervocalic transformat în *r*, vedem că între ele se găsesc şi exemple ca *Salona* (pentru *Thessalonike*) >arom. *Sărună*, sau *Sanctus Nicolas* >*Sîn Nicoară*. Vom admite deci că acest fonocinem nu se încheiase încă pe vremea cînd romînii de miazăzi aveau un contact viu cu oraşul Saloniki şi cînd, prin creştinism, a pătruns şi la noi cultul sfîntului Nicolae (cu forma grecească, nu slavonă —ca mai tîrziu— a acestui cuvînt). Fonocinemul era însă încheiat cînd au început să pătrundă cuvintele slave în limba noastră, căci chiar cele mai vechi dintre ele, comune dacoromînilor şi aromînilor, ca *boală*, au —precum am spus— pe *l* netransformat în *r*. Şi alt termen creştin, *baptizo*, este în limba noastră anterior unuia din cele mai vechi fonocineme, şi adică amuţirii lui *p* în grupul *pt* înainte de accent: *botez*.

Dimpotrivă, în întîiele veacuri creştine la noi, alt fonocinem, *sti̯* > *ssi̯*, era încheiat. Astfel se explică faptul că *pastionem*, rostit încă în latina vulgară **passionem*, a devenit la noi *păşune* (cu *şi̯* > *ş* ca în *caseus* > *caş*), pe cînd *christianus* n-a devenit **creşin*, ci grupul *sti* s-a dezvoltat în *şti*, ca în *tristi* > *trişti*.

Cuvîntul unguresc *pakulár* a fost împrumutat din romîneşte (*păcurar*) abia după ce *e* după labiale devenise *ă* (redat în ungureşte prin *á*); şi mai vechi e împrumutul *fattyú*, din romîneşte *făt* (din lat. *fetus*).

O. Densusianu (*Ţara Haţegului*, p. 32) şi E. Petrovici (*Simbioza slavo-romînă în Transilvania*, extras din revista *Transilvania*, a. 73, p. 7) au dovedit, prin grafii ungureşti ca *Kryvagye* (a. 1457 = Crivadia), *Zlestye* (a. 1467 = Sălişte), *Begyesth* (a. 1464 = Bădeşti), *Kernyesth* (a. 1447 = Cîrneşti)... că palatalizarea dentalelor în ţinuturile vestice trebuie să fie anterioară secolului al XV-lea.

Pe vremea cînd o parte din dacoromîni s-au răspîndit, ca păstori, prin Carpaţii nordici, în graiul lor trebuie să fi existat şi rotacismul lui *n* intervocalic, şi grupele *cl'*, *gl'*, cu *l'* netransformat încă în *i̯*. Acest lucru

îl constatăm din cuvinte ca *afiră* şi *cl'ag* (pentru *afină* şi *cheag*) intrate în limbile ruteană (*jafiri, glaganyj syrŭ*), polonă (*sklagać się*) şi slovacă (*kl'ag*).

De altfel, deşi azi nu mai există la dacoromîni nici o insulă cu rostirea *cl'* şi *gl'*, avem cîteva urme în scrieri vechi şi cîteva indicii în limba actuală, care dovedesc că rostirea cu *k'* şi *ģ* (sau cu sunete evoluate din ele) nu s-a cristalizat pretutindeni deodată. Că în nordul teritoriului dacoromîn rostirea *cl'* a dăinuit vreme mai îndelungată nu se vede numai din reflexele cuvîntului *cheag* (arom. *cl'ag*, din lat. vulg. **clagum* = *coagulum*) la slavii carpatini, ci şi din forma *clema*, în loc de *chema*, atestată o dată în Codicele Voroneţean, sau din scrierea *Ureacle*, pentru numele propriu *Ureche*, în documente slavone din Moldova. Dar şi Banatul —care păstrează pînă azi şi pe *ń* netransformat în *i*— trebuie să fi cunoscut rostirea *cl'* pînă în secolul al XVII-lea, cînd găsim, în dicţionarul Anonimului Caransebeşan, scrierea *cleaie* pentru *cheie* (lat. *clavis*). Această rostire exista cu siguranţă în Banat şi în a doua jumătate a veacului al XV-lea. Pe atunci au împrumutat adică slavii caraşoveni de la romînii din Banat cuvîntul care azi are forma *străgheată* (sau *străgheaţă*) „lapte de oaie închegat", al cărui *ģ* s-a dezvoltat însă din *gl'*, precum dovedeşte arom. *străgl'aţă* şi megl. *strigl'ată*. În limba caraşovenilor s-a păstrat pînă azi această formă din veacul al XV-lea (cf. E. Petrovici, *Graiul caraşovenilor*, Bucureşti, 1935, p. 99; cf. şi § 125).

Voind să stabilim cronologia unui fonocinem trebuie deci să ţinem seama şi de elementul spaţial. G. Giuglea citează (*DR*, IX, p. 648) ca exemplu de speculaţie justă cronologică părerea lui O. Densusianu, după care atestarea, într-un document din sec. XIV, a toponimicului *Unghiul cu Frasini* ar fi o dovadă că transformarea lui *gl'* în *ģ* era încheiată la acea dată în dialectul dacoromîn. Aceasta nu este valabil decît pentru regiunea în care se găseşte acel toponimic; în alte regiuni stadiul mai vechi cu *cl'* şi *gl'* s-a menţinut cîteva veacuri mai mult.

Pentru grupele *cl* şi *gl* nu sîntem în stare să stabilim numai cîteva date de cronologie absolută —care la noi, din cauza lipsei documentelor medievale, în mod fatal sînt mai greu de obţinut— ci şi de cronologie relativă. Astfel despre vechimea mare a palatalizării lui *l* după velare vorbeşte prefacerea lui *u* în *i* şi a lui *a* în *e* în cuvinte ca *ingluto* > *înghit*, *includo* > *închid*, *sclavi* > *şchei*... Fonocinemul *clu* > *cl'i* era încheiat cînd *o* neaccentuat începuse să se închidă, căci lui *şchiopăta* îi corespunde la aromîni *şcl'upica* (nu **şcl'ipica*, ca *şcl'ifur* din lat. **sclufurem* < *sulfurem*). Cuvîntul *sclavus*, datînd din epoca bizantină, dovedeşte însă că această înmuiere a lui *l* după *c* e mai nouă decît intercalarea unui *c* între

s şi *l* (*slavi* > *sclavi* cf. §§ 79 şi 125) şi este, bineînţeles, şi mai nouă decît prefacerea latină vulgară a lui *tl* în *cl* (*vetulus* > *vetlus* > *veclu* > > *vecl'u* > *vechi*).

Lingvistica comparată a limbilor romanice ne permite —ca şi, uneori, monumentele de limbă latină cu caracter popular— să stabilim vechimea unor transformări de rostire preromîne. Tot astfel comparaţia celor patru dialecte principale romîne ne dă posibilitatea să stabilim cu oarecare siguranţă inovaţiile străromîne (cf. *LR*, I, §§ 108—110).

Astfel, dacă din lat. *consuo* sau *mensa* nu avem **cuns* şi **minsă*, cu prefacerea străromînă a lui *o* în *u* şi a lui *e* în *i* înainte de *n* (ca în *bonus* > *bun*, *bene* > *bine*...), cauza este că *n* dispăruse încă în epoca latină vulgară înainte de *s*. Pentru limba romînă, ca şi pentru celelalte limbi romanice, trebuie să plecăm de la formele —atestate de altfel— *coso* şi *mesa*.

Tot astfel, dacă *l* din *milium* n-a devenit *r*, ca *l* din *pulicem* > *purece* şi dacă *n* din *capitaneum* n-a devenit, în regiunile rotacizante, *r*, ca *n* din *lana* > *lînă*, sau dacă *b* din *habeat* n-a amuţit ca *b* din *sebum* > *seu*, cauza este că în latina vulgară *e* şi *i* scurt înainte de vocală deveniseră *i̯*, care nu mai avea un caracter vocalic, ci consonantic, încît *l*, *n* şi *b* în cuvintele citate nu mai erau intervocalice pe vremea cînd, în limba străromînă, aceste consonante începeau să se modifice între vocale.

Metafonia lui *e* accentuat înainte de *e* din silaba următoare e un fenomen străromîn, căci aromînii şi megleniţii zic pînă azi *seate* (sau *seati*, rezultat din *seate*), iar noi zicem *şase*, care presupune o formă mai veche *şease*, şi tot aşa zic şi istroromînii (*şâse* < *şase* < *şease*). În textele noastre vechi scrierea obişnuită era *seate*, precum se mai rosteşte regional şi azi. Faptul că şi în regiunile care azi au *sete* se zice *a vedea* şi se întrebuinţează imperative scurtate ca *păzea*, *ferea*... e de asemenea o dovadă că pe vremea cînd infinitivele au început să piardă pe *-re* şi unele imperative pe *-şte* final, toţi dacoromînii pronunţau *vedeare*, *păzeaşte*, *fereaşte*..., căci dacă scurtarea infinitivelor şi a imperativelor ar fi mai veche decît transformarea lui *ea* în *e*, am avea **vedé*, **păzé*, **feré* (forme care nu trebuie confundate cu *vedę*, *păzę*, *ferę* din Moldova, care, şi ele, presupun un *vedea*, *păzea*, *ferea* anterior). Dacă deci la aromînii vestici, întîlnim forme ca *sete*, *fete* (în loc de *seate*, *feate*, ca la ceilalţi aromîni), putem spune cu oarecare siguranţă că nu avem a face cu un fenomen străromîn, ci cu o inovaţie de rostire la aceşti romîni transdanubieni, care s-a ivit independent de aceeaşi inovaţie de rostire la o parte din dacoromîni.

De asemenea ar fi greşit să se tragă, din exemple ca lat. *luciferum* > > *luceafăr*, deducţii de cronologie relativă de felul următor: prefacerea

lui *e* în *ă* după labiale în poziţie dură e mai veche decît metafonia lui *e* în *ea*, căci dacă ar fi mai nouă, am zice *lucefer*, ca *verde*, *sete* etc. Raţionamentul nostru va fi, dimpotrivă, următorul : metafonia lui *e* înaintea unui *e* următor este, precum am văzut, străromînă, deci nu poate fi mai nouă decît transformarea lui *e* în *ă* după labiale, care e dacoromînă şi lipseşte celorlalte dialecte. Dacă totuşi avem *luceafăr*, acesta s-a dezvoltat din **luceafer* pe teren dacoromîn.

Iată şi alte cazuri de cronologie relativă :

bl s-a transformat în *ul* abia după ce *l* intervocalic devenise *r* : *stablum* > *staulu* > *staul* ; în schimb *l* intervocalic se rotacizase înainte de ce un *ī* următor să-l fi putut palataliza : *felīcem* > *ferice* (iar nu **fel'ice* > > **feice*) . . . ;

rotacizarea lui *n* intervocalic este ulterioară lui *an* > *ăn (în)*, *en* > *in* şi *on* > *un*, căci *lana* > *lînă* > *lîră* (nu **lară*), *bene* > *bine* > > *bire* (nu **bere*), *bona* > *bună* > *bură* ; în schimb *en* > *in* şi *on* > *un* e mai vechi decît metafonia : *plena* > *plină* (nu **pleană*), *bona* > *bună* (nu **boană*) ; în sfîrşit, metafonia este anterioară prefacerii lui *ea* în *a* după labiale în poziţie dură : *mensa* > *mesa* > *measă* > *masă* . . . ;

diftongarea lui *ĕ* accentuat în *ie* este anterioară închiderii lui *e* înainte de *n* : *tĕneo* > **tieno* > **ţeno* > *ţin* ;

amuţirea lui *b*, *v* intervocalic este mai veche decît amuţirea lui *n* + consonantă în poziţie protonă, căci altminteri *conventum* n-ar fi dat *cuvînt*, ci **cuînt* ;

amuţirea lui *b*, *v* intervocalic şi transformarea lui *rv*, *lv* în *rb*, *lb* sînt mai vechi decît *bĕ* > *ge* şi *bī* > *gi*, căci avem *liberto* > *iert* (nu **igert*), *hiberna* > > *iarnă* (nu **igarnă*), *corvī* > *corbi* > *corg* (nu **corvi* > **cory*), *alvina* > > *albină* > *algină* (nu **alvină* > **alyimă*) . . . ;

prefacerea lui *e* postton în *i* e mai nouă decît metafonia : *pomi* > > *pomi*, dar *poamele* > *poamile* ; dacă raportul cronologic ar fi fost invers, am avea **pomile*, iar din **annotĭnus* am avea **notin*, nu *noatin* (< *noaten*) ;

prefacerea lui *in* în *în* după *ţ* este ulterioară lui *tĕ* > *ţe* : *tĕneo* > > *ţin* > *ţîn* ;

transformarea lui *ă* în *e* după palatale e mai nouă decît amuţirea lui *v* intervocalic, dar e mai veche decît *ă* > *ę* în poziţie finală la istroromîni : *lixīva* > **leşiă* > *leşie*, dar *folia* > **foal'ă* > **foal'e* > istrorom. *fol'e* (nu *fol'ę*) ;

prefacerea dialectală a lui *ea* în *a* şi a lui *e* în *ă* după *s* e mai nouă decît transformarea lui *ea* în *e* înainte de *e*, căci *sĭtis* > *seate* > *sete* > dial. *săte* (nu **sate*) ;

diftongarea „țărănească" a lui *e* în *ie* e mai nouă decît reducerea lui *ea* la *e* înainte de *e* următor și decît palatalizarea labialelor, căci pe la Bran se zice și *piere, miere*... din *pere, mere* (dintr-un mai vechi *peare, meare*), iar nu *k'ere* și *ńere*, precum se zice în partea locului pentru reflexele lat. *pĕrĭt* și *mĕl*;

transformarea lui *oa* în *a* după labiale e mai veche decît a lui *oa* în *o* la istroromîni, căci *ad foras* > *afoară* > *afară* > istrorom. *fâre* (iar nu **forę*)...;

dispariția lui *n* din *ună* (articol nehotărît) e mai veche decît rotacismul: *una* > *ũa* > *uă* > *o* (și la istroromîni)...;

dispariția lui *a* inițial neaccentuat e la megleniți ulterioară schimbării de accent în *aúd* > megl. *ut*...

Am putea continua, dar ne oprim, căci scopul nostru nu este să dăm un tablou complet al raportului cronologic între diferite fonocineme romînești, ci să arătăm cu cîteva exemple convingătoare că *de fapt la cele mai multe fonocineme se poate constata o încheiere în timp și o limitare în spațiu*. Geografia lingvistică, în loc să spulbere această recunoaștere importantă a școalei neogramatice, aduce, dimpotrivă, dovezi noui și puternice în sprijinul ei.

Vom cita numai una, după E. PETROVICI, care, căutînd în Munții Apuseni ultimele urme ale rotacismului, a făcut următoarea constatare interesantă: subiectele anchetate aveau înaintea vocalelor palatale (*e* și *i*) două feluri de *n*, unul palatal și altul nepalatal: cu *ń* (palatal) rosteau pe *pęęńe* „flori", *ńegrįață, carńa, haįńi, ńa* „zăpadă"..., iar cu *n* nepalatal pe *bini, d'imineața, găįin*^{i}, *mîni* „mîne"... Dar în exemplele din urmă —și numai în acestea— ultimii rotacizanți rostesc *r*. „Prin urmare, în graiul moților, *n* care a fost cîndva rotacizat, redevenit *n* prin regresiune..., nu se palatalizează înaintea vocalelor" (*DR*, VIII, p. 152). Cu alte cuvinte: palatalizarea lui *n* e mai veche decît dezrotacizarea lui *r* intervocalic și nu mai atinge cuvintele cu un asemenea *n* de dată recentă.

198. Totuși cercetările mai noui au arătat că principiul limitării în spațiu și în timp a fonocinemului nu poate fi aplicat cu rigiditate, ci cu elasticitatea explicabilă prin intervenția atît de deasă a unor factori de natură fonemică la cristalizarea fonocinemului.

În rîndul prim constatăm o **derogare de la principiul limitării în timp a fonocinemului** în cazurile cînd el a dat naștere unei alternanțe cu repercusiuni morfologice. Prin faptul că un *c* devine *ĉ* numai înainte de *e* și *i*, dar își păstrează valoarea lui velară înainte de alte sunete sau înainte de zero, s-a născut în limba romînă o opoziție *c* — *ĉ* în forme flexionare

ca *ac*, *sac* (singular) spre deosebire de *aĉe*, *saĉi* (plural), sau *fac* (persoana întîi) față de *faĉi* (persoana a doua) și *faĉe* (persoana a treia). Rolul funcțional al acestei opoziții a făcut ca ea să se aplice, ca morfonem, și cuvintelor intrate mai tîrziu în limbă. Se zice *rac—raci* (ca *sac—saci*) și se conjugă *înșfac—înșfaci* (ca *fac—faci*), deși *rac* și *înșfăca* nu sînt de origine latină, și au fost împrumutate după ce fonocinemul $c + e, i > \hat{c}$ era încheiat. În momentul cînd avem a face cu o opoziție însemnătoare, cu rol funcțional în limbă, am pășit din domeniul fonetic — transformarea velarei în africată prin coarticulația lui *c* cu vocala palatală următoare : lat. *sacci* > > *saci*, lat. *facĭt* > *face*... — în cel fonemic — confruntarea singularului *sac* cu pluralul *saci* și a persoanei întîi *fac* cu persoana a doua *faci*—și, prin urmare, apare posibilitatea unor aprecieri personale. Într-adevăr, în aplicarea morfonemului la velare limba are șovăieli. Astfel de la *marcă*, *mască* sau *diftong* derivatul verbal cu sufixul *-ez* e *marchez*, *maschez*, *diftonghez*, fără prefacerea lui *c* în *ĉ* (ca în *fac—face*), a lui *sc* în *șt* (ca în *muscă—muște*) și a lui *g* în *ĝ* (ca în *sug—suge*). În *ALR*, I, am mai întîlnit, la formațiuni nouă de la cuvinte vechi, și *furnigheză* (= furnică) 153/790,896,922 și *nst'icază*, în loc de „înspică". Dacă în aceste cuvinte generalizarea fonocinemului a putut fi oprită prin repulsia de a asimila corpurile străine intrate recent în limbă (§ 184), vedem că un fel de reținere de a urma calea apucată de marea majoritate se poate constata și la cuvinte populare încetățenite de mult în limbă și chiar atunci cînd morfonemul ar putea servi la distingerea unor forme deosebite de declinare. Acesta e bunăoară cazul la formarea genitivului-dativ de la feminine terminate în *-că*. Pe cînd de la *doică* avem genitivul și dativul *doicii*, întocmai cum avem și pluralul *doici* (cu morfonemul *c—ĉ*), de la *maică*, cu pluralul *maici*, se aude, alături de genitivul și dativul *maicii*, și *maichii* (așa în Brașov), iar de la nume ca *Anca*, *Tinca* (acestea fără plural) genitivul și dativul —„gramatical" — este *Anchii*, *Tinchii* (cel mult *Ancăi*, *Tincăi*, ca în Moldova, sau *lu(i) Anca*, *lu(i) Tinca*), nu însă *Ancii*, *Tincii*.

În asemenea cazuri, cînd avem a face cu un fel de *legi fonetice în acțiune*, limita rămîne deschisă, iar acțiunea de cristalizare a fonocinemului e tulburată prin adăugarea unui material nou, supus aprecierii și interpretării subiectelor vorbitoare. *În asemenea cazuri putem constata că trecerea timpului nu este totdeauna factorul decisiv pentru asimilarea cuvintelor intrate în limbă la materialul existent.* Astfel vedem cum cuvinte ca gr. παίδευις și μόρισμα, care se rosteau mai demult *pedepsă* și *miresmă*, au devenit cu timpul *pedeapsă* și *mireasmă*; altele ca slav. *glezĭnĭ* se rostește și azi, în diferite regiuni, *gleznă* și *gleaznă* ; metafonia lipsește în împrumuturi relativ vechi ca *ciupercă*, *greblă*, *potecă*, *sfeclă*..., dar se

găsește în cuvinte nouă, ca *leafă* (din turc. *ölefe*, bulg. *lefe*) și ea nu este deci o dovadă pentru intrarea unui cuvînt de origine străină în limbă înainte de transformarea lui *e* în *ea* sau în epoca acestei transformări.

Nu trebuie să uităm că o transformare fonetică s e p o a t e r e p e t a în aceeași limbă de mai multe ori. Astfel am văzut în § 124 că „înlesnirea" pronunțării pe care strămoșii noștri au urmat-o în epoca latină vulgară intercalînd un *c* sau *g* între *s* sau *z* și *l* (*assula* > **asla* > *ascla* > > *așchie*...) și au repetat-o în epoca bizantină (*slavus* > *sclavus* > > *șchiau*) și mai tîrziu în veacurile întîiului contact cu slavii (*zlĕbŭ* > > **zgleab* > *jgheab*), o putem observa în unele regiuni și în timpuri ulterioare prefacerii lui *scl* în *șcl'* (> *șk'*) și *zgl* în *jgl'* (> *jǵ*), căci avem *sclab*, *sclănină*, *iesc(ă)le*, *zglot*... pentru *slab*, *slănină*, *iesle*, *zlot*. De asemenea am văzut, tot în § 124, că rostirea grupului *ct*, care a produs, încă în latina estică, greutăți atît de mari strămoșilor noștri, este incomodă și înlocuită în zilele noastre prin grupuri consonantice mai ușoare de romînii de la țară, nedeprinși cu urmarea imediată a ocluzivei velare și a celei dentale.

Tot latină vulgară e și înlocuirea lui *tl* prin *cl* (*vetulus* > *vetlus* > > *veclus* > *vechi*...); ea s-a repetat mai tîrziu în împrumuturi de la slavi (**kotĭliti* > *cotli* > *cocli*) și de la unguri (*Betlen* > *Beclean*...). De asemenea *g* + consonantă nazală a devenit *m* în cuvinte latine (*lignum* > *lemn*...), și, mai tîrziu, în cuvinte de origine slavă (*tokŭma* > > *tocma* > *togma* > *tomna*...). Și prefacerea velarelor (urmate de *e* și *i*) în palatale și apoi în africate se repetă în cuvinte ca *ochi*, *sughit*, care în unele regiuni se rostesc *oĉ*, *suĝit*. De asemenea cuvinte ungurești prefac pe *ĝ* în *ĝ* : *hagyma* sau *gyenge* au devenit *haĝmă* (> *hajmă*, *hașmă*) și *gingaș*. Dacă însă *e* inițial în cuvinte de origine unguească ca *arneu* (< *ernyő*), *alean* (< *elen*)... se preface în *a*, ca în cuvinte latine (*ericius* > > *arici*), nu avem propriu-zis a face cu repetarea aceleiași transformări de rostire la distanță de veacuri, ci cu înlocuirea lui *e* deschis unguresc prin *a* (§ 120). Nici rostirea dialectală *du pă* (de exemplu : *ia cartea du-pă masă*), în loc de *de pe*, nu este o repetare a vechii prefaceri a lui *de post* latin în *după* (ca și în it. *dopo*), căci *e* din lat. *de post* s-a prefăcut în vocală labială din cauza labialei următoare, pe cînd noul *du pă* a rezultat din *dă pă*, cu prefacerea lui *ă* în *o* între o dentală și o labială (ca în *baptizo* > > *bătez* > *botez*) și a lui *o* în *u* din cauza lipsei de accent.

În asemenea cazuri datele geografiei lingvistice ne feresc de cele mai multe ori de greșeli de cronologie relativă. Instructiv în privința aceasta e cazul pluralului *barbi* (de la *barbă*), care apare pe o arie compactă în Moldova. La întîia vedere s-ar putea crede că avem a face cu păstrarea lui *a* netransformat în *ă* la pluralele

hărțile 26 și 21

feminine, ca în *vaci*, *fragi*, *nari* și în exemplele date în § 194. Dacă comparăm însă harta *barbi* cu harta *fete* vedem că forma *barbi* se găsește tocmai, și numai în regiunea care preface pe *e* final neaccentuat în *i*. După această constatare nu vom mai pune pe *barbi* pe aceeași treaptă cu *vaci*, ci îl vom considera ca o transformare normală a lui *barbe* (din lat. *barbae*) în regiunile care închid pe *e* final.

Desigur că nu totdeauna lingviștii vor fi de acord în aplicarea principiului cronologiei la anumite fonocineme. În privința aceasta amintesc discuția care s-a ivit la noi cu privire la vechimea transformării lui *án* > *în*. Unii dintre lingviștii noștri cred că acest fonocinem, care cuprinde în esență elemente latine, era încheiat pe vremea primului nostru contact cu slavii, deoarece cuvinte ca *chrana*, care se găsesc în t o a t e dialectele romîne și au fost împrumutate probabil în epoca străromînă, n-au mai luat parte la această transformare (*hrană*). Alții citează cuvintele *stăpîn*, *jupîn*, *stînă*, *stîncă* și *smîntînă*, care se găsesc și la slavi (unde ele se rostesc cu *an*), ca probă că fonocinemul *an* > *în* nu era încheiat pe vremea întîiului nostru contact cu slavii, admițînd că cele cinci cuvinte fac parte din primele împrumuturi intrate în limba noastră de la slavi. Cum însă etimologiile acestor cuvinte nu sînt sigure și originea lor slavă e îndoielnică (cf. *LR*, I, § 120), chestiunea rămîne deschisă.

La 1 decembrie, cu ocazia serbării Unirii, gazetele noastre obișnuiesc să dea portretele bărbaților care alcătuiau comitetul unionist din Iași la 1856 și a membrilor Consiliului Dirigent din Ardeal la 1918. Cei dintîi (D. Rallet, C. Negri, A. Panu, M. Kogălniceanu, Neofit Scriban, C. Iepureanu, P. Mavrodini, D. Cosadini, C. Hurmuzaki și D. A. Sturdza) aveau toți mustăți și cei mai mulți barbă; cei din urmă, afară de doi, care erau rași, purtau cu toții mustăți. Cînd eram copil numai preoții catolici și actorii erau la noi rași. În Germania, unde am plecat la studii în ultimul deceniu al veacului trecut, m-am mirat văzînd că bărbații se rădeau la mustăți. Dacă după portul bărbii poți data și localiza o fotografie, probabil că și obișnuințele de rostire variază după epoci și regiuni, încît nu este exclus ca din rostirile „la modă" să se poată face — după cum de altfel au și încercat unii — deducții cronologice și spațiale.

199. Cuvîntul asupra căruia trebuie apăsat în fonocinetică nu este numai cel de e v o l u ț i e, ci și cel de **coexistență** a mai multor elemente de rostire în mintea celui ce elaborează materialul sonic al limbii sale. Doi drumeți se întîlnesc pe înserate. „Bună ziua" zice unul, „bună seara" îi răspunde celălalt. Stadiul acesta în care mustul fierbe fără să se fi ales încă vinul, pentru care francezul are expresia „entre chien et loup" —cînd nu mai poți cunoaște exact dacă animalul ce se apropie e un cîne sau un lup —iar romînul expresia „în doi peri" —adică nici alb, nici negru (sau bălan) — are pentru modificările de rostire un rol deosebit de important. Alături de transformările evolutive, cînd o fază de rostire e înlocuită

„pe nesimţite" printr-alta, avem alegerea între două rostiri care-ţi stau simultan la dispoziţie, alegere pe care o faci, după împrejurări şi urmînd unor îndemnuri subiective, în măsura în care ai încă siguranţa că vei fi înţeles, sau tocmai pentru ca să fii mai bine înţeles de interlocutorul tău. Astfel fonocinemul pierde din rigiditatea unei legi fonetice fără excepţii şi, prin intervenţia elementului subiectiv, acţiunea distructivă a evoluţiilor automate poate fi suprimată sau îndrumată în alte direcţii.

Chiar şi la stabilirea cronologiei trebuie să ţinem seama de inovaţiile de rostire care se datoresc modelelor care coexistă în mintea subiectelor vorbitoare cînd îşi îmbogăţesc materialul lingvistic cu elemente nouă. În regiunile din Ardeal unde se rosteşte *lęge* (cu *e* deschis, din vechiul *leage*), şi neologismul *rege* se rosteşte *ręge*, pentru că cei de la care acești ardeleni au auzit cuvîntul rosteau pe *rege* cu acelaşi fel de *e* —mijlociu sau închis— — ca pe *lege*. După pronunţări ca *Buzău*, *zău* se orientează în rostirea unora şi neologismul *muzău* în loc de *muzeu*, ca şi cînd fonocinemul *z* + *e* > > *z* + *ă* ar fi încă activ.

Legea fonetică după care *s* > *z* înainte de *b*, *d*, *g* (§ 163) este în plină acţiune. Ea intră în vigoare şi în decalcuri de felul lui *desdăuna* (rostit *dezdăuna*) după fr. *dédomager*. Înlocuind pe *domage* cu *daună* şi prefixul *dé-* (din lat. *dis-*) prin *des-*, cu varianta *dez-*, care coexistă în mintea noastră, am ales, din cauza lui *d* următor, varianta aceasta din urmă a prefixului.

O cumpănire a formelor obişnuite în graiul „de acasă" şi în cel auzit la alţii poate da naştere uneori la **înlocuiri excesive** ale formelor tradiţionale (numite de TH. GARTNER „Überentäusserung"). Îndeobşte cunoscute sînt cazurile de **hiperurbanisme**, adică de cazuri de exces de zel în primirea formelor orăşeneşti, ale păturilor culte, în locul celor întrebuinţate la ţară. În *LR*, I, § 96 am citat două cazuri de hiperurbanisme latine (*cauda* şi **cĭrcanus*). O doamnă din Braşov —unde labialele se palatalizează— zicea *peie* în loc de *cheie*; forma *piftele* în loc de *chiftele* e destul de răspîndită (cf. § 136). Tot hiperurbanism e *seamă* în loc de *samă* (din ung. *szám*) la cei ce ştiu că literar e *seară* iar nu *sară*.

Există şi forme **hiperdialectale**, adică false reconstruiri ale formelor literare sau adaptări ale formelor din dialectele învecinate după rostirea obişnuită în dialectul local (numite de WARTBURG „Überselbstbehauptung"). Aşa sînt rostiri ca *hodiri*, *doriţă*... în loc de *hodini*, *doniţă* prin Munţii Apuseni, în opoziţie cu *mazăne* sau *luceafăn* în loc de *mazăre* şi *luceafăr* în regiunile învecinate, care sînt forme **hiperliterarizate**. De fapt în *doniţă* şi *hodini*, cuvinte de origine slavă, n-a existat un rotacism normal, ci ele sînt forme plăsmuite în mod analog de cei ce ştiau că lui *bire* sau *sărătos* din dialectul lor le corespunde, în graiul vecinilor, *bine* şi *sănătos*. Tot ca

plăsmuiri hiperdialectale ar putea fi considerate forme ca *obraḑ*, *păḑesc*, *ḑare* la bănățeni (cf. *LAD*, p. 10) și prin Maramureș, unde s-a păstrat rostirea veche *ḑ* și unde se știe că vecinii rostesc cu același *z* pe *obraz*, *păzesc*, *zare*... ca și pe *zice*, *zi*, *visez*... Faptul însă că a c e l e a ș i cuvinte de origine slavă au *ḑ* și la aromîni, ca și în Banat și Maramureș, fac mai probabilă explicarea dată de noi în § 125, anume că aceste cuvinte au pătruns în limba noastră pe cînd nu eram obișnuiți să pronunțăm un *z* înainte de vocală și, prin urmare, am înlocuit acest sunet străin în împrumuturile din limba slavă cu cel mai apropiat sunet din sistemul nostru fonetic, cu *ḑ*.

Avem și cazul încetățenirii unor forme dialectale în limba literară prin **împrumut.** Geografia lingvistică a dovedit cum însăși cristalizarea unui fonocinem e deviată sau stînjenită prin forme împrumutate din regiuni învecinate. În *LR*, I, § 101 am explicat ca o formă adusă în Muntenia de colonişti ardeleni pe *ţară* și *ţăran*, cu *a* în loc de *ea* și cu *ă* în loc de *e* după *ţ*, în regiuni în care se rostește *ţeastă* și *ţestos*. Pe cînd rostiri ca *subţîre*, *ţîn* sau *sîngur* le simțim ca dialectale chiar cei ce sîntem originari din regiuni în care *i* se rostește *î* după *ţ* și *s*, întrebuințăm totuși, și în scris, numai formele *ţîţă*, *căpăţînă* și *sîn*. (Dacă Alecsandri scrie uneori *sin*, o face pentru că i se potrivește în rimă; forma *căpăţină*, întrebuințată de unii în scris, face impresia de afectată). Rostirile *ţîţă* și *sîn* au fost aduse, poate, la oraș de doicile de la sat. De la țară a trecut la oraș, în regiunea care menține de altfel pe *e* după *ţ* și *z*, exclamația *zău*! (pe cînd în *dumnezeu* biserica a menținut rostirea cu *e*) și, deodată cu aducerea viteilor la tîrguri spre a fi vînduți, și forma *viţăl* în loc de *viţel*.

Un foarte important rol joacă împrumutul în limbile romanice apusene, unde diferitele limbi învecinate s-au influențat reciproc, mai ales pe cale literară. De asemenea s-a recunoscut în filologia romanică de mult rolul mare al cuvintelor savante. Ceea ce forma încă pentru Fr. Diez „excepții" supărătoare la legile fonetice cunoscute de el, a putut fi explicat ca forme împrumutate din latina literară în limbile romanice de vest. Asemenea împrumuturi, însă de dată recentă, de cînd, la noi, limba păturilor culte a fost apropiată de cea latină sau de cele romanice, avem și în romînește. Sînt **dubletele** și **tripletele**, adică formele duble și triple ale aceluiași cuvînt, moștenit sau intrat ca neologism în limbă. Pe cînd în forma moștenită constatăm fonocinemele vechi, în cea împrumutată reapar sunetele latine sau cele dezvoltate din acestea după fonocinemele limbilor romanice apusene. De obicei dubletele se deosebesc și ca sens, întrucît cuvîntul moștenit s-a îndepărtat de obicei de cel latinesc, ca de exemplu în *cumplit* față de *complet*. Alături de adverbul *chiar* avem adjectivul *clar* (din lat. *clarus*); alături de *închina*, devenit un termen

religios, avem neologismul *înclina* (din lat. *inclinare*, fr. *incliner*); alături de vechiul *întreg* noul *integru* (din lat. *integer*) și alături de vechiul *des* noul *dens* (din lat. *densus*); alături de *cătina* care crește la sate, *catena* munților din manualele de geografie (lat. *catena*)... În dubletul *conductă* și *conduită*, sau în *legal* și *loial*, neologismele acestea au intrat la noi o dată în veșmînt latin și a doua oară în veșmînt francez. Tot astfel în *pîlc* și *polc* (cf. *polcovnic*) sau în *crîng* și *crug*, ori în *săvîrși* și *sfîrși*, avem a face cu dublete de origine slavonă, intrate în romînește o dată prin limba slavonă bisericească și a doua oară cu forma rusească, sîrbească sau bulgărească. (Cf. și *LR*, I, § 122). Avem și dublete de felul lui *castel*, cuvînt savant, din lat. *castellum* (sau din germ. *Kastell*) și, cu același sens, *coștei* (mai vechi *coșteai*), intrat în limba noastră prin mijlocire ungurească, pe cînd *várvar* alături de *barbár* reprezintă forma neogrecească și cea latinească. În *DR*, V, p. 416 am arătat că *șteamătă*, *schimă* și neologismul *schemă* formează un triplet în limba noastră, ca și *scară*, *schelă* și *scală* sau *comoară*, *cămară* și *chimir*, despre care am vorbit în *LR*, I, § 155.

O chestiune care n-a fost cercetată încă îndeajuns la noi este cea a **cuvintelor savante** de origine latină intrate prin creștinism în limba noastră la începutul evului mediu. În § 197 am arătat cum cuvîntul *christianus* e ulterior fonocinemului *stį* > *ssį*, dar anterior lui *sti* > *ști*; în § 196 am presupus că prefacerea „neregulată" *gn* > *n* în **signicare* > *sineca* s-ar putea explica prin faptul că acest cuvînt creștin a intrat în limba noastră după ce *gn* se transformase în *mn* în *lemn*, *semn* și *cumnat* (din lat. *lignum*, *signum* și *cognatus*). Numele sfinților *Sîn Nicoară* și *Sîngeorz* sînt atît de vechi la noi, încît au putut participa la fonocinemele străvechi *l* intervocalic > *r*, *án* > *în*, *gįó* > *ĝo* și *-ĝįu* > *-ḑu*. Dimpotrivă, sărbătoarea noastră *Sînziene*, compusă din *sîn* (lat. *sanctus*) și **ziene*, presupune un *dies Iannis*, cu numele grecesc al sfîntului *Johannes*; în acest nume grupul inițial *ja-* nu s-a mai putut dezvolta ca *ja* din *jaceo* > *zac*, ci s-a păstrat ca *ia*. (Mai tîrziu, după analogia celorlalte zile de sărbători întrebuințate ca plurale —Paști, Florii, Rusalii... — **iane* a fost „îndreptat" în *iene*).

200. Impresionați de regularitatea cu care o transformare fonetică se repetă în toate cuvintele unei limbi sau unui dialect, neogramaticii considerau ca țel principal formularea cît mai precisă a ceea ce ei numeau „legi fonetice". Cazurile de abateri de la legile fonetice —**excepțiile**— erau oarecum elementul supărător, care trebuia eliminat, prin explicare, pentru ca legea să poată subsista mai departe cu caracterul ei absolut. Legea fonetică era dogma pe care lingviștii și-o creaseră pentru ca mai apoi

să creadă în ceea ce era creat de ei. S-a ivit astfel o d o g m a t i c ă specială, adesea mai mult ingenioasă decît convingătoare.

În *DR*, IX, p. 410—413 am citat, din primul volum al *Atlasului lingvistic*, un număr însemnat de derogări de la cele mai obișnuite și mai consecvente fonocineme. Amintesc aici numai cîteva cazuri din cele mai evidente. Astfel aflăm forme ca *petat* sau *renuchi*, cu *e* păstrat după labiale în poziție dură sau după *r* inițial, dar *umăre* și (pe o arie întinsă) *vîne*, cu *ă* și *în* după labiale în poziție moale, precum și *frăc* în loc de *frec*. Între fonice și afonice se întîlnesc schimburi curioase ca *tupă*, *umblu*, *scrăpunță*, *labădă* în loc de *după*, *umplu*, *zgrăbunță*, *lapădă*, care se explică prin acomodare —uneori la distanță— a foniei (§ 59); între *r* și *l* forme ca *belegată*, *culcubătă*, *prumîne*, *sclintit* în loc de *beregată*, *curcubătă*, *plumîne*, *scrintit*; între explozive fonice forme ca *jeg* și *jăb*, *zgrăbunță* și *zdrăbunță*; între *s* și *ș*: *smoc* și *șmoc* etc. Oricît de mare ar fi virtuozitatea la care au ajuns gramaticii istorici ca să explice excepțiile, o mare parte din ele va rămînea neexplicată.

Asemenea cazuri refractare nu trebuie culese din atlasele lingvistice, ci ni le oferă chiar limba literară. Voi cita trei exemple din cele mai caracteristice, cu explicările care li s-au dat sau li se pot da.

Cuvinte numeroase ca *puteum* și *brachium*, care au dat în toate dialectele romîne *puț* și *braț*, confirmă un fonocinem ce poate fi urmărit pînă în limba latină vulgară, transformarea lui *ți* și *ki* după accent în *ț*. Totuși din *ericius* avem forma *arici*, iar **potio* (pentru *possum*) apare în unele regiuni subt forma (*eu*) *pociu*. Explicarea lui *arici* ca împrumut din alb. *irik'* și a lui *pociu* ca o transformare ulterioară din *pot io* (= *eu*) sînt, evident, niște încercări de a scăpa dintr-un impas supărător, care cu greu vor convinge pe lingviștii cu experiență.

În opoziție cu *ți* și *di*, care, după accent, dau *ț* și *z* (*pretium* > *preț*, *radia* > *rază*), avem *ĉ* și *ĝ* (*j*) cînd după *ți* și *di* urma un *o* sau *u* accentuat (*rogatiónem* > *rugăciune*, *deó(r)sum* > *jos*...). De ce alături de *miez* din *medius* avem însă *mijloc* din *medius locus*? S-a zis: fiindcă accentul principal urma: *mèdius lócus*; s-a mai zis: fiindcă asupra acestui cuvînt de origine latină s-a suprapus slavul *mežda*, care avea un *ž*. S-ar mai putea admite și a treia explicare. La aromîni *(ńolĝuc)* și în unele regiuni dacoromîne, de exemplu în Muscel și pe la Brașov *(ńiljoc)*, precum și în Munții Apuseni, cunoscuți ca o regiune conservativă, se găsește și forma metatezată *miljoc*, care, după răspîndirea ei actuală, pare a fi foarte veche. Într-adevăr, dacă metateza se poate constata în graiul actual, nimic nu ne împiedecă s-o admitem și pentru vremurile îndepărtate. Din *mediu locu* s-a putut deci naște un **meliu ḑiocu*, care ar fi trebuit să dea *mil'ĝoc*

și, cu disimilarea palatalei *l'*, față de palatala *ĝ*, *milĝoc*. Din suprapunerea celor două forme, **miḑloc* și *miljoc*, s-a putut naște *mijloc*. Cîteșitrele explicațiile sînt posibile, fără ca vreuna din ele să fie atît de convingătoare, încît să se impună și să excludă pe celelalte două.

Al treilea caz este cel al verbului *avea*, cu *v* intervocalic păstrat, împotriva fonocinemului despre dispariția lui *b* și *v* între vocale. Unii, de exemplu WEIGAND, au explicat păstrarea lui prin generalizare din formele în care *b* latin era urmat de vocala labială *u* (*habui*, **habutum* > > *avui*, *avut*). Alții, precum CANDREA, au creat o lege fonetică ad-hoc, după care *b* și *v* intervocalic s-ar fi păstrat înainte de *ē*: *devēro* > *adevăr*, *primavēra* > *primăvară* (în amîndouă cazurile acestea *v* e însă inițial!) și *habēre* > *avea*. BARTOLI a crezut că în *habebat* cel dintîi din cei doi *b* s-a păstrat printr-un fel de reacție față de *b* următor, după cum, invers, el a dispărut în *vivenda* > fr. *viande*. În sfîrșit s-ar putea ca *v* să se fi lungit prin afect în răspunsuri la întrebări ca: *habetis*...? — *habbemus* (it. *abbiamo*), sau în exclamații (cf. *habemus papam*!). În asemenea cazuri labiala trebuia să se păstreze, ca în *gibbulus* > **glibbus* > *gheb*. Nu e exclus ca vreun lingvist să vină cu a cincea explicare, tot atît de mult sau de puțin convingătoare.

Toate aceste încercări de explicații îmi amintesc plimbări prin munții noștri, cînd, după rătăciri îndelungate, ești bucuros să dai de o potecă. O urmezi crezînd că te scoate la vîrf, cînd, deodată, ea dispare. Sînt potecuțele bătute de copitele oilor ce merg în șir o bucată de vreme, pînă cînd, la un loc de pășune, ele se răspîndesc în toate părțile...

Ceea ce se desprinde din exemple ca cele date mai sus e înainte de toate învățătura că excepțiile sînt tot atît de interesante, din punct de vedere științific, ca și legile. Ele nu trebuie privite ca un element supărător —fiindcă zdruncină credința noastră în regularitatea legilor— ci ca ceva esențial și inerent fonocinemului și meritînd deci toată atenția noastră.

Dinții noștri cresc, se schimbă, se strică cu timpul și cad pînă la urmă. Totul se petrece în mod natural. Tot astfel sunetele limbii se înnoiesc și se uzează, se ivesc, se modifică și dispar în mod firesc. Vom cerceta cauzele fiziologice care produc creșterea dinților, dentiției, slăbirea sau carierea măselelor, dar nu ne va uimi faptul că acest proces se produce. Dată fiind imperfecția organului nostru auditiv, din a cărei cauză nu auzim cu toții la fel sunetele articulate de alții; eclipsele de memorie, care fac să nu fim totdeauna siguri de urmarea exactă a sunetelor în cuvînt (metateză); legătura nu totdeauna precisă între diferitele centre cerebrale, producînd anticipări sau zăboviri, în tot cazul o lipsă de sincronism în unele mișcări articulatorii; tendința de a economisi maximul

de mișcări, care ne silește să inventăm mereu alte feluri de coarticulări; precipitări, apăsări sau lungiri din cauza afectului sau a trebuinței de reliefare, ori, dimpotrivă, articulări vagi și neprecise din cauza lenii, oboselii sau din conștiința că vom fi înțeleși și dacă pronunțarea noastră nu este precisă; toate aceste —și multe alte asemenea— cauze explică de ce într-o limbă vorbită de milioane de indivizi se produc în tot momentul nenumărate abateri de la rostirea tradițională. *Nu modificarea necontenită, ci păstrarea în curs de secole, pe un teritoriu vast, a formelor tradiționale de limbă este aceea ce ar trebui să ne uimească*; de mirare nu este faptul că francezii au făcut din latinul vulgar *buccata* și *carne*, *bouchée* și *chair* și au înlocuit pe *vulpe(m)* prin *renard*, ci constatarea că după două mii de ani romînii continuă să rostească în *bucata de carne de vulpe* aceleași sunete ca strămoșii lor.

Se spune îndeobște — și cu drept cuvînt — că omul își însușește limba maternă în anii copilăriei. Atunci învață el t e h n i c a vorbirii, d e x t e r i t a t e a de a produce sunetele. Mai mult decît atît. Chiar din copilărie el se deprinde să facă legăturile între diferitele elemente expresive indispensabile pentru exteriorizarea gîndurilor și simțirilor sale și să se acomodeze normei colective.

Ucenicia pentru învățarea limbii nu încetează însă deodată cu copilăria, ci omul își perfecționează graiul tot timpul cît trăiește și cît e stăpîn pe facultățile sale fizice și psihice. Cînd afirmăm acest lucru nu ne gîndim numai la îmbogățirea neîncetată a tezaurului lexical și la împrospătarea continuă a construcțiilor sintactice și frazeologice, ci și la ceea ce la acest loc ne interesează mai ales, la obișnuința cu rostirile nouă pe care omul și le însușește de la alții. Ca mișcările la volan ale celui ce conduce automobilul, sau ca mișcările brațelor și picioarelor la cel ce știe să înoate, deprinderea cu un fel nou de a articula (sau coarticula) sunetele poate deveni cu timpul automată. Asemenea automatizări nu apar însă numai la indivizi izolați, ci și la colectivități mai mari sau mai mici. Deprins să întrebuințeze mîna dreaptă mai mult decît pe cea stîngă, cel ce vrea să bată un cui în perete va lua în mod normal —la Timișoara, la Brașov, la Constanța sau la Iași— ciocanul în mîna dreaptă iar cuiul îl va ține cu stînga, chiar înainte de a fi văzut pe alții făcînd așa. Anumite coarticulări, ca și anumite „apucături" se impun prin faptul că sînt mai „îndemînatice", adică mai conforme cu felul nostru de a face uz de mînă sau de organul rostitor.

Dar precum cel ce învață un cuvînt sau o expresie nouă e pus în situația de a a l e g e între acestea și între cuvintele sau expresiile care împlineau la el mai înainte același scop, tot astfel coexistența unei rostiri noui pe care și-o însușește omul alături de rostirea tradițională, îl silește

pe om să e l a b o r e z e mijloacele sale de rostire, confruntîndu-le unele cu altele şi făcînd o alegere între ele.

Dacă însuşirea unei inovaţii de rostire poate deveni cu timpul automată şi inconştientă —procese f o n e t i c e— confruntarea ţine de domeniul f o n e m i c şi reprezintă partea de contribuţie adusă limbii obşteşti de om ca ferment creator sau modificator al ei. Astăzi ştim că omul intră în evoluţia limbii cu toată personalitatea sa, marcantă sau lipsită de originalitate, şi că precum există oameni cu talent pentru desen, declamaţie sau matematici, tot astfel există oameni dotaţi şi pentru limbă (§ 138). Urmele pe care aceşti creatori de valori nouă le lasă în graiul tradiţional sînt mai însemnate decît contribuţia celorlalţi, mai mulţi, dar cu mai puţin spirit inventiv sau lipsiţi de aptitudini de buni gospodari faţă de materialul lingvistic moştenit. Între aceşti mulţi se găsesc, ca în viaţa de toate zilele, elemente supuse ordinii sociale, care „se iau după alţii", alături de spirite fără simţ tradiţionalist şi de firi răzvrătite. Precum există oameni care n-au „ureche" pentru muzică, tot astfel sînt indivizi cărora le lipseşte simţul pentru raporturile constante între elementele lingvistice. Dar, spre deosebire de muzică, unde cîntarea „falsă" va fi totdeauna remarcată ca ceva supărător, şi deci nu se poate încetăţeni, în vorbire ne obişnuim uşor şi cu formele „greşite". Ajunge ca cel ce le pune în circulaţie să aibă prestigiul necesar, pentru ca ele să fie imitate, primite, transmise şi chiar generalizate. Nu trebuie uitat un lucru : nu toţi oamenii dispun de acelaşi material lingvistic, încît „regulile" pe care le extrage fiecare din noi sînt întemeiate pe exemple diferite şi uneori capabile de a fi i n t e r p r e t a t e (§ 135) în diferite feluri. E adevărat că spre a ajunge la aceeaşi concepţie asupra stilului roman sau gotic nu este necesar să fi văzut aceleaşi monumente arhitectonice, dar nu-i mai puţin adevărat că concepţia ce şi-o face fiecare din noi despre un stil diferă în amănunte de concepţia altora.

Ţinînd seama de acest element s u b i e c t i v, care are un rol atît de important la ivirea şi cristalizarea fonocinemelor, vom înţelege că *inconsecvenţele şi neregularităţile în generalizarea şi răspîndirea unei inovaţii de rostire ţin de însuşi domeniul fonemic pe care ne găsim, că excepţiile nu contrazic, ci fac parte integrantă din fonocinem.* Îmbogăţirea limbii —şi în ceea ce priveşte rostirea— se face prin acceptarea —adesea după repetate şi nereuşite tentative— a inovaţiilor individuale cu tendinţa de a pătrunde în limba colectivă, iar menţinerea unei limbi tradiţionale, unitare şi supraindividuale, prin reacţia obştei doritoare de regularitate şi de norme colective, împotriva unor inovaţii ce ar putea primejdui buna înţelegere între membrii aceleiaşi naţiuni.

CONCLUZIUNI

201. Cele expuse mai înainte se pot rezuma în următoarele **zece puncte :**

1) Orice modificare de rostire este la origine i n d i v i d u a l ă. Ceea ce nu va să zică însă că ea nu se poate naşte simultan la mai mulţi indivizi, cu sau fără legături între olaltă, şi în mai multe locuri.

2) Orice inovaţie de rostire poartă în sine —din cauza impulsului nostru imitativ— germenul p r o p u l s i u n i i, dar nu toate ajung să se propage la fel. Acest principiu e valabil deopotrivă pentru inovaţiile fonetice ca şi pentru cele fonemice.

3) F o n e t i c e sînt inovaţiile de rostire care se produc în mod mecanic, în afară de voinţa şi conştiinţa noastră şi devin automate prin obişnuinţă.

4) Inovaţiile fonetice pot rămînea individuale, izolate sau limitate —adică a c c i d e n t e— sau să devină colective şi generale şi să aibă caracter imperativ. În cazul din urmă se poate vorbi de l e g i f o n e t i c e.

5) Cînd rostirea tradiţională persistă alături de rostirea nouă, împrumutată, şi cele două rostiri simultane sînt recunoscute, confruntate, apreciate pentru valoarea lor funcţională şi elaborate de subiectul vorbitor, am păşit pe terenul f o n e m i c.

6) Şi inovaţiile de natură fonemică pot rămînea a c c i d e n t a l e sau să se extindă în spaţiu şi să se propage asupra materialului lingvistic. G e n e r a l i z a r e a în acest caz de obicei nu mai e completă, fiind dependentă de o mulţime de factori, care pot fi prielnici sau care pun stavilă răspîndirii.

7) Pe cînd abaterile de la legile fonetice sînt e x c e p ţ i o n a l e şi se pot asemăna cu cazurile care amortizează o lege fizică, derogările de la generalizările de natură fonemică sînt n o r m a l e şi pot fi reduse în general la anumite tipuri.

8) Generalizarea unei inovații de rostire e precedată de obicei —la cele de ordin fonemic— de un stadiu de cristalizare, adesea de lungă durată. Există și un dezechilibru fonemic, mai ales în cazuri de încorporare a unui sunet străin în sistemul fonetic al unei limbi, dezechilibru care sfîrșește de obicei printr-o îndoită sau chiar întreită redare a sunetelor neobișnuite prin sunete indigene.

9) Din punct de vedere metodic, important este să distingem ceea ce e accidental de ceea ce e general și ceea ce e fonetic de ceea ce e fonemic. Odată lămuriți însă asupra acestor deosebiri, nu e voie să ducem, de dragul unei consecvențe deplasate, discriminarea aceasta prea departe și să despărțim ceea ce evoluția limbii a unit. Precum cuvîntul „limbă" însemnează la noi și organul cu care articulăm sunetele, și sunetele articulate întrebuințate în vorbire, tot astfel putem exprima printr-un singur termen întreaga serie de fapte —de natură fonetică și fonemică— care caracterizează evoluția unei limbi. Am propus termenul de fonocinem, prin care înțelegem o modificare de rostire care nu mai e accidentală și izolată, ci s-a generalizat —complet sau în cea mai mare parte— și a devenit colectivă —pe o întindere mai mare sau mai redusă a teritoriului național— indiferent dacă această generalizare s-a făcut în mod automat și inconștient, prin obișnuirea unei articulații sau coarticulații noui și apărînd cu o consecvență cvasi-absolută, sau dacă ea a trecut prin filtrul creierului subiectelor vorbitoare, care a elaborat, pentru scopuri lingvistice, inovațiile de rostire primite de la alții.

10) Privită astfel primenirea necontenită a limbii, putem utiliza în fonocinetică cele două metode, cea diacronică —urmărind evoluția în timp a modificărilor de rostire— și cea sincronică —recunoscînd rolul mare pe care-l are lupta între două rostiri coexistente— și să distingem unele din principiile ce stau la temelia ariilor mărginite de isofone și la baza raporturilor cronologice între fazele de dezvoltare în evoluția rostirii.

Dacă în loc de a părăsi, ca perimată, metoda istorică, și în loc de a tăgădui pur și simplu existența unor „legi fonetice fără excepție", vom căuta să înțelegem ceea ce s-a petrecut în timp și spațiu cu limba ce o vorbim, și dacă vom căuta să ne dezbărăm de dogmele dăunătoare prin care unii din neogramatici —și nu cei mai de seamă— au compromis o școală lingvistică căreia avem să-i mulțumim însăși temelia serioasă științifică pe care ne găsim, — atunci putem să admirăm, împreună cu dascălii la care ne-am făcut ucenicia lingvistică, minunata consecvență și uimitoarea regularitate cu care anumite inovații de rostire cuprind tot complexul de material lingvistic răspîndindu-se la toți cei ce vorbesc o limbă.

ÎNCHEIERE

Cartea aceasta e dedicată elevilor mei, ca o mică dovadă de marea recunoştinţă pentru bucuriile pe care mi le-au pricinuit în viaţă. În patruzeci de ani de contact cu ei, am izbutit să rămîn şi eu tînăr, chiar cînd vremea a nins zăpada anilor pe creştetul meu.

Despre cursurile mele unul din elevi a scris de curînd: „Pentru orele de lingvistică profesorul purta o deosebită grijă să nu fie ostenitor auditoriului; de aceea, cam pe la jumătatea lecţiei, în legătură cu o etimologie sau cu o locuţiune, trecea la destindere printr-o snoavă plină de tîlc, printr-o spirituală glumă, pentru ca apoi, încetişor, pe nesimţite, să se înapoieze la filologie".

Oricît de puţin sensibil ai fi pentru laude ce ţi se aduc în public, cînd vezi că cineva ţi-a ghicit aşa de bine intenţiile, îţi face plăcere.

Cuvintele lui I. E. Torouţiu nu le-aş fi citat, dacă ele n-ar da explicarea multelor „destinderi" pe care le întîlneşte cetitorul şi în această carte. Ele sînt poate puţin obişnuite într-o scriere ştiinţifică şi vor displăcea unor învăţaţi care nu confundă niciodată ştiinţa cu literatura. Era o vreme, înainte de specializarea adusă de vremile nouă, cînd această confuzie era la ordinea zilei. Profesorii mei mai bătrîni făceau în liceu lecţii de matematică şi de limba elină. Cultura lor umanistă le ajuta să nu simtă o opoziţie între „ştiinţă" şi „literatură", iar pentru Leonardo da Vinci arta şi tehnica nu se diferenţiaseră încă. Unii pricepători în materie de vinuri preferă şampania „seacă" celei dulci. În filologie e vremea să mai „îndulcim" puţin expunerea seacă a unei materii prea aride.

Elevul meu care a vorbit de felul cum eu înţelegeam să înviorez cursurile, n-a pomenit de un alt procedeu ce-l aplicam uneori şi care s-a dovedit folositor. Către sfîrşitul anului, cînd soarele verii te ademenea să ieşi din sălile de curs şi să asculţi cîntecul păsărilor, făceam cîte o excursie

cu unii din elevii mei prin cîmpiile înflorite şi pădurile cu arbori umbroşi. Dacă soarele era prea fierbinte, scoteam, ca ei, haina incomodă. Pentru aceste plimbări rezervam un subiect de seminar care nu cerea şi nu suferea o tratare prea sistematică şi putea fi atacat cu mai mult succes într-o conversaţie liberă cu devieri întîmplătoare şi cu zăboviri la unele amănunte surghiunite pe nedrept, în manuale şi expuneri ştiinţifice, în note cu petit. Privirile obosite ale ascultătorilor de la cursuri căpătau deodată viaţă, iar eu cunoşteam şi omeneşte pe elevii mei.

O astfel de excursie este şi cea pe care încerc s-o fac cu cetitorii la sfîrşitul acestei cărţi. Despre **eufonie**, care nu poate fi trecută cu vederea într-un tratat ce se ocupă de sunetele unei limbi, n-am făcut o expunere împărţită în paragrafe şi întemeiată pe exemple care vor să convingă prin numărul lor. Cele cîteva ce vor urma nu sînt scoase din biblioteci sau păstrate pe fişe adunate cu migală, ci sînt din poezii pe care orice romîn — cel puţin din generaţia mea — le ştie de rost. În acest exerciţiu de seminar liber am vrut înainte de toate să cîştigăm convingerea, de ordin metodic, că şi pentru eufonie e mai bine să plecăm de la datele controlabile ale foneticii, indiferent dacă au sau nu toate o putere probantă. Aceia dintre cetitorii mei care nu sînt amicii unor argumente bazate mai mult pe intuiţie decît pe logică, vor face mai bine să stea acasă. Şi la plimbările mele veneau mai ales elevii care nu prea urmau cursurile regulat şi, cînd luau notiţe, n-o făceau de cîte ori pronunţam un nume sau precizam o dată. Cei care, dimpotrivă, pot gusta farmecul unui peisaj încîntător, mă vor însoţi şi vor pune de acord armonia din natură cu imaginile pe care sînt nevoit să le întrebuinţez, fiindcă limbii îi lipsesc adesea cuvinte pentru noţiunile prea vagi şi tonurile estompate.

Aurul şi diamantele au carate. Cu numărul acestora le creşte valoarea. Desigur că în mare parte preţuirea aceasta e bazată pe convenţie. Dar nu e mai puţin adevărat că aurul are şi o valoare intrinsecă, condiţionată de calităţile extraordinare ale acestui metal, rar, greu, maleabil, strălucitor, ce nu ruginеşte şi nu poate fi contrafăcut. Generaţii de alchimişti au încercat zadarnic să producă aur sintetic. Mai uşor de imitat e diamantul. În contrafacerile lui găsim acelaşi foc, dar cînd încercăm să tăiem cu el sticla, vedem că arta imitaţiei nu poate produce şi materialul nobil al acestei nestemate.

Un fel de carate au şi cuvintele eufonice. Ele nu pot fi înlocuite cu altele, fără ca armonia să dispară. Romînul are însă o vorbă foarte adevărată : nu-i frumos ce-i frumos, ci-i frumos ce-mi place mie. Ceea ce e eufonic pentru un romîn, nu trebuie să placă urechii unui ceh, care

preferă îngrămădiri de consonante, sau unui ungur, care aşază accentul totdeauna pe prima silabă, ca şi cehul, dar cunoaşte în vocalism şi contrastele cantitative şi de apertură. Obişnuit cu acestea, el nu va aprecia un ritm bazat pe opoziţiile dintre vocale accentuate şi neaccentuate şi-i vor părea monotone limbi ca cea romînă, care nu disting un *e* deschis de unul închis, nici un *e* lung de unul scurt. Valoarea **caratelor eufonice** e variabilă de la limbă la limbă, şi tocmai de aceea ele completează tabloul a ceea ce este caracteristic unei limbi.

Ca exemplu vom lua r i m a, cel mai uşor de controlat element eufonic, şi exemplificările din EMINESCU, cel mai eufonic dintre poeţii romîni.

El punea mai mult preţ pe r a r i t a t e a rimei decît pe p u r i t a t e a ei. După cele ce le ştim din fonetică, despre pierderea foniei sunetelor în poziţie finală (§ 52) şi dispariţia lui *i* final după *ţ* în unele regiuni, nu ne miră dacă el rimează *talaz* cu *glas* şi *bolţi* cu *colţ*. În strofa din *Luceafărul*, pe care o vom cita la urmă pentru alte motive, întîlnim de asemenea rima *mîni (= mîne)* cu *săptămîni*, deşi sunetele reduse de la sfîrşitul acestor cuvinte nu sînt identice, ca la rimele pure, ci numai foarte asemănătoare, ca la a s o n a n ţ e, cel dintîi fiind un *e* iar cel din urmă un *i* afonizat. Rime impure pe care un poet modern le evită, pe care însă EMINESCU le întrebuinţează şi chiar şi le notează în carnet, sînt cele cu vocala *a* şi diftongii *ea* şi *oa*: *labă* cu *gloabă* şi *praz* cu *treaz*.

Dacă puritatea nu este prea mare, n o u t a t e a altora are adevărate carate. Înainte de toate punerea alături a unui cuvînt cu un complex de două sau mai multe vorbe, rime ale căror modele le-a găsit în literatura germană. În carnetul său a însemnat, între cuvintele ce se termină în *-uncă*, pe lîngă ***luncă***, ***pruncă*** etc., şi compuse ca ***nu-ncă***, ***vru-ncă***, ***fu-ncă***. Tot astfel ***mesteacăn*** şi ***cracăn*** rimează cu ***dacă-n***, ***pleacă-n*** şi ***joacă-n***.

Rime b a n a l e cum sînt participiile în *-at*, *-it*, *-ut*, gerundiile în *-înd* şi *-ind*, care-ţi permit să pui în rimă cele mai multe verbe, sau diminutive, de care poezia populară abuzează adesea, sînt disprețuite de poet. În carnetul său de însemnări, din care am reprodus un clişeu pe pag. 89 din *LR*, I, nu este nici un exemplu de acestea.

Aceste notiţe, cu un fel de dicţionar de rime pentru uz propriu, sînt deosebit de interesante, căci ele ne permit să aruncăm o privire şi în atelierul în care se şlefuieşte piatra scumpă, ca să capete mai mult foc. Această fericită întovărăşire a muncii cu talentul artistic ne dovedeşte că la el exemplele de versuri eufonice numai rareori sînt inconştiente şi întîmplătoare. Pe pagina aceasta de carnet, el a închis într-un cerc

cuvintele *doină* și *moină*. O rimă rară. Se pare că de mult îl muncise dorința de a fixa într-o rimă cuvîntul poetic și atît de eufonic pentru urechea unui romîn. Tot astfel e cuvîntul *codru*, ce se îmbie poeților. Cînd era redactor la revista *Vatra*, COȘBUC, un alt maestru al rimei, publicase chiar un concurs cu premiu pentru cel care va găsi rima acestui cuvînt. Nimb poetic nu le dă numai „romînismul" lor, ci și sunetele din care sînt compuse. Întocmai ca *plai* și *cuib* din două versuri deosebit de eufonice, pe care le vom cita mai departe, *doină* datorește caratele sale diftongului. Vom vedea mai tîrziu de ce. Aici, unde ne interesează rima, avem probabil a face cu caratele pe care le au rimele ce nu conțin numai o vocală și o consonantă, ci un grup de consonante, ca exemplele citate cu *uncă*, sau un grup vocalic, cum îl avem în diftongi și triftongi : *plai : rai, doină : moină*, sau cuvinte polisilabe ca *bîntuie* și *mîntuie*, în exemplul dat în *LR*, I.

La o mînăstire bate toaca de vecernie un călugăr cu barbă lungă. Sunetele ce ies din lemnul uscat sînt tot atît de variate melodic ca la o tobă pe care o bat negrii cînd vor să danseze. R i t m u l singur importă. Dar la această repetiție a unui sunet ce numai în intensitate poate varia, e totuși o deosebire cînd el e produs de negri pe tobele lor și de toaca pe care o bat călugării sau călugărițele îmbrobodite cu văl negru. Deosebit e ceea ce ne sugerează întreaga ambianță. Deosebit e ceea ce aducem noi ca adaos la sunetele ritmice, atmosfera de evlavie care se produce cînd în gînd vedem și mînăstirea la care se bate toaca. „Credința zugrăvește icoanele-n biserici" zice atît de frumos EMINESCU. **Ambianța** ne sugerează ideile stîrnite de eufonia ritmului.

De acest plus ideologic sau sentimental, cu care contribuim n o i mărind farmecul unei poezii adevărate, trebuie totdeauna să ținem seama. În primul volum din *LR*, § 48 a, vorbind despre versul

Și dacă ramuri bat în geam

scriam : „Cei patru *a*, urmîndu-se la intervale ritmice egale, evocă lovirea crengilor în sticla ferestrei". Poate că afirmația de mai sus cere o precizare : această viziune o ai numai cînd la *conținutul de idei exprimat de cuvintele versurilor se adaugă repetarea de patru ori a singurei vocale accentuate.* Fără cuvîntul „bat" sugestia lovirii în geam nu poate lua ființă. În notă am accentuat, de altfel, că numai onomatopeea vrea să-ți dea prin sunetele unui cuvînt, nu și prin sensul lui, o sugestie. Am citat acolo cazul lui *pac, poc* și *pic*, care, prin cele două consonante explozive *p* și *c*, imită zgomotul produs de o lovitură, iar prin cele trei vocale, *a, o* și *i*, așezate între ele, arată numai nuanța acustică a unei explozii, a lovirii cu un obiect

contondent şi a unui strop de apă. Şi *bat* şi *bot* încadrează pe *a* şi *o* între două consonante explozive, dar aceste două cuvinte, *tocmai pentru că au şi un conţinut ideologic*, evocă mai întîi ideea exprimată, şi numai în al doilea rînd, prin repetiţie, poţi să ai la *bat* şi viziunea unei loviri repetate.

Aceasta e **deosebirea** esenţială **între eufonie** şi **onomatopee.** Eufonia vrea să producă prin sunete o plăcere estetică. Onomatopeea vrea să imite sonic o impresie din afară. Germanii au un termen figurat foarte potrivit pentru ea : „Lautmalerei". A da culoare, nu a produce prin sunete o plăcere estetică, e preocuparea ei primordială. Cînd zic „am *scrîşnit* din dinţi", am întrebuinţat o combinaţie de consonante plastică, dar puţin eufonică. În cele expuse în § 75 din acest volum despre onomatopeea romînă, am văzut că vocalele, care joacă rolul principal la eufonie, au la onomatopee un rost secundar. Abia cînd combinaţia unor consonante devine cuvînt flexibil din simplă interjecţie exclamativă, e necesară şi vocala, care de cele mai multe ori e *ă* sau *î*, deci un „sonus vicarius".

Să luăm un alt exemplu sugerat tot de verbul „a bate".

E noapte. Luna înălbeşte pereţii şi scările de marmoră ale palatelor de pe Canal Grande. În liniştea care a cuprins oraşul mort

San Marc sinistru miezul nopţii bate.

Cei doi uriaşi de oţel deasupra unei porţi anunţă prin lovituri cu ciocane grele ora, pe cînd din clopotniţă răsună un dangăt : bam — bam, bim — bim.

În sfîrşit, ultimul vers din strofa a patra din *Luceafărul* :

Îi cade dragă fata.

De trei ori se repetă în silabele cu greutate ale iambilor vocala accentuată a rimei, ca în exemplul prim. Dar versul acesta e numai eufonic, atît de eufonic, încît dacă l-ai citit sau auzit o dată, îţi rămîne întipărit în memorie.

Cele trei versuri din EMINESCU pe care le-am citat îmi amintesc trei tablouri înaintea cărora mă opream adesea cînd eram la Paris. Astăzi cîteşitrele sînt la Luvru ; pe vremea mea numai pînza lui Rembrandt era acolo, celelalte două atîrnau încă pe pereţii Luxembourgului, căci Renoir era încă un plein-air-ist modern, iar Besnard abia se remarcase tocmai prin nudul acela : o femeie goală care se încălzeşte la focul unui cămin. Cele trei pînze prezintă efectul luminii care cade pe o parte din tablou. La marele vrăjitor olandez ajung cîteva nuanţe de galben cald

și pastos, în opoziție cu umbra restului, pentru ca să vezi obrazul luminat. Besnard are pe bucățica de șold pe care se reflectă lumina focului din cămin adevărate curcubee de culori vii și strigătoare. Neîntrecutul Renoir pune pe obraz, mîni, păr și haine mari pete galbene de soare ce străbate printre frunze. Acestea îl interesează, restul e neînsemnător. Același lucru în cele trei exemple din EMINESCU. Caratele lor le dă eufonia produsă prin repetarea vocalei în diferite forme și cu fel de fel de posibilități de a ne sugestiona, de a ne invita la o colaborare cu poetul.

Această reluare de patru ori a lui *a* în două poezii și a lui *a* și *i* în cealaltă, repetarea acelorași sunete din rimă și în mijlocul versului, precum am arătat în numeroase exemple, în poeziile lui EMINESCU (Vino-n codru la izvorul); aceleași sunete ce revin mereu în versuri (Se scutur frunzele de nuc); aceeași consonantă la începutul cuvintelor din versuri cu aliterație; repetarea acelorași succesiuni ritmice (iambi, trohei, dactili etc.)... să nu fie oare un **element eufonic** și în aceste cazuri? La CERRI, după care s-a inspirat Eminescu pentru sonetul său despre Veneția, nu le găsim.

O liniște binefăcătoare întovărășește înserarea ce coboară din cer. În cîteva imagini plastice, poetul ne face să simțim și noi armonia fără seamăn a firii ce se pregătește de odihnă. Dar nu numai în ele, ci și în eufonia limbii. În ce consistă această eufonie, care este atît de mare, încît diferiți compozitori, în frunte cu Gheorghe Dima și Tudor Flondor, au căutat să o transforme în muzică? Ea e insezisabilă. Totuși ne putem da seama de cîteva din mijloacele cu care ne vrăjește poetul.

El vede micile păsări ce au zburat toată ziua și acum se îndreaptă obosite spre cuib. În mintea lui se ivesc cuvintele: *somnoros, păsărele.* De ce chiar ele și nu altele, care ar putea trezi aceeași imagine în același ritm ce i-a sunat de la început în urechi, bunăoară: *ostenit, rîndunică*? Plasticitatea versului n-ar fi alterată. Totuși nu acestea, ci celelalte i-au venit în minte. Sînt ele mai poetice? Nu am această impresie. Dar sînt mai eufonice. **Repetarea** una după alta a vocalelor *o—o, ă—ă, e—e* —calde, neutre și reci, precum vom vedea— este, cred, elementul eufonic pe care poetul l-a simțit instinctiv.

Dar gramatica îi joacă o mică festă. Între substantivul „păsărele" și adjectivul „somnoros" trebuie făcut acordul gramatical. El cere o construcție care sacrifică pe al treilea *o* și introduce în vers o vocală străină, *e: somnoroase păsărele.* Ceea ce nu împiedecă însă ca versul să-și păstreze eufonia. În *LR*, I, § 47 a am spus că urechea noastră are facultatea de a

f i l t r a sunetele şi, neglijînd pe cele indezirabile, să reţină numai pe cele însemnătoare.

Schimbările produse de cerinţe gramaticale privesc în majoritatea cazurilor desinenţele, silabele care nu exprimă ideea însăşi, ci numai un raport de timp, mod şi caz, în care ele se prezintă. În acestea urechea e deprinsă să audă modificări, deci filtrul poate funcţiona uşor.

Ca de obicei, poetul ne pregăteşte de la început pentru ca să intrăm cu o dispoziţie sufletească adecvată în lumea gîndurilor şi sentimentelor sale :

Somnoroase păsărele
Pe la cuiburi se adună.

În versul al doilea întîlnim cuvîntul *cuib*, despre care a mai fost vorba, cu diftongul lui eufonic şi repetarea vocalei *u*. Adevăratul efect eufonic îl produce însă, cred, repetarea vocalelor din silabele învecinate ale primului vers.

Se pot cita din EMINESCU nenumărate asemenea exemple. Sonetul *Veneţia* începe cu versul

S-a stins viaţa falnicii Veneţii.

În strofa din *Luceafărul* pe care-o vom reproduce mai tîrziu, găsim iarăşi repetiţii în fiecare vers, şi mai ales în rimă, deci la locul de frunte, în capul mesei. Dacă nu continui, este pentru că cîteva exemple pregnante sînt mai elocvente decît un număr mare de cazuri în care repetiţia poate fi fortuită şi se găseşte în poziţii mai puţin reliefate.

Altă dată, EMINESCU începe o poezie (care de asemenea a ademenit pe compozitorii noştri să o întregească cu muzica sentimentală de romanţe) cu o minunat de eufonică imagine a toamnei. Ea corespunde cu tristeţea ce-l copleşeşte. Cele două versuri de la început au o profuziune de *u* şi *e*, iar versul al patrulea, care exprimă ideea centrală a aşteptării zadarnice, e subliniat printr-un **contrast** între cele două vocale extreme *u* şi *i* :

Şi tu nu vii, şi tu nu vii.

Acelaşi contrast între *u* şi *i* la începutul versului final al sonetului despre Veneţia :

Nu' nvie morţii.

În fermecătorul intermezzo în versuri populare din *Scrisoarea III* :

Nu din gură, ci din carte

sau în strofa a doua din *Luceafărul* :

Şi luna între stele

sau în testamentul lui poetic :

Mai am un singur dor

această opoziție între *u* și *i* se găsește chiar în cuvîntul cu greutate al acestui vers.

La radio Londra, fiind duminecă, am prins astăzi clopotele de la Westminster. Din turnul catedralei nu venea de astă dată numai un dangăt cucernic, ci cîntecul unui „carillon", al unui „Glockenspiel" acordat pe tonuri diferite. Astfel se naște o melodie. Așa sînt și cele mai multe din exemplele citate din versuri eminesciene. Ele nu sînt monotone —în sensul etimologic al cuvîntului— ci melodice, căci **repetițiile** privesc vocale diferite (*o—ă—e* în ***somnoroase păsărele***), iar cînd întîlnim **contraste** (*i—u*), acestea urmează mai adesea imediat după o repetiție (***mai am un singur dor***). Întîmplarea a voit ca radio să aducă imediat după aceea un concert dirijat de Toscanini. Se cînta un poem simfonic intitulat *Clopotele din Brazilia* al unui compozitor modern. Cîntecul clopotelor formează **leitmotivul** în jurul căruia orchestra brodează o impresionantă și fermecătoare polifonie.

Ca niște **leitmotive** ce se îmbină sînt versurile cu care încep două din cele mai eufonice poezii lirice de Eminescu. Cu dangătul clopotelor se aseamănă repetarea vocalelor *e* și *u* (exclusivă în versurile ce urmează după cele de la început) în

Vezi rîndunelele se duc,
Se scutur frunzele de nuc

și *e* și *a* în

Cu perdelele lăsate
Șed la masa mea de brad.

Totuși e o mare și fundamentală deosebire, care nu e numai a unui caz special, ci a oricărei poezii, fie ea cît de eufonică, cînd o asemeni cu muzica. Între toate artele, muzica e cea mai abstractă. Chiar și atunci cînd ea întovărășește un text, acesta are un rol secundar. Wagner a căutat să pună de acord muzica cu libretul operelor sale, dar mai mult n-a putut face nici el. Schubert și alți compozitori de lieduri au ales poezii al căror text se acorda cu sentimentele pe care le stîrnea muzica lor. De obicei aceste texte sînt poezii eufonice. Esențial este însă nu ca să găsești muzică și în sunetele lor, ci ca sensul reprezentat de ele să se potrivească cu muzica.

O comparație mai apropiată se poate face cu pictura, care, lucrînd cu colori, e mai puțin abstractă. Cetind o poezie de Eminescu, ai uneori

impresia că eşti într-un parc cu fel de fel de copaci, care au îmbrăcât, înainte de a cădea în somnul iernii, hainele lor policrome, ca să mai fie o dată frumoşi : fagi cu frunza rotundă, mesteceni cu nişte bănişori lipiţi de rămurele subţiri, arţari şi stejari cu frunzele dantelate şi brazi cu ace ascuţite. Aceştia şi stejarii întîrziaţi sînt încă verzi, dar de un verde fără sevă, rece, pe cînd frunzele celorlalţi arbori se prefac, cînd soarele străbate printre ele, în monede de aur şi de aramă. Metalul lor sclipeşte şi e cald. Cu această profuziune de colori contrastează negrul trunchilor de arţari şi albul celor de mesteceni, căci negru şi alb nu sînt colori ci „non-colori". Numai cînd colorile curcubeului le transpui pe un disc care se învîrteşte atît de repede încît ochiul nu le mai poate distinge, se naşte albul.

În *LR*, I, § 48 a am încercat să pun vocalele romîneşti pe un portativ de cinci linii, deosebindu-le după înălţimea lor. Pe acest portativ am trecut vocalele care purtau greutatea versurilor într-una din cele mai eufonice poezii de EMINESCU, *Rugăciunea*. Figura obţinută este armonică şi se pretează la o interpretare neforţată, căci se bazează pe date obiective, numărul vibraţiilor vocalelor. Vom încerca acum punerea vocalelor pe alt portativ, care ţine seama de locul lor de articulaţie, deci tot de un criteriu obiectiv.

Vocalele sînt, precum am văzut în Fonetică, palatale (*e* şi *i*), centrale (*a*, *ă* şi *î*) şi velare (*o* şi *u*). Putem dar lucra cu un portativ redus la trei linii. Aceasta ne permite să menţinem şi comparaţia cu colorile, care înlesneşte priceperea celor ce urmează. Dacă ţinem într-adevăr seama şi de căldura colorilor, vedem că palatalele, aşezate în portativ pe linia de deasupra, corespund cu colorile reci ; velarele, aşezate pe linia de dedesubt, cu colorile calde ; iar centralele, la mijloc, unei colori neutre, care nu e propriu-zis nici caldă, nici rece, ci numai mai caldă sau mai rece decît altă coloare, deci de o căldură relativă. Cald este galbenul, rece albastrul, iar neutru verdele. Puneţi un buchet de nu-mă-uita alături de o portocală şi veţi vedea că există de fapt colori care fac impresia de reci şi calde. Priviţi acele pinului sau frunza de stejar, şi veţi vedea că verdele lor e rece, sau, mai bine zis, că în el a intrat mai mult albastru decît în iarba de primăvară sau în întîiele frunze de mesteacăn, cu mult galben în compoziţia lor, deci mai calde.

Poate nu e de prisos să deschidem o paranteză. Roşu nu e nici el cald sau rece, ci poate fi şi una, şi alta, după cum e mai aproape de portocaliu sau de violet. Ceea ce are însă roşul mai mult ca oricare altă coloare, este caracterul lui viu, aprins. Din cauza aceasta el nu se armonizează

cu colorile calde. Cînd, din dorința de a atrage atenția asupra sa, o femeie blondă (sau cu părul vopsit galben) îmbracă o bluză roșie, cele două colori, una caldă și alta aprinsă, „se bat". Cu totul altceva e cînd o fată cu părul negru își pune o floare roșie în cosițe sau cînd țiganca cu numele Carmen apare pe scenă cu un trandafir roșu în păr și între dinții ei albi. Dacă ar fi permis să creăm cuvinte compuse, în cazul din urmă am vorbi de o eucromie, precum vorbim de eufonie, în cazul dintîi de o cacocromie.

Eufonice sînt poate multe versuri eminesciene, pentru că ele unesc cu vocalele neutre n u m a i pe cele reci sau n u m a i pe cele calde. Astfel strofa a treia din *Somnoroase păsărele* are în cele dintîi versuri —cu excepția unui singur caz— numai tonuri reci alături de cele neutre :

Trece lebăda pe ape
Printre trestii să se culce,
Fie-ți îngerii aproape...

Aceeași e situația în începutul strofei a treia din *Și dacă* :

Și dacă stele bat în lac,

în versul prim și al treilea din sonetul *Veneției* :

S-a stins viața falnicii Veneții...
Ca-n țintirim tăcere e-n cetate,

sau în versul din *Scrisoarea III* :

Că ne ești așa departe.

Versul din *Luceafărul* :

O prea frumoasă fată

ca și

Nu voi mormînt bogat

au dimpotrivă tonuri calde pe lîngă cele neutre.

Luați poezia în care poetul e frămîntat de dorul chinuitor după femeia care nici nu bănuiește ce luptă sufletească se desfășoară în pieptul lui cînd trece mereu pe strada cu plopii fără soț. E atîta melancolie și tristețe dulce pentru romantici în ea, că parcă auzi o nocturnă de Chopin. Toți vecinii îl cunoșteau, afară de aleasa inimii lui :

Mă cunoșteau vecinii toți,
Tu nu m-ai cunoscut.

Finalul poeziei e dominat de vocalele calde, care-i dau o tonalitate minoră, în moll, ce răsună în doinele noastre cu melodii duioase.

Dar ne oprim. Uneori am impresia că eufonia versurilor citate — și le-am putea ușor înmulți — trebuie să aibă alte cauze, sau și alte cauze decît vocalismul lor. Portativul nostru cuprinde pe două linii prea multe vocale, pentru ca ele să poată impresiona. Nu numai EMINESCU, ci și alți poeți au asemenea versuri. Luați poezia *Mama* de COȘBUC și veți vedea că șapte din cele opt strofe ale ei conțin cîte un astfel de vers:

Clipește-abia din cînd în cînd...
Sînt încă mici și tată n-au...
Și fetele se miră...
La geam tu sari deodată...
Mai știu și eu la ce gîndeam...
Să-l văd o dată-n față...
Ca să visezi de mine...

Dar preocupări eufonice trebuie să presupunem și la acest poet, care e un virtuos al versificației. Repetările acelorași vocale, opoziția între cele extreme — mai ales cînd se subliniază prin ele cuvintele cu greutate în context — și legănarea pe liniile vecine ale portativului sînt probabil inconștiente și instinctive. Ceea ce nu răstoarnă **principiile eufonice** pe care am încercat să le întemeiem pe baze obiective și să le facem mai înțelese pentru nespecialiști, prin comparații cu alte ramuri ale artei.

Cu căciulile trase pe urechi, cu obrajii îmbujorați de ger, cu ochii sclipind de bucurie, copiii cutreieră, cete-cete, ulițele satului, vestind nașterea domnului. Ca o binecuvîntare, cerul varsă asupra lor fulgi mari de zăpadă. Florile de gheață pe care gerul le-a desenat pe geamurile caselor și ploaia de argint care cade de sus intră și ele în colind. Poetul ar fi putut spune pentru figurile albe de pe geam „flori de argint", sau, pentru fulgii de ninsoare „argintul cerului" ori „spuma văzduhului", dar nici o altă împărechere de cuvinte n-ar fi sunat atît de frumos ca acel simplu și armonic

Florile dalbe,

care se repetă mereu în colind.

Acest vers scurt de două cuvinte imită înainte de toate, prin dactilul săltăreț de la început și troheul grav care-i urmează, jocul neregulat al fulgilor în aer. Acel *d* care se adaugă la începutul cuvîntului *alb* nu are alt scop decît să „poetizeze" cuvîntul, făcîndu-l să piardă ceva din precizia sensului său originar, ca numire de coloare, și să însemneze pe lîngă „alb", în mod vag, un fel de „curat", „luminos" și „gingaș", să corespundă mai mult germanului „hold" — cuvînt poetic și acesta — decît lui „weiss".

Vedem dar că opoziția dintre zero și un sunet nu servește numai ca „semn" deosebitor de înțeles între două cuvinte, ca în *dare* (*mare*, *sare*, *tare* etc.) față de *are*, ci, contrar celor arătate în Fonemică § 130, adaosul unor sunete e aici și adaosul unor nuanțe nouă de înțeles ce îmbogățesc conținutul unui cuvînt și cu o notă eufonică.

Nu de mult am primit de la un elev o scrisoare, în care îmi comunica că, găsindu-se în societatea unor romîni din toate părțile țării, a făcut o anchetă între ei asupra sensului precis al primului vers din *Miorița*. Nimeni nu a fost în stare să precizeze ce însemnează exact

Pe-un picior de plai

deși toți erau de acord că versul acesta e foarte frumos. Numai un maramurășean știa că acel „picior de plai" ne duce pe crestetele munților, unde a fost și leagănul fermecătoarei poezii. Cei de la șes, și mai cu seamă orășenii, nu mai știu ce e propriu-zis un plai, care are numai un sens vag și colorit poetic, ca și „dumbravă", „crîng" sau „meleaguri". Cu atît mai puțin puteau preciza cum trebuie să înțelegem „piciorul" unui astfel de plai. Elevul meu îmi scria cît era de mulțumit că aflase în sfîrșit de la maramurășean dezlegarea unei enigme filologice și putea acum să cunoască geneza, istoria și extensiunea geografică a expresiei.

Dar versul nu cîștiga nimic în frumusețe prin această cunoaștere. Frumos și eufonic e și versul următor :

Pe-o gură de rai

cu o metaforă îndrăzneață, dar parcă-l întrece cel dintîi, tocmai pentru că lasă fanteziei noastre libertatea de a tălmăci în fel și chip imaginea „piciorului de plai", sau de a nu o transpune de loc pe planul înțelegerii clare. Plin de farmec nu e sensul exact al figurii poetice, ci ceea ce introduce fiecare în el cu imaginația sa.

Fermecătoare e și eufonia versului. E greu de spus în ce consistă ea, deși orice romîn o simte. Am impresia că aici se îmbină mai multe elemente eufonice, dintre care unele se pot și recunoaște. Astfel e rima, desigur, cu diftongi : *plai* și *rai*. Alt element e aliterația

Pe-un picior de plai.

Din nou constatăm și preferința pentru lichidele *l* și *r*.

Ceva mai departe urmează alt vers cu aceleași elemente eufonice : aliterație, sonante, diftong în rimă și același diftong în interiorul versului

Trei turme de miei.

Eufonic e şi contrastul dintre diftongii *ai* şi *ui* între care e ţintuit acel *ler* care se repetă în refrenul

Hai lerui ler

al colindelor noastre. Observaţi iară lichidele *l* şi *r* care formează osatura consonantică a acestui vers. Din *ai* şi *ui* s-a creat noul cuvînt *hai-hui* în expresia „a umbla hai-hui".

Aceste combinaţii de sunete n-au nici un sens. Nu spun nimic intelectului şi au numai valoare eufonică, ca acele minunate refrenuri care sfîrşesc sau întrerup unele poezii lirice franceze, dîndu-le nu un sens, ci creînd în ascultător numai **atmosfera**, dispoziţia sufletească favorabilă pentru cele ce au fost sau vor fi exprimate în cuvinte. Ceea ce poate face o „diseuse" cu talent din aceste refrenuri, a arătat Yvette Guilbert, care ne-a încîntat în tinereţea noastră. Ea ştia scoate din aceste „lirliruri" eufonice atîtea efecte, încît nu exista poezie tristă, veselă, melancolică sau plină de resemnare care să fi spus cu vorbe atîta cît exprimau aceste refrenuri lipsite de înţeles.

Într-o şedinţă a Junimii de la Iaşi, S. Bodnărescu a cetit nişte versuri atît de obscure, de nu le-a înţeles nimeni. Cînd cei prezenţi se întrebau cine putea fi bătrînul enigmatic din poezie, interveni Eminescu. G. PANU relatează în *Amintirile* sale *de la Junimea* următoarele : „Bătrînul este indiferent, rolul lui este indiferent, poetul a găsit ocazia prin acest bătrîn să facă nişte versuri şi să pună într-însele o parte a imaginaţiei sale. Ce voiţi mai mult? spune Eminescu. O poezie nu trebuie înţeleasă în totul, continuu, căci dacă toţi bucherii de la şcoală o înţeleg, atunci nu mai e poezie".

Cînd cineva are atîta bogăţie în suflet ca EMINESCU, nu e de mirare că e în stare să ridice, prin adaosul care-l aduce el unei poezii, valoarea acesteia.

Cele trei exemple din urmă sînt scoase din celălalt poet mare al romînilor, poporul. Astfel se dovedeşte că şi artistul popular, fără o cultură superioară şi rafinamentul simboliştilor şi decadenţilor, care caută să producă atmosferă şi prin sunetele cuvintelor întrebuinţate, are, ca şi poetul cult, un simţ înnăscut pentru eufonie.

În grădină am un măr rotat, la care ţin foarte mult. Cînd vine toamna, el e aproape în fiecare an plin de fructe gustoase. Dar acest pom nu mi-e drag numai din cauza rodului lui îmbelşugat, ci şi cînd, primăvara, se îmbracă în minunata haină a celor mai gingaşe dintre flori. Mărul e singurul dintre pomi care nu e grăbit să înflorească şi nu înveşmîntă linţoliul alb înainte de ce s-au ivit, timide, şi primele frunzişoare verzi. El are atunci

și o delicată armonie de colori, o e u c r o m i e care, unită cu parfumul florilor și zumzetul albinelor ce le pasc, cadrează minunat cu farmecul primăverii. Deși îți dai seama că crenguța pe care o rupi ca să o pui într-un vas cu apă te va lipsi de cîteva mere la toamnă, nu te înduri să nu duci primăvara și în casă. Cînd romînul zice că cineva a venit „de florile mărului", adică fără vreun scop precis, el face aluzie la această plăcere lipsită de orice interes practic.

În acest volum, noi am poposit cîteodată și pînă acum în grădina cu mărul înflorit. Despre rolul unor elemente eufonice ca rima, aliterația sau repetiția, a fost adesea vorba. Dar atenția noastră era îndreptată mai cu seamă asupra părții tehnice a rostirii și ne-am gîndit mai totdeauna mai întîi la partea utilitară a vorbirii. Rodul de toamnă al mărului — iată ce ne preocupa. Și a fost bine că am procedat astfel, căci acum, cînd eufonia este partea esențială a preocupării noastre, ne prind bine cunoștințele agonisite în Fonetică și Fonemică. Sîntem chiar convinși că numai întemeiați pe date obiective putem face deducții eufonice, iar nu pe autosugestii, care atribuie putere evocativă și sunetelor detașate de sensul cuvintelor pe care le formează. Un arhitect care-și pricepe meseria va face mai întîi schița interiorului, cu împărțirea rațională a spațiului și utilizarea materialului de care dispune, și numai după aceea va desena fațada estetică. Nu e mai puțin adevărat că arta sfîrșește pînă la urmă să dea cerințelor utilitare un nimb de noblețe. Cînd s-a ajuns la convingerea că fierul e un material mai potrivit decît piatra și s-a calculat exact rezistența acestui material, s-au făcut podurile de fier. La început ele erau suspendate, ca „podul de lanț" din Budapesta, și greutatea lor se sprijinea pe boltituri răzimate pe piloni ziditi din blocuri de piatră. La expoziția de la Paris din 1900 s-a inaugurat podul Alexandru, cu un singur arc imens și cutezător, tras de la un mal al Senei la altul. El nu era numai mare și comod pentru comunicație, ci și frumos, o superioară operă tehnică și operă de artă. Automobilele în care te urcai ca să ajungi la expoziție erau la începutul acestui veac ca niște trăsuri. Caii intrau în vehicol, în loc să fie înhămați înaintea lui, și-l puneau de acolo în mișcare. Cu cît mai mulți cai-putere avea, cu atît mai prețios era automobilul. Pe lîngă zgomotul ce-l făceau și mirosul greu de benzină ce-l răspîndeau, ele mai erau și urîte. Abia încetul cu încetul forma lor fu armonizată cu funcția ce o îndeplineau. Roțile groase de cauciuc intrară sub caroserie, de nu mai trebuia să te urci în automobil ca într-un vagon, forma se lungi din ce în ce mai mult, ca să spintece mai ușor aerul, iar cînd, deodată cu mărirea vitezei, se văzu că rezistența aerului scade dacă mașina e acoperită, s-au ivit limuzinele.

Astăzi automobilele —şi nu numai cele de curse— sînt zvelte, elegante şi au o linie estetică.

Deci iarăşi o îngemănare raţională a utilului cu frumosul —utili dulce— din care se naşte s t i l u l.

Oare să nu fie astfel şi în limbă?

În Fonetică am vorbit de acomodare şi de diferenţiere, asimilare şi disimilare şi am stăruit asupra laturii tehnice şi utilitare a acestor fenomene. Cînd în loc de *rîbnic*, de la slavul *ryba* „peşte", zicem *Rîmnic*, am făcut o economie de mişcări articulatoare, acomodînd pe *b* lui *n* următor (§ 53). Cînd din *tuus* din latina clasică avem *tous* în latina vulgară, diferenţiem cele două vocale ca să evităm contragerea lor (§ 68). De asemenea asimilarea progresivă se explică printr-o prematură potrivire a organului nostru la articularea sunetului ce va urma, iar asimilarea regresivă printr-o zăbovire în poziţia precedentă, mai mult decît era necesar. Dar în cazul acesta şi eufonia joacă un rol. Dacă nimeni nu zice *năroc*, ci numai *noroc* şi preferim forma *nisip* lui *năsip*, e fiindcă „ne sună mai bine". Adevărat că pricina acestei asimilări este o repetare a articulării. Dar tot atît de frecventă este disimilarea, deci tocmai evitarea aceloraşi mişcări. Organul nostru de articulare e deprins să treacă cu mare uşurinţă de la o poziţie la alta: *nimurui* e la Braşov forma obişnuită de genitiv a lui *nimenea*. Deci, pe lîngă explicarea pozitivistă, dată de Fonetică, care se interesează numai de tehnica vorbirii, trebuie să fie şi una de natură eufonică („sună mai bine"), o explicare idealistă, ca să întrebuinţăm termenul lui K.Vossler. S-ar putea chiar ca şi metateza, atît de frecventă la sonantele romîneşti, să aibă uneori la bază eufonia. Dacă într-o regiune întreagă din sudul ţării nu se zice *risipi*, ci, cu metateză reciprocă, *siripi*, acest joc curios cu silabele cuvîntului pare a sta în legătură cu repetarea de trei ori a lui *i*, deci un element eufonic. O schimbare în ordinea silabelor nu putea produce neclaritate, cînd structura cuvîntului era atît de caracteristică prin repetarea aceleiaşi (şi singurei) vocale.

După articularea lor, am împărţit sunetele în consonante şi vocale. Nu e de mirare dacă vedem că cele dintîi, întovărăşite de zgomote şi lipsite adesea de voce, nu prea contează ca elemente eufonice. Excepţie fac doar sonantele, care au comun cu vocalele vocea şi ocupă un loc imediat după vocale în tabela sunetelor cu sonoritate. Cît despre diftongi, dacă aceştia sună bine pentru urechea romînului, chiar şi afară de rimă, credem că acest lucru se explică printr-un contrast faţă de cacofonia hiatului. În Fonetică am vorbit despre tendinţa ce se poate observa din cele mai vechi timpuri de a nu suferi bucuros două vocale învecinate cu caracterul lor silabic. Ele se „organizează", cea mai slabă intrînd în vasalitatea celei mai

puternice : din lat. *mea* (bisilab) a rezultat rom. *mea* (monosilab cu diftong), din neologismul *teatru* (trisilab ca în franțuzește și nemțește) am ajuns, în graiul obișnuit, la *teatru* (bisilab). Cu ceea ce corespunde unei tendințe generale a limbii urechea se obișnuiește așa de mult, încît începe să-i placă și să fie stînjenită de ceea ce e contrar acestei obișnuințe.

Bătînd la mașină versurile citate din EMINESCU și întrebuințînd literele roșii ca să scot în evidență vocalele repetate, sau dominante, a trebuit să schimb mereu registrul, ca să bat literele roșii și cele negre. De cele mai multe ori această schimbare trebuia să o fac după fiecare vocală și fiecare consonantă, căci acestea se urmau de cele mai multe ori imediat una după alta. Întîmplare sau principiu eufonic ?

Cum zice EMINESCU?

Îl vede azi, îl vede mîni,
Astfel dorința-i gata ;
El iar, privind de săptămîni,
Îi cade dragă fata.

Despre Johann Sebastian Bach se spune că era un foarte bun organist. Cîntînd la orgă l-a zărit întîia oară Anna Magdalena și s-a îndrăgostit de el. F. Liszt era un pianist celebru. Totuși ce deosebire între ei ! La Bach tehnica era numai un ajutor pentru a scoate la iveală frumusețea bucății cîntate ; o fugă savantă sau o arie melodioasă din compozițiile sale sînt exemple clasice de a r m o n i e. La Liszt v i r t u o z i t a t e a era lucrul principal. De aceea chiar în compozițiile sale, pe care singur le executa la pian, fioriturile grele de cîntat sînt cele mai dese ornamente. Ele nu dau muzicii sale adîncime, ci scot în relief p i t o r e s c u l.

Cam aceeași deosebire e între EMINESCU și AL. MACEDONSKI. Dacă cel din urmă nu aprecia pe cel dintîi, cauza principală era felul diferit cum înțelegeau ei arta. Unul era înainte de toate pentru eufonie ; celălalt pentru **pitoresc.** EMINESCU voia ca versurile sale să sune bine, MACEDONSKI —și unii poeți moderni, ca de exemplu I. BARBU— ca ele să picteze. Cînd o onomatopee nu era eufonică, EMINESCU n-o întrebuința. În versurile sale n-ar încăpea acel *scîrț* care imită zgomotul produs de o ușă neunsă, căci această onomatopee nu ne mîngîie urechea. Dacă am avea însă un vers ca

Tună, bubuie, văzduhul uruie

cele două cuvinte *bubuie* și *uruie*, adică „face bu-bu și u-u", au o repetiție care e și eufonică, iar dominarea vocalei *u* este, cum am văzut, un mijloc eufonic.

În basmele noastre populare e vorba de acei copii năzdrăvani care creşteau în trei zile cît alţii într-un an. Ultimul război, cu vîltoarea lui, ne-a purtat în lumea basmelor cu zmei înfricoşaţi şi balauri care varsă foc pe gură. În cîţiva ani am îmbătrînit cu decenii. Planuri făurite în timpuri normale s-au năruit dintr-o dată. Simţind cum anii aceştia mi-au scăzut puterile, am renunţat să mai dau cele din urmă două volume din „Limba romînă", cu care voiam să încunun activitatea mea lingvistică şi pentru care strînsesem un apreciabil material. Mă mîngîi însă cu gîndul că cel puţin acest volum, pe care-l port cu mine de o jumătate de veac, a putut fi încheiat în 1943, în deplinătatea puterilor mele fizice şi intelectuale. El tratează un subiect care nu mai ispiteşte pe lingviştii de azi şi care nu poate fi aşteptat decît de la cineva care cunoaşte şi geografia lingvistică, dar a apucat şi epoca neogramaticilor. Celelalte volume pot fi scrise mai bine de lingvişti din generaţia actuală sau viitoare.

Această reducere a cărţii de la patru la două volume explică şi acest capitol final, care a devenit un fel de epilog, „Încheierea" răspunzînd prezentării de la începutul primului volum. Profit de libertatea ce se lasă autorilor de a introduce şi o notă lirică în epilog, pentru a face o mărturisire. Am închinat acest volum elevilor mei. Toată viaţa m-am străduit ca lor să le dau ceea ce am putut face mai bun şi cu ceea ce puteam să-i învăţ mai mult. Acum, cînd nu mai sînt în stare să mă ţin la curent cu cărţile ce apar şi să mă împrospătez cu ele, cel mai cuminte lucru ce-l pot face e să-mi iau rămas bun de la cercetările ce m-au pasionat atît de mult în viaţă. Astfel am mîngîierea că elevii mei vor putea profita de ceea ce le mai pot da : o pildă că, chiar renunţînd, omul poate fi încă folositor.

ABREVIAȚIUNI

AIS = *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, von KARL JABERG und JAKOB JUD; die Mundartenaufnahmen wurden durchgeführt von P. SCHEUERMEIER, G. ROHLFS und M. L. WAGNER. Zofingen 1928 ș.u.

alb. = albanez.

ALF = *Atlas linguistique de la France* publié par J. GILLIÉRON et E. EDMONT. Paris, 1903—1910.

ALL = *Archiv für lateinische Lexikographie*, herausgegeben von WÖLFFLIN. Leipzig, 1884 ș.u.

ALR = *Atlasul lingvistic romîn*, sub conducerea lui SEXTIL PUȘCARIU. Cluj, 1938 ș.u. (Partea lucrată de SEVER POP are un I după ALR, iar cea lucrată de EMIL PETROVICI, un II. „I/II" însemnează volumul al doilea din partea întîi, „II/I" volumul întîi din partea a doua etc. Prin „h" se arată harta și prin „pct.", punctul anchetat, numărul hărții fiind în numitor iar al punctului în numărător. Cînd nu se dă un „h" înaintea fracțiunii, cifra din numitor arată numărul chestiunii din chestionar).

ALRM = *Micul Atlas lingvistic romîn*, sub conducerea lui SEXTIL PUȘCARIU. Cluj, 1938 ș.u. (Partea I e lucrată de SEVER POP; partea a II-a de EMIL PETROVICI).

Anal. Dobr. = *Analele Dobrogei*. Revista Societății culturale dobrogene. Constanța, 1920 ș.u.

Arch. glott. ital. = *Archivio glottologico italiano*. Roma, 1873 ș.u.

Arch. Rom. = *Archivum romanicum*. Geneva, 1917 ș.u.

Arh. Folk. = *Anuarul Arhivei de folklor*. Cluj, 1932 ș.u.

arom. = aromîn(ește).

AslPh. = *Archiv für slavische Philologie*. Berlin, 1875 ș.u.

astur. = asturian.

BA = *Balkan-Archiv* I—IV, herausgegeben von G. WEIGAND. Leipzig 1925 — 1928.

ban. = în Banat.

BIFR = *Buletinul Institutului de filologie română „Alexandru Philippide"*. Director IORGU IORDAN. Iași, 1934 ș.u.

BL = *Bulletin linguistique*, publié par A. ROSETTI. Bucureşti, 1933 ş.u.
Bul. Soc. Fil. = *Buletinul Societăţii filologice*. Bucureşti, 1905—1907.
bulg. = bulgar, bulgăreşte.
calabr. = calabrez.
camp. = campidanez.
catanz. = catanzan.
ceh. = ceh(eşte).
CGL = *Corpus glossariorum latinorum*, 7 vol. Leipzig, 1888 ş.u.
CIL = *Corpus inscriptionum latinarum*. Berlin, 1862 ş.u.
Cod. Vor. = *Codicele Voroneţean*. Cu un vocabulariu şi studiu asupra lui, de ION al lui G. SBIERA. Cernăuţi, 1885.
com. = comunicat de...
conj. = conjugare.
Conv. lit. = *Convorbiri literare*. Iaşi, apoi Bucureşti, 1867 ş.u.
cons. = consonantă.
cr. = croat, croăţeşte.
Cuv. d. bătr. = *Cuvente den bătruni*, de B. P. HASDEU. Bucureşti, 1878—1881.
DA = *Dicţionarul limbii romîne*, publicat de Academia Romînă. Bucureşti, 1913 ş.u.
dacor. = dacoromîn.
dacosl. = dacoslav.
DE = *Dicţionarul etimologic al limbii romîne*. Elementele latine (A—PUTEA), de I. A. CANDREA şi OV. DENSUSIANU. Bucureşti, 1907—1910.
DECR = *Dicţionar enciclopedic ilustrat „Cartea Romînească"*, de I. A. CANDREA şi GH. ADAMESCU. Bucureşti, 1931.
DEL = *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, par E. ERNOUT et A. MEILLET. Paris, 1932.
dial. = dialect(al).
DLR = *Dicţionaru limbii romîneşti*, de A. SCRIBAN. Iaşi, 1939.
DMR = *Dicţionar macedo-romîn*, de I. DALAMETRA. Bucureşti, 1906.
DR = *Dacoromania*. Buletinul „Muzeului limbii romîne" condus de SEXTIL PUŞCARIU. Cluj, 1921 ş.u.
DRF = *Nouveau dictionnaire roumain-français*, I—IV, par FRÉDÉRIC DAMÉ. Bucarest, 1893—1895.
DRG = *Dicţionar romîn-german*, de H. TIKTIN. Bucureşti, 1903—1925.
DU = *Dicţionarul universal al limbii romîne*, ed. IV, de LAZĂR ŞĂINEANU. Bucureşti, 1922.
ELR = SEXTIL PUŞCARIU, *Études de linguistique roumaine*. Cluj—Bucureşti, 1937.
emil. = emilian.
EMR = *Etymologicum magnum Romaniae. Dicţionarul limbii istorice şi populare a romînilor*, I—IV, de B. PETRICEICU-HASDEU. Bucureşti, 1886—1898.
engad. = engadin.
engl. = englez(eşte).
EW = *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*. I. *Lateinisches Element*, von SEXTIL PUŞCARIU. Heidelberg, 1905.
EWsl. = *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, von F. MIKLOSICH. Wien, 1886.

fr. = francez, franţuzeşte.
germ. = german.
got. = gotic.
grec. = grec(esc).
Grundriss = GUSTAV GRÖBER, *Grundriss der romanischen Philologie*, I². Strassburg, 1904—1906.
GS = *Grai şi suflet*, I—VII. Revista „Institutului de filologie şi folklor", condusă de Ov. DENSUSIANU. Bucureşti, 1924—1937.
h. = harta.
HLR = O. DENSUSIANU, *Histoire de la langue roumaine*, I—II. Paris, 1901 şi 1914—1938.
ILR = A. ROSETTI, *Istoria limbii române*, I—IV. Bucureşti, 1938—1941.
Indog. Forsch. = *Indogermanische Forschungen*, herausgegeben von A. DEBRUNNER und SOMMER. Strassburg, 1892 ş.u.
istr(or). = istroromîn(eşte).
it. = italian, italieneşte.
Jb. = *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, I—XXIX, herausgegeben von Dr. GUSTAV WEIGAND. Leipzig, 1894—1921.
jud. = judeţ(ul).
LAD = *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes*, von G. WEIGAND. Leipzig, 1909.
lat. = latin(eşte).
lat. med. = latin medieval.
lat. pop. = latin popular.
lat. vulg. = latin vulgar.
LB = *Lexicon romînesc-latinesc-unguresc-nemţesc*. Buda, 1825.
L Balk. = KR. SANDFELD, *Linguistique balkanique*. Paris, 1930.
Let. = M. KOGĂLNICEANU, *Letopiseţele Ţării Moldovii*, I—III. Iaşi, 1845—1852.
LEW = *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, von ALOIS WALDE. Dritte neubearbeitete Auflage von J. B. HOFFMANN. Heidelberg, 1930 ş.u.
LG = FR. STOLZ—J. H. SCHMALZ, *Lateinische Grammatik*... Neubearbeitet von MANU LEUMANN und J. B. HOFFMANN. München, 1928.
LL = *Langue et Littérature*. Bulletin de la Section littéraire de l'Académie roumaine, publié par TH. CAPIDAN et D. CARACOSTEA. Bucarest, 1940 ş.u
log. = logudorez.
lomb. = lombard.
Mat. Folk. = *Materialuri folkloristice*, culese şi publicate prin îngrijirea lui GR. G. TOCILESCU, vol. I. Bucureşti, 1900.
m.-bulg. = medio-bulgar.
megl. = meglenit (meglenoromîn).
mgs. = medio-german superior.
mgr. = medio-grec(esc).
mil. = milanez.
Mitt. = *Mitteilungen des Rumänischen Instituts an der Universität Wien*, herausgegeben von W. MEYER-LÜBKE. Bd. I. Heidelberg, 1914.
mold. = în Moldova.

monteleon. = monteleonez.
munt. = în Muntenia.
neap. = neapolitan.
ngr. = neogrec.
nord. = nordic, de nord.
p. = pagina.
paleosl. = paleoslav.
pct. = punctul.
piem. = piemontez.
pol. = polon.
port. = portughez.
prov. = provansal.
Psalt. Sch. = *Psaltirea Scheiană*, publicată de prof. I. BIANU. Bucureşti, 1889.
Réponses = V-me Congrès International des Linguistes. 28 août—2 septembre 1939. *Réponses aux questionnaires*. Bruges.
retor. = retoroman.
Rev. Crit. = *Revista critică-literară*. I—V. Director AR. DENSUSIANU. Iaşi, 1893—1897.
REW = W. MEYER-LÜBKE, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, ed. 2. Heidelberg, 1920.
RF = *Revista filologică*, I—II, organ al Cercului de studii filologice din Cernăuţi. Director A. PROCOPOVICI. Cernăuţi, 1927—1929.
Rječnik = *Rječnik hrvastkoga ili srpskoga jezika*. Zagreb, 1880 ş.u.
RLR = *Revue des langues romanes*. Montpellier et Paris, 1870 ş.u.
rom. = romîn(eşte).
rus. = rus(eşte).
rut. = rutean, ruteneşte.
săs. = săsesc, săseşte.
sec. = secol(ul).
SEW = *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, von Dr. ERICH BERNEKER. Wien, 1908 ş.u.
SI = SEXTIL PUŞCARIU, *Studii istroromîne*, I—III. În colaborare cu M. BARTOLI, A. BELULOVICI şi A. BYHAN. Bucureşti, 1906—1929.
sic. = sicilian.
sîrb. = sîrbesc, sîrbeşte.
slav. bis. = slav bisericesc.
slov. = sloven(eşte).
span. = spaniol.
suf. = sufix.
surs. = surselvic.
Şez. = *Şezătoarea*. Revistă pentru literatură şi tradiţiuni populare. Director ARTUR GOROVEI. [Fălticeni], 1892 ş.u.
TCLP = *Travaux du Cercle linguistique de Prague*. Praga, 1929 ş.u.
TLR = *Thesaurus Linguae Latinae*. 1900 ş.u.
trevis. = în Treviso.
turc. = turc(eşte).
ţig. = ţigănesc, ţigăneşte.

ung. = unguresc, ungureşte.
v. - = vechi (de ex. ; v. - fr. = vechi-francez).
valtell. = valtelinic.
vegl. = vegliot.
ven. = veneţian.
veron. = veronez.
vgs. = vechi-german superior.
voc. = vocală.
ZRPh. = *Zeitschrift für romanische Philologie.* Halle, 1877 ş.u.
ZslPh. = *Zeitschrift für slavische Philologie.* Leipzig, 1925 ş.u.

BIBLIOGRAFIE

I. Studii și materiale

ACADEMIA ROMÎNĂ. *Dicționarul limbii romîne.* București, 1913 ș.u.

ALEXICI, G., *Texte din literatura poporană romînă*, adunate de ... Tomul I. *Poezia tradițională.* Budapesta, Editura autorului, 1899.

Atlasul lingvistic romîn. Sub conducerea lui SEXTIL PUȘCARIU. Cluj, 1938 ș.u. (Partea I lucrată de SEVER POP, partea a II-a lucrată de EMIL PETROVICI).

BERNEKER, E., *Slavisches etymologisches Wörterbuch.* Wien, 1908 ș.u.

BIANU, I., *Psaltirea Scheiană*, publicată de ... București, 1889.

BIBLIA, *adecă dumnezeiasca scriptură ale cei vechi și ale cei nao leage toate care sau tălmăcit dupre limba elinească spre înțeleagerea limbii rumînești, cu porunca prea bunului creștin și luminatului domn Ioan Șărban Cantacuzino Basarab Voevod și cu îndemnarea dumnealui Costadin Brâncoveanul, marele logofăt...* Tipăritusau în scaunul mitropoliei Bucureștilor... la anul 1688.

BOGDAN, Al., *Die Metrik Eminescus*, în *Jb.* XI, p. 193—272.

BRÉAL, M., *Essai de sémantique. Science des significations.* Paris, 1904.

BRUGMANN, K. u. DELBRÜCK, B., *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen.* Erster Band : *Einleitung und Lautlehre.* Zweite Bearbeitung. Unveränderter Neudruck. Berlin und Leipzig, 1930.

BRUGMANN, K. u. OSTHOFF, H., *Morphologische Untersuchungen.* I. Teil. Leipzig, 1878.

BYHAN, A., *Die alten Nasalvokale in den slavischen Elementen des Rumänischen*, în *Jb.* V., p. 298—370.

CANDREA, I. A., *Graiul din Țara Oașului* (Extras din *Buletinul Societății filologice*, II). București, 1907.

CANDREA, I. A., *Monumentele cele mai vechi de limbă romînească*, în *Noua Revistă Romînă*, III, p. 533—541 și IV, p. 14—24.

CANDREA, I. A. și ADAMESCU, GH., *Dicționar enciclopedic ilustrat „Cartea Romînească"*, București, 1931.

CANDREA, I. A. și DENSUSIANU, Ov., *Dicționarul etimologic al limbii romîne. Elementele latine* (A — PUTEA). București, 1907—1910.

CANTEMIR, D., *Operele principelui* DEMETRIU CANTEMIR, publicate de Academia Romînă. Tom. VI : *Istoria Ieroglifică*, operă originală inedită, scrisă în limba romînească la 1704... Bucureşti, 1883.

CAPIDAN, TH., *Aromînii. Dialectul aromîn.* Studiu lingvistic. Bucureşti, 1932.

CAPIDAN, TH., *Elementul slav în dialectul aromîn.* Bucureşti, 1925.

CAPIDAN, TH., *Limbă şi cultură.* Bucureşti 1943.

CAPIDAN, TH., *Meglenoromînii.* I. *Istoria şi graiul lor.* II. *Literatura populară la meglenoromîni.* III. *Dicţionar meglenoromîn.* Bucureşti, 1925—1928.

CIAUŞANU, G. F., *Glosar de cuvinte din judeţul Vîlcea.* Bucureşti, 1931.

CORESI, DIACONUL, *Carte cu învăţătură (1581).* Publicată de SEXTIL PUŞCARIUL şi ALEXIE PROCOPOVICI. Vol. I. *Textul.* Bucureşti, 1914.

Corpus glossariorum latinorum. Leipzig, 1888 ş. u.

Corpus inscriptionum latinarum. Berlin, 1862 ş. u.

Culegere de doine, strigături şi chiuituri ce se obicinuiesc la jocurile şi petrecerile noastre poporale. Braşov, 1922.

DALAMETRA, I., *Dicţionar macedo-romîn.* Bucureşti, 1906.

DAMÉ, FR., *Nouveau dictionnaire roumain-français.* I—IV. Bucureşti, 1893—1895.

DAUZAT, A., *La vie du langage. Evolution des sons et des mots.* Paris, 1910.

DELBRÜCK, B., *Grundfragen der Sprachforschung. Mit Rücksicht auf W. Wundts Sprachpsychologie crörtert.* Strassburg, 1901.

DENSUSIANU, O., *Graiul din Ţara Haţegului.* Bucureşti, 1915.

DENSUSIANU, O., *Histoire de la langue roumaine.* I—II. Paris, 1901 şi 1914—1938.

DINU, T., *Graiul din Ţara Oltului* (Extras din (GS, I.). Bucureşti, 1923.

DOSOFTEI, MITROPOLITUL, *Viaţa şi petreacerea svinţilor.* Iaşi, 1682.

Encyclopédie française. Tome I. *L'outillage mental. Pensée. Langage. Mathématiques.* Paris, [1937].

ERNOUT, E. et MEILLET, A., *Dictionnaire étymologique de la langue latine.* Paris, 1932.

ETTMAYER, K. v., *Vulgärlatein,* în *Geschichte der indogermanischen Sprachwissenschaft,* partea a II-a, vol. I. Strassburg, 1916.

ETTMAYER, K. v., *Zur Intonation der Romanen,* în *Festgabe Karl Luick.* Marburg, 1925.

Festgabe Karl Luick. Marburg, 1925.

Forschungen zur romanischen Philologie. Festgabe für H. Suchier. Halle a. S., 1900.

FRÎNCU, T. şi CANDREA, GH., *Romînii din Munţii Apuseni (Moţii).* Scriere etnografică cu 10 ilustraţiuni în fotografie. Bucureşti, 1888.

FRÎNCU, T. şi CANDREA, GH., *Rotacismul la moţi şi istrieni.* Bucureşti, 1886.

GAMILLSCHEG, E., *Die Mundart von Şerbăneşti-Tituleşti (Gerichtsbezirk Olt, Kreis Vedea).* Jena und Leipzig, 1936.

GAMILLSCHEG, E., *Oltenische Mundarten.* Wien, 1919.

GEMELLI, A., *Variations significatives et variations individuelles des unités élémentaires phoniques du langage humain ; moyens fournis par l'électro-acoustique pour les déceler et l'évaluation physiopsychologique des résultats,* în *Proceedings of the third international Congress of Phonetic Sciences.* Ghent (Belgium), 1939.

GILLIÉRON, J., *Étude sur la défectivité des verbes : La faillite de l'étymologie phonétique.* Neuveville, 1919.

GILLIÉRON, J. et EDMONT, E., *Atlas linguistique de la France,* publié par ... Paris, 1903—1910.

GRAMMONT, M., *La dissimilation consonantique dans les langues indoeuropéennes et dans les langues romanes.* Dijon, 1895.

GRAMMONT, M., *Notes de phonétique générale*, în *Bulletin de la Société de linguistique de Paris*, XXIV (1923—1924), fasc. 1, p. 1 ș.u.

GRAMMONT, M., *Traité de phonétique*. Paris, 1933.

GRAUR, A., *Notes sur les diphtongues en roumain*, în *BL*, III (1935), p. 15—35.

GRAUR, A. și ROSETTI, AL., *Esquisse d'une phonologie du roumain*, în *BL*, VI (1938), p. 5—29.

GRÉGOIRE, A., *La linguistique*. Paris, 1939.

GRÖBER, G., *Grundriss der romanischen Philologie*, I². Strassburg, 1904—1906.

HAAS, P., *Assoziative Erscheinungen in der Bildung des Verbalstammes im Rumänischen*, în *Jb.* XXI—XXV, p. 1 ș.u.

HASDEU, B. P., *Cuvente den bătruni*. București, 1878—1881.

HASDEU, B. P., *Etymologicum magnum Romaniae. Dicționarul limbii istorice și populare a românilor*. I—IV. București, 1886—1898.

HATZIDAKIS, G. N., *Einleitung in die neugriechische Grammatik*. Leipzig, 1892.

HAVRÁNEK, B., *Zur phonologischen Geographie* : *Das Vokalsystem des balkanischen Sprachbundes* în *Archives néerlandaises de phonétique expérimentale*, VIII—IX, 1930.

HERZOG, E., *Historische Sprachlehre des Neufranzösischen*. Heidelberg, 1913.

HERZOG, E., *Streitfragen der romanischen Philologie*. Halle, 1904.

HERZOG, E. și GHERASIM, V., *Glosarul dialectului mărginean*, în *Codrul Cosminului*, I—VII (1924—1932).

IORDAN, I., *Introducere în studiul limbilor romanice. Evoluția și starea actuală a lingvisticii romanice*. Iași, 1932.

IORGA, N., *Studii și documente*, XII. București, 1906.

IVĂNESCU, G., *Din fonetica evolutivă a limbii române. (Cu cîteva discuții de fonetică generală)*. I. *Soarta diftongului latinesc au*, în *BIFR*, II (1935), p. 128 ș.u.

JABERG, K. und JUD, J., *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*. Die Mundartenaufnahmen wurden durchgeführt von P. Scheuermeier, G. Rohlfs und M. L. Wagner. Zofingen, 1928 ș.u.

JAKOBSON, R., *Remarques sur l'évolution du russe, comparée à celle des autres langues slaves*. Praga, 1929.

JESPERSEN, O., *Lehrbuch der Phonetik*. Autorisierte Übersetzung von Hermann Davidsen. Leipzig u. Berlin, 1904.

JESPERSEN, O., *Phonetische Grundfragen*. Leipzig u. Berlin, 1904.

JOKL, N., *Linguistisch-Kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen*. Berlin u. Leipzig, 1923.

JONES, D., *Das System der Association Phonétique Internationale*. Extras din *Lautzeichen und ihre Anwendung in verschiedenen Sprachgebieten*. Berlin, 1928, p. 18—27.

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI, *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb, 1880 ș.u.

KEIL, H., *Grammatici latini*. Lipsiae, 1857—1880.

KOGĂLNICEANU, M., *Letopisețele Țării Moldovii*, I—III. Iași, 1845—1852.

KRETSCHMER, P., *Neugriechische Dialektstudien*. I. *Der heutige lesbische Dialekt*. Wien, 1905.

KUEN, H., *Rumänische Sprache*, în *Südosteuropa-Handbuch*.

KUEN, H., *El dialecto de Alguer y su posición en la historia de la lengua catalana*. Barcelona, 1934.

LAUSBERG, H., *Die Mundarten Südlukaniens*, Halle, 1939.

Lautzeichen und ihre Anwendung in verschiedenen Sprachgebieten. Von Fachgelehrten zusammengestellt unter Schriftleitung von M. HEEPE. Berlin, 1928.

LEBZELTER, V., *La répartition des types raciaux romano-méditerranéens en Roumanie.* Extras din *L'Anthropologie*, 45 (1935).

LELESCU, Şt., *Cercetări experimentale asupra consonantei românești R.* Sibiu, 1944.

LESKIEN, A., *Handbuch der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Grammatik.* Weimar, 1898.

Lexicon romînesc-latinesc-unguresc-nemțesc. Buda, 1825.

LINDSAY, W. M., *Die lateinische Sprache. Ihre Laute, Stämme und Flexionen in sprachgeschichtlicher Darstellung.* Vom Verfasser genehmigte und durchgesehene Übersetzung von Hans Nohl. Leipzig, 1897.

LOMBARD, A., *La prononciation du roumain.* Uppsala, 1935.

MACREA, D., *Palatalizarea labialelor în limba română*, în *DR*, IX, p. 92—160.

MARIAN, S. FL., *Înmormîntarea la romîni. Studiu etnografic.* București, 1892.

MAROUZEAU, J., *Lexique de la terminologie linguistique.* Paris, 1933.

Materialuri folkloristice, culese și publicate prin îngrijirea lui GR. C. TOCILESCU, București, 1900.

MEILLET, A., *Caractères généraux des langues germaniques.* Paris, 1930.

MEILLET, A., *De la différenciation des phonèmes*, în *Mémoires de la Société de Linguistique de Paris*, vol. XII, fasc. 1 (1901—1903), p. 14—34.

MEILLET A., *Structure générale des faits linguistiques*, in *Encyclopédie française*, Tome I (1937), pag. 1-32—1 ș. u.

MENZERATH, P., *Die Sprachartikulation als Struktur*, în *Forschungen und Fortschritte*, XIII (1937), p. 364.

MEYER-LÜBKE, W., *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft.* Heidelberg, 1901.

MEYER-LÜBKE, W., *Grammatik der romanischen Sprachen.* I—IV. Leipzig, 1890—1902.

MEYER-LÜBKE, W., *Romanisches etymologisches Wörterbuch.* Ed. II. Heidelberg, 1920.

MEYER-LÜBKE, W., *Rumänisch, Romanisch, Albanesich*, în *Mitt.* p. 1—42.

Micul Atlas lingvistic romîn. Sub conducerea lui SEXTIL PUȘCARIU. Cluj, 1938 ș.u. (Partea I lucrată de SEVER POR; partea a II-a lucrată de EMIL PETROVICI).

MIKLOSICH, F., *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen.* Wien, 1886.

MILLARDET, G., *Linguistique et dialectologie romanes*, în *RLR*, XLI (1921—1922), p. 1—160 și 193—368.

Mineiul, luna lui octobrie, care sau tipărit acum întăiu rumîneaște întru întîia domnie a prea înălțatului domn Io Alexandru Ipsilanti Voevod..., prin ustrdia sfinții sale iubitoriului de Dumnezeu Chir CHESARIE, *Episcopului Rîmnicului*, la anul de la Hs. 1776.

MOLDOVAN, S., *Țara noastră. Descrierea părților Ardealului de la Mureș spre miazăzi și valea Mureșului.* Sibiu, 1894.

MUSSAFIA, A., *Beitrag zur Kunde der norditalienischen Mundarten im 15. Jahrhundert.* Wien 1873.

MUSSAFIA, A., *Zur rumänischen Vokalisation.* Wien, 1868.

NAERT, P., *Des mutations ct, cs > pt, ps; gn > mn et mn > un en roumain*, în *Acta linguistica*, 1940—1941, vol. II, fasc. 4, p. 247—257.

NANDRIȘ, GR., *Despre metateza lichidelor în elementele slave din limba română*, în *DR*, VI, p. 350—357.

PAMFILE, T., *Agricultura la romîni. Studiu etnografic. Cu un adaus despre măsurătoarea pămîntului și glosar.* București, 1913.

PAMFILE, T., *Industria casnică la romîni. Trecutul și starea ei de astăzi. Contribuțiuni de artă și tehnică populară.* București, 1910.

PAMFILE, T., *Jocuri de copii adunate din satul Ţepu (jud. Tecuci)*. Bucureşti, 1906.

PANCONCELLI-CALZIA, G., *Die experimentelle Phonetik in seiner Anwendung auf die Sprachwissenschaft*. Ed. II. Berlin, 1924.

PAPAHAGI, P., *Basme aromîne şi glosar*. Bucureşti, 1905.

PAPAHAGI, T., *Graiul şi folclorul Maramureşului*. Bucureşti, 1925.

PAŞCA, ŞT., *Glosar dialectal alcătuit după material lexical cules de corespondenţi din diferite regiuni*. Bucureşti, 1928.

PAŞCA, ŞT., *Nume de persoane şi nume de animale în Ţara Oltului*. Bucureşti, 1936.

PAUL, H., *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Halle a.S., 1909.

PAULYN, W., *Romanische Sprachen und Dialekte*, în *Lautzeichen und ihre Anwendung in verschiedenen Sprachgebieten*. Berlin, 1928, p. 50—67.

PĂCALĂ, V., *Monografia comunei Răşinari*. Sibiu, 1915.

PĂSCULESCU, N., *Literatura populară romînească*, adunată de ... Cu 30 arii notate de GHEORGHE MATEI. Bucureşti, 1910.

PETROVICI, E., *Continuitatea daco-romînă şi slavii* (Extras din rev. *Transilvania*, a. 73). Sibiu, 1942.

PETROVICI, E., *Dacoslava*, în *DR*, X, p. 255—261.

PETROVICI, E., *De la nasalité en roumain. Recherches expérimentales*. Cluj, 1930.

PETROVICI, E., *Graiul Caraşovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*. Bucureşti, 1935.

PETROVICI, E., *Le pseudo-i final du roumain*, în *BL*, II (1934), p. 86—97.

PETROVICI, E., *Note slavo-romîne*, II, în *DR*, X, p. 338.

PETROVICI, E., *Simbioza slavo-romînă în Transilvania* (Extras din rev. *Transilvania*, a. 73). Sibiu, 1942.

PETROVICI, E., *Texte dialectale*. Supliment la „Atlasul lingvistic romîn" II. Sibiu—Leipzig, 1943.

PETROVICI, E., Recenzie la *Istoria limbii romîne*, III. *Limbile slave meridionale* de Al. Rosetti în *DR*, X, p. 137—139.

PHILIPPIDE, A., *Originea romînilor*. Vol. I—II. Iaşi, 1923—1928.

PISANI, V., *Geolinguistica e Indoeuropeo*. Roma, 1940.

POPOVICI, I., *Rumänische Dialekte. I. Die Dialekte der Munteni und Pădureni im Hunyader Komitat*. Halle a. S., 1905.

PORZEŻINSKI, V., *Einleitung in die Sprachwissenschaft*. Leipzig u. Berlin, 1910.

Proceedings of the third international Congress of Phonetic Sciences. Held at the University of Ghent 18—22 July 1938. Ghent (Belgium), 1939.

PROCOPOVICI, A., *Despre ă şi î. Probleme de fonetică şi fonologie. Chestiuni principiare*, în *DR*, IX, p. 56—91.

PROCOPOVICI, A., *Despre nazalizare şi rotacism*. Bucureşti, 1908.

PUŞCARIU, S., *Consideraţiuni asupra sistemului fonetic şi fonologic al limbii romîne*, în *DR*, VII, p. 1—55 (= *ELR*, p. 203—259).

PUŞCARIU, S., *Despre legile fonologice*, în *DR*, II, p. 19—84 (= *ELR*, p. 135—203).

PUŞCARIU, S., *Études de linguistique roumaine*. Cluj—Bucureşti, 1937.

PUŞCARIU, S., *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element*. Heidelberg, 1905.

PUŞCARIU, S., *Morfonemul şi economia limbii*, în *DR*, VI, p. 211—243 (= *ELR*, p. 266—290).

PUŞCARIU, S., *Phonetisch und Phonologisch*, în *Volkstum und Kultur der Romanen*, III (1930), p. 16—24 (= *ELR*, p. 125—134).

PUȘCARIU, S., *Studii istroromîne.* Î—III. În colaborare cu M. BARTOLI, A. BELULOVICI și A. BYHAN. București, 1906—1929.

RAUSCH, F. *Lauttafeln.* Nordhausen a. Harz. 3. Auflage. Marburg in Hessen.

RICHTER, E., *Der Innere Zusammenhang in der Entwicklung der romanischen Sprachen,* în *Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie,* XXVII, p. 69 ș.u.

ROHLFS, G., *Griechen und Romanen in Unteritalien.* Genève, 1924.

ROSETTI, AL., *Contributions à l'analyse physiologique et à l'histoire des voyelles Ă et Î,* în *BL,* III (1935), p. 84—112.

ROSETTI, AL., *Curs de fonetică generală.* București, 1930.

ROSETTI, AL., *Étude sur le rhotacisme en roumain.* Avec un append. et 6 cartes linguistiques. Paris, 1924.

ROSETTI, AL., *Istoria limbii romîne.* I—IV. București, 1938—1941.

ROSETTI, AL., *Limba română în sec. al XVI-lea.* București, 1932.

ROSETTI, AL., *Remarques sur la détente des occlusives roumaines en fin de mot,* în *BL,* I (1933), p. 58—84.

ROSETTI, AL., *Remarques sur les diphtongues,* în *BL,* II (1934), p. 21—33.

ROSETTI, AL., *Sur l'n spirant des parlers dacoroumains actuels,* în *BL,* II (1934), p. 98—107.

ROSETTI, AL., *Sur la théorie de la syllabe,* în *BL,* III (1935), p. 5—14.

ROSITZKE, H., *Remarques sur la durée des voyelles accentuées du roumain,* în *BL,* VII (1939), p. 82—95.

ROUSSELOT, P. J., *Modifications phonétiques du langage étudiées dans le patois d'une famille de Cellefrouin (Charente).* Paris, [1891].

SALVIONI, C., *Fonetica del dialetto moderno della città di Milano,* în *Arh. glott. ital.* IX (1884), p. 188—260.

SANDFELD, Kr., *Linguistique balkanique.* Paris, 1930.

SAUSSURE, F. de, *Cours de linguistique générale.* Publié par CH. BALLY et ALBERT SÉCHEHAYE, avec la collaboration de ALBERT RIEDLINGER. Lausanne et Paris, 1916.

SBIERA, I. al lui G., *Codicele Voronețean. Cu un vocabulariu și studiu asupra lui,* de... Cernăuți, 1885.

SCHOPF, E., *Die Konsonantischen Fernwirkungen: Fern-Dissimilation, Fern-Assimilation und Metathesis.* Göttingen, 1919.

SCHUCHARDT, H., *Der Vokalismus des Vulgärlateins.* Bd. I—III. Leipzig, 1866—1869.

SCHUCHARDT, H., *Über die Lautgesetze. Gegen die Junggrammatiker.* Berlin, 1885.

SCHUCHARDT, H., *Zum Nasaleinschub,* în *ZRPh,* XXXV, p. 71 ș.u.

SCHWYZER, E., *Sprachliche Hypercharakterisierung.* Berlin, 1941.

SCRIBAN, A., *Dicționaru limbii romînești.* Iași, 1939.

SEIDEL, E., *Das Wesen der Phonologie.* Kopenhagen—București, 1943.

SIEVERS, E., *Grundzüge der Phonetik. Zur Einführung in das Studium der Lautlehre der indogermanischen Sprachen.* Leipzig, 1901.

SIMIONESCU, E., *Accentul în cuvintele vechi-slave din limba română.* (Teză de doctorat). Iași, 1913.

SKOK, P., *La terminologie chrétienne en slave: le parrain, la marraine et le filleul,* în *Revue des études slaves,* X (1930), p. 186—204.

STOIZ, FR. — SCHMALZ, J. H., *Lateinische Grammatik.* Neubearbeitet von MANU LEUMANN und J. B. HOFFMANN. München, 1928.

STORCH, A., *Volkalharmonie im Rumänischen,* în *Jb.* VII, p. 93—175.

ȘĂINEANU, L., *Dicționarul universal al limbii romîne.* Ed. IV. București, 1922.

Thesaurus Linguae Latinae, 1900 ş.u.

TIKTIN, H., *Dicţionar romîn-german*. Bucureşti, 1903—1925.

TIKTIN, H., *Rumänisches Elementarbuch*. Heidelberg, 1905.

TIKTIN, H., *Studien zur rumänischen Philologie*. Leipzig, 1884.

TOCILESCU, GR., *Materialuri folkloristice*. Culese şi publicate prin îngrijirea lui ... Vol. I Bucureşti, 1900.

La Transylvanie, ouvrage publié par l'Institut d'Histoire Nationale de Cluj. Vol. II. Bucureşti, 1938.

TREML, L., *Der dynamische Wortakzent der ungarischen Lehnwörten im Rumänischen*, în *BL*, II (1934), p. 34—66.

TRUBETZKOY, N. S., *Grundzüge der Phonologie*. Praga, 1932.

VARLAAM, MITROPOLITUL, *Carte romînească de învăţătură, duminecele preste an şi la praznice împărăteşti şi la svinţi mari*. Iaşi, 1643.

VENDRYES, J., *La phonologie de la langue poétique*, în *Conférences de l'Institut de linguistique de l'Université de Paris*, II (1934), Paris, 1935, p. 39—51.

VENDRYES, J., *Le langage. Introduction linguistique a l'histoire*. Paris, 1921.

VICIU, AL., *Colinde din Ardeal. Datini de crăciun şi credinţe poporane. Culegere cu anotaţiuni şi glosar*. Bucureşti, 1914.

VICIU, AL., *Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului romîn din Ardeal*. Bucureşti, 1906.

VÎRCOL, V., *Graiul din Vîlcea*. Bucureşti, 1910.

VOSSLER, K., *Sprache als Schöpfung und Entwicklung*. Heidelberg, 1905.

VUIA, R., *Le village roumain de Transylvanie et du Banat* (Extras din *La Transylvanie*), Bucureşti, 1938.

WALDE, A., *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*. Dritte neubearbeitete Auflage von J. B. HOFFMANN. Heidelberg, 1930 ş.u.

WARTBURG, W. v., *Einführung in Problematik und Methodik der Sprachwissenschaft*. Halle a. S., 1943.

WECHSLER, E., *Gibt es Lautgesetze?*, în *Forschungen zur romanischen Philologie. Festgabe für H. Suchier*. Halle a. S., 1900, p. 349—538.

WEIGAND, G., *Der Schwund von n durch Nasalierung*, în *Jb.* XI, p. 188—192.

WEIGAND, G., *Die Aromunen. Ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen über das Volk der sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzaren*. Bd. I—II. Leipzig, 1894—1895.

WEIGAND, G., *Die Dialekte der Bukowina und Bessarabiens*. Leipzig, 1904.

WEIGAND, G., *Linguistischer Atlas des dakorumänischen Sprachgebietes*. Leipzig, 1909.

WOLF, O., *Sprache und Ohr*. Braunschweig, 1871.

WUNDT, W., *Sprachgeschichte und Sprachpsychologie. Mit Rücksicht auf B. Delbrücks „Grundfragen der Sprachforschung"*. Leipzig, 1901.

WUNDT, W., *Völkerpsychologie*. I. *Die Sprache*. Leipzig, 1904.

V-ème Congres International des Linguistes. 28 août—2 septembre 1939. *Réponses aux questionnaires*. Bruges.

II. Periodice

Acta linguistica. Revue internationale de linguistique structurale. Copenhague, 1939—1941, 1945—1950.

Analele Dobrogei. Revista Societăţii culturale dobrogene. Constanţa, 1920 ş.u.

L'Anthropologie. Paris, 1890 ş.u.

Anuarul Arhivei de folklor. Cluj, 1932 ş.u.

Archiv für das Studium der neueren Sprachen, begründet von P. HERRIG, jetzt herausgegeben von A. BRANDL und G. ROHLFS. Braunschweig, 1846 ş.u.

Archiv für lateinische Lexikographie, herausgegeben von WÖLFFLIN. Leipzig, 1884 ş.u.

Archiv für slavische Philologie, begründet von V. JAGIĆ, herausgegeben von M. VASMER. Berlin, 1875 ş.u.

Archives néerlandaises de phonétique expérimentale. Haga, 1927 ş.u.

Archivio glottologico italiano. Roma, 1873 ş.u.

Archivum romanicum. Geneva, 1917 ş.u.

Arhiv za arbanasky stariny, jezik i etnologijy, urednik H. BARIĆ. Belgrad, 1923 ş.u.

Arhiva Societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi. Iaşi, 1881 ş.u.

Balkan-Archiv, I—IV, herausgegeben von G. WEIGAND. Leipzig, 1925—1928.

Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie. Halle, 1905 ş.u.

Buletinul Comisiei istorice a Romîniei, publicat de ION BOGDAN. Bucureşti, 1915 ş.u.

Buletinul Institutului de filologie romînă „Alexandru Philippide". Director IORGU IORDAN. Iaşi, 1934 ş.u.

Buletinul Societăţii filologice. Bucureşti, 1905—1907.

Bulletin de la Société de linguistique de Paris. Paris, 1869—1941.

Bulletin linguistique, publié par A. ROSETTI. Bucureşti, 1933 ş.u.

Codrul Cosminului. Cernăuţi, 1924 ş.u.

Conférences de l'Institut de linguistique de l'Université de Paris. Paris, 1933 ş. u.

Convorbiri literare. Iaşi, apoi Bucureşti, 1867 ş.u.

Cultura. Sciences-Lettres-Arts. Director SEXTIL PUŞCARIU. Cluj, 1924.

Dacoromania. Buletinul „Muzeului limbii romîne", condus de SEXTIL PUŞCARIU. Cluj, 1921 ş.u.

Dreptatea. Bucureşti, 1884... ; 1896—1900.

Forschungen und Fortschritte. Berlin, 1926—1944, 1950.

Germanisch-romanische Monatsschrift. Heidelberg, 1909 ş.u.

Grai şi suflet. Revista „Institutul de filologie şi folklor" condus de Ov. DENSUSIANU. Bucureşti 1924—1937.

Indogermanische Forschungen, herausgegeben von A. DEBRUNNER und SOMMER. Strassburg, 1892 ş.u.

Indogermanisches Jahrbuch. Persönliche und wissenschaftliche Nachrichten. Berlin, apoi Strassburg, 1913 ş.u.

Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft. Begründet und herausgegeben von F. TECHMER. Leipzig, 1884 ş.u.

Ion Creangă. Revistă de limbă, literatură şi artă populară. Bîrlad, 1908 ş.u.

Jahrbuch für Philologie, herausgegeben von V. KLEMPERER und E. LERCH München, 1925 ş. u.

Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache, herausgegeben von Dr. GUSTAV WEIGAND. Leipzig, 1894—1921.

Langue et littérature. Bulletin de la Section littéraire de l'Académie Roumaine, publié par TH. CAPIDAN et D. CARACOSTEA. Bucureşti, 1940 ş.u.

Litteraturblatt für germanische und romanische Philologie, begründet von O. BEHAGHEL und F. NEUMANN, herausgegeben von O. BEHAGHEL und K. GLASER. Bd. 1—10, Heilbronn, 1880—1889; Bd. 11, Leipzig, 1890 ş. u.

Lumina. Revistă populară a romînilor din Imperiul Otoman. Alexandria, 1903.

Mélanges linguistiques dédiés au premier Congrès des philologues slaves. Praga, 1929.

Mémoires de la Société de linguistique de Paris. Paris, 1868 ş.u.

Mitteilungen des Rumänisches Instituts an der Universität Wien, herausgegeben vom W. MEYER-LÜBKE. Bd. I. Heidelberg, 1914.

Noua revistă romînă, pentru politică, literatură, ştiinţă şi artă. Bucureşti, 1900 ş.u.

Revista critică-literară. I—V. Director Ar. DENSUSIANU. Iaşi, 1893—1897.

Revista filologică. Organ al cercului de studii filologice din Cernăuţi. Director A. PROCOPOVICI. I—II. Cernăuţi, 1927—1929.

Revue des études slaves. Paris, 1921 ş.u.

Revue des langues romanes. Montpellier-Paris, 1870 ş.u.

Romania. Recueil trimestriel consacré a l'étude des langues et littératures romanes. Paris, 1872 ş.u.

Slavia. Praha, 1922 ş.u.

Südosteuropa — Handbuch. (?)

Şezătoarea. Revistă pentru literatură şi tradiţiuni populare. Director ARTUR GOROVEI. Fălticeni, 1892 ş.u.

Transilvania. Braşov, apoi Sibiu, 1868 ş.u.

Travaux du Cercle linguistique de Prague. Praga, 1929 ş.u.

Volkstum und Kultur der Romanen. Hamburg, 1928 ş.u.

Vox Romanica. Annales helvetici explor. linguis romanicis destinati. Herausgeber J. JUD und A. STEIGER. Zürich und Leipzig, 1936 ş.u.

Zeitschrift für deutsche Wortforschungen, herausgegeben von F. KLUGE. Strassburg, 1900 ş.u.

Zeitschrift für romanische Philologie. Halle, 1877 ş.u.

Zeitschrift für slavische Philologie. Leipzig, 1925 ş.u.

Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete des Deutschen, Griechischen. Lateinischen und Indogermanischen, begründet von A. KUHN, herausgegeben von W. SCHULZE. Berlin, 1852 ş.u.

INDICE

a) DE MATERII

A

a 37, 40, 41, 46, 291, 320, 321, 325, 326, 339, 341; (anterior) 52; (anterocentral) 40; (final) 72, 91; (labializat) 47; (lung) 204, 221, 258; (posterior nerotunjit) 52; (postero-central) 40; (scurt) 221, 258; (sîrbesc) 211; (slav) 212

abatere 400; (de la legile fonetice) 299

absolută (cronologie) 387, 388; (lungime) 59

abstracție 217, 218, 244

accent 63—77, 175, 188, 189, 221, 262, 288, 338, 365; (al frazei) 74, 75; (de intensitate) 63, 75, 76; (de intonație) 63; (dinamic) 63, 64, 77, 188, 242; (expirator) 63; (fix) 64; (flotant) 188; (liber) 64, 65, 188; (melodic) 77; (monotonic) 188; (morfologic) 71; (muzical) 63, 64, 76, 78, 188; (natural) 74; (ocazional) 72; (pe desinență) 357, 358; (pe tulpină) 357, 358; (principal) 71; (schimbat) 70; (secundar) 70, 71, 74, 76, 188; (sintactic) 77; (sporit) 90; (stilistic) 74; (străin) 193; (șovăitor) 72; (tradițional) 70—74, 174; (lipsa) 87, 144, 384; (locul) 71, 228; (mobilitatea) 68; (mutarea) 69—76, 262; (poziția) 65; (schimbările) 69; (șovăirea)69

accentuare 64, 67, 68, 73, 75; (germană) 65; (greșită) 65; (nouă) 69; (rizotonică) 327; (rusească) 65; (veche) 69, 72

accesorii (sunete) 29

accident 308, 374, 402; (fonemic) 316, 363, 365; (fonetic) 307, 315, 365, 378; (generalizat) 375

accidental 403; (fenomen) 368; ~ *ă* (inovație) 315, 402; (rostire) 379

acomodare 81, 93—98, 105, 115, 132, 181, 182, 379; (a aperturii) 95; (a camerei de rezonanță) 95; (a caracterului) 94; (a locului de articulație) 94; (a vocii) 94, 99; (consonantică) 97; (la distanță) 98; (la norma colectivă) 400; (la sistemul fonetic indigen) 205; (regresivă) 97; (vocalică) 93—97

act (mecanic) 114; (psihic) 114

adaptare 237

acustică (impresie) 197, 221, 274

adăugare (de sunete) 135, 137, 141, 142

adstrat 302; (croat) 195

afect 58, 74, 302

afectiv (cuvînt) 240; (grai) 362; (moment) 59; ~ *ă* (diferență) 241; (formă) 61, 278; (geminație) 61; (notă) 240, 241; (rostire) 302; (valoare) 240; (vorbire) 58, 61, 341

aferză 138; (silabică) 169; (a lui *a-*) 366

afirmație 242, 257

afonică (consonantă) 79; (vocală) 56

afonice (line) 15

afonizare 82, 87—92, 131; (a consonantelor finale) 195; (a lui *-i*) 164; (a lui *-u*) 164; (a sunetelor finale) 87, 92; (a vocalelor) 48, 87, 91, 92; (prin acomodare) 95

africate 25, 36; (palatalizate) 25

ai 53; *ai* 52; *-aiu* 52

aĭ 49

albanez (model) 100; ~ *ă* (influență) 212; (nazalizare) 195

albanezi 18, 190, 273, 282, 325, 340, 342

alegere 395

aliterație 409, 415

allegro 59, 143, 144

alternanțe 246, 259, 261—264, 266, 268—274,

355, 380; (combinate) 266; (consonantice) 263, 266; (corelative) 258, 266; (corelative inverse) 266; (de accent) 266; (sonice) 350
alveolele 6
alveolar (caracter) 22
alveolare 6, 11; (fricative) 18; (nepalatalizate) 34; (palatalizate) 34
alveolar-palatale 36
ambianță 242, 407
amuțire (a consonantelor) 134; (a consonantelor finale) 165, 177; (a lui *b* și *v* intervocalic) 55; (a lui *-i*) 56; (a lui *-u*) 326
analiză 281; (a frazei) 179; (a sunetelor) 78; (greșită) 179
anaptictic 138
analogică (formă) 108, 262, 350; (grupare) 299
analogie 125, 295, 297, 299, 347—349, 361
anterioare (vocale) 41, 43
antero-centrale (vocale) 40, 44, 45
antero-lingvală (ocluziune) 26
antero-linguale 7
antinomică (transformare) 380
antinomii 378, 380
anticipare 55, 80, 97, 106
antitetic 76
antiteză 73
apertură 7, 8, 16, 34, 41, 162, 189, 190, 204, 221, 255; (a coardelor vocale) 255; (a lui *i* afonic) 89; (a tubului fonator) 7; (glotală) 178; (laterală) 18; (medie) 43; (orizontală) 16—19, 22, 24, 36; (perpendiculară) 16, 17, 22, 36; (verticală) 18; (acomodarea) 95; (forma) 41; (închiderea) 95—96; (mărimea) 41, 48, 79; (reducerea) 115; (strîmtorarea) 55
apicale 7, 11
apocopă 138
apofonie 266
apreciere 242, 392; (personală) 392
arhaic (caracter) 322; (sunet) 232; ~ *ă* (formă) 318, 324, 333
arhaism 231
arie 328, 333, 376, 403; (centrală) 324—328, 333; (compactă) 320, 326, 328; (conservativă) 336, 340; (de rostire) 350, 370; (inovatoare) 333; (insulară) 342; (izolată) 317; (laterală) 324—328, 331, 333; (marginală) 319, 326, 329, 330, 336; (mijlocie) 324; (periferică) 326, 327, 330, 331; (coincidența) 311
aripi laterale 325
armonie 419; (vocalică) 103, 178
articol (encliza) 174, 186
articulație 4, 7, 190; (alveolară) 187; (antero-centrală) 187; (apicală) 187; (bilaterală) 30; (combinată) 22, 26; (compusă) 26; (dentală) 10, 30, 187; (dorsală) 41, 187; (eterorganică) 45; (faringiană) 187; (glotală) 187; (labială) 45, 187; (labializată) 88; (labio-dentală) 16, 17; (laterală) 30; (laringiană) 36; (lingvală) 45; (nesincronică) 85; (orală) 80; (palatală) 25, 30; (postero-centrală) 187; (radicală) 187; (unilaterală) 30; (anticiparea) 80; (baza) 192; (energia) 176; (locul) 6, 10, 16, 27, 30, 34, 37, 42, 81, 93, 255, 256; (precizia) 176
artistic (mijloc) 230
ascendent (diftong) 49, 50; (ritm) 174; ~ *ă* (intonație) 78; (sonoritate) 159
asemănare 243, 244
asilabică (valoare) 89
asimilare 81, 99—106, 112, 113, 132, 307, 338, 379; (a cuvintelor) 355; (consonantică) 99, 100, 103; (imediată) 99; (incompletă) 99; (îndepărtată) 99, 101; (progresivă) 99, 101; (regresivă) 99, 101; (vocalică) 99, 103, 183
asociație de idei 146
asonanțe 406
aspirate 29
aspirație 29, 255; (glotală) 255
atac dur 13, 14, 160
atitudine 238, 354; (personală) 242
atmosferă 231, 377, 416
atlase lingvistice 282
atomism 224, 281, 299
atone (particole) 186
au 53, 54; *aú* 52
aụ 49, 54
autohtoni 190
automată (evoluție) 395
automatism (al rostirii) 337
automatizare 400
auxiliar (element) 350; (morfonem) 259, 261
a̯ 43
å 47, 52, 201, 202

ă 40, **46**
ă 40

Ă

ă 41, 45, 129, 209, 289, 290, 320—322, 339; (afonizat) 57; (bulgăresc) 210; (deschis) 43; (deznazalizat) 87; (final) 90, 91; (inițial) 42; (închis) 43
ą̆ 43
ă̊ 43
ăa 51
ăą̆ 52
ăi 53, 54; *ăí* 52
ăi̯ 49, 54
ău 53, 54; *ăú* 52
ăụ 49, 52, 54

Â

â 43

B

b 8—10, 12, 15, 208, 292, 293; (despicat) 121, 126; (intervocalic) 17, 55
bază de articulație 192, 193

bd- 206
bilabiale 9, 34; (fricative) 17, 18
bilingvi 193, 194, 342
bilingvism 193
biologia limbii 282
bisilab (caracter) 157
bucale 9
bulgar (tratament) 199; ~ *ă* (intonație) 77; (provenientă) 344
bulgari 190, 273, 282, 342, 343
buzele 6, 41; (țuguierea) 187
ƀ 17

C

c 12, 15, 25, 292, 337; (despicat) 124; (final) 141; (latin) 25, 296; (mediovelar) 12; (prevelar) 12, 13; (postvelar) 12
cacofonie 418
cacuminală (rostire) 11
cadență 71; (ritmică) 174
calitate 64
calitativă (deosebire) 61
cameră de rezonanță 22—26, 40
cantitate 59
cantitativ (ritm) 173; ~ *ă* (deosebire) 57, 59, 61; (versificație) 59
caracter 221; (alveolar) 22; (arhaic) 322; (bisilab) 157; (central) 94; (conservator) 317, 319; (colectiv) 287, 304, 308, 309, 369, 381; (deschis) 258; (dur) 29; (facultativ) 384; (fonemic) 374; (general) 287, 304, 308, 309, 363, 369, 381; (imperativ) 304, 308, 309, 363, 369, 385, 402; (izolat) 315, 317, 326; (închis) 258; (labial) 94, 257, 258; (labializat) 258; (muiat) 28, 29; (nazal) 6, 221, 320; (palatal) 22—24, 40, 257, 258; (palatalizat) 258; (periferic) 326; (sonor) 79; (velar) 12, 40; (vocalic) 56
caracteristică (notă) 248
cardinale (vocale) 46
catastază 16
categorie 245
categorisire 245
cauză (fonemică) 372; (fonetică) 372; (mecanică) 303; (psihică) 303; (ritmică) 74
cazuri refractare 398
cercetare istorică 299
cerebrală (rostire) 11
chiasmă 186
cinetic (punct de vedere) 225
cl 192, 212; (latin) 212
clasificare 245, 281
climat 302
cl' 192, 337
cn- 206
coardele vocale 4, 9, 10, 29, 31, 34
coarticulație 46, 80—84, 132, 157, 158, 189, 190, 219; (străină) 194
coexistențe (forme) 336
coexistență 385, 394; (a rostirilor) 350
coeziune (provincială) 322; (regională) 322, 343
coincidență 342; (de arii) 311; (fonetică) 296
colectiv (caracter) 287, 304, 308, 309, 369, 381; (fenomen) 308; (uz) 385; ~ *ă* (formă) 91; (inovație) 327, 367, 402; (lege fonetică) 371; (limbă) 235, 240, 401; (normă) 236, 237, 242, 252, 400, 401; (rostire) 342; (tendință) 377; (transformare) 302
colonizări 314
combinată (alternanță) 266; (consonantă) 24
combinație (de sunete) 220; (fonemică) 364
compartimentare 281
compensație 190, 385
complex (lingvistic) 325; (semantic) 180; (sonic) 276
comportare pasivă 289
comună (notă) 247, 254, 255
concordanță 267
condiționată (lege fonetică) 338
confruntare 242—244, 278, 401
conjunctiv prezent 351
conjuncție 178
consecvență 304, 381, 385, 403
conservatism 326
conservativ (caracter) 317, 319; ~ *ă* (arie) 336, 340; (regiune) 315, 316, 318
conservări de rostire 311
consonante 8—37; (afonice) 79; (combinate) 24, 256; (continue) 61, 126; (deschise) 8, 16; (despicate) 256; (de tranziție) 136; (duble) 60; (epentetice) 120; (finale) 165, 177, 195; (fonice) 79, 87; (geminate) 60, 117; (intervocalice) 157; (închise) 8; (labializate) 26; (line) 15, 48; (lungi) 15, 60, 117; (muiate) 28, 62, 187, 257; (nazalizate) 86; (nemuiate) 257; (palatalizate) 28, 187; (propagate) 138; (scurte) 60; (simple) 120, 125, 256; (tari) 15; (adăugarea) 142; (amuțirea) 134; (diferențierea) 117; (plasticitatea) 291
consonantică (acomodare) 97; (asimilare) 99; (despicare) 121; (diferențiere) 115—116; (disimilare) 107
consonantizare 95, 120, 194
constant (element) 298
constelație (a frazei) 224; (a sunetelor) 277
constrictive 16, 18
constricțiune 18, 21
construcție sintactică 239
conștient (element) 367
conștiință lingvistică 259, 273
contact 325; (cu slavii) 129
contagiune 81
contaminare 302, 347—349
continuu (sunet) 9, 36; *continue* (consonante) 61, 126; (ocluzive) 29, 31
contopire 58
contracție 14, 53, 56, 57, 114, 132, 162

contrast 58, 75, 225, 243, 244, 256, 257, 259, 410, 411, 416; (cantitativ) 261; (de accent) 261; (de durată) 258, 263; (de rezonanță) 255; (stilistic) 261
contraziceri 354
contribuție intelectuală 371
conținut (fonic) 169; (ideologic) 407—408
convenție 220, 243, 277
corelație 224, 245, 258, 269; (silabică) 190
coronale 7, 11
crază 14
creator (rol) 192
creștinism 397
cristalizare 381—383, 385, 403; (a fonocinemului) 392, 396
criterii semantice 179
croat (adstrat) 195
cronologic (raport) 391, 403; ~ *ă* (fază) 324
cronologie 387, 394; (absolută) 387, 388; (a fonocinemelor) 388; (relativă) 387, 388, 393; (stabilirea) 395
cs 190; (latin) 214
ct 190, 213; (latin) 214
culme sonoră 49, 129, 133, 134, 155—157, 161, 175
cumpănire 238, 242
curbe de intonație 78
cuvînt 224; (afectiv) 240; (eufonic) 405, 407; (onomatopeic) 174; (primitiv) 359; (savant) 396, 397; (imaginea grafică) 237; (începutul) 176—178; (înfățișarea) 224; (sfîrșitul) 176, 178; *cuvinte* (asimilarea) 355; (delimitarea) 178; (înlănțuirea) 179; (ordinea) 224
cv- 206
ć 25, 29, 312, 335
ĉ 24, 25, 29, 294, 310—312, 317, 320, 321, 328, 329, 337, 338, 340; (moale) 25
ĉ 25
č 24, 25, 29, 294, 310, 320, 321, 328, 340; (despicat) 125
čk 207
čn 207
čt 207

D

d 10—12, 15, 190, 293, 336; (despicat) 123, 126; (german) 296; (gotic) 296
dacoslavă 200, 208; (proveniență) 344
dacoslavi 311, 321
dactile 174
datele foneticii 405
dativ 257
debit de aer 15, 63, 64, 78, 189, 302
decalc ritmic 174
deglutinare 366
degradare 55; (a vocalei) 55
delimitare (a cuvintelor) 14, 178, 180; (a fonemului) 219; (silabică) 55, 56, 60, 127, 136, 160—163, 180
demonstrativ (pronume) 178
dental-alveolare 11
dentale 6, 30; (constrictive nazale) 18; (fricative) 18; (nepalatalizate) 34; (palatalizate) 26, 34; (palatalizarea) 311, 312, 321, 336, 339
dental-palatale (vibrante) 34
deosebire 244, 351, 352; (calitativă) 61; (cantitativă) 57, 59, 61; (de rostire) 247; (între fenomene) 225; (lexicală) 261; (morfologică) 261; (semantică) 228
depalatalizare (a lui *r*) 33
deplasare de populație 313, 314
depresiunea sonorității 157, 161, 171, 176, 180, 195
deprindere 194, 206, 275; (nouă) 192
derivat 354, 359
derivativ (element) 223; (fenomen) 125; (sistem) 246
derogări de la fonocineme 398
descendent (diftong) 49, 50; (ritm) 174; ~ *ă* (intonație) 78
desinențe 261, 350
desonorizare 79, 89, 90
despărțire (falsă) 179; (în silabe) 157
despicare 81, 119—126, 137, 266, 315, 316, 379; (consonantică) 120, 121, 125; (vocalică) 55, 119
destindere 10, 16, 25, 87, 92, 157
devocalizare 65, 88, 91, 92
dexteritate 400
dezarticulare 304
dezechilibru 253, 265, 366, 377, 382; (fonemic) 239, 252, 403; (fonetic) 364
deznazalizare 87
dezrotacizare 335; (greșită) 236
dezvoltare independentă 342
diacronic 279, 352; (element) 385; ~ *ă* (lege) 385; (lingvistică) 225; (metodă) 370, 403
diacronism 299
dialecte 322, 343; (sociale) 350
dialectal (sunet) 232; ~ *ă* (rostire) 236; (varietate) 314
diereză 56
diferență 114; (afectivă) 241; (de accentuare) 66
diferențiere 112, 114—120, 137, 239, 307, 377, 379; (consonantică) 115—117; (de întrebuințare) 234; (de sens) 66, 139; (între sinonime) 240; (semantică) 239; (stilistică) 65; (vocalică) 114
diftong 14, 49—56, 59, 119, 160, 161, 188, 256, 415, 418; (ascendent) 49, 50, 52; (descendent) 49, 50; (disociat) 52; (eufonic) 410; (flotant) 51, 52, 188; (indecis) 52; (nazalizat) 86; (geneza) 192
diftongare 120, 183, 189
dilațiune 112, 140
diminuarea sonorității 178
dinamică (fonologie) 284

disciplină 384
discompunerea sunetelor 199
disimilare 105—113, 119, 127, 147, 213, 307, 338, 379; (completă) 111—113, 172, 180, 359; (consonantică) 107; (la distanță) 110; (parțială) 109; (preventivă) 112; (progresivă) 107; (prohibitivă) 112, 113; (regresivă) 107; (totală) 111; (vocalică) 106
disociere 29, 47, 55, 81, 126, 128, 137
dispariție 379; (a lui *-ă*) 90; (a lui *-i*) 89; (a lui *-l*) 90; (a lui *n*) 97; (a lui *-s*) 183; (a rotacismului) 252; (a sunete'or) 131, 132; (a unei silabe) 172; (fonemică) 348
distincție (artificială) 233; (de grad) 232; (de sens) 232; (funcțională) 234; (lexicală) 255—259; (morfologică) 222, 255—258; (semantică) 76, 222; (sintactică) 233
dl 207
dń 207
dorsală (ocluziune) 27
dorsale 7; (ocluzive) 12
dr 207
duble (forme) 352
dublete 200, 396, 397
dur (caracter) 29; ~*ă* (poziție) 233, 289
durată 9, 48, 49, 57—62, 79, 173, 188, 189, 204, 221, 223, 242, 288; (vocalică) 62, 131
dv- 206
dy 25
d 25, 294, 319, 320, 328, 340; (final) 337; (inițial) 337; (intervocalic) 337
dz (despicat) 125; (redus) 192
dź 25
dź 25
dź 25
ḍ 12
đ 19, 25

E

e 37, 40, 41, 46, 55, 209, 289, 290, 316, 337, 339, 341; (deschis) 43, 44, 52, 204, 255; (foarte deschis) 43; (final) 90, 91, 205, 319, 326, 330, 334; (inițial) 55; (închis) 43, 44, 255, 336; (lung) 204; (lung latin) 191; (mut francez) 49, 183
ea 51—56, 319, 320, 327, 328, 334, 337, 339; (conservat) 319; *e͡a* 54; *eá* 51
eau 51
eä 40
echilibru 386
economie (a limbii) 239; (de mișcări) 80—82, 133
ecthlipsă 146
ee 53
ęę 52
ęę 51
efect (eufonic) 168, 410; (prozodic) 230; (stilistic) 72
ei 53, 54; *eí* 52; *-eiu* 52
ei̯ 50, 54
eĭ 53
elaborare (a fonocinemelor) 367; (psihică) 242; (subiectivă) 242
element (al limbii) 224; (auxiliar) 350; (constant) 298; (conștient) 367; (derivativ) 223; (de rostire) 242—244; (diacronic) 385; (enclitic) 186; (eufonic) 406, 409, 415, 417, 418; (extrafonologic) 278; (fonemic) 242, 368, 370, 380; (fonetic) 221—224, 233, 242, 368, 370; (fonic) 223, 243; (funcțional) 224; (intelectual) 367; (hipercaracterizator) 274; (inovator) 370; (labial) 204; (mecanic-fonetic) 337; (moștenit) 190; (proclitic) 186; (psihic-fonemic) 337; (psihofonic) 223; (repetat) 298; (sincronic) 385; (slab) 53; (slav) 210; (sonic) 230; (spațial) 388; (subiectiv) 354, 395, 401; (velar) 204
eliminare 133, 134, 207
eliziune 132
emfatică (natură) 58
emotiv (mijloc) 229
encliză 174, 185, 186, 189
energie articulativă 176, 179
entitate (negativă) 225; (opozitivă) 225; (relativă) 225
eo 47, 51, 53
eoa 51, 54; *e͡oa* 54
epentetic (iot) 126; ~*ă* (consonantă) 120; (vocală) 127
epenteză 138, 345, 347
epiglota 5
epiteză 137, 345, 348
epocă străromînă 394
estem 231
estetic (scop) 229; ~*ă* (relevanță) 229
etimologic (raport) 150; (simț) 356, 380; ~*ă* (legătură) 355, 356
etimologie populară 125, 302, 348, 349
etnic (substrat) 190
eu 53—55
eu̯ 50, 54
eufonic (cuvînt) 405, 407; (diftong) 410; (efect) 168, 410; (element) 406, 409, 415, 417, 418; (principiu) 414, 419; (vers) 407, 408; ~*ă* (notă) 415; (poezie) 411; (preocupare) 414; (valoare) 239, 242, 416
eufonie 159, 230, 231, 278, 405, 408, 409, 415—419; (a ritmului) 407; (prozodică) 160; (cauza) 414
evantaliu 330, 331, 392
evoluție 275, 281, 333, 368, 370, 381, 394, 401; (automată) 395; (fonemică) 301; (fonetică) 197, 301, 354, 356; (independentă) 343; (internă) 191, 336
exagerare 114, 197, 350, 355; (a rostirii) 194
excepții 297, 357, 370, 397—399, 401
exclamative 75
explozie 9, 14, 25; (accentuată) 57

explozive 9
expresie stereotipă 71
expresivă (geminație) 61, 125; (valoare) 228, 229, 242, 350
expresivitate 278
extrafonologic (element) 278
extrasemantic (rol) 232
ę 43, 46
ę̆ 43
e 43
ę 42, 44
ĕ 44
ĕą 52
ę̆ 44
ĕ (slav) 204

F

f 17, 198, 294; (german) 296
factor (fonemic) 369, 382; (fonetic) 369; (psihic) 184; (subiectiv) 184
facultativ (caracter) 384; (morfonem) 240
falset 31
familii de limbi 282
faringele 6
faringiene 36; (fricative) 21; (ocluzive) 13
fază (cronologică) 324; (intermediară) 132; (nouă) 333; (veche) 333
feminin 359
fenomen (accidental) 368; (colectiv) 308; (derivativ) 125; (fonemic) 302, 352, 354, 362, 373, 375, 380; (fonetic) 352, 373; (general) 308, 368; (intelectual) 159; (mecanic) 159; (străromîn) 389
final (ton) 78; ~*ă* (poziție) 188, 289, 292; (vocală) 87, 89
fluxul vorbirii 179
fn 207
fonem 218—229, 233—235, 242—246, 274—277, 283, 284, 370; (delimitarea) 219; (sistemul) 284
fonemic 242, 247, 403; (accident) 316, 363, 365; (aspect) 266, 283; (caracter) 374; (dezechilibru) 239, 252, 403; (domeniu) 392, 401; (element) 242, 368, 370, 380; (factor) 369, 382; (fenomen) 302, 352, 354, 362, 373, 375, 380; (proces) 368; (sistem) 242, 273; (specific) 273; (teren) 402; ~*ă* (cauză) 372; (combinație) 364; (dispariție) 348; (evoluție) 301; (inovație) 368, 402; (interdependență) 267; (modificare) 348, 349; (natură) 345, 362, 365, 369, 381; (recunoaștere) 246; (rînduială) 364; (speculație) 365
fonemică 227, 243, 276, 278; (istorică) 249, 275, 278, 281; (spațială) 278, 281; (statică) 275; (granițele) 278
fonetic 242, 246, 364, 403; (accident) 307, 315, 365, 378; (aspect) 242, 266; (dezechilibru) 364; (domeniu) 392; (element) 221—224, 233, 242, 368, 370; (factor) 369; (fenomen) 352, 373; (plan) 303; (proces) 308, 368, 401; (sistem) 190, 199, 249, 250, 272, 274, 288, 305, 306, 326; (teren) 302; ~*ă* (cale) 356, 373—375; (cauză) 372; (coincidență) 296; (evoluție) 197, 301, 354, 356; (inovație) 295, 368, 402; (interdependență) 267; (lege) 64, 193, 274, 281, 287, 288, 295—301, 307, 308, 337, 357, 365—372, 380, 386, 395, 397, 402, 403; (modificare) 275; (natură) 125, 365, 381; (normă) 300, 369; (regulă) 300; (transformare) 206, 249, 348, 349, 355, 365, 372, 374, 385, 393, 397; (variantă) 241
fonetică 4, 223, 224, 227, 275—278, 283; (generală) 276; (istorică) 299; (sintactică) 50, 145, 162, 172, 180—185, 189, 198
fonetism 305; (latin) 191; (moștenit) 196; (românesc) 186, 194; (traco-geto-dac) 191
fonic (conținut) 169; (element) 223, 243
fonice (ocluzive) 208; (tari) 15, 16
fonie 10, 34, 49, 79, 80, 93, 189; (metateza) 154; (pierderea) 87, 99
fonizare 192
fonocinem 307, 381—387, 395, 403; (cristalizarea) 392, 396; (cronologia) 388
fonocinetic (punct de vedere) 371
fonocinetică 370
fonologic 276; (punct de vedere) 371; (sistem) 224; ~*ă* (însemnătate) 59; (lege) 274, 369; (opoziție) 225, 228; (structură) 386; (școală) 225; (unitate) 225
fonologie 223, 224, 275—284; (istorică) 281; (sintactică) 278; (statică) 281, 284; (stilistică) 278; (granițele) 278
fonologiști 243, 275, 279
formă (afectivă) 61, 278; (analogică) 108, 262, 350; (arhaică) 318, 324, 333; (articulată) 257; (coexistentă) 336; (colectivă) 91; (dublă) 240, 252, 352; (flexionară) 239; (hiperdialectală) 395; (hiperliterarizată) 395; (individuală) 91, 237; (învechită) 307; (nearticulată) 257; (nesincopată) 144; (ocazională) 91; (perimată) 307; (proporțională) 361; (scurtată) 170, 241; (sincopată) 62, 144, 145; (tradițională) 350, 352, 355, 400; (uzuală) 91
formulă stereotipă 171
forță de articulare 15
franceză (influență) 87, 168
franțuzism 231
fraza 224; (accentul) 74, 75; (analiza) 179; (constelația) 224; (melodia) 77
frecvența grupurilor consonantice 159
fricative 36; (alveolare) 18; (bilabiale) 17, 18; (dentale) 18; (faringiene) 21; (labiale) 16; (laringiene) 21, 22; (palatale) 19; (velare) 20, 21

funcțional (element) 224; (rol) 222, 223, 276; (scop) 65; ~*ă* (distincție) 234; (interpretare) 233; (parte) 299; (valoare) 236, 350
funcțiune 222, 223, 242; (gramaticală) 359; (morfologică) 257; (morfonemică) 257

G

g 12, 15, 292, 337; (despicat) 124, 126; (german) 296; (intervocalic) 20; (mediovelar) 12; (prevelar) 12, 13; (postvelar) 12
geminație (afectivă) 61; (expresivă) 61, 125
gen 223
general 403; (caracter) 287, 304, 308, 309, 363, 369, 381; (fenomen) 308, 368; ~*ă* (inovație) 350, 367, 402; (lege) 371, 385; (rostire) 342; (transformare) 302
generalizare 184, 246, 278, 369, 374—378, 392, 402, 403; (a inovațiilor) 336; (gramaticală) 359
generație 302
genitiv 257
geografia lingvistică 298, 299, 393
germană (influență) 73
gl 192, 212; (latin) 212
glota 4
glotală (apertură) 178; (aspirație) 255; (ocluziune) 162, 255
gl' 192, 337
grad (de închidere) 41; (de sonoritate) 53, 79
gradație 58
grai (afectiv) 362; (al autohtonilor) 190; (bisericesc) 251; (copilăresc) 33, 166, 168, 241; (onomatopeic) 362; (regional) 322; (spontan) 147
gramatică istorică 280
gramatical (instrument) 76; (simț) 359, 360; ~*ă* (funcțiune) 359; (generalizare) 359; (normă) 278; (regulă) 233; (variantă) 223
granițele (fonemicii) 278; (fonologiei) 278
grecesc (împrumut) 62; (model) 145
greci 343
grecism 231
grup 186, 245; (consonantic) 133, 134, 136, 143, 146, 149, 151, 157—160, 175, 176, 188, 192, 206, 256; (mixt) 29, 56, 57, 182, 188, 257; (semantic) 182, 361; (social) 243; (vocalic) 159
grupare analogică 299
gu 26, 204
gua 191
guturale 13
gv 207; *gv-* 206
g' 12; (despicat) 124
ģ 24, 25, 29, 294, 310, 311, 317, 320, 325, 328, 333—336, 340
ġ 24, 25, 29, 294, 320, 325, 328, 333, 335, 340; (despicat) 125

H

h 19, 191, 197, 198; (german) 296; (inițial) 21; (intervocalic) 21; (laringian) 22; (latin) 196; (nazalizat) 86; (prevelar) 19; (velar) 19
hamza 13
haplologie 169, 172, 173, 181
hiat 14, 52, 53, 56, 162, 183, 198, 418
hiperalternanță 236, 261
hipercaracterizare 261, 271, 272, 350, 352, 355, 369, 373
hiperdialectism 236, 395, 396
hiperinovație 312
hiperliterarizare 395
hipermorfonem 272, 350, 351, 355
hiperregresiune 335
hiperurbanism 183, 235, 236, 335, 395
hiperzel 236
hipocoristic 168, 169, 241
hl 208; *hl-* 206
hm 207
hr- 206
hv 208
h' 19, 20, 89

I

i 37, 40, 41, 46, 55, 289, 290, 321, 334; (accentuat) 52; (afonizat) 56, 89, 320; (deschis) 44; (final) 56, 88—93, 164, 182, 317, 330; (inițial) 55; (înmugurit) 208; (păstrat) 319, 320; (scurt latin) 191; (semivocalic) 93
ia 53, 54, 328; *ía* 52
identificare 239, 242—249, 273, 377, 382; (anevoioasă) 248; (a sunetelor) 368
ie 53, 54, 322; *íe* 52
ier slav 49, 195, 205, 207, 209, 210; (mare) 205, 209, 211; (mic) 205; (neintens) 208
ierarhie sonoră 156, 157
ierarhizare 235, 242
íi 52; *íĭ* 52; *-iiu* 52
iĭ 50
ilirică (origine) 199
imitație 304, 308, 314, 341
imparisilab 164
imitativă (reduplicare) 142; (tulpină) 141, 167
imperativ (caracter) 304, 308, 309, 363, 369, 385, 402; ~*ă* (lege) 371, 385
imperativ 170; (interjecțional) 170; (scurtat) 169
impermeabilitatea sunetelor 305
imploziune 14; (nazală) 138
impresie acustică 197, 221, 274
inconsecvență 250, 252, 253, 364, 401; (grafică) 219
independență silabică 160
indicativ prezent 351
individual (semnal) 223; ~*ă* (formă) 91, 237; (inovație) 233, 305, 327, 333, 401; (interpretare) 233; (marcă) 254; (modificare)

402; (rostire) 236, 342; (tendinţă) 377; (vorbire) 235
individualistă (tendinţă) 224, 384
inerţie 352, 354, 355
inferioritate sonoră 48, 49, 56, 119, 160
infix nazal 126
influenţă 344, 348; (albaneză) 212; (a mediului) 301; (a substratului) 191; (franceză) 87, 168; (germană) 73; (reciprocă) 357; (ruteană) 31; (slavă) 344
iniţial (ton) 77; ~ă (poziţie) 176, 188, 189, 292
inovator (element) 370; (ritm) 305; (rol) 192
inovatoare (arie) 333; (regiune) 321
inovaţie 238, 246, 278, 305—311, 321, 322, 326, 327, 330, 338, 341, 342, 378, 389, 395, 401; (accidentală) 315, 402; (colectivă) 327, 367, 402; (fonemică) 368, 402; (fonetică) 295, 368, 402; (generală) 350, 367, 402; (incidentală) 380; (individuală) 233, 305, 327, 333, 401; (împrumutată) 336; (latină vulgară) 191, 192; (străromînă) 389; (generalizarea) 336; (propagarea) 295
insulă 317, 327, 328, 376
instrument gramatical 76
integrare 277
integralism 299
integralişti 243
intelectual (element) 367; (fenomen) 159; (mijloc) 229; ~ă (contribuţie) 371; (valoare) 278
intensitate 59, 120, 363
intermediară (fază) 132; (rostire) 335, 336
intercalare 183, 207
interdependenţă 189, 243—246, 259, 261; (fonemică) 267; (fonetică) 267
interogativă (particolă) 75
interpretare 233, 365, 367, 378, 381, 383, 392; (funcţională) 233; (greşit) 375; (individuală) 233; (nouă) 233, 242, 375; (ulterioară) 233, 234, 240, 380
intertonică (poziţie) 144
intervertire 112, 149, 151
intervocalică (consonantă) 157; (poziţie) 133, 188, 289
intonaţie 64, 74, 76, 78, 228, 242; (ascendentă) 78; (bulgară) 77; (descendentă) 78; (romanică) 77; (românească) 77; (slavă) 77
inversiune 236; (morfonemică) 271, 272
io 53; *i̯o* 52
io(a) 54; *i̯oa* 53
iot (*iod*) 19, 48; (epentetic) 126
irelevanţă 273
isofone 282, 311, 318, 322, 324, 336; (nepotriviri) 336
isoglose 343, 344
isolexe 282, 322, 324
isomorfe 282, 322, 324
istoric (punct de vedere) 373; ~ă (cercetare) 299; (consideraţie) 371; (fonemică) 275, 278, 281; (fonetică) 299; (fonologie) 281; (gramatică) 280; (lingvistică) 280, 309 310, 312
istorism 275
iu 52, 54; *i̯ú* 52
i̯u 50
izolare lingvistică 317
izolat (caracter) 315, 317, 325; ~ă (regiune) 316, 324
į 43, 44, 193
I 44
ĭ 336; (slav) 207, 209
ɨ 46
į 19, 48—50, 55, 56, 311, 322, 337; (consonantizat) 194; (final) 56; (metatezat) 155
i̯a 50, 54, 327
i̯ä 40
i̯ă 50, 51
i̯e 50, 54
i̯o 50
i̯oa 51; *i̯o(a)* 54
i̯u 50, 54

Î

î 41, 42, 45, 129, 131, 209, 210, 289, 291, 320; (afonizat) 57; (deschis) 43; (final) 42, 57, 90, 91, 342; (iniţial) 42; (înainte de sonante) 210; (înmugurit) 131; (medial) 42; (nazalizat) 86
îă 51
i̯ă 51
îi 54, 320; *îí* 52
îį 50, 54
îmbogăţirea limbii 235
împrumut 101, 159, 192, 195, 201—205, 208, 213, 234, 278, 299, 302, 321, 325, 336, 342, 343, 349, 386, 394, 396; (direct) 196; (grecesc) 67; (slav) 67; (turcesc) 67; (unguresc) 67
înălţime 63, 64, 78, 79, 221; (a vocalelor) 120
încadrare 231
încătuşată (poziţie) 175, 189, 289
începutul cuvîntului 176, 178
încordare musculară 15, 41, 62
înlănţuirea cuvintelor 179
înlocuire 207, 209, 212—214, 348; (a sunetelor) 195, 196, 206, 253, 368; (excesivă) 395
înmugurire (a sonantelor) 81, 126—130; (a vocalelor) 128
înnoirea limbii 349
însemnătate fonologică 59
înţelegere 229
înţeles 229
îu 53, 55
i̯u 50
ĩ 43
ĩ 315
ɨ 44

J

j 23, 295, 310, 316, 325, 333, 336, 340; (despicat) 124; (disociat) 126
joc (de rime) 167; (vocalic) 167

K

k 12
ks 25
kš 25
k' 12, 28, 312; (despicat) 124
kˢ 29

L

29, 30, 292, 293; (disimilat) 108; (final afonizat) 317; (metatezat) 147—152; (muiat) 31; (nazalizat) 31, 86; (palatal) 26, 31; (palatalizat) 26, 31; (propagat) 140; (velar) 31
labial (caracter) 94, 257, 258; (element) 204; (reflex) 26
labiale, 6, 9, 253; (fricative) 16; (nepalatalizate) 319; (palatalizate) 29, 312, 335, 350; (palatalizarea) 326
labializare 26; (a vocalelor) 46, 342
labializat (caracter) 258
labiodentale 7, 17, 34
labio-velare (vocale) 37, 46
laringele 4, 41
laringiană (ocluziune) 13
laringiene 6, 13; (acoperite) 45; (fricative) 21, 22; (spirante) 162; (vibrante) 34
laterală (apertură) 18
latin (fonetism) 191; ~ *ă* (limbă) 191
latin-vulgară (inovație) 191, 192
ld 207
legătură etimologică 355, 356
lege 304, 363, 386; (a forței) 105; (colectivă) 371; (diacronică) 385; (fonemică) 369; (fonetică) 64, 193, 274, 281, 287, 288, 295—301, 307, 308, 337, 338, 357, 365, 367—372, 380, 386, 392, 395, 397, 402, 403; (fonologică) 274, 369; (generală) 198, 371, 385; (imperativă) 371, 385; (sincronică) 385
leitmotiv 411
lento 59, 143, 144
liberă (poziție) 175, 189
libertate de accentuare 65
licență poetică 231
lichide 31, 36
limba 7
limbă (colectivă) 235, 240, 401; (ecou) 166; (model) 227, 236, 247; (străromînă) 389; (tradițională) 306; (economia) 239; (elementele) 224; (îmbogățirea) 235; (sistemul) 224; (structura) 224, 242, 243
limitare (în spațiu) 391; (în timp) 391
lin 15, 16, 48, 87
linguale 34
lingvistic (complex) 325; (material) 239; (mănunchi) 343; (scop) 242; (sistem) 385; ~ *ă* (conștiință) 259, 273; (opoziție) 276; (rezervă) 283; (utilizare) 243; (valoare) 220, 222
lingvistică (diacronică) 225; (istorică) 280, 309—313; (sincronică) 225; (spațială) 309—313
lipsa (de accent) 87, 144, 384; (de presiune) 189; (de regularitate) 384
literă 217, 244
loc (al accentului) 71, 228; (al sunetului în cuvînt) 176, 224, 228, 277; (de articulație) 6, 10, 16, 27, 30, 34, 37, 42, 81, 93, 255, 256
lueta 6
lungime (absolută) 59; (a sunetelor) 362; (a tubului oral) 40—41; (relativă) 59
lungire 59, 125
lupta între forme 350
l' 26, 30, 194, 202, 203, 312, 338; (propagat) 140
lˢ 28, 30
ł 31; (preconsonantic) 31; (final) 31
ł̣ 129, 209; (monofonematic) 129

M

m 8—10, 294, 315, 316; (deznazalizat) 121; (despicat) 121; (disimilat) 108; (final) 191; (metatezat) 151
mahalagism 231
marcă individuală 254
masculin 359
matcă sonoră 49, 51, 156, 158
material (lingvistic) 239; (sonor) 244
mănunchi lingvistic 282, 343
mărimea aperturii 19, 41, 42, 48
mb 315, 316
mecanic (act) 114; (fenomen) 159; (principiu) 186; (proces) 301; ~ *ă* (cauză) 303; (natură) 369; (transformare) 371
mecanic-fonetic (element) 337
medii (vocale) 45, 46
mediolinguale 7
mediopalatale 12
mediovelară (ocluzivă) 12
melodie 411; (a frazei) 77; (sintactică) 78
metafonie 55, 138, 189, 263, 266, 289
metaplasmă 271
metastază 16
metateză 112, 113, 127, 146—155, 207, 228, 307, 314, 315, 418; (a foniei) 154; (a silabelor) 153; (progresivă) 149; (reciprocă) 151—154; (regresivă) 148; (simplă) 147; (sintactică) 154; (vocalică) 154
metodă (diacronică) 370, 403; (pluridimensională) 283, 284; (sincronică) 370, 403
mh 207
migrațiuni 314, 343
mijloc (artistic) 230; (de comunicație) 244; (emotiv) 229; (intelectual) 229

minoră rezistență 328
ml- 206
mn 318
moale (poziție) 233
mobilitatea accentului 65, 68
mod 223
model (albanez) 100; (grecesc) 145; (neogrec) 97
modificare 400; (de rostire) 298, 383, 402; (de sunete) 348; (fonemică) 348, 349; (fonetică) 275; (individuală) 402
modulațiuni melodice 78
moment (afectiv) 59; (social) 298
momentan (sunet) 9, 36
monofonematic (sunet) 25; ~ *ă* (sonantă) 189
monoftonghizare 58, 132
monosilabă 165, 171
monosilabism 164
monotonic (accent) 188
morfem 71, 222, 256, 261, 268, 272, 370
morfologic (accent) 71; (rol) 223; (sistem) 246; ~ *ă* (distincție) 222, 255, 256, 258, 261; (funcțiune) 257; (normalizare) 375, 383; (repercusiune) 391; (valoare) 220
morfonem 223, 227, 246, 267—274, 369, 373, 377, 381; (auxiliar) 259, 261, 268, 271; (facultativ) 240; (fără corelații) 270
morfonemic (rol) 257; ~ *ă* (funcțiune) 257; (inversiune) 271, 272
moștenire 193, 195
moștenit (element) 190; (fonetism) 196
muiat (caracter) 28, 29; (sunet) 15; ~ *ă* (consonantă) 28, 62, 187, 257
murmurată (vocală) 210
mutarea accentului 69—76, 262
mutațiune consonantică 266, 296, 370
mž 207
m̨ 17

N

n 10, 11, 292, 293, 341; (afonic) 11; (constrictiv) 97; (deznazalizat) 249; (despicat) 122, 123; (disimilat) 108; (dispărut) 97; (intervocalic) 11, 251; (metatezat) 151; (muiat) 28; (palatal) 26; (palatalizat) 26; (propagat) 87, 122, 125, 138, 139; (rotacizat) 113; (velar) 21
natură (a sunetelor) 143, 144; (emfatică) 58; (fonemică) 345, 362, 365, 369, 381; (fonetică) 125, 365, 381; (fizico-fiziologică) 242; (mecanică) 369; (prozodică) 70
nazal (caracter) 6, 221, 320; (infix) 126; (timbru) 93, 142, 317; ~ *ă* (imploziune) 138; (poziție) 99, 175, 190, 338, 341; (rezonanță) 48, 96, 188, 255; (vocală) 199, 256
nazale 9, 10, 36; (afonizate) 92; (dentale constrictive) 18; (fricative velare) 21; (labiodentale) 17; (palatale) 12
nazalitate 85, 86, 138, 249, 250, 315
nazalizare 36, 82, 86, 131, 139, 246, 247; (a consonantelor) 86; (a diftongilor) 86; (albaneză) 195; (a semivocalelor) 86; (a tulpinei onomatopeice) 142; (a vocalelor) 48, 85, 86, 181, 195; (completă) 85; (incompletă) 85
neaccentuat 228; ~ *ă* (poziție) 341
nearticulată (formă) 257
necesitate socială 220, 237
negativ 75; ~ *ă* (entitate) 225; (particolă) 72
negație 74, 242, 257
neintonat 228
neogramatici 298, 397
neogrec (model) 97
neogreci 18, 20, 273, 340, 342
neologism 65, 68, 69, 101, 159, 161, 205, 231, 353—355, 396, 397
nepotriviri de isofone 336
neregularitate 352, 354, 401
nesincopat (proparoxiton) 144; ~ *ă* (formă) 144
nesincronică (articulație) 85
normalizare morfologică 357, 375, 383
normă (colectivă) 236, 237, 242, 252, 400, 401; (fonetică) 300, 369; (gramaticală) 278
notă (afectivă) 240, 241; (caracteristică) 248; (comună) 247, 254, 255; (deosebitoare) 247, 255; (eufonică) 415
noutate a rimei 406
nr 207
nuanțare 224
numărul silabelor 164
nume proprii 169; (scurtarea) 168, 169
ń 12, 26, 202, 203, 311, 317, 318, 322, 329, 339
ñ 28
ñ 28
ņ 12
n̨ 11, 18

O

o 37, 40, 41, 44, 46, 209, 289, 291, 339, 340, 341; (deschis) 43, 44, 52, 218; (final) 90; (inițial) 55; (închis) 44, 218; (lung) 204; (lung latin) 191; (mijlociu) 218; (neaccentuat) 206
oa 43, 47, 51—56, 339; *o͡a* 54; *oá* 51
oaį 51
o̧â 47
obișnuință 159, 190—195, 252, 342, 365, 367
observație pe teren 298
ocazional (accent) 72; ~ *ă* (formă) 91
ocluziune 34, 81, 93, 162; (antero-lingual) 26; (dorsală) 27; (glotală) 255; (incompletă) 11, 18, 30; (laringiană) 13; (omorgană) 93; (postero-lingual) 26
ocluzive 7, 10, 36; (adăugate) 141; (continue) 29, 31; (dorsale) 12; (faringiene) 13; (fonice) 208; (glotale) 162; (mediovelare) 12; (palatale) 12, 28; (prevelare) 12; (postvelare) 12; (spirantizate) 97; (velare) 12, 28

ocluzivitate 9
oe 53
oi 53, 54 ; *oi* 52 ; *-oiu* 52 ; *oiᵘ* 51
oi̯ 50—52, 54
omomorfe 233
omonimie 107, 354
omorgan 121 ; *~ă* (ocluziune) 93
onomatopee 167, 168, 362, 408, 419
onomatopeic (cuvînt) 174 ; (grai) 362 ; *~ă* (tulpină) 140, 142
oo 53
opozitiv (sens) 76 ; *~ă* (entitate) 225
opoziție 226, 227, 229, 231, 233, 234, 241, 246, 247, 254—261, 268, 269, 271, 276—280, 414, 415 ; (bilaterală) 226 ; (combinată) 259 ; (constantă) 226 ; (corelativă) 226, 258 ; (corelativă combinată) 259 ; (crisalidă) 240 ; (de fonie) 226 ; (directă) 226 ; (ecuipolentă) 226 ; (evocativă) 228 ; (expresivă) 228 ; (fonologică) 225, 228 ; (funcțională) 243 ; (graduală) 226 ; (indirectă) 226 ; (irelevantă) 226—229, 232—234, 247, 277 ; (izolată) 226 ; (lingvistică) 276 ; (multilaterală) 226 ; (neutralizabilă) 226 ; (observată) 238 ; (polidimensională) 226 ; (privativă) 226 ; (proporțională) 226 ; (relevantă) 226—228, 232, 234, 238, 240, 255, 256, 278, 371 ; (unidimensională) 226
orală (rezonanță) 48, 80, 255
orale 6, 9, 10, 36 ; (vocale) 256
ordine 277 ; (a cuvintelor) 224 ; (a elementelor fonetice) 224
organ articulator 7
organizare (a limbii) 282 ; (a sunetelor) 175 ; (silabică) 175
origine ilirică 199
ortoepică (variantă) 241
oscilări de rostire 336
ou 53—55
ou̯ 50, 54
o̯ 43, 44, 46
o̥ 43
ọ̇ 42, 44, 336
ø 44
ö 48
ọ̃ 46, 47, 201
ʼ 47
œ 48
ọ̈ 47

P

p 8—12, 15, 294, 312, 336 ; (adăugat) 141 ; (despicat) 125, 126 ; (final) 57, 342 ; (latin) 296
palatal (caracter) 22—24, 40, 257, 258 ; *~ă* (consonantă) 28, 187 ; (fricativă) 19 ; (nazală) 12 ; (ocluzivă) 12, 28 ; (semivocală) 62 ; (vocală) 37, 62
palatal-alveolare 6, 36
palatale 6, 36, 253
palatalizare 26—29 ; (a dentalelor) 311, 312, 321, 322, 336, 339 ; (a labialelor) 326
palatalizat (caracter) 258 ; *~ă* (africată) 25 ; (alveolară) 34 ; (consonantă) 28, 187 ; (dentală) 26, 34 ; (labială) 29, 312, 335, 350 ; (variantă) 45 ; (velară) 27, 28, 36
palatul (*dur*) 6
pană 330, 331
paragogă 137
parazitar (sunet) 138, 345 ; *~ă* (vocală) 127
particolă (atonă) 186 ; (interogativă) 76 ; (negativă) 72
particularitate de rostire 187, 190, 238
pauză 177, 178
periferic (caracter) 325 ; *~ă* (regiune) 316—324
personală (apreciere) 392
pf 204
pitoresc 419
pierdere (a foniei) 87, 99 ; (a sunetelor) 195
pć 312
plasticitate (a consonantelor) 291 ; (a sunetelor) 289, 305 ; (a versului) 409 ; (a vocalelor) 289—291
plenitudine (sonoră) 78 ; (vocalică) 131
plozive 9
plural 223, 257, 258, 271, 351, 352, 358, 360
pluridimensională (metodă) 283, 284
poetică (valoare) 230
polifonematică (sonantă) 189
poliftong 49, 52, 119, 160
poligeneză 305
poligonul lui JONES 46
poloni 210
posterioară (vocală) 41
postero-centrală (vocală) 40, 44, 45
postero-linguală (ocluziune) 26
postero-linguale 7
postpalatale 12
postvelare 12
potențial sonor 156, 158
poziție (a accentului) 65 ; (a sunetului în cuvînt) 217, 219, 242 ; (dură) 40, 233, 289 ; (extremă) 46 ; (finală) 188, 289, 292 ; (inițială) 176, 188, 289, 292 ; (intertonică) 144 ; (intervocalică) 133, 188, 289 ; (încătușată) 175, 189, 289 ; (liberă) 175, 189 ; (moale) 40, 99, 233 ; (nazală) 175, 190, 339, 341 ; (neaccentuată) 341 ; (protonă) 144, 145
precizia articulării 176
predilecție 386
predispoziție 193
prefixe 68 ; a- 365 ; ad- (lat.) 115 ; con- 357 ; des- 100, 135, 159, 269, 395 ; dez- 395 ; ex- (lat.) 95 ; in- 73 ; in- (lat.) 118 ; îm- 125 ; în- 60, 118, 125, 130, 218 ; na- (slav) 367 ; ne- 53, 73 ; ne- (istr.) 367 ; raz- (slav) 367 ; rez- (istr.) 367 ; s- 95 ; stră- 123 ; za- (slav) 367 ; ze- (istr.) 367
prepalatală (variantă) 45

prepalatale 12
prepoziție 76
presiune 62, 63, 78, 79, 173, 178, 221, 266
prestigiu 194; (social) 191
prevelară (ocluzivă) 12
principiu (al sonorității) 173; (eufonic) 414, 419; (mecanic) 186; (totalitar) 224
proces (de organizare a limbii) 282; (de recunoaștere) 243; (fonemic) 368; (fonetic) 368, 368, 401; (mecanic) 301; (psihic) 275, 301
proclizã 185, 186, 189
progresivă (acomodare) 97; (asimilare) 99, 101; (disimilare) 107, 111; (fonetică sintactică) 182; (metateză) 149; (propagare) 138
pronume demonstrativ 178
propagare 81, 127, 138, 147, 307, 309; (a inovațiilor) 295; (a lui *l*) 140; (a lui *l'*) 140; (a lui *n*) 87, 139; (a lui *r*) 139; (consonantică) 138; (progresivă) 138; (regresivă) 126, 138; (vocalică) 128, 138
proparoxiton nesincopat 144
propulsiune 402
proteză 137, 345, 347, 366
protonă (poziție) 144, 145
protoslav (ier) 208
proveniență (bulgară) 344; (dacoslavă) 344; (sîrbească) 344; (ucraineană) 344
prozodic (efect) 230; ~*ă* (eufonie) 160; (natură) 70
ps 214; *ps-* 206
psihic (act) 114; (factor) 184; (proces) 275, 301; ~*ă* (cauză) 303; (elaborare) 242
psihic-fonemic (element) 337
psihofonic (element) 223
psihologism 298
psihologiști 243
pt 214
punct de vedere (cinetic) 225; (fonocinetic) 371; (fonologic) 371; (istoric) 373; (spațial) 371, 373; (static) 225, 371; (structural) 224
puritate a rimei 406
p' 29

Q

qu 26, 204; (despicat) 126
-qua- 191

R

r 31, 34, 193, 194, 294, 334; (adăugat) 141; (apical) 32, 33; (bilabial) 32; (constrictiv) 97; (dental) 32, 33, 341; (despicat) 124; (disimilat) 107, 108; (faringian) 34; (final) 33; (fricativ) 33, 249; (german) 196; (glotal) 34; (inițial) 33; (intervocalic) 33; (labial) 31; (labio-dental) 32; (medial) 33; (nazal) 251; (nazalizat) 34, 86; (silabic) 147, 150; (uvular) 33, 34, 308, 342; (velar) 33, 34
radicale 7
raport (cronologic) 391, 403; (de dependență) 189, 224, 277; (de sonoritate) 156; (etimologic) 150; (între elementele fonetice) 224
răspîndire 333, 368—370, 376, 378
răspuns spontan 283
reciprocă (metateză) 151—154
reducere 49, 52, 55, 56, 192, 209; (a aperturii) 115
reduplicare (a primei silabe) 167; (imitativă) 142; (trunchiată) 142
refractar (caz) 398
registru 45
regiune (conservatoare) 315—318; (de articulație) 7; (inovatoare) 321; (izolată) 316, 324; (marginală) 318—324; (periferică) 316—324
regresiune 236, 333, 370; (falsă) 335
regresivă (acomodare) 97; (asimilare) 99, 101; (disimilare) 107, 111; (fonetică sintactică) 182; (metateză) 148; (propagare) 126, 138
regularitate 397, 403; (lipsa) 384
regulă (fonetică) 300; (gramaticală) 233
relativă (cronologie) 387, 388, 393; (entitate) 225; (lungime) 58; (sonoritate) 78
reflex labial 26
refren 416
relativitate vocalică 190
relaxare musculară 15, 62
relevanță 226, 231, 273; (estetică) 229; (semantică) 234; (stilistică) 228
repetare 167, 168, 298
retroflexă (rostire) 11
relicte 315, 342, 343
reliefare 74
reluare 409
repartiție geografică 331
repartizare 53; (pe silabe) 175, 176
repercusiune morfologică 391
repetare 167, 243, 246, 261, 409—411, 414; (a silabelor) 166; (de articulație) 113
repetiție 106, 231, 277
reprezentare subiectivă a sunetului 218
reproducere (a sunetelor) 196
repulsie 386, 392
rezervă lingvistică 283
rezistență 353, 354; (minoră) 328
rezonanță 34, 36, 79, 217; (nazală) 48, 96, 188, 255; (orală) 48, 80, 255
rimă 231, 260, 406, 407, 410, 415; (banală) 406; (impură) 406; (noutatea) 406; (puritatea) 406; (raritatea) 406
ritm 173, 174, 231, 407; (cantitativ) 173; (descendent) 174; (inovator) 305; (eufonia) 407
ritmic (decalc) 174; ~*ă* (cadență) 174; (cauză) 74; (succesiune) 173, 409; (variațiune) 65
rînduială fonemică 364
rol (activ) 289; (creator) 192; (extrasemantic) 232; (funcțional) 222, 223, 276; (inovator)

192 ; (morfologic) 223 ; (morfonemic) 257 ; (sintactic) 186
rostire 239, 278 ; (accidentală) 379 ; (afectivă) 302 ; (cacuminală) 11 ; (cerebrală) 11 ; (colectivă) 342 ; (dialectală) 236 ; (discompusă) 199 ; (generală) 342 ; (importată) 312 ; (individuală) 236, 342 ; (interdentală) 19 ; (intermediară) 335, 336 ; (lină) 87 ; (nestabilizată) 54 ; (nouă) 336, 400, 402 ; (organizată) 245 ; (prevelară) 13 ; (regională) 191 ; (retroflexă) 11 ; (străveche) 315 ; (șovăitoare) 55 ; (tip) 248 ; (tradiţională) 306, 370, 400, 402 ; (veche) 336 ; (automatismul) 337 ; (coexistenţa) 350 ; (modificările) 402 ; (particularităţile) 187, 190
rotacism 86, 236, 250—253, 313, 314, 317, 333, 391
rotacizare 113, 141, 183 ; (a lui *-s-* latin) 253
rotunjirea buzelor 46
rr (latin) 33
rs 191
ruptură 328—330
ruşi 210
ruteni 210, 321, 343, 380, 381
r 33 211, 212 ; (anteconsonantic) 33 ; (iniţial) 131
r 33
ĩ 34
r̥ 129, 209 ; (monofonematic) 129
ř 34
ŕ 32

S

s 18, 190, 192, 293, 338 ; (despicat) 124 ; (final) 183 ; (fonizat) 192 ; (metatezat) 151
salt 214
sandhi 180
saşi 343
satelit 51, 127, 160, 163, 175 ; (silabic) 56, 159
saturaţie 79
săsisme 378
scară vocalică 37
sce 23
schematizare 360
schimbare de accent 69, 70
sci 23
scindarea vocalei 164
scop (estetic) 229 ; (funcţional) 65 ; (lingvistic) 242 ; (stilistic) 75
scurtare 188 ; (a formelor) 170 ; (a imperativelor) 169 ; (a numelor proprii) 168, 169 ; (regională) 170
sector 329, 331, 333 ; (evantaliu) 330 ; (lateral) 330 ; (pană) 330
segment 330, 331, 333 ; (lateral) 330
semantem 370
semantic (complex) 180 ; (criteriu) 179 ; (grup) 182, 361 ; *~ă* (diferenţiere) 239 ; (distincţie) 76, 222, 228 ; (relevanţă) 234 ; (sferă) 361 ; (valoare) 220, 236
semiocluzive 25, 36
semipalatalizare 28
semivocale 19, 48, 51, 93, 161, 162, 188 ; (intercalate) 62, 183 ; (nazalizate) 86 ; (palatale) 62
semn 220—225, 229, 230, 235, 241, 243, 254, 277—279, 359, 415 ; (grafic) 244 ; (supraindividual) 235
semnal individual 223
sens opus 361
sf 207
sferă semantică 361
sfîrşitul cuvîntului 176—178
sibilante 18
siflante 18
silabă 155—164, 175 ; (accentuată) 64 ; (repetată) 168 ; *silabe* (demarcaţia) 162 ; (dispariţia) 172 ; (metateza) 153 ; (numărul) 164 ; (repetarea) 166
silabic (satelit) 56 ; *~ă* (afereză) 169 ; (corelaţie) 190 ; (delimitare) 127, 136, 160—163, 180 ; (independenţă) 160 ; (organizare) 175 ; (sonantă) 129, 130, 163
silabisire 157, 158, 186
simbioză 196, 321, 342 ; (romînă-dacoslavă) 311 ; (romîno-maghiară) 313
simetrie 70, 280
simţ (analitic) 180, 261 ; (etimologic) 356, 380 ; (gramatical) 359, 360 ; (pentru alternanţe) 355 ; (tactil) 197
simultaneitate 200
sinarmonie 103
sincopare 60, 62, 144, 145, 359 ; (a vocalelor) 143, 348
sincopă 76, 81, 142—146, 169, 172
sincronic 279, 352 ; (element) 385 ; *~ă* (lege) 385 ; (lingvistică) 225 ; (metodă) 370, 403 ; (tendinţă) 386
sincronism 82, 85, 121, 299 ; (neglijarea) 82
sinereză 55
singular 223, 257, 258, 351, 358, 360
sinonim 234
sintactic (accent) 77 ; (rol) 186 ; *~ă* (construcţie) 239 ; (distincţie) 233 ; (fonetică) 180—185, 189, 198 ; (fonologie) 278 ; (melodie) 78 ; (metateză) 154
sistem 195, 235, 283 ; (al unei limbi) 224, 284 ; (derivativ) 246 ; (fonemic) 242, 273, 284 ; (fonetic) 190, 196, 199, 249, 250, 272, 274, 288, 305, 306, 326 ; (fonologic) 224 ; (lingvistic) 385 ; (morfologic) 246
sîrbesc (tratament) 199 ; *sîrbească* (provenienţă) 344
sl- 206
slav (element) 210 ; (împrumut) 67 ; *~ă* (influenţă) 344 ; (intonaţie) 77
slavi 129 ; (balcanici) 321
slovaci 321
sm- 206

social (dialect) 350; (grup) 243; (moment) 298; (prestigiu) 191; ~*ă* (necesitate) 220, 237; (valoare) 235
sociologişti 243
sonante 36, 126, 159, 418; (înmugurite) 81, 126—131; (monofonematice) 189; (polifonematice) 189; (silabice) 129, 130, 163
sonoritate 51, 78, 79, 156, 162, 163; (ascendentă) 159; (inferioară) 158, 163; (minoră) 51, 156; (relativă) 78; (superioară) 158; (depresiunea) 157, 161, 171, 180, 195; (diminuarea) 178; (grade) 53; (principiul) 173
sonic (complex) 276; (element) 230; ~*ă* (alternanţă) 350; (transformare) 275; (valoare) 208
sonor (caracter) 79; (material) 244; (potenţial) 156, 158; ~*ă* (culme) 49, 129, 133, 134, 155—157, 161, 175; (depresiune) 176; (ierarhie) 157; (inferioritate) 56, 119, 160; (matcă) 49, 156, 158; (plenitudine) 78; (superioritate) 160
sonore 10
sonus vicarius 57, 129, 156, 189, 207
spaţial (element) 388; (punct de vedere) 371, 373; ~*ă* (fonemică) 278, 281; (lingvistică) 309, 310, 312, 313
specific fonemic 273
speculaţii fonemice 365
spirante 16; (laringiene) 162
spirantizare 95, 96; (a ocluzivelor) 97
spirit (de organizare) 381; (nivelator) 327
spiritul aspru 21, 29, 162, 255
spiritul lin 13, 255
spontan (grai) 147; ~*ă* (lege fonetică) 338
static (punct de vedere) 225, 371; ~*ă* (fonemică) 275; (fonologie) 281, 284
stereotipă (expresie) 71; (formulă) 171
stil 230, 418; (dominant) 305
stilistic (accent) 74; (contrast) 261; (efect) 72; (scop) 75; ~*ă* (diferenţiere) 65; (fonologie) 278; (relevanţă) 228; (valoare) 278; (variantă) 240
stî 191
strat (geologic) 333; (nou) 334; (vechi) 334
străin (accent) 193; ~ *ă* (coarticulaţie) 194
strămoşin (fenomen) 389; ~*ă* (epocă) 394; (inovaţie) 389; (limbă) 389; (transformare) 390
strigătele animalelor 166
structură (a limbii) 224, 242, 243, 282; (fonologică) 386
structural (punct de vedere) 224; ~*ă* (parte) 299
subdialect 322, 343; (crişan) 323; (maramureşan) 323
subiectiv (element) 354, 395, 401; (factor) 184; ~*ă* (elaborare) 242
substantiv 223
substrat 192, 302, 342, 343; (etnic) 190, 380; (influenţa) 191
succesiune 200; (ritmică) 173, 409
sufixe 68; -ac 361; -aci 361; -agiu 139; -ai 270; -ală 361; -alis (lat.) 112, 113; -ame 354; -ame (arom.) 361; -amen (lat.) 361; -andru 272; -angiu 125, 139; -ar 34, 113, 172, 206; -ar' 206; -арь (slav) 206; -are (lat.) 191; -aris (lat.) 112, 113; -arius (lat.) 34; -aş 270, 272, 361; -ătură 267; -ăi 69; -ărit 172; -eală 361; -eame (arom.) 361; -ean 113, 172; -ec 68, 361; -eci 125, 139, 361; -ed 68, 108; -el 107; -elnic 118, 123; -elniţă 123; -enci 125, 139; -enie 272; -er 270; -esc 69, 181; -eş 361; -etă 66; -ete 352; -etură 267; -eţ 351; -eus (lat.) 341; -ez 69, 392; -gic 211; -giu 103, 211; -ia 68; -ια (grec.) 68; -iare (lat.) 191; -ic 361; -ică 124; -ici 361; -ĭcĭ (slav) 210; -idus (lat.) 108; -ie 272; -igă 124; -ilă 124, 361; -ime 354, 361; -imen (lat.) 353, 361; -ină 66; -incă 124; -ingă 124; -(i)or 270, 272, 355; -(i)os 270, 272, 355; -irlă 124; -issim 372; -iş 361; -işte 68; -iţă 66, 68, 113; -iu 68, 211, 217, 218, 272; -(i)une 355; -liu 211; -nic 81, 123, 181, 355; -niţă 123, 262; -oacă 124; -oagă 124; -oancă 124; -oangă 124; -oaňe 203; -oare 33; -oc 196, 361; -oci 361; -oi 61, 103, 272, 340; -onem (lat.) 61; -onjë (alb.) 340; -oneus (lat.) 340; -onneus (lat.) 61, 363; -oňu 103, 203; -oňu (arom.) 210; -or 34, 270; -oria (lat.) 33; -orius (lat.) 34; -os 270; -oş 361; -ovci (slav) 53; -şoară 134; -şor 134, 269; -şug 269; -toňu (arom.) 107; -toriu 107; -uc 361; -uci 361; -ug 196; -ui 69, 272; -uie 270, 272; -ulo (lat.) 143; -ulus (lat.) 143; -ume 354; -ună 270; -une 270; -uş 125, 211, 361; -uşă 366; -utură 267
suflu 57
sugestie 407
sunet 218—223, 230, 243, 244, 274, 275, 370; (accesoriu) 29; (adăugat) 135, 137; (afonic) 10, 15; (anaptictic) 138; (arhaic) 232; (articulat) 242; (coarticulat) 46; (deschis) 8; (dialectal) 232; (fonic) 10, 15; (gîndit) 218, 221; (greu) 193, 198; (identificat) 246; (inspirat) 63; (intermediar) 368; (închis) 7; (nou) 249; (parazitar) 138, 345; (privit obiectiv) 217; (tranzitoriu) 62; (uşor) 193; (afonizarea) 87; (coarticulaţia) 219; (coloritul) 221; (constelaţia) 277; (discompunerea) 199; (dispariţia) 131, 132; (evoluţia) 275; (identificarea) 368; (imaginea) 243; (impermeabilitatea) 305; (înlocuirea) 195, 196, 206, 253, 368; (locul) 176, 228, 277; (lungimea) 362; (natura) 143, 144; (organizarea) 175; (pierderea) 195; (plasticitatea) 289, 305; (poziţia) 217, 219, 242;

(reprezentarea obiectivă) 218; (reproducerea) 196; (timbrul) 221; (transformările) 181; (vecinătatea) 217
superioritate sonoră 158, 160
superlativ 75, 229, 363
superstrat 302
surde 10
suspendare 177
svarabhakti 127, 147
ś 24, 25, 310, 317, 328, 330
ŝ 24, 25, 310, 317, 328, 330

Ş

ş 23, 295, 338; (despicat) 123, 124; (disociat) 126; (nedisociat) 311; (nemuiat) 311
şcoala fonologică 225
şovăire de accent 69, 72
şuierătoare 22—24
ş̄ 24

T

t 10—12, 15, 190, 293, 335, 336; (adăugat) 141; (despicat) 123; (german) 296; (latin) 25, 296; (nealterat) 311; (palatalizat) 311
talent pentru limbă 239
tare 15—16
tărie 59, 63
tehnică 400
tempo 59, 143, 144, 217
tendinţă (articulatorie) 193; (atomistă) 224; (colectivă) 377; (de schematizare) 360; (hipercaracterizatoare) 350; (individuală) 377; (individualistă) 224; (sincronică) 386
tensiune 10, 16, 25, 87, 92, 157; (musculară) 78
teren (fonemic) 402; (fonetic) 302
tezaur lexical 239
th (german) 296; (gotic) 296
th' 25
timbru 40, 48; (al sunetelor) 221; (al vocalelor) 120; (nazal) 93, 142, 317
tirania normei 384
ton (de destindere) 78; (de tensiune) 77; (final) 78; (iniţial) 77
topică 162
totalism 224
totalitar (principiu) 224; *~ă* (imagine) 282
tr 207
traco-geto-dac (fonetism) 191
tradiţie 352—354, 382
tradiţional (accent) 70—74, 174; *~ ă* (formă) 350, 352, 355, 400; (limbă) 306; (rostire) 306, 370, 400, 402
transcriere fonetică 36, 37
transformare (antinomică) 380; (a sunetelor) 181; (colectivă) 302; (de rostire) 299, 304; (evolutivă) 394; (fonetică) 206, 249, 348, 349, 355, 365, 372, 374, 385, 393, 397; (generală) 302; (mecanică) 371; (sonică) 275; (străromînă) 390
transhumanţă 313
tranzitoriu (sunet) 62
tratament (bulgar) 199; (sîrbesc) 199
triftong 49—51
triplet 396, 397
trunchiere 142, 169, 170, 188
tś 25
tŝ 25
tš 25
tub (fonator) 4, 7; (oral) 40—41
tulpină 261; (a perfectului) 256; (imitativă) 141, 167; (onomatopeică) 140, 142; (prezentică) 256
turcesc (împrumut) 67
t' 29
t' 28, 311, 312, 335, 336, 339
tˇ 28
ţ 12

Ţ

ţ 24, 25, 294, 338, 340; (despicat) 125; (muiat) 25
ţinută 10, 14, 16
ţuguierea buzelor 187
ţ' 25

U

u 37, 40, 41, 44, 52, 209, 289, 291; (deschis) 44; (final) 26, 44, 56, 57, 72, 88—93, 164, 258, 311, 326, 329, 342; (iniţial) 55; (scurt latin) 191, 192; (semivocalic) 93
ua 53, 54; *úa* 52
ucraineană (provenienţă) 344
ui 53; *uí* 52; *-uiu* 52
uị 50
ultrascurtă (vocală) 56, 62, 188
unghiul maxilar 8
unguresc (împrumut) 67
unguri 46, 343, 380, 381
uniformitate 314, 323, 381
uniformizarea limbii 314
unitate 243, 381; (fonologică) 225
uo 53; *úo* 52
utilizare (a opoziţiilor) 239; (lingvistică) 243
uu 53
uvula 6
uz colectiv 385
ų 44, 193
U 44
Cᵘ 88 : *Cᵘ* 88
û 46

ă 336; (slav) 207—209
u̯ 17, 18, 48, 49, 50, 55, 56
u̯a 50, 54
u̯â 47
u̯ă 50, 51
u̯o 50
ü 46, 201, 202; (german) 196

V

v 17, 18, 292, 293, 322; (intervocalic) 55; (latin) 191; (unguresc) 18
valoare (afectivă) 240; (asilabică) 89; (eufonică) 239, 242, 416; (expresivă) 228, 229, 242, 350, 362; (formativă) 234; (funcţională) 236, 350; (imitativă) 362; (intelectuală) 278; (lingvistică) 220, 222; (morfologică) 220; (poetică) 230; (semantică) 220, 236; (semnificativă) 283; (socială) 235; (sonică) 208; (stilistică) 278
variantă 248; (de ortoepie) 241; (fonetică) 241; (gramaticală) 223; (nediferenţiată) 241; (regională) 42; (stilistică) 240; (tolerată) 241
variaţiune (de rostire) 384; (ritmică) 65
varietate 227; (de opoziţii) 255; (dialectală) 314, 323
vălul palatului 6
vĕ 207
vecinătatea sunetelor 217
vechimea cuvintelor 355
velar (caracter) 12, 40; (element) 204; *~ă* (vocală) 37
velare 6, 36; (fricative) 20, 21; (ocluzive) 12; (palatalizate) 27, 36
velarizată (variantă) 45
verb 223
versc eufonic 407, 408
versificaţie 71; (cantitativă) 59
vg 207
vibrante 31; (dental-palatale) 34; (laringiene) 34
vibraţie 33
virtuozitate 419
vl- 206
vn 207
vocale 8, 19, 79; (accentuate) 57, 64, 175; (afonice) 56; (afonizate) 49, 51, 52, 62, 188, 195; (anterioare) 41, 43; (anterocentrale) 40, 44, 45; (calde) 413; (cardinale) 46; (centrale) 37, 41—46, 51, 187, 190; (cu sonoritate minoră) 51; (deschise) 44; (disociate) 54; (epentetice) 127; (extreme) 37, 41; (finale) 87, 88; (în hiat) 162; (înmugurite) 128; (labio-velare) 37, 46; (lungi) 57—59; (matcă) 159; (medii) 45—46; (murmurate) 210; (nazale) 199, 256; (nazalizate) 48, 85, 181; (neutre) 413; (orale) 256; (palatale) 37, 62; (parazitare) 127; (pline) 56; (posterioare) 41; (postero-centrale) 40, 44, 45; (reci) 413; (reduse) 49, 52, 56, 209; (scurte) 59; (semilungi) 59; (simple) 256; (şoptite) 48; (ultrascurte) 56, 62, 188; (velare) 37; (acomodarea) 93, 97; (afonizarea) 87, 91, 92; (asimilarea) 99, 103, 183; (degradarea) 55; (despicarea) 55, 119; (diferenţierea) 114; (disimilarea) 106; (durata) 62, 131; (intensitatea) 120; (înălţimea) 120; (închiderea) 266; (metateza) 154; (nazalitatea) 85; (nazalizarea) 86, 195; (plasticitatea) 289—291; (plenitudinea) 131; (propagarea) 128, 138; (relativitatea) 190; (sincoparea) 143; (scindarea) 164; (timbrul) 120
vocalism 414; (romîn) 42
vocalizare 95, 96, 188
vocativ trunchiat 169
vocea 10, 34, 188; (acomodarea) 94; (lipsa) 10
vorbire (afectivă) 58, 61, 341; (allegro) 143; (apăsată) 143; (controlată) 143; (familiară) 143; (individuală) 235; (îngrijită) 143; (lento) 143; (necontrolată) 143; (repede) 143; (solemnă) 143
vr 206

W

w 17, 48

Y

y 19, 48; (polon) 211; (rutean) 211; (rusesc) 211; (turcesc) 211

Z

z 18, 192, 294, 317, 320, 328, 336, 340; (slav) 213
zăbovire 97
zgomote repetate 167
zonă (centrală) 330, 333; (compactă) 330; (laterală) 333
zr 207
-zv- 207
ź 24, 25, 310, 328
ś 24, 25, 310, 328, 336

ь intens 208
ъ intens 208
ы (paleoslav) 210; (slav) 211
ɣ 20, 34, 48, 194, 343
ɦ 18, 194, 198, 199, 343
ð 18, 194, 198, 199, 343
ɛ 44
ρ 34
ρ̄ 34
χ 19, 20
ƀ 22
ɱ 17

ŋ 12, 13
ŋ 21
ə 46, 193, 210; (german) 196
ɔ 44
ȝ 19
þ 19

b) DE NUME

Alecsandri, V. 60, 168, 231, 396
Alexici, G. 239
Ascoli, G. 66, 118

Bacmeister, E. 28
Barbu, I. 419
Barič, H. 117, 119
Bartoli, M. 100, 113, 117, 305, 324, 326, 399
Belulovici, A. 17
Benjamin, R. 171
Berneker, E. 155, 198
Blaga, L. 230, 231
Bogdan, Al. 56, 60
Bogrea, V. 100, 199, 229
Brăiescu, C. 61, 229
Brăiloiu, C. 170
Brătescu-Voineşti, I-A. 237, 248
Bréal, M. 297, 298, 300, 304
Bruch, J. 66, 303
Brugmann, K. 112, 295, 338
Bühler, K. 226
Byhan, A. 86, 122, 124, 200

Candrea, I. A. 70, 86, 98, 99, 109, 118, 121, 123, 144, 150, 162, 170, 250, 251, 253, 340, 359, 378, 379, 399
Cantemir, D. 152, 154, 235
Capidan, Th. 28, 47, 57, 58, 70, 98, 117, 121, 122, 124, 125, 127, 128, 136, 137, 146, 150, 153, 154, 173, 192, 193, 199, 210, 300, 343, 347, 362, 378
Caracostea, D. 184, 231
Caragiale, I. L. 231, 236, 241
Cerna, P. 57
Cerri 409
Ciauşanu, G. F. 154
Clain, S. 287
Coresi 112, 154, 210, 288, 307, 353, 384
Costin, N. 111
Coşbuc, G. 60, 167, 407, 414
Courtenay, T. Baudouin de 218, 221, 223, 242, 243, 274, 299
Creangă, I. 75, 87, 144
Cretzeanu 154
Croce, B. 299
Čyževśkyj, D. 224

Dalametra, I. 97
Dauzat, A. 302
Delbrück, D. 303, 338
Densusianu, O. 70, 72, 77, 99, 105, 108, 109, 123, 144, 152, 169, 198, 237, 340, 359, 374, 378, 379, 387, 388
Dietz, Fr. 396
Dinu, T. 197
Doroszewski. W. 223, 277
Dosoftei 60, 74, 99, 105
Drăganu, N. 78, 94, 96, 152, 378
Duvernois, H. 171

Eminescu, M. 54, 69, 87, 90, 144, 159, 160, 178, 230, 231, 239, 288, 377, 406—412, 416, 419
Ettmayer, K. 77, 384

Fouchardière 171
Frîncu, T. 121, 239, 251
Faca, C. 231

Gamillscheg, E. 45, 47, 55, 58, 151, 161, 181, 195, 314, 318, 378
Gartner, Th. 395
Gemelli, A. 120, 289
Gherasim, V. 60, 61, 71, 141, 358
Gilliéron, J. 299, 301, 302, 309
Giuglea, G. 98, 109, 152, 363, 388
Goga, O. 57, 72, 230, 231, 241
Grammont, M. 24, 25, 64, 105, 112, 113, 119, 126, 140, 146, 276
Graur, A. 56, 158, 159, 226
Grégoire, A. 223
Grimm, J. 296
Groot, A. W. de 223

Haas, P. 375
Haneş, V. 169
Hasdeu, B. P. 181, 250
Hatzidakis, G. N. 202
Havránek, B. 48
Heine, H. 163
Herzog, E. 24, 60, 61, 64, 71, 141, 297, 298, 358
Holban, Th. 313

Iordan, I. 58, 94, 145, 166, 169, 303, 358, 359, 378, 380
Iorga, N. 60, 137, 233
Iosif, Şt. O. 154, 163, 231
Ivănescu, G. 56

Jaberg, K. 314, 323, 327, 329
Jakobson, R. 64, 243, 258, 278
Jakovlev, N. F. 243
Jespersen, O. 59, 78, 79, 157, 168 193, 236, 237, 298, 303, 333

Jokl, N. 199, 209, 211
Jones, D. 36, 46

Keil, H. 116
Konaki, C. 154
Kretschmer, P. 119
Kuen, H. 45, 174, 204, 314

Lausberg, H. 119, 202
Lebzelter, V. 318
Lelescu, Şt. 33, 131
Lerch, R. 299
Leskien, A. 25
Lindsay, W. M. 198
Lombard, A. 23, 27, 46, 47, 52, 58, 73, 86, 91, 92

Macedonski, Al. 419
Macrea, D. 133, 159, 160, 175, 253, 312, 313, 363
Maiorescu, T. 240
Manolache, C. 166
Marian, S. Fl. 168
Marouzeau, J. 276
Martin du Gard, R. 171
Mathesius, V. 224, 234, 243
Meillet, A. 24, 119, 192, 198, 243, 298
Menzerath, P. 80, 84
Meyer, K. 78
Meyer-Lübke, W. 61, 66, 96, 113, 118, 122, 125, 150, 152, 174, 179, 183, 191, 341, 375
Mihail, C. 247
Millardet, G. 117, 202, 298, 303, 367, 385
Miklosich, Fr. 344
Mladenoff, St. 384
Moldovan, S. 203
Moraru, L. 373
Moscopoleanul, Daniil 155
Mussafia, A. 118, 123, 374, 375

Naert, P. 214
Nandriş, Gr. 147
Negruzzi, C. 201
Nigra, C. 148

Odobescu, Al. 384
Ortiz, R. 51
Osthoff, H. 295

Pamfile, T. 106, 150, 153, 154, 348
Panu, G. 416
Papahagi, P. 32, 100, 108, 118, 154
Papahagi, T. 170, 252, 378
Paris, G. 298
Parodi, G. 183
Passy 236, 237
Paşca, Şt. 152, 155, 169
Paul, H. 277, 303
Paulyn, W. 7, 37, 45
Păcală, V. 154
Păsculescu, N. 69
Pătruţ, I. 313
Petrescu, C. 58, 61, 74, 228, 231, 372
Petrovici, E. 12, 17, 19, 22, 33, 40, 44, 45, 56, 67, 83, 85, 86, 88, 91, 92, 93, 97, 105, 120, 136, 153, 172, 185, 196, 200, 202, 205, 206, 207, 208, 210, 211, 214, 234, 249, 250, 252, 305, 310, 311, 321, 323, 331, 335, 343, 387, 388, 391
Philippide, A. 45
Pisani, V. 321, 343
Poerck, R. de 386
Polivanov, E. 243
Pompiliu, M. 122
Pop, S. 17, 40, 88, 234, 252, 310, 328, 331, 335, 376, 378
Popovici, I. 122, 316
Popovici, Gh. 318
Porżezinski, V. 303
Procopovici, A. 45, 78, 79, 86, 89, 131. 134, 190, 206, 250, 251, 374
Puşcariu, S. 118, 123

Reichenkron, G. 343, 344, 374
Richter, E. 24, 64, 302
Rohlfs, G. 119, 174, 198, 214
Rosetti, Al. 45, 56, 57, 86, 93, 97, 158, 159, 160, 193, 206, 208, 226, 251, 253, 374
Rositzke, H. 62
Rousselot, P. J. 120, 302

Sadoveanu, M. 231, 272, 377
Salvioni, C. 148, 149
Saussure, F. de 220, 221, 225, 235, 242, 243, 253, 274, 275, 296, 299, 385
Sbiera, I. 250
Sbiera, R. 45
Schmalz, J. H. 142
Schopf, E. 113, 155
Schuchardt, H. 116, 119, 125, 298
Schwytzer, E. 61, 119, 125
Seidel, E. 221, 224, 225, 226, 234, 235, 278, 281
Sievers, E. 49, 78, 214, 303
Simionescu, E. 67
Skok, P. 66, 110, 118, 119, 123, 198, 202, 209, 211
Spitzer, L. 174
Stoltz, Fr. 142
Storch, A. 103

Şandru, D. 125, 177, 182, 198, 213, 313, 316, 358, 378
Şiadbei, I. 373
Ştefanovici-Svensk, I. Ol. 93

Teodorescu, G. Dem. 163
Tiktin, H. 25, 45, 66, 70, 124, 340, 374, 375
Topîrceanu, G. 54
Torouţiu, I. E. 404
Treimer, K. 209
Treml, L. 67

Trubetzkoy, N. S. 28, 129, 156, 160, 161, 208, 221, 224, 225, 226, 228, 267, 269, 276
Tudoran, R. 92

Ułaszyn, H. 219, 220
Ureche, Gr. 288

Varlaam 253, 278
Vasmer, M. 137
Vendryes, J. 208, 243, 283, 298, 300, 303, 385
Verner, K. 296
Viciu, Al. 122
Vîrcol, V. 69, 134, 177, 198
Vossler, K. 299, 360, 418
Vuia, R. 318

Wartburg, W. von 183, 284, 303, 396
Wechsler, E. 193, 303
Weigand, G. 7, 15, 17, 24, 28, 29, 43, 44, 45, 47, 51, 52, 55, 86, 90, 91, 92, 96, 111, 117, 127, 134, 162, 169, 173, 181, 182, 197, 213, 237, 299, 300, 301, 308, 316, 317, 318, 319, 322, 323, 329, 331, 336, 337, 342, 377, 378, 385, 399
Wolf, O. 78
Wundt, W. 303

c) DE CUVINTE

romînești

a (art.) 365, 366
a (prep.) 178, 179, 186, 366
a (vb.) 130
aba 67; abă 67
abat 240
abces 158, 159
abia 50, 183
abrudean 113
absent 158
abúa 52, 323
abur 10
aburc 69, 70, 112; buric 70
aburca 69, 307, 386
ac 12, 260, 392
acadea 101
academie 68; académie 68
acaftist 198
acasă 186, 240; acas' 90; acas'-acas' 90
acatist 198; acaftist 198
acăța 277
ace 221; acĕ 392
aceala 72
aceasta 268
acei 221
acel 233, 366
acela 72, 178, 233, 291, 371; aceala 72
acéle 65, 221, 406
ácele 65, 221
acel la 178; acel-la 72
acesta 268
acmu 144
acnũ 85
acnuma 110
acolea 72; acoleá 72
acolo 71, 72, 228, 366; acoló 71, 72
acoperi 240, 366
acru 159
acruma 110
actual 53
acțibildăre 213
acum 171, 240; acumu 171; acnũ 85
acuma 240; acnuma 110; acruma 110
ad (vb.) 90
adaos 241; adaus 241
adap 375; adăp 375
adaptu (arom.) 100
adar (arom.) 146
adaug 53
adaugemu-ne 154; adaugenemu 154
adă 90; ad 90; ado 90, 206
adălmaș 149, 150
adămană 203
adăp 375
adăpost 135, 143
adărăm (arom.) 146
ádecă 74; adécă 74
ademeni 102, 203
adevăr 61, 184, 399; adever 316
adia 53
adineaunea 103
adins 179
adînca 151
adîncime 113
adînsul 179
adjudec 24
adjun 124
ado 90, 206
adoaptă 354
adolescent 23
adoptă 354; adoaptă 354
adorm 68
adormi 89
adrăm (arom.) 146
adu 70, 73; adú-(mi) 70
aduc 240
aduc (arom.) 146
aduce 73
adun 69, 70, 227, 257, 265, 266, 269, 274, 365
adun (arom.) 266
aduń (arom.) 227, 266, 274, 365; (arom. megl.) 364; (a)duń (arom., megl.) 294
aduna 69, 70, 100, 117

adunai 70
adunare 69, 369, 373
adunari 373
adunat 70, 265
adună 65
adună 65
adunăm 265
adunări 369, 373; adunari 373
adunătură 267
adune 265
aduni 89, 257, 265, 266, 269, 294
adunînd 265
aduțem (arom.) 146
advocat 116; arvocat 116
aer 161; a[i]er 62
afară! 90; afar'! 90
afară 391
afin 357
afină 66, 348; afínă 66; afiră 314, 388
afire 314
afişearea 23
afla 87, 371
aflare 115
áflă 223, 261, 266
află 223, 266, 371
aflăm 261
afle 261
afli 65, 89, 134, 261, 268, 347
afliş (megl.) 347
aflu 88, 134, 163, 261, 268, 292, 297, 347
aflu (istr., megl.) 263
aflum (megl.) 347
afrangă (arom.) 124
Aftanase 199
agăța 277; acăța 277
ageamiu 24
agest 123; agestru 123
agir 172
agîrşescu (arom.) 149
agneț 210
agorisi 239
agri 134
agru 134
agru (arom.) 128
agunos (arom.) 127, 128
agur 111, 365
aguridă 198
aguru (arom.) 128
agust 111, 365
aha! 162
ahîndos (arom.) 197
ahtare (arom.) 214
ahtînd (arom.) 214
ai (subst.) 28, 61, 122, 265, 364; a͡i 250
ai (vb.) 49
aiu 52
aia 82, 181; aia 161; aea 82
aibă 29, 36, 55, 293; aibă 126
aici 52, 91, 240; aici-á 72; aice 91; aicea 72, 240, 371
aide 22
aidoma 52
aimintenea 103
áiminteri 73; aimíntre 73
ajun 111; adjun 124; arjun 124
aj[u]unge 23
ala 198; hala 198
alaltu 103; anantu 103
alag (arom.) 124
alangu (arom.) 124
alavdu (arom.) 115
alăndură 109
alăstorn (arom.) 109
alău 201
alb 92, 261, 414; allb 261; alllb 229, 362; aub 96
ălba (megl.) 57
albastru 61; albassstru 61; albastrrru 61
albaștri 135
albatariță 110
albață 43
albăstrior 54
albeață 110; albață 43; alběață 31
albi 326
albuiu 52
alcam 112
alcan 67
al cîtelea 108
alcool 228; alco(h)ol 22
alcum 177
áldată 71; aldátă 71
aldămaș 67, 149, 204; adălmaș 149, 150
aleagă 256
alean 293
alear 170
aleargă 170; aliargă 353
(Alec)sandru 33
alee 161; aleje 161
aleg 69, 256, 348
ales 348
Alexandru 240, 241
Alexăndrel 240
alg (arom.) 266
alginä 390
ali (arom.) 71
aliargá 258
alîcescu (arom.) 125
alienat 53
alimăni 110; alivăni 110
alinar 108
alincescu (arom.) 125
alior 109, 365
alişveriş 211; arişveriş 103
alivanta 108
alivăni 110
alîm 211
alllbe 61
almar 109
alna (arom.) 117
alnic 67

alt 111; (dĭ) al (loc) 185
altăcine 129
al(t)cum 180; alcum 177
áltcumva 71; altcúmva 71; altcumvá 71
ăltfel 58
altiță 150
altîngic 211
altor 111; altror 111
al treilea 108
altror 111
alțăm (arom.) 146
aluat 53, 55, 149; aulat 149
alună 349, 357
alunec 243
aluneca 150, 240, 366
aluniță 349, 357
aluric (arom.) 107
al'bĭ (megl.) 28
am 181, 182, 226, 257; ām 58; (m-)ām (dus) 132; (m-)ăm (dus) 85; ă lucrat 181; (dac)ă (văst) 181; an (dat) 182
am (adv.) 73
amanadea 139
amar 176, 289, 339, 363, 371, 372, 384
amănar 144, 290
amănat 144
amănunt 308
amărăciune 363, 372
amări 363
ambrozie 68; ambrozíe 68
amburți (arom.) 121
amelința 108
amenințț 69, 139; amenințț 69; amerințț 109
amenința 108; amelința 108
amerințț 109
amesteca 240, 366
amiazăzi 73; îneameazăzi 105
(a)minos 333
aminte 186
amintu (arom.) 96, 365
amiridz (arom.) 139
amiridzare (arom.) 139
(a)miros 333; (a)minos 333
amînar 144
amînat 144; amănat 144
amîndoi 139
amnar 144, 290; amănar 144, 290; amînar 144
amnat (arom.) 144
amor 224
ampirat (megl.) 130
Ampoi 179
amproor 179
amu 73; am 73
a munte 178
amuțit 320
amvon 17
an 28, 61, 257, 265, 266, 294, 339, 364, 381
ana (arom.) 100
Ana 372
analțu (arom.) 146
anantu 103
anapoda 198
anasani 211
anatemă 67
anatom 220
anălțăm (arom.) 146
Anca 392
Ancăi 392
Anchii 392
an cîtelea (arom.) 108
ancl'id (megl.) 130
ancońu 139
andăca (arom.) 151
andoapir (arom.) 151
Andolea 179
Andolina 179
andreațiri (arom.) 104
andredziri (arom.) 104
Andrei 50
andrupat (arom.) 151
andzî (arom.) 125
anflu (megl.) 130
angajat 147
angarlîc 124
angîlcitoare (arom.) 125
anglicel 124
ani 171, 257, 265, 266, 364; ań 28, 364. 381; ai 28, 61, 122, 265, 364; ăi 250
anin (subst.) 66; ánin 66
aninar 108; alinar 108
anină 103
Ano 206, 291, 339
anost 67
ansăritoańă (arom.) 108
anterlic 211
antiaerian 54
antic 65; ántic 65
anticip 68; anticíp 68
Anton 65; Ánton 65
an treilea (arom.) 108
antreu 50
Anuța 168
anvăriga (arom.) 124
anvărliga (arom.) 124
ańi (arom.) 364, 365
ańorosi (arom.) 102
ańurzescu (arom.) 130
aoleo 51, 188; aoleŏ 47
aparat 291, 372
apasă 262, 280, 352
apă 26, 289, 292
apăbotează 104
apăr 42, 68, 262, 380
apăr (arom.) 364
apărat 262
apără 262
apărăm 374
apări (arom.) 364
apărînd 41
apăs 140, 246; aspăs 140

apendice 65; apendíce 65
apere 262
aperi 262, 364
apesa 316
apese 262, 280, 352
apeşi 90, 262
apiiat 172
apipăiat 172
apistrui 112; apristrui 112
aplaud 54
aplec 69
apoi 50, 75; d-ápoi 75
apreg 149
aprind 240
aprinde 347
apristrui 112
aprobă 354; aproabă 354
apropia 258
apropiere 53
(eu) apropii 56, 258; apropiiu 56; apropiiu 56; apropiiu 52; apropiu 258; apropiu 56
(tu) apropii 258
apuca 152
aracandimini 94
aranja 23; aranjea 23
arap 198
arare 371
arată 382
arate 383; arăte 383; arete 363, 383
aratu (arom.) 112
arăcoare (arom.) 145
arădăţină (arom.) 144, 154; arădzăţină 154
arăescu (arom.) 111
arăk'esc (arom.) 124
arănk'esc (arom.) 124
arăsălan (arom.) 129
arăt 358, 364
arăta 100, 383
arătare 175, 292, 358
arăte 383
arbore 144
'arc 197, 198; harc 198
arcaliu 211
arcoare (arom.) 145
ard 158; ardu 346
ardăţină (arom.) 131, 144
arde 346
Ardeal 207
ardeiu 52, 57
ardica 150
are 260, 415
areapă 66
arel (istr.) 87; ărel 87; ârel 87
arete 363, 383
areţi 364
'argat 198
argăsit 150
Argeş 202
argint 150
argintiu 354
arginţiu 354
arhanghel 13
arheolog 19
arhiepiscop 196
arhiereu 196
arhimandrit 19, 196
arhitect 19, 219
arhivă 19, 187, 219
arici 257, 290, 393, 398; ariciu 257
arid 68; árid 68
arin 66; anin 66; ánin 66
arin(e) 122; arinde 122
arineu 127, 128
arior 109; alior 109
aripă 66, 230; arípă 66, 230, 231; areápă 66
'aripă 197, 198; haripă 198
aripi 42; aripk'i 175; ăripi 42
arişveriş 103
arîd (arom.) 131
arîndunea 366
arîδiţină (arom.) 194
arjun 124
armanzar 139
armar 109
armată 198; harmată 198
armate 353
armăsar 116, 172; armăcsar 151; armăhsar 151; 'armăsar 197; harmăsar 151, 198
armăsărit 172
armîn (arom.) 145
armurar 172
armurare 172
'armură 198
arneu 127, 201, 393; arineu 127, 128
arnicl'u (arom.) 365
arńurzescu (arom.) 139
arob (arom.) 153
aróiđă (arom.) 155
aromîn (arom.) 131
arpagic 211
arpă (arom.) 145
arpăcaş 67
ars 68
arsălan (arom.) 129
arse 68
arsei 319; ársei 68
arseră 66, 68
arserăm 68
arserăţi 68
arseşi 68
arslan 124
arslan (arom.) 129
arş 319; arşu 346, 348
arşeu 123
arşic 123; aşic 123
arşin 211
arşiţă 66; árşiţă 66
arudic (arom.) 107
arujescu (arom.) 209
Arusal'ii (arom.) 109

arvocat 116
arvună (megl.) 150
arzător 272
as (adv.) 185
asclăgescu (arom.) 137
ascult 75, 365
ascultă 75
ascund 351
ascunzi 351
ascut 110, 351; ascuț 110
ascuți 351
ascuțim 351
ascuțire 144
ascuțiți 351
asesor 68; asésor 68
aslan 124
aspăs 140
astăndză (arom.) 125
astăzi 73
ăstfel 58
astinge 347
astîmpăr 183
astrunc 124
asurzit 264
așa 23; aș°a 126; așea 23
așază 262, 265
așău 123; arșeu 123
așchie 136, 393; hașchie 198
așez 265
așeza 262
așezămînt 265
așezi 265
așic 123
aștept 347
aștepta 104
așteptam 347
așteptasem 347
așteptat 347
așteptau 347
așteptăm 347; aștetăm 347
așteptînd 347
aștita (megl.) 347
Atanase 199; Aftanase 199
ateist 52
atîrn 135
atîrna 349
atoamnă 366
atom 220
atumțea (arom.) 117
atunci 91; atunce 91
ațem (arom.) 146
ațos 385
au 49, 177
au ! 170
aud 52, 75, 159, 264, 268, 281, 317, 328, 351, 357, 391; a̯ud 62; n-áud 75; auz 320, 328, 336, 351
aude 267
augúst 65
aulat 149
Aurel 53
Austria 68; Áustria 68
auș 182
auto- 54
autoobservație 53
autor 53
auz (subst.) 268
auz (vb.) 320, 328, 336, 351
auzeam 267
auzi 72, 75, 89, 264, 268, 281, 351, 357; i-áuzi 75
auzii 267
auzire 264, 267
auzisem 267
auzit 267
a̯ub 96
av (istr.) 115
avdu (arom.) 75
avea 113, 399
aveam 113
aveau 51
avegl'u (arom.) 154
aveți 75; ce-áveți 75
avigl'itor (arom.) 154
avlăt (istr.) 149
avleģu (arom.) 154
avliģitor (arom.) 154
avui 399
avut 399
avuție 354
azalee 161; azaleie 161
azbest 304; asbest 304
azģír (arom.) 358
azģirát (arom.) 358
azimă 144; azmă 144
azvîrl 135; azvîrlu 135
azvîrli 135
aγăre (arom.) 129
aγru (arom.) 129

åflu (istr.) 263
ål'ț (istr.) 28, 266, 272, 350
åt (istr.) 28, 96, 266, 272, 350
åvdu (istr.) 75

ăl 162, 180; hăl 198
ăla 42, 162, 180; hăla 180
ănịurbå (istr.) 149
ăra ! 42
ăraku 61
ărd (istr.) 150
ărde (istr.) 150
ăriau (istr.) 150
ăripi 42
ărpę (istr.) 150
ărt (istr.) 150
ăsno (istr.) 130
ăspălavę (istr.) 130
ăst 138
ăsta 42, 162; hăsta 123, 198; hăstra 123
ăști 138

ba 75
baba 167
babalîc 211
Baba-Novac 167
babă 188, 258
babe 352
babură 68; babúră 68
bade 58
badică 376
baftă 214
bagabont 104
bagrin 148; braghin 148
bag seama 74; basama 74
baer 262; bair 262
bairamlîc 155; bariamlîc 155
baiţ 49
balaie 377
balama 372
balamuc 108
balancă-talancă 167
balaur 372
baldir 211
baldîr 211
bale 256
balircă 152
balîc 211
baltă 147
balţ 140; blalţ 140
bambe 121
ban 265
Banat 372; Bănat 372
bani 265
bancă 352
barangă 124; baragă 124
bară 226, 258
barbar 68, 397; bárbar 68
barbat 101, 376, 377, 380
barbât (istr.) 263
barbă 235, 262, 372, 393
barbă-lată 70
barbe 394; barbi 339
barbi 393, 394
bardiş(ă) 211
bare 258
bariamlîc 155
barilcă 152; balircă 152
barişnic 210
baroană 354, 355
baron 354, 355
barşon 148, 203; braşon 148
barză 199, 352
barze 352
basama 74
basanlu (arom.) 111
basm 10, 116, 163, 205; basm 163; basmu 163, 205; bazm 95; basn 116, 205
basma 67, 87, 139, 346
basmale 346
basmangiu 125, 139
basnă 116, 205
başlic 211
başlîc 211
bat (adj.) 337
bat 240, 408
bataie 376
batalion 202
bată (subst.) 183
bată 280
bate 58, 159, 280
batere 66
baterie 66; batérie 66
batiz (megl.) 69
batrîn 378, 380, 381
baubau 166
bârbę (istr.) 263
băbăreasă 139; bărbăreasă 139
băbuşcă 168
bădiţă 145, 168; băţă 145
băgrin 67
băiat 262, 264, 272, 358, 360
băiaţi 383
băierile 143; băierle 143
băieţandru 272
băieţaş 272
băieţel 262, 264, 272
băieţi 262, 264, 358, 360, 383; băiaţi 383
băieţesc 264
băieţoi 272
bălaie 377; balaie 377
bălăi 362
bălălăi 142
bălămăli 372
bălăuraşi 372
bălmăji 148
bălţi 347
Bănat 372
bănănăi 142
bănişor 265
bărat 239
bărbasl'i (arom.) 294
bărbat 257, 262, 264, 268, 271, 291, 372, 376, 378; bărbat 43; barbat 101, 376, 377, 380
bărbaţi 72, 257, 264, 268, 271, 293, 373
bărbaţl'i (arom.) 294
bărbărească 139
bărbătesc 264
bărbătuş 264
bărbăţie 264, 354
bărbi 235; bărg 235; barbi 393, 394
bărcinar 149
bărdaci 149
bărnăuz 153
bărţat (arom.) 150
bărzăun 153; bărnăuz 153
băşică 183; băşîcă 45
băşîci 45
bătaie 291, 376; bataie 376
bătălie 202
bătărn 149

bătîrn 149
bătez 393
bătriior 270, 355
bătrîn 143, 149, 183, 246, 270, 292, 321, 355, 359, 380; batrîn 378, 380, 381; bătrăn 320, 321; bătrin 335; bătîrn 149; bătărn 149
bătrînă 359
bătrîne 359
bătui 70
bătut 70
băţă 145
băut 144, 350; băut 144; băutu 380
*băzăuc 154
bdenie 133, 175, 206, 207
bd'et 235
bea 113
beai 40
beat 337, 358
beată 55
beci 383
Beclean 393
beclerean 113
bedreag 148; bredeag 148
behăit 21
behehe 166
beizadea 205
belciug 383
belegată 398
Belerieca 204
belezic 211
belezîc 211
belşug 67, 115, 120, 379; beuşug 115, 120; birşug 115; bivşug 115
belterie 152
benchet 68; bénchet 68
benevreci 148
bente 389
benţi 352
berbec 271; berbece 271
berbeci 271
berbeleac 141
bere 258
beregată 99, 102; berecată 99; beregadă 99; belegată 398
berneveci 148; benevreci 148
bertelie 152
berze 352; barze 352
betăr (istr.) 149
beteag 204, 229
beteşug 99; betejug 99
beţi (adj.) 358
beţie 354
beuşug 115, 120
beutură 337
bezărău 139; brizărău 139
beznă 134
bibi 166
biblioteca 68; bibliótecă 68
bibol 104
bic 210
bic (arom.) 210
bidiviu 104; bidibiu 104
biducl'u (arom.) 99
biet 50; bd'et 235; bget 292; get 292
biftec 68; biftéc 68
biliard 54
bine 28, 82, 91, 190, 252, 289, 290, 334, 339, 389, 390, 395; bbbine 61, 363; biiine 363; biń 91; binie 93; biñe 12, 28, 93, 219, 227, 238, 252, 381; biñě 44; biñe 28; bini 252, 391; biñi 252; бї.ꙗрє 250; бнирє 250; bire 252, 294, 334, 390, 395; (b)gine 293; gine 12; ghire 313
birău 59, 115, 119
bire 252, 294, 334, 390, 395
bire (istr.) 294
birocrat 201; biurocrat 201
birou 201; biurou 201
birşug 115
biruinţă 52
biserică 91, 164, 277
biserici 164
Bistra 210
Bistriţa 210
bitărn (arom.) 149
bitie 210
bitorn (megl.) 43, 149
biţă 168
biv 210
bivol 104, 210, 266; bibol 104
bivoli 89, 266
bivoliţă 69, 237; bivoliţă 69
bivşug 115
biiguire 50
bîjbîi 142
bîlbîi 142
bîlci 115
bîldîbîc 141
bîlie 210
bîltîc 141
bîntui 358, 367
bîntuie 69, 174, 407; bîntuieşte 69
bîntuim 358
bîntuit 358
bînţan 142
bîrdăun 142
bîrfi 125
bîrnaş 150
bîrnă 134, 150; brănă 147
bîrneţ 150
bîrr ! 32
bîrţîi 141
bîrzăun 141, 142; bîrdăun 142
bîrzoi 141
bîşchi ! 141
bîşti ! 141
bîşti 141
bîtă 206, 209
bîţan 142; bînţan 142

bîzălău 142
bîzdîc 141
bîzîi 141, 142, 156
bîzoi 141
blalţ 140
blană 134, 158
blasteme 102
Blăgaru 147
blăstăm 238
blăstămăţie 354
bleastur 212
blem ! 179
bleojdi 51
blestem 69, 134; blestém 69; blăstăm 238
blestema 102, 238
blesteme 102; blasteme 102
blid 158
blînd 176
bloboji 140
blogodori 102, 153; blodogori 153
blucug 148
blugur (arom.) 148
bo (mâre) (istr.) 181
boa 53
boaghe 67
boală 51, 206, 386, 387
boale 256
boarşe 123
boaşă 100, 202
boaşe 123; boarşe 123
boată 209
bob 205; bobŭ 205
bobotează 104
Boca 372
bocet 183
bocîrnat 146
Bocu 372
bodărie 96
bodnar 201
bodogănesc 152
bogasiu 211
bogăţie 354
boi 258; boi 89, 223; boiʰ 89
boiangiu 125
boier 99, 262, 291, 365, 383; boiar 99, 291; boiaf 383
boilor 53
bojdeucă 50
bojoc 154
bolbore 107
bold 96
boleá 170
bolnav 67, 229, 230, 231; bólnav 67, 229, 230; bonlav 155
bolniţă 208
boloboc 104
bolţi 90, 406
bolund 100; bolun 100
bolunḑilo 177
bombăni 142
bomboană 199
bomboanţe 136
bonă 354
boncă(lu)i 200
bondar 142
bongoş 153
bonlav 155
bonzălău 142
borăşte 212
borboană 149
borcănat 146
boreal 53
borească 237, 262, 365
borebit (istr.) 104
bori 212
borşică 67
bostangiu 125, 211
boşcîrţă 136
boşog 154
bot 408
botă 209; boată 209
botejune 270
botez 58, 270, 308, 387, 393; bătez 393
boteza 94
botezare 175
botnar 201; bodnar 201
botrin 210
bou 50, 52, 93, 257, 258; boŭ 223, 257
boul 52, 53; bou 257
bour 53; buăr 97, 162; buor 97
bov (istr.) 181
boz 208
Bozna 208
Bozovici 102
božigńac (istr.) 207
brabie 104
brad 199
bragagiu 103
braghin 148
braşon 148
braţ 65, 150, 269, 292, 381, 398
braţe 269; braţă 381
brazdă 67
brăcinar 107, 149; bărcinar 149
brăciri 107
brădaci 149; bărdaci 149
brădet 68
brănă 147
brăţale 109
brăţară 109
brăţare 109; brăţale 109
brăţea 109
brăzda 125
breană 136, 137
breaslă 212
Breaza 204; (hai în) Brea 170
breb 148
bredeag 148
brĭaţ (arom.) 212
briftă 151

brişcă 134, 338; briccă 338
brizărău 139
brîncă 137, 176, 323
brîne 86
brînză 134, 137, 158
brîu 50, 70, 86, 137, 150, 294
broască 51, 137
broaşte 112; broaşce 112
broatec 196
broboană 149; borboană 149
brohoi 102
broschiţă 113
brr! 32, 141
brt! 141
brumă 134, 158
bruştin 211
buăr 97, 162; bu'ăr 162
bubău 104
buboi 88, 311, 329; buboiu 51, 326; buboiu 57; bubôi 86
bubui 142
bubuie 167, 419
bucată 400
bucăţi-bucăţi 168
buced 154
buche 206
buchet 12, 208
bucium 98
bucluc 148; blucug 148
bucureştean 113
bucurie 68
buf! 141
bufniţă 197
buftuj 141
buget 154
buhav 67; buháv 67
buhă 197
buiestru 144
bulă 203
bulboacă 104
bulbuc 142
bulgur 148
bumb 104
bun 10, 15, 91, 190, 195, 227, 252, 269, 274, 289, 334, 339, 364, 381, 389; bunu 91, 334; bur 252, 334; bur(u) 334
bun (arom., megl.) 266
bună 91, 251, 390; bun 91; bură 390
bună dimineaţă 171
bunătate 144, 290, 364
bunbac 305
bunbăc (istr.) 117
bundă 123; bundră 123
bune 164
buni 61, 164, 195, 269, 294, 364
buń (arom., megl.) 227, 274, 294, 364, 365, 381
buor 97
bur 252, 334; bur(u) 334
bur (istr.) 195, 266
bură 390
burduf 197; burduh 197, 269
burduhan 194
burduroňu 109
burduşel 269
burete 290, 351; buriete 290; burjete 120
bureţi 351
buric (vb.) 70
buruiană 262, 360
buruiene 262, 360
buruienos 262
buş 153
buşcă 168
buştean 112
buştenari 113
butnar 201
buturugă 348; ciuturugă 348
Buzău 395

ca 130, 165, 378
cabrioletă 53
caca 166
cacialma 211
cadiu 50
cadînă 211
cadou 50
cadră 205
cadru 205
cadu 351
caḑă 351
cafea 205
cafine(j)e (arom.) 58
caft (arom.) 95
caftu (arom.) 115
cagodi 104
cahlă 203
cai 49, 265, 268, 269, 274, 293; caj 290
caia 50
caic 52
cailor 53
caiuş 211
cal 12, 31, 36, 61, 96, 100, 162, 265, 268, 269 274, 292, 293, 379
cal (arom.) 266
calabalîc 211; calabalic 211
calacatîr 109
calagroş 109
calangiu 125
calapăr 107; caloper 316; canapăr 107
cală 203
cald 22, 31, 143, 164, 228, 290, 293; całd 31, 187, 228
caldarîm 211
caldă 164
calde 164
cale 265, 373
cale (istr.) 100
calea-valea 167
calendar 372; călindar 372
calfă 67

calîp 211
callui 143
calm 135
calofir 122
caloh'tili (arom.) 154
calomfir 122; calofir 122
caloper 316
calotihl'i (arom.) 154
calţavetă 198
calul 232, 293, 317; calu 232, 293
calului 143; callui 143
calup 211; calîp 211
calzi 28, 164; cal'ź 28
cal' (arom.) 266; (istr., megl.) 338
cal'i (istr., megl.) 338
cal'il' (arom.) 338; (istr., megl.) 112
calt 115
cam 165, 182; can 165
camaşă 376
cam deodată 154
camfor 17, 219; canfor 219
can 165
canapăr 107
cană-mană (megl.) 167
candelă 67; candílă 67
caot 44
cap 57, 88, 157, 258, 305, 311, 329, 342; capį 57, 92; capu 92; capu 92
capătul 143; captu 143
caplon 149
capra 91
capră 148; căpră 47; crapă 148
capet 316
capsulă 68; cápsulă 68
capt 115
captu 143
capu 92
capul 157
capului 72; capulu 72
capuri 384; capure 384
capurile 384; capurele 384
car 212, 218; caru 88
caracatiţă 67, 277; carácatiţă 67
caracatîr 109; calacatîr 109
caragroş 109; calagroş 109
Caraş 128
cară 15, 277
carăm 67, 121, 353
care 204, 254, 255, 256, 260
care (subst.) 33, 360; cară 33, 212, 360
carele 144; carle 144
careţido (arom.) 122
carîmb 67, 121, 353
carle 144
carle (istr.) 100
carne 294, 400
carne-marne (megl.) 167
carńa 391
carte 373
cartea 91
carţi 373
carţindo (arom.) 122
carunt 47, 376; cărunt 47
cară (arom.) 294
casa 65, 72, 100, 371, 372
casă 42, 91, 100, 177, 182, 189, 240, 289, 292, 371, 380; casâ 43
casc 40, 58, 196; căsc 40
case 236, 353
case ei 72
caslă 67
casmo (istr.) 116
castale 104
castalele 104
castane 104; castale 104
castanietă 202; castańetă 12, 219
castel 397
castor 68; castór 68
castravete 139, 147, 149; crastavete 139, 147, 149; crastravete 139, 147
castron 107, 136, 148; craston 148; castrol 136, 148; crastol 148
caş 293, 387
cat 375; căt 375
cataplasmă 95; cataplazmă 95
cataramă 372; catarambă 121
catastif 197; catastih 197, 269
catastişe 269
cată ! 90; cat' ! 90
catena 397
caterincă 211
catran 67
caţără 69
caut 44, 49, 54, 115, 144, 268, 293, 323; caot 44; calt 115; capt 115
cauţi 268
cavalerie 65; cavaleríe 65
cavinē (megl.) 58
cazanie 372; căzanie 372
cazon 355
cazonă 355
caznă 95, 206, 248; casnă 95, 248, 293
cazurile 143; cazurle 143
că (istr.) 31, 96, 266, 293, 379
căd (istr.) 31, 293
căibę (istr.) 293
căl' (istr.) 266
căp (istr.) 305
căpră 47
căpurle (istr.) 143
cărle (istr.) 143, 144
cărunt 47
căşę (istr.) 182
că 77, 144; ca 378
căci 74; că ce 74
căi 265
căiesc 265
căigainā 202, 203
căinţă 52
căişori 265

călare (subst.) 109
călăbași 153
călăi 49
călău 49, 115, 204
călăul 53
călăuzi 211
călcam 374
călcați 375
călcăi (arom.) 341
călcăm 374
călcîi 311, 341; călcăiu 320; călchii 322, 323; călchiiu 99; călcîńu 99; călcîi 320
căldare 373
Căldărea 373, 374; Căldăria 374
căldări 374
călduț 68
călfă (arom.) 166
călgăriță (arom.) 145
călindar 372
călișoară 265
căloare (arom.) 113
călpitură 151
călpitură (arom.) 109
căluț 265
cămară 397
cămașă 325; camașă 376; kimeșe 325
cămăși 383; cămeși 383
cămătîi 153
cămeși 383
cămp (arom.) 341
căndăntoraș (arom.) 154
căndic (arom.) 293
căntătoraș (arom.) 154
căntu (arom.) 89; (istr.) 350
cănunt 294, 308; cắnunt 66
cănut (arom.) 139
căpărleață (arom.) 107, 149
căpăstru 139, 148; căprăst 148; căprestru 150
căpăta 125
căpătîńu 339
căpățînă 396; căpățină 396
căpcăun 52
căpestru (arom.) 148
căpesturu (arom.) 128
căpistelea 103
căpisterele 103; căpistelele 103
căplar 109
căplăug 149
căprăreață 149
căprăreață (arom.) 107
căprior 66
căprioară 53
căprăst 148
căprestru 150
căprestru (arom.) 139
căprestu (arom.) 139
căpruị 290
căraire 291
cărare 291; căraire 291; călare 109
cărăm 374
cărămidă 102
cărărușă 111; cărăușă 111
cărbune 42, 113, 291, 339, 371; cărbure 113
cărciun (megl.) 149
cărei 72; căréi 72
cărină (arom.) 129
cărnaț 290
căroare (arom.) 113
căror 72; cărór 72
cărpitură (arom.) 149
cărțaș 272
cărțăluie 154
cărți 373; carți 373
cărțulie 154; cărțăluie 154
cărui 72; cărúi 72
cărui (megl.) 144
cărun 100
căruncior 270
cărunt 47, 108, 139, 264, 270, 294, 308; cặrunt 43; carunt 47, 376; cărun 100; cănunt 294, 308; cắnunt 66
căruntă 264
căruntețe 264
cărunțel 264
cărunți 264
cărunte 33
căscăm 374
căscăun 123
căscăund 123
căsen (arom.) 129
căsi 89, 353
căstrăveți 151; scărtăveți 151
căși 236
cășun 69; cắșun 69
căștig 189
căt 375
căta 357
cătană 67
cătă 111
cătămîi 98, 153; cătămîńu 98
cătătoare 323; cotătoare 323
cătărămi 372
cătelin 153; cătinel 153
cătigan 139; cătingan 125, 139
cătina 397
cătină 66; cắtină 66
cătinel 153
cătingan 125, 139
cătîndoraș (arom.) 154
cătra (istr.) 182
către 77, 182, 184; cătră 182, 184; cătă 111
cătrę (istr.) 182
cătunar 113
cățară (vb.) 69
cățălie 154
căuta 54, 357
că(u)tăm 374
căzanie 372

căpuțe (arom.) 129
ce 76
cea 75
ceacă 172
ceacîr 211
ceacșir 211
ceafă 24, 25, 222, 310, 311, 317, 320, 321, 329
ceaie 265
cealma 67; cealmă 67
ceampara 107
ceaplac 211
ceara din urechi 329
ceară (subst.) 292
ceară (vb.) 265; ceaie 265
ceardaș 67; ceardáș 67
cearșaf 105; cearceaf 105
ceaslov 173
ceasmă 152
ceasornic 271
ceasoarnice 271
ceașcă 264
ceate 170
ceatîrnă 349
cefere 87, 172
cei 50
(eu) cei 351
(tu) cei 265
cel 75, 366
celălalt 71, 73, 241; celălált 71, 73; celalalt 108, 172, 293; cellalt 143, 172; celălant 241; celalant 108, 293
celo 171
celu! 160
cenușă 99
cenușăreasă 248; cenușereasă 248
cenzură 97
ce-om face 14
ceplac 211
cer (vb.) 265, 322, 346, 351; șer 322; cei 351
cerboaică 51
cercei 257; cerceĭ 257
cercetător 65
cercificat 105
cere 316, 346, 357
cereale 53
cerem 265
ceremonie 68; ceremónie 68
cerére 70, 327
ceri 265, 351; cei 265
cerînd 265
Cernăuți 53
cerne 356
cerșesc 346
cerși 346
cerșit 346, 347, 357
certat 104
certific 68; certifíc 68
certificat 105; cercificat 105
cerut 346
cesela 153
cestălalt 73
cești 264
ce știu care 99
cetate 290; cătate 25, 290
ceti 113, 207
cetină 67, 152; cetínă 67; tecină 152
cețos 355
ceva 71; céva 71
CFR 172
cheag 143, 148
cheamă 29, 213
cheanț 213
checheriță 139; chercheriță 139
chefal 67
chefelui 102
chefș 151
cheĭa 188
cheie 162, 290, 291; chee 290; cheĭe 161; cleaie 388; peie 395
chelălăi 142
chelner 210
cheltui 201
chem 12, 28, 187, 188, 192, 277, 293, 312; k'em 213; cl'em 312; kl'em 213
chema 62, 287; chiema 62; clema 388
chemi 290
chercheli 105
chercheriță 139
cheșf 151; chefș 151
chezăș 67
chiar 396; k'ar 62; k'ĭar 62
chiară 258
chibzui 94; chipzui 94
chică 210
chichiță 199
Chiconban 380
chedru 205
chiflă 205
chiflu 204, 205
chift! 141
chiftele 395; piftele 395
chifti 141
chihlimbar 121
chilichi 105
chilomb 121
chilin 201
chilon 67
chiminișor 172
chimir 397
chindete 154
chindie 154; tinghie 154
chindisi 99; ghindisi 99
chine 210
chingă 112, 140, 148
chinișor 172
chinuit 52
chiot 52; chiót 67
chipzui 94
chiprindel 153

chirasă 201
chisea 205
Chișinău 313
chitară 277
chitie 154
chitonag 154
chiui 50
chiuirasă 201
chiurechi 105
chiulaf 197, 201
chiulangiu 139
chiurasă 201
Chiva 168
cică ! 168
cicili 172
cicior 105
cili 172
cilivizat 153
cimbru 199
cimotie 67
cimpoñu 98
cină 257
cincar 271
cince 94
cinci 85, 111, 304 ; cîĉ 85 ; cînĉ 85 ; cînĉ 85 ; șiș 24 ; șiș 24
cine 165, 292, 382
cinema 171
cinemotograf 101
cineva 71 ; cíneva 71
cinste 124
cinzeacă 271
cioare 316
cioareci 271
cioc 222
ciocan 152
cioc-boc 167
ciocîrlan 124
ciocîrlie 124
cioc-poc 167
cioflingar 124 ; ciofligar 124
ciorbă 67
ciorchină 348
ciorecaș 271
ciorecat 271
ciorecuț 271
ciornoglav 151 ; cioronglav 151
ciosvîrtă 152 ; ciovîstră 152 ; ciovîrtă 139 ; ciorvîrtă 139
ciot 348
cir 196
cireașă 107
cireșar 107 ; cireșer 107 ; cireșel 107
ciumă 202
ciumpag 122
ciupercă 153, 392
(am) ciupît-o 58
ciur 55, 112, 277, 294, 356 ; cíur 55
ciurbălău 148
ciurcea 105
Ciurcu 202
ciurpen 348
ciuru-buru 167
ciurui 156
ciutură 153, 202
ciuturugă 348
civilizat 153 ; cilivizat 153
cizmă 243 ; cismă 16
ciblă 205
cîine 50, 55, 138, 189, 291, 359 ; cíine 115 ; cîne 131, 138, 359
cîlmoi 98
cîmp 94, 134, 289, 291, 339, 341
cîmpii 65
cîmpii 65
Cîmpșor 94 ; Cîmșor 94
cînd 76, 87, 100, 117, 125, 180, 204, 379 ; când 42 ; cîndu(-va) face 185 cî(să) 185 ; cîn 100, 117, 132, 180, 379
cîndic (arom.) 194
cîne 131, 138, 359
cînele 174
Cînșor 94, 134
cînt 42, 87
cînta 260, 347
cîntai 347, 348
cîntam 347, 348
cîntar 260
cîntare-aș 173
cîntase 70
cîntasem 70
cîntaseși 70
cîntau 49, 347, 348
cîntă 65, 350, 360
cîntă 65
cînte 360
cîntec 293
cîntece 316
cîrcă 134, 269
cîrciumă 147
cîrcșoară 134 ; cîrșoară 134, 269
cîrd 147 ; crăd 147
cîrîi 222
cîrjă 210
cîrlan 124
cîrlig 124
cîrlionț 53
cîrmîz 211
cîrn 129, 135, 146
cîrnat 271 ; cîrnaț 271, 290 ; cărnaț 290
cîrnați 271
cîrpă 134, 269 ; cârpă 43
cîrpălab 152
cîrpător 148
cîrpșoară 134
cîrstei 147 ; cristei 147
cîrșoară 134, 269
Cîrțoroșan 152
cîșmar 111
cîșmă 111

cişti 126
cîştig 189, 289; căştig 189
cîştiga 125
cît 188
cîte 182, 184; cîtă 184
claie 100, 158; claňe 86, 100; clăie 86
clanaret 152
claňe 86, 100
clapon 149; caplon 149
clar 396
claranet 152
clarific 68; clarifíc 68
clarifica 372
clarinet 152; clanaret 152; claranet 152
clasific 68; clasifíc 68
clavir 152; gvalir 152
claxoane 355
claxon 68, 355; cláxon 68
clămpănitul 142
clăpăni 142
clăpăug 149, 196; căplăug 149
clătăreşte 69; clătare 69
cleaie 388
cleanţ 213; cl'anţ 213; cheanţ 213
clefuşteţ 152
clema 388
clenguros 109
cleoambă 51
cleoanţă 51
cleoapă 109
clevetnic 208
clieri 109
climpeşte 122
clin 212
cliorin 152
clipeta 170
clirosul 105; crirosul 105
cloambă 348
cloanţa 86
clobanţ 149; colbanţ 149
clociumb 348
clocot 149; colcot 149
cloncan 107
clop 144, 145
cloşcă 158
cloţan 150
clon-clonc! 141
clucer 149, 203; culcer 149
clucsă 151; cluscă 151
clumb 110
cluscă 151
cl'ag 388
cl'ag (arom.) 388
cl'anţ 213
cl'em 312
cl'em (arom.) 212, 287
cl'in (arom.) 212
cl'inga (arom.) 110
cneaz 159, 206
coa! 170
coafor 54
coajă 124; coarjă 124
coaliţie 53
coamă 138, 289, 291; cuamă 291
coană 168, 169; ccoană 169
coane 168
coapsă 175, 190, 214, 288, 289, 292
coardă 201
coarjă 124
coasă 67
coasere 66
coată 170
coate 70, 354; cote 354
coate-goale 70
coautor 54; cóautor 73
cobe 206
cobilă 210; cobîlă 210
cobiliţă 153; colibiţă 153
cobîlă 210
coblizan 99; goblizan 99
coboară 33
cobor 154, 260, 380; gobor 154
cobză 158
coc 222, 356
cocean 152; ciocan 152
cochinadă 198
cociorvă 148; corciovă 148
cociltesc 104
cocirni 104
cocli 393; cotli 393
cocnesc 104
cocoană 168
cocoane 168
cocoară 212
cod 280
cod-cod 166
codîrlă 124; codirlă 124; codîrblă 137
Codlea 207; Corlea 207
codobatură 347; codobaltură 347
codri 134
codru 134, 147, 163, 407
codruţele 174
codur (arom.) 147
coexistent 53
coif 155, 294
cojoc 196
colac 271, 352
colaci 271, 352
colastră 113; corast(r)ă 113
colateral 60; collateral 60
colbanţ 149
colcot 149
colduş 67
colibiţă 153
colie 72
colilie 105, 172
colimvitră 198
colindă 123; colindră 123
colo 73, 366
colotoci 152

colţi 90, 208, 406
colţan 150; cloţan 150
comanac 152
comănar 113
combinezon 355
combinezoane 355
comédie 66
comedíe 66
comis 67; comís 67
comoară 397
comorâc (istr.) 152
complet 396
con (megl.) 100
conaţional 60; connaţional 60
conăcărie 144; concărie 144
concenie 208
condel'ele 203
condenele 203
conductă 397
conduită 397
confort 17, 219; comfort 219
conoscu 380
consiliu 54
Constanti (şi Ileana) 185
controlor 201
conştiinţă 52
continuitate 53
continuu 53
coopta 53
copac 271, 352, 357
copaci 271, 352, 357
copaciu 271
coperemînt 102
coperi 240, 366, 380
copiam 53
copíl 66; copk'íl 175; cok'íl 175
cópil 66
copíi 50, 65
cópii 65
copîrşeu 148; curpuşeu 148
copos 153; pocos 153
coprinde 380
coptură 356
cor 196
corast(r)ă 113
corb 10, 56, 188, 265; corbu 57
corbi 56, 265, 390; corg 390
corbişor 265
corciovă 148
corect 264
corectitudine 264
corecţi 264
corindător 323
corlată 67
Corlea 207
cormană 203
coroană 355
corocheşniţă 179
coromâc (istr.) 152
coromîslă 210
coronă 355
coropişniţă 109; corocheşniţă 179
corp 188
cort 218
cortorosi 112
corunca 105
cos 224, 261, 356
cosincă 210
cosîncă 210
Costeo 51
costum 201; costium 201
coşaci 99
coşciug 207
coşniţe 99; coşnice 99
coştei 397; coşteai 397
cot 224, 228, 280, 354
cotătoare 323
cotcodăceşte 166
cote 354
coteţ 208
cotli 393
cotorosi 112; cortorosi 112
cotrobuţie 102
cotrodanţ 101
cotropi 380; cutropi 198, 380
coţobrea 149
covîrlac 154
covînt 380
covoare 33; covoară 33, 212
covrig 356
covrigar 356
covrigi 74; cóvrigi 74
cozoroc 211
cǫn (megl.) 100
cǫt' (să merg) 177; cǫ (să merg) 177
cracăn 406
crai 58
cramb 121
craniu 134
crapă (subst.) 148
crastavete 139, 147, 149; crastravete 139, 147
crastol 148
craston 148
cratiţă 358; crătiţă 358
Crăciun 113, 145, 149
crăd 147
crăp 33
crăpătură 149
crătiţă 358
crătiţi 358
cr(e)angă 154, 212
creastă 51
creator 53
cred (că) 177; crie(d) că 154; crie (că) 177; crei (că) 154
crede 91
crede-mă-ţi 154
credeţi 70; credéţi-mă 70, 154

credincios 270
credinţă 270
creer 100; crēr 100
creeri 57, 161; crēri 57, 161; clieri 109
cremene 206; cremere 239
crenguros 109; clenguros 109
creolin 152; cliorin 152
creştetul 143; creştu 143
crezare 272
crijac 211
crirosul 105
Cristea 51
cristei 147
crîcni 151
crîng 104, 200, 397; grîng 104
crîşmar 111; cîşmar 111
crîşmă 147, 249, 338; crîčmă 338; cîşmă 111
croiesc 150
croncan 107; cloncan 107
cruce 24, 25, 134, 158, 310, 311, 317, 320, 321, 337, 338, 382; cruśe 337
crud 288
cruesc (arom.) 127
crug 200, 397
crui (megl.) 144
crundu (arom.) 146
crunt 66
cruţa 148
cruţe (arom.) 129, 382
cruscru 139
Cruşovăţ 211
cruzime 353
csen (arom.) 129
ctitor 133, 175, 292; titor 133, 175, 292
cu 165, 169, 179
cuceri 113, 384
cucoară 231
cu-cu 166
cucuieţi 87
cucumbişe (arom.) 122
cucumişe (arom.) 122
cucurbetă 66, 198
cucurbeu 149
cu-cu-ri-gu 174
cucută 101
cufăr 210
cufčug (arom.) 207
cufunda 197; cuhunda 197
cufur 69, 358; (mă) cufór 69
cufuri 69
cufurire 358
cuhę (istr.) 170
cuhunda 197
cui (subst.) 50, 293, 387; cuiu 258; cuį 96; cuń 247, 312, 318, 322; cuńu 96, 293, 386; cũį 86, 247
cui (pron.) 258; cuį 56; cuįi 56; cuįi 56
cuib 407, 410
cũįe 250
cuirasă 201; chirasă 201; chiurasă 201; chiuirasă 201
culă 169
culc 69
culca 69
culcare 132, 143, 144
culcer 149
culcubătă 398
culeg 69
culegător 70
culpan (arom.) 128
culuar 54
culupan (arom.) 128
cul'b (megl.) 28
cum 12, 76, 171, 218; cumu 171; cumu(-l văd) 185
cumătră 316; cúmătră 66, 315, 316; cumatră 66, 316
cumătru 246
cumbea 121
cum mergi 60
cumetre 246
cuminecătură 65
cumincior 270
cuminte 270
cumnat 292, 383, 397
cumnată 129
cumnato 129
cumnat-so 100; cumnasso 100; cumna-so 100
cumnat-to 129; cumnată-to 129
cumnic (arom.) 69
cumpar (istr.) 376
cumpăr 68, 263, 339, 357, 371
cumpărare 144
cumpărat 357
cumpăre (arom.) 263
cumpări (arom.) 263
cumplit 396; cuplit 357
cumpru (arom.) 128
cumpuru (arom.) 128
cunosten (istr.) 70
cunpară (istr.) 117
cuntenăt (istr.) 367
cuntenţe (istr.) 367
cunună 103, 294
cunusul 165, 179
cuń 247, 312, 318, 322; cuńu 96, 293, 386
cuńu (arom. megl.) 96
cupăra 357
cupeţ 208
cuplit 357
cuprind 68, 294
cuprinde 380; coprinde 380
cuptor 356; cuptoriu 155; cuptior 155; cuptiori 155
cur (vb.) 346
cură 327, 333, 360, 361
curăţ 263
curăţa 363
curăţe 263, 363; cureţe 263, 363

curăți 363 ; cureți 363
curăție 354
curcubetă 66, 148 ; cucurbetă 148 ; cucúrbetă 66 ; culcubătă 398
curcubeu 149 ; cucurbeu 149
cure 361 ; cură 327, 333, 360, 361
curea 55 ; curę 44, 248
cureaua 161
curechi 105 ; chiurechi 105
curescu (arom.) 150
cureţe 263, 363
cureți 363
curg 346, 348
curge 327, 333, 360, 361
curînd 33, 211 ; curîn 100 ; curund 102
curmal 345, 346, 348
curmală 346
curmale 346
curọn (megl.) 100
curpător 144, 148
curpen 348 ; ciurpen 348
curpușeu 148
curs 346, 361
cursă 199
curuiesc (arom.) 127
curund 102
curundu (arom.) 146
curat 61, 362, 363
cuscru 139 ; cruscru 139
cuscuru (arom.) 128
custa 349 ; gusta 349
cusurafe (arom.) 128, 136
cusut 261
cusutură 267, 356
cușmă 338 ; cučmă 338
cușug (arom.) 207
cutărúia 72
cutremur 165, 294
cutropi 198, 380
cutrumuru (arom.) 102
cuțite 24
cuțu-cuțu 166
cuțut (arom.) 102
cuvente 101, 334, 379
cuvioasă 264
cuviincios 270
cuviință 270
cuvios 264, 270, 355
cuviosenie 264
cuvioși 264
cuvine 66, 270, 355
cuvinte 99, 334, 379 ; cuvente 101, 334, 379
cuvînt 99, 391 ; covînt 380
cvartir 206
cvasi-autocrat 54

ćept 313

čamugă (megl.) 152
č-aŋcă 94
čătune 152

čept 313
černiče (arom.) 105
čucioreca 271
čuștiucare (arom.) 99

čaturiću (istr.) 152
čâptir (istr.) 152
čătate 25, 290
čičor (arom.) 146
činușă (arom.) 99
člen 338
čor (arom.) 146

da 75, 123, 170, 242 ; nda 123
da (vb.) 372
da (arom.) 375
dacă 184 ; dăcă 184
dacă-n 406
dada 166
dadă 188
dafin 66, 348, 357 ; dafín 66
dai 49, 165, 351
dajdnic 134 ; dajnic 134
dalac 213 ; dalap 213
dalb 414
daltă 147
dam 221, 320, 374
dambla 81, 82, 121, 136, 162, 308 ; damla 162
dans 199
dar 76
darac (arom.) 127, 128
daraveră 107 ; daravelă 107
dară 226
dare 226, 254, 255, 258, 260, 280, 415
darm 69
dascăl 265, 372 ; dascal 372
dascăli 265
dat-a 347
dat-ai 347
dau 49, 351, 361
daună 159, 395
dâvu (istr.) 115
dă 42, 54, 82, 165, 238, 372, 373
dă (prep.) 238
dăcă 184
dăgîli 153
dălog 124
dăm 221, 374, 375 ; dam 320
dăm (arom.) 375
dănănăi 142
dă pă 393
dărîm 69 ; darm 69
dărîmătură 144 ; dărmătură 144
dărmăm 69
dărmătură 144
dăscălesc 265
dăscălime 265
dăscăliță 265
de 53, 82, 130, 144, 145, 173, 182, 184, 238 ; dă 238

de ! 14
de-acasă 184
de acolo 53
deade 361
de-a dreapta 14
deal 51, 162, 204, 262
dealã 206
de-a lungul 51
deaoş 182
de-arumirea (arom.) 152
deasă 55, 189, 262, 263, 288, 290, 365
dease 361
de-atunci 53
de ci 72
deci 72
deciziune 54
decît 72, 74 ; décît 74, 77
dede 361 ; deade 361
dediu 113
de'elos 162
defectuos 53
deger 69, 105 ; geger 105
deget 95, 105, 126, 144, 236 ; dejet 95 ; deşt 95, 126, 235, 236 ; deştĭ 126 ; geget 105
de grabă 90 ; de grab' ! 90
Dehelean 162
deja 73 ; déja 73
dejet 95
dejuga 100 ; desjuga 100
deluşcan 262
dem 182
demisiona 241 ; dimisiona 241
den 184, 237
denie 133, 207 ; bdenie 133, 175, 206, 207
dens 97, 397
dentru 184
de-o 47 ; dõ 47
deocamdată 154, 180
deochi 258 ; deochiu 258
deodată 47
deosebit 53
departe 223 ; depaarte 363
de pe 393 ; dă pă 393 ; du pă 393
deranje'a 126
derept 145
des 97, 191, 246, 256, 263, 264, 274, 294, 361, 397
descăleca 269
deschid 68
descind 23
descotorosi 139 ; descortorosi 139
desculţa 292
Desdemona 304 ; Dezdemona 304
dese 263, 264, 361 ; dęse 263 ; dease 361
desfăşăm 374
de silă-de milă 167
desime 264, 353
desiş 264, 365
desjuga 100
desleg 66
desmînta 100
despleti 269
despre 72
destrămăm 374
destul 144, 145
deszice 100
deşi 263, 264, 274, 361
deşira 100
deşt 95, 126, 235, 236 ; deştĭ 126
deştept 347, 348
deştepta 380
deşteptăm 347
detail 155, 202
detaliu 155, 202
dete 361
detun 69
deunăzi 73
dever 68 ; devér 68
deveruri 68
devlote 154
dezarma 269
dezbair 365
dezbăra 262, 365
dezbrac 94, 248, 293 ; desbrac 94, 248, 304
dezdăuna 159, 395 ; desdăuna 395
dezdăunez 94, 248, 293 ; desdăunez 94, 248
Dezdemona 304
dezgolesc 94, 248, 293, 308 ; desgolesc 94, 135, 248
dezgoli 159
dezice 100 ; deszice 100
deziluziona 269
dezleg 69
dezvolta 353
dezvoltă 353 ; dezvoaltă 353
dępiń 252
diacon 67 ; diacón 67
diafragmă 53
dibă 210
dics 151
diftong 392
diftonghez 392
dihanie 210
dihor 67 ; díhor 67
dim 182 ; dem 181
dimineaţă 252 ; d'imineaţa 391
dimireaţă 252
dimisiona 241
dimneaţa (arom.) 145
dimpotrivă 135
din 86, 135, 181, 182, 184, 301, 321 ; dĭ (ocol) 86 ; dîn 322 ; den 184, 237 ; dim 182 ; dem 182
dincoace 73
dincolo 73
dingă 179
dinjos 73
dinsus 73
dinte 17, 93, 94, 227, 311, 335, 336
dintru 184 ; dentru 184

dinţar 272
dipărpoia (arom.) 149
diplomă 68; diplómă 68
dirică 153
dirtă (arom.) 149
disic (arom.) 70
disc 151; dics 151
distimbel'ă (arom.) 122
diştitom (megl.) 347
dîn 322; dî(al)loc) 185
dînsa 91, 92, 97; dînsa 85; dinșa 227
dînsul 179
dîră 210
dîrdăral (megl.) 107
dîrdîi 142
dîrlog 104, 124; dîrdog 104; dălog 124
dîrî 207
dîrz 209
Dnistru 127, 133, 207, 292
doagă 264
doage 264
doamnă 226, 263, 266, 355
doamne 226, 263, 291
doar 256
doară 95, 179
doare 115; duare 50; duare 339
doarme 226
doauă 359
dobitoc 208, 209
dobîndă 200
doboară 212
dobor 260
doborî 212
Dobrogostea 152
doctor 213; doptor 213
doftori 92
dogar 264
dogesc 264
dogind 264
doi 50, 260, 359
doică 392
doici 392
doicii 392
doilea 54
doină 50, 407
doizeci 260
dojană 99
dojeni 99; dojăni 99
Dolaţi 211
doleanţă 53
Dolj 172
doloare 113
domiciliu 54
dominó 66, 87
dómino 66
domiri 380
domisles (istr.) 181
domn 143, 226, 263, 266, 355, 356, 380; duomn 120
domnezeu 380
domni 226, 263
domnia ta 171
domnişor 356; duomnişor 50
domnul 157; domnul(u) 174
domnule 77; domnulé 77; dom'le 143
domoli 153; moduli 153
donicuţă 110
doniţă 110, 111, 395; doriţă 239, 395
dopel'ei (istr.) 140
dopel'el' (istr.) 140
doptor 213
dor 256, 258
doriţă 239, 395
dorm 226, 356, 380; duorm 50; duorm 291
dörm (megl.) 47
dormii 70
dormim 356; durmim 356
dormit 70
dormita 380; durmita 380
dormu (arom.) 89
(jel') dormu (istr.) 350
dorohoncean 203
dos 15, 256
două 50, 260, 359; doauă 359
douăzeci 70, 73, 260; dóuăzeci 73
dovlete 154; devlote 154
dom (megl.) 43, 195
drac 58, 87, 188, 260, 264, 280, 348
drac (arom.) 127
draci 264, 280
dracilo 177
drag 134, 152, 158, 188, 280; drăg 58; drăgc 87
dragă 80
dragi 280
Dragobete 152
draiba 348
drăcesc 264
drăcie 264
drăcos 264
drăcşor 264
drăgălaş 105; găgălaş 105
drăguţule 174
dreg 69, 134
drept 145, 175; derept 145
dreptate 172
drigană 237
Drogobostea 152
dromader 154
dromedar 154
du 80, 82, 177, 292
duc 145, 240; dug (vo două) 185
duceţi-vă 154
duce-vă-ţi 154
ducîndu-te 185
dudui 141
duh 20, 187, 196, 219, 228, 295
duhluită 149; dulhuită 149
duios 272
duioşenie 272
duioşie 272

dulamă 67
dulăpior 54
dulce 164, 310, 311, 328, 337; dulĉe 317; dulśe 337; dulśĕ 44
dulci 164
dulgher 201
dulhuită 149
dulţe (arom.) 361
dulţeame (arom.) 361
Dumana 168
Dúmbravă 67
dumic 69; dumíc 69
dumineca 168
dumiri 380; domiri 380
dumitale 178
(Du)mitru 33
dumneata 171, 266, 356
dumnezeu 380, 396; domnezeu 380
dun (megl.) 266
dungă 200; duŋgă 12
duń (megl.) 266
du-o 52
duo 52
după 76, 99, 182, 184, 393; tupă 99, 398
după poimîine 167
după prînz 73
dur 277
durdui 141
durere 386
durhan 153
durmim 356
durmita 380
duroare 113; doloare 113
duşi (subst.) 295
duşman 65, 67; dúşman 65, 67
duşumea 211
Duţu 372
(s-a) du-us 164
dveară 206
dvornic 133, 175, 207
dzare (arom.) 213
dzeadit (arom.) 110
dzeadzit (arom.) 110
dzem (arom.) 262, 273
dzi 192, 213
dzic 213, 320
dzice 98
dzimui (arom.) 273; dzimuį 262
dzî (arom.) 213
dzîţe (arom.) 213

d'apanaţ 252
d'apănă 252
d'apănu 252
d'apărăm 252
d'iri 252
d'iriş 252

ḍare 396
ḍic 320, 322
ḍîşim 92

e (vb.) 165
e! 14
earai (arom.) 70
earam (arom.) 70
econom 205; ieconom 205
ecoul 53
eget-beget 174
ehtru (arom.) 128
ehtur̄u (arom.) 128
ei (art.) 72, 366
ei! 14
el 55, 183; iel 55, 290; įel 183; įĕl 44
elastic 65
elastíc 65
ele 180; įale 180
Emil 65; Émil 66
enuper 154
epilepsie 213; iăpilecsii 213
episcop 67, 228; episcóp 67, 228
epitrop 67; epitróp 67
epocă 68; épocă 68
epuiza 53
erai 70
eram 70, 165, 181; era (tînăr) 181
eroii 53
erou 50
eroul 53
est (pron.) 138
este 165, 166, 170; įeste 170; įaste 170
eşti (pron.) 138
eu 183, 223, 224, 292; ẽu̯ (-ncalec) 86; ieu 50, 291; ieu̯ 291; iöu 47
eufemism 54
Europa 205; Ieuropa 55, 205
evanghelist 353
evanghelişti 353; evanghelisti 353
evantai 203
evantaliu 202
exact 133
execut 69; exécut 69
experienţă 54
éxpire 73
exploata 53

fa 169, 170
fabrică 164; fabrícă 65
fabrici 164
fac 87, 235, 246, 257, 264, 266, 268, 269, 273, 365, 372, 392; facu 346; fag (bute) 185
facă 226
face 65, 91, 170, 236, 256, 257, 264, 268, 273, 346, 392; faĉe 392; faśe 24; faŝe 24
faceŋ (colivă) 185
facere 267
faceţi 70; făceţi 70
faceţi-vă 154
face-vă-ţi 154
fachiol 67; fachiól 67
faci 90, 257, 264, 273, 373, 392; faĉi 392
facut (istr.) 182, 263, 376

fag 87, 162, 221, 273
fagi 273
fagul 221
fagur 162
fainã (subst.) 375, 376; fáinã 55; fáinã 376
falangã 67
falã 133, 208
falcã 31
famãn 288
fameie 385
famen 194; famân 288
fanină 376
fapt 357
fapte 352
farfurioarã 54
fariseu 372
farmec 204
farşanguri 112; faşanguri 112
fasciculă 241; fascicolă 241
faşanguri 112
fat (megl.) 111; fãt 58
fatã 99, 169, 180, 262, 263, 266, 274, 280, 352, 357; featã 180
faţã 352, 354, 357
fațe (arom.) 352
faur 36, 96, 176, 289, 293
fãt (megl.) 58
fâc (istr.) 263
(iel') fâcu (istr.) 350
fârę (istr.) 391
fă 165, 169
făcea 165
făceai 165
făceam 165
făceaţi 165
făceau 165
făĉéŋ (gîlbaşi) 185
făceţi 70
făcînd 42, 264; făcîn 100
făclie 148; flăcĭie 148
făcu 87
făcut 45, 73, 182, 246, 264, 266, 269, 273, 365, 372; (am) făcú (şi io) 177
făgaş 67
făget 273
făinã 52, 111; fainã 375, 376; fáinã 55; fáinã 376; fănină 111; fanină 376
făinos 53
fămeaie 288
fămeal'e (arom.) 288
fămeie 385
fănătescu (arom.) 152
fănină 111
făptură 357
fără 44; fŏră 44
fărdil (megl.) 149
făreca 365
fărină-mărină (megl.) 167
fărîmă 199
fărîmiţi 197
făt 99, 246, 266, 274, 387; fet 316
făt-logofăt 167
fățuiesc 272; feţuiesc 272
feace 256, 268
featã 180
feate 319, 320, 334, 352, 361
feate (arom.) 389
feciu 348; feĉu 346
fecior 383
fefé 229
fel 383
felderă 152
felehert 127, 128, 204; feleheart 204
felestrile 103
feleştioc 50
felii-felii 168
felinar 107
femeie 288, 385; fămeie 385; fămeaie 288; fameie 385; fimeie 385; fomeie 385; fumeie 385
fer 322
ferdelă 152; felderă 152
fereá! 170, 389; ferę́! 389
fereastră 51, 62, 103, 111, 112, 123, 294; fereastă 62, 111, 112, 123
fereaşte 170, 389
fereca 365; făreca 365
ferfeli 105
ferice 293, 390
fericează 373
ferişca 338; feričca 338
fermenea 67; ferménă 67
feşnic 133, 207
feştanie 133
feştilă 133
fet 316
fetare 316
fete 91, 99, 236, 262, 263, 266, 274, 280, 326, 334, 352, 357, 361, 394; feti 339; feţi 44; fęte 43, 236, 301; feate 319, 320, 334, 352, 361
fete (arom.) 389
fetie 354
fetiţă 262
fețe 272, 352, 357
feţi 99, 246, 266, 274
feţuiesc 272
feudal 53
fętă (arom.) 263
fęte (arom.) 263
fi 253
fiare 33; fiară 33, 212; fiarî 235; ș'arî 235
ficior 293
ficior (istr., megl.) 89
ficior-lu (arom.) 100, 146; fiĉorlu 146, 293; fiĉoru 146, 293; ficiorru 100
ficiorulu (arom.) 146
ficşi 25
fiecare 253
fiece 253

fier 29, 212, 349; fer 322; fjer 96; fh'er 29, 96, 97, 292; (f)h'er 294; fyer 96; h'er 29, 292; ser 330
fierăstrău 139, 294, 349; fierăstău 139, 294; firăstrău 349
fierbincior 270
fierbinte 270
fiere 164, 166; h'ere 19
fii 50
fiică 50; fiică 161; fică 161
fiilor 52
fiincă 100
fiind 100
fiindcă 161; fiincă 100; fin(d)că 161
fiinţă 52
filăr 196
filer 197, 204; filear 204; hiler 197
filigean 127
filigane (arom.) 127
Filip 208
Filipi 105; h'ilichi 105; chilichi 105
fil'il' (istr., megl.) 112
fil'in (arom.) 161
fimeie 385
fimŭ 253
fin 89, 161, 291
fin(d)că 161
fines (istr.) 181
fini 89, 339; fin^{i} 312; fiń^{i} 89; fiñ^{i} 89, 312; fiń 312
finic 204
fior 70
fir 261
firav 67; firáv 67
firăstrău 349
firetic 112
firez 201
firidă 198
firmintu (arom.) 149
firtă 197; hirtă 197
fistic 211
fistichiu 211
fişcă 141
fişic 101
fiştoc 133
fiu 50; fiu 56; h'iu 19
fiut ! 141
fix 25
filfii 142
Fintina 372
fintînă 101
firfoi 104, 106
firnu (arom.) 149
firtat 150
firţii 141
fiş-fiş 167
fişiitură 114; fişietură 114
fiţa-fiţa 167
fiţa-miţa 167
fiţii 141; firţii 141
flacără 140, 293
flambură (arom.) 119
flamură 134
flat (megl.) 263
flăt (istr.) 263
flăcăul 53
flăcîie 148
flămînd 148, 270
flămînjor 270
fleac 124
fleacă (arom.) 212
flecuşteţ 152; clefuşteţ 152
fleică 50, 126
fleichi 126
flek' 126
fleoancă 51
flevar (arom.) 107
flitur (arom.) 106
fliuştur 50
floare 132, 159, 356; flore 132
flocotos 153; flotocos 153
flore (istr.) 132
Florii 356
florincea 125
flotocos 153
fludă 198
fluier 134; fluer 161
fluştura 140
flutur 106
fluture 159
fo (pron.) 106
fo (vb.) 177; (o) ho 197
foaie 50, 290; foaiĕ 248; foaiă 50, 290
foartică (arom.) 109
foastă 353
foc 220, 222
foileton 54
folfăie 142
fol'e (istr.) 390
fomeie 385
forbot 197
foroi 102
formulă 68; fórmulă 68
fosfor 68; fosfór 68
fost ! 141
fost 135, 353; fo 177; (o) ho 197
fostă 353; foastă 353
fost ministru 353
foşfăi 142
fotă 67
fotel 203
fotoliu 202
(măi) fra 169
fracsîn 213
frafsăn 151
fragă 159
fraged 108
fragi 373, 394
frapsen 359; frapsin 213; frapsîn 137; frapţin 137

frasfăn 151
frasin 98, 111, 137; frasen 359; frasim 98; fracsîn 213; frafsăn 151; frasfăn 151; frapsen 359; frapsin 213; frapsîn 137; frapţîn 137
frasini 271; fraşini 271
frate 91, 112, 150, 256, 311, 335, 336, 339; frat'e 238, 312; frak'e 312; fraće 239, 312; fraće 312
frate-meu 174
fraţi 90, 271, 317, 320, 330; fraţ 90
frăc 398
frămînt 36, 96, 149; frămînt 69
frăsinet 359
Frăsira 103
frăţesc 354
frăţior 54
frăţîni 271
freamăt 197; hreamăt 197
frec 398; frăc 398
frige 346
frigu 346
frimintu (arom.) 112
frimitu (arom.) 112
fripsei 319
fripş 319; fripşu 346, 348
frişcă 141
frizer 201
friate (arom.) 212
frîmpte (arom.) 137
frîmseţe 105; frîmţeţe 105
frîmte (arom.) 117
frîmţeţe 105
frîne 86
frînghie 148
frîu 86, 149, 294; frîu 86; friŭ 86
frîul 53
f(r)o 105
fronim (arom.) 152
Frosina 103; Frăsira 103
fruct 159
frumineaţă (arom.) 152
frumoasă 256
frumos 105, 148, 256; mumos 105
frumuseţe 94, 135; frumseţe 94, 135; frîmseţe 105; frîmţeţe 105
frunigę (istr.) 148
frutur (arom.) 103
frunte 33
fsat 133
ftori 159
fudzim (arom.) 146
fufla 105
fug 185, 257
fuge 257
fugi 257
fuglu 147
fuioare 51
fulg 264
fulgi 264
fumeie 385
fun 106
fu-ncă 406
fund 204
funingine 103, 139; fuńinžińe 139
fur 261, 277
fură 66
fúrăm 65
furăm 65
furcă 192, 269, 288, 336
furchiţă 113
furidzină (arom.) 103
furidzine (arom.) 139
furnu (arom.) 100
fúrnică (vb.) 69
furnică 109, 148
furnighează 392
furru (arom.) 100
furşoară 269
furuncel 151
fuzîie 210

gabjă 151
Gabrovete 152
ga-ga 166
gailę (megl.) 58
Galbăna 252; Galbăra 252
galben 238; galbăn 91, 238; galbân 43; gaubăn 96
galgur (arom.) 124
gară 12, 15, 222, 277, 373
gard 147, 199
gardian 54
gaubăn 96
gavran (arom.) 149
gazdă 201
găgălaş 105
găile(i)e (arom.) 58
găina 371
găinaţ 53, 155; găniaţ 155
găină 52, 176, 293
găini 252; găin' 391; găiri 252
găleată 51
găl'inat (arom.) 144
gămar 152
gămălie 153; măgălie 153
găniaţ 155
gărdină (arom.) 149
gărdioară 151
gări 373
gărnu (arom.) 149
gărnuţ (arom., megl.) 139; (arom.) 149
găsea 170
găselniţă 123
găsĕsc 44
găses 181
găsî 44
găteală 359
gătesc 359
găvan 154

găvană (arom.) 154
găvăună 153; găvă(d)ună 154
găvozd 207
găvozdu (arom.) 205
geamantan 139
geampara 107; ceampara 107
geană 91; ğană 237; źană 237
gc̆ântă 86
geger 105
geget 105
geme 24, 25, 310, 320 325, 382; jeme 323; źęme 24; žeme 24
generos 269
generozitate 269
genuịchi 126
genunche 87, 98, 138; genũche 87; genũk'e 138; genuche 138, 139; ghenunche 98
genunchi 329; genuịchi 126
geograf 53
germane 353
gheară 288
gheaţă 95, 213, 287, 293
gheb 61, 148, 399
ghem 12, 28, 62, 187, 188, 277; ghiem 62
ghemuri 316
ghenunche 98
Gheorghe 169
Gheorghiţă 168
ghid 12
Ghimbav 269; Ghimbaf 265
Ghimbăşan 265
ghimbăşean 269
ghindă 192, 287
ghindisi 99
ghint 134
ghintui 134
Ghio 169
ghiol 257
ghion 201
ghiorc! 141
ghiosluc 201
ghiozdan 201
ghire 313
ghiribiţi (rom. din Serbia) 152
ghişeu 12
ghitară 277
Ghiţă 168
ghiuj 90, 265, 295
ghiuji 90, 265; ğuj' 295
ghiuliş 201
ghiuluş 201
ghium 201
ghiundelic 201
ghiunghiu 98
ghiveci 201; ghiuveci 201
ghivent 134
ghizdav 210
ghizluc 201
gicea 172
ginere 236; jinere 236
gingaş 67, 393; gingáş 67
gingie 24, 25, 292, 310, 316, 320, 325, 328, 329, 333, 336, 340, 382; jinjie 325
gioi 320
giolgi 104; giolci 104
giumbă (arom.) 117
gîdîli 153; dăgîli 153
gîgii 141
gîgnav 112
gîlceavă 209, 210
gîlgîi 142
gîl-gîl 167
gîlmă 196
Gîmbuţ 200
gînd 100, 180; gîn 100, 180
gîndac 200
gînganie 200
gîngav 112, 200; gîgnav 112
gînguri 200
gîni 100
gînsac 147, 200; gîsnac 147
gîrbă 209
gîrbov 210
gîrboveană 104; gîrgoveană 104
gîrgîi 141
gîrgoveană 104
gîrlă 206
gîscan 147, 264
gîscă 147, 200, 264
gîscoi 264
gîsnac 147
gîşte 264
gît 188
glas 87, 159, 406
gleazнă 392
glenci 125
gleznă 205, 392; glesnă 140; gleazнă 392; sglesnă 140
glicerină 277
Gligore 107
Glîmboca 200
gloabă 406
gloịnę (istr.) 108
Glogovaţ 211
glonţuros 109
glumbă 121
glugă 148
glumă 159; glumbă 121
gl'aţă (arom.) 212
gl'inaţ (arom.) 144
gnom 159
goale 70, 265
goandă 123, 200; goandră 123
goande 200
goandră 123
goangă 200
goblizan 99
gobor 154
goglină 152

gogolan 152
gogoloţ 152, 153; gologoţ 152, 153
goi 265
gol 205, 257, 265; golŭ 205
golesc 265
Goleţ 208
Golgota 199; Golgofta 199
goli 159, 265
golie 203
golimb 200
gologan 152
gologoţ 152, 153
golomoz 153; gomoloz 153
golumb 200
gomboş 153; bongoş 153
gomilă 67
gomoloz 153
gomon 67
gonesc 359
gordan 104; gorgan 104
Gorj 172
gornic 208
grabnic 207; grafnic 207; gravnic 207
grad 194
grafnic 207
grajd 126; grajd[1] 126
gramafon 101
gramatică 372
grangur 108, 124, 148
gras 134, 159, 361; grţas 212
graur 53
gravnic 207
grăbea ! 170
grăbeaşte 170
grădinar 151
grădină 149, 151; grădină 65, 67; grădiră 239
grăié 170
grăim 52
grăitor 53
grămadă 108, 173, 269, 270, 272; (o) grăma (de lemne) 173, 181
grămăjoară 269, 272
grămăjuie 270, 272
grăpţăna 198
grăsime 353
grău 320, 321
grăunţ 139, 149, 308
greá ! (arom.) 170
greaţă 355
greblă 206, 392
grecios 355
gref 197
Greovaţ 211
gresl'i (arom.) 134
greşelile 232; greşalele 232
greşesc 149
greţ (arom.) 134
greţos 355; grecios 355
greu 50, 134, 159, 361
greutate 54, 144, 293
grţai (arom.) 212
grţas 212
grier 202
Grigore 107; Gligore 107
grijă 248; grije 248
grind 199
grindă 199
grindină 101
griu 335
grivnă 208
grîne 86
grîng 104
grîu 86, 131, 149, 180, 294; grĩu 86; grĩŭ 86; grău 320, 321; griu 335
groapă 380
groază 262, 355
groaznic 355; groznic 355; grozdnic 136
gronţuros 103, 109; glonţuros 109
gros 264
grosime 353, 354
groşcior 264; groscior 264
groştel 103; groşter 103
grozav 262
groznic 355; grozdnic 136
grumaz 149; grũmaz 33; gurmaz 149
grumb 200
grumuleu 108; grumudeu 108
gruńŭ (arom.) 127
gulerat 152; gurelat 152
gumar 152
gumilastic 123; gumilastru 123
gunoi 127, 128
gunosi 128
gură 122, 186, 222; gũră 33
gurelat 152
guri 347
gurmaz 149
guruńŭ (arom.) 127
gusta 349
gutui 154, 340
gutunar 107
guz 201
guzgan 142
guziu 201
gvalir 152
gvardie 206

ģet 292
ģin 237
ģine 12
ģinģit (arom.) 105
ģisat 234
ģuj 295

ĝene 295
ĝicc 98
ĝini 100
ĝoi 317, 336, 340; ĝoi 25

ğană 237
ğer 237
ğibădan (megl.) 139
ğimăndane (arom.) 139
ğoi 25, 325, 330; ğoi 331
ğungl'ari (arom.) 124

(h)abilitare 22
hadîmb 121
hadjmă 134
haĝmă 393
hai! 141, 170
haidade 74
haide! 170; aide 22
hai-hui 167, 416
haimana 49
hain 52
haină 21, 49, 219; hairă 239
haine 20; hainĭi 391
hairă 239
hait(i)! 141
hajmă 393
hala 198
haldan 148; hlădan 148
Halîngă 200
Halunga 200
ham 21, 187
hamal 153; mahal 153
hamei 207
hamger 117
handur 153
hanger 117; hamger 117
hanîmă 211; hanumă 211
hara 109
harale 109
haramiţi 197
harap 198
hara-para 167
harar 109
harare 109; harale 109
harc 198
harcea-parcea 167
haripă 198
harmată 198
harmăsar 151, 198
harşa 123; haşa 123
harta-parta 167
haşa 123
haşchie 198
haşmă 134, 393; hadjmă 134; haĝmă 393; hajmă 393
hatal 135
hatalm 135
hatîr 211
haubiţă 49
hăire (arom.) 150
hăl 198
hăla 180
hălvăngiu (arom.) 125
hămăi 153
hărană 127, 128
hărăbor 128
hărean 127, 128
hărie (arom.) 150
hărisire (arom.) 154
hărnescu (arom.) 149
hăsta 123, 198; hăstra 123
hăţ 21
hău 257; hăŭ 257
hăuri 166
heftică 207; hertică 207; hetrică 207
Helecrean 152
heleşteu 67
heliotrop 54
(h)emisferă 22
(h)emoragie 22
heptică 207
herean 127
Hereclean 152
herghelie 21
hertică 207
hetrică 207
hi! 19
hiat 53
hiclean 197
hierbeai 253
hierbinţeală 253
highidiş 201
highiduş 201
hiler 197
hilizi 208
himeră 19
himŭ 253
hirean 127, 128
hiretisi 19
hirişcă 127
hirtă 197
hitę (istr.) 170
hition 197
hîd 210
hîit 52
hîra-pîra 167
hîrb 147, 150, 209, 210
hîrdău 49
hîrîi 222
hîrjate 149
hîrleţ 150; ruleţ 150
hîr-mîr 167
hîrtie 21; hîrtie 65, 67; hârtie 43
hîtru 205
hlamidă 20, 159, 206, 292
hlamund (istr.) 197
hlădan 148
hlizi 208; ilizi 208
hm! 86
(o) ho (=a fost) 197
hochim 201
hodină 20
hodini 207, 395; hodiri 395
hodoronc-tronc 167

hohot 167, 187; hoĥot 22
hoină 198
hol 202
Holbaf 269
holboşan 269
holbură 197
holercă 152; horelcă 152
holumb 121
homac 67
Homer 22; Omer 22
Homor 201
honoată (arom.) 127
Honţ 136
honţ 201
hopoi 153
hor! 141
hora 72
horă 89, 187
horbot 197; forbot 197
horelcă 152
horeşte 323
hori 89; hor$^{h'}$ 89
horile 290; horle 143, 290
hormuroşi 103
horn 109
hornoňu 109
horp! 141
hotar^{u} 88
hotărâsc 267
hotărî 42
hotel 22; otel 22
hoţ 21, 25, 90, 219, 265; oţ 22
hoţi 265; hoţ' 25
hoţie 265
hram 20, 206
hrană 394; hărană 127, 128
hrăbor 67, 128; hărăbor 128
hrănesc 149
hrăpi 131
hreamăt 197
hrean 127, 128; hărean 127, 128; herean 127; hirean 127, 128
hreasc 197
hreast 197
hribuit 147
hrişcă 127, 207, 338; hričcă 338; hirişcă 127
hrubă 145; hurubă 145
hrup (arom.) 209
huduroi 104; hududoi 104
Huegyr 239
huhuitul 166
huhurezului 166
huideo 51
huit 166
hulboacă 104; bulboacă 104
huli 21
hulpe 197, 322
hultan 197
hultoare 197
hultur 197
hulub 200
huluit 198
Hunedoara 203; Huňedoara 202; Huniedoara 202
hurhuz 104
hurubă 145
hurui 50
huruie 69; huruieşte 69
hursuz 104; hurhuz 104
huştuluc 141
huzmet 211

h'avră (arom.) 70
h'er 29, 292
h'ere 19
h'icat (arom.) 150, 194
h'ilichi 105
h'il'u (arom.) 31
h'in 19
h'irăsire (arom.) 154
h'iu 19

i (pron.) 129, 130
i (vb.) 186
ia (vb.) 19, 50, 162; ia(-le) 180
ia! 179
iacătă 154
iad 50
iai 40
ia-l 180
ia-mă 180
ian! 179; ia(n) 75
iapă 204
iarbă 222; (î) ĩarbă 86
iarmaroc 50
iarnă 222, 390
iartă 222, 262
iasmă 116
iatăcă 154
iată-i 49
iatămă 154
iau 50, 358; iaų 291
iăpilecsii 213
ibovnic 67, 100; ibovníc 67; ibomnic 100; ibonic 100; yibovnic 55
ibrid 68; íbrid 68
idiot 54
idolatrie 172
idololatrie 172
ieconom 205
iederă 144
ie(d)zi 87
ieftin 55, 95, 198
ieie 162
iel 155, 290; ieł 183; iĕl 44
ienuper 152; ierupen 152
iepure 95, 98, 287, 293
iepurele 143; iepurle 143
iepur$\widetilde{o}$aje 250
iepuroiu 252; iepurõj 247; iepuroń 247

ieri 19, 34, 93; ieri 19
iert 50, 390
iertare 262
ierte 262
ierupen 152
ies 50, 387
iesle 393; iesc(ă)le 393; iescăle 129; iescle 137
ieşi 101, 118; iişi 101; işi 101, 118; inşi 118
ieşind 50
ieşire 357
ieu 50; ieu 291; iöu 47
Ieuropa 55, 205
ifos 67
igienă 53
igreţ 208
ihtiologie 19
ih'cat (arom.) 150, 194
ii (pron.) 182
ii (subst.) 203; il' 203; li 203
iie 203; inie 203
iişi 101
ilău 201
ilenea (arom.) 150
Ilenuţa 168
ilizi 208
il'u (megl.) 31
imaş 67, 387; ńimaş 386
Imbroane 136, 203; Imbroańe 203
imediat 54; iimediat 55
imenă 153
imnă (istr.) 95
impulziv 97
imvi 122
in (subst.) 19, 293; ir 252, 337
in 236, 237, 292
inamic 356
inavigabil 60; innavigabil 60
Indol 200
indo-european 54
indrică 154
industrie 65
inel 99; iinel 55
infanterie 65; infanterie 65
inhala 21
inie 203
inimă 101, 144, 235, 236, 290, 359; iinimă 50; iinimă 55, 119, 290; vinimă 235, 236; imenă 153; irimă 144; irmă 144; înemă 320; înimă 101, 359
inimic 356
inimioară 54, 146; iinimioară 50; inimioarea 105
inimios 359
ińoară (arom.) 146
inspire 73
inşi (vb.) 118
inşi (arom.) 118
integru 397
intri 101, 291, 359; întri 101, 291
intrigă 154; indrică 154
intuitiv 53
invalid 65
invers 65; invers 65
invoacă 354
involuntar 73; involuntar 73
Io 169
Ioa 169
Ioan 51, 159
Ioane 169
iobag 50
i-oi 50
Ionescu 44; Ionesco 44
io-n fost (istr.) 117
Ioniţă 168
Iordan 50
iorgovan 50
ir 252, 337
irimă 144; irmă 144
Isaia 66; Isáia 66
iscodi 196
ispită 210
isprăveşte 69; isprăie 69
Israil 293
ist 138
istecior 355
isteţ 352, 355
isteţi 352
istm 163
istórie 66; istorie 66
işi (vb.) 101, 118
işti 138
italian 54
iţido (arom.) 122
iţindo (arom.) 122
iubeam 71, 82, 374; iubiam 82; iubiiam 82
iubesc 267
iubeşte 43
iubi 50, 82, 203
iubim 374
iubind 71
iubitor 71
iudeu 50
iute 19, 28, 50,91; iut' 91; iut'e 28; iut'e 28
ivi 122; imvi 122
ivră 198
izădiş 152
izbuti 211
Izrael 95; Israel 95; Izdrail 136
izvoară 212
izvor 67
izvorăşte 212
izvori 212
izvur (arom.) 67
iθcat (arom.) 194

ja 170
jale 180
jaste 170
je 170

ie (istr.) 266
iel 183
iel' (istr.) 266
iele 180; iale 180
ieste 170; iaste 170
iĕl 44
iimediat 55
iimpus 55
iinimă 55, 119, 290
iirimę (istr.) 55, 119
iite 55

ihi! 86, 162
ii 50, 130, 164, 182, 367; ii 182; il' 367
ii (vb.) 186
il 130, 131, 164, 185
il' 367
im (prep.) 131, 181, 182, 184, 185; m(păşune) 181; m(p^{u}od) 185
im (pron.) 182
imă-sa 74
imă-ta 234
imbarbăt 69
(im)băiaţi 360
imbărbătez 69; imbárbăt 69
imbăt 17; îmbăt 188
imbierbîntat 104
imbîrfi 125
imblăti 136
imblu 291, 331
imbrac 131, 294; mbrac 163
imbrăcăm 374
imbrăzda 125
imbrobodesc 69; imbrobod 69; imbrobód 69
imbroc 154
imbuibat 50
imbufna 151, 294; imbunfa 151, 294
imflu 101
imi 130, 164, 182, 367; im 182
immulţi 100
impac 182, 308
impaienjeni 125
impart 94, 98, 294, 356
(se-)mparte 130
impăcăm 374
împărat 68; (cu-)mpăratu 130
împăraţi 68
împărătuş 125
împărăţie 173; părăţie 173
împărmătedzu (arom.) 149
împilit 101
împistri 209
împlînta 153
împlu 101
împotrivă 149, 181, 294, 306; improtivă 149, 294, 307
împrăji 125
împrăştiu 69; împrăştîu 69
împrejur 181, 184
împresor 69; împrésur 69
împreună 181
(î)mproor 179
improtivă 149, 294, 307
împrumut 149
împreun 69; împreún 69
împuşc 151
împut 69
imtetré 170
în 60, 86, 131, 164, 181, 182, 227; în (iarbă) 86; î (urmă) 86; î (ziua) 185; înr (o) 86; îr (o) 86; iŋ (casă) 181; iŋ (cap) 185
înainte 52, 73, 99, 123; înnainte 60; (hoţii) inaiinti 185; înrainte 313
înalt 60, 103, 164, 268, 293; (î)nalt 241; înălt 58; înnalt 40, 60; înnălt 47; nalt 163; nant 103, 163, 241, 293; nalt 163, 164; nnalt 164
înalţ 25, 90, 265, 268, 269
înalţe 265
înalţi 265, 269, 373; înalţ' 25, 90; înnălţ 47
înălbesc 131
înălţare 81, 265, 293
înălţime 68, 353
înălţînd 265
În Blăci 116
încai 374
încalec 294
încalecă 65
încap 304
încă 42, 227
încăleca 21
încălecare 144
încălţa 375
încălţăm 374
încăpăta 195
încărca 143
încărcare 144
încep 42, 131, 189; ncep 189
încet 42, 359
încetineală 359
încetinel 153, 359
închid 12, 291, 388
închina 396
încîlci 209
înciştiga 125
înclina 397
încoace 71, 91; (vino-)ncoace 130; încoaci 91
încolo 71; încoló 71
încopciu 69; încopciu 69; încopciez 69
încotro 102
încotoloci 152
încovoi 69, 258; încovoiu 258; încovăi 69
încrop 154
încrucişa 110; încruţişa 110
încrucişare 110; încruţişare 110
încruşşat 60
încuiăt 86
încujura 357

încumet 69; încumét 69
încurţilat (arom.) 150
încunjor 69, 262
încunjur 69, 262, 357
încunjurăm 357
îndată 90; îndat' ! 90
îndăratele 383
îndărăt 383
îndécomun 174
îndemn 69
îndemnare 144
îndesa 262
îndîrji 149
îndoit 52
Îndolea 179
îndrăzni 209
îneamiazăzi 105
înemă 320
înfaşc 151
înfăşăm 374
înfăşor 69; înfăşur 69; îmfăşur 218
înfig 139, 346; înfing 125, 139
înfipt 346
înfirip 69; înfírip 69
înfloresc 70
înfloreşti 70
înflorim 70
înfloriţi 70
înfrumuseţat 152; înfrumţesat 152
îngan (arom.) 388
îngăduie 69; îngăduieşte 69
îngăim 49, 294
îngenunchere 360; îngenunchiare 360
înger 42, 61
înghit 12, 388
îngîi 364
îngîn 131, 358
îngîna 358, 367
îngînăm 358
îngîndurat 272
îngînfa 17
îngîni 364; îngîń 364; îngîi 364
îngraş 265, 294
îngraşaţi 377
îngraşă 248
îngraşe 265
îngraşi 265
îngrăşare 149
îngrăşat 265
îngrăşăm 374, 377
îngrăşăminte 265
îngreun 69
îngropa 380; îngrupa 380
îngroş 90, 257
îngroşi 90, 257
îngrupa 380
îngruzi 148
îngurlui 102
îngurzi 148; îngruzi 148
îngust 131, 339
îngustime 353
înǵisăţu 92
înham 22, 266, 294
înhami 266
înhăita 49
înhăma 21
î(n)hămat 86
înhămăm 374
înhăţa 21
înhăţăm 374
înhipsără 253
înholba 197
înţepta 184
înimă 101, 359
înmiit 52
înnalţă 60
înnapoi 60
înnăbuşesc 69; înnăbuş 69; înnăbúş 69
înnăduşesc 69; înnăduş 69
înnumir (arom.) 60
înrainte 313
(î)nrăescu (arom.) 150
îns 118
însă 85
înseila 54
însor 69, 236, 261
însura 69, 118, 236, 261; (î)nsura 118
însurăţel 110
înşel 131; (nu-)nşel 131
înşeua 50
înşfac 151, 207, 392
înfaşc 151
înşfaci 392
înşfăca 392
înşfăcăm 374
întărît 69, 70; întart 69
întineresc 359
întîi 155
întîilea 54
întîmpla 153; împlînta 153
întîmplare 173; tîmplare 173
întîrzie 52
(eu) întîrzii 56; întîrziu 56; întîrziu 69; întîrzíu 69
(tu) întîrzii 50
întoarce 269
întorc 269
întorci 269
întorloca 103, 149; întornoca 103
întortochea 102
întrăma 238
între 123, 148; ntre 130, 131
întreba 148; (nu-)ntreba 130
întrebare 150
întreg 66, 148, 150, 397
întrema 238; întrăma 238
Întrevai 373
întri 101, 291
întru 101, 359
întruna (vb.) 148

întrumpica 150
întru(n)chipa 152
întunerec 173; tunerec 173
înturna 148; întruna 148
înțeleg 69
înuntru 150
învață 266, 280, 352
(î)nvălescu (arom.) 150
învăț 90, 94, 246, 266, 294, 363, 364, 375; învăț 17, 93, 218, 227, 294
învăța+17; înveța 316
învățat 110, 375
învățăcel 110
învățăm 375
înveli 238; învăli 238
înveța 316
învețe 266, 280, 352
înveți 90, 246, 266, 363, 364
învită 65
învită 65
învîrtesc 147
învolba 197
înșir 11
+
îo 169
îș 130, 164, 186
îsi 130, 367
îți 130, 164

jaf 197; jah 197
jale 262
jaloste 206
jampiță 122
jar 152
jașcău 338; jaccău 338
jăb 398
jăratic 248
jdreală 136, 144; jăreală 136, 144
jefuitor 53
jeg 398; jăb 398
jegărai 152; jerăgai 152
jelanie 248
jeli 262
jelț 125
jeme 323
jeratic 248; jăratic 248
jerăgai 152
jertfă 134; jerfă 134
jertfelnic 248
jeț 125; jiț 125
jgheab 137, 159, 212, 393
jîlț 125; jelț 125
jimb 199
jind 199
jinere 236
jinjie 325
jintiță 67; jintiță 67
jir 188, 261
jitnicer 270
jitniță 270
jiț 125
Jiu 56; Jiu 56
jivală 197; jîhală 197
jneapăn 103, 145; juneapăn 145; jureapăn 91; șneapăn 249
joacă 266
joacă-n 406
joardă 208
joc 222, 266, 292
joi 24, 295, 325, 328, 382; gioi 320; ğoi 317, 336, 340; ğoi 25; ğoi 25, 325, 330; ğoi 331; źoi 25; ẑoi 25
jor 236, 261, 262
jos 73, 81, 100, 176, 191, 293, 295, 382, 398
josime 353
jucăm 266
jufă 120; julfă 120
jug 176
jugastru 148; jugrast(u) 148
jugăstru (megl.) 57
julfă 120
jului 102
juma (de ceas) 173
jumate (de ceas) 173
jumătate (de ceas) 173
junc 66
june 66; ẑune 336
juneapăn 145; jureapăn 91
junghetură 124
junghia 124
junincă 108, 125, 139, 379; junică 379; junice 139; jurincă 108
jupîn 394; jupun 102
jupoi 69; júpui 69
jupun 102
jur 202, 261, 262, 277, 295; jor 261, 262
jura 236, 262
jurai 262
juram 262
jurasem 262
jurat 262
juraţi 262
jurăm 262
jureapăn 91
jurincă 108
jurisdicțiune 304; jurizdicțiune 304
jurînd 262
juxtă 171

kilometru 208
kilovat 13
kimeșe 325
kimeșe (istr.) 325
kimono 13
kl'em 213
kl'ept (istr.) 109
k'atră 12, 175, 235; k'iatră 126
k'ele 175
k'em 213
k'ept 175, 235, 292, 336

k'eţiri (arom.) 271
k'iĉor 105; k'iĉor 235
k'iĉor (arom.) 382
k'jel 126
k'ipur (arom.) 155

l 60, 129, 130, 131, 162, 185, 186, 189
la 130, 178, 179, 184, 260
la adică 366
la a-munte 366
labă 67, 204, 406
labădă 99, 398
labd 115
laboş 67
lac 260
lacărmă (arom.) 149
lacăt 67; lăcat 67
lacherdă 198
lacră 152
lacrămă 149
lacrimi 273, 326, 374; lăcrimi 374
lacună 277
ladă 256
la dică 366
Lae 241
lagăr 201, 210; loagăr 201
lagună 277
laibăr 67, 210; läibár 67
laic 53
l-am 59
la munte 366
lamură 107
lan 260
lanţ 260; lăţ 87
lanţuv 197
l-an vezut (istr.) 117
lańţ (megl.) 28
laolantă 96
lapădă 99; labădă 99, 398
lapte 347
lard 143
larg 264
largi 264
lariţă (megl.) 152
las 68, 69, 164, 241, 256, 260, 262, 264, 268, 269, 358, 375; lasu 164; lăs 375
lasa 375
lasat 375, 377, 378, 380
lasaţi 377
lasât (istr.) 376
lasă 132, 164, 256, 263, 264, 339
lasă! 90; las'! 90, 132
lase 102, 263, 264; lese 102, 263
laşi 164, 256, 264, 268, 373
latră 65, 222, 223
latre 222, 223
latri 222, 223, 261, 373
latru 189, 222, 261, 339, 380
latură 358; lăturä 358
lature 103, 240
laturi 240
laud 54, 262, 357; labd 115
laudă 177, 256, 292, 339, 371, 373; laudâ 43
Lazăr 372; Lazar 372
lâs (istr.) 219
lă (pron.) 182
lă (vb.) 373
lăcaş 67
lăcat 67
lăcărmare (arom.) 149
lăclăma 103
lăcrămare 149
lăcrămaţie 146
lăcrimi 374
lăcriń (arom.) 373
lăgurat 152
lămîi 50
lămîie 366
lănă (arom.) 341
lănăut 153
lăndidzescu (arom.) 110
lăndzit (arom.) 110
lăngă 76
lăngută (arom.) 124
lănţug 197
lănţuh 197
lăpăda 238
lăptoc 347, 348, 380
lăptucă 347
lărăuşcă 150
lăreę (istr.) 289
lărgesc 264
lărgime 264
lărgind 264
lăs 375
lăsa 100, 219, 262, 375; lasa 375
lăsai 375
lăsam 68, 374, 375
lăsare 288, 292, 358, 375, 379
lăsasem 375
lăsat 269, 375, 379, 380; lasat 375, 377, 378, 380
lăsaţi 375; lasaţi 377
lăsăm 69, 164, 374, 375, 377; lăsămu 164
lăsînd 264, 375
lăstar 207
lătoc 347
lătucă (istr.) 347
lătunoi 103; lătunońu 103
lătură 358
lături 65, 240, 358
lătúri 65
läturoi 103; läturońu 103; lătunoi 103; lătunońu 103
lăţime 353
lăuda 165, 256
lăudai 165, 267; lăudaiu 52
lăudam 165, 267
lăudare 267, 360

lăudasem 267
lăudat 267, 360
lăudat-am 165
lăudate 360
lăudaţi 165, 360
lăudau 165, 256
lăudăm 262, 267, 357
Lăune 358
lăuntru 150
lăuruscă 121, 349; lăuruşcă 150; lărăuşcă 150; rouruşcă 349
lăut 70, 350; lăutu 350
lăutar 49
lăută 52, 366
lăuză 52
lăzărit 110
le 182, 233; lă 182
le (subst.) 170
lea (Stana) 172
leac 204
leafă 393
leagăn 115, 327; l̦iagăn 327, 339, 379
leage 101, 334, 379, 395
leah 264, 269
leandru 54
leane (arom.) 206
leani (megl.) 206
leasă 256
lecăr 152
lectă 151
léctor 66
lectór 66
lecţie 213; lepţtie 213
leg 241
legal 397
legaţi 375
legăm 374
legăna 139; lengăna 125, 139
legăturle 143
lege 101, 334, 379, 395; l̦ege 395; leage 101, 334, 379, 395
legi 90
legitim 68; legitim 69
legumă 360
lehamite 372
lehămitissimă 372
lei 50, 258; le̦i 290
leicuţă 50
leit 52
lele 166
lelea (Stana) 172
leliţa 145; lelţa 145
lemn 28, 116, 135, 289, 383, 393, 397; l'emn 28, 30; l"emn 28, 31
lemnar 68
lene 206
lengăna 125, 139
leoarcă 51; lioarcă 51
lepţtie 213
ler 416
leraţie 152
lese (vb.) 102, 263
lesne 16, 28, 134, 208, 219, 237, 248, 249; l'esne 28; l"esne 28
leşi 264, 269
leşiază 69; léşie 69
leşie 390
leşin 69; léşin 69
letcă 151; lectă 151
leu 257, 258, 358; le̦u 257
leurdă 53
Li 169
li 233
(o) l̦ia 171
liba-liba 166
libov 203
licheor 201; licher 201
lidişorean 152
lidoroşan 152
lienea (arom.) 150
liftă 151, 207; litfă 207; litvă 151
lihnit 19
lii 203
liliac 54
limbă 26, 204, 289, 292
limbric 102
limburuş 137
lin 31; l'in 30; l"in 31
lingă 256
lingură 101, 144
linişte 69; liníşte 69
lipsă 137; lipţă 137
lipscan 137; lipţcan 137
lipţă 137
lipţcan 137
lîră 152
litfă 207
litvă 151
Liţă 169
livaði (arom.) 194
livinţi 153
linar 367
linarul 356
lînă 190, 226, 227, 256, 289, 339, 341, 356, 389, 390; lănă 190; linră 86; lîră 86; lîră 61, 390
lîngă 21, 76, 179, 219, 227, 256; li̯ngă 227; lăngă 76
lîră 61, 390
lîră (istr.) 86
loagăr 201
loaţe-loaţe 168
loc 222
locuié 170
logodnă 117, 151; logondă 151; logornă 117
logofăt 167
loial 397
loloaţe 168
lopată 352
lopeţi 352

lovea ! 170 ; lovę 170
lu 179
lua 55, 161 ; luu̯a 62 ; luu̯a 161 ; luva 161 ; luwa 17, 161
luare 95, 145
luăm 145, 358
Lucăcioanca 203
lucăre (arom.) 129
lucărtoare (arom.) 149
luceafăr 389, 390 ; luceafăn 236, 335, 395
lucram 255
lucrân (istr.) 181
lucră 87
lucrăm 42, 255
lucrătoare 149
lucrătoṅu (arom.) 108
lucrînd 42
lucru (arom.) 128, 129
lucuru (arom.) 128
lugrie (arom.) 128
lugurie (arom.) 128
lui 179
Luiza 14
luînd 161 ; luu̯înd 161 ; luvînd 161 ; luwînd 161
luk' 266
luk' (arom.) 266
lumăra 110
lumbric (arom.) 102
lume 110
lume 241
lumer (istr.) 109
lumin 70
lumina 70
lumină 70, 234, 240 ; luṁină 234, 240
luminăţie 354
luminez 70 : lumín 70
luna 161, 180
lună 180, 256, 308 ; lură 308
luncă 200, 406
lunea 82, 374, 379
lunec 69, 243
luneca 108, 150, 240, 366
lunecare 108
lung 12, 13, 77, 93, 94, 187 ; luŋg 93, 195 ; lũng 188
lunge 231
lungură (istr.) 101
luni 82, 374, 379
luntre şi punte 167
lup 56, 62, 79, 165, 174, 177, 257, 265, 266, 289, 291, 292 ; lupu̯ 56, 57 ; lupu 56, 165, 174 ; łup 31
lup (arom., istr.) 266
lupesc 265
lupi 29, 49, 56, 62, 65, 79, 163, 188, 257, 265, 266 ; lupk' 175 ; luk' 266
luptă 175, 289
lupul 174 ; lupulu 174
lură 308
lurec (megl.) 69
luva 161
luvînd 161
luwa 161
luwînd 161
Luxandra 107
luu̯at 55

l' (arom.) 129
l'epur (arom.) 287
l'epure (arom., megl.) 95
l'opur (arom.) 98

łup 31
łup (megl,) 187

Ma 169
ma 184
mac 258
macaroane 355
macarŭ 378
machiaş 67
mac-mac 166
mag 258
magnific 68 ; magnific 68
mahal 153
Mahomed 154
mahramă 108
mai (adv.) 75, 76, 145, 292, 340
mai (subst.) 176
maică 49, 392
maichii 392
maici 392
maicii 392
maimund (istr.) 98
maimuţă 49, 155 ; mamuiţă 155
maire 138
Malamuc 108
mama 72, 166
ma-ma 233, 234
mamă 108, 219, 223, 227, 234, 258, 280, 339, 340, 360
mamă-sa 74
m-am dus 132
mame 223, 280, 352, 360
mamelă 166
mamuiţă 155
mană (arom.) 108
Manta 372
Mantu 372
Marafta 199
marcă 392
marchez 392
mare 91, 199, 222, 225, 226, 254, 255, 260, 261, 415 ; maare 363 ; măre 58, 261 ; mâre 47 ; măare 51 ; miare 291 ; mi̯are 120 ; maire 138
marfă 197
margine 145
marhă 197
mari 373
Maria 52, 65, 372 ; Mária 66
Marie 169

maritim 68; marítim 68
Mariţica 168
Mariţō 59
Mariūţo 47
marne 145
maro 199
Marta 199, 372
martur 202
marţi 66
marţişor 92
măsa 85
masă 257, 280, 352, 359, 371, 390; measă 390
mască 392
mascătă 152
maschez 392
masclu 137
mascur 144
masea 376
maslu 206; masclu 137
mastăcă 152; mascătă 152
maştere 352
mat 225
mata 171, 178
matale 178
matreaţă 376
mátur 66, 371
mausoleu 49
mazăre 199, 386; mazăne 395; mazîne 236, 335
maxăn 210
mărte 47
märte 58
mă 132, 165, 169, 182, 316; m(-am dus) 132; ma 184; me 182, 316
mă! 179; mă 59
mă-c 76; măc 170
măciucă 152
măciuchiţă 113
măduă (arom.) 364
măduvă 66, 161, 260; mădúvă 260; mădú(v)ă 66; măduă 364; măduuă 161; măduwă 161; mădubă 161; mădugă 162; măduhă 161; meduhă 316; muduhă 188
măgar 68, 152
măgălie 153
măgăriţă 68
Măhaci 207
măhăi 153; hămăi 153
măi! 76, 169, 179
mă iată 154
măicuţă 49
măiestru 145
măligă 168, 169; mmăligă 169
măliguţă 168
mămăligă 166, 168, 169, 377
mămăliguţă 168
mănînc 69, 139, 267, 268; mînc 69, 145
mănînci 24, 25, 90, 268, 310, 311, 317
măntreá! (megl.) 170
mănunchi 139; mănuchi 139
mănunt 108, 139, 308
mănuşă 339, 356
măr 42, 101, 246, 259, 262, 279, 290, 380; mer 316
mărcezi 359
märg 358
mărgărit 122; mărgărint 122
mărginărean 113
(dao mări) mări (arom.) 373
mărit 69
Măriú 169
Măriuţă 169
mărmitu (arom.)112
mărs 358
mărunt 108, 139, 308; mănunt 108, 139, 308; menunt 316
mă-sa 74
măsea 175, 376; masea 376
măselar 107
mă-si 74 me-si 74
măsor 69, 70, 262; măsur 69, 70, 262; măsúr 69, 262
măstrapă (arom). 136
măsură 262; mesură 316
măsuţă 272
mă-ta 234
mătasă 152
mătăluţă 178
măties 67; máchiaş 67
mătriţă (arom.) 128
mătur 371
mătură 316; metură 316
măturiţă (arom.) 128
mătuşă 168, 241, 248, 366; metuşă 316
mătuşo 241
măzdrac 136
măzoc 102
măzrac 136
mbiducl'at (arom.) 97
mbiducl'eḍu (arom.) 194
mbiducl'ezu (arom.) 99
mbiducl'u (arom.) 294
me 130, 182, 316
me (vę) (istr.) 181
mea 55, 66, 419
meare 391
measă 390
mease 352
medelniţă 123
meduhă 316
meg (istr.) 358
mei 287, 383
mei (subst.) 293
melc 271
melci 271
meleag 67
mene 101, 251, 334; meare 251; menre 251; mere 251
menunt 316
mer 316; meru 316

mere 101, 256, 258, 262, 391; meare 391; miere 391
mere (pron.) 251, 361; mẹre 170
merẽu 57
merg 264, 346, 358; mărg 358
merge 264, 301, 358, 361; mere 361; mẹre 170
mergem 358
mergeți 358
mergi 264, 358
mergînd 180, 264; mergîn 181
meri 262
meridian 54
merizare 139
meriză 139
mers 346, 358, 361; mărs 358
mersei 358
mes (istr.) 358
mesaiu 316
mese 272, 280, 352; mẹẹse 51; mease 352;
mesă 257
me-si 74
mesteacăn 406
mesteca 102, 240, 366
mesură 316
mesuță 272
meșter 67, 269
meșteșug 103, 269
Metoful 196
metură 316
metușă 316
mev (istr.) 115, 181
mẹ 170
mẹre (istr.) 170
mgl'are (arom.) 136
mgl'arle (arom.) 146
mh̃! 86
mi 129, 131, 186
Mi 169
mia 366
miarlă 359
miață 383
mic 257, 268, 280; mīc 58; ńic 12, 172
mici 257, 268, 280; mīč 58
micșunea 152
miduă (megl.) 364
miduo (arom.) 122
mie 52; mńie 292; (m)ńie 294; ńie 292
mi-e foame 98
miel 138, 385; mńel 385
miercuri 66, 89
miere 137, 164, 166, 176, 189, 256, 391; mịere 96, 97; mńere 97
mierlă 145, 359; miarlă 359
mierliță 359
mierloi 359
mierluță 359
mieu 77; mịeu̯ 56; mịeu̯u̯ 56; (frate-)mịu 339
mieuna 54
miez 398
migilociu 155
Mihai 49, 169
miji 207
mijloace 68; míjloace 51
mijloc 66, 68, 98, 148, 398, 399; míjloc 66, 68; miljoc 148, 398, 399; milĝoc 399; ńiljoc 398
milă 206
miljoc 148, 398, 399; milĝoc 399; ńiljoc 398
mil'oară (arom.) 103
mină 226, 256
minciun (megl.) 69
minciună 172, 184, 189, 270
minde (arom.) 97
minduo (arom.) 122
mine 91, 130, 251, 334; min' 91; mene 101, 251, 334; me-ire 251; menre 251; mere 251
minei 152; nimei 152
minĝilișă (arom.) 125
minos 98
mint 264, 270
minte 97
minți 264
minţit 264
minuine 138, 291
minunat 70, 74
minune 103; minuine 138, 291
minut 139; minunt 139
mio 77
mioară 53
mi-oi 47; mị-öị 47
mioriță 53
miorlăi 50
mira 103
mire 225, 226
mireasă 115, 327; miṛasă 339, 379
mireasmă 67, 392; miresmă 392
mirindz (megl.) 139
mirindzari (megl.) 139
mirioară 103
mirmintu (arom.) 101, 112
miros 69, 98; míros 69; minos 98
mistreț 123
mișc 151
mișel 384
mișuna 102, 109
mită 210
mititel 172, 290; mit'tel 60; mittel 143, 172, 290
mititei 349; pititei 349
mitoc 196
mitralieră 54, 155, 202; mitraieră 203;
mitrailieră 155
mit'tel 60
mittel 143, 172, 290
Mitu 33, 193
mîglă 209
mîhni 20
mîine 138, 359; mîne 138, 359; mîni 391, 406
mîn 69

mînă 226, 256, 339, 356; mînă̄ 85; mīnră 313
mînc 69, 145
mînca 267; mîɧca 12
mîncare 144, 348
mîncat 145
mîncă 348
Mîndra 372
mîndru 200, 205
mîne 138, 359
mîner 356, 367
mînezi 73
mîngîi 69, 358; mîngíi 69
mîngîia 358
mîngîiem 358
mîni (adv.) 391, 406
mînile 143; mînle 143
mîniu 69; mîníu 69
mînînc 348
mînle 143
mînl'e (megl.) 98
mîntuie 69, 174, 407; mîntuieşte 69
mînz 117, 118
mîńle 98
mîrced 359
mîrîi 52, 222
mîrîie 50
mîrşav 67; mîrşáv 67
mîstînă 52, 153
mîzdă 209
mlădiţă 206
ml'åre (istr.) 96
ml'oară (arom.) 103
mnåt (istr.) 144
mnemotehnică 292
mńåre (istr.) 95
mńe (istr.) 95
moalele 143; moalle 143
moară 36, 51, 61, 113, 138, 189, 262, 288, 365, 386
moară (vb.) 263, 265, 273
moare 256, 259, 263, 265, 266, 273; mǫre 263
moarte 262; móarte 51; mårte 47; mā̄rte 58; mǫårte 47; mu̯årte 47
moaşă 248, 265, 311, 330, 341; moaşe 311; moaşî 339, 341
mobílă 66
móbilă 66
mocirlă 124
módele 228
modéle 228
modîrlan 124
modru 147
moduli 153
moft 139
moftangiu 139
Mohamed 154
moină 407
molid 98, 207; molin 98
molidv 151
molie 203
molift 151; molidv 151
moliftă 151
molin 98
molitvă 151; moliftă 151
molivd 199, 207; moliv 134
molîu 50
Moloh 219
monah 20, 219
monahi 19, 89, 219
monarh 256, 264
monarhi 256, 264; monarh' 295
mor 62, 68, 79, 256, 259, 260, 261, 263, 265, 266, 269, 273, 294; moriu 294
morar 262, 266, 270, 356, 365; morari 34
morari 34, 266, 270
morav 349
morebiti (istr.) 104
mori (vb.) 34, 49, 62, 79, 262, 265; moŕ 34
morişcă 262
mormăi 108, 142; mornăi 108
mormintu (arom.) 101
mormoiesc 102
mornăi 108
mort 58
morţiş 262
mosafir 201
moş 23, 90, 220, 257, 265, 295
moşi 23, 90, 257, 265; moś 295
moşie 265
moşnean 265
moşoiag 153
motor 201
moţi 260
mouşor 151
mozaíc 66, 155, 229
mozáic 66, 155, 229
mozoc 102; măzoc 102
mǫre 263
mpăltescu (arom.) 149
mpiducl'at (arom.) 97
mpiducl'u (arom.) 294
mreană 128, 136; breană 136, 137
mtrescu (arom.) 146
muced 270
mucegai 270; mucigaiu 52
mucenic 200
mucigaiu 52
mudir 201
muduhă 188
muguru 386
muhurdar 201
muiaţi 360
muiere 66
muietură 267
muieţi (subst.) 360
mulg 98
mult 274
multiplic 68; multiplíc 68
mulţam 171
mulţămesc 101; mulţemesc 101

multi 171, 274; mult 290; mul'ţ' 28
mulţumesc 101; mulţămesc 101; mulţemesc 101
mul'are (arom., megl.) 31, 136
mul'arle (arom.) 146
mul'ţ (megl.) 28
mu-ma 234
muma oţetului 234
muma pădurii 234
muma vinului 234
mumă 234, 340
mumă-si 74
mumă-ta 234
mumbaia 121
mume-si 74
mumie 68; múmie 68
mumific 68; mumific 68
mumos 105
muncă 200
muncel 144, 174
mung (istr.) 98
muntean 263
munteni 263
mură 186
mură-n gură 167
Murăraş 356
mureană (arom.) 128
Mureş 202
muri 273
murim 61, 261, 266, 269
muritoare 164
muritor 164, 265
murtuţină (arom.) 146
murţină (arom.) 146
musafir 201; mosafir 201
muscă 274, 392
Muscel 23, 112
mustaţă 269, 270, 355
mustăcios 269, 270, 355
mustra 69
mustrare 358
mustru 69, 358
muşama 102
muşăl'ţ (istr.) 350
muşăt (istr.) 272, 350
muşătic (arom.) 102
muşc 151, 257, 264, 274
muşcătură 264
muşchi 143, 257, 258, 291; muşchiu 258
muşir 201
muşitic (arom.) 102
muşte 274, 392
muşti 264, 274
muşuroi 102; muşuroñu 109
muşuroñ (arom.) 153
muteveliu 201
mutreá! (arom.) 170
mutrescu (arom.) 146
mutură (arom.) 151
muzeu 395; muzău 395
muzică 65
mbrac 163
n (prep.) 130, 131, 179, 227
Nae 241
naiba 348
nalbă 109
nalt 163; nält 40; nâlt 47; nalt 163, 164; nnalt 164; nant 103, 163, 241, 293; nänt 40; nânt 47
n-am 226, 257, 291
nan 169
nana 166
nanaş 102
nanaş(ă) 169
nană 169
nant 103, 163, 241, 293; nänt 40; nânt 47
napoleon 68; napóleon 68; napaleon 101
nare 254, 255, 258, 260
nari 321, 323, 373, 394
Narta (arom.) 179
nas 227, 241; nasu 57; nâs 85; nâs 47
nasc 264
n-asculta 75
Nastratin 136
naş 168, 241
naş(ă) 169; naşă 241; nnaş(ă) 169
naşte 264
naşti 264
nátură 66
naţiune 372
nazir 211
nazîr 211
nă 182
nápte 147
nâs (istr.) 47
nădejde 264
nădejdi 89, 264
Nădlac 67; Nâdlac 67
năduh 269
năduşi 269
năframă 108; năhramă 108
nămaie 366
nănaş 168, 241; nanaş 102
nănaş(ă) 169; nănaşă 241; nanaş(ă) 169
nărav 128, 207, 349
năräescu (arom.) 150
nări 321; nari 321, 323, 373, 394; nâri 85
nările 143; nărle 143
năroc 102, 418
năs (arom.) 150
Năsăud 52
născînd 264
născut 264
năsilie 102
năsip 101, 102, 307, 418
năsoi 341
năstrapă 136, 308
năuntru 150
năvale 352

năvălescu (arom.) 150
năzbîtie 67; năzbîtíe 67
năzdrăvan 67; năzdrávăn 67
năzuros 272
ncep 189
(verde-)nchis 130
(la-)nchisoare 130
ncurţilat (arom.) 149
nĉinuşari (arom.) 97
nda 123
ne 53, 182, 184, 186, 233; nă 182
nea (Ion) 168
neadevăr 53
neagră 51, 138, 263, 266, 269, 273, 289; nęgră 263
neam 204
ne-am dus 53
neamţ 206
neaoş 182, 183
neascultare 184
neatins 53
neaţa 171
neavastă 51
nebun[u] 88
necum 72; nécum 72
nedejdui 102
Nedelcu 203
neegal 53
nefăcut 73; néfăcut 73
neg 162, 241, 262, 293
negei 317, 335, 336
negel 139, 162, 310; nigel 262; ningel 85, 139
negi 310, 317, 320, 335, 336, 340
negre 263, 273
negri 263
negru 138, 147, 191, 246, 263, 266, 269, 290, 336; negrrru 61
negur (arom.) 147
negură 162
negustor 112, 294; neguţ(ă)tor 112; neguţtor 294
neizbîndă 53
neîndurat 53
nefnsemnat 42
nelăut 153; lănăut 153
Nelu 372
nemaifăcînd 184
nemăru(e) 251
nemţoaică 51
nemţoaie 312; nemţoańe 12, 312
nene 166
nenea (Ion) 168
neobosit 184
neobservat 53
neoiobăgie 54
neologism 10
nepot 384
neşte 72
neştine 72
neted 144, 174, 264, 269, 270
netedă 264
netede 264
netejor 269, 270
netezi 264
netezind 264
neutru 68; néutru 68
neuzat 53
nevastă 91, 237; neavastă 51
(lu) nevęste (istr.) 257
(lu) nevęstę (istr.) 257
nevinovat 73; névinovat 73; nevirovat 239
nevoie 50
nęgre 263
ngan (arom.) 365
ngań (arom.) 365
ngărşare (arom.) 149
ngl'eţ (arom.) 287
nģetic (arom.) 154
nĝinuşari (arom.) 97
Ni 169
ni 233
nicăiri 66, 153; nicări 66, 153
nici 139; niş 181; nij 181
Nicolae 169, 241
nicovală 352
nigel 262; ningel 85, 139; nĩgel 85
nij 181
nimaş 387
nimănui 101; nemăru(e) 251; nimurui 101, 418
nime 165, 173, 181
nimei 152
nimeni 66, 91, 173; nimene 91, 340; nimenea 418; nimínea 66; nimerea 109
nimfă 17
nimic 289, 384; ńińic 172; ńic 172
nimica 102
nimiezi 102
niminea 66
*nimsoare (arom.) 117
nimurui 101, 418
nimusorismă (arom.) 117
ningel 85, 139; nĩgel 85
ninţi un (arom., megl.) 139
niptut (arom.) 146
niputut (arom.) 146
nire (arom.) 152
nisip 101, 102, 307, 418; năsip 101, 102, 307, 418
Nistru 127, 133, 207, 292; Dnistru 207, 292
niş 181; nij 181
Niţă 168
niţel 74; níţel 74; niţeeel 74
niţur (istr.) 139
nîngă (arom.) 103
nk'edic (arom.) 154
nkl'iniciune (arom.) 102
nmeţ (istr.) 95
nmisă (istr.) 95
no 380
noajiţă 69
noaten 390; noatin 390
noauă 359

nǫâpte 47
nǫâs (istr.) 47
nod 60, 304
noembre 161
noi 165
noi (adj.) 359
n-oi 257
noimă 50
noj'ță 69; noajiță 69
noor 114
nopt (istr.) 347
nor 100, 114, 117, 132, 180, 258, 265, 379; noor 114; nour 53, 114, 117, 379; nuăr 97, 99, 114; nu'ăr 161; nuwăr 162; nuor 97, 99, 114, 132, 180, 379
nori 265
noroc 102, 418; năroc 102, 418
norod 102
noroi 102
noroiul 161
noros 265
nostru 123, 135; nost 123, 135
nou 50, 55; noų 56; noųu 55; noųų 56
nouă 50, 96, 260, 359; noųă 161, 291; noauă 359
nouăsprezecelea 188
noul 55, 56
nour 53, 114, 117, 379
noutate 54, 144, 293
n-o văd 184
novę (istr.) 347
nǫpte 43, 58
nöo dă 47
(mă-)nśéur 69
nst'icază 392; nșticaq' 92
(masa-)ntinsă 130
(cale-)ntoarsă 130, 131
ntre 130
ntreaţiri (arom.) 104
ntru 130, 131; (ca-)ntr(-o casă) 130
nu 75, 242, 291, 340, 380; no 380
nuăr 97, 99, 114; nu'ăr 161; nuwăr 162
nuia 50; nuia 161
nuiaua 182
nuib (megl.) 100
numai 49, 72, 75, 132, 340; numa 132
număr 340, 364
număra 109; lumăra 110
numărătoare 364
nume 241, 340; lume 110
numere 109, 364
numeri 364
numiri (arom.) 60
numptă (arom.) 137, 139
numtă (arom.) 117
nun 102, 169, 339, 340
nunaș 102, 168, 241
nunaș(ă) 169; nunașă 241
nu-ncă 406
nuntă 139
nuntă (megl.) 139
nunţ (istr.) 139
nuor 97, 99, 114, 132, 180, 379
nusu 150
nusul 179
Nuţa 168
nuwăr 162
nųâpte 47
nųâs (istr.) 47
nveţ (arom.) 363, 364
nveţi (arom.) 363, 364
(a-)nvins 130
nųalt 163, 164
nųvălescu (arom.) 150

ńa 391
ńegriaţă 391
ńerg (arom.) 358
ńers (arom.) 358
ńic 12, 172
ńie 292
ńilă (arom.) 206
ńiljoc 398
ńimaș 386
ńo foame (arom.) 98
ńoldzuc (arom.) 98, 148; ńolğuc 398

o (art.) 86, 178, 220, 294, 391; oă 86; uă 86
o (pron.) 51, 162; õ (-nlătur) 85; ųo(-njund'i) 119
o! 178
o (istr.) 86
oaie 162; oaie 161
oală 51; ųoală 55; ųală 55; uală 50
oameni 51, 144; oameni 252; oameri 251
ųâmeri 252
Oana 179
Oancea 179
oafe 33
oase 264
oază 14
oă 86
obicei 210
obișnui 207; običnui 207
obîrșie 67; obîrșie 67
oblic 68; oblíc 68
obloji 140; bloboji 140
oblu 134
obraz 192, 213, 296; obr̄az 33; obraq 396
obtuz 158
obzeci 94
oca 67; ocă 67
ochi 144, 257, 312, 393; ochiu 57, 93, 188, 257; ok' 290; okį 13; oč 312, 393; oichi 155; oichi 126; oįk' 126; ųok' 114; ųăk' 114
oklil'i (arom.)110
ocolește 69; ócole 69
october 213; optober 213
octomvre 213, 214

odihnă 20, 228
odihni 207
ofer 69; ófer 69
ofilită 349
(i-)ōftez 57
oftică 67; oftícă 67; osfică 207
ogaş 18; u̯ăgaş 18
ʿogeac 198
oglindă 270
oglindi 199
oglinjoară 270
ogodi 380; ugodi 380
ogor 260, 380
oi (vb.) 184, 257; oi̯ 290, 291
oină 50, 198; hoină 198
Olt 202
om 56, 57, 65, 88, 131, 258, 291, 311, 329; omî 57; omu̯ 56, 88; om(u 88, omu 56; uom 50; u̯om 55, 114, 119, 291; wom 17; uăm 50; u̯ăm 114
ʿomăt 198
Omer 22
omidă 179
omlu (arom.) 145
omnibus 68; ómnibus 68
omoară 212, 267, 360
omoare 360
omor 68
omorî 212, 360
omorît 267
omul 145, 317; omu 232
omului 72; omulu 72
omuşor 151; mouşor 151
on 380
Onicescu 179
Onor. Consiliu 171
Onu 179
Onuţ 179
opreá! 170
op să 137; opţă 137
opt 129, 175, 190, 214, 292, 347
optober 213
optsprezece 129; optîsprezece 129
op(t)zeci 94; obzeci 94
opţă 137
or 182, 185; u̯or 185
oraş 18, 67; u̯ăraş 18
orbete 352
orbeţi 352
orchestră 12
orcic 211
orfan 68
orfane 352
ori 182; or 182; u̯or 185
orcare 182
orocheşniţă 179
oroşan 102
ortodocşi 264
ortodox 264
ortodoxă 264
ortodoxie 264
os 183, 264; u̯os 55, 119; uăs 50
osfică 207
osîndi 200
ospăta 380; uspăta 380
ospătez 269
ospăţ 269, 380
ostenesc 380
ostrov 67; óstrov 67
oşcior 264; oscior 264
oşelnic 208
otcup 67
otel 22
oteţ 208
otrăvi 89
oţ 22
oţet 386
ou 50, 108; ou̯ 291
ouălele 108; ouărele 108
ovăz 16, 87; ovăs 87, 209, 290; oviăs 51 290; ovi̯ăs 120; oves 209
ove (istr.) 115

pac 408
pacat 101, 375, 377, 378
pace 194; (lasă-mă-n) paĉ! 90
paci-paci 167
padure 377
pafhon 151
pafta 67; paftă 67
pahar 21
paie 36, 312; paiĕ 44; pal'e 312
paienjeni 125
paj 265
paji 265
palmă 116
palme 335
paltin 66, 149; paltăn 68
paltin (arom.) 149
pal'e 312
Pamfil 66; Pámfil 66
pamplezir 108
panachidă 102
pană 223, 227, 246, 339; peană 337, 339 358, 363
pante 353
pantlică 148; plantică 148
pantof 265
pantofar 265
pantofi 265
paor 208
papa 166, 306
paparadă 108
papă 188
papă-lapte 70
papură 202
par 83, 226, 246, 371
par (arom.) 371
para 67

paraclis 372
paradă 372
parale 372
paranghel 152
Paraschiva 168
parastas 372; părăstas 372
pară 246, 280; peară 337, 363
pară (vb.) 280
părăt (istr.) 267
parcă 76, 144
părdon 58
pare 144, 254, 256, 258, 260, 280
pare-mi-se 185
pari (subst.) 83
parii 83
parinți 376
Paris 269
parizian 269
paroh 20
parte 367
parți 373
pas 219, 256, 264
pasă 219; pas'! 90
pasămite 90
pasăre 70; pasere 319; păsare 66
pasări 240
pastramă 67
pașă 67, 219
pași 72, 256, 264
pașnic 134, 207; pacnic 134, 207
paște 292
paști 373
paștilui 92
pat 225
păt 57
patimă 198
patriarh 196, 264
patriarși 264
patru 148, 220
paturu (arom.) 128
Paul 53
pauză 54
păs (istr.) 219
pă 93, 182, 184, 236, 238, 307, 316
păcat 378; pacat 101, 375, 377, 378; pecat 316
păcătuia 50
păcorniță 262
păcuină 112
păcurar 316, 387
păcuraș 172
păcură 262
păcurăraș 172
păducel 261, 269
păduche 261, 269; peduce 316
pădure 146; padure 377
pădzescu (arom.) 213
păgîn 139
pălmi 335
păltare (arom.) 149
Păltănea 68
pămînt 365; pămûnt 46
pănarizat 155
pănătuș 251
pănaț 251
pangănesc (arom.) 109
păninc 139
păntată 122
pănură 359
păr 223, 226, 246, 253, 254, 256, 279, 280, 379; per 316
păradze (arom.) 199
părat 250; pănaț 251
părâ (arom.) 199
părăluțe 372
părăstas 372
părătuș 125; pănătuș 251
părăție 173
părăzi 372
păreche 238; (-) păre (de hamuri) 170
părete 66, 102, 238
părinc 139; păninc 139
părinte 45; părinče 312
părintesc 354
părințesc 354
părînc 108
părîngă 204
părți 42; parți 373
păsare 66
păsat 144, 373
păsărele 409
păsări 240; pasări 240
Păsătea 373
păscălie 196
păstor 68
păstori 68
păstra 149
păstrăv 209, 265, 266; pestrăv 209; pestrav 316
păstrăvi 265, 266
păstură 139
pășă (arom.) 165
pășî 264
pășînd 264
pășune 100, 191, 387
pătat 272; petat 272, 398
pătată 122; păntată 122
pătăranie 153; tăpăranie 153
pătlagină 150; pătlagine 112, 149, 379
pătrund 149
păzea! 170
păzea 389; păzę 389
păzește 389
păzesc 213, 396; pădesc 396
păzę 389
pe 93, 111, 130, 180, 182, 184, 236, 238, 307; pă 93, 182, 184, 236, 238, 307, 316; pi 307; p(-la) 182; pre 111, 148, 180, 184, 307
peană 337, 339, 358, 363
peane 358
pe-aproape 51

peară 337, 363
peare 391
peaşte 114, 334
peaveţi 206
pecat 316
pecingine 99, 139; pecingină 104; pipingină 105
pedeapsă 67, 392; pedepsă 392
pedepsit 397; pedesit 397; ped'ăsit 397
pedestru 135
peducăl (istr.) 367
peduce 316
peducl'u (istr.) 367
peie 395
pelin 210
peliţă 69; pelíţă 69
pendură (arom.) 118
pene 268, 358; pęęńe 391; peane 358
pentru 184; pęntru 343
penură (arom.) 118
pept 322
per 316
per (arom.) 371
perdea 67
perdut 357
pere 280, 391; peare 391; piere 391
pereche 102, 238; păreche 238; pereiche 126
perete 102, 238; părete 66, 102, 238
peri 246
perj 383
persecutor 148; presecutor 148
pervaz 148; prevaz 148
perzistent 97
pescar 264, 272
pesimism 87, 227; pesimizm 95
peste 130, 184, 228; p(r)este 109, 112; prestre 112
pestrăv 209; pestrav 316
pestriţ 67, 209; pístriţ 67, 209
peşte 112, 228, 264, 272, 334; pęşte 43; peaşte 114, 334; pęştşe 112
peştenar 113
peşti 264
petat 272, 398
pete 272
petece 316
petrece 111, 132, 180; pretrece 111
petrecere 307
peţi 113, 384
pe urmă 93; p-ormă 93
pę 111
pi 307
piano 171
pianoforte 171
pianţă 125
piatra 92
Piatra 372
Piatra Neamţ 92
piatră 50, 133, 235, 319, 336; pk'atră 133; (p)k'atră 294; k'atră 12, 175, 235; k'iatră 126
pic 408
pică (arom.) 362
picere 236, 314, 315, 316
picioare 236, 314, 316
picior 24, 25, 235, 292, 310, 311, 317, 320, 321, 328, 329, 338, 382, 384; pišor 310, 337; pišor 310; p)k'ićor 133; k'ićor 105; k'ićor 235; cicior 105
pic-pa-lac 174
picular (arom.) 109
piducl'u (arom.) 99
piei (vb.) 324, 325, 333
piele 101; pk'le 175; p)k'ele 133; k'ele 175
pielm 135
piept 55, 176, 189, 235, 288, 290; pept 322; piępt 96, 120, 137; pyept 96; ph'ept 96; phiept 62; pk'ept 96, 97, 292; k'ept 175, 235, 292, 396; ćept 313; ĉept 313
piepteni 271; piepţini 271
pier 256, 324, 325, 333; pięr 120; piei 324, 325, 333
pierd 357; pięrd 96, 194
pierdut 357; perdut 357
piere (subst.) 391
piersec 346
piersecă 346
pierzare 272
pierzi 149
pietre 50
pietros 50
piftele 395
pigmeu 50
pigmeul 53
pildă 67
pilońu (arom.) 210
piluş (arom.) 128
pimniţă 95
pin (prep.) 111
pintre 111
pintru 112
pioneze 201
pipăi 258
pipăiu 258
piper 383
pipingină 105
pira (istr.) 182
pirę (istr.) 182
pirģos (arom.) 149
pirinţi 102
piri-piri 166
pirostrii 139; pirostii 139
pistriţ 67, 209
pistruie 209
pişa 156, 191
pitici 349
pititei 349
pit-pa-lac 174
pitula 153; tupila 153

piturnicl'e (arom.) 365
piţig 69
piţiga 323
piţorle (istr.) 143
piuă 161, 360; pivă 161
piuşchiul 98
pivă 161
pivnicer 269
pivniţă 95, 269; pimniţă 95
pîclă 209
pîine 50, 138, 289, 290, 291; pi̯ine 115; pîne 138
pîj 210
pîlc 129, 397; plăc 147
pîn (la) 185; pî̯ (la) 185
pînce 143
pîncete 153, 314, 315, 316
pîndesc 42
pîndi 200
pîne 138
pîngări 139; pîngăni 139
pîngăresc 109
pîntecare 271
pîntece 143, 314; pîncete 153, 314, 315, 316; pînce 143
pînză 117, 118
pîrcălab 152; cîrpălab 152
pîrg 226
pîrîi 222
pîrîitoare 50
pîrjescu (arom.) 149
pîrjoală 149
pîrleaz 206
pîrlează 206
pîrr! 32
pîslă 207
p)k'eptine 133
plai 159, 407, 415
plantică 148
platăn (megl.) 149
plăc 147
plămîi 122, 265
plămîn 125, 265, 379; plămînd 122, 125, 379; plumun 101
plămînă 137; plămîndă 137
plămîni 148, 265; plămîi 122, 265; plăminzi 122
plămu̯ni (arom.) 86
plăpînd 41
plăpumioară 54
plăsea 103
plătesc 149
pleacă-n 406
pleagă (arom.) 212
plehupă 112
pleoapă 54, 109; plehupă 112; cleoapă 109
pleu̯oapi̯ 91
pleosc 51
pleu 208; pleu̯ 197
plimb 103, 112, 134, 265; primbî 135
plimbare 265
plimbăm 265
plimbe 265
plimbi 265
plimbură 122
plin 159
plină 390
plir (istr.) 194
plîng 164; plîngu 164
plînge 164, 335, 336
plîngem 164; plîngemu 164
plîngi 164
plîntă 153, 315
ploaie (vb.) 161
ploaie (subst.) 176
plocon 147, 148, 228, 306; poclon 147, 148, 306; polcon 228
ploi 50
Ploieşti 89
plop 84, 143, 148, 293
plopi 89; plopi 89, 96; plopi 89, 96, 97
plopii 83, 84, 89
ploschiţă 113
plotog 148
ploua 161
plouă 161
plöoscăi 47
plugu 88
plumb 110; clumb 110
plumîne 398; prumîne 398
plumun 101
pluş 201
pl'ept (istr.) 109
pl'erd (istr.) 96, 137, 194
pl'erzut (istr.) 272
pl'ir (istr.) 152, 194
poaće 239
poamele 390; poamile 390
poartă 271
poarte 271
poc 408
pociu 398
pociumb 348; clociumb 348
pocîltesc 104; cocîltesc 104
pocîrni 104; cocîrni 104
poclon 147, 148, 306
pocnesc 104; cocnesc 104
pocos 153
poc-poc 167
poftă 214
pofti 105; pohti 105; popti 105
pogor 154, 260
pohoi 153; hopoi 153
pohti 105
poi 167
poienar 113
poimîine 167; poimîne 91; poimîni 91
poipoimîne 167
pojar 139; projar 139
pol 171
polc 397
polcon 228

polcovnic 397
polecră 152
poloboc 104; boloboc 104
pom 190, 266, 268, 288, 291, 339
pomeană 337
pomelnic 118
pomenește 69; pómene 69
pomi 29, 266, 268, 390
pomunt 210
ponton 199
popenci 139
Popescu 44; Popesco 44
Popfalău 109; Potfalău 109
popîc 141
popti 105
porc 217, 261, 288, 291, 356
porcar 356
porcărie 356
poreclă 152; polecră 152; prolecă 152
porîmb 200
porînci 200
p-ormă 93
porni 144
port 261, 356
portofel 203
portofoliu 202
porți 271
porumb 41, 200, 356; porîmb 200
porumbar 356
porumbel 139; porumbrel 139
porunca 105; corunca 105
porunci 200; porînci 200
posconiță 104; posponiță 104
posnă 109, 116
posponiță 104
pot 257, 280; (nu) po (să) 177; pociu 398
potecă 392
Potfalău 109
potîrniche 107, 293
potlog 148; plotog 148
potrivă 135
potricală 149
potrivnic 228; protivnic 228
potrocol 149
poți 257, 280
povară 152
povarnă 352
poverne 352
poveste 206
povidlă 207; povirlă 207
pọt' (să facă) 177; pọ (să facă) 177
pradă 373, 374
praf 197; prafu 57; praụ 197; prav 197
Praga 372
praștie 372
praụ 197
prav 197
praz 406
praznic 219
prazniculụi 92
prăjesc 149
prăji 125
prăjină 272
prăjiuță 272
prăsea 103; plăsea 103
prăsele 103
prăstură (arom.) 139
prășcar 272
prăzi 373, 374
pre 111, 148, 180, 184, 307
prea 69; pę 111
precipit 69; precipít 69
Predeal 204
Prediel 204
prefac 68
prefă 171
prefect 213; prefept 213
preft (arom.) 95
preftu (arom.) 95, 115
pregeta 148, 307
preistorie 53
preizi (istr.) 149
preîntîmpina 53
prelucă 200
prelung 66
premenește 69; prímene 69
premîndă 98
preot 44; preót 70; preut 44, 70
preoție 354
preoțime 353
preoțesc 354
prepara 307
prepelicar 272
prepelițe 272
presecutor 118
prespre 109
preste 109, 112; prestre 112
presură 307
pretrece 111
pretutindere 109
preț 269, 293, 298
prețuri 269
preumblu 103, 112
prevaz 148
prevt (arom., istr.) 95
prevtu (arom.) 95
prewt (istr.) 17
pricepe 148
prichici 211
prichindel 153; chiprindel 153
prigos (arom.) 149
priimi 161
pril (istr.) 152
primăvară 184, 399; prumăvară 47
primbî 135
primbla 148
primblu 134
primbură 122; plimbură 122
primene 69
primi 161; priimi 161

prin 111; pin 111
prind 159, 240
prinde 349
prînd pădúchi 174
pringă 179
prins 349
prinseiu 52
prinsonier 349
printre 111; pintre 111
printru 112; pintru 112
priponești 69; príponi 69
prirostrii 139
prisoseală 123
prisoselnic 123
priveghea 184
priveghiu 57
prizonier 349; prinsonier 349
prjag (arom.) 212
prînz 293
prîsnel 151; spîrnel 151
proaptă 354
proaspăt 104, 204
profesor 68; profesór 68; profęsor 343
prohodi 197; profodi 197
projar 139
prolecă 152
proń (arom.) 143
proor 53
proptă 354
propti 354
prost 264, 269
prostesc 264
prostie 264, 269
prostime 264
prostit 264
proști 72, 264, 269
prota 171
protivnic 228
protocol 149; potrocol 149
provoacă 354
prr ! 32
prudit (arom.) 154
prumîne 398
prun 149, 346
prună 159, 346
prunc 323
pruncă 406
ps ! 140
psalm 133, 206, 207; salm 133, 175, 207
psaltire 292; saltire 292
psăt (istr.) 144
psihic 19
psin (arom.) 134, 146
pss ! 140
pssss ! 140
pst ! 140, 141, 156
psusescu (arom.) 128, 153
públică 65
publică 65
pucsę (istr.) 151
pugn 379
pui (subst.) 247, 256, 258; puį 247; puiu 258
(eu) pui 265, 269, 340; puįu 258; pũi 247; puń 247
(tu) pui 258, 265, 268, 274; puį 256; pũį 256
puică 168
puicuță 50
puie 265
pulm (megl.) 379
pulmu (arom.) 116, 379
pulpane 352
pumăn (istr.) 367
pumn 116, 135, 367, 379; pugn 379
pun 15, 256, 265, 269, 274; pui 265, 269, 340
pună 265; puie 265
punem 265
pune 144; puri 252
puneți-vă 154
pune-vă-ți 154
punînd 265
punte 144
pupuică 168
pu-pu-pu 166
pur 277
puravă (arom.) 152
Purcaru 356
purce 145
purced 149, 150, 348; purceg 348
purcel 261, 356; purĉ-el 113
purcelu 168
purces 348
purcică 168
pureca 272
purece 271, 272, 289, 293, 386, 389; purec 271; purice 145; purce 145
pureci 271
puri 252
purnu (arom.) 149
puroi 143; purõi 86
purta 261
purtați 261
purtăm 356
pusnic 131
pustă 81
pustietate 154; pusteitate 154
pustiu 52
pustnic 81, 131; pusnic 131
pususescu (arom.) 128
puști 126
put 270
putincios 270
putred 270
putregai 270
putrid (arom.) 154
puț 153, 290, 398
puțin 61, 110, 146, 228, 341
puțintel 110
pųa 171
rabd 133, 357
rabde 383; rebde 383

rac 260, 271, 392
raci 271, 392
raclă 152; lacră 152
rad 382, 383
rade 383
Radu 372
rag 383
rage 383
rai 407, 415
(mai) rainte 313
raită 201
raliță 152
ramură 107; ram-ură 374; lamură 107
rapanghel 152
(mai) rapoi 313
rar 83, 382, 383; r̄ar 33
rare 383
rarii 83, 84
rarissim 60
ras 87
rate 256
rața 155
rață 383
rațe 383; rețe 383
rațe (arom.) 382
rați (megl.) 382
rațoi 377
ravună (megl.) 150
rază 398
razi 87
råĉe (istr.) 382
råt! (istr.) 90
råțe (istr.) 382
răb (megl.) 150
răbda 383
răbdare 357
răbdăm 374
răcni 210
răcoare 263
rădăcină 106
Rădăuți 52
rădica 150, 292
rădvan 210
răi̯ 290
răilor 53
rămăs 101
(eu) rămîi 265; rămîiu 258
(tu) rămîi 50, 258, 265; rămîi 86
rămîie 265
rămîind 265
rămîn 265, 359; rămîi 258, 265
rămîne 359; rămîine 359; rămînde 122
rămîneam 359
rămînem 265
rămînînd 265, 359; rămîind 265
răni 221
răpi 131; hrăpi 131
rărănchi 102; rărăŋ́k'i 101
răresc 111
rărunchi 139; r̄ărunchi 33; rărănchi 102; ră
răŋ́k'i 101
răscăcără 379
răscoli 102; roscoli 102
răscrăcănat 107
răscrăcăra 379; răscăcăra 379
răspund 347
răspundere 347
răspuns 347
răsun 68
rătutit 112
rățoi (subst.) 155; rațoi 377
rățoi (vb.) 155; roțăi 155
rău 33, 49, 211, 290, 294, 363; r̄ău 229, 363; r̄ău 61
răutate 54, 270
răutăcios 270
răvorvel 152
răvu (istr.) 150
răzălui 212
răzătură 272
război 88, 258, 311, 329; războiu 326
răzgîi 358; răzgîi̯ 290
răzgîia 358
răzgîiem 358
răzimat 144; răzmat 144
răzint (megl.) 150
răzmat 144
răzmiriță 69; răzmíriță 69
răzvrătesc 147
reamintesc 53
reaș 319
rebăț (istr.) 95
rebde 383
rebedenie 102
recăl 152; lecăr 152
rece 188, 263, 382; r̄eace 382
recenzie 97
reclamație 146; lăcrămație 146
reeduca 53
refec 69
rege 188, 395; rẹge 395
regula 153
regulat 152; lăgurat 152
relație 152; lerație 152
renegat 210
renuchi 398
repede 264, 382
repercusiune 210
repezi 264
repezit 264
replică 68; replícă 68
repțe (istr.) 95
restaurez 53
rețe 383
reumatic 53
revărsa 184
revni 209
revolver 152, 153; răvorvel 152

rę 44, 248
richită 102
richiu 102
rid 335
ridic 70, 280
ridica 292; rădica 150, 292; ardica 150
ridică 153; dirică 153
ridiche 102, 110
ridici 280
riie 335
rilă 152
risipi 102, 153, 418; siripi 153, 418
ritm 163
riu 320, 335
Ribiţa 210
ribnic 95, 418
rîd 16, 150, 188, 335; r̄îd 33; rid 335
rîdeam 131
rîgli 50, 210
riie 138, 311, 366; rr̄îe 86, 315, 320; rr̄îe 317; rîńe 86, 329; riie 335
rîios 131
rîjni 151
rîlă 109
rîmnic 95
Rîmnic 210, 418
rînă 109, 152, 226; rîlă 109; rîră 109
rînced 359
rînd 199
rîndulică 109
rîndunea 366; arîndunea 366
rîndunică 331; rîndulică 109; rîndurică 319, 331
rînji 151; rîjni 151
rîni 221
rînvi 151
rîpă 150, 289
rîră 109
rîs 210, 212
Rîşnov 11, 67, 227, 248; Rîşnov 67; Rîjnov 248
rît 188
rîu 33, 50, 55, 61, 290, 292, 335; rîu 56, 291; rîu 56; rîuu 55; rr̄îu 44; riu 320, 335
rîul 55, 56
rîuleţ 53
rîvnă 209
rîvni 151, 212; rînvi 151
roade 355
roagă 289
rochie 53
rod 355
rodie 155
rog 87, 280, 356, 365
rogi 280
roib 155, 336
roiş (istr.) 155
Roma 224
romătic 87
romîn 183, 380; [u(n)] r̄omîn 86; rumîn 380
romîn de auş 183
romîn neaoş 183
romînului 143; rumînlui 143
roscoli 102
rost 135
rostru 135
roşie 23
roşior 53
roşu 23; roşiu 23, 155
rotund 270
rotunjor 270
rouă 111, 349; roua 161
roura 53
rouruşcă 349
roză 192
roγu (istr.) 20, 187
roų (megl.) 195
rugare 339, 380
rugat 365
rugăciune 356, 382, 398
rugăm 356, 374
rugăsit (megl.) 150
rugină 66
ruinat 53
ruină 52
ruiçă 171
ruleţ 150
rumega 152
rumeior 270
rumen 270
rumer (istr.) 109
rumîn 380
rumînlui 143
rup 266
rup (megl., istr.) 89
rupi 84, 266
rupt 264
ruptoare 264
rupţi 264
rus 277
rusalii 109; rusal'i 92
rusalilo 177
Rusciuc 23
ruşune (arom.) 150
Ruxandra 107; Luxandra 107

r̄ană 33
r̄apăr 33
r̄ar 33
r̄ăposat 33
r̄ău 229, 361; r̄ău 361
r̄eace 382
r̄îd 33
r̄îios 33
r̄oşaţă 33

ṛde (istr.) 150
ṛpę (istr.) 150
ṛvu (istr.) 150

s 130, 186; s (nanţ) 164
sac 271, 351, 357, 392

saci 271, 351, 357, 392; saĉi 392
sacure 375, 376, 378
Safta 291, 372
Saftu 372
(eu) sai 351
(tu) sai 265
saie 265
salată 123; salatră 123
salce 144
salcîm 122; salcîmp 122
salm 133, 175, 207
saloane 256
salon 256
Salona 387
saltire 292
salţină (arom.) 107
samă 395
samănă 288
samuraslă 123, 136; samurastră 123, 136
sanatos 376
Sandu 33, 193, 240, 241
sap 375
sar 265; sai 351
saracŭ 378
sară 265, 374, 395; saie 265
sarcină 107, 113; sarciră 113
sare (subst.) 164, 219, 254, 255, 258, 260, 415
sare (vb.) 265
sari 265, 351; sai 265
sarma 346
sarmală 346
sarmale 346
sas 353
saşi 353; sasi 353
sat 133; fsat 133
satiră 68; sátiră 68
să 73, 145, 182, 233; (ce) s (fac) 145
să (pron.) 233
săblazнă 210
săbor 209
săcure 375, 376, 378; sacure 375, 376, 378
săgetea 354
săgeţea 354
săi 258
sălaş 67
sălăgesc (arom.) 146
s(ă)lăgescu (arom.) 137
sălămîndră 113, 116; sălămîzdră 113, 116, 119
sălbatec 101, 364; sălbatic 364
sălbăteciune 364; sălbătăciune 364; sălbăticiune 364
sălgesc (arom.) 146
sămar (arom.) 96
semenţele 102
săn (arom.) 356
sănătate 251
sănătos 251, 356, 376, 395; sĭănătos 51; sanatos 376; sînătos 356, 357; sărătos 395
să-ncapă 92
săpăm 374
săptămînă 290, 357, 364; săptămănă 290; săptămîră 252, 337
săptămîni 252, 406; săptămîri 252
săptămîră 252, 337
săptămîri 252
săptămonă (megl.) 364
săr (istr.) 356
săracŭ 378; ărăku 61
săraca-mi-de-mine 94; ărakandimine 94
sărătos 395
sărbătoare 364
sări 374
sărim 265
săritor 265
Sărună (arom.) 387
sărut mîna 71; săru(t) mîna 180; săru' mîna 184
sărut mînuţa 71
săsoaică 203; săsoancă 203; săsoańcă 203
săte 390
sătean 361
sătean(c)ă 361
săteance 361
săteani 361
sătence 361; săteance 361
săteni 361; săteani 361
sătnic 210
sătul 144, 145
său 77, 114, 258; so 77
său (subst.) 238, 290
săvîrşi 210, 397
scafă 124
scai 207
scală 397
scald 375; scăld 375
scal'u (arom.) 207
scamă 289, 339, 374
scamn 318, 322, 331, 339
scand 116
scap 270
scapi 270
scap pe apă 60
scară 270, 397
scark'in (arom.) 69
scarpin 69
scaun 36, 54, 96, 117, 139, 331, 339; scamn 318, 322, 331, 339; scand 116
scăfîrlie 124; scăfălie 124
scăld 375
scălda 375
scăldăm 374
scări 270
scărtăveţi 151
scăunenci 125, 139
sceptru 23
schelă 397
schemă 397
schidol 152
schilav 65; schiláv 65
schilod 67, 152; schilód 67; schidol 152

schimă 397
scîndră (arom.) 145
scînteiază 69; scînteie 69
scîrnav 67; scîrnáv 67
scîrț 419
sclab 137, 393
sclab (arom.) 137
sclăbescu (arom.) 137
sclăm (arom.) 146
sclănină 137, 393
sclintit 398
scl'imurare (arom.) 316
scoală 265
scoale 265
scociorî 152; scoroci 152
scol 262, 265, 266, 269
scol (arom.) 146
scol! (istr.) 90
scoli 265, 266, 269
scorbură 307
scormoni 110; scormoli 110
scoroci 152
scoț 272
scoțînd 272
scovardă 147, 352
scoverze 352
scoverzi 352
scramura 139
scrăpunță 99, 398
scrin 387
scrintit 398; sclintit 398
scriu 56
scrîșnit 408
scroafă 289
scroambă 122
scrum 145
scuipa 153; scupia 153
scula 262
sculat 265
sculăm (arom.) 146
scump 200
scund 200
scuot 50
scupia 152
scurm 268
scurmi 268
scutece 316
se (pron.) 130, 165, 182, 233; să 233; s-(face) 182
seamă 395; samă 395
s(e)amăn 289
seamănă 288, 339; samănă 288
seară 263, 319, 322, 395; sară 374, 395
seate 319, 320, 389, 390
seate (arom., megl.) 389
seati (arom., megl.) 389
secară 66, 319
secela 153
secera 356
secere 356
sectemvre 213
secui 50; secuiu 52
secure 378; săcure 375, 376, 378; sacure 375, 376, 378
segeți 102
semd 116
semena 316
semențele 102
semn 116, 135, 383, 397; semd 116
semt (megl.) 116
senator 68; senátor 68
senin 103
septemvre 213; sectemvre 213
ser 330
serbare 357
serbeá! (megl.) 170
seri 263
serios 54
serta-ferta 167
sete 389, 390; săte 390; seate 319, 320, 389, 390
sete (arom.) 389
se (țâțę) (istr.) 181
seu 36, 55, 61, 289, 290, 292, 389; său 238, 290
seul 55
sev (istr.) 181
sfadă 352
sfade 352
sfară-n țară 167
sfarm 69
sfat 372
sfărîm 69; sfarm 69
sfărnuțel (arom.) 151
sfătui 372
sfeclă 148, 392; sflecă 148
sfert 95; svert 95
sfeșnic 133, 207; feșnic 133, 207
sfeștanie 133; feștanie 133
sfeștilă 206
sfezi 352
sfințenie 264
sfințesc 264
sfinți 262, 264
sfinție 262, 264, 354
sfințire 264
sfințit 264
sfiștoc 133; fiștoc 133
sfînt 199, 262, 264; svînt 95, 293
sfîntă 264
sfîrșesc 133
sfîrși 210, 397
sfîrtic 70; sfîrtéc 70
sfișiu 133
sfledăr 152
sflecă 148
sfredel 149, 152; sfledăr 152
sglesnă 140
Sibiu 56; Sibii 56
sicrînel 203
sicriu 203, 387; sicrińu 203, 386

sigur 66
sihastru 123
Silvestru 127; Silivestru 127
simbol 68; simbol 68
simfonic 17; simfonic 17
simfonie 219; +sinfonie 219
siminți (arom.) 112
simiți (arom.) 112
simt 117
sin 290, 396
Sinaia 372
sincer 65
sincopă 68; síncopă 68
sine 130, 165, 219, 256
sineca 283, 397
sinecură 68; sinécură 68
singe 128; sinige 128
singur 396
Sinicoară 102
sinige 128
Sintilie 102
siptămînă (arom.) 364
sirbéz (megl.) 181
sirep 134; sireap 207; svireap 207
siripi 153, 418
sită 206
sîlab 128
șilță 210
sîmbătă 117, 137
sîmbătă (arom.) 364
sîmbăte (arom.) 364
sîmbete 364
sîmbure 199
Sîmedru 94, 154, 291; Sumedru 94, 291
sîn (adj.) 356, 357
sîn (subst.) 290, 356, 396, 397; sin 290, 396
sînătos 356, 357
sînge 128, 317; singe 128; sinige 128
Sîngeorz 292, 397
sîngeros 108, 294
Sîn Nicoară 387, 397; Sinicoară 102
Sîn Mendru (arom.) 122
sînt 145; sî (strșii) 185; sũ (réle) 185
Sîntimbru 308
sînț 319
Sînziene 53, 397
sk'inare (arom.) 101
sk'inărat (arom.) 101
sk'inirat (arom.) 101
slab 40, 95; släb 40; sîlab 128; sclab 137, 393; stlab 137; zlab 95
slabi 89
slăp (megl.) 47
slăbină 272
slăbiuță 272
slănină 159, 206; sclănină 137, 393
sleire 52, 53
loată 293
slovă 206
slugă 67, 159
smaragd 207
smarald 207
smeură 249, 293
smirdă 98; smirnă 98
smîntînă 152, 159, 394; mistînă 152, 153
smoală 159
smoc 225, 398; șmoc 398
smochină 206
smuci 209
smulg 95; zmulg 95
so 77
soacăr-sa (arom.) 147
soacră 91, 223, 263, 266, 269, 330, 341, 355; soacrî 322, 330, 339, 341
soacră-sa 147
soacre 263, 269
soamne 254
soare 56, 82, 188; sóare 51; soare 84; soarę 43; sore 43
soarea 54, 56
soaréle 56
soárele 56, 384; soarile 384
soarelui 143; soarlui 143
sobor 209; săbor 209
sobră 179
soc 121, 222, 224, 225
socri 89, 134, 263, 268, 269, 355
socru 65, 88, 134, 147, 223, 226, 263, 266, 268, 269, 292, 297, 355
sodomleni 149; soldomeni 149
solniță 96
solzi 143
Someș 202
somn 117, 254, 339
somni 254
somnoros 409
somță 96
sopon 201
soră 356
sorb 266
sorbi 29, 266
soro 206
soroc 87
soru-ta 339, 371
sosl'i (arom.) 134
soț (arom.) 134
soție 52
sóții 65, 228
soții 65, 228
sore 43
spaimă 55, 262, 346, 365; spaimă 65
spala 375
Spania 53
spariu 378
spasm 163
spată 352
spatie 198
spăimînta 346, 347; spămînta 262, 346, 365
spăla 375; spala 375; spela 316
spălăm 374

spămînta 262, 346, 365
spăriat 238
spela 316
sperîa 238
sperios 54
spete 352
spinare 235; st'inari 235; spirare 103
spîn 122; spînd 122; spînz 122
spînzi 122
spînzur 331, 337; spînḍur 331
spîrnel 151
splendid 65, 68; splendíd 65, 68
sporovoiesc 102
spre 129, 130, 148
sprinteior 355
sprintenior 355
sprînceană 91; sprînceană 33
sprîncenele 143; sprîncenle 143
(şira) spt'inari 373
(eu) spui 329
(tu) spui 351
spun 252; spui 329; spuṵ 351
spunem 327; spuném 327; spurem 252
spunere 327
spuneţi 70, 174, 327; spunéţi 70, 174, 327; spuriţ 252
spurcat 66; spúrcat 66
spurem 252
spuriţ 252
spuṵ 351
st (vb.) 76, 145
sta 372
sta (arom.) 375
stafidă 123; strafidă 123
stai 49, 165, 258
stareţ 210
statuia 50
staţiune 54
stau 49, 258, 361
staul 36, 96, 144, 176, 289, 390
staur 144
stă 372, 373
(ó) stă 145
stă(i) 165
Stălineşti 152
stăm 375
stăm (arom.) 375
Stămărie 145
Stănileşti 152
stăpîn 42, 359, 394
stăpînă 359
stăpîne 359
stea 31, 205, 289, 293, 329; steauă 61, 293, 319, 321, 329; steaṵă 96
steag 262
stearină 54
steaua 50
steauă 61, 293, 319, 321, 329; steaṵă 96
steblă 209; stiblă 209
steclă 209
stegar 262
stejar 139; străjar 139
stejari 373
stele-logostele 167
stelniţă 123
sterp 204
stete 361
stiblă 209
sticlă 209; steclă 209
sticlete 352
sticleţi 352
stinge 347
stîmpăr 183, 364
stîmpărăm 364
stîmperi 364
stînă 394
stîncă 394
stînjin 199
stîrpesc 148
stîrvi 29
stlab 137
Stoian 262
Stoiene 262
strachină 179
strachini 240, 373
stradă 271
strade 271
strafidă 123
straiţă 151
strană 67
străbat 123
străbunic 68
străchini 179, 240, 373; strachini 240, 373
străgheată 388; străgheaţă 388
străgl'aţă (arom.) 388
străin 238; strein 238
străjar 139
străk'escu (arom.) 148
strămurare 123
strănuta 148, 315; strămuta 315
străpung 123
străzi 271
strecor 69; strécur 69
strein 238
Stremţi 136
strigl'ată (megl.) 388
strîmb 121
strîng 135
strug 256
strugure 135
struguríi 74
strungar 256
strungă 33
studiind 360; studiînd 360
stuf 197
stuh 197
stupă 151
stupi 153
stur 202
st'inari 235

su 292
suară 184
sub 135, 184; su 292
subd'iţ 235
subsuoară 95; subsuară 135, 184; subţioară 95; supţioară 95
subt 184; sub(t) 180; sub 184
subţioară 95
subţire 158; subţîre 396
sudalmă 67
sudui 102
sudum 153
sudumenie 153
sufără (arom.) 128
suferă 363; sufere 363
suferi 363
sufla 105; fufla 105
suflecare 144; sufulcare 144
suflor 201
sufră (arom.) 128
sufulcare 144
sug 392
suge 392
sughit 393; suğit 393
sughiţ 235; subd'iţ 235
sughiţa 148
sui 347
suim 52
suită 201
sulă 293
suman 272
sumăieş 272
sumedenie 153
Sumedru 94, 291
sumet 69; súmet 69
suoară 135
supin 112
supsescu (arom.) 153
supsina 151
supţioară 95
sur 277
surafe (arom.) 136
surată 356
surări (arom., istr.) 106
surcea 105; ciurcea 105
surd 158, 264, 281
surdă 264
suri 347
surori 106
surp 257, 265
surpat 265
súrpă 266
surpă 42, 266
surpe 265
surpi 257, 265
sûru 250
surzi 264, 281
surzime 353
sus 100, 191
suspin 112; suspîn 58; susph'în 58; supin 112
suspina 108; supsina 151
suspinare 108
sută 206, 209, 210; (ó) stă 145
(dóuă) s(u)te 145
suvrinta (arom.) 149
svert 95
svînt 95, 293
svireap 207

ş (nanţ) 164

śer 322
śîś 24

šarî 235
šîš 24

şamijdol'i (arom.) 117
şamindol'i (arom.) 117
şandrama 149
Şandru 147
şapte 301, 357
şaptesprezecelea 65
şaptezeci 70
şapte(zeci) şi şapte 92
şarpe 334; şearpe 334; şĕrpe 44, 248
şase 132, 301, 319, 322, 389; şasă 301, 322; şease 132; şĕse 44, 248
şåse (istr.) 389
şăndărmaie (arom.) 149
Şchei 388
şchiau 137, 393
şchiopăta 388
şcl'ifur (arom.) 137, 148, 388
şcl'imbura (arom.) 121
şcl'imura (arom.) 121
şcl'upica (arom.) 388
şcoală 386
şed 110, 357
şedeam 357
şedem 357
şedere 357
şedeţi 70
şele 109; şene 108
şelele 108; şenele 108
şene 108
şenele 108
şer 330
şerb 357
şezînd 357
şezui 357
şezusem 357
şezut 357
şĕrpe 44, 248
şese 44, 248
şfeşnic 133
şfeştanie 133
şfiştoc 133
şft ! 141
şi 76, 228, 290, 293; şî 290; şă (ăl ia) 185
şi (pron.) 130
şieşi 110

şine 219, 256
şipot 67; şipót 67
şir 188
şirag 67
şiştoare 112
şitoare 112
şiur (arom.) 154
şi 290
şleahtă 212
şlen 338; člen 338
şmecher 159
şmoc 398
şneapăn 249
şneaps 212
şniţel 159
şoarece 98
şoim 50
şodolan 112
şofer 201
şoldolan 112; şodolan 112
şomoiag 153; moşoiag 153
şombră (arom.) 128
şombură (arom.) 128
şomer 201
şontîc 141
şopîrlă 124
şopti 23
şoric 124; şorlic 124
şorici 98, 124
şorlic 124
şoşea 105
şoşoni 105
ştărb (megl.) 148
Şte 169
şteamătă 397
şteamp 212
Ştefan 65; Ştéfan 66
Ştefane 169
ştiob 50
ştirb 266
ştirbi 266
ştiu 50, 56, 91, 292; ştiŭ 56; ştiŭ' 56; ştiŭu 56
ştiuc 201
ştiucă 50
ştivu (istr.) 56
ştrăb (megl.) 148
ştreang 135, 212
şub 153
şuiera 154
şuir (arom.) 154
şumuroń (arom.) 153
şupleacă (arom.) 212

ta 66
(măi) ta 169
tahtabit (arom.) 213
tai 351
taiaţei 377
Taiche 126
taire 55
talaz 87, 406
talmoş-balmoş 167
tanda-manda 167
tare 55, 226, 254, 255, 256, 258, 260, 280, 415; taaare 228; taire 55
tari 373
tastru (arom.) 149
ta-so 100; tasso 100
tata 166
tată 188
tat-so 100; ta-so 100; tasso 100
tată-tău 143; tat-tău 60; tat-to 60, 143
tau 351
taur 262
tăceam 374
tăcem 374
tăcere 267
tăciune 81, 152; cătune 152
tăgîrţă 149; tărgîţă 149
tăia 287
tăiare 383
tăiem 42, 267, 290; tăiem (vĭiţă) 185
tăiere 383; tăiare 383
tăieţei 377; taiaţei 377
tăi(i)nd 42
tălpălagă 112
tăl'ari (arom.) 287
tămîie 108, 155, 202
tăpălagă 112; tălpălagă 112
tăpăranie 153
tărăgăna 127; trăgăna 127
tărgîţă 149
tărie 68
tărîmb 122
tărîţe 127, 128
tăt 76, 138
tăit'e 138
tău (pron.) 59, 77, 114, 137; to 77, 379
tău (subst.) 52, 204, 379
tăul 52
tăurenci 53, 139, 262
Tăutu 52
tăvălug 153
te 130, 144, 165
te (lucru) (istr.) 181
teaca 80
teamă 51, 188
teanc-beanc 167
teatre 54
teatru 14, 54, 160, 230, 419
techer-mecher 167
tecină 152
teiu 88; teiŭ 88
telegrâm (istr.) 355
tem 257, 265
temea 55, 162, 205
temeam 267
temeinic 50
temelie 198
temem 265

temere 267
temi 257, 265
temînd 265
temniță 208
temui 267
temusem 267
temut 265, 267
Teodor 65; Teódor 66
tercea-bercea 167
tercea-percea 167
terfeli 105; ferfeli 105
termin 68; termín 68
terțiar 53
testemel 101
tev (istr.) 181
tichie 154; chitie 154
tidvă 207
tigvă 151, 207; tivgă 151, 207
tihnă 19
tilipric 153
timbru 134
timp 80, 81, 289, 339
timpuri 384; timpure 384
timpurile 384; timpurele 384
tină 257
tinăr 263, 290, 301
Tinca 392
[lu(i)] Tinca 392
Tincăi 49, 392
Tinchii 392
tindeche 154; chindete 154
tine 91, 130, 165; tin' 91
tiner 319, 383
tineri 262, 263, 383
tinghie 154
tinichigiu 103
tirar (istr.) 383
tiriplic 153; tilipric 153
titor 133, 175, 292
tiugu-tiugu-tiugu 166
tivgă 151, 207
tiz 209
tîlbîc 141
tîmbariu (arom.) 121
tîmpină 202; tumpină 202
tîmplare 173
tîmplă 315; plîntă 153, 315
tînăr 262, 263, 290, 301; tinăr 263, 290, 301; tiner 319, 383
tînerețe 323
tînjală 346
tînjale 346
tîrg 131, 226
tîrîie 69, 70; tîrîiește 69
tîrie-brîu 70
to (pron.) 77
Toa 169
Toadere 169
toaletă 54
toamnă 336, 366; atoamnă 366
toate 354
toc 222, 223, 224, 225, 228
toci 223
tocma 116, 208, 393; togma 116, 393; tomna 116, 393
tocmeală 359; tocmală 359
tocuri 223
togma 116, 393
tolerăță 87
tomna 116, 393
tont 362
Topleț 208
topoară 212
topseca 102; topsoca 102
toptangiu 125
torc 225
torăvășie 153
torń (arom., megl.) 364
toroipan 50
tos 15
tot 76, 176, 280, 354; to (mereu) 177; tăt 76, 138
totime 353
totuși 58
toți 280
tovărășie 153; torăvășie 153
tpr ! 32
tpriŭ (megl.) 32
tra 170
trag 346, 348; tragu 346
trage 170; traźe 24; traže 24
traistă 149, 151; straiță 151
tramvai 17, 155, 219; traivan 155
transportă 354; transpoartă 354
transgresiune 304; tranzgresiune 304
trapt 346
tras 346
trazeț (istr.) 70
trăgăna 127
trăię 170
treabă 290; trîabă 290
treanca-fleanca 124, 167
treaz 207, 406
trece 68; tręce 170
trecem 68
treceți 68
trei 165
treer 100
treilea 54
treizeci 50, 73
trembrare (arom.) 122
trembur 121,315
trembur (arom.) 121
tremburare (arom.) 122
tremburi 316
tremete 102
tremur 121, 144, 315; trembur 121, 315
tremurare 122

tremurîn 100
trétrecut 168
trezvie 207
trę 170
trifuoj[u] 88
trimburare (arom.) 316
trist 157, 194, 264, 353
tristă 157, 264
tristeţe 264
trişti 264, 293, 353, 387; tristi 353
trîmbă 200
trîndav 67; trîndáv 67
tronc 141
trosc 141
trosc-pleosc 167
trotuar 54
trubat (arom.) 148
trubui 102
trufaş 67; trúfaş 67
trufie 202, 204
trupină 106
triunghi 52
truspatru 139
trustrei 139, 379
tu 183
tuberculos 140; turberculos 140
tulbure 107
tulpină 107; trupină 107
tumpină 202
tund 348; tung 323, 348
tunerec 173
tung 323, 348
tunğu (arom.) 125
tunică 68; túnică 68
tūn(r)u 250
tuns 348
tupă 99, 398
tupila 153
tur 277
turba 140
turbat 148
turbure 107; tulbure 107
turceá ! (megl.) 170
Turcia 68; Turcía 68
turtit 112
tuspatru 139; truspatru 139
tustrei 76, 112, 139, 379; trustrei 139, 379
tuşă 168, 241
tuşlăsc 51
tutui 142
tuturor 107; tuturora 72; tutulor 107

Ţaligrad 109
ţam 171
ţangaδe (arom.) 124
ţara 155
ţară 265, 369, 373, 374, 396
ţarc 199
ţari 255
Ţarigrad 109; Ţaligrad 109
ţaţa 166
ţăcălie 154; căţălie 154
ţăran 265, 396
ţări 255, 265, 369, 373, 374
ţărişoară 265
ţeapă 199
ţeastă 396
ţeavă 265
ţedulă 67
ţesăl 69; ţésăl 69
ţestos 396
ţevi 265
ţi 130, 186
Ţica 168
ţii 269, 351
ţin 110, 269, 290, 293, 322, 357, 390; ţîn 290, 322, 390, 396; ţiu 351; ţîu 44; ţiń 110
ţină 257
ţine 382; ţińe 381
ţine (arom.) 382
ţineam 357
ţinem 327
ţinere 327
ţinere de minte 327
ţineţi 70, 327
ţintă 199; ţîntă 199
ţiu 351; ţîu 44
ţíva (arom.) 74; ţivá (arom.) 74
ţîgă-ţîgă 166
ţîn 290, 322, 390, 396
ţîne (arom.) 382
ţîntă 199
ţînterimb 122
ţînţar 142
ţîri 255
ţîritońu (arom.) 108
ţîşti ! 144
ţîţă 396
ţîţîie 142
ţopîc 141
ţopîrlan 124
ţuică 50
ţumburuş 102
ţup (arom.) 153
ţupă (arom.) 151
ţurţur 112; ţuţur 112
ţuşti ! 141
ţuţur 112

u 86
uală 50; ụală 55
uă 86
uăm 50; ụăm 114
uăs 50
ucid 270, 289, 339, 348, 380, 384; ucig 348
ucigaş 270
ucis 340
ud (adj.) 264, 268, 269, 281
ud (vb.) 281, 357
ud (megl.) 75

uda 351
udă 264, 289
udătură 264
ude 264
udica (istr.) 200
udoare 111
uḑ(i) 281
uḑ(i) (arom., megl.) 281
ufff ! 61
uger 162
ugodi 380
Ugrovlahia 200
ui ! 170
uiagă 201
(în) uibul (locului) 100
uiem 101
uit 50, 55, 357
uitare 357
uită-te 170; uite-te 102
uite 181
uite-i 50
uite-o 51
uite-te 102
uium 101; uiem 101
uiștă 55
ulcea 144
uldoare 109
ulicioară 270
uliță 270
ulm 135, 265
ulmi (arom.) 266
uliu 67; ulíu 67
ulmi 265
ulń (arom.) 266
ultare 357
umăre 398
umbără (arom.) 128
umblă 183
umbli 134
umblíndu 183
umblu 144, 183, 291, 333; îmblu 291, 331
umblu 398
umbră (arom.) 128
umbre ei 72
umerele 143; umerle 143
umfla 17, 219
umflu 101, 183; îmflu 101
umir (arom.) 60
umplu 101, 183; împlu 101; umblu 398
umplere 267
umplutură 267
umtură (arom.) 151
umur 102
un 86, 183, 224, 380; unu 183; on 380; uŋ (covrig) 185; uŋ (chip) 181; ũ (om) 86; (la) ũ (loc) 185; u 86; um (părinte) 181, 185; ũm (fiel) 185
un (adv.) 100
una 86
unanim 68; unánim 68
ună 391
unchi 93, 94, 168, 219, 257; unchiu 88, 257; uŋk' 93, 227; uŋk'u 88
unde 28, 100; und'e 28; und'e 28; une 100; uńe 100; un 100
undiță 200
uneac (megl.) 100
une (adv.) 100; uńe 100
unele 384; unile 384; unle 143
ung 348
unghe 144
unghi 187; unghiu 57, 88; uŋ́g'' 88
unghie 55; ũŋ́gie 85; u̯unghie 119; u̯uŋ́gie 55; uiŋ́ge 126
Unghiul cu Frasini 388
unǵii 305
ungur 200
ungurilor 200
unic 68; uníc 68
univerzitate 97
unle 143
unnumir (arom.) 61
uns 348
un soare 181
unsoare 181; ũnsoare 188; ũsoare 181
unsprece 92
untdelemn 70
untru 101
untură 289
uńidă (arom.) 179
uom 50; u̯om 55, 114, 119, 291
ura 291
urăsc 212
urcare 182
urcior la ochi 329
urdoare 109, 111; udoare 111; uldoare 109
Ureacle 388
ureche 55, 62; urechie 62; ure̯che 33; urēche 58; ureiche 55; ureiche 58, 126, 137
Ureche 388; Ureacle 388
urechelniță 123; urecherniță 123
urechi 89; ureichi 155
uriaș 67
uricios 99; urícios 270
urincl'at (arom.) 124
urî 42, 87, 194, 212
urícios 270
urît 33, 42, 99, 101, 270; urît 44
urla 108
urli 135
urloi 109
urlu 135; url 135
urmă 93
urni 144
urs 268, 277
urseá (arom.) 170
urși 268
urșine (arom.) 150
uruie 419
urut (arom.) 96, 101, 194

usc 69, 145
usca 267
uscare 348
uscat 145
uscă 348
uspăta 380
ustura 103
usturoi 103; usturońu 103; ustunoi 103; ustunońu 103
usuc 69, 267, 348; usc 69, 145
uşa 62; uşęa 62
uşă 248, 293, 311; uşe 248
uşier 53
uşor 355, 359
uşoară 355
uşure 359
uşurel 359
ut (megl.) 391
uti-uti 166
uţărl'i (arom.) 151
uţrăl'i (arom.) 151
uzăţă 87
uzi 264, 268, 269, 351, 357; uḑ(i) 281

u̯ală 55
u̯âmeri 252
u̯ăk' 114
u̯ăgəş 18
u̯ăm 114
u̯ăraş 18
u̯o 119
u̯oală 55
u̯ok' 114
u̯om 55, 114, 119, 291
u̯or (că) 185
u̯os 55, 119
u̯osul 183
u̯unt 55

vac 337
vacă 268
vaci 268, 373, 394
vagăn 210
vagabont 104; bagabont 104
vai! 362
valea 55
válid 65
valurile 174
vamă 67
vanḑeliḭ 305
var 246, 255, 256, 371
varietate 53
várvar 397
vatamat 376
vatră 101, 151
vă 77, 233
văd 110, 262, 268, 351, 359; vĭăd 51; ved 316; văz 110, 320, 328, 336, 351
văduvă 66, 161, 246, 260, 360; văduă 360; văduuă 161; văduwă 161
văduve 360
văgăună 153, 154; găvăună 153: găvă(d)ună 154
văi 49
vălătug 153
vălcea 144
văpsi 94
văr 57, 88, 246, 255, 258, 311, 329, 371; ver 316
văracean 172
văratec 172
văratecean 172
văros 246
vărs 358, 364
vărsare 358
văst 76, 95, 145; văzt 95, 145
vătaf 197, 265, 266; vătah 197, 269
vătafi 29, 265, 266
vătaşi 265
vătămare 110
vătămat 376; vatamat 376
vătămăm 374
vătănari (arom.) 110
Vătăşan 265
vătăşel 269
vătrar 107; vlătar 107, 151
văţi (arom.) 373
văz (subst.) 268
văz (vb.) 110, 320, 328, 336, 351
văzduh 196, 210
văzînd-o 184
văzut 95, 145, 272; (ş-a) văzú(-dă drum) 185; văzut 42; văst 76, 95, 145; văzt 95, 145
Ve 169
veac 204, 262, 263, 337, 362; vac 337
veaci 362
veadră 337, 363
vechi 110, 337, 389, 393; vechiu 57
veci 181, 263, 362; veaci 362
vecie 262
vecin 106
vecl'u (arom.) 154
ved 316
vede 262; vęde 301
vedea 334, 389; vedę́ 389
vedeare 334, 389
vedeţi 70
veduv 316
vel 172
velinţi 153
vel logofăt 172
veni 87, 113, 269, 351, 357, 365; d'iri 252
venim 265; venĭ (ş-o sădim) 185
venind 41, 265
venişi 252; d'iriş 252
venit 365; verit 251

ver 316
verde 91, 143, 272, 301, 390; verdẹ 43; verdị 44; verde 43
vergat 316
veri 258
verit 251
verşi 364
verziu 272
verzui 272
veselie 68
vespe 151; zịapsă 151
veste 264, 269
vestim 264
vestire 264
vestit 269
veşnic 181, 207; večnic 207
veşteji 110; vesteji 110
veşti 264, 269
Vetă 169
vetre 101
veţi 111, 180, 307
veveriţă 139, 277
veveriţelor 65
vezi 262
vi 233
viclean 67, 197, 204, 269; hiclean 197
vicleşug 103, 269
vĩctimă 68; victímă 68
vidican 113
vie (adj.) 132
vie (vb.) 265, 339, 351; vĩịe 84; vĩńe 84
Viena 54
vier 256
vierme 19; vịerme 96; vyerme 96; yerme 19, 96
viezuină 112
viezunină 112
viezure 112, 199, 386
viforit 104; vivorit 104
vii 265, 351; (să) vi-i 164; viń 266; zĩi 86
viịe (subst.) 203; vińe 203
viitor 52, 161, 265; vitor 160
vijelie 260
vileag 115, 204
vimtu (arom.) 117
vin (subst.) 236, 301; vyin 292; (v)yin 293; yin 19, 187, 292; ǵin 237; in 236, 237, 292
vin (vb.) 90, 265, 266, 301, 351, 357; viu 265, 269, 351
Vinaia 168
vină (vb.) 351; vie 265, 339, 351
vină! 90; vin! 90; vino! 90, 206, 291, 339
vind 358
vindă 358
vindec 69
vindeca 69
vindem 358
vindricel 99
vindut 358
vine (subst.) 262, 263, 274; vîne 263, 398
vĩne (vb.) 58
vine (arom.) 59, 256, 268
vineri 34, 168; viner^{i} 96; viner$^{h'}$ 96
vinietă 202; vińetă 12, 219
vineţiu 354
vinimă 235, 236
vinimer(iu) 100
vinişoară 262
vino 90, 206, 291, 339
vinovat 73
vintrea 127; vintirea 127
vintricel 99; vindricel 99
vinzi 351, 358
viń 266
vińe (subst.) 203
vĩńe (vb.) 203
vińe (arom.) 84
vioară 53
vioară (adj.) 70
violă 53
violoncelo 171
vior 70
viorele 54
vioriu 53
vipuşcă 211
virviriţă (arom.) 139
vis 234, 326
visāt 58; ǵisat 234
visez 328, 337, 396; visăz 235; înǵisăţ^{u} 92
vite 55; ịite 55
viteaz 265, 294
viteji 265, 294
vitejie 260, 265
viteze 265
vition 197
vitor 160
vĩţă 58; vịiţă 58; v́iţă 58
viţăl 381, 396
viţea 205
viţel 269; viţăl 381, 396; yiţel 19
viţei 269
viu 50, 52
viu (vb.) 265, 269, 351
vivorit 104
víviitor 167
Vizădeni 152
vizitiu 67
vîjiitură 114; vîjietură 114
vîlşor 109
vîltoare 197; hultoare 197
vînă 91, 262, 263, 274
vînători 34
vînd 351; vind 358; vînz 322
vîndă 358; vindă 358
vîndut 358; vindut 358
vîne 263, 398

vînslă 124
vînsli 124
vînt 290
vînturile 174
vînz 322
vîr 255
vîră 212
vîrcolac 154; covîrlac 154
vîrf 197; vîrv 197
vîrfcior 109; vîlşor 109
vîrfuri 33
vîrî 212
vîrstă 147; vrăstă 147
vîrtelniţă 123
vîrteniţă (arom.) 123
vîrtos 147, 172; vrătos 147
vîrv 197
vîslă 124; vînslă 124
vîsli 124; vînsli 124
vîlşor 109
vîşcle (arom.) 137
vlădărean 113
vlăstar 206, 207
vlătar 107, 151
vlek'u (arom.) 154
vo 105, 111
vo (istr.) 115
Vochiţa 365
voi (pron.) 77, 165
voi (vb.) 184, 257; voiu 52, 57
voia 50
Voichiţa 365
Voiculeţ 50
voinic 50; vonic 111
voinţă 52
volbură 197; holbură 197
voluntar 73
voluptuos 53
vonic 111
vopăială 155
vopsi 94; văpsi 94
vorbesc 359; vorbăsc 359
vorbi 144; vorovi 144, 153
vornic 133, 207; dvornic 133, 175, 207
vorovi 144, 153
vorvă 104
vostru 123; vost 123, 135
voştri 135
vrabie 104; vravie 104; brabie 104
vrabii 240
vrajbă 110
Vrancea 367
vravie 104
vrăbii 240, 373; vrabii 373
vrăjmaş 110
vrăstă 147
vrătos 147
vreasc 197, 206, 212; hreasc 197; hreast 197
vreaş 319
vreau 51
vrednic 100; vrenic 100
vrem 145, 291
vremelnic 118, 123
vrenic 100
vreo 51, 105; vro 105; vo 105, 111; f(r)o 105; fo 106
vreţi 111, 180, 307
vrîncean 367; vrăncean 367
vru-ncă 406
vuiet 161
vulpe 91, 164, 197, 240, 265, 400; hulpe 197 322
vulpea 100, 240, 366, 371, 372
vulpi 89, 164, 265
vulpii 366; vulpiei 366
vulpoi 258; vulpoiu 258
vultan 197; hultan 197
vultur 67, 197; vultúr 67; hultur 197
vulture 67
vută (istr.) 115
vzim (arom.) 146

yerme 19, 96
yibovnic 55
yin 19, 187, 292
yin (arom., megl.) 266
yine (arom.) 59, 256, 268
yinġiţ (arom.) 73, 105; yingi(n)ţ (arom.) 139
yinglă (arom.) 110
yiń (arom., megl.) 266
yiţari 55
yiţel 19
yizină 55

zac 176, 292, 397
zacă 226
zadă 104; zadră 123
zahăr 67; zahár 67
Zamfir 122
zaraf 265
zarafi 89, 265
zară 199
zare 192, 213, 219, 254, 255, 258, 260, 396; ḑare 396
zarzăr 103
zăbale 200, 352
zăbavă 269
zăbăuc 154; băzăuc 154
zăbovesc 269
zăr 238
zărăfesc 265
zărăfime 265
zări 207
zău 395, 396
Zăvideni 152; Vizădeni 152
zăvoară 212
zbenguiesc 124; zbeguiesc 124
zbier 159
zbiera 183

zbor 69, 192, 210
zbura 183
zdrapți 214
zdravăn 209; zdraven 209
zdrăbunță 398
zdrobit 267
zdruncin 94, 125, 159; sdruncin 94; zdrucin 125
zeiezdę me! (istr.) 170
zeu 50
zeul 53
zęlęt (megl.) 111
zęlzet (megl.) 111
zgîriat 54
zglimburuș 137
zglobiu 137, 212
zglot 293
zgomot 94, 159; sgomot 94
zgrăbunță 99, 398; zdrăbunță 398; scrăpunță 99, 398
zi 192, 213, 396; dzi 192, 213
zic 213; ḑic 320, 322; dzic 213, 320
zice 396; dzice 98; ḑiče 98
zîi (vb.) 86
zimț 208
zimți 134
zjapsă 151
zîmbi 200
zînă 81, 176, 293
zlab 95
Zlatna 208
zlot 393; zglot 393
zmeură 95, 219; smeură 95, 219, 248, 249, 293
znamenię 159
zua 52
zugrav 67; zúgrav 67
zurui 102
zvînta 95; svînta 95

źană 237
źem 295
źęme 24
źoi 25

ẑem 295
ẑeme 24
ẑoi 25
ẑune 336
ẑunġi 305

žungl'u (megl.) 124

γăitan (arom.) 20
γramatică 187
γramatică (arom.) 194
γramatik'ie (arom.) 20
γrut (arom.) 96, 194

ðascăl (arom.) 194
ðemun (arom.) 194
ðimtu (arom.) 110, 140

ϑeatru (arom.) 194
ϑemel'u (arom.) 194
ϑeamin (arom.) 194

albaneze

bukurë 273

cagaðë 124

dumbrejet 200

fl'ăkë 212

irik' 398

kal 162
kol'andë 199
kopač 271
krimp 121
külaf 197

ljagëtë 124

mazdrak 136
mendafshe 152
*molidh 199

ndëmëroj 122
njegull 162
nun 340

palńe 149
pendë 119
pendull 118
pengë 125
perzhos 149
pëndar 200
pl'agë 212

rembë 121
rambi 121

shëmbëloj 121, 122
shtimoj 151
shupl'akë 212
sterink 151
sundoj 200

tabarr 121
trëmp 121
tshernik 151
tshimoj 151

ul 384
ula 384

uð 384
uða 384

vaj 362

ðamb 384
ðåmb 384
ðom 384

ðëngil 200

alte limbi

bràtar (v.-indică) 296

co (cochinchineză) 64

gvçrtvnis (georgian) 156

hannáka (arab) 198

hyvä (finlandez) 273

kalõ (ţig.) 115, 204

*krmis (indoeur.) 121

matàr (v.-indică) 296
Menzana (mesapic) 118

pitàr (v.-indică) 296

tuli (finlandez) 261
tulli (finlandez) 261

germanice

Abziehbilder (germ.) 213
ach (germ.) 20
acht (germ.) 219
Almer (germ.) 109

Band (germ.) 352
bang (germ.) 227
Bann (germ.) 227
bannen (germ.) 119
Bauer (germ.) 208
Baumstamm (germ.) 112
bearga (v.-nord.) 138
Bein (germ.) 222
beobachten (germ.) 14
berittenen (germ.) 49
biete (germ.) 259
binden (germ.) 261
bist (germ.) 194
bitte (germ.) 259
blaue (germ.) 161
Blech (germ.) 197, 208
Bob (germ.) 168
Bogen (germ.) 34
bohren (germ.) 34
Bonbons (germ.) 136
brothar (got.) 296
Bruder (germ.) 296
Büttner (germ.) 201

choc (engl.) 171
chocolate (engl.) 171

das (germ.) 179
dass (germ.) 178
dein (germ.) 222
Depka (germ.) 171
Depositenkassa (germ.) 171
doch (germ.) 255
dran (germ.) 227
Drang (germ.) 227
drei (germ.) 260
dringen (germ.) 227
drinnen (germ.) 227
Durst (germ.) 44, 193

Echo (germ.) 20
er (germ.) 14
Erinnerung (germ.) 14

fadar (got.) 296
farc (vgs.) 296
fearh (v.-engl.) 296
fein (germ.) 222
fell (v.-engl.) 296
Fell (germ.) 296
Ferk-el (germ.) 296
feststellen (germ.) 172
Feuer (germ.) 220
Fisch (germ.) 296
fish (engl.) 296
fiskr (v.ea-nord.) 296
Flecken (germ.) 126
Freiung (germ.) 162
Führer (germ.) 196

gab (germ.) 223
gaben (germ.) 374
Gabrielle (germ.) 14
Gans (germ.) 136
gähnen (germ.) 44
geben (germ.) 374
gebunden (germ.) 261
gerade (germ.) 194
Gewind (germ.) 134
gezogen (germ.) 296
gib (germ.) 223
Grad (germ.) 194

Hals (germ.) 296
hals (v.-nord.) 296
Hans (germ.) 136
Haupt (germ.) 296
head (engl.) 296

heals (v.-engl.) 296
heorot (anglosaxon) 138
hier (germ.) 20
hofudh (v.-nord.) 296
Hohlbach (germ.) 269
horch (germ.) 89
horchen (germ.) 89
horn (engl.) 296
Horn (germ.) 296
horn (v.-nord.) 296
Hund (germ.) 44

ich (germ.) 19, 20, 219
im allgemeinen (germ.) 174
ja (germ.) 19
Jäger (germ.) 19
jung (germ.) 19

Kastell (germ.) 397
Kastrol (germ.) 136
kein (germ.) 222
Kellner (germ.) 210
ki-ki-ri-ki (germ.) 174
Kind (germ.) 44, 193
Kipfel (germ.) 204, 205
Kirche (germ.) 277
Koffer (germ.) 210
Kram (germ.) 121

Labor (germ.) 171
Lager (germ.) 210
lahm (germ.) 59, 221, 258
Lamm (germ.) 59, 221, 258
Lamperl (germ.) 124
lang (germ.) 13, 195
lefsc (germ. dial.) 214
Leibel (germ.) 210
Leier (germ.) 161
lepsc (germ. dial.) 214
Luise (germ.) 14

machen (germ.) 210
man (engl.) 40
marrjan (v.-germ.) 363
mein (germ.) 222
misstrauisch (germ.) 161
modar (got.) 296
Mutter (germ.) 223, 296
Mütter (germ.) 223

nachmittag (germ.) 73
Nacht (germ.) 228
neffa (v.-engl.) 296
Neffe (germ.) 296
nefi (v.-nord.) 296
nein (germ.) 222
nicht (germ.) 228
noch (germ.) 256
nur (germ.) 75

Oase (germ.) 14
('s) Obere (germ.) 179
Obers (germ. austriac) 179
Offiziere (germ.) 49

Pakfong (germ.) 151
Park (germ.) 194
Pein (germ.) 222
Pfennig (germ.) 204
Pfosten (germ.) 257
Pfund (germ.) 204
pìk-de-rík (germ.) 174
Posten (germ.) 257
prusten (germ.) 141
pusten (germ.) 141

rein (germ.) 222
Reitwagen 210
Robert (germ.) 168

Sache (germ.) 20, 193
salonŋ (germ.) 199
Samstag (germ.) 117
Schnaps (germ.) 212
schön (germ.) 47
scôni (vgs.) 273
sehr (germ.) 44
singen (germ.) 260, 261
Sitz (germ.) 125
Sohn (germ.) 44, 217
Sonne (germ.) 44, 46
Stampfe (germ.) 212
Stern (germ.) 228
Strang (germ.) 212
Stück (germ.) 201
sungen (germ.) 260

Tchaperl (germ.) 124
thak (v.-nord.) 296
thac (v.-engl.) 296
Theater (germ.) 14
thorp (v.-germ.) 198
thri (v.-engl.) 296
thrir (v.-nord.) 296
thu (v.-nord.) 296
thū (v.-engl.) 296
tuten (germ.) 142

ufs (v.-nord.) 214
ups (v.-nord.) 214
use (engl.) 234, 255

übersetzen (germ.) 71

Vater (germ.) 296
vier (germ.) 220
Viertel (germ.) 197
vormittag (germ.) 73

Wagen (germ.) 210
Weidenbach (germ.) 269
Wein (germ.) 220

wirst (germ.) 261
wohne (germ.) 259
Wonne (germ.) 259
wunderbar (germ.) 74
Wurst (germ.) 261

ziehen (germ.) 296
ziepen (germ.) 141
zierpen (germ.) 141
Zuckererbse (germ.) 67
zwei (germ.) 260
zwo (germ.) 260
zwölf (germ.) 48

greceşti

ἄγγελος 219
ἀγουρίδα (ngr.) 198
ἀκάθιστος 198
ἀνάποδα (ngr.) 198
ἀτράκτυον 214
ἀφύη 202

βασιλεύς 137
βάτραχος 196
βερβερίτσα (ngr.) 139
βόμβος 142
βρόταχος 196
βύρσα 202

Γένυσος 202
Γλουμπουτσάριον (ngr.) 200
γρύλλος 202
γῦρος 202
γῦψος 202

δάκτυλος 214

ἕξ 255
ἓξ 255
ἐυθηνός (ngr.) 95, 198
ἐχθρός 128

ζοῦμπος (ngr.) 200

ἡσυχαστής 123

θεμέλιον (ngr.) 198
θήκη (ngr.) 199
θῆτα 198
θυρίδιον (ngr.) 198

καλλούρα 202
καλλύρι 202
καλτσοδέτα (ngr.) 198
καταστίχον (ngr.) 197
κέδρος 205
κογχύλιον 202
κοζόκα (ngr.) 196
κοκκινάδα (ngr.) 198
κολυμβήθρα 198
κότολος 153
κοτύλη 153, 202
κῦμα 202
κυριακή 202
κυριακός 202
κυρικός 202
*κύτολη 153, 202

λακέρδα (ngr.) 198
λεντίνη (ngr.) 199
λιάντινα (ngr.) 199

μαργαρίτης 122
μάρτυρ 202
μετόχιον 196
ὁ μήδας 179
μήρισμα 392
μπατάλια (ngr.) 202
o mbaporiaris (ngr. dial.) 125

νουνός (ngr.) 340
νύκτα 214

ξουράφι 128, 136

ὀκτώ 214
Ὀρδησσός 202
ὄρφανος 68
οστράκινα (ngr.) 179

πάθημα (ngr.) 198
παίδεψις 392
papahandzis (ngr. dial.) 125
πάπυρος 202
παράδες 199
παραγγελία (ngr.) 152
πασχαλία 196
πλάστρι (ngr.) 212
πρόσφατος 104, 204

Σκλάβος (mgr.) 137
σπάγγος 125
σπαθί (ngr.) 198
σταφίδα ngr.) 123
στέριφος 204
στόμαχος (ngr.) 151
στοῦμπος 200
στύλος 202

τζαμαντάνι (ngr.) 139
τοπάξιον 125
τροῦπα 202
τρύπα 202
τρυφή 202, 204
τσόμαχος 151

ὕδρα (ngr.) 198

φάλαγξ 204
φάρμακον 204
φλάμμουρον,-λον (mgr.) 119
φλάμπουρον (ngr.) 119
φλοῦδα (ngr.) 198
φούσκα 202
φύσκη 202

χαμόμωρου 198
χάραγμα 198
χάσκω 196
χνότος 127
χόρος 196
χύλος 196
ὡς 255
ὡς 255

latine

abscondo 351
accubitum 126
accubui 126
accumbere 126
accumbo 126
acetum 386
acina 66, 348
*acupare 132
ad 179, 366
adaquo 375
adauctum 100
adflare 115
ad foras 391
adfuerunt 116
ad illum ipsum 179
ad mediam diem 73
admissarius 116
admorire 116
advelare 116
advenire 116
adventare 116
ad verum 61
aeruginem 66
afflare 115
aggestum 123
agnella 366
agnellus 138, 383, 385
aguro 365
agustus 365
ala 184
alapa 66
alinus 66
alipa 66
alnus 66
alterum 111
altiare 81, 293
Alutus 202
alvina 390
amarus 176, 289, 339, 371, 384
*ambi dui 139
amb(u)lare 95
ambulemus 179
*ambulester 144
amb(u)lo 144
amita 366
anas, -atis 123
angelus 61
angustus 131, 339
anhelare 198
anima 236
animalia 366
anni 28, 61, 122, 364, 381
*annotinus 390
annus 28, 61, 294, 339, 381
ansar 101
anser 101
*antaneus 155
ante 123
anteanus 155
antiquus 65
apparo 364
appensat 352
appenset 280
*appropio 56
aqua 26, 289, 292
aramen 121
aranea 86, 138, 335, 366
arare 371
aratrum 112
arborem 144
*arboricare 69, 307, 386
*arborico 112
*arburcare 69
arena 103
*arflare 116
arfuerunt 116
armessarius 116
*armorire 116
*arrectare 100, 175, 292, 358, 383
*arrectat 382
*arrecto 358
*arreta 100
arserunt 66
arsi 346
*arsicia 66
*arundula 331
*arvelare 116
arvenire 116
arventare 116
ascla 393
asculto 365
*asla 393
aspectare 104
aspecto 347
assis 136
assula 136, 393
*astectare 104
*astecto 347
*astla 136
*auca 144
aucupare 152
audio 55, 75, 320, 336, 351
audis 351
augmento 96, 365
auguro 111, 365
augustus 365
aumento 96
aureolus 109, 365
auricularia 123

ausculto 365
aut 177
autumnus 336, 366
aut vero 95, 179
avica 144
avunculus 168
avus 182
*avverum 61

balare 362
balb-us 142
babtizare 94, 175
babtizo 58, 308, 387, 393
barba 356
barbae 394
barbati 293
barbatus 291
battuit 280
batualia 291
batuo 66
bat(u)ere 66
baub-or 142
beata 55
bellus 273
bene 190, 289, 290, 293, 294, 334, 339, 389, 390
betranus 292
bibebat 113
bibitus 144, 350
bissextus 123
blandus 176
bomb-us 142
bona 390
boni 61, 294, 364
bonitatem 144, 290, 364
bonus 190, 273, 289, 334, 339, 389
*bracile 107
brachium 65, 292, 381, 398
branca 176
bubalus 97
buccata 400
*buccidus 154
buccinum 98
bufo,-onem 197
bula 142
bussa 100
*bussea 100
byrsa 100, 123, 202

caballi 293
caballicare 144
caballus 36, 61, 96, 100, 162, 292
callama(n)cum 152
calamus 67, 121, 353
calationem 145
calda 164
caldae 164
caldi 164
caldus 143, 164
calida 164
calidae 164
calidi 164
calidus 143, 164, 290
calle(m) 130
calorem 113
capitaneum 339, 389
caprariciа 107
capreolus 55, 66
cap(u)lare 148
caput 296, 305
*cambarus 117
cam(e)ra 308
cammarus 117
campus 289, 291, 339
canem 55, 189
cannula 119
cantabam 347
cantabant 347
cantabas 347
cantabat 347
cantant 350
cantat 350
canutus 66, 108, 139, 294, 308
carbonem 291, 339, 371
carcarem 101
carcerem 101
carnaceus 271, 290
carne 400
carpinus 66
carricare 143, 144
carrum 212
casa 165, 189, 192, 289
casam 165, 177, 292
cascabundus 123
caseus 55, 293, 387
castellum 397
castigo 189, 289
cata 182
catena 66, 397
cauda 395
cautare 357
*cauto 144
cavea 293, 297, 337
cavicla 112
cavitare 357
cavito 144, 293
centipellium 98
*centipollium 98
cera 292
c(e)rebrum 100
cernere 355
*cerqua 153
christianus 387, 397
*cibru 294
cicuta 101
cimex 94
cimicem 94
cing(u)la 112, 140, 148
*circanus 395
circare 105

civitas Paralisensium 202
civitatem 290
*ciuma 202
*ciuricus 202
*ciutola 202
*clagum 143, 148, 388
clamare 287
clamo 192, 293
*clapare 148
clarus 396
claudo 144
clavem 162, 290
clavic(u)la 112
clavido 144
clavis 291, 388
*clepu 148
*clinga 140, 148
*clingla 112, 140
cling(u)la 148
*cloma 148
*clonfare 148
*cloppa 148
coagulum 143, 148, 388
cognatus 292, 383, 397
colatus 362
collocare 69, 132, 143, 144
collum 296
colostrum 113
*colurus 152
coma 138, 289
commater 66, 316
comparare 144
comparatus 357
comparo 339, 357, 371
compater 66, 316
comprehendo 294
*com(u)la 148
conflare 148
conforire 69, 358
consacro 356
consecro 356
consocer 66
constare 349
cons(u)ere 66
consuo 66, 389
contra 77
contremulo 165, 294
convenit 66
conventa 379
conventum 390
cooperire 380
cooperitorium 144, 148
copula 148
cornu 296
corona 103, 294, 355
corrigia 55
corvi 390
corvus 57
corylus 152
coso 389
*coturnicula 105, 293, 365
coturnix 107
coxa 175, 190, 214, 288, 289, 292
crassus 361
crepo 33
cribrum 55, 112, 294, 356
crucem 382
crudus 288
cruentus 66
crux 210
cubita 354
cubitum 354
cucurbita 66, 148
cucuta 101
cufea 155
cui 56
cultellus 108
*culucare 69
cum 165, 179
cum ipso illo 165, 179
cum toto 165
cun 165
cuneus 86, 96, 293, 386
*cuntellus 108
curatus 362
currendo 33, 211
currere 361
currit 327, 361
*curtiare 148
cydoneum 340
cydonium 154
Cyprianus 202
*cytola 153

da 165
daeda 104
Dalmatia 101
*dao 361
das 165
de 72, 182
de post 393
dedi 113
dedit 361
de excitamus 347
Delmatia 101
Demetrius 154
densa 55, 189, 288, 290, 365
densus 97, 191, 294, 397
deorsum 81, 100, 176, 191, 293, 295, 382, 398
desus 294
devero 399
Diana 81, 176, 293
dies 192
dies Iannis 397
digitus 144
*direct(it)atem 172
directus 175
*disbajulo 365
disculciare 292

dislego 66
disligo 66
dissico 70
do 361
dolere 386
dolorem 113
dom(i)ne 291
dominus 143
domnus 143
dormio 47
dotalis 113
duc 177, 292
ducere 296
duodecim 174

ecce-ille illac 178
eccu-illu illac 233
eccum modo 144
eccumo(do) 171
eccutalem 214
eccutantum 214
ego 292
*ejuno 111
elasticus 65
en 130
entre 130
entro 130
equa 204
eram 70
eras 70
ericius 290, 393, 398
*espavimentare 346
ess(e)re 308
*essire 118
est 165, 166, 263
*este 165
*estit 166
*exacutire 144
excaldo 375
*exclamorare 121, 316
*excubulo 262
exeo 357
exire 118, 357
ex-pavimen 365
(ex)piclare 149
exsucare 118, 348
exsuco 348
exventare 95
exvolo 192

faber 36
fabricare 365
fabru 36, 289
fabrum 96, 176, 293
fac 165
facia 352
facies 352
facit 392
factum 111, 357
factura 357
facula 140, 293
faedus 198
faeta 352
faetae 334, 352
*falliva 152
familia 288, 385
familiaris 113
*famulentus 148
*fantana 101
*faurecare 365
*faustus 144
favestus 144
favilla 152
favulus 162
favus 162
febris 70
Februarius 107
feci 138, 346
fel 165, 166
felicem 293, 390
*felicicare 338
felicitare 338
fellis 166
femina 288
*feminus 194, 288
fenestra 103, 294
ferrum 29, 212
*fetiolus 293
fetus 387
ficatum 194
*filianus 161, 291
fimbria 148
fircus 198
*flacula 140
flagrare 103, 140
flamma 140
flammula 119
*flunda 148
*flusculare 140
foetae 280
folia 290, 390
fontana 101
forca 379
formica 109
formosus 148, 273
fossatum 133
fractum 256
fragrare 103
fragilis 108
fragmento 36
fragmentum 96
frangere 256
frango 126, 256
frater 112, 296
fratrem 112
fraumentum 96
fraxinus 66, 111
fregi 126, 256
fremitus 197
frenum 86

frixi 346
fudi 126
fuerunt 66
fuliginem 103, 139
fundo 126
*fund(u)la 148
furca 192, 288, 336, 379
fuscula 140

gabata 144
gagantem 101
galgulus 108, 124
gallina 176, 293, 371
*gargulus 108
gauta 144
gemere 320
gemit 382
gemo 295
gena 348
*gennae 348
genuc(u)lu 337
*gibbulus 61, 148, 399
gibbus 117, 202
gigantem 101
gimbosus 117
*gimbus 117
gingiva 292, 320, 382
*giurus 202, 295
glacia 99
glacies 95, 257, 293
glans 192, 287
*glibbus 61, 148
granuceum 308
*granucium 139
granum 86, 131, 180, 294, 335
grassus 361
gravis 361
*grevis 361
*grevitatem 144, 293
grossicellus 103
grossus 361
grumulus 108
gryllus 202
gunna 28
gyros 69

habeat 29, 36, 55, 126, 293, 389
habebam 113
habebat 399
habbemus 399
habere 113, 399
habetis 399
habui 399
*habutum 399
hac 72, 371
haedus 198
(h)arena 198
harpago 149
*harpagus 149
hedera 144
hiberna 390
hircus 198
hirundinella 366
hirundo 331
hirundula 109, 319
homines 144
homo 56, 65, 131
horrere 194
*horresco 212
*horrire 194, 212
*horritus 44

idulem 146
*ignitia 383
illa 371
(il)lac 72
illac 371
illac ad montem 178
illae 180
illam 115, 162
illam habet factum 162
illas ispatas 183
(illa) strata 183
i]lli 129
(il)lo 72
illos 182
illu 290
illum 55, 180
i]llum 129
illum habet factum 162
*iluna 152
imbarbis 356
imberbis 356
impartio 356
impartire 130
imperator 68, 130, 164
imperatores 68
imperatoris 164
impertio 356
in 130, 179, 180
in alto 60, 163
in altum 163
inclinare 397
includo 130, 291, 388
inclusum 130
*indeminare 144
inde-mino 69
inflo 130
ingannare 367
inganno 131, 358, 364, 365
ingluto 388
inimicus 356
injectare 184
*inobvio 100
inse 118
*instetina 152
insu 118
integer 148, 397
integru 66
intelligo 69

inter 130, 148
*interguare 150
interrogare 148, 150
*interrito 70
intestina 152
intorqueo 130
*intre 148
intregum 148
intro 130
inula 152
inversus 65
invitiat 352
*invitiet 280
ipse 118
isse 118
istare 183
iste 138
istrata 183
istum 138

jaceo 176, 292, 397
jajuno 111
jejuno 111
jocus 292
Johannes 397
jovis 295, 382
jugulare 124
jugum 176
*jungulatura 124
junicem 108, 139
juniperus 154
juvencus 66
juvenis 66

*kinque 111

labrusca 121, 349
lactuca 347
ladanum 101
lambrusca 121
lana 61, 190, 289, 339, 389, 390
lardum 143
laridum 143
lassa 100
latro 189, 339, 380
laudamus 357
laudant 177, 292
laudat 292, 339, 371
laudo 357
lautus 70, 350
laxare 100, 288, 292, 358, 379
laxo 358, 375
ledanum 101
legem 334, 379
legumen 360
leo 358
leonem 358
leporem 95, 293
lepus 287
leva illas 180
levamus 145, 358
levare 95, 145
levat 162
levet 162
levis 361
levo 358
liberto 390
ligita 152
lignum 116, 289, 383, 393, 397
linea 203
lingua 26, 204, 289, 292
lingula 144
linquo 126
linum 293
liqui 126
*litiga 152
lixiva 390
longum 77
lubricare 108
luciferum 389
lucta 175, 289
*lumina 70
luminare 70
*luminina 70
lupi 65
lupu 165
lupum 165
lupus 56, 57, 165, 177, 289, 291, 292

magis 145, 292
magister 145
magnas 277
magnus 277
majus 176
malva 109, 153
mammae 280
*mandeus 118
manducare 144
manduco 139
mannus 118
manuc(u)lus 139
manus 59, 339
mappa 110
marginem 145
Marisius 202
martis 66
martores 202
masculus 144
mater 166, 296
maxilla 175
me 165
mea 55, 66, 419
medius 398
medius locus 398
medulla 66, 107, 161, 260, 364
mel 137, 165, 166, 391
*mele 164, 176
meletrix 109
melum 290
*mene 165

mensa 59, 352, 371, 389, 390
mensae 280, 352
mensura 69, 262
mensuro 262
*ment(it)ionem 172, 189
mercurii 66
meretrix 109
mergere 358, 361
mergi(t) 130
mergo 388
meridiare 139
meridies 139
mersi 358
mersum 358
merula 359
merulla 107
mesa 389
mespilus 110
messorius 107
metaxa 152
meus 56
mi 129
militaris 113
milium 286, 293, 389
minacio 139
*minancio 139
mino(r) 69
minutus 108, 139, 308
*mixticius 123
mo 171
modo 171
mola 36, 55, 61, 113, 138, 189, 288, 365, 386
mons 164
monstrare 69
monstro 358
monticellus 144, 174
montis 174
*montiscellus 112
morio(r) 294
mos, morem 349
mulierem 66
multum 98
muntu 98
musculus 143, 291

naevus 162, 293, 320
Naso 341
Nasonem 341
*Nasonne 341
*nasonneus 341
natalis 113
nebula 162
ne mica 289
neminem 340
nepos 296
neque unus 139
nibulus 155
niger 191, 290, 336
nigra 289
nigru 290
Nimpis 202
nitidus 144, 174
nomen 340
nomina 109
nominare 109
non magis 340
nonnus 119, 339, 340
nos 145, 165, 182
novem 96, 161
novitatem 144, 293
novus 55
nubilus 97, 114, 155
nulla 119
numerare 122
numerus 340
*nunnus 340
nuntiare 139
nuptiae 139

oblitare 357
oblito 55, 357
occido 289, 339, 380, 384
octo 175, 190, 214, 292
oc(u)lus 146
ollicella 144
orare 291
*oriclaria 123
ovem 161, 162

pacem 174
padulem 146
palatium 251
palatum 125
palea 36, 55
palia 55
palmae 335
paludem 146
palumbus 200
palus 146
pannea 118
*pandea 118
pandere 118
panem 290
panicum 108, 139
panis 289
pannellus 119
panneus 118
pannus 359
parare 68
pariete 55
parietem 55, 66
parit 280
pars 356
*parsitare 149
Paschae 292
passar 101
passer 101
*passionem 100
pastionem 100, 191, 387
pastor 68

pastores 68
Patavissa 202
pater 166, 296
pavimentum 365
peccatum 378
peciolus 292, 382
pecorarius 109
pecorina 112
pectinem 152
pectus 55, 120, 137, 176, 288, 290
pecuina 112
pedica 125
pedis 164
*peducellus 261
peduculus 261
pedulem 146
pellis 296
pendulus 118
penna 119
per 148
per-ambulare 148
percipere 148
perdo 357
pereo 120, 324, 333
perit 391
perlongus 66
pertondo 149
pertraicere 111, 132, 307
pes 164
pesce 334
petiginem 98, 139
phreneticus 112
pigritare 148, 307
pilu 253
pilum 280, 371
pindae 118
*pindula 118
pinna 339
pinnae 118, 348
pinnula 118
pirae 280
pirum 280, 371
piscis 296, 334
pitzinnus 61, 341, 363
plantaginem 112, 149, 379
platanus 66, 149
platinus 66
plena 390
ploja 176
*plop(p)us 148
plumbum 149
plurire 109
pluvia 177
pomi 390
pomum 192, 288, 291, 339
*poneo 340
pono 340
pop(u)lus 143, 293
porcus 288, 291, 296
Porolissum 202
porto 270
positus 143
possum 398
post 167, 182
postus 143
Potaissa 202
*potio 398
*poturnicula 107
praebenda 98
praeda 373
*praemenda 98
prandium 293
*pre 148
prehendere 118
presbeter 202
pre(s)biter 70
presura 69
pretium 293, 398
primavera 399
procedo 149
professor 68
professores 68
*prudire 108
prurire 108, 109
pugnus 379
pulcher 273
pulicem 279, 293, 386, 389
pullulare 108
pulmones 148
*pumblum 149
puteum 398
puteus 290

quaerere 346
quaero 346, 351
quaesitum 346
quaesivi 346
qualem 204
quam 165
quando 204
quatro 148
quatuor 148
quem 165, 292, 382
*quene 165
quercus 153
quinque 111
Quiriace 202
Quirinarice 202
quod 77, 145
quomo(do) 171

rab(i)dare 357, 383
rab(i)do 357
radecina 106
radia 398
radicina 106, 194
radic(u)la 110
rado 382
ramus 374
rancidus 359

rapidus 382
rarus 108, 382
rece(n)s 382
reddere 117, 118
rem 165
remus 121
*rendere 117, 118
renem 152
*reniculus 365
renuc(u)lus 139
respondeo 347
responsum 347
reus 33, 211, 290, 294
rideo 335
*rig(i)dicare 292
*rig(i)dico 70
ripa 289
rivus 33, 44, 55, 61, 290, 292, 335
rogare 339, 380
rogat 289
rogationem 382, 398
romanus 380
rorem 111, 161
rosa 261
rosalia 109
rosaria 109
rubeus 155, 366
rumpere 126, 256
rumpo 126, 256
rupi 126, 256
ruptum 126, 256

sabbatum 117, 121, 137
sabucus 121
sacci 329
sacrus 356
sagmarius 96
sal 164
salamandra 113, 116
*sale 164
sal(i)cem 144
salio 351
salis 351
salvaticus 101
*sambata 364
sambatum 117, 121
sambucus 121
Samus 202
saneta Maria 144
sancti 319
sanctus 397
Sanctus Georgius 292
Sanctus Nicolas 387
Sanctus *Temedrius 154
sanguinosus 108, 294
sanus 356
sappo 375
saumarius 96
scamnum 36, 96, 116, 117, 318, 331, 339
scarpino 69
schola 386
scidi 126
scindo 126
scio 56, 292
sclavi 388, 389
sclavus 388, 393
*sclufurem 148, 388
scrofa 289
se 130, 165, 233
sebum 36, 55, 61, 289, 290, 292, 389
secale 66
securim 378
sedeo 110, 263, 357
sedere 357
sedes 263
seminat 288, 339
semino 289
*sene 165
sentio 117
septem 357
septimana 290, 357, 364
serenus 103
servare 357
servus 357
sevu 292
sibilare 154
*siblare 154
sic 293
*signicare 383, 397
signum 383, 397
silvaticus 101
sim(i)lis 308
similare 121, 122
simlare 122
sincerus 65
singultiare 148
sinus 356
sitis 390
slavi 389
slavus 137, 39
soldus 143
solidus 143
solum 98
somnum 117
somnus 339
soricem 98
soror 106
sorores 106
spatha 352
spem 165
*spluma 148
spum(u)la 140
sputum 153
squama 289, 339, 374
squamula 139
sta 165
stablu 36
stablum 390
stabulum 36, 96, 144, 176, 289
*stao 361

stas 165, 183
stella 12, 31, 61, 96, 205, 289, 293
stetit 361
sternutare 148
stimularia 123
stipendium 172
sto 361
strabus 121
strambus 121
sua 55
sub 292
sub ala 184
subgluttiare 148
sub(u)la 293
*subventrare 149
*suffolicare 144
sulfur 148
*sulfurem 137, 148, 388
sunt 263
super 72, 148
*supre 148
sursum 100, 191
suspirare 108
suus 114

tacemus 374
taeda 104
talem 55
taliare 287
te 165
tela 253
tempus 289, 339
*tene 165
tenebam 357
teneo 110, 293, 357, 390
tener 383
*tenerus 383
tenet 382
tep(u)lus 148
terra 221, 373
theca 80
thesaurus 140
timebat 55, 162, 205
titionem 81
toga 296
*torticulare 102
totus 76
tous 418
toxicare 102
traho 346
*trao 346
tremo 121
tremulare 122
tremulo 144
tres 165, 296
tribulem 146
tribulo 100
tristi 293, 387
triginta 73
tu 296
tua 55, 66
tumulus 121
tuus 114, 418
*tymanea 154, 202
tymiamum 108, 155
*tymianum 108, 202
tympanum 202

uberem 162
uda 289
ululare 108
una 294, 391
unctura 289
*unc(u)lus 168
ung(u)la 144
ur(u)lare 108
*usitilia 153
*ussorare 118
ustia 293
utensilia 153

vado 361
vae 362
validus 65
vallicella 144
*vao 361
*varma 153
*vecedus 154
vecinus 106
veclus 110, 337, 393
vegetus 154
vendo 381
veniat 339
venio 357
venire 357
venit 59
ventus 194, 290
verres 183
versare 358
verso 358
*verucata 102
vesica 183
veteranus 143, 149, 183, 292, 335
veternus 149
vetulus 110, 337, 389, 393
vicinus 106
video 55, 320, 336, 351
vidi 272
vidio 55
vidua 66, 161, 260
viginti 73, 105, 139
vindemiarius 100
vinea 84, 203
vineat 84
*vinginti 139
*vin(n)eminarius 100
vinum 236, 293
vir(i)de 130
viridis 143
virdis 143

*virt(ut)osus 172
vitella 205
vitellus 381
vitta 183
viva 132
vivenda 399
*vivulus 70
vix 183
volare 183
volemus 145
vos 77, 165
vox 183
vulpe(m) 400
vulpes 197
vulturem 67
vulturius 67

romaniee

abbiamo (it.) 399
acciuga (it.) 202
admirable (fr.) 74
afflakilai (sard) 140
agneau (fr.) 12
agráfti (it. meridional) 214
agrustu (log.) 121
album (fr.) 299
allais (fr.) 255, 259
allait (fr.) 255
allé (fr.) 255, 259
allez (fr.) 255
(l)'âme (fr.) 59
amendous (engad.) 139
amendue (it.) 139
anatra (it.) 123
andui (v.-fr.) 139
anitra (it.) 123
apéro (fr.) 171
arado (sard) 112
arato (it.) 112
armadio (it.) 109
atto (it.) 60
auto (fr.) 171
autre (fr.) 96
avea (it.) 113
avais (fr.) 113
avaja (vegl.) 113

babbo (it.) 166
babu (sard) 166
bandire (it.) 119
bandito (it.) 119
bannir (fr.) 119
barbouiller (fr.) 142
baronne (fr.) 354
bastimento (it.) 367
battaglia (it.) 202
battaglione (it.) 202
beau (fr.) 44
bébête (fr.) 168
bénef (fr.) 171
Beppo (it.) 168
besestre (astur.) 123
bête (fr.) 168
bisiestre (v.-span.) 123
bissestro (it.) 123
bissetre (fr.) 123
bœuf (fr.) 223
bœufs (fr.) 223
bon (fr.) 247
bonbon (fr.) 199
bonbons (fr.) 136
bonne (fr.) 247, 354
borbolla (span.) 142
borbollar (span.) 142
bordon (span.) 142
bordone (it.) 142
botte (it.) 44
bouchée (fr.) 400
bourdon (fr.) 142
brufolo (it.) 142
brulicare (it.) 142
buf(f)are (it.) 142
bulicare (it.) 142
burbuḍḍa (sard) 142
bureau (fr.) 201
burocrate (fr.) 201
bussa (sard) 100

caballero (span.) 18
cadre (fr.) 205
cage (fr.) 297, 337
cale (sard) 204
cambaru (sard) 117
candola (trevis.) 119
casserole (fr.) 107, 136
castrole (fr. dial.) 136
casu (sard) 183
celui (fr.) 233
celui-là (fr.) 72, 178, 233
chair (fr.) 400
chambre (fr.) 308
charmant (fr.) 74
chauffeur (fr.) 201
chaumeur (fr.) 201
chaussons (fr.) 105
chef (fr.) 305
cher (fr.) 338
chercher (fr.) 105
cheval (fr.) 49, 183
chiamo (it.) 192
ciel (fr.) 338
cimbere (it.) 122
cimere (it.) 122
ciné (fr.) 171
ciotola (it.) 153
clipp (friulan) 148
cobreste (port.) 148
conchiglia (it.) 202

contenta (it.) 367
contento (it.) 367
controleur (fr.) 201
convalo (fr.) 171
costume (fr.) 201
côte (fr.) 44
cotignac (fr.) 155
croce (it.) 338
cuirasse (fr.) 201
curzola (it.) 202

ćapa (mil.) 148
ćomma (mil.) 148
ćonfa (mil.) 148

danse (fr.) 199
decir-te-ai (span.) 154
dédomager (fr.) 395
di (fr.) 302
dire (fr.) 302
diré (fr.) 302
domage (fr.) 395
don (fr.) 256
Don Juan (span.) 21
dont (fr.) 256
dopo (it.) 393
dorloter (fr.) 142
dos (fr.) 256
doze (span.) 174
douze (fr.) 174
dzembu (genovez) 117

eau (fr.) 220
ebba (sard) 204
église (fr.) 277
élastique (fr.) 65
élevé (fr.) 44
en avant (fr.) 108
enjugar (span.) 118
ensement (v.-fr.) 118
enstesso (v.-veron.) 124
ensugar (prov.) 118
enxugar (port.) 118
escaun (v.-gasconă) 117
est (fr.) 221
estrambo (port.) 121
et (fr.) 221
être (fr.) 308

fait-il (fr.) 299
famúmmeru (catanz.) 198
fannácca (it. meridional) 198
farámba (monteleon.) 198
fasena (sabelic) 198
femme (fr.) 247
fenêtre (fr.) 49
fenêtres (fr.) 183
feu (fr.) 220
fiacola (it.) 140
fice (neap.) 138
fionda (it.) 148
fis (fr.) 138
fis (prov.) 138
fise (mil.) 138
fiz (port.) 138
fort (fr.) 44
fortifs (fr.) 171
fourche (fr.) 379
friseur (fr.) 201
froniza (sard) 148
fusil (fr.) 23, 210

gambaro (span.) 117
gambero (it.) 117
gambre (fr.) 117
Gerace (calabr.) 202
gesso (it.) 202
ghianda (it.) 192
giro (it.) 202
Giuseppe (it.) 168
gobbo (it.) 202
gombito (it.) 122
gomito (it.) 122
grembulu (it. corsican) 316

ğemb (it. Ferrara, Mantua) 316
ğimme (neap.) 117

hermoso (span.) 273
hize (span.) 138

il (fr.) 236
ils (fr.) 237
incliner (fr.) 397
insir (it., prov.) 118
insoru (camp.) 118
invalide (fr.) 65
inverno (it.) 122
invierno (span.) 122
inziss (valtell.) 118

je m'ennuie (fr.) 85
je t'en prie (fr.) 181

labo (fr.) 171
lambris (fr.) 121
lambrusca (it.) 121
lame (fr.) 59
limba (sard) 204
liqueur (fr.) 201
livęnę (it. meridional) 116
luogo (it.) 44

maccaroni (it.) 355
Madrid (span.) 19
mah (it.) 14
maître (fr.) 44
maron (fr.) 199
marmore (it.) 110
mélanco(lique) (fr.) 171
mettre (fr.) 44
métro (fr.) 171
métropolitain (fr.) 171

Meuse (fr.) 47
miele (it.) 176, 189
mirolla (toscan) 107
moteur (fr.) 201
moto (it.) 261
motto (it.) 261

nalbore (it.) 110
naroncal (romagnol) 139
ndzura (it. meridional) 118
ne (fr.) 75
nengun (port., prov.) 139
nensiun (v.-log.) 118
neve (it.) 44
nez (fr.) 44
nifta (it. meridional) 214
ninguno (span.) 139
nirunkel (engad.) 139
non (fr.) 75
nunda (it. corsican) 119
nuntas (sard) 139
nzura (it. meridional) 118

œuf (fr.) 47
oftó (it. meridional) 214
ogni (it.) 12
oncle (fr.) 168
otto (it.) 15
ovvero (it.) 95
oui (fr.) 14

padu (mil.) 146
padule (toscan) 146
paix (fr.) 174
pâle (fr.) 40
par plaisir (fr.) 108
pas (fr.) 40
patte (fr.) 40
paul (v.-port., v.-span.) 146
paule (sard) 146
paz (span.) 19, 174
peluche (fr.) 128, 201
pendola (it., veron., vicentin) 118
petit (fr.) 362
petto (it.) 44, 176, 189
peu (fr.) 47
peur (fr.) 47
photo (fr.) 171
piccolo (fr.) 299
pisciare (it.) 191
pisser (fr.) 191
pollolare (it.) 108
pollonare (it.) 108
pombi (mil.) 149
pont (fr.) 48, 217, 221, 247
ponton (fr.) 199
porte (fr.) 44
pot (fr.) 48, 221, 247
pré (fr.) 255
prêt (fr.) 255
prisonnier (fr.) 349
puissé-je (fr.) 299
punaises (fr.) 201
punto (it.) 367

questo (it.) 44

rado (it.) 108
razón (span.) 19
religion (fr.) 183
rembolare (it.) 122
ric-rac (fr.) 167
rien (fr.) 165
renard (fr.) 400
rendere (it.) 117
rendir (span.) 117
rendre (fr.) 117
renégate (fr.) 210
repercussion (fr.) 210
rose (fr.) 192
rugumare (it.) 152

sabado (port., span.) 117
sabato (it.) 117
saber (span.) 18
sabugo (port.) 121
salon (fr.) 199
samda (engad.) 117
samedi (fr.) 117
sapadu (log.) 117
semble (fr.) 308
secs (fr.) 171
sincère (fr.) 61
souffleur (fr.) 201
spago (it.) 125
spene (it.) 165
spiuma (it.) 148
stesso (it.) 124
stiḍḍa (sard., sic.) 12
stomaco (it.) 122
stombaco (it.) 122
strambo (it.) 121
su (sard) 183
suite (fr.) 201

tabarro (it.) 121
tazzu (sard) 183
téléphone (fr.) 247
testamento (it.) 367
tiens (fr.) 14
tombolo (it.) 121
tonto (span.) 362
trésor (fr.) 140
trofelare (it.) 198
trop (fr.) 198
troppo (it.) 198
troupeau (fr.) 198
turiḍḍu (sic.) 12

un cane (it.) 181
une (fr.) 247
un poco (it.) 181
unviern (surs.) 122

vapore (it.) 125
vecino (span.) 19
vendeis (port., span.) 70
vendete (it.) 70
vendez (fr.) 70
vendiamo (it.) 70
vendimos (port., span.) 70
vendons (fr.) 70
vezin (span.) 106
viande (fr.) 399
vif (fr.) 227, 255
vigoureux (fr.) 74
vingtetrois (fr.) 129
vive (fr.) 227, 255
voisin (fr.) 106

Wagner (fr.) 299

yimbru (calabr.) 117
yimmę̣ (neap.) 202

(su) γasu (sard) 183

δáftilo (it. meridional) 214
(su) δazzu (sard) 183

slave

agnecŭ (slavon bis.) 210
almara (ceh) 109
almarya (pol.) 109
arap (bulg.) 198
armata (pol.) 198
a(r)slama (sîrb.) 124
ądica (paleosl.) 200
ągr(in)ŭ (paleosl.) 200

babura (sîrb.) 68
bagrena (sîrb.) 67, 148
bardysz (pol.) 211
baryšnikŭ (rus.) 210
basnĭ 116
basnŭ 205
bastimenat (cr.) 367
batut (bulg.) 210
*bą̈kati (paleosl.) 200
bebru 148
benket (rut.) 68
bezdŭna 134
běla (sîrb.) 205
blato 147
БОБЪ 205
БОЛЬ 206
bolĭ 386
bolĭnica (paleosl.) 208
boncati (ceh) 200
borŭ (paleosl.) 153
boz(ŭ) (rus., rut.) 208
božidńac (cr.) 207
bratĭsvo (paleosl.) 212
brazda (bulg.) 67
brbore (sîrb.) 107
brězŭ (dacosl.) 204
brička 134, 207
britva (sîrb.) 151
brŭvĭno 134
bĭovę (rut.) 33
buczeć (pol.) 200
buhăir (bulg.) 162
bukati (sîrb.) 200
БОШКЫ 206
bursztyn (pol.) 211
bŭtŭ (paleosl.) 209
Bŭzĭna (dacosl.) 208
*bŭzŭ (paleosl.) 208
bykŭ (dacosl.) 210
bylije (dacosl.) 210
byl'e (rut.) 210
bystrŭ (paleosl.) 210
byvolŭ (dacosl.) 210
byvŭ (dacosl.) 210
БЪТЪ 206

ceasoslov 173
cęta (paleosl.) 199
chalą̈ga (paleosl.) 200
chlŭmŭ 196
chorobrŭ (rus.) 128
chorobryj (rus.) 128
chrana 127, 394
chŭmelĭ 207
Chvylyp (ucrain.) 208
chytrŭ 205
covŭčegŭ (paleos.) 207
cozirjokŭ (rus.) 211

ćulaf (sîrb.) 197
ćulum (sîrb.) 121

čamuga (sîrb.) 152
čepurka (bulg.) 153
černica (bulg.) 105
čębrŭ (paleosl.) 199
čirtą 104
*čirtakŭ 104
čistĭ 124
čitą 207
čkalj (sîrb.) 207
čokan (bulg.) 152
Čubran (serbo-cr.) 202
Čubr-otic (serbo-cr.) 202

dąbŭ (paleos.) 200
dą̈ga (paleos.) 200
dělo 206
dělŭ 204
dĭnĭsĭ (paleosl.) 195, 208
dĭrą 207
dlato 147

dnes (bulg.) 195, 208
dobąda (paleosl.) 200
dobităk (bulg.) 209
dobytŭkŭ (paleosl.) 208
dojnica 111
Dolniĭ Jilĭ 172
dražiti (v.-bulg.) 149
drŭznąti (paleosl.) 209
dyba (dacosl.) 210
dychanije (dacosl.) 210
dyrja (bulg.) 210

firida (bulg.) 198
forbot (pol.) 197
ftita 198
fuzya (pol.) 210

garvan (bulg.) 149
gasenica 123
gąba (paleosl.) 200
*gądo- (paleosl.) 200
*gągati (paleosl.) 200
gągnanije (paleosl.) 200
gągnavĭ 112
gągnavŭ (paleosl.) 200
gąska (paleosl.) 200
gălčava (bulg.) 209
gărbă (bulg.) 209
găska (bulg.) 200
glaganyj (syrŭ) (rut.) 388
gląbokŭ (paleosl.) 200
gleč (bulg.) 125
glezĭnŭ 205, 392
glg (slov.) 142
glgat' (slov.) 142
gloginja (sîrb.) 152
glumŭ (paleosl.) 121
gnąsiti sę 128
gnoj 127
gnojina 108
gnos 127
gnusiti-sę 128
goląbŭ (paleosl.) 200
ГОЛЪ 205
Golĭcĭ (dacosl.) 208
gomila (sîrb.) 67
gomon (rus.) 67
gora 347
Gorniĭ Jilĭ 172
*gorĭnikŭ (paleosl.) 208
gospod (rus.) 198
govoriti 153
grad 147
gramoda 155
granka (bulg.) 154, 212
grąbŭ (paleosl.) 200
greblo 206
greh (bulg.) 197
gręda (paleosl.) 199
grędŭ (paleosl.) 199
grivĭna (paleosl.) 208
gromada 155
grŭlo 206
gudetь (rus.) 200
gudjati (sîrb.) 200
gugla (bulg.) 148
gunja (slov.) 28
guńa (pol., sîrb.) 28
g(ŭ)vozdĭ 207
gvozdĭ 205
gyzdavŭ (dacosl.) 210

harmata (pol.) 198
hărb (bulg.) 209
hirida (bulg.) 198
hospod (rus.) 198
hrabăr (bulg.) 67
hrabŭrŭ (paleosl.) 128
hrast (bulg.) 197, 212
hrĕnŭ 127
hrička (rut.) 127
hudu (rut.) 200
huńa (rut.) 28
hvala 208
hvală (paleosl.) 133
hvaštati 207
hyd (rut.) 210

igrec (bulg.) 208
igrĭcĭ (paleosl.) 208
ischoditi 196
spytĭ (dacosl.) 210
izŭbyti (paleosl.) 211
izvor (bulg.) 67

jafiri (rut.) 388
jaglika (sîrb.) 124
jasna 116
jądolŭ (paleosl.) 200
jevtin (bulg., sîrb.) 95, 198

kačula (bulg.) 210
kahlja (rut.) 203
kalofer (bulg.) 122
kalušar (bulg.) 210
kaplo uchy (rut.) 149
karamfil (bulg.) 122
kasno (cr.) 116
kastrol (pol.) 136
kastrolă (bulg.) 136
kastrole (sîrb.) 136
katerynka (rut.) 211
katran (sîrb.) 67
katun (bulg.) 210
КАЗНЬ 206
kăpăcină (bulg.) 210
kedrŭ 205
kika (sîrb.) 210
kikă (bulg.) 210

kirasŭ (rus.) 201
kiulaf (bulg.) 197
kladnja (sîrb.) 100
klanac (sîrb.) 213
klapo-uchyi (rut.) 149
klapouchy 196
klevetĭníkŭ (paleosl.) 208
klinŭ 212
ključarĭ (paleosl.) 203
klŭčiti (paleosl.) 209
kl'ag (slov.) 388
КОВЪ 206
kobyla (paleosl., rus.) 210
kocjurba (rut.) 149
kočan (bulg.) 152
kolač 271
kolęda 199
*kolĭčĭ (paleosl.) 208
koníčanije (paleosl.) 208
kontenat (cr.) 367
kontenta (cr.) 367
kora 124
koromyslo (rus.) 210
kosa (bulg.) 67
kosă (bulg.) 67
kosi (bulg.) 67
kosynka (rus.) 210
kotĭčĭ (paleosl.) 208
*kotĭliti 393
kovalj 69
kovylĭ 105
kožuh 196
kram (sîrb.) 121
kras- 128
krasivyĭ (rus.) 273
krasnyĭ (rus.) 273
krastavec 139
krągŭ (paleosl.) 200
КРѢМЕНЬ 206
krina (bulg.) 129
krug (sîrb.) 200
krugŭ (rus.) 200
krŭčĭma 147
kryžak (pol.) 211
kryžĭ (paleosl.) 210
kṛn 129
kupecŭ (rus.) 208
kupĭčĭ (paleosl.) 208
kŭbŭlŭ 205
kyka (dacosl.) 210

lata (pol.) 228
latica (sîrb.) 150
latokŭ 347
łąka (paleosl.) 200
lefe (bulg.) 393
lesno (bulg.) 134
lěkŭ 204
ЛѢНЬ 206
lędina 199
livada 194
lĭstĭnu (paleosl.) 134, 208
ljubiti 203
lopata 352
lunica (bulg.) 349

łata (pol.) 228

mačuga (sîrb.) 152
malaj (bulg.) 210
maslo 206
maštrap (sîrb.) 136
maštrapa (bulg.) 136
mazdrak (bulg.) 136
mądrŭ (paleosl.) 200, 205
mąka (paleosl.) 200
măglă (bulg.) 209
măhav (bulg.) 207
măhovat (bulg.) 207
medenica 123
mežda 398
МИЛЪ 206
mĭgla (paleosl.) 209
mĭžati 207
mĭzda (paleosl.) 209
mlatiti 136
mnogo (rus.) 208
mochovatyj (rus.) 207
mochovoj (rus.) 207
moczydlo (pol.) 124
*močidlo 124
*močilo 124
moštağija (sîrb.) 139
moj (bulg.) 179
molĭ 203
mrěna 136
můchŭ 207
můnogo (paleosl.) 208
můšelŭ 131
myto (dacosl.) 210

narav (sîrb.) 128
naravŭ 128
năravъ (bulg.) 128
Nedeljko (sîrb.) 203
НѢМЬЦЬ 206
nravŭ (paleosl.) 128, 207

obrazŭ 192
obyčaj (dacosl.) 210
očĭtŭ (paleosl.) 208, 386
odpaljati (slov.) 140
oględati (paleosl.) 199
orczyk (pol.) 211
osąditi (paleosl.) 200
ošĭlĭnikŭ (paleosl.) 208
otkup (rus.) 67
otrinąti 144
otŭdŭhnąti 207

ovĭsĭ (paleosl.) 209
ovĭsŭ (paleosl.) 208

ǫdolina (paleosl.) 179
ǫdolŭ (paleosl.) 179

palka (rus.) 84
parča (bulg.) 167
pąditi (paleosl.) 200
pečurka (bulg.) 153
pelynŭ (dacosl.) 210
пѣквьць 206
pivo 95
pĭklo (paleosl.) 209
pĭstrŭ (paleosl.) 209
pjalka (rus.) 84
pletam (macedo-bulg.) 347
pletiš (macedo-bulg.) 347
plusz (pol.) 201
plŭstĭ 207
pļk 129
pochotŭ (paleosl.) 214
pocsentzt (slav transilvan) 124
pofta (bulg.) 214
pogoditi (rus.) 104
pomenĭnikŭ 118
porąčiti (paleosl.) 200
porinǫti 144
posměti 116
povarĭna 352
повѣсть 206
prahŭ 197
prědělŭ (dacosl.) 204
прѣлѣзъ 206
protykalo (rus.) 149
prypičok (rut.) 211
pukša (serbo-cr.) 151
punat (cr.) 367
pupăză (bulg.) 210
puška (serbo-cr.) 151
pyžĭ (rus.) 210

razgaljam (bulg.) 358
răž (bulg.) 209
repţe (cr.) 95
revn- (dacosl.) 212
rěka (sîrb.) 205
rędŭ (paleosl.) 199
ris (dacosl.) 212
rĭvĭnŭ (paleosl.) 208, 209
rĭvn- (paleosl.) 211
rjav (cr.) 150
rt (cr.) 150
ryba (paleosl.) 95, 210, 418
rydwan (pol.) 210
rydvanŭ (rus.) 210
rygati (paleosl.) 210
ryknąti (paleosl.) 210
rylicĭ 150
rysŭ (paleosl.) 210, 212
rozum (rut.) 33

sačma (sîrb.) 152
samfirŭ (paleosl.) 122
sąditi (paleosl.) 200
sfrăšja (bulg.) 210
silo 206
skądŭ (paleosl.) 200
skąpŭ (paleosl.) 200
sklagać (się) (pol.) 388
skovrada 147, 352
sluga (bulg.) 67
Srĕmĭcĭ (dacosl.) 136
Srĕmŭ (dacosl.) 136
stąpŭ (paleosl.) 200
stěna 123
stěnica 123
*stěnĭnica 123
stĭbla (paleosl.) 209
stĭklo (paleosl.) 209
strana (bulg.) 67
strugŭ (paleosl.) 256
sŭblaznŭ 209
sŭborŭ 209
sŭdravĭnŭ (paleosl.) 208, 209
sŭmŭčati (paleosl.) 209
sŭtężiti (paleosl.) 199
sŭtĭnikŭ 209
sŭto (paleosl.) 206, 209
sŭvrŭšiti 209
svěštilo 206
svěštilo (bulg.) 133
svętŭ (paleosl.) 199
svirĕpŭ 134
sylce (rut.) 211
syn (rus.) 46
szlachta (pol.) 212

tamnica (sîrb.) 208
tămnica (bulg.) 208
temelije (iugoslav) 198
tĭmijanŭ (paleosl.) 108
testamenat (cr.) 367
tĭmĭnica (paleosl.) 208
tĭzŭ (paleosl.) 209
tokŭma 393
topanĭdzĭě (paleosl.) 125
*Toplĭcĭ (dacosl.) 208
trąba (paleosl.) 200
trěsvŭ 207
trice 127
tŭkŭma (paleosl.) 208

ugoditi 380
ustanǫ 380
uti 166

vagan 154
vaj (bulg., sîrb.) 362
vąglye (paleosl.) 200
vărtenica (bulg.) 123
velikij 172

velij 172
vere (bulg.) 273
ververica (bulg.) 139
veslo 124
věkŭ 204
věra (bulg.) 273
věverica (paleosl.) 139
vojnikŭ 111
vospodi (rus.) 198
vrěmenĭnikŭ 118, 123
vrŭhŭ (rut.) 197
vŭzduchŭ 209
vypuskŭ (rus.) 211

zarĭ 192
*zębĭcĭ (paleosl.) 134, 208
zębŭ (paleosl.) 200
zăb (bulg.) 200
*zdravĭcĭ 214
zglawiby (pol.) 137
Zlatĭna (paleosl.) 208
zlěbŭ 393
zlobivŭ 137, 212
zǫbrŭ (paleosl.) 200
zrěti 207

ЖАЛОСТЬ 206
žędati (paleosl.) 199
žihalo (rut.) 197
žlěbŭ 137, 212
žrŭdĭ (paleosl.) 208

turceşti

aga-lar 103
agyrlyk 124
akyde 101
altynğyk 211
alym 211
alyşveriş 211
amade 139
anasyny 211
anterilyk 211
arkaly 211
arpağyk 211
arşyn 211
arzi mahzar 139
asa-lar 103
ašyk 123

baba 166
babalyk 211
baht 214
baldyr 211
balyk 211
bamia 121
basmağy 125
başlyk 211
bayramlyk 155
begzade 205
bezelyk 211
bogasy 211
boj 125
bostanğy 211
boyağy 125

čakşyr 211
čakyr 211
čal-para 107
čyplak 211

damla 81, 121, 308
derd 125
destimal 101
dülger 201
dyşeme 211

fener 107
filer 197
filğan 127
fišek 101
fystyk 211
fystyky 211

güzdan 201

ğüluš 201
ğüm 201
ğündelyk 201
ğuveč 201
ğüzlük 201

ğamadan 139
ğed-bi-ğed 174

hadym 121
hanym 211
haša 123
hatyr 211
hurma 345, 346
hüküm 201
hyzmet 211

kačyrma 211
kadyn 211
kaldyrym 211
kahve 205
kalabalyk 211
kalaiğy 125
kalup 211
kalyp 211
karag(u)ruş 109
kayş 211
kehlibar 121
kešf 151
kise 205
kube 121
külah 197, 201
kylavuz 211
kyrmyz 211
kyst 126

mahrama 108
masrapa 136, 308
mastrapa 136
meneške 152
miğlişe 125
mizrak 136
muşemma 102
mübaja 122
müdir 201
mühürdar 201
müsafir 201
müşir 201
müteyeli 201

nazyr 211

ojun 198

ölefe 393

parča-parča 167
pervaz 148
puskjul 98
puşt 126

tahtabik 213
tuč 125

zerdeli 103

ungureşti

adomány 203
áldomás 204
alkalom 112
almáriom 109
ásó 123

bacskorszij 136
balzsam 148
bántani 69, 358, 367
bárson 148
bársony 203
beteg 204
Betlen 393
biró 59, 114, 119
bolcsú 115
bödöny 109
bőség 115, 120, 379
búcsú 115
bulya 203

csatorna 349
cseperke 153
csoborló 148

elen 393
elő 201
engedni 69
Erdöelv 207
ernyő 127, 201, 393

fattyú 387
felhérc 127, 204
fillér 204
fogoly 147
fürész 201

gacsiba 151
gazda 201
gluga 148
golya 203
gomb 104
gombos 153
gonoszúlni 128
guba 104
gunya 28
güzü 142, 201
gyenge 393
gyolcs 104
gyülés 201

hagyma 134, 393
halom 121
hamar 201
három-szor 103
hatalom 135
hazsárt 149
hegedüs 201
hitlen 197, 204
hitlenség 103
hitvány 197

idézés 152
igrec 208
Imre 136

kábolas 153
kajgonja 202
kalap 144
kályha 203
karas 128
kard 201
kék 57
képezni 94
kisjenő 313
kopasz 153
koporsó 149
kormány 203
kozsók 196
költeni 201
köpni 153
kölömp 121
külön 201

láb 204
liba 166

marha 197
menteni 69
mesterség 103
mocsila 124
modor 147

Nagylak 67
Naszód 52
négy-szer 102
nem 204
nyomás 386

ó 220

öt-ször 103

pakulár 387
perzsel 149
pít-pal-lot 174

rajta 201
reszelni 212

Sándor 147
sánta 141
szám 395
szappan 201
szekrény 203, 386
szent 199
Szent Imre 308
szép 273
szidni 102

terem 122
tó 52, 59, 137, 204, 379
Tót 52
töpni 153
tyúk 166

ülő 201
üveg 201

vágás 18
város 18
világ 115, 204

zsufa 120

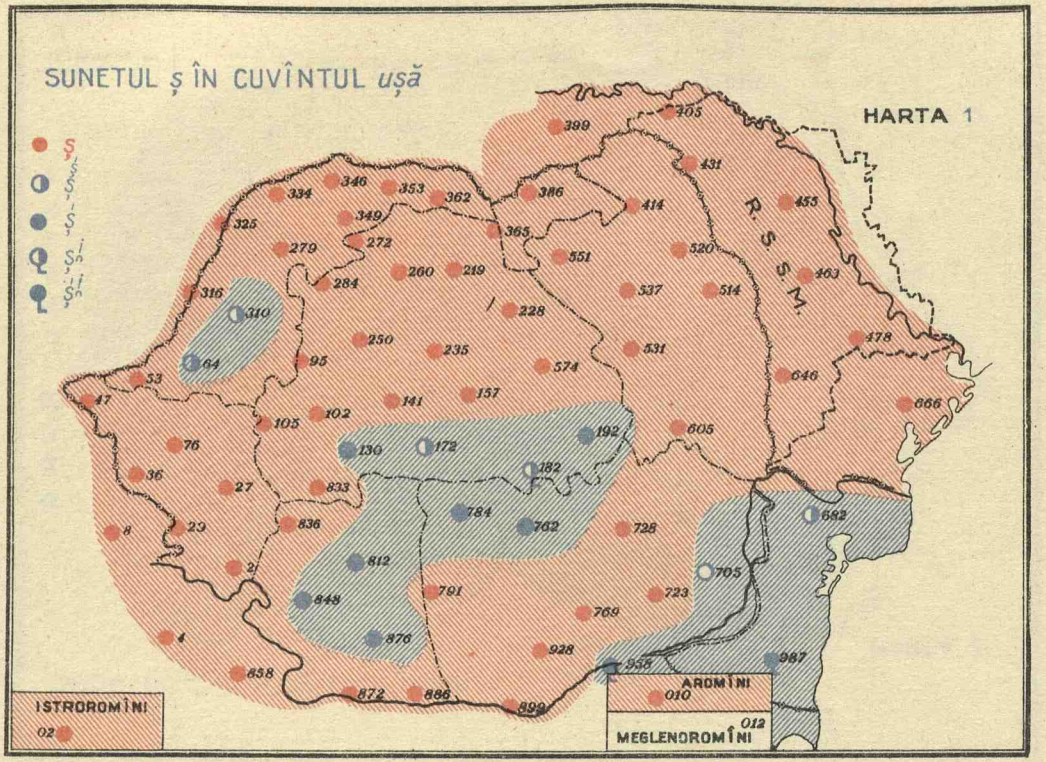
SUNETUL ȘÎN CUVÎNTUL *ușă*
HARTA 1
R. S. S. M.
ISTROROMÎNI
02
AROMÎNI
010
MEGLENOROMÎNI
012

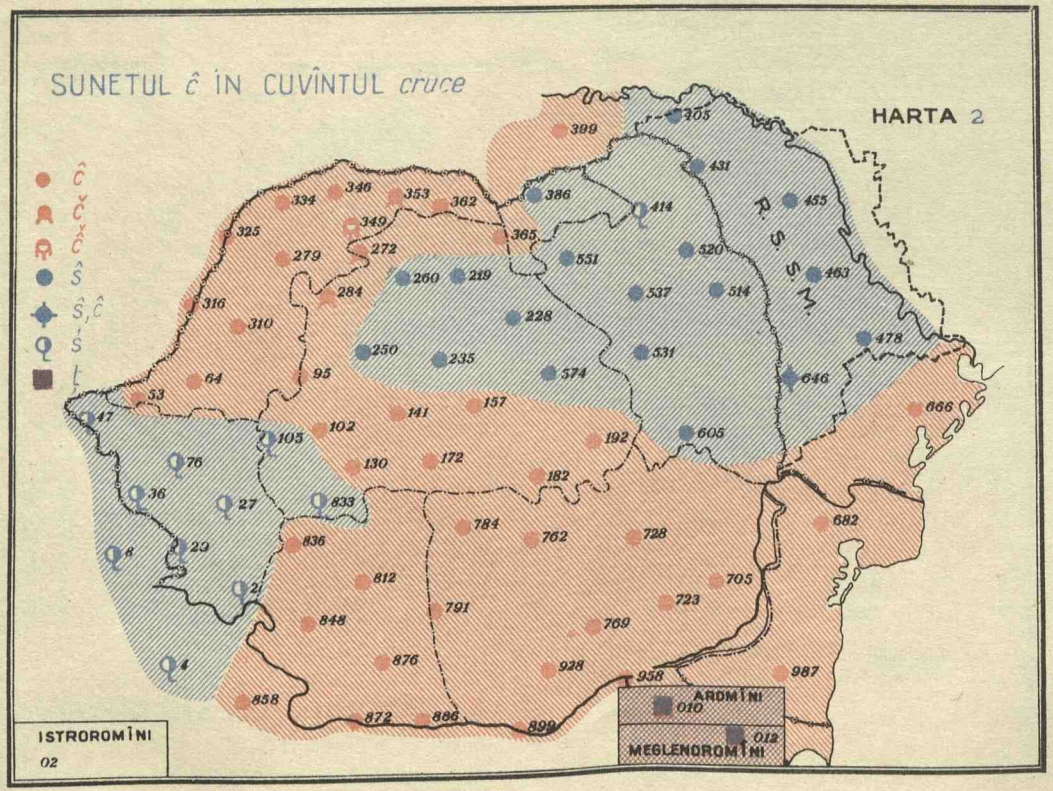
SUNETUL ĉ ÎN CUVÎNTUL cruce
HARTA 2
R. S. S. M.
ARDMÎNI
010
MEGLENDROMÎNI
012
ISTROROMÎNI
02

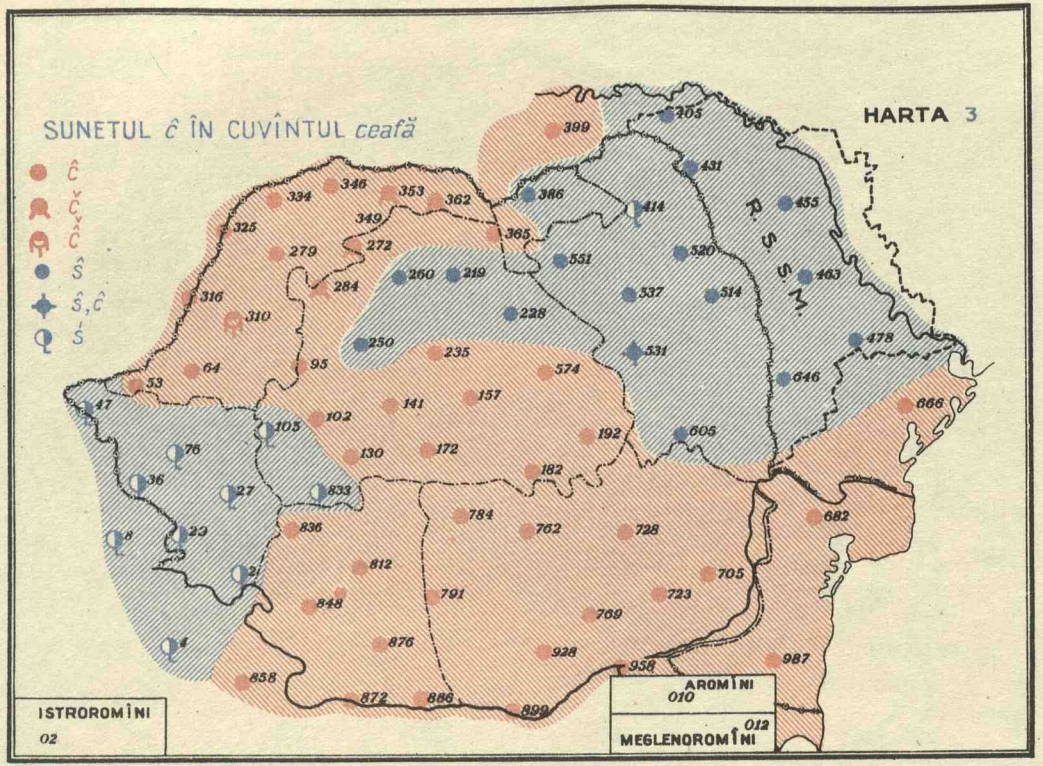
SUNETUL ĉ ÎN CUVÎNTUL ceafă
HARTA 3
ĉ
č
ĉ
ŝ
ŝ, ĉ
ś
R. S. S. M.
ISTROROMÎNI
02
AROMÎNI
010
MEGLENOROMÎNI
012

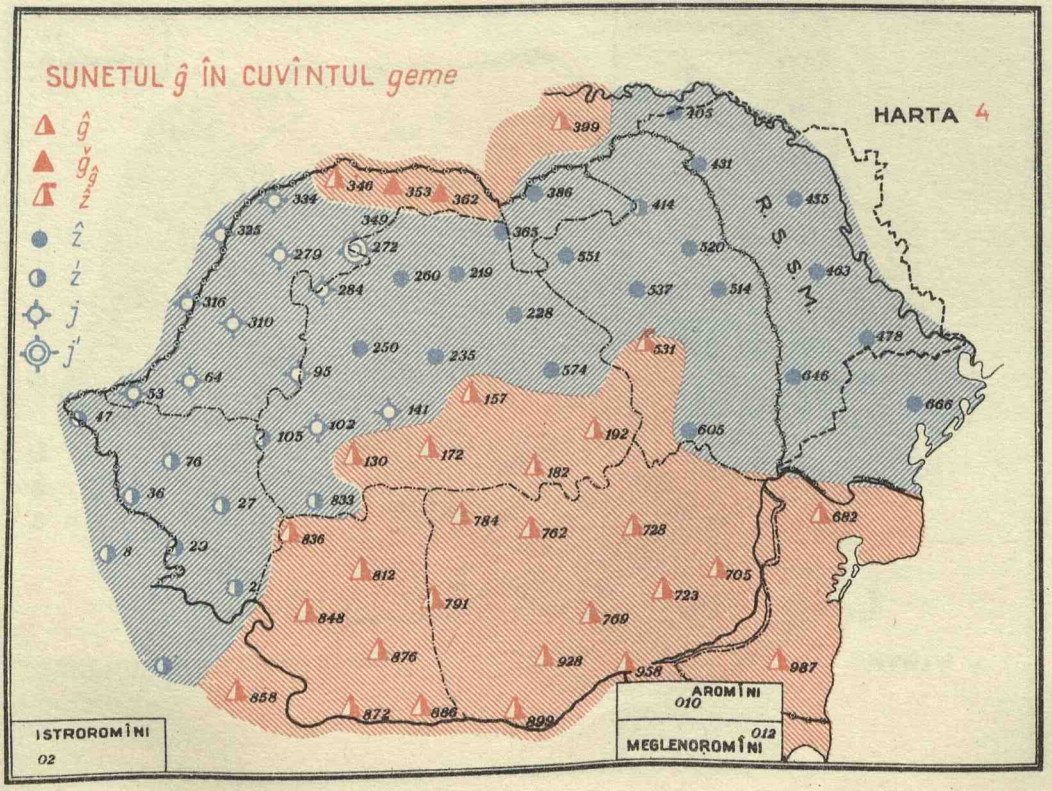
SUNETUL ĝ ÎN CUVÎNTUL geme
HARTA 4
R. S. S. M.
ISTROROMÎNI
02
AROMÎNI
010
MEGLENOROMÎNI
012

HARTA 5

SUNETUL *â* ÎN CUVÎNTUL *picior*

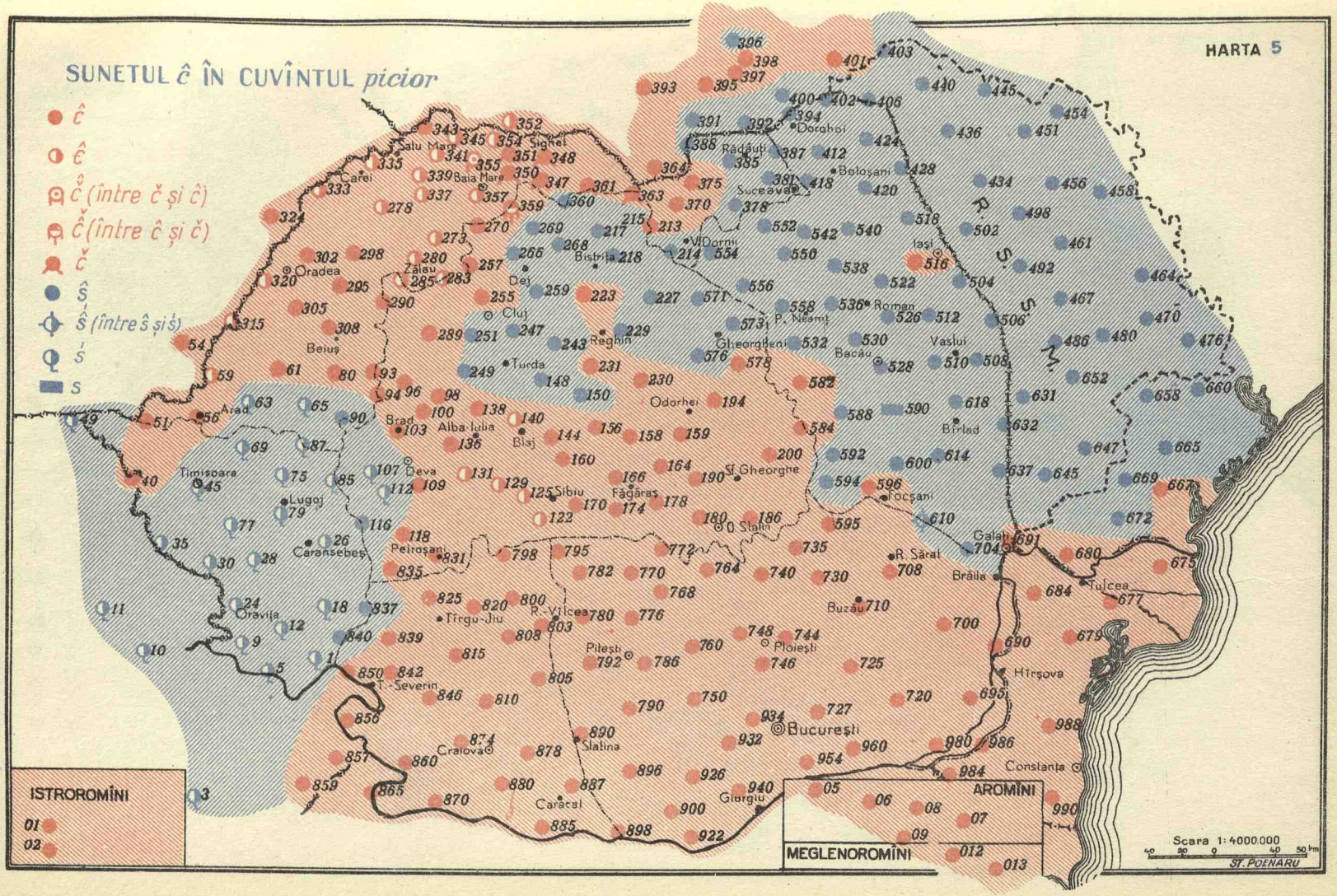

HARTA 6

SUNETUL ĝ ÎN CUVÎNTUL *gingie*

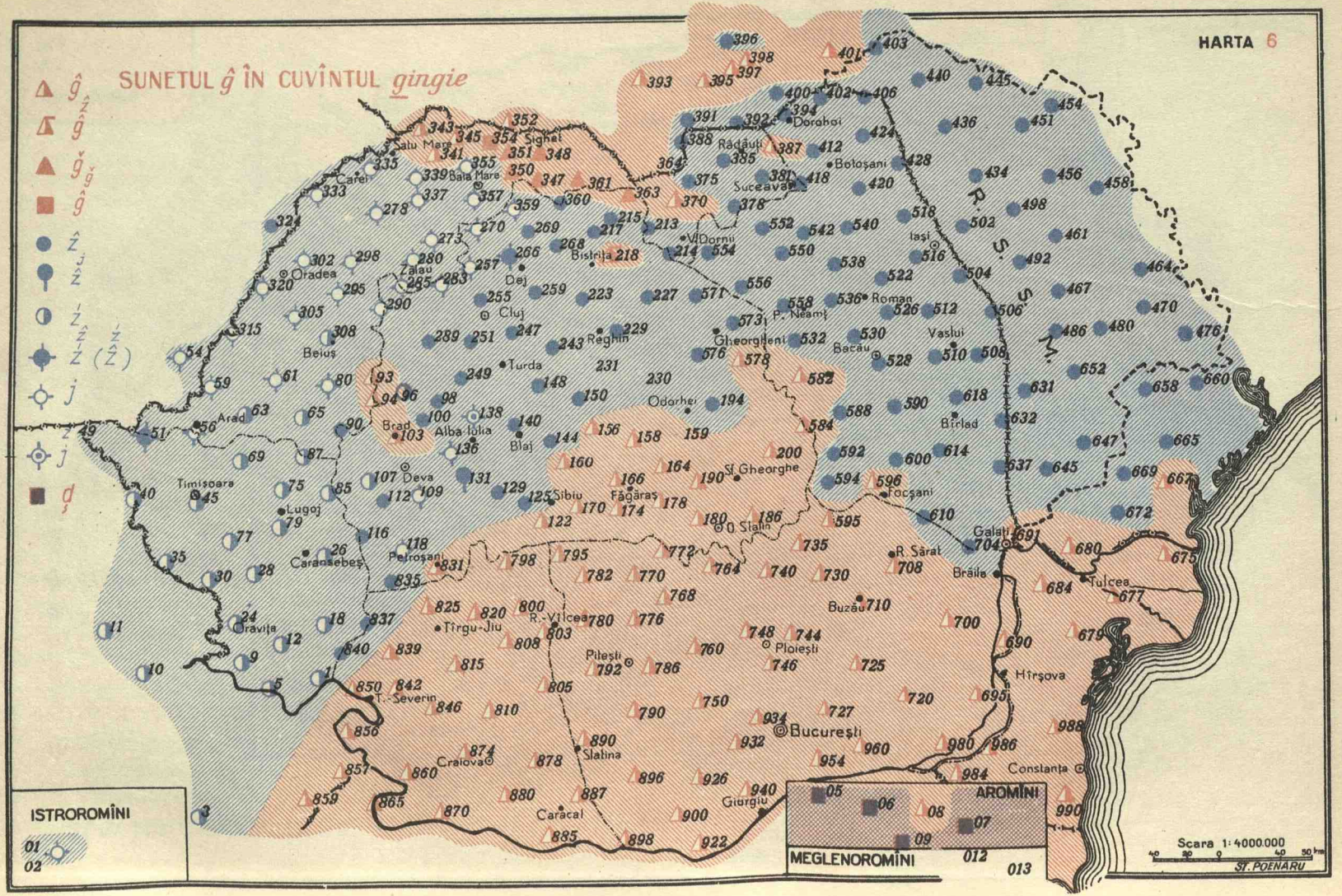

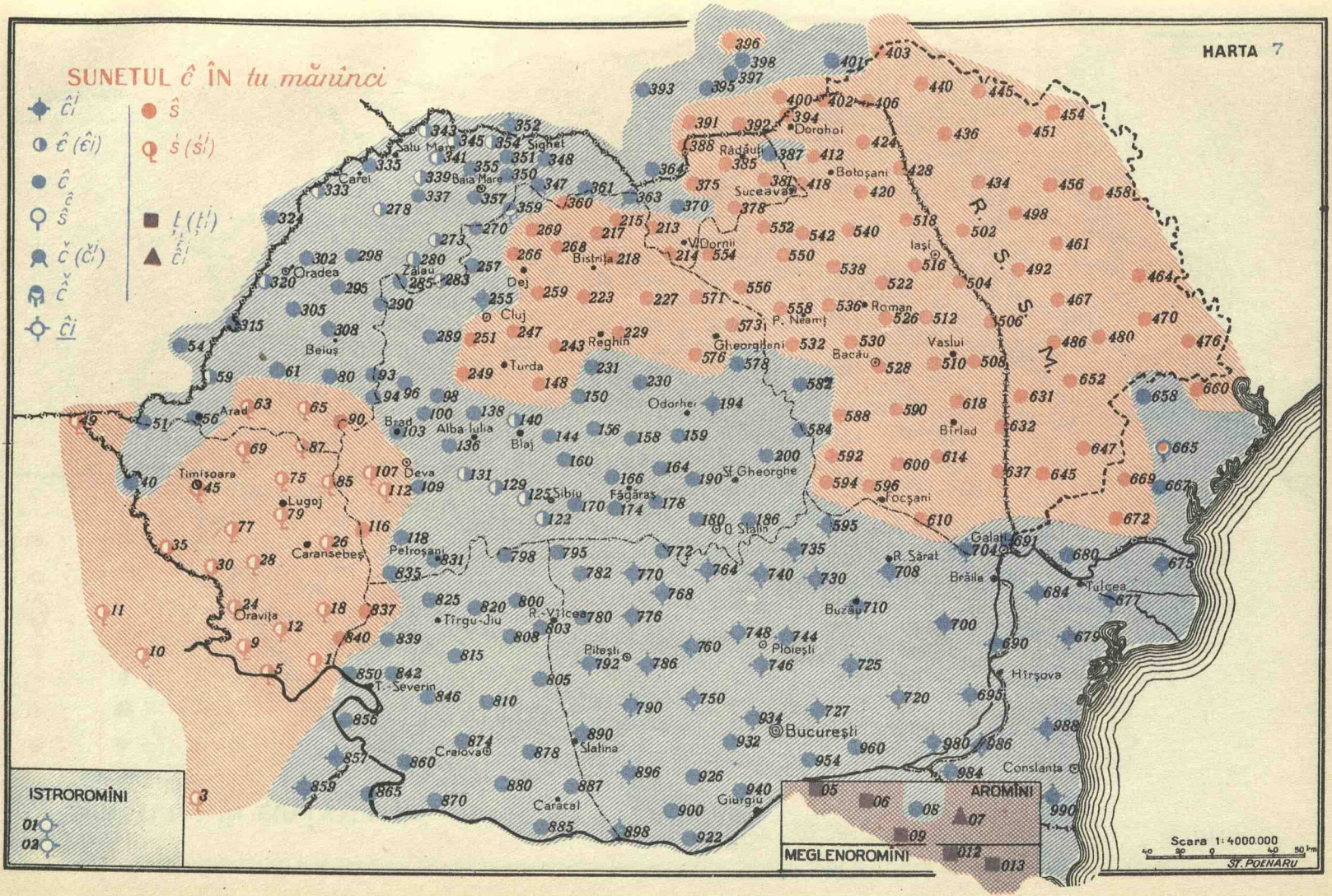
HARTA 7
SUNETUL ĉ ÎN tu mănînci
ĉi
ĉ (ĉi)
ĉ
ĉ
ŝ
č (či)
č
ĉi
ŝ
ś (śi)
ţ (ţi)
ĉi
R. S. S. M.
Satu Mare
Sighet
Carei
Baia Mare
Oradea
Zalau
Dej
Cluj
Bistriţa
Dorohoi
Rădăuţi
Botoşani
Suceava
V. Dornii
Iaşi
Roman
P. Neamţ
Gheorgheni
Vaslui
Bacău
Beiuş
Turda
Reghin
Odorhei
Arad
Brad
Alba-Iulia
Blaj
Birlad
Timişoara
Deva
Sibiu
Făgăraş
St. Gheorghe
Focşani
Lugoj
Caransebeş
Petroşani
Galaţi
R. Sărat
Brăila
Tulcea
Oraviţa
Tîrgu-Jiu
R.-Vîlcea
Buzău
Piteşti
Ploieşti
Hîrşova
T.-Severin
Bucureşti
Craiova
Slatina
Constanţa
Caracal
Giurgiu
ISTROROMÎNI
01
02
AROMÎNI
MEGLENOROMÎNI
Scara 1:4000.000
ST. POENARU

HARTA 8

SUNETUL *j* ÎN CUVÎNTUL *joi*

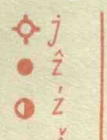

HARTA 9

SUNETUL FINAL *u* ÎN CUVÎNTUL *război(u) (de țesut)*

ISTROROMÎNI

01

02

AROMÎNI

MEGLENOROMÎNI

Scara 1: 4.000.000

ȘT. POENARU

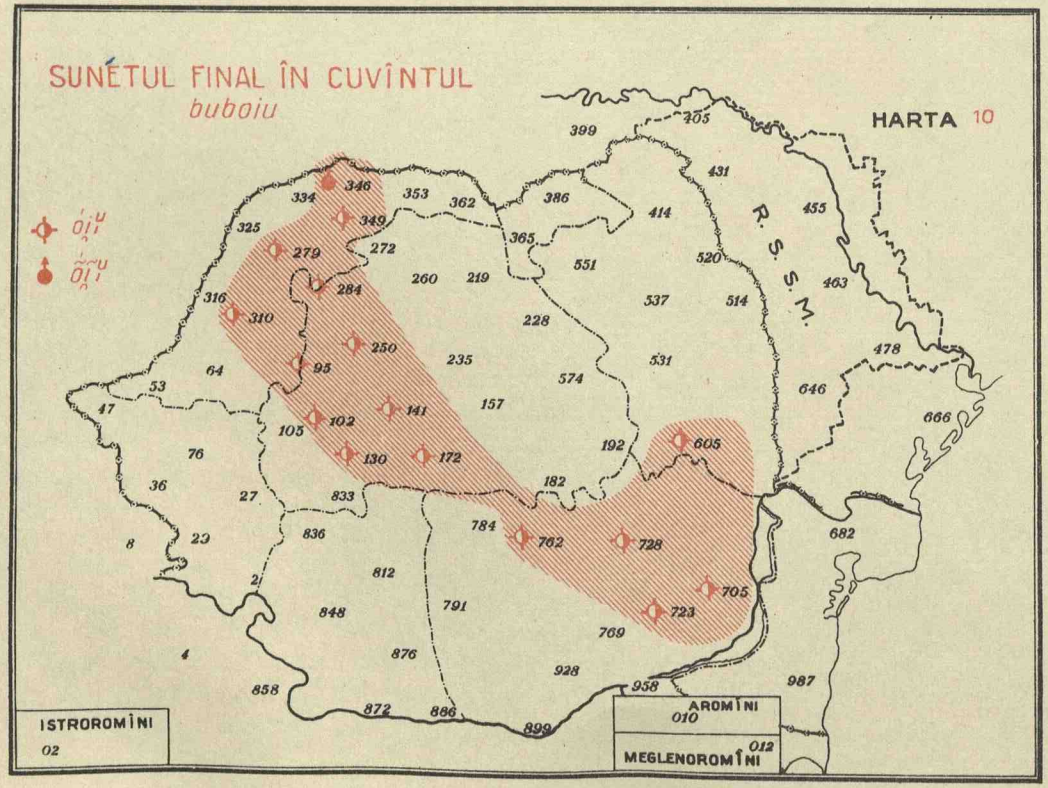
SUNÉTUL FINAL ÎN CUVÎNTUL
buboiu
HARTA 10
R. S. S. M.
ISTROROMÎNI
02
AROMÎNI
010
MEGLENOROMÎNI
012

HARTA 11

SUNETUL FINAL DUPĂ *p* ÎN CUVÎNTUL *cap*

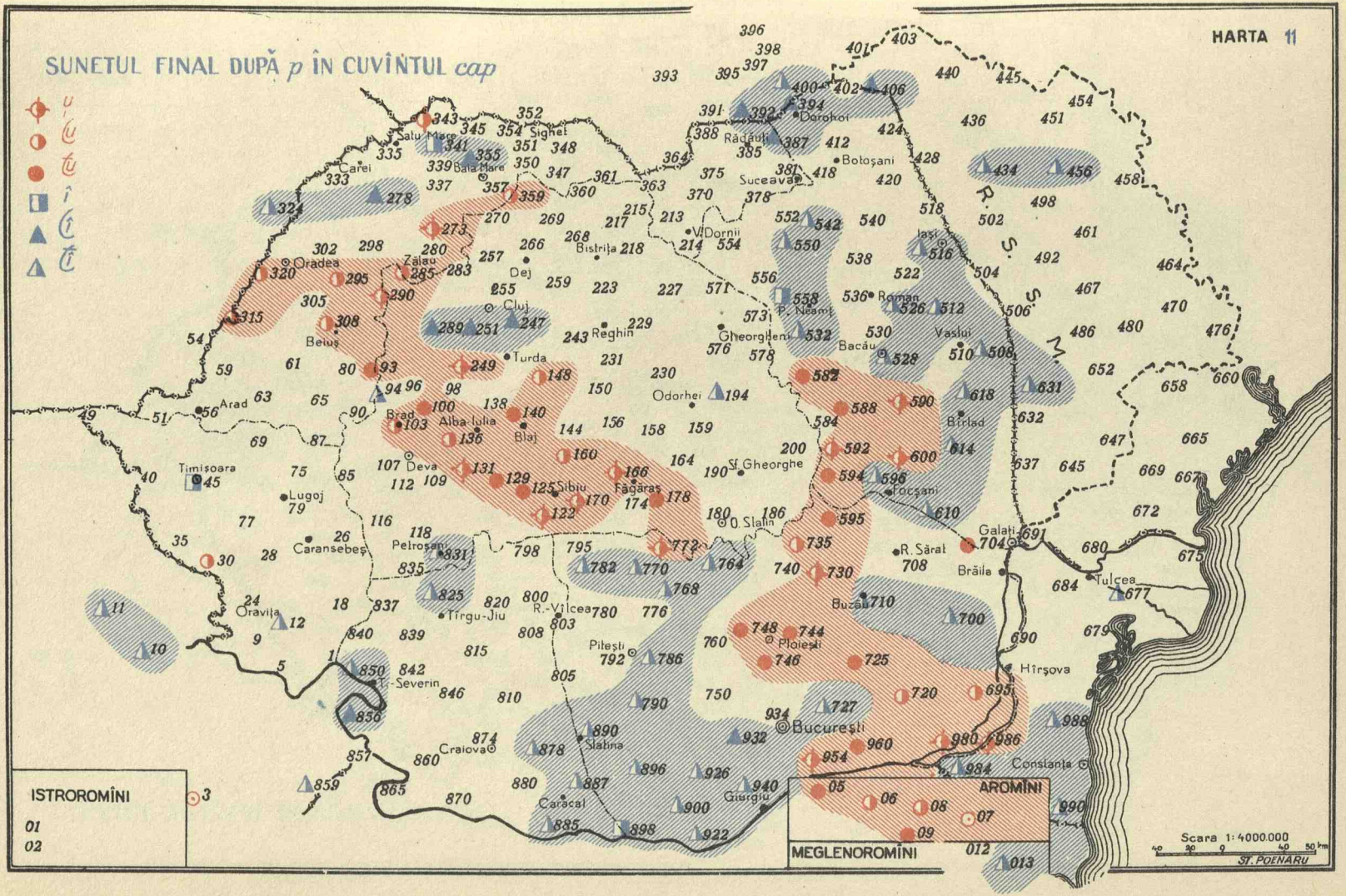

HARTA 12

SUNETUL *u* FINAL ÎN CUVÎNTUL *om*

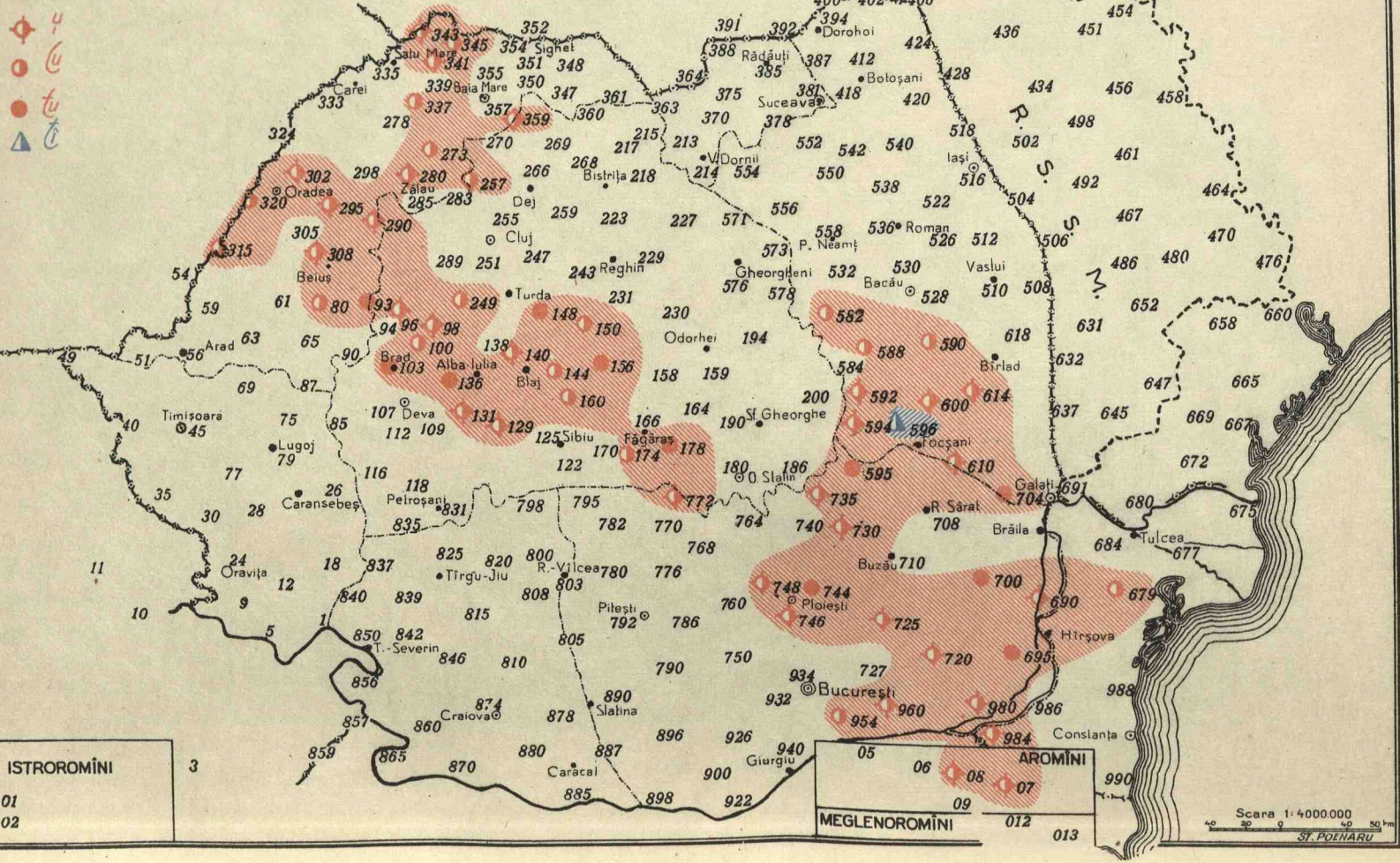

HARTA 13

SUNETUL *u* FINAL ÎN CUVÎNTUL *văr*

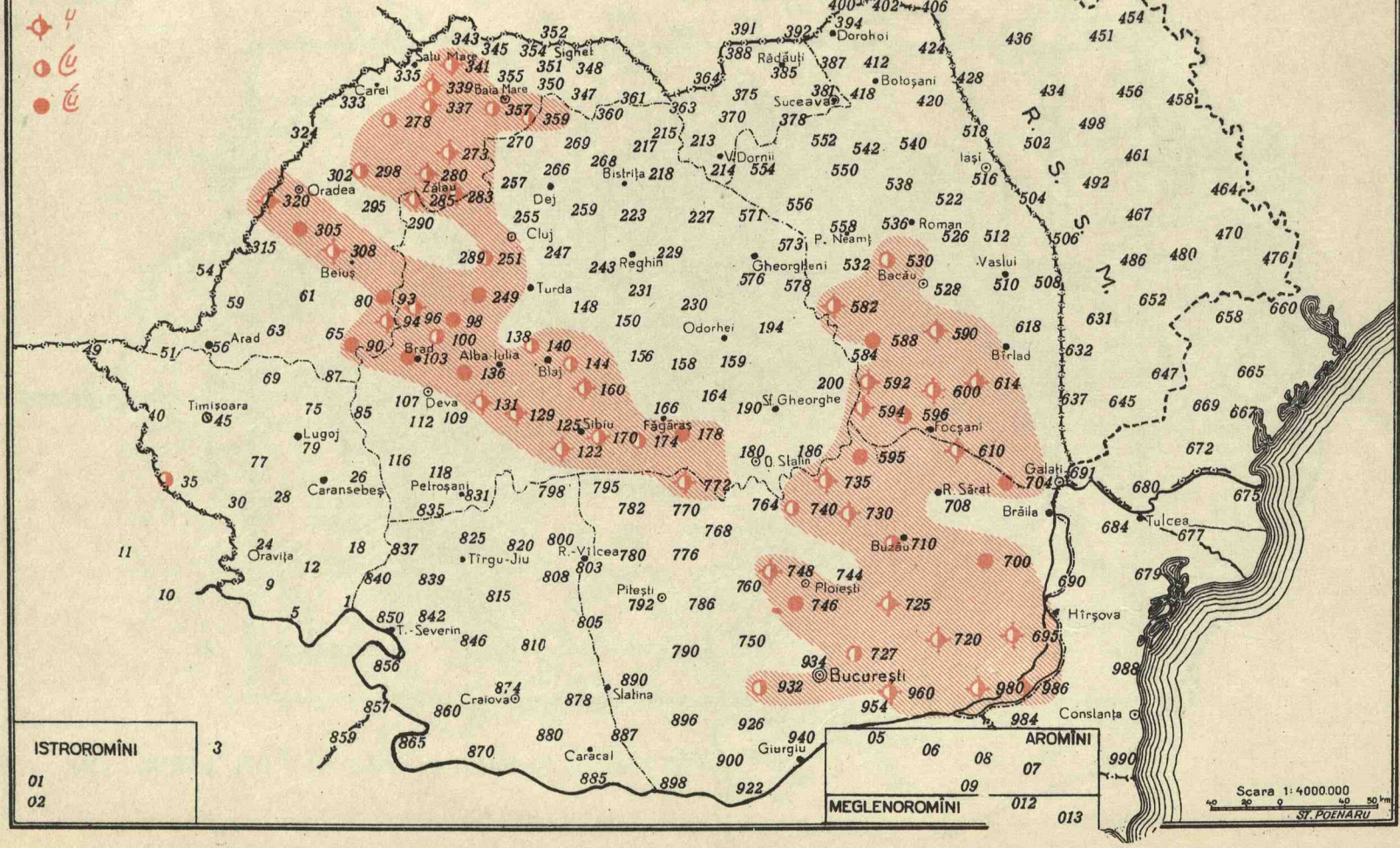

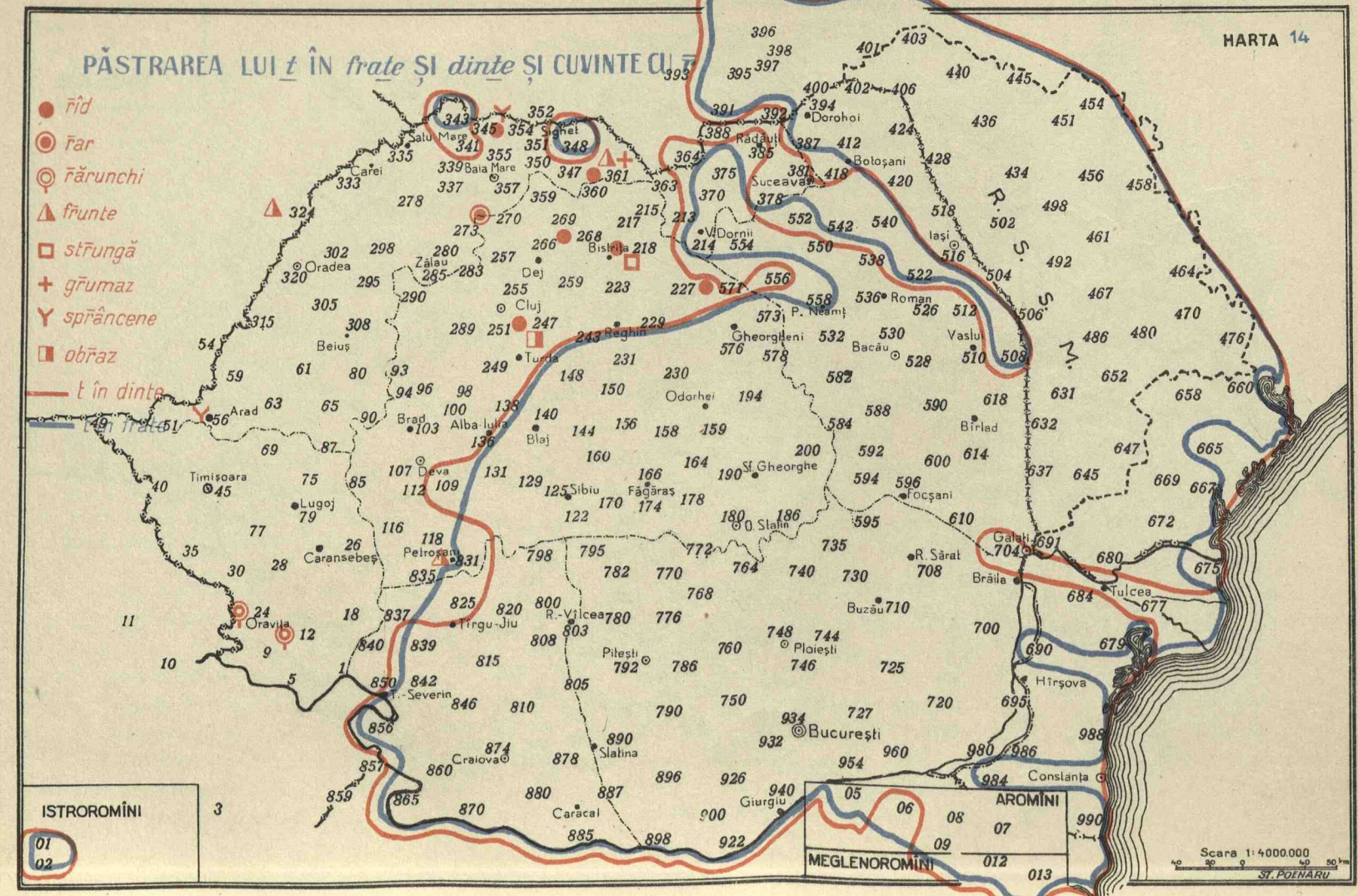
HARTA 14
PĂSTRAREA LUI t ÎN frate ȘI dinte ȘI CUVINTE CU r̄
r̄îd
r̄ar
r̄ărunchi
fr̄unte
str̄ungă
gr̄umaz
spr̄âncene
obr̄az
t în dinte
t în frate
ISTROROMÎNI
01
02
AROMÎNI
MEGLENOROMÎNI
Scara 1:4000.000
ST. POENARU
R. S. S. M.
Satu Mare
Sighet
Baia Mare
Carei
Oradea
Zălau
Dej
Bistrița
Cluj
Turda
Reghin
Beiuș
Arad
Brad
Alba-Iulia
Blaj
Deva
Timișoara
Lugoj
Caransebeș
Petroșani
Oravița
Tîrgu-Jiu
R.-Vîlcea
T.-Severin
Craiova
Slatina
Caracal
Pitești
Ploiești
București
Giurgiu
Buzău
Focșani
Galați
Brăila
Tulcea
Hîrșova
Constanța
Bîrlad
Vaslui
Bacău
Roman
Iași
Suceava
Dorohoi
Botoșani
Radăuți
V. Dornii
P. Neamț
Gheorgheni
Odorhei
Sf. Gheorghe
Făgăraș
Sibiu
O. Stalin
R. Sărat

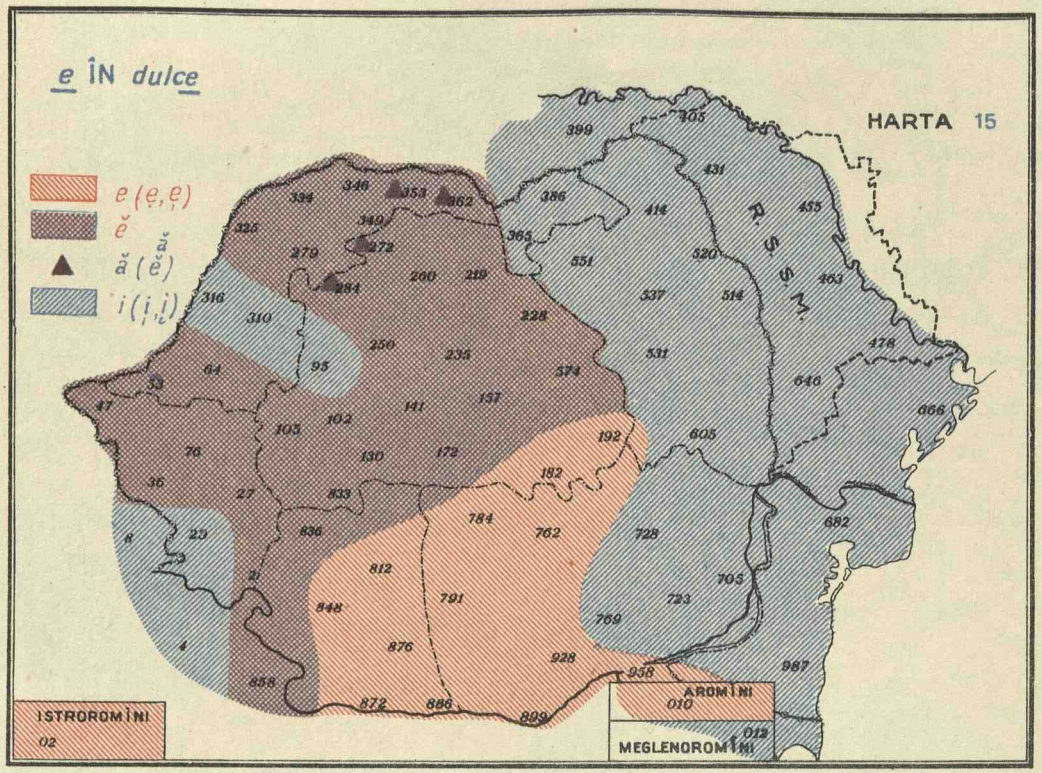
e ÎN dulce
HARTA 15
e (ẹ, ẹ)
ĕ
ă (ĕ ă)
i (i̧, i̧)
R. S. S. M.
ISTROROMÎNI
02
AROMÎNI
010
MEGLENOROMÎNI
012

HARTA 16

ACCENTUL ÎN *spunem*

- *spúnem*
- *spúrem*
- *spúnèm*
- *spunèm*

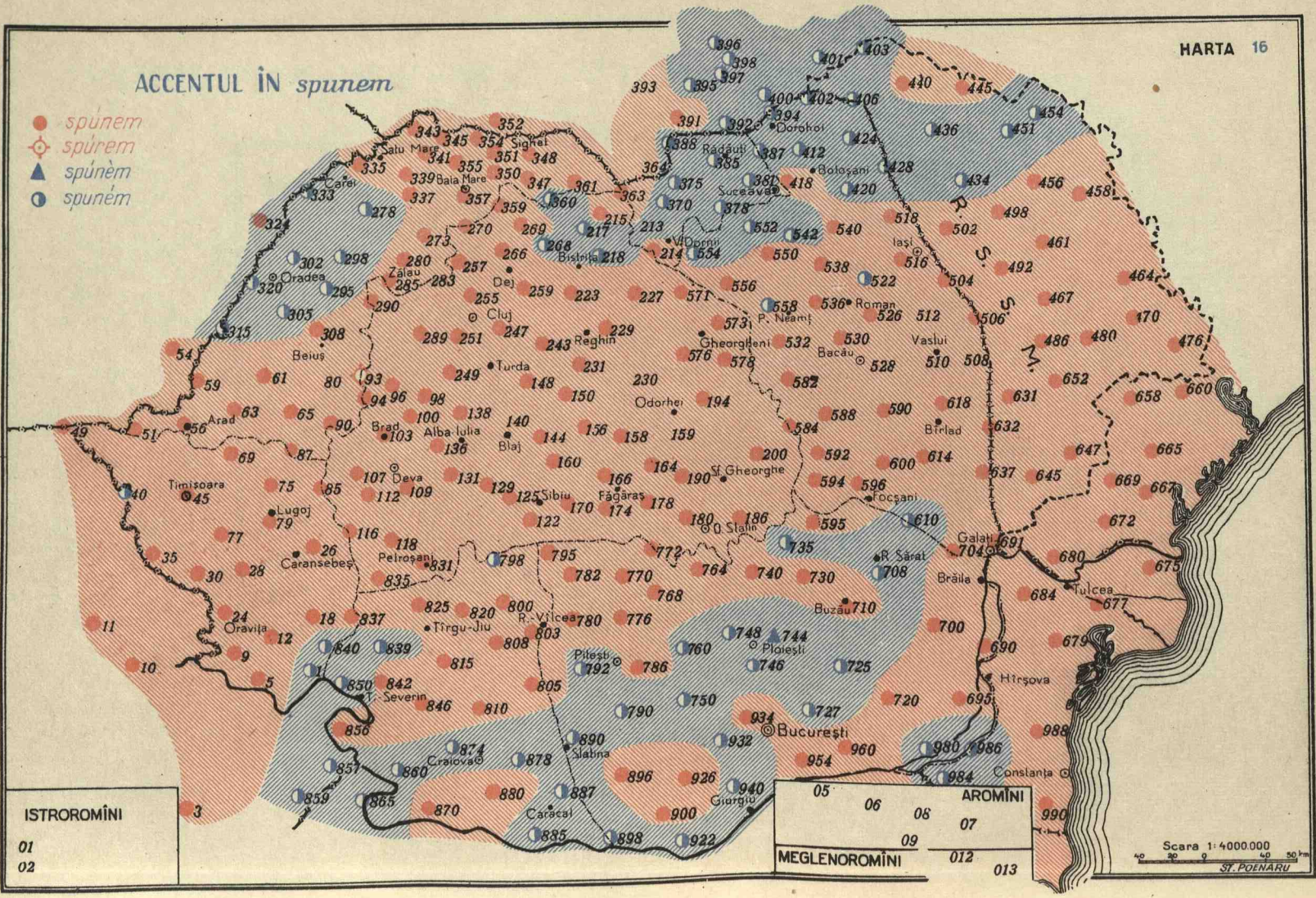

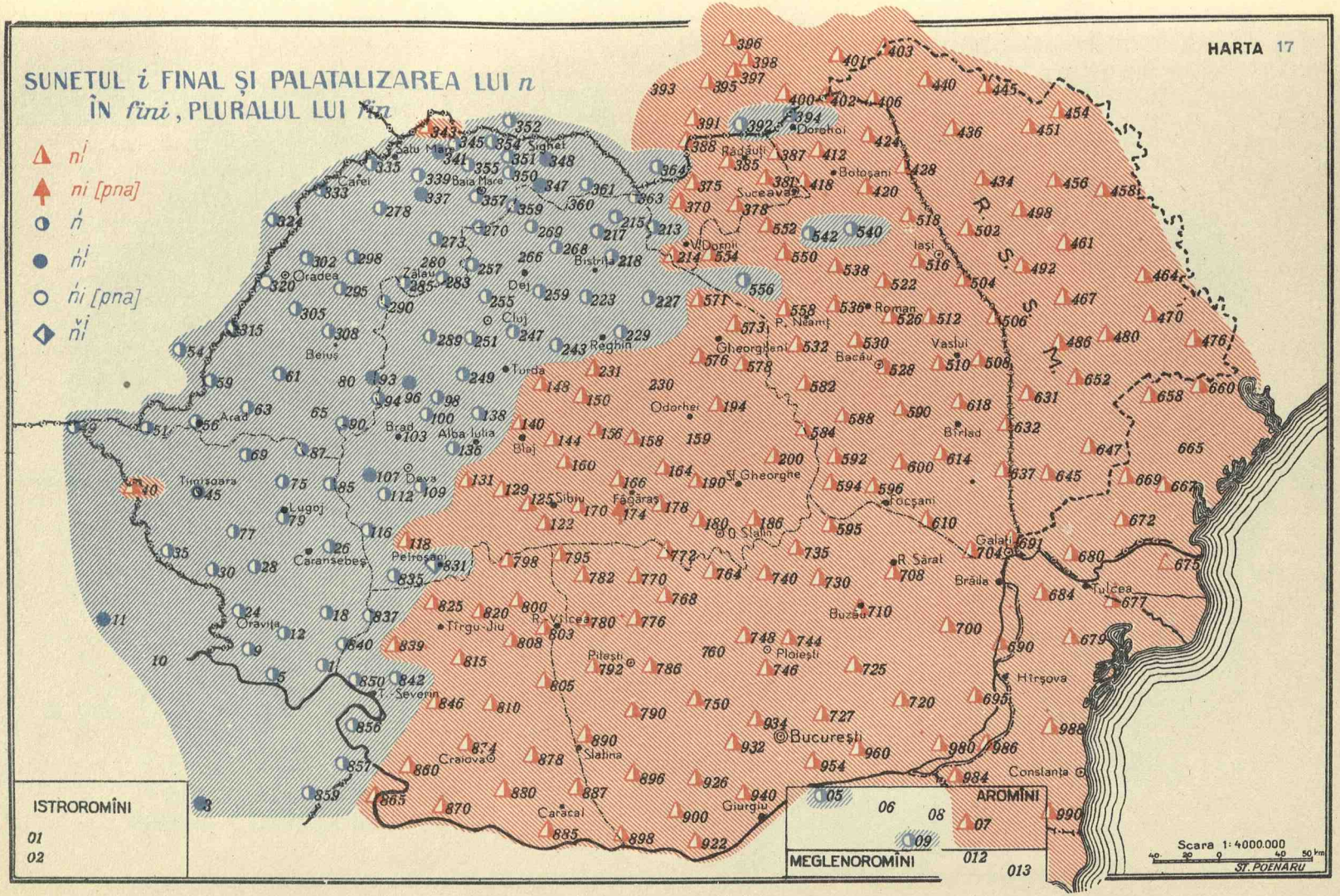
HARTA 17
SUNETUL i FINAL ȘI PALATALIZAREA LUI n
ÎN fini, PLURALUL LUI fin
ni
ni [pna]
ń
ńi
ńi [pna]
ňi
R. S. S. M.
Satu Mare
Sighet
Carei
Baia Mare
Oradea
Zalau
Dej
Bistrița
Cluj
Reghin
Beiuș
Turda
Arad
Brad
Alba Iulia
Blaj
Timișoara
Deva
Lugoj
Caransebeș
Petroșani
Oravița
Sibiu
Făgăraș
Odorhei
Gheorghieni
Sf. Gheorghe
Ciuc
Dorohoi
Rădăuți
Botoșani
Suceava
V. Dornii
Iași
Roman
P. Neamț
Bacău
Vaslui
Bîrlad
Focșani
Galați
R. Sărat
Brăila
Tulcea
Buzău
Ploiești
Pitești
Hîrșova
Constanța
Bucureștii
Giurgiu
Slatina
Craiova
Caracal
Tîrgu-Jiu
R. Vîlcea
T. Severin
ISTROROMÎNI
01
02
MEGLENOROMÎNI
05
06
08
09
AROMÎNI
07
012
013
Scara 1:4000.000
40 20 0 40 50 km
ST. POENARU

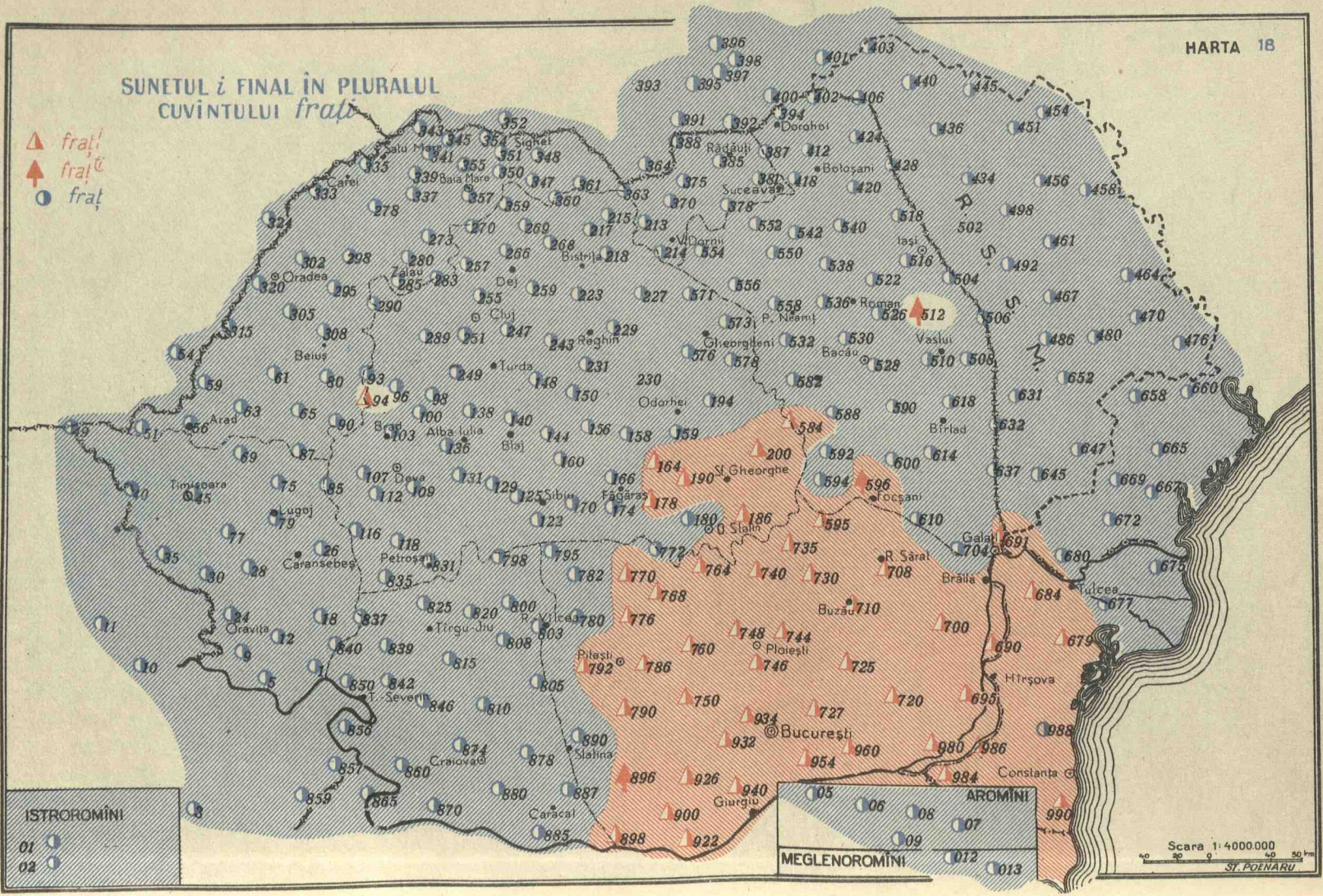
HARTA 18
SUNETUL i FINAL ÎN PLURALUL CUVÎNTULUI frați
frați
frați
frați
R. S. S. M.
Dorohoi
Rădăuți
Botoșani
Suceava
Iași
Roman
Vaslui
Bacău
Bîrlad
Focșani
Galați
Brăila
Tulcea
Hîrșova
Constanța
Buzău
Ploiești
București
Giurgiu
Pitești
Slatina
Caracal
Craiova
T. Severin
Oravița
Caransebeș
Lugoj
Timișoara
Arad
Beiuș
Oradea
Zalău
Baia Mare
Sighet
Cluj
Dej
Bistrița
Reghin
Turda
Odorhei
Gheorgheni
P. Neamț
Alba Iulia
Blaj
Deva
Sibiu
Făgăraș
Petroșani
Tîrgu-Jiu
R. Vîlcea
Brad
Carei
Salu Mare
Ploiești
Sf. Gheorghe
O. Stalin
R. Sărat
ISTROROMÎNI
01
02
AROMÎNI
MEGLENOROMÎNI
Scara 1:4000.000
ST. POENARU

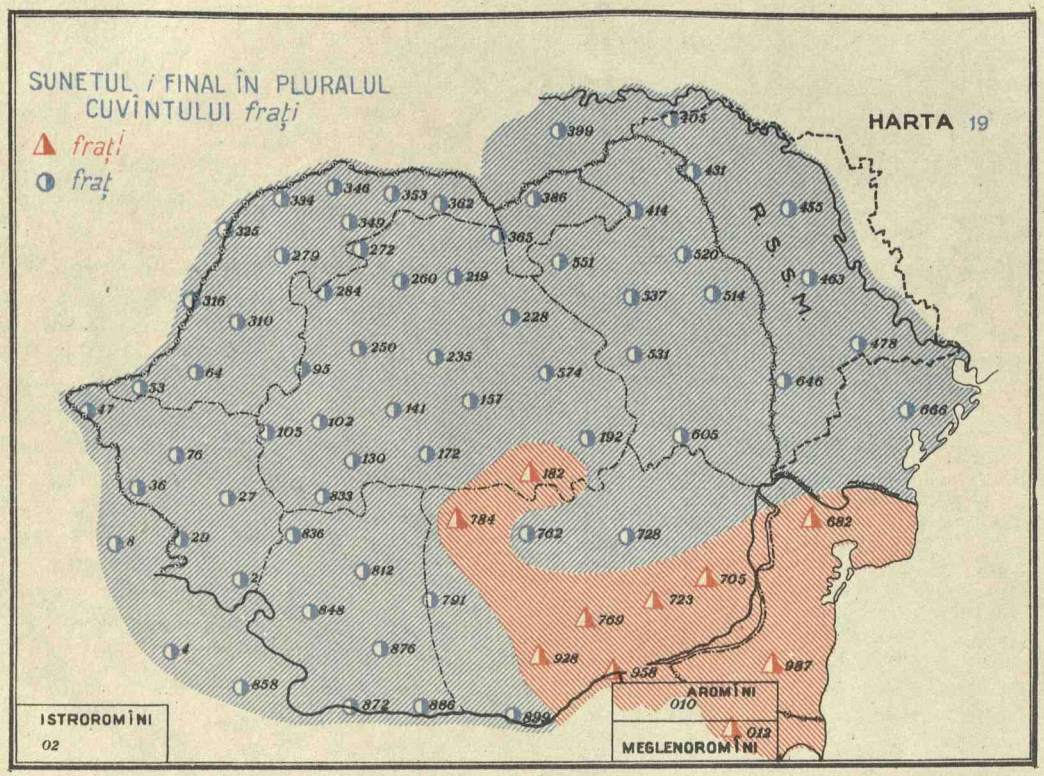
SUNETUL i FINAL ÎN PLURALUL CUVÎNTULUI frați
frați
frat
HARTA 19
R. S. S. M.
ISTROROMÎNI
02
AROMÎNI
010
MEGLENOROMÎNI
012
399
205
431
455
414
386
365
334
346
353
362
349
325
279
272
551
520
463
284
260
219
537
514
316
310
228
478
250
235
531
64
95
574
646
53
47
157
141
666
105
102
192
605
76
130
172
182
36
27
833
784
682
8
20
836
762
728
812
705
2
791
723
848
769
4
876
928
958
987
858
872
886
899

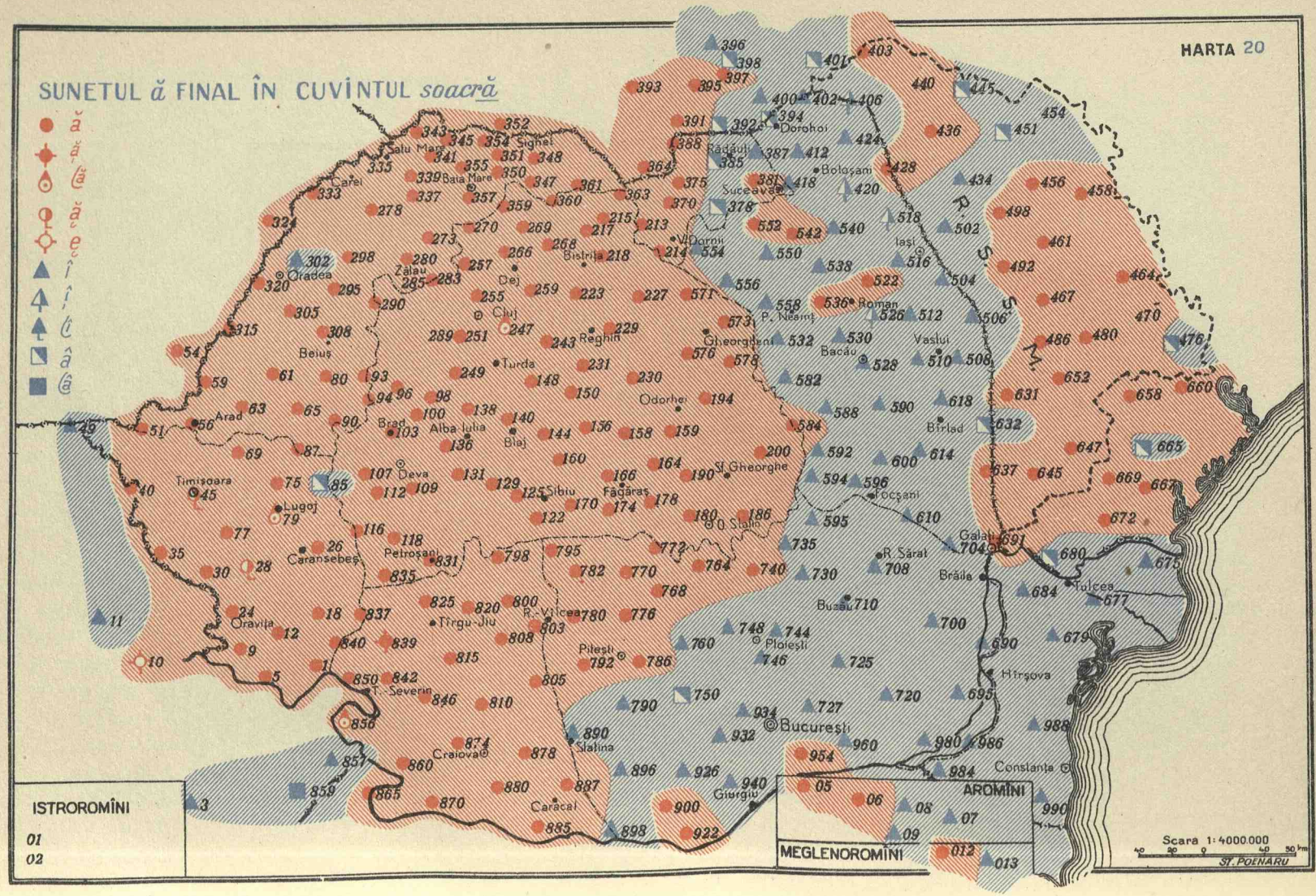
HARTA 20
SUNETUL ă FINAL ÎN CUVÎNTUL soacră
ă
ă
ă
ă
e
î
î
î
â
â
ISTROROMÎNI
01
02
AROMÎNI
MEGLENOROMÎNI
Scara 1:4000.000
ST. POENARU
R. S. S. M.
Dorohoi
Rădăuți
Boloșani
Suceava
Iași
Roman
Vaslui
Bacău
Bîrlad
Focșani
Galați
Brăila
Tulcea
Hîrșova
Constanța
Bucureștii
Ploiești
Buzău
Pitești
Slatina
Craiova
Caracal
Giurgiu
Oravița
Timișoara
Lugoj
Caransebeș
Arad
Beiuș
Oradea
Zalau
Cluj
Turda
Dej
Bistrița
Reghin
Odorhei
Sf. Gheorghe
Fagăraș
Sibiu
Deva
Brad
Alba Iulia
Blaj
Petroșani
Tîrgu-Jiu
R. Vîlcea
T.-Severin
Baia Mare
Sighet
Satu Mare
Carei
Gheorgheni
P. Neamț
Vl. Dornii
O. Stalin
R. Sărat

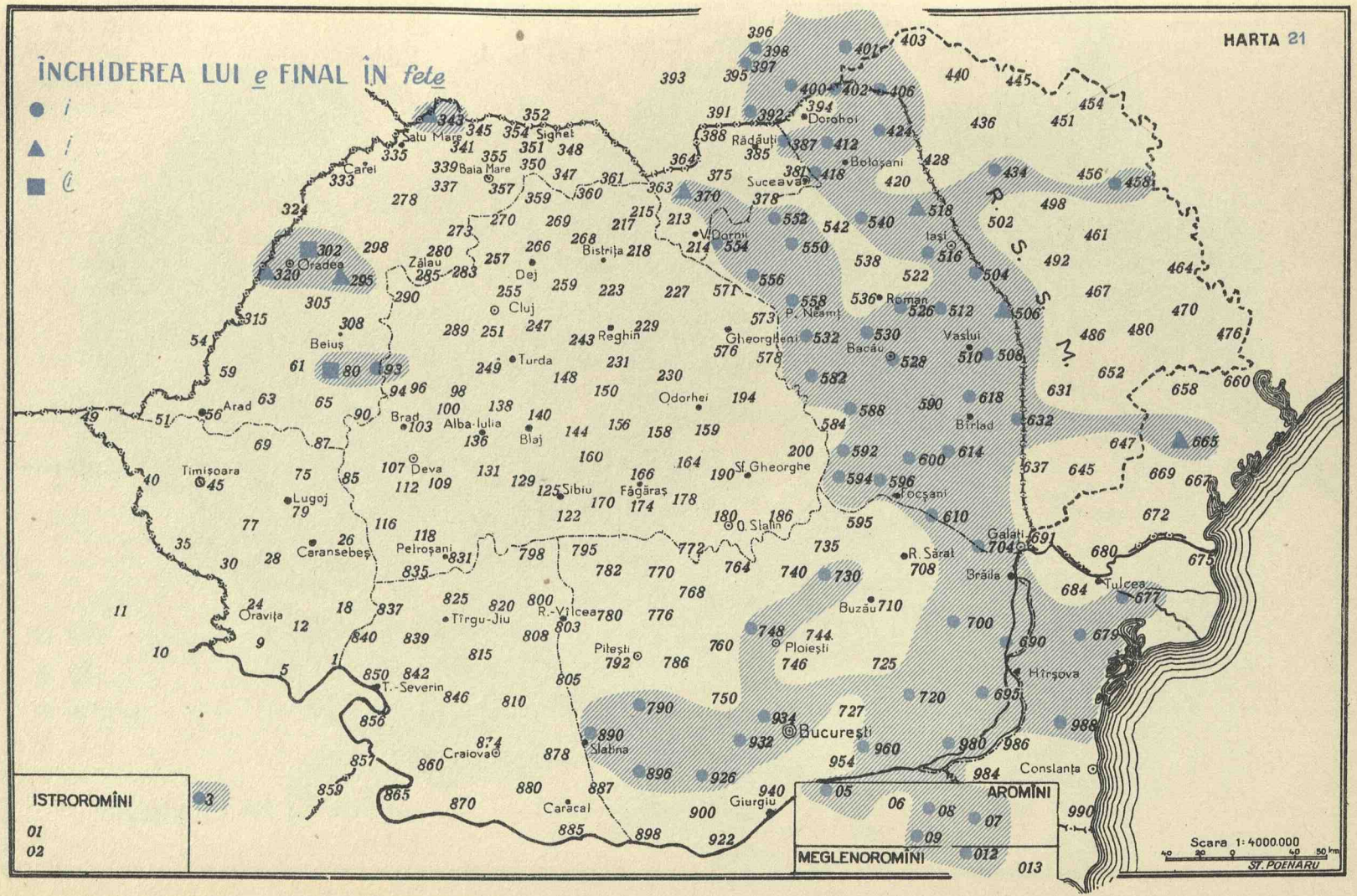
HARTA 21
ÎNCHIDEREA LUI e FINAL ÎN fete
ISTROROMÎNI
01
02
AROMÎNI
MEGLENOROMÎNI
Scara 1:4000.000
ST. POENARU
R. S. S. M.
Satu Mare
Sighet
Carei
Baia Mare
Oradea
Zălau
Dej
Bistrița
Cluj
Reghin
Turda
Beiuș
Arad
Brad
Alba-Iulia
Blaj
Odorhei
Timișoara
Deva
Sibiu
Făgăraș
Lugoj
Caransebeș
Petroșani
Oravița
Tîrgu-Jiu
R.-Vîlcea
Pitești
T.-Severin
Craiova
Slatina
Caracal
Giurgiu
Bucureşti
Ploieşti
Buzău
Focșani
Galați
Brăila
Tulcea
Hîrșova
Constanța
Bîrlad
Vaslui
Bacău
Roman
Iași
Suceava
Botoșani
Dorohoi
Rădăuți
V. Dornii
Gheorgheni
P. Neamț
Sf. Gheorghe
O. Stalin
R. Sărat

HARTA 22

DIFTONGUL *e̯a* ÎN *leagăn*

- *e̯a*
- *leg*
- *i̯a, i͡a, i.a*
- *l'ag-*
- *li̯eg-*

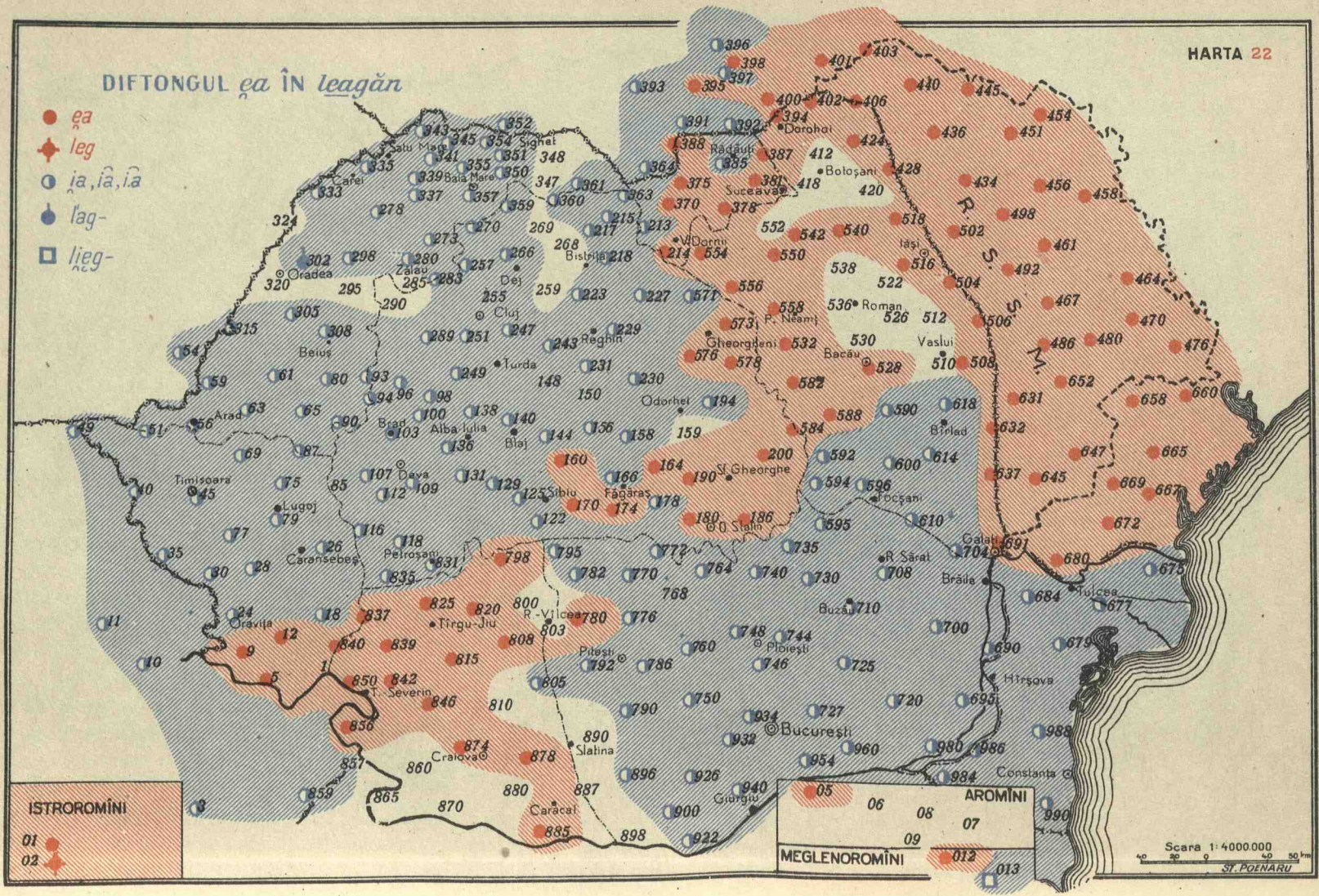

HARTA 23

DIFTONGUL ea ÎN MIREASĂ

- ia, îa
- ea
- e
- ie
- a

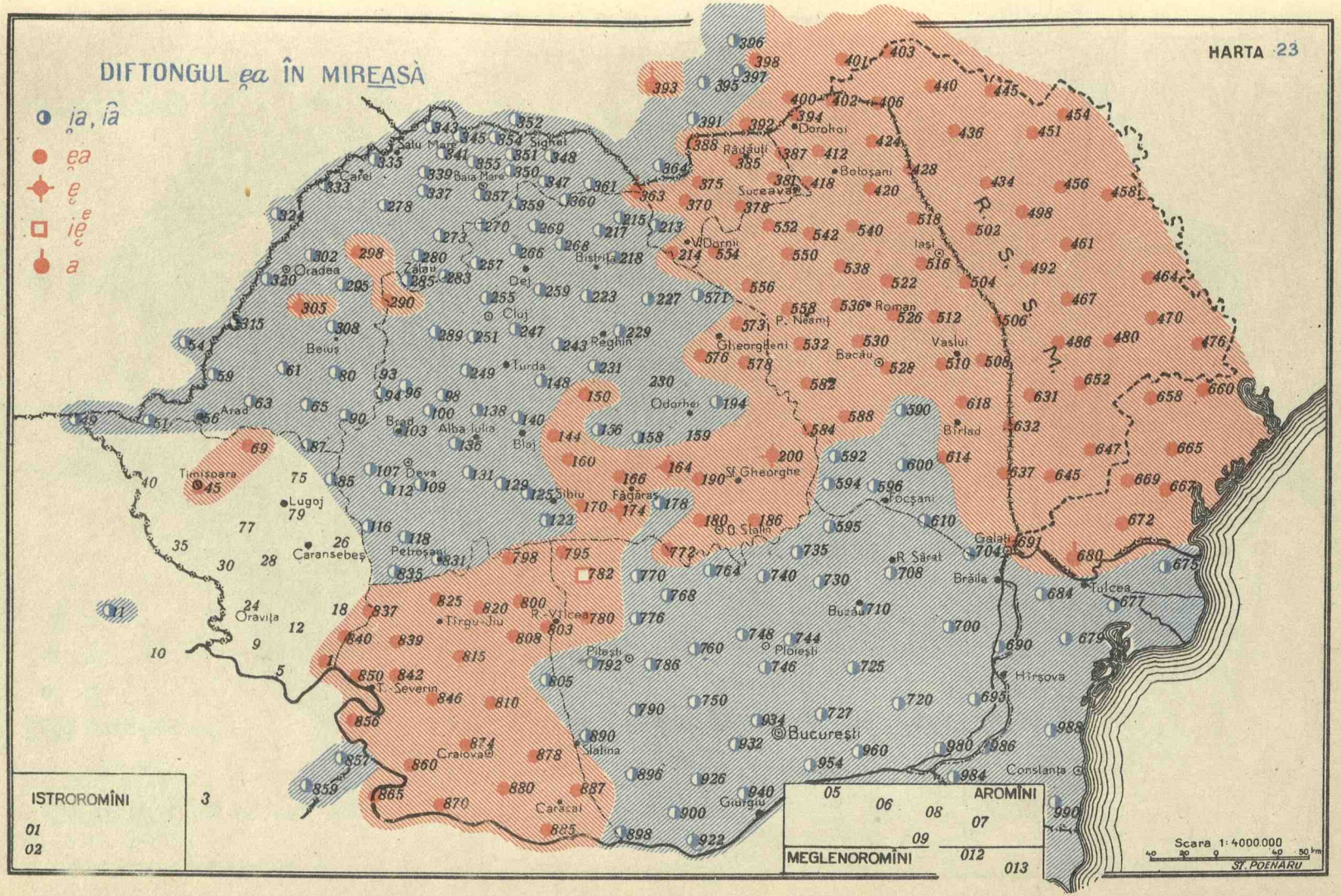

ISTROROMÂNI 3

01

02

AROMÂNI

05 06 08 07 09

MEGLENOROMÂNI 012 013

DIFTONGUL *oa* ÎN *mă doare*

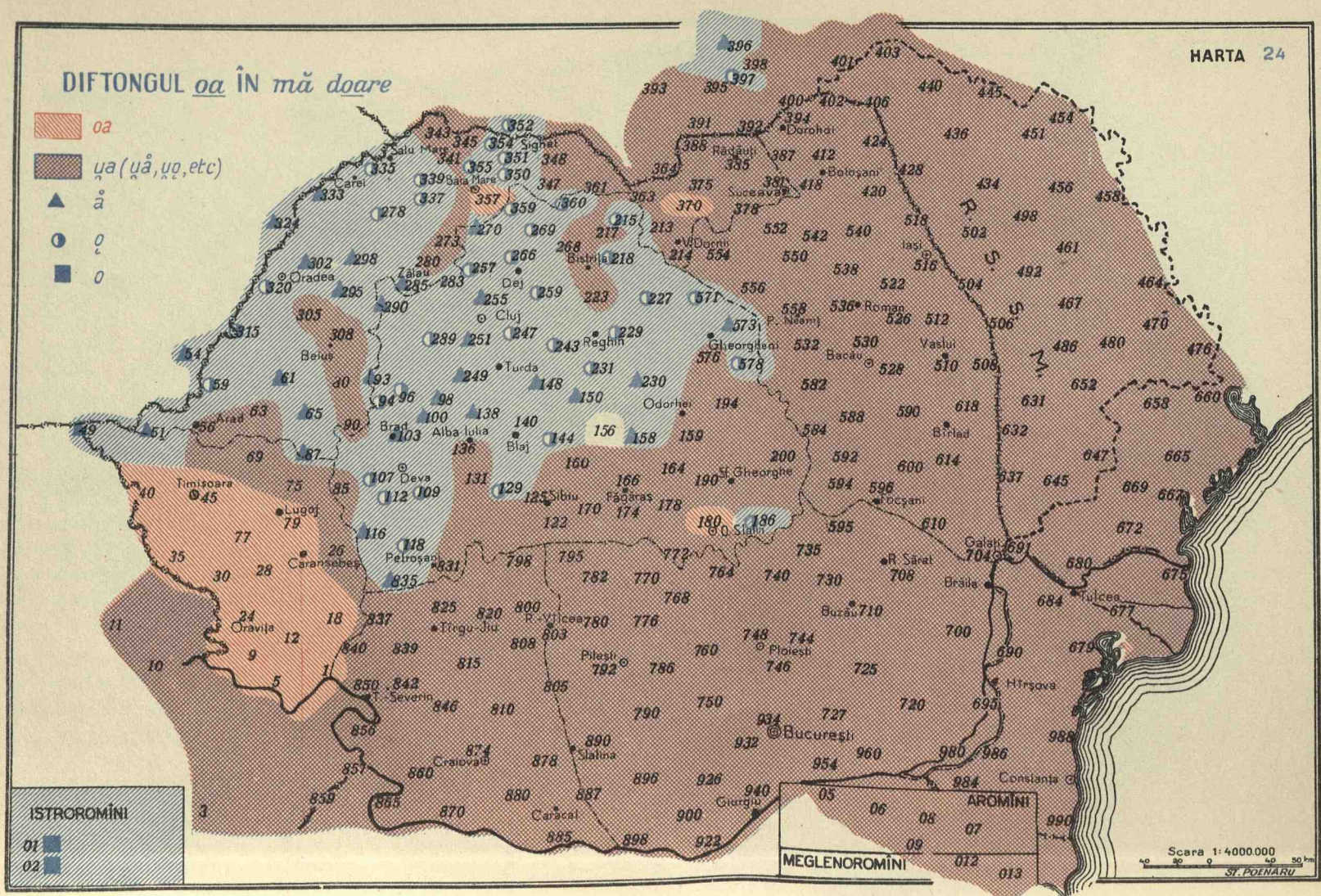

HARTA 25

i INIȚIAL ÎN *inimă*

i
inemă, inemă
i și ii
î
ii
iinemă

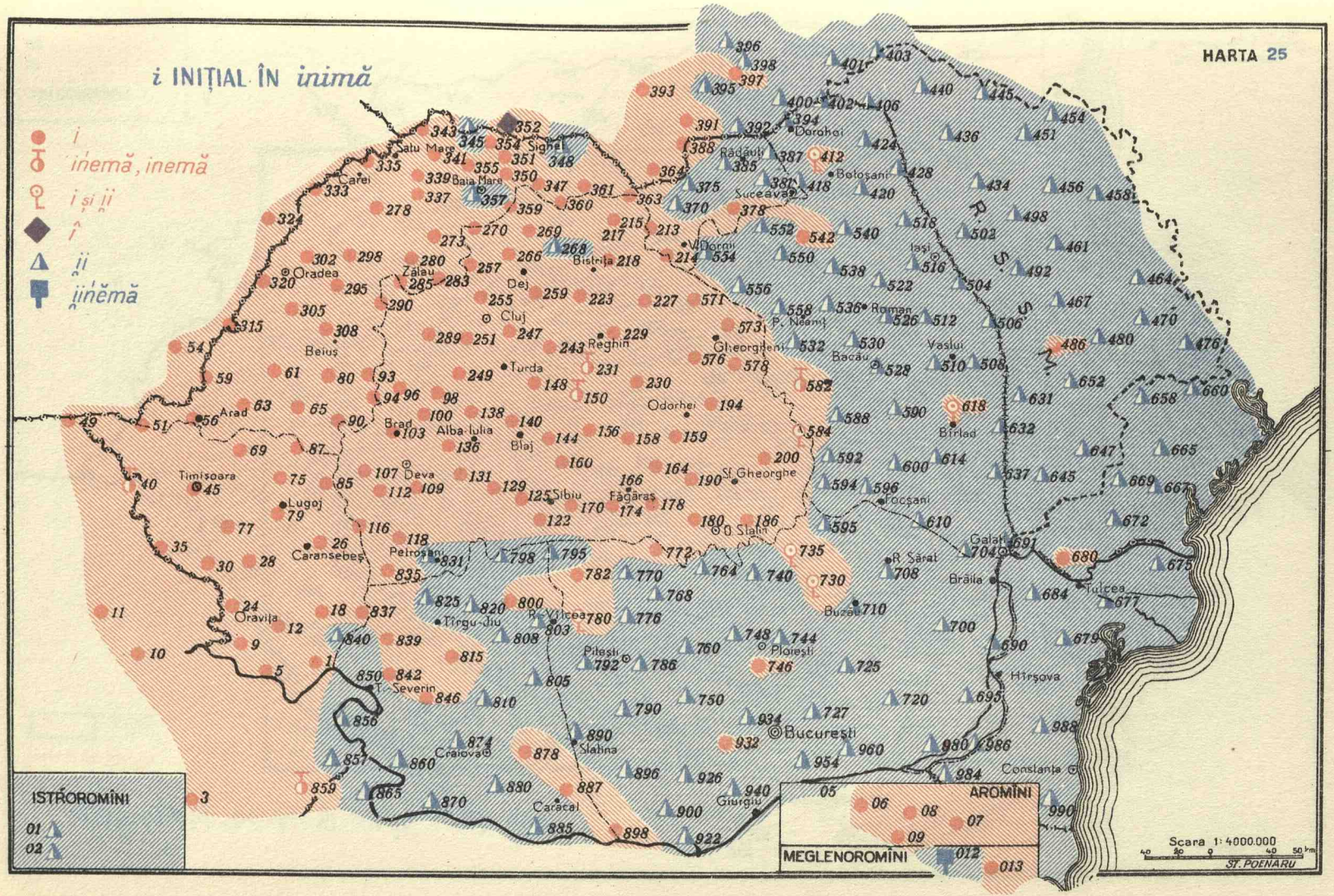

ISTROROMÂNI
01
02

AROMÂNI
05
06
08
07
09

MEGLENOROMÂNI
012
013

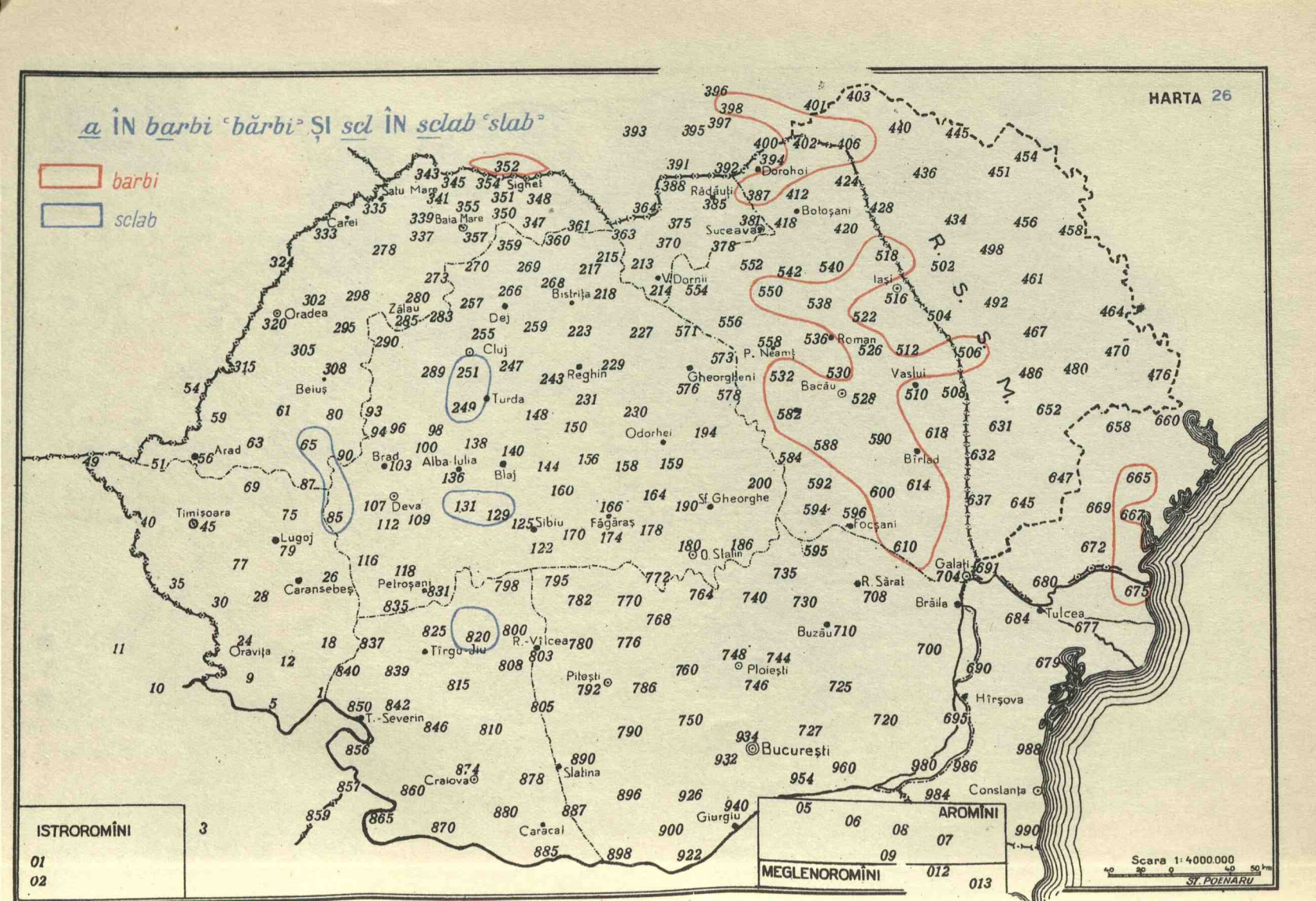
HARTA 26
a ÎN barbi 'bărbi' ȘI scl ÎN sclab 'slab'
barbi
sclab
R. S. S. M.
Satu Mare
Sighet
Baia Mare
Carei
Oradea
Zălau
Dej
Bistrița
Cluj
Turda
Reghin
Beiuș
Arad
Brad
Alba-Iulia
Blaj
Deva
Timișoara
Lugoj
Caransebeș
Petroșani
Sibiu
Făgăraș
Odorhei
Gheorgheni
Sf. Gheorghe
O. Stalin
Oravița
Tîrgu-Jiu
R.-Vîlcea
Pitești
Ploiești
T.-Severin
Craiova
Slatina
Caracal
Giurgiu
București
Buzău
R. Sărat
Focșani
Bacău
Roman
P. Neamț
Vaslui
Bîrlad
Iași
Suceava
Botoșani
Rădăuți
Dorohoi
V. Dornii
Galați
Brăila
Tulcea
Hîrșova
Constanța
ISTROROMÎNI
01
02
3
AROMÎNI
05
06
07
08
09
MEGLENOROMÎNI
012
013
Scara 1:4000.000
ST. POENARU

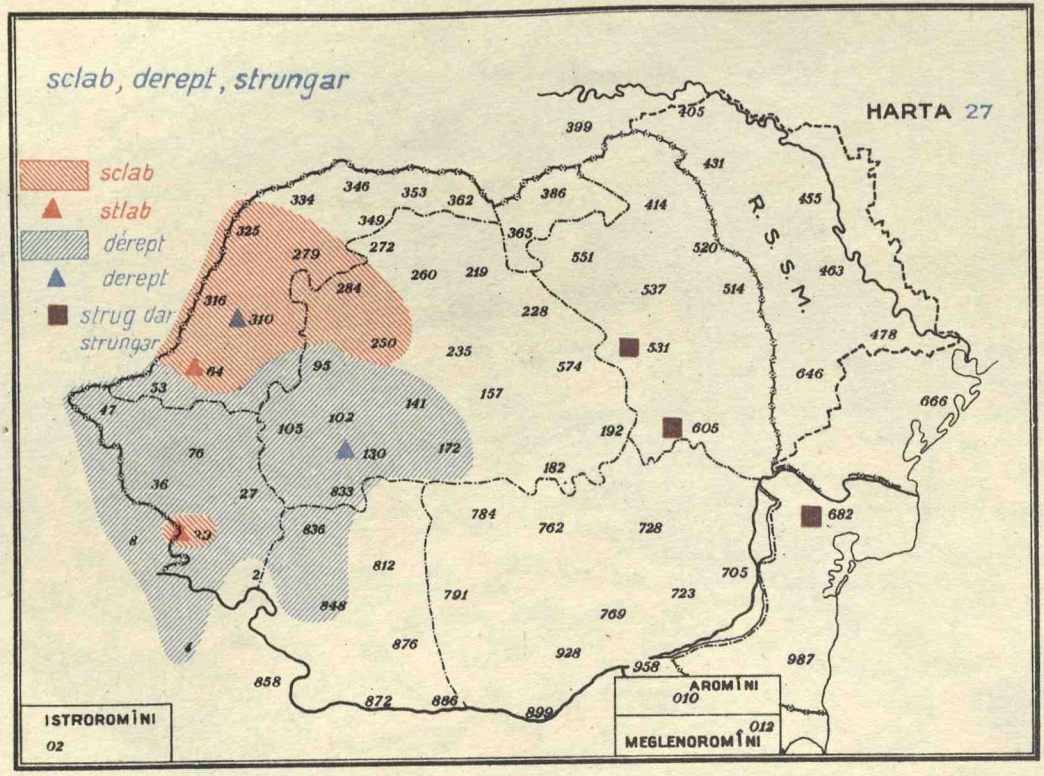
sclab, derept, strungar
HARTA 27
sclab
stlab
dérept
derept
strug dar
strungar
R. S. S. M.
ISTROROMÎNI
02
AROMÎNI
010
MEGLENOROMÎNI
012

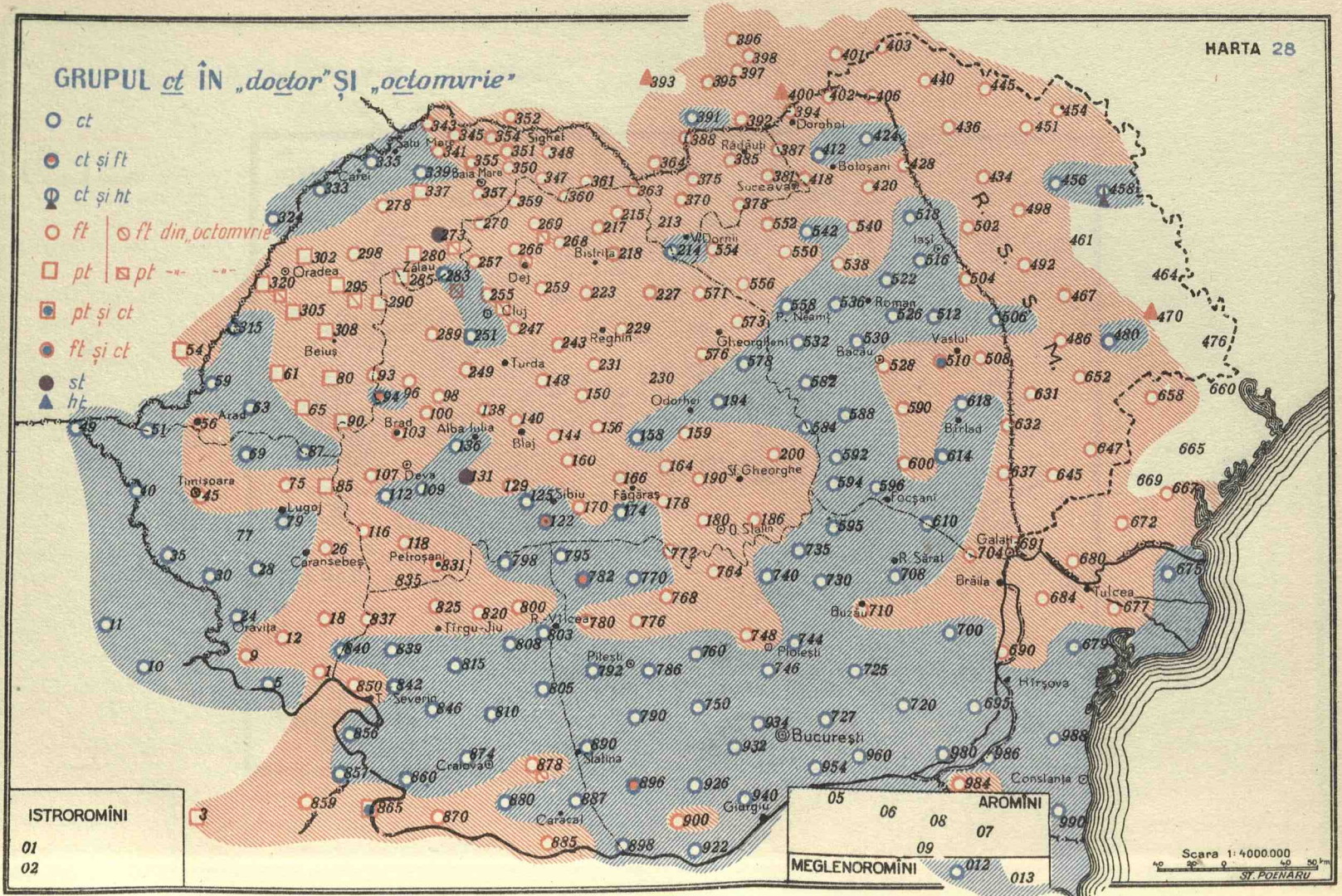
HARTA 28
GRUPUL ct ÎN „doctor" ȘI „octomvrie"
ct
ct și ft
ct și ht
ft
ft din „octomvrie"
pt
pt
pt și ct
ft și ct
st
ht
R. S. S. M.
Oradea
Zalau
Cluj
Dej
Bistrița
Reghin
Turda
Beiuș
Arad
Brad
Alba Iulia
Blaj
Deva
Timișoara
Lugoj
Caransebeș
Petroșani
Sibiu
Făgăraș
Odorhei
Gheorgheni
Bacău
Roman
Iași
Vaslui
Bîrlad
Focșani
Galați
Brăila
Tulcea
Hîrșova
Constanța
Buzău
Ploiești
Pitești
Bucureștii
Slatina
Craiova
Caracal
Giurgiu
Oravița
Tîrgu-Jiu
R. Vîlcea
T. Severin
Sighet
Baia Mare
Carei
Satu Mare
Dorohoi
Botoșani
Suceava
Rădăuți
Vl. Dornii
P. Neamț
R. Sărat
Ploiești
Bucureștii
ISTROROMÎNI
01
02
AROMÎNI
05
06
07
08
09
MEGLENOROMÎNI
012
013
Scara 1:4000.000
ST. POENARU

HARTA 29

ACCENTUL ÎN *bolnav*

- bolnáv
- bólnav

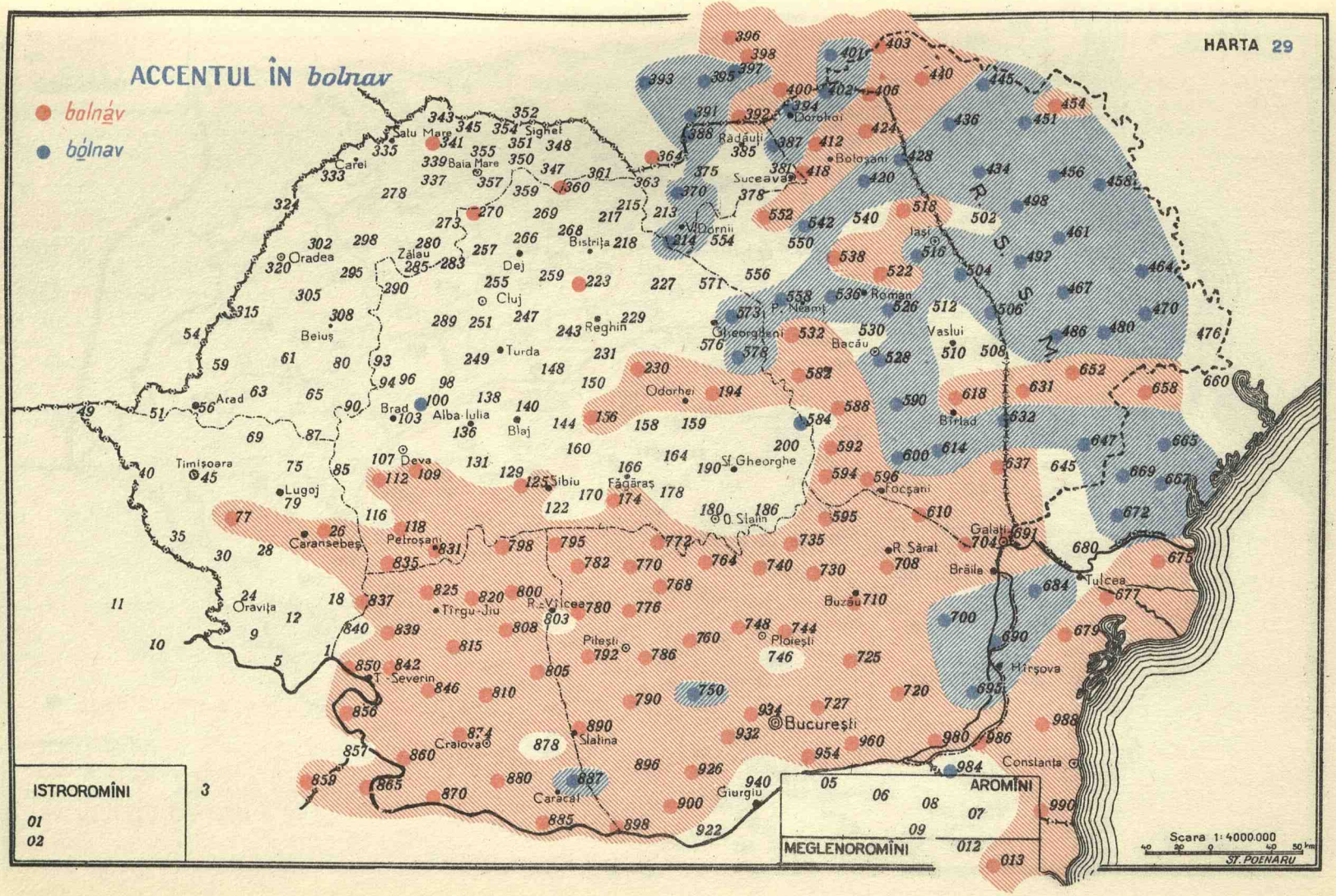

PALATALIZAREA LUI *b* ȘI *v*

v în vis

b în albi

forme divergente

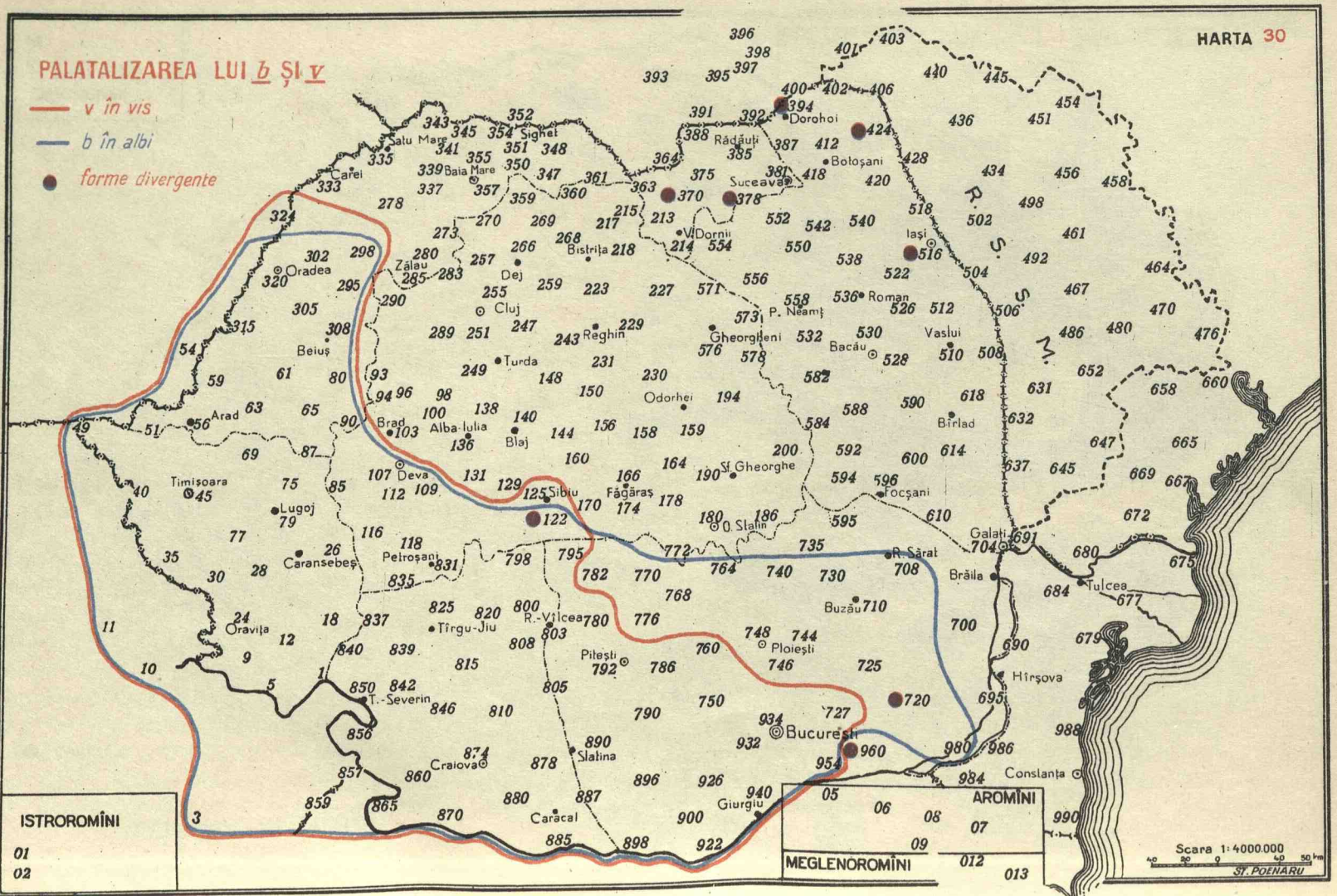

ISTROROMÎNI

01

02

AROMÎNI

05 06 08 07

09

MEGLENOROMÎNI

012 013

HARTA 31

ROSTIREA CU *ĉ* ÎN *ochiu* ȘI FORMELE *naș* ȘI *tușă*

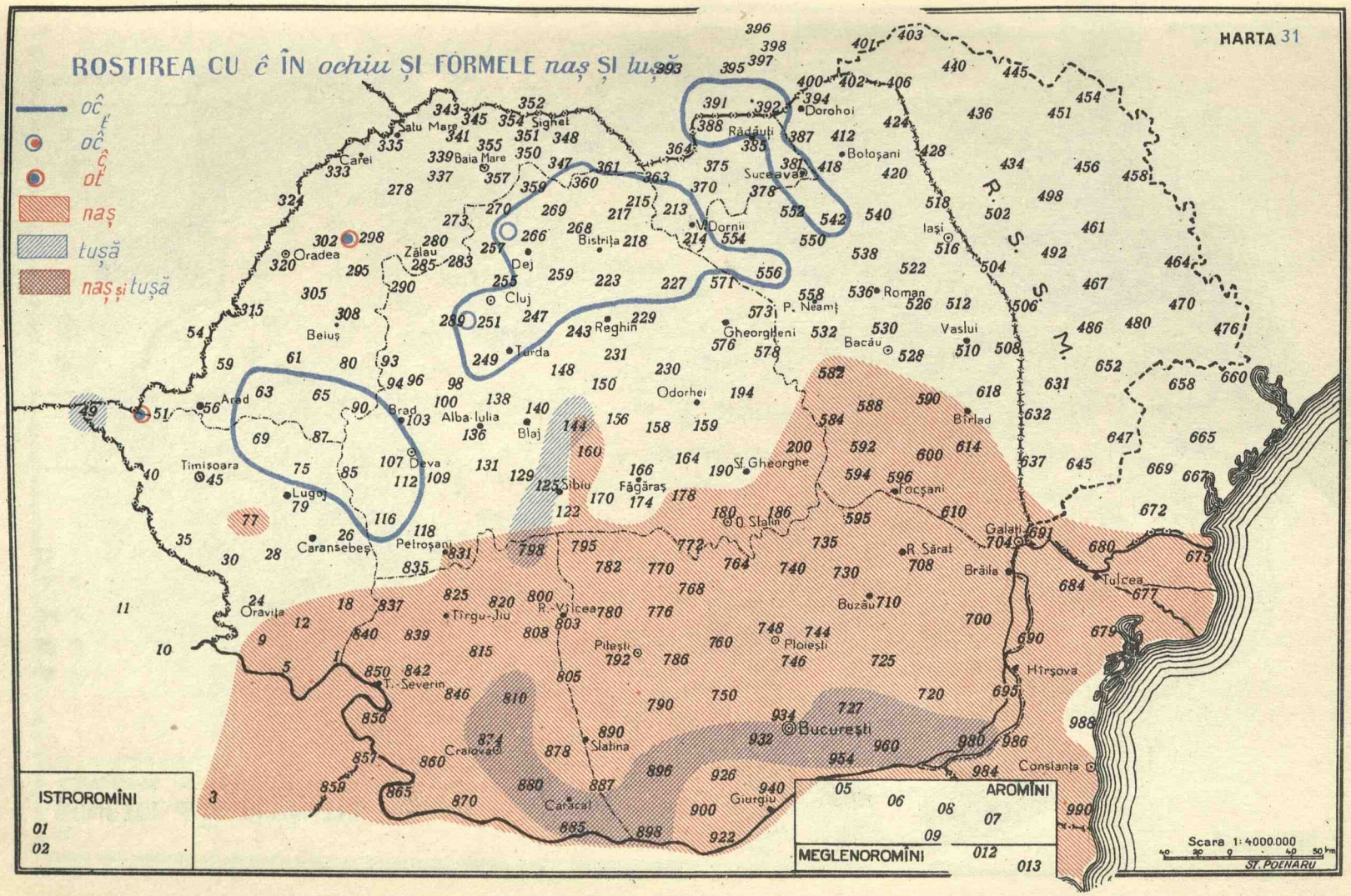

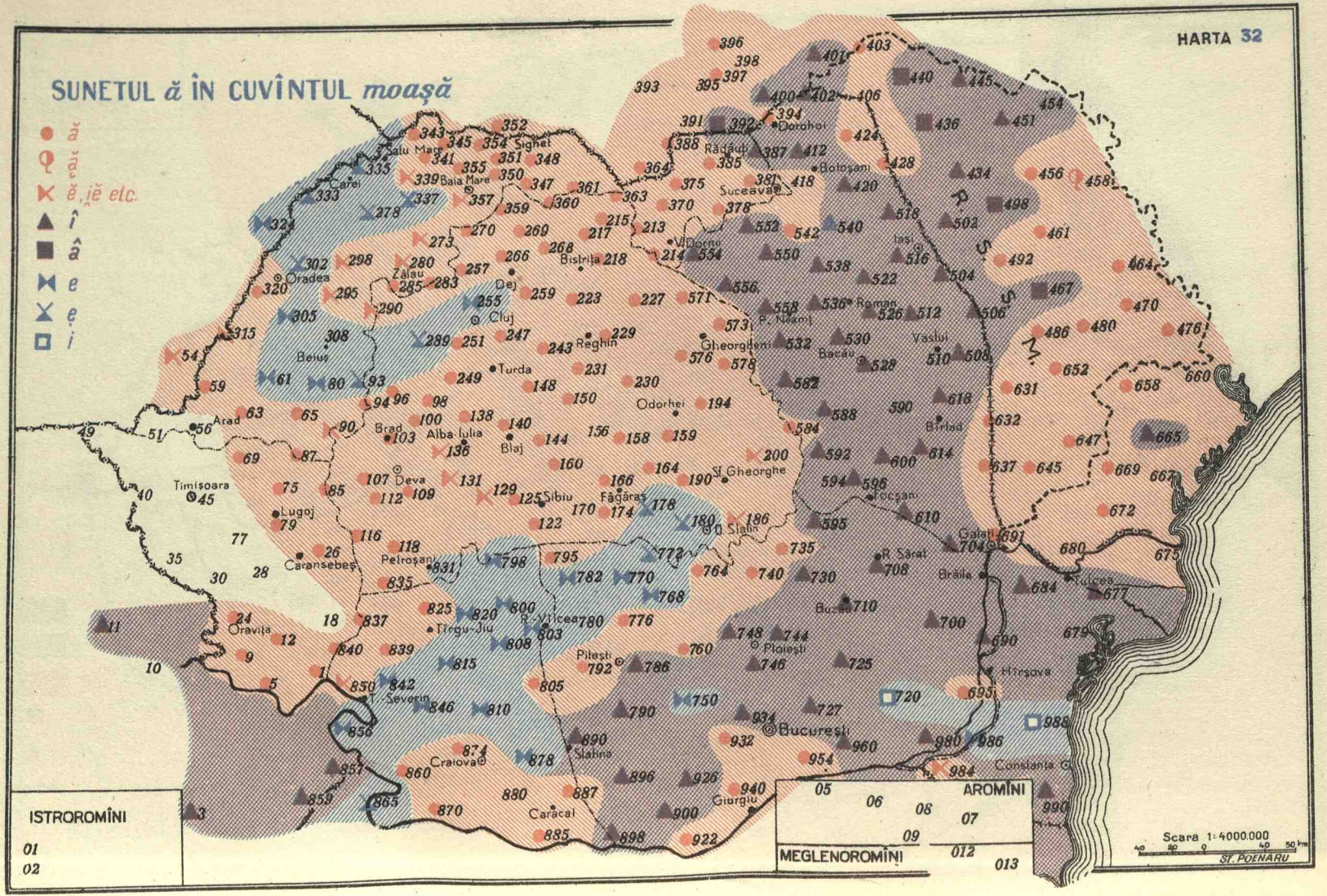
HARTA 32
SUNETUL ă ÎN CUVÎNTUL moaşă
ă
ă̧
ĕ, i̯ĕ etc.
î
â
e
ẹ
i
ISTROROMÎNI
01
02
AROMÎNI
05
06
07
08
09
012
013
MEGLENOROMÎNI
Scara 1:4000.000
ST. POENARU
R. S. S. M.
Satu Mare
Sighet
Baia Mare
Carei
Oradea
Zălau
Dej
Cluj
Bistriţa
Reghin
Turda
Beiuş
Arad
Brad
Alba-Iulia
Blaj
Deva
Timişoara
Lugoj
Caransebeş
Petroşani
Sibiu
Făgăraş
Odorhei
Gheorgheni
Bacău
Roman
Vaslui
Iaşi
Suceava
Dorohoi
Botoşani
Rădăuţi
V. Dornei
P. Neamţ
Bîrlad
Focşani
Galaţi
Brăila
Tulcea
Hîrşova
Constanţa
Buzău
Ploieşti
Piteşti
Bucureşti
Giurgiu
Slatina
Craiova
Caracal
Oraviţa
Tîrgu-Jiu
R.-Vîlcea
T.-Severin
Sf. Gheorghe
O. Slatin
R. Sărat

HARTA 33

SUNETUL *ĉ* ÎN CUVÎNTUL *[bube] dulci*

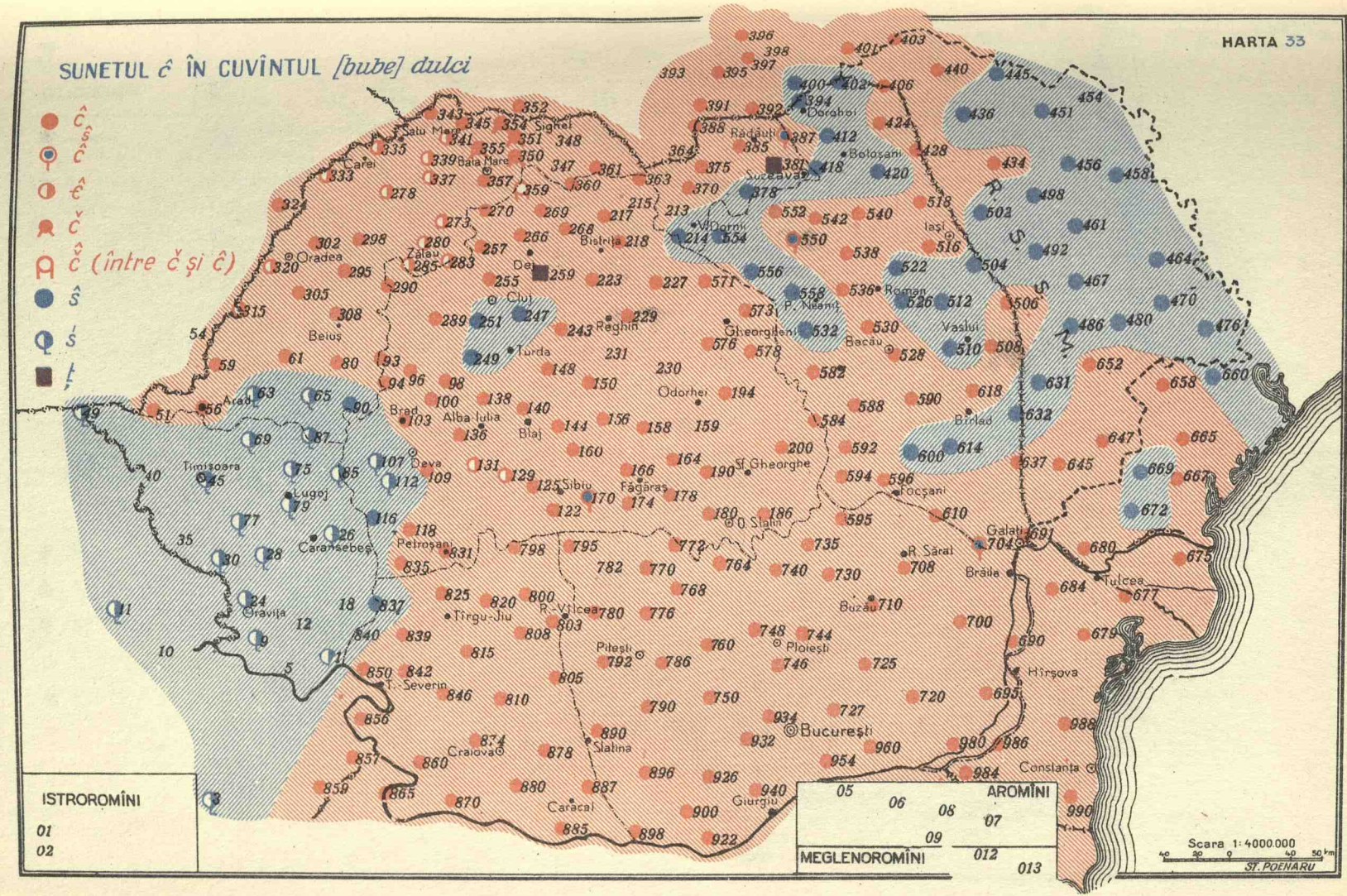

HARTA 34

SUNETUL ĝ ÎN CUVÎNTUL *negi (negei)*

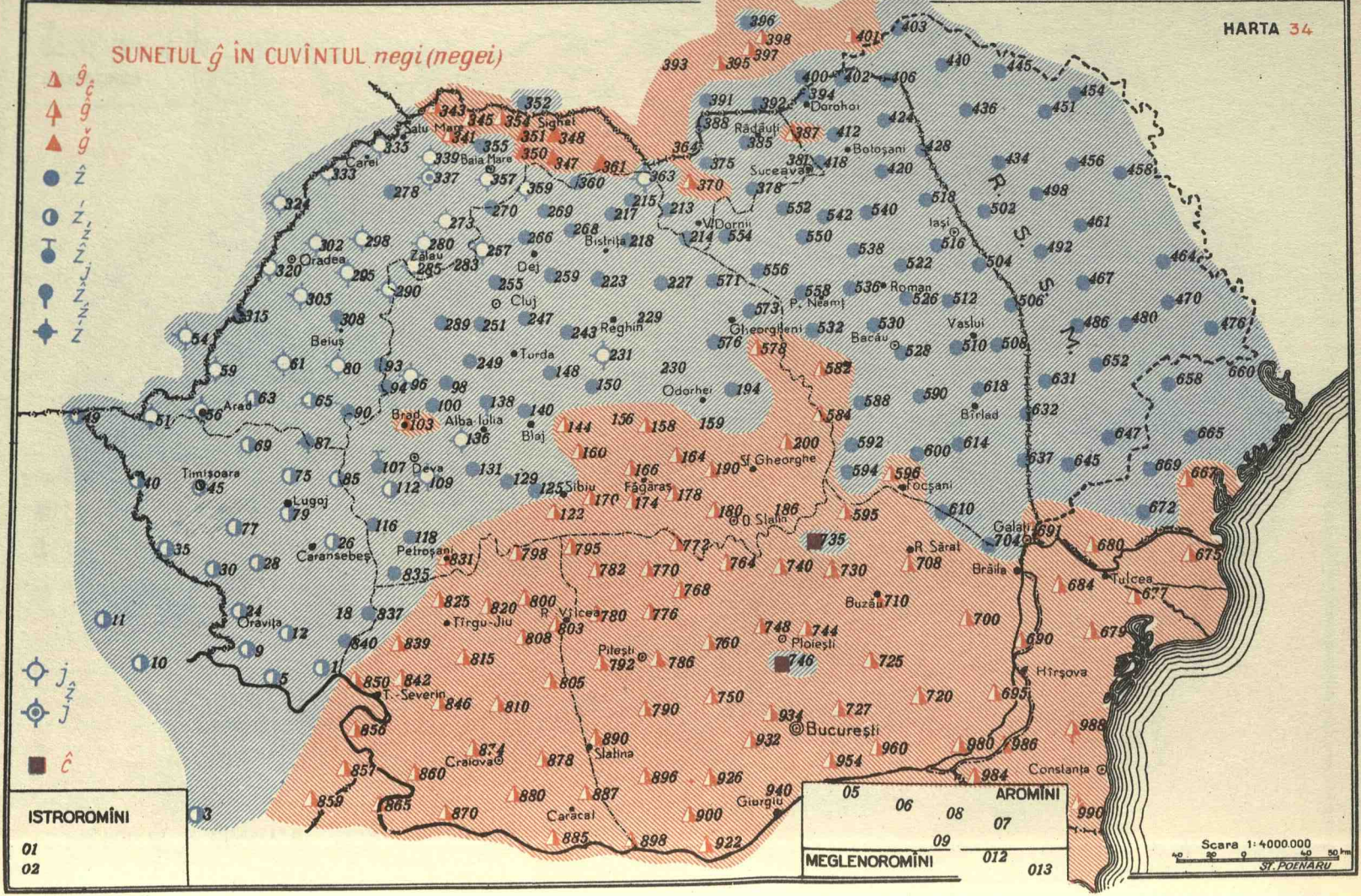

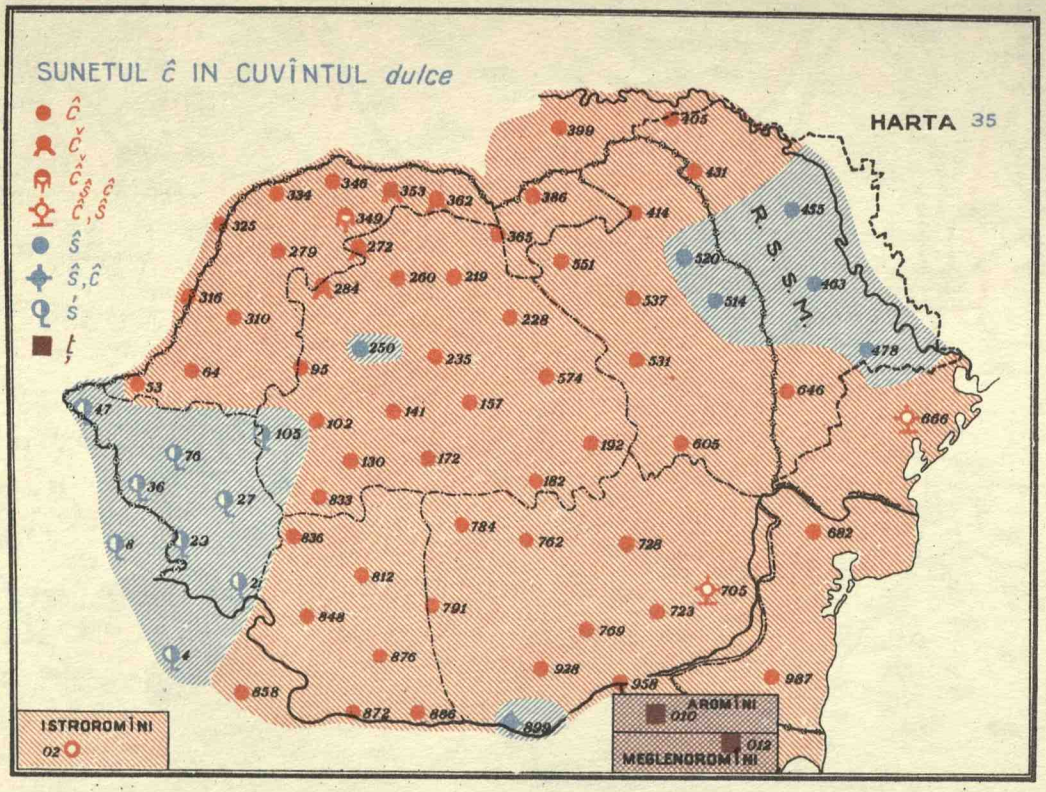
SUNETUL ĉ IN CUVÎNTUL dulce
HARTA 35
R. S. S. M.
ISTROROMÎNI
02
AROMÎNI
010
012
MEGLENOROMÎNI

HARTA 36

PREZENTUL VERBELOR *a auzi* ȘI *a vedea* ȘI ARIA LUI *îngîi*

văz

auz

îngîi

îngîi

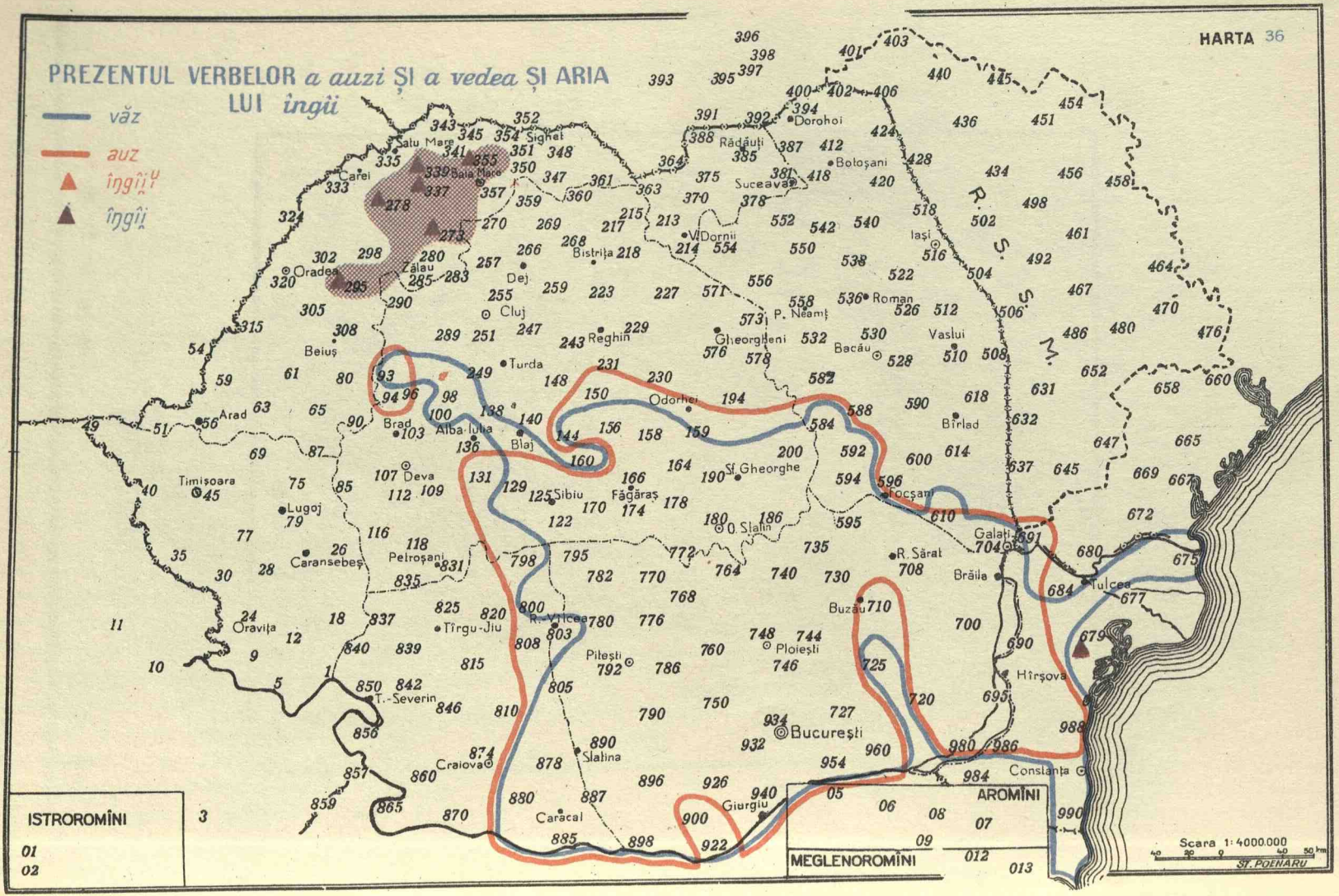

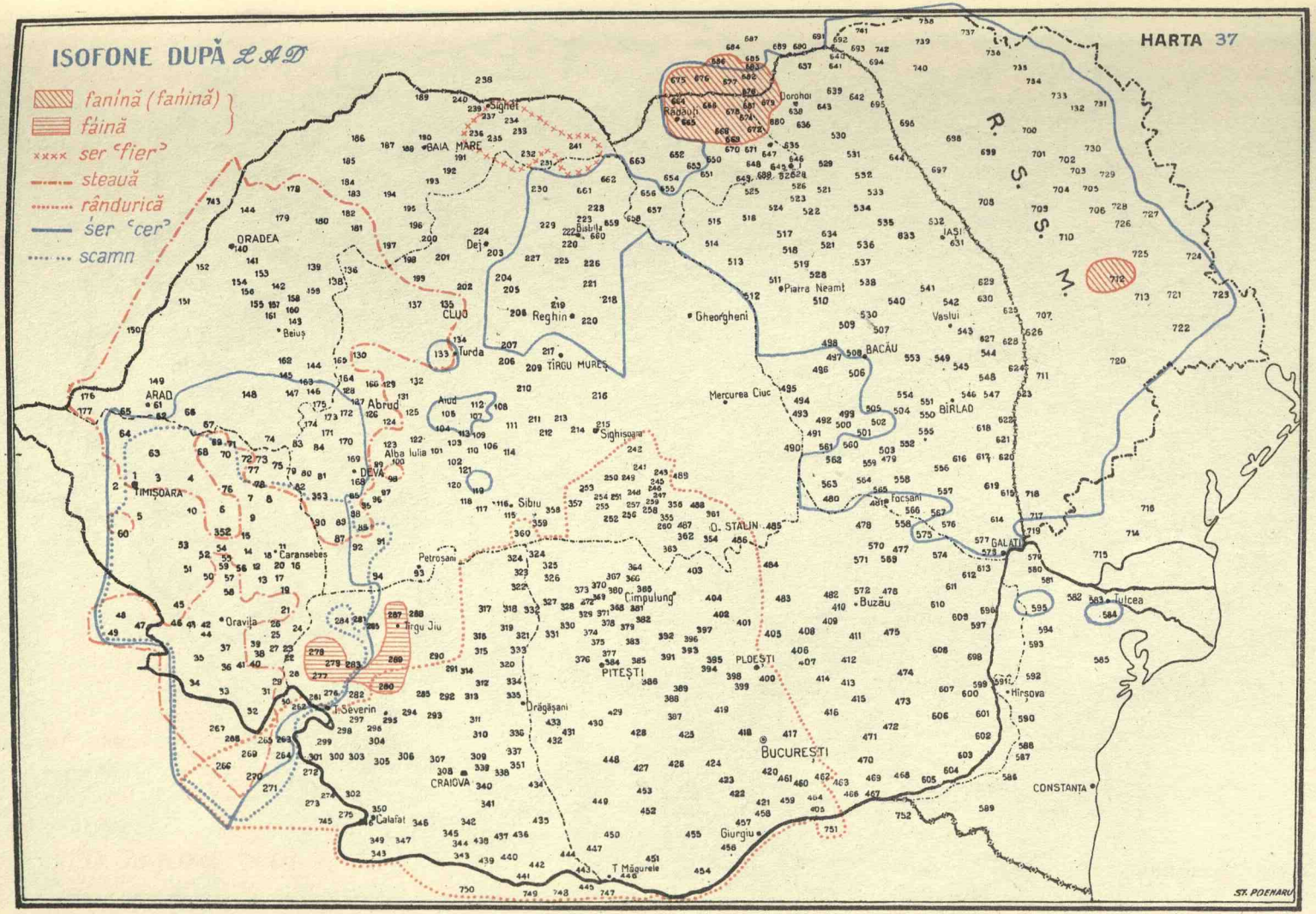
ISOFONE DUPĂ LAD
HARTA 37
fanină (fańină)
fáină
ser ʿfierʾ
steauă
rândurică
śer ʿcerʾ
scamn
R. S. S. M.
ORADEA
BAIA MARE
Sighet
Dej
CLUJ
Turda
Reghin
TÎRGU MUREȘ
Bistrița
Răgăuți
Dorohoi
Piatra Neamț
Gheorgheni
IAȘI
Vaslui
BACĂU
BÎRLAD
Mercurea Ciuc
Sighișoara
Aiud
Abrud
Alba Iulia
DEVA
ARAD
Beiuș
TIMIȘOARA
Caransebeș
Oravița
Petroșani
Sibiu
O. STALIN
Focșani
GALAȚI
Tulcea
Buzău
Cîmpulung
PITEȘTI
PLOEȘTI
Tîrgu Jiu
T. Severin
Drăgășani
CRAIOVA
Calafat
BUCUREȘTI
Giurgiu
T. Măgurele
Hîrșova
CONSTANȚA
ST. POENARU

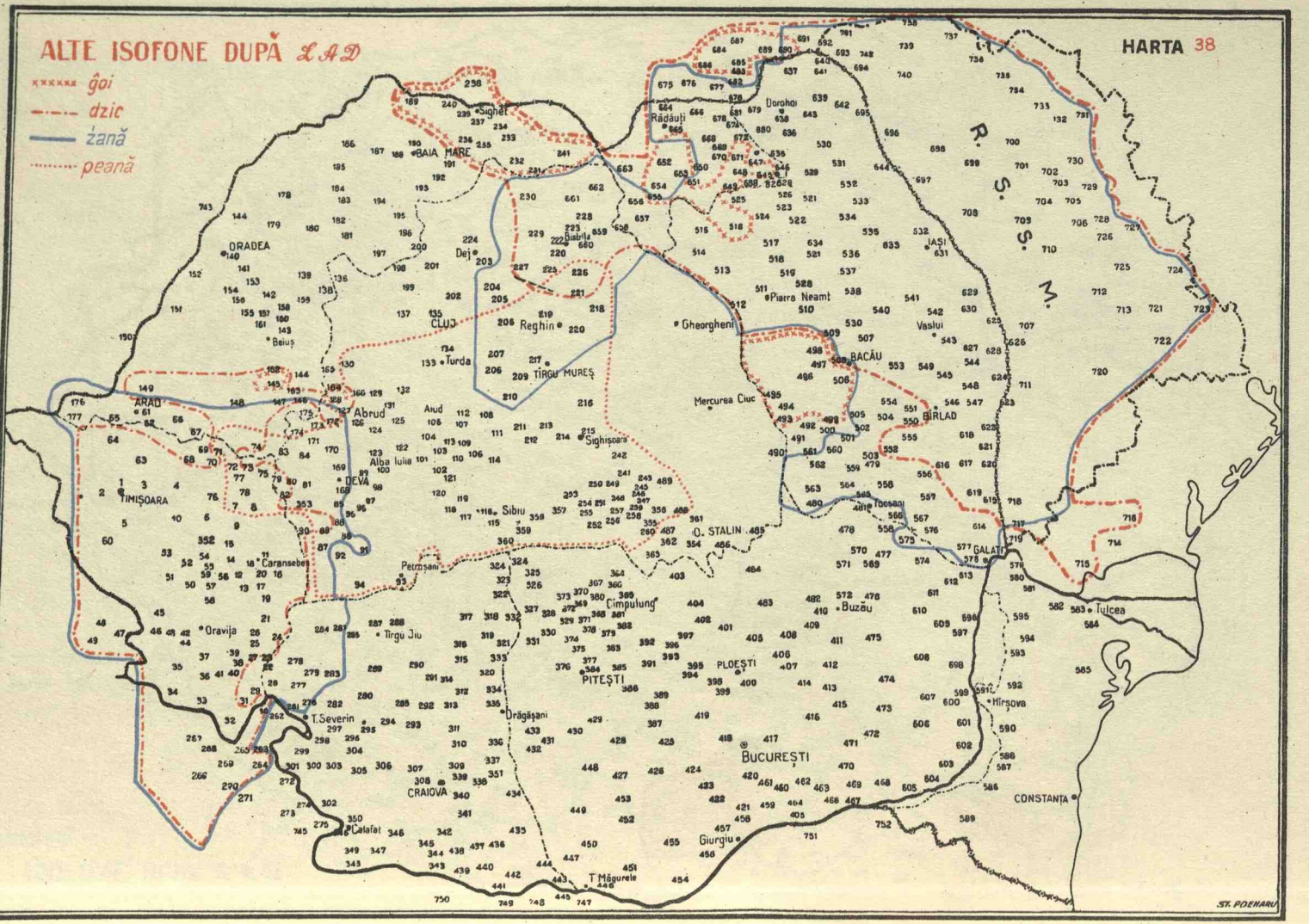
ALTE ISOFONE DUPĂ LAD
HARTA 38
ĝoi
dzic
źană
peană
R. S. S. M.
ORADEA
BAIA MARE
Sighet
Rădăuți
Dorohoi
Dej
Bistrița
CLUJ
Reghin
Turda
TÎRGU MUREȘ
Gheorgheni
Piatra Neamț
IAȘI
Vaslui
BACĂU
BÎRLAD
Mercurea Ciuc
Sighișoara
Alba Iulia
DEVA
ARAD
Abrud
Aiud
TIMIȘOARA
Caransebeș
Sibiu
O. STALIN
Petroșani
Cimpulung
Buzău
GALAȚI
Tulcea
Oravița
Tîrgu Jiu
PITEȘTI
PLOEȘTI
Hîrșova
T. Severin
Drăgășani
BUCUREȘTI
CRAIOVA
CONSTANȚA
Calafat
Giurgiu
T. Măgurele
ST. POENARU

HARTA 39

SUNETUL z ÎN *mă spinzur*

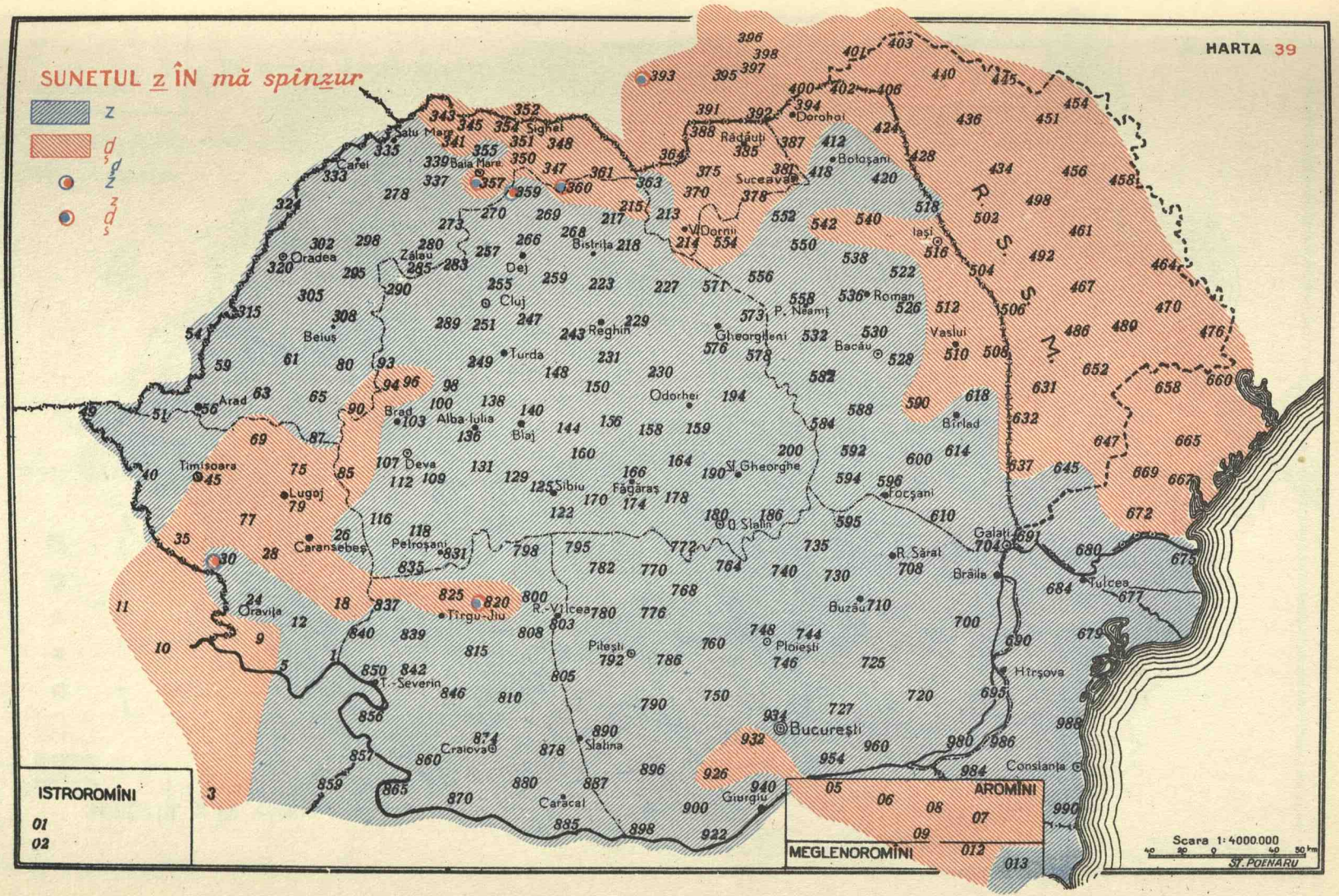

HARTA 40

SUNETUL z ÎN *visez*

ISTROROMÎNI

01

02

AROMÎNI

05 06 08 07 09

MEGLENOROMÎNI

012 013

Scara 1:4.000.000

40 30 20 0 40 50 km

ST. POENARU

HARTA 41

ăi ȘI *ii* ÎN *călcii* ȘI *gh* ÎN *genunche*

călcăi (călcău)

călkii (kelkii, călkiu, călkiu)

ghenunche

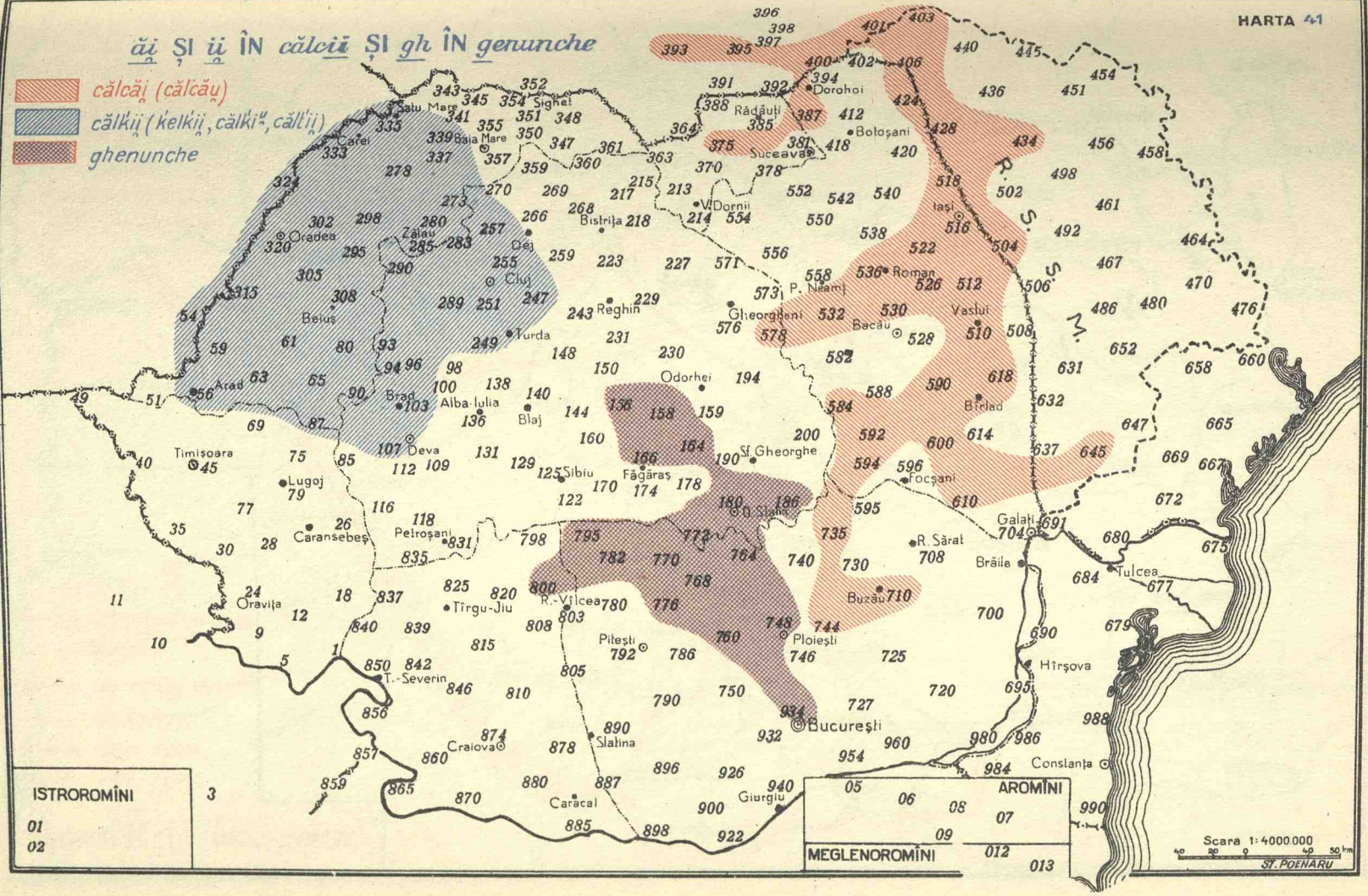

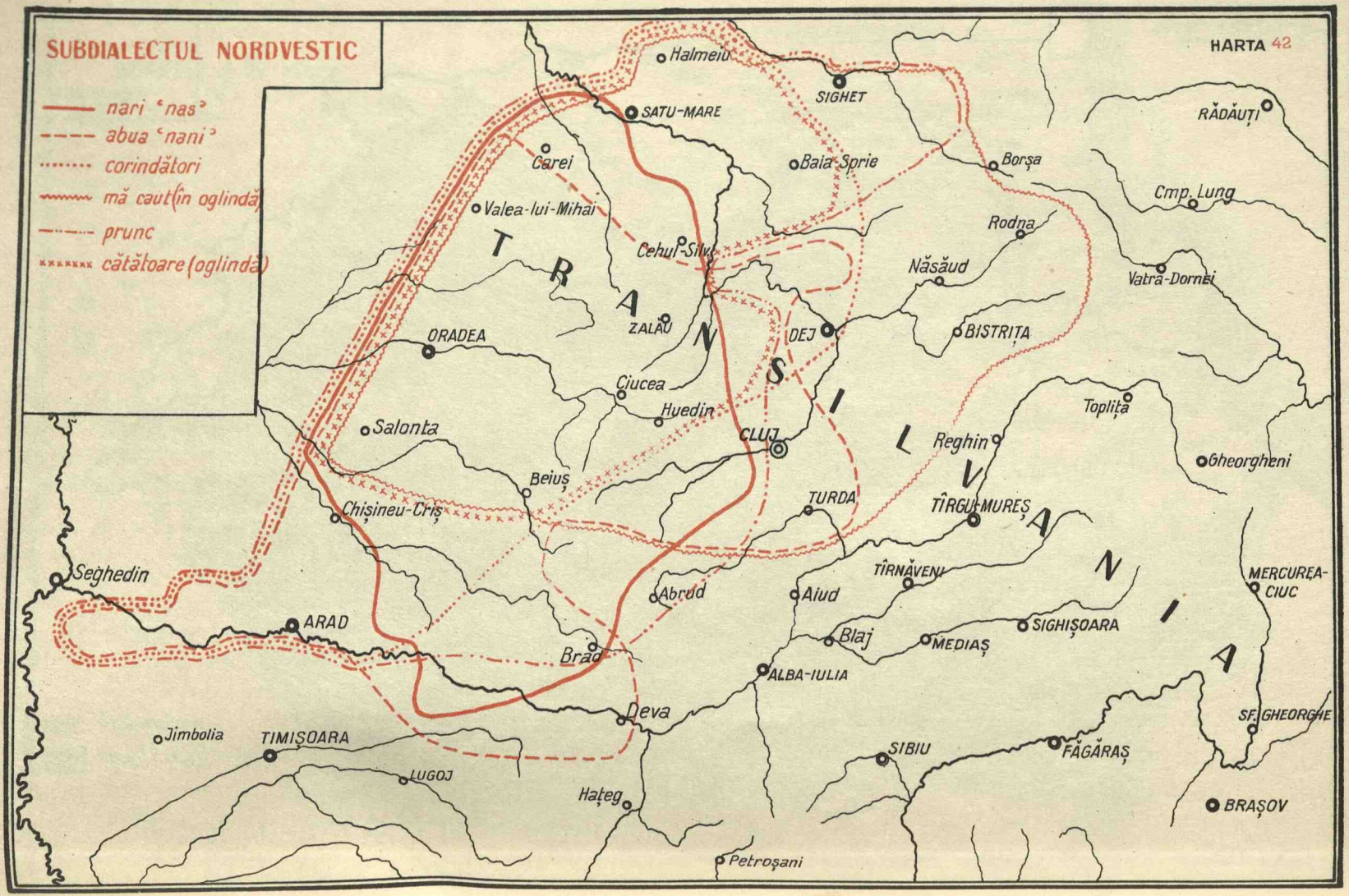
SUBDIALECTUL NORDVESTIC
nari 'nas'
abua 'nani'
corindători
mă caut (în oglindă)
prunc
cătătoare (oglindă)
HARTA 42
Halmeiu
SIGHET
SATU-MARE
RĂDĂUȚI
Carei
Baia Sprie
Borșa
Cmp. Lung
Valea-lui-Mihai
Cehul Silvaniei
Rodna
Năsăud
Vatra-Dornei
TRANSILVANIA
ZALĂU
DEJ
BISTRIȚA
ORADEA
Ciucea
Huedin
Toplița
Salonta
CLUJ
Reghin
Gheorgheni
Beiuș
TURDA
TÎRGU-MUREȘ
Chișineu-Criș
Seghedin
TÎRNĂVENI
MERCUREA-CIUC
Abrud
Aiud
ARAD
Blaj
SIGHIȘOARA
Brad
MEDIAȘ
ALBA-IULIA
Deva
SF. GHEORGHE
Jimbolia
TIMIȘOARA
SIBIU
FĂGĂRAȘ
LUGOJ
Hațeg
BRAȘOV
Petroșani

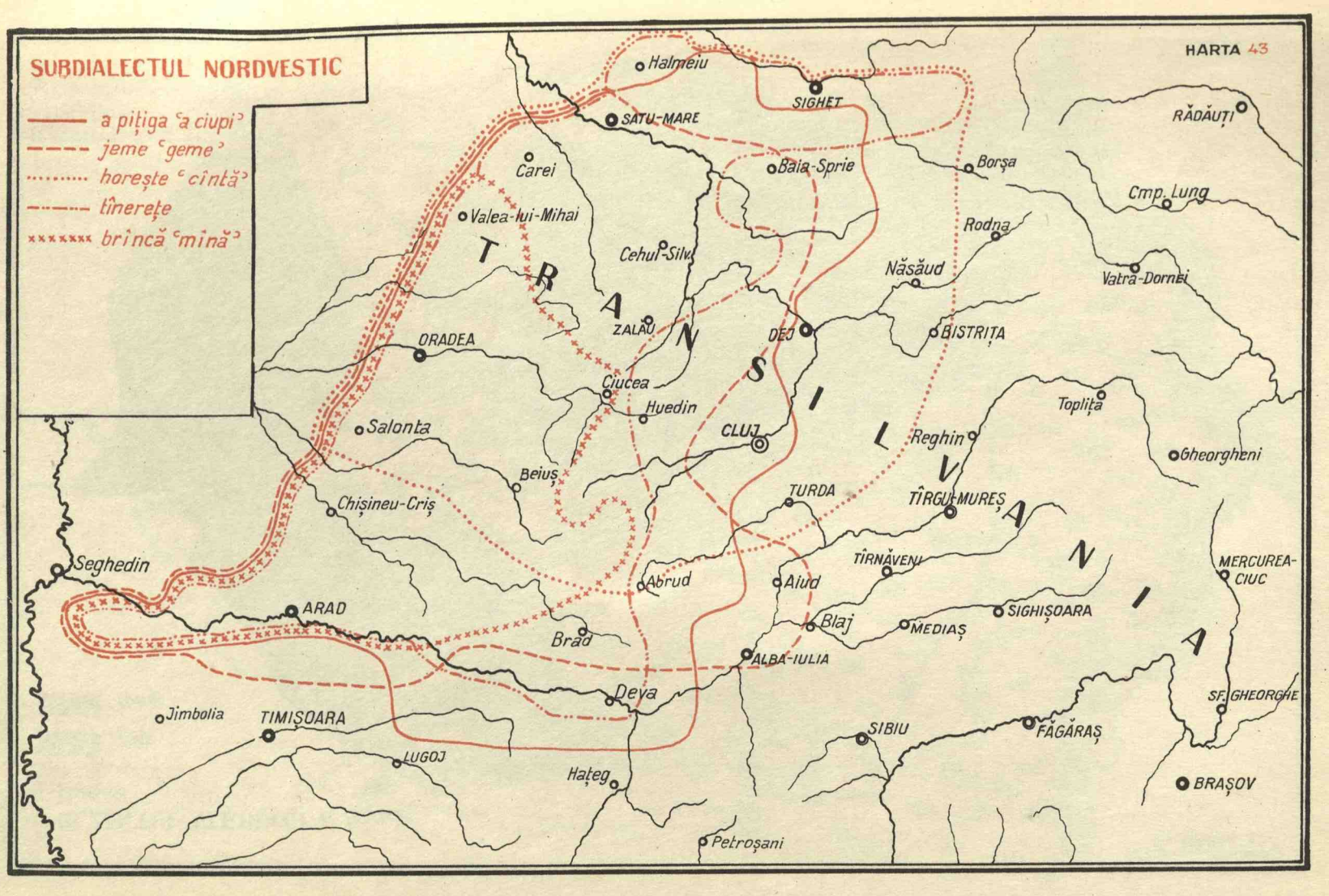
SUBDIALECTUL NORDVESTIC
a piţiga 'a ciupi'
jeme 'geme'
horeşte 'cîntă'
tînereţe
brîncă 'mînă'
HARTA 43
Halmeiu
SIGHET
SATU-MARE
RĂDĂUŢI
Carei
Baia-Sprie
Borşa
Cmp. Lung
Valea-lui-Mihai
Cehul-Silv.
Rodna
Năsăud
Vatra-Dornei
TRANSILVANIA
ZALĂU
DEJ
BISTRIŢA
ORADEA
Ciucea
Huedin
Toplita
Salonta
CLUJ
Reghin
Gheorgheni
Beiuş
TURDA
TÎRGU-MUREŞ
Chişineu-Criş
Segheden
TÎRNĂVENI
MERCUREA-CIUC
Abrud
Aiud
ARAD
SIGHIŞOARA
Blaj
MEDIAŞ
Brad
ALBA-IULIA
Deva
SF. GHEORGHE
Jimbolia
TIMIŞOARA
SIBIU
FĂGĂRAŞ
LUGOJ
Haţeg
BRAŞOV
Petroşani

HARTA 44

PREZENTUL VERBULUI *a tunde*

- *tund*
- *tunz*
- *tung*

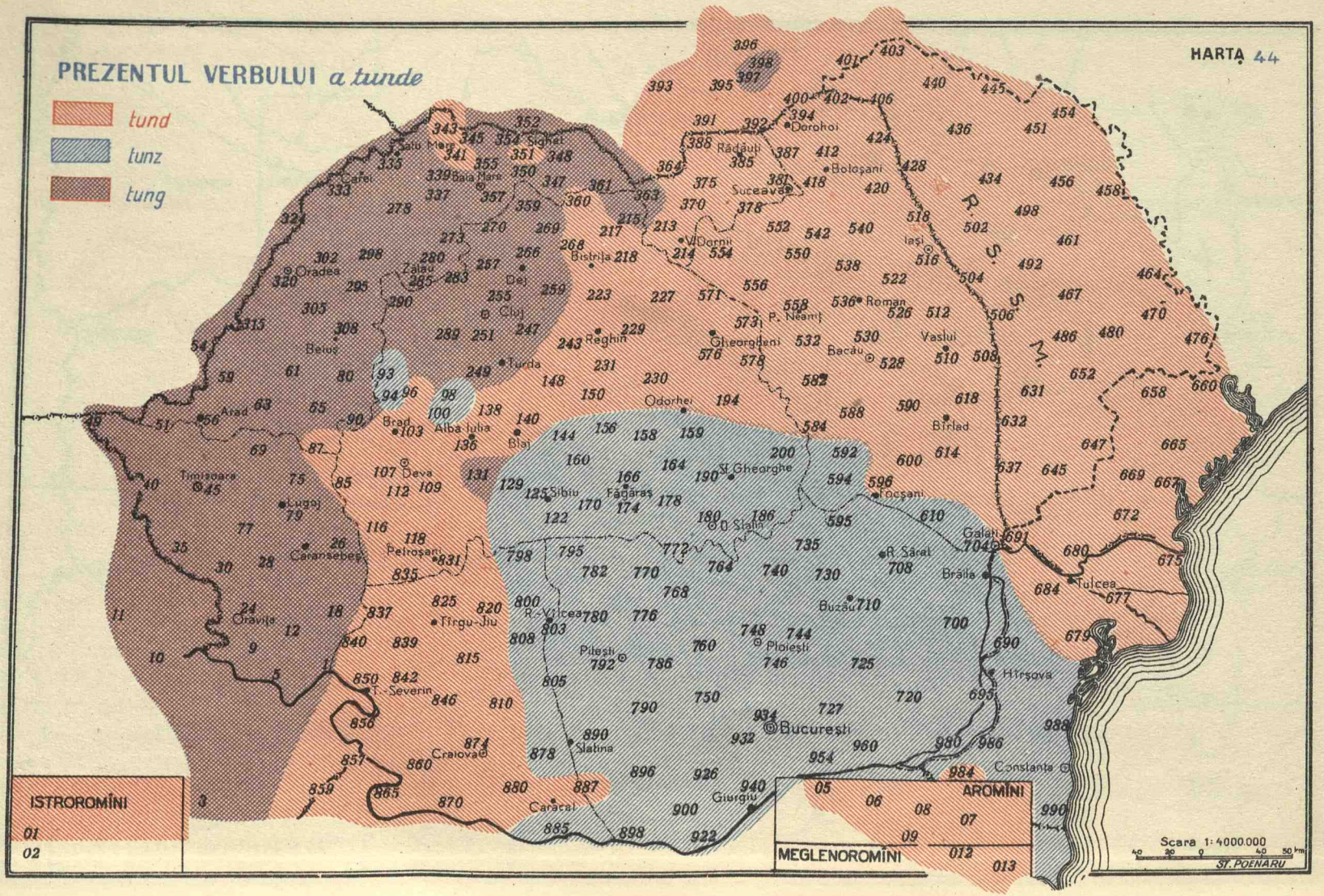

ISTROROMÂNI	AROMÂNI
01	05 06 08 07 09
02	MEGLENOROMÂNI 012 013
3	

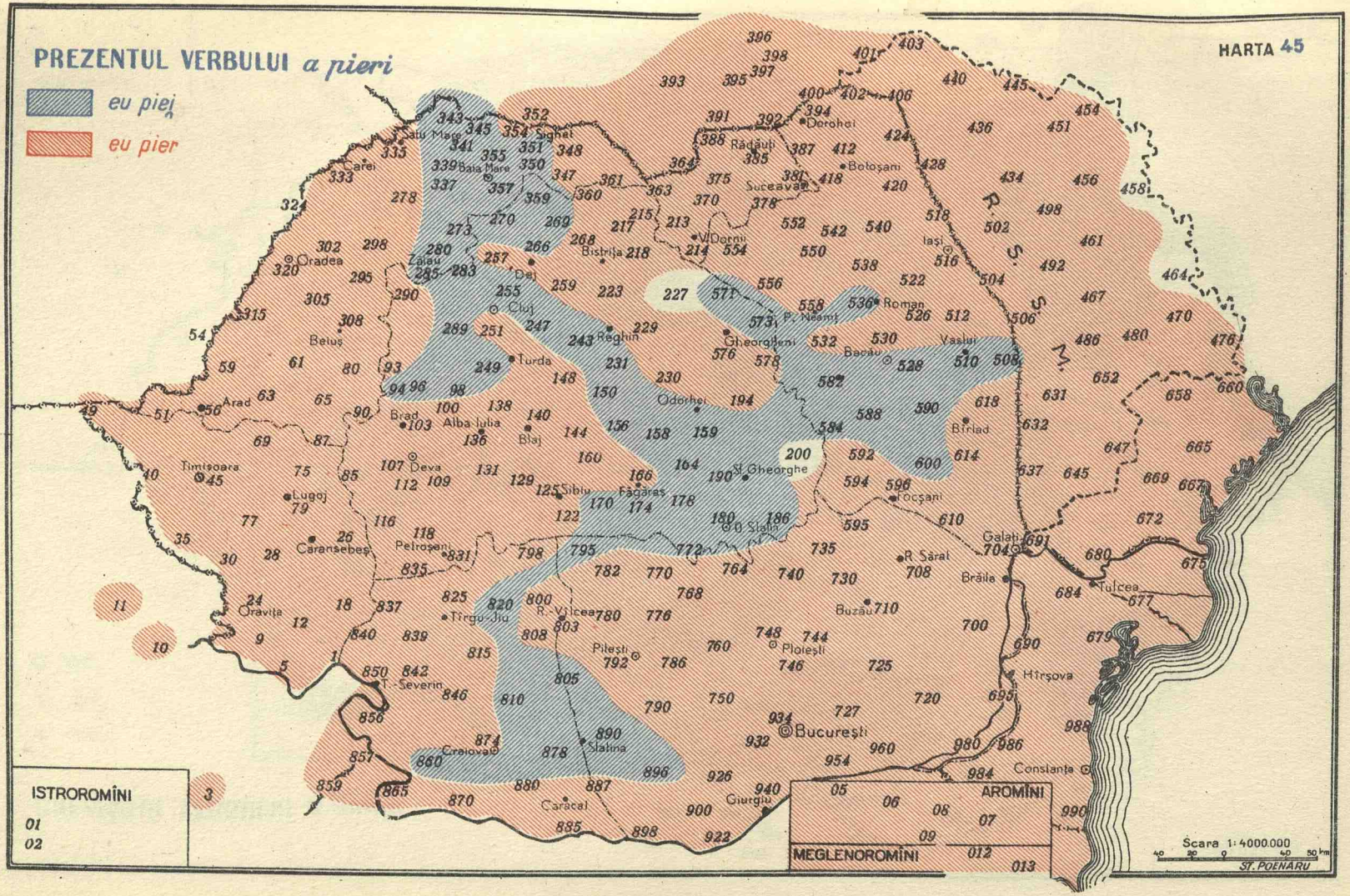
PREZENTUL VERBULUI a pieri
eu pieţ
eu pier
HARTA 45
R. S. S. M.
Satu Mare
Sighet
Baia Mare
Carei
Oradea
Zalau
Dej
Cluj
Bistriţa
Reghin
Turda
Beiuş
Arad
Brad
Alba Iulia
Blaj
Deva
Timişoara
Lugoj
Caransebeş
Petroşani
Oraviţa
Tîrgu-Jiu
R. Vîlcea
T.-Severin
Craiova
Slatina
Caracal
Piteşti
Ploieşti
Bucureşti
Giurgiu
Buzău
Brăila
Galaţi
Tulcea
Hîrşova
Constanţa
Focşani
Bîrlad
Vaslui
Bacău
Roman
P. Neamţ
Gheorgheni
Odorhei
St. Gheorghe
Făgăraş
Sibiu
Ploieşti
Suceava
Dorohoi
Botoşani
Iaşi
Rădăuţi
V. Dornii
R. Sărat
ISTROROMÎNI
01
02
AROMÎNI
MEGLENOROMÎNI
Scara 1:4000.000
ST. POENARU

HARTA 46

PREZENTUL VERBULUI *a spune*

- spuiu
- spui@
- spuie
- spui

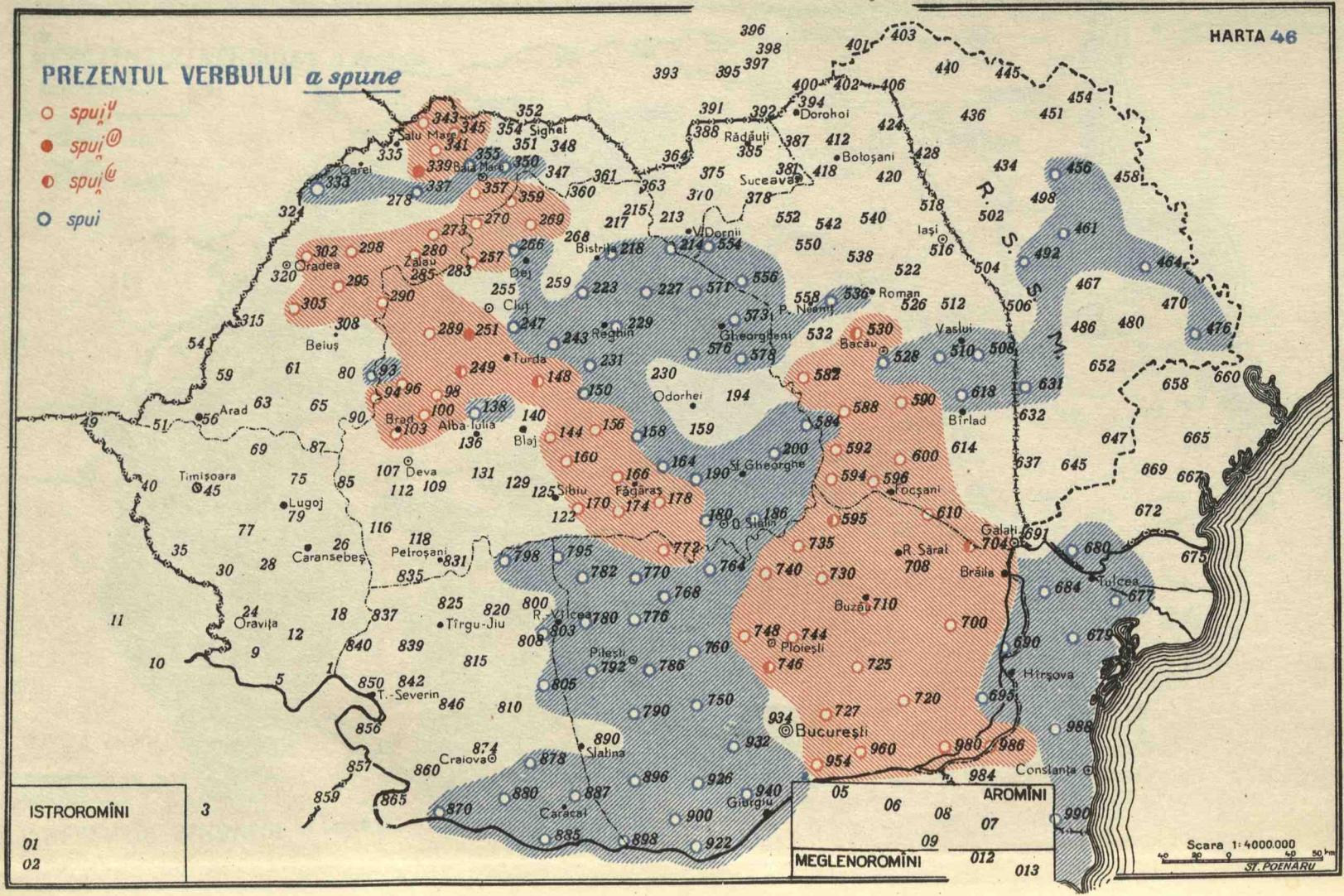

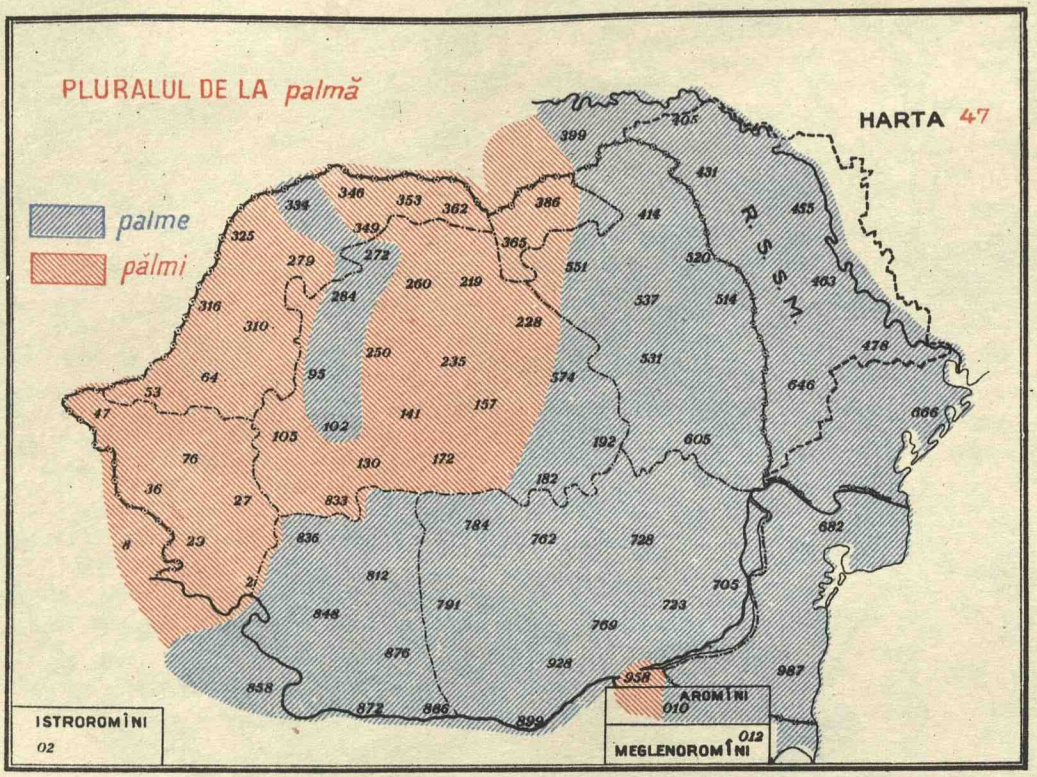
PLURALUL DE LA palmă
HARTA 47
palme
pălmi
R.S.S.M.
ISTROROMÎNI
02
AROMÎNI
010
MEGLENOROMÎNI
012

HARTA 48

PREZENTUL VERBULUI *a ucide*

ucid

ucig

uciz

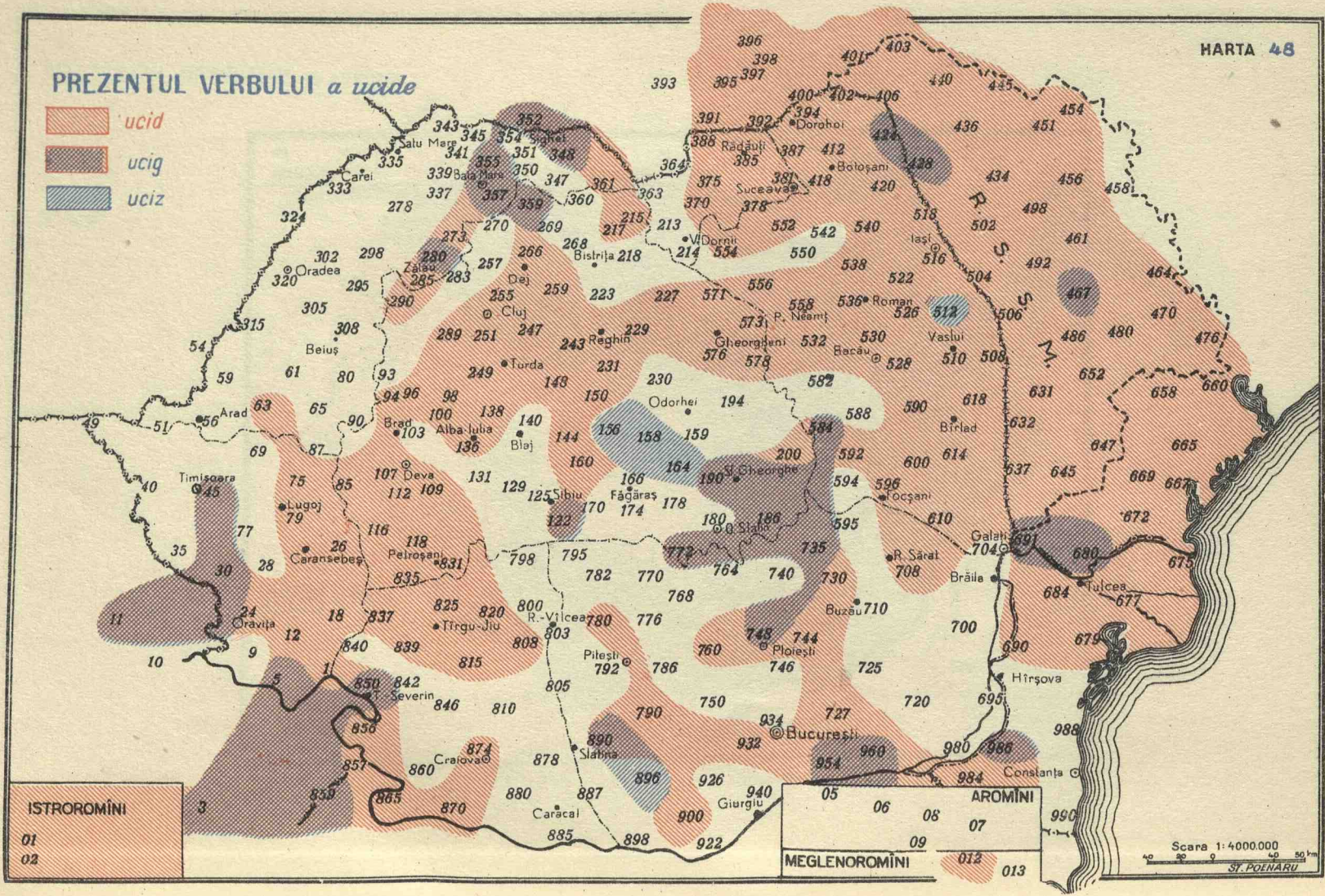

HARTA 49

INDICATIVUL ȘI CONJUNCTIVUL VERBULUI *a veni*

- *eu vin, să vină*
- *eu vin, să vie*
- *eu viu, să vină*
- *eu viu, să vie*

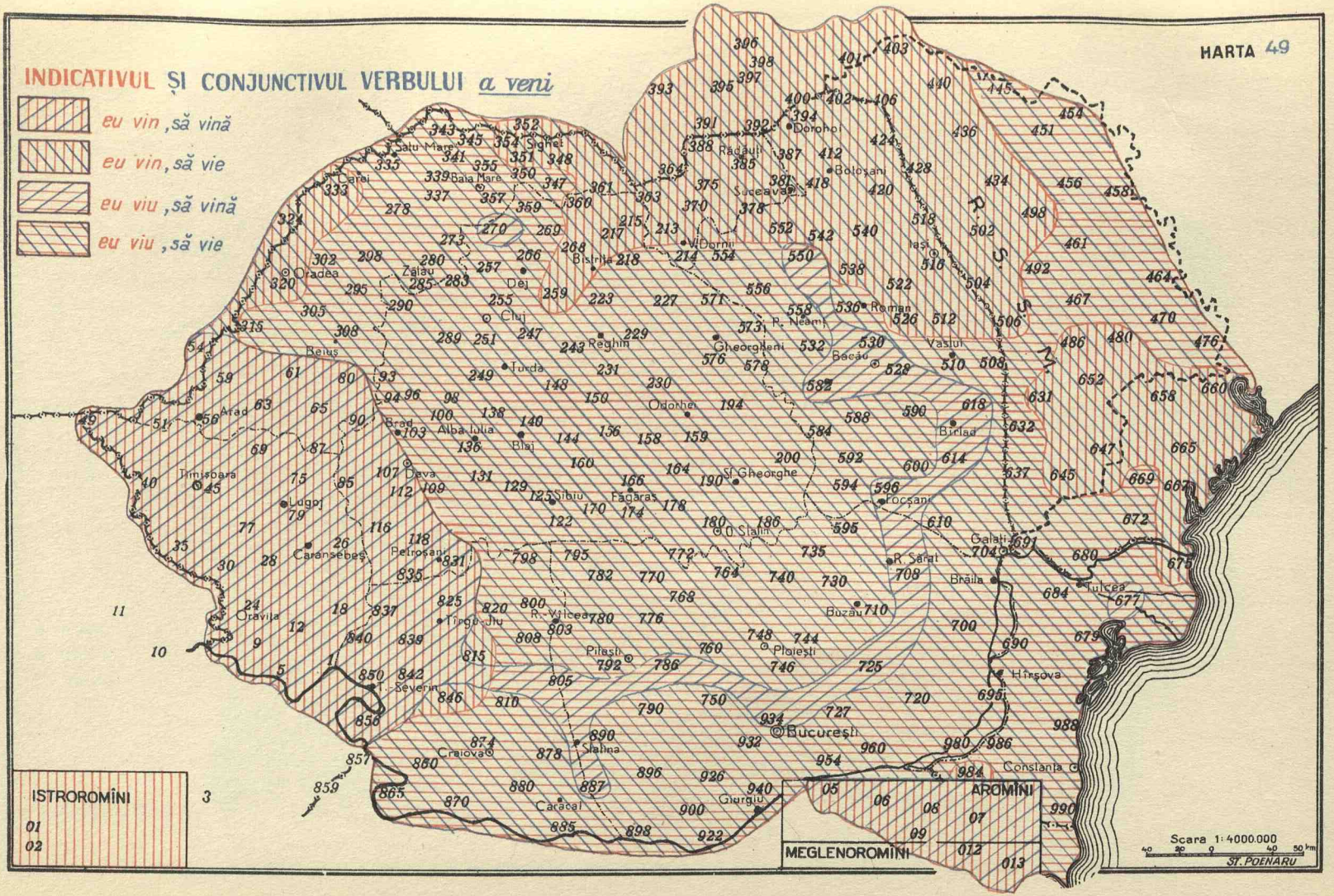

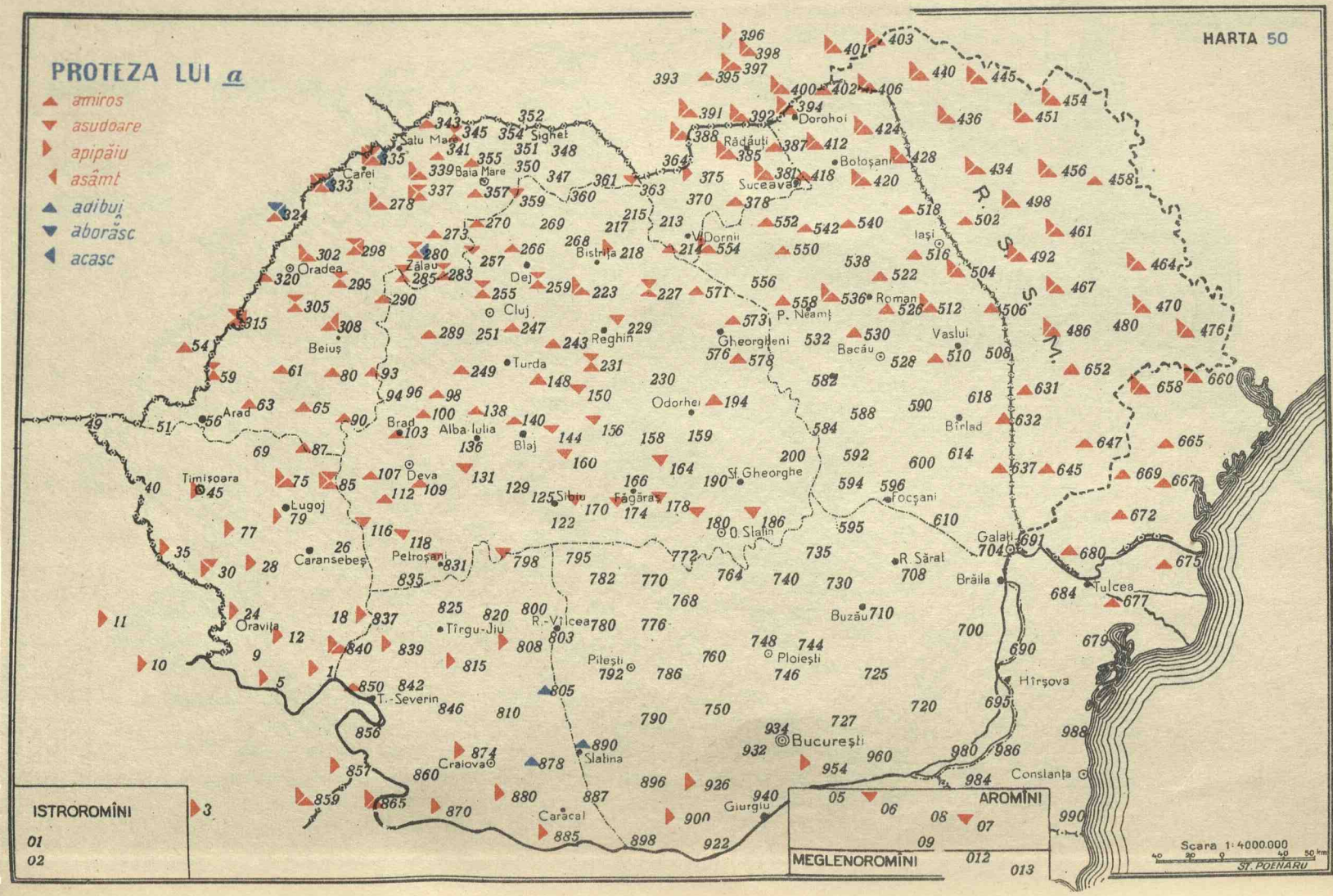
HARTA 50
PROTEZA LUI a
amiros
asudoare
apipăiu
asâmt
adibui
aborăsc
acasc
ISTROROMÎNI
01
02
AROMÎNI
MEGLENOROMÎNI
Scara 1:4000.000
ST. POENARU
R. S. S. M.
Satu Mare
Sighet
Carei
Baia Mare
Oradea
Zălau
Dej
Cluj
Beiuş
Turda
Reghin
Arad
Brad
Alba Iulia
Blaj
Timişoara
Deva
Lugoj
Caransebeş
Petroşani
Sibiu
Făgăraş
Oraviţa
Tîrgu-Jiu
R.-Vîlcea
Piteşti
T.-Severin
Craiova
Slatina
Caracal
Giurgiu
Bucureşti
Ploieşti
Buzău
R. Sărat
Brăila
Galaţi
Tulcea
Hîrşova
Constanţa
Focşani
Bîrlad
Vaslui
Bacău
Roman
P. Neamţ
Gheorgheni
Odorhei
Sf. Gheorghe
O. Stalin
Suceava
Botoşani
Rădăuţi
Dorohoi
Iaşi
V. Dornii
Bistriţa

HARTA 51

PLURALUL LUI *lacrimă*

- *lacrămi*
- *lacrăme*
- *lacremi*
- *lacrimi*
- *lacrâmi*
- *lăcrimi*
- *lăcrămi*
- *lăcrâmi*

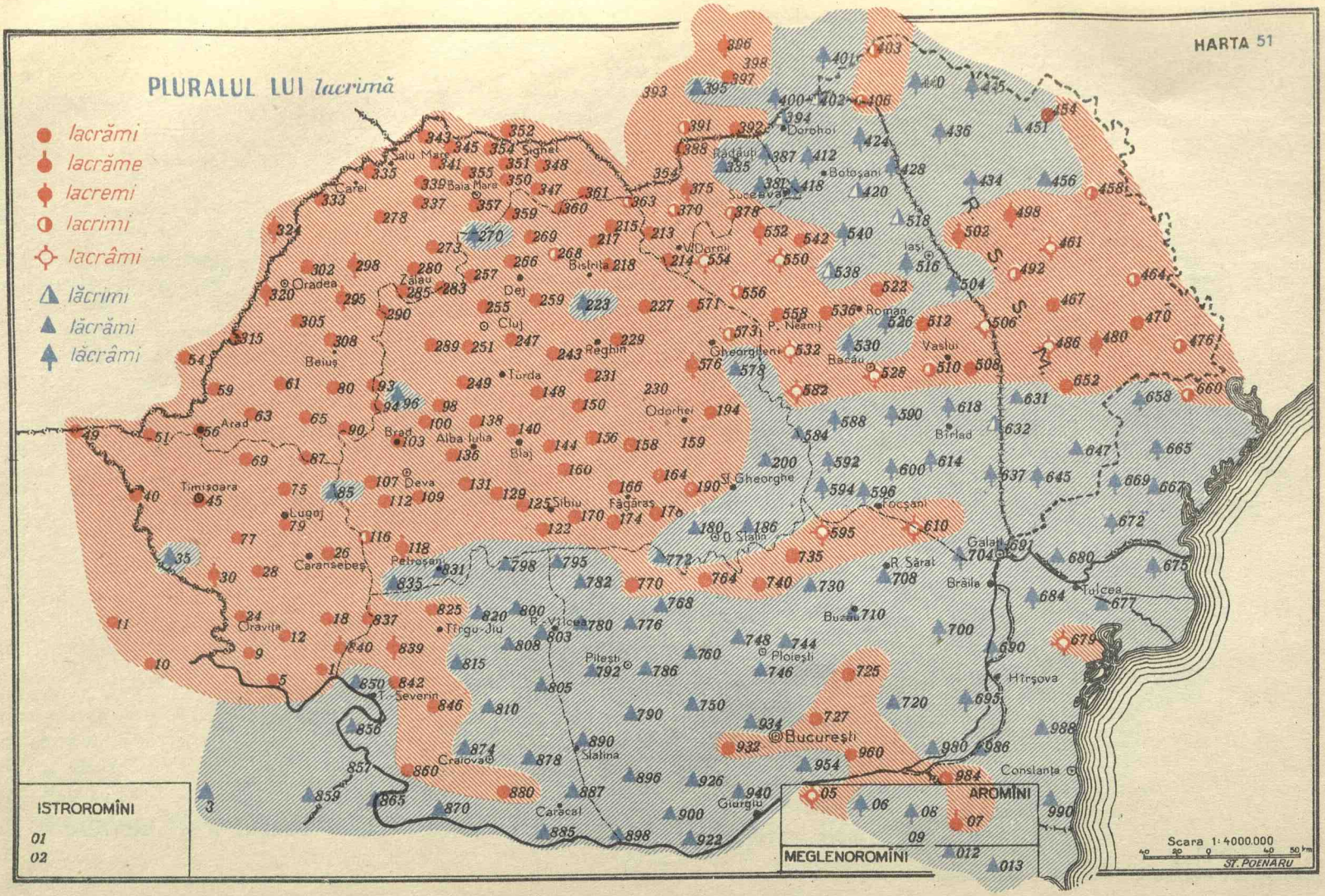

ISTROROMÎNI

01
02

AROMÎNI

05 *06* *07* *08* *09*

MEGLENOROMÎNI

012 *013*

HARTA 52

ă PENTRU a LA PERSOANA I-a DIN PREZENT

- scăld
- încălț
- lăs
- scald
- încalț
- las

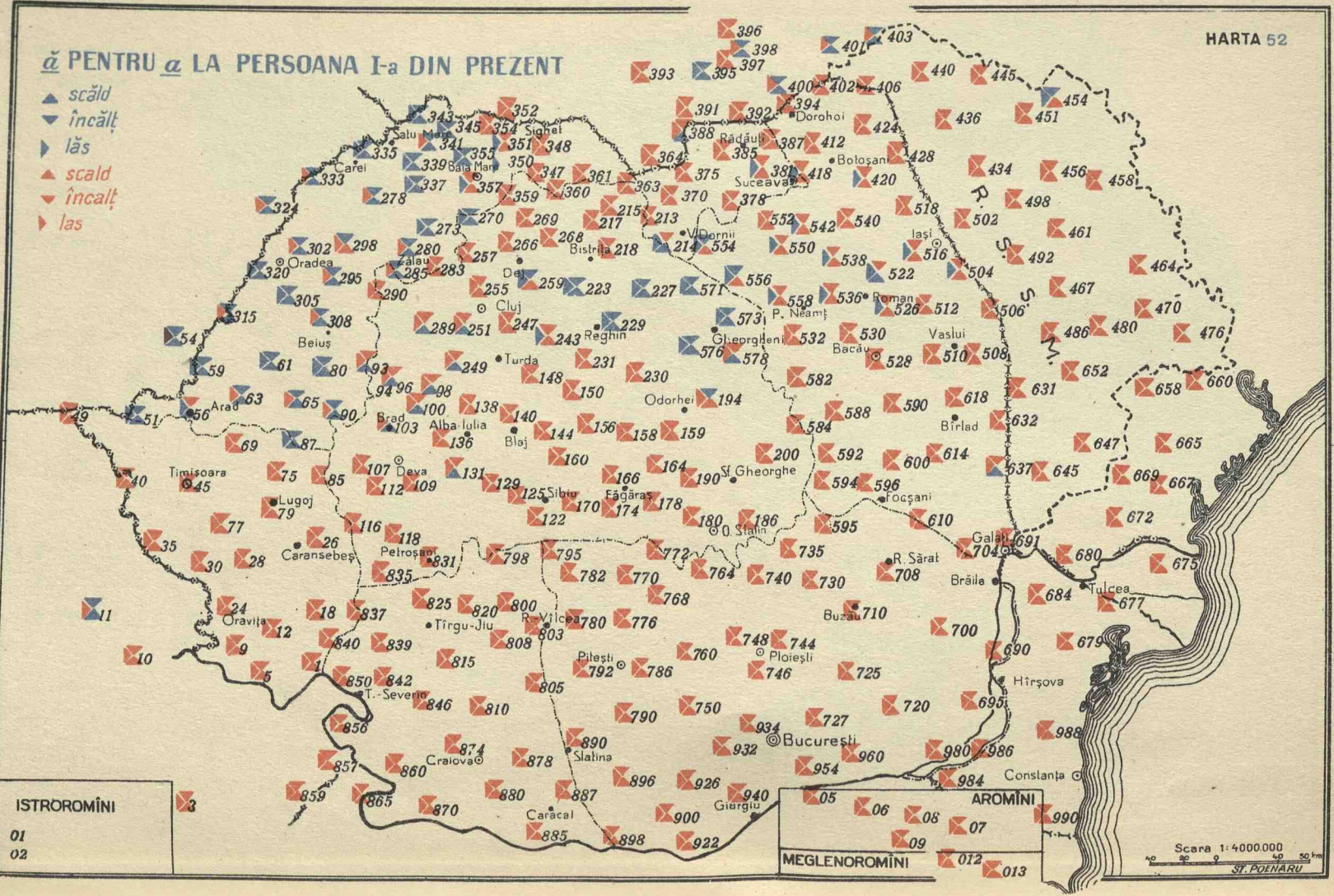

ISTROROMÎNI

01

02

AROMÎNI

MEGLENOROMÎNI

Scara 1:4000.000

ST. POENARU

HARTA 53

PREFACEREA LUI ă PROTON ÎN a

Fiecare triunghi și cerc roșu de la mijloc arată rostirea cu a la cite unele din următoarele cuvinte: masea, barbat, camașă, matreață, sanatos, vatamat, bataie, iar triunghiurile albastre la cuvintele: carunt, sacure, parinți, badică.

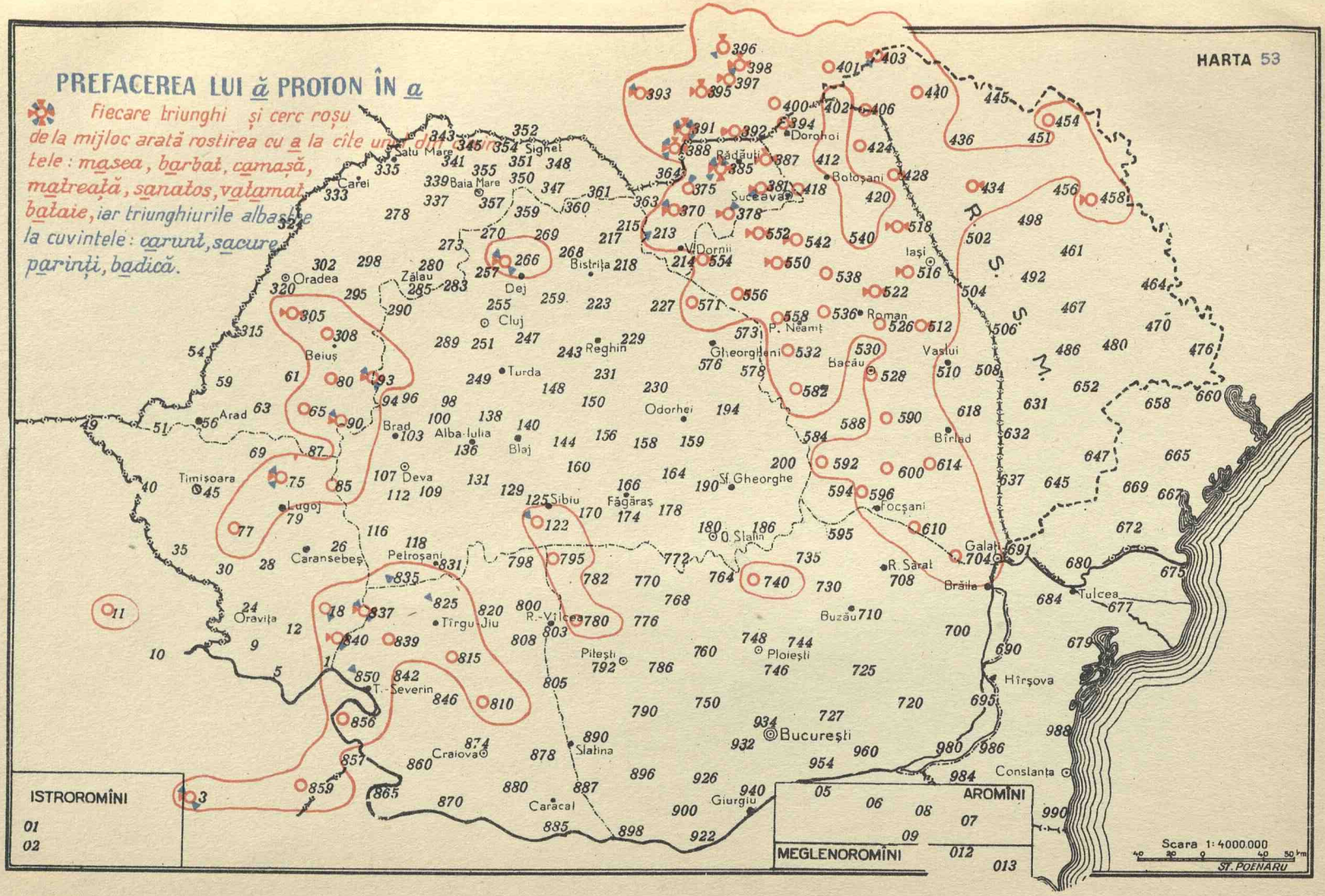

Tehnoredactor: Alexandru Ioana

Dat la cules 08.10.1957. Bun de tipar 19.11.1958. Tiraj 500 ex.
Hîrtie semivelină 65 g.m². *Format 16/70×100.* *Coli editoriale 45,7.*
Coli de tipar 35¹/₄ + 53 planșe offset. *A. 01878/1958.*
Indicele de clasificare pentru biblioteci mari: 459 (021) = 59.
Indicele de clasificare pentru biblioteci mici: 4R (021).

Tiparul executat sub com. nr. 1915 la Întreprinderea poligrafică nr. 3.
B-dul 6 Martie nr. 29, București, R. P. R.

ERATA

Pag.	rîndul	în loc de :	se va citi :
VIII	16 de jos	*morfologic*	*fonologic*
XIX	2 „ „	*ɔ*)	*b*)
XIX	1 „ „	*b*)	*c*)
XXII	18 de sus	321, 330, 340.	321, 340.
XXIII	6 „ „	321, 376.	321, 330, 376.
13	3 „ „	*okʲ*	*okʲ*
20	2 „ „	*χ*	*h′*
20	3 „ „	*χ*	*h′*
21	4 „ „	*ɲ́*	*ɲ*
25	1 „ „	*ǧ*	*ǧ*
35	africate dentale palatalizate	*t̯′*	*t′*
35	fricative palatal-alveolare	*ś*	*š*
35	fricative palatale și velare palatalizate	*ń*	*h′*
44	20 de jos	§ 27	§ 26
44	6 „ „	*paţ̯ĕ*	*paţĕ*
45	8 de sus	*à*	*ă*
45	8 „ „	*o*	*ŏ*
45	10 „ „	*a*	*ă*
45	1 de jos	*băşîcă*	*băşîcă*
52	12 „ „	*viitor...*	*viilor...*
55	11 „ „	cu	ca
64	11 de sus	XVII	XXVII
86	6 „ „	*grîu*	*grîu*
91	20 „ „	„mari"	„mare"
97	10 „ „	tulbură	tulbura
97	12 „ „	*m*	*n*
97	15 de jos	*ploph′*	*ploh′*
105	9 de sus	dialectul	dialectalul
109	16—17 de sus	*almá- iom,*	*almáriom,*
109	14 de jos	*burdurońu*	*budurońu*
111	16 „ „	primului	celui de-al doilea
119	3 „ „	„on-junghi"	„o-njunghi"
128	1 de sus	„masa",	„masă",
130	1 „ „	*-l′-a*	*l′-a*
141	12 „ „	interjecție	interjecția
147	16 de jos	блъгдриимъ	БЛЪГДРИНЪ
149	2 „ „	*rę*	*rę*
153	1 „ „	PAMFILIE	PAMFILE
159	6 „ „	cu	ca
185	19 de sus	Ciinistea,	Ghimpați,
185	20 de jos	*vʲiţă* ;	*vʲiţă* ;
185	19 „ „	*cam‿fro*	*cam‿fro*
185	18 „ „	*búgăr*	*búlgăr*
185	18 „ „	*iŋ‿cap* ;	*iŋ‿cap* ;
188	14 de sus	*mu-du-hă.*	*mă-du-hă.*
199	10 „ „	*k — k′.*	*k′ — k′.*
199	6 de jos	tare, *st,*	tare, *sf,*
202	12 de sus	μάρτυς,	μάρτυρ,
214	24 „ „	ἄῖρράκτυον,	ἀτράκτυον,
218	9 de jos	că	ca
218	2 „ „	*înṿăţ...*	*înṿăţ...*
234	15 de sus	*a*	*la*

Pag.	rîndul	în loc de :	se va citi :
249	13 de sus	*s*,	*ş*,
258	14 „ „	(*eu apropiŗ*,	(*eu apropii*,
270	8 „ „	îl preface pe acesta	se preface
270	17 „ „	*putincios*,	*pucios*,
272	3 „ „	existau	exista
303	14 de jos	PORŻEZINSKI.	PORZEŻINSKI.
308	16 „ „	*s* între *t* şi *r*,	*t* între *s* şi *r*,
312	12 „ „	*ć*,	*ĉ*,
329	4 „ „	al	a
330	17—18 de sus	hărţile 3 şi 8	hărţile 37 şi 8
339	1 de jos	*mn*	*nm*
351	8 „ „	(*eu*) *vin* — (*tu*) *vii*	(*eu*) *viu* — (*tu*) *vii*
367	21 de sus	t. *contenta*)	it. *contenta*)
418	3—4 de sus	utili dulce	utile dulci
421	16 „ „	numărător.	numitor.
421	16 „ „	numitor	numărător
421	17 „ „	numitor	numărător
428	10 „ „	PUŞCARIUL	PUŞCARIU
429	20 de jos	*l'évolution du russe*,	*l'évolution phonologique du russe*,
431	9 „ „	*fonolologic*	*fonologic*
433	11 de sus	1932.	1939.
433	9 „ „	*Lehnwörten*	*Lehnwörter*
449	25 „ „ col. 1	*r*	*r̄*
449	27 „ „ col. 1	*r*	*ŕ*
453	10 de jos, col. 1	T. Baudouin	J. Baudouin
456	31 de sus, col. 2	aldátă	aldátă
457	23 „ „ col. 1	amanadea	amandea
463	4 „ „ col. 2	burduroñu	burduroñu
471	7 „ „ col. 1	curę	curę̆
474	24 „ „ col. 2	era (tînăr)	erā (tînăr)
483	12 „ „ col. 2	iŋ‿(cap)	îŋ‿(cap)
485	25 „ „ col. 1	îş	îs
485	26 „ „ col. 1	îsi	îşi
486	22 „ „ col. 2	lăndzit	lăndzid
487	14 de jos, col. 2	lîngă	lîngă
493	12 de sus, col. 2	nęgre	nęgră
494	1 „ „ col. 1	noâpte	noâpte
494	2 „ „ col. 1	noâs	noâs
498	19 „ „ col. 2	ploph	ploph'
500	10 de jos, col. 2	putincios	pucios
501	1 de sus, col. 2	ră	ră-
502	1 „ „ col. 1	rę	rę̆
505	18 de jos, col. 1	sî‿(strşti)	sî‿(strîşi)
507	8 „ „ col. 1	şęse	şęse
508	22 de sus, col. 2	(vjiţă)	(vʸiţă)
512	11 „ „ col. 1	uşęa	uşᵉa
514	21 de jos, col. 2	Zamfir	zamfir
515	9 de sus, col. 1	zeiedzę me !	zeiedzę̆-me !
515	11 „ „ col. 2	fl'äkë	fl'akë
516	12 „ „ col. 1	hannáka	hannáka
516	21 de jos, col. 2	(v. ea-nord.)	(v.-nord.)
521	19 de sus, col. 1	cling(u)la	*cling(u)la
522	11 „ „ col. 2	*faustus	faustus

BIBLIOTECA CENTRALĂ "UNIVERSITARĂ CAROL I" BUCUREŞTI

VERIFICAT 1957